קורות היהודים בתורקיה
וארצות הקדם

חלק רביעי

משנת ת' עד שנת ת"ץ
1640 — 1730

מאת

שלמה א. רוזאניס
(מחבר דברי ימי ישראל בתוגרמה)
(ושפה אחת ודברים אחרים)

סופיא, תרצ"ד — תרצ"ה

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

E. Hildesheimer

דפוס „המשפט" — סופיא

כל הזכיות שמורים ביד המחבר ויורשיו

COPYRIGHT

Tous droits reservés.

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

Dr. Hildesheimer
zu Berlin

למזכרת

אשת נעורי וחברתי בחיים

מרת רבקה ש' רוזאנים תמ"ך

REBECCA S. ROSANES

נולדה ברוסג'וק למשפחת ג'יפרוט, ראש חדש אלול תרכ"ט
(7 אבגוסט 1869)

ונפטרה לעולמה בסופיא י"ט תשרי תרצ"ד
(9 אוקטובר 1933)

מאת

בעלה המתאבל והמתיסר עליה

המחבר

תודה

למוסדות האלה שהואילו לקצוב ולתמוך במוקדם כל חלקי החבור הזה, אשר כבר נדפסו, החלק השני בשנת 1911

החלק השלישי בשנת 1914

והחלק הרביעי נתאחרה ההדפסה עד עתה (כנזכר בעמוד 397)

א) החברה להפצת החכמת היהודית

Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft der Judentums

ב) קופת הקרן קימת של צונץ Zunz Stiftung

והמוסדות שתמכוני באחרונה לחלק הרביעי

ג) הקונסיסטוריון לעדות ישראל בבולגריא

ד) הלשכה של בני ברית „זיגמונד ברגל" רוסצ'וק

ה) חברת „חסד ואמת" רוסצ'וק בהשגחת הלשכה בני ברית

ו) בהשפעה ואמצעיות הועד הפרטי שנמנה על ידי הקונסיסטוריון, לחגיגת היובל של שבעים שנות חיי, נאספו תמיכות מתעדה כסופיא, רוסצ'וק, פליב'נה, וידין, כורגאז, רופניצה, וראצה, ומקומות אחרים.

שלמה א' רוזאנים

קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם

חלק רביעי משנת ת' עד ת"ץ (1640 — 1730)

תכן הענינים:

פרק א', שלטן איברהים, ת"ת"ח (1640—1648) ושלטן מחמד הרביעי עד התנועה השבתאית, ת"ח־תכ"ו (1648—1666) עמ' 1—48

פרק ב', התנועה השבתאית, שפ"ו־תל"ו (1626—1675) . . . עמ' 49—92

פרק ג', מן התנועה השבתאית עד מות שלטן מחמד ד', תכ"ז־תמ"ז (1667—1687) . . . . עמ' 93—182

פרק ד', שלטן שלימאן ב' תמ"ז־תנ"א (1687—691) שלטן מוסטאפה ב' תנ"א־תס"ג (1691—1703) ושלטן אחמד ג' תס"ג־תצ"א (1703—1730) . . . . עמ' 182—297

פרק ה', מדינת בגדד, דמשק, סוריא וארץ ישראל, ת"־ת"ץ (1640—1730) . . . . עמ' 297—367

פרק ו', מדינת מצרים ת"־ת"ץ (1640—1730) . . . . עמ' 367—389

בתי הדפוס בתורקיה ת"־ת"ץ (1640—1730) . . . . עמ' 389—397

לחתימת החלק הרביעי . . . . עמ' 397—

ציון א', משה ביבריי ציר תורגמה בחצר שוודיה . . . . עמ' 398—400

ציון ב', השרפה הגדולה בקושטנדינא בשנת ת"ך . . . . עמ' 400—401

ציון ג', המשיח המדומה שבתי צבי, וכו' ט' סעיפים . . . . . . עמ' 401—461

ציון ד', הכתות של המאמינים בשבתי צבי . . . . עמ' 462—477

ציון ה', השליחים השבתאים האחרונים בתורקיה . . . . עמ' 477—491

ציון ו', המשרות הנכבדות אצל יהודי מצרים . . . . עמ' 491—499

הערות והוספות . . . . עמ' 499—502

חבורי שיש להשיגם על ידי סוף הספר

תמונת שבתי צבי " "

תמונת נתן העזתי " "

מצבת קבורת נתן העזתי " "

תמונת הרופא טוביה הכהן " "

תמונת חכם צבי. " "

קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם
חלק רביעי פרק א׳

שלטון איברהים (ת׳ — ת״ח — 1640 — 1648)
ושלטן מחמד הרביעי, עד התנועה השבתאית
(ת״ח — תכ״ו 1648 — 1666)

הסכסוך עם ויניציא — כבוש כנדיא — נקמת ביהודי מוריאה — משה כיברי ציר תוגרמה בשטוקהולם — חצר המלכות הועתק לאנדרינופלא — העדה בקושטנדינא — ר׳ שמואל הלוי — ר׳ יהושע בנבנשתי — ר׳ יוסף קצבי — ר׳ אברהם היכיני — רבני עיר הבירה — השרפה הגדולה בשנת תיך — העדה בשלוניק — ר׳ שמואל כאזן — ר׳ ברוך אנג׳יל — רבני שלוניק — ר׳ דוד קונפורטי — אנדרינופלא — סופיא — ר׳ חיים מבורך — בלגרדו — ר׳ שמחה הכהן — ר׳ יוסף אלמושנינו — העדה בבודון — ר׳ פאייב׳יש אור-שרגא והקנותיו — ר׳ אפרים כהן — מונאסטיר — אוסקופיא — גאליפולי — הרדניל — ארטה — פטרץ — ליפאנטו — ברוסה — מגניסיא — תיריה — יוזיל — היסאר — אזמיר — ר׳ יוסף אישקפה — ר׳ חיים בנבנשתי וחבריהם — איי הים —

כמאה וחמשים שנה עברו מן העת אשר נגרשו היהודים מספרד ופורטוגל, בפרק הזה כנסת ישראל בתוגרמה היה המרכז היחידי בעולם היהדות שהאיר פני הגולה, קרן אורה ששלח קיו לכל תפוצות ישראל, אמנם לאסון היהדות, הצדה שהביאו עמהם הספרדים מארץ מולדתם לתוגרמה, הלכה הלוך ומתמעטת מדור לדור, עד אשר נראה שגם בארצות הקדם כבה הצלחת עם עולם, החשיך ופתאום אסף נגהו.

הזהר והקבלה אשר היו בימיה הראשונים להתפשטותם בקרב ישראל פרפראות לתורת היהדות, קנין יחידי סגולה שעסקו בהם במדה מצומצמת, היו אחוזת כל העם, תורת הסוד והנסתר כסתה פני כל השדה של התורה הנגלית ותקנן בסעיפיה והריציה ותגדל בעיני המון העם, ובמרוצת העתים נתקדשה בעיניו, עד אשר החכמים לא עיינו עוד במדעים ובהכמות הרסות כבראשית בואם לתוגרמה, המטיפים לא השמיעו מעל הבימות דברי מוסר ופליוסופיא המתקבלים על הלב, בתי הדפוס בקושטנדינא ושלוניק חדלו מהדפיס ספרי הקירת מדעים וחכמה, ובמקומם נראה רק חכמים שהעמיקו בתורת הסוד, מטיפים שדרשו בקהל דרשות ונסטריאות. בתי דפוס שהוציאו לאור רק ספרי הזהר תיקונים וספרים אחרים, הדומים להם, על כן אין להתפלא אם נראה כל העם מקצה מסור בכל נפשו לקבלה, ולבו חזה תמיד סודות ורמזים ודברים שחוץ מן הטבע עד החליש כחותיו באופן נורא מאד, עוד מעט ונראה ההפסד הגדול שעלה לישראל בגלל נובלים ונביאי שוא שהוליכוהו שולל אל עמק עכור.

ביום

ביום הששי לשבוע י"ז ימים לחדש שבט שנת חמשת אלפים וארבע מאות (10 פיברואר 1640), נכתר בכתר העשמאנים השלטן א י ב ר ה י ם בן השלטן אחמד הראשון, בהיות שהשלטן האחרון אחיו מוראד הרביעי מת בלי זרע והוא היה הנצר האחרון לבית עשמאן, הוא נולד בשנת שע"ה והיה בעת ההיא בשנת חמשת ועשרים לימי חייו, ובכל זאת חולשתו, תמונת פניו הרזות ועיניו הכהות, תוצאות היותו כלוא בארמונו שנים רבות, ותענוגי בית פלגשיו זרקו עליו שיבה בלא עתו, וכחמר ביד היוצר היה בידי נשיו ופלגשיו, עד אשר כל שרי המלכות פחדו שגם לו לא יולדו בנים ויכבה ניר בית עשמאן, אמנם בעשירי לחדש טבת ת"ב השלטנה חאסיקי הולידה לו יורש העצר שלטן מחמד ושלשה חדשים אחרי כן נולד לו הבן השני שלטן שולימאן.

התורגמים לטשו בכל עת עיניהם על אי קנדיא או כריתים (Creta, בתורגמית קייריד) האחוזה האחרונה היונית בידי הוויניצים. אמנם לא מצאו השעה המוכשרת לכבוש אותו, לרגלי התהוות ארמון הנשים, התורגמים הפריעו ברית השלום עם הכנסיה הוויניצית ויעלו על האי הזה לכבשו בשנת ת"ח, הקיזלאר אגה (שומר הפלגשים) זימבולי או סיגבולו קנה בימים ההם שפחה יפה עד מאד, ויהי כהולד יורש העצר שלטן מחמד והשפחה גם היא ילדה קרוב לפרק התוא, ותובא לארמון השלטן איברהים להניק את יורש העצר, אך כמעט הצינה כף רגלה בארמון, השלטן אהב אותה אהבה עזה עד אשר היה משתעשע עם בנה יותר מבנו יורש העצר. ויהי היום בשוטו בגן עם שני הילדים ובהראותו חבה יתרה לבן השפחה, והנה השלטנה חאסיקי לפניו ותדבר עזות בהראותה בידה אל השלטן: הנהו בנך לפניך, הילד היחידי אשר לו הצדק והיושר לאהבתך. השלטן נתמלא חמה פתאומית ויאחז יורש העצר מידי אמו וישליכהו ארצה, הקיזלאר אגה הבין מבין רמזי עיני השלטנה כי טוב לו להתרחק עם שפחתו עד עבור זעם, על כן בקש מאת אדוניו השלטן לתת לו חפשה ולהרשות לו ללכת להשתטח על קבר הנביא במכה עם כל בני ביתו, השלטן איברהים נאות להרשות המסע הזה, ויתן לו אנית מלחמה לנסוע דרך הים עד ערי הקדש, אך כמעט הרחיקו בים התיכון והנה אנית מלחמה של פרשי מאלטה התנפלה עליהם, זימבולו אגה נלחם בגבורה וימת בעוד הקרב, המאלטים נצחו וישבו האניה התורגמית בחשבם כי הילד היה בן השלטן, וכאשר נודע להם שגיאתם גדלוהו בדת הנוצרים וכל ימיו חי באיטליא בתור הגמון נודע בשם Padre Ottomano (האב העשמאני)[1] הוויניצים באי כריתים קבלו בזרועות פתוחות את המלחים המלטים וירשו להם לתקן אניתם, ובאשר נודע הדבר בעיר הבירה, השלטן איברהים בחפצו לקחת נקמתו מן הוויניצים שעזרו כלאחר יד המלטים בקרב הזה, ציוה לכבוש אי כריתים, ביום ב' לחדש אייר ת"ה הצי אדיר העשמאני מכיל יותר מארבע מאות אניות מלחמה יצא מקושטנדינא, ואחרי סערה גדולה בים הגיע לפני האי כריתים ביום כ"ח סיון (24 יוניו) שלשה ימים אחרי כן בראש חדש תמוז, המלחים ואנשי חיל במו כן בלי התותח ירדו על האי בראש ההר מול העיר הגדולה כניא (la Canée) וילחמו נגד העיר, חמשים יום אחרי כן בכ"א לחדש אב שנת ת"ו כניא נפלה בידם, בעיר הזאת היתה מימי קדם עדה יהודית קטנה, אמנם רוב הישוב הישראלי היה

1) Turquie דף 247

היה בעיר הבירה קנדיא, והעיר הזאת טרם נתנה ביד התורגמים כי המלחמה ארכה קרוב לחמשה ועשרים שנה בין כנסית ויניציא והעשמאנים עד אשר תקעו יתדותיהם על כל האי ויספחוהו לממשלתם.

וכהשמע בויניציא נצחון התורגמים באי כריתים, הצי אדיר הויניצי שלא יכול עוד לדחות אותם מן המחוז הזה, לקח נקמתו בתוגרמים בערי המוריאה קורון מודון ופאטראין (תוגרמית באליה־באדרה) ויאחרי הכותו מכה רבה בתושבי החופים האלה, שבו חמשת אלפים שבוים[2]) אז השנה המחזה הנורא של מאה ושלש עשרה שנה לפני כן, בימי השר המצביא אנדריה דוריה לתושבי המדינות האלה,[3]) כמו בעת ההיא, כן גם עתה רוב היהודים נפלו שדודים בידי אדונים אכזרים אשר הוליכום וימכרום לעבדים ולשפחות בערי איטליא, כמו בימים ההם אז עתה הם היו השעיר המשתלח לכפר על משטמות הנוצרים בתוגרמים, ובעל הזכרונות יספר שהעדה הגדולה בפאטראין הישנה (באלייה, שבוש המלה היונית παλια (ישנה) באדרה פטרין) עם כל קהילותיה נחרבה עד היסוד בה „ותחת היותה עיר גדולה לאלהים, מרובה באוכלוסות ורובם ככלם אנשי שם וממון... ויהי כי ארכו הימים, הוזמן בונד השליך משמים והכוכבים ממסלותם נלחמו עמה ויושביה, ותחת היותם ככבבי השמים לרוב, יד ה׳ היתה בם להמם ולאבדם ח״ו ונשארו במתי מעט״[4]).

הידיעות על נצחון הויניצים בחופי המוריאה במעט הגיעו לעיר הבירה, השלטן איברהים נתמלא חמה ויגזור להרוג את כל הנוצרים בממשלתו כדי לקחת נקמתו בויניצים, ובעמל רב עלה בידי המופטי (שופט) אבו־סעיד להטות לב השולטן לבטל את הגזרה ההיא[5]).

הויניצים מצדם לא טמנו ידיהם בצלחת, ויבקשו בכל האמצעים להצר לתוגרמה ולפי דברי בעל הזכרונות, הצרפתי די לה קרואה (De la Croix) אשר היה בתוגרמה קרוב לשנת ת״ל, לרגלי המלחמה הזאת, „נעתק המסחר מקושטנדינא, וזה הכריח גם סוחרים רבים להעתיק משכנם ועסקיהם לאזמיר, היהודים שהיו במספר מועט ועניים נתעשרו על ידי הסוחרים החדשים״[6]) „היהודים הם נשמת המסחר בעיר הזאת ובידיהם נמצאו כל ענייני המרכולת מן התוגרמים והזרים״.

השלטן איברהים אשר התמכר לתענוגים ובכל יום ששי לשבוע היה מוסיף פ ל ג ש א ח ת ע ל פ ל ג ש י ו, היה גם כן מפזר כסף רב למלאות חפץ נשיו ופלגשיו, וכדי לעשות רצון אהובתו השפחה, „תילי״ הוא ציוה לכסות כל ארמונה באדרות שער יקרות עד מאד, ולמען המציא הכסף הנחוץ להוצאות חוץ סדרים האלה נוסף מס חדש על כל תושבי המדינה הנקרא מס האדרות ונמשך ימים רבים בתוגרמה[7]).

בימים ההם לרגלי הסכסוך בין השרים היושבים ראשונה במלכות, ותרעומות העם על ההוצאות הרבות הפרטיות בבית השלטן, קמו איזה מערערים וידרשו בחזקת היד להסיר את אחמד פחה חתן השלטן ממשמרתו משר השריב, וכאשר הפץ השלטן להגין בעדו, גמרו בדעתם להוריד גם אותו מעל כנו, ולהמליך במקומו את

2) שם דף 248
3) ראה החלק שני פרק ב׳.
4) פרח מטה אהרן חלק א׳ ס׳ ס״א
5) Turquie דף 248
6) De la Croix בזכרונותיו דף 815
7) Turquie דף 350

את בנו יורש העצר שלטן מחמד שהיה בעת ההיא בן שבע שנים, ובכן השרים הראשים נכנסו בארמון השלטן איברהים ויודיעו לו שהוסר מכנו וכי בנו השלטן ימלוך במקומו, והיה זה ביום י״ח אב ת״ח (8 אבגוסט 1648) עשרה ימים אחרי כן, במצות הוזיר הגדול מחמד פחה, השלטן איברהים נחנק בכיאו בשנה התשיעית למלכו.

ביום כ״ו לחדש אב ת״ח (16 אבגוסט 1648) השלטן מחמד הרביעי הלך בלוית כל השרים אל בית מסגד איוב לחגור חרב המלכות, ושם נכתר במקום אביו והוא עודנו בן שבע שנים, אמנם הכרת פניו ענתה בו שהוכן לגדולות וכי היה עתיד להאדיר ולרומם שם הקיסרות העשמאנית בין יתר העמים.

בסוף השנה השניה למלכו השלטן מחמד ושלשת אחיו הצעירים נימולו, והעיר הבירה חגגה ברוב גיל ושמחת החג הזה, בפרק הזה ההשפעה הגבירה בחצר השלטן היתה בידי זקנתו תארוך־שלטנה על הענינים הפנימים והחצונים, ובעוד שמנה שנים הוזירים הגדולים במספר ששה עלו לגדולות והוסרו מפקודתם לפי חפצה ורצונה, בעת ההיא התורגמים היו במלחמה תמידית עם בנסית ויניציא ובכל עמלם היה לריק לכבוש כל תאי כריתים מידם, עד אשר גברו הויניצים בכל חופי הים התורגמים בחדש אב תי״ו עד מיצר הדרדניל, וכאשר הגיעה השמועה לעיר הבירה, השלטן נמלא חימה על הוזיר הגדול מחמד פחה, ובמקומו הורם החכם ואמיץ לב קופרולי־מחמד־פחה, אחרי אשר נאותה השלטנה־ואלידי (אם השלטן) להסכים לתנאיו, שלא להתערב בעסקיו ולהיות כל עניני המלכות מסורים בידו.

תקות השלטן וראשי המלכות ובטחונם בוזיר קופרולי נתאמתו, בכשרונו ובאמץ לבו הוא דכה תחת רגליו מפריעי הסדרים, אומרים עליו שהרג עד שלשים אלף איש לתשקיט השערוריות והמהומות בכל מדינות הקיסרית, וביניהם הפתריך היוני, אשר הוטל עליו חשד של מרגל. הקיסר האשכנזי ליאופולדוס הראשון חידש ברית השלום עם תוגרמה, וישלח לקושטנדינא לבא כחו את הציר שמעון רינינגר, בעת ההיא קרלוס־גוסטאו מלך שוידיה שלח גם הוא את צירו לקושטנדינא, להשתדל להטות לב תוגרמה לכרות ברית שלום עמו בהתנגדות להוסיא. אמנם הוזיר מחמד־קופרולי השיב אליו דבר, שיסכים לברית הזה רק אחרי כרתו ברית שלום עם פולוניא אשר היתה בעת ההיא בטריבה עם תוגרמה מפחדו פן תתן ידה לרוסיא. לא עברו ימים רבים ומלך שוידיה שלח ציר פרטי חוץ סדרי, בלוית צירי הנסיך התרנסילואני ראקושי (Racoczy) שהיה משועבד לתוגרמה להלהיב השלטן להלחם בפולוניא, אמנם הוזיר שם במאסר את צירי נסיך התרנסילואניא, בהיות שכרת ברית עם השוידיה והקוזאקים ואת פי תוגרמה לא שאל[8] וכהודע הדבר לנסיך ראקושי, מרד באדוניו השלטן ויתחבר אל וויווד הואלאכיא קונסטאנטין הראשון, ושניהם כאחד התנגדו לתוגרמה, הוזיר קופרולי שלח בפרק ההוא כתור ציר תוגרמה לעיר שטוקהולם את היהודי משה ן׳ יהודה ביבֿרי, להטות לב המלך קרלוס־גוסטאו להפר בריתו עם הנסיך התראנסילואני ולהתקרב לתוגרמה,[9] ואחרי כן נסע בעצמו למלחמה לואלאכיא ותראנסילואניא, ויסר את הוויווד קונסטאנטין, הנצר האחרון למשפחת הנסיכים באסאראב, ובמקומו הורם לנסיך הואלאכיא היוני מיחנוֹ בן איש חורש

8) Turquie דף 263 9) ראה בסוף החלק הזה ציון א׳.

חורש מפתחות,[10] ואת הנסיך פראנץ־רידיי תפקיד לנסיך התראנסילואניא, (סוף שנת תי"ט).

לרגלי המלחמה הזאת הצר השלטן מחמד הרביעי הועתק לפי שעה לעיר אנדרינופלא. כנראה הויזיר הגדול מצא לנכון להרחיק השלטן והמועצה מעיר הבירה. בפרק ההוא שהכנסיה הויניצית הצרה כל חופי הים התוגרמים עד מיצר הדארדאניל, כדי להפסיק ההתחברות בין קושטנדינא ויתר החופים דרך ים התיכון והתגה, על פי הסבות האלה המסחר היה רב בין עיר הבירה ואנדרינופלא, ויהודים רבים אשר היה להם עסק עם שרי המלכות והחיילות הלכו גם הם לאנדרינופלא, ובעל הזכרונות כתב כי בימים ההם בחיות שני יהודי קושטנדינא „בעיר אינדרני כי שער המלך בעת שם" מסר האחד לחברו שותמים ואבני חפץ שימכרם „לאחד או לשנים משרי המלכות שיש לו עסק עמהם, וקצב דמי מחירם, ואחרי כן נסע למקומו ונשאר הסרסור באנדרינופלא ולמרות שהבטיחו לו שריו ואוהביו שיקנו החפצים לא עלה בידו למכרם עד אחרי שוב החצר לקושטנדינא וכאשר כתב עליו פעם ושתים בעל החפצים לשלחם אליו, הפקידם ביד ארמני תסר „והמנהג בזמן הלז להאמין לאלו החמרים העמלקים (ארמנים) שהם על הרוב נאמנים לשולחיהם" אמנם קרה מקרה בלתי טהור שבהיותו בדרך נגנבו החפצים ממנו ועל כן הקריבו את דינם לפני כסא הרבנים בפרק ההוא.[11]

בעת ההיא היה מקרה מוזר אשר הביא סכסוך בין תוגרמה וצרפת, הויזיר מחמד קיופרולי אשר נטר כבר איבה לציר הצרפתי די לת האי (De la Haye) על אשר לא שחד פניו בתשורה בעת אשר חורם למשרת שר השרים לפי המנהג בעת ההיא, היה חושד אותו למרגל ומריץ הידיעות לכנסיות ויניציא. והנה נתאמתו לו הספקות האלה על ידי איש צרפתי נודע בשמו „וירמונט" שהיה לו משרה נכבדה בין הצבאות הויניציות בכריתים, ובבואו לקושטנדינא התיצב לפני הויזיר ויגד לו שחפצו לקבל עליו דת המשלמנים, וגם בידו חבילת כתבים לציר הצרפתי באותיות מספר אשר שלחו לו מקנדיא, כל עמל שר השרים לדעת תוכן הכתבים עלה בתהו כי לא נמצא איש היודע לפתר ולקרוא אותם. בפרק הוא החצר הועתק כבר לאנדרינופלא והציר הצרפתי שלא יכול ללכת בעצמו בהיותו תולת בחלי האבן שלח את בנו להצטדק לפני הויזיר, אך הוא נתפס והושם בכלא עד כלות המלחמה בתראנסילואניא.[12]

בשנת תי"ך המלחמה ההלה במדינת הונגריא בין תוגרמה ואוסטריא, האשכנזים היו הראשונים להפר ברית השלום ועל בן סידי־עלי הפחה מבודון צר על העיר הבצורה גרוס־וארדין ואחרי מלחמה כבדה כבש אותה, הויזיר מחמד־קיופרולי למרות זקנתו וחולשתו אשר גברה עליו היה חושב לערוך מלחמה כבדה בהונגריא, אך הוא חלה את חליו וימת ביום ז' חשון תכ"ב (י"ב אוקטובר 1661) אחרי אשר שרר במשך חמשת שנים במשרת שר השרים, השלטן מחמד אשר אהבהו אהבה עזה בקש מאתו להראות לו האיש היותר מוכשר להיות אחריו הויזיר הגדול, ויהיו דבריו, להפקיד

---

10) M. Kogolniceano, Histoire de la Mold. et la Valach

11) פרח מטה אהרן חלק א' ס' ע"ז

12) Jonquiere, Hist. de l'Emp. Ottom. דף 321

להפקיד המשרה הזאת ביד בני אחמד־קיפרולי אשר היה בעת ההיא בן עשרים ושש שנה.[13]

בתקופה הזאת מעמד היהודים בעיר הבירה וביתר ערי הממשלה היה בשפל המדרגה. היהודים אשר דבריהם היו נשמעים לפנים בתחלוכות ובענינים המדינים עברו חלפו למו, היהודים התקיפים בחצר השלטן ושרי המלכות אשר היו בימי השלטנים הקודמים עברו כלה מן הארץ ולא נודעו עוד משרות כאלה בישראל, ואם גם נמצאו שני פקידים יהודים בימי השלטן מחמד הרביעי, האחד, רופאו היה מומר לדת מחמד משה אביבנאל ובאסלמיותו נקרא מאייאט־זאאדי, והשני, ציר תוגרמה בחצר שוידיה משה ן׳ יהודה כיברי לא היה יליד ארצות הקדם כי אם איש אמשטרדם.

אחרי מות הרב הכולל בקושטנדינא ר׳ יוסף מטראני בשנת שצ״ט, ר׳ יום טוב ן׳ יעיש שעסק עד היום ההוא במסחר נמנה לראש רבני עיר הבירה.[14] עוד היה שם ר׳ מאיר ן׳ ר׳ אברהם די בוטון (גיסו של ר׳ יוסף מטראני) שהרביץ תורה בגאליפולי ולעת זקנתו התישב בעיר הבירה ונפטר שם בערך שנת ת״י, ר׳ אהרן קופין או קונפינו (פני משה ח״ב פ״ד) שמואל הלוי הזקן, הרב הזה נולד בקושטנדינא בערך שנת ש״ע והיה תלמידו של ר׳ יוסף מטראני,[15] ובעל חזכרונות קורא אותו „החכם השלם סיני ועוקר הרים" גם הרביץ תורה הרבה בישראל והעמיד תלמידים רבים אשר נחשבו בין גדולי רבני עיר הבירה, תשובותיו הובאו בספרי חבריו הרבנים בקושטנדינא „פני משה" לר׳ משה בנבנשתי „ורב יוסף" לר׳ יוסף קצבי, ויאריך ימים עד שנת תל״ה, בשנת ת״א היה מעשה בבית דין הקושטנדיני לפני הרבנים האלה על ענין אשה שנהרג בעלה והתירוה, אמנם דעת רבנים אחרים לא היתה נוחה ועל כן קמה שערוריה בעיר[16] ומחלוקת ספרותית בין הרבנים.[17]

בין רבני עיר הבירה היו בפרק ההוא שני אחים בני ר׳ ישראל בנבנשתי, ר׳ יהושע ור׳ חיים בנבנשתי, ר׳ יהושע המכונה גם בן רפאל בעת אשר חלה חלי כבד, נולד בערך שנת שנ״ה והתחנך בישיבת הרב הכולל ר׳ יוסף מטראני[18] בתלמוד, אמנם מימי ילדותו לא נמנע מללמוד גם חכמות חצוניות וטבעיות וחכמת הרפואה כאשר העיד בעצמו: „וזכורני כשהייתי קטן בעמדי לפני החכם כמה״ר יצחק עוזיאל נפשו בטוב תלין ללמוד חכמת הדקדוק, היה החכם הנזכר במשתאה על אחד ממחברי הדקדוק, לא אזכור שמו שכתב במלת „בית" וימצאו במקרא שנים לשון נקבה ולא נודע מקומם איה, כי אף שנאמר שהאחד הוא „שחת אל מות ביתה" לדעת קצת, עדיין השני הוא בכל יראה וכל ימצא, והיתה תשובתי אליו כי אינו מן הנמנע שהמחבר ההוא טבע בזון הטעות והשגיאה... בפסוק ואולת בידיה תהרסנו... ולא שוה לו, ואחד עבור ימים ושנים זה לי עשרים שנה ויותר, בהתגוררי בבית המגיה הרופא הר׳ יצחק קארו נ״ע להתבונן בטבעיות מדי יום יום, לא ידעתי איזה הוה עבר עלי לחפש חפוש מחפוש בכל ספריי,

---

13) Turquie דף 271
14) בעי חיי אה״ע ס׳ ז׳
15) חיד״א שם הגדולים בערכו
16) בעי חיי אה״ע ס׳ ז׳
17) כנסת הגדולה חו״מ ס׳ כ״ה הגהת הב״י
18) שו״ת יהושע חו״מ ס׳ ח׳

ספריו, ושמה ראיתי ספר אחד גדול בכמות ואיכות מכונה בשם „תיבת נח" לחכם גדול בנוצרים בחכמת הדקדוק, המדקדקים רובם ככלם לכלם בשם יקרא, דעתם וסברתם על כל שרש ושרש מהמלות... וכחפשי אמתחות דבריו בשרש בית מצאתי כתוב: שהמדקדקים אמרו כי ימצא במקרא בית שנים בלשון נקבה ואני לא מצאתי אלא אחד"[20]) כנראה כתשוקתו העזה ללמוד החכמות הטבעיות ודרכי הרפואה, ר' יהושע קנה לו ידיעות רחבות, ואף כי לא עסק ברפואה עלה בידו לחבר איזה חבורים במקצוע הזה, ובעל הזכרונות הרב חיד"א מעיד שראה ביד רב אחד בקושטנדינא חבור אחד לר' יהושע אשר קרא בשם „לבוש מלכות" „מאמר שבח וזמרה לאלהינו מעין דוגמת מכתר מלכות מהר' שלמה ן' גבירול, אך בחלקות שכתר מלכות נותן הודאה בסדר חכמת התכונה, ולבוש מלכות השבח השבח כסדר חכמת הרפואה, לפעולות אדם הרכבת איבריו ותכונתו, היאמר חמר מכלכלת הצורה, ויהי הגשם בצורות בקע יאורים, ונשמו אומר מפלאות תמים דעים וכו'[21])

גם בשירים ובחרוזים שלה ידו, ולפי עדות בעלי הזכרונות חבר „משמרת המצות" מכיל אזהרות מנין המצות בדעת הרמב"ם בשקל ובשיר, ופירש גם כן בשקלא וטריא ונזכרו בס' דינא דחיי לאחיו ר' חיים.

אמנם עיקר עסקו היה להורות הוראה, עודנו בימי עלומיו בשנת ש"ע החל לכתוב פסקיו[22]) במצות רבו ר' יוסף מטראני עליו, ודבריו נראו בעיני גדול הדור ר' שמואל ן' ווליסיד, כשש שנים אחרי כן כבר נמנה בין רבני העיר המובהקים, ודבריו נשמעו בין גדולי דייני עיר הבירה,[23]) ושלש שנים אחרי כן, שמו נודע עד מרחקים כי כן רואים אנחנו עדת האי רודיס עורכת אליו שאלה על מחזוקת אשר היתה בעיר בשנת שע"ט,[24]) ועוד נשאל פעמים רבות מסלוניקי[25]), סופיא[26]), ברושא[27]), צפת[28]), ואזמיר[29]) וישיב אמריו לכל השואלים אותו בדבר הלכה בלשון צח ובלי אריכות עד שנת תט"ו,[30]) לעת זקנתו אסף כל פסקיו ויחלקם ויסדרם בארבע חלקי הטור ויקראם בשם „שער יהושע".

שלשת החלקים היו למאכלת האש בשרפה הגדולה בקושטנדינא של שנת ת"ך ורק חלק חשן המשפט אשר שלה לפי הנראה לאחיו ר' חיים לאזמיר נשאר לפלטה, וכה דבריו בשער הספר „ספר שער יהושע זו תורה דשייכא ומיוחסת לטור חשן משפט, והוא חלק מספר שער יהושע אשר הוא חבור כולל כל תשובותי שהשבתי מנעורי ועד עתה, ואלו הן התשובות השייכות לטור הנזכר, וכבר נתיחדו השייכות לטור אורח חיים, והשייכות לטור יורה דעה, והשייכות לטור אבן העזר, כל אחד ואחד בקובץ בפני עצמו, ואלו שבכאן הן המיוחסות לטור חשן משפט בלבד, ויחדתי להן מפתחות, הלכות, הלכות, והפץ ה' בידינו יצלח אמן".

לצור מבין נעלם, וכל הוי עולם גלויים לפניו והוא אוהב משפט
יצוה אותותיו, לדל בתשובותיו, להשיב על נכון בטור חשן משפט
מלבד

20) שער יהושע ח"מ ס' י"א
21) חיד"א שם הגדולים בערך ר' יהושע בנבנשתי
22) שער יהושע הנ"ז
23) שם ס' כ"א
24) שם, ס' ג'
25) שם ס' י"ב וי"ג
26) שם, ס' ל'
27) שם, ס' ה'
28) שם, ס' ד'
29) שו"ת מהרמ"ם חלק ג' ס' ל"ז
30) שער יהושע ח"מ ל"ז

מלבד עסקו בהוראת נמנה פעמים רבות ׳ממונה על התקנות[31]), גם היה מטיף לבני עדתו בשבתות וימים טובים, ולפעמים לא רחוקות על כל מקרה אשר היה, נשואים והספדים, אוסף דרשותיו נדפס אחרי מותו בשנת של״ז בשם „אזני יהושע״.

בשנת ת״ב התיישב בברושא על פי סבות שנעלמו מאתנו, ושם חבר ספרו „סדר הנט״ ואחרי שנת או שנתים שב לעיר מולדתו, בפרק ההוא חלה את חליו ובבר נטה למות, וכאשר שב לאיתנו קראו או הוסיפו על שמו את שם הליווי רפאל, וכה יתאונן מר על מצב בריאותו: „גם כי אזקין וכהי עתה כשל בעוני, גם שיבה זרקה בי על ידי התלשת הכח שלא בזמני, ואני כמעט נטו רגלי מנדר הבריאות קדמוני ימי עוני, ולבנון אין די עולה לבאר וללבן הדברים כאשר הייתי בימי חרפי בימי לבוני״ [32])

בשנת תכ״ב רואים אנחנו אותו במרוצת מכתבים עם אחיו ר׳ חיים באזמיר,[33]) אמנם בשנת תל״א לא נמנה עוד בין החיים וזכרו בא בברכת המתים[34]).

בספרות הצטיין ר׳ יהושע בנכנשתי בספריו אשר מקצתם ראו אור הדפוס, ומקצתם נשארו בכתב יד:

א) אזני יהושע, ארבע וששים דרושים כסדר התורה, ובסוף דרושים לנשואים, הספדים וכו׳ קושטנדינא תל״ו

ב) שדה יהושע, והוא פרוש על מאמרי התלמוד ירושלמי על סדר זרעים (קושטנדינא תכ״ב) וחלק שני על סדר מועד נזקין ונשים (קושטנדינא תקרס) וכתוב בשער חלק ראשון שהיו לו בכתובים קרוב לשלשים מסכתות, ולא עלו כלן לדפוס.

ג) סדר הנט, על נוסח הנט, ובהקדמתו כתב שחברו בברושא בשנת ת״ב (קושטנדינא תע״ד).

ד) עבודה תמה, פירוש על סדר עבודת יום הכפורים לר׳ משה קורדווירו וכוונת כל נדרי (קושטנ׳ הש״ד)

ה) שער יהושע חלק חשן משפט, האחד מארבע חלקי תשובותיו נשאר לפלטה מן השרפה הגדולה של קושטנדינא בשנת ת״ך כי היה בעת ההיא בידי אחיו ר׳ חיים באזמיר, ונמצא בידי הרב הכולל ר׳ אברהם פאלאג׳י אשר מסרו לחברת דובבי שפתי ישנים בעיר הוסיאטין בשנת תרס״ד, ל״ט שאלות (ונדפס שם, אך נשארו איזה תשובות שלא נדפסו)

ו) אזהרות כמו האזהרות לר׳ שלמה גבירול היו בכתב יד והרב חיד״א ראם.

ז) לבוש מלכות, שיר תהלה לה׳ בסדר הכמת הרפואה לפעולת אדם בהרכבת איבריו ותכונתו על דרך כתר מלכות לר׳ שלמה גבירול, היה בכ״י לפי עדות הרב חיד״א.

עוד היה שם ר׳ יוסף קצבי שנולד בערך שנת שפ״ה והתחנך בישיבת ר׳ יוסף מטראני[35]) אף הוא נחשב בין גדולי מורי ההוראה בעיר הבירה, אמנם עיקר פעולתו היתה אחרי מות רבו, בשנת ת״ה נשא אשה ובשנה אחרי כן הולידה לו את בנו בכורו אשר קרא את שמו יעקב, ובהיות שהיה מקום להשוב

31) שם, ס׳ כ״ד
32) שם, ס׳ ט׳ 33) כעי חיי חלק א׳ יו״ד ס׳ קס״ג
34) שם, ס׳ ס״ג
35) חיד״א, שם הגדולים בערך מהרי״ט

לחשוב שהפילה טרם לדתה, נסתפק אם חייב לפדותו[36]) ואחרי שנשא ונתן בענין נוכח שאין שום תפונה בדבר. ר' יוסף היה ענו עד הקצה האחרון ולא היה סומך על עצמו בהוראותיו כי אם בתנאי קודם שאם יסכימו יתר רבני העיר לדעתו, הוא היה בהתחברות וכברית אהבה עם ר' אברהם רוזאניס ויערוך אליו דבריו בשנת ת"ט בהיותו באנדרינופלא[37]) פעמים רבות נשאל בדבר הלכה מחבריו בעיר הבירה, ר' משה בנבנשתי, ר' יצחק אלנקוה, ר' יעקב אלפנדארי ור' אליעזר ן' שנג'י, גם נשאל פעמים רבות מערי מרחקים מבושנה־שאראי ובילוגראדו,[38]) משלוניק מאת הרב הכולל ר' הסדאי הכהן[39]), ומבוקאריסט במדינת הואלאביאה[40]), ותמיד דבריו היו בנחת ובענות יתרה, „אף כי כל רואי ילעיגו לי לאמר מה לך פה, ומי לך פה במקום גדולים... ומה קול העברה ללאו לא תענה על ריב רב ועצום, או מה ימריצך כי תענה... ומה יוסיף יוסף, אמנם אהבת השואל הוציאתני ממחיצתי... כי תורה היא, ומאשר יורוני מן השמים אני אביא לפני רבותי בעלי התוראה, והם יבחרו ולא אני".[41])

מלבד עסקו בהוראה, ר' יוסף קצבי היה מטיף לבני עדתו בטוב טעם ודעת, אמנם לאסון הספרות ברור היתום ההוא, רוב דרשותיו נשרפו בשרפה הגדולה של שנת ת"ך, ורק חלק קטן נשאר לפלטה במספר שבעה ונדפסו בסוף שארית פלטת תשובותיו.

על פי סבות שנעלמו מאתנו ר' יוסף קצבי היה על מסעו בעיר ברושא בשנת תכ"ה, וכן כתב בתשובתו: „כי עתה מקרוב לימים שעברו בהיותי בעיר גדולה של חכמים ושל סופרים הלא דא היא ברוסא רבתי יע"א, בא מעשה לפני מורי היושבים על מדין... ואני בעניי לא זכיתי אז מאפס פנאי להשתעשע בתורתו שבכתב שכתב על זה בארוכה... וגם אני עני באותה שעה עוכר ממקום למקום הייתי ולטרדת הנסיעה לא יכולתי להשיב... רק כמשיב מפני הכבוד"[42])

בשנת של"ז רואים אנהנו אותו שהעתיק מושבו לאנדרינופלא[43]) וישב שם ימים רבים ואחרי כן שב עוד הפעם אל עיר הבירה, תשובתו היותר מאוחרת כתב בהיותו בקושטנדינא לעת זקנתו בשנת ת"ן על זכרון העדות שנתקבל בבית דין בחדש ניסן,[44]) ובנראה נפטר לעולמו ימים אחדים אחרי כן בשנה ההיא, חלק מפסקיו הובאו בס' פני משה להברו ר' משה בנבנשתי, ושארית הפלטה שהיו בידי ר' חיים אבואלעפיא ונכדו ר' משה קצבי, נדפסו בקושטנדינא בשנת תצ"ו במספר שבע ועשרים בשם „רב יוסף" בכרך אחד עם קובץ „מוצל מאש" לר' יעקב ור' חיים אלפאנדארי ובסופו שבע דרשותיו שנמצאו לפלטה גדולה.

עוד

36) ובדידי הוה עובדא בעורי ובבשרי הבן יקיר לי שיהיה לעבודת הבורא, וכשגגה היוצאת לא נתתי אל לבי לתוך בדבר הזה זה לי כ"ו שנה דהיינו י"ו שנה מיום לידתו, ולא זכיתי לשמוע איך היה המעשה, ועתה בבאי אל ביתי קריתי לאשתי ושאלתי אותה ואומר לה: אמרי לי גופא דעובדא היכי הוה? ותענני ככל הדברים" (רב יוסף ס' ה')

37) שם, ס' א'

38) שם, ס' ט"ו

39) שם, ס' י"ח

40) שם, ס' ו'

41) שם, ס' ד'

42) שם, ס' ח'

43) שם, ס' ז' וס' י"ח

44) שם, י"ב

עוד חיו שם ר' שמואל אדרבי נכד ר' יצחק אדרבי משלוניק „מעיין גדול" תלמיד ר' אברהם מוטאל, ובסוף ימיו התישב בקושטנדינא ונפטר שם.[45]) וחברו ר' אברהם נחמיאש „מעיין גדול וחסיד" התישב גם הוא בעיר הבירה ונפטר שם.[46]) וכן ר' יצחק הלוי ן' אלקבץ „חכם גדול ועשיר יליד שלוניק כברחו מעירו מן המגפה הגדולה בשנת ת"ח, התישב גם הוא בקושטנדינא ונפטר שם.[47])

בין מרבית הרבנים אשר העתיקו מושבם משלוניק בפרק ההוא, נודעו ר' שלמה פרין, „חכם מעיין ומפולפל" והוא היה גיסו בעל אחותו של ר' דוד קונפורטי בעל הזכרונות „קורא הדורות", ונפטר בקושטנדינא בשנת ת"ח במבחר עלומיו בן שמונה ועשרים שנה,[48]) ר' שלמה ן' ר' דוד פלורינטין והח' הבודק הגדול ר' יוסף פינ'ון, הרב הזה נחשב בין מורי ההוראה היותר מפורסמים בדורו וכתב על ספר פסקיו שנדפסו בשם „דורש משפט" על טור חשן המשפט בשלוניק (בשנת תודה) ולעת זקנתו העתיק מושבו לקושטנדינא ונפטר שם[49]).

ומתלמידי ר' יוסף מטראני שהרביצו תורה בישראל בפרק ההוא נודעים לנו, ר' יצחק אלנקוה, עשיר מופלג ועומד בראש העדה ובעל הזכרונות קורא אותו „האדון החכם השלם רבא דעסיה, מדברנא דאומתיה"[50]) ר' חיים אבואלעפיא (הזקן), ר' אברהם ן' חנניא מגדולי מורי ההוראה, ומחבר ספרים רבים אשר לא ראו אור הדפוס וגם בכתב יד אינם בנמצא בימינו, והרב חיד"א ראם והזכירם: א) „בית אברהם" קונטרס עצום ורב על עינונא דאתתא, ב) „ספר על השרשים" ג) כללי השיתא סדרי ד) מדות חכמים ה) שאלות ותשובות אשר מקצתן נדפסו בספר „פני משה" לר' משה בנבנשתי. ר' אברהם הוליד רק בת יחידה אשר נשאה לר' משה הלוי נזיר[51]), מקושטנדינא העתיק מושבו לפלונראדו ושם הרביץ תורה איזה שנים, אחרי כן נכספה וגם כלתה נפשו לעלות לארץ ישראל ואחרי שישב בירושלם העתיק מושבו לחברון, בשנת תפ"ד כאשר פרצה המגפה בעיר הזאת ברח לעזה ושם נפטר לעולמו ועל פי צואתו לפני מותו הובל לקברות לחברון; פרטי חייו יבואו בפרק ה' בחלק הנוגע לחברון, וכן יתר חבוריו שנודעו בימינו; ומגדולי חבריו היה ר' יצחק אלפאנדארי שהעתיק מושבו לשלוניק ושם הרבין תורה והתישב אחרי כן בצפת. ר' רפאל אישפיראל ממורי הוראה ותשובותיו הובאו בקובץ תשובות אחיו הצעיר ר' חנניא בכתב יד, ובס' פני משה (חלק כ' ס' צ"ד), ר' יוסף הכהן למשפחת חסיד, ר' שמואל ן' ר' יונה עדילא „חכם מובהק, ופסקן וכתב כמה פסקים" ובסוף שנותיו הלך לצפת ונפטר שם,[52]) ר' משה מטראני, בנו ותלמידו שנפטר לעולמו באביב שנות חייו, ר' ישעיה מטראני בנו ותלמידו, ובידו תמך ר' יום טוב ן' יעש אחרי מות אביו[53]) ולפי דברי בעל הזכרונות היה „חכם גדול מובהק ודרשן"[54]) ר' נתן גוטה שהתישב אחרי כן בנאליפולי ובסוף בויניציא, ר' שמואל הלוי (הזקן) „חכם גדול ופסקן"[55]) שהרביץ תורה הרבה בישראל ומישיבתו יצאו

---

45) קורא הדורות דף מ"ח ע"ב
46) שם דף מ"ח ודף נ"ב
47) שם דף מ"ה ודף ן' ע"ב
48) קורא הדורות דף מ"ו ע"ב
49) שם, שם.
50) רב יוסף ס' ג'
51) חיד"א בערכו
52) קורא הדורות דף נ"א ע"א
53) שו"ת מהרימ"ש ח"א הקדמה
54) קורא הדורות דף נ"א ע"א
55) שם, שם.

יצאו תלמידים רבים וחכמים מובהקים, בימיו קרה מקרה שאיש יהודי משה ן' שכנא בא לקושטנדינא ממרחקים ונפטר לעולמו, ואשתו העידה על עצמה שלא היו אחים לבעלה ואינה זקוקה ליבם, ועל זה גדל המחלוקת בין רבני עיר הבירה אם לתת אמון לדבריה, ר' שמואל הלוי הורה להתיר, אך ר' יוסף קצבי הורה שאין להתיר לה שתנשא לאחר פן ואולי יבואו לסחר עדים שבחשש בדבריה, עד שהורה ר' משה בנבנשתי שאין ביכולת חכית דין לאסור עליה שלא תנשא אם חפצה בזה, ואם יבואו לסחר עדים ויעידו ששקר ענתה, וכי יש אחים לבעלה הראשון תצא מבעלה השני [56]; בכל הוראותיו ופסקיו הוא נטה תמיד להקל וכן לסד להתלמידיו [57]), רוב פסקיו היו למאכולת האש בשרפה של שנת ת"ך וחלק מצער נדפס בס' פני משה, ומחבריו תלמידי ר' יוסף מטראני היה ר' אברהם היכיני, דרשן נפלא ונכבד בעיני בני דורו, גם היה מליץ וסופר מהיר, כנראה עסקו היה להעתיק ספרים בכתיבתו הנאה והמסולסלת [58]). הוא היה ממציא כתבי יד ומעתיק ומחבר ומספיק לכל אוהבי הספרות, ובכלל להולאנדי הנגיד ווארניר (Warner) שהיה משלם במיטב כספו ספרים יקרי ערך וכתבי יד עברים, ובימינו נמצאים חלק מכתבי יד האלה באוצר הספרים בעיר ליידן, והם כתובים בכתיבה תמה ויפה להלל ובסגנון נאה וצח בלשון עברית; הוא חבר ספר „הוד מלכות" מכיל מאה וחמשים מזמורים בעין מזמורי התהלים, בלשון צח של ספרי הקדש ובמליצה נשגבה, והדפיסו בקושטנדינא בשנת ת"ח, עוד חבר ספר „אשל אברהם", והוא קובץ דרשותיו, וס' „תוספת מרובה" באור על התוספתא, ואיזה תשובות ופסקים, ובעל הזכרונות היר"א מעיד שהיה בידו תשובה בדין „איני ניזונית ואיני עושה", בשנת ת"ך אחרי השרפה הגדולה, כנראה, מצבו של ר' אברהם היכיני הורע עד מאד לעת זקנתו ונשאר בחסר כל ובידים ריקניות, ולחרפתו התמכר אולי בעד בצע כסף למשיח השקר שבתי צבי, ויתמוך בידו והוא היה הסבה להתפשטות התנועה הזאת בין יהודי עיר הבירה כי דבריו היו נשמעים, או כי היה מתיר מהחלטותיו ונטעה בעצמו.

עוד היה ר' יום טוב ן' יקר בן הרב המשורר ר' חנניא ן' יקר, והוא היה לפי דברי בעל הזכרונות, חכם גדול וסופר מובהק וזקן מופלג בשנים [59]) הרב אברהם שישי חכם מובהק וזקן, [60]) ר' אליהו אביי נכד ר' אליהו אביי הזקן חכם גדול ופסקן, ותשובותיו הובאו בס' פני משה (ס' ב"ז וס' ק"ט) ור' כלב שמואל, חכם גדול ומובהק [61]).

בראשית שנת ת"ך היתה שרפה גדולה ברבע היהודים בקושטנדינא ומשם נתפשטה בכל העיר, ובעל הזכרונות כתב במר רוחו: ואש יצאה מאת ה' על שבר בת עמי... עיר ואם בישראל היתה שרופה באש וכסוחה ותעל עשנה כעשן הכבשן, ויהי העם למאכלת האש וכל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה', ותהלך אש ארצה ונשרפו הבתים והתעודות והשטרות ובתי הכנסיות ובתי המדרשות, לולא ה' צבאות הותיר לנו שריד, ונשאו חן וחסד בעיני הבוסטאנג'י־באשי (שר מספיק

---

56) פני משה חלק א' ס' י"א, רב יוסף ס' י"ח

57) משנה למלך הלכות מכירה פרק כ"ט

58) היר"א בערכו, ציצת נובל צבי

59) קורא הדורות דף נ"א ע"ב

60) שם, שם,

61) שם, שם,

מספיק הירקות) שקבלם בנן המלך יר״ה בכבוד גדול, עד שסלק חרון אפו מעל ישראל, ונשארו מעט מהרבה עניים ומרודים שרופים והדופים, ויתשם ה׳ מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול, וישליכם אל הכפרים באישקיטר (Scutari הסמוך לסטאמבול) ובאישקי־שאראי (Eski - Saray, הארמון הישן, והוא רבע בעצם איסטאמבול) ובמקומות אחרים ונשארו גרושים מבית תענוגיהם״ [62].

השרפה הגדולה הזאת היתה אסון גדול לא לבד ליהודים, כי גם לכל תושבי עיר הבירה; הסופרים התוגרמים בעצמם יעידו שלא קרה אסון כזה בקושטנדינא, ויחשבו כל ההפסד ומספר הבתים והחנויות שעלו על המוקד בעת ההיא,[63] במספרים עצומים ובדרך גוזמא.

לרגלי השרפה הזאת באת תמורה גדולה אצל יהודי קושטנדינא, התוגרמים תושבי השכונה ההיא אשר סבלו גם הם נזק גדול לסבתם, כי מן הרחוב היהודי פשט האש בכל פנות הרבע, ראו אותם ברעה ולא הרשו להם לבנות המקום הנשרף ובתי הכנסיות, על כן רוב מנין ורוב בנין היהודים התישבו ברבע אורטה־קיואי ובאלאטה אשר מנגד לסטאמבול, אחרים שנדדו בתחילה לאשקוטאר הרחיקו ללכת עד קוסקונג׳וק, ואחרים התישבו אצל הרחובות היהודיות בחאס־קיואי ופירי־פאשה ומנגד לרבע ההוא בבאלאט, הקהלות הקדמוניות בעיר הבירה עברו כלה מן הארץ ולא נבנו עוד, זכרונות היהודים הספרדים אבדו ביום ההוא, כל העושר הגנוז שברון חכמת ישראל בספרד אשר הביאו עמהם יוצאי המדינה ההיא, ואשר הצליחו לרכוש בארץ מולדתם החדשה אבד בענין רע, גם בא הקץ לקהלות ועדות הרומניות אשר נלחמו בכל עז לבלתי אבוד חירותן ולבלתי התבולל עם הספרדים, ומן היום ההוא והלאה בטלו לגבי הספרדים כאשר היה בכל ערי המדינה הגדולות והקטנות.

בשלוניק המצב החמרי והמוסרי של היהודים הוטב מעט, בפרק הזה כמו בקודמים, מוסדות הישיבות ובתי המדרשים הנודעים לתהלה הצליחו והספיקו רבנים ומורי הוראות, לא לבד לעדות השונות ולקהלות הרבות אשר בעיר, אלא גם ליתר ערי המדינה בתוגרמה, כי משלוניק יצאה תורה בימים ההם לכל תפוצות ארצות הקדם.

בחלק השלישי כבר ראינו שבשנת שפ״ה בליל ט׳ באב היתה שרפה גדולה בעיר, ונשרפו כמה אלפי בתים, ושמונה ועשרים בתי כנסיות, ותלמוד תורה הגדול, ומשנה תורה, (תלמוד תורה הקטן)[46] כנראה לרגלי התלאות אשר באו כתמן על עדת שלוניק לא עלה בידיהם לבנות התלמוד תורה הגדול, ובשנת ת׳ בערך, נתעורר נת כהן אשכנזי, נדיב מעיר כורון, וחזיל מכספו לבנין הזה, ועל אבן היסוד אשר נמצאה מקרוב לרגלי השרפה אשר היתה בימינו והבנין החדש, חרתו את שמו לזכר עולם:

נת כהן אשכנזי זה פעמים
אשר שקל הכסף במאזנים
לבנות מגדל עוז לשם שמים
ונמצא דמו על קיר לתת לו פי שנים
לאות, על אבן אחת שבעה עינים.
ש׳ פ׳ כ׳

למרות

62) דברי יוסף כ״י לר׳ יוסף סמברי פרק ק״ם 63) ראה ציון ב׳

למרות שבטל מס הבגדים שהתחייבה העדה השלוניקית לתת לממשלה, ושהמלאכה הזאת היתה מאוסה על רוב העוסקים בה, רואים אנחנו בימי השלטן איברהים פה ושם עוד עקבות המלאכה הזאת בשלוניק, אמנם האומנים האחרונים היו אנשי אגרוף ורשע, ועל הרוב נגנבו הבגדים אלו מאלו, עד שהתקינו לקחת לשומר איש אמונים סבל או קארגאדור (Cargador), והאורגים מפקידים אותו להשגיח על הבגד בעת אשר ינתן לבאטאנירו להביאו לבית חריחים לתשרותו במים, והיו נותנים סימנים על כל בגד להכירו אחרי כן,[65] אמנם כנראה לרגלי גניבות תמידיות בין האומנים, חדלה המלאכה לגמרי ולא נודעו עוד עקבותיה בין יהודי ארצות הקדם.

בימים ההם יהודי שלוניק החלו לשלוח ידיהם בעסק הגבינות, והיו משכירים בתי מלאכה לקפוא הגבינות ולהכין הגבינות הקשות הנקראות בארצות הקדם קאשקאב׳אל, בתי המלאכה הזאת נקראים „מאנדרה", ונסתפקו רבני העיר אם מותר ליהודי להוסיף על המתיר של ישראל חברו, עד שהביאו ראיה מעיר סופיא ששם היו עושים במלאכה הזאת עוד מימי קדם, והיו נותנים חומרי חזקה לבתי המלאכה האלה[66].

בשנת ת״ה היתה מגפה בעיר ותעש שמות בעם, ורוב התושבים ברחו אל הכפרים עד עבור זעם,[67] וכאשר רחם ה' על העיר והמגפה נעצרה בסוף הקיץ, שבו רוב התושבים העירה, אמנם רבים היו שנדדו לערים אחרות וכפרט לקושטנדינא כאשר כבר הזכרנו, נראה כי בעת ההיא מטה יד יחידי ק״ק קאטאלאן, ולא היה להם באפשרי להחזיק מעמד, עד אשר הכרחו למשכן כספי ותפצי ההקדש לק״ק עץ חיים עד אחר הפסח, בתנאי שאם לא ישיבו להם הכסף, הרשות ביד פרנסי עץ חיים למכור החפצים[68].

מקרה קרה בפרק ההוא בשלוניק המפיץ מעט אור על קנאת היונים ביהודים, וכי שנאתם היתה עזה לעם ישראל כמו בימי קדם. יהודי אחד בנה עלית ביתו קצת גבוהה מיתר בתי העיר, היונים מצאו תואנה לאמר: ראו בנין בתי היהודים שהוא יותר טוב מהתוגרמים והנוצרים, והיו מטיחים דברים כנגד כללות היהודים „כי כן דרכם, כשהיו רואים איזה יהודי שבונה איזה בנין חדש, עיניהם צרת על היהודים" ואחר שנשתקע הדבר קרה מקרה שיהודי אחר בנה בית של שלשה קומות, תחתיים שניים ושלישים, „מה שלא היה בנין כזה בתוך העיר, שלשה בתים זה על גב זה"; והיונים בראותם הבנין המשונה והמפואר הזה, מקנאתם ביהודים זכרו הראשונות והבנין של היהודי הראשון, ובהיות שבעת ההיא הוטל מס חדש מצד המלכות על כל תושבי שלוניק לפי הונם, הנקרא שור שאפי, במועצה אשר היתה לקצוב המס לכל איש ואיש ולכל עם ועם, עוררו היונים „שהיהודים הם עשירים ורבו בעיר, וגם בנו בתים חדשים בנין חדש ויפה יותר מהתוגרמים ועילה מצאו להטיל על היהודים סך גדול מהמס הנזכר יותר מקצבתם הראויה להם"[69] וכמה תואנות יש להם אשר הזכירום באותו פרק ובאותו מקום שנתועדו, באומרם שהיהודים רבו כמו רבו וכיוצא בדברים אלו". למרות

---

64) קורא הדורות דף מ״ח ע״א
65) שו״ת אנג׳יל ס' א'
66) שם, ס' ל״ד
67) קורא הדורות דף מ״ח ע״ב
68) שו״ת אנג׳יל ס' ל״ז
69) שם, ס' נ״א

למרות קנאת היונים, התוגרמים היו רואים בעין יפה התקדמות העדה היהודית, בפרט המון העם היה מתקרב מאד אל עם ישראל, ובעל הזכרונות כתב: „שבשלוניקי עצמה היום אינו כימי קדם שלא היו הגוים קונים בשר במקולין של ישראל, שהרבה ישמעאלים קונים בשר ממקולין של ישראל, דבהפרש מעט בערך הקצוב לבשר כשר קונים הישמעאלים בשר הטרפה" [70]) ובהיות שלא היה עוד פתחון פה לקצבים היהודים אחות ההפסד הגדול שהיה להם בימי קדם כאשר נתנו הנפיחה, נמצאו מעוררים לאסור אותה, אך לא עלה בידם, ונהפוך הוא שהאשכנזים שהיו נוהגים להחמיר עד העת ההיא שלא לעשות נפיחה, „והיו עושים מקולין להם לבדם בחנות מיוחדת שלהם סמוך לק"ק אשכנז יע"א, וזהו מפני הנפיחה, שבמקולין הגדול היו עושים הנפיחה, והם לא היו אוכלים בנפיחת" בטלו מנהגיהם והחלו לאכול כמו הספרדים [71]).

בראש רבני שלוניק עמד ר׳ שמואל גאון, הוא נולד בערך ש"ע והיה תלמידו הגדול לר׳ יעקב הכהן [72]) והרביץ תורה הרבה בתלמידים, ולפי דברי בני דורו „היה רב מובהק וחסיד ועניו והיה בקי בחכמת הקבלה" [73]) הוא נשא אשה אשכנזית אחות ר׳ יצחק ואיים [74]) אשר הולידה לו בת אחת, ואותה השיא לתלמידו ר׳ חנניא מיטצאק, [75]) מימי עלומיו הצטיין בפסקיו הנפלאים ובבקיאותו העצומה, ובני דורו הוקירוהו ויכבדוהו, ר׳ אהרן פרחיא הכהן מכנה אותו גברא רבא החכם הכולל הילל בן שחר נכון מוצאו גדול מרבן שמו [76]) ורב אחר קורא אותו: „אביר הרועים, החכם השלם סיני ועוקר הרים, רב עצום [77]) בפסקיו הערוכים בטוב טעם ודעת, הוא היה על הרוב מראה פנים להקל, הגם שהיה מאריך בפלפולו יותר מדאי, ותמיד היה חותם „הצעיר שבצעירי הצאן" לפי דברי בעל הזכרונות הוא כתב פסקים רבים עד אין חקר, [78]) אשר הובאו על הרוב בספרי בני דורו: עין משפט (אה"ע י"ד) שני מאורות הגדולים (ס׳ ט"ו) בעי חיי (יו"ד ס׳ ק"ו) פרח מטת אהרן (חלק א׳ ס׳ ח׳ י"ד ל"נ) ושאלות ותשובות לר׳ ברוך אנג׳יל (ס׳ י"ח מ"ז ועוד) הוא חבר, לפי דברי הרב חיד"א, חבור על חשן משפט בפלפול עצום, ולא נדפס כי אם חלק קטן ממנו בספר „משפטים ישרים" (קושטאנדינא תצ"א) ויאריך ימים עד ב׳ חשון שנת תכ"ז, ר׳ אברהם מוטל (נ"פ י"ז אדר תי"ח) שבא זכרו בחלק ג׳.

ומגדולי חבריו היה ר׳ ברוך אנג׳יל שנולד בערך שנת ש"ס „רב מובהק ופסקן ודרשן ובקי בשאר החכמות „והרביץ תורה הרבה והעמיד תלמידים רבים" עודנו בימי נעוריו כתב תשובה על פסק ר׳ שמואל גאון אשר לא נראו דבריו בעיניו, ואחרי שנשא ונתן בפלפול עצום התם דבריו: „ואם יהיה הדבר שיפול לשום ספק מן הספקות שכתבתי, אפשר אוסיף אדרשנו עוד אם יגזור ה׳, וזהו מה שעלה במצודתי החלושה כפי מה שהורוני מן השמים להלכה ולמעשה, אם יראה

בעיני

70) שם, ס׳ ו׳
71) שם, שם, סוף השאלה
72) חיד"א שם הגדולים בערכו
73) קורא הדורות דף נ׳ ע"ב
74) שם, שם
75) חיד"א שם הגדולים בערך ר׳ יוסף אלמושנינו
76) פרח מטת אהרן חלק א׳ ס׳ ח׳
77) בעי חיי יו"ד ס׳ ק"ו
78) קורא הדורות דף ו׳ ע"ב

בעיני מורי ורבותי, נאם הצעיר והקטן זעירא דמן חברייא, מתאבק בעפר רגלי החכמים ושותה בצמא את דבריהם[79].

בפרק ההוא באה לפני כסא הרבנים בשלוניק השאלה מעיר אזמיר על אודות הנפיחה אם יש בכח רוב התושבים שהם מבני שלוניק להנהיג בעירם החדשה הנפיחה אם אין, על זה השיב הרב הכולל ר' חיים שבתי שמותר להנהיג בכל העיר, ואחריו הסכו דבריו ר' מרדכי קלעי, ר' דניאל אשטרושא, ר' שלמה ן' מאיור ובסוף גם ר' ברוך אנג'יל החזיק דברי רבו ר' חיים שבתי ויחתום דבריו „הקטן שבקטני התלמידים"[80]; בשנת שצ"א נמנה לראש ישיבה בחברת תלמוד תורה והיה קורא עם תלמידיו וחבריו התלמוד בביאור[81], גם היה חבר במועצת החכמים בשלוניק שנוסדה בפרק ההוא להועץ על עניני הדת והסדרים;[82] לעת זקנתו באו עליו תלאות רבות ובנראה מת על פניו בנו יחידו בעת ההיא, עד שחתם את תשובתו „המר ברוך אנג'יל"[83], ובאשר שאל פיו בדבר הוראה ר' אהרן פרחיא הכהן השיב במר רוחו: „שהייתי רוצה להשתעשע בנועם שיח סוד דבריו הנעימים ומתוקים מדבש ונופת צופים, ונחמדים מזהב ומפז, אבל מה אעשה שטרדות הזמן עדו ועברו על ראשי מינים ממינים שונים ומה גם חולשה יתרה שיש בי, אם מחולי הזקנה, אם מטרדות הזמן כי שגבו עד מאד"[84]. ר' ברוך הוליד שתי בנות שהשיא לשני תלמידיו ר' יוסף פלוסקה[85] ור' יהודה פישו,[86] בהם השתעשע בדבר הלכה וחם היו נוחם לנפשו העיפה לעת זקנתו, כמו כן נכדו בן בנו „הנביר נשא ורם ומרומם על כל ברכת אנג'יל" שנגדל על ברכיו,[87] ר' ברוך אנג'יל נפטר לעולמו י"ד טבת ת"ל, ושאיר אחריו פסקים רבים בכתב יד „ושארית הפלטה אסף נכדו ברכה אשר התישב בעיר רשיד וידפיסם על הוצאותיו בקבוץ הנקרא שאלות ותשובות אנג'יל בספר ס"א פסקים (שלוניק שנת ב'ע'ת'ה'), חמשים שנה אחרי שנפטר הרב המחבר[88], עוד היו שם ר' אהרן לפפא תלמיד ר' אברהם מוטאל שהלך למאגניסיא, ר' בנימין מלמד שהלך לאזמיר, ר' אברהם נאראנטי „מעיין גדול והרביץ תורה בתלמידים"[89] ר' ישראל נחם אש „מעיין גדול"[90] ר' לוי קוזין שבא לעת זקנתו מקושטנדינא, מחבר ס' „עלית קיר קטנה" (קושטנדינא ת"נ) וס' „תוצאות חיים" על המוסר והתשובה (שלוניק בערך ת"ו), וחתנו היה ר' אברהם פשריאל „חכם ובעל ישיבה[91]) אשר הוליד שני בנים ר' יוסף פשריאל „חכם מעיין גדול וחסיד" ור' לוי פשריאל שהיה לפי דברי בעל הזכרונות „בעין ודרשן ובקי בחכמת הפילוסופיא", ועוד העיד עליו שבשנת ת"ה בברחו בכפרים מחמת איכות המגפה, למד שם יחד עמו פרקים רבים מספר מורה נבוכים בטוב טעם ודעת, וראהו בקי מאד בספר ההוא עד רוב הפרקים היו סדורים בפיו על ציצת הלשון על פה כמו קריאת

79) שו"ת אנג'יל ס' ד'
80) שם, ס' ו' ז' ח' ט' י'
81) קורא הדורות דף נ' ע"ב
82) שו"ת אנג'יל ס' ל"ד
83) שם, ס' כ'
84) שם ס' כ"ח
85) שם, ס' כ"ב כ"ח ל"ז
86) שם, ס' ל' ל"ב
87) שם שער הספר
88) מלשונו של שער הספר
89) קורא הדורות דף מ"ה ע"ב
90) שם, שם,
91) שם דף מ"ו ע"ב

קריאת שמע, ואז נוכח לדעת שהוסיף על השמועה[92]), ר׳ יצחק בר נתנאל פארדו „חכם מעיין ועשיר״ ר׳ וידאל סיד „חכם ועשיר״[93]) ור׳ שבתי בן עמנואל חסון או חסן מחבר ס׳ „חסן ישועות״ מורה מקום מכל האחרונים לטור אבן העזר (שלוניק ת״ב) ר׳ שלמה אבוהב (נפ׳ א׳ ניסן התט״ו), ר׳ יעקב בנבנשת (נפ׳ י״א חשון תל״ה), ר׳ חיים אברהם כהן (נפ׳ י״ב תשרי תב״א).

ובכלל הרבנים ההם היה ר׳ דוד קונפורטי הישש ובעל הזכרונות „קורא הדורות״ אשר פעל בספרו הקטן ובזכרונותיו הרבה יותר מכל בני דורו אשר חברו ספרים כבירים עד אין חקר, הוא נולד בשלוניק בערך שנת שע״ה,[94]) אביו לפי הנראה נפטר לעולמו בילדותו, ועל כן לא ישא את שמו על שפתיו, ואמו היתה ממשפחתו של ר׳ דוד קאשיריש (Caceres), הוא נגדל על ברכי זקנו ר׳ דוד קונפורטי הזקן, ואצלו החל ראשית למודיו[96]), אחרי כן נתחנך בישיבת ר׳ מרדכי קלעי, שהיה ראש ישיבת בק״ק פורטוגאל כי בנראה משפחתו נחשבה בין יחידי הקהל ההוא[97]), אמנם לא זכה ללמוד הרבה ממנו, בהיות שהרב הזה נפטר לעולמו, ובמקומו עמד תלמידו הגדול ר׳ דניאל אשטרוסא לראש הישיבה ההיא, ואצלו כלה הנער דוד למודיו[98]) והוא עדין רך בשנים.

עודנו באביב ימי שנותיו וכבר השיג לו ידיעות רחבות בספרות ישראל, ובעודו בן שלש עשרה שנה היה מתמיד ללכת אל האסיפה של חברת תלמוד תורה, ללמוד התלמוד לפני ראש הישיבה ר׳ ברוך אנג׳יל, שהיה מבאר להם כל הדבר הקשה אצלם, אז קרא בתלמוד הבבלי מסכת בבא קמא.[99]) אחרי ר׳ ברוך אנג׳יל נמנה לשרת בראש הישיבה של חברת תלמוד תורה לעיון הגמרא ר׳ דוד ג׳יראסי בשנת שצ״ג בערך, ועמו למד מסכת בבא מציעא[100]).

בשנת שצ״ז בא שאלוניקה ר׳ יפת מצרי המקובל מעיר דמשק חברו של ר׳ חיים ויטאל, ויעסד שם ימים אחדים, בעת ההיא ר׳ דוד קונפורטי אשר השתלם כבר בכל האפשרי בתלמוד ובתורה, נפשו אותה להתחנך גם בתורת הסוד, ועל כן חלה פני האורח המקובל הזה ללמוד עמו בספר הזהר והקבלה, וילמוד ממנו „קצת חדושים בחכמת הקבלה ממה שלמד וקבל מרבו מהרח״ו״[101]).

קרוב לימים ההם זקנו דוד קונפורטי נפטר לעולמו, ור׳ דוד נשאר בלי תומכו כי הוא גדלהו כאב, בעמל רב עלה בידו להחיות נפשו ונפש אחותו הצעירה, עד אשר הגיעה לפרקה וישיא אותה לתלמיד חכם אחד ר׳ שלמה פרץ אשר העתיק מושבו בערך שנת ה״ד לקושטנדינא[102]) בעת ההיא ר׳ דוד קונפורטי היה בן כ״ה שנה, ולמרות מעוט שנותיו נפשו שבעה תלאות עד אין חקר, כי כמעט כל קרוביו

מתו

---

92) שם דף מ״ח ע״ב

93) שם, שם,

94) ר׳ דוד קונפורטי בעצמו לא ידע בדיוק שנת הולדתו, וכה דבריו: גם בזמן ההוא היה בשלוניק הר׳ אברהם אספניא . . . ונפטר שנת השצ״א . . . ואז הייתי אני הכותב נער בן י״ג שנה או י״ד שנה (שם דף מ״ז ע״א).

95) שם דף מ״ח ע״א

96) שם דף מ״ז ע״א

97) שם דף מ״ה ע״א

98) שם, שם.

99) שם, דף נ׳ ע״א

100) שם, דף מ״ו ע״ב

101) שם, דף מ״ב ע״ב

102) שם, דף מ״ו ע״ב

מתו על פניו והוא נשאר גלמוד בעיר מילדתו, על כן לקח מטה נדודים בידו ומגמת פניו ארצה ישראל, ויפליג באניה עד אזמיר ושם נתעכב איזה ימים ויזכה להקביל פני הרב הזקן ר׳ יוסף אישקאפה וילמוד ממנו קצת חדושים, ואז היה הרב ההוא זקן מופלג בשנים.[103] בחדש חשון שנת ת״ה ר׳ דוד קונפורטי נסע מאזמיר באניה למצרים, וקרוב לשנה אחת נתעכב בעיר אלקהירה כאשר כתב בעצמו: ״ובזמן ההוא היה במצרים הרב ר׳ אברהם סכנדרי רב מובהק ופסקן גדול וזקן מופלג... ותיה תלמיד הרב אברהם מונסון, והיה לו ישיבה בביתו בכל בקר ובקר, ואני הכותב למדתי בביתו בישיבתו קרוב לשנה אחת בשנת הת״ה ליצירה, גם היו חכמים גדולים הלא הם: הרב ר׳ זרחיה גוטה, והרב ר׳ יהודה הכהן, והרב ר׳ חנניא ברהום, והרב משה שמהון, והרב ר׳ יהודה שראה, והרב אברהם סיגורה, וזולתם תלמידי חכמים גדולים״[104]). בתוך השנה ההיא עלה ארצה ישראל, ויעבר דרך העיר עזה וכה דבריו: ואני הכותב בעלותי לירושלם פעם ראשונה שנת הת״ה בעברי דרך עזה, אז ראיתי להר׳ משה נג׳ארה שהיה מרביץ שם תורה ולמדתי בחברתו קצת ימים״[105]); משם נסע ירושלימה וישב שם איזה חדשים[106]), ויזכה להקביל פני כל הרבנים הזקנים אשר היו עודם בחיים, „זולת מעטים שכבר הלכו לבית עולמם הצדק״.

כנראה לא עלה בידי ר׳ דוד להתעכב בעיר הקדש, כי כן רואים אנחנו אותו שב מצרימה בשנה ההיא, וגם שם לא יכול לעמוד עוד ימים רבים. הידיעות האחרונות אשר קבל מעיר מולדתו העציבו את רוחו, כי גיסו ר׳ שלמה פרין בעל אחותו אשר התישב בקושטנדינא, נפטר לעולמו במשך השנה ההיא באביב שנות חייו בן שמנה ועשרים שנה, ואחותו נשארה לבדה בלי משען, על כן גמר בלבו לשוב אל ארצו ואל מולדתו כראשית שנת הת״ו.

ר׳ דוד קונפורטי עסק בעת ההיא בקנין ומסחר ספרים וכתבי יד ואולי גם בכתיבת והעתקת ספרים, ועל כן היו לו ידיעות רבות בבליוגרפיא יותר מכל בני דורו, בכל מסעיו הוא היה דורש אחרי ספרים יקרי ערך אם גם שלא על מנת לקנותם „בהיותי בירושלם, יום אחד הלכתי לביתו של בנו (של ר׳ ישראל בנימין) החכם השלם כמה״ר ברוך בנימין ז״ל, והראה לי ספר הפסקים של אביו הרב ז״ל, והיו כמו מאה פסקים ויותר״ כן כתב בין יתר זכרונותיו, עוד מספר ר׳ דוד שמצא במצרים כתב יד של ר׳ בצלאל אשכנזי „ואני הכותב ראיתי השיטה שכתב על מסכת כתובות בלמדי בישיבת הרב אברהם סכנדרי ז״ל במצרים, והיא שיטה גדולה כמו קובץ מדרש רבה בפלפול גדול ועצום, גם בהיותי בירושלם תוב״ב בא לידי תלמוד שלו מדפוס ויניציא, והיה כלו מונה מכתיבת יד, וכפרטות בס׳ קדשים וטהרות, וכל הגליון מלא פה לפה מכתיבת ידו, וחשבתי לקנות אותו, ומפני סבה ידועה אצלי לא קניתיו שלא להרחר ריב ומדנים בין גדולי ונכירי העיר ירושלם תוב״ב, ולכן מנעתי עצמי מלקנות״[108]).

בשלוניק

103) שם, דף מ״ו ע״א
104) שם, דף מ״ט ע״ב
105) שם, שם,
106) שם, דף מ״ט ע״א
107) שם, דף מ״ו ע״ב
108) שם דף מ״א ע״א

בשלוניק נשא ר׳ דוד אשה אשר ילדה לו ילדים וילדות, ובשנת ת״ח כאשר שרתה המגפה בתקף עזה בעיר, ברח אל הכפרים כמרבית בני עירו, ושם זכה ללמוד בחברת ר׳ לוי פשריאל „פרקים רבים מספר מורה נבוכים כטוב טעם ודעת"[109]); ואחרי שריחם ה׳ על הארץ והמגפה נעצרה, שב העירה ויעמד שם כמו ארבע שנים, בשנת תי״ב נסע עוד הפעם מעיר מולדתו בלוית כל בני ביתו באניה מצריםה, וכן כתב ברשימותיו „וגם בזמן ההוא היה שם (במצרים) הרב ר׳ משה הכהן, רב מובהק ופסקן גדול וכמו כן למדתי אני בישיבתו קרוב לשנה אחת בשנת התי״ב ליצירה, בהכרת התכמים הגדולים הלא המה הרב אבינדור קשטילין אשכנזי, וכו׳ ושני רבנים אלו הרב ר׳ משה הכהן והרב ר׳ אברהם טאריקה נפטרו שניהם פה מצרים בשנת התי״ב ליצירה, ושניהם היו זקנים מופלגים בשנים, ואני תכותב נמצאתי בפטירתם"[110]) אחרי עמדו בעיר אלקהירת כשנה אחת, נסע עם כל בני ביתו דרך היבשה ויגיע לירושלם בסוף השנה ההיא, וימצא שם את ר׳ יעקב צמח שקבע בית מדרש בביתו „ושם היו לומדים קצת חכמים בספר הזהר וכתיבות הרב מהר״י לוריא אשכנזי" וילמוד בבית המדרש ההוא קצת ימים בספר הזהר עם פירוש אור יקר להר" משה קורדווירו וכתיבות הרב ז״ל"[111]) אמנם אחרי שבטלה הישיבה ההיא, ר׳ דוד קונפורטי קבע ישיבתו בבית המדרש לר׳ יצחק גאון חכם זקן ומקובל, וכה דבריו: „וכשהלכתי פעם שניה לירושלם לדור שם עם בני ביתי בשנת התי״ב, למדתי קרוב לשנה אחת בישיבת החכם המקובל כה״ר יצחק גאון ז״ל, בחברת החכמים השלמים הר׳ יעקב צמח המקובל והרב עזריה זאבי וכו׳"[112]).

בשנת התי״ג בהיותו שם, בא מארץ המערב הרב אברהם הכהן זקן מופלג בן מאה ועשר שנים ואתו התארח לחברה, אמנם לאסוננו נפטר האורה החדש שלשה או ארבעה חדשים אחרי בואו ירושלימה.[113]) מן העת ההיא, ר׳ דוד קונפורטי קבע ישיבה לעצמו וירביץ תורה בעיר הקדש, ויעמיד תלמידים רבים,[114]) אך לא ארכו לו שם הימים ולרגלי סבות שנעלמו מאתנו, אולי לסבת החסר והעני אשר שררו בעיר הקדש, או לרגלי השערוריה של שבתי צבי העתיק מושבו למצרים.

בשנת תכ״ח בא מעשה לפני רבני מצרים על ענין אניה הנקראת „שומבאקי" שיצאה מן הנמל ללכת לרודיש, כמעט הרחיקה בים והנה קמה סערה ותשלך האניה אל הסלעים ותשבר לרסיסים ושם היו ארבע יהודים, השלשה ניצלו בדרך פלא והרביעי לא נודע מה היה לו, ועל זה נחלקו הרבנים אם להתיר את אשתו ע״פ זכרון העדות שנתקבל בבית דין של רשיד בר״ח אב תכ״ז, ר׳ דוד קונפורטי אשר נשאל על הענין הזה, הורה להתירה בתנאי שאם יסכימו לדעתו שני רבנים, ואף שהסך דבריו ר׳ שמואל ויטאל ור׳ מרדכי הכהן הורה כמותו, שלח השאלה לר׳ חיים כנבנשתי איזמירה לעיין בה ולחוות דעתו, ובתשובתו כתב אליו: „נחל נובע מקור חכמה רמה ונעלמה, בא בחדריה ועל לוח לבו תורה חתומה, החכם השלם אלוף התורה... והנה אמת שזאת תמיהתי שתמהתי בפסק זה, אך למותר, שעם כבוד תורתו עז ותושיה, ולאו לדידי הוא צריך"[115]). בשנת

---

109) שם, דף מ״ח ע״ב
110) שם דף מ״ט-נ׳
111) שם, דף מ״ט ע״א
112) שם, שם,
113) שם, שם,
114) שם דף מ״ח ע״ב
115) דרכי נועם חלק אח״ע ס׳ י״ג — בעי חיי חלק אה״ע ס׳ ט׳ י׳ י״א —

בשנת תל״א הוצג לפני רבני מצרים זכרון עדות שנתקבל כרשיד על הריגת שני יהודים שיצאו משלוניק לאנדרינופלא, והעד האחד חיים אישקיפילי היה חשוד היותו בעצמו ההורג בהיותו רע וחבר לשודדים ורוצחי נפשות, ורבני מצרים אחרי שנשאו ונתנו בדבר החליטו שאין ממש בעדות הזה, אמנם נמצאו בעירו רבנים שלא דקדקו כראוי ואחרי אשר פסקו להתיר הנשים העגונות שלחו את דבריהם לאזמיר ליד ר' יצחק אלגאזי, ר' דוד קונפורטי בעצמו נכשל בזכרון העדות הזה, ואחרי אשר הורה להתר שלח פסקו לר' חסדאי הכהן שלוניקה, ולפי נוסח השאלה באה גם התשובה „לאשר ולקיים שיפה דן להתיר, ועל זה נתרעמו רבני מצרים שלא עשה כראוי, לשלוח פסקו בלתי ידיעתם, וקרוב היה שתצא תקלה על ידו"[116])
לעת זקנתו ר' דוד עסק בהוראה, ועל כל הספקות שעלו לו היה מריץ שאלותיו לר' מרדכי הכהן האב בית דין של אלקהירה, כן רואים אנחנו ששאל פיו על ענין אשת איש שזנתה תחת בעלה, והאיש השוגה באהבתה הודה על אשמו[117]); בשנת ת"ם בערך, על בחור אחד שקידש נערה בקידושי שטר שכתב לה שהוא מקודשת לו ואין עדים בדבר,[118]) ובשנת תמ״א בערך, על ענין קראי שבא בבת הרבנים, ונשא אשה ואחרי כן מת בלי זרע ויש לו אח קראי, ונסתפק אם אשה זאת זקוקה ליבום אם אין.[119])

מן העת ההיא נסתם כל חזון ממנו, ובנראה נפטר לעולמו בשנה ההיא או שלאחריה בשנת תמ״ב זקן ושבע ימים.

לרגלי מסעיו בערים שונות, עסקו בקנין וסחר ספרים, ותשוקתו העזה לראות בעיניו הכתבי יד היותר יקרי ערך, ר' דוד השיג ידיעות רחבות במקצוע הזה ובדור החשכה ההוא אשר היה כל העם מקצה שקוע בספורי בדים ותעתועי הדמיון, הוא לבדו ידע והכיר ערך תולדת עמו בכל חליפות עתותיו והמון תלאותיו ומצוקותיו, וירשום על ספר כל הנודע אצלו אשר ראו עיניו במשך שנות חייו ובמסעיו, וכל מה ששמע מפי הזקנים, ויחבר ספר קטן הכמות ורב האיכות אשר קרא בשם „קורא הדורות", ובו יעביר לפני הקורא סדר הדורות מרבנים כבוראים הגאונים, הרבנים האחרונים וכל תלמידיהם, ושלשלת גדולי ישראל בקיצור נמרץ בלי סדר ומשטר, ועל הרוב בלי שמירת סדר השנים והזמנים, עד שפעמים רבות דבריו אינם נתפסים במות הקורא, מתוך הערבוביא הגדולה השוררת בו, אמנם מנגד לזה אין להכחיד שר' דוד הצליח להציל מקרים רבים ודברים נכבדים בתולדת ישראל מתהום הנשיה, וכן הוא היה כמעט הראשון שכתב על ספרי החבורים וכתבי יד הנודעים בזמנו אם גם לא על הסדר, וכל הרבנים הנזכרים בחבורים ההם, בכלל יש להכיר לו טובה על הידיעות היקרות לתולדות היהודים בתוגרמה ובפרט בשלוניק, שבלעדו לא היו מגיעים לדור אחרון, גם כתב אגב אורחא שמות כל הרבנים מבעלי התוספות „לפי מה שהובאו בתלמוד כדי שיהיו מסודרים ומקובצים במקום אחד לעת הצורך... על דרך אלף בית למען ירוץ קורא בהם"[120]) ובזה לא הועיל מאומה כי אם בלבול

116) הרבני נועם אהיע ס' כ״ב כ״ג, כ״ד
117) שם, ס' מ״ג — 118) שם, ס' נ״ג
119) שם ס' נ״ט
120) קורא הדורות דף כ״ו ע״ז ו״ז

זמנים ועדנים, לפעמים לא דקדק הרבה במה שכתב, כן כתב ברצלונא היא ארץ אנדלוס[121]) במקום קאטאלוניא. שר׳ אלית פרנס הוא ר׳ אליה מזרחי[122]) מה שאינו מתאמת, שר׳ יוסף קארו היה כתחילתו מעיר ניקופול ואחרי כן עקר דירתו לאנדרינופלא[123]), בהתנגדות על מה שכתב ר׳ יוסף בעצמו בחתימת ספרו הבית יוסף, שהיה הנס של מצרים בשנת רע״ד[124]) בעוד שהיה בשנת רפ״ד, וכאלה רבים, את ספרו החל לכתוב אחרי ששב מירושלם מצריכה בערך שנת ת״ך ועד שנת תל״ד בהיות שיזכיר ס׳ שיירי כנסת הגדולה[125]) שנדפס בשנת תל״א וס׳ בני אהרן[126]) שנדפס בשנת תל״ר. הספר „קורא הדורות״ נשאר ימים רבים בכתב יד ונדפס בויניציא בשנת תק״ו, ובימינו בשני דפוסים בלמברג ובברלין בשנת תר״ה.

באנדרינופלא, היה בימים ההם הרב הכולל ר׳ יוסף ן׳ ר׳ חיים צרפתי, הוא נולד בערך שנת ש״ס, וילמוד בשלוניק בישיבת ר׳ שלמה לבית הלוי,[127]) ואחרי כן שב אל עיר מולדתו ויעמד על כסא הרבנות מורשת אבותיו, ושם הצטין על הכל בדרשותיו אשר הטיף לבני עדתו מידי שבת בשבתו, וידפיסם בויניציא בשנת שע״ו בשם „יד יוסף״, (כולל ארבעה או חמשה דרושים לכל פרשה גם דרשות לחופות למילות ולמועדים, וכן לשבת הגדול, תשובה, נחמו) עוד חבר ארבעה ספרים שלא הגיעו לדפוס, והם: א) ראש יוסף, דרושים כוללים בעניני הדת. ב) כן יוסף, פירוש ופשטים על התורה, ג) מטה יוסף, שלשים דרושים פרטיים למועדים וזמנים והספדים, ד) פלג אלהים, באורים לסוגיות חמורות ,בגפ״ת ממה שנחדש אצלו בהיותו בארץ ישראל[128]).

מגדולי חבריו היו ר׳ אליהו עובדיה, חכם גדול ובעל ישיבה שהפליג בזקנה, ובימיו האחרונים התישב בירושלם, ושם כתב תשובתו בערך שנת ת״ס על מחלוקת שהיה בין רבני מצרים, על שאלה שבאה מן המערב ונטה לדעת ר׳ אברהם הלוי[129]) ר׳ אליהו לעת זקנתו נעתר לבקשת כוללות ירושלם ויצא במסע קבצנות למצרים, זכרו בא בספרי הפוסקים ר׳ אברהם לוי (גנת ורדים, חלק אה״ע כלל ד׳ סימן ד׳) ר׳ אברהם יצחקי (זרע אברהם, חשן משפט ס׳ כ״ב) ור׳ שלמה אמארילייו (כרם שלמה), אחיו היה ר׳ הימן־טוב עובדיה שהתישב גם הוא בירושל״ם ותחיבתו באה בס׳ „חוט המשלש״ לענין פרעון כתובת אלמנה והתום יחד עם ר׳ דוד יצחקי ור׳ יוסף חזן, עוד היה בעת ההיא באנדרינופלא ר׳ פנחס הכהן שהובאה תשובתו בס׳ פני משה,[130]) ר׳ ישראל אראטו, ור׳ יעקב דאנון אשר הריץ דבריו לר׳ חיים בנבנשתי בקושטנדינא בשנת שצ״ה על ענין טרפיות, בתשובתו הרב הזה חולק לו כבוד „הנראה לעניות דעתי כתבתי, וביד כ״ת משקלות הבנאים להבין ולשקול במאזני פלס דעתו הטוב והישר׳ וזה יעיד שהיה נכבד בעיני בני דורו ושמו נודע בשערים.

כבר

121) שם דף כ״ב
122) שם, דף ב״ט
123) שם, דף ל״ה ע״א
124) שם דף ל״ב ע״ב
125) שם דף נ״א ע״א
126) שם דף נ״א ע״ב
127) קורא הדורות דף כ׳ ע״א
128) שם דף נ״ב ע״ב בסוף הספר
129) גנת ורדים חלק ב׳ אה״ע כלל ו׳ ס׳ ו׳
130) פני משה חלק ב׳ ס׳ ו׳

ככר ראינו שבשנת ת״ט לרגלי מלחמת התראנסילואניא, ועוד יותר בסבת מלחמת הויניציים עם תוגרמה, חצר השלטן מחמד הרביעי הועתק לאנדרינופלא, בעת ההיא רבו היהודים מקושטנדינא הבאים אל העיר הזאת, ובפרט אלה אשר היו בהתחברות עם השרים והפחות, ואלה אשר היו מספיקים צרכי אנשי החיל, בין האורחים האלה היו ר׳ אברהם ן׳ מאיר רוזאנים (הזקן) ופעולתו תבוא לפנינו, ור׳ יהודה המון נכד ר׳ יוסף המון שהיה רופא אחד השרים, אחרי שוב חצר השלטן לקושטנדינא, הרופא הזה התישב באנדרינופלא עד יום מותו בשנת תל״ח, מצבתו נודעת עד היום בעיר הזאת בשדה הקברות היהודי כתובה משני עברים בנוסח הזה:

מעבר האחד:

אעורר בקינה   לאיש רב פעלים   בשבטי ישורון   למטה יהודה.
לשונו למרפא   צ״י ה״ן בנ״ל ע״ד   וחסד ורוח   למטה יהודה.
וצדקו יהי לו   למגן ותומך   יבינו וסומך   למטה יהודה.

ומעבר השני:

וה׳ הפין דכאו החלי   רופא כל בשר גם כל חלי   ויאמר ה׳ יהודה יעלה.
בקרבן עולת ויעל   זוהר נשמתו על   רום שמים לאור באור החיים.

ה״ה החכם הנעלה הרופא המובהק כמה״ר יהודה המון נ״ע, בא שמשו
יום ג׳ כ״ה לחדש אייר שנת תח״ל שנה וברכותיה לפ״ק ומ״ך [132]).

לצפון אנדרינופלא בעיר סופיא כבר ידענו שהיה גדול הישוב הישראלי, כראש שלשת העדות הספרדית האשכנזית והרומנית עמד רב פרטי, ועל ראשם הרב הכולל היה ר׳ חיים מבורך נאליפאפה, ר׳ עמנואל זוננת שלמד תורה בשלוניק (בישיבת ר׳ אברהם מוטאל [133]) וישיבת ר׳ אברהם הררי) רב הספרדים, ור׳ אברהם בכר שמואל ודבריו הובאו בס׳ „מורה צדק", הרב הזה היה עוסק גם כן במסחר ונמנה בין עשירי העיר, והוא היה בהתחברות עם סוחרי ויניציא ופאריס, ולרגלי מסחרו הלך כפעם בפעם לויניציא [134]).

לפני הרב הכולל ר׳ חיים מבורך הוצגה שאלה מעיר בודון שהביאה סכסוך בינו ובין רב העדה ההיא ר׳ אפרים הכהן בערך שנת תל״א על ענין מיאון קטנה, והנה בשאלה לא הובא זכרון העדות אם באמת בעת המיאון היתה האשה

132) יוסף דעת, שבועון עברי וספרדי דף קצ״ד   133) קורא הדורות דף נ׳ ע״א

134) על פי שטר חלופין אשר בידי החוב בויניציא בשלשה ועשרים להדש מנחם הת״ט, על ענין כ״א חבילות עורות הנקראים „קורדוב׳אנושי" שנשלחו מסופיא לפאריז דרך ראגוזה ונמכרו בסך ב׳ אלפים ת״ה זהובים (דוקאט) וינ״ר גרוש׳ לחשבון שלשה כחות, והסך הסגיע לכל אחת הוא שמנה מאות ואחד זהובים וב״א גרוש כמובא במופס השטר בספרדית, ואחרי כן הוראת העדים בזה הלשון: „לפנינו עדים חתומי מטה הגבירים ונעולים הר׳ שמואל בר׳ יצחק ויצחק ן׳ נחמיאש נר״ו, הורו הודאה שרירא וקיימא כמו בפני ב״ד חשוב דלא להשתנה ודלא למיהדר בהון מן יומא דנן ולעלא, איך אמת הוא שמננו וחרשו את החכם השלם ונעלה הר׳ אברהם בכ״ר שמואל נר״ו אגב ארבע אמות קרקע ובקנין סודר, לגבות בערם ובשמם מכח הרשאתם מאת האחים היקרים הר׳ יום טוב כהן ויוסף פיארי נר״ו, סך שמנה מאות ואחד דוקאט וגרושיש אחד ועשרים, אכהו להמורשה הנזכר לעיל: זיל ודון וזכי והנפק לעצמך, וכל מאי דמתמנית לנו, מורינא עליה דאין למיהדר, ובעתה המרשים הנז׳ ידי המורשה הנז״ל כידם, ופיו כפיהם, שבועתו כשבועתם וטענתו כטענתם . . . על מאי דכתיב לעיל, היה זה פה ויניציא שלשה ועשרים לחדש מנחם תת״ט ליצירה, והכל שריר וברור וקיים, ועדי השטר דם אביגדור בר׳ יוסף, וינטורין בכ״ר דוד ויצחק האגיז.

האשה במצב קטנות, על כן הורה הרב הזה שאין בדבריה כלום והיא עומדת בחזקת נשואת כדין ובהלכה שיש לפטרה רק בגט, על הדבר הזה השיב ר' אפרים הכהן תשובה ארוכה וכה הצדיק את דעתו וכה דבריו: „יהי שמו מבורך לוחם במלחמתה של תורה וקשתו דרוך, אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בפיו ובלבו סדור וערוך, מים חיים ומתוקים נובעים מבורך, ועל ראשו עטרת זהב ותכריך, לאהובי ידידי עטרת מלוכה הרב המובהק אב"ד בק"ק סופיאה כבוד מו' חיים מבורך יהי מקורו ברוך וה' ימיו ושנותיו יאריך".

„זה מקרוב הגיע פה עירי פסק אחד אשר כתב מע"ת ומסר ליד אחד מן הצרדים בעסק אשה אחת אשר מיאנה בבעלה פה, ואפריון נמטי ליה אשר מצודתו פרושה מרחוק, שהחליט מע"ת בפסקו הלכה למעשה שמחוייבת לחזור אליו, וגם ראיתי כתב נבהר לשון צדיק אשר כתב להגב"רים ראשי ופרנסי הק"ק יצ"ו עבור הפסק הנזכר שיאשרו ויקיימו את פסקו, והנה אף כי אותי לא קרא... אפילו ברמיזה כמו בפסקו ובכתבו הנזכר, מכל מקום כיון שצדיק בא לבית פלוני, נדרשתי ללא שאלוני ונחקרתי ללא חפצוני... וקריתי ושניתי את פסקו הנזכר, והיתה הקריאה נשגבת ממני כי ראיתי וקריתי שם הרבה דברים אשר בעיני נפלאים... באמת נפלא בעיני אשר יצא כזאת מלפניו לכתוב דברים כאלה לקהלות אחרות אשר אינם סרים למשמעתו, כאילו מפיו אנו חיים, מבורך אנו שותים ומצינו כי הרבה הקפידו הז"ל בזה... וחס ושלום לא לכבוד עצמי אני דורש כי מה לתבן את הבר... אך באשר שאהבתו תקועה בלבי, אמרתי אשתעשע בדברי קדשו... ונפשי כשלתי, הבינני נא לדעת את הדרך דרך החיים והחזירני בתשובה שלמה, כי בטוח אני בצדקתי שינענע לי ראשו".

בסוף האגרת כתב לו ר' אפרים, ומה שכתב מע"ת: „ועוד נראה דק"ק כודון קבלו עליהם גזרת רבנו אשכנז שלא למאן בגדון הזה, כאשר ששמע שרוב הנשים או כולן נישאות קטנית הראויות לצאת במיאון, ואם תאמר שלא קבלו עליהם גזרת הרבנ"ם הנז' למה לא מיחו בידם הראשונים?... גם בזה צריך אני למודעי למע"ת כי שקר ענו בו, ואדרבא יש תקנה קדומה אף שאינה מן היתומות ומכל שכן היתומות, זולת שתהיה מי"ד שנה ומעלה, ואף שבאמת עוברים על התקנה, זהו מטעם שראשי וממוני ופרנסי הק"ק מעלימים עיניהם, באשר שלפעמים יש להם צדדים וקרובים בתוך ראשי וממוני הק"ק ולפעמים שאר טעמים, כמו בכמה קהלות שמתעצלים לאשר ולקיים התקנות שלהם ומעלימים עיניהם".

„ואשר שהוא מסופק שכתב שקבלו עליהם גזרת הרב יהודה מינץ וסיעתיה שלא למאן, הנה מע"ת בחוץ ואנו בפנים, ואינו דומה שמועה לראיה, אנכי הרואה שמאז ומקדם שהיו קטטות ומריבות בק"ק בעניני הפסקים, ומצאתי כתוב בפנקס הק"ק תקנת קדמאי, שקבלו עליהם כמה רבנים, והתנו ביניהם שלא יפסקו שום פסק על פי פסקים ותשובות, הן מראשונים והן מאחרונים, אם לא כה שמבואר בטור ובית יוסף בשלחנו הטהור עם הסכמת בעל המפה ומפרשיהם האחרונים ולא על פי שום פוסק אחר..."

„הן אמת כשקבלו אותי הק"ק פה לא התנו עמי תנאי כזה, אמנם ראיתי בפנקס שלהם כמה תקנות ישנות כנזכר לעיל... ואין שום כלל בזה לעלות על

הדעת

הדעת שקבלו על עצמם גזרת הרב יהודה מינץ, ואשר לא נשמע שמיאנו פה, אין זה ראיה כלל... ומן הראוי לטובי הק"ק לתוך השלום ולזונם, בזה קיצר בדברים, שהיה לפרט לכל הפרטות ולומר שהיא צריכה קדושין אחרים, וכמו שכתב הר' יהודה מינץ שהוא המחמיר במיאון, ואף על פי כן כתב שצריכה קדושין אחרים לזונם יחד, וגם כמו שכתב לטובי הק"ק לתוך השלום ביניהם, אף כי אותי לא קרא, אמנם אין אני צריך להזהרתו, כי מזרעא דאהרן קא אתינא, אוהב שלום, ורודף שלום, ואני מעכב הדבר שאקוה אולי אשתדל לזונם יחד מחדש על ידי קדושין אחרים, והנלע"ד כתבתי אנכי עפר, ואפרים הוא הצעיר מבית אהרן מוילנא חונה פה ק"ק בודון".

תוצאות הענין המסובך הזה לא הגיעו לידינו, אך מתוך תשובת ר' אפרים הכהן לר' חיים מבורך, נוכל לשפוט על תכן רוחו של ראש הרבנים ואב"ד הסופיאי בחצי המאה השבעה עשר; הוא היה יליד העיר הגדולה אנדרינופלא, בקי בתלמוד ובפוסקים, כנודע בעת ההיא רוב החכמים ממדינת תורקיה עסקו בהוראה, ובהיות שרובם ככולם היו מגזע ספרדים, היה כדבר פשוט וטבעי אצלם לשאת ולתת בפסקיהם על פי רוח הבמיהם, מכל העדות בקיסרית העשמנית הגדולה והכבירה; רק עוד בודון היתה מיושבת מאשכנזים אשר ישבו שם, צפופים נבדלים מיתר אחיהם במדינות אירופא התיכונית, הספרדים כבדו העדה החשובה ההיא, ומעולם לא הפצו להכניעם תחתיהם ולהמשיכם למנהגי הספרדים שהיו הפשוטים לכל מדינות תורקיה, בשהגיע להם איזה שאלה מצד האחים הבודדים האלה, הם התאמצו להורות להם הדרך אשר ילכו בה והמעשה אשר יעשון על פי רוח חכמי אשכנז. ומובן מאליו שבאופן הזה הורה הרב הסופאי ר' חיים מבורך, וכל דבריו היו ערוכים אל גבאי ומשגיחי ק"ק בודון שערכו השאלה אליו להשתדל ולהשלים שני הצדדים, ואין מקום לתערומות רב העדה מבודון ר' אפרים כהן שיא כבדו ולא הזכירו בתשובתו, כי לא הוא היה השואל, וכן מובן מאליו שלא צדק ר' אפרים כהן במשפטו אשר חרץ „שמצודתו" של הרב מסופיאה לא הגיעה עד בודון ולא „מפיו אנו חיים" ואיך העיז בנפשו עז „אשר יצא כזאת מלפניו לכתוב דברים באלה לקהלות אחרות אשר אינם סרים למשמעתו", בהיות שבנוגע לענינים דתיים הרגיל והמוסכם בכל תפוצות הגולה, שרב אחד מאיזה מדינה שיהיה, לא לבד שהרשות בידו אלא שהחיבה מוטלת עליו להתערב בשאלות של עיר ומדינה אחרת, ומעולם לא הקפיד אדם בזה, ואינו דומה ענין דתיי לענין פנימי של הנהגת וסדרי הקהל שהזהירו רז"ל שלא להתערב בו אנשים מבחוץ.

בימי ר' חיים מבורך היה מקרה רב התוצאות ויחידי בסינו, היא התנועה המשיחית של שבתי צבי כאשר יבוא הענין בכל פרטיו בפרק השני לחלק הזה, התנועה הזאת שנתפשטה במרוצת הבזק בתורקיה האסיאתית והאירופית חדרה גם בעיר סופיאה, ר' יעקב הםדן הנודע בשם יע"בץ, הקנאי היותר נלהב שאחריו, שאסף כל החמר על התנועה הזאת, נתן לנו לדוגמא הכתב־חוזר שערך ר' שמואל פרימו לעדת סופיאה איך לחוג את יום ט' באב תכ"ו במקום להתענות בו (תורת הקנאות דף י"ד), כנודע רב האשכנזים בסופיאה ר' יעקב נפתלי היה גם הוא מהנוטים אחרי המשיח המדומה הזה, וכנראה שרוב הקהל

בסופיאת

בסופיאה נטו גם הם אחריו, ונפלא לראות שעד היום נמצאה משפחה גדולה בסופיאה הנודעת בשם „משיח" שבלי תפונה אבות אבותיה היו מן המאמינים היותר גדולים ונלהבים במשיח המדומה הזה, אשר על כן בני העיר היו מכנים אותם בשם „משיחיים".

ר' חיים מבורך היה במריצת מכתבים עם ר' משה בכמוהר"ר חיים שבתי בשלוניק, פעם הוצגה לפניו שאלת חזקת שכנים על מעשה שהיה בסופיאה, שיהודי אחד בנה כותל תוך רשות שכנו באופן שנהנה מן הכותל המבדיל בין שניהם כמו מן הצל, ועל כן דרש ממנו לשלם לו חלק קטן מן ההוצאות לסבת התועלת המגיע גם לו, עוד נשאל על יהודי שפתח חלון הפונה יחצר חברו, וכן מאיש אחר שדורש משכנו חלקו הנוגע לו בהוצאות למחיצה המפסקת בין חצירותיהם, על כל השאלות האלה השיב ר' חיים בטוב טעם ודעת על פי הפוסקים שדעתם מכרעת, ובכל זאת בתומתו וכדי שלא לעורר מתנגדים בקש שיסכימו על דבריו רבני העיר הגדולה שלוניק, ור' משה בכמוהר"ר חיים שבתי תמך את דבריו (תורת משה ח"ם ס' כ"ז).

ר' חיים מבורך נפטר לעולמו זקן ושבע ימים ביום השני ערב ראש חדש אדר ראשון שנת התל"ד, בין המספידים אותו היה גם אוהבו ר' שלמה אמארילייו שהספידו בשלוניק בק"ק פולייא (פני שלמה, דרוש י"ב) ר' חיים השאיר אחריו משפחה רבה אשר יצאו מקרבה רבנים ומשכילים שחיו בסופיא וניקופול ופעולתם תבוא בחלקים הבאים.

בחלק הקודם כבר ראינו שבעיר ב'גרד הנקראת בפי ילידי ארצות הקדם בילונראדו, הרב הכולל ר' יהודה לירמה נפטר לעולמו בערך שנת ת"כ ובמקומו ירש כסא הרבנות תלמידו ר' שמחה הכהן, הרב הזה היה בן ר' גרשון הכהן ואמו היתה בת הרב האשכנזי מבודון ר' שמחה בן חיים פריידמאן, נולד בערך שנת שפ"ב בבלגרד, והתחנך בישיבת ר' יהודה לירמה, ובמות רבו למרות היותו רך בשנים נמנה לרב הכולל בעיר מולדתו, נראה הדבר שבילדותו היה הולך כפעם בפעם אצל זקנו בבודון ושם למד השפה האשכנזית באופן שהיה בקי בכתיבתם ובמנהגיהם, בעמדו על כסא הרבנות פרצה שרפה בעיר בילונראדו, אחרי כן עלה בדעתו להקים שם למורהו ר' יהודה ויבקש בכל המקומות שהיה באפשרי למצוא שרידי הפסקים אשר כתב בחייו, בעמל רב עלה בידו לאסוף במו כ"ט תשובות והדפיסם בשם „ספר פליטת בית יהודה" בויניציא בבית Antonio Calleani בשנת 1647 (ת"ז).

בעבור איזה שנים הזמינו אותו בעיר בודון לעמוד בראש העדה לרב ולמורה צדק בהיות שהיה בקי בשפת האשכנזים ובמנהגיהם כמו שהיה בקי בלשון הספרדים שהם היו רוב היהודים במדינת תורקיא, ואחרי שהפצירו בו עד מאד, נאות להתישב שם בחדש תשרי שנת תב"א, כמעט עברו שני חדשים והנה נתברר לו שבשנת תמ"ו בעבור על פני העיר חזאת הרב האשכנזי אור"שרגא פייביש (וייב"יש) במסעו לארץ הקדושה, ואז היו מחלקות בעיר, וכדי לשים קץ לפרוד הלבבות, עשה איזה תקנות ובכללן שאין להעמיד רב עליהם לכל מי שיש לו קרובים בעיר, והנם שההסכמה הזאת לא נתקימה כראוי ולא היתה ידועה לכל בני

בני העיר, ר' שמחה בצדקתו וביושר לבו וכדי שלא לעורר מחלקות בעיר, נער חצנו מן הרבנות הבודונית כי היו לו מצד אמו קרובים ראשון בשני, ושני בשני, וישוב לבלוגרדו ושם נסנת מחדש לרב הכולל (שער אפרים, ס' ס"ז).

ר' שמחה נשא לאשה את בת העשיר ר' אברהם בן חזקיה הס אשר ילדה לו בת אחת, בבלוגרדו חבר ספרו הנהדר „ספר השמות" שהיה חשוב בדורו ובדורות שאחריו.

ר' שמחה מבאר ברוב ענין מטרתו בתעלותו על ספר חבורו „ס' השמות" וכה דבריו: „הנה נמצא אתי סדר גיטין מכתיבת אשכנזים ישן נושן, מצאתיו בתוך ספרו זקני הרב מוהר' שמחה בכר חיים (פריידמאן אשכנזי) ז"ל, כתוב בו כמה חדושים מן הראשונים ז"ל דלא באו דבריהם בדפוס. גם החכם השלם והכולל גדול ורב כמהר"ר אברהם ן' חנניא נרו' בהיותו פה עמנו נתן לי קונטריס השמות אשר לרבו הרב המופלא כמוהר"ר יוסף סטראני ז"ל, גם באשר עבר עלינו הרב בעל דמשק אליעזר נרו' (ר' אליעזר בר' שמואל, אב בית דין מק"ק אפטא, לובלין את"ה) נתן לי במתנה העתק הקונטריס השמות אשר לו, ובשבא פה העירה המהוללת בילוגראדו יע"א הרב החסיד מוהר"ר שמשון חיות זצוק"ל אשר לא זכינו להקביל פניו פני השכינה, כי בא הנה דרך אניה בליל שבת קדש ח"י לחדש מנחם תט"ו לפ"ק כמו שתי שעות בלילה, ושעה אחת או שתים, אחר עלות השחר נתבקש בישיבה של מעלה בפתע פתאום בחלי הדבר כי מינן, וביום ראשון נקבר פה בכבוד גדול, ולא זכינו להנות מזיו השכינה, ובזה מצאתי בתוך ספריו דנמצאו פה קונטרים השמות להרב הגדול מוהרש"ל ז"ל ולזקנו מוהר"ר יצחק חיות ז"ל וגם הרב אביו מוהר"ר מנחם חיות ז"ל, והוא הרב החסיד מוהר"ר שמשון חיות ז"ל הנזכר, כתב בגליונות הנזכרים הרבה חדושים כאשר עיני הקורא תחזנה מישרים", גם בא לידי ספר „זכרון משה" למהר"ר משה אשכנזי, ובפרשת „כי תצא" כתובים קצת שמות אנשים ונשים, ודף ראשון דשייך לאות א' נחסר מספר ההוא שבא לידי, גם מצאתי ביד אחי ורעי אשר כנפשי החכם המרומם כמהר"ר יוסף אשיאו נר"ו, קונטרים שמות מכתיבת יד סופר מהיר ההר' יהודה קאלדירון נ"ע, כמדומה לי דהוא העתק מהעתק הספר אשר היה לפני הרב הגדול מוהר"ר אליהו ן' חיים ז"ל, כל אלו היו לאחדים בידי אשר על כן אמרתי בלבי, לא לחנם אנה ה' לידי כל אלו הקונטריסים, ומאת ה' היתה זאת, ולי נאה ולי יאה לחבר את האהל להיות אחד, להיותי בקי קצת בלשון אשכנז ובלשון ספרד, ואני בקי בהן ובשמותיהן באופן דלא ליתי למטעי, לכן אמרתי אקטה נא באמרים לחבר את כל הנמצא בזה ובזה, גם בספרי הרבנים האחרונים זצוק"ל להיות אחד קבץ אלפא ביתא, וקראתי שם הספר „ספר שמות" לפי הפעול והפועל, דמלת שמות עם ב' נקודותיו עולה תשמ"ח כחשבון שמי ובינויי שמחה פריידמן (Freidmann) כהן דעולה תשמ"ה. ואתה הקורא בספר הלזה שבח תשמח שתמצא בו די מחסורך אשר יחסר לך וכו', (הקדמה, דף ז' ע"ב).

מלבד חבורו ס' שמות ר' שמחה היה פסקן גדול בדורו, ושמו נודע לתהלה בין החכמים היותר חשובים בדורו בתוגרמה, ר' מנחם שלם מקושטנדינא כתב על תשובתו: ראיתי צוף ודבש אמרי נועם שיח אשר החכם השלם סני ועוקר הרים

כמוהר"ר

כמוהר״ר שמחה הכהן נר״ו... וידעתי כמו ידעתי כי אינו צריך הוא למודעי כי עמו חכמה וגוברה במלחמתה של תורה... ואם לעשות רצונו חפצתי על כן ראיתי לכתוב שנים שלש גרגרים מדברות קדשו בענין המשא ומתן, והמעשה יקום על פי מה שכתב החכם השלם נר״ו והסכמת הרבנים גאוני עולם אשר העלה על שפתו (משפטים ישרים ח״ב ס׳ ו׳).

ר׳ שמואל גאון תמך את דבריו: ראיתי דברי החכם השלם הפוסק ענותן כהלל מתלמידיו של אהרן הכהן כמוהר״ר שמחה הכהן נר״ו, וכן חתם על דבריו ר׳ אברהם אמיגו בקושטנדינא (שם, שם). עוד באה תשובתו על ענין יהודי מבלוגראדו שהיה שבוי משביית מלחמת אם מותר למכרו לאחרים כמו עבד, ודעתו היתה שאינו דומה לסחורה, שאפשר שיבואו אחרים ויפדוהו „שבני ישראל גומלי חסדים בני גומלי חסדים הם״ (שם, שם, סי׳ ג׳) עוד באה תשובתו על שאלה משלוניק (כרם שלמה, חשן משפט סי׳ ל״ב). ר׳ שמחה היה חלש המזג ווולד בת אחת שהשיא לתלמידו ר׳ יוסף אלמושנינו שירש אחריו כסא הרבנות, לפי בעל הזכרונות, כתב פסקים רבים שלא ראו אור הדפוס, ולא הגיע לכלל זקנה ונפטר שם בבלוגראדו (קורא הדורות דף ס״ט) בערך שנת תכ״ח.

אחריו נמנה לרב ר׳ יוסף בן ר׳ יצחק אלמושנינו נולד בבלגרד בשנת שצ״ז והוא היה תלמיד ר׳ שמחה הכהן וישא את בתו לאשה, ואחרי מותו ירש את כסא הרבנות, וירביץ תורה והעמיד תלמידים רבים, עודנו בימי עלומיו שמו נודע בשערים, ויבא במשא ובמתן בדבר הוראה עם גדולי רבני תוגרמה ר׳ משה בנבנשתי בקושטנדינא, ר׳ אפרים כהן צדק מבודון, ר׳ משה ן׳ חביב מירושלם ואחרים, בשנת תכ״ח באה לפניו שאלה מבושנא־שאראיי על ענין שני יהודים מתושבי העיר „שהוצרכו לצאת מן העיר מפני יראת המושל בעיר ההיא, פן יעליל עליהם שבשביל שהיה להם קצת שייכות עם אנשי עיר ראגוזה, והעיר ראגוזה נהפכה ונהייתה תל עולם (על ידי הרעש הגדול בשנת תכ״ז), אשר על כן ברחו לנפשם ועזבו נשיהם וטפם וכל אשר להם שם בעיר שאראיי, ועתה כבואם אל עיר נושבת, גמרו בדעתם לעקור דירתם מעיר שאראיי מכל וכל, ושלחו לאנשי העיר לאמר שיניחו לביתם לצאת מן העיר, כי אין דעתם להזור ולדור שמה אף בצאת המושל ההוא, יען וב׳ען נמצאו שם קצת אנשים מפושעי ישראל מוסרים ומלשינים, ולכן אין דעתם לחזור״ [135]; ואנשי הקהל מעכבים בידם ואומרים כי אינם רשאים לעקור דירתם עד תום זמן העריכה, ובפרט כי כן תקנו עתה טובי הקהל שהם ממוני הזמן והמעריכים, שלא יוכל שום איש מבעלי הערך לעקור דירתו, טרם זמן העריכה וטרם שלמו המס הקצוב, ר׳ יוסף אחרי אשר נשא ונתן על הענין, הורה שאין הצדק עם הקהל, ושפטורים האנשים ההם להתישב בכל מקום שיחפצו, על זה נשאל ר׳ יוסף קצבי בקושטנדינא אשר השיב בפלפול עצום, וסוף סוף הסכים לדברי הרב הבלגראדי, [136]) ובין יתר דבריו כתב בשבחו: „גבר חכם בעוז ותעצומות... הגדיל עצה הפליא תושיה״.

בשנת תל״ח היה שם ר׳ צבי בן ר׳ יעקב אשכנזי מבודון המכונה חכם צבי לרגלי מסעו, ועסק עמו בדבר הלכה ועיון, אף חשיב על פסקיו מה שלא נראה

135) עדות ביהוסף, חלק ב׳ ס׳ מ״א 136) רב יוסף ס׳ ט״ו

נראה בעיניו[137]; בעת ההיא בא לבלוגראדו שליח מעיר הקדש חברון והוא היה נזיר שמשון, וכהיותם מסובים בסעודת מצוה בחברת ר׳ יוסף אלמושנינו ור׳ צבי אשכנזי, להיות השליח אורח, כבדו אותו ונתנו לו לברך והוא לא קבל הכוס של יין בידיו, כי אם איש אחר קבלו והוא בירך וזימן בשם, ולאחר ברכת המזון בירך האיש שהכוס בידו ברכת היין ושתו כל המסובים, ועל זה היה חלוקת דעות בין הרב הבלגראדי ור׳ צבי אשכנזי שעורר שלא עשה יפה[138].

עוד היה שם ר׳ אברהם חנניה יליד קושטנדינא ולפניו הועד על הריגת יהודי אחד מסופיא, יעקב הנקרא בפי העמים יאקו שהיה קונה צמר מעיר ניש ואחרי שהרגוהו הטילו את גויתו אל הנהר מוראבה, העד היה שאול פראנ ועדות שני הועד לפני הבית דין בבלוגראדו על ידי משה מאג׳ורו[139], על הענין הזה ר׳ אברהם חנניה הריץ שאלתו לפני הרב ר׳ משה בנבנשתי בקושטנדינא בשנת ת״א, כנראה בשנת תכ״ח־תכ״ט כאשר נסדר ס׳ פני משה היב להפוס, ר׳ אברהם לא היה עוד בין החיים כי בראש התשובה נזכר בברכת המתים. עוד היה שם הרופא המובהק כמהר׳ אשר (שער אפרים, ח״מ ס׳ קי״ב).

בין הברורים או אנשי המעמד המשגיחים על העדה היה איש ריב ומדון „פנים שלא עמדו בסני" — לפי דברי בן הדור ההוא — „לא חשב איש מנער ועד זקן, היו לאהדים בידו את כים ישא רוח" על כן נועצו אנשי המעמד שלא לדבר אתו מטוב ועד רע גם בעת שיתועדו שלא להשיב על דבריו, וכראותו זאת, הלך אצל הקאדי והלשין את אחד מאנשי המעמד והביא „ג׳יהדאר" (משרת הדיין) להביאו לפניו, אף שהתהו כי שאם רצונו יתדיין לפני הרב, אך הוא באחת, וכאשר הלכו לפני הדיין לא לבד שלא הצדיקו אלא שגם לקח ממנו קנס ממון, ואנשי המעמד חפצו לדון אותו בדין ישראל על העול אשר עשה; ר׳ משה בנבנשת שנשאל על הענין הזה השיב אף שכל היהודים משועבדים לבית דין קהלם, והוא בעט בהם, באופן שראוי לנדותו, בכל זאת אם יכנע לבבו, ראוי לבני אברהם כי רחמנים הם, להקל מעליו שורת הדין (פני משה, חלק ב׳ ס׳ כ״ו).

בימים ההם היתה עת צרה ליהודי פולוניא ואוקריינא, לרגלי אשמת איזה יהודים שנתנו ידיהם לפולאנים לרכא תחת רגליהם את הקוזאקים והעמים האורתודכסים, התעוררו הקוזאקים תחת פקודת ההיטמאן זינובי׳ בוגדאן חמיליצקי, ואליהם נספחו הרוסים והתתרים, ויהרגו בין שנות ת״ח עד שנת ת״ך יותר ממאתים אלף יהודים, ויחריבו יותר משלש מאות קהלות יהודיות, גם הוליכו שבי מספר רב מבני ישראל וימכרום לעבדים ולשפחות בכל המדינות, התתרים הרבו להביא השבוים לחופי תוגרמה, ולפי דברי בעל הזכרונות „ובכל מקום אשר דרכה כף רגלם (של יהודי פולוניא), בתוך אחינו בני ישראל השרוים בצרה ובשביה בין הקדרים (התתרים) הוליכו אותם הקדרים לקושטנטינא הגדולה עיר ואם בישראל, ולק״ק סאלוניקו המהוללה, ולשאר קהלות בארץ תוגרמה ולמצרים, וארץ כתבריה, ושאר מדינות התפוצות ישראל ופדו אותם בדמים יקרים... ועד היום הזה (הדברים האלה נאמרו בערך שנת תי״ג), לא יפסקו ידיהם מלפדות שבוים המביאים אליהם יום יום".

---

137) שו״ת חכם צבי, ס׳ מ״א 138) שם ס׳ ס״ח
139) פני משה, חלק ב׳ ס׳ כ״ז

יום,[140]) בעת ההיא, העדה בקושטנדינא שלחת שליח את ר׳ דוד קרקשוני באיטליא והולנדיא, לצבור נדבות לפדיון השבוים הבאים אליהם בתמידות, וכנראה הצליח בידו לאסוף בין הספרדים, כי בידו היו כתבי תעודה ואגרות מגדולי רבני איטליא ותוגרמה, לפי הנראה עמד ימים רבים באמשטרדם, ושם נשאל פעמים רבות בדבר הוראה ויחתום שמו: אנא זעירא דתלמידייא דלא גמיר ודלא סביר, תושב מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים, המאירים ומזהירים כזוהר הרקיעים קטני דארעא דקושטנדינא יע״א, ודוד הוא הקטן שבתלמידי תלמידיהון אנכי תולעת ולא איש, דוד בן לאדוני כמה״ר נתנאל קרקשוני״ [141]).

אמנם לא לבד בדרום תוגרמה באו שבויי פולוניא ואוקריגא, בצפון המדינה וכפרט בעיר בודון היא אובן־שטאט (Offen-Stadt) רבו הבאים, השבוים שנפדו על ידי אחיהם האשכנזים באוסטריא ביהם ואשכנז ומשם מהרו להמלט למדינת הונגריא המשועבדה לתורקיה הקרובה אליהם, שם מצאו ישוב גדול יהודי לפי מנהגיהם ושפתם, ומספרם עלה הרבה מאד, עד שהוצרכו לבנות להם בית הכנסת חדש מלבד הישן אשר היה כבר בעיר, והוא הנקרא ק״ק קטן להבדילו מהק״ק גדול שהיה מקדם לכן, (שער אפרים ס׳ ס״ג) קרוב לשנת שצ״ד העדה הגיעה להתקדמות ידועה, ואז נוסדו חברה קדושה של „ביקור חולים״, חברה „להלוית המת״ וחברת „הלבשת ערומים״ להלביש התלמידים העניים, והנהיגו להתאסף בבית הכנסת הגדול פעמים בשנה, בשבת נחמו ובשבת חנוכה, ואז היה דורש לפניהם החכם של החברה בשבח ומעלות הצדקה של ביקור חולים וההלבשה, ואחרי כן מנדבים כל הקהל מקטן ועד גדול, כל אחד לפי מה שנדבו לבו לצרך ההלבשה, ואף שהיה להם רב קבוע ואב בית דין על כל העדה, מעולם לא הכניסו ראשיהם בענין הזה ולא בקשו שררה להם לדרוש באסיפות האלה.

בין הרבנים הגדולים שהיו בעיר יש למנות את הגאון מוהר״ר תת (כנראה איזה ראשי תיבות של שמו שאי אפשר לבאר), ור׳ יששכר ברמאן, והם לא ערערו על ענין הדרוש לדרוש בעצמם, כי אם עזבו את הרב של החבוה לדרוש ולהתנהג כאשר קבלו עליהם מן העת שנוסדו החברות, בינתים נבנת הקהלה החדשה ומן הנמנע היה לרב אחד לדרוש בשתי הקהלות, על כן גבאי החברות היו מכבדים איש אחד תלמיד חכם מחברתם לדרוש גם הוא בבית הכנסת הקטן.

כמובן התושבים החדשים לא יכלו להתאים ביניהם עם הישנים הרומים על ענינים רבים, עד שרבו הקטטות ביניהם, והנה בשנת תמ״ו עבר על פני העיר בודון הרב האשכנזי היותר גדול בדורו ר׳ אור־שרגא וייביש (Feiwisch) בלכתו ירושלימה לעמוד כראש העדת האשכנזית, ולדרישת מנהיגי הקהל נאות לעמוד איזה ימים בעיר, ולעשות להם תקנות לקיום העדה, וזה לשונו:

„אחר שהעידו זקני העיר על הנהגת החברה קדישא ביקור חולים, והלבשת ערומים, בק״ק אובן־שטאט הזה כמה שנים יותר מארבעים שנה שהיו נוהגים בני החברה הנ״ל, שביום השבת נחמו ובשבת חנוכה דורש אחד מן החברה, דהיינו הרב

140) ר׳ נתן נטע האנובר, בסוף ספרו „יון מצולה״ ועוד ראה „דרכי נועם״ ח״מ ס׳ ה׳

141) זרע אנשים, ס׳ מ״ט בכתב יד ובנדפס ס׳ נ״ט, הרב הכולל לספרדים בלונדרה ר׳ משה גאסטר פרסם קול קורא ששלחה העדה הספרדיה בלונדרה לאמשטרדם (העולם תרי״ב).

הרב שלהם . . . אך הדשים מקרוב באו שלשה אנשים בגובה אפם וזדון לבם, בטלו גם החכרה הנ"ל וכבוד הספר תורה בשנה דאשתקד, וכזה עשו שלא כהוגן לעשות מעשה כזה אחר שכבר החזיקה באותה מצוה החכרה קדישא הנ"ל, הדין פשוט דלא דסניטו לשאר בני הקהלה לבטל דבר זה, ולטרדת הדרך לא ראיתי להאריך בראיות על זה, . . . בכח גזרתנו בגזרת נח"ש ובכל קללות הכתובות בספר התורה, שלא יחלש כח החכרה הנזכרת מן היום והלאה לשנות להם דבר, רק על פי ההנהגה הראשונה בן יקום, והרב מן ההכרה הנזכרת ידרוש תמיד בלי שום מונע, והמסרב לנגד דברינו יהיה מנודה בשני עולמות, ועונשו יהיה כקרח וכעדתו לא יאבה ה' סלוח לו, כה דברי הרודף שלום, ולזיותר חיזוק לרודפי צדקה לחסד חברת הנזכרת אשר נתחברו לעשות חסד בגופם ובממונם... גאום אור־שרגא וייב"ש יכונה, חותם פה ק"ק אובן, על פי בקשת המנהיגים דק"ק הנזכר לדון ביניהם ולתקן כל הפרצות דקהילתם יצ"ו, היום יום א' כ"ב סיון דרך עברי לארץ הקדושה (ש' תט"ז) לפ"ק (שם, שם).

מלבד התקנה הזאת הרב האורח הזה סדר להם תקנה אחרת להשבית הריב ומדון שהיה בין יהודי הקהל בעד מינוי רב הכולל על העדה, בהיות שהיו נוגעים ברבר, וזה חלק אחד מן ההסכמה שהגיע לידינו: „וחשבתי דרכי ולא מצאתי להם רפואה כי אם שיקחו להם איזה רב הגון ממדינת מהרין... ועל כל פנים ראה ראיתי שלא לקבל איזה רב שיש לו בקהילה איזה קרובים וצדדים... ויש לחוש שלא יעמדו בגובה אפם... ולוסר מי אדון לנו? למחות לקבל הרב שיש לו קרוב" (שם, ס' ס"ו) וזמן הגזרה הזאת סיון תט"ז; אחרי שנסע ר' אור־שרגא המכונה פאייב'יש ירושליסה, נמנה לרב הכולל ר' אלעזר והוא הוסיף על גזרת הרב פאייב'יש „שלא לקבל שום רב שיש לו נגיעה מצד קורבה וצרדים וחתנות" והרב הזה כתב בעצמו שהיה בעת ההיא „חד כרעא בארעא וחד כרעא אספינתא" ואז כבר נסתלק מרבנות שלו כבודון.

בחדש תשרי שנת תכ"א הזמינו את ר' שמחה ב"ר גרשון הכהן הרב מבלוגרדו לבוא לבודון ולעמיד בראש העדה לרב ולמורה צדק, בהיותו בקי בשפת אשכנז שלמד אצל זקנו אבי אמו ר' שמחה בן חיים פריידמאן וגם היה בקי במנהגי האשכנזים למרות היותו מגזע ספרדים, אך כמעט הציג כף רגליו בבודון והנה נתברר לו מן הגזרה שגזר בשנת תט"ז ר' אור־שרגא פאייב'יש שלא להעמיד רב שיש לו קורבה בעיר, ואף שהתקנה הזאת לא נתפרסמה כראוי ולא נודעה לכל בני העיר, בתומתו ובטוב לבו הודיע לבני הקהל שישוב לעירו כדי שלא להעמיד הקהל בגדר המכשול וכן היה שבחדש כסלו שנת תכ"א מקץ היותו שני חדשים על כנו התפטר מרצונו הטוב ממשמרתו, בהיות שהיו לו קרובים ראשונים ושניים מצד אמו כאשר בכר ראינו.

אחרי עבור חמש שנים ועדת בודון אשר גדלה פי שנים כמה שהיתה מלפנים לרגלי פליטי חרב הקוזאקים שהתישבו בעיר, הזמינו את הרב ר' אפרים הכהן שהיה אב בית דין בוילנא לפני ההפכה וההרגה של שנת ת"ח, לבוא ולעמוד בראש העדה לרב ולמורה צדק, והיה זה בחדש אייר תכ"ו; ר' אפרים כהן נולד בוילנא בשנת שע"ז ממשפחה חשובה ומיוחסת, אביו היה ר' יעקב הכהן וכידו היתה

היתה מגלת יוחסין מהדורות רבים, קרוביו היו ר׳ אהרן שמואל קידנובר (מחבר ברכת הזהב) ר׳ שבתי כהן (מחבר שפתי כהן) ור׳ משה ן׳ יצחק יהודה ליוונא (מחבר חוקת מחוקק), לא נודע בבירור מי היו מוריו, אך לפי עדות בנו יהודה היה מנעוריו ממתמידי ישיבת האב״ד בווילנא ר׳ משה ן׳ יצחק ואחרי מותו נמנה לאב בית דין בעיר מולדתו במקומו והוא היה עדין באביב שנותיו.

בעת ההיא נולדה לו בת אחת שהשיא לר׳ יעקב בן ר׳ בנימין זאב המכונה ז״ק (ראשי תיבות: זרע קדש) שנולד בערך שנת שפ״ב, אחרי כן הוליד שני בנים, ר׳ יחזקיהו ור׳ יהודה ליב ועוד בת אחת, ובהיותם שלוים ושקטים בווילנא באת עליהם רוגזם של הקוזאקים ובראשם ההיטמאן חאמיליצקי אשר החלו ההרגה משנת ת״ח עד שנת ת״ך, ולפי דברי בעל הזכרונות מן העת ההיא:

„ויהי בשנת ת״ח לפ״ק, עת צרה לישראל בארץ פולין ליטא ואוקריינא נתפשטה הגזרה ונמשכה לקהלה קדישא ווילנא המהוללה ועדינה, נדדה מקינה אחרי שהיתה יושבת בטח ושאנן, ורבו שם בעלי חכמה ומעלה ועושר, ועלי לשם על שאר הקהלות, ... אמניה חכמית היו אנשי שם ומפלאים גדולים שלא משו מאהל בית המדרש הגדול שהיה שם, וכל הלילה לא יחשו מללמוד הלכות ופוסקים, מלדרוש ולשקוד באמתה של תורה להלכה ולהוראה, ולא היו ישנים בבתיהם כל ימי השבוע כי אם בלילי שבתות ויום טוב, ומהם נעשו גבורי חיל אריות בתורה, כלם זכו להיות מורי הוראות בישראל, עם שאר לומדים מופלגים קצינים ומנהיגים, מהם היה החכם המושלם הגאון החסיד שבכהונה בעל „שער אפרים" שהיה הרב אב בית דין בווילנא" (המאסף, שנת תק״ע).

בהיותו שם ביום כ״ג לחדש תמוז שנת תט״ו, נשמע הקול שהקוזאקים הולכים וקרבים על העיר, ואז מהרו לצאת מן העיר כל הקהל אשר היה להם האפשריות להכין להם סוסים, ויצאו הם ונשיהם וקצת מנכסיהם, ואשר לא מצאה ידם למצוא סוסים, יצאו רגלי ובניהם הקטנים על שכמם, עוד מעט וגדודי הקוזאקים באו העירה ויתרנו ביושביה המשה ועשרים אלף נפש ביום אחד והעיר שלחו באש, השרידים פשטו ביערים ויהיו נפשם בעלי שיח השדה. ר׳ אפרים ובני ביתו ברחו בנחיצה רבה מתוך ההפכה, מלבד חתנו ר׳ יעקב שלא נמצא באותה תשעה עמהם, ורק אחרי ששה חדשים מצא את חמיו ואשתו כאשר יבוא העניו בהמשך המקרים האלה.

ר׳ יהודה ליב כהן בן ר׳ אפרים מספר הקורות לאביו בדבריו אלה: מסבת רעש המלחמות אף שמים נטפו דם ואש ותמרות עשן עלה באפו והארץ רעשה, הגלת גולה אחר גולה, וגולה ברעדה בטלטולא הקשה, עד שבא למדינת מרהין (לעיר טריביטש), ונתקבל שם לרב והרביץ תורה בישראל שנים שלמות ותמימות ששה, ונאספו אליו עררים מכנפי הארץ זמירות שמעו שמו הטוב ארשת שפתיו שפתי כהן ישמרו דעת ותורת אמת יבקשו מפיהו מבוארת ומפורשה, חכמות בחוץ תרונה דולה ומשקה מתורתו לאחרים, זקנים ובחורים, הורים ומורים, דעייל להם במדה גדושה, ולכל בני ישראל היה אור בישיבתו המפוארת, בפלפולו בסברא, חידודו קודם ללבנה הברה, והחמה בושה, ובשנה השבועית נשמע קול תרועת מלחמות בארצנו והארץ רוטשה, ברח לעיר הגדולה רבתי בדעות ק״ק פראג יע״א... והרביץ

והרביץ שם תורה עם בעלי בתים בבי מדרשא, עד שנתקבל לק״ק ווינא בבית מהותנו הראש והקצין הנדיב המפורסם הנגיד המרומם כמהר״ר קאפיל הלוי ז״ל ועם בנו הקצין הנדיב על נדיבתו יקום בכל עת צדקה עושה, תורה וגדולה במקום אחד, הרב המובהק מוהר״ר ישראל הלוי נר״ו אב בית דין וריש מתא דק״ק ברודא יע״א, ועם שאר בעלי תריסין השמיע תורתו מרישא לסיפא ומסיפא לרישא. אחר הדברים הא״ה, שמועה שמענו מאת ה׳ וציר בגוים שלח אליו מק״ק בודון בלשון אשכנז „אובן״ קהלא קדישא, בשנת לפ״ק והם תכ״ו לרגליך מדברותיך ישא, ונתקבל לרב ולמורה צדק על הדרישה ועל הפרישה, עד כי יבא שי״ה לציון ברנה בארעא קדישא, (שער אפרים, הקדמה מבן המחבר).

ר׳ אפרים היה בעת ההיא בן חמשים שנה, על פי התנאים כינו ובין ראשי העדה העמידו אותו עליהם לזמן שתי שנים, מר״ח אייר תכ״ז עד אייר תכ״ח (שער אפרים, ס׳ ס״ז) אחרי שהתישב בעיר, ועוד קודם חדש ימים והנה הקרה יתומה אחת „בת טובים״ שהביא בברית נשואים עם בנו יחזקיהו שהיה בעת ההיא בן שמנה עשרה שנה; כאשר עברו שנתים ימים בחדש ניסן תכ״ח התלו ראשי הקהל לשאת ולתת עמו על דבר השכירות, כי מה שנקצב בבואו העירה היה לזמן שנתים ימים, עודם נושאים ונותנים בענין, והנה קמו איזה אנשים ויערערו שהקהל עוברים על החרם והתקנה שעשה ר׳ אור שרגא פייבי׳ש בשנת תט״ו שלא לקבל שום רב ומורה הוראות שיש לו איזה קורבה בעיר, וזה לשון השאלה שהציעו לפני ר׳ אהרן פרחיה הכהן בשלוניק: „ק״ק בודון יש להם הסכמה מהרבנים הקדמונים, וגם לרבות פסקים מהרבנים שקבלו עליהם בשבועה ובת״ת וכנאמנות להרבנים שכל אשר יצא מפיהם כן יקום, ולתווך חשלים ביניהם כפי ראות עיני החכמים ה״י, ויצא פסק דין הראשון על ידי הפצרתם מהרב המופלא הדיין המצוין כמהר״ר אור שרגא נר״ו שלא לקבל שום רב ומורה שיהיה לו איזו קורבה בקהלה, כי הוא אמר שראה בעין שכלו שהוא טובת הכלל, והוא מצב הקהלה שלא להרבות במחלוקת... ועל זה הסכימו חכמי ק״ק (האשכנזים) בילוגראדו וסופיא, ואחר כך החכמים ר״מ נר״ו בק״ק בודון שהיו אחריו הסכימו עמו כי ראו ג״כ שהדברים שלא נכתבו ראוים ונכונים הם להכתב, והוסיף כל אחד טפך משלו כדי שלא יהיה נדר ופרץ, והעמידו קנס גדול כדי שלא לעבור, וגם שלחו בני הקהלה והרבנים לק״ק ווינא, וגם חכמי ורבני ווינה הסכימו על כל תקף הענין וחזקו הכל, ועתה איזה אנשים יצאו נצים נצבים והם המה הנוגעים לחכם... באמרם מתחילה כזמן הראשון בהיתר נתקבל, כי לא היה לו שום נגיעה, ועתה שקבלו אותו מחדש לא חלה עלינו הגזרה, ועוד כי לא ידענו מהפסקים והחרמות, ותומכים את דבריהם על פי עדים כשרים והתובת יד עצמם היא תעיד עליהם, והעדים הם האלופים ראשים של אותו הזמן כה״ר שמואל בר יוסף וכה״ר שמואל הכהן... והעידו בת״ע שזה עברו כמה שנים שהיו מקבלים החכם השלם הדיין המצוין (ר׳ שמחה גרשון הכהן) לאב בית דין ולמורה צדק, והיו כמעט שמונים חתומים על שטר הרבנות שלו, ונתעכב כאן זמן מועט, וכששמע שתשעה אנשים מבני הקהל לא היו רוצים להסכים, והיו מתרים בחתומים שלא יעברו החרמות... לא רצה לישב כאן וחזר לביתו לק״ק בילוגראדו והשיב להם שעל פי הדין אינו יכול להיות

לחיות אב בית דין כאן מפני שהיה צד קורבה לו. (פרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ מ״ד).

על הענין הזה באו בתענה אנשי הועד אשר סינו את ר׳ אפרים כהן לרב עליהם וכה דבריהם: אנשי ק״ק בודון קבלו עליהם לריש מתא ולמורה צדק לחכם אחד ממרחקים עד עת קיבוץ גליות, ועזב את ארצו ומולדתו אשר ישב שם בכבוד גדול, ובא לכאן לשכון כבוד במקומינו ויחן את פני העיר והצליח דרכו אשר לא ישב פה חדש ימים, עד אשר הקרה ה׳ לפניו בת זוג לבנו יתומה אחת בת טובים ונשאה כדת משה וישראל, וישב הרב פה שנתים ימים, כאשר כלה זמן של דמי השכירות לפי שטר הרבנות שלו התוכחו הק״ק אתו מחדש עבור דמי השכירות לפי שטר הרבנות שלו בלי שום פוצה פה ומצפצף, ועתה קמו מחדש קצת אנשים ומעררים על בני הק״ק ואומרים שהם עוברים על החרם, כי בשנת תט״ו לפ״ק היה פה הרב מה״ר אור שרגא פייב׳יש נר״ו, ונתנו לו כח כדי לתקן תקנות והוציאו כתב אחד מן הרב פייב׳יש הנזכר שגזר שלא יקבלו פה רב שיש לו שום צד קורבה וצדדים בתוך הק״ק, והסכימו עליו שאר רבנים, ועכשו זה רוצים שהקהל יתנו קנס על שמעלו בחרם וגם יעבירו את הרב מגדולתו, והקהל צועקים אנה נוליך את חרפתנו לבייש לאדם הגדול כזה אשר עקר מארצו וממולדתו יבא להסתופף בצל קורתנו, הלא לא יהיה כפרה לעונותינו לשפוך דם נקי בחנם.

ועל החרם אשר ההרים מה״ר פייב׳יש הנזכר יהוע לא ידענו מה היה לו אשר גזר בנ״ו, אנחנו לא ידענו שום גזרה, רק אחד או שנים מק״ק אשר לבקשתם בתב הגזרה ולא התפרסמה גזרתו, ואף לפי משמעות הגזרה של מוה״ר פייב׳יש, לא גזר על הרב שלא יתחתן בתוך הק״ק, הלא ידוע לכל אשר הק״ק הנזכר (בזמן ההוא) רחוק מן הישוב (האשכנזי), וכל בני הק״ק מוכרחים לשדך את בניהם בתוך הק״ק ולמה יגרע כחו של הרב זה בזה? וכי דוקא מוכרחים אנחנו לקבל איזה רב שהוא זקן וסרים שאין לו בנים, ונוסף על זה עוד, אף שגזרת מוה״ר פייב׳יש היה גם כן שלא ישדך עצמו בתוך הק״ק, הייות שלא לקבל איזה רב שהתחתן עצמו מקדם בתוך הק״ק, אבל הרב הזה קבלנו אותו בהכשר גמור, רק אחר כך בעל הסיבות סובב הסיב אשר מצא בנו בת זוג שלו פה, ומעולם לא גזר הרב מוה״ר פייב׳יש על איזה רב שנתקבל בהכשר ואחר כך עשה שידוך פה, כי הלא קבלתו היתה בהכשר [142].

בהיות שהרב פייב׳יש היה עוד בחיים בירושלם ר׳ אפרים ערך אליו שאלתו למען יבאר דבריו ותשובתו הגיעה לידו: ואחר שכתבתי כל זה זכיתי לקבל כתב מקרתא קדישא ירושלם תובבא מן הגאון הרב מהר״ר פייב׳יש נר״ו, שפירש דבריו מה שכתב בגזרתו, שמעולם לא היתה כונתו על חכם ורב שנתקבל בהיתר, ובפרט כמו בנידון דידן, שהרב עקר ממדינות אחרות ועזב את ארצו ומולדתו. [143]) על פי הדברים האלה ר׳ אפרים נשאר על כסא הרבנות בלי פוצה פה ומצפצף עד יום מותו; בפרק השלישי יבואו פרטי חייו. בעת השערוריה בבודון ועד שהתחזק ר׳ אפרים על כסא הרבנות, שרת איזה זמן בתור אב בית דין ר׳ אליעזר, איש שלא נודע טיבו ממקום אחר, כמובן הוא הסכים על הסכמת ר׳ אור שרגא פייב׳יש [144]).

לדרום

142) שער אפרים ס׳ פ״ז — 143) שם, ס׳ פ״ח סוף התשובה.

144) פרח מטה אהרן חלק א׳ ס׳ מ״ד, חיד״א שם הגדולים בערכו.

לדרום המדינה במוקדון, רואים אנחנו בפרק הזה תנועת חיים בעדות במונאסטיר קאסטוריא ואישקופיא, במונאסטיר עמדו בראש העדה ר׳ שמעיה די מאיו, ר׳ יעקב אלישע לבית חזן ור׳ מנחם רושו, היהודים היו סוחרים בכל הארץ ועד סרביה הישנה והעיר קוסוב׳ו (שבה נפלה מלכות סרביה ונודעת בדברי הימים על הריגת השלטן בידי הגבור קאבולוויץ) והגחל נישניצה. בין הסוחרים אשר היה להם עסק במדינה ההיא היו יעקב ן׳ וינישתי והגביר יהודה כהן, ויקר מקרה שהגביר הזה יצא ערב בעד בני הכפרים אצל פקיד מס הגלגלת הנקרא „הואראנ׳ירו" וכאשר לא יכול הפקיד לגבות החובות מן הכפרים שם אותו במאסר, והסוחר יעקב ן׳ וינישתי העיד לפני הבית דין „איך יום אחד בא גוי ערל לחנות בביתו להיותם מאותם הכפרים של נשניצה שהוא נושא ונותן בהם, ולכן נתארח בביתו, ובתוך הדברים התחילו לדבר על האיש יהודה כהן שהיה חבוש בבית הסהר על סך מה, בשביל שנתחיב לחאראנ׳ירו בעד אותם הכפרים, ואמר לו היהודי: למה אין אתם פורעים ליהודה מה שאתם חייבים לו? שהרי הוא אסור בזיקים בשבילכם, והשיב הגוי לפי שהכפרים נתדלדלו מאד וכלתה פרוטה מן הכיס, וגם להם אין לנו לאכול מפני הרעב ומה נתן לו?[143])

ובעיר אישקופיא היא איסקוב היתה העיר גדולה בפרק ההוא, הרב הכולל היה ר׳ אברהם מלמד משלוניק, שהיה לפי דברו בעל הזכרונות „חכם גדול ופסקן" וכולל בחכמות ורופא מובהק, והוא קרובו של ר׳ מאיר מלמד מאריה דאתרא בגלילות הסיריאת ז״ל[146]), ובסוף ימיו הלך לאישקופיא ונפטר שם[147]), בימיו היה מחלוקת בעיר עד אשר הקריבו משפטם לפני כסא הרבנות בשלוניק. וזה הענין: מעשה שהיה כך היה, שני ק״ק יש בעירנו, ק״ק בית אהרן וק״ק בית יעקב וכל קהל וקהל מתפללים בפני עצמו בבית הכנסת שלו מימי עולם ומשנים קדמוניות, וכשיש להם קטטות ומריבות יוצאים מקהל זה והולכים לקהל אחר, ועתה נפלו ביניהם דברי ריבות והפרשים וכשל כח הסבלנות, ויצאו מק״ק זה בית יעקב והלכו לק״ק בית אהרן יע״א כשנים עשר גבירים, ונתחברו ונתקשרו יחד עם יחידי ק״ק בית אהרן הנזכר, וזה כמו ששה שנים נפלו דברי ריבות ויצאו מק״ק בית יעקב קרוב לעשרים יחידים, והלכו לק״ק בית אהרן, ובעזרה של ק״ק בית יעקב שם בנין התלמוד תורה, ויש בתוכו ששה שלחנות לששה מלמדי תינוקות מן הב׳ ק״ק הנ״ל, וכשהם ביחד התינוקות עולים ממדרגה למדרגה, ועתה באו יחידי הק״ק בית יעקב וגירשו את התלמידים עם התינוקות מהת״ת בטענה שאומרים: אין לכם חלק ונחלה בת״ת שאבותינו בנו אותו, וק״ק בית אהרן טען שמקדמת דנא הת״ת הוא לב׳ הק״ק, והראיה ששה שלחנות המה לששה מלמדים של ב׳ הקהלות הנז׳, עוד טוען ק״ק בית אהרן שאפילו יהיה כדבריהם, יש לנו חלק ונחלה מצד אבותינו שגם המה בנו הבנין עם אביהם, לפי שרוב יחידי ק״ק בית אהרן המה מק״ק בית יעקב לעיל, גם טוען הק״ק מי יכול להעיד שהם לבדם בנו הת״ת? שהבנין הוא מזמן רב ואף אם יבואו איזה אנשים ויעידו כי הם בנו אינם

145) שני מאורות הגדולים, חלק א׳ ס׳ ח׳

146) קורא הדורות, דף נ׳ ע״ב

147) שם, דף מ״ח ע״ב

אינם נאמנים״ [148]) כנראה הק״ק בית יעקב לא הועילו בטענותיהם לגרש מלמדי ותינוקות הק״ק בית אהרן, ולא השיגו מאומה בהתחרותם, ונהפוך הוא שגרמו נזק לעצמם וידיו מאד כאשר יבואו הדברים בפרקים הבאים.

בעת ההיא נקרא הרב השלוניקי ר׳ חיים אמוגו תלמיד ר׳ שמואל חיון לשרת בקדש בתור רב ומו״ץ בק״ק בית יעקב,[149]) בעוד אשר בן עירו ר׳ אברהם מלמד היה הרב בק״ק בית אהרן, המחלוקת והפירוד בין ב׳ הקהלות גדל מיום אל יום עד אשר נפרדו לשתי עדות והעמידו רב פרטי לכל אחת ואחת. בקאשטוריא היה בעת ההיא, ר׳ שלמה מבורך כנראה יליד סופיא „והיה רב מובהק ודרשן״ [150]), והרביץ שם תורה והעמיד תלמידים רבים, וקרוב לעיר הזאת באמצע הדרך לאישקופיא בכפר הנקרא אלאג׳ה־היסאר היו מסתחרים יהודים רבים וביניהם שלשה בשם ברוך, ברוך אישטרושא, ברוך אלקוציר, וברוך פאפו, בשנת ת״ב הלכו לבלוגראדו לקנות מטבעות חדשות, ובשובם בדרך התנפלו עליהם ליסטים מזויינים ויהרגו את ברוך פאפו, ועדות זה הועד לפני הבית דין של ק״ק בית יעקב באישקופיא, ביום כ״א תשרי ת״ג לפני הרבנים ר׳ חיים אמיגו, שלמה רושו, ויצחק קמחי [151]).

ולפאת מזרחית מן המחוז הזה, בחצי האי הדארדאנילי, רוב הישוב היהודי היה בעיר העתיקה גאליפולי, בראש העדה עמד בעת ההיא ר׳ נתן גוטה מקושטנדינא, ויקר מקרה שהביא סכסוך גדול בין תושבי העיר, בחור אחד תלמיד חכם נשא אשה מבנות הארץ, והנערה בקשה תואנה שאין להעלות על ספר להפטר ממנו, כי לא חפצה בו, ובהיות הטענה משונה במינה, שאל ר׳ נתן את פי ר׳ חיים בנבנשתי בקושטנדינא בשנת תט״ו, אם יש כח לבית דין לכוף הבעל לתת גט פטורים לאשתו, ויהי כמשיב „נער הייתי וגם זקנתי ונתגדלתי בעיר גדולה של חכמים ושל סופרים קושטא יע״א, ולא ראיתי אשה רכה בשנים כזו, תבגוד בבעל נעוריה... ואני מעיד עלי שמים וארץ שאיני זוכר לשום אדם כמוהו ליתן גם בטענה זו בעיר גדולה קושטא יע״א, אשר יש בה שתים עשרה רבוא אדם״ [151a]) ר׳ נתן שאל הסכמת ר׳ משה בנבשת בשנת ת״י והשתעשע עמו בהוראה (פני משה, ח״ב ס׳ ק׳).

ובעיר הקרובה דארדאניל הנקראת בפי התוגרמים „ג׳אנאקקאלעסי״ (חומת הכדרות, בהיות שבחומה מצוירות מסביב כדרות) מוצאים אנחנו התחלת ישוב יהודי מתושבי גאליפולי ומערים אחרות, היהודים היו קוראים בעת ההיא העיר הזאת על פי שמה התוגרמי בספרדית קאסטיליוס (Castillos) שעניני מגדלים, ובעברית היו כותבים „עיר מבצר״. כמאה שנה לפני כן התישבו היהודים בעיר הזאת, אך לסבות שלא נודעו לנו לעמת שבאו כן שבו, וקרוב לשנת ארבע מאות לאלף הששי החלו עוד הפעם להתישב בעיר הזאת, וייסדו עדה קטנה שנתגדלה בארך הימים, לרגלי האורחים הרבים שבאו לבקר את המשיח השקר שבתי צבי, שישב בקרבת העיר הזאת במבצר „אבידוס״ כאשר יבא הענין בפרק הבא.

בראש

148) פרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ קי״ט

149) קורא הדורות, דף נ׳ ע״ב 150) שם, דף נ׳ ע״א

151) עין משפט לר׳ אברהם הלוי, חלק אה״ע ס׳ י״ג

בראש העדה עמד ר׳ אברהם פלאנייאש כתור שוחט וכודק ומורה הוראה לעת הצרך, הוא נולד בעיר קושטנדינא בערך שנת ש״ע, ועודנו באביב שנותיו קבל עליו משרת שוחט ובודק בעיר מולדתו,[152] בשנת שצ״ט ערער השאלה על בהמה שנמצאת סירכא בריאה וסכה בדופן, ור׳ חיים בנבנשתי תשיב אליו ויחלק אליו כבוד „החכם הבודק המומחה״[153]), בשנת ת״א הפליא לשאול על מה שהרגיש בדברי ר׳ יוסף קארו בספרו „בית יוסף״ (יורה דעה, ס׳ כ׳) על הילוק בין גיות ליתר העופות והבהמות, ולא הוזכר בגמרא ובפוסקים[154]), וקרוב לפרק ההוא ערער „על המנהג הרע שנוהגים בקושטנדינא רוב השוחטים, וכמעט כולם כששוחטים אווזים שמאחרים לטות, שוברים מפרקתם בכח גדול כדי שימותו במהרה״ ודבריו נראו בעיני גדולי הרבנים, אחרי כן נקרא לשרת בקדש בעיר דארדאניל (מבצר) ויעמד שם ימים רבים.

בשנת תכ״ד שאל את פי ר׳ חיים בנבנשתי באזמיר, על המנהג בדארדאניל שבשעת הבציר אחר שדורס היהודי הענבים והיה התירוש, משליכים מין אבק סממנים לתוכו כדי שיצול ויזדכך, ואחר שתי שעות עיסקים בו התוגרמים ועושים ממנו מין דבשי הנקרא בלשונם „אריפי״ ולפי מה שנתברר, בגי גאליפולי היו נוהגים כן משנים קדמוניות, וגם הרב שלהם „החה״ש מהר״ר מאיר די בוטון לא הורה בדבר לא איסור ולא התר. והיה אומר להם: איני מוחה במעשיכם שכבר הנהגתם כך, ואם תשאלו התימתי להיתר איני נותנה״ בשאלה אשר ערך הראה בקיאותו בספרי הפוסקים ודעתו היתה לאסור, ובתשובת ר׳ חיים בנבנשתי אליו כתב בין יתר דבריו: „יתבאר לב״ת ההמנהג הזה שנוהגים במקומך למוסרו ליד גוי לאו שפיר עבדין, דהשלכת העפר או החרדל לא מעלה ולא מוריד, וראוי למחות בידיהם ואם ימרו את פיך ולא ישמעו לקולך, טול מקל והך על קדקדם ואנכי אהיה עם פיך״[155]) אמנם כנראה לא עלה בידי ר׳ אברהם פלאנייאש לתקן המכשול הזה בדארדאניל, בהיות שעל פי סבות שלא נתבררו, נאלץ לצאת את העיר ולהתיישב באזמיר במשך השנה ההיא[156]).

אם נשוב למערב הממשלה למדינת תיסאליא ואפירוס, העדה בעיר ארטה עלתה כפורחת, ובראשה עמד ר׳ אליעזר פנחס משלוניק תלמיד מהר״ם קלעי,[157]) אחריו עמדו כראש העדה ר׳ משה יעקב, ר׳ רפאל הכהן, ר׳ אברהם עטון ור׳ שבתי רושו,[158]) עד קרוב לשנת ת״ס, ולפאת דרומית מן העיר הזאת היו העדות החשובות בליפאנטו, פטרץ הישנה, ופטרץ החדשה.

בשנת ת״ז התחלה מלחמת בריתים בין תוגרמה וויניציא אשר נמשכה קרוב לחמשת ועשרים שנה. התוגרמים כבשו בתחלה עיר כניא, והויניצים שלא יכלו לשלוח חצי אדיר שלהם טרם אשר תקעו התוגרמים יתדותיהם כאי בריתים, בחפצם לקחת נקמתם מתוגרמה התנפלו פתאום על חופי המוריאה פטרץ קורון ומודון, וישבו

151a) בעי חיי, אה״ע ס׳ ב״ג
152) שם, יו״ד ס׳ ס״ג
153) שם, שם מ״ט
154) שם, שם י״ח
155) שם, שם קי״ע-קע״א
156) שם, שם, ע״ד
157) קורא הדורות, דף נ״ב ע״ב
158) שם, חתימת הספר

וישבו כחמשת אלפים שבוים[159]) אשר היו על הרוב יהודים, וכהודע הדבר בעיר הבירה תשלטן נמלא חמה ויגזור לחרוג כל הנוצרים היושבים בתוגרמה, אמנם המופטי אבו־סעיד חלה פניו לבטל הגזרה הרעה הזאת. לרגלי התנפלות הויניצים על פטרץ, העדה היהודית אבדה הרבה מערכה, ובעל הזכרונות מעיד „ויהי כי ארכו הימים, הזמן בוגד השליך משמים והכוכבים ממסילותם נלחמו עמה ויושביה, ותחת היותם ככוכבי השמים לרוב, יד ה׳ היתה בם להמם ולאבדם ח״ו ונשארו במתי מעט, ובהיות כי מקדם קדמתה שתי הערים „המצרניות זו לזו״ ליפאנטו ופטרץ נכתבו לענין מסי היהודים בפנקס המלכות כאחת, ופטרץ בהיותה היותר גדולה לאלהים מרובה באוכלסיה ורובם כבולם אנשי שם וממון״ היו מספיקים לכדם רוב המסים, ועתה שהפך הגלגל והעדה בליפאנטו נחשבה ליותר גדולה, שאלו את פי רבני שלוניק להורות להם הדין ולהקל מעליהם עול המסים שמן הנמנע להם לשלם כבתחלה[160]), ותשובת הרבנים אליהם היתה „ראזלינן בתר הערך של עכשיו וראוי להעריכם״ לפי מכסת הנפשות הנשארות בעיר.

אמנם אחרי איזה שנים גדלה העדה הפטרצית, בהיות שהמסחר פרץ שם לרוב ורבים היו מבני ליפאנטו שהתישבו שם, ובעל הזכרונות יתן לנו תמונת שלמה ומעציבה של התחרות שתי העדות בערים הקרובות האלה בענין המסים. איש יהודי מעשירי ליפאנטו בקש להתישב בפטרץ, וטרם שעקר דירתו משם, נתפשר עם ראשי וטובי העיר ועם ממוני הזמן שהיו משרתים בעת ההיא, על ענין פרענותיו ועולותיו בחלק החובות מהכולל שהיו מגיעים לו בחלקו ועל עקירת דירתו כפי מנהגם, ונתן להם ככל אשר שתו עליו, וככן הרשוהו תושבי העיר להפרד מאתם ונתנו בידו שטר פיטורים כתוב בארך ההצעות, וילך לו לפטרץ הישנה, ויהי היום ושלשת ממוני ליפאנטו בקשו אתו שישוב לעירם לקחת חלקו בעולים, וכאשר מאן התנקשו עליו וילכו לעיר סאלונה, ויחכו עליו בשובו מן הירידי שהלך להסתחר, ועמם משלחת מלאכי רעים אנשים תונרמים ריקים ופוחזים, מאנשי השר שאבאן־אגה גובה המסים (מונאסיל) של אותם המקומות, ויתפסו אותו ואת אחוזת מרעיו בני העיר ליפאנטו שהיו גם הם פטורים ממס כמוהו, ואסרו אותם ביום השבת בבית האסורים בכבלי ברזל, ואחרי כן הביאו אותו לליפאנטו כי אחוזת מרעיו ברחו להם וידרשו מאתו „שישוב אל ארץ מולדתו לגור שם עמהם, להיותו נמצא עמהם בצרה, לפרוע פרענותיו שם״ וכראות האיש הזה שהורע מצבו הודה להם על כרחו שלא בטובתו לפי שעה״ והבטיחם בערב שלא ילך לפטרץ אלא שיכתוב לאנשי ביתו שיבואו אצלו, אך כמעט יצא מבית הסוהר על ידי שוחד שנתן לאחד משרי העיר, התיר לו לצאת את העיר ובחצות לילה ברח לפטרץ[161]).

בין השבוים בידי הויניצים בשנת ת״ז היה בחור אחד מפטרץ, אשר אחרי שהצליח בידו לפדות את עצמו החל להסתחר בויניציא וישיג גם עשר גם כבוד, ויזכור את אחיו ובני משפחתו בפטרץ, וישתתף עמהם בשלחו להם סחורות מויניציא כדי שירויחו בהן. על הענין הזה ערערו ממוני פטרץ שחייבים לשלם מס הערוכה לפי חשבון הסחורות אשר עסקו בהן, ואלו אומרים שאין עליהם לשלם כי אם על הרוב

159) Turquie, דף רמ״ח 160) פרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ ס״א 161) שם, חלק ב׳ ס׳ י״ב

הרוב מן הריות בהיות שהקרן אינו שלהם, ועל כן הקריבו את משפטם לפני הבית דין השלוניקי[162]).

קרוב לימים ההם נתהדש הישוב היהודי בעיר הקדמונה אתון (בירת יון), כנראה נאספו שם פליטי פטרין ומיתר ערי הסביבות טיווא (תבץ), ואינריבוז (אנריפין, הוא נינורפונטו) וייסדו שם עדה קטנה[163]).

ובמדינת אסיא הצעירה או אנאטוליא הישוב הישראלי היותר חשוב היה בעיר ברוסה, בראש העדה עמד ר' אברהם נאנסו אשר הריץ שאלותיו לר' חיים בנבנשתי בשנת ת"ו[164]), עוד היה שם ר' יוסף קארוליו, ובשנת ת"א נשאל על ענין עשיר אחד שנשאר אלמן כאשתו וכתובתה היתה מלבד התוספת ע"ה אלפים לבנים, ומנהג העיר שהבעל חולק עם היתומים, וכאשר מת העשיר ההוא נפל מחלוקת בין היתומים באופן חלוקת הירושה[165]). קרוב לימים ההם קרה מקרה שאיש אחד מברוסה פתי ובליעל יהודה ערוך בעל אשה ובנים, כא. לעיר טיריא ויארס את הבתולה אסתר בת יוסף מערבי, וכהודע הדבר לר' חיים בנבנשתי ריש מתא בעת ההיא, ביודעו ומכירו שהיה לו אשה ובנים, הזמין אותו לבית דין בטיריא ויגער בו על המעשה המכוער הזה, והוא הודה לפניהם שרוח רעת עברה עליו לארוס הבתולת הזאת, ועל כן הוא מתחרט מסה שעשה, ואוסרה עליו כקרבן וכהקדש, והיה זה ביום כ"ט ואדר התי"ג, עברו איזה ימים והקול נשמע שלמרות נדרו הוא משתדל להשיאה, ועל כן ערך ר' חיים בנבנשתי בקשתו והזהרתו לרבני הסביבות ברושה ומגנישיאה, וישלח טופס כל הענין להניא אותם מתת לו הקדושין „שלא להחזיק ידי עושי עברה, ... ולפי ששמעתי — כך היו דבריו — אוסרים שיהודה ערוך בפיו ובשפתיו מלא לאמר, שאם בדין התורה ישיג לקחתה, טוב, ואם לאו... אחד האיש ואחד האשה ימירו כבודם, הנני מודיעו שאף אם ימירו לא ישיג מבוקשו, ואעשה כל יכולתי בהוצאה ופיזור מכספי וממוני לבל תצא מחשבתו הרעה לפועל, וישאר קרח מכאן ומכאן, וכבר כתבתי לחכמים השלמים אשר בברוסת לעכב בנכסיו עד אשר יטה שכמו לסבול עול התשובה וישוב מדרכו הרעה"[166]).

גם היה שם ר' ישראל בנבשת, מחבר כללים על הגט ונדפסו בסוף „גט פשוט", בשנת תכ"ב עמדו בראש העדה ר' שמואל סאניש ור' יצחק רפאל בכמוח"ר חיים אלפנדרי, הרב האחרון הזה היה יליד קושטנדינא ולפי דבריו היה ידוע חולי, ועל כן היה נאלץ לנדוד מעיר לעיר לבקש תרופה ומזור להליו, פתאום מת על פניו בנו בכורו ויעציב את רוחו במדה נפרזה מאד, ואז הניע לברוסה ויקבל עליו משרת מורה הוראה בק"ק גרוש. בעת ההיא בא לפני כסא הרבנים השאלה מצד השוחטים ר' אברהם ור' יעקב, על בהמת ישראל שנמצא בועא אשיפולי אונא ובהיות הריאה כמו שהיא בלא נפיחה, לא היה נראה בעין אם היה בשר מקיף, מיד ציוו לבודק שיפח בה אם תעלה בשר מקיף על פניה, ויפח בנשמת רוחו אחת ושתים ולא נראה בה בשר מקיף על פני כולה, ואחרי כן כמשמוש היד על יד בקי העלה בשר מקיף

162) שם, שם ס' ש"ו

163) תורת הקנאות לר' יעקב ן' צבי, דפוס למברג דף ד'

164) בעי חיי, יו"ד ס' רי"ג

165) שם, אח"ע ס' כ'

166) שם, יו"ד ס' רי"ז רי"ח רי"ט, ושם נרשם בשגיאת ס' ח"ז וצ"ל ת"ז

מקיף, על זה נחלקו שני הרבנים, ר׳ שמואל סאניש הורה לאיסור ור׳ רפאל אלפנדרי הורה להתר, ועל כן הקריבו את שאלותיהם לפני ר׳ חיים בנבנשתי באזמיר בשנת תכ״ה[167]).

ולדחם ברושה היתה העיר הגדולה מאגנישיא. אמנם בפרק הזה העדה היהודית אבדה הרבה מחשיבותה בהיות שרוב תושביה התישבו בעיר אזמיר, עד אשר נוכל בצדק להחליט שמחרבנה של מגנישיא נבנתה אזמיר, הרב הראשי היה ר׳ שלום אנישבון זקן ובא בימים אשר היו לו חלוקי דעות עם ר׳ משה עבאש ריש מתא בעיר תיריא[168]), אחריו עמד בראש העדה הזקן ר׳ יעקב עוזיאל, ואחרי מותו נקרא לשרת בקדש ר׳ אהרן לפפא[169]), הרב הזה נולד לאביו ר׳ יצחק לפפא (La Papa) בעיר מגנישיא בערך שנת שס״ד, וילמוד בישיבת ר׳ אברהם מיטאל בשלוניק בבחרותו[170]), אומרים אמור שהלך גם כן לקושטנדינא ללמוד תורת מפי ר׳ יוסף מטראני, אשר הריץ אליו דבריו פעמים רבות[171]), וכאשר שב לעירו כבר נמנה בין גדולי רבני הדור ויעסוק בהוראה, ודבריו היו נראים על הרוב בעיני בני דורו ר׳ יוסף גאנסו מברושה, ר׳ חיים שבתי, ר׳ מאיר מלמד ור׳ יצחק בארקי משלוניק, ר׳ יום טוב ן׳ יעש, ר׳ שמואל הלוי ור׳ אהרן קינפינו מקושטנדינא ואחרים.

בעת ההיא נשא לאשה את בת ר׳ שלמה אלנזי מאזמיר ותולד לו בת אחת אשר השיא לר׳ יעקב ן׳ נעים באזמיר[172]), ובן אחד ר׳ חיים לפפא, אחרי מות ר׳ יעקב עוזיאל, ר׳ אהרן לפפא נמנת לרב הכולל ולמורה צדק במגנישיא[173]), וינהוג שם נשיאותו ימים רבים, הוא היה במרוצת מכתבים ושאלות בתמידות עם ר׳ חיים בנבנשתי באזמיר, אשר חלק אליו כבוד „החכם השלם רב ועצום... תורה כרוכה על לוח לבו וכו׳״; בשנת תכ״ב הריץ הרב הזה לחברו באזמיר על חלב הכפעפע וספק אם נגע, ספק אם לא נגע[174]), בשנת תכ״ג השיב על שאלת מעשה שהיה באזמיר ואף כי היה מוטל על ערש דוי, התאמץ לכתוב לר׳ חיים בנבנשתי וכה תמצית דבריו: „גם להיותי נשבר ונדכה ונפש נענה אמנם לרוב אהבה וחבה נפשי איויתיך נעזרתי ללא כח, קמתי ואתעודד לכתוב שורותים אלה שלא בסדרן, וזאת היתה נסבה כי לא יכולתי עמוד להבין ביתר הדברים שכתב מר, ואולי ה׳ אותי יעמדני על עמדי במצב הבריאות עוד אשוב אתבונן בכל הדברים[175]), בשנת תכ״ה נקרא לשרת בקדש בעיר אזמיר למורה הוראות בדיני ממונות, במקום הרב ר׳ יוסף אישקאפה שנפטר לעולמו, ויסע מעיר מולדתו בסוף חדש ניסן[176]), ובמקומו נבחר לרב הכולל במאגנישיא ר׳ משה ן׳ יעקב עוזיאל[177]).

בעת ההיא עמד בראש ק״ק טולידו ר׳ אהרן ן׳ סוזין או שושין, שהיה זקן ונשוא פנים, והיה לו חליפת מכתבים עם ר׳ חיים בנבנשתי עוד משנת ת״ט[178]),

אמנם

---

167) שם, יו״ד ס׳ מ׳ מ״א מ״ב
168) בעי חיי, יו״ד ס׳ קמ״ו
169) שם, שם ס׳ קצ״ח
170) שו״ת ביה אהרן, ס׳ א׳
171) שם, ס׳ נ״ז ועוד
172) אזולאי, שם הגדולים בערכו
173) בעי חיי, יו״ד ס׳ קצ״ח
174) שם, שם ס׳ קי״ג
175) שם, שם ס׳ קמ״ז
176) ראה בסוף החלק הזה בציונים
177) בעי חיי, יו״ד ס, ר״ב
178) שם, שם ס׳ ר״א

אמנם בקהל ההוא היו בעת ההיא פריצים, אשר לא הטו בכל עת אזן קשבת לדברי חכמים, וכדברי בעל הזכרונות: „שאנשי ק"ק טולידו אינם שומעים לקול מלחשים ומלמדים, לא יטו אזן כי אם העולה על רוחם כדין ושלא כדין אותה הם מבקשים" [179]).

בעיר הקרובה תיריא (Tireh) היה ישוב ישראלי, קרוב לפרק ההוא לפי דברי בעל הזכרונות התישבו היהודים שם קרוב לשנת שכ"ח [180]), ועשו תקנות וסדרים לקיום הקהל וכה דבריו: „יש לנו הקדשות, מהם שהקדישו אותם הבעלים מיוחדים שיהיה הקרן קיים לעולם, ומהפרות ישולחו לת"ח שבארץ ישראל בישיבה המיוחדת להם, ומהם גם כן הקדשות שהקדישו אותם הקהל על זה הדרך, ומה שהקדישו לעירנו זאת לתלמידי חכמים שבישיבה ותלמוד תורה, ומעות הקדש הללו נותנים אותם בריוח חמשה עשר למאה לשנה ליחידי הק"ק, וכה מנהגנו בכל שנה ושנה בהגיע תור פרעון הריוח, מתקבצים המרביץ תורה עם אנשי המעמד ונזברי התחברות יע"א, וגובים הריות ממה שעבר, וקונים בקנין מהחייבים שאם לא יפרעו הקרן לסוף חמשה עשר ימים, שחייבים לפרוע הקנס הקצוב מעכשיו ולזמן העיכוב" והנה בפרק ההוא רוב תושבי הסביבות ההם התישבו בעיר אזמיר שהיתה רבת המרכולת, ומתישבי תיריא עקרו גם כן מישביתם לעיר ההיא, ויש שהיו מחזיקים בכספי ההקדש ולא התרצו לשלם לא הריוח ולא הקנס, באמרם שבהיותם מחוץ לעיר לא קבלו עליהם התיובים ההם, ויש אשר פשטו את הרגל, ולסבה זאת רוב התחברות לא נשארו בידן עד חצי הקרן, „יבשל כח הסבל ואין להן יכולת לפרנס תלמידי הכמים בישיבות, ומלמדי חברת תלמוד תורה וכל שאר צרכי העיר", ויערכו השאלה לפני כסא הרבנים בעיר, והם הורו „שהם נכסי הקדש עניים, ואם לא יפרעו הקנס, אין ספק דכליא קרנא של ההברות, ומתוך כך ח"ו האדמה תשאה שממה, כי אין להם כח להעמיד התלמוד תורה והישיבה וכל הדברים הצריכין לעיר אם לא מפירות החברות" [181]).

בפרק ההוא עמד בראש הקהל' ר' חיים בנבנשתי מקושטנדינא, אשר התישב עוד משנת ת"ג ונהג נשיאותו עד שנת ת"ח, פה כתב חלק גדול מתשובותיו לשואלים אותו בדבר הלכה, ועשה תקנות רבות להעמיד מצב הקהל על בסיס יותר חזק, בהיות כי התרוקנה העיר מרוב תושביה ורפו ידי העדה, וכן ידבר בעל הזכרונות: יען העיר הזאת ירדה פלאים וכל יום ויום קללתו מרובה מחברו, והיחידים בעלי ממון שהיו בה, מהם נדדו הלכו ועקרו דירתם מהעיר, ומהם סעו המה למנוחות, באופן כי העיר הזאת נתרוקנה ואין לאל ידם להחזיק הישיבה ותלמוד תורה של תינוקות של בית רבן... כי היחידים אשר נשארו מעט מהרבה, אין לאל ידם לפרוע משא מלך ושרים, כל שכן לתחזיק לומדי הישיבה ותלמוד תורה, ואם לא יתנו לתלמידי חכמים די ספוקם או למלמדי התינוקות, ישימו לדרך פעמיהם וח"ו העיר הזאת שדה החרש" על כן נועצו יחדיו לחזק הבדק והפרץ, וימצאו שהיו הקדשים רבים בעיר ובכללם של עזבון העשיר אברהם אדריבי, להחזיק ספרותיהם

179) שם, שם ר"ח

180) בשאלה משנת ת"ח כתוב: וכן מתנהגים מימות הזקנים והחכמים זה שמונים שנה (שם, ס' קפ"ב).

181) שם, שם.

מפרותיהם ישיבות ארץ ישראל, ובמעמד הממונים והרב המרביץ תורה, נסנו וגמרו לשנות פרות ההקדשים לתועלת הקהל, כי עניי העיר ועניי עיר אחרת, עניי העיר קודמים [182].

בשנת תי"ג נסנו בין חכמי העיר, יקותיאל ן' מלך ואברהם לושאש (Lojas) ולפניהם הוצג ענין האיש הברוסאי יהודה ערוך שהיה לו אשה ובנים בעיר מולדתו וארס בתולה אחת בתיריא, ולמרות שאסרה עליו אחרי כן, החזיק במרדו לקחתה לא"צה עד אשר הסכימו להכריז עליו בכל ערי הסביבות ולנדותו [183].

קרוב לימים ההם באה שאלה לפני כסא הרבנים על הענין הזה: „לפני ימים רבים הוסכם שלא למכור יין לתוגרמים בשום צד, בהיות שהגיע להם נזק מצד המלכות, ותנת קרח שבא מושל חדש העירה, והאנשים העומדים על ידו היו נותנים לשתות יין למרות איסור המשקה הזה על בני דת האיסלאם, ובהיות כי לא נמצא בעיר יין כי אם בידי היהודים, דרשו מהם בחזקת היד להספיק להם, הרבנים הורו להתיר ההסכמה ולמכור היין לתוגרמים [184].

בין החכמים בעת ההיא נמנה ר' חיים אלפאסי שוחט ובודק בעיר משנת תי"ד [185], שנשא ונתן עם רב העיר ר' חיים בנבנשתי בדברי הלכה, גם היה שם ר' יהודה מסעוד בערך שנות תי"ו—תכ"ו [186].

בשנת ת"ה נשאל מלפני רבני העיר אם נכון הנהוג התתר לאכול שפעת החלב הנקרא בתוגרמית „קאיימאק", וחלב חמוץ נקפא הנקרא „יאגורט" שעושים התוגרמים, ורבני העיר הורו לאסור [187], למרות שרוב בני העיר ורוב המקומות נוהגים בם התר.

בשנת תי"ה נשאל ר' חיים בנבנשתי על ענין מתנות כהונה למה אין נוהגים בזמן הזה בחוצה לארץ בהתנגדות למה שכתב הרמב"ם (הלכות בכורים פרק ט') כשנה אחת אחרי כן שב לקושטנדינא, אמנם לא ארכו לו הימים ויעתק מושבו לאזמיר, ובמקומו עמד לראש הרבנים ולמורה צדק ר' יהודה מסעוד.

קרוב לתיריא היה ישוב ישראלי בעיר הקדמונה קוש־עדאסי בשנת תכ"א העדה היתה קטנה ודלה ובראשה עמד ר' אברהם מקפואה [188] אך לא היה בה בית דין וכאשר חפצו להעיד על איזה ענין הכרחו ללכת עד העיר הקרובה אזמיר.

בתחום העיר הזאת ביוזיל־חיסר היתה עדה יהודית חשובה ובראשה עמד הרב יוסף אלמדיאל ואצלו ר' שם טוב מכנס, (Mequinez) ממשפחה יהודית ממדינת פיס ור' יצחק אפומאדו. היהודים היו נכבדים בעיני המון העם, וכאשר קרה מקרה בעיר שתוגרמי אחד רע מעללים עלי־אגה הרג יהודי אחד שהיה נושה בו ושמו נתנאל נבון על אשר דרש ממנו כספו, שר העיר תפס בו ותלה אותו על עץ לאות לבני מרי אף שהיהודים פחדו ויראו לדרוש המשפט [189].

ביומים

182) שם, ס' ר"ך
183) שם, רי"ב
184) שם, קי"ע
185) שם, ל"ח
186) שם, ס' פ"ב
187) שם, ס' קנ"ט
188) בעי' חיי אבן העזר, ס' ז'
189) שם, ס' ח'

בימים ההם היתה מלחמה בין תוגרמה והכנסית הויניצית על האי כריתים היא קנדיא, מלחמה שנמשכה חמשה ועשרים שנה עד אשר כבשו התוגרמים כל האי הזה, על כן אניות הקרב והצי אדיר הויניציים היו צוררים וצודדים את האניות התוגרמיות בכל העת ההיא, ולסבת זאת המסחר ירד פלאים בעיר הבירה קושטנדינא, ובתי המסחר האנגלים וההולנדים הגדולים העתיקו מושבם לאזמיר, אשר היתה רבת הרוכלות ונמלאת מהורבנה של קושטנדינא. יהודי אזמיר שהיו חרוצים בעסקיהם, אך רובם כבולם עניים מקרוב באו מהסביבות, השתמשו בשעת הכשר הזאת, ויהיו לסוכני בתי המסחר לאברופים עם בני ארצות הקדם, בהיות שפת המדינה שגורה בפיהם כמו כן השפה הספרדית ויתר לשונות האברופיות[190], ורבים מהם כוננו בתי מסחר להשבונם ויתעשרו במאד מאד, ותהי העדה היהודית באזמיר מן היום ההוא והלאה גדולה ונכבדה ומפורסמת כאחיותיה בשלוניק וקושטנדינא.

העדה האזמירית רבה יום יום באוכלוסין, רובם משלוניק ומערי האנטוליא, ויהיו שם ששה בתי כנסיות: ק"ק גרוש (אשר אבד זכרו ברוב הימים), ק"ק פורטוגאל היותר גדול שבעיר, ק"ק עץ חיים היותר קדמון, ק"ק תלמוד תורה, ק"ק מחזיקי תורה, וק"ק שלום, מלבד הישיבות הרבות. בראש כל קהל עמד רב אחד, ואצלו נספחו איזה חכמים, על כן אין להתפלא שמספר החכמים בעלי הוראה ומלמדים באזמיר עלה עד מאד בפרק ההוא. בראש הרבנים עמד ר' יוסף בן ר' שאול אישקאפא מארית דאתרא, שהיה כבר זקן בא בימים בעת ההיא, והוא עשה תקנות רבות בעיר החדשה הזאת, אשר רובן כבולן עומדות בתוקף עז עד ימינו. בין הסדרים שהנהיג היה מנוי המשגיחים „למנות בכל שנה שנים עשר אנשים לממונים לפקח ולהשגיח בכל עניני העיר, לגבות כל המסים והכנסות העיר על ידם, ולפרוע ריוח החובות וההוצאות, ובסוף השנה מבררים החשבון מההכנסה וההוצאה, ומטילים מס על היחידים, ואחר כך מבררים במקומם שנים עשר ממונים אחרים"[191].

בעל הזכרונות ר' דוד קונפורטי שהיה באזמיר בראש שנת ת"ת, מספר על ר' יוסף אישקאפה שזכה להקביל פניו, ללמד ממנו איזה חדושים, והיה אז זקן מופלג בשנים"[192], ור' חיים בנבנשתי קורא אותו בשנת ת"י „החכם השלם סיני ועוקר הרים הרב הישיש"[193]; כל זה יעיד שלמרות זקנתו היה שלם בדעתו, נוהג כנחת צאן מרעיתו ומשיב שאלות לכל דורשי דבריו, רוב תקנותיו נשארו בכתב יד ימים רבים והמורם מהן נדפסו בספרי האחרונים.

ר' יוסף אישקאפה האריך ימים עד שנת תב"ב[194], ונפטר לעולמו זקן ושבע ימים

189) שם, ס' ח'

190) שופט הצרפתי De la Croix, דף 315

191) נדיב לב ח"א, ס' כ"ש

192) קורא הדורות, דף מ"ו ע"א

193) בעי חיי, יורה דעה ס' רכ"א

194) יוצא מתשאלת (בעי חיי, יו"ד ס' נ"ט) שנזכר בפעם הראשונה בברכת המתים, מצבת קבורתו נמצאה בחפירת בית הקברות לפני איזה שנים, שהיתה תקועה בארץ ועליה חרות „נפטר לעולמו כ"ז טבת תב"ב".

ימים בן צ״ג[194a] שנה, ושמו נשאר לברכה בפי תושבי אזמיר עד היום הזה, מחבוריו הרבים נדפס חלק אחד בשם „ראש יוסף״ כולל ענינים נפרדים וחלקים שונים:

א) באור על הטור הלכות פסח, תשעה באב, ראש השנה, יום כפורים, סוכה, חנוכה, ומגילה בפלפול עצום עם הבית יוסף לר׳ יוסף קארו, בשני חלקים נדפס באזמיר בשנת תי״ז—תי״ח (בדפוס אברהם כף נחת).

ב) המשך הבאור הנז׳ על הלכות דיינים, עדות, שטרות, שמיטה, פרוזבול, כתב ידו על המשכון, טוען ונטען, נדפס באזמיר בשנת תי״ט (סימן לשפט).

ג) המשך הבאור הנז׳ על סדר זרעים, נדפס באזמיר אחרי מותו (חסר שנת דפוס).

ד) שו״ת השייכים לטור חושן המשפט וקצת חידושים תוספות ופסקים, נדפסו בפרנקפורט דאדר תס״ט.

בין הרבנים החשובים באזמיר בפרק ההוא אחרי הרב הכולל אושקפה, נודע לתהלה ר׳ חיים בנבנשתי, אשר העשיר הספרות בחבוריו הרבים יקרי ערך, הוא נולד בקושטנדינא בשנת ת׳ ש״ס[195], לאביו ר׳ ישראל בנבנשתי, ואמו היתה בת ר׳ יהושע שונצינו ממשפחת סופרים, ראשית למודיו היו בישיבת ר׳ צמח הנרבוני[196], ואחרי כן בבית ר׳ יוסף סאמינה[197], וכאשר גדל כבר בשנים הלך לישיבת ר׳ יוסף מטראני שהיתה בבית ר׳ יום טוב ן׳ יעש, על כן הולק כבוד גם לרב העשיר הזה, וכמכנה אותו גם כן בשם רבו כי כנראה למד גם ממנו איזה הדרשים[198], לפי דברי בעל הזכרונות עודנו באביב שנותיו, כבר נראו בו האותות כי נוצר לגדולות עד שרבו ר׳ יוסף מטראני היה מחבבו יותר מכל חבריו, ונפלאת אהבתו אותו לכן השתדל להשיא לו בת גביר עצום לבלתי יצטרך לבריות, והיה מברכו שיזכה לחבר חיבור על הספר מצות גדול. בהיותו בערך שמנת עשרה שנה לימי חייו, נשא לאשה את בת הגביר ר׳ דוד הכהן מאנדרינופלא[199] (ה׳ שע״ח); בשנת שפ״א ועודנו בן אחת ועשרים שנה החל לחבר ספרו „דינא דחיי״ על הסמ״ג, כאשר העיד בעצמו בהקדמתו לכנסת הגדולה (או״ח, הקדמה) אחרי כן שנת טעמו וכדורו, אמנם מתוך החבור הזה קרב אל מלאכה יותר כבדה, היא חבורו הגדול „כנסת הגדולה״ אשר החל לכתוב בעודנו בקושטנדינא.

בימים ההם נמנה למשנה על איסור והתר, משרה נכבדה שנתנה על שכם רבנים מובהקים ובקיאים היטב בהוראה, ויפליא לעשות בהנהגותיו הנבונות לאשר ולהצלחת העדה הגדולה בעיר הבירה. בשנת שפ״ד נשאל על גבינת הקראים אם מותר לאכול על ידי שבועה שישביעו אותם אם כשרה היא, ואחרי שנשא ונתן בענין בפלפול עצום הורה שמן הדין מותר, אמנם למעשה לא נראה בעיניו להתיר, כל עוד הקראים אינם אוכלים גבינת הרבנים[200], בשנת שפ״ו הוצעה לפניו שאלה

מאנדרינופלא

194a) שנת לדתו יוצא מתקדמת ספרו „ראש יוסף״, שנדפס בסוף שנת תי״ו ותחלת תי״ז (ואז היה בן ס״ז שנה).

195) חיד״א בערכו, מזכיר שנפטר לעולמו בסוף שנת תל״ג ושהיו ימי חייו, ע״ד שנה.

196) שיירי כנסת הגדולה, א״ח ס׳ כ״ח

197) כנסת הגדולה אה״ע, ס׳ י״א

198) שם, יו״ד ס׳ ב״ז

199) בעי חיי, יו״ד ס׳ קצ״ו

200) שם, ס׳ קנ״ח

מאנדרינופלא על ידי חמיו ר' דוד כהן בענין שותפות חברים שונים במסחר, ולפי הנראה היה הנגיד נוגע בדבר, ר' חיים העמיק להשיב דבר לשואליו ויחתום דבריו: אם יסכימו עמי הרבנים המובהקים שרי צבאות ישראל היושבים על כסא ההוראה (באנדרינופלא)... ואם לאו, דברי לעו, גאם כופף ראשו באגמון לכל אשר תגזור אומר הדרת קדושתם, ונושק כיפי אשר תדרוך כף רגליהם, צעיר וקטן ההפיך חיים[201].

בשנת שפ"ז ושפ"ח נשאל פעמים רבות בדבר הלכה מאת חמיו ר' דוד הכהן מאנדרינופלא והוא השיב אליו דבריו[202], בעת ההיא השיא את שתי אחיותיו, הבכירה לר' יצחק ששון תלמיד ר' אברהם מונסון, אשר הולידה את ר' אהרן ששון[203], ובת אחת שמתה בילדותה בשנת ת"ו[204], ואת אחותו הצעירה השיא לר' שלמה ווליסיד, ותלד לו את ר' אברהם ווליסיד[205], ושניהם נגדלו על ברכיו ובישיבתו. קרוב לימים ההם היה לו משא ומתן בהגיונה של תורה עם ר' מאיר די בוטון, ויכתוב אליו להליץ בעד אביו שהורה לכסות דם עופות שנשחטו באפר חמין שנשרף[206], בשנת שפ"ה נשאל מאת רבני העיר לעיין בדברי רש"י והתוספות בראש פרק גיד הנשה שדבריהם אינם מכוונים, והוא ביאר שנוסחא משונה היתה לפניהם[207].

בפרק ההוא נתאכסן בביתו ר' אסטרוק ן' שנג'י, הרב הכולל מעיר סופיא בהיותו במסעו לארץ ישראל, ויארכו לו הימים שם, אף עסק עמו בדברי הלכה פעמים רבות[208], בשנת שצ"ד נשאל אם מותר לאכול העוף הנקרא בספרדית פאטה (Pata) שהוא ממין האווזים ורוב מאכלו התולעים הקטנים, והוא הורה לאסור, ויהי היום נולד בן זכר לר' שמואל עדילה, ובסעודת המילה הביאו „פאטה" מבושל, והיתה שם חבורה של חכמים גדולים וביניהם ר' אליה כלבו שליח של עיר צפת ור' יוסף הכהן מנכבדי העיר, הרב הזה כראות העוף על השלחן משך ידו מלאכלו, וכאשר שאלו את פיו על מה משך ידו, ויהי כמשיב שהוא על פי הוראת ר' חיים בנבנשתי ועל כן הסירו העוף מן השלחן, וכאשר הודיעו הענין לר' יום טוב ן' יעיש ריש מתא, בקש את ר' חיים לערוך לפניו תשובתו ודבריו נראו בעיניו, על כן נהגו ימים רבים רוב בני העיר לאסור העוף ההוא[209]. בשנת שצ"ט היתה הלוקת דעות בין החכמים הבודקים, על מקרה שהיה באווז אחד שנמצאת לו סירכא בריאה, כת אחת אסרה דאין סירכא פוסלת בעוף, וכת אחרת אוסרת שסירכא פוסלת בעוף אם היה אפשר באפשריות להמצא סירכא, אבל אי אפשר זה בשום אופן מפני שריאת העוף אינה כריאת הבהמה[210].

בשנת ת' היה פקיד על איסור והתר, משרת כבדה עד מאד בעיר גדולה כקושטנדינא, ובכל זאת היה מספקה בכל מאמצי כחו על כל הענינים, ואצלו היה ר' אברהם פלאנייש שנמנה גם כן בין מבהרי הבודקים[211]. קרוב לימים ההם קרא תגר „על המנהג שנוהגים בקושטנדינא להכשיר תרתי אונא דסריכי מגבה לדופן, וראשי

(201) שם, ח"מ ס' קי"ט
(202) שיירי כנסת הגדולה, ס' ר"ך
(203) כנסת הגדולה, חשן משפט, ס' תכ"ה
(204) שם, א"ח ס' מ'
(205) כנסת הגדולה ח"מ ס' רכ"ה
(206) בעי חיי, יו"ד ס' כ"ה
(207) שם, ס' צ"ח
(208) כנסת הגדולה, א"ח כ"ה
(209) בעי חיי, יו"ד צ"ג
(210) שם, ס' מ"ד
(211) שם, ס' נ"ח

וראשי הסירכות דבוקים זה בזה, בדופן ואין ניכר שם ראשי סירכות״ עד שעלה בידו לאסור אותו[212]).

בעת ההיא באו עליו תלאות רבות, אחותו הנשואה לר׳ יצחק ששון נפטרת לעולמה, לא עברו ימים רבים ואשתו חלתה גם היא ותמות בעודה באבה[213]), וכאשר ניחם אחריה נשא אשתו השניה נכדת ר׳ שלמה הלוי משלוניק[214]), ביתו היה בעצם רחוב היהודים בקושטנדינא (איסטנבול) בקרבת „ק״ק גרוש״[215]), שנתים ימים אחרי כן, נקרא לשרת בקדש כתור רב ומורה צדק בעיר תיריא באסיא הצעירה, ויסע שם בתחלת שנת ת״ג דרך היבשה ויעבר על פני עיר ברוסה, ושם נתעכב ימים מעטים, ובהיותו שם נתברר אצלו שמנהג המקום שהקצבים התוגרמים מוכרים הבשר הכשר לשוחטים, והשוחטים מוכרים אחרי כן הבשר לחשבונם לקהל, באופן שמגיע להם ריוח מסכר הבשר, ודעתו היתה נוטה שהענין הזה אינו הגון, ויקרא תגר על העסק הזה, וכפי הנודע אחרי כן קהלת ברוסה בטלה המנהג הזה, ויהי כבאו לתיריא וימצא גם כן מנהגים משונים, על הכל שהשוחטים היו לוקחים ראשי הבהמות הכשרות, והנהיג שהק״ק יקחו הראשים, וישלמו לשוחטים ובודקים שכר קצוב בכל שבוע, לכל הבהמות בין כשר בין טרף[216]), בחג הפסח ראה שהיו נוהגים בעיר לקשט הבית, ולשים כלי חרס בדיל ונחשת שהשתמשו בימות השנה „בקאנטאדיראס״ (אינזים פתוחים) „ובטאב׳לאדוס״ (קרשים סביב כתלי ההדרים) ומחה בהם[217]), כבר ראינו שעשה בעיר תקנות רבות הנוגעות להנהגת הקהל ולדיני תורה, וכל ימי שבתו שם נהג בצדק צאן מרעיתו, גם נשאל על ענינים רבים מערי הסביבות ומן העיר הגדולה אזמיר, כי שמו הטוב נודע עד מרחקים.

בשנת תט״ו הלך לאזמיר ויעמד שם ימים אחדים, ונתאכסן בבית ר׳ שמואל אלגראנטי שהיה מיודעו משכבר הימים, בזכרונותיו כתב הרושם הרע שעשו עליו האי סדרים ששררו בעת ההיא: „כי אראה כי אזלת יד המתקדשים והמטהרים, והמה חכמים להבין ולהורות, ורבים מעמי הארץ דלא ידעי בצורתא דשמעתתא מתכסים בטלית של תלמידי חכמים, להתגאות בטלית שאינה שלהם באלוני מורה, אלו תלמידי חכמים שלא הגיעו להוראה ומורים, דאנה כלבי אשיחנה לאחרים וכו׳״[218]), פעם נזדמן לסעודת חתונה שהיתה בעיר בחברת חכמים רבים, ובכיניהם מאריה דאתרא הזקן ר׳ יוסף אישקאפה, ואח״כ נתנו לכל הקוראים כוס של משקה קאהוי כנהוג בארצות הקדם, וישאלו את פיו אם חייבים לברך אחר המשקה, ויהי כמשיב שיש היזב בדבר, ועל זה הסכים עמו רב העיר[219]), אחרי שובו לתיריא עמד שם כמו שלש שנים, אמנם העדה ההיא הלכת הלוך ודלה מיום ליום, כי רוב תושביה העתיקו מושבם לאזמיר ולערים אחרות, באופן שלא יכלו להספיק צרכיו ומשכורתו, על כן נאלץ לשוב לעיר מולדתו קושטנדינא בשנת תי״ח, וכשנה אחת אחרי כן נסע לאזמיר, בתקותו למצוא איזה משרה בקהל

212) שם, ס׳ נ״ב

213) שיורי כנסת הגדולה, ס׳ שמ״ח

214) כנסת הגדולה, חו״מ דף צ״א

215) שם, חלק או״ח

216) שם, שם

217) שיורי כנסת הגדולה, ס׳ תנ״א

218) בעי חיי, יו״ד ס׳ קמ״ז

219) שיורי כנסת הגדולה, ס׳ ר״ד

בקהל ההוא שנודע לכבוד משכבר הימים, אמנם היה בעיר איש אחד שכתרהו הדריכהו מנוחת, והוא נמנה בין עשירי ותקיפי העדה, וכה ידבר ר׳ חיים אדותו: „ואני עני וכואב מיום בואי לארץ הזאת, כתרני ורדפני איש אחד בכל מיני רדיפות על לא חמס בכפי, עד שהכתיב עלי חוג׳ט (כתב תלונה ומסירה) בערכאות של גוים, שאם אהיה מרביץ תורה באזמיר ששונאי יסיר דתו, ואנכי לא ידעתי כי כל מעשיו היו במתשך בעצת קצת אנשים אשר לא ידעו את ה׳"[220]), מנגד לזה היה בעיר העשיר ר׳ אברהם ארדיטי תומכו ועומד לימינו, כנראה תפס בעת ההיא ישיבה וילמד התלמידים הרבים אשר נהרו אליו לשמוע בלימודים, וגם כהוראה שלח ידו והשיב דבר לכל השואלים את פיו.

השפעתו היתה גדולה בעיר החדשה הזאת, ודבריו היו נשמעים באזני בני דורו, עד שרואים אנחנו שבשנת תכ״א חלו פניו שני רבני העיר ר׳ בנימין מלמד ור׳ יצחק אשכנזי, להשיב על השאלה שהוצעה לפניהם מאת הרב השלוניקי ר׳ שמואל גאון, ר׳ חיים השיב מה שנראה בעיניו, ולא נשא פנים למרות שהרב השלוניקי היה זקן ממנו וגדול בתורה ובחכמה[221]), בעת ההיא היו לו חלופי מכתבים עם ר׳ אהרן לפפא ממגנישיאה אשר הרבה לכבד אותו. כשנה אחת אחרי כן, נשאל מאת החכם העשיר ר׳ חיים פינייא שנחשב גם הוא בין תומכיו, על ענין עוף שנשברה עצם הקולית סמוך לגוף, ונמלחה עם ארבעים עופות אחרות שהכינו לסעודת מצוה, ר׳ חיים חוה דעתו לאסור כל התרנגולות, ולאחר ימים שמע קול הקריה הומה שקצת חכמים משוכשים היו מורים להתר, באמרם שלא תהיה מליחה יותר גדולה מבישול, ור׳ חיים הוכרח להאריך בתשובתו, כדי להוכיח עמיתיו בהוראה, ויחתום דבריו[222]): ומן הראוי היה מפני ביטול המדרש ואיבוד זמן שלא לעסוק בדברים בטלים כאלו, ולהעלותם על ספר, אלא שלבקשת קצת הברים המקשיבים לקולי לכתוב שורותים א״ה, לקיים דברי שלמה ע״ה ענת כסיל כאולתו, וגם ללמוד דעת התלמידים שלא יהיה להם גסות הרוח בהוראה".

בשנת תכ״ג היתה מגפה בעיר אזמיר, רוב בני העיר ור׳ חיים בנבנשתי ברחו לכפר הקרוב בונגאר באשי ושם היה נחתום יהודי שהספיק להם לכל הפלטים, אך לרגלי דברים שעברו בינו ובין השופט (נאאיב) התוגרמי, הנחתום הזה ברח או החביא את עצמו עד עבור זעם, וכל היהודים היו בצער גדול שלא מצאו לחם לאכול, וישלחו שליח לעיר לקנות לחם מן הנחתומים, ר׳ חיים הורה להתיר פת הכפרים, וגם „הסימיטים" (מין פת משוח במי שעורים או מי ביצה) שחיתה אופת תוגרמה אחת, הורה להתיר בהיות שלא היה באפשרי שיספיק הלהם לכל הקהל הגדול ההוא[223]).

בפרק ההוא הרב ר׳ יוסף אישקפא כבר היה זקן בא בימים יותר מתשעים שנה, ולא יכול עוד לשאת בעול הקהל, להורות את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, ונפלו דברי הפרשיות בין יחידי הקהלות לאמור: מי יעלה לנו בתחלה לדין דיננו, ולריב את ריבנו ולהורות לנו את הדרך אשר נלך, עד שנועדו יחדיו

220) כנסת הגדולה, ח״מ ס׳ רכ״ה סעיף י״ג

221) בעי חיי, יו״ד ס׳ כ״ו

222) שם, ס׳ קמ״ג

223) שם, ס׳ קנ״ב

יחדיו כל יחידי הקהלות מקטון ועד גדול כל העם מקצה, ועל ראשיהם הרב הזקן והסכימו לקבל עליהם בשם דיינים שני רבנים, ר׳ חיים בנבנשתי על איסור והתר מטרפיות וטיב נטין וחליצה, ור׳ ברוך בן חיים מקושטנדינא על דיני ממונות שבין איש לרעהו, והוסכם שאם לא יבא ר׳ ברוך החיוב מוטל על שנים עשרה הממונים להשתדל ולהביא רב אחד הגון במקומו, וכן היה שר׳ ברוך מאן לקבל עליו המשרה הזאת, וממוני אזמיר שלחו בעד רב אחר, וגם הוא לא בא, וכן עשו ארבע פעמים שהיו שולחים לקרוא רב אחר ולא בא, וככל זה הזמן ברורו את ההכם ר׳ יצחק ד׳אלב׳ח לדון אותם בדיני ממונות, בתנאי שכשיבא הרב החדש יסתלק משרותו בלי שום טענה ותביעה, עד שאינה להם איש כהפצם ר׳ אהרן לפפא מעיר מגנישיא הקרובה, שהלכו שם ארבעה מיוחדים שבעיר, עם כתב חתימת מן הגבירים ושנים עשר הממונים, וטופס ההסכמה בידם וכתב ר׳ חיים בנבנשתי, מחלים פניו לבא ולשכון כבוד בעירם, ובכן נתרצה ויבא עם השלוחים ביום ר״ח אייר שנת התכ״ה, ויקבל עליו המשרה הכבדה ההיא[224].

ר׳ יצחק ד׳אלב׳ח או די אלב׳ח ממלא מקום הדיין באזמיר עד בא ר׳ אהרן לפפא, נולד בעיר שלוניק בערך שנת ש״ם ונתחנך בישיבת ר׳ דניאל אשטרושה[225], בשנת ת׳ בערך הלך לאזמיר וקבע שם ישיבתו, ונחשב בין גדולי מורי ההוראה, בשנת תכ״ד נמנה לממלא מקום הדיין לעסקי ממונות, וישרת עד ר״ח אייר תכ״ה, ואחרי אשר הודח ר׳ אהרן לפפא ממשמרתו, כאשר יבא הענין בפרק הבא, נתקבל בשנת תכ״ח לדיין כבתחלה, ר׳ אברהם מיכאל קארדוזו מטריפולי ערך אליו ואל שלשת רבני אזמיר היותר מפורסמים אגרתו בשבוע של פרשת בהעלותך (—ט״ו סיון) תכ״ח[226], בשנת תכ״ט בתשובתו לר׳ חיים בנבנשתי על מעשה שהיה במאגנישיא כתב בין יתר דבריו: „ולהיות הזמן לא נתנני השב רוחי מבעלי דינים העומדים עלי״[227], בחדש אב שנת תל״ב נשאל מעיר ויניציא אם התובע יכול להרשות בעל כח קטיגור הנקרא בלשונם „אבוגדו (Avocat)״, ועל זה הריץ דבריו אל ר׳ חיים בנבנשתי, ומתוך הויכוח בין שני אלה החכמים נראה דעתם על מורשים כאלה: „שהמורשה טוען בעד התובע והנתבע כמה שקרים וטענות, שהבעל דין עצמו אינו יודע לטעון ולכן בוחרים האבוגאדו „התכלן ורמאי ובעל הדבר, ומי שגדול מחבירו בשקרים ותחבולות ומרמות נותנים עיניהם בו, לשכרו ברצי כסף״[228], ותהי התשובתם שהמנהג הזה אינו נכון, ר׳ יצחק נפטר לעולמו בין שנות ת׳לה״ת׳לו, ובעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי כותב בחתימת ספרו שלא נמנה עוד בין החיים.

בין הרבנים וחשובים באזמיר היו הזקן ר׳ משה עובדיה[229], והישיש ר׳ עזריה מזרחי, שערך שאלתו בשנת תכ״ג על התרנגולות הנקראים בתוגרמית „טיפילים״ אם מותר לאכלם, בהיות שרבני ברושא הנהיגו בהם איסור[230], בשנת תכ״ג

224) ר׳ אברהם פאלאג׳י, בספרו אברהם אזכיר, דף ל״ח ע״פ כ״י שהיה בידו

225) קורא הדורות, דף נ״ב ע״ב

226) כ״י בידי שזיה הלברשטאם, הובא בדברי ימי ישראל לר׳ צבי גרץ

227) בעי חיי, ח״מ ס׳ ה׳ 228) שם, ס׳ צ׳

229) בעי חיי, יו״ד ס׳ קי״ז 230) שם, ס׳ כ״ח

תכ"ג נמנה לשוחט ובודק, וידוע שאלתו לר' חיים בנבנשתי על מנהג אזמיר שנהגו לאסור ריאה ארוכה מהמת סכת כדופן, בהיות שהוא קבל מרבותיו שהיא כשרה בהחלט[231]), עוד היו שם ר' משה ששון בשנת שצ"ט[232]), ר' סוליסאן הכהן בן שנות ת"ת"ך[233]), ר' יצחק אשכנזי ממורי ההוראה וכשנת ת"ך ערך שאלתו אם מותר שידליקו המעשנים עלי הטאבאק מנר של חלב חדולק[234]), ונפטר לעולמו בין שנות תל"ג-תל"ד[235]), ר' אברהם ברזילי בערך שנת ש"ק-ת"ל, ר' דניאל ג'יראסי (ת"-תכ"ה) ור' בנימין מלמד.

להגלי פרצות שקרו בעיר, תקנו בעת ההיא לבלתי יבוא הארוס בבית ארוסתו עד יום הכנסם לחופה, והיה זה לפני שנת ת' על פי הוראת ר' יוסף אישקפה, בשנת ת"ט היתה מגפה בעיר, ורוב התושבים ובראשם ר' בנימין מלמד ור' יצחק אשכנזי ברחו לכפר בונגאר-באשי ולכפרים אחרים בסביבות העיר[326]), וארבע שנים אחרי כן המגפה שררה עוד הפעם בעיר ותעש שמות בעם, ורוב התושבים נאלצו לברוח לכפר בונגר-באשי עד תום השנה ההיא (הכ"ו)[237]).

ציור ממנהגי העיר בעת ההיא יתן לנו בעל הזכרונות, בסעודת מצוה היו קוראים אנשים ונשים, בראשונה היו אוכלות הנשים לבדן, אחרי כן איזה קרואים מהיותר נכבדים, ואחריהם יתר הקרואים, ובסוף אנשי הבית; בסוף כל סעודה היו אוכלים הפילאפ' של אורז שמכינים אותו באופן כזה: מבשלים תרנגולות רבות בקדרה אחת במים, ולוקחים הרוטב ההוא ומבשלים האורז בו[238]), ומספר התרנגולות היה לפי מצב בעל הסעודה ומבחר הקרואים, באופן שהיו ארבעים ולפעמים יותר מחמשים עופות.

בין גדולי העיר נחשבו בפרק ההוא עשירים מופלגים שהחזיקו בידי תלמידי חכמים כמו חיים פינייא, ממשפחת החכם שמואל פינייא ממצרים[239]), שהיה מזיל כספו להדפסת ספרים, ובפרט הגדיל חסדו עם ר' חיים בנבנשתי וחבורו כנסת הגדולה, יצחק בירינגו[240]), אברהם אלגראנטי[241]), ואחיו, תורה ועשר במקום אחד, שלמה אינגריקים[242]), ועד ימינו אלה יוצאי חלציו סוחרים ועשירים מופלגים באזמיר, ביירוט, ויינה, ומאנשסתר, ובין הרופאים המובהקים נודע ר' אברהם ברוך, אשר שאל את פי הרבנים אם נכון לרופא להכין תרופות מתנגדות להוליך מבני הנכרים המצירים לישראל, או למצער לפחות מהם הסמים המועילים, ותשובת חכמי העיר היתה אליו שאסור לעשות כן, לפי שמוסרים חייהם בידו[243]).

קרוב לימים ההם נבנה בית הכנסת הדש על ידי נכיר אחד למשפחת פינטו, ונקרא על שמו „ק"ק פינטו", אמנם בשנת תכ"ו מחמת קטטות ומריבות שעברו

231) שם, ס' מ'
232) שם, ס' צ"ז
233) שם, ס' פ"ז ק"י קצ"א
234) שם, ס' קמ"ב
235) שאלהו האחרונה משנת תל"ב, (בעי חיי, יו"ד קע"ט)
236) בעי חיי, יו"ד ק"ח
237) שם, ס' קנ"ב
238) שם, ס' קנ"א
239) אהלי יעקב, דף קמ"ו, בעי חיי, יו"ד ס' קמ"ב
240) בעי חיי, יו"ד ס' מ"ב
241) שם, ס' קי"ט
242) שם, ח"מ ס' ק"ד
243) שם, יו"ד ס' קע"ז

שעברו בין היחידים נחלקו לשתי כתות, הכת האחת נשארה בבית הכנסת, ואנשי הכת הב׳ בנו להם בית תפלה אחר ויחפצו לחלק החפצים, אמנם רבני העיר הורו שאין הצדק לחולקים ונפרדים לקחת מן התקדש[244]).

ובאיי ים התיכון, היה ישוב ישראלי באי כיאו או שיאו כאשר היו כותבים בימים ההם, ועל כל דבר הקשת בעיניהם הציעו שאלותיהם לרבני אזמיר, בראש העדה הקטנה עמדו המשגיחים שבתי לבנה, רפאל לבנה, ומשה קאלפו, ועליהם הרב הכולל ר׳ אברהם רודיטי מקושטנדינא[245]), ובאי הקרוב רודוס היתה עדה חשובה, בשנת ת״ג נאבד יהודי אחד שהיה הולך בכפרים ולא נמצאו עקבותיו, עד שבא יוני אחד לפני הבית דין והגיד שהיהודי נחנק על שפת הים והוא ראהו, על זה שאלו את פי רבני אזמיר מה יהיה משפט האלמנה[246]), בראש העדה עמד משנת תכ״א ר׳ משה די בוצאל יליד שלוניק ונהג נשיאותו שם ימים רבים.

באי כריתים אשר נלחמו עליה התירגמים והויניצים, ועוד טרם נכבשה כלה לפניהם, בעיר כניא (La Canée) שנפלה כבר בידי התרכים היתה עדה קטנה משכבר הימים, ובראשה עמד הרב משה ברדשי מעיר הבירה קושטנדינא, אשר היה במרוצת מכתבים עם רבני המדינה, ואליו הריצו שאלותיהם היהודים תושבי האי באחוזות הויניצים, כי שמו נודע בשערים[247]).

פרק ב׳
התנועה השבתאית
(שפ״ו — תל״ו = 1675 — 1626)

שבתי צבי ולידתו — לימודיו — דרכו המוזר — התגלותו כמשיח — הרבנים רדפוהו — ברחו מאזמיר — הליכהו לקושטנדינא — ר׳ אברהם היכיני — ישיבתו בשלוניק — שובו לקושטאנדינא ולאזמיר — תעודתו המשחית מתגברת בלבו — נסיעתו לירושלם — התנועה מתפשטת — נסיעתו למצרים בתור שליח — נשואיו עם שרה — שובו לארץ ישראל — פגישתו עם נתן העזתי — בכואו לירושלם התודע כמשיח — נסיעתו לאזמיר והתגלותו כמשיח — הויזיר הגדול דרש שיביאוהו לעיר הבירה — בואו לקושטאנדינא — שמוהו במאסר צר — להפצירת ראשי היהודים שלחוהו לדרדניל — במאסרו החדש במבצר הנקידוהו כמלך — השלטן פקד להציגו לפניו באנדרינופלא — המרתו לדת מחמר — וידויו הגדול לפני רבני אנדרינופלא — גלותו לאלבאניה — מותו — תורתו של שבתי צבי —

בעת אשר ענני חשך ואפילה כסו שמי היהדות התוגרמית, בעת אשר רבה המשובה והעזובה בקרב כנסת ישראל בארצות הקדם והעם היה שקוע בבערות, נגלתה בעולם תנועה משיחית אשר מוצאת מעיר אזמיר באסיא הצעירה ותשלח שרשיה

---

244) שם, ס׳ רי״ט
245) בעי חיי, ח״מ ס׳ פ״ז
246) שם, אה״ע ס׳ ס״ב
274) שם, אה״ע ס׳ י״ג

שרשיה בכל תפוצות הגולה, וימיה ארכו קרוב למאה שנה ועקבותיה נראים עד היום; למקרה הזה יש פתרון בטבע הענינים ותרוצתם [1]).

ש ב ת י צ ב י המשיח המדומה ואחוזת מרעיו, נגלו באותו הפרק שכבר היה אור בהיר על התהלוכות המדיניות, בעצם העת החדשה שההתחברות בין העמים ותקוני הדרכים הגיעו לשלמות ידועה, סחר הלאומים והתקרבותם כבר התפתחו למדרגה גבוהה כזאת, שהמקרים שהיו בארץ אחת או בפנת תבל לא נשקעו התחיהם, אלא שנתפשטו ונשמעו בקצה הארץ ובמקומות היותר רחוקים ממקום המעשה. מצד אחד, הרדיפות האיומות וההרגה הגדולה באוקרינא ופולוניא בעם ישראל, אשר לא היתה ולא נשמעה כמוה מיום גלות ישראל מעל אדמתו, הרעישה את כל כנסת ישראל ממקומה, מחזה האומללים, שארית פלטת הנרדפים וההרוגים, אשר נמלטו בעור שניהם בכל הארצות, מרדה נפש העם באופן כזה, עד אשר היה הנקל לו להאמין באות ומופת מקוצר רוחו; ומצד אחר, חלשות התורה, התפשטות תורת הסוד והסתר והקבלה, גם אלה היו לעזר לא מעט להפצת ולהרחבת התנועה הזאת, כי את אשר נבאו חוזי יה, כי בא יבא היום וישראל יושע תשועת עולמים ולא הגבילו הזמן, באו המחשבי קצין, וימצאו רמזים בזהר, כי בשנת הת״ח תתחיל הגאולה. „בשנת היובל הזאת, תשובו איש אל אחוזתו״; ה ז א ת, היא שנת ה׳ אלפים ות״ח ליצירה, אם נוסיף לאמונה הזאת בקהל ישראל, שגם הנוצרים קוו שישוב ויתראה האנטיכריסט בשנת 1666 (תכ״ו), והתנורמים בעצמם המחרי קרוב לפרק ההוא [1a]), אין להתפלא שהאמונה בתקוות המשיחיות חוקה כל כך בקרב קהל ישראל, עד שכמעט כל העם נמסר בכל לבבו ובכל נפשו אל התנועה הזאת בלי חקירה ודרשה בזמן קצר כזה.

בין היהודים הרבים אשר נהרו לאזמיר לעסוק במסחר, היה גם מ ר ד כ י צ ב י בן משפחה אשכנזית שהתפרדה בארצות הקדם, והוא היה מתושבי חצי האי מ ו ר י א ה חלש וחולה בפודגרא, ויעסוק בקנין וממכר ביצים ועופות כנהוג בארצות הקדם, שקונים בכפרים ומוכרים בשוק ובבתים, ויולד מ ר ד כ י צ ב י את י ו ס ף, א ל י ה ו, ו ש ב ת י, בנו האחרון הזה נולד לו ביום ט׳ באב שנת שפ״ו (ש״ק שנדחת תעניתו — 7 יוליו 1626).

בהיותו בן שש שנים הביא אותו אביו אל בית המדרש של ר׳ י צ ח ק ד׳ א ל ב ה ויקרא שם מקרא משנה תלמוד וגם קצת מחכמת הקבלה, „לא חסר דבר אשר לא למד בשנים מועטות, ובהיותו בן חמש עשרה שנה לא הוצרך עוד לרב, ומזמן ההוא והלאה התחיל ללמוד חכמת הקבלה מעצמו״ והצליח בלמודיו מאד, עד שבהיותו בן שמנה עשרה שנה היה נקרא בשם הכבוד „חכם״ והחל להרבין תורה ולהעמיד תלמידים, ש ב ת י צ ב י לא הצטין בחכמתו ובבינתו הרבה, ורק בקומתו, בתואר פניו, ובהליכותיו עשה לו נפשות וימצא מעריצים ומקדישים את שמו ונמשכים אחריו, נוסף לזה שערותיו השחורות וקולו הערב ונעים; בדבריו ונגינותיו משך לבבות כל הקרבים אליו, הוא היה אוהב ההתבודדות, ענה בצום נפשו, וירבה לטבול

1) המקורות לפרק הזה יבואו בסוף החלק, בציון ג׳ המיועד לחקירה על ש ב ת י צ ב י

1a) Turquie, דף 276

לטבול בים למרות ריחוק הדרך בין הג'ודיריאה (רחוב היהודים באזמיר) ושפת הים בקיץ ובחורף, עד שהיה ריח טוב נודף מבשריו הנקיים והלבנים.

בלמודיו התמסר לתורת הסוד, ויעמיק לעיין בנבכי תהומות הזהר ומפרשיו, עד אשר התהלך בדמיונות, ולבו חזה רק דברים היוצאים מגדר ההרגל והטבע, ובזה נבדל מיתר בני גילו בעמדו באביב ימי עלומיו, כי לא ידע אהבת נשים, חזון יקר בארצות הקדם, עוד טרם הגיע לעשרים שנות חייו, אביו השיאו לבת אחד עשירי העיר אשר ברוב עשרם נתנו בנותיהם לבחורים תלמידי חכמים, בתנאי שיעסקו בלמודים וכל מחסוריהם עליהם, ואשתו היתה יפה וטובת חן, אך הוא לא קרב אליה ולא ידעה, האשה דרשה ממנו גט פטורים, וכאשר הודיעו אותו שלוחי הבית דין שיבחר אחת משתי אלה, או לקרב אליה או לתת לה ספר כריתות, מבלי לפסוח על שתי הסעיפים נתן לה הגט במעמד ההוא, אביו וקרוביו חשבו כי בהיות שמצא באשתו איזה ערות דבר שלא רצה לגלות, עשה זר מעשהו, על כן השיאו אותו לאשה אחרת, אך גם עם אשתו השניה התנהג כבראשונה, ויפטר גם אותה בגט, ויהי הדבר לפלא.

בימים ההם היו מקרים שעזרו להרבות הודו וכבודו בעיני עצמו ובעיני אחרים, עוד משנת ת"ה החלה המלחמה בין ממשלת תוגרמה והכנסיה בויניציא על האי כריתים (Creta), המלחמה כבדה כל כך וארכה יותר מדאי, עד אשר נאלץ השלטן מחמד הרביעי להעתיק חצר המלכות לאנדרינופלא, מיראתו את הויניצים בחופי הים, בהיות אניות המלחמה הויניציות יותר חזקות מן התוגרמיות, על כן המסחר בעיר הבירה קושטנדינא ירד מטה מטה, ורוב בתי המסחר האנגלים וההולנדים (פלאנדרים, כאשר היו קוראים בימים ההם) הוכרחו להעתיק בתי מסחרם לאזמיר, ובהיות העיר והחוף הזה חדש בעיניהם שלא הורגלו בו, השתמשו ביהודי העיר להיות הסרסורים ביניהם ובין בני העיר, היהודים החרוצים עד העת ההיא שהיו עניים, הרימו המסחר באופן כזה עד אשר התעשרו, וביניהם היה מ ר ד כ י צ ב י אשר היה לסוכן בית מסחר אנגלי, מעמדו הוטב מאוד, ויחשוב כי באה הברכה אל ביתו בגלל צדקת בנו ש ב ת י העוסק בקבלה, על כן כבדהו ויתן לו הדר ויקר, ו ש ב ת י העלם הפרוש מכל תענוגי העולם, האיש המתחסד עם קונו, המקובל המסתגף ומענה נפשו, המאמין שימות המשיח קרבים ובאים, וכי שנת הת"ח הוא קץ הימים, אשר יד ההזיה וחזות הלב היו שלטים בכל גופו, והדמיון העיב את מוחו, חשב בינו לבין עצמו אם נמצא איש בדורו יותר ראוי ממנו ל ה י ו ת נ ב ח ר ל ג ו א ל י ש ר א ל, ואם איננו בעצמו המשיח האמיתי, וכאשר נוכח שאין איש בלעדו שהעמיק כמוהו בסתרי הקבלה לחשוף הנסתרות, ושהוא האיש הנבחר מהשגחה האלהית לגאול ישראל מבין האומות, נסה כחו לגלות הדבר אל תלמידיו היותר נאמנים לו ואשר בטח לבו בהם, משה פינייריו, יצחק שילוירה ואביו מרדכי צבי, ויהגה לפניהם את השם המפורש באותיותיו, דבר המותר רק למלך המשיח.

המאמינים הראשונים האלה אשר קבלו הבשורה בלי שאלת אות ומופת, החזיקו את לבו ורוח דמיונו, ומן היום ההוא והלאה החל להפיץ השמועה בין יתר תלמידיו ובני חברתו, ויהגה את השם המפורש בפרהסיא, וכאשר נשמע הדבר המכוער הזה בעיר, התאספו הרבנים במעמד, וישלחו שני שלוחי בית דין להתרות בו

בו למען ישוב מדרכו זה, אבל היא ענה להם, שמותר לו להגות את השם באותיותיו בהיותו משיח ישראל, כשמוע הרבנים תשובתו, חרדו ונבהלו ביראתם פן ימשיך אחרים אחרי דעותיו, ויחרימו אותו ואת תלמידיו, גם הוכרז מטעם רב הכולל ר׳ יוסף אישקאפה שחייב מיתה וההורגו למצוה תחשב לו, וערבו בעד נפשו ישלמו לממשלה כחקי הארץ הנקרא „קאן־פאסי״ (ערך־דמים), אך לא נמצא איש שמלאו לבו להרגו נפש, אמנם היו בעיר מרי נפש אשר הכוהו „אותו ואת תלמידיו״, וכראותו כי רעה נגד פניו, יצא את העיר בשנת ת״י אחרי שהתמיד בשנתים ימים בשנעונותו. מאזמיר נסע שבתי צבי באניה דרך איי הארכפלגוס (איי יון) לעיר הבירה קושטנדינא, לנסות כחותיו בעיר הראשונה בםלכות, והשעה שחקה לו, כי בעת ההיא הצר המלכות הועתק לאנדרינופלא, והשרים הראשים לא היו בעיר, על כן הנקל היה לו לאסוף אסיפות חברים ולבשר להם התשועה, בין התברים אשר עלה בידו להטות לבו אליו בחלקת לשונו, היה ר׳ אברהם היכיני חכם עני אך מחשובי המטיפים אשר דבריו נשמעו באזני המון העם.

לאסון שבתי צבי, ר׳ יוסף אישקאפת כאשר נודע אליו נסיעתו לעיר הבירה „כתב על זה לקושטנדינא יע״א, וכתרוהו מנוחה הדריכוהו, לו ולחבריו המחזיקים בידו והלך לו גולה ונדה לשאלוניקי״, שם ישב שבתי צבי ימים רבים בהשקט ושלוה, ובהיות העיר הזאת בימי כמה דורות כמעון לחכמת הסוד ותומכיה, מצא חן בעיני התושבים, ולפי דברי בעל הזכרונות „נתקבל בכבוד גדול כי לא נודע עדיין ממעשיו הרעים, וגם נתאספו תלמידים רבים ללמוד ממנו חכמת הקבלה, וכבוד גדול עשו לו כל בני שלוניק, ויאהבוהו מכל בני אדם״, וחכמי העיר נתנו בידו כתבי מליצה, להיות לו מעיר לעזור ללמד עליו זכות. פתאום עבר עליו רוח עועים ויחל לשוב לסורו, או כי חשב שכבר קנה לו רוב לבות בני העיר במתינות, וכבר הגיעה העת להגלות לעיניהם בצורתו האמיתית, בדמות משיח ישראל; אחד ממשוררי ארצות הקדם ר׳ ישראל נג׳ארה (ראה חלק ג׳ ציון י׳), שהיה כחמשים שנה לפניו, במליצתו הנשגבה המשיל כנסת ישראל להתן, והתורה לבת האלהים לכלה, וחג השבועות ליום הזוגם, ויערוך שיר יפה ונעים לאמרו בחג הזה בדמות כתובה, התמונה המליצית הזאת מצא לנכון שבתי צבי לפשטה מעדיה המליצית והדמיונית ולגשמה. הוא אסף רבנים רבים ויצוה להכין לו סעודה גדולה, ובאמצע הסעודה דרש שיביאו לו ספר תורה עם כל תכשיטיה, ויצוה להביא לו חופת חתנים ויברך ברכת אירוסין ויארס לו את התורה לאשה. אחרי השגעון הזה; החל לשוב לסורו והגה את השם המפורש באותיותיו לפני תלמידיו; „וכאשר שאלו לו למה יעשה כן״, השיב אליהם שמותר לו לעשות לפי שהוא המשית, חכמי שלוניק כשמעם הדבר הזה, נוכחו לדעת כי בא אצלם בצדיה, וישלחו אליו שני שלוחים לאמר לו שיסע משלוניק, כי בן מות הוא בהיות שעשה נבלה בישראל, ובידעו שבני שלוניק חזקים באמונתם, וכלי תפונה ישלחו יד בו „כי בשלוניק יש חירות גדול ליהודים יותר מכל המקומות שבעולם״, נפל פחדם עליו וימהר לברוח מן העיר בסתר בראשית שנת ת״ח.

בשנה אחת היה שבתי צבי נודד מעיר לעיר ולא מצא מנוח לכף רגלו, משלוניק ברח לאתונה בארץ יון מקום מולדת אביו ושהיו שם גם כן קרוביו, אך גם

פה

פה נרדף וינס לאזמיר, משם נסע עוד הפעם לקושטנדינא, ויבא בהתחברות עם רב אחד אליה קרקשוני, ושליח ירושלם לאסוף נדבות דוד קפואה, ויעש מעשים מוזרים עם דג אחד שהציע לו מטה בעריסת ילדים, ונבא כי עתיד עם ישראל להגאל בחדש של מזל דגים, אך כמעט נודע הדבר לחכמי העיר ויגרשוהו בחזקת היד, וישב אל בית אביו בסתר בשנת תי״ט, ויעמד שם כשלשה שנים מבלי לעורר עליו חשד של נביאות או משיחיות.

כנראה שבתי צבי נוכח לדעת שתקותו נשארה מעל, קץ הימים לפי חשבון הזהר והקבלה של שנת ת״ח כבר בא, ולא עלה בידו להביא תשועת ישראל, קרוב לעשר שנים הלך מעיר לעיר בקהלות ישראל היותר גדולות בתוגרמה, להכריז על עצמו שהוא המשיח, ושומע לא היה לו, ודבריו לא עשו פרי ישוה, ונהפוך הוא שבכל הערים רדפוהו כתרוהו מנוחה, והיה לו להכיר טובת לכל שונאיו ורודפיו, שלא מסרוהו בידי המלכות, ולא חשבוהו למתעה המבקש לדחות היהודים לתנועה מדינית או לאמונה חדשה, אלא כאיש שוטה שאינו אחראי על מעשיו, ואולי כבר אמר נואש למשחיותו, אך פתאום רוח אחרת היתה עמו.

בימים ההם רבו השמועות בין העמים שאינם מבני ישראל, שקרובה תקופה חדשה לבוא, אשר תביא בכנפיה הפכה גדולה בסדרי הטבע, המחמדנים בעצמם היו מספרים כי בקרוב יתראה המהדי וישוב הנביא מחמד בין קהל מאמיניו, והנוצרים הגבילו שנת 1666 (התכ״ו) להתגלות ישוע הנוצרי, אמנם נמצאו בין הנוצרים רבים שהגבילו גם תשועת ישראל לשנה ההיא, הסופר האנגלי ריקאנט מספר בתחלת ספרו: „שנת 1666 (התכ״ו) היתה מחויבת להיות על פי הנבואה של סופרים שונים מן הנוצרים, יותר מכל השנים שעליהן באה הנבואה (Apocalypse) שנת המהומות והמהפכות מן הגוים, אך תחת זה, שנת גאולה וברכה לעם ישראל, בשנה הזאת תבוא תמורה נמרצה בגורל העם הזה, או כי ישובו כלם ויתאחדו לכנסיה הנוצרית, או כי ישובו לארץ אבותם בארץ ישראל״, בבית המסחר האנגלי ששם היה מרדכי צבי לסוכן, היה שומע יום יום מהאנגלים כי קץ הימים קרוב לבוא ומוגבל לשנת תכ״ו, וכי היא השנה האמיתית שיופיע המלך המשיח לגאול ישראל, והדברים אשר שמע בהיותו בהתחברות עם הבריטים, היה שב ומספר לאנשי ביתו, הדברים האלה הפיחו רוח חיים בקרב שבתי צבי, ויאמצו לבו לשוב ולנסות כהותיו עוד הפעם, ובאמת נראו בעיניו שגם דברי הזהר ירמזו על התקופה הזאת „בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו, רוצה לומר ביובל של הזאת דהיינו כשיעברו שמנה שנים מהיובל, ואז תתחיל הגאולה להגלות כאשר החל כבר להראות מעשיו באזמיר, וביובל הזה ר״ל בשנים הנשארות ממנו, תשובו איש לאחוזתו שרוצה יוסר עד תשלום שלשים שנה ליצירה.

בשנת תכ״ב או תכ״ג נסע שבתי צבי מאזמיר ומגמת פניו לירושלם, הוא הפליג באניה עד טריפולי של סוריא או סיגים, ואחרי איזה זמן בחר לנסוע דרך הים עד מצרים מאשר ללכת דרך היבשה לארץ ישראל, ואולי היו הדרכים בחזקת סכנה, מאלכסנדריא נסע לאלקהירא, ושם התודע אל הצ׳יליבי רפאל יוסף ברהין שר האוצרות ופקיד היהודים, האיש המסוגל הזה היה עשיר וגם נדיב לב ומרבה לעשות חסד וצדקות עם כל אחיו, ובכל עשרו לא גבה לבו

לבו ולא רמו עיניו והיה אדוק באמונתו, ועוד יותר מזה קל להאמין לכל דבר וגם לדברי רוח, ובעל נטיה גדולה לחכמת הסוד ולדברים נפלאים שהם חוץ מן הטבע, אמרו עליו שהיה מענה נפשו בתעניות וסגופים למען החיש קץ הגאולה, על שלחנו היו מסובים תמיד חמשים רבנים מקובלים שקבלו הספקותם ממנו ביד נדיבה, כל קשה יום אשר פנה אליו לתמיכה השיג את מבוקשו, בכל עת שהיה לבוש בגדי השרד כדרך הג'יליבים היה חוגר שק מתחת למדיו, שבתי צבי מראשית בואו מצרימה בא אל בית הג'ילבי, וימצא חן בעיניו אולם לא התמהמה בעיר, ויסע דרך עזה וחברון ירושלימה.

בעת ההיא מצב העדה הישראלית בעיר הקדש, היה רע עד מאד כן במעמדה הגשמי וכן במעמדה הרוחני. עוד משנת ת"ד שלחו שלוחים באיטליא וכל מדינות אירופא לאסוף נדבות כי כשל כח הסבל[2]), בשנת ת"ו שלחו את ברוך גד למסע קבצנות להודו ופרס, ואת האשכנזי אלישע חלוי ושלמה נב'ארו למדינת ברבריאה, אלגזייר, הולנדה, ופולוניא, כמעט שלא נשארה מדינה שלא שלחו בה שלוחיהם, אמנם לאסון הקהל הירושלמי השלוחים האלה לא הרבו להביא ברכה ולשלוח הנדבות אשר קבצו במסעותיהם, הקבצן שלמה נב'ארו אחרי מסע איזה שנים רצופות בברבריאה ואלגזייר, הגיע בשנת תי"ד לעיר ריגיו באיטליא, ושם הכיר גויה אחת ויחשק לבו בה והמיר דתו וכל כסף הנדבות הלך לטמיון[3]), השליח ברוך גד היה רמאי ולא הביא תועלת רבה לשולחיו, ואחרי מסע איזה שנים הביא בידו בשנת תי"ז מכתב מזויף, ויוליך שולל את כל בני העיר הקדושה בהבליו, מצד אחר נתמעטו התמיכות שבאו מרוסיא ופולוניא לרגלי גזרות חאמיליצקי והקוזאקים בשנת ת"ח-ת"ך, הצרות התכופות שבאו כתמן על העדה הירושלמית היו הסבה שרוב אנשי המעלה ומיושבי הדעת יצאו את העיר, ולא נשאר שם כי אם קבוץ עניים מרודים ואיזה מקובלים, מתלמידי תלמידיהם של האר"י ור' חיים ויטאל שסבלו בעין יפה כל הצרות והמחסור.

בראש הקהל עמד ר' יעקב ן' צמח אנוס פורטוגאל, שנולד בנצריות ונגדל על ברכי התורה הקאתולית ואחרי כן התיהד, וללמוד הקבלה ויחי אחד-סמעריציה, ואצלו היה ר' אברהם אמיגו ור' יעקב חאגיז מאיטליא, שהיה בעת ההיא בדרך עראי בירושלם, יתר הרבנים היו בעלי ידיעות בינוניות או רפי כח, חן אלה קצות מצב העדה החמרי והמוסרי בבוא שבתי צבי אליה. לפי בעלי הזכרונות בימים הראשונים להתישבו בעיר התנהג כשורה, היה הולך בתמידות לבית הכנסת ויושב בישיבה עם התלמידי חכמים אחר תפילת השחר, והיו נותנים בו כבוד-גדול ועצום, אחרי איזה חדשים בנה בית חדש האיש דוד קפואה (Capua) מי שהיה שליח עיר הקדש בערי תוגרמה האירופית ובעל בריתו של שבתי צבי, ויראה ברכה במסע הקבצנות אולי יותר לעצמו מאשר לכוללות העיר. להפצרת שבתי שנודע אליו כבר בהיותו בקושטנדינא, נאות לבנות לו חדר נבנה מאד על גג ביתו, פתאום שב שבתי צבי לסורו והיה נסגר בחדר ההוא כמעט כל היום ומתענה משבת לשבת תענית רצוף, ורק בערב שבת היה יורד מחדרו והולך בעצמו אל השוק.

---

2) בינה לעתים, סוף דרוש הששי

3) קיצור ציצת נובל צבי, דף ל' ע"ב

השוק לקנות כל מה שצריך לסעודת שבת, ומסדר אל המבשלת התבשילין שתכין לו.
גם היה עוסק בקבלה המעשית ועוסק בשמות הקדש ושמות הטומאה, ולפעמים היה לן בבית הקברות וכטעה אחרים שנמצאים עמו, עד שנדמה להם שהיו שומעים קול יוצא מתחת הקברות המכריז: שבתי צבי הוא משיח אלהי יעקב, והחכם שמואל פרימו שהיה בימי נעוריו קל להאמין בכל דברי הבל, ושהיה מן המתמידים ללכת כחברתו אל בית הקברות, נדמה לו ששמע קול כזה יוצא מתחת קברו של ר' אליעזר הגדול, ומן היום ההוא קשרה נפשו בו ויהי איש סודו. שבתי צבי מלבד שהיה מכריז על עצמו שהוא המשיח כדרכו בשלוניק ואזמיר, והיה מפרש כמה סודות ורמזים מהזהר והקבלה על עצמו, עוד היה מחלק לתינוקות מיני מתיקה בלכתו ברחוב, והילדים היו מתאספים ורצים אחריו וקוראים לו „אבינו הקדוש", אל הילדים האלה נאספו גם ההורים „וכאשר היה לו שפת יתר ולשון ערומים למשוך ולגנוב הלבבות, נתקבצו אליו רבים מחכמי הארץ והחזיקו בידו".
מקרה אחד הביא את השגעון הזה, למעשה. התנועה המשיחית שנודעת עד העת ההיא בין תלמידי וחברי ש"צ, יצאה פתאום מן המרכז הצר הזה ותקבל צורה יותר בולטת, ותתפשט במהירות הברק בקהל היהודי בתוגרמה וביתר תפוצות הגולה. בפרק ההוא מצאו את היהודים בירושלם צרות רבות ומצוקות מן השר המושל (קאיימאקאם) או פקידו, אשר נגש אותם לקחת מידם כופר נפשם. נוסף על התלאות והלחץ אשר היו אצלם בתמידות, על כן התאספו במועצה חכמי וזקני העיר, ויבקשו האמצעים להחליץ מן המעמד הנורא ההוא, ויגמרו אמר לפנות אל הנ'יליבי רפאל יוסף ברהין במצרים הנודע בעד נדבתו ואהבתו לעמו, ואיש אחד מבני החבורה אמר אם יהיה באפשרי שילך שבתי צבי בשליחותנו, לבקש מלפניו ולהתחנן לו בעד אחיו, בטוח יפיק ממנו רצון כי הוא אהוב ונכבד בעיניו, וילכו אליו כל חכמי העיר לבקש מלפניו להיות צירם וללכת מצרימה, וייטב הדבר בעיניו, כי בזה האופן יהיה לאל ידו להושיע מן המיצר העדה הירושלמית והראשית בכנסת ישראל, וישב להם דבר שיסע כיום ההוא כי מצות גדולה כזאת שבאה לידו אין להחמיצה. ויסע רוכב על הסוס ואיש אחד רץ לפניו, לעת ערב הגיע לחברון ויחן בבית החכם אהרן אבין, ואחרי שהתפלל מנחה בחצר בית הכנסת, הלך עם כל היהודים הנצבים עליו אל חצר מערת המכפלה, ושם התפלל ערבית וירבה בתחינות בסמנד אשר על קברות האבות שיצליח בדרכו, ובלילה הדליק נרות בחדרו, ולא נתן שינה לעיניו והיה הולך אחת הנה ואחת הנה, וקורא התהלים בעל פה בקול רם וזמרה עד אור הבקר. אחר השחר, נסע מחברון ויחן בעזה, ומשם נסע דרך המדבר מצרימה.
במצרים ארכו לו הימים איזה חדשים, עד אשר עלה בידו להטות לב הנדיב רפאל לתת לו את מבוקשו ארבע אלפים גרושות או יותר מאלף זהובים, סך גדול ועצום בעת ההיא, ומתוך הענינים גילה לו שימות המשיח קרבים ובאים, ושהוא בעצמו הנבחר להושיע ישראל, השר הנכבד הזה שהיה אדוק באמונתו עד הקצה האחרון, מסור בכל לבבו לחכמת הנסתר ולדברים שחוץ לטבע, ויותר מזה קל להאמין לכל דברי הבל, אם רק יצאו מפי איש מקובל, האמין בתום לבבו לדברי המשיח המדומה, ומן היום ההוא והלאה קשרה נפשו בו ויעריצו ומריצו כקדושי עליון כתקותו שלרגלו תבוא ברכה אל ביתו.
ויהי

ויהי כי ארכו הימים לשבתי צבי במצרים, והנה הגיעו לאזניו ידיעות על אודות נערה יהודית העומדת בליוורנו, ומפרסמת שעתידה להנשא למלך המשיח. וזה דבר הנערה השובבה הזאת: בימי תרגות היהודים בפולוניא על ידי הקוזאקים ובוגדאן האמילינצקי מצאו הנוצרים ילדה יהודית בת שש שנים, והיא היתה לפי דבריה בת הרב מאיר שנולדה לו בשנת ת"ב (1642)[4], ויביאוה לבית מקלט הנזירות, הוריה נהרגו בחרב הקוזאקים, אחיה נמלט לאמשטרדם, והקהלה היהודית בעיר מולדתה נפזרה לכל רוח; נזירות בית המקלט תמלו על הילדה האובדת הזאת, ויכניסוה בדת הנוצרים, אמנם למרות היותה צעירה לימים זכרונות בית אביה לא נמחקו מלבה, וכל התנוכים בתורה הקתולית לא הועילו להסב לבה, בעת שבתה בבית המקלט היתה לבעלת דמיונות וחולמת חלומות; התפלות, הסדרים הנהוגים שם בתמידות המלהבים את הדמיון והתרגשות הלב, עשו עליה פעולה נמרצה, עד אשר חלמה בכל עת עם אביה ואמה.

ויהי היום ותברח אל בית הקברות היהודי שהיה בשכונת בית המקלט, והיא היתה ערומה ורק כתנת הלילה על בשרה, והנה חברת יהודים ששבו והתישבו בעיר ההיא, באו לקבור יהודי שמת בעצם היום, ויתפלאו לראות הנערה הערומה בבית הקברות, וישאלו את פיה מאין תבוא ותגד להם כל תולדותיה, וכי אביה בא אליה בחזון לילה, ויתפוש בה ויביאה אל שדה הקברות, ולאמת דבריה הראתה להם שריטות של צפרנים שנעשו לה על ידי אביה המת[5], ויהי כאשר יראו היהודים כי תשב אתם, וישלחו אותה לאמשטרדם אל בית אחיה שמואל בן ר' מאיר. לרגלי החליפות אשר עברו עליה, היתה לבעלת דמיונות והיתה אוסרת בטירוף הדעת שתנשא למלך המשיח, מיום בואה לאמשטרדם בערך שנת תי"ד לא יכלה לעמוד בבית אחיה ובהיותה יפה עד מאד נסעת דרך פרנקפורט דמאיין, ותבא לליוורנו, ושם היתה לאשת זנונים ותמכור את יפיה בעד בצע כסף[6], ועודנה מחזקת בדעתה שסופה להנשא למלך המשיח, דברי השטות האלה הגיעו לאזני שבתי צבי בהיותו במצרים, כנראה על ידי תלמידו והראשון במאמיני משיחותו ר' משה פינירו, ועל ידו שולחה הנערה הזאת מצריםה בהיותה בשנת שתים ועשרים לימי חייה, ונודעת בשם שרה על שנתגיירה בעיר אמשטרדם, כי שמה הראשון לא נודע, ויהי כבואה מצריםה ותמצא חן בעיני שבתי צבי, ויקחה לו לאשה, באמרו שגם הנביא הושע צווה לקחת אשת זנונים, ובהיות לו אשתו השלישית כי שתי נשיו הראשונות פטרן בגט כריתות, הגיד על עצמו שהוא שנאוי מאת הקב"ה כמאמר רבותינו ז"ל כי שנא שלח וכו' ויצא עם אשתו וכל הכבודה ממצרים לשוב ירושלימה בדרך מדבר ואד־אל־עריש ועזה.

כמעט

---

4) תורת הקנאות, דף ה'

5) ר' יעקב בן צבי, כתב: „והמעשה הנזכר העידו עליו כמה אנשי אמת, כאן בק"ק אמשטרדם יש זקן גדול ופרנס מאניש הזה, וכן אשה חשובה וחסידה אשת חיל הזקנה מרת פרלה שניק, שראו הסימנים ורשומי צפרני אצבעות גוף הבתולה, וגם אחרים שראו אותה בבית הקברות עומדת בלי בגדים, רק בכתנת אחת כנ"ל (תורת הקנאות, דף ה').

6) ר' יעקב ששפורטש, כתב: „ואני הדל באלפי מכיר אותה לשעבר . . . היום כמו י"ד שנים" (כן כתב בשנת תכ"ח) . . . והלכת לה לעיר ליוורנו ושם היתה מופקרת לכל, כאשר כתב לי החכם כמוהר"ר יוסף הלוי נר"ו (קצור ציצת נובל צבי, דף ו').

כמעט הציג רגליו בדרך מסעו בעיר הראשונה בארץ ישראל עזה, ויבא בהתחברות עם נער נוכל ואיש מרמה, שהיה עתיד לקחת התלק היותר גדול בתנועה המשיחית, הוא אברהם נתן בנימין הלוי אשכנזי. הנודע יותר בשם נתן הנביא או נתן העזתי, על שם העיר אשר ישב בה, הוא היה בן חכם אשכנזי אלישע הלוי איש ירושלם, נולד בעיר הקדש בשנת ת״ד, וכהיותו כבן שש שנים, יצא אביו בשליחות מצוה לקבץ נדבות לק״ק אשכנזים בכל תפוצות הגולה, בלוית שלמה נאב׳ארז שליח לק״ק ספרדים, ויעזב הילד הקטן „נודד ללחם, והיו מפרנסין אתו קהל ספרדים כי אין לו משגיח עליו״, ר׳ יעקב האגיז היה רבו, ובישיבתו עקד בלמודים והיה נמנה בין מבחר תלמידיו, ויהי היום והנה הגיע מכתב לישיבת ר׳ יעקב האגיז מעזה, מאת עשיר מופלג שמואל לישבונה שהיה מקדם תושב דמשק, ולרגלי קטטות על ענין המסים עם בני עירו העתיק מושבו לעזה, ולו היתה בת יפה עד מאד, אמנם סומא מאחת מעיניה, במכתבו הוא בקש מר׳ יעקב לבחור לו בין תלמידיו תלמיד חכם הגון לתת לו את בתו לאשה.

הרב הזה שלח לו הבחור נתן לוי ויאות העשיר לתת לו את בתו לאשה, ויתן לו בית לבית המדרש וספרים הרבה וכל מחסוריו עליו, הילד העני הזה אשר נתגדל בחוסר כל, ואשר הוטב כרגע מצבו החמרי באופן נעלה מאד, לא אמר די לשאיפותיו, ויהי כעבור על פני העיר שבתי צבי, האיש אשר נשמע עליו שהוא עתיד לגאול ישראל, ויתחיל נתן לשנות טעמו להתענות ולשקוד כל היום בתפלות ותחנונים, וכאשר שאלו אליו על אשר נהפך לאיש אחר, ענה להם שנתברר לו שכבר נולד המשיח ושהוא יושב בקרבת המקום, ושצריך לתשובה כדי לעזור אותו שתגלה מלכותו בקרוב, ויהי כשוב שבתי צבי ממצרים ויתודע אליו נתן הלוי, ויגלה לו שכבר נודע לו על פי הנבואה שהוא המשיח האמיתי, וכי הגיע לידו כתב יד קדמון מיוחס מחמש מאות שנה, ויתן בידו הדף הראשון מהמגלה הזאת, וזה תוכן הכתב:

„ואני אברהם אחר שהייתי סגור א׳ שנה, ואני משתאה על כי התנין הגדול הרובץ בתוך יאורי מצרים, מתי יהיה קץ הפלאות? והנה קול דודי דופק, הנה בן נולד למרדכי צבי בשנת השפ״ז, ויקרא שמו שבתי צבי, והוא יכניע את התנין הגדול, ויקח כח נחש עקלתון והוא המשיח האמיתי, ויבא בלי ידים למלחמה עד שיעלה היאיר בסולם, ומלכותו לנצח נצחים עד עולם ובלתו אין גואל לישראל, עמוד על רגליך ושמע את כח האיש הזה, והוא על ורזה אהובי חביבי כתב עיני בקירות לבי, ע״ס כ״ל מש״ה ע״ס ר״ם, והוא ישב על כסאי כי יד על כס יה״.

„ואני משתומם על המראה הגדול הזה, והנה איש לפני ומראהו כעין נחושת קלל ממראה מתניו ולמטה, ונוגה אש מסביב, וממתניו ולמעלה כעין הבדולח וכעצם השמים, קרא בחיל קטיר קטירין ושרי כי בא ועבר אבבא מטוליה רלא אשתכח חובין, ותרדמה נפלה עלי, אימה חשכה גדולה בכל הארץ מצרים, ויבאו האנקה והכח והוציא אור גדול הביון עזו, והנה איש אמה על אמה, וזקנו אמה, ופרמשתיה אמה וזרת, וקרדום בידו, עקר הר גדול שהיה ת׳ רבוא, ויותר שהיה עוקר היה גדול עד שנעשה ס׳ רבוא פעמים ס׳ רבוא, והאיש הלזה עולה לראש ההר, ושם

שמחת

שמחת גדולה מנעת לתחתית ההר ויפול בתוכה, ויאמר אלי האיש הנורא אשר ראית אל תצטער, כי עתה תראה כח האיש הזה, ומרוב הצער לא יכולתי להתאפק עוד, ונרדמתי ולא ראיתי מראה עוד, עד חדש ימים בא אלי האיש ויאמר אלי: בני במה כחך גדול שאני מגלה לך דברים אשר אינם יודעים אפילו מלאכי השרת, ועתה כתוב המראות ותטמנם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים, ודע לך שהאיש שאמרתי יפרח הרבה לידע אמונת שמים, ועליו ניבא חבקוק וצדיק באמונתו יחיה, וימים רבים יעמדו ישראל ללא אלהי אמת, ובני דורו יעמדו עליו בחרפה וגידופין, והנה עיב רב בגוהי דלילות ויותרת הכבד, ואינון רישי ותכימיה דרא, והוא יפליא לעשות דברים נוראים, וימסור עצמו על קדושת השם, ברם זכור אותו האיש לטוב שמו יצחק [6a]) שלמד ממנו הנהגות גדולות לעבוד את השם, ובן ששה שנים יתן את גופו כשור לעול, וכחמור למשא, לעבוד את השם ושכינתיה דאיתה עליה, ביננו יראה אליו חלום והוא בן ששה שנים כשלהבת, ויעשה לו מראה לבנה במקום התורפת, וחלומות יבהלו ולא יודיעם דבר לבני אדם ויתחברו אליו בני זנונים להכשילו, ויכו אותו ולא ישמע אליהם, והם בני נעמה נגעי בני אדם, ותמיד ירדפוהו להטעותו״ [7]).

אם היה בלב שבתי צבי איזה צד של ספקות במשיחיותו, אשתו שרה שנבאה מקצה הארץ שעתידה להנשא למלך המשיח, וכבר נתקיימה נבואתה, ומגלת ספר הישנה שהראה לו נתן העזתי הסירו החשד הזה מלבו, ומן היום ההוא נוכח בברור כי הוא האיש הנבחר להושיע ישראל, וכי בבוא היום המיועד מהשגחה האלהית, לא יבצר ממנו לעשות נסים ונפלאות, ולהפוך העולם לפי חפצו ורצונו.

שבתי צבי נסע מעזה עם שיירא גדולה של יהודים הבאים לרגלו עם כל הכבודה ויגיע לגת, ואחרי אשר נח מטרח הדרך, נסע ירושלימה ויגיע שם בראש חדש כסלו התכ״ה, ויכריז על עצמו שהוא המלך המשיח, אשר על כן אמרו ליצני הדור: „הלך שליה ובא משיח״, ולרבני ירושלם חרה עד מאד על תעלולי ש״צ, כי צפו וראו שעל ידו יגלה הכבוד מהם, והם יכוו בגחליו של משיח זה; גם ראו שתקותם נשארת מעל, בהיות שכל הכסף הרב שהפקיד בידו הג׳ילבי רפאל יוסף שהגיע לארבעה אלפים שקלים לטובת עניי העיר וצרכי הקהל, הלך לטמיון, כי אותו חלק בין הנוטים אחריו והמאמינים בו, ואת פי הנבאים לא שאל, על כן התרו בו ר׳ יעקב חאגיז ובית דינו, כי יחרימוהו בחרם אם לא ישוב מדרכו ויתחרט על מעשיו, אך שבתי צבי לא שת לבו אליהם, כי רבו הנוטים אחריו והנוכלים העומדים לימינו החזיקו את לבו, הערום נתן העזתי שבא

6a) ר׳ יצחק ד׳אלב׳ה, כי אצלו החל לימודיו

7) ציצת נובל צבי דף י׳ ועוד, לפלא לראות שר׳ יעקב ששפורטש והסופרים הבאים אחריו חשבו שהמגלה הזאת יצאה מידי אברהם היכיני, בעוד שר׳ יעקב בעצמו היה בידו זכרון העדות מרבני אנדרינופלא, אשר הודה לפניהם שבתי צבי אחרי הסרתו: „שהרשע המזייף נתן העזתי עם ספר קטן שיש לו, שאמר שמצא אותו טמון מזמן רב, זה יותר מחמש מאות שנה שהיה כתוב בו: הנה בן נולד למרדכי וכו׳ ומתק שם מה שהיה כתוב, וכתב שמי... והטעני בדברים שהכל היה שקר וכזבי (צנ״ץ דף ל״ט ע״ב), כי נתן העזתי שמו בשלמותו היה אברהם בנימן נתן כרשום על מצבת קבורתו.

שבא בחברתו כראשית בואו העירה, העיז להגיד בפומבי שהיה לו חזון בשבעה עשר לחדש כסלו, ובנוח עליו הרוח הוגד לו כי עוד שנה אחת ותתחיל מלכות ש״צ. ששה חדשים עברו מן העת ששבתי צבי התישב בירושלם, בפרק הזה רבן הנוטים אחריו יום יום בעיר הקדש וביתר המדינה, עד שעשיר אחד שלח את בתו בת שש עשרה שנה שהיתה מתפעלת עד התעלפות וכלות הנפש, אצל שבתי צבי למען תתנבא גם היא על התגלות המשיח, ורבני ירושלם מצדם לא טמנו ידיהם בצלחת, הם בקשו בכל האמצעים להניא לב העם מן התנועה המשיחית, ויחרימו אותו וישלחו אליו פתקא בחרם נמור „שיזהר מלעשות שום דבר שטות, ואם יעשה הרי דמו מותר כצבי וכאיל״, בנגוד לזה, נתן העזתי היה מכריז על עצמו כי הוא אליהו הנביא הנועד לפנות דרך למשיח, וגם גילה שבליל חג השבועות שמע במתיבתא דרקיעא, קול חזק ואדיר המכריז ואומר: „מכאן לשנה וקצת ירחין תגלה מלכות משיח בן דוד״, וישלח מכתב חוזר בכל תפוצות הגולה:

„אחינו בני ישראל! ידוע ליהוי לכון שנולד משיחנו בק״ק שמירנה, נקרא בשמו שבתי צבי, אשר במהרה תגלה מלכותו, ויקח כתר מלכות מראש מלך ישמעאל וישים על ראשו, והמלך ילך אחריו כמלך כנעני, כי לו המלוכה. אחר זה יהיה משיחנו נעלם מכל עיני ישראל לא ידעו אנה לכתו אם חי אם מת, משיחנו ילך לנהר סמבתיון, אשר ידוע שמעולם לא עבר שם אדם, כי בכל ימות השבוע הוא רץ ונמהר וזורק אבנים גדולות, רק בשבת בו ינוח... וכשאדם רוצה לעבור שם בשבת, סוקלין אותו יען חלל את השבת... אבל כשיעבור משיחנו עם משה רבינו ועשרת השבטים, אז ינוח ויעמוד מלזרוק... ואז ירד מן השמים אריה דבי עילאה, ופרוטביא שבפי האריה יהיה נחש עם שבעה ראשים, ואש תצא מפיו, וירכב משיחנו עם משה רבינו, וכל היהודים לירושלם, בדרך יפגע בם גוג ומגוג ועמו עם רב כחול הים הולך ללחום עמו, ומשיחנו שבתי צבי לא בחנית וחרב ילחם, רק ברוח פיו ימית רשע, ויפיל אותם ארצה בדברי אלהים חיים... בבוא משיחנו עם משה רבינו לירושלם... יוריד ה׳ אלהינו. את בית המקדש מן השמים בנוי בזהב ואבנים טובות המאירים כל קרתא מירושלם, מיד יקריב קרבנות... ואחר זה תהיה תחית המתים בכל העולם, מי יכול להאריך באלה הדברים שהם רזי דרזין... רק מהרה עין בעין יראו בשוב ה׳ את שבות ציון, וכתבתי לכם הדברים האלה למען תדעו כי במהרה תזכו לגאולה, כה דברי נתן בנימן אשכנזי״ [8].

מירושלם יצאו בעת ההיא שני שלוחים או נביאים למצרים ולאברופא לבשר התגלות המשיח בשם שבתי צבי, האחד ספרדי שבתי רפאל, והשני אשכנזי מתתיה בלוך והסופר או מזכיר שלו היה תלמיד חכם ירושלמי נתעה ומהיר בהחלטותיו ר׳ שמואל פרימו „והוא כותב ומזהיר לעם על אמונתו וכותב בשם המלך אדוניו... כותב וחותם בחותמו של מלכו דברים שאסור לשמעם, וראוי לקרוע עליהם״, ויהי כי ארכו תומים לשבתי צבי בירושלם, והרבנים „הכריזו עליו בבתי כנסיות ובתי מדרשות, שהוא רשע מפורסם וחייב מיתה״, ויחרד ממנוחתו עד

8) תורת הקנאות, דף ח׳

עד אשר ר׳ יעקב האניז היה אומר עליו בדרך ליצנות: „ראו מה משיח הוא זה, שהוא נשמע ונתירא מהחרם שלי״, אך לא לבד בחרם ובדברים פעלו הרבנים כנגדו, אלא שפזרו ממון רב עד שנרשו אותם (את שבתי צבי, נתן העזתי, ובני לויתם) מירושלם, אך טרם צאתם את העיר, נתן העזתי בשצף קצפו נבא כי בשלה קדושת ירושלם ויצא כל הדרה ממנה, ונתנה לעיר עזה הטובה ממנה, „כי עזה היא עז ה׳, וירושלם תהיה לעיים״ [9].

בעוד שנתן אשכנזי שב עזתה שנתקדשה בעיני המאמינים, ושהיתה עתידה להיות לפי דבריהם כחברון לדוד, ששם החל למלוך ניר לבית דוד, נסע שבתי צבי עם מוכירו שמואל פרימו דרך היבשה, ומגמת פניהם אזמירה, ובעברו על פני העיר אחלב (צובא), עמד איזה ימים שם לעשות נפשות לכתתו, ויצליח לקנות לב מרבית תושבי העיר שהיו נתונים בכל נפשם לחכמת הסוד ולנפלאות ושקועים בבערות, מן העיר הזאת יצאו בעת ההיא ארבעה חכמים וביניהם דניאל פינטו ומשה גאלאנטי ויסעו לאזמיר להקדים פני שבתי צבי, ויהי כבואם העירה, ויעשו בערמה לשאול אם כבר הגיע שבתי שנודע להם בברור שהוא משיח בן דוד, ותשובת רבני אזמיר היתה: מי הגיד לכם שהוא המשיח? ויענו ויאמרו „אנחנו עברנו דרך עיר עזה ושם מצאנו נביא אחד... נתן בנימן אשכנזי... ובתוך נבואתו אמר ששבתי צבי אשר נולד באזמיר הוא משיח בן דוד״.

בראש השנה של שנת תכ״ו בא שבתי צבי אזמירה (ספתמבר 1665), ובתרועת שופר הודיעו בין קהל מאמיניו שכבר בא המשיח בעת רצון, ויתרגזו ראשי העדה ממנוחתם, ובמוצאי החג התאספו החכמים והממונים בבית החכם ר׳ יהודה מורטירה, לעיין בדינו של שבתי צבי עוכר ישראל, וימצאו שעבר על התורה והמסורה בכמה אופנים, ויגזור אחד מן בני האסיפה שהוא חייב מיתה, ואיש אחד שאל אותו מדוע יקשה בדינו לחרוץ עליו משפט מות? אז הוציא ר׳ חיים בנבנשתי מצלחתו מכתב רבני קושטנדינא, חתום בחותם החכם באשי ר׳ יום טוב ן׳ יקר וחמשה ועשרים חברי בית דין, ערוך לרבני אזמיר „כי ימיתוהו כבואו לעירם, כי הוא חייב מיתה, וההורגו הוא בן העולם הבא״, וכשמעם דברי האגרת הסכימו כאחת שהוא חייב מיתה, אמנם לא נמצא מי שרצה לפגוע בו, מיראת ההמון; ובכל זאת גזרת הבית דין עשתה רושם על שבתי צבי, אשר מצא לנכון לעמוד בסביבות העיר עד עבור זעם, ועד אשר ירבו המאמינים בו, אם כי היה יוצא ונכנס בעיר כפעם בפעם.

בסוף חדש כסלו שבתי צבי בא העירה לחוג את חג החנוכה שנפל ביום החמשי לשבוע, ביום הששי הגיע לאזמיר ר׳ משה גאלאנטי מתושבי העיר שהיה עשיר עד מאד, ויבנה בית הכנסת הנקרא על שמו ק״ק גאלאנטי, „ובו ביום, אחר התפלה הגיד בפומבי שהוא מאמין באמונה שלמה ששבתי צבי הוא המשיח האמיתי, וירבה לספר בשבחיו״ ביום ההוא לעת ערב, פגע מאמין אחד באיש עשיר ושמו חיים פיניא, שלא האמין במשיח המדומה, וישאל אליו עד מתי יחזיק את לבו ויקשה ערפו לבלתי האמין בו, ותשובתו היתה קצרה: „נראה מה יהיה בסופו ואחריתו תהיה מרה״, המאמין הזה הציע הענין לפני שבתי צבי אשר

9) צנ״ץ, דף כ״ג ע״א

אשר נזר עליו משפט מות, וילך בראש מעריציו אל ביתו וינשו לשבור הדלת, עודם עומדים שם, והנה שמש בית הכנסת הגיע וינד שכבר התחילו תפלת הערב בק״ק גאלאנטי, אז הרפו ממנו, וביום המחרת (נ׳ דחנוכה), הלך להתפלל בק״ק גאלאנטי והאריך בבקשות, והנה הונד לו שהגביר חיים פיניא נמלט ובקש מנוס בק״ק פורטוגאל, וישלח ש״צ לפרנסי הקהל מאנשיו לצוות עליהם לגרש הגביר ההוא מבית הכנסת, והם השיבו אליו שאין בחפצם לגרשו בהיות שהוא חף מפשע, אז התקצף שבתי צבי וישב בראש אנשיו הנוטים אחריו שמספרם הגיע ליותר מחמש מאות איש לדחפו בחזקת היד, הגבאים סגרו הדלת בעדם, וכראות זאת שבתי צבי לא ידע עוד שלט ברוחו, ויצוה אל אנשיו להביא קרדומות ולשבור הדלתות, ולא חס לא לכבוד יום השבת והעבירה, ולא לכבוד הבית המקודש, וכאשר נכנסו בבית הכנסת בקשו את איש חרמם ולא מצאוהו, כי נמלט דרך חור אחד או מתוך חחלון, וראש הגדוד הזה שבתי בשצף קצפו עלה על הבימה ויזמר בקול נעים איזה מזמורי תהלים, ואחרי כן שר שיר של אהבה בשפה ספרדית

En subiendo a la punta de la montaña
y abajando a los valles,
encontri a Millcelda hija de Reyes
que subia de la baña
por labar sus cabellos,
Sus faces relombraban como una espada agusada,
las pestañas de sus hojos como el arco,
sus labios como los coralles,
y su cuerpo mas de la leche blanco.

התהגמון ההולנדי קינן תרגם אותו לחולנדית וזה תוכנו: „בעליתי אל ראש ההר, וברדתי אל העמקים, פגשתי את מיליסילדה בת מלכים, שעלתה מן הרחצה לרחוץ את שערותיה, פניה זהרו כזהר הרב מרוטה, גבות עיניה כעשת הקשת, שפתותיה אלמוגים, ובשרה צח מחלב״, אחרי כן החל להטיף אמריו ולהוכיח את ישראל כי עם קשה עורף הוא, ויוכיחם ויחרפם על קשיות עורף אבותיהם נגד מחוקק דת הנוצרים, ויאמר אני ארים אותו ואמנחו במקום הראוי לו בין הנביאים, ובתוך דרושו רמז על ארבעת הרבנים שהיו אז בבית הכנסת שלא היו מאמינים בו, וביניהם ר׳ שלמה אלגזי ור׳ חיים בנבנשתי, וימשל אותם לארבע היות את ההכם בנבנשתי שהיה בראש מתנגדיו המשיל לגמל ויאמר שיאכילהו בשר גמל ובשר עצמו יאכל, השני המשיל לארנבת, השלישי לשפן והרביעי לחזיר, אחרי כן דרש דברים רבים בתורת הנגלה ובחכמת הנסתר, וילך אל ההיכל ויקח ספר התורה בזרועו ויזמר פסוקי שיר השירים ויגד בפומבי שהוא המשיח בן דוד ושיגאל את ישראל, וכאמרו זאת ר׳ חיים בנבנשתי שהיה בין העומדים בקהל שאל אותו איזה אות וראיה תתן לנו שבאמת אתה הוא המשיח? ויבעס עליו ויאמר לו בחרי אף: „מוחרם ומנודה אתה אם לא תשוב בתשובה, ואיך תעיז בנפשך עז לנסות אותי בדברים?״ אך כמעט יצאו מבית הכנסת אחרי כלות התפלה הגיד לאוהביו ובני חברתו שלהנהתו וטובתו ביישו בקהל, וכי המשילו

לגמל

לגמל כוונתו היא שהוא מלשון „גמילה״ וגומל חסד, וכי עתיד הוא להאמין בו, האיש הנרדף חיים פיניא במעט שב לביתו, וימצא שנס את בנותיו תקפת רוח השגעון, והיו מתעלפות ומנבאות על שבתי צבי ומשיחיותו, ולא קמה עוד בו רוח וירא כי אין דרך אחר לפניו כי אם להראות את עצמו כאילו נהפך מכופר למאמין, והדבר הזה היה לפלא בעיני כל בני העיר, ורוב העם נטה אחריו בהמשך השבוע ההוא, עתה נוכח שבתי צבי שכמעט לא נותרו לו מתנגדים, וביום השבת השני ארבעה ימים לחדש טבת, הכריז על עצמו בתוך קהל ועדה כאיש מנצח שהוא המשיח ושינאל את ישראל.

בין קהל מעריציו של המשיח המדומה והמאמינים החדש׳ים בו, נראה פתאום את ר׳ חיים בנבנשתי שהיה עד היום ההוא פוסח על שתי הסעיפים, בתמימותו חשב בינו לבין עצמו שסוף כל סוף אולי משנה אתו, וכי פקד ה׳ את עמו, וביום השני לשבוע ששה ימים לחדש טבת, הוכרז פתע פתאום ברחובות אזמיר מטעם המלך המשיח שבתי צבי שכל החפץ בשלומו ורוצה בכבודו ילך לק״ק פורטוגל וינשק ידי הרב חיים בנבנשתי „כי מהיום ההוא והלאה הוא יהיה המוציא והמביא על כל עניני העיר ובשם הרב המוסמך יקרא״ כי האציל עליו מן הרוח של שמואל הרמתי, וכל הצמאים לראות את ישועת ה׳ בחשבם שכבר הגיעה השעה המובשרת לתשועת ישראל וביאת המשיח, הלכו מהרה לקיים גזרת המלך המשיח, ואף מי שלא היה נותן אמון לדברים האלה, היה נאלץ ללכת ולנשק ידי הרב החכם מיראת המון העם לבל יאמרו כי סורר במשיח ישראל הוא, הרב הכולל ואב בית דין ר׳ אהרן לפפא הודח משרותו למרות שטר ההתחיבות שהיה בינו ובין העדה האזמירית ויםלט למגנישיאה כי ירא לשבת בעיר.

ביום המחרת הלך שבתי צבי אל בית הכנסת כהמון רב חוגג, על דרכו עמדו בני חברתו הקרובים אליו והיו מחלקים מיני ממתקים לכל העם, אנשים אחרים היו נושאים גביעים מלאי פרחים למרות שהיה בימי החרף, על ידו עמדו שני חכמים והוא היה אוחז בידו מנשב של כסף והיה נוגע בו פעם באיש אחד מבני לויתו ופעם במשנהו, וכל איש שהיה נוגע בו היה חושב את עצמו למאושר ולקדוש, וכאשר נכנס לבית הכנסת פורטוגל, הוציא ספר תורה וישימהו על התיבה ויזמר שיר האהבה הספרדי השגור בפיו, ויחנת את השם הנכבד באותיותיו, הכה במקלו שבע פעמים על התיבה ותקע לתוך אגרופו כאילו היה שופר, והחזנים ברכו „מי שברך״ למלך המשיח בעבור שנדבי גדולי העדה נדבות רבות.

ביום הרביעי לשבוע שמונה לחדש טבת, הודיע לקהל מאמיניו שיתחיל להראות גדולתו בקאדי (שופט) ויקח עמו את אחיו הגדול ממנו אליהו להיות לו לתרגמן כי לא ידע לדבר תורכית, והמון העם היו הולכים אחריו לראות תוצאות ההתראות ומה יעשה, בלכתו ברחובות התחיל לזמר הפסוק „ימין ה׳ רוממה ימין ה׳ עושה חיל״ והעם היו עונים אחריו ומזמרים כמשוגעים עד שהגיעו לבית הקאדי, וכאשר עמד לפניו ולא עלה בידו להראות נפלאות כאשר קוה, עמד כמשתומם ואיש נדהם, אז שאל אליו הקאדי למטרת בואו ומה כל החרדה הזאת, והוא השיב אליו ששלשה אנשים דברו סרה על השלטן וכוונתו היתה על עצמו

ועל

ועל מתנגדיו, הקאדי ענש אותם בענש כסף ושבתי צבי יצא מלפניו וכל העם אחריו מרננים ומזמרים[10].

כשובו אל ביתו מצא המון אנשים ונשים שהיו מחכים עליו לראות גדולתו כאשר הבטיח להם, ובשאיפתו למצוא חן בעיני המין היפה החל לשיר בקול נעים המזמור „בנות מלכים ביקירותיך" (תהלים מ"ה), וידבר להן דברי חניפות כאילו ישתתף בצערן כי לרגלי חטא אדם הראשון נתקיימה בהן הקללה „בעצב תלדי בנים" „והוא (האיש) ימשול בהן", על כן בא הוא (שבתי צבי) לכפר עון אדם הראשון ולשחרר אותן מן השעבוד[11], ובהתנגדות לדרכו מימי נעוריו להתרחק מאהבת נשים, שנה את טעמו ומן היום ההוא והלאה בא בהתחברות הנשים, והרבה לשחוק עמהן ועם הבתולות היפות ואף התיחד עם גרושתו[12].

רוח עועים עברה אז על כל יהודי אזמיר, עלמות וילדים התעלפו בראשי חצות, ויִנבאו כי שבתי צבי הוא משיח ישראל[13], ודברי החוזה יואל אשר אמר: והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם, זקניכם חלומות יחלומון ובחוריכם חזיונות יראו, וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי (יואל ג'), באו כתמם, כל בני העם התעודדו להיות עתידים ליום הגאולה הקרוב, הסוחרים והסרסורים התרופפו מעסקיהם וינטשו אותם, ורק חשבו מתי יהיה היום המיועד להתגלות מלכות המשיח וקץ הפלאות, והשגעון הכה כל כך שרש עמוק וגבר בין המאמינים הרבים באזמיר, עד שהרבו בתשובה וענו נפשם בצומות וסגופים בגופם כדי לחחיש יום הישועה, יש מהם שהיו מתענים הפסקות במשך כל ימי השבוע ובלילות, ואחרי התעניות היו עושים תקונים וסדרים „חצות" גם הרבו לטבול בים, בימות הקור עושים גלגולי שלג ונגררים על קוצים, וכל מיני סיגופים אשר בתשובת „המשקל"[14], לפי זכרונות עדי ראיה האמונה הזאת הכתה שרש ותתפשט כמרוצת הברק בכל ערי תורקיא בזמן מועט, „מלבד כמה נביאים ונביאות באזמיר, ובשיאו (כיאו), וברודוס, ובאשכנז, ובמוריאה, ובמערב, מארבע כנפות הארץ ילדים וילדות זקנים וזקנות, כ"ם פה אחד צועקים בקול גדול אחרי שנפלו לארץ מתעלפים בנבואות גדולות ונוראות ואומרים ששבתאי צבי הוא הגואל האמיתי והוא משיח צדקנו ושהישועה קרובה, ובסגנון זה יצאו חמש מאות נביאים בקושטנדינא[15], וגם השפחות היו מנבאות באזמיר בנוסח הזה"[16].

האמונה השבתאית חזקה כל כך בין בני אזמיר עד שלא היו בעיר כי אם מתי מספר ממיושבי הדעת שלא האמינו בו, בהכחשת הפתגם ההמוני „אין נביא בעירו", הנה כי כן עלה בידי שבתי צבי לפעול פעולה נטרצת על רוח בני דורו התמימים, ולהביאם לידי התרגשות הלב בהראותו להם בפעם בפעם את יקר

10) תורת הקנאות, דף כ"ח

11) Coenen IV, 26—39 12) קצור ציצת נובל צבי, דף ל"ב ע"ב

13) וכל אלו הנביאים והנביאות היו מתנבאים מר"ח שבת תכ"ו עד ר"ח אלול הכ"ה (תורת הקנאות, דף י')

14 קצור ציצת נובל צבי, דף מ"ה ע"ב 15) שם, דף י"ג ע"א

16) כי אני ראיתי כתב אחר שבא מאזמיר המעיר על שפחת גויה שראתה מה שלא ראו חכמי ישראל, וקיימה גם כן נבואת נשים וקטנים (שם, דף ח' ע"ב)

יקר תפארת גדולתו ומלכותו בקהל רב, עד שההטולה כזאת עיורה עיני הרואים, בחשבם הדבר היותר קל לאותות ומופתים ודברים נוראים מכבשונו של עולם, פעם אחרת היה נחבא אל הכלים בהתעלמו מעיני כל זר והיה מתבודד, אומרים אמור שגם אשתו שרה הפרוצה היתה לו לעזר לא מעט והשלימה מלאכתו ברוח הזנונים שהיתה שפוכה על כל הליכותיה, והיא ידעה למשוך אליה לבות בני הנעורים, גדרי הצניעות השמורים בטהרם בכל תפוצות הגולה ובפרט בארצות הקדם נהרסו ביסודם, כי התאספו אנשים ונשים בחורים ובתולות יחד לרקוד ולשטות עד להשתגע, ומתוך הגיל והענג פעמים לא רחוקות שכחו הסדרים החטנים ויפרעו חקי המוסר, וקול מיושבי הדעת המעטים לא נשמע עוד או כי נבצר מהם מהשמיע קולם; שבתי צבי ובני חברתו כבשו כל העדה הגדולה האזמירית וימשלו בה כמעט בלי גביל, והימים ההם נראו בעיניהם ובעיני המון העם כהתחלת הגאולה וימות המשיח.

וצום העשירי שנפל בשנה ההיא ביום הששי לשבוע קרב ובא, לפי דברי הנביא „צום הרביעי וצום החמישי וצום העשירי, יהיו לבית ישראל לששון ולשמחה" (זכריה, ח׳ י״ט), שבתי צבי בתור משיח ובעל הגאולה, הוטל עליו להראות בפועל ובמעשה התחלת תעודתו המשיחית, על כן היתה פקודתו לבטל הצום הזה, — הראשון שנזדמן לפניו מן העת שהחל להגלות כגואל ישראל, — ובמקומו לעשות אותו יום משתה ושמחה, ובהיות שלא היה באפשריות לשלוח דבריו אל יתר ערי ומדינות הגולה, הסתפק באפשרי ויצו על בני אזמיר לחוג אותו ברוב גיל והדר ככל החגים והמועדים.

ר׳ שלמה אלגזי היה אולי היהודי בכל העיר שלא רצה להכנע לפני הפקודה הזאת ולבטל הצום, אך מפחדו ויראתו את המון העם לבלתי ישלחו יד בו; ברח חוץ לעיר[17]), ואליו נספחו כעשרה אנשים שלא היו מאמינים במשית המדומה[18]), הקבוץ הקטן הזה התאסף באחד הכפרים להתפלל ולשפוך שיחה בצום ובתענית כעין מחאה נגד השגעון שתפס את כל בני העיר. המצב המכוער והאי בטוח הזה נמשך באזמיר לא פחות משלשה חדשים, לפי דברי בעלי הזכרונות היו בעיר יותר ממאתים נבאים ונביאות, וכלם פה אחד העידו ואמרו ששבתי צבי הוא משיח בן דוד, וכל המערער אחריו אבד חלקו מהעולם הבא[19]).

בכל בתי הכנסיות באזמיר בכל יום אחר תפלת שחרית, מנחה וערבית היו מזמרים כמזמור כ״א שבתהלים: ה׳ בעזך ישמח מלך, וגם היו כותבים שמן בנירים עבים ותולים אותם בכתלים, ולפעמים היו עושים באמצע כתר מלכות ובתוכו רושמים שמו של שבתי צבי, וכן בכל יום השבת בברכת המלך „הנותן תשועה למלכים" היו אומרים במקום „שלטן מהמד" „אדוננו מלכנו שבתי צבי משיח אלהי יעקב אריה דבי עילאה, ה׳ ירום הודו ויגדל מלכותו ויצמח פורקניה ידבר עמים תחתיו ולאומים תחת רגליו, הוא יושיענו ויגאלנו, כי תקדמנו ברכות טוב, תשית לראשו עטרת פז[20]).
בכל

17) קצור ציצת נובל צבי, דף ח׳ ע״ב 18) שם, דף י״א ע״ב 19) שם, דף ח׳ ע״ב
20) תוח״ק, דף ח׳

בכל יום הרבו העם לבוא אל ביתו להקביל פניו, וכן באו אורחים מערי הסביבות ומדינות רחוקות עד אשר היה מן הנמנע לקבל את כלם, על כן ציוה למשרתיו שלא יכניסו יותר מארבעים או חמשים בכל יום על הסדר, באופן שהיו אורחים שנתעכבו שם שלשה או ארבעה שבועות עד שניתן להם רשות לבוא ולעמוד לפניו[21]), דברי שבתי צבי היו יקרים בעיני העם, וכל הגה היוצא מפיו נחשב אצלם כדברי אלהים חיים. וישנו וישלשו אותו פעמים רבות, בדבריו היותר פשוטים היו תולים סודות ורמזים עד אין חקר, וכל מעשיו הנבערים היו בעיניהם לאות ולמופת.

הדברים הנפלאים האלה שקרו באזמיר נתפשטו במרוצת הברק בכל מדינת תוגרמה, איטליא, אשכנז והולנדה; במצרים, רודוס ושיאו החזיק כמעט כל העם באמונה הטפלה הזאת, בסופיא בירת בולגריה כל הקהל האמין, ומשפחה אחת הסבה את שמה לשם „משיח" ועד היום נודעו צאצאיה בעיר ההיא ובסביבותיה, באנדרינופלא היה בראש המאמינים הרב האשכנזי ר׳ יעקב שטרימיר או משטרים, בבלוגראדו רוב הקהל נטה אחריו, ובראשם הרב ר׳ יוסף אלמושנינו, ועד הקצה היותר צפוני במדינה בבודון אשר בהונגריא התוגרמית, אשר היה שם הרב הפולאני ר׳ יעקב בן צבי המאמין הגדול בש"ץ[22]), ועליו אומרים שמסר נפש מישראל להרגה על אשר לא עשה מי שברך בבית הכנסת לחיי שבתי צבי, ופסק דין שהאיש מורד במלכות בית דוד הוא, והתיר דמו של אותו יהודי, וכן קם נביא בעיר בושנא וביתר הערים, ובפרט באשכנז הולנדה איטליא מדינת פאם טונים ואלגזייר[23]), ואין להתפלא שנלכדו חכמים רבים וגדולי הדור באמונה האוילית הזאת, בהיות שבעלי בריתו של שבתי צבי העומדים בראש התנועה, הפיצו שמועות נוראות ומפליאות במקומות היותר רחוקים, שאי אפשר לבדוק ולחקור אמתיות הדברים במקום המעשה.

כל רושמי דברי הימים ההם ועדי ראיה, יספרו מעשים טמרים תוצאות השגעון המשיחיי בקרב כל קהל ישראל: א) בתשובה על ידי צדקה וסיגופים, אשר כמעט אין הדעת סובלתם, ב) ברקודים בבתי הכנסיות עם ספרי התורה בידיהם, ג) בהפסק כל העסקים והמסחר, עד שרוב עשירי היהודים ירדו מנכסיהם, ד) בנשואים של בהלות וזיווג בין נערים קטנים ונערות קטנות פחותים מבני עשר שנים, בשלוניק העדה היותר גדולה היהודית בתוגרמה, היו אז משבע מאות עד שמונה מאות נשואים כאלה, ולפי דברי בעל הזכרונות היו ילדים בני עשר עם ילדות פחותות מזה... כדי שיכלו נשמות שבגוף.

אמנם לא לבד היהודים הנוטים אחרי התנועה האוילית הזאת השמיעו נוראות ונפלאות, נוצרים רבים היו לעזר לא מעט להפיץ הידיעות על דבר המשיח המדומה בכל ארצות הישוב, הסופרים והמזכירים אשר בלשכות צירי הממלכות שבארופה

---

21) שם, שם 22) הצד צבי, דף ג׳ ע״ב

23) לפי מחיצתי שאני כותב רק „דברי ימי ישראל בתורקיה וארצות הקדם" נאלץ אני לקצר במקום הזה על תהלוכות התנועה השבתית מחוץ למדינות האלה, והרוצה לדעת כל המוקרים יעיין בדברי ימי ישראל לר׳ צבי גרץ, אשכנזית והתרגום לעברית (חלק שמיני) ואבן הטועים לר׳ דוד בהגא (וינה שנת 1873, והוצאת „דביר" תל-אביב 1922)

שבארופה, סוכני בתי המסחר האנגלים וההולנדים וכן כהני הדת הודיעו בסכתביהם כל המקרים באזמיר, ואף שבדרך כלל היו מתלוצצים על היהודים ועל הלומותיהם, אחדים שבהם נטו בסתר לבם לאמונת שבתי צבי, כי הם ראו בעיניהם ויקיימו דברי נבואת האנשים והנשים המתעלפים ומפרכסים באבריהם, ומבלי שירגישו בדבר ובלי כונה לכתחלה היו הסבה שנוצרים רבים נטו לאמונה הזאת, וכדברי בעל הזכרונות „הערלים מאמינים ואומרים ליהודים גם אנחנו נלך עמכם לארץ הקדושה, כי הרבה נוצרים החזיקו את השגעון הזה לדבר אמת" וכן יעיד בן הדור ההוא שהיה גם דרויש (נזיר מחמדי) אחד בקושטנדינא מתנבא על שבתי צבי שהוא המשיח, שלא לבד היהודים נתקבצו אליו כי אם גם קצת ישמעאלים התחילו להאמין בו.

לוא היה חשד ותפונה בלב שבתי צבי על תעודתו ומשיחיותו, התהלה והכבוד שחלקו לו כל היהודים הקרובים והרחוקים, החזיקו את לבו ועוררו בנפשו הבטחון והאמונה בכחו הפלאי, וכי הוא לבדו בחיר האלחים להושיע ישראל ולעשות נפלאות ונסתרות ודברים יוצאים מחוץ לגדר הטבע, בכל יום היו באים אליו שלוחים מכל תפוצות הגולה נושאים תשורות ומכתבי הכנעה, כולם מקדישים ומעריצים אותו וכולם מגידים שנכונים היהודים להקריב נפשם בעדו. לוא היה שבתי צבי איש חכם ובעל רצון ששם לו תכלית ברורה ומטרה ידועה, כי אז עלה בידו להשתמש בשעה המכשרת ההיא לעשות לו שם עולם, ולהשיג תכליות נכבדות לאשר והצלחת כנסת ישראל, בכח ההתפעלות התמימית הנובעת ישר ממקור הלב ומסירת נפשם ומאורם של המאמינים בו — מצד אחד — ובסבת הטלהטת הכבדה שבין ממשלת תוגרמה וכנסת ויניציא באי כריתים ובים התיכוני — מן הצד השני — אך האיש הזה הסתפק בהנחת רוח והתכנעה שקבל מקהל מעריציו, ובריח קטורת הפאר והכבוד שהקריבו לו מכל הפנות; הוא לא היה איש מסוגל ללכת בגדולות ולחשוב מחשבות רמות, על כן היה מאמין בשגעונו כי כל התקוות המשיחיות תבאנה מאליהן בכח נסים ונפלאות אי טבעיים, לו לא היתה כל מחשבה גדולה או קטנה שקוה להשיג בכח פעולותיו, לא כן מתי סודו הקרובים אליו נביאו נתן העזתי וסיעתו שהיו נוכלים ועשו כל מעשיהם בכונה להוליך שולל המון העם ולהשתמש בפתיותם לעשות להם כבוד ועושר.

בשגעונו וברוח דמיונו, שבתי צבי ראה את עצמו מלך מוכתר מכל היהודים, ויחשוב שהוא מלך על מלכי ארץ וכאילו העולם כלו שלו, ויחלק לאוהביו מלכיות מדומות בכל העולם, ויעש מלכים וימנה פחות וסגנים בכל העולה על רוחו על העולם כלו, ויקרא להם שמות כשמות המלכים והשרים והמדינות הקדמונים ובכן חלק את כל הארץ הידועה לו בפשטיותו לעשרים ושש נהלות, ואלה הנודעות לנו לפי הזכרונות והרשומים מן הימים ההם: א) אחיו יוסף מלך יהודה, ב) אחיו אליהו, מלך ישראל, ג) תלמידו הראשון יצחק שילוירה, ד) אברהם תיכיני, ה) משה הכהן, ו) שמואל פינטו, ח) שלמה קארמונה אשר הגיד לו שנגלה אליו אליהו הנביא, ט) רפאל יוסף ברהין הג'ילבי ממצרים, ועליו אמר ששרש נשמתו היא נשמת יואש המלך, י) חיים פיניא מאזמיר למרות שהיה בראשיתו המתנגד היותר גדול שלו, יא) אברהם

אברהם רוביו איש עני מדלת העם באזמיר, נמנה למלך על חלק אחד ואמר עליו שנשמתו נשמת יאשיהו המלך, ובתמימותו לא חפץ למכור מלכותו בעד כל הון, יב) הרופא אברהם מיכאל קארדוזו שברח מפורטוגל נמנה למלך על המדינה שיצא ממנה ואשר היה בה בתור אנוס, ועוד ארבע עשר מלכים אשר לא הגיעו שמותיהם אלינו.

לפי דברי בעל הזכרונות „והיו קצת מן אותם שמינה אותם מלכים ושרים יראים לנפשם, פן כשבתו על כסא מלכותו ישכחם ולא יקיים הבטחתו, לכן שאלו ממנו שיתן להם כתוב וחתום מידו, איך הפקיד אותם למלכים ושרים כאשר נדר להיות בידם לראיה, וכן עשה כתב להם בידו וחתם שמו ונחתם במשפט כחותמו"[24]). העיר אזמיר דמתה בפרק ההוא למדינה בתוך מדינה; היהודים כמעט שכחו חובותם לארץ מולדתם, ואף שהסתפקו באמונה ותקוה, לא התקוממו בחזקת היד ולא הראו פעולה או מעשה כנגד המלכות, אך בכל זאת במתכון או שלא במתכון היו נכונים להביא מהפכה בסדרי הממשלת בשעת חירום עם ויניציא; בעת ההיא פקידי הממשלה היו לועגים ליהודים ולחלומותיהם בסתר לבם, ובהסח הדעת היו מעלימים עיניהם על כל הסקרה, בהיות שהיהודים היו נותנים להם שוחד ביד נדיבה, מן הפקידים היותר קטנים ועד הקיימקאם (ממלא מקום שר הגליל) שקבל זהב הרבה לבלתי הקים שטנה עליהם; ותנת המקרים לא יכלו להשתקע במקומם מבלי שיודעו החוצה, אך הויזיר הגדול אחמד קיופרולו אף שהיה במערכות המלחמה לקחה שמץ מנהו, הפקידים באזמיר לא יכלו עוד לכסות המעשה, הקאדי (שופט) שהיה עמו בהתחברות מן העת שבקר אותו בביתו, נתן לשבתי צבי זמן שלשת ימים לנסוע לעיר הבירה להצטדק לפני השרים היושבים ראשונה במלכות, והוא בעצמו נסע לקושטנדינא להקדים ולגלות מעשי היהודים לבלתי יטילו קו של חשד אשמה בו.

ויהי כשמוע הויזיר הגדול את דברי הקאדי ויקצוף עד מאד, וישלח דברו אל הקיימקאם לתפוס את המשיח המדומה ולשלחו לעיר הבירה, ולא אחר השר לקחת אותו במשמר ולשלחו לקושטנדינא בחזקת היד אסור באזיקים, הפעם נוכח שבתי צבי לדעת כי נבצר ממנו לעשות נפלאות ודברים שחוץ מן הטבע, עתה אורו עיניו לראות כי התעוהו אנשי חברתו נתן העזתי במגלתו המזויפה, ואברהם היכיני בתמימותו כי הוא נקדש מעת לידתו להיות גואל ישראל, הוא נוכח לדעת שלחנם קוה למעשה נסים, ושאינו יוצא מגדר יתר האנושים, באופן שאין ביכלתו לעשות דבר חוץ מן הרגיל, כל התעודה המשיחיית נפלה ברגע אחד ונהרסה עד היסוד בה, ומבלי לבקש חשבונות רבים גמר בינו לבין עצמו, שמכיון שנטעה על ידי אחרים שהוליכוהו שולל בשקרים ודברי כשב, עליו להיות מטעה אחרים במתכוין, וכל מעשיו היו מן היום ההוא והלאה בזדון[25]).
וכני

24) תורת הקנאות, דף כ״ח—כ״ט

25) יוצא מתוך הודאת שבתי צבי בעצמו ביום י״ח תמוז תכ״ו לפני הרבנים באנדריאנופולא, שלא השגיחו עד עתה כראוי כל כותבי תולדותיו וכה דבריו: „שהרשע המזויף נתן העזתי עם ספר קטן שיש לו, שאמר שהיה טמון מזמן רב יותר מת״ק שנה שהיה כתוב בו: הנה בן נולד למרדכי צבי שבתאי שמו, והוא יהיה גואל ישראל, ומחק מה שהיה כתוב וכתב שמו, ועל פי הדברים האלה נתפסתי ממנו... ונטעני בדברים שהכל היה שקר וכזב (קיצור ציצת נובל צבי, דף ל״ט ע״ב)... גם אני התחלתי להטעות את העם" (שם)

ובני חברתו הקרובים אליו שנוכחו גם הם לדעת שקץ המעשה והמשחק המעציב כבר בא, לא נשאר לפניהם אמצעי אחר כי אם להוסיף להוליך המון העם שולל בשקריהם, הם הפיצו השמועה שכבר הגיעה השעה המוגבלת מאת ההשגחה האלהית להתחלת תעודת שבתי צבי כנבואת נתן העזתי, עוד מעט והשלטן מחמד יקח כתר המלכות מראשו ונתנו לגואל ישראל, מזכירו של המשיח המדומה ר׳ שמואל פרימו קוה שכעוד שנים עשר יום יגיעו לעיר הבירה, אך נבואתו לא נתקיימה גם הפעם.

ביום הרביעי לשבוע כ״ב טבת תכ״ו (31 דקמבר 1665) נסעה הספינה מאזמיר, אך עמד נחשול בים, והסערה הגדולה עכבת אותה בדרך בעוד ששה ושלשים יום, עד אשר הגיעה להוף דרדניל ביום הרביעי לשבוע ר״ח שבט, וגם בזה היה מקום למאמינים לשקר ולספר נפלאות ממנו, כי השביח שאון ימים והמית גליהם ושבעת הסער „היה עמוד ענן מתמיד ועולה לפניו״ [26].

בדרדניל הכרחו כל הנוסעים לרדת היבשה כי הספינה היתה דרושה לתקון, ושוטרי המלכות תפסו בו ויוליכוהו בעגלה עד הכפר קוג׳וק־ג׳יקמיג׳י אשר בקרבת עיר הבירה, שלשה ימים ארכה הנסיעה ביבשה, וכשהגיעו שם התעכבו מפני כבוד השבת שלא חפצו להכריח את החכם היהודי לחללו, על ידי מבשר נודע הדבר אל יהודי קושטנדינא, אשר מהרו לצאת באניות שיט לקראתו, ועל ידי שוחדיות נתנו שומריו למאמינים בו לבוא ולהקביל פניו. ביום הראשון ב׳ לחדש אדר א׳ הובא בספינה לעיר הבירה והוא יום הארבעים לנסיעתו מאזמיר, והקול נשמע בקושטנדינא כי האניה קרבה ובאה, וינהרו מאמיניו אל חוף הים לראות את משיחם, ויראוהו אסור בנחשתים ובמצב משונה ממה שקיוו לראות את גואלם, בין כה ובה נקבצו גם מן התוגרמים אל החוף ויהי מספר ההמון רב מאד, ובעמל רב עלה בידי השוטרים לעשות סדרים ולהעלותו היבשה; הילדים התורקים היו קוראים אחרי היהודים ולועגים עליהם באמרם בקול גדול ? gueldi mi (גיילדי מי ?) „האם בא״ ?

אחד הפחות שנפקד לשמרו ולקחתו מן הספינה קדם פניו במכת לחי, ושבתי בראותו כי כלתה אליו הרעה השכיל להעמיד את עצמו כמשיח נענה ונדכה, ויתן לו גם הלחי השני. ביום ההוא הוצג לפני הויזיר הגדול אחמד קיופרולי ומועצת השופטים, אך לא היה בו כח לעמוד אף בנסיון הראשון, וכאשר שאל אליו הויזיר מה המריצו להלהיב את לב כל היהודים, השיב אליו ביראה ופחד: חכם ירושלמי אני ומקבץ נדבות בעד עניי ירושלם; ואז הקאדי הראשי אמר אליו: וכי לא החזקת את עצמך למלך המשיח, והיהודים היו נגררים אחריך ? והוא השיב אליו: אני לא אמרתי מאומה, ומה אשמתי אם אחי היהודים מכבדים ומעריצים אותי ? ויצו הויזיר להוליכו לבית האסורים, מקום אשר הסוחרים הלווים ואינם פורעים אסורים שם. בכל זאת לא התיאשו המאמינים בו, והיו הולכים אצלו עם רב חוגג ומתפללים עמו, עד שראו שרי המלכות אותו ברעה, ואחר שבעה ימים בתשיעי לחדש אדר שני, שמוהו בכבלי ברזל ברגליו בבית מאסר אחד צר עד שלא יכול לסבול, ויחלה פני היהודים הבאים לראותו, שידברו אל הג׳יליבי שלחני

26) תורת הקנאות, תופס שלישי

(שלחני) של הוויזיר יהודה בן מרדכי הכהן, לחמול עליו ולהוציאו משם אל איזה מקום שיחפוץ, ועל ידי השפעת גבירי וראשי היהודים הקרובים למלכות אשר היו עוד נשמעים דבריהם השפיעו על הוויזיר לשלחו הזין לעיר לבלתי יבלבל את העם באולתו.

ביום הראשון שלשת עשר יום לחדש ניסן מקץ שלשה וששים יום לשבתו בכלא הצר ההוא, פקידי הממשלה הוציאוהו ממאסרו ויעלו אותו באניה אשר נסעה ביום ההוא דרך ים המארמארה (ים השיש), ותגיע ביום המחרת ערב פסח אל חוף דרדניל, ושם הפקד ביד שומר הכלואים לאסרו במבצר החדש קום־קלעי (Kum-Kaleh) במקום שהיה מלפנים המגדל היוני אבידוס (Abydos) מצד האסיא, והיהודים היו קוראים העיר הזאת מבצר או קאשטיליוס (Castillos) בספרדית, על פי שמה התורכי Çanak-kaleh (ג'אנאק־קעלי) „מגדלים" (חומת הכדרות), על כן קראו את שם המגדל שנאסר בו „מגדל עוז" או „מבצר עז".

בעיני אנשי בריתו ומאמיניו היה הדבר הזה לפלא כי לא גזרה המלכות משפט מות עליו כדין מורד במלכות, וזה היה לראיה בעיניהם על קדושתו וכי נפל פחדו על הממשלה לבלתי נגוע בו לרעה, ולבלתי יפילו משערות ראשו ארצה, ובאמת פחדה הממשלה משאונו בהיותה שקועה בכל מעיניה במלחמה באי כריתים והוויזיר אחמד קיופרולי שהיה בקי בתהלוכות המדיניות ראה בחכמתו שלא טוב להמיתו כאחד האדם, פן יקודש בעיני העם אחרי מותו כאחד הקדושים, בהיות שבלעדי זאת רבו הנוטים אחריו בין היהודים וכין יתר העמים, ותצמח עוד אמונה חדשה, ואז יעמדו היהודים הנוטים אחריו במדינה ומחוץ למדינה וידרשו דמו, ונוספו גם הם על האויבים הוויניצים והצרו לממשלה מבפנים ומחוץ.

שבתי צבי כמעט יצא לחרות ממאסרו הצר, וישוב לסורו להודיע גלוי לכל העם כי ימות המשיח כבר באו, וכי התורה התלמודית והמסורה בטלו והגיעו לקצם; בערב פסח שחט כבש אחד לקרבן פסח בעדו ובעד ביתו, ויצלה אותו בחלבו ויברך לפני אכילתו „ברוך מתיר אסורים" ויאכל הוא ובני חברתו עמו. שר המבצר בראותו הכבוד שנהגו בו היהודים, בעד בצע כסף פנה בעדו ובעד אנשי חברתו החדרים היותר מרווחים שהיו במבצר, ועשרים איש מבעלי בריתו העמיד אצלו, וינהג גם הוא עמו כבוד כנסיך ושר מלוכה, ובזה עשה עסק טוב כי דרש מכל הבאים לראות פני האורח הנפלא אשר אתו לשלם לו מעשרה עד חמשה עשר גרוש לגלגלת. גם בני העיר הקטנה דרדניל ראו ברכה בעסקיהם, וירויחו הרבה משכר הדירות והכלכלה כי רבו הבאים לעירם, בקושטנדינא המו מפרצות הים ומבואיו מהאניות ההולכות ושבות לדרדניל, מכל המדינות באו היהודים בחבורות לראות ולהראות את פני האדון המשיח, ומספר האורחים לפי בעלי הזכרונות מן העת ההיא ועדי ראיה, היה בכל יום משבעה עד עשרה אלפים איש; בעת ההיא נתן העזתי היה יושב שקט ושאנן בעזה ומנבא על תקופת ימות המשיח שכבר באה, ודוחה היום הגדול והנורא המיועד לתשועת מיום אל יום ומחדש לחדש. לפי דברי סופר אחד מן העת ההיא נסע גם לאיטליא לעשות נפשות לאמונתו, החכם המטיף אברהם היכיני ובעלי בריתו בקושטנדינא, היו משתדלים גם הם להפיץ עוד יותר האמונה המשיחית בין העם

העם וקלי הדעת, וכאשר ערכו מכתב רבני ויניציא אל רבני קושטנדינא ביום ח' אדר שני לשאול אמתיות הדברים, המכתב נפל בידי אנשים מכת השבתאים, וישיבו דבר בכל העולה על רוחם, וכדי לתת יותר כח ועז לתשובתם זייפו התימות גדולי הרבנים בעיר הבירה הנודעים למתנגדי התנועה המשיחית, וזה תמצית התשובה:

„המנביהים לשבת בשבת תהכמונים... הרבנים המובהקים שלמים וכן רבים אשר בויניציא הבירה, האותיות... כיננו ידיכם קדש הגיעו אלינו, שואלים ודורשים על אדות נוצת העזים אשר קנה ר' ישראל ירושלמי בן אברהם נר"ו פה קושטנדינא, ונפל שם הפירש בין קרוביו, באמרם כי היה מקחו מקח טעות, ונמצאת סחורתו השובה בתכלית ומתקבלת בכל מדינה, והמוציא לעז עתיד ליתן את הדין, וכפי מה שפירשו אנשים סוחרים בקיאים בטיב משא ומתן יהיה ריוח גדול, אך צריך להמתין עד עת בוא היריד הגדול בע"ה לשנת הבאת הזב"ה, ותמכר בדמים יקרים. כל הדברים האלה חקרנו ובדקנו האמת עם ר' ישראל הנ"ל כי כן נתברר לנו בברור גמור בלי שום ספק, ואלכם הכהנים המצוה הזאת לעשות כראוי, ה' ישפות שלום בין בעלי הריב שיזכרו מעשה ושלא יעדערו עוד בדבר הזה, כי נאמן ר' ישראל לה'... בסדר ונתתי שלום בארץ" ועל החתום התימות מזויפות של הרב הכולל ר' יום טוב בכמוהר"ר הנניה בן יקר ושלשת רבנים אחרים, וכדי לתת יותר כח ועז, החתימות המזויפות נאשרו מאברהם היכיני „כל האמור למעלה אמת ויציב ונכון וקים ומעשי ר' ישראל שלמים ברוב תפראת ישר צדק באמונה ישרה, נאום עבד רבותי, אני צעיר, אני אברהם היכיני"[27].

המכתב המזויף הזה יתן לנו תמונה שלמה מן האמצעים אשר השתמשו קנאי השבתאים להוליך שולל ולהטעות העם, ואחד מהם דוד יצחקי כתב לרבני ליוורנו: „כל איש יהודי מחויב להאמין במשיח אלהי יעקב שבתי צבי כשם שעליו להאמין ביחוד השם באלהי ישראל ותורתו"[28].

הנה כי כן התקשרו העבים עוד יותר ויהיו לחשך ואפלה, וכמעט שלא היה אפשרי למיושבים בדעתם להכיר האמת, ורבני קושטנדינא בעצמם היו נבוכים ולא ידעו מה להשיב לשואלים אותם, ובאותה השעה שבעלי ברית שבתי צבי ערכו התשובה המזויפת לרבני ויניציא, רבני עיר הבירה התועדו ואחרי משא ומתן ביניהם על הענין המסובסך הזה, ויחליטו כי טוב לשלוח ארבעה חכמים אשר ראוי לסמוך עליהם מירושלם לעזה, לחקור אמתיות הדברים מפי הנביא נתן, המכתב שערכו לר' אברהם אמיגו אשר בטחו בו, יפיץ אור בהיר על המצב המסוכן שעמדו בו יהודי עיר הבירה והצער שהיה להם בסבת שבתי צבי והנלווים אליו:

„[illegible]לן בעמק של הלכה... כמהר"ר אברהם אמיגו... ידוע להוי למר, כי לא אחת ולא שתים בשבתנו בישיבה אחת בבית הועד על אדות בר נפלי אחד

---

27) קיצור ציצת נובל צבי, דף י"ד ע"א

28) שם, דף ל"ח ע"ב

אחד קדוש רב ועצום צבי צדיק... אשר נתן ה׳ לו לב לדעת כל הענין הנ״ל, רבות מחשבות בלב ולב איש מעדת ישראל, הללו מימינים והללו משמאלים, מפיהם יוציאו מלים על גפי מלים עד שנתפרסם הדבר מאד, בעיני האומות, ולא נעלם ממעלת כבוד תורנותו כי בחזקת סכנה עומדים כל העם מקצה. ובפרט בעיר הקרובה למלכות, תגדל הסכנה, מה שאין הפה יכול לדבר, ועד הנה עזרנו ה׳ ויעזור בע״ה.

„לכן מנהיגי העיר די בכל אתר ואתר מזהירין מן הדין אזהרה בתר אזהרת להמון העם, הצנע לכת ילכו עם אלהיהם ולא ישמע קולם החוצה בפרטים הללו, „זולתי ישימו יד לפה ואשרי המחכה בלבו, אמנם שומע אין לדברי מורים, כאמרם: כי בוצינא קדישא הנ״ל הוא אומר כי קרוב הדבר ואין פחד, ואנחנו פה קושטנדינא עד הנה לא ראינו שום דבר פלא ולא שום נס מענין אחד קדוש בר׳ נפלי (אולי רמז לצבי — נפתלי) בפרט, ומענין אחד קדוש אשר לו ניב שפתים בעזה, כי אנחנו בריחוק מקום, אותותיו לא ראינו זולתי קול שאון... זה אומר בכה וזה אומר בכה... ומכאן נמשכו קטטות אצל כל עבר ופנה, כי נחלקו העם לכמה דעות... ואין שלום יוצא מתוך המריבה, על כן קירות לבנו הומה לנו כי אנו דואגים אוי מצרינו אוי מצדנו״.

„ובהיותנו בבית הועד נושאים ונותנים בפרטים הנזכרים, רוח נסע מאת ה׳ והסכמנו לדעת אחת שילכו לעזה לפחות ארבעה מגדולי ישראל אשר קהל עדתנו עליהם יסמוכו... והם יעמדו בישיבה אחת בעזה ימים או עשור עם בוצינא קדישא הנ״ל, וישאו ויתנו עמו על כל דבר שבקדושה, ואם הם יסכימו כי ראו מהאותות והמופתים מראות אלהים דברי הנביאות על פי שרשי תורתנו הקדושה והתלמוד הקדוש ישלחו לנו מפי כתבם, אמנם אם הדבר מפוקפק בעיניהם ומחופש, המה בחכמתם יודיעונו מלים מפי כתבם, ולפחות נזהיר את העם כי לא יוציאו מפיהם מלים כי הסכנה מצויה, ואם ישלחו לנו מפי כתבם מלים כי ככה הסכימה דעתם הזך, גם אנחנו דרכם נבחרה לשמור ולעשות בכל אשר יורונו... הרב כמוהר״ר גבריאל איספיראנסה ושני המאורות הגדולים כמוהר״ר שלמה אלימאן אשכנזי וכמוהר״ר חיים אבולאפיא נר״ו ומר ניהו נר״ו, המה יועדו ללכת לעזה ושמה יעמדו עם מעכ״ת לשאת ולתת עם בוצינא קדישא נתן דיינא הנז׳ או אם באולי מעכ״ת או שום אחד מהחכמים השלמים הרבנים הנ״ל כבר הסכימה דעתם בעניני בוצינא קדישא הנ״ל לאיזה צד מהצדדים הנ״ל, על כל פנים כונתינו היא כי יחדיו יועצו ללכת לשאת ולתת עמו... כי הסכנה עצומה... רק הדבר צריך תלמוד לדעת עיקרן של דברים... כי עיני כל ישראל עלינו, ואם ישאל מעכ״ת על ענין הוצאות הדרך, הנה על הנגיד המרומם הה״ם הנעלה כמוהר״ר יהודה כהן בכמוהר״ר מרדכי השלכנו יהבינו על ענין ההוצאות הנ״ל, והוא כתב לנשר הגדול כמוהר״ר גבריאל הנ״ל על זה הענין. נאם דורשי שלומו החותמים בקושטנדינא בסדר וציויתי את ברכתי לכם (שהגיע בין י״א—ט״ו אייר תכ״ו) ובשנת ו׳ה׳י׳ת׳ה לה׳ המלוכה,

יום טוב חנניא בן יקר — משה שאנג׳י — כלב כבמוהר״ר שמואל[29].

המכתב הזה יראה עד כמה הכתה שרש התנועה המשיחית בלב כל העם בעצם עיר הבירה הקרובה למקום המעשים, עד שהרב הראשי ר׳ יום טוב בן יקר וחבריו הדיינים לא יכלו לעמוד על אמתיות הדברים, והלקו כבוד לשבתי צבי ולנביאו נתן העזתי, ונשמרו לבלתי נגוע בכבודם פן ואולי דבריהם מיוסדים על אדני האמת, ולמרות הסכנה המרחפת עליהם, ולמרות האחריות שהיתה נתונה על שכמם בתור ראשי היהדות התוגרמית, אזרו חיל להתערב בענין המסופק הזה, ויערכו דבריהם לרבני ירושלם דברים כהויתן ולא בדרך רמז, מכתב כזה שאם היה נופל בידי הממשלה היה די והותר בו להביא שואה וכליון על כל יהודי המדינה.

נראה הדבר שהרב הירושלמי ר׳ אברהם אמיגו שבטחו בו חכמי קושטנדינא ותלו בו כל תקוותיהם החריש ולא השיב דבר לא לחם ולא לקנאי הגדול בדורו ר׳ יעקב ששפורטש מלונדרה שהיה בעת ההיא באמשטרדם, ההשערה הקרובה לודאי היא שלא היו לו די אונים להתגרות בשבתאים אשר שנבו ממנו, ואולי לבו נבא לו שיהיה תסבה להשחית את מקור הנדבות הבאות מהוצה לארץ לעיר הקדש באופן אשר שתיקתו נחשבה בעיני רבים הפוסחים על שתי הסעיפים כהודאה גמורה, וכבן בלי רצונו ואשמתו היה הסבה להחזיק האמונה בלב הרחוקים ממקום המקרים.

במגדל קום־קלעי בדרדניל ישב שבתי צבי „בכבוד גדול ונתדר בקדש כאיש אלהים״ ויצא הפעם ביד רמה לרמות את כל העם בשקריו ובכזביו, וישלח ספרים אל היהודים אשר בתוגרמה, ארץ ישראל, אשכנז, פולוניא ואיטליא שיעשו תשובה ויתקנו מעשיהם לבלתי יהיו הסבה לעכב הגאולה, כי רק בשבילם הוכרח לשבת בכלא איזה ירחים כדי לתקן החטאים, כי הסטרא אחרא גרמה כל זאת שעדין לא נתקן העולם כראוי, וכן כתבו החכמים בעלי בריתו מאזמיר וקושטנדינא, וישלחו אגרות בכל תפוצות ישראל, ובכל עיר ועיר שקבלו היהודים הכתבים האלה היו שבים בתשובה ועושים סגופים ועינוים שאין לשער. באזמיר עיר מולדת המשיח המדומה גבר השגעון עד אין חקר, החכמים היו מזהירים את העם שיטהר כל אחד את ביתו ויבער כל הבהמות והחיות הטמאות כמו הכלבים החתולים ודומיהם, גם צוו לבדוק המזוזות התפילין והציצות אם כשרים הם, כי במהרה יבוא אליהו הנביא, על כן השתגעו כלם ויחכו מעת לעת התגלות מלאך הברית טרם התגלות הגאולה; פתאום באת אשה אחת ותגד לכל מי שחפץ לתת אמון לדבריה שבא אליה איש עני על פתח ביתה ויבקש ללחם, ועד שהלכה להביא פרוסת הלחם נעלם מסנה העני, וכודאי שהיה אליהו הנביא בכבודו ובעצמו שבא לנסותה, וכל אחד היה מספר מקרה אחר בסגנון שונה.

כן היה מקרה עם עשיר אחד ושמו שלום נרמיזא או גרמיזאנו כשהגיעו הכתבים מקושטנדינא על התגלות המשיח שמח מאד, ויעש סעודה לאוהביו לעת הצהרים, וכאשר סעדו לבם וישתו וישכרו, והנה אחד מן החבורה אמר

29) קיצור ציצת נובל צבי, דף ח׳ ע״א

אמר ראו בכתל איש זקן בלי תפונה שהוא אליהו, וכל המסוכים בדמיונם ובשכרותם ענו ואמרו: אמת הדבר שגם אנו רואים תמונתו, ויקראו בבת אחת: ברוך הבא בשם ה'! והקול נשמע כחוץ וירונו כל העם כי בביתו של שלום נרמיזאנו התראה אליהו הנביא, והשמועות הבדויות האלה נודעו בכל ערי תוגרמה והמדינות הקרובות במרוצת הברק[30].

בגאות לבו יצא שבתי צבי לבטל את צום הרביעי כמו שבטל את צום העשירי בהיותו באזמיר, ומזכירו ר' שמואל פרימו שלח כתבים בכל תפוצות הגולה לאמר: „צום הרביעי (שבעה עשר בתמוז, שהיה בשנה ההיא ביום השלישי לשבוע), יהיה לששון ולשמחה לכל היהודים, כי באותו היום תשרת השכינה על שבתי צבי ובאה בו דעת הנפש כי הוא המשיח"[31]), ויקרא הצום של שבעה עשר בתמוז יום „טוב" בתמוז[32]), וכמו להגדיל המבוכה בקהל ישראל ולהראות למאמיניו כי מורד הוא בחזקת היד בתורת ישראל המקובלה ובורא תורה חדשה, הסכים לדחות את יום השביתה השבועי; המהמדים שובתים ביום הששי, היהודים ביום השביעי, והנוצרים ביום הראשון, שבתי צבי קבע את יום השני לשבוע ליום המנוחה, והתחיל ביום שלשה ועשרים לחדש תמוז שנת תכ"ו, ויכנה אותו „שבת הגדול" כי הוא יום שביעי לתחית רוחו[33]), וכל הנמצאים שם במבצר מהיהודים יותר מארבע אלפים איש ואשת הבאים לראותו ולהשתחוות לו פנים ארצה, קנו שביתה ונהגו בו קדושה יותר מיום שבת קדש.

וכאשר נוכח שכל העם הולכים אחריו בעינים כנורות בלי פוצה פה ומצפצף וכי כל הגה היוצא מפיו קדוש יאמר לו, אזר כח לעשות עוד פרצה גדולה בתורת היהדות, ובמוצאי שבת קדשו יום השלישי לשבוע (כ"ד תמוז תכ"ו) ערך על ידי מזכירו פקודה לעדת היהודים באזמיר, וכתב הוזר לכל קהלות תוגרמה (כי מחוץ למדינה לא היה מספיק הזמן) להפוך את יום צום תשעה באב לחג ולששון שהוא יום לידתו, וכאשר שאל אותו חכם הולנדי שהלך לקבל פניו ושמו אברהם קרקש מה טעם ראה בזה, ענה אליו שזה רמז הפסוק: „ארבעים שנה אקוט בדור, ואומר עם תועי לבב הם והמה לא ידעו דרכי" וביום שיחול תשעה באב שנת תכ"ו ימלאו לו ארבעים שנה על כן יש לחוג אותו היום ועוד גלה לו טעם שני ששמו בעצמו מורה על זה בראשי תיבות שבת צבי = יום תשעה באב שבתי צבי בל יתענה[33]).

וזה נוסח הכתב הוזר ששלחו בעת ההיא לכל קהלות תוגרמה:

„יתברך שמו ויתעלה לעד אמן.

„יום מוצאי שבת הגדול שלי ושל אחי ועמי אנשי עיר מגדל עז וכל שנמצאו „בו, יום ג' לחדש תמוז האביר שבחדשים בסדר ויסעו מרמתה ויחנו „ברמון פרץ, יום ח' לתחית רוחי ונפשי והוא יו"ם ט"ו"ב' (כ"ג) בתמוז, אחי „ועמי אנשי סופיאה אנשי אמונתי יע"א, אנשים ונשים וטף וכל מדינת „ומדינה וכל עיר ועיר מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע שלום רב לכם מארון „השלום וממני בנו ידידו שלמה המלך".

גוזר

30) תורת הקנאות, דף י"ב

31) קיצור צצית נובל צבי, דף כ"ח ע"א

32) שם, דף כ"ט ע"א

33) תורת הקנאות, דף י"ד

„גוזר אני עליכם שיום ט׳ באב הבא עלינו לשלום תעשו אותו יום „משתה ושמחה גדולה, במאכלים חשובים ומשקים ערבים וכרכוי נרות „ואורות וניגונים רבים בשירים רבים, מפני שהוא יום לידתו של שבתי „צבי מלככם עליון למלכי ארץ, ולענין מלאכה ושאר דברים תעשו אותו יום טוב „גמור ומלבושים מעולים; ובסדר תפלת יום טוב, רק אמירת לעכו״ם מותרת „לכם אפילו במלאכה דאוריתא ושיכות הנגון (הנגון בכלי זמר) מותר לכם מכל „וכל, וזה נוסח התפלה: ותתן לנו ה׳ אלהינו באהבת מועדים לשמחה חגים „וזמנים לששון את יום הנחמות הזה זמן לידת מלכנו משיחנו „שבתי צבי עבדך ובנך בכורך באהבת מקרא קדש זכר ליציאת „מצרים״ יתקראו בפרשת השבוע עד „תחת אשרות הפסנה״ חמשה בני אדם „בספר תורה כשר ובברכות כיום טוב גמור, והמפטיר יפטיר „כה אמר ה׳ מצא „חן במדבר״ עד „ולחטאתם לא אזכור עוד״ (ירמיה ל״ה), ותתפללו מוסף של יום „טוב תחת קרבן מוסף ובחזרת ספר תורה קראו מזמור „יפיפית מבני אדם״ „בקול גדול ובשפה ברורה ובנעימה קרושה, וכזמירות בין יושב בסתר עליון, „ומזמור שירו לה׳ שיר חדש, תוסיפו מזמור קל״ב שהוא „שיר המעלות „זכור ה׳ לדוד את כל ענותו״ עד „אויביו אלביש בשת ועליו יציץ נזרו״ „ומזמור „בשוב ה׳ את שיבת ציון״, וקראו הלל גמור בברכת גמורה, ובלילה „תקדשו קידוש של יום טוב עם ברכת שהחינו, ונוסח קידוש כנוסח התפלה, „שהוא ותתן לנו וכו׳ מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את יום חג הנחמות „הזה את יום טוב מקרא קדש הזה זמן לידת מלכנו משיחנו שבתי צבי „עבדך בנך בכורך, ומזמור הראשון של ערבית הוא מזמור פ״ט שהוא „משכיל „לאיתן האזרחי חסדי ה׳ עולם אשירה״ עד „כירח יכון עולם ועד בשחק נאמן „סלה״ וזה המזמור גם כן תוסיפו בזמירות, זכור ה׳ לדוד ומזמור בשוב ה׳ את „שיבת ציון; והיה היום הזה לזכרון יום טוב גדול לדורות עולם, אות היא „לעולם ביני ובין בני ישראל, שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם „הטו אזניכם ולכו אלי, שמעו ותחי נפשכם ואכרתה לכם ברית עולם חסדי דוד „הנאמנים, נאם דוד בן ישי נורא למלכי ארץ הנכר הוקם על כל „ברכה ותהלה משיח אלהי ישראל אריה דבי עילאי וטביא „דבי עילאי שבתי צבי״[34]).

בנוסח הכתב הזה כתב לכל הקהלות הקרובות והרחוקות במדינות תורקיה וארץ ישראל, ומאזמיר שלחו העתק הכתב ששלח להם שבתי צבי למדינת אשכנז פולוניא ואיטליא אם גם באחור גדול ובעבור זה נתעוררה שמחה גדולה במדינות האלה אשר ראו בצעד הזה התחלת הגאולה עד שלא ידעו מה לעשות ובפה מלא אמרו שכמעט כל העולם הוא שלהם[35]).

לפי

34) קיצור ציצת נובל צבי, דף כ״ט ע״א וע״ב, ר׳ יעקב ששפורטש נותן לנו הכתב חוזר שנשלח לעיר סופיאה (בירת בולגריה כעת) שנזדמן לו, בעוד שר׳ יעקב בן צבי הביא בתורת הקנאות נוסח הכתב ששלח לאזמיר שנפל בידו ושם באו הדברים יותר בקצור, וגם יש איזה שינוי קל בסגנון ובהערכה, אך לא בתכן ונראה הדבר שנתנו החוזר לסופרים רבים למהר ולכתוב על כן באו שינוים בסגנון.

35) תורת הקנאות, דף י״ד

לפי עדות בני הדור ההוא הקרובים למקום המקרים, היה בדעת שבתי צבי לעקור כל המועדים ממקומם ויום הכפורים בעצמו, ולקבוע יום הכפור החדש הראשון של שנת תכ״ז שנפל בשבת ביום החמישי לשבוע שהוא יום שמנה בתשרי וכן לקבוע יום השני בכל שבוע ליום המנוחה[36], כאשר כבר שבת בפעם הראשונה בכ״ג לחדש תמוז, אך לא הספיקה לו השעה, כי גאותו השיאתו לעשות זר מעשהו אשר הרס כל בנינו.

בין אלפי האורחים היהודים שבאו לראות ולהראות את פני המשיח המדומה במצר עז, היו שני תלמידי חכמים שלוחים מעיר לבוב, האחד ר׳ ישעיה בנו של ר׳ דוד הלוי בעל „טורי זהב״ ונכדו של ר׳ יואל סירקש מחבר „בית חדש״, והשני היה אחיו חורגו ר׳ ליב בן הרב הידין; מלבוב נסעו דרך ויינה וקושטנדינא ויגיעו למבצר בראשית חדש תמוז תכ״ו, ויעמדו לפני שבתי צבי ברתת ורעדה, ויגידו לו כל הצרות שסבלים היהודים בפולוניא וההרגה שהיתה בשנת ת״ח ועד שנת ת״ך, וישב אליהם דבר: כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה! וישאל אותם אם ר׳ ישעיה הוא בנו של הרב בעל „טורי זהב״ ואם ר׳ ליב הוא בן אשתו, ויאמרו כן, ויוסף לשאול אותם: השלום לאביכם הזקן? ויאמרו אדוננו אבינו זקן מאד בן שמנים שנה ותש כחו על ידיו ועל רגליו, לכן אם מצאנו חן בעיני אדוננו יתן לנו דבר מה לרפא את אבינו הזקן, ויתן להם התיכת נופת ויאמר אלהם: יאכל החתיכה הזאת ומיד ירפא, אחרי כן פשט מעליו כתנת פסים שהיה לו ויתנה לר׳ ליב ויצוה עליו להלביש אותו את הרב הזקן בעל אמו ולומר הפסוק: תתחדש כנשר נעוריכי, ור׳ ישעיה עורר אזני הלא אני בנו והבן קודם לכל דבר, ולמה הפקיד אדוני הסגולה הנפלאה ביד איש אחר? ויגער בו שבתי צבי בלשון אשכנז: שווייגט! (schweigt, שעניני דום!) ויגלה להם סודות גדולים, בתנאי שלא יגלו לשום אדם ואפילו לאביהם הזקן, הרבנים התמימים האלה שלוחי פולניא הקבוץ היהודי היותר גדול בגולה, ואשר כל בית ישראל סמך עליהם לדעת ולהכיר אמתיות הדברים מרוב פחד ואימה והתגרשות הלב, חלו בלילה ההוא[37], ובהיות כי לא היו בעיר הקטנה הזאת לא רופא ולא סמים להרפא, נאלצו לשוב לקושטנדינא או כי שבתי צבי בעצמו שלחם שם אל איש סודו ואיש ימינו אברהם היכיני לחזק לבם באמונתו במתק לשונו ולבל ירבו לנסותו ולחקרו.

אחרי עמדם איזה ימים בעיר הבירה בחברת היכיני, שבו אל מבצר עז ביום השני כ״ג לחדש תמוז שהקבע לשבת הגדול, ויהי כי רעבו ללחם וישלחו את משרתם לקנות להם אוכל בשוק, והדבר נשמע ששני השלוחים מפלוניא חללו את יום השבת הגדול המשיחי, וכאשר התיצבו לפני שבתי צבי הראה להם פנים זעומות, וישאלו את המזכיר ר׳ שמואל פרימו ששב מקרוב מברושא, מדוע פני אדוננו רעים עמנו היום ואינם כמו בפעם הראשונה ושניה שקבלנו פניו? והוא השיב להם הלא ידעתם כי נחש ינהש אדוני, ואולי לא נזהרתם לשמור קדושת יום השבת הגדול? ויהי הדבר הזה לנס ולפלא בעיניהם,

ויוה:

36) קיצור ציצת נובל צבי, דף ל״ב ע״ב
37) הורת הקנאות, דף ט״ז

ויודו על עונם ומיד נחרצה להם, ויתן להם לאות כבוד וזכרון מטבע זהב בעת התפרדם מעמו, וגם אגרות לבשר בשורות טובות[38], ויוסף לאמר להם אף על פי שאני יודע שאין אתם מגיעים למקומכם קדם ראש השנה הבא עלינו לשלום קחו הכתבים האלה, ולאביהם ר' דוד שלח על ידם אגרת וזה לשונה:

„יום העשירי לתחית רוחי ואורי היום יו"ם ט'ו'ב' לחדש תמוז (כ"ג לחדש), אדיר שבחדשים בסדר ויסעו מרתמה ויחנו ברמון פרץ, מנחה היא שלוחה מאתי לאיש אהוב זקן ונשוא פנים הלא הוא הרב ר' דוד לבית הלוי בעל „טורי זהב" עוד ינוב בשיבה טובה דשן ורענן יהיה, מהרה אני אנקום נקמתכם ונחם אנחם אתכם כאיש אשר אמו תנחמנו, על אחת כמה וכמה כפולה ומכופלת, כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה" נאם דוד בן ישי עליון למלכי ארץ הגבר הוקם על כל ברכה ותהלה משיח אלהי יעקב וישראל אריה דבי עילאה וטביא דבי עילאה שבתי צבי"[39]).

לפי דברי בעל הזכרונות, השלוחים האלה אשר הסתפקו רק לדעת כל הרמזים בדברים המכוסים ואי מובנים ששמעו כל ימי שבתם במבצר עז, שאלו לשבתי צבי למה בחר דוקא הפסוק „ויסעו מרתמה", והוא השיב אליהם כי עד עתה היתה השכינה בצער ובגלות, וזהו ויסעו מרתמה כי הרתם הוא הרוגז, ועתה שיש שמחה גדולה נאמר ויחנו ברמון פרץ כי אני דומה לרמון שכל הספירות נבללים בו, ואני בא מפרץ כי דוד מצאצאי פרץ, גם הפסוק „ושנת גאולי באה" בגימטריא שבתי צבי, והשלוחים התמימים האלה ששבעו רצון, נטלו רשות ממנו וילכו לדרכם. בעת ההיא היה שם גם הרב הפולאני ר' ברכיה, בעל „זרע בירך" בין מרבית האורחים הבאים להקביל פניו ויצא ממשכנו שמח וטוב לב, במרוצת הדברים שהיו בין האורחים האלה הבאים ממרחקים והמשיח המזויפה, הם הגידו לו שנמצא במדינתם נביא חדש ושמו ר' נחמיה הכהן אשר ניבא כי באזמיר קם המשיח האמיתי גואל ישראל שבתי צבי, ומקודם היו חושבים אותו המון העם למטורף הדעת, ועתה שבאו למקום המעשה וראו בעיניהם שנתאמתו הדברים, נוכחו כי רוח אלהים בו, והאיש המוזר הזה נסע לתוגרמה לראות את פני המשיח או כי השלוחים הפולאנים שבו כבר לעירם ויאיצו בו שיסע למקום הרחוק ממדינתם.

בתוך אותו הזמן שבתי צבי אשר נזדמן לפניו האיש המכויז משהייתו מארץ רחוקה, בטח לכו בו שירבה לעשות נפשות לאמונתו, וברצותו להשתמש במקרה המוזר הזה החל להגיד בכסיבת מאמיניו: עוד מעט והמקובל הגדול שבדור הנביא נחמיה כהן שאין משלו בכל תפוצות הגולה יבא אצלי. בסוף

38) שם, דף ט"ז

39) נוסח הכתב הזה על פי ר' יעקב בן צבי שהיה בידו הכתב המקורי או העתק ממנו (תורת הקנאות, דף כ"ז) מנגד לזה ר' יעקב ששפורטש יתן לנו טופס הכתב הזה באיזה שנוים (קצור ציצת נובל צבי, דף כ"א ע"א) על פי העתקה שהמציא לו ר' משה סגל לגיסו ר' מאיר א'יס'ר'לן בווינה, העתק מהעתק שנשתבש מיד ליד והמעתיק סבר י' במקום ח' ויכתוב באותיות המספר „עשירי לתחית רוחי" במקום ח' (שמיני) כאשר בא בכתב החוזר לכל תפוצות הגולה שנכתב במוצאי שבת הגדול שבדא מלבו ושהגיע לכ"ג תמוז, הסימן יו"ם ט'ו'ב' שוה לכ"ג, ובלי הפונה היו נקודות על ו' ט'ו'ב' והמעתיק לא הרגיש בזה, המלות „נחמיה הנביא ימהר לפני ברנת ובצהלה" הוסיף משלו (בקצור ציצת נובל צבי) או שהמעתיק לר' יעקב בן צבי קצר והשמיט המלות האלה.

בסוף חדש אב נחמיה כהן הגיע לקושטנדינא, וביום הרביעי ראש חדש אלול בא למבצר עז ונתקבל מיד בכבוד גדול, וכאשר התיחדו בחדר מיוחד המשיח המדומה מאזמיר והנביא מטורף הדעת מפולוניא, נראה שלא שחקו איש בפני רעהו כדרך שני רמאים שנפגשו יחד, על קלות דעת הקהל וסכלותו שמוליכים אותו שולל, אלא נכנסו מיד לויכוחים להוכיח איש את רעהו לראות יד איזה מהם תהיה על העליונה ומי יוכל לנצח את חבירו, ענין הויכוחים לא נודע על נכון וישאר תמיד סוד כמוס בהסתוריא, אך נראה שרוב דבריהם היו סובבים על ענין משיח בן אפרים, כעין השאלה אשר ערכו תלמידי ישוע הנוצרי אליו, שלפי דעת המקובל הפולאני היה מחויב להגלות קודם המשיח בן דוד, ובכל הראיות שהרבה שבתי צבי להביא והרמזים בספרים שהראה לו, לא מצא קורת רוח בתשובותיו, וביום הששי ככלות הויכוח לא העלים את דעתו מהמון העם שהיה שם, כי זה האיש שבתי צבי איננו הגואל צדק, ויצעק בקול גדול: „עד מתי אתה שבתי צבי תאמר שמשיח בן דוד אתה וגואל ישראל, אני אומר שהלואי תניח לישראל שיהיו במעמדם כמו שהיו מקדם", הדבר הזה וההתנגדות שלא קוה מעולם צר מאד בעיני שבתי צבי והנלוים אליו, אחרי שהוא בעצמו הקדים להכריז על האיש נחמיה כי קדוש הוא וכל דבריו מיוסדים על אדני האמת, ועתה הקדוש ההוא מכחישו על פניו ומגלה רמאותו ברבים, לצאת מן המבוכה הזאת לא נשאר אמצעי אחר כי אם להמיתו, ובני חברת המשיח המדומה החלו אולי להתלחש על האופן הזה, רק שפחדו מן השומרים התורגמים; הפולאני נחמיה הרגיש כבר כי לא נצפנו לו ימים טובים וימהר לצאת מן המבצר ביום הראשון חמשה ימים לאלול בכעס גדול, ויקרא בקול רם באזני המחמדים כי חפץ הוא להמיר את דתו בדת האיסלאם, וישם מצנפת הישמעאלים על ראשו ויהיה למחמדי.

מיד נסע לקושטנדינא ומשם לאנדרינופלא אשר היה שם חצר המלכות לרגלי המלחמה עם הויניצים על האי כריתים, ויוצג לפני שר העיר הקיימקאם מוסטאפה ועל ידי תרגמן גלה לו את כל מצפוני השבתאים כי שבתי צבי מבטיח להם להסיר כתר המלכות מעל ראש השלטן מחמד לשים אותו על ראשו, וגם ששוטרי המבצר מכסים על כל המעשה בעד השוחד שמקבלים מן היהודים, וכי אין להמון העם אשמה בדבר, רק ששבתי צבי מטעה אותם ומסיתם לתנועה התיא, הקיימקאם מוסטאפה הגיד את כל דברי נחמיה לשלטן אשר התעבר מאד ויקרא אליו את המופתי ואנני ויתר חכמי המחמדים באסיפה גדולה (דיון) חוץ־סדרית להועץ מה לעשות עם המבלבל ומטעה שבתי צבי, ויחליטו שאין טוב להמיתו בהיות שמלבד היהודים נמצאו גם כן תוגרמים אחריו, ואחרי שיהרגוהו המון העם יקדישוהו ויעריצוהו ותצמח אמונה חדשה שתפריע את שלום הארץ, על כן נגמרו אומר להטות לב המשיח המדומה ולהכניסו בברית התורה המחמדית, למען יכנסו גם רבים ממאמיניו לדת האיסלאם, וישלחו רצים לדרדניל להביאו אנדרינופלא ואת היהודים אשר בסבו גרשו ויכום מכות יורדות חדרי בטן, ותגדל המבוכה בקושטנדינא והערים

והערים תקרובות, המאמינים קיו עוד הפעם שכבר קרבת העת רצון וכי שבתי צבי יקח בחזקת היד הכתר מעל ראש השלטן מחמד וישים אותו על ראשו, ומיושבי תדעת המעטים פחדו לבל תציץ גזרה קשה ורעה על כל היהודים בתוגרמה.

ביום י"א אלול יצא שבתי צבי מדרדניל וביום י"ג בו הגיע לאנדרינופלא, וכבואו העירה הפקד בידי הקייטקאם מוסטאפה אשר נתנו בחברת יהודי מומר לדת מהמד שהיה רופא החצר, להיות המליץ בין שרי המלכות והמשיח המדומה ששפת תורקית מורה לו וכדי להטות לבו כדי שיכנס להורת האיסלאמית; הרופא הזה נקרא באס־םיותי תאיאט־זאאדי ואולם שמו בהיותו ביהדותו היה משה בן רפאל למשפחת אברבנל, ויאיים עליו כי כלתה אליו הרעה מאת השלטן וכי ימיתהו ביסורים קשים כדין מורד במלכות, שיקשרו לפידים בוערים על בשרו ויכהכוהו ברחובות העיר, וידושו את בשרו בקוצים, רק בזאת יוכל להסיר חמת המלך מעליו אם יאות לעשות כמוהו להמיר דתו בדת האיסלאם. השלטן מחמד התקצף גם עם הרופא הזה על כי העלים ממנו כל ענין שבתי צבי, ויען לו הרופא שאין לו אמון בדברי הכל כאלה, כי רוב היהודים אינם מאמינים בו ואין בהם אשמה, וכי הוא לבדו הוליך שולל ויטעה המון העם קיי הדעת ומאמינים לכל דבר.

שבתי צבי הוצג לפני השלטן ביום החמשי לשבוע ט"ז אלול (16 ספטמבר 1666), מקץ שלשה ימים להיותו באגדרינופלא, ובאותו המעמד היה גם רופא החצר היהודי המומר תאיאט־זאאדי שהיו מכנים אותו היהודים ג'ודיו (judio — יהודי) שנשתבש כפי הסופרים בשם ג'ידון כתור מליץ בין השלטן ושבתי צבי אשר שפת הארץ היתה מורה לו, המשיח המדומה השתחוה אפים ארצה לפני השלטן מחמד אשר שאל אליו: האתה הוא המשיח? ויען ויאמר לא הוד מלכותו, ויוסף השלטן לשאול לו: ולמה מכבדים אותך היהודים בתוארי מלכות? ועתה אפשוט את בגדך מעליך ואורה בך שלשה חצים ונראה אם לא יגעו בך לרעה ואם יקומו דבריך שאתה המשיח ועושה פלאות, המשיח המדומה נבהל בשמעו דברי השלטן, אז הש אליו הרופא ויאמר אליו אם אין בידך לעשות פלאות ואם מובטח אתה שלא תוכל לעמוד בנסיון הזה, דע כי כלתה הרעה מאת השלטן ואין לך אמצעי אחר לצאת מן המבוכה הזאת כי אם בהמיר דתך כמוני, לא נדע הדבר אם היתה מלחמת פנימית בקרב שבתי צבי ברגע ההוא בשמעו עצת הרופא תאיאט־זאאדי, ואם נקפו לבו להסכים לדבריו, המשיח המדומה לא היה אמיץ לב ורוח, ונפשו כבר נקעה מהיהדות כפי תכניתה בימים ההם, על כן שמע לעצת הרופא המומר ומבלי לעשות חשבונות רבים, השליך ברגע ההוא את הבוניטה (Boneta) שהוא כובע היהודים מעל ראשו ארצה, לאות שהוא מקציץ הנימא האחרונה עם היהדות, ועבד אחד הושיט לו מצנפת לבן ומעיל ירוק ויצנף מצנפת המתכדים על ראשו ויכנס לדת האיסלאם, וייטב הדבר בעיני השלטן מחמד ויאר אליו פניו ויכנהו בשם מחמד איפינדי כשם מחוקק דת האיסלאם, ובאותה השעה הפקידהו בשרותו לשומר הסף בחסידות (קאפוג'י־באשי־אוטוראק) Capugi - basi - oturac, ויקצב לו שכרו מאה וחמשים לבנים ליום, ואשתו שרה בהמירה דתה קבלה השם (פאטמי־ Fatme - Cadin

קאדין

קאדין), גם נתנו לו אשה תוגרמית אחרת על אשתו ושפחה אחת לפלגש, המופטי ואנני איפינדי הורה לגרים החדשים דת מחמד ושפת תוגרמית בכל יום עד שידעו בבקיאות חקי התורה החדשה.

נחמיה הכהן הפולאני אשר הסב כל התמורה הזאת, ואשר כל מגמתו היה לרפא את בני דורו ממשובתם, שב אחרי כן לעירו ולמולדתו ויהי שם ליהודי שומר דת באמונה כבראשונה, אך ישב דומם ושם לפיו מחסום, ולא גלה למי שיהיה מכל אשר ראה וידע, וכאשר אלצוהו בני עירו להגיד להם פשר דבר, היה אומר אליהם: „קוו למשיח האמיתי ולא לזה".

הקיימקאם מוסטאפה שאל את פי השלטן מה לעשות באנשי חברת שבתי צבי ותהי תשובתו שראש התנועה כבר הורה להם הדרך שצריכים ללכת בו, כלומר שיכניסום תחת כנפי הדת האיסלאמית, והמוסר ההרש כדי לקחת נקמתו בעוכרי נפשו שהוליכוהו שולל בהמציאם לו כתבים מזויפים שהוא המשיח, לא נסוג אחור מלבקש להביא אסון על כלל ישראל בתורקיא, ואולי חפץ להצטדק לפני השרים על מעשיו על כן הוציא מתחת ידו כל מכתבי ההכנעה שערכו לו ראשי וגדולי היהודים הנוטים אחריו ושהם היו הסבה להטעות אותו, אז נמלא השלטן מחמד חמת עזה ויגזור להשמיד את כל היהודים בתוגרמה מבני שבע ולמעלה, ואת הילדים מבן שבע ולמטה להכניסם בדת האיסלאם, וכבר נתנה הפקודה לערוך ספרי האף והחמה, אמנם לאשר היהודים נמצאו לכם אוהבים גם במצבם הנורא הזה, ושני שרים מגדולי המלכות התנפלו לפניו ויבקשו ממנו לבטל הגזרה הרעה, שאינו ראוי שבאשמת חוטא אחד או איזה נוכלים ורמאים תאבד אומה גדולה כיהודית. אומרים אמור שהשלטנה האסיקי אם השלטן אוהבת היהודים מלאה דבריהם כי נכמרו רחמיה על עם היהודים, וישמע השלטן לקולם וינחם על הרעה אשר חשב לעשות לישראל, בכל זאת לא אמר די האח הבוגד הזה לרדוף את בני אמונתו הישנה, וימסר את החכמים שהטעוהו ושנטו אחריו, אך השרים ואם השלטן התחננו גם עליהם עד אשר מחל השלטן להם.

המקרה המוזר והמכוער הזה השפיל ודכה עד הארץ את היהדות התוגרמי שבלעדי זאת היה ככר בשפל המדרגה, העמים השונים והתוגרמים חרפו ובזו את היהודים בסתר ובגלוי על קלות דעתם ומשובתם, הילדים היו לועגים עליהם ורצים אחריהם בראשי חצות וברחובות קריה, והיו קוראים אחריהם בפה מלא pust pust (פושט! פושט! שענינו בוגד! בוגד!), חרפת הרבנים הסוחרים והסרסורים גדלה כל כך עד ששלשת חדשים היהודים היו צפוים אלי מות, שלשה ירחי עמל עברו עליהם, ומיושבי הדעת בושו לצאת ממחבואם, רבני וגדולי העיר היו הראשונים לצאת ולהוציא את העם מן המבוכה, ויכריזו בקהלות ויזהירו את העם לשכוח המקרים ולעשות שלום בין האנשים אשר שגו להאמין בנטעה ובין מיושבי הדעת שלא האמינו בו, ויסכימו להחרים בחרם גמור את כל מי שיאמר לבעל תשובה: זכור מעשיך הראשונים, שלא יזיד איש מישראל לקלל ולחרף את המאמינים ששבו מטעותם „ויעשה שלום ביניהם (בין הכופרים והמאמינים) בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כאשר יראו המנהיגים והחכמים בכל עיר ועיר, פן יבא הדבר לפני המלך".

ביום

ביום י״ב לחדש כסלו תכ״ז רבני קושטנדינא ערכו מכתב חוזר לרבני אזמיר בשמעם שהנביא השקר נתן העזתי הולך ומתקרב לאזמיר, מתוך המכתב הזה נדע המצב הנורא אשר היו בו יהודי תוגרמה בפרק האי בטחון התוא והסכנה העצומה שיכולה להתחדש עליהם בכל רגע, וזה תמצית דבריהם:

„... כי כעת כזאת ריהוא מלתא תיא והראשונות תזכרנה, וקרוב לודאי כי יהיה גרמא בנזיקין, מה שאין הפה יכולה לדבר... למען ה׳ יכנסו דברינו אלה באזניכם כי לא דבר ריק הוא, כי חיי כל ישראל תלוים... וה׳ משמים ישקיף לחמול ולרחם על עמו ישראל, גם שמענו כי ישבו בינכם אנשים אשר עדין מחזיקים באמונתו ואומרים יחי אדוננו המלך (פלוני) ומברכים אותו בתוך הקהלות סדי שבת בשבתו, ועוד הוסיפו עליהם מזמורים ופזמונים אשר נתחדשו בימים ההם, ומעשים ותיקונים אשר לא יעשו עדין הם תופסים בהם, והנה לעת כזאת כבר נודע לכם מה שעבר על נפשינו המים התרונים כסבתו, ולולי חסדי ה׳ כי לא תמנו וזכות אבותינו היא שעמדה לנו כמעט נתמוטטו רגלי שונאי ישראל, ומה אתם מחזיקים בדברים לא יועילו... וגוזרים אנחנו בהורמנא דידן... שכל התיקונים אשר ניתקנו הן על פי האיש הידוע והן על פי אחר בסבתו, כולהון יהון בטלין ומבוטלין ולא יזכרו עוד שלא יעלה על לבבכם לעולם... וגם בכל יום שבת קדש תאמרו הנותן תשועה למלכים, ותברכו למלך שלטן מחמד כי בימיו נעשתה תשועה גדולה בישראל, ואל תהיו מורדים במלכות ח״ו, כי תזיקו לכם ולעסכם, ולכל הכלל, על כן חדלו לכם מן האדם, ולא יזכר ולא ישמע עוד על פיכם, ודעו שאם לא תשמעו אלינו אנחנו נרע מי ומי האנשים המורדים המסאנים לשמוע, ונדכה ונרדפה אותם עד חרמה והמס כראשם״ [40]).

אך בכל עמל והשתדלות הרבנים לא תרגעו הרוחות כי אם במקצתן, והמנוחה לא שבה כאשר קוו לכנסת ישראל ימים רבים, כי המשיח המדומה לא טמן ידו בצלחת ואף שהמיר את דתו שב לסורו לבלבל המוחות ויעיז פניו לכתוב לאחיו אליה צבי לאזמיר בעשרה ימים אחרי המרתו:

„עתה הניחו לי כי השב יתברך עשני ישמעאל, אני אחיכם מחמד קאפוג׳י באשי אוטוראק, כי הוא אמר ויהי, הוא צוה ויעמד ד״ך אני לדודי ודודי לי (שהוא כ״ד אלול), היום יום ט׳ לתדושי ברצונו״ [41]).

בני חברתו שהלכו אחריו מדרדניל וקושטנדינא, בעמל רב עלה בידיהם להתיצב לפניו והוא התנצל לפניהם על המרתו באמרו אל ירך לבבם על אשר נעשתי תוגרמי, כי גזרה מלפני השמים היא וזה מה שכתוב בפרקי דר׳ אליעזר שהמשיח יהיה נבלע בין הישמעאלים, וגם בספרי הקבלה הראה להם שכן צריך הדבר להיות, והמאמינים האדוקים והתמימים האלה במספר שלש מאות נפש אדם המירו גם הם דתם בדת האיסלאם, והכונד מחמד קאפוג׳י למד עמהם יום ולילה חכמת הקבלה ויבאר להם שני הפסוקים שראשי התיבות רומזים עליו

---

40) תורת הקנאות, דף כ״ב 41) שם, דף י״ט

עליו: ויהי מ'ק'ץ' (מלך ק'דיש צ'בי) ש'נ'ת'י'ם (שבתי נקרא תוגר ישמעאלי מחמד) י'מ'י'ם' (יהיה מושיע ישראל מהרה) וכ"ו, באופן שהוא ובני סיעתו היו מתנהגים ופוסחים על שתי הסעיפים, פעם כיהודים ופעם כמהמדים וכאשר הוכיח אותו המופטי ואנני על מעשיו המוזרים, היתה תשובתו שבאופן הזה מקוה לעשות נפשות לתורת האיסלאם.

בערי המדינות הרחוקים ממקום המעשה רבו עוד הנוטים אחריו אם בסתר ואם בגלוי, אחיו היו מכריזים עליו ששבתי צבי לא המיר דתו, כי בקדשו עלה השמימה לקבל כתר המלכות על כל העולם מיד האלהים, וזה שהמיר דתו הוא איש אחר כצלמו כדמותו, חכמים אחרים הכרים לאיש המשחית הזה הכונד בעמו, היו שוקעים עצמם בספרי הקבלה למצוא רמזים שכך צריך להיות באחרית הימים, כי היה קשה להם מאד שהם בתחלה מסרו נפשם בעד המשיח המדומה הזה, ועתה נעשה פתאום מחמרי על כן לא נאשר לפניהם אמצעי אחר כי אם לעמוד במרדם ובשקרותם והקשו את ערפם, ביניהם היו כאלה מבני חברתו אשר הכינסו את עצמם לתנועה המשיחית במחשבה תחלה לקעקע את בירת היהדות התלמודית ולעקרה מן העולם, והם: נתן העזתי, יעקב פאלאג'י ויעקב ישראל דוחאן שהיו נביאי שבתי צבי ומשמיעי דברי קדשו בפרק גדולתו, ועתה אחרי המירתו ברצונם ושלא כרצונם נחשבו לנביאי שקר בעיני כל העם, ומראש הפסגת ירדו לעמקי תחתיות והיו ללעג ובוז, על כן רוכס החזיקו באולתם וברמאותם, יותר מכולם, הנביאים נתן העזתי ושבתי רפאל שהיו מקודם עוברים בערים ובארצות שונות לבשר הגאולה על ידי שבתי צבי לא אבו עתה לרדת מגדולתם.

כל הימים אשר נחשב שבתי צבי בעיני העם למלך המשיח העתיד להגלות בעת רצון, ישב נתן העזתי בארץ ישראל שקט ושאנן, ועבודתו היתה לשלוח משם אגרות מבשרות ישועה לכל תפוצות הגולה, אך כמעט נודע שהמשיח המדומה המיר דתו, ויאוש נורא תקף את כל הלבבות, אז הכין נתן את מצבו הנורא ויכין את עצמו לצאת לדרך לאזמיר ולערי תוגרמה הארופית להוליך שולל את קלי הדעת שהיה עוד באפשרי למצא ולצוד דגים במים עכורים. מדמשק ערך דבריו אל המאמינים בארם צובא היא אהלב כיום כ"ב מרחשון שנת מש"ית ב"ן ד"ד ב"א (תכ"ז):

„השרידים ראשי עם נר"ו לשלום אין קץ, אמרי יביעון להודיע למעלתכם איך הגיעני ה' לשלום עד הלום דמשק יע"א, והנני הולך להקביל פני אדוננו מלך מלכי המלכים ירום הודו ותנשא מלכותו, באשר גזר עלינו על שנים עשר שבטים אשר בחר לו י"א איש לכל שבט... עתה באתי להודיע אתכם שאף ששמעתם דברים זרים על אדוננו יר"ה, אל ירך לבבכם... התחזקו באמונתכם מאד, כי כל מעשיו הם נסיונות נפלאים אין שכל האנושי יכול לבוא עד קץ תכליתם, עמוק עמוק מי ימצאנו בקרוב יתבררו הדברים על בורים ותדעו ותבינו ותשכילו ממוצא דברי, ואשרי המחכה ויגיע לתשועת המשיח תגלה מלכותו עלינו בעגלא".

באגרת

באגרת הזאת התחזקו השרידים המאמינים התמימים השבתאים עוד יותר בפתיאותם, והדבר נודע בקושטנדינא, על כן הריצו הרבנים וראשי הקהל בעיר הבירה ובראשם הרב הכולל ר׳ יום טוב בן יקר מכתב לרבני אזמיר ביום י״ב כסלו תכ״ז להזהירם שלא יכשלו בתרמית הנוכל נתן העזתי, מדמשק או אחלב נסע נתן רוכב על סוס חזק וחרבו מצומדת על מתניו וששה ושלשים איש עמו, וביניהם חמיו העשיר שמואל לישבונה, ואליהם נלוה תוגרמי אחד ממאמיני שבתי צבי ויגיע לחוף הים אלכסנדרתא היא סכנדרונה (כמאה וארבעים קילומתרים צפונית־מערבית מאחלב) ומגמת פניו לנסוע באניה לאזמיר אך פה הגיעה לאזניו השמועה כי רבני קושטנדינא ואזמיר מתנקשים לו, ובכן החליף את מקום נסיעתו ויפליג באניה לשלוניק, כמעט הציג רגליו בעיר הזאת הוא ובני לויתו והנה חמיו שמואל לישבונה חלה וימת ויקברהו שם, וכאשר נשמע בשלוניק שהגיע נתן העזתי לעירם, התאספו המון אנשים מרי נפש שהוליך אותם שולל בשקריו שענו נפשם בכמה עינוים וסגופים, וירצו לקחת נקמתם בעוכר ישראל הזה, עד אשר נאלץ לברוח מן העיר בעצם היום אשר הובל חמיו לקבורות, ויסע באניות לחוף הים מודגיא על שפת ים השיש ומשם הלך לברושא ויגיע שם בר״ח שבט תכ״ז (26 יאנואר 1667).

כמעט נודע לחכמי ברושא שהיו בעת ההיא ר׳ אברהם אוהבי ור׳ משה אלגזי שהנביא השקר שהרעיש העולם נמצא בתוכם, ויכריזו בכל העיר ששום איש יהודי לא יכניסהו בביתו ולא יתן לו לחם ומים, גם התועצו לגלות הדבר למושל העיר ולמסרו; לאשרו נמצא איש אדוק מן המאמינים שגלה את אזנו ויצפנהו בביתו, וכראותו כי רעה נגד פניו ברח מברושא דרך היבשה בחברת ששה אנשים מבני לויתו שנשארו נאמנים לו, ובראש חדש אדר הגיע לאזמיר, ויודע הדבר בעיר, וקהל המאמינים ששבו מטעותם בקשו למסרו אך גם פה לא חסרו לו אוהבים ואחד מהם גלה אזנו ויצפינהו באישון לילה בבית הרופא השבתאי אברהם מיכאל קרדוזו, וביום המחרת פתח לו הור בהלונו ודרך שם נמלט כי היו אורבים לו מבחוץ (ד׳ אדר תכ״ז) ויברח אל הכפר בונגאר־באשי אשר בסביבות העיר, וישב שם כשני חדשים ואחרי כן שב עוד הפעם אזמירה וכאשר נוכח לדעת שחסרו לו כל התנאים להמשיך לבות העם אליו, וכי צפוי הוא להמסר ביד הממשלה, ברח אל אי שיאו (כיאו) שהית מלפנים מרכז השבתאים, ושם מצא חברת פתאים ויהיה שם מחזיק בנבואותיו הכוזבות, פתאום עזב האי הזה וילך דרך החוף רודוסטו (תוגרמית תיקיר־דאג) למחוז אנדרינופלא.

רבני קושטנדינא שהיו בעיר השניה התורקית הזאת, בסבת מלחמת ויניציא שנמצאו שם בקיבת חצר השלטן, ורבני אנדרינופלא חרדו מאד כאשר נודע להם הדבר שנתן העזתי איש ימינו של המשיח המדומה הולך ומתקרב אליו, ויאמרו להרחיקו בכל אשר יוכלו, וישלחו לקראתו שלשה צירים הרופא דוד קוריאל, הנביר אשר כבר אברהם אשכנזי, והחכם ר׳ יהודה בן משולם לחקרו ולבודקו, ביום ג׳ שמנה ימים לחדש סיון הגיעו אל העיר הקטנה איפסולה, המקום אשר נמצא שם נתן העזתי, וכאשר

התוכחו עמו מצאו שכל דבריו שקר וכזב, אז האיצו בו שיגלה דעתו ברבים אם בעל נפש הוא, שכל נבואותיו שוא ותפל, אך הוא עמד בדעתו שביום כ״ח אלול תכ״ה שמע כרוז שאחר שנה ואיזה חדשים תהיה הגאולה ולא נודע אליו בבירור כמה חדשים, על כן עליו לחכות עד אלול תכ״ז, ואם לא תבוא הגאולה אזי יודה בעצמו שכל החזיון מדומה ושכל דבריו בטלים, ולראיה לדבר נתן להם לפני הבית דין של איפסולה הודאה גמורה אחרי שנשבע לקיים התנאים וזה נוסחת:

„שרי טפסרי קושטנדינא העומדים בעיר אנדרינופלא יע״א וק״ק אשר באנדרינופלא, שלוחיכם באו אלי ולהפיק רצונכם ורצון שלוחיכם, ולהסיר תלונותכם מעלי שחושבים אתם לפי דעתכם שאני סבה ח״ו להביא נזק על ישראל, על כן קבלתי שלא לכתוב אל האדון אשר אני ושלומי בני ישראל מבקשים, ולא לאסוף עמי אנשים ולהתרחק מאנדרינופלא שנים עשר יום, וכזה אני מודיע נאמנה כי בכ״ח באלול של שנת התכ״ה שמעתי כרוז כתיבתא דרקיעא מכרזת ואומרת שמכאן לשנה וקצת ירחין תתגלה מלכות משיח בן דוד בלבד שכרוז זה לא פירש שם הגואל, וקצת ירחין לא פורש כמה הוא, על כן נמשך הזמן עד אלול שנתנו זאת שהוא התכ״ז, ואם יעבור הזמן אין ממש בכרוז זה, וכתב אחר זולת זה אין בו ממש, ולראיה כדבר התמתי שמי ביום נ׳ ה׳ לחדש סיון שנת התכ״ז פה איפסולה, דברי נתן בנימן״.

כמעט שבו השלוחים האלה לאנדרינופלא, והנה נתן העזתי חלל דבריו ויפר את שבועתו וישב בעיר קומירג׳ינה או גומולג׳ינה הרחוקה מאנדרינופלא רק שלשה ימים, ויאסף אצלו אנשים ריקים ופוחזים ויחזק לבם באמונת שבתי צבי, גם העיז לשלוח דבריו לאנדרינופלא לבלתי יצומו ביום שבעה עשר בתמוז ולעשות אותו יום משתה ושמחה. בעת ההיא היה באנדרינופלא בראש הנאמנים לשבתי צבי איש אחד מתלמידיו והיה האיש ההוא מקהיל את העם האדוק באמונה המשיחית ומראה להם את המומר־הבוגד, וכה הכתה שרש האמונה בלבם עד שהיו סרים למשמעתו יותר ממשמעת הרבנים, ואז נוכחו הרבנים שאין לאל ידם לעצור עוד התנועה לבטל צום שבעה עשר בתמוז וידאגו מאד על זה, על כן השכו שטוב להם אם יבואו בדברים עם שבתי צבי בעצמו, ואחרי המשא ומתן ביניהם נאות לתת כתב ידו להזהיר את העם שיש להתענות בי״ז בתמוז, ההזהרה הזאת היתה כעין פקודת מעצמו ולא לקיים דברי החכמים והתורה התלמודית, והכתב הזה לא מסרו בידי החכמים מתנגדיו מלפנים כי אם מסרו לאחד מבני חברתו החכם קארילייו שהיה מראה אותו לכל העם, וכאשר חפצו החכמים שיתן אותו בידם לאות ולראיה, הזמינו את נושא הכתב לבית דין, והפצירו בו עד מאד למלא בקשתם, אך האיש היה לא נאות להם ולא שת לבו להפצרתם, על כן נועצו הדיינים וימסרו אותו ביד השוטר באותו הלילה, ובבקר שלחו איש עתי למחכמה (בית המשפט) והכתיבו עליו שהוא חייב ארבע מאות גרושים וישימוהו בבית הסוהר מקום אשר הלווים ואינם פורעים כלואים שם.

ויתרו באנשי חברת המומר־בוגד שלא יתאספו עוד, וכן השביעו את החכם

משה

משה הכהן חתנו של ר׳ שמואל פרימו בנקיטת חרם שינרש את המאמינים מביתו ולא יאספו עוד עד ראש השנה. המאמינים הנאמנים לשבתי צבי היו נבוכים בעת ההיא ולא ידעו מה לעשות ולמי לשמוע, הם חלו פני הרבנים להמתין להם עד יום י״ז בתמוז ואז יפרדו איש מעל רעהו ולא יאספו עוד במקום אחד, וביום המחרת הגיע הדבר לאזני הסומר הכוגד בעמו מחמד קאפוג׳י, ויבא בסתר אל האוג׳ארה (הדר בתוך ה„קאראב׳אן־סאראי" שהוא מלון או שוק הסוחרים) של שלחני קושטנדינא הקרובים למלכות, שהיו באנדרינופלא לפי שעה עם חצר המלכות שהועתק שם בסבת המלחמה עם הויניצים, והתחיל להתחנן ולהתנצל לפניהם, וכה היו דבריו:

„לא יש בי בדבר הזה עון אשר חטא, שהרשע המזייף נתן העזתי עם ספר קטן שיש לו שאמר שמצא אותו טמון מזמן רב יותר מחמש מאות שנה, והיה כתוב בו: הנה בן נולד למרדכי צבי שבתי שמו, הוא יהיה גואל ישראל, ומחק מה שהיה כתוב שם וכתב שמי, ועל פי הדברים האלה נתפסתי ממנו עד היום שיצאתי מאזמיר לגאליפול, והטעני כדברים שהכל היה שקר וכזב ושהטעו אותי מדרך השם, גם אני התחלתי להטעות את העם המאמינים כי עד היום הזה, והחכם חיכיני יעשה אברים אברים שהוא גרם לי כל הדברים האלה בכזביו ובשקריו" [41a],

וכל דברי הכומר אשר מרה עליו נפשו היו דברי פיוס ורצוי, וכאשר נודע הדבר לרבנים שהכל היה באשמת נתן העזתי שהרעיש עולם ומלואו, נוסף לזה שעודנו עומד בסרדו עד העת האחרונה, ובהסח הדעת עבר על השבועה והתנאים שהתנה עם השלוחים לאיפסולה, אז החרימוהו ויפרסמו החרם והאלה בכל תפוצות הגולה.

נתן העזתי שהיה בעת ההיא בקומורג׳ינה כשמעו שהרעה קמה לו מתוך ביתו ושהמשיח המדומה בעצמו הכחישו על פניו ותלה בו האשמה, ראה ונוכח שטוב לו להתרחק ממקום המעשה, וימהר ויברח ליאנינה לדרום האלבניאה, משם נסע דרך חוף הים אב׳ילונה לאי קורפו וימצא שם קלי הדעת ופתאים שהוליך שולל, ועמהם היה ממתיק סוד ימגלה להם סצפוני לבו ומחזיק בידם אמונתם במשיח המדומה, ואותם מיושבי הדעת שנודע לו כברור שלבם אין עמו, היה מחפא דברים ואומר להם שכבר אבדה התקוה ושהוא הולך לויניציא להתחרט על מעשיו ולעשות תשובה, בעוד שלמאמינים היה מבשר באותה השעה שילך לרומי במאמר השי״ת ומשם תתחיל הפורענות באומות.

כמה ימים עמד בקורפו לא נודע בברור, בחדש ניסן תכ״ח כבר היה על מסעו לויניציא ויגיע שם לפני חג הפסח, הרבנים חרדו בשמעם כי בא לעירם הנביא השקר שבלבל העולם, ויבקשו על ידי השררה להניא אותו לבוא העירה, והנה קמו איזה פריצים מן המאמינים ויתאוננו באזני שר אחד מן הקרובים לשררה לאמר

41a קצור ציצת נובל צבי, דף ל״ט ע״ב, מכאן נראה שהמגלה המזויפת „ואני אברהם״ המציאה לו נתן העזתי שנקרא בשמו במלואו אברהם בנימן נתן אשכנזי ולא מאברהם היכיני׳ כאשר כתבו גרץ, דובנוב׳, דוד כהנא, שמואל פנחס רבנוויץ ועוד.

לאמר: הנה היהודים לוקחים ממשלה לעצמם ואינם מניחים להכנס לעיר יהודי אורח חכם וקדוש שבא להסתופף בצל קורותינו, ויתן פקודה השר ההוא להביאו לפניו, ואחרי ההתראות בזה אותו בלבו ויצוה להוליכו לעת ערב לגיטו היהודים. הרבנים בויניציא אשר ידעו כל תהלוכות איש הרוח הזה, ועוד כי היה בידם העתק המודעא שמסר לשלוחי אנדריגופלא באיפסולה אשר הפר בהסח הדעת, הזמינוהו לפני הבית דין בליל ב׳ של חול המועד, לפני שבעת דייני העיר להתוכח עמו ולהקרו, וכאשר ראו שכל דבריו שקר ומרמה, הרבנים שמו בפיו שאולי נטעה בדעותיו מתוך התרגשות ושנדמה אליו שחזה מחזה כמו יחזקאל, והוא הודה להם שבהיות שלא נתקיימה נבואתו אין תפונה שהוא בעצמו נטעה בלתי ידיעתו להאמין בשוא ובדברי הבל, ועל כן בלי אשמתו הטעה אחרים, ולהיות לראיה בידיהם שכל מה שעשה לא היה בזדון מסר להם ההודאה הזאת:

„ליל ב׳ יום ג׳ למב״י שנת התכ״ח — מאחר אשר הורו רבני וגאוני ויניציא שאף על פי שאמרתי שראיתי המרכבה כמו שראה יחזקאל הנביא, והיתה הנבואה לומר: שבתי צבי הוא המשיח האמיתי, רואה אני שאין באותה ראיה ממש, והודתי לדבריהם ואמרתי כי מה שנבאתי על שבתי צבי אין בו ממש, נתן בנימין“ [42].

טופס החקירה כמו כן חתימת רבני ויניציא, הודאת נתן העזתי בעיר ויניציא והזדאותו באיפסולה נדפסו בחברת קטנה בויניציא ביום ג׳ אייר תכ״ח ונשלחו בכל תפוצות הגולה, לבל יוסיפו לנפול בפח המוקש של הנוכל ורמאי הזה, ובהיות שרבני ויניציא ידעו נאמנה שנתן העזתי כאשר ירוח לו ישוב לסורו ויחלל דברו, התחכמו לשלחו לליוורנו, ששם היה יותר חפשה ליהודים מאדוני הארץ, והוא קדם פני הרעה וינס לרומי ויהי שם כמתחבא, וכשנודע הדבר ליהודים בקשו להענישו, ויתחכם להחליף את לבושו ולגלח את זקנו לבלתי יכירו אותו וימלט לליוורנו, ושם מצא קצת פריצים ומחזיקים באמונתו ויערך כתב חוזר לכל המאמינים בו בכל המדינות, אך בראותו שרוב התושבים שוחקים עליו ועל חלומותיו התירא לנפשו וישוב לתוגרמה, ימים רבים היה נודד ממקום למקום ומעיר לעיר באלבניא, מוקדון, שאראי, אכ׳לונה, ואולי גם בלוגרדו, ובעוד שתים עשרה שנה לא נודעה כל פעולה ממנו. לפי המסופר ביום הששי י״א לחדש שבט ת״מ הגיע מן העיר הקטנה בסרביה קומאנוב׳ו לעיר אסקוב או סקופיא חולה עיף ויגע ויאמר ליהודים לתפור לו קבר מבעוד יום לבלתי יחללו השבת, וכן היה שמת בעצם היום ההוא כשנת שלשים ושש לימי חייו ויקבר בבית הקברות שם, מצבת קבורתו נודעת עד היום וזה נוסח הכתבת:

בית מועד
לכל חי
מצבת מנוחת מהרב האלהי
יעיר וקדיש מן שמיא בוצינא
קדישא לא הארכתי בשבחיו

מפני

42) מעשה טוביה, חלק א׳ דף כ״ח על פי ההודאה המקורית שראה בויניציא

מפני שלו דומיה תהלה כמוהר״ר
אברהם בנימן נתן אשכנזי נ״ע
שנתבקש בישיבה של מעלה ביום
ששי, אחד עשר לחדש שבט, שנת
ת״ם ענך בת ציון לפ״ק [42a]
(= 13 יאנואר 1680).

נתן העזתי אשר שמו במלואו היה אברהם בנימן נתן אשכנזי בן אלישע אשכנזי היה עמוד התוך בתנועה השבתאית, הוא היה הראשון והאחרון בנביאי שבתי צבי בחיו, והאיש אשר כתב בלי חשך ספרים וכתבים במליצה יפה ובעברית צחה עד אשר לא ישוער, הוא הביא חלודה ביהדות התוגרמית והכללית שלא זזה ממנת עד היום אחרי מאתים וחמשים שנה, תפלותיו, סדוריו, ויהי רצוניו נדפסו ונתקבלו מבלי להרגיש בכל תפוצות הגולה בכל המחזורים עד שנבצר מיד כל איש להסירם ולבטלם, עקבות התנועה הנוראה ההיא עומדים בלי הרף לעיני דור אחרון, הרבנים והקנאים לא יכלו לבער הקוצים ההם מכרם ישראל, כל האמצעים שהשתמשו בהם לא הועילו לכבס הכתם ההוא שפשט בספרות בבל סדורי התפלות השונים בכל הגולה, נתן העזתי במעט שנות חייו השאיר רושם יותר חזק בכנסת ישראל מהרבה אנשי שם שהקריבו כל חייהם על מזבח אהבת עמם.

כל המעשים שקרו בחדש אלול תכ״ו באנדרינופלא והמרת שבתי צבי לא הרפו כלה את המאמינים בו, ובעצם הקיסרית העשמאנית הרמאים והנוכלים לא אבדו תקותם לצוד דגים במים עכורים, ובדברי בעל הזכרונות: „עוד העם מצביאים ומקשרים קשר רשעים שלא להתענות כתשעה באב (תכ״ז), ובסביבות אזמיר וטיריא היו מוכנים לבטלו“ [43], ועוד כתב בן הדור ההוא: בכל אפריקא או רובה התקינו צום ט׳ באב וקצתם ביטלוהו בפועל, ואין עליהם כל כך אשם כי היו בטוחים על דבר משיחם... אך לא נודע להם מהמרת דתו, אבן בבארבאריאה, טאראבולוס וארג׳יל (אלנזייר) וסאלי, שקבלו שמועת ההמרה אנב שיטפא, לא היתה אצלם ההמרה ודאית כי אם בספק, התענו בט׳ באב, אבל לא נהגו בו דין של חמשה ענוים אבל במארואיקוש ובמופי שהיו רחוקים ולא נשמעה אצלם שמועת ההמרה... עשו אותו יום משתה ושמחה [44], וכן באמשטרדם נקהלו היהודים להפצרת הרופא והחוקר בנימן מוספיא ויכתבו מכתב הכנעה לשבתי צבי ביום כ״ד אלול, וישלחוהו עם ר׳ יצחק נהר אשר הלך לארץ ישראל להקביל פני המשיח [45], בהמבורג ברכוהו בליל יום הכפורים אחר הכל נדרי [46], מאיטליא יצאו שני שלוחים לאזמיר לדעת קשט אמרי אמת, ומשה פינירו התעורר לבוא לאזמיר ואף שנודע לו בברור שרבו

42a) כל סופרי ישראל, גרץ, רוד כחנא, ואחריה התליפו את שם העיר סקנפיא עם סופיא, מאי בקיאותם בגאוגראפיא המזרחית וכתבו שנפטר בסופיא, בעוד שבידי תמונת מצבתו מועתקה מבית הקברות בסקנפיא

43) קיצור ציצת נובל צבי, דף מ׳ ע״א

44) שם, שם, דף ע״ב

45) שם, דף כ״ח ע״ב

46) שם, דף ל׳ ע״א

שרכו המיר דתו הדבר הזה לא הסב לבו מאדוניו, וברוב ערמה שלח דברו לליוורנו: „בא אלי כתב מאת ידידי קירות לבי אוך חלה חולי גדול לפי הנראה, אבל אינו חולי כל כך כבד ובמהרה ירפא ויגלה האור"[47]), הרב מקראקא ר' משה סגל ערך מכתב לגיסו ר' מאיר, איסרלן לווינה להחזיק לבו באמונה השבתאית ביום א' פרשת נח תכ"ח ויצרף גם העתק המכתב אשר שלח שבתי צבי בעתו לר' דוד סגל בעל „טורי זהב"[48]), והאמונה הטפלה הזאת חזקה כל כך באיזה מדינות עד אשר יהודי סאלי באפריקא העיזו לחוג בשנת תכ"ט, שלש שנים אחרי שהמיר שבתי צבי כבודו את צום תשעה באב במשתה ויום טוב בשירים ובמחול, ואחד החכמים הארוקים באמונה המשיחית יעקב בן סעדון שמו, הכריז: „כל המתענה בתשעה באב ביום שנולד בו שבתי צבי לא יראה בנחמת ציון"[49]).

מנגד לאדוקים הנבערים מדעת האלה שהפצו להיות נטעים בשוא וילכו אחרי ההבל ויהבלו, נראה מיושבי הדעת ששגו כהשכם „כי פקד ה' עמו בקים עליהם אדם ולא בן אלהים" כדברי אחד מגדולי הדור ההוא, וכאשר הקיפה השמועה שהאיש שעמד מעצמו בראש היהדות והמאמינים בו בעינים סוגרות הסרוהו מעט מאלהים, בגד בדתו ועמו ויעזב תורת אבותיו ויטש אחיו שהוליך שולל במצב נורא ובסכנה עצומה, באה עליהם מרירת נפש, יאוש הלב, ובושה וכלימה, וישתדלו בכל האמצעים להכרית זכר ושארית התנועה המקולקלה הזאת מקרבם, ר' חיים בנבנשתי הרב באזמיר שנסמך על ידי שבתי צבי, האיש שראה בני דורו נטעים ולא הוכיחם, גדול הדור שאולי מפני חלשות ידועה העלים עין מכל תועבותיו של המשיח המדומה ראה עתה סוף המעשה ויכהו לבו, ותכה עינו מרוב בושה וכלימה בעיני עצמו, ויתודה על חטאתו, ענה בצום נפשו, עשה סיגופים, עד שגם בפסקיו הזכיר את אשמתו ולא כסה מבני דורו ומן הדורות הבאים שנטעה להאמין בשוא, וכמוהו ר' שמואל פרימו, אבל מה שנעשה והחרפה אשר העיטו הרבנים הפסקנים הגדולים הללו על היהדות ותורת ישראל, הרעה שהסבו לעסם ואמונתם בהיותם רגע אחד בחייהם קלים להאמין לא היה ביכלתם להשיב את המעוות. בפרקים הבאים והציונים שבסוף החלק הזה נראה איך התנועה החזקה והכבירה הזאת אשר לא היה משלה מיום היות ישראל לעם, לא נמחק רשומה ולא עברה כלה מן הארץ, איך נוכלים ורמאים הוליכו שולל את המון העם למען בצוע בצע ואיך נוסדה כת יהודית־תוגרמית אשר קרעה חלק אחד מן היהדות שעמדה ימים רבים, ועומדת בפרק הגסיסה וההתבוללות עם האסלאמיות בימינו אלה אחרי מלחמת העמים.

המומר מחמד איפנדי או שבתי צבי עדין לא כלה מלאכת הריסות היהדות, ויתחיל שנית לבלבל העולם ולהטעות רבים בתרמיתו ומעלליו, בראשית ימי המרתו כמעט שישב במנוחה וישם כל מעיניו להתחנך בשפה התורקית ובתורת האיסלאם והאלקורן על פי הנהלת המופטי ואנני, אך בהרגיש בעצמו שאין מי שיבקר מעשיו ושהוא בן חורין, ויחל לחוות דעתו הפרטית על האלהות והדתות על פי הקבלה, אומרים אמיר שהמופטי ואנני מורהו שהכניסו באמונה ההדשה

47) שם, דף מ"א ע"ב 48) שם, דף כ"א ע"ב 49) שם, דף כ"א ע"ב

ההדשה היה שומע בחפץ לב דבריו אשר לא שמעתם אזנו עד היום ההוא, ומצא בהם קורת רוח, כנראה עלה בידו לקנות גם לב איזה מחכמי המחסדים לעיון חזה ולחכמת הסוד. פתאום קצה נפשו במנוחה אשר לא הסכין בה זה רבות בשנים וישאף לבלבל העולם בהבליו ובהזה הדמיון, ויתחבר עוד הפעם עם אחיו היהודים אשר בגד בהם, ויבשר לכל שומעי דבריו כי בחג הפסח תחול עליו רוח הקדש ותגלה לו השכינה.

בפרק ההוא התפשט בין קהל מאמיניו ספר קטן כתוב על ידו בעת הסרגוע שהיה לו, בכתב יד שהיו מעבירים מיד ליד או שהיו מעתיקים אותו, הנקרא „רזא דמהמנותא״ והוא מגלת ספר ערוך לכל בני הגולה בלשון הזהר ובסגנון מליצי רמיוני, ותכן הענין הוא ששבתי צבי היה והוה ויהיה הגואל האמיתי לישראל, כי הוא משיח בן דוד ואין זולתו, והיה לו להיות ולהשאר מה שהוא באמת, אולם בחמלתו על עם ישראל, ובחפצו לחלצו מחבלי המשיח, קבל עליו את התעודה שיש לה גם כן מטרה פרטית להכניס אלפים ורבבות מהמדים תחת כנפי השכינה ולהביאם ברת היהדות, מלבד זה היה מגיד לבני דתו הקדומה שדומה הוא למשה רבינו בהיותו בארמון מלך מצרים ועוד שקרים וכזבים כאלת, וכאשר הוכיחו על פניו תמופטי ואנני על מעשיו המוזרים, האיש שהוטל עליו החיוב להיות נאמן לדת האיסלאם, התנצל לפניו שכונתו לעשות נפשות מבני ישראל לדת מחמד, וזה לא יוכל להיות כי אם בהיות לו התחברות ומשא ומתן עם היהודים, ובכן נתן לו הרשות להתחבר עם היהודים באנדרינופלא וגם לדרוש בבתי הכנסיות, ובכן התנהג מן היום ההוא והלאה פעם כיהודי ופעם כישמעאלי ומרמה היהודים והמחמדים כאחת.

כבר ראינו שכאשר היה הולך ומתקרב נתן העזתי לאנדרינופלא, ושולח כתבים למאמינים לבטל צום שבעה עשר בתמוז, אז הכרחו הרבנים לבקש אמצעיותו של המומר־הבוגד לבוא לעזרתם ולצוות את הנוטים אחריו לצום ביום ההוא, חלשות הרבנים אמצה את לב המשיח המדומה והוא נמלא גאות, בראותו שראשי קהל ישראל כרוכים אחריו וזקוקים לו מבלי לשים לב להמרת דתו, לא הרחיקוהו ולא התרחקו ממנו, על כן שב לסורו ויוסף להכריז על עצמו שהוא משיח אלהי ישראל, ויתחבר עם היהודים ויתהלך עמהם בפרהסיא, אך מוחו החלש ודעתו הקצרה לא יכלו נשוא כל ההרפקתאות שבאו עליו בלי הפסק עד שהיה כהדיוט וחצי משוגע או למצער כאיש שכור ויעשה מעשים מוזרים, פעם חרף וגדף תורת משה וישראל, ופעם מלאו לבו לאמר: אלהי ישראל לא רצה לעשות אותי משיחו, אני אעשה שבכל יום יצאו כמה אלפים חוץ לדתו[50], וכן היה מאים על היהודים שילשין אותם לקיסקאם כי מחרפים הם דת מחמד, ופעם התפלל בעצמו עם היהודים, והיה משורר בקול נעים מזמורי תהלים ומפרש להם מאמרי הזהר היותר קשים, וביום השבת היה קורא שבע בתולות לעלות לתורה[51], בינתים ראו ראשי המלכות שאינו מתנהג כשורה וכי לא קיים את הבטחתו להביא אף חלק קטן מהיהודים במסורת דת האיסלאם

50) קיצור ציצת נובל צבי, דף נ״ב ע״ב

51) חורת הקנאות, דף מ״א

האיסלאם, ויתעברו עמו ויחדלו מתת לו את הפרס שקצב לו השלטון מאוצר הממשלה, ובראשית חדש אב תכ״ז שלחוהו לקושטנדינא.

ויהי בערב שבת ח׳ ימים לחדש אב ויבא שבתי צבי להתפלל מנחה בבית הכנסת, ובעיר הבירה המנהג שמתאספים קבוץ של עשרה עשרה אנשים ומתפללים ויוצאים, ועוד הפעם באים אחרים ומתפללים, ויעמד בפתח החצר ויאמר אל היוצאים מבית הכנסת שאינם צריכים להתענות כיום הראשון שהוא תענית נדחה, גם היו אצלו מומרים אחרים שנכנסו עמו אל האיסלאמיות והוא היה הולך ומתקרב אל היהודים לגלות להם סודות ורמזים, אך כל היוצאים היו פונים לדרכם ולא עלה בידו להטות לב העם לשמוע בקולו.

בהיותו כאנדרינופלא מתה עליו אשתו שרה־פאטמה־קאדין, וישא את בת החכם השלוניקי יוסף פילוסוף ושמה יוכבד, והחכמים החרימו אותו שהיה מוחזק לתלמיד חכם, והוא היה תלמידו וחתנו של הרב הפסקן ר׳ ברוך אנג׳יל אשר אהבו כנפשו ובו השתעשע בדבר הלכה (שו״ת אנג׳יל ס׳ כ״ב וס׳ כ״ג), וכראותו שרוב החכמים הולכים אתו בקרי הסיר את המסוה מעל פניו לגמרי, ויכפור גם הוא בדת ישראל ויהי למחמדי וידיח כמה יהודים אחרים ויביאם במסורת דת הישמעאלים.

שלש שנים רצופות ישב מחמד איפנדי המשיח המדומה בקושטנדינא, ויתמיד בהנהגתו המוזרה של דו־פרצופין, ובעל הזכרונות כתב: „וכן עשו רבים ונכבדים מהיהודים שהמירו דתם בעונות הרבים, וסהיום ההוא והלאה התחברו אליו רבים סהיהודים והישמעאלים, גם המומרים הלכו אחריו, והוא נהג את עצמו ברבנות כבראשונה, פעם התפלל כמנהג היהודים ופעם כמנהג הישמעאלים ועשה מעשים משונים״ בחדש תמוז ת״ל שב הויזיר הגדול אחמד קיופרולי, משדה המלחמה עם הויניצים על אי כריתים לעיר הבירה, ויחפוץ להתחקות על מעשי המומר מחמד־איפינדי, וישלח אנשים שוטרים בסתר אחריו וימצאוהו במגרש קורו־ג׳ישמי בהתחברות עם יהודים והם היו קוראים בנועם מזמורי תהלים וישובו ויגידו אליו הדבר; נוסף לזה כאשר הגיע הויזיר לעיר הבירה התאוננו היהודים באזניו: הנה האיש מחמד־קאפוג׳י־באשי שנעשה מחמדי עומד עלינו בכל יום ורוצה לעשות בלבולים חדשים, ואין אנו יודעים מה יתפצו לעשות עמנו, תנחו בחמדי ואנחנו יהודים, ולמה לו להתערב בעסקינו? על כן ערכו בקשתם לפני השרים לבלתי הרשות לו לבוא אל בתי הכנסיות הזרים לו כי מרת תהיה באחרונה, ויתן הויזיר הגדול הפקודה להוליך את המומר בארמון אחד אשר על יד חמים המתוקים האברופים בקצה קרן הזהב והוא המקום הנקרא היום קיאט־האני, וישב שם עם תלמידיו המומרים וילמד עמם קבלה, ובכל יום היו יהודים רבים מכת המאמינים באים אצלו ללמוד עמו בחכמת הנסתר ואחרי כן שבים לבתיהם.

וכהודע הדבר לאחמד קיופרולי כי שבתי צבי המומר עומד במרדו והיהודים כרוכים אחריו, ויפקד חמשה וששים אנשי חיל מן היניצ׳ירים לשמר מעבר המים, ואם יאיצו היהודים לעבור אל המומר יתפסו אותם ויכום על כפות רגליהם חמשים מכות לפי המנהג בארצות הקדם, בכל זאת היהודים שעמדו בנסיון הכו

מכות

מכות נמרצות וישובו במפח נפש, הקשו את ערפם להאמין במשחיותו של מחמד איפינדי, ראו החכמים ומיושבי הדעת שהמאמינים יעשו שערוריה ויסבו שנאה וסכנה על כל הקהל, ויסבּוּ להשתדל בכל האמצעים אצל הויזיר שיסיר מעליהם את המומר וישלחהו אל אחת הערים הרחוקות מקושטנדינא[52]), וישחדו בעדו בתתם לו סך גדול שנים עשר כיסי כסף (אשר כל כיס יכיל חמש מאות גרושים) וישלחהו אל עיר אלבאסאן (Elbassan) וביראת (Berat) באלבניא התיכונה כמו אל ארץ נזרה עם אשתו וחמיו, בערים האלה לא דרכה מעולם רגל יהודי, ובכל זאת התישבו חלק אחד מן היהודים מבעלי בריתו ולרגליהם גם יהודים אחרים וייסדו עדת חדשה בעיר ארנאוט־בלגראד היא ביראת אשר בין העיר הראשית אלבאסאן וחוף הים אב׳לונה, והעדה החיא עמדה כמו שלשים שנה וברוב הימים בטלה בהיות שתנאי החיים קשים עד מאד במקום הבודד ורחוק מן הישוב היהודי. המומר מחמד־איפֿינדי־שבתי־צבי ישב במקום הזה קרוב לחמש שנים וימת בחלי הקוליק ביום הכפורים תל״ו (30 ספטמבר 1675) בשנת החמשים לימי חייו, ונקבר על ידי התוגרמים על שפת הנחל העובר על פני הככר ההוא כאשר ציוה לפני מותו.

במות שבתי צבי המשיח המדומה שלא קם כמוהו בין כל המשיחים שעמדו לו לישראל מיום גלותו מעל אדמתו, האיש שהעטה חרפה ובוז על היהדות, שבּלבל כל כנסת ישראל מקצה הארץ ועד קצה, ואשר כל מעשיו היו לקעקע את כל בירת תורת משה והתלמוד ולכרות לה קבר, לא כלתה המשובה השבתאית, תלמידיו ותלמידי תלמידיו קמו אחריו והוליכו שולל המון העם הפתאים שרצו להיות נטעים ושהאמינו לדבריו למרות שנודע להם סוף האיש שהוליך עמו לעמק עכור, למרות שהחכמים וראשי העדות בקושטנדינא, אזמיר, אנדרינופלא, שלוניק, ושאר קהילות ישראל נזרו בחרמות ואלות שלא להזכיר עוד את שם המומר שבתי צבי אם לשבח ואם לגנאי, בהמשך הפרקים והציונים בסוף החלק הזה נראה איך עלה בידי אשתו יוכבד בת יוסף פלוסוף ואחיה ליסד כתה חדשה שאינה לא יהודית ולא תוגרמית ולקרוע חלק אחד מהיהדות, ונוכלים ורמאים אחרים שבלבלו כל תפוצות הגולה לבצע בצעם באופנים שונים.

נפלא הדבר מאד כי האיש אשר אזר כח והעיז פניו להגיד על עצמו כי משיח אלהים הוא, הגבר אשר הפץ להשתרר על כל עם ישראל, לא השאיר אחריו ספר שלם לדעת בברור שיטתו המתנגדת לתורת היהדות ותקוניו בעניני הדת, נפלא לראות שמכל התנועות המשיחיות שעמדו בישראל מימות שמעון בר כוכבא עד ימי המאה החמשית לאלף הששי לא נמצאו מקורות ברורים מפעולתם כהמקורות הרבים והמפורטים שהגיעו לידינו מפרק התנועה האחרונה של שבתי צבי, ובכל זאת הסרות לנו ידיעות נכונות ומדויקות על תעודתו ותורתו, הנם שתלמידי המשיח המדומה היו מיחסים לרבם הגדול תורת חדשה מתנגדת בהחלט לתורה התלמודית והמסורה, אמנם מוטל הדבר בספק גדול אם מידי המשיח המדומה הזה יצאה הדעה הזאת ואם נוכל לחשוב את שבתי צבי בתור מחוקק דת חדשה.

בכל

52) שם, דף כ״ה

בכל מעשי שבתי צבי רואים אנחנו רק הריסות תורת משה והתלמוד, בלי בנין תורה או אמונה חדשה, הוא הסתפק בהראותו רמז והגבלת הנביאים והמקובלים לתקופת המשיחית בזמנו, וכי אין כמותו ראוי להיות הגואל, לבטל הצומות ולקבוע במקומם ימים טובים, ובזה לא חדש דבר כי אם סמך על דברי החוזה זכריה: כה אמר ה׳ צבאות צום הרביעי וצום החמשי וצום השביעי וצום העשרי יהיה לבית יהודה לששון ושמחה ולימים טובים (זכריה, ח׳ י״ט), אחרי כן חשב שהאמת והצדק עם האחרונים שבמקובלים שבימות המשיח יבטלו המועדים, שכלל כוונתו היתה לעקור עיקרי הדת, לקבוע יום המנוחה ביום השני לשבוע במקום יום השביעי, לעשות יום הכפורים ביום החמשי לשבוע (בשנת תכ״ז), להעביר כל המועדים מזמנם, לקבוע התג היותר גדול ביום לידתו שהוא בתשעה לחדש אב, הגה את השם המפורש באותיותיו, אכל כבש עם חלבו, התיחד עם גרושותיו, רקד עם בתולות ונשים נשואות עד להשתגע הראות פנים שוחקות למין היפה, וכמעט נתן לנשים הזכיות כמו לאנשים והתחיל מעשהו בקרוא בתולות לעלות לקריאת התורה בבית הכנסת ביום השבת במקום הגברים.

אמנם אין לכחד שבני סיעתו הקרובים אליו, מצד אחד היו מתרחקים מן היהדות ובוראים אמונה חדשה שאולי לא עלה על לבו או שהיה הכל על פי דברו, אמונה חדשה שאחד מעיקרית היה על פי יסוד התורה הנוצרית של השלוש, סופרו ר׳ שמואל פרימו בתמימותו היה חותם במצות רבו „אני ה׳ אלהיכם שבתי צבי, האמנם אי אפשר לברר איך המשיח האזמרי בעצמו שהיה — לפי דבריו — נטעה ומטעה, העיז פניו ליחס לעצמו תואר ושם אלהות ולהוציא דברי חרופים וגדופים כאלה, ואולי בני חברתו העומדים על ידו היו מיחסים לו דעתותיהם ודבריהם, כי באמת היו שבתאים פריצים שבטאו והמציאו כל מיני חרוף וגדוף מעצמם ויאמרו כי שמעו אותו מפי רבם, ואחד מן האדוקים שבשבתאים כתב: כי אדוננו מלכנו משיחנו משיח אלהי יעקב גואל ישראל הוא מלך המשיח בן דוד שבתי צבי... הנאמן לה׳ היה נתן הנביא אשכנזי נר״ו אשר האיר עיני כל ישראל באמונתו כתב אדוננו ירום הודו שמו כשם רבו שבתי צבי כמנין שדי במלואו, נמצא שחלקו לו כבוד אלהות והוא האב.

במקומות אחרים קרא את שמו בן האלהים „שלום רב מאדון השלום וממני בנו ידידו המלך שלמה, וכן רמז שהיה לו תחית רוח, ור׳ יעקב ששפורטש בן הדור ההוא שתכן את רוחו כתב בברור: „הוא הקורא עצמו משיח ונביא — אב ובן ורוח״. בנאומו אשר נשא בק״ק פורטוגל ביום השבת נ׳ לחנוכה תכ״ז הוכיח את ישראל כי עם קשה עורף הוא, ויחרפם על מרד אבותיהם נגד מחוקק דת הנוצרים ויאמר שירים אותו וימנהו במקום הראוי לו בין הנביאים, וברצותו להדמות לו הגיד שגם הוא בא לכפר על עון אדם הראשון לשחרר את הנשים מן השעבוד, וכמו ישו הנוצרי שאומרים עליו שחלק מן המצה בליל פסח ויתן פרוסה לכל אחד מן העומדים עליו, כן שבתי צבי חלק מן הכבש ששחט בליל הפסח חתיכה אחת לכל המסובים על שלחנו במבצר עז.

עד הנה היו הקבלה והתורה הנגלית והתלמודית כעלות ברית וקשורות אחת לרעותה, עתה החלה הסלחסת ביניהן, תורת הסוד השבתאית היתה לצרת היחדות המקובלת והמסורית והגדיל עליה עקב עד אשר „קמו כל העם מקצה ופשטו יד לשונם בקדושים, ויעיזו פניהם לדבר סרה נגד חכמי המשנה והגמרא... התנאים והאמוראים" אמנם אין לשפוט מן המעשים האלה שמפי שבתי צבי בעצמו יצאה הוראה זו, מלבד הידיעות המקוטעות האלה מיחסים לשבתי צבי ספר קטן שכתב בהיותו בגלותו באלבניא בעיר אלבאסאן ובלגרד (כיראת) ואשר הגיע עד ימינו בכתב יד ושמו רזא דמהמנותא לאמירה (אדוננו מלכנו ירום הודו, כן היו קוראים את שבתי צבי כדי שלא ירגישו האורבים לרגלי המאמינים, ובשם הזה היה רמז לשם התואר התורכי־ערבי Emir אמיר, שמובנו רם, שר) תוכנו הובא בס׳ עז לאלהים לשבתאי נחמיה חיון, ולפי עדותו הוא היה הראשון שהעתיק הספר הזה שלפי דבריו מצא בכתב יד נושן בסוף ספר הזהר בהיותו בצפת בבית חמיו יוסף ביב׳אס, ועוד הודה: „שלא ירדתי לסוף דעתו על ענין מהמנותא דכלא במה חושדין אותי? אם חושבים שמלבי בדיתי אותו? חי אני שאינו שלי אם כן לא עלי תלונתכם כי אם על הרב המחברו, וכי תאמרו: חס ושלום מעולם לא חשדנוהו בזה, וידעתי כי פת קדוש אמרו אם כן קשיא מאי שנה דברי רש״פ (ר׳ שמואל פרימו, מזכירו של שבתי צבי) מחזיקים אותם כל כך דבריו" בן הדור ההוא ר׳ יוסף אירגס כאשר הגיע לידיו ספר עז לאלהים על מהמנותא דכלא, כתב: פתחתי הספר ראיתי הפנים שלו... והכרתי שהוא אותו הדרוש שחבר שבתי צבי אחרי שנעשה תוגר בשם רזא דמהמנותא, ונמצא בעיר הזאת ימים ושנים, הנה לפי העדויות האלה, יש להכיר שהספר הזה יצא מידי שבתי צבי מיסד האמונה של חרוף וגדוף האלהית[53].

זה תמצית דברי המהמנותא דכלא:

„וכשיצא מא״י (אלהי ישראל) זה הפרצוף הקדוש, מיד האציל עתיקא קדישא... נשמתו כלולה מזכר ונקבה... ובמה אתכלילו? בדיוקנא עילאה דאקרי אדם... והוא דיוקנא דאדם הוא הנקרא מלכא קדישא ושכינתיה קדוש ברוך הוא ושכינתיה... ונקרא זעיר אנפין לעמת אריך אנפין שהוא עתיקא קדישא... וזהו ששנינו: כלהון כאדם אתכלילן, דהיינו זה הפרצוף הקדוש שהוא מק״ו (מלכא קדישא ושכינתיה) שעל ידי זיווגם העולמות, ובלתי זה לא היה אפשר וזה הפרצוף הקדוש נקרא אדם עילאה... ולפיכך כל ההודיים והתוארים והשינוים השייכים אל האדם התחתון, הם שייכים אליו יתברך שהוא האדם העליון בסוד ומבשרי אחזה אלוה".

תתורה

53) אמר המחבר, אחרי כתבי הדברים האלה, והחלק הזה עודנו בכתב יד הייתי בשלוניק לרגלי עסקי בשנת תרע״ת ובאתי בהתחברות עם כת הדונמים למפלגת האזמירים וראיתי בארכון שלהם בבית נשיא הכת ההיא איפנדי־מחמד בין יתר כתבי היד הספר „רזא דמהמנותא לאמירה" מתורגם לספרדית בכתב יפה, שמשם נראה שהספר המקורי בעברית היה בידם ונגנב או נאבד, אך אין תמונה שהוא מלאכת שבתי צבי בעצמו, ואולי נחמיה חיון לקח אותו והתפאר בו, ובלעדי זאת ראיתי אצלם הסכמות רבני אשכנז על ס׳ עז לאלהים כאשר הוליך אותם שולל הנוכל הזה.

התורה השבתאית בדתה טלבה שם אלהים אחרים עתיקא קדישא תחת שם אלהי ישראל, כי נודע שהמקובלים בשיטה המוזרה היו עסוקים ברמזים שונים לשנות שם הסבה הראשונה העליונה, ולתת לאלהים תארים מתארים שונים עד שנאבד המושג האלהי מכל וכל, הפכו והפכו בו עד שלא נשאר בידיהם כי אם „אפס" „ואין" באותה השעה שאבות חכמת הסוד הגדילו מעלת המשיח עדי הסרוהו מעט מאלהים, ויחליטו כי מרוב התשפעה האלהית על ידי הספירות ירד האור העליון כל כך עד שעולם העשיה לא יכל לסבול אותו, ואז נשתברו הניצוצות, והאורות שבו למקומם, באופן שבאה ערבוביא בעולם: הרע והטוב, הקדושה והקליפה, נתערבו זה בזה עד שנבצר מאיזה כח שיהיה להעלות הניצוצות מתהום הקליפות ולהסירן מגברת בעולם העשית, כי אם על ידי המשיח הגואל. והשבתאים הוסיפו נפך משלהם בהחליטם שמחיק ה' „אין סוף" או מעצם ה' „עתיק יומין" נאצל עצם אלהי אחר שיש בידו לשים קץ לערבוביא, העצם הזה יהיה הבורר את הטוב מן הרע להשיב העולם לאותו מעמד שעלה במחשבה של השלמות האלהית, העצם האלהי הזה שנאצל מן העתיקא קדישא נקרא בלשונם מלכא קדישא והוא המשיח והאדם הקדמון, הוא יבער את הרע מלכות הרשע וכח הקליפה יכרית כלה, והקדושה לבדה תמלוך בכל מרחבי עולם המציאות, כל הפלאות האלה יקומו על ידי מלכא קדישא הוא המלך הקדוש מלך המשיח, הגואל המושיע מלך ישראל אותו יעבדו ואליו יתפללו והעובד את „האין־סוף־עתיקא־קדישא" כאילו עובד לתהו, והמלך הקדוש הזה הוא „אדם עילאה" או „האריה דבי עילאה" לדכר בסגנונו של שבתי צבי „זעיר אנפין" אשר בעצמותו הוא בעל דו־פרצופין או דו־דיוקנין האדם והנשמה או זכר ונקבה. בין העומדים על יד שבתי צבי נמצאו כאלה שהעיזו להגיד בפה מלא: עד שלא בא המשיח היה העולם מתנהג על ידי שר העולם נשמה של ישראל מטטרון, אמנם מן העת שנגלה המשיח הגיע האלהות לתכלית הממשלה, ואז נסתלק כב יכול מהנהגת העולם התחתון, והניחו לשבתי צבי משיחו ועל זה רמז הפסוק שבשיר השירים: דומה דודי לצבי.

למרות התאמצות איזה סופרי ישראל לנקות את שבתי צבי מכל פשע וכפירה מוטל הדבר בספק גדול אם לא היה הוא הבורא השיטה של אמונת־מינות מהתחברות הספירה ת"ת (תפארת) אל מלכא קדישא וההתגשמות האלהית שהפיצו ויבארו תלמידיו, הידיעה המשחתת הזאת עד אשר אבדה ברוב הימים.

פרק ג'

מן התנועה השבתאית עד מות שלטן מחמד הרביעי

(תכ"ז — תמ"ז = 1687 — 1667)

כבוש קאנדיא — כבוש קאמיניק והתישבות היהודים בקירקליסא — משפט סקילה על איש יהודי — מלחמת הונגריא והשר טיקילי — התורקים עולים על ויינא ובורחים — מפלת בודון — פרטים על יהודי קושטנדינא — משפחת ישורון — ר' משה בנבשת — שבויי אוקראינה נפדים בתורקיא — משפחת רוזאנים — ר' שמואל רוזאנים — ר' אברהם מאיר רוזאנים — ר' משה שלטון — הרופא המומר תאיאם-זאאדי — מצב היהודים בשלוניק — ר' אליהו קוב'ו — ר' משה חיים — ר' יצחק חנן — אנדרינופלא — פיליפופולי — סופיאה — פליונא — וידין — בילוגראדו — שילישטרא — בודון והיהודים — ר' אפרים כהן — ר' יעקב בנימן זאב — מפלת בודון ואסון עדת היהודים — טימישב'אר — שאראיו של בושנא — קאשטוריאה — ארנאוט בילינראד (ביראת) — סיליב'ריאה — קומורג'ינא — איפסולא — ג'ורלו — דארדאניל — ויריא — אישטרוסא — טריקאלא — לאריסה — ליפאנטו — פטרץ — איזנימיט — ברושא — מאגנישיאה — יוזיל-היסאר — אזמיר — ר' חיים בנבנישתי — ר' שלמה אלגאזי — הרעש באזמיר ופציחת האדמה — ר' אהרן ן' חיים נבלע חיים — רודוס — כיאו — כריתים —

כלו ימי המשובה השבתאית, אפסה התקוה המשיחית בבן מרדכי צבי, ומלבד איזה נוכלים ורמאים אשר עלה בידיהם להוליך שולל המון העם בתקות שוא ומדוחים, כל היהודים בתוגרמה נוכחו לדעת עד כמה היו קלי הדעת להתהולל בחזיונות שוא לעשות זר מעשיהם אשר נתנום לחרפה בעיני כל עמי ארצות הקדם, ולהם היה להחזיק טובה לשלטן מחמד הרביעי ולשרי המלכות שלא הפילו משערות ראשיהם ארצה, אך המשובה הזאת וההתהוללות לא יכלו לעבור כלה מבלי להשאיר רשומי עקבותיה, התנועה החזקה הזאת הביאה חלודה על היהדות התוגרמית ושל ארצות הקדם שהיו שייכות לה שלא זזה ממנה עד היום, מעמד היהודים בקיסרות העשמאנית שהיה איתן נשתנה לרעה, וכמו שהסופת והסערה יפילו ארצה הארזים היותר גדולים והבינים היותר חזקים, התנועה הזאת הפילה לארץ היהדות התוגרמית שהיתה למופת ולאות לכל בני הגולה בעוד מאתים שנה, כבוד ותפארת עם ישראל בתורקיה וחן ערכו אשר היה לאור הגוים השפל נדכה לארץ הגיע עד עפר ולא הכירו עוד מקומו, הסוחרים ביאושם הנורא כמעט שבטלו מעסקיהם והיו במבוכה עצומה, עד שיכלו לחדש התחברותם עם יתר העמים ואדוני הארץ, הרבנים ורועי העם ירדו פלאים מחשיבותם, התקיפים היהודים בחצר המלכות כמעט שעברו כלה ונשכח זכרם, היהדות בכללה ירדה בכל דור ודור באופן נורא עד הגיעה בחצי המאה התשע עשרה למדרגה שפלה כזאת שכמעט אין משלה בין יתר יהודי הגולה; הן אלה קצות תוצאות התנועה האוילית השבתאית.

בפרקים הקודמים כבר ראינו שאחמד קיופרילי נמנה לשר השרים או ויזיר הגדול, הוא היה אביר לב ואיש גבור, כנודע תוגרמה היתה בעת ההיא בחירום

בחורום עם הכנסיה הויניצית על אי כריתים וכדי לשים קץ למלחמה ההיא שארכה יותר מדאי, הוויזיר קיופרולי נסע בעצמו בחדש אב תכ״ז על האי הזה, ואחרי מלחמה כבדה על העיר הגדולה קנדיא נפלה בידו ביום כ״ז אלול תכ״ט (27 ספטמבר 1669). התוגרמים התגרו בעוד חמש ועשרים שנה על האי הקטן הזה, דבר יקר בהסתוריא ומלבד ההוצאות הרבות שעלו להם, אבדו קרוב למאה אלף אנשי חיל בקרב הזה, ובכן שב הוויזיר לעיר הבירה ביום י״ג תמוז ת״ל ברוב הדר ויקר על הנצחון הזה.

אחרי כן השלטן מחמד עלה למלחמה על פולוניא בשנת תל״ב, העיר הבצורה קאמיניק נפלה בידו בחדש אב (18 אבגוסט 1672), וחלק אחד מן היהודים אשר שם הביא לתורקיה ויושיבם בעיר קירקקליסא הקרובה לאנדרינופלא. לפי זכרונות ההגמון תיוני אשר שם, שנתפרסמו מקרוב באתונה [1]. בעוד שהפחה מארם צובא קאפלאן־פחה שם המצור על העיר הגדולה למברג (הנקראת בפי התוגרמים ליאופול או עיר האריות) ותפתח לפניו שעריה ביום י״א אלול ת״ל (9 ספטמבר 1672), אך אחרי זמן מועט השר המצביא הפולאני סוביעסקי שב ויקח העיר בחזקה מיד העשמאנים.

השלטן שב אחרי כן לאנדרינופלא בעוד שאנשי הצבא נשארו עוד במדינת פולוניא. בחדש סיון תל״ה נימול בנו של השלטן הנסיך מוסטאפה, תושבי אנדרינופלא שאינם מחמדים הקריבו העופות והכצים למשתה והאומנים נתנו מתנות לנסיך הנימול ועל הכל הצטיינו הצורפים שהיו על הרוב יהודים שהקריבו גן קטן מכסף נטוע באילני כסף ועליהם צפורים משובצות באבנים יקרות [1a].

בעת ההיא קבר מחוקק דת הנוצרים בירושלם היה המקור לסכסוך תמיד בין הלאטינים (קתולים) והיונים, תודות להשפעת היוני פאנאיוט ניקושאי מזכיר ותרגמן ממשלת תוגרמה, מפתחות בית התפלה הזה נמסרו לפתריך היוני ביום ט׳ שבט תל״ו (25 יאנואר 1676) על פי האטי־שיריף החתום ביד השלטן, המקרה הזה הוא חשוב בתולדות ירושלם והסכסוך העצום בין הנוצרים [2], בפרק הזה השלום שרר בכל פינות המלכות, והשלטן מחמד חשב שכבר הגיעה השעה להעתיק חצר המלכות מאנדרינופלא לקושטנדינא מחדש מקץ עשר שנים וישב לעיר הבירה עם כל הכבודה ביום כ״ג ניסן תל״ו (7 אפריל 1676), לשמחת תושבי עיר הבירה. בשנה ההיא נחתם ברית השלום עם פולוניא, אמנם בתוך השמחה התערבה גם תוגה, הוויזיר הגדול אחמד קיופרולי אשר עליו נשענת הקיסרית העשמאנית חלה פתאום וימת בחדש חשון תל״ז (אוקטובר 1676), לאסון ממשלת תוגרמה והתקדמותה, מן היום ההוא החלה הממשלה האדירה הזאת לרדת פלאים ואחת לאחת נקרעו ממנה המדינות היותר חשובות בלי הפסק עד ימינו אלה, במקום הוויזיר הזה נמנה קארה־מוסטאפה־פאשה חתן השלטן, במשרת הכבדה הזאת המלאה אחריות.

בשנים

1) מאמרי ב Jüdische Encyclopädie הוצאת אשכול חלק ח׳, וקורות האפרכיא סאראנטה (יונית) אתונה 1881 Περιγράφη ιστορ. της Επαρχ. Σαραντα

1a) Turquie דף 285

בשנים הראשונות למניתו של הויזיר החדש נראה מקרה מעציב ומשפט עול, בחג הפסח שנת ת"ם הועד על פי ארבעה עדים, שאשה אחת תוגרמית זנתה עם יהודי סוחר אחד שהיה בא ויוצא בביתה לרגלי מסחרו, כי בעלה היה סנדלר והיה בהתקשרות מסחר עמו, הסופר התורקי שהי בפרק ההוא רשיד איפנדי מטיל ספקות בעדויות האלה שלא נתבררו כראוי, בכל זאת השופטים בלי חקירה מדויקת ומכריעת דנו אותם לסקילה, אומרים אמור שמשפט כזה לא נחרץ מיום התיסד דת מחמד עד היום ההוא, הנאשמים הובאו לרחוב בית המסגד אחמידיי ביום מחרת הפסח, כ"ג ניסן ת"ם (24 רביאול־איול 1091 להיג'ירה = 24 אפריל 1680); ושם עשו חפירה רחבה ויעמידו בתוכה את האשה הנאשמת אף שצעקה ותצדיק את עצמה כי נקיה היא מכל עון ואשמה, במעמד השלטן קראו הגזר דין ואחרי כן העם העומדים סקלו אותה באבנים ותמות, היהודי הנאשם בראותו גורל התוגרמית דרש להכנס בדת האיסלאם כדי להנצל ממשפט המות, אך השופטים באותו מעמד גזרו להתיז את ראשו בסיף במקום הסקילה[3].

בימים ההם מדינת הונגריא נתלקה לשני חלקים שאינם שוים ועמדה תחת רשות אשכנז ותורקיה, החלק התיכוני והצפוני היה בידי האשכנזים, התושבים מבלו תלאות רבות מרוב העולים שהעמים עליהם הקיסר ליאופולדוש הראשון עד שקצה נפשם ואחדים מראשי העם מרדו במלכות עוד משנת תכ"ח (1665), בין המתקוממים האלה היה איש אמיץ ושמו אימיריק טיקילי (Thököly) דוכוס הונגריא „ומרד בהקיסר כי בקש לנקום דם קרובו הגראף (ניקולאוס) פירינון (Nicolaus Zrinyi) אשר פקד עליו הקיסר להרגו (בעיר ויינה ביום 30 אפריל 1671)... ויקח הקיסר את כל אשר לו, ורכושו... וטיקילי הנ"ל ברח... עד סמוך למדינת ישמעאל (תוגרמה), וילקט אליו אנשים ריקים ופוחזים עד שהיו לו קרוב לשלש אלפים רוכבים ופרשים, ויהי משוטט בארץ אונגרן להרוג את כל מוצאו מעם הקיסר ירום הודו, ויהי הולך ונזל וחומס על פרשת דרכים למאד מאד, וטיקילי היה מתחבר בשלטון אחד הנקרא כלשון ישמעאל באשי (Bashi עניננו ראש), הוא אשר בשמו נוויגראד ג'ונקוביג' (Novigrad Czonkibeg) ויכרתו שניהם ברית ויהיו לאיש אחד, ויתן לו הבאשי ההוא לעזרתו רכשיו ופרשיו כמה אלפים מלומדי מלחמת, ויהי כפעם בפעם גבר טיקילי עם חילו... וילך וישב לאהוריו אל הדוכס־באשי הנ"ל ויבא לו מתנות רבות גנזי אוצרות אשר שלל[4].

ויכתוב הפחה מנוויגראד את כל הדברים לשלטן מחמד שיבוא טיקילי לעיר הבירה לראות פניו, ובחדש יאנואר 1682 (שבט תמ"ב) הגיע הדוכוס ההונגארי לקושטנדינא ויתראה עם השלטן, וישא חן וחסד לפניו ויפרו התוגרמים ברית השלום עם האוסטריים, ויכרתו ברית עם טיקילי להכיר אותו ל„מלך־קרוז" (Kruczes-Krali), בתנאי שישלם מס שנתי לתוגרמה, „ויסע הדוכוס מקושטנדינא בשנת תמ"ג (צ"ל תמ"ב), תכף אחר חג השבועות בא טיקילי עם גבורי מלחמה אשר פניהם פני להבים ויחן לפני עיר אובין (בודון), ויבא

2) שם, דף 284 3) שם, דף 268

4) יצחק שולהוף, מגלת אובן, דף ג'—ד'

ויבא הוא להכאשי שלם ושמו אברהים (המכונה השטן) ומתנהו מרוב שהיו לו יותר מחמשים אלף אנשי חיל תקע האהלים סביב לעיר אובין, ובר״ה תמוז הלכו כאיש אחד עם טיקילי למדינת אובר־אונגרן (הונגריא העליונה) ונפל פחדם עליתם, וחיל ורעדה אחזתם, עד שכל אנשי עיר רומה באו לקראתם ויכנעו וימסרו עצמם תחת ממשלתם, והרבה ערים בצורות כבשו ביד חזקה ויהרגו אנשים ונשים וטף ושללם לבזו... עד העיר הגדולה קאשי ויכבשוה ושם היה איתן לטיקילי וחייליו וישב על כסא מלכותו, והיתה הארץ השקט ושאנן בשנה ההיא"[5]).

הקיסר ליאופולדוש שלה בעת ההיא ציר פרטי לקושטנדינא את הדוכוס אלבירט די קאפארה להשבית המלחמה, אך כל עמלו עלה בתהו, השלטן מחמד נסע לאנדרינופלא בראש חייליו, ובחדש אדר (18 מארסו 1683) הפקיד את הוזיר הגדול קארה־מוסטאפה־פחה לראש החיל לעלות למלחמה על האוסטריים באונגריא, ואליו נלוו שני שרים הונגרים יוהן ארטון זריניי המכונה בפי התורקים זיירני־אונלו, וקריסטוף באטיאני הנקרא בפי התורקים באדיוהגי־אוגלו, כל אלה חוברו לערוך הקרב עם קיסר אוסטריה. לפי דברי בעל הזכרונות ועד ראיה יצחק שולהוף החיילות האלה הגיעו לבודון בחדש תמוז תמ״ד, ושם התאספו באסיפה גדולה להועץ לעלות על עיר הבירה ויינה, ולמרות הות דעתם של טיקילי ואיברהים פחת המושל הזקן מבודון שאין השעה מוכשרת לזה, הויזיר הגדול בגאותו לא שמע לעצתם ויחליט ללכת תכף ומיד על העיר הבירה האוסטריית „ובטרם בואם לקראת ווינה באו כל אנשי ערי בצורות אשר עברו חיל המלחמה דרך שם לקראתם, ויכניעו עצמם תחת ממשלתם... ואנשי קדר (התרתרים) השחיתו את הארץ בשרפם את כל המקומות... ובני אדם הלכו בשבי לפני אויב ויחריבו כל מדינות אוסטריאה עד שכמעט מזעיר שמוהו לתל עולם, ומרוב עונותינו כמה נפשות מישראל, יש מהם מתו ברעב ובצמא ובשבי וכמה כפתו ידיהם לאחוריהם וילכו לפני הצר נושאים משאות כבדות כמו שהיו לנו בימי החרבן"[6]).

ביום החמשי י״ט לחדש תמוז תמ״ד (14 יולי 1684) חיילות התוגרמים במספר מאתים אלף איש הגיעו לפני עיר הבירה ויינה „והנה הויזיר נלחם במלחמה כבדה לקראת עיר ווינה ימים ש״שים, ויבקשו חיל המון הצבא לרוץ בחזקה ולעלות אל חומות העיר ברעש וברעם לכבוש העיר כדרך עורכי מלחמות מצור ומצוק, ולא אבה הויזיר להניחם כי אמר לשרי הצבא אם נכבוש העיר ברעש יהיה כל שלל העיר לביזה לכל המון הצבא, ויתפזר השלל ולא יגיע מסנו למלכות קיסר ישמעאל כי אם מעט מזער, לכן טוב לנו להתאפק במצור עוד ולהרעיב את העיר עד שלגדל לחצם ברעב יכנעו תחתינו" ויהי כי ארכו ימי המצור, ויקראו האוסטריים את כל עמי הנוצרים לבא לעזרתם ולחלצם מן המצב הנורא ההוא לבלתי ישטפו התורקים על לב האברופא, המלך הפולאני סובייסקי מהר לבוא לעזרתם, וגם האוסטריים מצפון הארץ אספו חיל הרבה וביום השני כ׳ אלול (12 ספטמבר) התנפלו פתאום הנוצרים על התוגרמים מראש ההר קאלימברג בחזקה

5) שם, דף ה׳ 6) שם, דף ז׳

בחזקה, ותהי מהומה גדולה במחנה העשמאנים והוזיר הגדול קארה־מוסטאפא מהר להמלט על נפשו, ויעזב האהלים והכלים על שדה הקרב אשר היו לשלל לפולאנים ולאוסטריים, ועוד היום שמורים בגדי הפחה הזה כליו והרכו במוזיאום אשר בחצר המלכות בוויינה, התוגרמים כמעט הגיעו לראאב ויגוחו שם מכל התלאות, ושם הוזיר אשר היה הסבה לכל האסון הזה בהיותו צר עין כלה חמתו בפחה אברהים הזקן, למרות שהוא היה מכת המתנגדים למלחמה הזאת בבהלה, וימסרהו להרגה ובמקומו הפקיד את קארה מחמד פחה למושל בודון, ואנשי הצבא שבו עייפים ויגעים לעיר הזאת בערב ראש השנה (תמ״ד, ספטמבר 1644).

בעל הזכרונות ועד ראיה יצחק שולהוף הלוי כתב במגלתו השתלשלות המלחמה הזאת: „וכראש השנה (תמ״ה, ספטמבר 1644) קדוש היום לאדוננו מלכנו, היינו להוצים ודחוקים ואנוסים בתקף הציווי באחת דתו להמית מי שלא יאפה פת כל היום, הן יהודים הן ישמעאלים כאשר יוכל שאת תנור ביתו אם מעט אם הרבה, וחכינו לאשר יבואו מן המלחמה פליטי חרב ומזי רעב לחשיב נפשם בפת לחם, וכאשר באו הנו תחלה חוץ לעיר וראינו כלם פצועים ומוכים וכמה מתו ברעב... ואחר כך באו אל העיר עם הוזיר, והוא בנפש מר רע וזעף ועיף כמנוסי חרב ואך בנפשו נמלט, ויצו הוזיר יקחו מעיר אובין (בודון) כל כלי מלחמה קני תשרפות ואפר השרפה שקורין פולפר (Pulver, עניגו אבק שרפה) וילך עם בני חילו הנמלטים למקום בילינראד... אך כמו עשרת אלפים אנשי מלחמה הניחו בעיר אובין להגין ולשמרה מאויב... ויהי בין כסא לעשור והשמועה פורחת ובאה כי בא עם הקיסר ירום הודו לצור את העיר אובין... וכתוב חסדי ה׳ אשר חמל על שארית ישראל לבלתי השחית את העיר ביום ההוא (יום הכפורים)... כי מי יודע מה היה לנו ביום חרון אפס בעת ההיא, ויתן ה׳ בלב שרי הצבא עם הקיסר ירום הודו לעשות ווינטר־קוואַרטיר (Winterquartier דירת החרף) ויפנו לאחוריהם עם כל עמם״ [7].

ולתקופת השנה התחזקו התוגרמים בבודון וישובו ויכבשו רוב הערים שלקחו מידם האשכנזים, אך האשכנזים מצדם לא שמנו ידיהם בצלחת ויאספו עם רב ויכו את התוגרמים שכבר נואשו מתקוה להגן על התוגרית ונפשם קצה במלחמה הזאת בלי תועלת, האויבים צרו על בודון; וידרשו משר העיר לפתוח לפניהם שעריה ברצון טוב, בתנאי שלא יגעו בתושבים לרעה, אך התוגרמים הקשו ערפם ולמרות מספרם המועט נלחמו כגבורים, אז המטירו האשכנזים כדורי תותח המלאים גפרית וחול הנקראים בתוגרמית kumbara קום־בראאש על העיר, ויפלו בתים ויהרסו החומות וימותו אנשים רבים מן התוגרמים והיהודים, בכלל נגעו הכדורים לרעה בבית הרב ר׳ יעקב מוילנא וימיתו כלתו אשת ר׳ צבי אשכנזי ובתם הקטנה [8].

„וכסוף חדש אב״ — כן מדבר ר׳ יצחק שולהוף הלוי — „בא הוזיר קארה־מוסטאפא־פחה עם ששים אלף רוכבים ופרשים (תוגרמית סיפאהים) ויעודד שם עם כל חילו בהר אחד נוכח העיר, ויבקשו ללחום במחנה הקיסר יר״ה, ולא

7) שם, דף י—יא 8) הקדמת שאלות ותשובות חכם צבי

ולא יכלו. אז העירו היהודים נפשם למות ולחמו גם הם בחרף נפש כבנים נאמנים לקיסרית העשמאנית אשר חיו בה בכל הפש, הגינו של העיר מעבר לנהר הדאנוב בכח גבורה ואומץ לב יותר מהתוגרמים[9].

ביום השני י"ג לחדש אלול תמ"ו (2 ספטמבר 1686) היילות הקיסר ליאופולדוש בעזרת נסיכי אשכנז ובראשם הנסיך מבראנדנבורג פרצו בתוך העיר, בעברם הנהר הדאנוב מנגד במקום שנמצאת היום פשתה ובמקום המעבר בנוית לזכרון אקליסיאה. החיילות החלו לעבור הנהר טרם הבוקר, ור' יצחק שולהוף הלוי שהיה במקום המעשה הוסיף לרשום בזכרונותיו:[10] „ויהי קול רעש ומהומת חרב קול יללה ונהיטה זעקה עד לשמים כי היה היום ההוא מעונן ובעוד הצהרים שרכו חשך ואפלה וצלמות בעיר" רוב היהודים היו בבית הכנסת מתפללים לאלהים להגן על העדה ולתמוך חיילות העשמאנים והנה באו כמת אנשים יהודים כפליטי חרב אל בית הכנסת ויצעקו: „אוי אוי לנו! כי בא אויב העיר ומשוטט בחנויות ובשוקים, גם פרץ בבתים, אבדנו כולנו אבדנו... ויבואו כל העם מקצה בני הקהל אנשים ונשים וטף התופים סתופים לחוצים ונתוצים במנוסת חרב ונעו כלם בבכיה גדולה יללה ושואה עד לשמים... באו אלינו העירה בעלי מלחמות... וכלי משחיתם קני השרפות והחרב שליפה בידם, גם אנשי אונגרן הוסארן (Hussaren) בחרבות עקומות שבידם ויזבחו גם בבית ה' וישפכו דם נקי בבני ישראל, אי לעינים ואוי לאזנים, זה הורג וזה טורף, זה חומס וזה רומס, וקול נתנו בבית ה' כעם מר אין למלל ולספר" המנצחים התנפלו על היהודים כזאבי טרף הרגו חלק גדול ויתרם תפסו אותם כשבויי מלחמה ויחלקו אותם ביניהם ויפילו עליהם גורל, איזה מהם היו לשבוים לחיל בראדינגבורג ורובם נשארו בשביה בידי צבאות קיסר אוסטריא, אז ראו חובה לעצמם יהודי אוסטריא ואשכנז לקיים מצות פדיון שבויים, ובעל הזכרונות ר' יצחק שולהוף הלוי שהעלה על ספר זכרונות הימים הנוראים ההם לעדת בודון נפדה על ידי גברת אחת בעת שהשבאו שתפס אותו היה נכון להמיתו, ופדיונו עלה לת בשישים זהובים אוסטריים[11], רב העדה ר' יעקב מולנא מפליטי הקוזאקים בהרגת הגדולה של שנת ת"ח נמצא בפעם השנית בידי האויבים, אך הוא הובל בשבי ביחד עם אשתו על ידי צבאות בראדינגבורג עד ברלין ושם פדו אותם היהודים[12].

כה בא הקץ לעדה היהודית־תוגרמית בבודון ושלטון העשמאנים בעיר הבירה הזאת בעוד מאה וששים שנה, באשמת הוזירים קארה־מוסטאפה־פחה, ושולימאן־פחה, הראשון בקטנותו והשני בחולשתו, והם הביאו השואת על הקיסרית העשמאנית שהחלה מן העת ההיא לאבד אחת לאחת כל מדינותיה, נסיגת לאחור שלא פסקת עד ימינו אלה, ועד שעמדה הרפובליקה התורקית על חרבות הקיסרית העשמאנית.

בעוד

9) ראה מאמרו של ברנן בירחון המדעי שנת 30 עמוד 87 ולמלן, וכן הוסאן בספרו Neueröffnete Ottomanische Pforte חלק II עמוד 3

10) שולהוף, מגלת אופן דף י"ב

11) שם, דף כ"ח

12) שער אפרים, הקדמה

בעוד שחילות האוסטריים והאשכנזים הצרו לתּוּרכּים בצפון המדינה, הויניצים מצאו השעה המוכשרת לקחת נקמתם על אבדן אי כריתים, שר הצבא מורוסיני בלוית הקונדי (גראף) האשכנזי קיניגסמארק נלחמו בדרום הממשלה בחצי האי מוריאה, בחדש אלול תמ״ה (אבגוסט 1685) צרו על העיר קורון אשר נפלה בידם אחרי חדש ימים, ובחדש תשרי כבשו יתר ערי המוריאה, ובסוף צרו על ליפאנטו ופטרץ ויכו את חליל־פחה ואת מוסטאפה־פחה. ולמעט בעצם העת ההיא שאבדה העדה היהודית היותר צפונית בקיסרית העשמאנית בודון, בא הקץ גם לקהלה היותר דרומית פטרץ, ובן הדור ההוא כתב במר רוחו: „בעונות הרבים בא האויב על העיר והמדינה, ובעונותינו הרבים מכל כך בעלי בתים שהיו לא נשארו אפילו חשליש, שמהם נשרפו ומהם נהרגו, ומהם נפטרו, ומהם ברחו למרחקים כאשר גלוי ומפורסם לכל“[12a], בסוף השנה ההיא כבשו הויניצים האי אינגריפין (ניגרופונטי) וישבו את כל היהודים אשר שם מלבד המעטים שקדמו לברוח קדם בוא ימי הרעה, התוגרמים שבו ויכבשו האי הזה, בעוד שהמוריאה נשארה בידי הויניצים קרוב לשלשים שנה, האסונות האלה לא יכלו לעבור מבלי להשאיר רשם רב על שרי הצבא ושרי המלכות, אחדים שבהם דרשו להסיר את הויזיר שולימאן־פחה, אך ראשי השרים וכפרט הקייסקאם מקושטנדינא קיופרולי־מוסטאפה־פחה החליטו באסיפה גדולה להסיר מכנו את השלטן מחמד הרביעי ולהמליך במקומו את אחיו הצעיר שולימאן השני, והיה זה ביום השני ב׳ לחדש כסלו תתמ״ח (8 נובימבר 1687); חמש שנים אחרי שהורד מכסאו, השלטן מחמד הרביעי מת בארמונו בשנת שמונה וארבעים לימי חייו.

על תכונת היהודים בימי השלטן מחמד ד׳ כפרט על תושבי עיר הבירה הגיעו לידינו ידיעות פרטיות אשר העלה על ספר ההגמון הצרפתי ממחלקת הקאפוצונים מיכאל פיבר (Febre) שבקר תוגרמה בעוד י״ח שנה (1649־1687), את ספרו כתב בשנת 1682 ויקראהו בשם: Theatre de ia Turquie „למרות רוח שנאתו לישראל הנודף מכל אמריו יש חשיבות יקרה בידיעותיו אשר יפיצו מעט אור על מצב היהודים תכף ומיד אחרי התנועה השבתאית, לפי דבריו היהודים התמכרו למסחר ולהלואת כספים, הם ילוו בנשך חמשה ועשרים למאה לשלשה חדשים, בתיהם ינדפו ריח רע בסבת האשפות והלכלוכים שיצברו בחצרותיהם, הם יכברו מתיהם הקרובים ברקודים סביב הקבר, (שלפי הנראה נחלף לו בהקפות אשר יעשו לפעמים בארצות הקדם על קבר המת). ההגמון הזה יספר עוד ברוב ענין: „בתוגרמה יש שני מיני יהודים: הטבעיים או תושבי המדינה מקדם, והזרים המכונים כן בהיות שאבותיהם באו מספרד ופורטוגל, הראשונים ישאו מצנפת כמו הנוצרים בתערובת צבעים שונים באופן שאין להכיר אותם מאלה האחרונים כי אם במנעליהם שהם שחורים או ויאולטים, בעוד שהנוצרים ישאו אדומים או ירוק־כרתים, השניים (הזרים) ישאו כובע משונה דומה לכובע ספרדי בלי סיינא (rebord), הם יקברו מתיהם לבדם, ולא ישנו ביניהם באיזה הקף זתם (צריך לומר מנהגים)„. הראשונים

והאחרונים

12a פרח מטה אהרן, חלק ב׳ ס׳ ס׳

והאחרונים נמצאים במספר רב ברוב ערי האדון הגדול (השלטן), בפרט במקומות המסחר כמו אזמיר, אחלב, אלקהירא, שלוניק, וכ״ו, רוב מלאכתם להיות שלחנים, להחליף המטבעות, לקצץ או לזייפן, ללוות בנשך, לטוות חוטי זהב עם המשי, לקנות החפצים הישנים ולמכור אותם כחדשים אחרי שיתקני אותם, לשרת בבתי המכס להיות סוכנים (sansals צ״ל Samsars) או מתיכי המסחר, רופאים, רוקחים ותרגמנים, הם לא יעסקו לעולם במלאכה אחרת, בהיות שהעסקים האלה הם יותר מרויחים ומטריחים היותר מועט, מלבד שיותר נקל לגזול ולרמות בעסקים האלה יותר מאשר באחרים״ „היהודים הם כל כך מסוגלים וחרשים שאמצעיותם מחויבת לכל האנשים, באופן שאין אף משפחה חשובה בין התורגמים ובתי מסחר הנכרים בלתי שיהיה יהודי משרת אצלם, אם להכיר ערך ומצב הסחורות ואם לשרת בתור תרגמן ולהודיע כל המקרים, הם יודעים להגיד הכל ובפרט כל מה שיש בעיר, אצל מי אפשר למצוא כל מין דבר, ערכו כמותו ואיכותו, אם לקנות או למכור, באופן שאין להתברר כי אם אצלם בכל מה שנוגע למסחר, יתר עמי המזרח כמו היונים והארמנים אין להם יפיי הכח כמוהם ולא יוכלו להגיע עדיהם, וזה יבריח הסוחרים להשתמש בהם למרות שישנאו אותם״.

צרפתי אחר בן הדור ההוא כתב בנוגע ליהודי תוגרמה: „הנם אדוני כל המסחר, ואין ביכולת הצרפתים, הויניצים, האנגלים וההולנדים לקנות ולמכור כי אם באמצעיות היהודים״ [13]), מן הנוסעים האנגלים בקיסרית העשמאנית במאה השבעה עשר, T. Smith כתב בין יתר דבריו על יהודי קושטנדינא: „בהם הרוחני וזריזותם נראה במסחר בעסקים ובהלואת כספים, הם יועילו על הצד היותר טוב לתורקים אשר ישתמשו בהם בגבית מסי המכס, בהיות שמכירים אותם למצוינים ומבינים עסקי המסחר ועניני כספים, באופן שאין אף פחת אחד או ראש משפחה גדולה שאין אצלו בשרותו יהודי אחד, אשר עסקו רק להשתדל בקנית הדברים הנחוצים בבית״ [13a]).

נראה הדבר ששרי וגדולי המלכות בראותם שכמעט כל המסחר היה בידי היהודים, וכי הם לבדם היו אופני שוק המסחר, עשו הנהגות וסדרים פרטים ליהודים, כי כן העיד בעל תזכרונות בדור ההוא בדברו על ענין תוגרמי אחד שהקריב משפטו לפני הדיואן (בית המשפט), על יהודי שהיה חיב לו „ויהי כמשלש חדשים להיות ראובן בבית הסהר כי כן ימלאו ימי היהודים כי כפי דינם כן הוא שאין המלוה יכול לאסור את הלווה כי אם שלש חדשים ואחרי כן יוצא לחפשי חינם אין כסף״ [14]), הרבנים בדור ההוא מספרים דרך אגב בתשובות גם הם שכל השרים היו להם סוכנים יהודים ועל ידיהם היו מוכרים או קונים כלי כסף או זהב ויתר החפצים או מחליפים אותם על ידיהם, וכאשר העתיקו חצר המלכות מקושטנדינא לאנדרינופלא לרגלי מלחמת הויניצים, השרים הביאו עמהם הסוכנים היהודים אשר בטח לבם בהם״ [15]).

היהודים

13) Voltaire בחבורו Histoire (Ch. c. III)

13a) T. Smith, Remarks upon the numers, relig. and Govern. of the Turks London (1678) דף 16

14) בני יצחק, בסוף הספר חלק חשן משפט ס׳ ה׳

15) בעי חיי, חלק חשן משפט ס׳ ס׳

היהודים בקושטנדינא הצליחו הרבה בעסקיהם ונכסיהם עד שבן הדור ההוא כתב: והראיה בקושטנדינא העיר הגדולה שיש בה כמה עשירים שיש לכל אחד מהם מאה אלף גסים ואינם פורעים (מס) כעד עשרה אלפים[16]), ומספרם עלה למעלה ראש, כי בן יעיד ר' חיים בנבנשתי: „ואני הצעיר... נער הייתי ונתגדלתי בעיר גדולה של חכמים ושל סופרים קושטא' יע"א... ואני מעיד עלי שמים וארץ שאיני זוכר לשום אדם... בעיר גדולה קושטא' יע"א אשר יש בה שתים עשרה רבוא אדם"[17]).

נוסע אנגלי אחד פתר מונדי שהיה בקושטנדינא בין ראשית למחצית המאה השבעה עשר כתב בין יתר דבריו: „גאלאטה (פרור האברופים בקושטנדינא) אם לדבר האמת, היא עיר בפני עצמה, בנויה על הצד היותר יפה מוקפת חומות, אשר בה רחובות מלאות הושבים במאד מאד, וכה ידורו על הרוב הפרנקים (אברופים) ויהודים, ושם לב המסחר", עוד מדברי הסופר הזה: „המס הנקרא כרגא (כאראג') אשר יש לשלם מן היהודים בקושטנדינא הוא Séqunins (גס, או אריה או גרוש) אחד לכל בן זכר ועולה הכל ל' 11.300.000 לבנים, והוא חושב המיליון האחד לאלף (Sèquins) גרוש ומוצא 11.300 נפש זכר, ובכן הגיע מספר היהודים כדי חמשה ועשרים אלף" בין מאה ועשרים אלף תושבים לפי השערת ר' חיים בנבנשתי, מלבד מס הכרנא היהודים היו פורעים בתור מתנה שלשת אלפים גרוש רב־אקני'יסי על הזכות להקים להם רב הכולל המשגיח על עניני העדה, ואלף ומאתים גרוש על הרשיון לקבור מתיהם בבתי־הקברות הפרטים[17a]).

המשפחה היותר עשירה בפרק ההוא בין היהודים בקושטנדינא היתה משפחת „ישורון", היותר מצוינים שבה היו יהודה ישורון ואחיו בנימין שעסקו בכספים ובשטרות, ואחריהם עמד מרדכי ישורון שנחשב בין גדולי העדה היותר נודעים בעשרו ובצדקותיו, בין בני המשפחה הזאת נזכר דניאל ישורון שנפטר לעולמו בשנת שצ"ה בעזבו כל הונו לאשתו בלאנקה והגברת הזאת כאשר חלתה והרגישה בעצמה שקרב קצה הזמינה לפניה שני עדים יעקב עטיאס ואברהם פראנקו ושני רבנים ר' חיים אלפנדארי ור' חיים קטן ביום ג' לחדש אייר תנ"א, ולפניהם עשתה צואתה לחלק כל נכסיה, הן מעות, הן מטלטלים, הן חובות שיש לה על משכונות, וכל אשר לה, כסף או שוה כסף, בזה האופן: ארבעים זהובים להברת יתומות משלוניק לנשואי יתומות, ליצחק קאנפוס משלוניק עשרים, למשרתת שלה רחל חמש עשרה, והנותר לקרובים הנקובים בשמות[17b]), עוד היה מן המשפחה הזאת יעקב דוד ישורון שעסק גם כן בסחורות ובפרט בגדי לונדרש (לונדון) שהיה מביא מויניציא[17c]), בשנת תי"ב ערכו השאלה על ידי ר' אליה אבוי „על עסקי ריב נוגע לנבירים הישורונים" שכאשר הגיעו הסחורות לקושטנדינא מצאו שהיו...

16) פרח מטה אהרן, חלק ב' ס' נ"ח 17) בעי חיי, חלק אבן העזר ס' כ"ג
17a) Travels of Peter Mundy 1608—1667 ed. R. C. Temple... חלק א' דף 186
17b) פני משה, חלק ב' ס' נ"ט
17c) בידי נמצא דף חשבון משנת ת"ד ותמיו על מסחר הסוחר הזה עם ויניציא

שתיו סטין נרוע הרכת סמת שהתנו״ ועל זה נשאל ר׳ משה בנבנשתי[17d]).

בין גדלי הדור בפרק ההוא בקושטנדינא היה ר׳ משה בן ר׳ נסים בנבנשתי ואמו היתה בת הרב הכולל ר׳ אליהו ן׳ חיים, נולד בקושטנדינא בערך שנת שמ״ז, מימי נעוריו היה בישיבת ר׳ שמואל ן׳ ויליוסיד וגם היה בהתחברות עם קרוביו שארי בשרו ר׳ חיים בנבנשתי ור׳ יהושע בנבנשתי שהיו עמו כבני שני אחים, כאשר נודע שמו כשערים הוקם לראש בישיבת „גברת״ שיסדה בעתו הגברת דונייה הנה נשיא ותמכה אחריה כלתה דונייה ריינה נשיא, ויהי שם משנת ש״ץ עד שנת ת״ך שנשרפה כל שכונת היהודים בקושטנדינא שהוא המגרש הנודע כעת בשם „סתאמבול״ ובכלל גם הישיבת האת[17e]), מן העת ההיא התישב לפי הנראה במגרש אורטה־קיואי (כתרגומו, הכפר האמצעי), תשובתו הראשונה שהגיעת לידינו היא משנת שצ״ג שנשאל בעת ההיא על ידי „החכם המרומם הגביר כה״ר משה ירושלמי״ על אדות איש אחד ממכודיו שעשה תכשיטי זהב באבנים יקרות לאשתו אחרי נשואיה, ואחר איזה זמן ירד מנכסיו והכרח למכור התכשיטים האלה, ואז נמצא חכם אחד שכתב פסק „ומכוץ ומני עיניו נראה שדעתו היתה שהדבר הזה הוא במחלקת, אך ר׳ משה הראה שהצדק עם הבעל לעשות בשלו ויחתום הנראה לדעתי כתבתי איש צעיר[18]).

עוד נשאל בשנה ההיא מאת אחד מזקני הרבנים ר׳ משה באסאן בנו של ר׳ יחיאל באסאן לחוות דעתו על ענין אלמנת אחת, וברוב ענותנותו התם תשובתה: הנלעפ״ד עבד לפני יודעי דת ודין[18a]), כשנתים ימים אחרי כן היה מחלוקת בין שני אחים על ענין כות אחוזת שהיה לשניהם והאח האחד לא היה בעיר בעוד איזה שנים, בינתים האח הקטן נשא אשה ויעשה תיקונים גם בעצם החדר אחיו הגדול, וכאשר שב העירה ראה מה שעשה אחיו בלי רשותו, ובהסתו אמר לאחיו מי נתן לך הרשות לעשות התקונים האלה? טול עציך ואבניך ומסור לי החדר כאשר היה, ר׳ ברוך בן ר׳ אברהם פולאסטרו שהיה לפי הנראה נוטע בדבה, ערך שאלתו לר׳ משה בנבשת בחדש ניסן שצ״ה והוא הורה שמה שנעשה כבר נעשה ואי אפשר לנתץ את הבית להעמידו כאשר היה למלא רצון האח הגדול, הרב הזקן ר׳ שמואל ן׳ ויליוסיד שהיה עדין בחיים הסכים על התשובה, בלמד שאיזה ענינים לא נראו בעיניו ועליהם כתב הגהות להצדיק את דבריו, וכן הסכים על תשובתו הרב הזקן ר׳ אברהם אליגרי[18b]), כשנה אחת אחרי כן כתב תשובה לר׳ משה פונים; בשנת שצ״ז נשאל מדמשק על ידי ר׳ אליעזר קשתי[18c]); עוד נשאל מעיר באזארג׳יק[18d]), מאנדרינופלא[18e]), אזנימיט באסיא הצעירה[18f]), בלוכראדו[18g]) סיליסטרא[19]), ברושא[19a]), סיליבריה (על ים השיש)[19b]), גאליפולי[19c]), שלוניק[20]), בודין[20a]), ירושלם

17d) פני משה, ח״ב ס׳ נ״ח 17e) שם, חלק א׳ הקדמה, חלק ב׳ לחתימת הספר, וחלק ג׳ ס׳ נ״ו
18) פני משה, חלק שני ס׳ צב 18a) שם, ס׳ צ״ו 18b) שם, ס׳ מ״ב
18c) שם, ס׳ ל׳ 18d) שם, ס׳ ז׳ 18e) שם, ס׳ מ״ט, ק״ה, ק״ח
18f) שם, ס׳ י״א, מ״ז, צ״ב 18g) שם, ס׳ י״ט, כ״ז, נ״ז 19) שם, ס׳ כ״ו, ס׳, ס״ב
19a) שם, ס׳ ב״ג 19b) שם, ס׳ י״ד 19c) שם, ס׳ ק׳, קפ״א
20) שם, ס׳ ק״ח 20a) שם, ס׳ צ״ח

וירושלם[20b], רוב פסקיו כתב עד שנת תכ"ח-תכ"ט[20c], ומשנת תל"ו נסתם כל חזון ממנו, וברור הדבר שנפטר לעולמו בשנה ההיא.

בשנת ת"ז היתה מגפה בקושטנדינא ואז נאלץ להמלט כמו רוב תושבי העיר לכפרים בסביבות עיר הבירה, בתשובתו לכיאו בסוף חדש אלול כתב: אף כי השעה נחוצה הוות היום מעלי יומא דריש שתא, וספרי אין אתי כי לעת כזאת אנחנו נעים ונדים בתים לבריחים מפני מדת הדין דבר בעיר עד ישקיף וירא ה' משמים ויסלק הרון אפו מעלינו כע"ה[21], בשנת ת"ך בסוף חדש אב היתה השרפה היותר גדולה הנודעת באשתנבול הוא המגרש היותר גדול בעיר הבירה, ואז היתה למאכלת אש גם הישיבה „גברת" אשר הריביץ שם תורה, ובחתימת החלק השני לתשובותיו כתב במר רוחו שנפשו צרה לו עד מאד „על כל שיטותי אשר טפחתי ורביתי ויגעתי מימי תרפי בישיבה של מעלה רמה ונשגבה ק"ק גברת יע"א עד יום שרוף ה' בחדש החמישי הת"ך ליצירת העיר רבתי בדעות שרתי במדינות קושטנדינא העדינה, כי אחרי השרפה טובעו בים מים שאין להם סוף" לגאון ותפארת ר' משה יש לרשום שמלבד ידיעותו בחכמת ישראל היה בקי גם בתורת המחמדים וידע השפה התורקית והערבית על בורין (פני משה ח"ב ס' ס"ט ועוד).

ר' משה בנבשת היה בכל הוראותיו מורה להקל, בפרט יש לו חשיבות יתרה והתולדה חייבת להכיר לו תודה בעד פסקיו להורות להקל ולהתיר האלמנות שנשארו מן ההרגה הגדולה באוקריינא ופולוניא משנת ת"ח עד ת"ך, תחת פקודת ההיטמאן זינובי בוגדאן חאמיליצקי, אז התנפלו הקוזאקים כזאבי טרף והחריבו יותר משלש מאות קהילות, על הרוב הרגו האנשים, ואת הנשים הוליכו בשבי, וכבר ראינו בפרק א' שהקדרים (תרתרים) הביאו השבויות ומכרון בשוקי העבדים בארצות המזרח, היהודים בקושטא' שלוניק ויתר הערים פדו אותן, ולצדקה תחשב לעדות האלה אף שהן בעצמן היו בצוקה ובדוחק לרגלי מלחמת הויניצים שהכריתה מקור ההצלחה ההמונית, לא קפצו ידיהן מעשות האפשרי לפדות נפשות ישראל שהובאו למדינתם מםרחקים, אף הרבנים מצדם ועל ההוב ר' משה בנבנשת עשו כל אשר היה ביכלתם לאסוף עדויות מעדי ראיה על הרגת בעליהן של השבויות האלה, לבלתי תשארנה עגונות כל ימי חייהן, מן העדויות האלה נתקבלו על יד ר' ברוך ן' חיים בחדש כסלו תי"ד על הרגת דוד רב משה מק"ק פהרביץ בעלה של מרת הנדל בת נחמן שנהרג בלובלין, כאשר העיד משה בן מוהר"ר אשר כהן שנתפרר לו במקום המעשה בשנת ת"י, ובאותו מעמד העיד חיים בן שמחה הקדוש (כן כנו את כל הנהרגים בטבח ההוא) ששמע מפי אנשים עדי ראיה בהיותו במדינתו איך זה דוד הנהרג פגש אותו פריץ אחד על הגשר ויאבק עמו והיהודי נפר חיל עליו ווורידהו על התחתונה, ובתוך כך באו פריצים אחרים והרגו אותו, וכן העידה האשה פירלה בת החבר ר' אברהם מפהרביץ שמדע גם לת הרגת זה האיש דוד בין יתר הקדושים.

ועדות

20b) שם, ס' מ"ו, צ"כ 20c) שם, ס' קי"ל

21) שם, ס' קי"ו

ועדות זה הועד בקושטנדינא בבית דין האשכנזי לפני הדיינים ר' שמואל אשכנזי, ר' קלמן אשכנזי, ור' משה הכהן, ר' ברוך ן' חיים הורה שהאשה הזאת מותרת לתנשא וכן הורה ר' משה בנבנשת והביא ראיות מכמה פוסקים[21a]. לפניו הוצגה השאלה על מה שהעידה האשה משרגי בת זכריה מעיר טרנופול, איך בהיותה בסופיאה בא יהודי מארץ רוסיאה והלכה לשאול לו על אנשי עירה, והוא ספר לה על מרדכי מיפליצר מעיר טרנופול בעלה של שרה שראהו בשעת הגזרה נתת שהתיזו את ראשו בסיף והלך אצלו וראהו אותו והכירו, ועדות זה הועד לפני ר' אברהם הוא גד אשכנזי, שמואל בן ר' שמשון, ואברהם אשכנזי ממשפחת שור[21b].

בשנת תט"ו העידה האשה ייטה בר יצחק שכאשר באו הקוזאקים לעיר טורחוויץ נחבאו היהודים, פתאום בא חורנה וספר ששמע מן הנוצרי היושב אחר הריחים שנהרג בעלה, ועוד בא במעמד ההוא האשה חנה בת יצחק שהיו הולכות יחד עם האשה ייטה ופגעו בשפחה אחת בעיר טורחזויץ וספרה לה איך ראתה את שמואל בעל האשה ייטה שהרגוהו הקוזאקים, ועדות זה הועד בקושטנדינא לפני הדיינים ר' יעקב בן ר' אברהם אשכנזי, יהודה בן הר"ר שמשון וצבי הירש, שוב הועד על המקרה הזה ביום הששי כ"ח אייר תי"ד על ידי האלמנה ייטה בקושטנדינא לפני הבית דין של ר' משה אלפנדארי, סעדיה הלוי, וצבי הירש כאשר היתה ברחוב פגשה שפחה פולאנית אחת ושאלה לה מאיזה עיר היא? והשיבה השפחה מעיר טורחוויץ ושאלה האשה אם מכרת אותה, והשיבה: אני מכרת אותך ואת בעלך שנהרג והנני זוכרת שראיתי אותך ואת בניך בוכים[21c], על כל אלה המקרים ר' משה מצא צד של התר כדי שהנשים הנזכרות לא תשארנה במצב ענון.

בשנה ההיא הועד לפני ר' יקותיאל הלוי אשכנזי, אליעזר בה"ר דניאל אשכנזי ואשר בן לא"א (במקור חסר שם האב) ביום כ"ד אדר ב' התט"ז על הריגת אהרן הכהן חייט מעיר אדבישק[21d], ולפניהם העידה האשה אסתר בת יהודה, איך ספרת לה אשה אחת ושמה אסתר מקונסיניצה שנפלה שבוית ביד הקדרים (תרתרים) ביחד עם איש אחד ששמו אהרן הכהן חייט מעיר אדבישק ולמקצת ימים נפל למשכב וימות, להפצרתה נאות השבאי לתת לה משרת אחד נוצרי וקברוהו, מלבד זה העידה האשה הנזכרת שאשה אחרת גיטה מעיר אדבישק ספרה לה שאשה אחת דוברושקה בת אחיו של אהרן הכהן שמת בעל האשה שמחה שלא נשאר מן המשפחה ההיא לא אחות ולא אח ולא קרוב, שקצתם מתו במגפה וקצתם מתו בידי האויבים שהרגו אותם, במעמד ההוא העידה גם האשה דבורה בת דן שבהיותה ברוסיא שמעה מן האשה דוברושקה בת האשה ייטה שלא נשאר קרוב לאהרן הכהן חייט בחיים, השאלה הזאת הוצגה לפני הרב יצחק

21a) שם, ס' ה' - ו'   21b) שם, ס' ע"ג

21c) שם, ס' ע"ד   21d) שם, ס' ע"ה

יצחק פראנסיז ור׳ שמואל הלוי הזקן שהורו להתיר האשה שמחת מכבלי העיגון, ור׳ משה בנבנשת שנשאל להסכים על הענין הזה הוסיף להראות בראיות אחרות שמותרת היא להנשא.

עוד הוצגה לפניו השאלה לפי זכרון העדות שנתקבל בקושטנדינא בבית דין האשכנזי, איך בא מאיר בר יצחק והעיד שנפל בשביה עם חנוך הרצען מעיר פראב׳יש ויצאת הגזרה משר הצבא של הקוזאקים שיהרגו הקדרים כל חזברים השבויים והנקבות יחיו, וכן עשו התרתרים וכין החרוגים היה גם חנוך, אך הוא נמלט בהיות שלא היה לו באותו זמן חתימת זקן והנשים היהודיות הלבישו אותו שמלות אשה, עוד העיד נחמן בר מאיר איך אחרי הרגת חנוך הנזכר ראה את בתו בנאליפולי ששם פדו אותה היהודים, ושאשתו של הנהרג דינה נפלה גם היא בשבי ונפדתה, וכן העידו שמואל חנוכה, והאשה לאה לפני הדיינים ר׳ יקותיאל זאלמאן אשכנזי, ר׳ יצחק בר יהודה הלוי, ור׳ אליעזר בר דניאל אשכנזי, ביום ח׳ אדר א׳ תט״ו.

אחרי ארבעה חדשים הועד לפני הבית דין הספרדי ר׳ ברוך בן חיים, ר׳ משה ברודו ור׳ משה בנבנשת, העד הראשון היה משה בכר מאיר ולפי דבריו האיש חנוך נשתמד והיה בסופו רצען בעיר קראסה ונהרג במלחמת הקוזאקים עם הליחלים (פולאנים), עוד העיד האיש ישראל מעיר פראב׳יש על הרגת חנוך הרצען ביום ח׳ סיון התט״ו, ולפני הבית דין הגדול או בית דין רבא כאשר היו קוראים בעת ההיא, כפר העד מאיר בר יצחק בעדותו הראשון ויאמר כי מעולם לא אמר הדברים האלה, ר׳ משה בנבנשת לרגות השנוי בעדויות האלה והכחשת העד מאיר מצא צד התר לאשה העגונה דינה[22].

כשנה אחת אחרי כן נשאל על זכרון עדות שנתקבל בקושטנדינא לפני השליח הירושלמי ר׳ יהונתן גאלאנטי ולפני הדיינים חיים קטן ויצחק פראנסיז, לפניהם התיצבה האשה מרים בת אברהם שבויה שנפדת והיתה דורשת בעת הרגת בעלה קאלמאן והביאת עד אחד משה בן הנהרג קדוש ירחמאל והעיד איך אשתקד כחצי חדש אב היה בקושטנדינא יהודי שבוי אחד שנפדה דוד הכהן והיה חוזר לעירו, וקודם נסיעתו אמר לו וליהודי נד שנפטר לעולמו, איך בעלה של האשה הזאת מרים נקרא קאלמאן נהרג ונקבר לפניה קודם שׁשׁבו הקדרים אותה, והעד משה היה מכירה משכבר הימים, ובמעמד ההוא בא נתנאל בכר עזריה והעיד איך אשה אחת ושמה גיטלה בת יהודה איך בהיותה בעיר ביטקת היה שם יהודי אחד ושמו ידידיה בן אברהם והראה לה קבר ואמר לה דעי שבקבר הזה נקבר גיסי קאלמאן בעלה של אחותי מרים, גם האשה מרים מלאת העדויות האלה וספרת לפני הבית דין איך בפניה הרגו הקוזאקים את בעלה קאלמאן ולאחיה ולאמה ואחרי שהלכו הקוזאקים באו היהודים שהיו שם ונחבאו וקברום, והיא עזרה אותם לקברם והיה שם בנה במעשה ההוא, ועדות זה הועד ביום ח׳ תמוז

22) שם, ס׳ קי״ב

תמוז תי"ז[23]), ר' משה בנבנשת הורה, שלענין זיקת היבום לא אחליט (אולי לא היה לו זרע) מאמרי עד שיתבררו ויתלבנו הדברים, אך להפקיעה מרשת הענין ליתר בזה שום מיחוש, כי בעלה קאלמאן מת הוא, ויש בכל אחד מן השגיאות כפני עצמן כדאי להתירה כל שכן בהצטרפם יחד.

ר' משה בנבנשת היה אחוז ונכבד בעיני בני דורו ודבריו היו נשמעים כמעט בלי התנגדות והשגה, על כן רואים אנחנו שגם בני מקרא דרשו פניו בדברי הוראה. עוד משנת תט"ו, על אדות הבתים של האשה בורשולה בת כה"ר מרדכי סבת שהיו לה במאחאלה (רחוב) גיליבי־אוגלו ועשה אותם ואקוף־אולאדי־אולאד (הקדש לבנים ולבני בנים) שלא ימכרו לעולמים, והבתים האלה נשרפו בשנת ש"ל, מן העת ההיא עברו שלש שנים והמוטוילי (פקידי האחוזות) של המקום הנזכר בראותו שאין בו תועלת השתדל להחליף החרבה עם בתים בנוים במחלת אלמאן־אוגלו. והכל עשה ברשות הדיין הגדול זכריא־איפינדי שהיה איסטאנבול איפינדיסי בימים ההם; ובחלוף העתים הבתים האלה היו בידי יורשי האשה ההיא, אחות מנחם יפת ויוסף באשיונאצי, אך גם שם נשרפו הבתים; אחר איזה זמן היורשת היחידה שנשארה בחיים ארכידופולה בת יוסף הנ"ל אשת מנחם יפת בנתה במקום ההוא בתים חדשים, ולפי התנאים שהתנתה עם יתר היורשים יהודה גור־רביצי ואליה רביצי האחים בני יפת קרוביה היתה מקבלת חצי דמי השכירה שהגיעו מן הבנין הזה והחצי היו מחלקים בין יתר היורשים, והיה זה בשנת תשצ"ב, אחר איזה זמן נתעוררו ערעורים על הענין המסובך הזה, ואף שהקראים מתנהגים בכל דיניהם לפי דיני התורקים הקריבו מרצונם הטוב המשפט לפני דייני ישראל[24].

וכן היה ר' משה בנבנשת המפשר בענין העדה הקראית עם העשיר יהודה צדיק, כאשר בא בפרק א'[25]. כבר ראינו שבשנת ת"ך בחדש א"ב היתה שרפה גדולה בשכונת היהודים בסטאמבול, בין יתר הבנינים נשרפת גם הישיבה המפוארה גבהת, אשר שם הרביץ תורה ר' משה, ובתשובה אשר כתב בעת ההיא רשם המצב הנורא ההוא: ובעונותינו שרבו אין לנו ישיבה באתרא הדא מפני אשר שרף ה' באש את כל בתינו ובתי הנפש ויאכל גם אכול את כל כספינו ותגת אנחנו מפוזרים ומפורדים עד ישקיף וירא ה' משמים ורועה ישראל יקבצינו[26].

בשנת ת"ל היה בברושא[27], והתמהמה שם איזה שבועות ואחרי כן שב לקושטנדינא. בסוף ימיו נמנה למסדר גטין, ורשימה מדויקת מכל הגטין שנתנו בעזר הבירה על ידו עד שנת תל"ז נספחת לס' גט פשוט לר' משה ן' חביב (דף קם); ר' משה בנבנשת נפטר לעולמו בערך שנת תל"ז, למצער מן העת ההיא נסתם כל חזון ממנו, הוא הוליד רק בת אחת שהשיא לתלמיד חכם בגאליפולי[28], תשובותיו בשם פני משה הדפים בחייו החלק הראשון בקושטנדינא בשנת תע"ט אחרי השרפה, והחלק השני בקושטנדינא בשנת תכ"ט

23) שם, ס' ע"ט
24) שם, ס' כ"ח
25) שם, ס' קי
26) שם, חלק ג' ס' נ"ו
27) שם, ח"ג ס' נ"ג
28) שם, חלק ב' ס' קי"ז

תב״ט, והחלק השלישי אחרי מותו בקושטנדינא בדפוס ר' אברהם רוזאניס בשנת תע״ט. לפי דברי בעל הזכרונות אוּלאי היה לו גם ס' ר״ב לשונות שלא נודע תוכנו ונאבד, וכן כתב שיטות (חתימת ס' פני משה חלק ב') שנשרפו בשנת ת״ך, ושארית הפלטה הדפים בסוף חלק ב'.

בכלל הרבנים בדור ההוא היו בקושטנדינא, ר' אברהם יצחק חזן, ר' חיים קטן, (פני משה, ח״ב ס' י״א) ר' אהרן אלימלך ר' יצחק זבח (שם, ה' ינ) ר' יום טוב שיאו, או אולי ר' יום טוב באי שיאו (שם, ס' ט״ז) ר' יצחק רוסאן (שם, ס' ל״ב) ר' פרין אנוזי (שם, ס' כ״ה) ר' יצחק פראנסיס (שם, ס' ס״ח וס' ע״ה) ר' אברהם פירירה (שם, ס' ס״ט) ר' חיים אלנזי, שכבר בא זכרו בפרק א' והוא היה ראש ישיבה במגרש אורטה־קיואי, והוא עורר השאלה שבשנת שפ״ח היה ישוב קטן במגרש ההוא, ועשו תקנה שעל פיה לא ניתן הרשות להתפלל או לבנות בית הכנסת אחר מלבד בית הכנסת שהיה משכבר הימים, אך בשנת ת״ח גדל הישוב הישראלי כל כך עד שהכרמים והגנות שהיו כלפנים נבנו במקומות ההם בתים ועל כן היה חוץ מן האפשרי שיספיק בית הכנסת אחד לכל התושבים היהודים[29].

החכם השלם ונביר יהודה המון שנפטר בקושטנדינא בשנת ת״ח ועשה צואתו בעודו בחיים לחלק נכסיו ליורשיו וחלק אחד להקדש ונמנו על זה איזה חכמי העיר, ור' משה בנבנשת כתב: שבט שנת התח״ד (צריך לומר ת״ח) לדרשת אלופי ורעי המתעסקים אתי במקדש השלם החכם כמוהר״ר יהודה המון[30], קרובו או אחיו ר' אהרן המון (שם, חלק ג' ס' נ'), קרובו הרופא יהודה בן יוסף המון שנפטר לעולמו באנדרינופלא בשנת תל״ח, ר' ברוך ברזלי (שם, חלק ב' ס' ס״ב־ס״ג), ר' אברהם ור' משה בני החכם ר' יום טוב ן' יעיש (שם, ס' פ״ב) שהיו תורה ועושר במקום אחד, וכמו בני המשפחה היקרה הזאת שעסקו בתורה, וגם במסחר שלחו ידיהם, היו גם רבנים אחרים אשר עיקר אומנותם היה המסחר ובכל זאת היו מקדישים עתים ללמודים ולרפואה, עד שהיה לפתגם ספרדי בימים ההם Hanam y mercader, alegria de la mujer (חכם וסוחר, הנהו שמחה לאשתו), בין המשפחות שהאירו כנסת ישראל התורמית בפרק ההוא הצטינו משפחת רוזאניס וקומחי ביותר.

מקור משפחת רוזאניס היה מקאסטאלוניא מן העיר הקטנה (כעת כפר), Castalvi de Rosanes במרחק שש שעות מברצלונה, לפי הזכרונות היותר קדומים בשנת הגרוש של שנת רנ״ב נמלטה לפורטוגל, ובמסד של שנת רנ״ז נאנסה לקבל דת הנוצרים לסראית עין, כיתר האנוסים הנקראים ״מאראנוס״, אך בסתר היו שומרים דת ישראל, כמאת וחמשים שנה היו במעמד המסוכן הזה, אבות המשפחה נמלטו, להולנדה ושם הסירו מסוה החמש מעל פניהם ויתיהדו לגמרי, בפרק הראשון כבר ראינו שבשנת שע״ב (1612) תונרמה כרתה ברית מסחר עם הולנדה או פלנדריה כאשר נקראה בימים ההם, בעת ההיא באו לתונרמה יהודים רבים מן הארצות הנמוכות וביניהם גם בני משפחת רוזאניס שהיו שני אחים

29) שם, חלק ב' ס' נ״ד
30) שם, חלק ב' ס' נ״ח

אחים ר׳ דוד ור׳ מאיר, וזה האחרון הוליד שני בנים ר׳ שמואל ור׳ אברהם שניהם סוחרים ורבנים.

ר׳ דוד רוזאנים שהיה רך בשנים בבואו לקושטנדינא התישב במגרש גאלאטה ונחשב בין הרבנים היותר מפורסמים ברבע התוא, אך גם במסחר שלח ידו והשיג עושר וכבוד, בשנת תל״א היה מקרה בעיר הבירה שיהודי אחד יצחק ואלאנסי היה אסור בכלא בסבת חוב שהיה חייב ליצחק נוניים, וכדי לצאת לחפשי קבל עליו ונשבע שלא יצא מן העיר בלתי רשות יוני אחד עשיר שהיה לו עסק עם בעל החוב, ולא נתפיס בזה ר׳ דוד רוזאנים שעל פיו יחנו ועל פיו יסעו עניני העדה בגאלאטה ,והוליכו לבית תכנסת שבגאלאטה ובפני ארון הקדש קבל עליו (החייב) נזירות שמשון לכל תנאיו מלבד הנזירות שקבל עליו בבית הסהר״ [31]). ובכל זאת החייב כלי אמונים יצא את העיר ולא גלה אזן מי שיהיה, ור׳ דוד שקבל עליו האחריות שאל תם פי ר׳ חיים בנבנשתי באזמיר מה יהיה משפט החייב הזה, ובתשובתו ר׳ חיים חלק כבוד גדול לדורשו וזה יראה עד כמה היה מוקירו.

ר׳ שמואל בן ר׳ מאיר רוזאנים נולד בערך שנת ש״ץ עוד מראשית שנות חייו התחנך בלמודים ואף שהיה עוסק במסחר היה קובע עתים לתורה. מימי נעוריו בא בהתחברות עם הרב הזקן ממנו ר׳ משה שלטון אשר אהבו אהבה עזה, בשנת תכ״ח היה מקרה באנית אחת שהלכה ממגרש האס־קיואי לתיריא לקנות יינות, בעל האנית היה היהודי יוסף פאפו (הנקרא בפי התורקים שתעבאן ריאיש) והמלחים היו נסים מרדכי (הנקרא בפי התורקים מוג׳ו קאאיקג׳י), אליה אשכנזי, ומשה שאמי שהיו תופשי משוט ונער אחד אלישע, ובהיותם בדרך בלב ים, קמה סערה והאניה נטבעה וכל עמל האניות האחרות להושיע הנוסעים עלה בתהו, הסערה הטילה הפגרים על שפת הים, ותורקי אחד מוכר אבטיחים אספם ויקברם; על המעשה הזה נתקבלו שני עדויות בכ״ח ניסן תכ״ה לפני הדיינים ר׳ משה בנבנשת, ר׳ משה בכמוהר״ר יהונתן גאלאנטי ור׳ חיים בנימן חביב, ועדות שני כיום ז׳ מנחם־אב תכ״ח לפני הדיינים ר׳ משה שלטון, ר׳ אהרן אלמלך, ור׳ שמואל רוזאנים. על הענין הזה כתב פסק ר׳ שמואל רוזאנים, ור׳ משה שלטון השיב אליו: ראיתי את השאלה ואת אשר נגזר עליה מאת החכם הפוסק ידיד נפשי כמה״ר שמואל שיחיה, ואני הצעיר בטרם בואי להשתעשע בדבריו, אמרתי אשא ואתן תהלתו וכו׳ [32]), קרוב לימים ההם נשאל מאת האיש אליקים שהלוה מעות ליהודי אחד משה שלמה, על משכנות הבתים אשר לו בהצר ג׳אוש בשיר יוטיק, שלשה בתים כל אחד משלש קומות (טאבאקה) תחתיים שניים ושלישים, שהם בין הכל תשעה בתים, וכאשר לא יכול לפרוע לו החוב, אמר לו המלוה למכור לו החלק השלישי מן הבתים ובקש שיעביר השליש הזה על שמו בפנקס המוטיוילי (נוטריון), ותשובתו היתה שלא יוכל לעשות הדבר הזה מפני הנושים הנוגשים אותו, שביום שמעם שמכר הבתים ידחקוהו עוד ביותר, אך כאשר יקלו

31) בעי חיי, חשן משפט ס׳ ס״ה

32) בני משה, ס׳ מ״ח

יקלו הוכותיו מתחיב מעתה להעביר על שמו החלק השלישי בפנקס המוטיוילי, והתנו ביניהם שיקח עד העת ההיא חלק משכירות הבתים שהגיע מן הבית התחתון מאה ועשר לבנים לחדש, האמצעי מאה וארבעים לבנים, והעליון מאה ושבעים לבנים, התנאים האלה התנו בחדש אדר ת״ך אך עברו איזה שנים הלווה גבת הכסף ותמלוה לא לקח חלקו משכר דירה, על כן ערך שאלתו לר׳ שמואל רוזאניס אשר כתב תשובתו, ועליה הסכים ר׳ משה שלטון בדבריו אלה: ראיתי את השאלה ואת אשר נגזר עלית ספי החכם חשלם ורב הטורח לצדקה מר שמואל נר״ו ולאפס פנאי לא אוכל להאריך[33]), בשנת תל״ד היה ר׳ שמואל עוד בחיים ואז היה במעמד הבית דין עם חבריו ר׳ משה כנכנשת ור׳ אהרן אלמלך[34]), ר׳ שמואל הוליד שלשה בנים חיים, יהודה ואהרן רוזאניס ופעולתם תבא לפנינו.

ר׳ אברהם בן מאיר רוזאניס (הנודע בפי בעלי הזכרונות בשם הראשון, להבדילו מיתר בני משפחתו הנושאים שם אברהם) נולד בקושטנדינא בערך שנת שצ״ח, והתחנך בישיבת ר׳ שלמה הלוי (הזקן) גם היה מתלמידי ישיבת ר׳ יום טוב צהלון, עודנו בימי נעוריו היה נודע כשערי עיר הבירה בתור משכיל ומליץ, אך גם במסחר שלח ידו והיה מבאי ויוצאי חצר המלכות ומספיק לצרכי החילות. אשתו היתה בת המדפיס ר׳ אברהם פראנקו בן המחוקק ר׳ שלמה פראנקו, ובביתו התחנך במלאכה הזאת, בשנת תי״ט כאשר הועתק חצר המלכות לפי שעה לאנדרינופלא בסבת מלחמת הויניצים שהצרו לתוגרמה דרך הים, ר׳ אברהם התישב בעיר הבירה השנית הזאת כמו יתר הסוחרים היהודים מקושטנדינא שהיה להם עסק עם המלכות, וזה העציב מאד אוהביו וידידיו הרבנים אשר היו שותים בצמא את דבריו והשתעשעו עמו בדבר הוראה ותלמודים.

ר׳ יוסף קצבי באחד ממכתביו שערך אליו כתב: „תשובה זו היא שלוחה להרב... אברהם רוזאניס בהיותו בעיר אנדרינופלא יעא... ציץ הזהב, נזר הקדש, אחד היה אברהם, צבי תפרתנו שושנת העמקים, עמוק עמוק מי ימצאנו, הנמצא כזה אשכול שלם בכל? ויחכם מכל אדם, אם נלך ונבקשנו קרוב בכליותנו ורחוק מעינינו, אלהים יראנו בשובע שמחות את פניו כראות פני אלהים וירצנו, על זאת יתפלל כל חכם לב מבני עליתנו, יראו עינינו וישמח לבנו כמאז היית לנו לעינים, הלא אתה תשוב תחיינו, ולך תלוות עינינו, ותהי זאת נחמתנו, איתן מושבך בא לפניך זכרוננו, זכרתנו אתך כאשר ייטב לך בדברות קדשך, על טוב יזכר שמך, כאשר הגיד לנו החכם המרומם נעמן אחינו נאמן שמואל יחי לעד אמן... אני הנבר כוסף ראות את פניך, הצעיר מכל בית אבי יוסף קצבי״[35]).

גם ר׳ יעקב אלפאנדארי ערך אליו אגרת בעת ההיא וכה דבריו: „ליש גבור במלחמתה של תורה, יושב כשבת מושב זקנים משיבי מלחמה שערה, ואחד ענ״ק משכמו ומעלה שכם אחד וכמינו גבוה מכלם למעלה מעשרה, המעתיק הרים ומחזירם למכתשת הלכתא גברותא משמא דגמרא, הלא הוא עיני ולבי החכם השלם

33) שם, ס׳ נ״ב 34) פני משה, חלק ג׳ דף ס״ו 35) רב יוסף, ס׳ א׳

חשלם פני נעוקר הנם במהר"ר אברהם רוזאניס נר"ו יאיר לעד אב"יר... לא שלותי ולא שקטתי מאשר נכספה גם כלתה נפשי ראות פניך באשר נפלאת אהבתך על לבי חרושה, ואף כי הזמן בוגד לא הניח מדת טובה, והוא כצפעוני בין אחים יפריא טלטולא דגברא מטולא לשמשא... כי הרחיק ממני אוהב ורע רוחי ונשמתי... אמנם כי הציך נחתו בי, הנחת את דעתי בשאלת שלום להחיות את נפשי ותשוב רוחי אלי [34a]).

לר' אברהם ניתן לראות בעיניו סוף המחזה המעציב מן המשיח המדומה שבתי צבי. באשר המיר דתו, והוא היה עד ראיה כאשר בא המומר בסתר אל האונ'ארה (חנות בתוך מלון) של הגבירים הלא המה השלחנים מקושטנדינא שהיו באנדרינופלא, ולפניהם הודה על כל עניני, שנתן התעזתי הטעהו במגלת ישנה שזייף ומחק מה שהיה כתוב וכתב את שמו, ר' אברהם חתם גם הוא בין יתר החכמים הכתב חוזר ששלחו לכל קהלות תורקיה לבלתי בטל צום התשעה באב [35]), בין החותמים הודאותו של שבתי צבי ווידוי הגדול היה גם ר' משה הכהן חתנו של ר' שמואל פרימו שהיה בעתו מזכירו של המשיח המדומה, המרת האיש הזה שחשבו למשיח אלהי ישראל והודאותו קרעו את המסוה מעל עיני ר' שמואל פרימו נחתנו אשר ראו ונוכחו עד כמה היו קלי הדעת להאמן בשוא, לעזרת בעלי התשובה האלה והדומים להם הגיע המכתב חוזר של הבני קושטנדינא המזהיר את העם לבלתי הכלים את השבים ולבלתי הזכיר אותם מעשיהם הראשונים, ובכן רואים אנחנו שר' שמואל פרימו שהיה בקי בספרות התלמודית ובפוסקים נמנה לאב בית דין באנדרינופלא.

ר' אברהם רוזאניס שהיה בלי תפונה הסבה להאיר עיניו ולהראות לו טעותו, בא עמו בהתחברות ונפשו נקשרה בנפשו ואחרי שובו לקושטנדינא היה מעריך אליו מכתבים בפרט כאשר נשמע שחלה את רגליו, מהר לדרוש בשלומו, ובה תמצית דבריו: הה"הש הרב המובהק במוהר"ר שמואל... כי שמעתי אומרים כי זה שמעלת כבוד תורנותו חלה את רגליו, ונצטערתי ונבהלתי משמוע על כן אחלי יכונו יניפו ידיו וגלילי אצבעותיו בבברות שתים, לבשרני ממצב בריאותו והיה לי למשיב נפש, כי אהבת עולם אהבתיהו, והנה תפילתי קבע רחמים ותחנונים, לפני שוכן מעונים, חיו יחיה גכמאו בכון יהיה" [35a]).

מקץ היותו שמנה עשרה שנה בהדך ערא באנדרינופלא, ר' אברהם רוזאניס שב אל עירו ואל מקומו בשנת תל"ז, בעת ההיא השיא את בתו עם בן אחיו שמואל, ר' יהודה רוזאניס אשר היה כבן עשרים שנה, ר' אברהם התמיד לעסוק במסחר ובתורה כאחת, הוא היה במרוצת מכתבים עם ר' שמואל פרימו אשר הוקירהו, ובכל זאת היה משיג עליו בכל עת שלא נראו דבריו בעיניו, ובתשובה אחת כתב אליו: נחל נובע מקור חכמה מפארה ממנו יתר ממנו פנה הוא הראש במושב זקנים ולכל בני ישראל היה אור מוהר"ר שמואל נר"ו, באשר שיחות סר צהיכה לפנים ולפני לפנים על משכבי בלילות מלתא אגב אורחא, אשיבה נא בההיא תשובת התשה"ם... ואני בעניי עדין לא באתי למדה זו, ולא זו בלבד קשה

34a) שם, ס' ב', ועיין בס' בני חיי, אגה"ת ס' ל"ב דף א'

35) קצור ציצת נבל צבי, דף ל' ע"ב

35a) כחות עולם, ס' פ"א

קשה לי כי כל דבריו כלם מקשה ובאמת כקוצים היו בעיני... סוף דבר יד לפומי ריהטא לא יכלתי ליישב דבריו, ועיני האדון יביטו יראו בדוחק בינתו דברי חוכי לישבם על אופנם, הצעיר אברהם רוזאניס[35b]).

על השאלה הזאת השיב ר׳ יעקב חיים אלפאנדארי לצדדי בין הרבנים האלה: „ראיתי עולים על מעלות האולם שואלין ודורשין, חלוקי ומשקים ויהי הם מריקים... שם המקום ההוא מחנים, המחנה האחד היה אביר הם (רוזאניס), שואלי כענין, ושמועות יכהלותו המעתיק הרים ומחזירם למכתשת, עד אשר דיק ואשכח מרגנתא פטיש החזק מפוצץ סלע המחלקות... לקראת שמואל (פרימו) חרסתה מן הסנהדרין, ולמעלה גבוה מכל העם יושב בשבת תחכמוני לנו לעינים; חורב הגדול המשביר לכל עם הארץ... שניהם שתו בשמים פיהם, הנחמדים מזהב ומפז ויותר מהמה, על כל קוץ וקוץ היו בודקין אותו בשבע חקירות, על אבן אחת שבעה עינים, אחרי פלפול עצום הרב הזה מצא ששני הצדדים צדקו בדבריהם, וכדי להוציא הענין לידי גמר הציע „שאפילו״ שהסוכר — השאלה היתה על ענין מחלוקת בין שני סוחרים — ירצה לקיים, הלוקה יכול לבטל אפילו שהוא לתנאתו כדין כל תנאי[35c]).

בשנת תע״ד היה מקרה שהביא עוד הפעם מחלוקת ספרותית בין ר׳ אברהם רוזאניס ור׳ שמואל פרימו, על ענין שנפלגו בו רבני שלוניקי והכריע והכריע ר׳ שמואל פרימו אך בינתים נפטר לעולמו, הרב הקושטנדינאי ר׳ חיים יצחק אלפאנדארי ערך שאלתו לר׳ אברהם רוזאניס למען יחוה דעתו על זה, ואף שהתשובה לא הגיעה לידינו בהיות שהחלק היותר גדול משאלות ותשובות לבני אלפאנדארי היו למאכלת האש, והחלק היותר קטן נשאר לפליטה ונדפס בשם „מצל מאש״, בכל זאת מתוך דברי הרב אלפאנדארי יש להבין שלא נראו דברי הפוסק ר׳ שמואל פרימו בעיני ר׳ אברהם רוזאניס; ואחרי שנשא ונתן הרב אלפאנדרי בין שניהם, דברי הרב רוזאניס נראו בעיניו ליותר מכריעים, ובחתימת השקלא וטריא כתב: וביום הראות אותותי אלה קדם רבני שבגולה, אשר בשמים ממעל רם ונשא עושה פלילות עם קונו (רמז על ר׳ שמואל פרימו, שכבר נפטר לעולמו), ואשר בארץ מתחת מי כמוהו לישראל לאמר אשר לו חומת ייסרו למשפט כאשר ייסר איש את בנו, ואירא כי ערום אנכי... כי איך אעלה אל מקום המזבח אשר היה שם אברם הוא אברהם (רוזאניס) ויסרני מלכת ולבקר בהיכלו לפנות בקר לאיתנו... אמר יאמר העבד העברי מתאבק בעפרות רגליו והוא הצעיר חיים בכמוהר״ר יצחק אלפאנדארי[35d]).

חמיו של ר׳ אברהם היה המדפיס אברהם פראנקו בן הישיש שלמה פראנקו המחוקק ומדפיס, ומימי נעוריו היה לעזר לאביו ומלבד הספרים שהוציא לאור על שם אביו ר׳ שלמה, הדפיס גם הכן על חשבונו ספרים רבים משנת את״א עד תנ״ה, בשנת תמ״ז הדפיס האומן הזה ספר „זהב שבא״ לר׳ נסים שלמה אלגזי מאזמיר ובהיות שהיה כבר זקן ואולי גם כן חלש בפרק ההוא

35b) מצל מאש, בסוף ס׳ אש דת, ס׳ ד׳
35c) שם, שם, ס׳ ה׳
35d) שם, ס׳ נ״ז

ההוא, העמיד את חתנו ר׳ אברהם על ההוצאה הזאת לתקן ולהגיה הספר ובחתימתו כאה ההודעה הזאת: „שמתי אני לדודי ודודי לי החכם המרומם פלפלא חריפא חתני כבני כמוה״ר אברהם רוזאניס השם ברחמיו יחיהו ויתן לו בנים זרע של קימא, וברכת אביהם יהיה בעזרו״ הדברים האלה ירמזו על הידוע שר׳ אברהם הוליד בנים שלא זכה שיחיו, כאופן שהיה לו רק בת אחת שהשיא לבן אחיו שמואל, ר׳ יהודה רוזאנים ואותו הוריש כל כפריו הרכים, על כן באו חדושין בחבורי חתנו זה שלא על הסדר, ובעל הזכרונות ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי כתב על הענין הזה: „שבכמה מקומות שיש איזה דברים קצרים בס׳ „משנה למלך״ ובפרט כשכותב בתוקף להשיג על האחרונים, כל זה לאו מר חתים עליה ואינו מתורת הרב (יהודה רוזאנים), רק הן דברי הרב מר חמיו מהר׳ אברהם רוזאניס, והרב העתיק דברי מר חמיו בגליונות ומצאם מה״ר יעקב בולי (המסדרים) מכתיבת ידו, וחשש דיליה הן״ [35e].

מלבד זה איזה חדושים באו בשמו במקום שהמסדר מצא רשומם: ושם בגליון מצאתי כתוב מכתב ידו של מהר״א רוזאנים ז״ל על עניני קדושי אשה שאינם מובנים דברי הרמב״ם (משנה למלך, הלכות אישות פרק ד׳, הלכה י״ג), וכתב מהר״א רוזאנים ז״ל: ואני שמעתי מפי מורי הרב מה״ר שלמה הלוי ז״ל וכ״ו (שם, הלכות מכירה, פרק י״א הלכה י״ח); נסתפק הר׳ מהר״א רוזאניס ז״ל אם שליה ראשון שניתן לגרושין וכ״ו (הלכות גרושין, פרק ט׳, הלכה ל״ט); זה לשון מהר״א רוזאניס בגליון הטור ס׳ י״ג: מעשה בא לפנינו בגר וגיורת שנתניירו והיתה אשתו מעוברת הימנו בגיותו, ונסתפקנו אם צריכה האשה להמתין שלשה חדשי המתנה... וקצת מן חבריא הצריכוה להמתין, ולדידי חזי לי דאינה צריכה להמתין וכ״ו (שם, פרק י״א, הלכה י״ה), גם בדרושי ר׳ יהודה רוזאנים שהיה מטיף לפני קהל שומעיו הרבה להביא חדושי דודו וחמיו ר׳ אברהם: ובזה היה מתרץ מר דודי ז״ל מה שהקשה הרא״ם בפרשת שמות על מה שכתב „וימת מלך מצרים״ (פרשת דרכים, דרך האתרים) וכן במקומות אחרים. נפלא לראות שהרב הזה למרות שעיקר עסקו היה המסחר, מצא שעות פנויות לעסוק בלמודים עיונים והוראה, ובעל הזכרונות כתב עליו שהיה „סני ועוקר הרים״, ושמנהגו היה להניח בשולי הספרים ובמקום החלק, כן כתב הרב אזולאי (חיד״א) שראה ס׳ „גדולי תרומה״ לר׳ אברהם פיג׳ו (ויניציא ת׳) וכלו כמעט כתוב בגליונות מכתב יד ר׳ אברהם רוזאנים השגות עליו, גם בתשובות ר׳ יום טוב צהלון (קושטנדינא ש״ף) כתב בגליון בתקף ובאיזה מקומות שעשה ההגהות אכלוהו העכברים הנמצאים למכביר בקושטנדינא, ור׳ אברהם בראותו שמלאכתו מכמה ימים ולילות היה למאכל לשני השרצים המשחיתים כתב בדרך בדיחותא:

תני עכברי רשעי ניגחו, דאכלי משופרי סופרי
והניחו יתרם הנדחה והצולעה [35f].

שנים רבות אחרי מות חמיו ר׳ אברהם פראנקו, ר׳ אברהם רוזאניס שירש בית הדפוס שלו התעורר בשנת תע״ט להעמידו מחדש על כנונו וידפים שנ ספרים

35e) שם הגדולה, מערכת גדולים, בערך יהודה רוזאנים
35f) שם, בערך אברהם רוזאנים

ספרים ספר הכללים לר׳ יצחק לוריא אשכנזי (האר״י), ופני משה חלק שלישי לר׳ משה בנבנשת, הניר שהשתמש הוא נהדר עד מאד, על כן עלה הדפוס יפה הגם שהאותיות היו ישנות, המגיה הראשי היה חתנו ר׳ יהודה רוזאניס והמסדר האותיות היה חיים שלום בן ר׳ בנימן מעלי הכהן מירושלם, בשנה אחת אחרי כן ר׳ אברהם רוזאנים נפטר לעולמו (ת״ף).

ובכלל הרבנים בדור ההוא היה בקושטנדינא ר׳ בנימן הלוי „החכם השלם הדיין המצוין" חכם ועשיר במקום אחד, מכבד הסופרים ומכספו שחד בעדם, ובעל הזכרונות כתב שהמקובל הרופא ר׳ יעקב צמח בירושלם ברוב דחק שלח לו חבורו זר זהב על הקבלה בכתב יד, מכיל קרוב למאה נירים מכתיבה דקה׳ והוא השיב לו תמורתו סך כסף ביד נדיבת[35g]), ובסוף ימיו עלה ירושלימה ושם· נפטר. ר׳ יהודה שיניליו יליד שלוניק תלמידו של ר׳ דניאל אסטרושא הרביץ תורה בעיר הבירה ונפטר שם[36]), ר׳ אברהם אלנזי[36a]), ר׳ ישראל בן ר׳ אליעזר בנבנשת מחבר „בית ישראל" מכיל חמשים ושנים סמכחר דרשיו וחלקם לארבעה שערים (קושטנדינא שנת תל״ח), ר׳ ישראל פואה, ר׳ לוי טיליו התן ר׳ אברהם אליגרי, אשר הובאו דבריו בס׳ חמיו „לב שמח" ובספר „פני משה" לבן עירו ר׳ משה בנבנשת (חלק ב׳ ס׳ ס״ז), ר׳ משה ברודו אשר האריך ימים והוא אחיו של ר׳ אברהם ברודו ותשובתו הובאה בס׳ פני משה (חלק ב׳ ס׳ ק״ח), ר׳ משה ן׳ שנגי שהיה מחשובי הרבנים ודיין, ר׳ נסים בבמוה״ר חיים אגוזי או קארידי הנוטה אחרי שבתי צבי, ר׳ אהרן בורגזון מחבר „בית אהרן" (קושטנדינא תל״ח), ר׳ אליעזר קשאתי, ר׳ יוסף הכהן, ר׳ אליעזר גרשון, ר׳ אליעזר אלוש, ארבעתם חכמים פשוטים שלא השאירו אחריהם עקבותיהם בספרות, ר׳ חיים אלגזי תלמיד ר׳ יוסף מטראני שהיה לפי עדות בן עירו עשיר גדול, תורה וגדולה במקום אחד, והוא חבר ס׳ „נתיבות משפט" על הירוהם ונדפס בקושטנדינא בשנת תכ״ט, ר׳ משה גאלאנטי מירושלם, במרוצת מכתבים שהיה לו עם ר׳ אפרים הכהן מבודון כתב אליו שקושיתו הובאה כבר בס׳ נורא וקדוש נתיבות משפט, וישלח אחריו לקושטנדינא „שיהנה מאורו כי רב מומחה ובקי היא[36c]), ר׳ יצחק רפאל בן ר׳ חיים אלפאנדארי שהדפיס חדושי אביו בקבין „מגיד מראשית, אחיו ר׳ יעקב בן ר׳ חיים אלפאנדארי הזקן משורר ומליץ, ובני דורו היו קוראים אותו אבי המליצה[36d]), והוא היה ידוע חלאים ולפי דבריו: איש מכאובות, כל נגע כל מחלה בקי בהם ובשמותיהם[36e]), חדושיו נדפסו בס׳ מוצל מאש לר׳ יוסף קצבי, ובס׳ רב יוסף, ובס׳ מוצל מאש שנדפס אחרי אש דת באו שתי תשובות ממנו (ס׳ נ׳ וס׳ ה׳), וכבר ראינו שהוא היה אוהב ורע לר׳ אברהם רוזאנים, וישלח אליו מכתבים בהיות הרב הזה באנדרינופלא. עוד היו בקושטנדינא ר׳ סעדיה הלוי ראש השוחטים

35g) שם, מערכת ספרים, ערך זר זהב

36) קורא הדורות, דף ל״א ע״ב

36a) אזולאי, מערכת גדולים ערך יצחק אלגזי

36b קצור ציצת נובל צבי, דף י״ד ע״א

36c) שער אפרים, ס׳ ע״א

36d) אזולאי, שם הגדולים ערך חיים אלפאנדארי

36e) רב יוסף, ס׳ י״נ סוף התשובה

השוחטים שהריץ שאלתו לר׳ חיים בנבנשתי (בעי חיי, יו״ד ס׳ כ״ב), ר׳ יצחק אחי ר׳ יהודה שויליו.

עוד היה שם ר׳ משה בכמוהר״ר יעקב שלטון שנולד בערך שנת שע״ח, מורו היה ר׳ דוד אנגזי[36f], ומימי נעוריו הראה בקיאותו בהוראה, בהיותו קרוב לכ״ה שנות היה נשאל מרבני קושטנדינא לחות דעתו על איש יהודי משה פראנ׳י לפי זכרון עדות מבית דין של איזנימיט[36g], רבו ר׳ דוד אנגזי כתב עליו „אשרי עין ראתה קנקן חדש מלא ישן, דן את הדין וזכה את הזכאי מפי סופרים ומפי ספרים, לא הניח דבר קטון או גדול שלא גמר עליו״ ובסוף דבריו כתב: ומעתה אתן קנצי למלי ואעתר אל אלוה בעד החכם ידידנו יקיים בו כל ברכות לבו יהגה תבונה ופיו ידבר חכמה (בני משה, ס׳ י״ד) בשנת תל״ה היה ריש מתא בעיר ארטה (שני מאורות הגדולים, חלק א׳ ס׳ ל״ד) כנראה בעיר ההיא עמד על כסא הרבנות קדם לכן, שנים רבות אולי משנת ת״ל, כי עד העת ההיא היתה פעולתו בעיר מולדתו, בשנת ת״ך השיב על שאלת ותשובת ר׳ שמואל רוזאניס, והשתעשע עמו בדבר הוראה (בני משה, ס׳ נ״ב) וכמו בן דורו ר׳ משה בנבנשת גם ר׳ משה שלטון הפליא לעשות בהוראותיו למצוא צד התר לעגונות אשר נשבו בידי הקדרים בהרגת האמילינצקי באוקרינה ופולוניא בשנת ת״ח עד ת״ך, ואלה דבריו:

„שאלוני על דברת השבוים מארץ אשכנז (ר״ל אוקרינה ופולוניא כי הספרדים כללו את כלם בשם אשכנזים) שנשבו אנשים וטף, ויש מהשבאים מי שלקח האיש, ויש מי שלקח האשה, וכל אחד מהשבאים הוליך את שלו לעיר אחת, ויש שלא ידעו לא האיש את האשה ולא האשה את האיש כמה שנים, ועכשיו שאלו אלו השבוים הנפדים אם יכולין לישא אשה אחרת כיון שאינם יודעים מנשותיהם אם חיות הנה, כי יש מהן שהומתו במלחמה וגם יש מהן שהוליכן השבאי לארצות רחוקות, ומשמדין אותן ואין כל אחד יודע הנה אשתו שבויה, וגם שהמדינה משובשת בגייסים ואין כל אחד יכול לילך אצל אשתו ולא האשה יכולה לבוא אצל בעלה, והנה אלו השבוים טוענין שאינן יכולין לשבת בלי אשה״ ותשובת הרב הזה היתה: נראה לעניות דעתי דבנ״ד לכוליה עלמא אין לחוש לתקנת רבינו גרשון מאור הגולה... ובעמדי בחקירה שאלתי מהאשכנזים אשר מארץ רוסיאה ואמרו שבמה נשאו שם בהיות שנשותיהן הלכו בשביה, גם ראיתי גם אחד הובא משם על אשה אחת, שנמצאת כאן והיה בעלה נשוי אשה אחרת שם עם שני בנים, ואחרי שתי שנים שהיה נשוי מסר גט לשלוח לאשתו במקום שימצאוה, באופן דנראה לעניות דעתי דכל שעברו השנים ולא נודעו נשותיהן יכולין הם לישא אשה אחרת (בני משה, ס׳ נ״ו).״

בשנת ת״ם הוצגה השאלה לפניו מאת האשה דינה בת „האלוף המרומם ראש ומנהיג מוהר״ר וולף דיין מק״ק לאדמר״ ואשת המנוח הקדוש מוהר״ר שלמה בן מוהר״ר ליפמאן מווישנויץ, ובידה אגרת שקבלה מאת יהודה ב״ר אהרן מלדמר וזה תוכנו: אודיע לך שבאתי למדינת קירים אצל יהודה רופא מק״ק ווישנויץ ואמר לי יהודה רופא הנזכר

36f) בני משה, ס׳ כ״ז 36g) שם, ס׳ ל״ה

הנזכר, אני ראיתי באותו הפעם בענפלתי בשביה אצל הישמעאל ושלח אותו האדון שלי לבקש את אשתי ואת בני כדי לקנותם, ובדרך הילוכי ראיתי אלו האנשים הנהרגים מקיק נישנויץ החכם מהר"ר שלמה בן מוהר"ר ליפמאן וכה"ר בהר בן מהר"ר ליפמאן, אלו האחים עם אביהם מהר"ר ליפמאן הנזכר שנהרגו והיו מונחים ביחד, גם ראיתי נהרג יהודה חיים, אשתו נקראת מרת בלי בת הרב פייבוש אשר היא בבית מוהר"ר דניאל אלוף, אמה של בלי הנזכרת נקראת רוזה שתחיה, גם ראיתי הר"ר יצחק שהיה מוכר להם, גם ראיתי הר' מאיר אשר היה מתעסק ברחיים, גם ראיתי הר' יצחק נשרף בהגית שלו, ואלה האחרים כלם הנזכרים ראיתים הרוגים, כל זה אמר לי יהודה הרפא מוישנויץ (בני משה, ס' כ"ד). על הענין הזה הועד גם כן בבית דין בקושטנדינא בחדש השון ת"ס: כד אהא קדמנא הר' יששכר בר בהת"ר יהודה אשכנזי, ואחר האיום והגזום קרחוי קם על רגליו והעיד בתורת עדות גמורה איך הר' יהודה מפולוניא בא ממצרים לביתי ובאה דינה מוישנוויץ גם כן לביתו ואמר לה הר' יהודה שמעתי מעל אחד מסיה לפי תומו שבעלך נהרג בוישנוויץ ולהיות לה לזכות ולראיה כתבנו וחתמנו היום (שם, ס' כ"ב).

ר' משה הורה על פי העדיות האלה שהאשה דינה פתורה מכבלי העגון ושמותרת להנשא, אך גם על יתר הנשים שנזכרו בעדויות דרך אגב שנהרגו בעליהן על ידי הקוזאקים הורה שמותרות הן, אף על פי שלא נשאל מצדן. בשנת ת"ב מת אחיו בעזבו בן אחד ושמו גם כן משה שלמון, והוא לקחו בביתו ויגדלהו ויהנכהו בישיבתו וכל מחבוריו עליו, וברוב הימים כאשר גדל ויהי לאיש היה אמוד בנכסים, הוא היה המשתדל להדפיס תשובות דודו ומורהו ר' משה על הוצאותיו[36h]), על פי כבית שנעלמו מאתנו, בשנת תי"ט העתיק מושבו לגאליפולי איזה זמן, ומשם ערך שאלתו לר' משה כנבנשת[36i]), ר' משה שלמון היה בקשר התחברות בדבר הוראה עם רוב רבני עירו, בפרט עם ר' שמואל רוזאניס (בני משה, ס' מ"ה, נ"ב) ואחרים.

גם היה מוקיר ומכבד את ר' יוסף קצבי שהיה קטן ממנו, ובתשובת שאלה בתב אליו: ראיתי השאלה ואת אשר נגזר עליה מהחכם המעולה רך בשנים ובקי בתלמוד והוראה, יהא רעוא יגדיל ויאדיר יפוצו מעינותיו חוצה ביתר שאת (בני משה, ס' כ"א), בעת ההיא באו עליו תלאות רבות ובה יתאונן בסוף רוחו: ואני הדל מידי עברי דרך העברה בחלישות בה ממיני מיני חלאים אשר רדפוני והקיפוני והזקנה קפצה בי (שם, שם), בן נשאל מר' אליהו רוזיליו (שם, ס' י"ח), מעיר ספרין, ארטה, בלוגראדו, איזניטוס, בודון, כאבהדאני (במדינת הדוב...), על האיש נמר הנודע יותר בשם נמר־אונלו פקיד יהודי מקושטנדינא שהיה בחצר נסיך הואלאכיאה (שם ס' י"ז), תשובתו היותר אחרונה היא משנת תמ"ג מן המגרש היהודי בסטאמבול טיקיר־שאראי הנקרא גם כן קאשטוריא (שם, ס' כ"ח), וקרוב

36h) שער הס' והקדמת בן אחיו של המחבר

36i) פני משה, חלק ב' ס' קכ"א

37) קצור ציצת נובל צבי, דף כ"ה ע"א

וקרוב לאותו הפרק מן האי רודוס על בנו של הרב הכולל ר׳ משה די בושאל שהמיר דתו (שם, ס׳ נ״ח), ר׳ משה שלטון נפטר לעולמו בשנת תמ״ה (סימן על״ה מש״ה), ואותו ירש בן אחיו הנודע בשמו משה שלטון כי לא היו לו ילדים, פסקיו נדפסו בשם בני משה בקושטנדינא בשנת תע״א.

ומגדולי חבריו היו ר׳ ישראל אהובי, ר׳ אליהו רוזיליו שכבר בא זכרו, ר׳ אהרן אלימלך או אלמלח, ר׳ אברהם בן ויליסיד, בן אחותו של ר׳ חיים בנבנשתי שהיה אתו במרוצת מכתבים עוד משנת ת״ד ודודו מחלק לו כבוד (בעי חיי, יו״ד ס׳ רי״ד וס׳ ר״ל), ר׳ אברהם צידיקירו שהיה גם כן סוחר, ויקר מקרה שבהיותו בדרך באו עליו צרות רבות ומצוקות וידר נדר שאם ינצל בדרך המסוכן הזה, יקבל עליו נזירות שמשון, וכשובו לעירה היה מן הנמנע לו לקיים נדרו מפני סבות שאינן תלויות בו, ועל זה שאל בשנת ת״ח את פי ר׳ חיים בנבנשתי (שם, שם ס׳ רט״ו), ר׳ יצחק גבאי מפרש המשניות והדפיסן בקושטנדינא בשנת ת״ט, בפרק ההוא הג׳יליבי אושלחניו של הוויזיר הגדול אחמד קיופרולי היה ר׳ יהודה בכמה״ר מרדכי הכהן[37], רופאו של השלטן מחמד הרביעי והחצר היה היהודי משה בן רפאל אברבנאל אשר לפי הנראה בסבת התנועה השבתאית נאלץ להמיר דתו בדת חשלטת ויכב את שמו חאיאט־זאאדי Hayat-Zaade (שנשתבש בס׳ מעשה טוביה, בשם מאיאט זאדי) והתוגרמים היו מכנים אותו בתואר הכבוד Bab-aliye-alhakim efendi כאב־עליי־אלחכים־איפינדי שנחלף בפי האברופים לאלחכים־באבי איפינדי, היהודים היו מכנים אותו בספרדית שהיא השפה ההמונית ג׳ודיו (Judio), שהוא יהודי, ונשתבש בפי הסופרים לשם גודיון או גידון או דידון, הרופא הזה שרת באמונה גם את השלטן שולימאן השני שמלך אחרי מחמד הרביעי, ובשנת תנ״א נאסר במגדל „שבע המגדלים" וימת שם.

לפי דברי הסופרים התוגרמים חאיאט־זאאדי נחשב למפלגת ה„אולימא" (חכמים), ולו היה מדרגת „מודיריש" (דרשן, מורה ראשי). כל הרופאים, חנטים, חובשים, ורוקחים שבחצר המלכות היו תחת פקודתו והשגחתו, המשרה הזאת הסבה לו ריוח גדול אך גם שונאים שקנאו בו, מלבד השכר שהיה מקבל מן השלטן, שרי המלכות שהיו נצרכים לו ושבקשו שירפאם היו מחויבים לתת לו מתנות יקרות לפי חפץ ורצון השלטן, הרופא הראשי הזה היה חייב להכין מרקחת (מאג׳ון בתוגרמית), ובו היה מערב קני בשם, אהלות, מיץ של אופיום ובשמים אחרים ולפעמים, גם עפר זהב וחרוזים[37a]), חמשה עשר יום לפני האביב היה מקריב המרקחת הזאת לשלטן בגביעים של פורצלאן, המנחה הזאת נקראת Nevrusiye ניורוסיי, ולפעמים לא רחוקות היה שולח גם לנסיכים ולנסיכות מגדולי המלכות אשר שלחו אליו מתנות כסף.

בשלוניק היה הישוב היהודי היותר גדול בפרק ההוא, וכן ידבר בעל הזכרונות עירנו זו שלוניק יע״א... כי שם עולם ניתן לה עיר גדולה לאלהים בל יסוף לעולמי עד[37b]), ובן הדור ההוא כתב ובשלוניק יש ריוח ליהודים יותר מכל

37a) Turquie, דף 303 הערה

37b) שני מאורות הגדולים, ס׳ ל״א

מכל המקומות שבעולם[38]), בשנת ת״ם ותמ״א לסבת העדר גשמים והשרב ששרר בעיר ובסביבות, המסחר ירד הרבה ושער צרכי האכל עלו למעלה ראש, עד שכתב בעל הזכרונות: „ואבי שבשסים גזר טרדות רבות על העיר הזאת, כל העם מקצה, כל יושבי העיר עומדים בבמה עשתנות יגונות רעות רבות וצרות, מכמת תביעות מחובות רבות דאית כהו דברא דממונא ווי לחסרון כיס, ומחמת מסים וארנוניות, הן רבים עתה רבו מספר, מה שאין הפת יכולה לדבר, לא היה לימים ראשונים ושנים קדמוניות, לא עצרנו כח כי דלינו מאד, וכל העם אנשים של צורה בחירים וגבירים, בצרתם בחורים נחבאו, כי אין להם פה לדבר לפני היושב על המשפט ושרי המלכות כי כלתה הפרוטה מן הכיס״[39]), הנה מלבד צוק העת, יבטיל המסחר, הטיל המושל מס כבד על העירונים כדי למלא חסרון ההכנסות מבני הכפרים ובתוקת היד הרבה לדרוש מן היהודים, וסיפר אחר כתב על המעמד הנורא ההוא: היותם (ראשי העדה והרבנים) עמוסי התלאות משתלשלות ובאות לכולל עירנו זת יע״א עד ישקיף וירא ה׳ מן השמים, תשקפה לטובה[40])... אך כאשר עתה... עמוסי התלאות המשתלשלות ובאות על בני עירנו זאת, עליזה בימי קדם ולעת הזאת בעתה[41]), כשנתים ימים איך ליהודים המצב הנורא הזה ועוד לא הוגת להם, ונהפוך הוא שהמושל שלה דברו לעיר תבירה ויציע להוסיף מסי היהודים ועל פי עצתו הכבידו עליהם עולם.

בצבעים חיים מתאר לפנינו בן הדור ההוא ועד ראיה המעמד ההוא: מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעות לעתות בצרה, צרה צרה כסבבירה, הנהיה פה עירנו יע״א, לבנו כל אתנו מראות ברעה זו רעה חולת משלחת מלאכי רעים שולחו מאת אדוננו המלך יר״ה, הם העומדים לפקוד את בני ישראל מבן י״ב שנה ומעלה, יחד עשיר ואביון, כפרוע פרעות ככל אשר תושת עליו מטעם המלך ומצרי (ומשרי) המעות, ויהי העם כמתאוננים לובשים שחורים ומתעטפים שחורים, כי לא ידעו מה לעשות כי קצרה ידם הנלאה מתת לכסף מוצא מדי יום ביומו, כי אין יום שאין קללתו מרובה מחברו, אין שעה בלא רעה, ליקוטי ישוטטו בעיר, זנח ישראל טוב[42]).

אך לא לבד על המון העם הכבידו אכפם והקצבה החדשה נגעת בהם לרעה, אלא אף על התכמים והרבנים, בהתנגדות לנהוג מיום התיסד הקיסרית העשמאנית לפטור אותם מכל מיני מסים וארנוניות, ואחד מן הרבנים בדור ההוא מתאונן במר רוחו בדבריו אלה: כי לבי כל עמי בירוב הטרדות והינונות אשר השתרגו עלו על צוארי, עזי פנים שבדור הקמים על עם ה׳ לשכחם מתורתם ופורקים עול המס מעל צוארם ונותנים על עמודי התורה, אותזים במרת אחז ותורת חסד על לשונם שתתלמידי חכמים חייבים במס, אוי לעינים שכך רואות! מקום המשפט שם הרשע[43]).

וכאשר מלאה סאת התלאות והמשא כבד מנשוא, הוצרכה העדה השלוניקית לשלוח שני שלוחים בתור באי כחה לעיר הבירה, את הנכיר וסוחר יעקב תבוהב

38) קצור ציצת נובל צבי, דף ל״ח ותורת הקנאות, דף ד׳
39) פרח מטה אהרן, חלק ב׳ ס׳ כ״ח   40) שני מאורות הגדוליס, ב׳ ו׳
41) שם, ס׳ נ״א   42) סם חיי, ס׳ כ״ז   43) שם, ס׳ ל״ח

אבוהב ואת החכם ר׳ ישראל סמראן, כדי להשתדל אצל השרים וגדולי המלכות להקל מעליהם עול המסים הכבדים מנשוא[44], כנראה ארכו להם הימים שם יותר משתי שנים עד שהשיגו את מבוקשם, לאסון העדה הגדולה הזאת נמצאו בעת ההיא בקרבה אנשים בוגדים בעמם ובאחיהם אשר בעד בצעם הלשינו למושל העיר הרע מעללים הזה חוסיאין פחה וימסרו בידו גדולי העיר היותר אמודים בנכסים והעשירים, באופן שאכל אותם בכל פה, כי השר החומס הזה עשק ורצץ את כל איש אשר בשם ישראל יכונה[45], עד שהיה פחד ומורא היהודים, וכמו למלא סאת התלאות והצרות שבאו כתמן על בני העיר הזאת, פרצה המגפה בשנה ההיא ותעש שמות בעם, ובן הדור ההוא רשם בזכרונותיו: הנני רגל אחד בתוך התחום ורגל אחד חוץ לתחום, בורח מחמת מררים הולך הלוך ונסוע מחמת אימת המגפה, ה׳ יצילנו מכל מיני משחית ומכל מיני פורענות ויסיר שטן מלפנינו ומאחרינו[46].

בהיות שמלאכת הבגדים בשלוניק לא היתה עוד כבימים הראשונים, והאומנים בחרשת המעשה הזה לא ראו שכר טוב בעמלם, על כן רובם ככלם סלקו ידיהם מן המלאכה ההיא, בכל זאת רואים אנחנו פה ושם יהודים עוסקים במלאכה הזאת, ויהודים אומנים מכבסים הבגדים ברחים (באטאן) צובעים ואורגים אותם, אך האורגים היו היותר חשודים על הגזל, על כן היו מתנים עם העומדים על הכביסה הם הנקראים „באטאנירוס" לתת סימן תכף אחרי הכביסה על כל חתיכה וחתיכה הניכר לבעלי הבגדים[47], כי בלעדי זאת היה נמשך להם נזק מגניבה. בין היהודים בשלוניק היו אומנים שעסקו בחרשת מעשה הזכוכית, בית המלאכה נקרא קיראנה, ושם היו תנורים וכלי העבודה הנקראים בשמם התוגרמי חאלאט, בין האומנים היותר בקיאים במלאכה הזאת היו שני אחים גרשון ויעקב באבאני[48].

בקרב העדה היו גם כן עשירים מופלגים, כן נודע לנו שם ר׳ יצחק בן חביב חכם ועשיר מופלג במקום אחד, ובעל צדקות עד שהיו מכנים אותו „חביב למקום וחביב לבריות"[49], ויהודי אחד עשיר גדול אשר יצא לו שם בעיר ובכל הסביבות, ויהי היום שהלך בנו יחידו לשוח בבאטאן אחד חוץ לעיר התנפלו עליו השודדים אשר ארבו לו ויתפסוהו ויוליכו אותו אל ההרים וידרשו מאביו לשלוח להם כסף פדיון נפשו חמשה עשר אלף גרוש[50]; והמקרה הזה לא היה היחידי במינו.

רושמי הזכרונות נתנו לנו מעשה שהיה שנים רבות אחרי המקרה הזה, בחור יהודי דוד כהן, נשא לאשה את הנערה גראסיא בת שמואל הכהן, וביום החתונה כאשר היו מביאים אותה מבית אביה לבית החתן, היתה לבושה בשמלה יקרה ועדוית בתכשיטים יקרים צמידי זהב על ידיה, נזמי זהב משובצים באבני שהם על אזניה וענקים לגרגרותיה, נוסף לזה שרשרת זהב גדולה היתה מקפת כל לבושה

44) פרח מטה אהרן, חלק ב׳ ס׳ נ״ט
45) שם, חלק א׳ ס׳ פ״ח
46) שם, שם, ס׳ נ״ח
47) שם, שם, ס׳ ל״א
48) בני יצחק, דף צ״א
49) פרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ ס׳ כפול
50) שם, חלק א׳ ס׳ ח׳

לבושה, כי כן היה המנהג בשלוניק וברוב ערי תוגרמה, שהנשים העשירות היו מלוות תכשיטיהן לכלות העניות ביום החפה, ובלכתה ברחובות קריה ראו אותה חברת שודדים ויחשבו שהכל שלה, לא עברו שבעה ימים מן החופה, והנה באו השודדים באישון לילה לביתה, ואז היה ליל שבת שהיה דולק הנר בחדר, ואחרי שכבותו חטפו את הכלה בעל ברחה אף שנתנה קולה ותצעק, הבעל שהיה בחדר ההוא לקח מכל הבא בידו כסא אחד וירוץ החוצה, כחשבו שהיה שודד אחד או שנים שלשה, אך ראה בתוך החשך והאפילה שהיו רבים וחזקים ממנו, ואין קול עונה לצעקתו ואין מי שיבוא לעזרה. השודדים הביאו אותה לבית אחד רחוק משכנת מבלי שתדע המקום והרחוב, ויקחו התכשיטים שהיו שלה ושהיו עליה ודרשו ממנה שתמסור להם התכשיטים שהיו עליה ביום חתונתה, והיא ביארה להם שלא היו שלה ושכבר מסרם לבעלהן, בין השודדים היו שרצו להרגה אך אחד מן החברה חמל עליה, ואחרי שהוליכה בארחות עקלקלות שלחה לנפשה, אמנם מלבד התכשיטים שאבדה, האבדה היותר גדולה היתה שלא יכלה לשוב לבעלה, על פי הוראת הרבנים מכיון שנפתחה בין הגוים נאסרה לבעלה. (כרם שלמה אה"ע ס' י"ח, נאמן שמואל ס' מ"ה).

על העדות השונות בשלוניק בפרק הזה נמצא איזה פרטים בספרי הפוסקים, בק"ק ליסבון (לישבואה) ישן, הרחיקו את החכם יוסף גאליסידי מלשרת בתור שליח צבור, כי בסבת איזה דברים לא היה רצוי בעיני איזה יחידי הקהל, וכדי שלא לחרחר ריב בקהל הסכימו בסוף לסלקו משרותו לגמרי[51]. בקרקע של הקדש השייך לק"ק אראגון החזיק יהודי אחד, ואחרי מותו נזכרי הק"ק ההוא ערערו בבנו, ואמרו לו שהקרקע ההוא שייך להקדש, והלכה רווחת בכל ישראל כי המוחזק בקרקע של הקדש אין לו חזקה[52], על הענין הזה נשאלו רבני העיר שהורו שאין הצדק עם הק"ק. משגיחי וחכמי ק"ק יחיא הציעו שאלה לפני רבני העיר ומורי ההוראה „על דבר שהיה להם מקדם קדמתא הקדש באטאן (בית רחים לכבס הבגדים) שהיו עושים מלאכתם הבאטאנירום תוך הבאטאנים שלהם, והיו נותנים להכמים מידי שנה בשנה לפי מה שקצבו ביניהם בער הריוח סך שני אלפים ומאתים לבנים... והנה לסבות מה קנסו חכמי ונבירי העיר לבאטאנירום וסילקו המלאכה הנזכרת מידם, שלא יעשו עוד המלאכה הנ"ז תוך הבאטאנים שלהם, ותקנו שתעשה המלאכה בבאטאנים של עיר ויריא (קאראפריא) וכל השכר והריוח שיוויתו מאיתה מלאכה מלבד ההוצאות, שיהיה הקדש להברת תלמוד תורה, אך חכמי הק"ק טענו שישלמו גם להם משכורתם כאשר היה לפנים, ומורי ההוראה הצדיקו אותם[53].

בק"ק פורטוגאל קרה מקרה בערך שנת תנ"א שנזבר הקהל לקח כל כלי הקדש לשמרם בביתו או בחנותו, „כמנהג שהגזבר שומר כל חפצי הקדש" ושמרם בתוך ארגז בתוך מערה של אבנים במקום שהם שמורים מאש ומגנבים, ובתוך הזמן קנה פשתן לעסקו וימלא המערה על כל גדותיה, ותנה קרה שברחה תרנגלת לתוך המערה, ותבוא בעלת התרנגלת ובידה נר דולק לחפש אחריה, ותגע הלהבה בפשתן

51) שם, שם, ס' פ"ו 52) סם חיי, ס' ל"ט

53) פרח מטה אהרן, חלק ב' ס' ס"ב

בפשתן וכל מה שבמערה נשרף וכתוכם חפצי הקדש, יחידי הק״ק טענו שהנזכר חייב לשלם הנזק, כי לא שמר אותם כראוי אך הרבנים הורו שאין בו אשם[54]. מן המנהגים שהיו בפרק ההוא ושבטלו ברוב הימים יש להזכיר, שכאשר רצה החתן לקדש לו אשה היה הולך קדם כל לבית הכנסת, ושם נאספים רוב העם ומתפללים ערבית, אחרי כן חותמים הכתובה והתנאים, ואחרי המעשה הזה היה הולך החתן עם כל המעמד לבית הכלה, ושם היה מקדש אותה לפני כל הקרואים[55]. כשהיה מת איזה אמוד בנכסים, לתשלום השנה היו מתאספים יום אחד קדם לכן כל הקרובים, והיו מחלקים לחכם ולעניים מעות למנוחת הנפטר[56].

הרב הכולל בעת ההיא היה ר׳ אליהו בן ר׳ יהודה קובו נולד בשלוניק בערך שנת ש״פ, בילדותו למד בישיבת אביו ובשנת שצ״ז הלך עמו לעיר הבירה, שהלך שם בחברת רבנים אחרים בשליחות כוללות העיר, לבקש מאת הממשלה להקל מס היהודים, ולמסור הבגדים שהוטל על יהודי שלוניק להספיק לממשלה[57], כנודע יצאה הגזרה מצד המלכות להרגו בעצם יום השבת י״ד אלול שצ״ז (ראה חלק ג׳ ציון ח׳ סעיף ו׳), ר׳ אליהו רך בשנים נשאר לבדו בקושטנדינא בלי סביר ותומך ובמצב נורא, בכל זאת לא נפל לבו ויתמיד לשמוע בלימודים בבתי המדרש, ועודנו באביב שנותיו נמנה בין הרבנים בעירו החדשה[58], ושמו יצא למרחקים עד ששאלו פיו גם מן העיר ארטה[59], ומן האי רודוש[60], בשנת ת״ל בערך שב לעיר מולדתו ושם מינוהו לאב בית דין וריש מתא[61], את בתו היחידה השיא לר׳ יהושע הנדאלי ותלד לו שני בנים אברהם ויהודה הנדאלי. בשלוניק מלבד עסקו בהוראה הקדיש כל כחתיו להרים מצב העדה אשר מנתה אותו בראשה וכה דבריו: הנני טרוד בטרדת דבר מצוה, פעם בחוץ פעם ברחובות מיום היותי הושבתי הרגל[62]; אמנם לא בכל פעם עלה בידו להוציא מחשבותיו לפועל, ובצדק התרעם על אשר מרו בעצתיו „כי בשמים עדי גם יודע כל שער עמי כי צוחתי ככרוכיא לעשות הסכמה להטיל אל העמדות שעושים האנשים לבטל התקנות והתנאים שתקנו קדמונינו, ולא עלה בידי, והדבר הזה נתעב עלי מאד... וכבר אירעו ארבעה וחמש מעשים ובכלם לא רציתי להטפל״[63].

בפרק הקודם המוקדש לתנועת השבתאות כבר ראינו שבשנת תל״ז שבתי צבי המשיח המדומה מת בעיר ביראט היא ארנאוט־בלגרד, בעת ההיא חמיו יוסף פלוסוף בתו יוכבד אשת שבתי צבי וכל הנלוים אליהם באו לאזמיר בערך שנת ת״ם ובקשו לבלבל העם אך יד החכמים היתה על העליונה עד שהודיעו הדבר לשר העיר ויגרשם משם (ראה בסוף החלק ציון ד׳ סעיף ב׳) אז הלכו כלם לשלוניק מקום מולדתם, האיש יוסף פלוסוף היה נודע בעירו הוא היה התנו של הרב ברוך אנג׳יל וגם בהוראת שלח ידו (שו״ת אנג׳יל ס׳ כ״ב וס׳ ל״ג) ואליהם נלוה תלמיד חכם ומחבר שלמה פלורינטין, בראש

---

54) שם, שם, ס׳ ע״ח
55) סם חיי, ס׳ ו׳
56) פרח מטה אהרן, חלק ב׳ ס׳ ד׳
57) תורת חיים, ח״א
58) שני מאורות הגדולים, חלק א׳ ס׳ ב׳
59) שם, שם, ס׳ כ״ז
60) שם, שם, ה״ם ס׳ ט״ו
61) שם, שער הספר והקדמת נכדו ר׳ אברהם הנדאלי
62) שם, ס׳ ו׳
63) שם, ס׳ י״ב

בראש הכת עמד יעקב קירידו אחי יוכבד, והם אספו את יתר המאמינים בתעודתו של שבתי צבי שהיו נפזרים ובודדים, ועשו אגודה אחת לקלקל מעשיהם ולהתמכר לנאופים, באמרם שזה תקון הנפש (הצד נחש, דף מ״ט ע״ב), הרבנים בשלוניק ובראשם הרב הכולל ר׳ אליהו קובו לא טמנו ידיהם בצלחת וירדפו הכת המרשעת הזאת, וכי ראו שאין להם תקומה החליטו להסיר המסוה מעל פניהם, וביום ט״ז כסליו התמ״ז (22 דקמבר 1686) קרוב לשלש מאות בתי אבות יצאו מהיהדות ונכנסו במסרת כת האיסלאם, והם הנקראים עד היום בשם „דונמי״. הרב הזקן היה ראה בעיניו איך משפחות רבות נקרעו מן היהדות ולא יכול להושיע ברב או במעט, והדבר הזה מרר את רוחו ולא עברו שתי שנים עד שנחלה וימת אחרי עסרו תשע עשרה שנת על כסא הרבנות, ביום ד׳ כסלו שנת תמ״ט ונתנו סימן מן השנה א׳ה׳י׳ס׳[64]), על פטירתו נשא קינים והגה ר׳ אהרן פרחיה הכהן (קבץ דרשותיו ס׳ י״ט), ר׳ אליהו קובו כתב פסקים רבים באריכות יותר מראי אשר כמעט אין משלם בתקופה ההיא, חלק אחד הנשאר לפלטה היו בידי אתובו ר׳ שלמה אמארילייו אשר הורישם לבנו ר׳ משה, ובשנת תצ״ח התעוררו הרבנים ר׳ אברהם ור׳ אליהו הנדאלי נכדיו מצד בתו וידפיסום בקבץ הנקרא שני מאורות הגדולים, החלק הזה נקרא אדרת אליהו מכיל כ״ז פסקים.

נראה הדבר שאחרי מות הרב הזה שררו אי סדרים בעניני ההוראה, ובן הדור ההוא צעק במר שיחו: מיום שנסתלק ארון הקדש הרב הגדול נר ישראל והדרו, חשכו המאורות ונעשתה התורה כשתי תורות אם זה אוסר וזה מתיר... כך היא דרכה של תורה אין כל הדש, אך לזאת יחרד לבי מראות ברע, זו רעה חולה כראות אנשים בשיחתם שיחת הבלים ושיחת דקלים נתנו בלבם להורות, משונה רעה זו מכל רעות, שכל הרוצה ליטול את השם בא ונוטל, ואין דורש ואין מבקש ומלאכת התורה נחשבת למלאכה נבזמת ונמס, כראות בר בי רב דהד יומא שולח ידו בעטו אשר אתו, ותכף ומיד מורה תורה ודן את הדין באחד שבטי ישראל בעצות ובעדות (סם חיי, ס׳ ז׳). בכל זאת הצטינו בין זקני הדור ר׳ מנחם שולם רב מובהק ופסקן[65]), ובנו ר׳ יצחק שולם אשר הובא פסקו בס׳ שאלות ותשובות לר׳ ברוך אנג׳יל (ס׳ ג׳), ר׳ מנחם כהן שהיה חכם ועשיר במקום אחד[66]), ולעת זקנתו התישב במצרים ודבריו הובאו בס׳ דרכי נעם (חלק אה״ע, ס׳ ע״ד וס׳ ב׳), ר׳ שמואל הכהן[67]), ר׳ אברהם פאלקון, ר׳ חיים תלוי, ר׳ משה בן ר׳ שלמה בן מאיור, ר׳ משה חאגיז, ור׳ דוד בן ר׳ שבתי יונה מעיין נדול ופסקן, והוא הדפיס ספרו של אביו „שי למורא״ וכתב במת חידושים מעצמו, אמרו עליו שהיה הכיד ועניו במאד מאד והוא היה תלמידו של ר׳ שמואל הכהן[68]), ר׳ דוד ג׳יראסי ובנו ר׳ יהודה ג׳יראסי שנזכיר אדתו בפרק הבא, ר׳ אברהם סיראנו, ר׳ משה אלפאנדארי ובנו ר׳ יצחק, ור׳ יהודה בן נחמיאס תלמידו של ר׳ אברהם מוטאל[69]).

עוד

---

64) אזולאי, שם הגדולים בערכו

65) קורא חרורות, דף מ״א ע״ב ושם נזכר בשגיאה שלום וצריך להגיה שולם כנראה שם, דף ז׳ ומקורות אחרים.

66) שם, שם 67) שם, דף מ״ו ע״א 68) שם, שם 69) שם, דף מ״א ע״א

עוד היה שם ר׳ בנימן עשאל מעיין גדול ופוסק ומרבה לעסוק בלימודים לפי מה שהעיד בעצמו: „ברוב סרעפי בקרבי... עד שכבי לבי יעצני אף לילות יפרוני כליותי לאמר: מה לך נרדם, קום וקרא ותחזיר בת וחזור בה דכולא בה... בפרט כשנתמעטו קצת דינים שעלו על דעתי וחנני אלהים מאז עודי בעניין" [70]), ר׳ בנימן נפטר לעולמו כ״ד ניסן ת״ן, בעזבו בן אחד ושמו חיים עשאל שהיה כמוהו מורה הוראות, רוב פסקיו נאבדו במרוצת העתים בפרט כאשר עלה בנו ירושלימה, והמורם מהם אשר נמצאו באזמיר נדפסו בשם „סם חיי", ר׳ בנימן נזכר בס׳ שאלות ותשובות לר׳ שמואל יצחקי „נאמן שמואל" שכתב עליו: רוח אפנו משיח ה׳ אשר אמרנו בגוים נחיה בצלו, ידיו רב לו לאלף דת לכל שואל, הס׳ סם חיי כולל תשובות ליקוטים ודרושים כמו בן איזה חידושים, נדפס בשלוניק בשנת תק״ה, ור׳ משה אמארילייו הביא בספרו „דבר משה" (חלק אה״ע, ס׳ ע״ד), סדר חנט שסידר ר׳ בנימן עשאל. אחיו הגדול ממנו היה ר׳ מרדכי עשאל שנמנה גם הוא בין חשובי הרבנים בשלוניק [71]), עוד היו שם ר׳ דוד בן ר׳ אברהם שמריה סחבר ס׳ „תורת אמת" על הזהר עם פירושו „דוד הקטן" והאריך ימים, ר׳ יהודה בנבנשת, ר׳ יהודה ליאון חברו של ר׳ דוד קונפורטי וכן דורו כתב עליו והחכם השלם כברשדא דדהבא וירכה לחלל אותו „מעשה ידיו להתפאר אשר כוננו אצבעותיו" [72]), ר׳ מאיר אליאש, ר׳ משה מאליא חכם ומעיין גדול וילך לקושטנדינא ונפטר שם, ותשובתו הובאה בס׳ פני משה (חלק ב׳ ס׳ ע׳), ובנו ר׳ יוסף מאליא רופא מובהק ונפטר לעולמו ג׳ אב תל״ז, ר׳ משה ן׳ יעש, ר׳ ברכיה רוסו ור׳ יוסף חלוי, שני אלה האחרונים היו תלמידי הרב האשכנזי ר׳ אליה נוארטל.

ובכלל הרבנים האלה היה הרב הזקן ר׳ חסדאי בן ר׳ שמואל פרחיה הכהן, נולד בערך שנת ש״פ והיה תלמידו של ר׳ חיים שבתי, לפי המקובל אצלם המשפחה הזאת היתה מיחסת את עצמה ליוצאת ירך יוסף בן גוריון, ובהיות שאחד מבניה שנקרא פרחיה היה אדם גדול וחשוב, קבעה המשפחה לזכרו שם פרחיה הכהן [73]), ר׳ דוד קונפורטי כתב עליו שהיה רב מובהק פסקן ודרשן והרביץ תורה הרבה בתלמידים, אך בסוף שנותיו מצאוהו תלאות רבות עד שלא יכול לעסוק עוד בעניני הוראה כיאות [74]), ונפטר שבע יגונות ואנחות בחדש אלול שנת תכ״ד [75]), בעזבו בן אחד כשם אביו שמואל פרחיה הכהן, איזה מפסקיו הובאו בספר „פרח מטה אהרן" לתלמידו אהרן חיים הכהן ובספרי בני דורו רב יוסף (ס׳ י״ח), פני משה (חלק א׳ ס׳ ס״ב), שו״ת אנג׳יל (ס׳ כ״ב ול״ט), וחלק מפסקיו נדפסו אחרי מותו בשם „תורת חסד" (שלוניק שנת תצ״ג). קבץ דרשותיו היו בכתב יד ולא הגיעו עד ימינו [76]). ומחבריו היה ר׳ משה חיים בן ר׳ חיים שבתי נולד בערך שנת שפ״ה והיה חכם גדול ופסקן, בשנת ת״ז במות אביו למרות היותו רך בשנים נמנה במקומו לראש ישיבת ק״ק שלום, בשנת

---

70) סם חיי, ס׳ נ״ח 71) שם, ס׳ נ״ו 72) פרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ ד׳

73) אזולאי, בערך תורת חסד 74) פרח מטה אהרן, ח״א ס׳ נ״ה

75) ולא כגירסת חיד״א אלול תל״ז, כנראה מתוך תשובת תלמידו ר׳ אהרן הכהן משנת תכ״ד (פרח מטה אהרן ח״א) 76) קורא הדורות, דף נ״א ע״א

בשנת תכ״ה התם כבית דין השלוניקי בחברת ר׳ בנימן עשאל ור׳ אברהם ן׳ יעש[77]), קרוב ליטים ההם שלח אליו שאלתו ר׳ אפרים הכהן מכודון על ידי חתנו ר׳ יעקב מוילנא שנקבע לשלוניק (שער אפרים, יורה דעה ס׳ ס״ח) תשובותיו נדפסו בשם „תורת משה" (שלוניק תע״ח) ועוד הובאו בספרי שו״ת שני מאורות הגדולים (חלק א׳ כ׳ י״ד), פרח מטה אהרן (חלק ב׳ ס׳ ג׳), וסם חיי (ס׳ נ״ב־נ״ג) ונפטר י״ד אלול התמ״ה. עוד היו שם ר׳ אברהם בן ר׳ שלמה הכהן (מהוש״ך) תלמידו של ר׳ דניאל אשטרושא, חסיד וחכם והפליג בשנים[78]), ר׳ שבתי פולאכטרו, ר׳ יצחק טרדיה תלמידו של ר׳ מרדכי קלעי, שקבע דירה בירושלם, ר׳ יצחק זאני, ר׳ יוסף צרפתי, ר׳ יהודה עוזיאל, ר׳ משה טאיטצק, ר׳ משה ברדשי, ר׳ יוסף ברדשי, ר׳ חיים רימאנו, ר׳ יהודה הנדאלי, כל אלה מתלמידי ר׳ מרדכי קלעי.

ומתלמידי ר׳ דניאל אשטרושא היו עוד בנו ר׳ דוד אשטרושא, ר׳ משה בן ר׳ שמואל ברוך, ר׳ יצחק קאב׳אליירו, ר׳ שלמה בן מרדכי קלעי, ר׳ משה ביתון חתן ר׳ אברהם מוטאל, ר׳ שבתי בן ר׳ עמנואל חסן מחבר ס׳ „חסן ישועות" מורה מקום מכל הפוסקים על הטורים ונדפס בחייו רק על חלק אבן העזר (שלוניק הב״ה), ויתר החלקים נשארו בכתב יד ולא הגיעו עד ימינו, ר׳ מיכאל הכהן ור׳ שלמה פלורינטין שהמיר אחרי כן דתו בדת האיסלאם והיה מראשי עדת הדונמים, שני אלה הוסיפו משלהם על הס׳ חסן ישועות על יו״ד וחשן המשפט[79]), ר׳ דוד הלוי למשפחת הסיד, ר׳ דוד חיים בן ר׳ חיים שבתי, ר׳ בנימן בן ר׳ אברהם מוטאל שהיה מדקדק גדול[80]), וחבר ספרים רבים על הדקדוק, בבחרותו אסף קבצים רבים בתבי יד ונדפס החבור הנודע בשם „תמת ישרים" (ויניציא שפ״ב), מכיל חלקים ועניינים שונים: א) אהלי תם שאלות ותשובות לר׳ תם בן יחיא, ב) „דרך תמים" הגהות על הרי״ף לר׳ בנימן אשכנזי, ג) „סיומא דפסקא" לר׳ יוסף שלום, ד) „תמים דעים" לר׳ אברהם בן דוד (הראב״ד), ה) „מאמר כל דאי" לר׳ אליה הלוי, ו) „כללי שמואל" לר׳ שמואל סידיליו.

גם היה בשלוניק ר׳ הנניא טיטצאק תלמידו והתנו של ר׳ שמואל גאון[81]), שהרביץ תורה והעמיד תלמידים רבים, ר׳ אברהם בן ר׳ יעקב בוטון שהיה מחשובי הרבנים ומגדולי ההוראה, ודבריו הובאו בס׳ פרח מטה אהרן (חלק א, ס׳ נ״ה חלק ב׳, ס׳ פ״ה), ונפטר כ״ד ניסן התמ״ה, ר׳ אהרן בן ר׳ יצחק ששון שנולד בשנת שפ״ט ובהיותו כבן עשרים שנת ערך שאלתו לר׳ משה בנבנשת בקושטנדינא, ובתשובתו הרב הזה מרבה בשבחיו לן בעמקא של הלכה, אב בחכמה ורך בשנים, הלכות אחרוניות עיוניות, האיש החכם חותיק שלם בלמודים כמה״ר אהרן נר״ו[82]), ר׳ יעקב בוטון קרובו של ר׳ אברהם די בוטון ונפטר ביום ט׳ ניסן התמ״ו.

ובכלל

77) סם חיי, ס׳ נ״ב 78) קורא הדורות, דף נ״ט
79) אוצר הספרים לר׳ יצחק בן יעקב, בערך „חסן ישועות"
80) אזולאי בערכו, ובידי נמצאים איזה דפים בודדים על הדקדוק בכ״י שחבר הרב הזה.
81) אזולאי, בערך שמואל גאון 82) פני משה, חלק ב׳ ס׳ ק״ה

ובכלל הרבנים האלה היה ר׳ יצחק הנן ממשפחת הרב חנן דוד „גזע ישישים ושרש ישרים, והוא היה לפי דברי בעל הזכרונות מטיף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות[83]), לפי רוח בני דורו בפלפול עצום בדברי רבותינו במדרשים, ועל הרוב שאב כל ידיעותיו בתורת הסוד, ולמרות כל הכבוד שחולקים לו בני דורו והדור שאחריו, אין אף דבור אחד מכל דבוריו מתישב על הלב ואין המוח תופסם, כי כל חדושיו הם כספר החתום, עד שאחד מן המגיהים ומדפיסים ספרו ר׳ יוסף ן׳ יעיש בעצמו העיר עליו פעמים רבות, ויש שלא יכול לרדת לסוף דעתו[84]), בכל זאת אין לכחד שר׳ יצחק היה אחד מיחידי סגלה בעירו עיר ואם בישראל, שעסקו היה להטיף אמריו להמון העם השקוע בבערות, בין מרבית החכמים שהיו רוקא מורי הוראות, אך מה גדול ההבדל בין המטיפים הקדמונים בעיר המהוללת הזאת וזה האחרון, מה רמו ומה שגבו ר׳ משה אלמושנינו, ר׳ יצחק לבית הלוי ודומיהם, ועד כמה נפלו פלאים ביטוי ר׳ יצחק חנן, כמטיף וכקהל שומעיו! מלבד עסקו בדרשותיו ר׳ יצחק היה מנסה לכתוב פסקים אם גם לפעמים רחוקות, בשנת תמ״א ערך דבריו בענין הוראה לר׳ שלמה אמארילו (כרם שלמה, חשן משפט ס׳ ל״ה), „והרצינו הדברים לפני החכם השלם זה סני כמה״ר יצחק חנן נר״ו והסכים עמדי בכתוב בארך בקונטריסו והדין דין אמת״, ר׳ יצחק היה בשותפות עם אחיו יעקב ויוסף חנן שעסקו במסחר, הם הספיקו כל צרכיו, ובמותו בשנת תמ״ז לא השאיר ילדים ויירשוהו אחיו[85]), ושבעים שנה אחרי מותו העלה לדפוס נכדו של אחיו ר׳ יעקב חנן קבץ דרשותיו ויקראהו בשם „בני יצחק״ (שלוניק תקי״ז) להקים שם לזקן משפחתו, מלבד הדרשות ר׳ יצחק השאיר אחריו מאמרים וחבורים אחרים שונים:

א) ליקוטים שונים, נדפסו אחרי החבור בני יצחק (דף נ״ג)
ב) מקנת כסף, נדפס אחרי החבור ההוא (מדף ס״א והלאה)
ג) בארות חמר, נדפס אחרי החבור ההוא (מדף ס״ג והלאה)
ד) שאלות ותשובות, נדפסו אחרי החבור ההוא (מדף ס״ו עד סוף הספר).

בפרק ההוא היה ר׳ יצחק פראנסיס תלמידו של ר׳ חיים שבתי פסקן גדול, אך תשובותיו לא ראו אור הדפוס ולאסון הספרות שתי שאלות ותשובות ששלח לר׳ משה בנבנשת בקושטנדינא, נאבדו ממנו ורק מלשון תשובות הרב הזה אפשר להבין הענין, הראשונה היתה בשנת הת״ז על ענין יהודי מוכס שהיו לו חובות והוריש לבניו קרקעות ומטלטלין, והבנים לא היו נותנין אזן קשבת לפרוע חובות אביהם, ואף שדברי ר׳ יצחק פראנסיס לא נראו בעיני הרב הקושטנדינאי רואים אנחנו שחולק לו כבוד: אחרי רואי הדת נתנה מאת החכם השלם הדיין המצוין עצום ורב (פני משה, ח״ב ס׳ מ״ח), כשנה אחת אחרי כן שלח ר׳ יצחק פסק אחד לר׳ משה בנבנשת להסכים עליו, וכה דבריו בתשובתו: הנה שפתי אתי יתר וליותר האדם ממראה עיני הרואות מראות אלהים, הדת נתנה מאת החכם השלם המאור הגדול הדיין המצוין... אך לדרישתו ואין מסרבין לגדול נר״ו באתי על החתום, וזאת חתימתי בדרך קצרה וכ״ו (שם, ס׳ מ״ט מחדש חשון הת״ח).

נס

83) בני יצחק, הקדמה 84) שם, דף י״ב, כ״ה 85) דבר משה, יו״ד ס׳ נ״א

גם היה שם ר' שבתי גארמיזאנו מצאצאי משפחה אשכנזית יוצאת העיר Worms (גרמיזא) שהתפרדה בארצות הקדם, הוא היה פסקן גדול, תשובותיו היו בכתב יד ולא נדפסו, והגיעו ליד הבבליוגרף חיד"א[86], אחיו היה ר' שמואל גארמיזאנו שעלה ירושלימה ופעולתו תבוא בפרק המיוחד לארץ ישראל. עוד נודע בפרק ההוא ר' יצחק פיג'ון שתריץ דבריו לר' חיים בנבנשתי באזמיר בשנת תל"ג, ר' חיים צרפתי נעים זמירות ישראל שבא מאנדרינופלא לשלוניק ונפטר ביום י"ה סיון תל"ח, והרב האשכנזי ר' יוסף לביל שהיה מן השלוחים בענין הבגדים להביא לקושטנדינא בשנת שצ"ו, כאשר בא הענין בחלק ג' והיה חכם ועשיר במקום אחר, ומקרובי המלכות עד שהיו מכנים אותו „השר והטפסר הגביר המרומם נשא ורם" (לפי נוסח מצבתו), ונפטר לעולמו בחדש ניסן תהל"ה, ועל כלם היה הרב הכולל ר' אברהם ן' יעיש אשר אשר לפי נוסח מצבתו שנגלתה מחדש, היו בקרב עדתו אנשים אשר רדפוהו סנוחה. ואוהביו חקקו לזכרון השורות האלה:

הדור אתם דעו ראו   על חטא תרבו תגדלו
רב שב כי תרבאו   שובו לאל ועל עלו
שובו לכם וראש שאו   בואו קברו ופללו
לא החיים ינשאו   לא המתים יהללו.

ונפטר לעולמו ביום השבת פרשת חיי שרה כ"ה חשון התכ"א (ר' מיכאל מולכו, „בבית העלמין של יהודי שלוניק" תרצ"ב ס' י"ו).

באנדרינופלא היה הרב הכולל ר' יצחק בן ר' יוסף צרפתי, כמו אביו גם הוא התחנך בשלוניק ושם החל להתרגל בהוראה, בשנת ת"ם כבר היה נחשב בין הדיינים בעיר ההיא[87], עוד היו שם ר' רפאל בן ר' שלמה קארו נכד ר' יוסף קארו[88], ר' מנחם קאזיס מחבר ס' „שלום הבית", על ס' תורת הבית ומשמרת הבית לר' שלמה בן אדרת, וכן כתב על ס' בדק הבית ובסוף איזה שאלות ותשובות, היה בכתב יד והרב אזולאי שראהו מעיד שבהקדמת כתב המחבר, שמתחלה לא ידע שס' משמרת הבית חברו הרשב"א, וכשנודע לו זאת מתוך תשובות הרשב"א, חזר לבדוק הבקורות שבכתב נגד הס' הזה ויחלק הכבוד הראוי למחברו[89], גם חבר „חידושי שבת" והזכירו הרב חיד"א בספרו שיורי ברכה (ס' רל"ב), הרופא המובהק דוד קוריאל, ור' אשר בכמוה"ר אברהם, שניהם היו שלוחי העיר לנסות את נתן העזתי בהיותו באיפסולה בשנת תכ"ז כאשר ראינו בפרק הקודם, ר' מרדכי גירון שהיה לפי הנראה אמיד בנכסים והיו לו אחוזות בתים[90], והוא אבי הרבנים לבית גירון, ר' אברהם עוזיאל, ר' אברהם בכמוהר"ר יהושע די ליאון, ר' רפאל בר יוסף, ור' יעקב די ליאון שקבלו זכרון עדות שבתי צבי בעצמו בשנת תכ"ז, ר' שמואל פרימו שהיה מזכירו של שבתי צבי עד היום שהודה בעצמו שהכל היה שקר וכזב, מן היום ההוא שב מטעותו

86) אזולאי, בערך שמואל גארמיזאנו
87) פרח מטה אהרן, חלק א' ס' קכ"ד
88) אזולאי, בערך אברהם קארו
89) שם, בערך שלום הבית
90) דבר משה, ח"מ ס' צ"ח

סטעותו והקדיש כל חייו להועיל לעמו כדי לתקן את אשר עות כאשר נראה בפרק הבא, ר' משה כהן חתנו ופעולתו תבא לפנינו.

בפרק הזה האיש היותר מצוין באנדרינופלא היה ר' יעקב שטרמיר או מ'שטרס בן ר' יוסף שטרימה, ואחיו של ר' שבתי שטרימר מחבר ס' שפתי ישנים (הנודע בשם משורר), נולד בפראג בערך שנת ש"פ, בבחריתי אותה נפשו להתישב בארץ ישראל, על כן נסע מצריםה אך לא נוכל לברר מן המקור שהגיע לידינו אם עלה בידו ללכת ארצה ישראל, מימי עברו דרך מצרים ספר לה' צבי ן' יעקב בעברו דרך אנדרינופלא בערך שנת תל"ח וכה דבריו: בעברי דרך אנדריאנופולי זה לי כעשרים וחמש שנים — כן כתב בשנת התס"ה, ומצאתי שם הרב החסיד מוהר"ר יעקב שטרימר ז"ל שהיה מרביץ תורה שם, והוא העירני לפרש לשון הרב המגיד ז"ל בפרק ד' מהלכות שבת, באמרו שבהיותו נמצא במצרים במושב זקנים נתקשו הרבה בביאורו (שו"ת חכם צבי, ס' ז'), בימים ההם התפשטה התנועה השבתאית בתקף עוז ולבו של ר' יעקב שטרימר נפתה אחריה „אך לא הפיל מחסידותו דבר" ואמנם אחר שהמיר שבתי צבי כבודו... ונפגר ישמעאל, לא רצה עוד להזכיר שמו כי אם לקללה[91]. כנראה ר' יעקב שטרימר העתיק מושבו לאנדרינופלא בערך שנת ת"ך ושם הרביץ תורה ויעמיד תלמידים רבים וביניהם ר' אליעזר נחום[92]), שהיה אחרי כן רב הכולל בירושלם, בשנת תל"ח היה עוד בעיר הזאת כעבור ר' צבי ן' יעקב אשכנזי מלמודו בשלוניק בישיבת ר' אליהו קובו, ובמעט הזמן שהתעכב שם הגיד לו ענינים שונים שהביאם בשמו (שו"ת חכם צבי, ס' ח' וס' קמ"א), בשנה אחת אחרי כן ר' יעקב שטרימר העתיק מושבו ירושלימה כאשר הזכיר אותו אחיו ר' שבתי בספרו שפתי ישנים ושם נפטר בראשית שנת תל"ח[93]).

עוד היו בעת ההיא בין הרבנים והדיינים ר' פנחס הכהן, ר' אברהם מאנריסו, ר' שמעון פנחס, ור' ישראל אראטו, ולפניהם הובא זכרון עדות שנתקבל בעיר פיליפופולי, מפי יהודי אחד שהעיד איך הוא היה בדרך מסעו משלוניק לפיליפופולי, וכאשר הגיעו לכפר באטאן אמר לו החמר פה הקבר של היהודי אנג'ול, שלקה החמר קורט מעיר באזארג'יק להוליכו לשיהון ולהשיבו, ובהיותם בדרך הרגו, גם הועד לפני הבית דין הזה מפי היהודי משה בכר יהודה בצלאל תושב פיליפופולי, שנודע לו בבירור שהביאו החמר קורט לפני הקאדי על ענין תביעת דם היהודי אנג'יל, והביא עדי שקר שכבר הביאו למקומו, ועל ידי שוחד טמון פטרהו הקאדי, המקרה הזה היה בשנת ת"י (פני משה, חלק ב' ס' ז'), ר' אברהם מאנריסו ערך שאלתו אל ר' משה בנבנשת בקושטא' בשנת תכ"ז על הענין הזה: אשה יהודית היה לה מרתף אחד בשוק עלי־פאשה, בניה מתו בחייה ונשארו לה נכדים מבניה גדולים וקטנים

91) תורת הקנאות, דף נ"ו

92) אזולאי, שם הגדולים, מערכה גדולים, בערך אליעזר נחום, ועוד ראה מערכה ספרים, בערך „שפתי ישנים" מר' שבתי משטרים.

93) שו"ת חכם צבי, ס' קמ"א משנת תל"ח ושם מזכירו בברכת המתים,

וקטנים, ויהי אחרי מות האשה ויקם הסוטיוילי (נותריון) לסכור המרתף לפי נימוסם, שמי שמת בלא ילדים הירושה שייכה למלכות, ויהודי אחד יעץ לנכדי האשה הזאת שיקנו בעצמם המרתף כי להם משפט הגאולה, והשיבו שאינם רוצים בזה כי באותו הזמן כמעט שלא היה שוה מאומה, וההוצאות היו מרובות מן ההכנסות, והיהודי ההוא קנה המרתף מן המיזאד (מכירה על ידי הכרוז לכל המרבה), וכאשר עבר זמן של י"ג שנים — השאלה היתה בשנת תכ"ז — מהמת ביאת המלך יר"ה לאנדרינופולי נתיקרו הקרקעות ועלו שיווים ואז, קמו היתומים נכדי האשה שהיתה מקדם בעלת המרתף לערער, והיהודי הקונה השיב מאחר דדינא דמלכותא דינא בדין קנה, ר' משה בנבנשת שהיה בקי בדיני המלכות ויותר מזה שהיתה לו ידיעה בשפת הארץ התוגרמית, ביאר בתשובתו לאנדרינופלא: וכאן בנ"ד אין לך תועלת למלך, גדול מזה שזכה הואקוף (הקדש) במכלול Mahlul (והינו דבר שנתן לאוצר המלכות כדרך כלל), ובואקוף יש תועלת למלך, כי משם נפרעים האוליפים Ulif (ענינו מאלפים, לומדים, קוראים ומלמדים לאחרים), של המלך הנקראים בלשונם דיעיון־אוליפיםי (Diayun ulifisi), ומותר האוליפים לאוצר המלך יבוא, הנקרא בלשונם זאואיד ואקוף (Zuayid-vacuf) וגם היא תלוי בקרקעות... הוא דבר מחקי המלכים הראשונים ואחרונים מיום הוסד מלכות תוגרמה, ודייק שיהיה הדבר חק המלכים הקדמים ולא שחדשו מלך זה, שהדבר הלז מחק המלכים הקדומים הוא כשנתנו ההנויות והבתים „איג'ארי מועג'ילי" שנתנו על מות איש כי ימות וכן אין לו שיפול הבית ל„מכלול", כי על מנת כן נתנה הואקוף לקונה שלא יהיה לו קנין בגוף הקרקע, כי אם לשכירות שיהיה שוכר (יושב כמו בשכירות) בה, כל ימי היותו על האדמה, הוא ובניו אחריו, ודוקא היא מושכרת להם, כי המעות שקבל הואקוף מאת הקונה לא בתורת מכר בהחלט קבלום כי אם אדעתא דשכירות מוקדם הנזכר, שכבה היא הבנת הללו של איג'ארי־מועג'ילי שרוצה לומר שכירות מוקדם שאיג'ארי igiare בלשון ערבי הוא שכירות מלשון אגר (כמו העברית אגר, אסף) ומועג'ילי muagile הוא מוקדם מלשון עגלא (כמו בארמית בעגלא ובזמן קריב) שהוא מהירות,... כי אין לך מהירות גדול מזה, שכל דבר שהוא בהקדמה הוא במהירות... וכיון שהקונה אותה אין לו בה כי אם דין שוכר לקצבת שנים, כל זמן היותו על האדמה הוא וזרעו דוקא בחיים, אף שמוריש שכירותו ליורשיו שהם יוצאי חלציו, מכל מקום ירושה כזאת יש לה הפסק לפי נמוסיהם, שאם אין לו בנים אף על פי שיש לו שאר יורשים ואפילו בני בנים, כיון שמתו בניו בחייו אינם כבנים לירש אותו שכירות... באופן דבתר חייו כלה זמן שכירותו והזרת החנות לבעלים שהוא הואקוף" ועל כן הורה ר' משה שאין הצדק עם נכדי האשה בעלת המרתף הראשונה (פני משה, חלק ב' ס' ס"ט).

בין הרבנים שכבר בא זכרם נמנה גם ר' ישראל אדאטו, מלבד עסקו בהוראה שלח גם במסחר ידו, הוא היה קונה עורות בהמות דקות ומיבשם ואחר כן מוכר אותם לסוחרים, ויהי היום שהוליך העורות לעיר אחת למכרם ונתאכסן

בבית

בבית יהודי מסיודעיו, ויקר מקרה שבא אליו סרסור יהודי עם קונה עורות בהקפה, וישאל את פי בעל הבית שלו מה טיבו של הסוחר ההוא, והוא השיב שיוכל להיות בטוח שיפרע לו, ובעל הבית עשה בערמה כי היה לו לקבל איזה סך כסף, וכאשר לקח העורות מר׳ ישראל אדאטו נתן לו מן העורות האלה כדי תיבו, אחרי איזה ימים בקש היהודי הקונה לקחת עורות מתושבי הארץ הסחורים, ואין מי שרצה לתת לו בהקפה כי נודע שמצבו החמרי רעוע, ובעבור שלשה חדשים נתברר שעומד הוא על המשבר, ושמו אותו בבית הסהר על חובותיו כי היה חייב סך גדול הרבה לתוגרים מרבית, ובכן נתברר לר׳ ישראל אדאטו שהניח מעותיו על קרן הצבי, וכי בעל האכסניא שלו התהלך עמו בערמה, על זה ערך שאלתו לר׳ משה בנבנשת בקושטנדינא, ואחרי שנשא ונתן על פי הדין חתם את פסקו בדברים האלה: אם במרד ואם במעל עשה את הדבר הזה להטעות את ר׳ ישראל וכמו שמוכיחים קצת המעשים גדול עונו מנשא, כי במקום שהיה לו להטיל טלאי לכיסו של תלמיד חכם הגדיל עליו עקב, ויעקבהו בערמה כדי להתפרע מסחורתו ואין לך עושק גדול מזה, ואם פקח (הבעל הבית) הוא, יפייס את ר׳ ישראל ברצי כסף ואל יבא לפניו אנקת חכם, כי קללתו אפילו לחנם היא באה, כל שכן דבדינא קא לייט אם ישים אשם נפשו וידע (בעל הבית) כי במרד ובמעל עשה את הדבר הזה (שם, חלק ב׳ ס׳ קי״ט).

עוד היה שם ר׳ דוד בן ר׳ פנחס הכהן שנשאל על ענין חנות אחר שמשכן יהודי אחד ליהודי חברו, ויכתוב פסק ממה שנראה בעיניו וישלח אותו ליד ר׳ משה בנבנשת בקושטנדינא, ובתשובתו כתב אליו וקורא אותו „החכם השלם ותיק בתורתו מתושבי אנדרינופולי ומחכמיה... ואני כתבתי על דבריו והשתעשעתי קצת בדבריו והסכמתי לענין הדין בהסכמתו" „קנקן חדש מלא ישן, נותן טעם לשבח, טעמו וממשו טעם זקנים ועתיק יומין, האיש החכם שלם בלמודים ובר רובא" (שם, ח״ב ס׳ ק״ד), ובין זקני הדור היה הישיש ונעלה כה״ר יהוסף אשכנזי והוא עם חמשה אנשים חשובים היו פקידים על קופת „עזר", שהיו גובים מידי שבת בשבתו מאת מוכרי היין, ושמים הכסף הנצבר בתוך כיס אחד סגור וחתום בחותמו של אחד הפקידים, וכשהיו רוצים לפתוח הכיס היה מראה בתחלה החותם שהוא מונח ועומד במקומו, ובסוף השנה היה מציע החשבון לפני פרנסי הק״ק שהיו בוטים ההם מכל ההכנסות, עברו שלש שנים ותנה קמו מערערים — המקרה היה בחדש אלול ת״ם — שהחכם יהוסף אשכנזי לא נתן החשבון בשלמות „מעזר של היין" באופן שנשארו בידו שנים ושבעים אלף לבנים שלא נתן חשבון עליהם, ר׳ משה בנבנשת מקושטנדינא שנשאל על הענין הזה השיב שהזקן החכם יהוסף אשכנזי עומד בהזקת איש אמונים בלבד שעליו להשבע שמלא את תפקידו באמונה ויפטר מן הערעורים (שם, ח״ב ס׳ קי״ה).

בחלק השלישי כבר ראינו שהיתה עדה קטנה בעיר הקרובה פיליפופולי, מן הפרק הזה הגיע לידינו רק מקרה מקוטע אשר מתוכו יש לברר שהיתה עוד שם עדת קטנה, כבר ראינו במעשה הבית דין באנדרינופלא בשנת ת״י שתוצג לפניהם זכרון עדות מן העיר הזאת „איך בא לפני הבית דין בפיליפופולי

יהודי

יהודי אחד והעיד שבשובו משלוגיק לכפר באטאק, אמר לו החמר ראה זה הקבר, כאן קבור אותו היהודי שהרגו קורט החמר שהוליכו לשיריש, וכשהיה מחזירו הרגו פה וקברוהו אנשי הכפר, גם העידו עדים אחרים כי זה החמר קורט לקח את ר' אנג'יל בפניהם בבאזארג'יק להוליכו לשיריש ולהביאו לבאזארג'יק פעם אחרת, עוד העיד עד אחר שזה החמר קורט אחרי שהתנצל מהערכאות של גוים (דהיינו בית משפט הממשלה), בשוחד ובכן הציל נפשו ממות, אחר כך היה יושב החמר הנזכר בחנות נחתום אהובו, והנחתום שאל אתו: עתה שכבר נפטרת מהערכאות גלה לי האמת, והשיב לו החמר הנזכר מה אומר לך, השטן השיאני לבלעו חנם כי לא הספיק לי הפרקמטיא שמצאתי ממנו להוצאות שהוצאתי ושפכתי דם נקי, והעד הנז' אחרי תרעא חזה קאי ושמע הספור שספר לנחתום, אלה דברי העדים פה פיליפופולי (פני משה, חלק ב' ס' ז'), על הענין הזה הועד בבית דין באנדרינופלא ביום ב' שבעת לחדש תשרי ת"י, על ידי משה בכר יהודה בצלאל „תושב פיליפופולי אשר ישנו עומד פה היום" והעיד שהוליכוהו לחמר בערכאות של גוים (המחכמה בתורגמית) על ענין תביעת דם אנג'יל הנזכר, ודרשו ממנו (קרובי הנהרג), אותו האיש שמסרנו לך להוליכו לשיריש (Seres) ולחזור להביאו עמך, היכן הוא? והשיב החזרתיו, והביא עדי שקר ובשוחד ממון נפטר מן הערכאות, מתוך העדויות האלה נתברר שהיה ישוב יהודי ובית דין בפיליפופולי, וכמו כן שהיה ישוב יהודי בעיר הקרובה באזארג'יק שהוא טאטאר־באזארג'יק (שם, שם).

בסופיא היה בעת ההיא ישוב יהודי גדול, הספרדים, היו יותר רבים, ולעומתם האשכנזים היו מתמעטים, והיו מתבוללים עם הספרדים ובכל זאת עדין היו מחזיקים במנהגים רבים שהביאו עמהם מאשכנז, בפרט בעניני הכתובה לפי תקנת שו"ם, וזה נוסח מנהג האשכנזים בסופיא: „שאם יעדר הבעל בשנה הראשונה לנשואיו, אז לא תגבה אשתו כי אם נדוניתה שהכניסה לו, באופן שהכניסתם לו כך תגבה כל נדוניתה, ואלף לבנים בעד בתוליה והסבלונות וטבעת קידושיה גם כן, והדורונות יחלוקו, ובשנה השנית תגבה אשתו כל סכי כתובתה וגם תגבה חצי סך התוספת שהוסיף מדליה, אלף לבנים בעד בתוליה, והסבלונות וכ"ו יחלוקו, ובשנת השלישית תגבה האשה כל סכי כתובתה נדוניתה והתוספת וכ"ו, אך בשנת ש"ע התועדו חכמי העיר וכראשם הרב הכולל כמוה"ר אשטרוק ן' שנג'י „ותקנו שתגבה מזהב והמלבושים עשרים למאה. ומשימושי ערש ארבעים למאה, וזה עשו לתקנת היתומים כי היה קשה בעיניהם מעשה התוספת, כי נשארים לפעמים היתומים בעירום וחסר כל, והיא הלך ותנשא לאחר עשירה ומלאה כל טוב"[94], עוד היה מנהג העיר כשגומרים השדוכים שולחים איזה דבר חפץ זה לזה, ואחר כך בשעת סעודת ארוסים שולחים כל החפצים הנהוגים, ואחר הסעודה מושיבים החתן והכלה בשלחן אחד עם קרוביו וקרוביה ושוחקים שם במעות, ואז נותן החתן לכלה תיבה („קוטיקו" בספרדית־יהודית) של כסף עם מעות לשחוק[94a]), מזה נראת עד כמה גבר תענוג השחוק בעת ההיא בין יהודי סופיא.

להספקת

94) פרח מטה אהרן, חלק א' ס' ס"ג 94a) שם, שם

להספקת צרכי העדה הכללית היו מעריכים באי כח שלשה הקהלות הספרדית או פראנקוס, האשכנזית והיונית שנקראה גרינוס או רומניא, ארבעה בחורים מכל קהל וקהל, בין הכל שנים עשר נבחרים, והם היו מתאספים אחת לשלש שנים והיו מעריכים לכל יחיד ויחיד לפי אומד דעתם חמשה למאה מן הקרן אשר לו, ואחר שקצבו המסים קוראים כל אחד ואחד ומודיעים לו הקצבה, ואומרים לו: „אם תתרצה בזה הנה מה טוב, ואם אין השבע על מה שיש לך בעין ומה שיש לך בחובות, אם מיהודים תוגרמים או נוצרים (כנראה העומדים בספק אם יפרעו אותם), תתיאש מהם ותקדישם לקהל בתנאי שאם יעלה בידך לגבות, המחצית יהיה לך והמחצית להקדש". היותר עשיר בסופיא היה יהודי אחד שהיה לו עשרת אלפים גרוש׳ שיצא לו שם בין התוגרמים והשופטים ושרי הארץ שהוא עשיר מופלג, והוא היה מוכרח להלוותם מפני דרכי שלום או מיראתו שלא ירעו לו[95].

היהודים היו סוחרים בעיר וחוץ לעיר, בתוך השוק היה קאראב׳אן־שאראי (מלון, ושם חנויות הסוחרים) שהיו סוגרים השער בלילות, בין הסוחרים היה האיש יעקב הנודע בין התוגרמים בשם יאקו, והוא היה עושה מסחרו בעיר ניש שהיה קונה צמר, והנה בשנת התי״א הרגישו בו שהיה נושא כסף הרבה לקנות צמר ויהרגוהו, ואת גויתו השליכו לחוך הנהר מוראב׳ה, הדבר הזה הועד בבלוגראדו לפני הבית דין על פי היהודי שאול פראג ששמע מן הבחור בנימן שאלטה בהיותו במלון הסוחרים בסופיא, וכן העיד האיש משה מאנ׳ורו איך שמע מפי נוצרי אחד שהיהודי יאקו שעסקו היה בצמר ושלקה בניש כסף בסוקדם, וראוהו הרוג וישליכו אותו אל הנהר מוראב׳ה (פני משה, חלק ב׳ ס׳ כ״ז). היהודים בסופיא היו עוסקים עוד מימי קדם בקפיאת גבנות בכפרים במקום הנקרא מאנדרה ששם הולכים הכפרים הצאן לעיני השומרים היהודים, ועושים הגבנה הרכה וכן הקשה הנקראה קאשקאב׳אל, ועשו תקנה לבלתי יוסיף איש יהודי מחיר החלב שהיו קונים מבני הכפרים על המחיר של ישראל חברו, והיו ניתנים חומרי חזקה לבתי המלאכה האלה (שו״ת אנג׳יל ס׳ ל״ד). כבר ראינו שבשנת ת״ח עד שנת ת״ך היתה ההרגה הגדולה ביהודי איקרינא ופולוניא על ידי הקוזאקים ובראשם ההטמאן חמלינצקי, ההרגה היתה על הרוב בגברים, אך הנשים והבתולות נשבו על ידי התרתרים, והובאו להופי הים בתורקיה ושם נפדו על ידי היהודים, מתוך זכרון עדות בבית דין בקושטנדינא, נודע שגם לסופיא הובאו מן השבויות האלה, שם נפדו על ידי היהודים, וביניהן היתה האשה טשרני בת זכריה מעיר טארנופול, ובעמדה בסופיא בא שם יהודי מארץ רוסיא, אולי במקרה, או אולי שגם הוא היה מן השבוים שנפדו על ידי היהודים, והלכה לשאול על אנשי עירה והוא ספר לה כין יתר הדברים על הרגת מרדכי טפליצר מעיר טרנופול, אחר איזה זמן הלכה האשה הזאת לקושטנדינא ושם העידה על המעשה הזה (פני משה, חלק ב׳ ס׳ ע״ן).

בין

95) שם, שם ס׳ נ״ח ובמפתחות דיני מסים

בין רבני העיר היה ר׳ חיים מבורך שכבר בא זכרו ובנו הצעיר ר׳ אליהו מבורך־גאליפאפה שנדבר עליו בפרק הבא, עוד היו ר׳ דניאל בכמוהר״ר דוד אשטרושא ור׳ יעקב אריה ממשפחה אשכנזית שהסתפרדה בארצות הקדם (פני משה, חלק ג׳ ס׳ מ״ב), וכן הרב הזקן ר׳ אברהם שמואל שבא זכרו בפרק א׳ (שם, ס׳ נ״ט), גם היה ר׳ שלמה ן׳ נ׳מיל יליד יאנינה רב העדה הרומאנית ואצלו היה ר׳ ישראל בר שמואל אהובי, וכק״ק אשכנזים שרת כתור רב ר׳ יעקב נפתלי שהיה במרוצת מכתבים עם ר׳ חיים כנבנשתי באזמיר עוד משנת תכ״ה[96]), והוא היה מן הנוטים אחרי שבתי צבי, עד שכמעט כל בני העיר נטעו אחריו להאמין בשוא, ובשנת תכ״ז חגגו ברוב פאר ושמחה יום תשעה באב כאשר בא הענין בפרק הקודם, בימי ר׳ חיים מבורך־גאליפאפה היה בסופיא גם הרב הספרדי ר׳ משה ן׳ ר׳ מיכאל הכהן שהיה מתחלתו משאראי של בושנה, בשנת תל״ט הריץ עדותו לר׳ צבי בן יעקב בבודון[97]), אחרי כן הלך לבלוגראדו, ובשנת תמ״ח כאשר כבשו האוסטריים העיר הזאת נפל שבי בידם ויוליכוהו לניקולשבורג ביחד עם הרב הבלגראדי ר׳ יוסף אלמושנינו ושם פדוהו היהודים, תשובותיו בכתב יד היו בידי הרב החיד״א, ובהקדמתו כתב ענין המלחמה ואיך נפל שבי ביד צר[98]), בין הרבנים מעדת האשכנזים היה גם ר׳ יוסף קלונימוס הלוי[99]).

בעיר הקרובה פליבנה שהיתה חשובה מלפנים, ונפלת פלאים מן העת שנלחמו הולאכים עם התוגרמים בשנת שנ״ט, ואף שלא נפסק הישוב היהודי לגמרי, הקבוץ שלהם היה כל כך קטן עד שלא יכלו להעמיד עליהם רב ומורה הוראות, והם הסתפקו במועט אפשרי לפי יכלתם, בשנת ת״ל כערך שכרו להם חכם אחד משלוניק ר׳ אהרן מודילייאנו לשוחט ובודק ומלמד תינוקות וקורא ספר תורה בצבור לזמן חמש שנים, ונתחייבו לתת לו משכורתו שמונים לבנים מידי שבוע בשבוע, וכן חמשה לבנים לכל בהמה גסה בין כשרה בין טרפה, ולבן אחד לשתי בהמות דקות, וכבר להם אחד מידי שבוע בשבוע מכל בעל הבית מהכפר הנזכר, (כי בעת ההיא התוגרמים חשבו העיר שנקטנה כל כך לכפר), ועוד נתחייבו שלא להוציאו משכירותו כל ימי משך הזמן המוגבל[100]), ואם יוציאוהו נתחייבו לשלם לו כל שכרו מהחמש שנים הנז׳ עד סוף פרוטה אחרונה, ואפילו אם יבוא להם בודק מחוץ לכפר הנזכר וישרת אותם בשכר מועט, יחוייבו לפרוע להחכם רבי אהרן הנזכר כל שכרו מהחמש שנים כמדובר, מצדו החכם אהרן הנזכר נתחייב שלא להניחם כל ימי משך הזמן הנז׳ ולראית האמת וכו׳, והעדים החתומים היו מעיר אחרת, והנה איזה יחידי פליבנה שלא שבעו רצון ממנו לקחו מידו בחוזקת היד כתב האמנה הזה, והשליכוהו מעליהם קדם שהגיע הזמן הקצוב, על זה ערך ר׳ אהרן שאלתו לר׳ משה בן ר׳ חיים שבתי בשלוניק, אשר חייב בני ק״ק פליבנה לשלם לו כל המגיע לו על פי התנאים שהתנו. מוירין

96) שיירי כנסת הגדולה, חלק ב׳ יו״ד ס׳ רכ״ח סעיף ק״א

97) שו״ת חכם צבי, ס׳ צ״ח

98) אזולאי, שם הגדולים בערך יוסף אלמושנינו 99) שו״ת חכם צבי, ס׳ צ״ח

100) תורת משה, לר׳ משה בכמוהר״ר חיים שבתי ס׳ כ״ד

מוידין העיר החשובה על שפת הדאנוב הגיעו לנו ידיעות מקוטעות מן הפרק הזה, לפי הנודע המסחר פרץ שם לרוב, בין הסוחרים נודעו לנו יוסף ברוך, יעקב לוי, ויעקב פיג׳ו זה האחרון נהרג בשנת תמ״ה בהיותו כדרך מסופיא לוידין, ולמעלה הדאנוב בבלוגראדו כבר ראינו שהרב הכולל היה ר׳ יוסף ן׳ ר׳ יצחק אלמושנינו, שחקריב כל מאמצי כהותיו לנהל צאן מרעיתו בהראותו להם התורה והחוקים ובהטיף להם אמריו בשכתות וכהגים, וזה עלה לרצון לכל יחידי הקהל, אמנם פעם אחת קרה לו בדרשו מעל הבימה בשבת הגדול על הפסוק „וזה לך האות... בהוציאך את העם... תעבדון את האלהים על ההר הזה״ (שמות ג׳ י״ב), שהיה לו לומר „תעבדון אותי״ בהיותו שהמדבר הוא האלהים, ושם נמצא חכם אחד ויפער פיו לבלי חק, ויחרף ויגדף את הרב לפני כל הקהל, בתתו אותו לכופר, וכל מגמותיו היו להשיג גבולו לדחות אותו משרותו כדי שימנו הקהל אותו לרב עליהם, ותהי שערוריה בעיר אך ר׳ יוסף שהיה אהוב לכל העדה, נשאר על כנו ואת הענין הריץ לפני ר׳ משה בנבנשת בקושטנדינא לדרוש עלבונו [101]).

בבלוגרדו היהודים היו יושבים צפופים ברחוב אחד במורד ההר, אשר עליו נבנתה העיר על גדות נהר הדאנוב בקרבת רחוב התוגרמים, בשנת תכ״ח היתה שרפה גדולה ברחוב ההוא ובית הכנסת אחד עלה על המוקד, בעת ההיא היתה בעצם הרחוב ההוא חצר אחת ובה דיורים רבים, שישבו בהם מבני דלת העם והכל היה למאכולת האש, (בני משה, ס׳ ט״ו), עברו שנים רבות עד שהשיגו הרשיון לבנות בית הכנסת מחדש, אך במרחק ארבע אמות מבית הכנסת היו בתים של יחידים, ובהם היו אכסדרות גבוהות והם רצו להעמידן כבראשונה, ופרנסי הקהל מיחו בידם, שעל ידי כן יאפילו את החלונות שבבית הכנסת, על זה שאלו את פי רבם ויורה להם שאין להם הרשות על פי הדין לבנות האכסדרות [102]), מלבד בית הכנסת נשרף גם בית הרב ר׳ יוסף אלמושנינו שהיה בשכונה ההיא, וכל ספריו חדשים גם ישנים היו למאכולת האש, לפי עדותו לא יכול ימים רבים להשיב לשואליו בדבר הלכה „שאי אפשר לאומן לעשות מעשהו בלתי כלים כך אי אפשר לחכם בלי ספרים״ ובכל זאת אסף איזה ספרים מן הנמצא בעיר בידי אנשים פרטים ובישיבות, ויתחיל מחדש להשיב אמריו לכל הדורשים אותו [103]).

נראה הדבר שלרגלי שרפת בתים רבים ברחוב היהודים הסמוך לנהר הדאנוב, איזה יהודים הוכרחו להתישב במעלה ההר כרחוב הנוצרים בשכונה הנודעת בשם „דורט־יול״ (תוגרמית, ארבעה דרכים) בחצר אחת עם נוצרים, והנה קרה שנמצא חלל אחד בשכונה ההיא ולא נודע מי הכהו, גם לא נגלה הדבר אל פחת העיר כי אם אחרי איזה זמן, והנה לפי חקי הארץ כל התושבים בשכונת המקום שנמצא החלל, חייבים לשלם הקנס הנקרא „קאן־פאסי״ (ערך הדם), על כן הוציא הפחה „חוג׳יט״ (גזר דין) מן הקאדי (שופט דתי), לגבות הקנס ההוא מכל השוכנים ברחוב ההוא, ובין כך ובין כך עבר זמן הרבה, רבים מן התושבים הראשונים העתיקו מושבם למקום אחר, ואחרים באו במקומם, והשוטרים דורשים בחזקת

101) עדות ביהוסף, חלק א׳ ס׳ ל״ב   102) שם, חלק ב׳ ס׳ י״ג
103) שם, ח״ב ס׳ מ״א, ורב יוסף ס׳ ט״ו

כחזקת היד מאלה האחרונים, עד אשר הכרחו להקריב משפטם אל המופטי (שופט) ויוציאו מידו פיטוה (החלטה) לחייב התושבים הראשונים ולפתור אותם[104]).

בשנת תל״א היתה מחלוקת בעיר בין שתי הקהלות וחברי החברה רחיצה, והחברה קדושה של הקברים, עד שהשלימו ביניהם ועשו תקנות בתנאים שהסכימו שני הצדדים[105]), אך כמעט עברו חמש שנים ואחד מיחידי הקהל לא עמד בתנאים, ועל כן שאלו את פי הרב הכולל מה יהיה משפטו.

בימים ההם היהודים היו קונים לפעמים לא רחוקות עבדים ושפחות, וכה ידבר בעל הזכרונות: „מעשה שהיה כך היה, שזה כמה שנים כשמלכנו (השלטן מחמד הרביעי) יר״ה היה בשלום ובמישור עם הקיסר (של אשכנז), המנהג היה שמעיר כודון וסבבותיה היו יוצאים הישמעאלים הנקראים ג׳יטה (ceta, чета מלה סלאוית שענינה כתה, רוצה לומר שאינם אנשי חיל מסודרים תחת השגחת שר הצבא והממשלה), והיו תופסים ושובאים מעיירות הקיסר מעם שלו ומוכרים לעבדים ולשפחות, ואנשי הקיסר הנקראים „קאטאנאש" גם המה עושים לישמעאלים כמעשיהם, ושני המלכים היו כמחשים והרשות נתן לכל העמים לקנות עבדים ושפחות, בלבד שלא יהיו קטנים שאז היו מקדימים המחמדים לקנותם, בתקותם להמשיכם לדתם, ובהיות שיהודית אחת קנתה בבלגראדו ילדה קטנה שלא כדת וכשנתגדלה חפצה לשחררה, הוטל עליה לשלחה לנפשה לחפשי אזאט־נאמי (azat-name בתוגרמית), לפני הקאדי (שופט), ורק אחרי כן טבלה ותכנס בדת ישראל[106]).

לפעמים היו יחידים שלא רצו לשאול את פי רבם ר׳ יוסף אלמושנינו בסבת מה, וישאלו את פי הרבנים ביתר ערי המדינה להורות להם את הדין, ר׳ אפרים הכהן שעמד על כסא ההוראה בבודון נשאל „מק״ק בילוגראדו" על איש יהודי שהיה חייב לו ישמעאלי אחד איזה סך כסף, והוליכו לבית המשפט ובהיות שלא היה לו כסף לשלם, נתנוהו בבית האסורים, מקום שהלווים ואינם פורעים שם, ובעמדו שם הלך היהודי הזה ומכר ליהודי אחר השטר חוב הזה, ומסרו בידו ואמר לו כל זכות שיש לי על החייב הזה אני מוכר לך, בינתים התוגרמי החייב לא רצה לשלם או שבאמת לא היה לו במה לשלם, ועכבוהו בבית האסורים מספר הדשים לפי החקים, ויצא משם במצב „מיפלוש" meflus (איש שנשבר, שמטה ידו), שכבר מלא ימיו בכלא ואין לו עוד שום חיוב, ר׳ אפרים הורה שאין ביכלת היהודי הקונה השטר חוב לדרוש מן המוכר את דמיו, בהיות שהיתה מכירה ומסירה שמוכנו בלי אחריותו[107]).

בין הרבנים בבלגראדו היה בפרק ההוא ר׳ ישעיה פרץ שהיה גם עשיר ובעל אחוזות, ר׳ חיים יוסף בכר מאיר, ר׳ יצחק ברוך עדניא ור׳ שמואל בר משה לרידי (צ״ל לרידי), שלשה אלה האחרונים היו הדיינים[108]) בין שנות ת״ס־תמ״ה, ר׳ יוסף אשיאו מעיר שלוניק תלמיד ר׳ דניאל אשטרושא „שהלך לבילוגראדו ונפטר שם"[109]), ר׳ משה בן ר׳ מיכאל

---

104) שם, חלק א׳ ס׳ ט׳

105) שם, ח״א ס׳ ד׳

106) עדות ביהוסף, ח״א ס׳ ט׳

107) שער אפרים, ח״ם ס׳ קכ״ח

108) שו״ת חכם צבי, ס׳ צ״ו

109) קורא הדורות, דף נ״ב

ר׳ מיכאל כהן שבא מסופיא ועמד שם עד שנפלה העיר בידי האוסטריים כאשר יבואו הפרטים בפרק הבא.

במורד הנהר דאנוב בפתח הנקרא הדאנוב השפל, היתה עדה יהודית קטנה בעיר הקדמונה שילישטרה (העתיקה אישטריאה על שם הנהר אישטרוש Istrus), בחלק השלישי פרק א׳ כבר ראינו שר׳ משה וינטורה מטיבולי חלך שם ללמד תורה לתלמידים ושם נשא אשה, ובערך שנת שנ״א עלה ארצה ישראל, כחמשים שנה אחרי כן הגיעו לידינו ידיעות מן העדה הקטנה הזאת, בראש הקהל עמד ר׳ משה ן׳ עטאר כנראה יליד קושטנדינא שערך שאלתו לר׳ משה בנבנשת בחדש שבט הת״ח, על איש אחד מגדולי העיר שנפשו קצה בעניני העדה ובטרת צבור, ונשבע לפני עדים וקבל עליו נזירות שמשון שלא לחטפל בשום ענין שבקהל ובהקדשות כלל ועיקר, אחר איזה זמן בסבות שנחדשו בעיר הניד את חפצו להטפל בעניני הקהל ובהקדשות למרות שבועתו, והאנשים אשר שמעו מפיו השבועה והנזירות שקבל יראים ממנו להעיד על הדבר, בהיותו תקיף ושיוכל להלשין עליהם באיזה תואנה ולגרום להם נזק, ר׳ משה ן׳ עטאר היה נבוך בענין הזה ולא ידע אם ראוי לקהל להטיל חרם על כל מי שיודע בדבר הזה שיבוא ויעיד, כי בלעדי זאת היה דבר ברור שהאיש הזה שרצה להטפל בעניני הקהל לא היתה כונתו לשם שמים כי אם לחרחר ריב, ר׳ משה בנבנשת השיב שדעתו נוטה שבני הקהל רשאים לפרסם בחרם על כל מי שיודע דבר השבועה והנזירות שיבא ויעיד[110]), כשנה אחת אחרי כן היה מקרה ביהודי אחד שהיה בשותפות עם יהודי אחר, ולפי התנאים ביניהם יכלו להוציא מכיס החברה רק להוצאות הבית ולא יותר מזה[111]), ובהיות השותף האחד חוץ לעיר, השותף השני היה בחברת יהודים אחרים ותוגרמים במרזח, והיו אוכלים ושותים עד השתכר, ומתוך השמחה והגיל החלו לירות ולשחוק בכלי זין ומבלי משים נפל הרוג תוגרמי אחד, אז תפסו את היהודי לדרוש מידו קצבת הקאן פאסי והקנס הנקרא ג׳ירימי שעלה לסך עצום של חמשים אלף לבנים, אך היהודים האחרים שהיו במסבה ההיא לא אבו לשלם חלקם בהוצאות האלה, וכאשר הגיע שותפו של היהודי ההוא, הוא העלים ממנו הסך העצום ששלם ויאמר לו שכל הג׳ירימי עלה לשמנה אלפים לבנים וכי האחרים ישלמו גם הם חלקם ובינתים חלקו השותפות הזאת, אחר זמן נודע הדבר שהסך היה חמשים אלף לבנים, ואז הקריב החבר השני את משפטו לפני הרב ר׳ משה ן׳ עטאר, אשר ערך השאלה לרבי משה בנבנשת בקושטנדינא, ויגזור שעל השותף השני לשלם לחברו המגיע לו מן ההוצאות שפרע בלתי ידיעתו.

בחדש אלול שנת הת״י היה מקרה בעיר בין שני אנשים שנתקוטטו זה בזה, הראשון רצה להתנגד לפרנסי הקהל והשני המליץ בעדם, ובתוך הדברים בזה האחד לחברו כי הוא עבר עבירה גדולה ונכשל בעון אשת איש, אז הגיש האיש הנעלב את משפטו לפני היהודים בעיר, ועל המקרה היה הריצו השאלה לפני ר׳ משה בנבנשת בקושטנדינא[112]).

ולפאת

110) פני משה, חלק ב׳ ס׳ ס״א
111) שם, שם, ס׳ כ״ו
112) פני משה, חלק ב׳ ס׳ מ׳

ולפאת מורחית דדומית מן העיר הזאת, רואים אנחנו ישוב יהודי בעיר הראשית במדינת הדוברוג׳ה באבה־דאגי, כנראה איזה יהודים מקושטנדינא התישבו שם, ואליהם נספחו הפלטים מהרב נפיך הולאכיאה מיכאל הגבור בשנת שנ״ד (כנזכר בחלק ג׳ ציון ה׳), בשנת תת״ל בערך היו כבר איזה יהודים ועדה קטנה, גם היו איזה יהודים מקושטנדינא שהתישבו שם לרגלי מסחרם, האחד מהם המיר דתו באשלמית, ואיש אחד ושמו פוליכרונו היה בעל חנות ומוכר סכינים, בשנת תל״ו בא היהודי המומר לקושטנדינא ותשאל אותו המותג של האיש פוליכרונו לשלום התנה, והמומר הנודע בשם קארה אחמד השיב שהוא יצא מבאבה־דאגי בט״ו כסלו תל״ו וראהו חי ובריא בחנותו, אחר איזה זמן נשמע שהיהודי הזה נהרג והועד לפני הבית דין בקושטנדינא מאנשים שבאו משם[113]. עד היום נמצא בבית הקברות היהודי בעיר הזאת מצבות מקברי יהודים־ספרדים מן התקופה הזאת, בעוד שהתושבים כעת כלם יהודים־אשכנזים, זה יותר ממאה שנה שנדדו מן הבאסאראביה.

אם נעלה בנהר הדאנוב עד העיר היותר קיצונית לממשלת תוגרמה, בפרק ההוא ובתקופה שעלתה על מרום גדלה, היא העיר בודון (בתוגרמית, בודה בהונגרית, או אופין־שטאדט בגרמנית, וכפי היהודים האשכנזים „אובין״). הרב הכולל היה ר׳ אפרים כהן מוילנא כאשר ראינו בפרקים הקודמים, עוד משנת תכ״ו[114], את בתו הבכירה נחמה השיא לר׳ יעקב זאב בהיותם בוילנא, ואת בתו הצעירה אסתר השיא בבודון לר׳ יצחק תלוי למשפחת שולהוף, העדה הבודונית, גדלה עד מאד בעת ההיא עד שהיו שם שלשה בתי כנסיות[115], הגדול והקטן לאשכנזים והשלישי לספרדים שהיו כדי שלשים משפחות[116], ובכל זאת רבני העיר היו כמשועבדים לחכמי הספרדים בשלוניק וקושטנדינא ולפעמים גם לבלוגראדו[117], ולסופיא[118], ולא יכלו לנטות ימין ושמאל מאחרי דבריהם, ולדבר הזה יש פתרון טבעי במצב המדיני של הימים ההם, במדינת תורקיה היו כמעט רוב היהודים ואם אפשר לומר רובם ככלם מגזע ספרדים, ולמרות כל החסרונות וחלופי העתים הספרדים משלו עדין בכנסת ישראל, הספרות של הפוסקים היתה כמעט כלה מסורת בידם, היא היתה בכלוא מובן המלה קנין חכמי הספרדים, ואין להתפלא שהם הבריעו את הכף על פי הוראות הרבנים שקדמו להם, לא לבד בספרד אלא גם בארצות הקדם שהמשיכו פעולתם. העיר בודון במעמדה המדיני היתה נחשבה לתוגרמה והיתה עצם מעצמיה מן הקיסרית העשמאנית הרחבה והגדולה, וכמו שהממשלה בקושטנדינא לא יכלה לעשות חקים וסדרים פרטים לכל עם ועם מדינה ומדינה שנחשבו לכלליותה, כן החכמים ומורי ההוראה לא יכלו לעשות פסקים פרטיים לעדת בודון לפי רוחה וטעמה, הנם שכמה שנוגע למנהגיהם הם נזהרו תמיד לבלתי נגוע בהם, כי שומה היתה בפיהם שכל מנהג ומנהג תורה הוא:

113) בני משה, ס׳ כ״ט-ל׳
114) שער אפרים, הקדמה
115) שם, ס׳ ס״ג
116) אוסף „ישורון״ להחכם קובאק צד קמ״ב
117) שער אפרים, אח״ע ס׳ קי״ח
118) שם, ס׳ קל״ג

הוא, בכל זאת ר' אפרים כהן שבלי תפונה היה גדול בדורו וגם חכמי הספרדים נהגו בו כבוד והוקירוהו עד שנראה פעמים רבות שערכו אליו שאלותיהם[119]), אמנם מימי נעוריו התרגל למשול בעדות האשכנזיות כמעט ממשלה בלתי מוגבלת, לפי רוחו ולפי רוח ורצון האשכנזים, ולמרות חכמתו הרבה ומידותיו התגוננות כאהרן הכהן באגדה אשר אליו התיחס, לא יכול בכל זאת לסבול דעות הרבנים הספרדים, ולפעמים היה מתרגז או למצער מתאונן כמו בדבריו אלה: „ואחרי המחילה והסליחה מכבודם אשר הם מקילים לעצמם ומחמירים לאחרים ועושים כל האשכנזים וחכמים לצדיקים גמורים, להטיל עליהם כל ההומרות, ולהפך חלילה בחכמי הספרדים אשר בכל יום ויום נוהגים קולות, וקולי קולות לא יחדלו אף בספק אחר, ורוצים לידון בדבר חדש ולהחמיר אצל האשכנזים, אף בכמה ספקות ומן הראוי היה שבעסק כזה אשר הוא נוגע לאשכנזים, היה להם למשוך את ידם מזה ולשאול לחכמים האשכנזים אשר הם בקיאים במנהגיהם ובפסקיהם" (שער אפרים, ח"ם ס' קי"ג).

כן היה מקרה בבודון על דין ודברים בין אפטרופוסי המנוח ר' יהושע עם הרב חיים הכהן, שלא רצו להתדיין אצל החכמים האשכנזים שבעיר וכתבו לשלוניק ויביאו משם פסק הדין, ויתבעו לפני פרנסי הקהל לחייב את מר' חיים לקבל עליו גזרת רבני שלוניק, מבלי להראות הפסק לבתנו או לדעת תוכנו, אז נחלקו חכמי העיר, ר' אפרים כהן דחה את הגזרה כל עוד לא נתנו בידו הפסק, ויתר חכמי העיר אמרו שמה שנגזר ממקום גבוה צריך לקיים, ועל כן שאלו את פי ר' יוסף אלמושנינו מבלוגראדו, בהיותו קרוב אליהם בפרט שהיה ספרדי איך לצאת מן המבוכה הזאת[120]), וכן קרה בנערה אחת שנתקדשה בהיותה קטנה שנשמע בעיר שמיאנה בבעלה בהיותה עמו בקטטה ומריבה, אך עדות המיאון לא הוגבת בבית דין, והבעל צווח שאנשים אויבים ושונאים אותו למרוה לאמור שמיאנה ואין ממש בדבריהם, בפרט שכל תושבי העיר מעידים שמעולם לא היה מיאון קטנה בבודון וזה להם כדבר חדש שמנהג העיר שלא למאן, והענין הזה למרות היותו נוגע לאשכנזים שמנהגם שונה מן הספרדים, הוצע לפני רבני שלוניק[121]), השאלה הזאת הריצו חשובי העדה לר' חיים מבורך־גאליפאפה בסופיא והוא שלח פסק דינו לפרנסי הקהל לאשר המיאון ולא מצא לנכון לשלות הפסק או ההעתקה או למצער להודיע התכן לרב הכולל בבודון, כיאות בין החכמים, אשר על כן התרעם ר' אפרים כהן ויערוך אליו מכתב תלונה[122]), לפעמים נראה ההפך באשה מגורשת ספרדית ששמה בייניב'ינידה, נשאל ר' אפרים כהן איך לכתוב השם הזה, אף שלא היה ספרדי ולא היה לו בקיאות לא בשפתם ולא במנהגיהם[123]), וכתשובתו לר' יוסף אלמושנינו בבלוגראדו כתב: הן אמת שקשה עלי מאד מעשרה דברים קשים להטפל בעסק הזה לחומר אסור אשת איש... וביותר שאיני בקי בהן ובשמותיהן

119) שער אפרים, ח"ב ס' ק"ח
120) עדות ביהוסף, ח"ב ס' א'
121) פרח מטה אהרן, ח"א ס' ס"ח
122) שער אפרים, ח"ם ס' קי"ג
123) עדות ביהוסף, ח"א ס' נ"ב-נ"ג

ובשמותיהן של נשי הספרדיים ובלשוניהם, רק אשר מפי מר אני חי ועל פי ספריהם הנמצאים אתי עמי, ובפרט ספר שמות אשר חבר חמיו הגאון זצוק"ל אשר אסף וליקט כל השמות חולין וקדשים, ותקר אחריהם בשבע חקירות ומאן חכים למיעבד כהא מלתא בחמיו ז"ל אשר הוא בקי בלשון הספרדיים[124], והאשכנזים... ואנכי הדל באלפי שאין לי להתפאר במעשי ידי, (שלא פרסם עד היום ההוא כל דבריו), והיה מן הראוי למשוך את ידי מעסק בזה לחוסר הנושא אבל לעצור במילין מי יוכל? כי תאשת הנזכרת בוכה ומבכת אחרי אשר היא שכולה וגלמודה מבעלה זה שנתים ימים".

ר' אפרים כהן אף שלא היתה לו ידיעה בשפה הספרדית, מן העת שהתישב בבודון בא בהתחברות עם בני ארצות הקדם והכיר את הספרדים ומנהגיהם, ובהיות שבעיר בודון היו על הרוב אשכנזים ומעט מועט ספרדים, נשאל „אם האשכנזי שמתפלל עם הספרדים או הספרדי שמתפלל עם האשכנזים יוצאים ידי חובת תפלתם, וגם כן בשאר חילוקי מנהגים, שהספרדים אינם מניחים תפילין בחול המועד והאשכנזים מניחים"[125]), ומתוך הענין הזה בא לענין אחר, על פיוטי האשכנזים פני טעם שר' אברהם ן' עזרא כתב איזה שורות בקורת, וכן ר' שמואל די מדינה בתשובותיו (אורח חיים ס' ל"ד), „ובודאי כי הרבנים הנזכרים באשר שהיו ספרדים משבחים לתפלות הספרדים... אבל חלילה לפקפק בתפלת האשכנזים, אשר רבים וגדולים בחכמה ובמנין אשר התורה יצאה מהם ומימיהם אנו שותים יסדו אותם" ור' אפרים מטריח את עצמו לתת טעם למה יסדו פייטני אשכנז הפיוטים בלשון שאינם מובנים לכל אדם, וכל הראיות וסמך דברים שהוא מביא לא הועילו לו לצאת מן המבוכה, והוא מוצא שיש גם שלוחי צבור של הספרדיים שאינם בקיאים ואינם מבינים אף על פי שהתפלות שלהם בלשון קל, על כן דעתו היא שהספרדי המתפלל עם האשכנזים יוצא ידי חובתו והוא הדין גם להפך „כי אין ביניהם שום חילוקי דינים שיפסול תפלת האחת לפי סברת בת האחרת, כי הם קוראים קריאת שמע ותפלה בברכותיה כמו האשכנזים, ואף שיש ביניהם חלופי נוסחאות בברכת שמנה עשרה, זה אינו מעכב, וכן נשאל מרבני ויניציא מצד השליח צבור בן הרא"ש ור' הורוויץ לבית הלוי, אם ראוי לבטל הפיוט „אקדמות" שאומרים האשכנזים בשבועות מאחר שהספרדים אינם אומרים אותו, ור' אפרים גזר שאין לבטלו במקום שנהגו לאומרו, ובכל זאת מביע את חפצו „שאם יכול אחד להכריע את חברו למנהגו להיות שפה אחת ודברים אחדים, לעבדו שכם אחד ולנהוג מנהג אחד, מה טוב ומה נעים"[126]).

לפי זכרונות בני משפחתו, ר' אפרים „הנהיג נשיאותו בכבוד גדול והתחתן בעשירי העיר בניו ובנותיו, והרביץ תורה לרוב, ויהי שמעו בכל ארץ טורקיא ובארץ ישראל גדול שמו, רבים מגדולי הארץ מריצים אליו אגרותיהם בשאלות ותשובות כאשר ישאל איש בדבר אלהים"[127]). וכן רואים אנחנו שנשאל מחוץ למדינה מחכמי ויניציא

---

124) שער אפרים, ח"מ ס' קי"ח
125) שם, שם, ס' י'
125) שערי אפרים, או"ח י"ג
127) מגלת ספר, דף ז'

ויניציא[128]), מר׳ יהודה ליב פורנקבורט (פראנקפורט על גבי מאין[129]), מעיר מזריטש[130]), מעיר טריבטש[131]), מעיר ברודי מאת הרב ר׳ אליקים גהץ סגל[132]), מק״ק ברודי[133]), מר׳ מנחם מנדל מעיר ורנקבורט (פרנקפורט)[134]), מר׳ מנחם מנדל שהלך אחרי כן לניקולסבורג ומשם הריץ אליו שאלתו[135]), ומר׳ ליפמאן[136]); על הרוב השתעשע בדבר הלכה והוראה עם אהובו ר׳ גרשון אשכנזי מעיר ניקולסבורג[137]). ובמדינת תורקיה היה במרוצת מכתבים עם ר׳ יוסף אלטושנינו בעיר בלגראדו פעמים רבות[138]), ר׳ חיים מבורך־גאליפאפה בסופיא[139]), ר׳ משה חיים בשלוניק[140]), ר׳ משה בנבנשת בקושטנדינא[141]), ר׳ שלמה הלוי, באזמיר[142]), עם הרב הכולל בירושלם ר׳ משה גאלאנטי אשר הוקירו[143]). ר׳ משה ן׳ חביב שהיה בשליחות מצוה בתורקיה הארופית גם בבלוגראדו ובודון, ערך אליו אגרתו מירושלם ומחלק לו כבוד „המאור הגדול... הרב המובהק הכהן הגדול אפרים מעוז ראש״[144]).

ושם ר׳ אפרים כהן נודע בכל המדינות, ובפרט בארץ ישראל עד שהעדה האשכנזית הזמינה אותו לעמוד על ראשה, ואחרי משא ומתן בדבר „קיבל אגרת הרבנות מירושלם קרתא קדישא, איך שמקבלים אותו עליהם לרב ולמורה צדק, לישב על כסא רם ונשא (של עדת האשכנזים), וימלא מקום זקנו ושמו בקרבו, הה״ר הגדול רבינו אפרים (ויש או פיש) נ״ע, שהיה בימים ההם זה שמונים שנה בירושלם ובארץ ישראל לנשיא[145]), כמעט היה מכין עצמו לשים לדרך פעמיו, והנה פרצה המגפה בתקף עזה בקיץ של שנת תל״ח, ויחלה וימת בנו הגדול יחזקיהו הכהן, בערב שבת כ״ח לחדש אייר בהיותו בן שלשים שנה, שהיה מנהיג ופרנס בקהל בודון, וזה העציב את רוחו, ובתוך שבעת ימי האבלות חלה לפתע פתאום בנו הקטן יהודה, ויודיע אליו הדבר כי אחזתהו המגפה, ויהי כשמעו זאת ויתעטף בטליתו וכפיו פרושות השמימה ויערוך שיחתו לאלהי הרוחות לכל בשר: „תהי נפשי תחת נפש בני ידידי, יחידי בן זקונים הוא לי... מי יתן מותי תחתך״ ומרוב יגון ואנחה חלה גם הוא בחלי המגפה, וישכב על המטה אשר לא קם ממנה עוד, וטרם מותו ציוה אל בנו שאם יקום מחליו ישתדל להדפיס השאלות והתשובות שכתב בחייו כי זה חלקו מכל עמלו, וביום הששי י״ג סיון תל״ח בשעה החמישית (לאור היום שהוא י״א קדם הצהרים) נפטר לעולמו, בן שתים וששים שנה, אשתו הרבנית רחל בת מוהר״ר אליה נכד הרב המפורסם ר׳ אליה בעל שם, נפטרה בת ששים

וישש

128) שער אפרים, או״ח ס׳ ו׳ 129) שם, יו״ד ג״ג
130) שם, שם, נ״ח 131) שם, שם, ס״ב 132) שם, שם, ע״ד
133) שם, אהע קי״ג 134) שם, שם, 135) שם, שם, קי״א
136) שם, יו״ד 137) שם, או״ח ל״ח, יו״ד נ״ב ע״ט כ״ה ועוד
138) שם, אהע ק״ח, ק״ט, קי״ח, וח״מ קכ״ח 139) שם, אהע קי״ג
140) שם, יו״ד ס׳ ס״ח 141) שם, אה״ע קו״ב 142) שם, או״ח מ״ו
143) שם, אהע ע״א 144) שם, יו״ד ע״ד 145) שער אפרים, הקדמה

ושש שנה ביום ח׳ כסלו תמ״ה, בנו ר׳ יהודה הכהן הכין את עצמו לנסוע ארצה ישראל, וביום י״ח סיון השנה ההיא נסע על האניה מחוף בודון דרך נהר הדאנוב, הים השחור והים הגדול עד יפו, בלוית בנו אפרים ובן אחיו הגדול אהרן ויגיעו לירושלים בתחלת שנת התמ״ו[146], ויתר פעולתו תבוא לפנינו.

בפרק הראשון לחלק הזה בדברנו על קהלת בודון, הזכרנו את התנו של ר׳ אפרים כהן ר׳ יעקב בן הרב בנימן זאב ז״ק (ראשי תיבות זרע קדש), „כן היה מנהגם להתום שם משפחתם כי היו זרע קדש, בני כהונים וצרופים כימי הגזרות והשמדות והמה נשארים כאותם היומים לפני גזרת תמיל׳״, הוא נולד בוילנא כערך שנת שע״ב, נכדו ר׳ יעקב בן צבי מספר קורות ימי חייו בדבריו אלה[147]:... והיה תלמידו של מוהר׳ יעקב אב בית דין דק״ק לובלין אביו של ר׳ השל ז״ל, אצלו שמש בישיבה. ונתן לו בתו (הבכירה נחמה) אבא רבא (ר׳ אפרים כהן)... בעל ס׳ שו״ת שערי אפרים ז״ל ראש אב בי״ד בק״ק וילנא... וספר לי ר׳ דוד אופנהיים שהיה מכירו ותלמידו מובהק, והגיד להפליא מגדל חכמתו ובקיאותו, כל ארבעה חלקי השלחן ערוך היו שגורים לו על פה... ויהי בשנת ת״ח לפ״ק עת צרה לישראל בארץ פולין ליטא ואוקריינא, נתפשטה הגזרה ונמשכת לקהלא קדישא ווילנא המהוללה, (ביום כ״ג תמוז שנת תט״ו)... מה שאירע לאבי זקני הרב כמוה״ר יעקב ז״ל שהיה אז בחור בשנים, ובהפזם לנוס ולהמלט על נפשם מפני חרב היונה, נפרד האיש השלם הזה מחמיו ומאשתו הילדה שנשארה אצל אביה שברח עם בניו ואשתו אל ארץ מהרן, ופגעו באדוני זקני מה״ר יעקב האכזרים האלו אשר הרבו חללים, עקרו כמה קהלות, לא השאירו פרסה מבני אומתנו בארץ אוקריינא, והשבו למחות שם ישראל מארץ ליטא ופולין, ושפכו דמי נקיים קדושים נאמנים לאלהיהם לאלפים ולרבבות אשר היו כצאן טבחה, וכאשר פגעו הארורים באיש צדיק הלזה, גזר עליו השבאי שיכרע להרב להתיז ראשו, וכן עשה פשט צוארו לחרב חדה למסור נפשו לחרגה על קדושת השם ויחודו, ובעודו על ברכיו לקבל המותה בסכת חרב, וכמעט שפרחה נשמתו, והנה זה מלאך נגע בו כי נתן ה׳ רחמים בלב הצר וחמל על רכות שנותיו, ותחת שהיה רוצה להוליך החרב על הצואר בצד אחד, נכמרו רחמיו ועשה לו דחיפה בצד בקרנא של כלי מפצו דרך בזיון, ואמר לו: קום בחור ולך אל נפשך... ויהי לנס ולפלא גדולה, ויתחבא אחר כך בין ההרוגים מיראה מחרב של שאר האכזרים, ולא נכר לעוברים דרך שם, אם הוא חי או מת, והיה לחורב ביום מוטל בין המתים הנהרגים על קדוש השם, ובין בצעי המים מתכסה בשק למחסה מקרה, בלילה היה נודד לבקש מחיה ולקט עשבים ספרחי מר הגדל כעשבים כאגם להחיות נפשו, במצב כזה נשאר כשמונה ימים, עד תום לעבור כל הגוי צמאי דם כזאבי ערב אז ברח על נפשו וימלט״.

„והנה בין ההרוגים היו שמה איזה אנשים מבני עמנו מתחבאים גם הם ועמדו למרחוק, וראו את כל המעשים... והשבו שכבר הותז ראשו והושלך לארץ, לפיכך

146) שם, שם

147) המאסף, שנת תק״ע ומגילת ספר ליעב״ץ (הוצאת אחיאסף, עמוד ג׳-ז׳)

לפיכך כשהניעו אלה האנשים אל אבא אבי בעל שערי אפרים ז״ל... והקרו אצל פליטי חרב אלו... ואמרו שכרע להרגה והותז ראשו... התיר הגאון בדודו את אשתו נחמה להנשא... אך אשתו הילדה לא רצתה לקבל תנחומים על החי בעל נעוריה, ולא הטתה אזן לכל השידוכים הגדולים שדברו לפניה, ומאת ה׳ היתה זאת שתעמוד הצדקת בטהרתה, להוציא ממנה שלשלת גדולה... כי אחר חצי שנה בא ההרוג (תמדומה) ברגליו, ויהי למופת בישראל, מן אז והלאה לא רצה הגאון להתיר שום עגונה בדור ההוא ובצוק תעתים, ואמר שבעת רעה כזו אין לסמוך אפילו על שני עדים גמורים״.

ר׳ יעקב ראה חיים עם אשתו נחמה, ותולד לו את בנו הגדול צבי בשנת ת״ח, ואחרי כן את בנימן ואת חיים־ירוחם, ובשנת תכ״ו באו פלם עם אביהם ר׳ אפרים כהן שנמנה לאב בית דין לבודון, בפרק ההוא פרצה התנועה השבתאית בכל מדינת תורקיה, רוב בני העיר בודון נטעו להאמין במשחיותו של שבתי צבי, בהיותה רחוקה ממקום המקרים וכהיות שחלק גדול מהמון העם היו פליטי חרב הקוזאקים ותקותם היתה חזקה שכל המעשים האי אנושיים האלה ראוים לנקמה, באופן שביאת הגואל היה בעיניהם כדבר בעתי, כדבר טבעי, אומרים אמור על ר׳ יעקב זאב: „המאמין הגדול בשבתי צבי אשר היה בעיר בודון, והוא אשר מסר נפש להרגה על אשר לא עשה מי שברך בבית הכנסת לחיי שבתי צבי, ופסק דינו שהוא מורד במלכות בית דוד, והתיר דמו של אותו יהודי״ [148]), את בנו צבי שלמד בישיבת ר׳ אפרים זקנו שלח לשלוניק להשתלם בלימודים בישיבות הספרדים ובדרכיהם, ויצק מים על ידי ר׳ אליהו קוב׳ו, גם למד השפה הספרדית [149]), שהועילה לו הרבה בהמשך ימי חייו. כשנת תל״ח שב לעירו ושם עסק בהוראה, ובמסחר שלח ידו ויצליח בעסקיו עד אשר היה לעשיר, וישא בת עשיר גדול מחשובי עיר בודון שהפריז לו כסף רב, מן האשה הזאת נולדה לו בת אחת, פרטי חייו יבואו בדברנו על עיר שאראי של בושנה, ששם שרת לרב.

אחרי מות ר׳ אפרים כהן, נמנה לאב בית דין ורב הכולל חתנו ר׳ יעקב בנימן זאב, בחדש תמוז תל״ח בעיר בודון בהיותה עדין עומדת על תלה, „וגדולה מאד בעשר ובמעלה, שם קבע ישיבה, ושמעו הלך בכל ארץ תורקיה הסמוכה לשם גם בארץ ישראל״ [150]), לפי דברי תלמידו ר׳ דוד אופנהיים „היה מושלם בתורה והוראה וכל השלחן ערוך היה שגור לו על פה״ [151]), כשש שנים אחרי שבתו על כסא הרבנות, בקיץ של שנת תמ״ה צרו האשכנזים על בודון ובן הדור ההוא כתב: והאחרון הכביד עלי המלחמה כבירה אשר הדריכוני, הרדיפוני... זכרנו את הדאגה אשר נאכל במצרים במצור ובמצוק הציקוני, את הקישואים הקשים לגוף בחרבות, מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה פחדוני, אמת מות נפלה עלי מבית ומבחוץ, כי המטירו גפרית ואש ואבני אלגביש, ארם אשר אבניה ברזל עגולים ככדורים ותפוחים, באויר פורחים, עולים ויורדים במערות ושיחים, והבתים מלאים כל טוב מחריבים ומנתחים לנתחים [152]), עוד כתב העד ראיה [153]), איך האשכנזים

148) הצד צבי, הקדמה
149) שו״ת חכם צבי, ס׳ ל״ח
150) מגלת ספר (הוצאת אחיאסף) דף ו׳
151) שם, דף ה׳
152) שער אפרים, הקדמה
153) מגלת ספר, דף ח׳

האשכנזים אספו עם רב, ובחדש תמוז תמ״ה צרו על העיר בודון „כאשר באה העיר במצור, ויבא כדור אש של קנה השרפה שקוראים קאנון (תותח) ויפל בביתם, ויך את הבית לרסיסים ובקיעים ויקח הכדור את כלתו אשת בנו ר׳ צבי עם הילדה שהיה לה, ויתר הגברים היו בחדר אחר אחד ולא הגיע להם כל נזק[154]), אז ברחו יהודים רבים מן העיר, ובניהם ר׳ צבי שהלך לשאראי של בושנה ושם נמנה לרב הכולל, אמנם ר׳ יעקב נשאר בעיר, בעוד שניםי ר׳ יהודה ליב הבן הקטן לר׳ אפרים כהן בלוית בנו אפרים ובן אחיו אהרן נסעו לירושלם בשנה אחת קדם המהפכה.

ביום השני לשבוע י״ג לחדש אלול תמ״ו (2 ספטמבר 1686), פרצו האשכנזים אל תוך העיר בודן ובראשם המצביא הנסיך מבראדנבורג, ויעשו הרג רב ביהודים, והנותרים שבו ויחלקו ביניהם, ר׳ יעקב בנימן זאב הרב הכולל נשבה הוא ואשתו, וילכו אסורים באזיקים לפני צבאות הבראנדרבורגים ויבואו לברלין ושם נפדו על ידי היהודים, אחרי כן הלכו לאלטונא ומשם נסעו דרך פולוניא לארץ ישראל, ובהיותם בדרך נפטרה הרבנית אשתו בפולוניא, ויסע בלוית בני בתו ויגיע לירושלם בשנת תנ״ב, והוא כבר כבן שבעים שנה, ובכל זאת הכריחוהו החכמים שישא אשה לזקוניו „כי אין מניחים בארץ ישראל לשבת בלי אשה״ וישא את הזקנה המלומדה יהודית בת ר׳ נפתלי כהן צדק אב בית דין מפרנקפורט על גבי מאין ושם נפטר בשנת תנ״ה בן שלש ושבעים שנה[155]).

ממנהגי והחיים בעדה היהודית הגדולה בעיר בודון התורמית בעמדה על תילה, באו פה ושם איזה זכרונות בפי הסופרים מן העת ההיא, בכתובות לא היו נוהגים ככל האשכנזים כתקנת שו״ם, ולא כספרדים כתקנת טוליטולא, כי אם כותבים שטר חזרה וקוראים אותו שטר עידור וזה נוסחו: „בפנינו עדים חתומי מטה בא... ואמר לנו הוו עלי עדים כשרים... וכתבו לשון של זכות ויפוי כח באופן המועיל ואף חתמו ותנו לאשתי... להיות בידה וביד באי כחה לזכות ולעדות ולראית מחמת שריציתי... שאם ח״ו אעדר אני או תעדר היא ולא ישאר ממנו זרע של קיימא, הרי אני ובאי כחי מחויבים להחזיר לזוגתי וליורשיה אחריה כל מה שהכניסה לי בנדוניא... ואם ח״ו אעדר אני או תעדר זוגתי וישאר ממנו זרע של קיימא. אזי הדין חוזר לסיני שהבעל יורש לאשתו״ ומנהג הפשוט בבודון שאפילו שכותבים שטר זה אינם מחזירים נכסי מלוג שלה כיון שאינו מוזכר בשטר הזה[156]), וכן בענין מיאון קטנה היה להם מנהג פרטי שאינו לא כאשכנזים ולא כספרדים, ועל זה באו חלופי דעות בין ר׳ אפרים כהן והרבנים הספרדים[157]), כאשר ראינו.

בבודון היו כותבים שם נהר הדאנוב דונאי (Duna) כמבטא ההונגרי, והספרדים היו קוראים טונא כמבטא התורקי, וכן היו איזה שנוים אחרים, על כן היו חלוקי דעות בין ר׳ אפרים כהן ור׳ יוסף אלמושנינו הרב הכולל בבלוגראדו, על מעשה האשה יוכבד ברב יונתן בכ״ר יעקב ואישה
יהודה

154) מגלת ספר, דף ח׳

155) המאסף, לשנת תקי״ע

156) שו״ת חכם צבי, ס׳ ס״א

157) שע״ר אפרים, אהע״ קי״ג

יהודה בר אברהם שברח מבודון לבלגראדו, ועל ידי הפצרת והשפעת העדה שם, נאות לשלוח גט לאשתו[158]. בשנת תכ״ט הסתפק ר׳ אפרים כהן איך לסדר קדושין לקטנה בת האיש זנדרל, בהיות שהוא היה אסור בבית הכלא אם לפי סברת הפוסקים הספרדים או האשכנזים[159].

בשנת תכ״ה היה מקרה שנהרג יהודי אחד מבודון הנקרא בפי היהודים יהודה־ליב ובפי התוגרמים ארסלאן, שהיה מסתחר בכפר אלמאסין בהיותו בדרך הונגרי „ראצין" מן הכפר „פהרקיט" והשוטר סובאשי של הכפר האסאן־באשי הגיד הענין ליהודים אליעזר בר אהרן ושמעון לינץ והם העידו לפני הבית דין בבודון ביום כ״ה אייר תכ״ה[160]. בשנת ת״ל היה מקרה בערב פסח ביהודי אחד שהיה לו יין שרף הנעשה מתבואה שהחמיצה, הרב הורה שאין לו תקנה כי אם לשפכו, אך הערום נתנו במתנה לתוגרמי[161], לא עברו ימים רבים, והנה יצא דבר מלכות בכל מדינת תוגרמה, שאסור להחזיק בבית שום משקה משכר, אז נאלץ התוגר להשיב היין שכר ליהודי אשר הוכרח לשפכו. על ענין הזה השיב ר׳ יהודה ליב אריה בעת שהדפיס ספר שערי אפרים, שחשב שהוא הפסד הרבה ויש להקל מצד הדין „אך מאחר שיצא מפי אדוני אבי הגאון זצוק״ל... איננו כדאי להקל נגד ההרים הרמים האלה, ובפרט שאינו מתק המוסר לחלוק נגד אביו... כל זה כתבתי לפלפלא ולא להלכה, והמעיין יבחר". פעם קרה בבודון שלא היה להם חזן לימים הנוראים בתשרי „והקהל חלקו התפלות של ראש השנה ויום הכפורים לבעלי הבתים להתפלל, אחר כך חלה אחד מהם ולא יכול להתפלל, ורצה אותו האיש שחלה להעמיד איש אחד במקומו שיתפלל והקהל רצו להעמיד איש אחר" הרב ר׳ אפרים שנשאל על זה הורה שהצדק עם הקהל[162].

בבודון היו המקולין ביד התוגרמים, והם לבדם היו מספיקים הבשר בכל העיר, והישראלים היו שוחטים הבהמות שלהם במקולין של התוגרמים, לפי הנהוג השוחט היה מקבל מלבד השכר גם חלק אחד מן הבהמה, פעם השכירו הקהל שוחט אחד ובין התנאים היה שיקח מכל בהמת ישראל הלשון, ויקר מקרה שעשו שותפות איש יהודי עם תורקי, והשוחט שחט מן הבהמות של השותפים האלה ותבע מן היהודי תלשונות, ויהי כמשיב מאחר שהבהמות אינן שלו כי יש חלק גם לתוגרמי, על כן חושב את עצמו שהוא פטור מלתת איזה דבר[163]. במובן היהודים היה להם לקנות הבשר הכשר תחת השגחת השוחט בלבד מן התוגרמים, והנה קרה פעם אחת שאיש יהודי קנה חמשה עשר אוקה (משקל תורקי 1,280 קילוגר׳ האוקה) והקצב נתן לו עוד רביעית אוקה ונמצאה טרפה[164], בכל זאת לפעמים היו היהודים לוקחים בחכירה להספיק בשר לאנשי העיר שלא מבני ישראל המה, או לאנשי הצבא, ובאה השאלה אם צריך לברך על השחיטה או לבדוק הבהמה מאחר שאין דעתם לאכול ממנה, ור׳ אפרים הורה שפטורים מן החיובים האלה[165]. יהודי בודון היו עוסקים בסחר בכל הערים השייכות לתורקיה, בפרט הערים אשר על יד נהר הדאנוב. פעם קרה ביומי הירוד בעיר אסיק (Esseg) שחל חג

158) שם, ס׳ קי״ח-קי״ט 159) שם, שם, ס׳ קי״ז 160) שם, שם, ס׳ ק״א 161) שם, או״ח ד׳
162) שער אפרים, או״ח ס׳ ל״א 163) שם, יו״ד ס׳ נ״ו
164) שם, שם, ס׳ א׳ 165) שם, שם ס׳ נ״ו

חג הסכות ביום ו' ושבת וכן ביום טוב שני ושבת הסמוך, וישאלו את פי ר' אפרים כהן איך יתנהגו בקנית השביתה ליסע על הספינה[166]).

בשנת ת"ם היה מקרה באשכנזיות אחת צארטי בת יוסף, שבעלה הספרדי דוד בן אליה טורמיגי נסע לפני כמה שנים לאנדריגופלא, ולא נודע ממנו דבר, ואחרי החיפוש עלה בידי רבני בודון לאסוף עדויות שהועדו בבלוגראדו ובסופיא, שהבעל נהרג בדרך קיוסטינדיל־באניא, ועל פי העדויות האלה הורו שהאשה מותרת להנשא[167]). בפרק ההוא היה המושל הזקן איברהים פחה ובן משק ביתו ופקידו היה אברהם בכ"ר יקותיאל חביב יליד קושטנדינא[168]). בימי המשובה השבתאית כבר ראינו שהרב ר' יעקב זאב בעצמו ורוב בני הקהל, נטו אחרי המשיח המדומה שבתי צבי, אך אחרי המרתו בדת האיסלאם כלם נוכחו לדעת עד כמה היו קלי הדעת להאמין בשוא נטעה, ובכל זאת היו אנשים כאלה קשי ערף שהמירו דתם כמו באנדריגופלא ושלוניק, בהאמינם שבזה יקרבו ימי הגאולה, בין האנשים האלה היה נשיא החברה קדושה ר' יעקב בן מרדכי שהמיר דתו ונעשה מחמרי, אמנם אחרי כן נוכח לדעת טעותו, וישוב לדת ישראל[169]).

מקרה היה בבודון אשר יתאר לפנינו מצב העדה הזאת, שהיתה מצד אחד נפרדה משאר העדות של האשכנזים ביתר המדינות, ומצד השני לא היתה מחוברה אל העדות בתורקיה שהיו ספרדיות, נער יהודי היה בעיר יתום מאב ואם ונתגדל בבית יהודי אחד מתושבי העיר[170]), וכהגיע הפרק לישא אשה שידך בתולה אחת, וכאשר עבר איזה זמן חלל דברו ולא חפץ להשיאה כתואנת מה, לחנם השתדלו איזה אנשים לדבר אל לבו, עד שהסיר את מסוה הבושה מעל פניו ופער פיו לבלי חק, באמרו שאף אם יתקנו הכל כאשר חפץ בתחלה, אינו רוצה בבלתו זאת. אז התרגזו ראשי העדה עמו כי דבר כזה לא נשמע בעיר מעולם, ויעשו תקנה קשה להרחיקו מעל העדה, וששום בר ישראל לא יתן לו אשה בקהל ההוא, תחת ענש של ארבע מאות פרחים לק"ק ומאה טאליר לשתי החברות אשר בעיר, ואין התר לתקנה הזאת בלתי אם יתועדו שלשה רבנים, האחד אב בית דין מק"ק קראקא בפולוניא, והרב אב בית דין בשלוניק, והרב אב בית דין בקושטנדינא. אחרי שנה וחצי הבתולה הזאת נשאת לאחר, אז ראה ונוכח הנער הזה עד כמה שגה, וישוב מדרכו ויבוא ויתחנן לפני ראשי העדה והרב ר' אפרים כהן, באמרו שאם לא יתנו לו אשה מבודון יהיה מכרח לטלטל את עצמו מדחי אל דחי כאחד השבוים, כי אינו מכיר לשון ספרדי לבוא בהתחברות עם יתר יהודי תורקיה, ומדינות האשכנזים סגורות אין יוצא ואין בא לרגלי הסכסוכים בין תוגרמה ואשכנז, ובהיות שלא היה באפשריות שיתועדו הרבנים ממדינות שונות לבטל ההסכמה, הורה ר' אפרים הוראת שעה שיתאספו החותמים ההסכמה והם יבטלוה. המקרה הזה מתאר לפנינו מצד אחד השפעת הרבנות התורקית־ספרדית, בהיות שאף שהעדה היתה אשכנזית בעלי ההסכמה

166) שם, או"ח ס' ל"ג

167) שו"ת חכם צבי, ס' צ"ח

168) בני משה, ס' י"ח

169) שער אפרים, ס' קכ"א

170) שם, אה"ע ס' ע"א

ההסכמה קבלו ששני הרבנים יהיו ספרדים ורק האחד אשכנזי, ומצד השני שהיה כמעט בלתי אפשרי לאיש אחד לקחת אשה חוץ מן העיר.

רחוב היהודים היה מצופה כיפה אחת אצל המקום שבית הכנסת בתוכו, כנהוג בארצות הקדם (והוא הנקרא ביזיסטין בלשון תוגרמית), והולך עד הצד השני של הרחוב, דהיינו שעשוי באופן כזה, אצל המקום של בית הכנסת יש מחיצה שוה לאורך הרחוב ערך אמה או שתים, וגם מן הצד השני של הרחוב יש גם כן חומה גבוהה לרוחב הרחוב ערך אמה, ועל החומה שוה של רחוב מצד השני, אשר עוברים ושבים תחתיה, והכיפה הנזכרת וגם החומה השוה עוביה ערך שנים ושלשה אמות, ועל גבי הכיפה הנזכרת בנו למעלה מחיצה משני צדדי הכיפה והחומה, שיכולים לעבור מצד השני של הרחוב עד בתוך המקום אשר בתוכו בית הכנסת, וגג על שתי המחיצות אשר משני צדדי המחיצות חומת השוה והכיפה[171]; בשנת תכ"ט היתה שרפה גדולה ותעל כמעט כל העיר על המוקד, ובכלל גם רחוב היהודים[172], ובית הכנסת נשרף גגו, והשתדלו להשיג הרשות מצד הממשלה לבנותו כאשר היה מקודם, ועל זה הכרחו להוצאות גדולות, ובני הק"ק טענו שיגבו לפי היכלת של כל יחיד ויחיד, והעשירים טוענים שכל אחד ישלם בשוה, וכת שלישית היתה אומרת שצריכים לפרוע רק אלה שיש להם מקום קבוע בבית הכנסת.

מלבד הרב הכולל ואב בית דין, היו הרבנים והדיינים האלה: ר' מרדכי בן דוד כהן צדק, ר' שלמה כהנא מלובלין, ר' משה בן סגל הלוי, ר' גרשון ב"ר יוסף ור' דוד כהן[174]. בין הפרנסים והממונים היו עוד „שמנה ועשרים אנשים ראשים וממונים ופקידי הק"ק, העומדים על משמרת פקידי הק"ק, וכל צרכי הק"ק נעשה על ידיהם"[175]. בין מוסדות הצדקה היו חברה קדושה של בקור חולים והלוית המת וחברה להלבשת ערומים (עניים), ופעמים בשנה היו מתאספים בבית הכנסת הגדול ובבית הכנסת הקטן, בשבת חנוכה ובשבת נחמו, החכם שלהם היה דורש מעניני צדקה, אחרי כן מנדבים כל אחד ואחד לפי מה שנדבו לבו[176]. האיש היותר עשיר ונדיב היה נח הכהן אשכנזי „איש צדיק תמים שהפליא לעשות ועשה אודים לתורה שנדב לבו והזיל מכספו אלפים גרושוש הן לתלמוד תורה דק"ק שלוניק, הן ללומדי תורה בירושלם ת"ו ובצפת ת"ו ושאר הקדשות להשיא בתולות עניות כאשר ידוע לכל[177], ובשנת תר"ם כאשר נשרף חלק אחד מן התלמוד תורה הגדול בעיר שלוניק ויתפרו לעשות תקונים ולבנותו, נמצא ביסוד אבן שיש שלפי הכתב נדע שנח הכהן נתן ההוצאות לבנותו מחדש בשנת שפ"ה אחרי השרפה הגדולה, וחמש עשרה שנה אחרי כן נשרף עוד הפעם ונח הכהן הספיק גם בפעם מזאת ביד נדיבת להוצאות כל הבנין.

171) שם, יו"ד צ"ז
172) שם, חו"ם ס' קל"ב
173) שם, שם ס' קמ"ה
174) שם, אה"ע ס' ק"א, קי"ב
175) שם, יו"ד ס' ע"ב
176) שם, יו"ד ס' ס"ג
177) ר' יצחק שולהוף, מגלת אובן, דף ז'

בראשית הפרק הזה כבר ראינו שהוזיר הגדול קארה־מוסטאפא פחה נגף לפני האשכנזים, בעלותו למלחמה על עיר ויינה (כ׳ אלול תמ״ד = 12 ספטמבר 1684) וינוס לנפשו, ובערב ראש השנה שב לבודון ואחרי עזבו מעט אנשי חיל ברח משם עד בלגראדו, ולתקופת השנה התוגרמים התחזקו בבודון, אך גם האשכנזים מצדם אספו עם רב ויצורו על העיר וימטירו עליה, כדורי תותח הנקראים בפי התוגרמים „קומבארת״ (כדורים מלאים חול ונפרים המתפוצצים), ובפי האשכנזים „בומבן״, ויפלו בתים ויהרסו חומות ומבצרים וימותו עם רב מהיהודים ומן התוגרמים (סוף חדש תמוז תמ״ה), וגם בבית רב העיר ר׳ יעקב נפל כדור בחדר שהיתה כלתו ובתה הקטנה, ויכה הבית לרסיסים והבקיעים שיצאו מתוכו המיתו את האשה ובתה, בעת ההיא ר׳ צבי היה בחדר השני וימלט בדרך פלא, ובהיות שהתוגרמים הקשו את ערפם ולא רצו למסור העיר בידם, האשכנזים הפסיקו המצור ויעלו מבודון, אז מהרו תוגרמים ויהודים רבים לברוח מן העיר אל יתר ערי תוגרמה, ובינֵיהם נח כהן ור׳ צבי בן הרב ר׳ יעקב וכה דבריו: בהפוך ה׳ את העיר בודון המתקריא אובן בשנת תמ״ו, כי אז ספו תמו כל ספרי ומחמדי מטובים גם כספי גם זהבי או נשבר או נשבה, ויוציאני טרם הלכדה העיר וישלחני אלהים לרעות צאן קדשים בק״ק שאראי אשר בארץ בוסניא במדינת תורקיה[178]).

וכאשר התחזקו האשכנזים, ואליהם נספחו גם חיל נסיכי אשכנז והקורפירסט הגדול מבראנדנבורג, ויצורו על העיר ועל המצודה בבודון, היהודים נלחמו כאריות ויערו נפשם לסות כבנים נאמנים לארץ מולדתם תוגרמה, ויגינו על העיר מעבר לנהר הדאנוב ברוח גבורה ואמץ לב יותר מהתוגרמים. ביום כ׳ י״ג אלול תמ״ו (2 ספטמבר 1686), באור הבקר עשרים יהודים מהיותר חזקים ואבירי לב נשאו כדורים לתותחים של התוגרמים מן העיר אל המצודה, על פי דרישת הפחה עבדורחמן על היהודים לשלוח בכל יום עשרים בחורים לעשות במלאכה הזאת[179]). פתאום פרצו האשכנזים אל תוך המצודה אחרי שכבשו העיר, ויעלו על הגבעה ויתפשו את כל היהודים אשר מצאו שם ויוליכום שבי, ואברהם הכהן שהיה בין נושאי הכדורים ביום ההוא, נפדה על ידי היהודים בעיר ניקולסבורג, העיד לפני הבית דין בעיר האיה שנודע לו מפי התרגמנים האשכנזים שבאו למצודה, איך פרצו הצרים על עיר בודון ויהרגו יהודים רבים, והנשארים בחיים התאמצו ויאספו הגויות בסביבות בתי הכנסיות המרים אחרי שחקרו ורשמו שמותיהם, ויכסו אותם בעלי נפנים ובתיבות בתקותם שיעלה בידיהם לקברם ביום השני, אך ביום המחרת האספסוף התנפל על היהודים האלה שנשארו בחיים ויהרגו רבים מהם, ויציתו אש ברחוב היהודים, לקחת נקמתם על אשר היו לעזר לתוגרמים בימי הקרב, וכל ההרוגים היו למאכולת האש, אך שמותיהם נרשמו קדם לכן בדף אחד שהיה בידי אחד הנמלטים לוורמס, ומשם הובא לספריה של ר׳ דוד אופנהיים ובעת נמצא בהבבליותקא באכספורד[179a]). לפי

178) שו״ת חכם צבי, הקדמה

179) מאמר ר׳ דוד קאופמאן בירחון Révue des etudes juives כרך XXI דף 133

179a ר׳ דוד קאופמאן במחברתו Die Erstürmungs Ofens דף 53—52

לפי עדות ר׳ יצחק הלוי שולהוף שהיה בתוך בודון בעת המלחמה, כל היהודים התאספו בבית הכנסת הגדול להתפלל בשלומה של מלכות תוגרמה, ולהעתיר לנצחון דגל חצי הירח על דגל הנשר השחור האשכנזי, והנה באו פלטים מתוך העיר אנשים ונשים אל בית התפלה ויצעקו: אוי נא לנו כי בא האויב העירה! ויבואו כל העם מקצה אנשים טף ונשים וגעו כלם בבכיה ויצעקו בקול מר. פתאום פרצו האשכנזים, אל תוך בית הכנסת ויהרגו הרג רב ויזבחו זבח כבית האלהים, והנשארים בחיים חלקו ביניהם ויפילו עליהם גורל, ר׳ יצחק הלוי שולהוף בעל המגלה „מגלת אובן" כותב המקרה הזה בצבעים חיים, בעצמו נפל שבי בידי הוסאר (איש חיל הונגארי), ובעת שהיה נכון להתיז את ראשו נפדה על ידי אשה יהודית מאשכנז, על כן קבל עליו לזכר הנס לחוג בכל שנה ושנה היום ההוא[180]), יתר השבוים הובאו חלק אחד מהם לאוסטריא, והלק אחד שנשבו על ידי אנשי הצבא הבראדנבורגים הובאו לאשכנז, הרב הכולל ר׳ יעקב בנימן ז״ק וכל אנשי ביתו הובאו לברלין ושם נפדו על ידי היהודים.

ר׳ יהודה ליב אריה הכהן בנו של הרב ר׳ אפרים כהן, שיצא מבודון אחרי המצור של שנת תמ״ח והתישב בירושלם, כתב על המקרה המר הזה: ואחר כלות שנה תמימה שישבתי בירושלם עיה״ק עיר העליזה והנעימה, קול נהי נשמע בציון קול ברמה, כי נלכדה העיר (אובן, בודון) ותבקע החומה, ונהפך עלי גלגל החימה, כי יצאתי נקי מנכסי והיתה לי נחלתי... לשמה,... שמוע שמעתי ועיני דמוע תדמע, על הנעשה באותו יום שמה, כי חדלו מן האדם אשר בו נשמה, ונהרגו נפשות מבני ישראל כמה וכמה, ובתוכם אחותי הצנועה החסידה... מרת אסתר... כי נפלה במלחמה, בחרב מהומה, ואין קוברה ותהי לדומן על פני האדמה, אוי לי על שברי ועל שבר בת אמי נתנני שוממה... ונפשי עלי ענמה, כי לא ידעתי בני ביתי היכן המה, אם לחרב נקמה, ואם לשבר... לקלון ולכלימה... ובכן יצאתי מעיר הקדש כפחי נפש בלי תקומה, וירדתי בעניות יחידה היא לי דרך אניה בלב ימה. עד שבאתי לק״ק פראג המפוארה והמהוללה, ומצאתי שם את בני ביתי האמונים עלי תולע, הלכו בגולה, והיתי ריקם בערום וחוסר כלה, מבלי כסות ושמלה, ואנשי חסד וחמלה... מק״ק פראג אחי עמי הטיבו... ברך ה׳ חילם ומשכורתם תהיה שלמה[181]).

היהודים בבודון שמסרו מפתחות העיר לשלטן שולימאן א׳ ביום כ״ג אלול רפ״ו (10 ספתמבר 1526), והגינו עליה פעמים רבות מכל צר ואויב, הראו הפעם אמונתם לממשלת תוגרמה, וישפכו עד טיפת דמם האחרונה, במדה יותר נפרזה מן התוגרמים בעצמם, אך התורקים לא יכלו לשמור העיר הראשית הזאת, שגיאת הויזיר הגדול קארה-מוסטאפה-פחה היה הסבה לאבדת בודון, אחרי שמשלו בה התורקים מאה וששים שנה חסר עשרה ימים, ביום ההוא (י״ג אלול תמ״ו = 2 ספתמבר 1686), אשר נפל דגל חצי הירח במצודת בודון לבלתי קום עוד, נפלה ונכרת כלה הקהלה היהודית החשובה בעיר ההיא, אשר הצטיינה בכל עת בעשרה נדבתה ואמונתה לארץ מולדת תורקיה. אשר תחת צלה היו שאננים והתענגו על כל טוב.

עוד

---

180) שם, שם

181) שער אפרים, סוף התקדמה

עוד עדה אחת יהודית היתה במדינת הונגריא התוגרמית, לפאת מזרחית צפונית מהונגריא בעיר טימישואר, מלבד התושבים ההונגרים ומעט תוגרמים היו שם יהודים־ספרדים מתורקיה, שעסקו במסחר ובניהם נודעים שלמה טובי שהית לו חנות בשוק ביט־באזאר (למסכר בלויות), אחרי מותו ירש חנותו קרובו אברהם בן שמואל אנג׳יל, ובהיותו על מסעו לעיר בלונראדו נפל בידי שודדים ויהרגוהו נפש וישליוהו אל נהר הדאנוב, עוד היו שם דודו משה אנג׳יל ומרדכי קרישפין שהית הולך ובא לבילונראדו בשנת ת״ל[182].

במדינת בושנה בעיר הגדולה שאראי, הית בעת ההיא ר׳ מיכאל בן ר׳ משה הכהן יליד סופיא, מן העיר הזאת חריץ דבריו אל ר׳ אהרן פרחיה הכהן בשלוניק, והרב הזה בתשובתו מחלק לו כבוד „החכם השלם הכולל זת סני ועיקר הרים[183]), בשנת תל״ב האשה העשירה רחל אברהם מולינא קראה אצלה עדים ובהיותה על ערש דוי עשתה צואתה, רוב הונה עזבה לכוללות העיר, לבתה היחידה, לחברת הקברים ולקרוביה אברהם פארדו ואסתר יהודה פאיון, ושכר לחזן הקהל ר׳ דוד ברוך כדי שילמוד למנוחתה. הדיינים היו בעת ההיא (תל״ב), ר׳ יצחק ליווא, ר׳ דניאל קטן ור׳ יוסף מוסאפיה, הצואה הזאת הוצגה לפני הרב הכולל ר׳ מיכאל הכהן להוות דעתו[184]), הרב הזה לא נמנה עוד כין החיים בשנת תל״ט, ור׳ צבי אשכנזי בן ר׳ יעקב חולק לו כבוד ומזכירו בברכת המתים[185]), בתור סופר ר׳ מיכאל הצטיין בספרו שחבר בבחרותו „מורה צדק״ כולל חידושיו על הטור והשלחן ערוך חלק חשן המשפט, ורשום המקומות לכל דין ודין (שלוניק שנת הוד״ה), ועוד הובאו תשובותיו בס׳ פרח מטה אהרן (חלק א׳ צ״ח ועוד).

הנוסע התורקי איוליה ג׳יליבי שהיה בשאראי בשנת ת״ך בדברו על היהודים, מספר שהיה להם בית הכנסת אחד[186]). בשנת תנ״ח היה הפחה בשאראי איש עושק ורע מעללים, ובעל הזכרונות כתב על אדות שני יהודים מנכבדי העיר שאראי, „שהוצרכו לצאת מן העיר מפני יראת המושל בעת ההיא, פן יעליל עליהם שבשביל שהיה להם איזה שייכות עם אנשי עיר ראגוזה, והעיר ראגוזה נהפכה ונהיתה תל עולם (בסבת הרעש בשנת תכ״ז), אשר על כן ברחו לנפשם, ועזבו נשיהם וטפם וכל אשר להם שם בעיר שאראי, ועתה בבואם אל עיר נושבת נמרו בדעתם לעקור דירתם מעיר שאראי מכל וכל, ושלחו לאנשי העיר לאמור שיניחו לביתם לצאת מן העיר, כי אין דעתם לחזור ולדור שמה אף בצאת המושל ההוא, יען וביען נמצאו שם קצת אנשים מפושעי ישראל מוסרים ומלשינים... ואנשי הקהל מונעים בידם, ואומרים כי אינם רשאים לעקור דירתם עד זמן העריכה, ומה גם כי כן תקנו עכשיו טובי הקהל שהם הממונים בזמן והמעריכים בפירוש: שלא יוכל איש מבעלי העריכה לעקור דירתו עד תום זמן העריכה[187]), על הענין הזה נשאלו ר׳ יוסף אלמושנינו בבלונראדו

182) עדות ביהוסף, חלק א׳ ס׳ י״ד
183) פרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ כ״ד
184) שם, חלק א׳ פ״ז
185) שו״ת חכם צבי, ס׳ צ״ח
186) Die Sephar. in Bosnien דף 14
187) רב יוסף, ס׳ פ״ו

בבלוגראדו, ר' משה בנבנשת, ור' יוסף קצבי בקושטנדינא, שהורו שאין הצדק עם כוללות העיר.

בשנת ת"ם לא היה רב הכולל בעיר, וכל עניני הצבור הובאו לפני הממונים או טובי העיר אשר קבלו העדויות, וישאלו אחרי כן את פי הרב הבלגראדי ר' יוסף אלמושנינו, שהיה היותר קרוב אליהם או את פי רבני שלוניק[188]. בין עשירי ותקיפי העיר נמנו יצחק ברוכיאל ומשה פראנקו, אך היו בעיר פריצים אשר לא שמעו לקול החכמים החלשים שהיו בעיר והרבנים מן החוץ, עד אשר התאונן ר' יוסף אלמושנינו בדבריו אלה: „רק כמו זר נחשבה העתי תוככי העיר שאראי... כמקצת הריקים שבהם, כי באשר לא חפצתי בחרה, ובשיחת דקלים העמידו המה דיניהם על דין תורה"[189], בעת ההיא נמצא איש פריץ ועשיר שהתנגד בכל עת לדברי התורה הסדר וההנהגה, והממונים כראותם עזות פניו והנזק שיוכל להביא לכוללות, מצאו לנכון וימסרוהו בידי המלכות בתואנת מה ליסרו קשה, ובן הדור ההוא הצדיק את מעשיהם: „ראשי אלפי ישראל העומדים על הפקודים, משרתי אלהינו עושי רצונו ועבודת הקדש, עליהם ליסר המטים עקלקלותם" שאין בהם חטא ועון על המסירה שעשו עם התקיף ההוא, מלבד ר' יוסף אלמושנינו גם רבני שלוניק הורו כזה, אך התקיף ההוא העיז פניו להגיד שנקל להשיג פסק משלוניק לפי חפץ השואל, במעט שוחד המעור עיניהם שיטו הדין לרצונו[190], האיש התקיף ומחרחר ריב הזה אשר המקור הנזכר העלים שמו, נודע לנו ממקור אחר והוא שמואל אלמולי שנדבר אדותיו בפרק הבא, הממונים בעת ההיא היו רפאל יעקב מוספיא, רפאל פארדו, אברהם קאנפוס, אברהם פאפו, בנימן מימון, יעקב כואינו, ושם טוב שמאייה או שמעיה, בין הכל שבעה אנשים המכונים בשם שבעה טובי העיר.

בפרק ההוא היה מקרה בשאראי, שבחור אחד משה שני העליל שארס בתו של אחד מנכירי העיר מיכאל חזן, והעמיד שני עדי שקר אך תודות לחקירת הממונים, נמצאו דברי העדים שלא היו מכוונים עד שהודו ששקר עדותם, גם הרב הירושלמי השליח לקבץ נדבות, שהיה במקרה בשאראי בעת ההיא היה לעזר לא מעט להפיץ אור על הענין הזה[191], השליח הזה היה ר' אברהם די בוטון, שנשלח במסע קבצנות לתורקיה הארופית, החזן של הקהל שהיה באותה השעה גם הסופר, „נבון וחכם לשמוע בלימודים וסופר מהיר" אשר עמד על משמרתו עוד משנת ת"ך: ואחרי שרת כעשרים שנה, העלילו עליו כת מתנגדיו שחטא לעין השמש בעון שאין להעלות על כפי, וטובי העיר העבירוהו מכהונתו, והוא צועק ומצטדק כי חף הוא מפשע, וכי דברי משטיניו אין להם יסוד, אז שלחו כל העדויות אל ר' יוסף אלמושנינו, וישאלו פיו אם יש לחוש לדברי המעידים, ומה גם כי לא הביאו ראיה מחלטת, והרב הזה הורה להעמידו על כנו כבראשונה מבלי לחוש לדברי המעלילים[192].

רוב

188) עדות ביהוסף, חלק א' כ"ב
189) שם, שם, ס' מ"ב
190) שם, שם, ס' ל"ז
191) שם, שם, ס' מ"ג
192) שם, שם, ס' כ"ז

רוב המסחר בשאראי היה בידי היהודים, שהיו מביאים סחורותיהם מוויניציא דרך העיר ראגוזה שנבנתה על תלה כחדש, וכן היו שולחים צרורות כספיהם לראגוזה ליד הסוכנים הנקראים „קונסולו" (Consolo) לשלחם דרך אניה לוויניציא[193]). סוחרים אחרים היו מוליכים סחורות וויניציא ופלורינציא לבלוגראדו, בפרט יריעות הכשי היקרות הנקראות ראזוס (rasos). בין הסוחרים האלה היו צדיק דאנון אבי המשפחה העשירה והחשובה דאנון, שהצטינה בכל עת בשאראי, ומשה ושלמה פירײרה, שעסקו במסחר ויריעות המשי. ויוסף דאנון שעסק במסחר השעות ותבואות השדה בשנת תמ״ד[194]).

אם נפנה למדינת מוקדון העיר הראשונה היותר קרובה לשאראי, היא אישקופיא או אישקוב, וכבר ראינו בפרקים הקודמים שהית מחלוקת בתמידית בין שתי הקהלות ק״ק בית אהרן וק״ק בית יעקב, בהיות שגבירים רבים שהיו מקדם יחידי ק״ק בית יעקב הלכו לבית אהרן, ומשגיחי הק״ק ההוא בקשו בכל האמצעים לגרש תלמידי בית הספר עם חסורים מן התלמוד תורה הסמוך לקהילתם, אך לא עלה בידיהם, ונהפוך הוא שכל העם מקצה התקוממו לנגדם; וכמעט כל העשירים הלכו להם לק״ק בית אהרן, באופן שההכנסות נתמעטו מיום ליום וכמעט שלא יכלו עוד להספיק הוצאות קהלתם. בשנת תל״ו בי״ט לחדש תמוז התאספו משגיחי ויחידי הקהל יצחק מולײנא, נעסן ן׳ נון, דוד מזרחי, יצחק כהן, אברהם מולײנא, אפרים נקוה, דוד גאטיניו, יהודה מולײנא, יצחק רושו, שבתי ראובן, חיים אהרן סבע, סעדיה מר חיים, אהרן זבולון, לוי כהן, משה אמינו, דוד כהן, מרדכי ביטי, יצחק קמחי, ודוד שושן, ויגמרו ביניהם למכור בתי ההקדש אשר לקהלתם בית יעקב אשר כהצר גארגולה, לנגיד חסדאי ן׳ יצחק מאנדיל במחיר חמשה ושלשים אלף ומאתים לבנים, כי לא עלה בידיהם להחזיק בדקי הבתים בהיות שכר הדירה בזול, וכמעט שכל הבנין התמוטט לארץ הגיע. אך כעבור שש שנים עיערו איזה יחידי הקהל על המכירה הזאת, עד שהקונה יצחק מאנדיל ראה את עצמו מחויב להציע הענין כאשר היה מתחלתו, ולדרוש המשפט על פי הדין, מאת הרב הכולל בשלוניק ר׳ אליהו קובו ור׳ אהרן פרחיה הכהן, אשר הצדיקו אותו על פי שטר הקניה והמכירה שהיה בידו[195]).

בשנת ת״ם הגיע פה נתן העזתי שבלבל כל העולם בכזביו, והוליך שולל את המשיח המדומה שבתי צבי בעצמו, קהל ישראל בתורקיה וכל תפוצות הגולה; לא נודע בברור אם התחרט ממעשיו הרעים בשנים האחרונות לימי חייו, או אם ישב ימים רבים באשקופיא, לפי האגדה המסורה מפה אל פה עד היום הזה, הוא בא לבדו חולה עיף ויגע בערב שבת י״א שבט, ויקרא אצלו את חכם העדה ויגד לו שעוד מעט וימות ושיקברו אותו קדם חשיכה, וביום הראשון לשבוע הגיע השמש שלו, וגם הוא היה חולה וימת ויקברוהו לרגלי אדוניו, מצבתו נידעת עד

---

193) שם, חלק ב׳ ס׳ ד׳ 194) שם, חלק ב׳ ס׳ מ״ז

195) שני המאורות הגדולים, חלק א׳ ס׳ ו׳, ופרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ קי״ח

עד היום באשקופיא ושם היו באים בכל שנה מכת הדונמים להשטתח על קברו, עד היום שנתנה העיר הזאת לממשלת היוגו־סלאויאה אחרי מלחמת העמים של שנת תרע"ז־תרע"ה.

ולפאת דרומית מן העיר הזאת עומדת מונאסטיריו (כעת ביטולח), הרב הכולל היה ר' בנימן די מדינה יליד שלוניק, שהיה תלמידו של ר' דניאל אשטרושא[196]), ואצלו היו הדיינים ר' משה די מאיו אביו של הרב שמעיה די מאיו, ר' יהודה קאסוטו, ור' משולם הלוי, המסחר היה על הרוב בידי היהודים, שהיו אנשי הבינים בין בילוגראדו וצפון מוקדון ושלוניק, בשנת תמ"ג סוחר אחד ושמו אברהם נתפס בידי שודדים, ויובילוהו אל ההרים ואחרי שלקחו כל נכסיו הרגוהו[197]); חנויות היהודים במונאסטיר היו במקום הנקרא אשה־נ'ארשיסי (שוק התחתון), בין היהודים היו איזה סוחרים שהיו הולכים וסובבים באלבניאה וסרביה הישנה למכור סחורותיהם, אף שהדרכים לא היו בחזקת בטוחים, בשנת תמ"ז נתפס הסוחר אברהם שאקי, בהיותו בדרכו אצל הכפר יאנודיאה בידי שבעה שודדים ארנאאוטים, והוא נלחם עמהם וימית אחד מן השודדים ברובה אשר היה אתו. אך אחרי כן התנפלו עליו חבריו וירמסוהו ברגליהם וימיתוהו, על הענין הזה נשאלו רבנים רבים בשלוניק[198]).

בעיר הקרובה קאשטוריאה היה ישוב גדול יהודי, הרב הכולל היה ר' מנחם רושו, עוד היו שם ר' יום טוב בכר אברהם הכהן ור' יוסף מדינה, כמו בכל ערי תוגרמה גם בקאשטוריאה רבו הנוטים אחרי המשיח המדומה שבתי צבי, וכאשר המיר דתו בדת האיסלאם, היו בין המאמינים בעיר הזאת שנואלו לחשוב שההמרה הזאת נחוצה לקרב ימי הגאולה, בין האדוקים האלה היה אחד מחשובי הקהל יעקב הכהן שנהיה למחמדי, אך כאשר נוכח שהתקוה הזאת נשארה מעל, שב לדת אבותיו ויתנהג כיהודי נאמן לתורת משה, אך בהיות שנכלם ממעשיו היה רוצה להעתיק מושבו מן העיר, וללכת למרחקים במקום שלא ידעוהו ולא שמעו מעשיו, אך אשתו לא נתרצתה לזה, ועל כן הציע הדבר לפני רבני שלוניק וקאשטוריאה להורות לו הדין אם יש בידו לכוף אשתו ללכת עמו כאשר חפץ[199]).

אחרי הרבנים האלה עמד על כסא הרבנות הרב הגדול ר' משה מאיו, שהיה איזה זמן מרביץ תורה במונאסטיריו והיה רב מובהק וגדול הדור[200]). והוא כבר זקן בימים ואחריו קם בנו ר' שמעיה מאיו וירביץ תורה שם[201]); בשנת תל"ח בערך בראות חכמי ומשגיחי הקהל חלשות התורה בעירם, נמנו וגמרו ויסכימו בשבועה לחייב התלמידים שיתמידו בלימודיהם כל היום מן הבקר עד הערב, באופן שלא יהיה להם הפסק כי אם שעה אחת ביום, כמעט עברו שתי שנים ונוכחו לדעת שגזרה זאת אין רוב התלמידים יכולים לעמוד בה, וכי לא הועילו

196) קורא הדורות, דף ג"ב
197) שני מאורות הגדולים, חלק א' ס' י'
198) סם חיי, ס' נ"ד, בני יצחק, אהע ז', פרח מטה אהרן, חלק א' ס' כ"ב
199) שם, שם ס' ס"ג
200) קורא הדורות, דף נ"א
201) כנסת הגדולה, חים הקדמה

הועילו בזה להעלות תרופה לתלמוד תורה ולהקימו למקום הראוי לו, על כן שאלו את פי רבני שלוניק למצוא להם איזה צד להתיר השבועה. ר׳ אליה קובו ור׳ אהרן פרחיה הכהן נשאו ונתנו בדבר, ויכתבו פסקים ארוכים ומיוחדים על דעת הקדמונים ממורי ההוראה ויתירו להם ההסכמה והשבועה[202].

בשנת תמ״ה עבר על פני העיר הזאת השליח הירושלמי ר׳ אברהם גאלאנטי, במסע קבצנות לתועלת כוללות ועניי עיר הקדש, בעת ההיא קרה מקרה בלתי טהור בקאשטוריאו, האיש משה כהן שהיה עשיר מופלג היה לו אשה יפה עד מאד, אך קשת רוח שהכעיסתו תמיד במרדה ובמעשיה המכוערים, שהתנתה אהבים עם התוגרמים אדוני הארץ ועריצים, עד שלא יכול לדבר אליה מטוב עד ״ע מיראת אוהביה החזקים ובעלי היכולת, ביאושו הנורא, גילה אזן הרב הכולל ר׳ מנחם רושו אשר יעצו שישא אשה אחרת עליה, לפי המנהג בארצות הקדם אולי תתחרט ותשוב מדרכה הרע, אך בזה התרגזה עוד, פתאום מתה האשה השניה, והעם היה מרנן שהאשה הרעה הזאת המיתה בסם המות, ויהי כעבור החכם הירושלמי על פני העיר, במתק שפתיו השלים אותם אך כמעט הרחיק לצאת מן העיר, והנה האשה ההוטאת שבה לסורה, אז הוכרח הבעל האמלל להקריב משפטו לפני הבית דין בשאלוניק[204], אשר הורו שאין דרך אחר לפניו כי אם לגרשה בעל כרחה.

בפרקים הקודמים כבר ראינו שהוזיר הגדול קיופרילו, גרש את מחמד איפינדי הוא המשיח המדומה שבתי צבי לעיר אלבאסאן באלבניא, ואחרי כן העתיק מושבו לעיר ארנאוט־ביליגראד (בירא ת) ושם מת ויקבר על שפת הנחל העובר בתוך העיר בשנת תל״ז, העיר הזאת הנודעת בעת בשם ביראת כי שמה ביליגראד נשתקע ברוב הימים, ורק האקליסיא הקתולית תכנה אותה Belgradum, רחוקה מאד מן הישוב הישראלי ובכל זאת בעלי בריות שבתי צבי התישבו שם בערך שנת ת״ל, ובהיותם קרובים אל מקום המקרה באשר מת מחמד איפינדי כאחד האדם, נוכחו לדעת רובם ככלם שנטעו להאמין בשוא ובי תקותם מפח נפש, וירחיקו מקרבם האמונה בתעודתו של בן מרדכי צבי, ואין תפונה שהיו ביניהם כאלה שהלכו עד הקצה היותר אחרון להמיר דתם באסלאמית, ואחרי כן שבו לדת אבותיהם, ובעל הזכרונות רמז על זה בדבריו אלה: „עדה קדושה הנגשים אל ה׳ יתקדשו והיו קדש קדשים, בני העיר ארנאוט־ביליגראט י״ע״א״[205], היהודים בחריצותם הביאו סדרים חדשים בעניני המסחר במקום השמם הזה, רבים מהם התעשרו ויראו ברכה בעסקיהם, כי כן יעיד בן הדור ההוא, שנמצא בעת ההיא שם עשיר אחד ושמו שלמה הכהן שנתן ליהודי אחד מאת אלף לבנים לעסוק בהם, בתנאי שיחלקו הריוח ביניהם, ובעוד שנת אחת הריוח אחרי נכוי ההוצאות שמנת עשר אלף לבנים, אך העשיר מת בשנה השנית ועל כן הכרחו היורשים להקריב משפטם לפני ר׳ אליהו קובו בשלוניק[206].

202) פרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ ה׳ 203) שם, חלק ב׳ ס׳ ק״ו

204) שם, שם, ס׳ ק״ו 205) שני מאורות הגדולים, חלק א׳ ס׳ ב׳ 206) שם, שם

רב העדה הקטנה הזאת היה ר׳ חננאל בכמהר״ר שלמה, איש זקן ונכבד ור׳ אהרן פרחיה הכהן קורא אותו: „הדיין המצוין בר אורין דחיל חטאין, דוסה לבר אלהין, הבק מאח לי״. הוא היה יליד שלוניק וכאשר נקרא לשרת בקדש לעיר בלגראד (בירא את), חלה על דרכו הכבד הזה כי לפי הנראה היה חלש מטבעו, וכבואו לסתוו חפצו וספריו והפציו לא הגיעו עדין לידו, אז היה עורך שאלותיו לחבירו ר׳ אהרן חיים פרחיא הכהן כשלוניק. בעת ההיא היה שם תקיף אחד יוצא ובא בקונאק (ארמון) המושל, והיה רצוי בעיני השופט ותשרים הדרים שם, ודבריו נשמעים ומקובלים אצלם מאד, ובסבת מה התנגד לשבן יהודי אחד מעשירי העיר שלא ישא בחורה אחת מבנות העיר, ואים עליו וחייבו לשבוע שלא יארס אותה, אך הבחור היה מסר מקדם מודעא בפני עדים כשרים שהשבועה והנדר אין בהם ממש, ושהוא אנוס מפחדו ויראתו את התקיף ההוא, שלא יעשה עמו רעה, אחר איזה זמן הבחיר הזה דרש מחכמי העיר להתיר לו השבועה ויארס האשה ההיא, על המקרה היה נסתפק הרב חננאל וישאל את פי רבני שלוניק על ידי בנו שלמה שנסע שלוניקה, בהיות שחבילות חפציו וספריו לא הגיעו עדין לידו[207]).

בעיר האלבנית הקדמונה יאנינה היה בפרק ההוא ישוב יהודי גדול, ושנים או שלש בתי כנסיות להם, לפי דברי בעל הזכרונות כל העם אשר בתוכה אנשי מדות בריאות וטובות, שלשה השוחטים שהיו בעיר השתתפו לכל הריוח והתכנסות שיחלקו חלק בחלק ורק לאחד שהוא יותר זקן יתנו חלק יותר גדול, ונשבעו על זה לקיים כל התנאים על דעת בני הקהל, עברו ימים אחדים ואחד מן השוחטים קנא בחבריו ויחפוץ לבטל ההתחברות עם כל תנאיו, ועל כן ערכו השאלה השנים האחרים לשלוניק, וישיגו דברי הרב הכולל ר׳ אליהו קובו למשגיחי הקהל להעמיד התחברות השוחטים כבראשונה, וליסר האיש אשר לא ישמע לדבריהם[208]), רב העדה היה בעת ההיא ר׳ חיים בכמוהר״ר יהודה אשר יבוא זכרו בפרק הבא.

במחוז אנדרינופלא התישבו היהודים לרגלי מסחרם בערים חדשות ויסדו בהן עדות, בעיר סיליבריאה חוף בים השיש במרחק כשבעים קילומטרים מעיר הבירה, הרב הראשון בעדה הקטנה הזאת היה ר׳ יצחק אלנקיה, ובעל הזכרונות קורא אותו „התכם השלם רבא דעמיה, מרבינא דאומתיה״ לפלא לראות מנהגי ארצות הקדם מעם הארץ המתמדים המוזרים. והאי הגונים שהביאו עמהם בני אנדרינופלא שהתישבו בעיר החדשה הזאת, איש אחד בן שלש ושלושים שנה ארס לו לאשה ילדה אחת בת שלש שנים, ובעבור ארבע שנים בקש מקרוביה לתתה לו לאשה כי הוא כבר בן שבע ושלשים שנה, ואיני יכול להמתין עוד אף שהילדה היתה רק בת שבע שנים, על הענין הזה שאלו את פי ר׳ יוסף קצבי בקושטנדינא[209]).

יהודי סיליבריאה היו עוסקים במסחר העורות שהיו באים אצלם סוחרי קאשטוריאה לקנות אצלם, בין הסוחרים מקאשטוריאת שבאו שם, היה האיש

207) פרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ נ״ב 208) שני מאורות הגדולים, חלק א׳ דף פ״ה

209) רב יוסף, חלק א׳ ס׳ ג׳

האיש משה הנקרא מושקו, אברהם קייל־ג׳יבאן ומאיר אלקלעי, בשנת ת״ד יצא האיש מושקו באניה של יהודי חיים הכהן, שהיה גם כן רב ההובל טעונת בעורות ומגמת פניהם לקושטנדינא, פתאום קמה סערת בים והאניה נטבעה, אחר איזה ימים היה עובר על פני המקום ההוא אברהם הכהן תושב סיליבריאה דרך היבשת בדרכו מן הכפר קום־בורגאש לפריואדי, והראו לו היונים גויתו של היהודי מושקו שפלטו הים ויקברוהו שם, ועדות זה הועד בקושטנדינא לפני הבית דין, ר' משה בנבנשת שנשאל על הענין הזה הורה שארוסתו של מושקו מותרת להנשא, ודבריו תמכו גדולי הרבנים בקושטנדינא ר' אהרן קופינו ור' אברהם שרכיט־הזהב[210].

ולפאת מזרחית צפונית מן העיר הזאת במדינת תרכיא המזרחית, היתה העיר קומורג׳ינה או גיומילג׳ינה, הרב הכולל היה איש נשוא פנים ונכבד בדורו אך לעת זקנתו חלה את חליו ויצא מדעתו, ובכל זאת בני העיר לא העבירוהו מכהונתו ועל כל דין היו שואלים את פי רבני שלוניק, ומשנחו ברבנות היה ר' שלמה בן הגביר יוסף כהן, היהודים היו עוסקים בכל ענפי המסחר וגם בחרשת המעשה ובהרכבת ה'שאף (Aluminium, Shap)[211], בשנת ת״ם נפל מחלוקת בין הסוחרים במסחר הזה על סך חמשים אלף לבנים ויקריבו את משפטם לפני ר' אהרן פרחית הכהן בשלוניק.

קרוב לימים ההם היה מקרה בקומורג׳ינה, שיהודי אחד בעת שהכניס אשתו לחפה נשבע שלא ישא אשה אחרת עליה, אמנם אחרי עבור איזה זמן, מת אחיו בלי זרע ונפלה יבמתו לפניו, ובהיות שאשתו לא היתה מוכשרת לילד שכבר עברו עשר שנים מנשואיה ולא ילדה לו ילד, האיש הזה היה מחוה דעתו שחפצו לקיים מצות יבום, והואיל ובאה לידו רוצה לקיימה, על הענין הזה נשאלו רבני שלוניק ויורו שמכיון שנשבע לאשתו בעת נשואית שלא ישא אשה אחרת, ויש ביכלתו להלין את יבמתו, בשום אופן לא יוכל להפטר משבועתו[212].

עוד נוסדה עדה קטנה קרוב לימים ההם בעיר איפסולה הקרובה לאנדרינופלא, כבר ראינו בפרקים הקודמים שבשנת תכ״ז הגיע שם נתן העזתי נביאו של המשיח המדומה שבתי צבי, אז שלחו שם שלשה שלוחים באי כח ראשי קושטנדינא שעמדו לפי שעת באנדרינופלא, ובאי כח רבני העיר הזאת לנסותו ולהרחיקו מעל גבולם, ואחרי המשא ומתן ביניהם התנה: א) שיתרחק מאנדרינופלא מהלך שנים עשר יום, ב) שלא יבא במחצת מכתבים עם שבתי צבי, ג) שלא יאסף אסיפת המון בכל מקום שילך, ד) שאם לא יבוא הגואל היותר מאוחר עד כ״ה אלול תכ״ז, יתחרט ממעשיו ויודה שנטעה להאמין בשוא וכל דבריו הם בלי יסוד, „ואנחנו יחידי סגולה ק״ק איפסולה יע״א נמצינו בכל הנזכר לעיל עם החכם הי״ו מרביץ תורה בקהלתנו, ולעדות ולראיה בידי השלוחים... כתבנו והתמנו שמותינו ביום ג' לסיון שנת התכ״ז פה איפסולה, שמעיה בכר רפאל דואינייאש (הרב המרביץ תורה), יצחק רודריגו, שמואל צמה, שלמה אלציינ, שלמה רומאנו, שמואל נחמיאש, אברהם שלום (ראשי הקהל)[213]. בעיר

(210) פני משה, חלק ב' ס' פ״ד

(211) פרח מטה אהרן, חלק ב' ס' ב'

(212) סם חיי, ס' מ״ז

(213) מעשת טוביה, חלק א' דף כ״ח ע״ב

בעיר הקרובה ג׳ורלו היתה עדה קטנה בפרק שאנו מדברים בו, רוב היהודים היו עוסקים בקפיאת והעמדת הגבינות שהיו מביאים לקושטנדינא, הבקיאים במלאכה הזאת היו יוסף פינצי ואחיו, בשנת תכ״ב כאשר הביאו סחורתם לעיר הבירה, קראו תגר על גבינותיהם מצד סוחר גבינות אחר מג׳ורלו אברהם רודיטי, שלפי דבריו הודה לו הסוחר יוסף פיג׳ון בעודם בעירם, שבשלשה מקומות עשה הגבינה כשרה ובמקום אחר עשה אותה בלי שמירה למכרה לנכרים, ועל זה נשאלו ר׳ יהושע בנבנשתי בקושטנדינא ואחיו ר׳ חיים בנבנשתי באזמיר, ושניהם חוו דעתם שאין בדברי המערער ממש, בהיותו מתחרה ונוגע בדבר, ושכל הגבינה בחזקת כשרה כל עוד בעליה מעידים על זה[214].

בחצי האי הדרדנלי היתה עדה קטנה בדרדניל שנגדלה לזמן קצר, כאשר נשלח שם המשיח המדומה שבתי צבי, כאשר בא הענין בפרק הקודם, אך אחרי צאתו משם, היהודים נהדפו מצד שרי הארץ כי נגלה קלונם בעיני מערכות הממשלה, אשר אשמה אותם שבעד בצע כסף כסו עיניהם והעליטו הנעשה שם, היהודים היו קוראים העיר הזאת קאשטיליוס (בספרדית Castillos) או מגדלים. ובקצה חצי האי הזה היתה העיר הקדמונה גאליפולי, אך בפרק הזה העדה היהודית נפלה פלאים לרגלי התישבות יהודים רבים בדרדניל, ומנהג קדמון היה בעיר לפרוע המסים לכוללות, והכרגא ישר לממשלה, כל יחיד ויחיד לפי טה שמרויח, אך היו בעיר אנשים עשירים שהיו להם הפצים של זהב וכסף הרבה ולא עסקו בפרקמטיא, באופן שהיו מרויחים מעט או כלל, ולא היו משתתפים בצרכי צבור, על כן שבעת טובי העיר תשבו בצדק, שיותר נכון להנהיג בעירם הטלת המס לפי ההון ולא לפי הריוח כנהוג ביתר ערי המלכות, אז קמה שערוריה בעיר, ובשנת תל״ב שאלו את פי ר׳ חיים בנבנשתי[215], רב העדה היה ר׳ שמעון ן׳ חביב, אמנם לעת זקנתו בשנת תמ״ד היה תולה בתמידות, והחפצים בהוראה לא הטריחוהו בשאלותיהם[216], אחריו נמנה לרב הכולל ר׳ ישי אלמולי חתנו של הרב מאריה דאתרא ר׳ מאיר די בוטון[217] שכבר נפטר לעולמו, ר׳ ישי החל לעסוק בתוראה עוד משנת תכ״ה ויבא במרוצת מכתבים עם ר׳ חיים בנבנשתי באזמיר, בשנת ת״ל בערך כעבור על פני העיר הזאת השליח הצפתי ר׳ חיים יעקב לאסוף נדבות בעד עניי צפת, השתעשע עמו בהלכה, וישאל אליו על איזה ספקות שהיו אצלו[218], בשנת תל״ג שאל את פי ר׳ חיים בנבנשתי באזמיר, בדבר שבירות בית אחד שהשכיר איש לחברו להבא ונתחרט אחרי כן[219], כנראה ר׳ ישי אלטולי האריך ימים עד אחרי שנת ת״ן.

הרב הקושטנדיני ר׳ משה שלטון היה גם כן איזה זמן בגאליפולי, ובסוף שנת ת״יט באה לפניו השאלה בדבר שלשה יהודים שותפים שהיו הוכרי המכס מזמן רב, והנה בא עליהם יהודי אחר בכח הזרוע, ובידו טישקירי פקודה

(214) בעי חיי, יו״ד ס׳ קס״ג

(215) שם, חו״ם ס׳ ס״ז

(216) שם, יו״ד ס׳ ק״ע

(217) שם הגדולים, בערך מאיר די בוטון

(218) סמא דחיי, אות י״א

(219) בעי חיי, חו״ם ס׳ ק״ו

(פקודה) כשר גדול ותקיף, שיקבלו גם אותו עמהם לשותף, לחלוק עמו בכל מה שירויחו בין כדרך „ישר" בין בדרך „עקלתון", ואם לא יאוהו לזה יש לאל ידו לקעקע ביצתם ולגרשם מן העיר, וכראותם כי רעה נגד פניהם הוצרכו להשתתף עמו, ונשבעו שלא להעלים דבר איש מחברו ולהיות באמונה, והנה אחד מן המוכסים הראשונים גלה לו שהחבר החדש מעל בהם, והעלים מהם צד של ריוח השייכה לחברה, גם הראה יהוגר באיזה אופן יש להשיג יותר ריוח, ויותר מזה לא נכה מאחד מקריבי המכס שהיה לו לפרוע לפי הקי המדינה, אשר על כן ערכו השותפים הראשונים בקשתם לרבני קושטנדינא, באמצעיות ר' משה שלטון שהיה בעת ההיא שם, אם פטורים הם מן השבועה, שבלעדי זאת היתה כאנס בסבת התקיף הנזכר[220]).

אם נסוב למדינת מוקדון הדרומית בקרבת שלוניק, היה ישוב יהודי בעיר ויריאה היא קאראפיריה, ויקר מקרה ביהודי אחד שארס ילדה בת שתים עשרה שנה, אחרי כן המיר את דתו כי כנראה היה מכת המאמינים או הנמים ויסע לשלוניק, ואבי הילדה היה מחלה כני מכיריו שאם ימצאו את המומר בשלוניק ישתדלו לקחת מידו גט לבתו, בעמל רב עלה בידי איזה אנשים בשלוניק למצוא המומר ההוא ולקחת הגט, אך הדיינים לא השגיחו כראוי ובשטר השליחות לא נזכר שם אבי הנערה אף שהיתה צעירה בשנים, בין כך ובין כך, המומר נסע משלוניק ורב העיר ויריאה הוכרח להכשיר הגט בדוחק[221]).

בעיר הקרובה אישטרושא או אישטרומשא על שם הנחל סטרומיצה העובר על פני העיר, נודעו עקבות הישוב היהודי בפרק ההוא, בשנת תמ"ד בערך איש יהודי תושב העיר קדש אלמנה עשירה בשלוניק שהיתה ידועת חולי, ואחרי הנשואים לקח את אשתו וכל מה שהכניסה לו ויסע לאישטרושא, אך באמצע הדרך גבר עליה חליה עד שהצרכו להתעכב בעיר של נכרים, ואחרי ששכבה שמנה ימים על ערש דוי נפטרה לעולמה, הבעל הביא אותה לעירו ויקברה בקברי ישראל, ויערר לאחי האשה שלפי הדין זכה בחצי הנדוניא והנכסים שהכניסה לו, על זה הגישו תעצומותיהם לפני הבית דין בשלוניק, שהורה שלא זכה בשום דבר, בהיות שלא הספיקה לו השעה להביאה אל עירו וביתו[222]).

בחוף הים רודושטו (תוגרמית תיקיר־דאג), שאחורי חצי האי הדרדנלי היה המשך הישוב הישראלי שהיה עוד מימי קדם, סוחרי העיר היו מפליגים באניות עד מצרים ועיר אוכלאט־אבו־טאקייא כמו שיהודי העיר הזאת היו באים לרודושטו, בשנת ת"ס בחדש תמוז פרצה המגפה ותעש שמות על הרוב ברחוב היהודים וביניהם היה הסוחר יום טוב בכ"ר אליה מעיר כית־אלקאסם במדינת מצרים[223]).

במדינת תיסאליה, הישוב הישראלי היה בעיר טריקאלה ובעיר לאריסה או לארסו, בעיר האחרונה הזאת היה הרב מרביץ תורה ר' יוסף פרק[224]), אחריו עמד ר' דניאל הנקרא במליצת בני דורו „דניאל איש

חמודות

---

220) פני משה, ח"ב ס' קכ"ב 221) פרח מטה אהרן, חלק א' ס' נ"ט

222) פרח מטה אהרן, ח"א ס' קי"ד 223) דרכי נעם, אה"ע ס' נ"ו 224) תורת חסד, ס' קמ"ט

חמודות" „החכם השלם סיני ועוקר הרים הדיין המצוין" ואצלו שרת כערך שנת תכ"ז רעהו ר׳ אברהם ברוך, בימיהם נפל מחלוקת בין איזה סוחרים גבריאל ומשה יהודה עם שבתי ברוך, ויעמדו בבית דין של לאריסה שהצדיק את האחים גבריאל ומשה יהודה, אחרי כן שלחי את דברי ריבותיהם לבית דין של שלוניק שגזר ההפך ויצדיק את שבתי ברוך, ועל זה היה ויכוח בין שני בתי הדינים [225]). היהודים היו עוסקים בכל ענפי המסחר ובכללם היו שלחנים ומחליפי מטבעות, ויהי היום בא שר תוגרמי העירה וישלח אחד מפקידיו משרי החיל, וילך אל השוק אצל שני יהודים שלחנים להחליף לו אדיות הנקראים גסים או גרושוש ולתת תמורתם פאראס (פרוטות) וזהובים של ויניציא, היהודי האחד נתן לו מאה זהובים ובעד מאה וחמשים גסים החליף לו לבנים בערך ארבעים לגס האחד, והיהודי השני החליף לו אלף גסים כלבנים, בערך חמשה וארבעים לגס האחד, ומאתים זהובים של ויניציא, אך בין הזהובים האלה היו מקצתם מכסף מצופים בזהב, וכראות הפחה את המטבעות המובאות לו, קצף על פקידו הנקרא מובאשיר ויתן בידו פקודה אל מושל העיר, לחייב השלחנים להחליף לו הכסף במטבעות אחרות יפות וטובות לכתחלה, ואחרי כן לאסור אותם בבית הכלא, בעמל רב ובשוחדיות למושילים ולאנשיו עלה בידי היהודים האלה להציל נפשם מן המאסר, אך אחרי כן היה ויכוח בין שניהם, למי משניהם הזהובים של כסף בצפוי של זהב, ועל כן הקריבו את משפטם לפני הבית דין בשלוניק[226]).

בעיר הקרובה ארטה או לארטה במדינת אפירוס היה ישוב יהודי חשוב, בשנת ת"לת היו שם ארבעה הקהלות הישנים, ק"ק יונים או תושבים היה היותר גדול ולכל קהל וקהל היו הקדשים פרטים וחברות פרטיות, בשנת ההיא נפטר לעולמו העשיר אליה מילו והוריש לבנו הלש המזג חיים, כל הונו כסף וזהב בתנאי שאם ירפא ויחיה יהיו לו, ואם ימות יהיו נתונים במתנה לתלמוד תורה כללי של כל בני העיר, גם הקדיש אלף לבנים לק"ק של תושבים, והנה הבן מת קודם שישא אשה, ואז קמו חלוקי דעות בתוך העדה, האפטרפוסים שהם אסתר אשת הנפטר אליה מילו ואחיה יעקב הכהן, רצו לתת המתנה לתלמוד תורה, אך יתר הקרובים חפצו לעכב בידם, רב העיר הזקן ר׳ אלעזר והשליח הירושלמי ר׳ דוד הכהן שעבר על פני העיר היו מצדדים לקרובים[227]), אך הרב הקושטנדיני ר׳ משה שלטון שנשאל על זה הורה שהתלמוד תורה זכה במתנה[228]).

מימים קדמונים היתה הסכמה בארטה, שכל מי שיחפוץ לעקור דירתו מן העיר הרשות נתונה לו, כלבד שישבע שיסע משם בתנאי שיפרע כל המסים והעולים במקום החדש, אמנם בשנת תל"ח כראות הרב שכמעט רוב העשירים יצאו מן העיר, ואין כח בעדה להתקיים, בפרט מן המסים המוטלים מצד הממשלה „תמידים כסדרם ומוספים שלא כהלכתם" תקנו הסכמה חדשה, שלא יוכל איש מבני העיר להתישב בעיר אחרת כי אם בתנאי שיפרע המסים בארטה כאשר היה בשבתו שם, מלבד מה שיעריכו

---

225) שו"ת אנג׳יל, ס׳ ויז-ו"ח

226) שני מאורות הגדולים, חלק א׳ ס׳ כ"א

227) שם, שם, ס׳ קע"ב 228) בני משה, ס׳ ד׳

שיעמידו אותו במקומו החדש, ואז נמצאו מערערים שזאת היא תקנה קשה שאין רוב צבור יכולים לעמוד בה[229]. בשנת תל״ט היה בעיר בית הכנסת חדש הנקרא ק״ק קלוריסו אשר אבדו עקבותיו ברוב הימים[230], והנראה שנוסד לרגלי איזה מחלוקת שהיה בעיר ולא יכול להתקיים.

במדינת המוריאה היו איזה עדות של יהודים, בליפאנטו, פאטרץ ועירים קטנות אחרות. ליפאנטו התרוקנה מתושביה היהודים עד שלא היה בידי הקהל היכולת להחזיק רב ומורה הוראות, בין הסוחרים היו משה קרוטן ואברהם הכהן אשר שלחו סחורותיהם לויניציא, והביאו משם בגדים וסחורות אחרות על ידי קרובם יצחק אברבנאל[231]; הסוחר היותר גדול היה הגביר והחכם ר׳ אברהם חודארה אשר היה לו עסק בויניציא ובליגראדו בערך שנת תל״ה. בעיר פטרץ הישוב היהודי נתמעט גם כן הרבה, כפרק הראשון להלק הזה כבר ראינו שבשנת ת״ח הויניציים צרו על העיר, וישבו חמשת אלפים תושבים וביניהם היו יהודים רבים[232], וכאשר התישבה העיר מחדש, לא נודע בברור אם היה להם צרך להעמיד ארבעה הקהלות הישנות כאשר היה קדם המלחמה, אך נודע שבית הכנסת היוני אי של „תושבים" העמד על מקומו בבתחלה, בעת ההיא הקימו עליהם איש יהודי לקבר־באשי, שענינו ראש הקברים או ראש חברה קדושה של רוחצים וקוברי המתים, לזמן עשרים שנה „ובחרם גדול וחמור ובאלות הברית והכל בכתב והיום וההברים חתומים בו", ויהי היום והאיש הזה העתיק מושבו מפטרץ הישנה לעיר אחרת, וכראות זאת החברים של החברה הקדושה, העמידו עליהם איש אחר לקבר־באשי, אחרי איזה זמן שב נשיא החברה הראשון לפטרץ הישנה ויעורר על נשיאותו, על זה נשאלו שני חכמי העיר אשר לא נדע את שמותיהם, ובעל הזכרונות מרבה בתוארי הכבוד: ידידי רעי האהובים והנעימים, שני צנתרות הזהב הדינים לפני חכמים דשקלו וטרו במלחמתה של תורה והמה חכמים מחוכמים[233], השאלה והתשובה הריצו לפני ר׳ משה שלטון בקושטנדינא, אשר הורה להעמיד את הראשון על כנו כבראשונה.

בחלק תורקיה האסיאתית בעיר איזנימיט או איזמיד (בתורקית, היא העיר הקדמונה ניקומידיאה), על שפת ים השיש היתה עדה יהודית קטנה, כנראה היהודים התישבו שם במחצית המאה החמשה עשר, כי כן רואים אנחנו בשנת ת׳ שהיו בעיר שני אחים שירשו בתים מאביהם של שתי קומות, וחלקו ביניהם התחתונות והעליונות, אחרי שמתו שניהם היו מחלקות בין יורשיהם, ועל זה הגישו דברי ריבותיהם ל„החכם השלם הנעלה" ר׳ אברהם דינגוזו מאריה דאתרא, אשר ערך שאלתו בחדש סיון ת״א לר׳ משה בנבנשת בקושטנדינא[234]. בשנת ת״ע נהרגו שני יהודים מאיזנימיט יצחק אשכלוני הנקרא בפי ההוגרמים יצחק קיפילי, ויצחק נורני המכונה שארי איסאק אצל המאגדרה (בית מלאכת הנבינות) של קוני־ה־איבי־

ג׳יפליק

229) פרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ נ״ד
230) שם, שם, ס׳ קי״ט
231) שני מאורות הגדולים, חלק א׳ חו״מ ס׳ י״ט
232) פרח מטה אהרן, חלק א׳ ס׳ ס״א
233) בני משה, ס׳ א׳
234) פני משה, חלק ב׳ ס׳ מ״ו

ג׳יפליק, והדבר נודע על ידי רועה תוגרמי שלקה מצלחתו של ההרוג והאחד הדפרייא וספר תפלה שלו, ועדות זה הועד לפני הבית דין בקושטנדינא בפני ר׳ יהושע רפאל בנבנשת, ר׳ אברהם כבר יצחק חזן ור׳ חיים קטן על ידי יוסף בן משולם תלוי[235], בשנת ת״כה היהודי זכריה שאקי מאיזנימיט שיצא בספינה מקושטנדינא לעירו, נהרג במקרה שנפל הוילון עליו והכהו על לבו ונפל לים, ובעל הספינה ורב החובל (Reiz ריאיז, בתוגרמית) מסר החפצים שהיו לו בידי אשתו אסתר, ועדות זה הועד לפני הבית דין מקושטנדינא[236]. מלבד הרב הכולל ר׳ אברהם דונוזו ששרת שם עוד קודם שנת שצ״ה עד ימיו האחרונים (כערך ת״ל), היו אצלו החכמים והדיינים ר׳ אפרים רזאיף ור׳ יוסף בכמוה״ר אברהם זאבארו[237].

בעיר הגדולה והקרובה ברושא היתה עדה חשובה בפרק ההוא, האב בית דין היה ר׳ אברהם אוהבי או אהובי יליד קושטנדינא, וקרובו של ר׳ ישראל אהובי שהיה בסופיא, בימיו היה מקרה שהק״ק גרוש היה מאופל בהיות שהיה לו רק חלון אחד של זכוכית, על כן נועצו לפתוח עוד שני חלונות על גב הגג של רעפים בשכונת בית הכנסת[238], וכאשר לא נתרצתה בעלת הבית השכנה להרשות לפתוח החלונות, הסכים ר׳ אברהם אוהבי בשם הקהל לתת בידה שטר שהרשות בידה לסגור החלונות בכל עת שתחפוץ, והיה זה בחדש אלול תכ״ה, כמעט עברו איזה ימים ובעלת הבית התחרטה ותדרוש שיסגרו החלונות, והגבאים השיבו שמה שנעשה כבר נעשה, ושלפי השטר שבידה הרשות נתן לה לבנות כתל אצל החלונות, להאפיל בית הכנסת אם רצונה בזה, על המקרה הזה נשאל ר׳ יוסף קצבי ור׳ יעקב אלפנדארי בקושטנדינא. בשנת תכ״ח היה הרב הכולל ר׳ משה אלגזי, ובני העיר היו מכנים אותו „החכם השלם החסיד״. בעת ההיא היה מנהג פשוט בעיר לתת הנדוניה של הבנות הארוסות תיכף אחרי השדוכים, על הרוב מאתים או מאתים והמשים גרוש, וכאשר היה מעשה שנתבטלו השדוכים, נשאל הרב אם צריך החתן להשיב בלבד הקרן או הקרן והפירות, והוא שאל את פי בן אחיו ר׳ שלמה אלגזי באזמיר[239].

בחלק הראשון להבור הזה (פרק א׳), ראינו שבראשית התיסדות ממשלת העשמאנים, כאשר כבש השלטן אורכאן העיר ברושא, התקינו לערוך כל יחיד ויחיד והוא הנקרא מס הגלגלת או כרגא, ויתר המסים לצרכי הקהל היו מטילים אותם על ההקדשים, וכן נודע בשם הטלת עד ימינו אלה, ובהיות שהיו בעיר עוד משנת רנ״ג אחרי בוא גרושי ספרד, שלשה קהלות: ק״ק עץ חיים, ק״ק סאיור וק״ק גרוש, הנהיגו שכל קהל ישלם השליש מן המס בעד יחידיו, עברו שנים רבות והקהל מאיור נתדלדל עד מאד, באופן שמספר היחידים הנערכים עלה לששים איש, ומהם רק שנים וארבעים היו פורעים בקושי גדול ובאיחור, עד שבכל שנה היה להם הפסד או חסרון יותר ממאה גרוש, וזה בסבת חילוף העתים והריוחים, כי בזמן השר חאסאן־אגה כשנעשתה התקנת להבדיל המס שלישית לכל קהל, היו רוב העשירים בקהל הזה, ועתה רובם ביתר הקהלות, על

---

235) שם, שם, ס׳ י״א 236) שם, שם, ס׳ נ״ב 237) בני משה, ס׳ כ״ז
238) יב יוסף, ס׳ כ״ד, מוצל מאש ס׳ א׳ 239) בעי חיי, יו״ד ס׳ קפ״ו

על כן הוכרחו למכור חפצי הקהל, תיק אחד של כסף שמנה ליטרין משקלו, ועשר מנורות של תמיד שבעה עשר ליטרין משקלן, במחיר שלש מאות גרוש, בשנת תל"ב כאשר לא יכלו עוד לסבול העול הכבד הזה, הגישו תעצומותיהם לפני הרב הכולל ר' רפאל שמואל חאגיז, והוא עודנו באביב שנותיו, וישאל את פי ר' יוסף קצבי בקושטנדינא, ור' חיים בנבנשתי באזמיר. נפלא לראות כי שני הרבנים האלה הורו שהצדק עם שתי הקהלות מצד ההסכמה, ואין לשנותה לכתחלה ולהחליף אופן העריכה על פי הדין, מלבד שעל הקהלות זה החוב מצד היושר והאנושיות, לראות בצרת אחיהם של הקהל מאיור להמול עליהם ולותר משלהם, אם רצונם בזה[240].

בין יהודי הק"ק הזה היה יהודי אחד שהלך מן הקהל ההוא לקהל אחר, ושם דרשו ממנו שישבע שלא ישוב עוד לק"ק מאיור, והוא לא רצה לשבוע אך איש אחר השביעהו במלתו שהיה עשוי בו, ומבלי שהשגיח לקח בידו כנף טלית; אחר איזה זמן רצה לשוב לק"ק מאיור למקומו במקדם שהוא מקום אבותיו, אך איימו עליו שלא לעבור על השבועה שהשביעוהו אחרים, והוא דרש את פי הרב מתתיה ן' אלרויא יליד קושטנדינא, שהיה לפי שעה בפרק ההוא בברושא, והרב הזה שלח השאלה לר' משה בנבנשת בקושטנדינא, שהורה שאין בהשבועה הזאת ממש, ושיפה עשה לחזור לקהלו הראשון[241]. בשנת ת"ם היה הרב הכולל ר' רפאל שמואל סאגיש יליד קושטנדינא, בשנתים ימים אחרי כן היה מקרה באיש יהודי מנשה פאלומבו, תושב ברושא שהיה בקושטנדינא, ועלה באניה של מימי ריאוז שהפליגה מהים טופחאני למידאניה שהיא החוף לברושא, כמעט הגיעה הספינה מול האיים, והנה קמה סערה בים עד שנטבעה עם כל הנוסעים, ועדות זה הועד לפני הבית דין בברושא, לפני ר' רפאל שמואל סאגיש וחבריו הדיינים ר' יהודה מורכיאל ור' יעקב לידריג (שמוש רודריג) בחדש אדר ב' התמ"ב, וכל העדיות נשלחו לרבני קושטנדינא ר' אליעזר ן' שנג'י ור' יוסף קצבי לעיין בהם[242], באמצעיות ר' אברהם סאגיש אחי הרב הכולל בברושא.

בעיר הקרובה מאגנישאה שירדה פלאים בפרק ההוא, היה הרב הכולל ר' משה ן' ר' יעקב עוזיאל משנת ת"ת, אך לרגלי סבות שנעלמו מאתנו העתיק מושבו מן העיר הזאת, ובמקומו נמנה ר' בנימן מלטר, הוא נולד לאביו ר' מאיר מלמד בהיותו בשלוניק בערך שנת שע"ה, והיה תלמיד ר' אברהם מוטאל[243], „חכם ומעיין גדול ומרבין תורה". בבחרותו יצא מעיר מולדתו במרבית חבריו והתישב באזמיר, ושם העמיד ישיבה להנך תלמידיו הרבים, בשנת ת"ט ברח מן העיר אל הכפר בוינאר באשי מחמת המגפה ששררה באזמיר, ושם נמצא עם החכם ר' יצחק אשכנזי, בעת ההיא היה מקרה באשה אחת שאפתה פאשטידה (מין עוגה מכוסה) ממוה, ואחר כך זכרה שהוציאה הקדום ולא מלחה, ונחלקו החכמים אם להתיר או לאסור[244], בשנת תכ"א בא במרוצת מכתבים עם ר' חיים

240) שם, חו"מ ס' יע"ב
241) פני משה, ס' נ"ג
242) בני משה, ס' ס"ד
243) קורא הדורות, דף מ"ה ע"ב
244) בעי חיי, יו"ד ס' ק"ה

ר׳ חיים בנבנשתי בדבר הלכה[245], וארבע שנים אחרי כן נקרא לשרת בקדש בתור אב בית דין במאגנישיאה, משם הריץ שאלותיו אל ר׳ חיים בנבנשתי באזמיר, בשנת תכ״ו שאל אותו לחוות דעתו על האווזים הרכים הנקראים פאטה שדרכם להתפרנס בתולעים[246], אך לא ארכו לו הימים בעיר הזאת, וכראשית שנת תכ״ח שב לאזמיר וירביץ עוד הפעם תורה בישיבתו, בין גדולי תלמידיו נמנה ר׳ אליהו הכהן, אשר העתיק בספרות ופעולתו תבא לפנינו, בשנת ת״ל נפטר לעולמו במתה פתאומית ובן הדור ההוא כתב: ויום אחד אחר פטירתו של החכם השלם אלוף התורה כמה״ר בנימן מלמד ז״ל, השריתנו לפתוח עליו כשורה ובהספדו וקבורתו[247], בפרט הרבה לדרוש עליו ולהספידו תלמידו ר׳ אליהו כהן והוא היה הדרוש הראשון שהשמיע בקהל עם[248].

בשנת תכ״ח כמעט יצא ר׳ בנימן מלמד ממאגנישיאה, ועדת העיר האיצה בר׳ משה ן׳ ר׳ יעקב עוזיאל, לשוב עוד הפעם לעמוד בראש הקהל בתור אב בית דין, ומשם היה מריץ שאלותיו אל ר׳ חיים בנבנשתי באזמיר, קרוב לימים ההם נתאכסן בביתו ר׳ אברהם די בוטון מאזמיר, וישתעשע עמו בדבר הלכה, ובין יתר דבריו ספר לו שר׳ חיים בנבנשתי היה אוסר באזמיר ללוש מצות בדבש, ובשנת ת״ל שאל אותו להגיד מה טעם מצא בדבר[249]. כשנה אחת אחרי כן ר׳ משה עוזיאל נפטר לעולמו בשנת תל״א ועודנו באביב ימי חייו, ובמקומו נמנה ר׳ נסים אמאטו יליד שלוניק שהיה בעת ההיא באזמיר, וכבואו למגנישיאה ערער על המקוה, ובעל הזכרונות כתב: מקוה של מי גשמים שיש לנו בתוך המרחץ ומימי הולכים ומתמעטים בשנים או שלשה אצבעות בכל יום, והוציאו את המים מן המקוה ובדקוהו... והנה אין שם נקב... ויש מי שאומר שמימי מורינו ורבינו הרב הישיש ר׳ יעקב עוזיאל זלה״ה היה מתמעט והולך המקום הנזכר, וכן בכל זמן שנהג נשיאותו פה הרב המובהק ר׳ אהרן לפפא זלה״ה... והיום מצוים הרבנים הנזכרים למלאותו ממים שאובין... והנה עתה החכם מרביץ תורה רוצה לפסול את המקוה הנז׳, על הענין הזה שאלו את פי ר׳ חיים בנבנשתי מצד משגיחי העדה, והורה שיוכלו להשתמש במקוה כמו בימי קדם[250], ר׳ חיים אמאטו הסכים לדברי הרב הגדול ממנו, ומן היום ההוא התמיד לשאול אותו על כל הדבר הקשה בעיניו, בפרט על עסקי סוחרי מאגנישיאה שהיו קונים סחורותיהם מאזמיר בהקפה[251], ושם עמד על כנו עד שנת תל״ג.

עוד היה שם ר׳ ישראל לפפא דודו של ר׳ אהרן לפפא „תלמיד חכם זקן וחשוב, מזכה את הרבים בקהל אשר שם עומד להתפלל לפני ה׳, לדרוש להם על פי ה׳ בשבתות ובחגים ובמועדים, ועוד לו כי תורתו אומנתו, עוסק במלאכת הקדש כל הימים על התורה ועל העבודה, עם תלמידים הנוגים מתהילים בגמרא״ והנה קמו מאנשי הקהל להייבו להטפל במסים כאשר עשו עם הטוחנו, ויתנו דבריו

שהשוחט

245) שם, שם, ס׳ ע״ט 246) שם, שם, ס׳ ק״ח

247) שם, חו״מ ס׳ י״ז ולא כמו שכתב בעל קורא הדורות שנפטר במאגנישיאה.

248) מדרש אליהו, דרוש א׳ 249) בעי חיי, יו״ד ס׳ רל״ד 250) שם, שם, ס׳ קצ״ה

251) שם, חו״מ ס׳ ל״ח, מ״א, צ״ז

שהשוחט מקבל פרס קצוב לפרות שנתמעטו תושבי העיר, והוא לא כן שמקבל פרס מן התלמידים המתמעטים יום יום, על כן הקריב המשפט לפני ר' חיים בנבנשתי אשר הורה שאין הצדק עם הקהל[252]), ומגדולי חבריו שהרביצו תורה במאגנישיאה בפרק ההיא היה גם ר' אברהם ן' זאמירו שבא במרוצת מכתבים עם רבני אזמיר עיד משנת תל״ב[253]).

בימים ההם באו הילוקים בין העדה הקטנה של מאגנישיאה והעדה הגדולה באזמיר ובעל הזכרונות מתאר לנו פרטי הסכסוך הזה: „פה מאגנישיאה אין לאל ידינו לפרוע כל כך כראג'ים (כרגא) וכ'אנים (מס על הבנינים והקרקעות) כי העיר נתרוקנה, הוכם כבולם נדדו הלכו, וכראות השרים והסגנים מן האומות כי אין לאל ידינו לפרוע הסך הקצוב, חמלו עלינו ונתנו בידינו הרז'י (תעודה) כי פורעי המס נתמעטו, מהם מתו, ומהם עקרו דירתם מפה, ומעיר אזמיר מעכבים בידינו באמרם שלהם תדבק הרעה ו„שמה שיקל המלך ממאגנישיאה יכביד על אזמיר בלי ספק" ובני אזמיר היו מוסיפים להוכיח שכבר ידוע שהמלך אינו פוחת מסך הכאראג'יש שיש לו במחוז פלוני כלל, והעיר אשר היא מוכנת לפורענות הזה היא אזמיר, שעין האומות עליה לומר שהיא מרובה באוכלוסיה, ובשישמעו האומות שבני מאגנישיאה אומרים שפיחתו המס שלהם... בלי ספק יאמרו הנה נא העיר הזאת אזמיר קרובה למאגנישיאה והארץ רחבת ידים, שם הלכו תושבי מאגנישיאה, ומה גם שדבר זה גלוי לכל העמים, שבכל יום באים ממאגנישיאה ומתיריא ומקומות אחרים ומתישבים באזמיר, גלמיד לשונם לומר שאינם פורעים כראג'ים אחד מעשרה, באופן שבהשמע שתושבי מאגנישיאה עקרו דירתם למקום אחר יעמיסום באזמיר וזה אינו תורה[254]).

בעיר הקרובה תיריא היה הרב הכולל יהודה מסעוד, והוא עירער על המנהג שהשוחטים נוטלים פרס מהבהמות הכשרות ולא מהטרפות, כמו כן נוטלים הכרכשתא מהכשירות, ועוד על מה שנוהגים הבודקים לנבות מכם הנאבילה, ובהיותם נוגעים בדבר יש לשער שאינם משגיחים כראוי בכשרות; על זה ערך שאלתו לר' חיים בנבנשתי, שהורה לבטל הסדר הזה[255]), עוד הרבה לשאול בדבר שבר עצם הקולית שהיה מנהג משונה בתיריא מיתר הערים, בעת ההיא ישב בתיריא ר' ישראל בנבנשתי בנו של ר' חיים בנבנשתי ושם החל להתחנך בהוראה והיה מריץ שאלותיו לאביו[256]).

ולפאת דרומית מן העיר הזאת היה ישוב ישראלי בעיר יוזיל־היסאר (הארמון היפה) שנתקבצו שם מן הסביבות, ראשי הקהל או שבעה טובי העיר היו: יוסף הכהן, יוסף ן' שניאור, יוסף אשכנזי, שלמה אדרת, אברהם חלול, יצחק ן' מאיור, שלום עזר, ושלמה ן' שיניאור. בשנת תל״א השכירו את החכם שמואל מכנאז (Mequinèz) מעיר אזמיר לבוא אליהם לשוחט ובודק בתנאי ששה אריות או גרוש לשבוע[257]), בשנת תל״ג נפלו

252) שם, שם, ס' קנ״ח
253) שם, שם, ס' קצ״א
254) שם, חשן המשפט ס' ל״ג
255) שם, יו״ד ס' קי״ס-קס״א
256) שם, שם
257) שם, שם

נפלו קטטות בענין העריכה, בהיות שעשיר אחד התנה שיאות לשכון בתוכם אם יתחייבו המעריכים להתהלך עמו בצדק וכיושר בלי שום נטית ותנופת, וכן היה שהטילו עליו המס לפרוע עשרים לבנים למאה מכל הקרן אשר לו ולא ממה שמרויח, כמעט עברו ארבעה חדשים ויקומו מערערים באמרם שראו איך מכר באזמיר אלף יוחמש מאות עורות הנקראים „סאחטיאניש" (Sahtian) וזה מראה שהיה לו עושר עצום וריוח גדול, אז הגישו המשפט לפני כסא רבנים באזמיר שהורו שהמנהג בכל המדינה לפרוע המס לא יותר ממה שהעריכוהו המעריכים בעת העריכה ואין לשנותו[258].

באזמיר העיר שאספה בתוכה העדה היהודית היותר גדולה ומפורסמת בחלק אסיא, הישוב הישראלי גדל יום יום, התנועה השבתאית שמוצאה מן העיר הזאת, שהכתה שרש עמוק וחזק ושהוליכה שולל רוב העם, כלתה ועקרה מן הארץ, אמנם ימים רבים נודעו עקבותיה, ועוד לא זרו ולא נרפאו הפצעים הנאמנים שהשאירה אחריה בקרב העדה הזאת, מן הנוכלים ורמאים נשארו בעיר הזאת איזה שרידים, היותר גדול שבהם היה דניאל בונאפוס, תחבלן ועסקן באחיזת עינים, הוא היה מכריז ששבתי צבי לא מת, כי אם נסתר מעיני הרואים, ואחרי חמש וארבעים שנה יבוא ויגאל את ישראל ואז תתחיל מלכותו, בדברי שקר כאלה היה גונב דעת הבריות, פעם אחת בהיותו על שלחנו התחלחל ויחל לקרוא: שמעתי ותרגז בטני! ויעמד על רגליו כבהלה גדולה כדי להטעות הנמצאים אתו ויוסף לקרוא: האדון הוא מלך, האדון מלך, האדון ימלוך לעולם ועד! והראה אל האנשים בתוך החדר מקום אשר לפי דבריו היה כדור אש סובב הולך עד שעמד על חזהו, ונראה עליו שם „הויה" והעם האמין שהוא נביא ועושה נסים ונפלאות[259], באותו הפרק הגיעו לאזמיר יוסף פלוסוף חמיו של שבתי צבי, בתו יוכבד אשת שבתי צבי ובנו יעקב צבי־פלוסוף המכונה ידידיה או קירידו, לצוד דגים במים עכורים, אך החכמים וראשי העדה בידעם כל הרעה שתוכל לצמח להם, הלכו אצל הקאדי (שופט), ויגידו לו כי האנשים האלה הפצים לבלבל העולם, והבטיחו לתת לו סך סוסים למען ינרשם מן העיר, ואף שכת המדיחים הלכו גם הם אצל הקאדי ויאמרו לתת לו סך יותר גדול, לא הטה הכסף את לבו ויגרשם בכח היד, בני משפחתו של יוסף פלוסוף הלכו להם לשלוניק, בעוד שהרמאי דניאל בונאפוס הלך לקאסאבה בקרבת אזמיר ושם היה לתוגרמי[260].

טנגד לאלה נראה שיד מושבי הדעת היתה על העליונה, עד שעלת בידיהם לגרש מקרבם הרמאים והנוכלים אשר קוו להרים ראש אחרי מות רבם שבתי צבי, כי רוב העם קצה נפשם בתקוות שוא ומדוחים, וכאשר המירו דתם באשלמית הנכתאים בשלוניק ואנדרינופלא ויסדו כת הדונמים, שהיא חציה יהודית וחציה מחמדית, בני אזמיר המעטים שנטו אחרי העדה ההדשה נמלטו לשלוניק, ושם נודעים עד היום בשם מפלגת האזמירים שהיא אחת משלשת

258) שם, חשן המשפט ס׳ פ׳ 259) חורת הקנאות, דף נ״ח

260) שם, שם, ועוד על פי כתבי יד שהיו בידי ר׳ שמואל חיים הלברשטם ומסרם לחכם ד״ר גרק.

משלשת הכתות בין הדונמים. ר׳ חיים בנבנשתי שהיה זמן קצר בין הנוטים להתנועה הזאת היו דבריו: „בקום עלינו אדם ולא אלהים״ והתחרט על מעשיו, והרבנים המתנגדים ר׳ שלמה אלגזי ור׳ אהרן לפפא שבו העירה, וכן נראה ר׳ שלמה הלוי ובנו בנימן הקנאים הגדולים שהתישבו בעיר הזאת. בכל אלה נפלא לראות שאחי המשיח המדומה שבתי צבי, העשירים אליה בן מרדכי צבי ויוסף בן מרדכי צבי, פנו עֹרף למפלגת המאמינים שיסד אחיהם ובני חברתו, וישארו יהודים נאמנים לדתם אף ערכו שאלותיהם לפני כסא מורי ההוראה באזמיר[261]), שהיו המתנגדים היותר גדולים בפרק התנועה המשיחית.

לפי הזכרונות מן הימים ההם מספר היהודים באזמיר גדל עד מאד, כי המסחר פרץ שם הרבה, מצד אחר התנועה השבתאית גם היא היתה לעזר לא מעט להגרת בני ארצות הקדם מכל עברים למקום המקרים והתקוות המשיחיות, על כן רואים אנחנו שנבנו שני בתי כנסיות חדשים מלבד הששה שהיו מקדם לכן, והם ק״ק פינטו וק״ק באקיש. בשנת תכ״ו נפלו חלוקי דעות בין יחידי ק״ק פינטו ונפרדו לשתי כתות, האחת בנתה בית הכנסת חדש לעצמה, ויערערו שרצונם לחלק גם חפצי וכספי הקהל, ועל זה שאלו את פי הרבנים שהורו שאין ביכלתם לדרוש על פי הדין לחלקם, מאחר שהם מרצונם הטוב יצאו מבית הכנסת שלהם[262]). ונראה הדבר שכאשר לא השיגו את מאוים, השתלמו עם יתר היחידים וישובו לקהלתם כבראשונה, כי אין זכר לבית הכנסת חדש באזמיר. בשנת תל״ב, הוצאות העדה הגדולה הזאת עלו למעלה ראש, העדה היתה משלמת פרס לרב הכולל, לאב בית דין ושני דיינים, למרביצי תורה, למלמדי התלמוד תורה, מלבד מורי ההוראה ובעלי ישיבה הפרטיים, הקיהייא או שתדלן אצל שר העיר וגזבר על המסים, על כן הסכימו באסיפה גדולה של רוב בני העיר, לגבות מסים מכל הלוקחים פרס מן הציבור מן השכר הקצוב להם, מן היום ההוא עד משך עשר שנים, אך השוחטים ובודקים הראו שיש בידם שטר התחייבות הכוללות לזמן חמש שנים בלי שום נכוי, על כן לא הסכימו לפרוע המסים, ובעלי ההוראה שנשאלו על הענין הזה הורו שהצדק אתם[263]).

בעת ההיא היה הסובאשי (שוטר) איש עקש ופתלתול ושמו אחמד אגה, שהפיל פחדו ומוראו על כל בני העיר, בכלל עשק ורצץ את היהודים, ובעל הזכרונות יתן לנו תמונה מעציבה איך היה הולך בקרי עם היהודים, פעם קרה שחמיו של השוטר היה לו לקבל איזה סך כסף מאיש יהודי שאינו בטוח, מה עשה השוטר המעול וחומס הזה, תפס יהודי אחר שהיו לו בתי אחוזה וידריש ממנו בחזקת היד שיערוב בעד היהודי האחר החייב, וכאשר לא נאות לזה תפס אותו ויקח מצלחתו חותמו, ויחתום בו (כנהוג בארצות הקדם לשים החותם במקום החתימה) והיה זה בעצם חג הפסח של שנת ת״ל, ואחרי כן כתב מלמעלה של החתימה טימיסוק (שטר חוב), ולזמן הפרעון חפץ השוטר למכור הבתים שהיו ברחוב

---

261) לב שלמה ס׳ נ״ז
262) בעי חיי יו״ד ס׳ קי״ט
263) שם, ח״מ ס׳ י״ג

ברחוב היהודים אמנם לא נמצאו קונים בין היהודים, לפי תקנה קדומה שאין לקנות בית שנמכר או נתפס בחזקת היד.

בפרק הקודם כבר ראינו שהרב ר׳ אהרן בן יצחק לפפא שנמנה לאב בית דין באזמיר, הוסר בחזקת היד על ידי שבתי צבי ועושי דברו בשנת תכ״ה, כי לא נטה לבו להאמין במשיח המדומה, ובמקומו תורם ר׳ חיים בנבנשתי, אז נאלץ להמלט על נפשו עד עבור זעם לעיר מגנישיא, ואחרי עבור ימי המבוכה הנוראה שב לאזמיר, שם הרביץ תורה ושם נפטר לעולמו בערך שנת תל״ג[264], בעזבו בן אחד ושמו ר׳ חיים לפפא ובת אחת שהשיא בחייו לתלמידו ר׳ יעקב בן נעים.

בתור סופר הוא הצטיין בחבוריו אלה:

א) בני אהרן, כולל קט״ז שאלות ותשובות השייכות לחשן המשפט ובסופו חידושים (אזמיר תל״ד, סימן ג״אלת).

ב) איזה תשובות על אורח חיים ויורה דעה נדפסו בס׳ „אבק דרכים״ לר׳ ברוך קאלומיטי מדף נ״ב והלאה (שלוניק תק״ע).

ג) ביאור על רבינו ירוחם בכתב יד.

ד) שיטות מקובצות שעשה כדרך ר׳ בצלאל אשכנזי בכתב יד.

ואיש ריבו ר׳ חיים בנבנשתי שנטעה להאמין בשוא, והחזיק בידי המשיח המדומה אם גם זמן קצר, מהרה נוכח לדעת עד כמה היה קל בהחלטותיו, ולבו נקפו בכל עת שנתן ידו לפושע ועוכר ישראל, באיזה מתשובותיו התודה על עונו בלתי אשמתו „בקום עלינו אדם ולא אלהים״[265], כן היו דבריו על שגיאותיו, ולפי דברי בן הדור ההוא ר׳ יעקב ששפורטש, עינה נפשו בכל מיני עינוים לכפר על העון הגדול ההוא, ויקדיש כל כחותיו לתקן את אשר עשה, והיה לו להכיר תודה לבני עירו שלא כלמוהו ויתמידו לכבדו כמראש וכמקדם, והוא מצדו הרבה להרביץ תורה ולעסוק בהוראה, כמו כן להשלים חבורו הענק „כנסת הגדולה״, בכל זאת נמצאו בעיר מערערים לדחותו ממשרת אב בית דין, ולהושיב במקומו את החכם ר׳ אהרן לפפא לפי כתב האמנה אשר בידו על מניתו, ואז נמצא רב אחד באזמיר שלא נדע את שמו שכתב פסק אחד על הענין הזה, והפסק הזה היה ימים רבים טמון ונעלם, ונמצא בכתב יד בידי ר׳ אברהם פאלאג׳י באזמיר אשר מסרו לחדפיסו, ונדפס על ידי חברת מקיצי נרדמים ב„קבץ על יד״ בעיר הוסיאטין בשנת תרנ״ט, בינתים הרב אהרן לפפא נפטר לעולמו בשנת תל״ג ור׳ חיים בנבנשתי בעצמו נפטר לעולמו בסוף השנה ההיא ביום י״ג אלול (תל״ג), בן ארבעה ושבעים שנה בעזבו בן אחד ר׳ ישראל בנבנשתי. מצבתו נודעה באזמיר עד לפני שלשים שנה, שאז עשו תקונים בעיר והוציאו בית הקברות הישן למקום אחר רחוק מן העיר, על פטירתו הרבה להספיד אותו ר׳ דניאל ג׳יראסי בק״ק פורטונל[266].

בתור סופר ר׳ חיים בנבנשתי השאיר אחריו ברכה רבה, הוא חבורו הגדול שהקדיש עליו כמעט כל חייו ויקרא שמו כנסת הגדולה, אשר כשמו כן הוא

264) יוצא מתוך השאלה (בעי חיי יו״ד ס׳ קצ״ח) משנת תל״ג ששם נזכר בברכת המתים

265) בעי חיי, יו״ד 266) אורח ח׳, דרוש ד׳

הוא, כי בו אסף כל הפסקים ההוראות ודעות הרבנים מימי ר' יוסף קארו עד ימיו, ותשובות כתב יד עד אין הקר שאסף בזריזות עצום, ויסדרם ע"פ הטורים, ועוד הוסיף ללקט מן הקדמונים שלא היו בידי ר' יוסף קארו ולא הביאם בחבוריו, הספר הזה היא לעינים לכל מורה הוראה ובלעדו לא יוכל להרים איש את ידו, הבבליוגרף ר' חיים יוסף דוד אזולאי מרבה להשתמש בחבור הזה ומוסיף לכבד שם מחברו, מלבד הרבנים הספרדים גם הרבנים האשכנזים מחלקים לו כבוד, וביניהם ר' אברהם הלוי גומבינר בספרו מגן אברהם, ור' שמואל הלוי קולין בהקדמתו על ס' מחצית השקל. החבור כנסת הגדולה נחלק לששה חלקים, ועוד הוסיף שני חלקים בסוף ימי חייו ויקראם בשם שיירי כנסת הגדולה, מכל מה שנהדש אצלו אחרי שהשלים חבורו, בין הכל שמנה חלקים ולא נדפסו כלם בבת אחת.

א) החלק אורח חיים נדפס בליוורנו בהוצאות הנכיר חיים פינייא בשנת ת"ה.
החלק יורה דעה עד סוף ס' קע"ד בקושטנדינא בשנת תע"ו, והנותר בשלוניק שנת תקי"ד.
החלק אבן העזר באזמיר שנת תצ"א.
החלק חשן משפט עד הלכות נזקי שכנים בפיורדא שנת תנ"ב והנותר אזמיר תצ"א.
שיירי כנסת הגדולה על אורח חיים (אזמיר תל"א).
שיירי כנסת הגדולה על יורה דעה (קושטנדינא תפ"ב).

ב) דינא דחיי, שחבר על הסמ"ג בהיותו בן אחת ועשרים שנה, נדפס מתוך הכתב יד אי שלם (אזמיר תק"ד).

ג) בעי חיי (שאלות ותשובות) לפי סדר הטורים ויקראם בשם: עץ החיים על טור אורח חיים, עץ הדעת חלק יורה דעה, עץ הגן על אבן העזר, ועץ ההדר על חשן המשפט, נדפסו בשני חלקים הלק א' ארח חיים יורה דעה ואבן העזר, והלק ב' חשן המשפט (שלוניק תקמ"ח), וחלק אחר בכתב יד היה בספריה של העדה בסופיא ונאבד בזמן האחרון.

ד) המראה חיי, שיטה למסכת סנהדרין נדפס בליוורנו בשנת תקפ"א.

ה) פסח מעובין, סדר הפסח ודינים מלוקטים בקצרה נדפס פעמים בויניציא בשנת תנ"ב.

ו) דרשות, היו בכתב יד ועתה לא נמצאו.

ומגדולי חבריו באזמיר היה ר' שלמה בן ר' אברהם אלגזי, נכד הרב הגדול ר' יוסף בנבנשת די שיגוביא מצד אמו, הוא נולד בברושא בערך שנת ש"ע וילמוד בישיבת ר' יוסף נאנסו, באביב שנותיו היה איזה זמן בנאליפולי, ושם יצק מים על ידי ר' יוסף ששון ור' מאיר די בוטון. על דרכו בלמודים רשם בעצמו בסוגיא מהרמש מאתים וחמשים והמשה קושיות, והזכיר מזה בספריו: „שאם היה בא לכתוב שיטות בסוגיות הכמים אשר אתו באוצרו לא היה מפסיק להעלותם בעט סופר", בני דורו היו מכנים אותו הרב

„הרב המפולפל", אך אחרי כן נפנה מן הדרך הזה ובקש למצוא ארחות ישרות, וישם גבולות כללים ופרטים לפרש בהם כים התלמוד והפוסקים, וחבר על זה ציורים וסימנים לאוריתא. בשנת שצ״ה בהיותו כבן חמשה ועשרים שנה חבבתו לארץ הקדושה פעלה עליו פעולה נמרצה עד שנגמר בדעתו להתישב בירושלם, ושם הכר ראשית פרי עטו: „הליכות אלי" והחלק השני „גופי הלכות" (כאשר העיד על זה הבבליוגרף ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי). בשירו שחבר בספרו „הליכות אלי" המתחיל: „ציון ישראל דרך הנחלו ויעל" הוא מצייר אהבתו וחבתו לציון אשר נכבדות מדובר בה, ואף שחרוזיו פגי טעם כי לא נפת באלה, בכל זאת נראת בהם התלהבותו ברשפי ציון הנובעים מרגשי לב טהור וזך הרעיון; בשנת ת׳ או ת״ב העתיק מחדש מושבו לאזמיר, ושם הגיע ר׳ חיים בנכנשתי בשנת ת״ח, ונפש הרב שלמה אלגזי נקשרה בו עד מאד וירבה לכבדו ולבוא בחברתו, גם הרב הזה מצדו היה מוקירו ומכבדו ועל כל הדבר הקשה היו משתעשעים כויכוח ובהוראה[267]).

בשנת תכ״ג הופיע חבורו הראשון „הליכות אלי" אשר חברו בהיותו בירושלם. (אזמיר בדפוס החדש של משפחת „בן־נחת"), אך החלק השני „גופי הלכות" שחברו גם כן בירושלם נשאר אתו ימים רבים בכתב יד, ורק בסוף שנות חייו עלה בידו להדפיסו. באזמיר תפס ישיבה והעמיד תלמידים רבים וביניהם ר׳ אהרן לפפא ואותו השיא את בתו, וקרובו ר׳ חיים ן׳ מנחם אלגאזי שנמנה אחרי כן לרב ברודוש ובספרו „בני חייא" (שנדפס על ידי ר׳ חיים אלפנדארי באורטה־קיואי בשנת הע״ב), יזכר נשגבות על מורו הזה, הרב הבבליוגראף ר׳ דוד קונפורטי שעבר דרך אזמיר בשנת ת״ה במסעו לארץ ישראל, מזכיר לשבח ישיבת הרב הזה ואימר שזכה ללמוד בחברתו, והפליג בתהלתו בתוארים אלו: „שהיה רב ומובהק בחדרי תורה ובקי בכל חדרי התלמוד ודרשן גדול". בשנת תכ״ה בבוא העירה המשיח המדומה שבתי צבי, ר׳ שלמה היה „גרגיר אחד בארץ" שלא נתן אמון לדבריו וימרה את פיו, לבלתי בטל צום העשרה בטבת, על כן נרדף על צוארו ויברח מן העיר לבלתי ימיתוהו בעלי בריתו של המלך המשיח המדומה[268]), על אשר מרד בו.

ר׳ יעקב ששפורטש שהיה בעת ההיא באמשטרדם והמבורג, ערך אליו ואל חתנו ר׳ אהרן לפפא שאלתו על הענין המשיחי שהיה בערפל חתולתו, ואותם הכיר ליותר מיושבי הדעה, כפרק שאחזה ההזיה בכל פנות העם והרבנים בתוגרמה, ויכנה אותם: „יכין ובועז" העמודים והמכונות אשר הבית נכון עליהם... החכם השלם איש שהכל בו, שקול כרובה של שנהדרין[269])... עליכם להגיד דעתכם לפקוח עינים עורות ולסלק אבן נגף... עיניהם של ישראל תלויות למאמרכם והסכמותיכם. אחרי עבור ימי המשובה המשיחית, וכאשר נשמע באזמיר שהאיש שתלו בו כל העם תקוותיהם הפך ערך לעמו והמיר דתו באשלמות, ר׳ שלמה אלגזי וחתנו שבו העירה. בשנת ת״ל בערך

267) בעי חיי, יו״ד ס׳ ע״ב, קמ״ג, קפ״ד, חשן משפט, ס׳ ח׳, ט׳, י׳, י״ח, י״ט.
268) קצור ציצת נובל צבי, דף כ׳ ע״ב
269) שם, דף מ״ז ע״ב

בערך חלה את חליו הכבד ימים רבים, וכאשר שב לאיתנו נשא את שמו נסים שלמה אלגזי, לזכר הנס שנעשה לו והרפואה שעלתה לו[270].

לא עברו ימים רבים ויעתיק משכנו לירושלם בפעם השניה, וכל חכמי העיר חלקו לו כבוד והושיבוהו במקומו הראוי לו בראש כלם, לפי עדות הרב אזולאי היה בידו פסק אחד, והחותם הראשון היה ר' שלמה אלגזי ואחריו ר' שמואל גארמיזאנו, ואחריהם ר' משה גאלאנ'טי, ר' יעקב חאגיז ור' יצחק בוטון, בירושלם כלה שארית שנותיו בלימודים ובספרות, הרב אזולאי כתב עליו „ולשמע אזן שמענו נפלאות מתורתו ומהתבודדותו בעיון" ועוד כתב עליו: שהיה מלומד בנסים ושמע עליו מזקני שער נוראות, לפי שלמד תורה לשמה ולא נהנה מכבוד התורה מעולם, גם פלפוליו העמוקים לא הטוהו, וכל עוצם חריפותו השנון שמש לו רק לאבן בוחן, למצוא את דרך האמת הטמון בתוך פנימיות המאמר להבין על ידה סוד המחברים, על כן נראהו בחבוריו שהוא מביא בתחלה פרוש מחודד, ואחרי כן מציע הדרך הפשוט והברור, ובספרו „רצוף אהבת" מזכיר דרכו זה בדבריו אלה: „לפעמים אני כותב דרך אחד שהוא חריף, אף על פי שיש דרך ישר הימנו" וכזה נטעה ללכת אחרי עצת המגיד בספר המזויף „מגיד משרים" שהופיע בימים ההם המיוחס ללא צדק לר' יוסף קארו, באופן שהאיש שלא נטעה להאמין במשיח המדומה שבתי צבי ונביאו נתן אשכנזי העזתי, נפל בפח המוקש שהמציאו המקובלים והמזייפים כמו אלישע אשכנזי אביו של נתן העזתי וחבריו. ר' שלמה אלגזי נפטר לעולמו בירושלם בערך שנת תל"ו[271]. בתור סופר השאיר אחריו ברכה רבה, מקצת ספריו הדפיס בחייו וחלק אחר נדפס אחרי מותו, ויש שנשארו בכתב יד, הרב אזולאי נתן להם סימנים זכרון שמו שלמה אלנאזי זלה"ה ואלו הם:

א) שמע שלמה, דרשות על התורה עד ס' דברים (נדפס אזמיר ת"ט)
ב) להם התרים, חדושים על מסכת עבודה זרה (וויניציא תכ"ד)
ג) מעולפת ספירים, לקוטים ממאמרי הזהר, חברו בימי ילדותו והיה שמור אצלו ונדפס (אזמיר תכ"ג).
ד) המון רבה, מורה מקום פסוקי התנ"ך הנדרשים במדרש רבא, הברו כעוד עשרים יום (קושטנדינא ת"ד).
ה) אהבת עולם, חלק ראשון מארבע הלקי דרושיו, ניסד על התורה ועל העבודה (קושטנדינא ת"ב).
ו) לעינים תאוה (תאוה לעינים), פירוש על מאמרי עין יעקב (שלוניק תט"ו).
ז) גופי הלכות, כללי התלמוד בסדר א"ב, והוא חלק שני מספרו „הליכות אלי" (אזמיר תל"ה).
ח) אפריון שלמה, חדושים בש"ס ותוספות נכלל בספרו „רצוף אהבה" חברו במגנישיאה אשר חי בה דרך עראי איזה זמן, בתקופת ישיבתו באזמיר (ליוורנו ת"ט).
ט) זהב שבא, ביאור על לשונות הגמרא ודבורי התוספות (קושטנדינא תמ"ג), ודפוס שני (פיורדא תע"ב).

י) בין

270) בעי חיי, יורה דעה ס' קס"ד

271) De Rossi, עמוד ל"ו ואזולאי בערכו.

י) יבין שמועה, ביאור על כללי הש״ס כעין תוספות על ספרו של ר׳ ישועה ן׳ יוסף, ור׳ יוסף קארו, בספרו „הליכות עולם״ (ויניציא שצ״ט).
י״א) קנת שלמה, פירוש על העיטור ולפי דברי הרב אזולאי נאבד ממנו בחייו.
י״ב) לעין קלורית (קלורית לעין), על קצת מאמרי עין יעקב נדפס ביחד עם ס׳ מעולפת ספירים (אזמיר תכ״ו).
י״ג) הליכות אלי, פירוש על כללי התלמוד ולשונות התוספות (אזמיר תכ״ו).
י״ד) הגהות, בשפתי ישנים, היה בכתב יד בידי הרב אזולאי.

עוד מזכיר בספרו אהבת עולם שחבר מנחת ערב וס׳ ארחות צדיקים, ולא נודע תוכנם ומהותם, מותו היתה אבדה גדולה לעיר הקדש, וגדולי ירושלם חלקו לו הכבוד האחרון ויספידוהו, בפרט ר׳ יוסף חזן ובנו ר׳ חיים הרכו לדרוש עליו כנזכר בס׳ שנות חיים. ר׳ שלמה הוליד שלשה בנים ר׳ יוסף אלגזי, ר׳ אברהם אלגזי גיסו של ר׳ חיים חזן, מחבר „שנות חיים״ ור׳ יום טוב אלגזי, ובת אחת שהשיא לר׳ אהרן לפפא.

ולר׳ שלמה היה אח קטן ממנו בשנים ושמו משה, פעמים רבות מזכיר אותו בספריו, „שכל ימיו עסק בתורה מעונה ביסורין ואף על פי כן לא פסק פומיה מגירסא, רוב השנה היה בתענית, ובימים שהיה אוכל אחרי צאתו מן התשובה וכא לביתו, היה מתעטף בציצית ולובש תפילין ועוסק בתורה, והוה אמינא ליה לטעום בשר מידי, והיה משיב: „בתחלה תאכל הנפש, אחר כך הגוף״, „לא נהנה רק מסעודת מצוה, והיה נזהר במאה ברכות בכל יום, ובשבת היה שש ועלז לאכול וססלא הכדכות במיני דאפרסקמא״ מובן מאליו שר׳ משה נטעה להאמין כמשיחותו של שבתי צבי בשעתו, כמו שיתר חכמי אזמיר נטעו כמוהו, וכדי לכפר על העון הפלילי הזה, קבל על עצמו סיגופים ועינויים כאלה שאין הדעת סובלתם, והיה מתנהג בחסידות יתר על המשוער, ר׳ משה עסק גם כן בספרות, והיה לעזר לאחיו בחבור שאסף דובב שפתי ישנים לזקן משפחתם ר׳ משה בנבנשתי די שגוביא, והוא הוסיף נופך משלו, קונטרס שפת אמת על כל ש׳ יסנית שבתוך המלות הנספח לחבור הזה, וכן תשובה אחת על קדושי קטנה בשבת. החבור הזה נדפס באזמיר בשנת תכ״ז.

ובכלל הרבנים היה שם ר׳ שלמה בכמוהר״ר משה ן׳ עזרא, והוא היה תלמיד הגדול לר׳ יוסף אישקאפה[272], בבחרותו עסק בהוראה, אמנם בהיותו בקי בלשון תוגרמית, העמיסו עליו משרת ה„קהייא״ להיות המליץ בין שרי הארץ והיהודים, כאשר יעיד בעצמו: „מטרדות הזמן בלתי נאמן אשר לא יתנוני השב רוחי, נכשל כחי מטרח עול צבור המוטל עלי כפתחי שערים שרים ושופטי ארץ, ואיני יכול לעסוק בתורה כאשר בלבבי, אבל זאת היא נחמתי שאחד המרבה ואחד הממעיט אף מלאכתי היא מלאכת שמים, כמוני היום שאני טרוד בצרכי צבור, זכרה לי אלהי לטובה... ואל יצא דבר מתחת ידי בלתי מתוקן, ותנני לאהבה לחן ולחסד ורחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותן לי כח לסבול את כל משא העם הזה[273]), (הדברים האלה נכתבו בשנת תל״א), אמנם בכל

272) אזולאי, שם הגדולים, בערך מהרי״ו אישקאפה
273) הקדמותו לס׳ שיירי כנסת הגדולה, חלק א׳ אורח חיים

בכל היותו תמיד עת בקונאק (ארמון) של הפחה והשרים, לא מנע את עצמו מעסוק גם בהוראה ובפסקים, כאשר היה לו פנאי מעסקיו וצרכי ציבור, כן היה מקרה בשנת תכ״א שאשה יהודיה היתה עושה ממתיק הנקרא ליטואריו (letuario) בתוך כלי של בשר, ובעודה במלאכתה קראו אותה לחוץ, והשפחה הנוצרית שהיתה בביתה בשיצאה גבירתה להרין הריקה הממתיק מן כלי הכשר לכלי אחר של חלב כדי לקררו, ונסתפקו אם יכולים להשתמש במתיק ההוא, ר' שלמה לא רצה להטפל בענין הזה על כן הגיש את השאלה לפני ר' חיים בנבנשתי[274]).

פעם נשאל על ענין אישות שעשה שערוריה גדולה בעיר, וישב פני שואליו בתשובה רצויה[275]). בשנת תל״א הוצגה לפניו שאלה על עסק יהודי שהיה חייב לסוחר נוצרי, ואחרי שנשא ונתן בענין, הריץ הפסק לר' חיים בנבנשתי[276]), קרוב לימים ההם נמנה לאחד מדייני העיר, ואז הוצגה לפניו השאלה על ענין קראי אחד שבא לאזמיר, ורבים מבני הקהל קרבוהו כאח בן דתם וישתו ויאכלו עמו, ואז נמצאו בעיר מערערים, ור' אליהו בכמוהר״ר שלמה אברהם הכהן עוד שאלתו לר' שלמה ן' עזרא וירבה בשבחיו „מר ניהו רבא דעמא מדברנא דאומתא הוא הודה, הוא הדרה, הוא זיוה, הלא הוא הרב המובהק הדיין המצוין כמהר״ר שלמה ן' עזרא נר״ו, לא ידעך ולא יכבה וכסאו נכון יהיה"[277]), ור' שלמה ברוב ענותנותו השיב: מכיר אני את ערכי ושפל מצבי... ורבותינו המאורות הגדולים נטורי קרתא ישמרם אלהים מרוב ענותנותם קראוני בשם דיין, אף על פי שאינני כדאי וראוי לזה... כי לפי עניות דעתי המקילים יש להם על מה שיסמוכו, ורבים אשר אתם שכתבו בפירוש והעירו אפילו יינם מכל שכן מגעם, וכאשר יגזרו אומר הרבנים המובהקים בן יעשה, על השאלה הזאת השיבו ר' שלמה הלוי ור' אהרן ן' חיים, ושניהם הסכימו לדעתו להקל בקראים.

העיר אזמיר בשמנה בתי כנסיותיה הרבה באוכלוסין מבני ישראל, היה כמעט המרכז היותר גדול ליהודי ארצות הקדם בפרק ההוא, שם נהרו לא לבד הסוחרים כי אם גם כל קשה יום למצוא מחיתם, ושם נהרו החכמים משלוניק ומיותר הערים וירביצו תורה לרוב, עד שיתפלא סופר דברי הימים איך מצאו מחיתם רבנים וחכמים במספר עצום ורב כזה, בין החכמים האלה מרביצי תורה ובעלי ישיבה, נמנה ר' גרשון בן ר' אברהם סוטל, ובעל הזכרונות ר' דוד קונפורטי קורא אותו: אחי ורעי אלופי ומיודעי, וקבע דירתו בעיר אזמיר ושם היה מגדל רבני אזמיר ונפטר שם[278]). בשנת תכ״א זכה להמנות בין דייני העיר בחברת ר' חיים בנבנשתי ור' בנימן מלמד[279]). עוד היה שם ר' שמואל דניאל יליד שלוניק „חכם מובהק ומעיין גדול והלך לאזמיר בימי מהר״י אישקאפה והרביץ שם תורה ונפטר שם[280]), והוא חבר ס' „זקן שמואל" ביאור על כל חלקי הטור ובית יוסף קשי התבנה (נדפס על ידי נכדו שמואל דניאל השני באזמיר בשנת תקי״ז), בנו ר' דניאל שמואל שהוסיף נופך משלו

274) בעי חיי, יורה דעה ס' קס״ג
275) שם, אבן העזר ס' ב'
276) שם, חשן משפט ס' מ״ג
277) לב שלמה, ס' י״ז
278) קורא הדורות, דף נ״ב
279) בעי חיי, אה״ע ז'
280) קורא הדורות, דף נ'

משלו בספר אביו זקן שמואל, והיו לו תשובות בכתב יד שהובאו בכנסת הגדולה, וכן במרכבת המשנה לר׳ אהרן אלפאנדארי הלכות סוכה, לפי עדות הרב אזולאי[281]. ר׳ אברהם פלאנייש שהיה מתחלתו מקושטנדינא, והתישב אחרי כן בהרדניל או קאשטיליום, והעתיק מושבו לאזמיר בערך שנת תכ״ד במשרת בודק, ותהי ראשית מלאכתו לערער על האופן שהיו אוחזים השוחטים העופות כיריהם לשחטם[282], ועוד הרבה להשתעשע ולהראות בקיאותו עם ר׳ חיים בנבנשתי בעניני שחיטה והלכות מתנות כהונה[283].

בפרק ההוא התישב באזמיר ר׳ אברהם הכהן, שהיה מתחלתו מעיר אמאציאה באסיא הצעירה ושם הראה ככר בקיאותו בהוראה, ויריץ מכתביו לר׳ חיים בנבנשתי[284] בשנת תכ״נ, כשנתים ימים אחרי כן בא אזמירה, וירביץ תורה עד שנת תכ״ו[285], אך לא עמד בתמידות בעיר הזאת ויעתיק מושבו לעיר הקרובה מגנישיאה, ומשם הריץ דבריו בשנת ת״ל[286]. הרב הזה למרות רוח בני דורו להטות לחומרא על הענינים היותר קלים היה מורה על הרוב להקל, וחבריו הרבנים היו חולקים בכל עת עליו, ר׳ שלמה הכהן, כנראה אחיו או בן משפחתו שהיה לו משא ומתן בעסקי הוראה עם ר׳ חיים בנבנשתי בשנת תכ״ב[287], ר׳ אליעזר הלוי בשנת תכ״ח[288], ר׳ אברהם חודאדי בשנת תכ״ו[289], ר׳ משה רודיטי חכמה ועושר במקום אחד, שהיה דורש על כל עניניו ועסקיו את פי ר׳ חיים בנבנשתי בין שנות תכ״ה־תל״ג[290], ר׳ אברהם בן ר׳ שלמה אלנזי שהלך ירושלימה עם אביו ר׳ שלמה, והוא גיסו של ר׳ חיים חזן שחבר ס׳ שנות חיים, ר׳ זרחיה מליריאה, ר׳ כלב אלגראנטי, הרופא ר׳ אברהם ברוך, ר׳ אברהם אבועלפיא, ר׳ מאיר בנבנשת, ר׳ ירמיה ן׳ נעים, ר׳ משה קרדוזו, ר׳ חיים קאלקיי, ר׳ יצחק קורוניל, ר׳ שמואל טירמוזו, ר׳ יעקב בנבנשתי, ר׳ משה כהן שליח צבור בק״ק שלום או נוה שלום כאשר קראוהו אחרי כן, ר׳ יצחק הנדאלי שליח צבור בק״ק פורטוגל, ר׳ שמואל מכנש (Mequinez) שליח צבור בק״ק באקיש, כל אלה הרבנים היו מרביצי תורה ומורי הוראות, ופסקיהם הובאו על הרוב בס׳ השאלות ותשובות בעי חיי לר׳ חיים בנבנשתי, וביתר ספרי הפוסקים.

עוד היה שם ר׳ שלמה בן ר׳ בנימן הלוי, שהיה מתחלתו מקושטנדינא עשיר מופלג ומכספו שחד הספרות, והוא קנה כתב ידו של המקובל ר׳ יעקב צמח „זר זהב״ ואחרי כן העתיק מושבו ירושלימה, ושם נולד לו בנו ר׳ בנימן בערך שנת ת׳, לפי זכרונותיו זקנו של זקנו ר׳ שלמה הלוי היה ר׳ אברהם סידאלוו, ובעבורו העתיקו בשלוניק ס׳ השאלות ותשובות לר׳ אליה מזרחי שלא באו לדפוס, והכתב יד הנזכר ירושת הרב הזה שהיה אבי אביו של זקנו מצד אמו היה בידו[291], בימי נעוריו יצק מים בישיבת „המאור הגדול״ ר׳ הדריאל ן׳

נחמיאש

---

281) אזולאי, מערכת ספרים בערך „זקן שמואל״
282) בעי חיי, יו״ד ס׳ ע״ד
283) שם, שם, פ״ה צ״א
284) שם, אח״ע ס׳ ז׳
285) שם, יו״ד ס׳ ק״ל, רי״ז
286) שם, שם, קע״ג
287) שם, שם, קי״א
288) שם, שם, ס׳ קל״ח
289) שם, שם, ס׳ קמ״א
290) שם, שם, ס׳ קפ״ח
291) לב שלמה, ס׳ מ״ד

נהמיאש[292]), ועמו למד דיני שחיטה וטרפיות, בתשובה אחת מזכיר את רבותיו, ושהיות בידו כתב יד של ר' עזריה יהושע[293]), כנראה מפרק היותו באזמיר. לרגלי סבות שנעלמו מאתנו העתיק את מושבו לירושלם וצפת אחרי שנת תכ"ח, והוא נמנה כבר למורה הוראות ורבים היו דורשיו עוד מזמן היותו בירושלם, כן נשאל על מקום שבמרחץ חאג'י סולימאן, וכימות הגשמים הששו להיזק הגוף לבלתי תתקררנה הנשים בעת הטבילה, ועל זה עלה בדעת איזה יחידים לתקן המקוה ולבנות תנור בצדו להחם אותו לעת הצורך, וישאלו את פי ר' שלמה הלוי בדת מה לעשות לקבוע החתיכות ברזל בתנור, ונשאתי ונתתי בדבר עם אבא מארי ועטרת ראשי נר"ו כדי לצאת מכל הספקות, והתרנו להם לעשות התנור בצד כתל המקוה, ולקבוע חתיכת ברזל בכתל המקוה בבנין והתנור מאחוריו, ומתחמם הברזל מהתנור ומחמם המים שבמקוה[294]), ויציע השאלה לפני אוהבו ר' גבריאל אישפיראנסא רב הכולל בצפת. בירושלם נשא את בת הרב יהונתן גאלאנטי אחותו של ר' משה גאלאנטי.

כמעט התישב עם בני ביתו בצפת ושם נשאל על ענין ספק קדושין בין בנימן דורדור ותנה אלמנת יקותיאל באסרו חג של סכות שנת תכ"ה. ואף על פי שהרבה להשיב על הענין ההוא: שידוע כמה החמירו חכמינו ז"ל בטוב גטין וקדושין, וידעתי שאיני בקי בהם ולא נסיתי באלה, ומה גם כי אין דעתי פנוי מטרדות הזמן כאשר יודע כל שער עמי, והספרים הצריכים איזה נמצאים פה... אמנם תהפוכות הזמן לא נהגוני השב והוי, אפילו מה שכתבתי לא היה אלא בסירוגין, חדש אחד בלבנן ההלכה ושנים הדשים בבית צער מצטער מצערות הזמן, ומתנמנם מעשתנות משתנות על הכלל ועל הפרט כאשר יודע כל שער עמי, וכתבתי להלכה, אבל למעשה יעברו דברי לפני בעלי ההוראה, ויחזיקו בידי ובפרט מר ניהו הוא הצניף הטהור אבא מארי ועטרת ראשי הרב הקדוש נר"ו, הוא יגזור אומר על דברי אלה[295]).

כמעט עברו איזה שנים מן העת שהתישב בצפת, והוא היה מן המחדשים הישוב בעיר הזאת ביחד עם רעהו וידידו ר' גבריאל אישפיראנסא, והנה ראו ונוכחו לדעת ראשי העדה הקטנה והחלשה, שהנדבות שהיו באות מחוצה לארץ פסקו לגמרי, כי לא הגיעה אליהם השמועה שהישוב נחדש בגליל העליון, על כן לא נשאר אמצעי אחר לפניהם כי אם להוציא שלוחים בכל תפוצות הגולה, לעורר רחמי העדות לבוא לעזרת הצפתים, ר' שלמה הלוי העמיס על שכמו המשא הכבד הזה, בשנת תל"ד נסע לצידון וביירות ושם היה בחדש שבט התל"ד[296]), וכתשובת שאלה בעיר הזאת חתם את דבריו: לכן על רבנן בארעא דישראל שני המאורות הגדולים אשליך יהבי, ואם יגזרו אומר שיש בדברי אלה לבטל אלו הקדושין, הנני גורר אחריהם... ובפרט מר ניהו רבא בישראל גדול שמו, מר חמי ועטרת ראשי הרב המובהק נר"ו (ר' יהונתן גאלאנטי[297]), וכן ראים אנחנו שהרב הגדול הזה הסכים לדבריו, והוא היה כבר בשנים האחרונות לימי חייו, כשנה אחת אחרי כן ר' שלמה הה בשליחות בעיר אהלב, ושם נשא

292) שם, ס' י"ד   293) שם, שם,   294) שם, ס' י"ח-י"ט
295) שם, ס' כ"ה   296) שם, ס' כ"ג   297) שם, שם

על ענין הריגת אליקים ן׳ מנחם חבר מעיר אסכנדרון (אלכסנדריתה). ובתשובתו הוא כותב: והוכרחתי לכתוב שורותים אלה בקיצור נמרץ לפי דוחק השעה שאני גולה ומטולטל וספרי אין אתי, ורבו עשתנותי ולא אוכל לשאת ולבוא בפלפול ושקלא וטריא רק לענין הדין[298].

לרגלי מסעו לקבצנות היה ברוב ערי תורקיא הארופית, ובכל מקום אשר דרכה כף רגלו היו מרבים לדרוש אותו בדבר הוראה, ובתשובה אחת כתב: הגם כי גר אנכי בארץ והספרים הצריכים אינם נמצאים פה שהמקום גורם, עם כל זה השואל הרבה אלי רעים אהובים שאכתוב לו בקיצור נמרץ הדין... גאם שליח עיר הקדש צפת תו״בבא, חותם בחד כרעא ארעא וחד כרעא אמכרא[299], כן רואים אנחנו שהיה בעיר גאליפולי, ושם נשאל מצד הרב רפאל בכמוהר״ר שמעון[300], ובהיותו בקושטנדינא נשאל מאת הרב ר׳ יוסף ן׳ ויליסיד על ענין הדובדבנים החמוצים „בישנה״ בל״עז, אם מותר לעשות משקה הנקרא בארצות הקדם „וישנאף״ מאלה הפרות שבכר באשו ויש בהם תולעים[301], וכן היה בשלוניק ימים רבים והעלה בזכרונותיו: והראיה שכמה פעמים אין מספר שמעתי בשלוניק[302].

בשנת תל״ז היה בבודון, ואז הכיר פנים אל פנים את ר׳ אפרים הכהן אשר היה אתו במרוצת מכתבים עוד קודם לכן[303], כאשר הגיע שם היתה שערוריה גדולה בעיר[304], על ההתנגדות בין ר׳ אפרים הכהן ותלמידו וכן משפחתו וכה דבריו: כי ראיתי תמה וריב בעיר בודון, כי יריבון אנשים ונתעצמו בדין ובערה בם אש המחלוקת, ועל נפשי שלא הייתי רוצה ליטפל בדברים לשתי סיבות, האחת, שדבר זה נפתח בגדולים... ועוד אחרת כי יראתי שתהכרח יוציאני מסחיצתי, לדבר בשפת יתר על התלמידי חכמים שהיו הסיבה להבעיר אש המחלוקת, כי הם דברים שאין הדעת סובלתם ואינו דומה שמיעה לראיה, היאומן כי יסופר כי יאסר בן לאב מה תוליד? ובפרט שתודות לאל ראיתי כאשר שמעתי הרב הכהן הגדול תוסיף על תשמועה, חכמה יש כאן, זקנה יש כאן, חסידות יש כאן,... שיקום אחד מצאצאי מיעיו להתריז כנגדו בהתכעסות שאין הדעת סובלתו, והאי צורבא מדרבנן מבעט ברבותיו שהוא רבו וזקנו... ושמעתי דיבת רבים שתו בשמים פיהם לאמר: מאי תועילו לן רבנן דארעא דישראל כמשדרי לן צורבא דרבנן משלחי גלימי, וכאשר ישאלום משפטי צדק לתווך השלום ולהבות אש המחלוקת, מושכין ידיהם באמרם מה לנו ולצרה ליכנס בסלע המחלוקות? ולזה הוכרחתי לתת לב ולכתוב שתי שורות, וקודם דבר הנני נשבע בקדושת ארץ ישראל, שלא רציתי לעיין בדבר עד אשר ישבתי יותר משלושים יום בעיר הזאת, וחקרתי ודרשתי עד מקום שידי מגעת בענין, לא אחת ולא שתים מפי סוחרים בקיאים יראי חטא, וידעתי נאמנה שהפשרה הנעשית היא לתועלת היתום. ובסוף התשובה כתב: ובהיותי כותב בענין הנאמנות, הזמין לי ה׳ דרך ישר בעזרת האל ולא יכולתי לכתוב כעת באורך, אם יגזור ה׳ נכתוב כבילוגראדו יותר בארך.

מימי

298) שם, ס׳ כ״ד 299) שם, ס׳ ק״ו 300) שם, ס׳ נ״א
301) שם, ס׳ י״ב 302) שם, ס׳ מ״ט 303) שם, ס׳ ל״ד 304) שם, ס׳ ב״ג

מימי שבתו בבלוגראדו בראשית שנת תל״ח נשארו איזה זכרונות, שם מצא את גיסו ר׳ משה בן הביב שהיו נשואים שתי אחיות, והוא היה השליח בעד כוללות ירושלם, והשתעשעו ביחד עם הרב הכולל ר׳ יוסף אלמושנינו בעניני הוראה, שם הסכים על פסק הרב הזה ובסוף התשובה כתב: אנכי ניצב על אם הדרך מצפת תו״ב, ומשתדל לפנות מכל עסקי ליסע לשלום[305]. מבלוגראדו נסע דרך קושטנדינא, ועבר על פני העיר ברושא, ושם נשאל על ענין הריגת הקצב יהושע קדישפין, וישתעשע עם רבני העיר ר׳ רפאל שמואל סאנים, צדיק שאבאן, ואברהם בכמוהר״ר יוסף גאנשו[306].

מן העיר הזאת עבר על פני אזמיר, ושם הריץ אליו שאלותיו ר׳ אהרן ן׳ חיים שהיה בעת ההיא רב הכולל באי הקרוב כיאו, ויקבע ישיבתו באזמיר על פי סבות שנעלמו מאתנו, ולא עלה בידו לשוב לארץ ישראל למרות תשוקתו העזה, בתשובתו לר׳ אהרן ן׳ חיים חתם דבריו: את זה ראיתי להשיב מפני הכבוד לקיים מצותו... ולדבר הזה יסלח בי אהרתי עד עתה לרוב טרדותי, ועל הכל רוח נכאה מי ישאנה, אלא שדבריו הם העירו רעיוני, כי כל ישעי והפצי להשתעשע בתורה לשם שמים, וה׳ יעזרנו על דבר שמו ונזכה ללמוד ולשמור ולעשות גם יחד בארין הקדושה[307].

המצב הנורא ואי בטחון בצפת הכריחו אולי אותו להתעכב באזמיר, בעיר הזאת תפס ישיבה אחרי שהתישב בה, ואחרי איזה זמן נמנה לדיין, ובתשובת שאלה כתב: אל אלהים יודע עד כמה קשה עלי להשיב שואלי דבר לענין הלכה... ועוד נוסף טרדות הזמן כי פעולי דימוסא אגן, כל היום בעול ציבור ואפילו אם בקצת ימים יש איזה פנאי הוא בסירוגין, באופן שלא יועיל ללמוד ולהעמיק אלא איזה למוד דרך עראי גם בלילה, זבזה התורה אני חלוש הרכבה, רפה המזג, ואיני יכול לקום באשמורת באשר עם לבבי, וגם הכתיבה קשה עלי[308]. בשנת תמ״ו נמנה על סדור הגטין עד שנת תנ״א, והוא נחשב כבר לראש רבני העיר[309], בחברת ר׳ ישראל בן ר׳ חיים בנבנשתי, ודרכו בהוראה היה ללכת בדרכי ר׳ חיים בנבנשתי[310].

בשנת תנ״א היו חלוקי דעות בין רבני אזמיר, ובראשם ר׳ שלמה הלוי ור׳ ישראל בכמוהר״ר חיים בנבנשתי, ובין רבני קושטנדינא ר׳ מתתיה ן׳ ריי, ר׳ אליעזר ן׳ שאנג׳י ור׳ יוסף קצבי, ואליהם נספחו ר׳ אהרן אלימלך ור׳ יצחק הכהן, בפרט ר׳ אהרן אלימלך האריך באגרתו וכה דבריו: זה לי כמו חמשים שנה ויותר (האגרת היא משנת תנ״א, אם כן רוצה לומר בשנת ת׳) אשר אני בעיר הזאת, רבתי עם, רבתי בדעות, עיר גדולה לאלהים מכמה רבני עולם, אשר מפיהם תורה יוצאה לכל תפוצות ישראל וממיהם שתיתי, ומעולם לא זזתי מהתאבק בעפרות רגליהם... כי כל רז לא אניס להון כי סברא זו (לגביית כתובה לאלמנה), מגדולי הפוסקים ראשונים, הם החולקים על סברת הרמב״ם ז״ל, והנה גם אני מהם למרתי ומהם ראיתי, וגם עשיתי

305) ערות ביהוסף, חלק א׳ דף נ״ד
306) לב שלמה, ס׳ כ״ז
307) שם, ס׳ מ״ה
308) שם, ס׳ ל״ו
309) שם, ס׳ מ״א
310) שם, סוף הספר „ליקוטים" דף דל״ג

עשיתי מעשה בית דין הנזכר... אמנם את זה מהודענא לרבותי, כי במעשה בית דין הנזכר, שגגה יצאה מפי קרובי האשה, באותה שעה שאמרו ששמה של האלמנה שבתייא, ועתה אמרו לי כי בטעות כתבו שם אמה במקום שמה כי היא טראני.

על האגרת הזאת הוסיפו רבני אזמיר ר׳ שלמה הלוי ור׳ ישראל בנבנשתי לכתוב שנית, ולתמוה אם באמת מנהג פשוט בקושטנדינא לגבות הכתובה באופן מוזר, למה לא הזכירוהו ר׳ יוסף ן׳ לב ור׳ אליה מזרחי, ועוד יותר ר׳ חיים בנבנשתי שנולד בקושטנדינא ושם נתגדל, למה לא הזכיר אף ברמז בספרו הגדול „כנסת הגדולה"? ור׳ שלמה הלוי כתב מכתב פרטי לר׳ יוסף קצבי מלבד התשובה הכללית, כי היה מכירו מלפנים, וזה תמצית דבריו: ומר אנב טרדתו בצרכי צבור לא דקדק כם הדק הטב... בדברי קדשם כתוב לאמר כי אנו בדידהו... לדון על פי סברות הרמב״ם ובודאי שזה נאמר עלי לבדי, שאני מארץ ישראל, כי נכר עמיתי (ר׳ ישראל בנבנשתי) מחיתני, והוא בודאי שאוחז מעשה אבותיו (ר׳ חיים בנבנשתי) להרים דגל הקי״ל כנודע, אלא שאני תמיד אני דן על פי הרמב״ם, ודא גרמא לי שלא שלחה עיני בספרי החולקים עליו; לזה אשיב שהן אמת שבהיותי על אדמתי כן ראיתי מרבותי, אמנם אחר שבעונותי גליתי מארצי התעניתי ארבעים תעניות, והנני היום לעת הצרך מחפש מאשר תשיג ידי... וכן עשינו בנדון זה וראינו דלאו הרמב״ם לדידיה הוא בעל הסברא, ולאו רבים לוחמים על סברתו... ואפילו החולקים אינם חולקים במלחמה וביד חזקה, אלא בקול ענות חלושה,... כי זה חויתי ואספרה לפני מעלת כבוד רבנותו משום דאנה בלב איש ישיחנה, ולא על מר תלונותי, כי מכירו הייתי, אלא על מי שסידר הכתב ההוא... אם מר היה קורא הכתב מראשו לסופו, לא היה חותם, אלא דאגב טרחותיו בצרכי צבור לא שלמה ביה עיני דמר, ובכן אשים יד לפה, אעתר אל אלוה כסא תפארת רבנותו נכון יהיה מר, זקנת ושיבה בנפשו הרסת רבתי בדעות ובנפש אחד אחר בעבור אהבתו וכו׳ [311].

קרוב ליסים ההם נשאל מאת יוסף ואליה צבי אחי המשיח המדומה שבתי צבי, על תביעה שהיתה להם מאת האיש דוד ברזילי, בכח שטר חוב שהיה בידיהם שהלוו לאביו אברהם ברזילי, ואחרי מות אביו לא ירש מאומה לפי דבריו, כי כל העיזבון היה רק כדי כתובת אמו, שנשבעה ושגבתה רק כתובתה לפני ר׳ ידידיה אבואלעפיא שכבר נפטר לעולמו, ור׳ יוסף צרפתי תלמידו של ר׳ שלמה הלוי בזמן היותו בארץ ישראל [312], שנמצא בעת ההיא בירושלם, ושם העיד בפני בית דין שמעולם לא נמצא בגביית כתובת האלמנה הנזכרת, לא עם הישיש החכם השלם כמוה״ר ידידיה אבואלעפיא ולא עם זולתו, ובכח קבלת העדות הזה תבעו שני האחים לפני הבית דין באזמיר את כספם [312a].

ר׳ שלמה

311) לב שלמה, ס׳ ל״ג

312) והוא איננו ר׳ יוסף צרפתי מחבר „יד יוסף" כאשר הובא בס׳ „תולדות חכמי ירושלים" חלק ב׳ דף ע״ח, כי שני יוסף צרפתי היו כאשר יוצא ברור מערך הזמנים והמקומות.

312a) לב שלמה, ס׳ נ״ז

ר׳ שלמה הלוי נפטר לעולמו באזמיר בערך שנת תנ״ג, בעזבו בן אחד ושמו בנימן כשם אביו, ופעולתו תבוא לפנינו; בתור סופר השאיר אחריו בכתב יד קבץ פסקיו על סדר ארבעה הטורים הנקרא בשם „לב שלמה״, ונדפס על ידי נכדו ישראל יעקב הלוי (שלוניק שנת תקס״ח), בתוך הפסקים באה רשימה מכל הגטין שנתנו על ידו באזמיר משנת תמ״ו עד שנת תנ״א (סימן נ״ט), ובסוף הספר ליקוטים על אה״ע וחשן המשפט, וזכרון דינים ומשפטים (דף קכ״ד־קל״ה), וליקוטים נפרדים (דף קל״ו־קנ״ה), שכתב לעת זקנתו ושם מתאונן על מצב בריאותו בתשובתו לר׳ דניאל בכר שמואל: ולדבר הזה יסלח אם לא באו דברי באר היטב בארוכה, שכבר כתבתי התנצלותי כי ידי כבדים, והכתיבה קשה עלי ומה גם בלילה לאור הנר, כי ביום איני יכול ליפנות מדרכי העיון כי עול צבור כבד עלי מבית ומחוץ (שם, דף ק״ס ע״ב).

בין גדולי הרבנים באזמיר בתקופת ההיא היו ר׳ אפרים ארדיטי, ור׳ יוסף הזן, ופעולתם תבוא לפנינו, גם הרב אהרן בן חיים ישב איזה זמן בעיר הזאת בין שנות תמ״ז ותמ״ח בימי הרעש והמגפה, ופה נפטר במיתה משונה כאשר יבוא הענין להלן[313]. כנודע מן העת שהחלה המלחמה בין תורקיא וכנסית ויניציא בשנת ת״ה, המסחר התפתח באזמיר עד מאד, והסוחרים האנגלים וההולנדים שהביאו שם סחורותיהם ולא היו רגילים בשוק הזה, השתמשו בסרסורים היהודים שעמדו אצלם, ולפי הסגנון בעת ההיא נקרא בשם „סרסרות הפתח״, ומקרים היו בכל עת שסרסור אחד שעבד איזה זמן אצל סוחר אירופי היה מוכר השער ליהודי אחר; כן קרה מקרה בפתח חנות אחד שהיה להחכם השלם ר׳ חיים אלגזי, ובהיותו בחיים מכרו לסרסור משה אלקלעי, והנה אחרי מות הסרסור הזה נכנסו יצחק אלבעלי ונרשון אברבנאל בפתח הזה, באמרם שהסרסור משה אלקלעי נתן להם הזכות הזה במתנה בהיותו בחיים, והעידו על זה שני עדים, אך מתוך דבריהם שלא נמצאו מכוונים, נראה שהענין לא היה ברור ומתאמת, ועל זה הקריבו המשפט לפני ר׳ שלמה הלוי שהוכיח שאין בעדויות האלה ממש, ושהיורשים יעקב ואברהם אלקלעי הם המוחזקים לסרסורים בפתח בית המסחר הזה[314].

קרוב לימים ההם קרה אסון גדול בעיר שלא נודע כמוהו, וכה יספר בעל הזכרונות: בעברת ה׳ צבאות המרגיז ארץ נעתם ארץ, עיר אזמיר ביום צרה ועברה י״ב לתמוז התמ״ח, ותגעש ותרעש הארץ ותהי להרדת אלהים, ונפלו כמה בתים ומתו כמה נפשות, וכולנו כצאן תעינו, איש לדרכו פנינו, בשדות ובכפרים ובחמלת ה׳ עלינו וחזרנו לבתינו, ומצאתי כמה וכמה חילוקי דינים והפרשיות, יש שבעונות הרבים מתו כמה נפשות, ומהם כמה בעלי בתים הם ונשיהם וטפם, ונפל הפרש בין יורשי האנשים ונשים[315], המקרה המרעיד לב הזה נתפשט במרוצת הברק בכל הקהלות בתוגרמה, אשר התעצבו עד מאד ובשלוניק המרכז היותר גדול בפרק ההוא, גזרו תענית צבור מטעם הרבנים ביום השני לשבוע שמנה עשרה לחדש אלול, ובתפלת המנחה נשא הרב

313) אזולאי, שם הגדולים, בערך אהרן ן׳ חיים הראשון

314) לב שלמה, ס׳ נ״ה

315) שם, ס׳ ע״ח פ״ב

הרב הכולל נאומו „על השמועה הרעה מאזמיר כי הובקעה האדמה אשר תחתיהם מרוב הרעש, ותבלע אותם ואת בתיהם ואת רוב בני האדם אשר שם, ובתוכם האדם הגדול בענקים הרב המובהק כמוה״ר אהרן ן׳ חיים (בגדי כהונה, דרוש ל״ה). וכמו שגזרה יצאה מלפני התולדה לדכה עד היסוד העדה האמללה באזמיר, בסבת הרעש היתה גם שרפה בשוק הסוחרים ונשרף החנות של אברהם צרינו ויהודה גאב׳יש גזברי „חברת יתומות״ של ק״ק פורטוגל, ושם היו משכונות כסף וזהב בתוך תיבת ברזל, וגם משכונות סחורות יריעות משי של הארמיני קוג׳ה בוגוס, שהיה לוקח כסף בהלואה על משכון סחורה, והנה הגזברים הראשונים משה קאלב׳ו ודניאל צוריא מסרו לגזברים החדשים האלה קרן „חברת היתומות״ כמו ששה או שבעה אלפים אריות (גרוש) להלוותם, אמנם לפי נוסח ההסכמות הנדפס בכתב ובלשון נוצרי (איטאלייאני) סימן ד׳ משנת ת׳, כתוב שלא יקחו משכונות כי אם כסף וזהב, והם לקחו סחורות, על כן באה השאלה לפני כסא הרבנים אם הגזברים חייבים לשלם מכספם המשכנות שנשרפו[316]).

באיי הים תיתכן הישוב הישראלי היותר גדול היה באי רודוס או רודיש, רב העדה היה בעת ההיא ר׳ משה די בושאל (בוצאל). בשנת תכ״ז היתה מגפה בעיר וכל התושבים נדדו הלכו לכפרים עד עבור זעם, בפרק ההוא קרה מקרה בלי טהור אשר היה באפשרי להביא אסון גדול על כל העדה, ובעל הזכרונות מספר שיהודי אחד היה לו חצר גדולה ובנה בה בתים עליות ושלשה מרתפים תחתם, והשכיר הבית לסוחר יין אחד, אך במרתף האחד היו מים חיים בלי מעקה, והזהירו אותו הקהל שיעשה מעקה לבלתי יפול הנופל בבור, ולא שת לבו לדבריהם, ויהי היום כאשר ברחו רוב התושבים מחמת המגפה, והנה בא בחצר איש תוגרמי ומבלי שידע להשמר נפל בתוך הבור וימות שם, וכבר היה קרוב הדבר לבוא לעלילה לולא נוכחו השרים וראשי העיר כי אין אשמה ליהודים בזה, וכי רק במקרה נפל התורקי שם שלא ידע להזהר, בכל זאת על פי חקי המדינה של קאן־פאסי (דמים), גזרו שהיהודים אשר בשכונתם היה המקרה חייבים לשלם הנזק לקרובי המת, אז נחלקו הקהל כי השכנים לא חפצו לתת חלקם בכסף העונשים הזה, בהיות שהאשם תלוי בבעל החצר לבדו, ויקריבו את משפטם לפני רבני אזמיר בשנת תכ״ה, ונמשך המשא ומתן עד שנת תכ״ט אשר הורו שבעל החצר והשוכנים בבתים, חייבים לבדם לשלם במיטב כספם[317]), בשנת ת״ם הרב הכולל ר׳ משה די בושאל נפטר לעולמו, ובמקומו נמנה ר׳ דוד חיים לבית הלחמי ממדינת מצרים, ואצלו עמדו הדיינים ר׳ משה הכהן ן׳ ארדוט ור׳ יוסף נחמיאש.

מקרה מזר ומעציב קרה בעת ההוא ברודוס בנו היחידי של הרב די בושאל המיר דתו ברת הנוצרים לדאבון לב אמו, ואולי היה המעשה בימי אביו האחרונים, והדבר הזה מרר חיי אמו רבקה עד מאד, וביום הרביעי לשבוע חמשה ימים לחדש אדר שני שנת הת״ם לפני העדים יוסף אמאטו ושמואל נחמיאש, נשבעה רבקה הנזכרת שבועת אלמנה כראוי על כתובתה, ואחרי

316) שם, ס׳ פ״ז 317) בעי חיי, חו״מ ס׳ מ׳

ואחרי כן הגבו לה מנכסי בעלה מספרים ומעות בעין, וחב וכסף ונחשת ומלבושים סך אלף ומאתים וחמשה וששים גרוש, ואחרי כן אמרה האלמנה לעדים: הוו עלי עדים שלאחר פטירתי, אחי מאב ואם יעקב בן עזרא, יירש כל עזבוני עם שני אחי מאב משה ן' עזרא ואברהם ן' עזרא, באופן הזה שיעקב יקח שני החלקים, ושני החלקים האחרים יקחו משה ואברהם; ותנאי קודם למעשה שאם יבא בני ליהדותו במאז ובמקדם, כל הנכסים הם שלו כדין התורה, ואם חס ושלום לא יחזור בני ליהדותו, אז ינבה הכל אחי יעקב ויחלוק כנזכר לעיל[318]). על הענין הזה נשאל ר' משה שלטון בקושטנדינא, ולפי דבריו בשעת מיתת המורשת, בנה „היה משומד והיה נשוי עם בת אל נכר". ר' משה די בושאל השאיר אחריו הבור הנקרא „ישמח משה" פשטים ודרושים על התורה, ונדפס באזמיר אחרי מותו בשנת ת"ם.

באי הקרוב כיאו או שיאו היתה עדה יהודית קטנה, בשנת תכ"ח היו המשגיחים וראשי העדה שבתי לבנה, רפאל לבנה, ומשה קאלפו, אז קרה מקרה שיהודי אחד מכר ביתו לממוני הקדש ירושלם, שהיו אוספים כסף ונדבות לתועלת עניי עיר הקדש, ונמצא איזה סך כסף תחת ידם וכתקותם להועיל ולהרויח להקדש, חשבו שטוב לקנות הבית ודמי השכירות יהיו תמיד להקדש, ומצות משגיחי הקהל על הגזברים האלה היתה להזהר בכל מעשיהם, שלא יבא איזה נזק להקדש, ועל כן העריכו השאלה לר' חיים בנבנשתי באזמיר[319]). בשנת תל"ב העמידו עליהם לרב הכולל את ר' אברהם רודיטי מקושטנדינא, ובימיו היה מחלוקת בעיר על ענין ירושת בתים, שהוריש עשיר אחד לבניו אחריו בתנאי שלא ימכרו לעולמים, והנה הבית היה צר מהכיל את כלם, והאח האחד הציע לשני מכור חלקך או קנה את חלקי, והאח השני השיב שאין ביכלתו לקנות וגם למכור חלקו אינו רוצה על פי תנאי הירושה, ועל זה שאל הרב אברהם רודיטי את פי ר' חיים בנבנשתי באזמיר[320]).

בימים ההם התוגרמים נלחמו על האי כריתים עם הכנסיה של ויניציא, והממשלה הזאת שאבדה אחת לאחת כל עריה החזקות באי הזה, לקחה נקמתה בהצר חופי תוגרמה בחצי האי מוריאה ואיי הים, גם על האי כיאו באו אניות המלחמה של הויניצים, ואחרי שהמטירו ברורי תותח, בפרט ברחוב היהודים שהיה בתוך המצודה, לא יכלו לכבוש האי הזה, ולזכר הנס הנעשה להם קבעו להוג היום ההוא כחג פורים ובן הדור ההוא כתב: וכן המנהג בעיר כיאו, שעושים יום פורים כיום מיוחד להם על הנס שנעשה להם, אבל איני יודע אם קבלו עליהם כן בהסכמה וחרם, או שקבלו עליהם בלי הסכמה וחרם[321]); בשנת תל"ח בערך התישב בעיר הזאת ר' אהרן ן' חיים בן ר' דוד ן' חיים ונכד ר' אהרן ן' חיים הראשון, ומצד אמו היה נכד ר' אליעזר בן ארחא[322]), נולד בחברון קדם שנת ש"ך, כנראה כלה חק לימודיו בישיבות ירושלם[323]), ועוד מימי נעוריו נשאל בדבר הוראה ויחתום: בה מתחנן עבד לכל יודעי דת ודין והוא הצעיר ביותר

(318) בני משה, ס' כ"ח (319) בעי חיי, יו"ד ס' קפ"א

(320) שם, ח"מ ס' פ"א (321) כנסת הגדולה, ארח חים, הלכות מגלה, ס' תרפ"ו

(322) לב חיים, ס' כ"א, תשובת ר' משה בן יהונתן גאלאנטי

ביוצקי סים אהרן ן' חיים[324], כנראה ר' אהרן יצא בשליחות מצוה בתפוצות הגולה לתועלת עדת חברון, ובדרך מסעו עבר על פני אזמיר וכיאו ופה עכבוהו וימנו אותו לרב ומורה הוראות, מן העיר הזאת הריץ שאלתו לר' שלמה הלוי באזמיר איך לכתוב שם העיר כיאו אם ברפא, ולפי מה שנתברר אצלו היוונים כותבים השם הזה בכף רפויה, והוא השם הנכון אף על פי שאנו הספרדים קוראים שם העיר „שיאו" וגם ר' אליהו בן חיים שהיה בקי בלשון יון, כתב שהיא ממוצע בין מבטא כ' רפויה ובין מבטא חזקה, „וכן זכורני שבא מעשה לידי בצידון על אשה ששמה פלור, ונשאתי ונתתי עם הרב חמי גבריאל אספיראנסא ז"ל והסכים לתת גט ברפא, וכן מאנדרינופלא ששם אחד מנהרותיה טונג'א ושלחו גט לכאן ברפה[325]. ור' אהרן מוסיף לכתוב: וכאן שאלתי ואין מגיד לי דבר כהוגן, רק סופר אחד זקן בשנים אמר לי שזה ימים כתבו פה גט אחד בפני מוה"ר יצחק קרישקאש ז"ל, שנמצא בו בפרק עמו מוה"ר אברהם די בוטון נר"ו, וכתבו כיאו בלא רפא, והדבר תמוה מאד בעיני להאמין כזאת, וכבר אמרו לי שיש בבית גנזיו של החכם כמוהר"ר יצחק אלגזי נר"ו, העתק אחד ששלח פה הרב המובהק מיה"ז משה בנבנשת ז"ל לבית דין של אותה שעה שיכתבו כמוהו, ואם היה נמצא פה החכם יצחק נר"ו היה מתראה מהעתק זה אם הוא אתו[326].

ר' שלמה הלוי בתשובתו אמר עם הספר: „אבא היום אל העין במאי דבדיק לן מר על דבר שם כיאו, ואף כי ידעתי עמו עז ותושיה ולאו לדידי הית צריך, מכל מקום לקיום דברי מר, אמרתי אספרה שצריך לכתוב כיאו" ובסוף התשובה חתם „כי כל ישעי וחפצי להשתעשע בתורה לשם שמים, וה' יעזרנו על דבר כבוד שמו ונזכה ללמוד ולשמור ולעשות גם יחד בארץ הקדושה" הדברים האלה ירמזו על מצב האי בטחון ששרר באי הזה ובחוף אזמיר לרגלי מלחמת הויניצים ששררו בים.

בעל הזכרונות מתאר ברוב ענין המצב הנורא ההוא וכה דבריו: בהיות כי אי כיאו יש יהודים דרים במבצר, ולשנים שעברו (הדברים נכתבו בערך שנת ת"ס), נתוספו רגליים (הם אנשי החיל, ייניג'ירים), לשמירה מפחד מלחמות הערלים, וחייבו גדולי ושרי העיר את היהודים שיתנו מבתיהם קצת בתים שיחנו שמה הרגליים שבאו, וכן עשו היהודים ונתנו להם בתים אשר נפלו בגורל, ולהיות שיצא מזה פרצת שפתו הרגליים נערה אחת בת ישראל עד שהמירה דתה.

ואחר זמן, חזרו המלחמות ושבו שנית לבא פעם אחרת רגליים לשמור המבצר, וחזרו גדולי ושרי העיר לתבוע בתים מן היהודים, הסכימו הקהל בעת ההיא לבלתי תת חניה ברחוב היהודים, והשכירו להם בתים ברחוב התוגרמים, מדאגה בדבר פן ה"ו תצא תקלה כבראשונה בהיותם ביניהם, ואותו שכירות הבתים היו פורעים אותו הק"ק לפי הממון כפי העריכה, יען כי כל הנערכים היו להם בתים וקרקעות במבצר... אחר כל זה עברו המלחמות ותשקוט הארץ וכלה רגל הרגליים משם, הן עתה חזרו פעם אחרת ובאו רגליים כמאז מפחד אויב וחרב מלחמות, ובעת עיקר

323) שם, ס' ל"ט
324) שם, שם
325) לב שלמה, ס' מ"ו
326) שם, שם

עיקר פורעי המס הנערכים שפורעים יותר ממחצית העריכה, אין להם אחוזת קרקע במבצר... כי כן אסרו הגדולים ושרי העיר ליהודים בפירוש, כשהלכו והתחננו לפניהם שאין להם יכולת להשכיר בתים לכל החיל, וגם בתי היהודים לא יספיק לכולם, והשיבו השרים כיון שאתם נותנים הבתים שלכם לא נדרוש עוד מכם להשכיר מעל אחרים... אחר כל סוף הסכימו המעמד כולם כאחד, שלא לתת לרגליים בית יהודי כלל אלא ישכירו להם בתים ברחוב התוגרמים, ופרעון הבתים יהיה חציו על הבתים (כלומר, על חשבון בעלי האחוזות במבצר), וחציו על הממון כפי העריכה, וכן עשו מעשה, והטילו מס שכירות הבתים הנזכרים לששה חדשים... לפי שלא תצא פרצה משכונת הרגליים אצלם, כי אלמלא זה, לא היו מתרצים לפרוע לפי ממון כלל, כי הרגליים והשרים וגדולי העיר אינם תובעים בתים אלא ממי שיש לו בתים, לא ממי שדר בשכירות בשל אחרים ואין לו בתים. על השאלה הזאת כתב הרב המובהק אהרן (בן חיים) [327], וידרוש את ר׳ שלמה הלוי מאזמיר לחתום על פסקו „ולפי שאין מסרבים לגדול הוכרח לקיים מאמרו״.

בימים ההם צי אדיר הצרפתים שהיו בעלי ברית הכנסיה הויניצית, משל על הים התיכון, בלבד אניות הברברסקים המריצו לבלתי התנהג כשורה ולצוד האניות הנוצריות, על כן שר המלחים הצרפתי דוקשני (Duquesne) נמר בדעתו להשמידן כלה, וכאשר פגש על דרכו שמנה אניות מטריפולי של ברבריאה רדף אחריהן עד חוף האי כיאו, המושל התוגרמי נתן לו הפקודה להתרחק מן החוף ההוא וכאשר מיאן לשמוע לו, התחיל לירות כדורי תותח על הצי אדיר הצרפתי, שר המלחים דוקשני מצדו ירה כדורי אש על המבצר עד אשר החריבו עד היסוד וישרוף שני בתי מסגד, ולבקשת תושבי העיר אשר התחננו לפניו לחום עליהם, הפסיק ירית הכדורים; בינתים הגיע קאפודאן־פחה (שר אניות המלחמה תוגרמי) בלוית שתים וארבעים אניות מלחמה, שר המלחים הצרפתי הודיע אליו שלא יתרחק, עד שלא יוציאו לחפשי כל השבוים הצרפתים אשר באניות הברברסקות, ואם לא ישמעו לו ישרוף שמנה האניות האלה, עיר כיאו והצי אדיר התוגרמי, התוגרמים הכרחו להתרצות לדרישת הצרפתים, והיה זה בשנת תמ״א [328]), אז היתה עת צרה ליהודי כיאו כי היו צפוים בכל עת למלחמת הצרפתים על עירם, כי טרם שבתו האניות הברברסקיות מתחראות בימי הים התיכון, ורק אחרי שהמטירו הצרפתים כדורי אש על עיר אלגזיר (אלג׳יר), תנס, טריפולי, וחופי מארוקו הושם קץ למלחמה הזאת, בשנה ההיא או שלאחריה ר׳ אהרן ן׳ חיים התישב באזמיר ויעסק בהוראה [329]), ושם נפטר לעולמו ברעש של שנת תמ״ח [330]), ביום י״ב תמוז שנבקעה האדמה ונבלע עם הדרו ושם היה קברו (בגדי כהונה, דרוש ל״ה).

בכבר ראינו שהתוגרמים והויניצים נלחמו בעקשות עוף על האי כריתים, לפי הסופרים התורקים מקרה יחידי הוא בדברי הימים, לכבוש מקום קטן שעלה בהוצאות

327) שם, ס׳ ס״ז

328) Jonquèire, Hist. de l'Empire Ottoman דף 326—325

329) לב שלמה, ס׳ ס״ג, וס״ח, דרכי נעם, ס׳ י״ד

330) אזולאי, בערך אהרן ן׳ חיים א׳

בהוצאות כל כך עצומות אומץ לב וחסן ארוך, התוגרמים נלחמו בלי הפסק בעיר חמשת ועשרים שנה, וצרו עליו בפרק הזה שלשה פעמים, המצור האחרון נמשך שלש שנים, התורקים עשו הנסיון לעלות על החומות חמשים ושש פעמים, הויניצים אבדו חמשים אלף איש והתוגרמים יותר ממאה אלף, עד שבסוף הייניצים נאלצו לכרות ברית השלום ביום ו׳ ספתמבר 1669, אשר על פיהו מסרו כל האי לשלטן, והתורקים נכנסו לעיר הגדולה קנדיא ביום כ״ז תמוז תכ״ט.

בעיר הזאת היתה עדה יהודית מימי קדם, בעת הכבוש עמד בראש העדה ר׳ אברהם ברוך, יליד שלוניק שלמד בישיבת ר׳ מרדכי קלעי[331], בבחרותו עסק במסחר בלאריסה, בחנותו של אחיו שבתי ברוך שנמנה בין עשירי העיר, והיה הפרש ביניהם עם שני סוחרים גבריאל ומשה ן׳ יהודה, אז עמדו לדין בלאריסה, ושני אלה האחרונים יצאו חייבים במשפטם, וכאשר הגישו תעצומותיהם לפני הבית דין השלוניקי, הורה ההפך מן הבית דין הלאריסי וחייב את האחים ברוך, ור׳ אברהם בהיותו נוגע בדבר התרעם ויראה כי אין מעשה אחרי בית דין אחר, אך דבריו בטלו על פי גזרת הבית דין השלוניקי[332].

אחרי כן השתמט מן המסחר ויעסוק בהוראה, ויסע לקנדיא לשרת בתור מאריה דאתרא ושם הרביץ תורה עד אחרי שנת ת״ל, ולמרות המלחמת בלי הפסק היה שולח דבריו לר׳ ברוך אנג׳יל לשלוניק על כל הדבר הקשה בעיניו, והרב הזה היה מכברו ומוקירו וקורא אותו „החכם השלם עצום ורב״ או „טובינא דחכימי, החכם השלם ורב״[333]; לא עברו ימים רבים שנמסרה העיר בידי התוגרמים ור׳ אברהם נפטר לעולמו, ובמקומו הוקם לרב ומורה צדק ר׳ משה בכמוהר״ר מנחם אלקושטנטין יליד האי כריתים. בעת ההיא היתה שערוריה בכניא, ועל זה נשאל ר׳ משה ויריץ שאלתו לר׳ חיים בנבנשתי באזמיר ביום י״ב ניסן ת״ל, גם היה שם החכם הנגיד ר׳ דוד איריסה שהריץ גם הוא שאלתו על הענין הזה, ועל פי הוראת ר׳ חיים בנבנשתי בית דין העיר קנדיא נתנו גט וישלחוהו על ידי ר׳ יצחק צמח[334].

בעיר כניא (La Canée) היתה עדה יהודית קטנה ודלת, ובראשה עמד ר׳ משה ברדשי משלוניק שהיה תלמיד ר׳ דניאל אשטרושא[335], העיר הזאת היתה משועבדה לתוגרמה עוד משנת ת״ח שהחלה לתקוע שם יתדותיה, העדה היתה במרוצת מכתבים עם רבני שלוניק עד שהביאו את הרב הזה לעמוד בראשה, בעשרים שנה אחרי כן היה מעשה בעיר, שאיש אחד ישמעאל בן יעקב, השמיע הקול והעמיד עדים שארס את הנערה סאפירולה בת שמואל בצלאל, למרות שהנערה הכחישתו על פניו, וכאשר חקר אותו הרב משה ברדשי, הודה שהכל היה בדרך שחוק כדי להפחיד את אבי הנערה, ובכן הרב הורה שאין ממש בקדושין האלה, אך רב העיר הגדולה קנדיא ר׳ משה אלקושטנטין חרד על המקרה הזה, וישאל את פי ר׳ חיים בנבנשתי אשר ערער

---

331) קורא הדורות, דף מ״ח

332) שאלות ותשובות ברוך אנג׳יל, ס׳ י״ז

333) שם, ס׳ כ״ו, כ״ח, ס׳ ועוד

334) בעי חיי, אבן העזר, י״ג, י״ד, מ״ו

335) קורא הדורות, דף נ״ב ע״ב

ערער על הפסק הזה וכה דבריו: „ואני ראיתי תשובת החכם הרב משה ברדשי, ונפלאתי הפלא ופלא בראותי להחכם הנזכר עומד ודורש כמשה מפי הגבורה, כדברים שהם כבשונו של עולם ותלוים בו עיקרים גדולים, חותך הדין פשוט שאין לחוש אל הקדושין, מאין פנות בתלמוד, בספרים, ובפוסקים" ועל כן גזר הרב האזמרי לתת לה גט ולפטרה.

לאסון העדה הקטנה בכניא, היהודים לא היו בשלום ושלוה ביניהם, ובמעט בכל עת היו מקרים שנתקוטטו איש את רעהו, כן קרה שהעשיר מנחם לוי הרף ונדף ליהודי אחד, ותקף התיעצו הדיינים ויקנסו אותו בממון, אמנם נמצאו אנשים שכתבו הענין לר׳ חיים בנבנשתי אך לא הודיעו לו שכבר נענש וגם קבל הענש, כמעט עברו איזה חדשים ובשנת תל״א קרה מקרה בלי טהור, שהביא כבנפיו שערוריה בתוך העדה, בין האורחים שהגיעו לכניא לרגלי מסחרם, היה איש אחד ושמו אליעזר אשכנזי, ושם היה תקיף ופריץ שלמה נחום, ויפצר באשכנזי לקבל עליו משרת פרנס הקהל, ואף שלא נתרצה לזה בחפץ לב, קבל עליו המשא הכבד ההוא, וימסרו בידו כל הפצי הקהל אחרי שנרשמו בפנקס העדה; אחר איזה זמן שלמה נחום שכל מגמתו היה להתעולל ולהתנפל על חברו, שאל אותו לתת בידו שטר קבלה, וזה השיב שכבר חתם בפנקס הקהל ואין לתת שתי תעודות על דבר אחד, ועוד כי אין חפצו להיות עוד פרנס על הצבור, ויפן וילך לביתו.

המקרה הזה היה בערב שבת, והנה התאספו האנשים בחצר בית הכנסת, ולא היה שם השמש לפתוח הפתח, ושלמה נחום שהיה מבקש תואנה התרעם על הפרנס ויתלה בו אשמת השמש, והנה השמש הגיע והמפתח בידו ויתפללו ערבית, ואחר התפלה כלה חמתו באליעזר אשכנזי וישתום אותו כי ימסרהו ביד הפחה והקאדי, וביום הראשון לא אחר מלכת אל בית היניצ׳ירי אגאסי (שר צבא הרגליים), ויאמר אליו שהפרנס הוציא סכין מתחת למדו בתוך בית הכנסת ויתפוין לתקעו בבטנו, והשר הזה בלי דרישה וחקירה תפס בו ויתנהו במאסר, בעמל רב עלה בידו לצאת לחפשי אחרי שנתן ארבע עשר גרוש לכפר בעדו, לא עברו ימים רבים והאיש נחום שהיה בהתחברות ידידות עם ראשי שרי הצבא, מסר לשר ההוא את חתנו של הפרנס שמואל ליאון, עד שנאלץ לפדות נפשו בשמנה גרוש׳, ועל זה התועדו איזה יחידי הקהל יהודה דאלמידיקו, יוסף האנדלי, וחיים קופולי ויעריכו פרשת הענין לפני ר׳ חיים בנבנשתי לדרוש משפט המוסר הזה על פי דיני ישראל[336].

בין הרבנים הזקנים בקאנדיא היה ר׳ יצחק קרישקאש, ובנו היה המשכיל שעסק במסחר ושמו חיים, ואיש אחד מעשירי העיר יוסף ן׳ מאיור נתן לו את בתו לאשה, ויתן לו מאה פרחי זהב לנדוניא, ובהיות שלא נתרצה בכסף הזה בידעו שחמיו עשיר מופלג, אם הכלה נתנה לו משלה עוד עשרים פרחים בלאחר יד, ולפי מנהג העיר בימי קדם כתבו בכתובה „לפי מנהג טוליטולא" מלבד זה, נתן אבי הכלה בתור מתנה חלוטה ההנות אשר ישב בו, המקרה הזה יתן בידינו רשומים חשובים על תכונת היהודים באי הזה קדם שנספח לתוגרמה, רוב היהודים היו

336) בעי חיי, חשן משפט ס׳ צ״ב

היו ספרדים והשפה הספרדית היתה השגורה בפי המון העם, במקום היונית שהיתה פשוטה אצליהם בימי ר' אליהו קאפשאלי, עד שהנהיג לתרגם תפלות רבות ביונית כדי שיבינו העם, השפעת הספרדים היתה כל כך גדולה, עד שהאיש היום בכמוהר"ר יצחק קרישקאש ערך תלונתו לר' יעקב קאזיש, אחד מרבני האי הזה בשפת ספרדית, ובו מתאונן על חמיו וחמותו שערערו עליו אחרי מות אשתו והילד שהולידה לו, שישיב להם כל מה שקבל בעת הנשואים, בהתנגדות לתנאים הכתובים בכתובה „תקנת מולישולא", הרב הזה ר' יעקב קאזיש אשר לא ידענו טיבו ממקום אחר, חריין השאלה לר' שלמה הלוי באזמיר, ואחרי שהריצו הענין לפני רבני קושטנדינא הורו שמקרה כזה היה בקאנדיא עם האיש אליה נומיקו שמתה אשתו ועשו מעשה שכל המתנות נשארו לבעל[337].

פרק ד'

שלטן שולימאן ב' (תמ"ז—תנ"א 1687—1691), שלטן מוסטאפה ב' (תנ"א־תס"ג 1693—1703), ושלטן אחמד ג' (תס"ג־תצ"א 1703—1730)

האשכנזים כובשים בלוגראדו — שאראי של בושנה — הוויניציים כובשים המוריאה — האשכנזים כובשים אשקופית — נצחון התורקים — המלך השוידי קרלוס י"ב, והרופא היהודי דניאל פונסיקה — השלטן אחמד ג' הורד מכסאו — קושטנדינא — ר' אברהם ברודו — ר' אליעזר ן' שנג'י — ר' חיים אלפנדרי — ר' חיים קמחי — ר' יצחק ור' יוסף רוזאניס — ר' יהודה רוזאניס — ר' אפרים נבון — הרופא טוביה הכהן — העדה בשלוניק — שלש מאות בתי אבות יהודים ממירים דתם ומיסדים כת הדונמים — ר' אליהו קובו — ר' יוסף קובו — ר' שלמה אמאריליו — ר' אהרן פרחיה הכהן — ר' שמואל מודיליאנו — אגדרינופלא — ר' יצחק צרפתי — ר' אברהם צרפתי, וסוף הרבנות לבית צרפתי — ר' אברהם גירון — ר' מנחם בכ"ר יצחק — ר' שמואל פרימו — ר' משה כהן — סופיאה — ר' משה ן' ג'ימיל — דופניצא — מלחמת ווידין ופיזור העדה — מפלת בילוגראדו, והיהודים הולכים בשביה — התורקים כובשים בלוגראדו — האשכנזים כובשים אותו שנית — מצב העדה היהודיה — ר' צבי ן' יעקב (חכם צבי) — שאראי של בושנה — הנוכל נחמיה חיון — עדות חדשות — ניש — קארלוב'ה — באזארג'יק — קיוסטינדיל — איפסולה — מלחמת האשכנזים באישקופיה והיהודים — שירון — פלורינה — קאשטוריה — אולונה — ארנאאוט בילוגראדו, (ביראה) — יאנינה — ארטה — לאריסה — פטרץ — טיוה (תיבץ) — ניגרופונטי — ברושא — אמאציא — טוקאט — אזמיר — ר' יעקב ן' נעים — ר' אברהם ן' עזרא — ר' בנימן הלוי — ר' אהרן אלפנדרי — ר' אליהו כהן — מגנישיא — רודוס — כיאו — כריתים —

בסוף המאה תשבעה עשר ככר חדלה הקיסרית העשמאנית מהיות אדירה בממלכות איברופה, ולא נתנה עוד חתיתה על שבנותיה כמקדם, אשמת תויזיר

---

337) לב שלמה' ס' ל"ט

הוזיר מוסטאפה פחה השחור, וגאון לבו הביאו שואה על הממשלה הכבירה הזאת, וכמו שגזרה יצאה מלפני התולדה, תוגרמה אבדה אחת לאחת מדינותיה היותר גדולות ורחבות אשר כבשו השלטנים הראשונים בחרבם ובקשתם, מצפון נפתחה הרעה על הממלכה הזאת, ובימי השלטן מחמד הרביעי החלה להקרע לקרעים בלי הפסק עד ראשית המאה העשרים, אז שתו ומצו יהודי תוגרמה כוס התרעלה, כי אליהם נגעה הרעה על הרוב, ואחרי שאבדה ונכרתה כלה מתחת השמים העדה היהודית התוגרמית הנכבדה בבודון, אחרי שהלכו שבי לפני צר יהודי פטרץ וליפאנטו וכל ערי המוריאה, בא הגורל הנורא והמר ההוא על הקהלות במחוזות הצפון בלוגראדו, שאראי של בושנה, וידין ואישקופיא, היהודים תושבי המקומות האלה היו השעיר המשתלח לעזאזל, הם היו למטרת לחצי המשטמה בין הנוצרים והתוגרמים, ובהם נגעו כל פגעי הזמן והפכות המלחמה לרעה.

בפרק המיצרים האלה לתוגרמה, נכתר בכתר מלכות שלטן שולימאן השני בן שלטן איברהים, והוא היה כבר בן ששה וארבעים שנה, בימים הראשונים למלכותו כבר נראו אותות חלשות הממשלה, מחוץ שכלה חרב האויבים הרבים, האשכנזים מן הצפון, והויניצים בדרום, ומבפנים, מרידות החיילות בעצם עיר הבירה, ועריצים אחרים באסיא הצעירה, הוזיר הגדול סיאווס פחה בחפצו להשקיט המרידות, הפקיד משרות נכבדות בידי המורדים האלה, וישלח להונגריא את המורד ייגין־עשמאן לשר המצביא; בפרק ההוא האשכנזים שכבשו כל ההונגריא התוגרמית, צרו על בלוגראדו ביום נ׳ אלול תמ״ח (1 ספתמבר 1688), ייגין עשמאן ברח באישון לילה לעיר סמינדריא, אך האשכנזים השיגוהו שם, ובלוגראדו בעצמה נפלה ביד יורש העצר מבאואריא ביום הראשון עשרה לחדש אלול (8 ספתמבר), ותהי עת צרה ליהודים בעיר ההיא שלא היה כמוה מעולם, הרב ר׳ יוסף אלמושנינו שהחל לכתוב פסק רב הערך בימי המצור, כתב שלא היה ביכלתו להשלימו: „הפסק הזה לא גמרתיהו להיות שאימות המלחמות לא נתנוני השב רוחי״[1]), רוב היהודים ברחו מן העיר באניות על נהר הדאנוב וביבשה בעצם יום השבת פרשת „כי תצא״ שקדם כבישת העיר, כי רחוב היהודים היה מחוץ לעיר על יד הנהר, אך יהודים אחרים וביניהם הרב יוסף אלמושנינו שלא הפצו לחלל יום השבת נשארו על מקומם, וביום הראשון גברה יד יורש העצר מבאואריא. וכה ידבר בעל הזכרונות: „ופתע פתאום באו אויבים עלינו, וישב ממנו שבי... טף ונשים, בחור ובחורה מכאן, זקן וזקנה מכאן, יתום ואלמנה, ואנחנו בתוך הגולים ארבעה (צ״ל ארבעים) וחמשה בעלי בתים... ביד איש עתי שר הרכב ופרשים על כלו... ושם שם צר ואויב להוליכנו אל ארץ אחרת וממדבר מתנה״[2]), ככה נהגו השבאים את יתר שארית הפלטה מעדת בלוגראדו לנקולשבורג, וימכרום לעבדים ולשפחות, ובני העדה ההיא השטיעו על השקלים לפדיון שבוים ויפדו אותם במיטב כספם. בעת ההיא בעצמה הנסיך לודויג מבאדין נלחם עם הפחה של מדינת בושנה, ובסוף

1) שו״ת עדות ביהוסף, ח״ב דף ק״י ע״ב

2) שם, שם, הקדמה בן המחבר, ועוד ראה אזולאי, שם הגדולים, בערך יוסף אלמושנינו

ובסוף חדש אלול צר על כושנה שאראי, ותנתן העיר בידו, אך היהודים בשמעם מה שקרה לאחיהם בבלוגראדו מהרו רובם ככולם לעזוב את העיר[3].

ומצד הדרום, הויניצים שכבשו כמעט כל חופי הים בחצי האי מוריאה, אזרו ח״ל לנסות כחותיהם לכבוש גם חופי הים כתסליא, ועד שלוניק שלחו אניותיהם וחצי אריה, אך כל עמל שר המצביא מורוסיני עלה בתהו לפני שלוניק, קנדיא, וניגרופונטי (אגריפון), רוב היהודים ברחו מן העיר ההיא מפחד המלחמה אל הערים הקרובות[4], אך תילות התוגרמים האסיצו את לבם ויגרשו את הצרים עליהם, אחרי שהכו אותם ויהרגו מיטב גבוריהם וביניהם שר החיל קיניגסמארק כובש המוריאה[5] (כשנת תמ״ה).

בשנת תמ״ט (1689) המלחמה ההלה עוד הפעם בין הקיסר ליאופולדוס ושלטן שולימאן, למרות הפיץ תוגרמה לשביתת מלחמה, ועוד הפעם גברה יד האוסטריים והאשכנזים, השלטן הפקיד את מושל סופיא ערב־ריג׳יב־פחה לשר החיילות על נהר הדאנוב, אך האויבים הכו אותו ויקחו מידו וידין וסביבותיה, גם בעיר הזאת שאמרו עליה שלא נכבשה מעולם מן היום שנספחה לקיסרית העשמאנים, הצרו הנוצרים את היהודים עד מאד, וכן כבשו האי הקטן הקרוב לוידין עדת־קאליסי, ומן היום ההוא נשבת הישוב היהודי כאי ההוא.

ובמוקדון האשכנזים גברו חילים ויפרצו עד העיר אישקופיא[6], אשר נפלה בידם בעוד איזה ימים, אז הכרחו היהודים לברוח מן העיר בחפזון, ויעזבו כל חפציהם ובתיהם מלאים כל טוב[7], עד שהיה לפתגם בפרק ההוא לאמור: עוד מלחמה אחרת והאויב יקרב עד חומות עיר הבירה, בעת ההיא היתה אסיפה גדולה מראשי המלכות באנדרינופלא, ויחליטו להסיר את הויזיר הגדול מוסטאפה פחה, ולהפקיד במקומו את קיופרולו מוסטאפה, אחיו הצעיר של אחמד קיופרולו כובש אי כריתים, וכמו קסם היה שם הויזיר החדש, כמו שרק לבני המשפחה הזאת ניתן לרומם ולהאדיר קיסרית עשמאן, כמעט לקח בידו רסני הממשלה, עשה תקנות הדשות וסדרים הגונים, להרבות הכנסות האוצר שהיה עד היום ההוא ריק אין בו כסף, הוא הרשה המסחר בכל המקצועות שהיו אסורים עד היום ההוא, „הקוראן אינו אוסר דברים מסוג כזה, המשא ומתן נתונים הן לפי הפיץ הקונה והמוכר" התקונים האלה הועילו הרבה לרומם ולהרחיב המסחר ובפרט ליהודים ולנוצרים[8], וכאופן כזה היה נקל לו לעשות סדרים חדשים בגביית הכרגא לפי הוגם של הפורעים.

אחרי כן הויזיר קיופרולי חשב כי כבר הגיעה העת לערוך המלחמה עם האשכנזים, הוא אסף אנשי חיל וילחם עם שר הצבא שינקינדורף ויגרשהו מרכסי ההרים של דראגומאן בחדש אב ת״ן, בראשית שנת תנ״א צר על ניש ועל וידין שנפלו בידו, ובחדש ניסן צר על בלוגראדו, ואחרי שנים עשר יום

3) וכאשר קרבה סקורת העיר שאראי ותבוא גם היא במצור מאנשי חיל הקיר״ה... הלך לו ארוני אבי ופנה מאותה מדינה (מגילת ספר, דף כ״ב) עוד ראה שו״ת חכם צבי ס׳ מ״ב וקי׳ משנת תמ״ט

4) סרה מטה אהרן, ח״ב ס׳ פ״ז, בגדי כהונה, דרוש ל״ד

5) Turquie, דף 209

6) Jonquière מאת Hist. de l'Emp. Ottom., דף 340

7) פרח מטה אהרן, ח״ב ס׳ נ״ה, נ״ז, ק״ט

8) Jonquière דף 341

יום ניתנה העיר בידו, אז רבת השמחה בלב העשמאנים שכבר שכחו כמעט הנצחונות על עמי הנוצרים, והיו קוראים העיר הזאת „דאר אל־ג'יחאד" (גן המלחמה הקדושה), הויזיר קיופרילי שב לעיר הבירה מעוטר בעצי פרחי הנצחון, הכאן של קרים שלים־גיראיי מצדו נלחם במדינת סרביא, ויכה את המורדים הסרבים שנתנו ידם לאשכנזים ויפיץ אותם לכל רוח, אך בשמעו כי מת בנו נורידין אחמד גיראי, עזב כסא ממלכות לסעדית גיראי, וילך למיכה להשטתח על קבר מחמד, ואחרי כן התישב בקושטנדינא ושם הכיר את הרופא טוביה הכהן שהיה לו לרופא ימים רבים.

בעוד שהתגרמים גברי הילים על האשכנזים בסרביה, מוקדון, והונגריא, הויניצים מצדם שראו כי תוחלתם נכזבת להחזיק מעמד במוריאה ותסליא, צרו על העיר אוילונא באלבניא ויכבשו אותה[9], היהודים הוכרחו לברוח מן העיר בחפזון ויעזבו כל הונם ובתיהם והפציהם, ורובם התישבו בעיר הקרובה יאנינה[10]. ויותר משנתים ימים עמדו שם הויניצים ולא השאירו עקבות הקהל היהודי בעיר ההיא.

הויזיר קיופרולו אחרי שובו לקושטנדינא, החל להכין את עצמו לעלות למלחמה על האשכנזים, והנה חלה השלטן שולימאן השני כחלי כבד וימת אחרי איזה ימים, בט"ז לחדש סיון תנ"א (23 יוניו 1691), בן תשע וארבעים שנה.

השלטן שולימאן השני הוריש המלוכה לאחיו הצעיר אחמד השני, אמנם לרגלי הכנות המלחמה נדחה הג עליתו על כסא המלוכה עד יום השבת שבעה עשר בתמוז תנ"א (14 יולי 1691) בעיר אנדרינופלא, בהיות כי שם נאספו כל שרי הצבאות ושרי המדינות כמו בן הויזיר קיופרולו, שהיה בפרק ההוא בסופיא, ושם נכתר בבית המסגד איסקי־ג'אמי, ראשית פעולתו היה להסגיר בכלא את הרופא היהודי המומר לדת מחמד תאיאט־זאדי, שהיה בזמני רופא השלטן מחמד הרביעי והמליץ בין השלטן ושבתי צבי, וכן היה רופאו של השלטן שולימאן, ועליו הוטל החשד שלא השגיח כראוי על הולי אדוניו השלטן, ויהי בבית הכלא של השבעה מגדלים עד יום מותו[11].

אחרי כן החלה המלחמה בצפון הממשלה בהונגריא, הויזיר הגדול קיופרולו בראש הצבאות הכה האשכנזים, וילהיב לבות אנשי החיל בדבריו החוצבים להבות אש, אמנם האשכנזים גברו הילים ויהרגוהו כי הכירו אותו בתוך הנלחמים, אז רפו ידי אנשי החיל התוגרמים וינוסו לנפשם, אחריו נסנה לשר השרים חאג'י־עלי פחה ואחריו ביוקלו־מוסטאפה פחה, בימיו היו שרפות גדולות בעיר הבירה בשנת תנ"ג בחדש סיון ובחדש אלול, ולפי ההשערה היה באשמת הקאימאקאם של העיר, על כן הסירו אותו ממשמרתו ויפקידו במקומו את חליל אחמד פחה, האיש הזה שהיה אדוק באמונתו, במעט הורם למשמרתו נתן פקודות מוזהרות ליהודים ולנוצרים כדי להבדילם מן המחמדים, שלא ללבוש בגדים צבועים, מנעלים ברתיים, וכובעים של אדרת זיבלין, ולהסתפק בלבושים שחורים

9) Turquie, דף 202

10) פרח מטה אהרן, ח"ב ס' ע"ב

11) Turquie, דף 203

שחורים דוקא, וכן לשים על כנפי בגדיהם פעמונים כדי שיצלצלו כעברם ברחובות, ועוד הכביד אכפו עליהם באיסור לרכוב על סוסים בתוך העיר[12]), אמנם לאשר היהודים והנוצרים, שר המחוז הזה לא עמד ימים רבים על כנו, ויוסר בפקודת הוזיר הגדול שקנא בו בראותו שהיה חביב בעיני המחמדים, אך גם הוזיר העלה עליו חמת השלטן ויסירהו ממשמרתו בט״ז אדר תנ״ר (13 מארס), ולא האריך ימים, וכן יספר הרופא היהודי טוביה הכהן „שנקראתי בלילה אל המשנה ביוקלו מוסטאפה פאשה והגיד לו איך מרבוי קיטור הנחלים שבחצרו הנכנס כאפיו, הרגיש פתאום כאב כאילו תקעו יחד ברקותיו, עודני מדבר עמו לומר אליו כזה תעשה, נתאלם פתאום... ויהי בהאיר היום שלחתי אחד ממשרתיו אל רופא המלך יר״ה, כי יראתי לעשות לו שום רפואת... ואמרתי לכל שרי המלך יר״ה הנאספים שם איך לדעתי אין לו שום תקנה, אבל רופא המלך אמר לא כן, אלא ארפאהו בהקנים ובהזקת דם, ולא עלתה לו כי ביום השביעי מת[13]), בשנה ההיא הויניצים כבשו אי כיאו מידי חוסיאין פחה, אך כאשר נודע האסון הזה, שר הצבא התוגרמי שלח הצי אדיר ואניות מלחמה הרבה ויקח האי מידי הויניצים, לא עברו ימים רבים והשלטן אחמד חלה את חליו פתאום, וימת ביום השלישי כ״ג שבט תנ״ה (6 פיברואר 1693), אחרי מלכו שלשה שנים ושמנה חדשים, ובמקומו נכתר שלטן מוסטאפה השני בן השלטן מחמד הרביעי.

השלטן החדש היה אמיץ לב, בכתב המלכות שפרסם שלשה ימים אחרי מלכו הודיע גלוי לכל עמו, שרצונו וחפצו לעמוד בעצמו בראש התהלוכה המדינית, ושלא יפקיד עסקי הממשלה בידי השרים כאשר עשו השלטנים האחרונים שקדמוהו, וכן הגיד שברצונו לערוך מלחמה עם האשכנזים וללכת בעצמו בראש צבאותיו, באותה השעה שר המלחים הזסיאין מיזומורטו נלחם עם הויניצים ויכבוש אי כיאו שנפל שנית בידי הויניצים בימי השלטן אחמד ב׳; השלטן בעצמו עלה למלחמה בהונגריא ויכבוש העיר הבצורת ליפפא ואיזה מקומות אחרים, ויכה את שר הצבא האוסטרי ויטיראני, ואחרי כן שב לעיר הבירה מעוטר בפרחי הנצחון, ובחצי האי קרים התרתרים גברו חילים, עד שגם הקיסר הרוסי פיטר הגדול נאלץ לברוח מעיר אזוף שהביא במצור ימים רבים.

בשנה אחת אחרי כן הקיסר פיטר שב עוד הפעם ללהוב על עיר אזוף בראש ששים אלף אנשי חיל, ותנתן העיר בידו, בעת ההיא השלטן מוסטאפה עלה עוד הפעם למלחמה במדינת הונגריא, אמנם נגף לפני שר הצבא האשכנזי איגיניו וימלט לטימישואר, אך השר איגיניאו רדף אחרי התוגרמים עד מדינת הבושנה, וישרוף עיר בושנה־שאראי (תנ״ז), אז נקרא השר דאלטאבאן־מוסטאפה פחה להתנגד לאשכנזים ויעלה בידו לגרשם ממדינת הבושנה, בעת ההיא הפקיד השלטן את חוסיאין קיופרולו לוזיר הגדול לאשר והצלחת הממשלה, ויעלה בידו להשבית המלחמה ולחתום ברית השלום עם האשכנזים והויניצים בקארלוויטץ ביום 26 יאנואר 1699 (כ״ו טבת תנ״ט), אך השר הזה לא עמד ימים רבים על כנו, ויפטר מרצונו הטוב, ובמקומו הורם שנית מוסטאפה־דאלטאבאן פחה, השר הזה שהיה מתחלתו אדם פשוט

12) שם, דף 505—206 13) מעשה טוביה, דף קי״ז

פשוט ולא ידע לכתוב ולקרא, אך היה גבור חיל, הצטין מימי עלומיו בנצחונותיו על הערבים אצל בצרה, אחרי כן הורם לשר המחוז בארם צובא, ובסוף לשר הצבא בבושנה, הוא היה אדוק באמונתו וירדוף היהודים בחרש עליהם גזרות ישנות, שלא לשים מנעלים ברתם, ולא מגבעות מבגד אדום מרוקם בזהב לפי תכנית התרתרים, ובסוף גזר עליהם שלא לכסות הראש והרגלם כי אם בבגד או בעור שחור[14]), ובני דורו מהארים אותו שהיה אכזרי עד הקצה האחרון כמו שהיה אמיץ לב וגבור מלחמות, אמנם לא עמד ימים רבים על כנו, השלטן נמלא עליו חימה ויגזור עליו משפט מות. ובמקומו הורם לויזיר הגדול השר ראמי־מהמד פחה.

כמו ששר השרים הקודם הצר לישראל, השר הזה אהב אותם, ובעל הזכרונות טוביה הכהן יספר ברוב ענין שהיה רופאו של הויזיר הזה: „המשנה הגדול ראמי פאשה אשר בחר בי מכל רופאי הארץ להיות לפניו, וגם הטיב בעבורי לאחינו בני ישראל הדרים בארצות האלו״[15]), השר הזה אהב השלום ויסתפק לעשות סדרים חדשים ותקונים רבים, עד שהעשיר אוצר הממשלה, אמנם באופן הזה הביא עליו משטמת השרים והפחות רודפי עושק ושוחד, שהתרגלו באלה ולא יכלו עוד לשלוט בעם ככל העולה על רוחם, נוסף לזה היניג׳ירים התאוננו בכל עת, שהשלטן מוסטאפה שהחל מלכותו במלחמה, השתמט אחרי כן וינוח בארמונו בבית נשיו ופלגשיו באנדרינופלא, המתאוננים האלה נאספו ויהיו למורדים, ויפרצו עד העיר הבירה השניה כמלכות אנדרינופלא, ויודיעו גלוי לשלטן שרצונם להסירו, ולהמליך במקומו את אחיו הצעיר אחמד, השלטן מוסטאפה הסכים לדברי המורדים מבלי לנסגם, ויותר על מלכותו והיה זה ביום השלישי תשע באלול תס״ג (22 אגוסט 1703), אחרי מלכו שמנה שנים, היניג׳ירים אסרו אותו ואת ארבעה בניו בארמונו וימת שם ביום כ״ג טבת תס״ד (31 דקמבר 1703).

ביום הרביעי עשרה להדש אלול תס״ג, שלטן אחמד השלישי בן שלטן מהמד הרביעי נכתר בכתר העשמאנים, הוא הראה פנים שוחקות למורדים שהעלוהו על כסא המלוכה, כל עוד שהרגיש בעצמו שהיה היותר הלש, אך כמעט לקח בידו רסני הממשלה, הרחיק מעליו ראשי המורדים ויעש סדרים חדשים, הוא החליף בשנה הראשונה למלכו ד׳ ויזירים, וביניהם קאלאיילי־אחמד־פחה שעמד על כנו שלשה חדשים, ובפרק הקצר הזה עשה מעשים מזרים, הוא מכר בכסף מלא היושר לשים מצנפות שונות או לנעול מנעלים שונים לבני הדתות השונות[16]), כמובן גם היהודים היו במספר הקונים הזכיות האלה ברצי כסף. אחריו הורם לשר השרים מהמד־באלטאג׳י או פרינק מחמד, ונקרא באלטאג׳י או חוטב עצים בהיות שבתהלתו עסק במלאכה הזאת בארמון המלכות.

הרופא טוביה הכהן היה יוצא ובא בארמונו, וכה יספר בזכרונותיו: „וזה עלה בנסיוני בנער אחד מרואי פני המשנה ושמו פרינק מחמד, שחשש בראשו זמן וזמנים בכאב אכזרי, ונקראתי מאת האיש אשר על בית המשנה לרפאות את הנער הנזכר, והגדתי להם איך בלי ספק יש מורסא במוחו... והנה כהאיר היום הגידו

מעשה

14) Hammer, קורות התורגמה חלק XIII דף 82 — 15) מעשה טוביה, דף פ״ד

16) Turquie, דף 320

מעשה זה למשנה הנדול הנזכר יר״ה, וגם נקראתי שנית בכבוד גדול[17]), אחריו נמנה לשר השרים ג׳ורלולי עלי פחה שעמד ימים רבים על כנו, ובחדש ניסן תס״ח לקח לאשה את הנסיכה איסיני בת השלטן מוסטאפה, על כן נקרא דאמאט־עלי־פחה (חתן־עלי), והקרבה הזאת החזיקה עוד מעמדו, אמנם הויזיר הזה מלבד שלא הועיל הרבה לממשלתו, הצטין ברוח שנאתו ליהודים, ובשנת תע״ה כאשר העלילו על שלשה יהודים בעיר הבירה שנתנו פירות ומטתקים לילד אחד בן עשרה שנים, הבן הקטן של הקהייא־ביי, למען יבוא אחריהם לביתם לקחת דמו לצרכי המצות, ולמרות שלא נמצאו עדי ראיה, הויזיר בלי חקירה ודרשה האמין לדברי הילד הקטן הזה, ויחרוץ משפט מות על שלשה היהודים חפי פשע האלה[18]), כשנה אחת אחרי כן הוסר ממשמרתו ובמקומו הורם באלטאג׳י־מחמד פחה כפעם השניה.

בשנת תס״ט (1709) המלך השוידי קארלוס י״ב, שהיה במלחמה עם הקיסר הרוסי פיטר הראשון, הוכה בסביבות פולטאכ׳ה וימלט למחוזות תוגרמה, אז עלה בדעתו להקים נגד הממשלה הצפונית רוסיא כל שכניה, ולהצר לה מסביב ומכל עברים כדי להחלישה טרם שהתחזק, למטרה הזאת בקש להמשיך אליו אהבת תוגרמה בהתנגדות לרוסיא, וישלח לקושטנדינא את בא כחו הקונדי פוניאטוב׳סקי, להסב לב השלטן אחמד השלישי ושרי המלכות, כהגיע הציר הזה לעיר הבירה, היה הויזיר הגדול מחמד־באלטאג׳י או פרינק־מחמד, איש בלי תרבות שהורם בפעם השניה למשרת שר השרים.

בעת ההיא היה בקושטנדינא האיש היותר מצוין, הרופא היהודי דניאל פונסיקה בעל דברים ובקי בתהלוכות המדיניות, הוא נולד באו־פורטו בפורטוגאל בערך שנת תכ״ח ממשפחת אנוסים, בילדותו התחנך בדת הנוצרים והיה להגמון, וכאשר גדל נגלה לו בסתר שהוא מגזע ישראל, מן העת ההיא לא ידע שלו בנפשו ותשוקתו היתה עזה לשוב לדת אבות אבותיו, ויברח לפאריס ושם למד חכמת הרפואה, בשנת ת״ס בערך הגיע לקושטנדינא ובהיותו בקי בשפה הצרפתית, נתקבל להופא ציר צרפת פיריול (Fériol), ואחריו דיסאליור (Disalleurs); בקושטנדינא נכנס בתורת ישראל[18a]). בהיותו חכם גדול ובקי במלאכתו, היה לו משא ומתן בין שרי החיל וגדולי המלכות, באותה השעה שהיה שם הרופא היהודי טוביה הכהן, נכבד ורם בעיני השרים והויזיר הגדול; על ידי ציר צרפת נודע לו מטרת המשלחת השוידית, ובהיותו בקי בענינים המדיניים בתקופה ההיא, עסק שכמעט כבר נשכח זכרו בין יהודי תוגרמה, על כן הבין כל התועלת שתוכל להמשך לקיסרית העשמאנית, אם תבוא לידי גמר מחשבת המלך השוידי קארלוס תשנים עשר, ויתמסר בכל נפשו אל ההצעה הזאת, באמצעיותו קבלה אם השלטן מכתבי המלך קארלוס ותעיין בחפץ לב בם, ויהודית אחת סוכנת ומוכרת תכשיטים הפצים יקרים לנשי השלטן, שהיתה יוצאת ובאה בארמון הנשים, מלאה את תכן המכתבים האלה, ולפי מה ששם הרופא

17) מעשה טוביה, דף קי״ז

18) Hammer, חלק XIII דף 285

18a) כרמולי, Histoire des Médecins juifs, Maraquis d'Argens, Mémoires, fol. 114

הרופא פונסיקה בפיה היתה מספרת ברוב ענין לאם השלטן, דברי מלחמות המלך האמיץ לב קארלוס, הנודע אצל התוגרמים בכנוי „דימיר־באש" (ראש ברזל) עם „אק־ביוק" (שפם לבן) כנוי לפטר הרוסי, השלטנה הזאת ששמעה ברצון הספורים האלה, בהתלהבותה היתה קוראת המלך השוידי ארסלאנים (האריה שלי), ולבה היה נוטה להוציא מן המחשבה לפיעל עצת קארלוס הי"ב, ותבטיח למלא חפצו להפקיד אצלו אנשי חיל, ללוותו לעבור בלב מדינת רוסיא מבנדר עד השוידיא, אך המלך השוידי דרש להפקיד אצלו חמשים אלף אנשי חיל תוגרמים, ולזה לא נאותו שרי המלכות, על כן נשאר בבנדר ימים רבים, ומחשבתו לא יצאה לפועל, למרות התאמצות הרופא פונסיקה ועצת ציר צרפת והכאן הטרטרי[18b]).

דניאל פונסיקה בהיותו בקושטנדינא היה בהתחברות עם היווני אלקסנדר מאורוקורדאטו, שהיה תרגמן בחצר השלטן, והחכם היוני הזה הכיר כשרונותיו והיה מוקירו ומכבדו, אך הוא נאסף אל עמיו כמעט בעת שתגיעה לעיר הבירה משלחת המלך השוידי, נראה הדבר שהרופא פונסיקה על ידי התחברותו עמו, נודע גם כן אל בנו יוהן־ניקולה־מאורוקורדאטו, שנמנה לנסיך המולדאויא ואחרי כן לנסיך הואלאכיא (ת"ע 1710[18c]), וכאשר עלה על כסא המלוכה בבוקארישט, בראותו שאין רופאים מומחים שם שלח ויביא את הרופא דניאל פונסיקה להיות רופאו[19]), כשנתים ימים אחרי כן האוסטריים אסרו את הנסיך הזה כאסיר מלחמה, ואך בשנת תע"ד (1714) שלחו אותו לחפשי, בעת ההיא שב הרופא פונסיקה לקושטנדינא, ובהיותו נודע בעיר הזאת כמומחה במלאכתו, נמנה לרופא השלטן אחמד השלישי, עד היום שהורידו אותו מכסא המלכות (תשרי תצ"א) ואז שב לפאריס. הסופר הצרפתי וולטר הנודע ברוח שנאתו לישראל הכיר אותו והשתעשע בחברתו ויכתוב עליו: „חכם שאינו רודף אחר הבצע, עסקן, ואולי הפלוסוף היחידי בעמו[19a]), כנראה הוא נפטר שם זקן בערך שנת ת"ק.

הויזיר באלטאג'י מחמד, שלא הבין התועלת שיכולה לתמשך לתוגרמה אם היה יוצא לפועל מחשבתו, לצער שמע לעצתו לערוך מלחמה עם פטר הראשון, הרוסים הכו בסביבות הנהר פרוט, והתוגרמים הצרו אותם מסביב. הקיסר פטר בראותו המצב הנורא שהיה בו עד שלא נשאר לו שום תקוה, היה כבר נכון להמסר ביד האויב, אז נסתה הקיסרית קאתירינה לבדה האמצעי היחידי להושיעו ממצוקתו, היא אספה כל תכשיטיה והאבנים היקרות שהיו לה, ותשלחם בתור מתן בסתר לויזיר הגדול, לקנות לבו לכרות ברית שלום עם רוסיא, הויזיר הזה הבוגד בעמו ונוטה אחרי השוחד, נאות למלא את דברי הקיסרית, ולמרות כל התנאים והתועליות הנראים לעין שנמשכו לתוגרמה בברית הזה, אין לכחד שאשם הרבה, ולא השתמש בשעת הכשר להכות על קדקד האויב התמידי, שהיה

עתיד

18b) Turquie דף 322, Hammer, חלק XIV.
18c) Voltaire, Histoire de Charles XII.
19) Hormusachi, Docum. privitoare la istoria Românilor, חלק V 22
19a) Voltaire, שם

עתיד לעמוד לשטן לקיסרית העשמאנית, ולנתח הממשלה הזאת לנתחים[19b], השלטן אחמד נמלא חימה על הויזיר ויסירהו ממשמרתו, ויפקיד במקומו את חוג'ה־איברהים ואחריו את דאמאט־עלי־פחה, בימיו כרתה תוגרמה ברית שלום עם רוסיא לזמן חמשה ועשרים שנה, וכראות המלך השודי שמחשבתו לא קמה, שב לארצותיו בראשית שנת תע"ה (ספטמבר 1714).

הויזיר החדש שהראה בתחלה פנים שוחקות אל השלום, יעץ השלטן לערוך מלחמה עם ויניציא, ויעלה בידו לכבוש חופי המוריאה ואי ניגרופונטי שהיו איזה זמן בידי הוניצים, אחרי כן ערך המלחמה עם האשכנזים בהונגריא, אך שר הצבא היותר גדול בדורו הנסיך איג'יניו, הכה את חילות השלטן בסביבות פיטר־וארדין, (אב תע"ו), והויזיר דאמאט־עלי מת כגבור על שדה הקרב, אז אזרו חיל האשכנזים לרדוף אחרי העשמאנים, ויצורו על העיר טימישואר בעוד ארבע וארבעים יום, ובעצם יום שמחת התורה תע"ז (13 אוקטובר 1716), נמסרה העיר בידי הנסיך איג'יניו, על פי דברי הברית יצאו כל אנשי החיל והתוגרמים את העיר, כעוד שהורשה ליתר נתיני תוגרמה יונים, ארמנים, אלבאנים, ויהודים לשבת בעיר[19c]. חלק אחר מחיילות האשכנזים צרו על עיר בלוגראדו, הויזיר החדש חליל־פחה נסע בראש חייליתיו לעזרת העיר, אך הכה עד בלתי השאיד לו שריד ויסוג אחור, ושני ימים אחרי כן נמסרה העיר בידי האשכנזים, ביום החמשי י"א אלול תע"ז (18 אוגוסט 1717), התוגרמים יצאו את העיר עם כל חפציהם[19d], וכנראה חלק גדול מהיהודים יצאו עמם ויתישבו בסופיאה, וידין, וניש, התוגרמים בצרו שתי הערים האחרונות האלה, שנחשבו בפרק ההוא ערי הגבול, על פי דברי הברית בין אשכנז ותוגרמה בפאסארוויטץ ביום כ"ד אלול תע"ה (21 אוגוסט 1718), בעת ההיא התישבו איזה משפחות יהודי תוגרמה בעיר וייגה, בהיותם מובטחים לחיות בשלוה ולעסוק במסחר, מבלי מפריע על פי תנאי הברית עם אשכנז, המשפחות המועטות האלה שמו אבן פנה ליסוד העדה היהודית־תוגרמית בוייגה העומדת עד היום. לפי הזכרונות היותר קדומים ראשי העדה היו אברהם קאמונדו, אהרן ניסן, ונפתלי אשכנזי מקושטנדינא, והאיש היותר מצוין בדורו דייגו די אגילאר שלא נתבררו עד עתה תולדותיו כראוי, ושלפי התורה היה מראשי ההגמונים בספרד, מצאצאי אנוסים שהשק נפשו לשוב לדת אבותיו, וכבואו לויינה התיהד ויסב את שמו משה לופיס פירוירה[19e].

אחרי שביתת המלחמה עם אשכנז, התוגרמים לטשו עיניהם על פרס, המדינה הזאת היתה במבוכה גדולה, המרד ומלחמת אזרחים שררו בה, ותוגרמה מצאה שעת הכשר לכבוש ערים רבות, אך באחרונה גברה יד השאך תחמסף, וישלח צירו לקושטנדינא לבקש השלטן להשיב אליו כל המדינות שכבש, אז החלט

19b) Turquie דף 322

19c) שם, דף 327 19d) שם, דף 328

19e) עתון Neuzeit לשנת 1888, גליון 15, ועתון Luzero de la paciencia להעורך ר' אליהו קרישפין טורנו-סיבירין 1885 גליון ג'-ד', מזרח ומערב ירושלם תרצ"א, ועוד ראה חלק ח' פרק א'.

החלט במועצת השרים לערוך המלחמה עם פרס בכל תקף, הוזיר והחילות יצאו מקושטנדינא למגרש אישקוטאר, ויחכו יום יום שיבוא גם השלטן להלוות אליהם, וכראות אנשי חיל שהוא מתרשל לבוא אליהם, החלו להתאונן ולרגן באהליהם, אז קם איש ייניג׳ירי פשוט ושמו פאטרונה־הליל ויאסף כאלף איש, וילך אל בתי הכלא ויוציא להפשי את כל האסורים שנלוו אליו, וילכו הלוך וקרב אל ארמון המלכות, לדרוש מאת השלטן בחזקת היד למסור בידיהם את כל שרי המלכות, פתאום יצא הקול בין המון העם: יחי השלטן מחמוד! וכלם כאחד קרבו אל הארמון, ויוציאו משם את הנסיך מחמוד בן שלטן מוסטאפה, וימליכוהו במקום השלטן אחמד השלישי, והיה זה ביום השלישי א׳ לחג הסכות תצ״א (28 ספטמבר 1730 — ט״ו ריביול־איול 1143 להיג׳ירה).

בימי השלטנים שולימאן השני ואחמד השלישי, מצב כנסת ישראל בתוגרמה בכללו היה מעינה מתקופת הירידה, ונראה קצת נטיה לטובה, פה ושם רואים אנחנו רופאים יהודים עושי דברי השרים וגדולי המלכות, ותקיף אחד הרופא פונטיקה שהתערב בתהלוכה המדינית, המסחר עלה כפורחת בידי היהודים, בתי דפוס נהדרים נוסדו בקושטנדינא ויתר ערי המדינה, אשר הוציאו לאור ספרים יותר רבים ויקרים בערך מכל מה שנדפס בדור שלפניו, אמנם מצד אחר, אין להכחיש שעדות רבות סבלו הלאות עצומות בהיותן על הגבול, וכהן נגעו לרעה כל פגעי המלחמות התמידות בין המחמרים והנוצרים, כפרט בצפון הממשלה עם האשכנזים, ובדרום בחצי האי הבלקאני, במוריאה ואיי הים עם הייניצים.

בעיר הבירה היהודים הצטינו על הרוב בחריצותם, אמנם לפעמים היו איזה יזירים ששמו מכשולים לפניהם, נוסף לזה היו בעיר הבירה שרפות ברחוב היהודים, עד שאמרו שהיו יותר ממאה וארבעים בימי השלטן אחמד השלישי, וחמשה פעמים נבנתה כל עיר הבירה כמעט מחדש[20]. לפי דברי הסופר האמר רוב השרפות היו ברחוב היהודים, האסון היותר גדול היה בשנת תס״ד[20a], ובליל יום ו׳ כ׳ אלול תע״ח (19 אגוסט 1718)[20b], עלו על המוקד כמעט כל מושבות היהודים וספרים וכתבי יד יקרים היו למאכלת האש[21].

בין הרבנים היותר חשובים בפרק ההוא בקושטנדינא בתקופתו של ר׳ משה בנבנשתי, היה ר׳ אברהם בן ר׳ אליהו ברודו, ממשפחתו של ר׳ אשר ברודו משלוניק וזקן המשפחה היה ר׳ אברהם ברודו הראשון, הוא נולד בקושטנדינא בערך שנת שפ״ת, ומימי נעוריו נמנה בין הרבנים ומורי ההוראה בעיר הבירה, בין המון העם היה נקרא בשם ג׳ליבי[21a], בשנת תי״ג כבר החל לחתום בפסקי הרבנים בקושטנדינא, והיה בא במשא ומתן בעסקי הלכה עם ר׳ משה בנבנשתי, אשר היה מוקירו ומכבדו (פני משה, חלק א׳ וחלק ב׳ ס׳ כ״ז וס׳ ק״ג, חלק ג׳, דיני נדה ועיגונא). ור׳ מרדכי הכהן ממצרים

בספרו

20) Turquie דף 328; Hammer, Gesch. d. Osman. Reiches, חלק XV דף 362

20a) כתונת עולם, חלק א׳ ס׳ ס׳ 20b) Turquie דף 328

21) „זה טופס מה שמצאתי אחר השרפה מתוך פסק אחד שכתבתי שנת התע״ג, ולא נמצא אלא זהי (כתונת עולם, חלק א׳ ס׳ ע״א), אזולאי שם הגדולים בערך אליעזר ן׳ שנג׳י.

21a) אבן תחועים, דף פ״ו

בספרו דרכי נועם (סי׳ ס״ב ס״ד), וכחלק אבן העזר, כתב אליו: „מופלא סבסנהדרין, אחד מיוחד בדורו (כלשון מליצי ונופל על הלשון כשם משפחתו ברודו), שמעתתיה נהירין ליה כזקוקין דנורא״. הרב הבלגרדי ר׳ יוסף אלמושנינו קורא אותו: החכם השלם רב עצום[22]), בתקופת התנועה של שבתי צבי, הוא היה אחד מן המאמינים היותר אדוקים, ולפי זכרונות הרופא אברהם מיכאל קרדוזו: „החכם ר׳ אברהם המכונה ג׳יליבי ברודו, שקבל אלהותו של הקב״ה ששה חדשים, ולבסוף שאל מה להאמין בשבתי צבי, כי בראשונה החזיק באמונתו, ואחר כך ברח ממנו״, וכן נראת בכתב החוזר שערכו רבני קושטנדינא לקהלת אזמיר בשנת המשביע כטוב (תכ״ז), למען ירדפו את המאמינים בשבתי צבי, חתום גם ר׳ אברהם ברודו ואחיו ר׳ משה[23]).

השליח השבתאי אברהם מיכאל קרדוזו בהיותו בקושטנדינא בשנת תמ״ז־ח׳, התאמץ להפוך לב ר׳ אברהם לתורה השבתאית, ולפי דבריו השיג מטרתו במדה ידועה:[24]) „אתן לך העצה הנכונה, כאשר עשיתי להחכם ר׳ אברהם המכונה ג׳יליבי ברודו... ובעת ההיא חזר להכות בלבו ניצוץ אמונה, ואני אמרתי לו שעל כל פנים בידיעות ואמונות סוד האלהות של הקב״ה, הסכים (שבתי צבי) באמת ובצדקה, וכל ענין המשיח למה הוא טורח שכלו? כי אם מן הסתים הוא שכבר מת, לתשועת ישראל יקום בתחיה, אז יתברר אמיתו, ואם נסתלק והוא נעלם כאשר יתגלה לגאולת ישראל נדע משיחותו, כי על כל פנים אז אין צריך אמונה ולא חקירה״[25]), אמנם מוטל הדבר בספק גדול אם עלה בידי השליח המשיחי הזה, להסב לב ר׳ אברהם לאמונת הטפלה הזאת, ואם לא התהלל במה שלא פעל. בשנה ההיא או שלאחריה התישב באנדרינופלא כתור מורה הוראות ומטיף, אך אחרי איזה שנים שב לקושטנדינא. בימים ההם היתה מלחמה כמעט בלי הפסק בין הויניצים והתוגרמים במדינת המוריאה, הויניצים כבשו רוב הערים וחופי הים וישבו רוב היהודים, ותהי צעקה גדולה בין יהודי ארצות הקדם, על כן שלחו צירים בכל תפוצות הגולה לאסף כספים לפדיון שבויים, ור׳ אברהם יצא בשליחות; ראשית מסעו היה לאמשטרדם, ושם התעכב ימים רבים, ויכתוב את ספרו „ברכת אברהם״ כולל דרושיו על ס׳ בראשית לפי הרשום אתו ומה שעלה בזכרונו, בשנת תנ״ה היה באלטונה ושם נמצא ר׳ צבי ן׳ יעקב הנודע יותר בשם חכם צבי שהסכים על ספרו וכה דבריו: מעולם לא נצחני אדם לפרוץ גדר הסכמתי לבלתי לחתום על ספרים חדשים... אך כי האיר מזורח צדק האחד המיוחד שברבני קושטנדינא רבתי, כאשר עיני ראו ולא זר בהיותי שמה זה לי עשר שנים, רק לעת זקנותו נשא רגליו בעסק מצוה רבה פדיון שבוים, ומדי עברו פה הראני את כבודו ואת גדלו וכו׳, בחדש שבט שנת תנ״ו עבר דרך מסע הקבצות כעיר פראג ושם הסכים על ספרו ר׳ אברהם ברודא כדברים האלה: מעיר גבורים עלה חכם הרב הכולל גבור חיל במלחמתה של תורה... שר וגדול בישראל בוצינא דנהורא עוקר הרים וטוחנם מוגה

22) עד״ת ביחוסף, חלק כ׳ דף צ״ז

23) ציצת נובל צבי, דף מ׳ ע״ב 24) ראה ציון מ׳ סעיף ז׳

25) סוד האלהות, כ״י בבבליותקא הלאומית בויינה

מנה קדמה יסה וצפונה, לו נגלו כל תעלומות חמשים שערי בינה, לבו כלב הראשונים... מדי עברו השתעשעתי עמו ימים אחדים, וראיתי את הסראה הגדול הזה, מעין המתגבר מבארו של מי רם, רם ונשא מרים ומפשר, חוגר ומפתח, בונה וסותר סתירת זקנים בדין אב לכל התורה, מוציא תעלומה לאורה, באספלקריא המאירה, אין בתורתו דופי ושמצה, דברים שלא שמעתם אזן, מעולם מעין מאתו יצא, נוסף על זה אשר ראיתי לשונו לשון זהב ספר „ברכת אברהם"... מתריו ומקדש מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים, גם ראיתי בספר „פני משה" אשר העלה והביא דברי הרב הנזכר לעיל.

מפראנ נסע לאיטליא, וכהגיעו לויניציא מצא שם את הרב משה בן ר' מיכאל הכהן, שנשבה בבלגראדו על ידי האוסטריים עם הרב הכולל ר' יוסף אלמושנינו, הרב הזה עשה לספרו „ברכת אברהם" מפתחות בסוף הספר, וכן לוח השעיות כי הוא היה המגיהו ונדפס בויניציא בשנת תנ"ו, כמה ימים ארכו לר' אברהם ברודו המסע הכבד הזה לעת זקנתו לא נודע בברור, רק זאת נדע שכאשר שב לקושטנדינא נסע לארץ ישראל, ויתישב בפעם השנית בירושלם, אחרי שישב שם זמן מועט בשנת תל"ח בערך, ובעת ההיא הסכים על ס' עין יוסף לר' יוסף חזן שנדפס באזמיר בשנת ת"ם, ואחריו התמו ר' יהוסף קונקי, ר' שמשון נומיץ־פאטו, ר' משה חיון ובסוף ר' אברהם יצחקי, כמו בפעם הראשונה שעלה ירושלימה, כן בפעם השניה רבני העיר כבדוהו והוקירוהו, ושם הרביץ תורה והעמיד תלמידים ספרדים ואשכנזים, וביניהם ר' נתנאל בר ידידיה ווייל מחבר ס' קרבן נתנאל. ר' אברהם ברודו נפטר לעולמו זקן ושבע ימים, ורבים מגדולי ירושלם וקושטנדינא הספידוהו, וביניהם ר' אפרים ן' שנג'י, ולפי מה שכתב תלמידו ר' נתנאל ווייל בסוף ספרו קרבן נתנאל, נפטר לעולמו בשנת תע"ז.

עוד היה בעיר הבירה ר' נסים ן' שנג'י, ושני בניו שהיו מגדולי ההוראה, ר' אליעזר ן' שנג'י ור' יעקב ן' שנג'י, וקרובם בן אחי אמם הנביר אברהם שונצינו, שהיה פאר הדור ומטיב לכל קשה יום, והשרים הקרובים למלכות לרגלי קנאתם בו שמוהו במאסר במקום אשר הנידונים למיתה שם, המקרה הזה העציב כל העדה היהודית בעיר הבירה, ובפרט קרוביו הרב אליעזר ואחיו יעקב, והנה בא לקושטנדינא שליח קבצן מחברון ושמו ר' נסים רוזיליו בסוף השנה ההיא תנ"ב[26]), ובראותו שהרב הזה היה מצטער יותר מדי, לקח בידו ספר הארבע ועשרים ועשה גורלות שהיה בקי בהם, ויצא הפסוק: והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד, ויאמר אלהם אל תתעצבו ואל תיראו שינצל ממיתה ויצא דינו לאור, טעמו וראו הפסוק הזה ורמזיו, וכך פירושו בראשי תיבות: „והיה (והיה) ר'א'ש'ת'י'ך' = (ר' אברהם שונצינו ימים תוך כלא) מצער = (מצוער) וא'ח'ר'י'ת'ך' = (ואחרי — תת כיסים [ענינו, כיסי כסף כי כן נחשב הכסף בתורמה] י'ש'ג'א' = יצא שמח נביר אברהם

26) יוצא מתוך התשובה בפרח מטה אהרן (חלק ב' ס' פ"ז), שר' נסים רוזיליו היה על מסע השליחות בתורקיה האברופית בשנת ת"ן.

אברהם) מאד" וכן היה שאחרי ימים מעטים שחר למשטינים עליו ויצא דינו לאורה[27]), לשמחת לב העדה בקושטנדינא. ואוהביו הרבים.

ר׳ אליעזר ן׳ שנג׳י נולד בקושטנדינא בערך שנת ת״ך לפי מה שכתב בעצמו, הוא היה בן לאביו „עטרת תפארת לראשו הישיש החכם הנעלה המאושר בכל עניניו, כמוהר״ר נסים בן להחכם השלם הרופא המובהק כמוה״ר יהודה, בן להחכם השלם זקן ונשוא פנים הרופא כה״ר נסים, בן להחכם השלם הרופא המובהק הכולל בכל ספר ומדע, בכל וכל ודרדע כמה״ר אברהם, בן להחכם השלם הרופא המובהק השר והטפסר, בישראל גדול שמו כמה״ר אפרים ן׳ שנג׳י, היא האיש בא באנשים אשר גורש מגלות ספרד שהביא בעל שבט יהודה ז״ל שהיה רופא למלך דון אלפונסו, ומחמת שנאת שריו ומנהיגיו אתו גורש משם, ובא לכאן לעיר קושטנדינא העיר הגדולה יע״א, בימי המלך האדיר והגדול שלטן פיטח מהמד, אשר כבש ארץ קושטנדינא תחת ידו וממשלתו, ויהי בעת בואו לכאן קבלו המלך הנזכר בכבוד גדול וינשאהו רופא כל בשר בתצרות טירותיו, וארוחה נתנה לו מאת המלך מדי יום ביומו" (חתימת ס׳ דת ודין). ר׳ אליעזר למד בישיבת ר׳ יוסף קצבי[28]), ועודנו בימי עלומיו כבר נראו בו אותות נטיה להוראה וכקיאות עצומה בפוסקים, בשנת תל״ט נמנה לדיין ביחד עם רבו[29]), קרוב לימים ההם הוצגה לפניו שאלת מכוקאריסט על אדות יהודי שהמיר דתו, ותשובתו נראתה בעיני רבו אשר תמך דבריו[30]).

מן היום ההוא והלאה היה מדייני העיר הבירה בקביעות, בחברת ר׳ אהרן רומאנו, ר׳ שבתי לילו, ר׳ יוסף אשכנזי, ורבו ר׳ יוסף קצבי (מצל מאש, בסוף אש דת, ס׳ ב׳ משנת תמ״ו), על טביעת אברהם הכהן בתוך אניה בים, ר׳ אליעזר כתב פסק ברוב בקיאות להתיר אשת הנטבע ויחתום דבריו: אמנם לא אחליט מאמרי עד אשר יסכימו שנים מהמורים המפקיעי, ובפרט עד ישקיף וירא מורינו הרב המובהק הר״ר יעקב (אלפאנדרי), ודבר מה יראנו כן יקום וכן יעשה (שם, שם). והרב הזקן הזה תמך הפסק וירבה בשבחיו וכה דבריו: ראיתי את דברי החכם השלם ארי שבחבורת סני ועוקר הרים הפוסק נר״ו, וכל דבריו בהתר העגונה, מצור החכמה חוצבו וממקבת בור העיון נוקרו, העמיק הרחיב בבדיקות וחקירות שמנו חכמים שבע חקירות וחקרו, שמאירים את העינים עיני חכמים, גם בעיני הביטו אליו ונהרו... הלא כה דברי בקיצור מופלג כי יפה דן, יפה זוכה בכחא דהיתרא צדקו דבריו הלכה למשה מסני נאמרו.

גם הרבה להשתעשע בהלכה והוראה עם ר׳ חיים בן ר׳ יצחק אלפאנדארי אשר הוקירו ויכבדו, בחדש תמוז תמ״ז הרב הזה היה מוטל על ערש דוי, על כן הוכרח בנו ר׳ יעקב להשיב על פסקו וכה דבריו: אם לכח אמיץ זו כחו לאלהינו ואם למשפט מי לא ייראנו, החכם השלם סני ועוקר הרים כמוהר״ר אליעזר ן׳ שנג׳י נר״ו, וכ״ו (שם, שם ס׳ נ״ט).

הרב הזה התמיד להיות במרוצת מכתבים ושאלות עם ר׳ אליעזר כאשר קם מחליו, וברשימותיו נמצא כתוב אחרי מותו: וכתבתי על זה להרב כמוהר״ר אליעזר

27) אזואלי, שם הגדולים בערך נסים רוזוליו

28) שם, בערך אליעזר ן׳ שנג׳י 29) רב יוסף, ס׳ י״ב 30) שם, ס׳ י׳

אליעזר ן׳ שנג׳י בחדש ניסן התמ״ח ליצירה, והשיב על דברי ונשרף הכל כאשר לכל, רק את זה נשאר מיהד הפלטה אשר השיבותי אז על מה שהשיב, ומשנה לא זוה ממקומה וכו׳ (שם, שם ס׳ נ״ח). בשנת תס״ז בהיותו כבן שש ועשרים שנות חייו נמנה מצד העדה והרבנים לראש מורי ההוראה, וכה ידבר בנו ר׳ חיים על עניניו: יושב בשבת החכמוני... יורה עולים ויורדים... דן את הדין, זוכה את הזכאי, וכמו השחר עלה בדירה בדאוריתא הבקר היה, רבים ונכבדים יבואו מאפסי ארץ לאשתעניי דינא, ולמתבע אילפן הכל צריכין למרי חיטיא״ לפי דבריו האורחים הבאים לראות את פניו נוכחו בכל פעם כי הוסיף על השמועה.

ועוד מוסיף לספר: „זרח השמש ובא השמש, ושפט בצדק דלים, ותהי לאומנת למעלה מכ״ז ועד שנים וחמישים, גדול העצה ורב העליליה... ואליו יבא כל איש, התובע תובע, והנה מפיו נחל נובע כמעין המתגבר״[31]), והרב הזה לא שקט ולא ידע מנוחה, ולא היה אוכל ושותה על הסדר כדרך כל בני אדם, אלא שהקדיש כל כחותיו וידיעותיו ועתותיו, לשפוט העדה הגדולה שבחרו בו וימנוהו עליהם לדיין. אחיו הצעיר ר׳ יעקב היה עומד אצלו, אמנם פתאום חמות קדמהו ויחטפו באביב שנותיו בשנת תנ״ו (סימן ימו״ת)[32]), וזה העציב רוחו וימרר חייו וימאן ימים רבים להנחם עליו. בשנת תע״ב היתה שרפה גדולה ברחוב היהודים, ויעל בית ר׳ אליעזר ן׳ שנג׳י על המוקד, וכל פסקיו וכתביו היו למאכלת אש[33]), ועוד קדם כלות השנה, בהיותו בן שתים וחמשים שנה נפטר לעולמו לדאבון נפש כל היהודים בקושטנדינא, ובעל הזכרונות כתב: „לא היו ימים מועטים והנה בעת״ה לפ״ג חמר שדי לעדת בני ישראל, פיק ברכים וחלחלה בכל מתנים על הלקח ארון האלהים, ושם האחד אליעזר ז״ל אשר הפך ה׳ באפו״. אחרי מותו, אסף בנו ר׳ חיים ן׳ שנג׳י קבוצת דרשותיו שלא היו בביתם בעת השרפה של שנת תנ״ב וידפיסם בשם דת ודין בשנת תפ״ב (סימן במחלות) בדפוס ר׳ יונה בן יעקב אשכנזי בקושטנדינא.

בפרק הקודם כבר ראינו שהיו בקושטנדינא שני בני הרב הזקן ר׳ חיים אלפאנדארי, ר׳ יצחק רפאל ור׳ יעקב אלפאנדארי, ר׳ יצחק הוליד שני בנים ר׳ חיים השני בשם הזה, ור׳ יעקב גם כן השני בשם הזה, על שם אחיו, ור׳ יעקב הראשון הוליד את ר׳ אליהו כלם רבנים בקושטנדינא, ר׳ חיים (ב׳) נולד בקושטנדינא בערך שנת ת״ך, הוא נתחנך בישיבת אביו (אש דת, סדר משפטים, דף כ״ה), והביא הדושים בשמו, שמעתי מפי אדוני אבי בשם רבו מהר״ר אהרן קונפינו, ועוד פעמים רבות: אבא מארי ורבי (פרשת וילך, דף ע״ה ע״ט). ופעמים רבות מזכיר את דודו שהוא דור אביו ר׳ יעקב בן ר׳ חיים (א׳) אלפאנדארי, ומביא חדושים רבים משמו, שלמד אצלו ושמע מפיו (בראשית דף ב׳, וישב דף י״א, תצוה דף כ״ח, ויקהל דף ל״א ע״ב, צו דף ל״ו, בהר דף מ״ג ע״ב, קרח דף נ״ז, בלק דף נ״ט, מטות דף ס״א), ופעם אחרת כתב ראיתי בכתב יד הרב מר דודי (צו דף ל״ו) ופעם אחרת כתב: ראיתי מכתב יד להרב מר זקני (תצוה דף כ״ח ע״ב).

בשנת

31) דת ודין, הקדמת ר׳ חיים ן׳ שנג׳י

32) שם, הקדמת ר׳ יצחק מראביש 33) שם, שם

בשנת תס״ז ר׳ אליעזר ן׳ שנג׳י ערך שאלתו לאביו ר׳ יצחק רפאל אלפאנדארי, וישב על השאלה ההיא וכה דבריו: „אם לכהי אמיץ זו כהו לאלהינו, ואם למשפט מי לא ייראנו? החכם השלם סיני ועוקר הרים כמהר״ר אליעזר ן׳ שנג׳י נר״ו, חמותי ראיתי אור יקרות מעשה ידיו אשר שלח לעטרת תפארת רב מה״ר יצחק (הרב אבא מארי) הי״ה, והנה הוא שוכב בפאת מטתו עד ישקיף וירא ה׳ משמים, ואני אמרתי אגלה מה שעלתה כמצודתי די השיב לו, ואתה קדוש תבחר והקרב (מצל מאש, בסוף אש דת ס׳ נ״ט), כשנה אחת אחרי כן ערך דבריו לר׳ אליעזר ן׳ שנג׳י ור׳ אברהם רוזאניש בקושטנדינא, ור׳ שמואל פרימו באנדרינופלא, ויחתום דבריו: וביום תראות אותותי אלה קדם רבינו שבגולה אשר בשמים ממעל... מי כמוהו לישראל לאב אשר לו חומה, וייסרו למשפט כאשר ייסר איש את בנו, ואירא כי עירום אנכי... כי איך אעלה אל מקום המזבח אשר היה שם אב רם הוא אברהם (רוזאניש), ויסרני מלכת ולבקר בהיכלו לפנות בקר לאיתנו... אני הוא העבד... מיכסי ומצני בצל כנפיו ותחת כבודו יקד יקוד קידה על אפים, יודע רבונו אמר יאמד העבד העברי, מתאבק בעפרות רגליו והוא הצעיר חיים בכמוהר״ר יצחק אלפאנדארי (שם, ס׳ נ״ו).

בשנת תס״ה בהיותו כבן כ״ט שנה נמנה בין גדולי הרבנים, ור׳ יעקב ן׳ שנג׳י בקש לכתוב אליו על הענין „אי חיישינן לקיומא היכא שעובר על השבועה, ויערוך אליו קונטרס שלם בטוב טעם ודעת[34]), שנים אחדות אחרי כן פרסם ר׳ משה ן׳ חביב בסוף חבורו „גט פשוט" חידושי ר׳ חיים אלפאנדארי, על ענין שליח קבלת גט שנעשה גם כן שליח להולכה[35]). כנראה ר׳ חיים אלפאנדארי היה אמוד בנכסים, אמנם היו לו קרובים שהוטל עליו לתמוך אותם בנדבתו בתמידות, ועל זה ירמוז בתשובתו לר׳ משה ישראל: „לעשות רצונו אני מאז חחפץ חיים... פניתי אני מכל עסקי טרדות השכל וטרדות הזמן ולכל היד החזקה, יד עניי הקרובים והרחוקים כי רבו, כמו רבו למעלה ראש, ואפיצם ימה וקדמה[36]).

אדיר חפצו היה לנסוע לארץ ישראל הלא כה דבריו: סמוך לחתימתי אמרתי אעלה את ירושלם, ואשימה עיני בבית המקדש אשר בתוחכות על עונותינו ציון מדבר היתה וכו׳ (אש דת, סדר מסעי דף ס״ג). בשנת תס״ג נסע ארצה ישראל דרך הים עד מצרים, ויתעכב איזה זמן בעיר אלקהירא, ויבא בהתחברות עם רבני העיר ובס׳ זכרונותיו רשם: אנכי בדרך נחני ה׳ ועברתי בארץ מצרים יע״א, ונשאלתי הלכה למעשה מהחכם השלם זה סיני כמוה״ר יהושע ידיע זין הי״ו, על יבמה שנשארה זקוקה ליבם סומא משתי עיניו (מוצל מאש בסוף אש דת סי׳ ס״ב), וכן נשאל על הגט שבא מצובא וכתוב במעשה בית דין, שאמר הבעל לשליח תן גט זה לאשתי במצרים, והשליח מינה שליח (אחר) וכתוב שם שאמר לו הולך גט זה בכל מקום שתמצאנה וכו׳, (שם, סי׳ ס״ד) מן העת ההיא ערך שאלתו לר׳ משה ישראל ברודוס[37]), ממצרים נסע ביבשה ירושלימה ויתעכב שם ימים רבים. על ישיבתו בעיר הקדש כתב בעל הזכרונות: „ולא היו ימים

34) מוצל מאש, ס׳ נ״ב ונדפס בשג״אה ס׳ כ׳
35) גט פשוט, דף ק״א
36) משאת משה יו״ד, ס׳ כ״ח
37) שם, אח״ע ס׳ ל״ה

ימים טובים לישראל בימים האלה אשר עלה במעלות להשתטח בנחלת ה׳... הרב המופלא ססא דהיי, כמוה״ר ח י י ם א ל פ א נ ד א ר י... וישב ששת ימים בספה, ויאורו עיני ולבי שם באור תורתו... זה דרכו כל היומים לעמוד ולשרת בשם ה׳, בתורתו התמימה בתלמוד גדול שמביא לידי מעשה״[38]), ועקבות ישיבתו ב י ר ו ש ל ם נראים בתשובותיו לר׳ י ש ר א ל מ א י ר מ ז ר ח י[39]). מ י ר ו ש ל ם העתיק מושבו ל צ פ ת, וישב שם איזה זמן, בין הכל ישב בארץ ישראל קרוב לארבע שנים. ואחרי כן שב לעיר מולדתו ק ו ש ט נ ד י נ א וירביץ שם תורה, בשנת תע״ח כעבור ר׳ נ פ ת ל י א ש כ נ ז י כ ה ן צדק על פני העיר ק ו ש ט נ ד י נ א, בנסעו לארץ ישראל, ובפרק ההוא נמצא שם גם בן נ ח מ י א ח י ו ן, שהיה מוחרם מטעם רבני עיר הבירה משכבר הימים, וישתדל ר׳ ח י י ם א ל פ א נ ד א ר י להשלים ביניהם, וכן ידבר בעל הזכרונות[40]): „הן אמת כי הטעמים הכמוסים לנו, ידענו גם ידענו שהרב... ח י י ם א ל פ א נ ד א ר י המליץ גם כן בעבורו (של נ ח מ י א ח י ו ן), בפני ר׳ נ פ ת ל י כ״ץ ולא עלתה לו״ את זכר הרב הזה נשא על שפתיו בדרשותיו (ספר במדבר דף מ״ח), ר׳ ח י י ם א ל פ א נ ד א ר י נפטר לעולמו בערך שנת תצ״ג, בתור סופר כתב חבורים רבים ומלבד פסקיו המפוזרים שנדפסו בספרי בני דורו נדפסו ממנו:

א) א ש ד ת, דרשות על התורה במליצה צחה בהרחקת הפלפולים, ועל הרוב בבאור הענינים קשי ההבנה, באופן המתישב על הלב. נדפס על ידו בקושטנדינא בשנת תע״ח (סימן כל הכתוב לפ״ג).

ב) מ ו צ ל מ א ש, הפסקים שנשארו לפלטת אחרי השרפה ב ק ו ש ט נ ד י נ א, כולל י״ג פסקים מן המחבר, וח׳ מדודו ר׳ י ע ק ב ב ן ר׳ ח י י ם א ל פ א נ ד א ר י, ופסק אחר לקרובו ר׳ א ל י ה ו א ל פ א נ ד א ר י, נספח לס׳ א ש ד ת (קושטאנדינא תע״ה).

ג) מ ג י ד מ ר א ש י ת, לזקנו ר׳ ח י י ם א ל פ א נ ד א ר י הזקן ובסופו הבורו „דרך הקדש״ באורים על המשנת מס׳ כ ל י ם (קושטנדינא ת״ע).

ד) מ ו צ ל מ א ש, כולל איזה תשובות שנדפסו אחרי הס׳ „ר ב י ו ס ף״ (קושט׳ תצ״ו).

ה) ק ד ו ש א ד ב י ש מ ש א, נדפס בס׳ ר ב י ו ס ף, (חברו בצפת שנת תמ״ח).

ו) ב נ י ח י י, לר׳ ח י י ם א ל ג א ז י הונה על ידו ונדפס אורטא־קיואי שנת תע״ב (בעת״ה לפ״ג) בהגהותיו.

ז) ה ק ד מ ה לס׳ ת ק ו נ י ה ז ה ר שהובא ממצרים על פי כתב יד מר׳ חיים ויטאל.

אחיו היה ר׳ י ע ק ב ב כ מ ו ה ר״ ר י צ ח ק ר פ א ל א ל פ א נ ד א ר י שהיה רב ב ק ו ש ט נ ד י נ א, ונקטף באביב שנותיו ובדרשותיו (פרשת בשלח, א ש ד ת דף כ״א) מביא הדרושים משמו ומזכירו בברכת המתים, וקרובו ר׳ א ל י ה ו ב כ מ ו ה ר״ ר י ע ק ב א ל פ א נ ד א ר י, הוא התחנך בישיבת אביו (סדר אליהו רבא וזוטא, דף ט׳) ור׳ מ ש ה ב נ ב נ ש ת י. ר׳ א ל י ה ו נודע לשם ולתפארת בין רבני עיר הבירה (מ ו צ ל מ א ש, אחרי רב יוסף ס׳ י״א) ונמנה לדיין בחברת ר׳ א ב ר ה ם ק מ ח י ור׳ א ה ר ן ר ו ז א נ ״ י ס (סדר אליהו, ס׳ ז׳), וכן בחברת ר׳ י ה ו ד ה ר ו ז א נ י ס (שם, ס׳ י״א). ר׳ א ל י ה ו חתם אגרת הנאצה נגד הנוכל ח י י ם מ ל א ך בשנת ת״ע,

תורת

38) פרי הארץ, חלק א׳ הקדמה
39) שם, יו״ד ס׳ ד׳ חו״מ ס׳ י״א
40) ר׳ משה חאגיז, בספרו שבר פושעים

(תורת הקנאות, דף ס׳), ולפניו הוצעה השאלה על האיש משה ג׳ורליל אשר המיר דתו בדת מחמד, ונקרא כאשלמיותו מוסטאפה אגה, פתאום יצאה גזרה מן המלכות בסבת מה להוציא אותו להרגה, ובהיות שהטומר הזה היה גיסו של הרופא היהודי ר׳ יוסף פואה, ושמצד אחר למרות כגדו בדתו לא התרחק מאחיו היהודים, והיה מגין עליהם לעת מצוא הגזרה הזאת החרידה העדה היהודית ממקומה, על כן ראשי העדה עשו כל מה שהיה ביכלתם לעשות ולהשפיע על מערכות הממשלה, להציל את האיש מן המות, בפרט ר׳ אליהו המליץ בעדו בעת ההיא[41]), ר׳ אליהו נפטר לעלמו בערך שנת תע״ז והשאיר אחריו חבוריו שנדפסו אחרי מותו:

א) סדר אליה רבא וזוטא, נדפס בשני חלקים (קושטנדינא תע״ט), חבור על הענינות ובסופו שאלות ותשובות השייכות לאבן העזר, נדפס בהוצאות קרובו וחתנו מרדכי בכר שבתי אלפאנדארי.

ב) מכתב מאליהו, המשך החבור הראשון, נדפס בקושטנדינא תפ״ג.

ג) תשובה אחת בס׳ מוצל מאש שאחרי דת ואש סי׳ ס״ה.

בין קרוביו יש למנות את ר׳ אברהם אלפאנדארי ובנו יצחק, שהיה מגיה ופועל בבית הדפוס של ר׳ יונה יעקב אשכנזי בקושטנדינא, ועל ידו נדפס הס׳ אש דת. בין קרוביו בקושטנדינא נודעים עוד ר׳ יהודה אלפאנדארי ובנו ר׳ יעקב, שנמנה בין הדיינים בין שנות ת״פ-ת״ק (מחנה אפרים, חלק חידושים על הרי״ף, הלכות אישות ס׳ ד׳).

בין המשפחות שהצטיינו על הרוב בתקופה הזאת בעולם היהדות ובספרות בקושטנדינא, היו משפחת קמחי, רוזאנים ונבון. ראש המשפחת קמחי היה הרב הזקן ר׳ יהודה קמחי, ור׳ אליעזר ן׳ שנג׳י הזכירו לשבח בדרשותיו והביא משמו ענינים רבים[42]), ושני בנים היו לו הבכור ר׳ אברהם[43]), והצעיר ר׳ חיים קמחי, הרב הזה נולד בערך שנת ת״ך, בנעוריו הצטיין בלימודיו, אך גם שלח ידו במסחר והצליח חפצו בידו להשיג עושר וכבוד. אחרי מות ר׳ יום טוב ן׳ יקר בערך שנת תל״ט שהיה ראש הרבנים, נמנה ר׳ חיים לדיין הגם שהיה עדין רך בשנים ואז הקדיש חלק אחד, מעתותיו לתורה והוראה אף שעסק עוד במסחר, בכתב החוזר שערכו רבני עיר הבירה ודפיסוהו בדפוס ר׳ יונה ן׳ יעקב אשכנזי בשנת תע״ד, חתום בין שנים עשרה רבנים גם ר׳ חיים, ומטרת הכתב היה לפרסם המעשים המגונים של הדונמים בשלוניק, והשליח השבתאי נחמיה חיון[44]), כשלש שנים אחרי כן עלה בידי הנוכל הזה להשפיע בחלקלקת שפתיו על שני רבני שלוניק ר׳ יוסף קובו ור׳ שלמה אמאריליו, ויעלה לו להשיג מהם מכתב מליצה ערוכה לר׳ חיים קמחי, בבקשה כי יכריע דעת הרבנים האחרים בעיר הבירה, להתיר את החרם הנורא שהטילו לפני שנים אחרות עליו[45]), אמנם ר׳ חיים קמחי לא נטעה להאמין לדברי הנוכל הזה כחבריו בשלוניק.

ר׳ חיים

41) סדר אליה רבא וזוטא, תשובות, ס׳ ג׳

42) דת ודין, פרשה בלק דף נ״ח

43) תורת הקנאות, דף ס׳ ס״ה

44) שם, דף ס״ה

45) לפי עדות נחמיה חיון בעצמו, בספרו הקולות יהדלון

ר׳ חיים תפס בביתו ישיבה מפוארה שהיתה בית ועד לכל חכמי העיר, ובעל הזכרונות קורא אותה „ישיבתו של שס״[46]), וכן דודו כתב עליו ויספר קצת מעשיו וצדקותיו כדבריו אלה: „איש הי שר וגדול ליהודים תפארת ישראל... שלם, אב בחכמה, והוא חכם עדיף מנביא... קולע אל השערה... וכל דבר לא נכחד ממנו, הן חכמה, והן עצה, והן תבונה, גדולה דעה... והוא יושב כמלך בגדוד שמזהיר עיני חכמים בהלכה, ובנה עליה מצודים גדולים... ארי שבחבורה לו זרוע גם גבורה, למשקל ולמטרת בהדי רבנן, מכניס אהבה ומוציא את הקנאה באמתתה של תורה יורה דעה״ ועוד יוסיף לדבר אל בני דורו: הדור אתם. „לכו דרשו בקשו צדק, בקשו ענוה, עברו ושובו משער אל שער בקהל רב של קושטנדינא״, ובין עשרת אלפים נפשות יהודים שהיו בפרק ההוא בעיר הבירה לא נמצא איש כמוהו, ובעל הזכרונות מזכיר קצת שבחיו וצדקותיו לתפארתו ולאשר העדה הקושטנדינית שבחיה באיש כזה לרב הכולל: „והוא עשיר ראש הממשלה ומערכה גדולה, יודע בצערן של תלמידי חכמים, ועניים מרודים, מכלכל חיים בחסד יפאר ענוים בישועה... צדקת ה׳ עשה כדבעי ליה למעבד, מא״ח תלמידי חכמים בביתו״, ביתו היתה פתוחה לכל הבאים להקביל פניו, והרשות היתה נתונה לנזכרים וראשי העדה להשתמש בביתו ועשו כמו בשלהם לצאת ולבוא בכל אות נפשם״ ומצודתו פרוסה על ערי הקדש, ירושלם, חברון, וצפת, בנה בתים מכספו בכל המקומות האלה, ויושב בהם תלמידי חכמים שעוסקים בתורה, וכאשר באו צרות תכופות על יושבי ירושלם כי דרשו מהם כסף רב מצד שרי העיר „יגע בעשר אצבעותיו בגופו ובממונו בשמחה ובטוב לבב, הפליא עצה משום בנות ירושלם לפי צרך השעה״ וזה דרכו „מתנהג בחסידות ודרך ענוים כישיבה שדרך בני אדם אוכלים ושותים, ומנגנים, אהבה בתענוגים לאכול לשבעה; מעשהו בשבת, מאסף לכל המחנות, הנהו דרדקי דבי רב יעשה להם סגולה... עושה עצמו מלמד... יושב ודורש... חנוך לנער בעמקה של הלכה... ודרך חיים תוכחות מוסר... שמעו הולך בכל המדינות ממזרח שמש ועד מבואו״. ביום ג׳ לשבוע ארבעה עשר יום לחדש אייר שנת ת״ך (סימן מתה״לך כנן לפ״ג), ר׳ חיים קמחי נפטר לעולמו לדאבון נפש בני העדה הקושטנדינית[47]), ורבים הספידוהו בעיר הבירה וביתר ערי המדינה. בימיו היה הרב הזקן ר׳ רפאל קמחי שנשא ונתן בהלכה עם ר׳ משה בנבנשתי עוד משנת ת״ב (פני משה, ח״ב קכ״ג) ומקרוביו בני משפחתו היו שני אחים, ר׳ שמואל קמחי והוא חתם ביחד עם י״ב רבני עיר הבירה בכתב החוזר נגד נחמיה חיון משנת תע״ד, ורוב דבריו הובאו בס׳ „משאת משה״ לר׳ משה ישראל. והוא הניח אחריו בן אחד ושמו ר׳ יעקב קמחי שהיה חכם ספרדים בלונדרש[48]), אחיו הצעיר ר׳ ישראל קמחי שהתישב בירושלם בערך שנת ת״ף ופעולתו תבא לפנינו, ור׳ חיים קמחי האחרון בן אחי אביו.

במדה יותר נפרזה מן המשפחה הזאת הצטיינה בעת ההיא משפחת רוזאנים, ומקרבה יצאו אנשי שם לאושר והצלחת העדה בקושטנדינא והיהדות

46) בהוגת עולם, חלק א׳ ס׳ פ״ג

47) הקדמת ר׳ יעקב כולי, לס׳ „משנה למלך״

48) אזולאי, שם הגדולים, בערך שמואל קמחי

והיהדות, בפרק הקודם ככר ראינו שהיו שני בתי אבות שהגיעו לקושטנדינא, והם ר׳ דוד ור׳ מאיר רוזאניש, ר׳ דוד הוליד ארבעה בנים: חיים, יצחק, יוסף ומשה, ור׳ מאיר הוליד שני בנים אברהם ושמואל אשר באו תולדותיהם בפרק הקודם, ר׳ אברהם הוליד בת אחת שהשיא לקרובו ר׳ יהודה רוזאניש, ור׳ שמואל הוליד שלשה בנים: חיים, יהודה ואהרן ופעולתם תבא לפנינו:

מבני ר׳ דוד רוזאניש, ר׳ חיים הוליד את ר׳ אברהם שהיה רב הכולל בקושטנדינא ופעולתו תבא לפנינו. ר׳ יצחק רוזאניש נולד בערך שנת תל״ה, בנעוריו עסק במסחר, ולעת זקנתו נמנה לדיין, בשנת תצ״ד קבל עדות על יהודי אחד שהמיר לדת מחמד ברודוסטו, וימת במלחמת פרס[49], קרוב לימים ההם החל לעסוק בהוראה, ובעל הזכרונות קורא אותו „החכם השלם הדיין המצוין״ רוב פסקיו לא הגיעו לדפוס, ורק תשובה אחת הנמצאה בתוך כתבי ר׳ יצחק אלמידה המכונת מוהר״יאל נדפסה בקושטנדינא בסוף ס׳ „שני מאורות הגדולים״ בשנת תצ״ב, ומתוכה נראה בקיאותו בתלמוד ובפוסקים, ונטייתו להקל, אמנם ברוב ענותו לא סמך על עצמו, ותלה הענין אם יסכימו עמו רבני העיר, ור׳ יצחק אלמידה כתב: עינינו הרואות מראות אלהים והדת נתנה מאת אריה דבי עילאה היושב על כסא ההוראה... יצחק נר״י... על כן אנו בשורותים אלו מסכימים והולכים לכל הדבירות ולכל האמירות וכו׳[50], כתבו האחרון שהגיע לנו היא הסכמתו על החבור מעם לועז בספרדית על ס׳ שמות על ידי החכם יצחק מאגריסו (קושטנדינא תק״ז). כשנה אחת אחרי כן נסע לארץ ישראל ויתישב בירושלם ושם נפטר לעולמו בשנת תק״ט, ועל מצבתו חקוק הרב המובהק כמה״ר יצחק רוזאניש, ואצל ציונו מצבת אשתו: הרבנית מרת הנולה אלמנת הרב הגדול כמה״ר יצחק רוזאניש ז״ל ושתיהן בבית״ק על הר הזתים, ר׳ יצחק השאיר אחריו בן ושמו ר׳ אברהם שהיה מורה הוראות באזמיר ופעולתו תבוא בחלק החמשי.

ר׳ יוסף הוליד בן ושמו ר׳ אברהם מחשובי הרבנים בעיר הבירה, ור׳ משה שהיה בעל קול ערב שמש כל ימיו בתור חזן בק״ק גרוש בקושטנדינא, ויוליד שני בנים אברהם ורפאל רוזאניש שהתישבו בשלוניק, ושם היו לעזר לא מעט להפצת הדפוס כאשר נראה בחלק הבא.

מכל רבני עיר הבירה בפרק ההוא, האיש אשר הצטיין ביותר הוא ר׳ יהודה בן ר׳ שמואל רוזאניש, אמרו אליו שהיה „הככב האחרון בשמי היהדות בארצות הקדם״, הוא נולד בקושטנדינא בשנת הת״ן, וילמד בישיבת ר׳ שלמה הלוי הזקן ור׳ יוסף בן ר׳ ישעיה מטראני נכד הרב הכולל ר׳ יוסף מטראני (מהרימ״ט)[51], בימי נעוריו שלח ידו במסחר מלבד עיונו בלמודים אשר הצטיין שכם אחד על חבריו, עד שהיו קוראים אותו בני דורו: התנא הקטן, קיוג׳וק־תנא (kuciuk תנא)[52], וישא לאשה את בת דודו ר׳ אברהם רוזאניש

49) כהונת עולם, חלק א׳ ס׳ מ״ו 50) חידושי מוהריאל (בסוף שני מאורות הגדולים) דף ט״ו
51) איזולאי, שם הגדולים בערך ר׳ יהודה רוזאניס
52) מזכרונות מרי ר׳ חיים ביג׳אראנו ז״ל, שהיה רב הכולל בקושטנדינא ממה ששמע מרבותיו

רוזאניש הזקן, ובהיות שימי ילדות היה רגיל בביתו, היה מכנה את חמיו בשם דוד גם אחרי שנשא את בתו[53]), לפי דברי בעל הזכרונות לא היו לו בנים מאשתו, על כן חשב בלבו לקחת אשת אחרת על אשתו להוליד ממנה, אך חדל מזה, אף שהיה מנהג פשוט בארצות הקדם בפרק ההוא לחרבות נשים, ולפי דברי ההגדה עשה שאלת חלום והשיבו לו מן השמים: „לתתך עליון בבת אחת"[54]), חמיו ר׳ אברהם רוזאניש שהיה לו עסק ומשא ומתן עם שרי החיל והפחות, הפקיד אותו על בית מסחרו, ובהיותו בקי בשפת התורכית[55, 56]), והיה יוצא ובא בחצריהם ובטירותם, והיו מכנים אותו אוג׳אק־באזירגיאני (Ogiak-Bazirghani) או שלהני של הארמון. לרגלי עסקו קרה לו פעם אחת בימי השלטן אחמד השלישי בהיותו באנדרינופלא ורוב החילות עמו, שהעתיק מושבו לעיר הזאת לפי שעה. ר׳ יהודה רכב על סוס בלבוש איש חיל, כאשר היה רגיל לנסוע מפחד הדרכים, ויקר המקרה בבואו לעיר, שהיה קרוב לעת ערב ולא היה לו פנאי לתחליף בגדיו, וילך אל בית הכנסת להתפלל ערבית, ואיש לא היה מכיר אותו, וישב אצל הפתח ויט אזנו לשמוע תווכוה שהיה בין החכמים בדבר הלכה, והנה שאל חכם אחד קושיא עצומה על מאמר אחד מן התלמוד שלא יכלו לתולמו, בשחוק קל על שפתיו בראותו שאין ביכולת החכמים ההם ליישב המאמר, פתח ר׳ יהודה פיו ויבאר להם הענין באופן שישר בעיניהם, וכראותם האיש הלבוש בגדי חיל שהוא בקי כל כך בתלמוד, אמרו אליו במליצה שאמרו בשעתו לר׳ הנינא בן תרדיון: „אי ספרא לא סיפא, ואי סיפא לא ספרא" (פרוש המליצה, אם אתה בקי בספרות איך אפשר שתהיה איש צבא, ואם אתה איש צבא, איך אפשר שאתה בקי בספרות?) פתאום השיב אליהם במליצה תלמודית יפה: „הספרא והסיף ירדו כרוכין מן השמים" לאמר שאינו מן הנמנע שהספרות ובגדי שרד יצטרפו באיש אחד, ועוד צד הגיוני אחר למליצה הזאת, שהתורה והחקים ישרו בארץ רק ביראת ההמון את המשפט, את החרב, והמשפט בעצמו צריך להיות על פי התורה והחקים, באופן ששניהם, החרב והספר, המשפט וספר החקים, קשורים זה בזה.

עוד הגדה אחרת נודעת עד היום בארצות הקדם, מימי שבתו באנדרינופלא, אומרים עליו שנהארח בביתו של ר׳ שמואל פרימו, מזכירו של שבתי צבי בשעתו, ואוהבו של חמיו ר׳ אברהם, (ועוד היום מראים הבית הזה מול האקלסיא הארמנית באנדרינופלא), והמנהג פשוט בתורכיה בערים הגדולות מימי קדם ועד היום הזה, שבליל שבת ובלילות החגים מתאספים מנינים רבים בבתי הכנסיות, ומתפללים ערבית אלו אחר אלו, יש מקדימים ויש מאחרים יותר מדאי, ובליל חג המצות בעל הבית והאורח ר׳ יהודה ובני חבורתם התפללו ערבית מבעוד יום, וישובו הביתה ויסבו על השלחן, והיו מחכים שיחשך עוד מעט, ויהיה ודאי לילה להתחיל הסדר ולקדש היום, וכהיות שהיו מחכים יותר מדאי, קם ר׳ יהודה ממקומו וכוס יין בידו ויתחיל לקדש לתמהון המסובים, אז

קפין

53) פרשה דרכים, דרוש ה׳
54) בי״ר ר׳ אליעזר מכצנלבוגן בבבליותקא באכספרד (המגיד שנה י״ג גליון ט״ו)
55) משנה למלך, הלכות טוען ונטען פרק א׳ הלכה י״א
56) שם, הלכות לוה ומלוה, ס׳ כ״ח

קפץ אחד מן בני החבורה ויקרא שאסור לקדש, שאינו ודאי לילה וצריך להמתין עוד מעט שיחשיך, ור׳ יהודה בשחוק קל על שפתיו השיב לו, שלפי דברי רבותינו מותר לו לקדש, והלא ידוע „שהמצפה לשלחן אחרים עולם חשך בעדו״ (תלמוד בבלי, מס׳ מציעא), אחרי מות חמיו, ר׳ יהודה שלח ידו במסחר בהתחברות עם אחיו הגדול ר׳ חיים והצעיר ר׳ אהרן רוזאניס, אמנם אחרי איזה זמן, התנו האחים ביניהם שר׳ יהודה ישתמט מן המסחר ויעסוק בתורה, והם יכלכלו אותו כמו בהיותו בהשתתפות עמהם, אז התמכר הרב הזה לעיונים וירביץ תורה לתלמידיו הרבים, כמו כן השמיע דבריו לפני קהל שומעיו בדרשותיו הנחמדות, אמנם לא רצה לקחת על שכמו משרת רב בקהל, ולא בקש ליהנות מן הצבור, את זכרונותיו והערותיו כתב על גליונים בלי כל סדר, וכתיבתו היתה דקה עד מאד, ולא עלה על לבו לחבר ספר שלם לחדפיסו ולפרסמו ברבים, לפי דברי בעל הזכרונות ר׳ חיים בן עטאר, הרב הזה לא רצה שיודפסו דבריו בחייו, לבלתי יעמד איש ויטעה בכונתו, ויחשוב שרצון המחבר היה להשיג עליו ולבקר דבריו[57], ור׳ חיים אזולאי כתב מצדו, ששמע מזקני קושטנדינא שידעו נאמנה, שמה שלא עלה על דעת הרב הזה להדפיס חבוריו בעודו בחיים, היה לפי רוב הענות הקבועה באמת בלבו, והיה אומר: „מה יתן זה לפום רבנן?״ עוד כתב בעל הזכרונות הזה: „ויותר שניכר תוקף גדולת תורתו וסדר לימודו ובקיאותו בספריו הנוראים, עוד מדובר בו נכבדות עשר ידות חכמה ובקיאות וענוה גדולה, ורבו עניניו אשר שמענו ונדעם״[58]. מכירו ובן משק ביתו ר׳ יעקב כולי, מצייר אותו כמטיף דבריו אל העם שצמאו בכל עת כאל מלקוש, מכספו שחד בעד העניים, והיה אבי יתומים ומגן לכל קשה יום כיד ה׳ עליו, „ולכל בני ישראל היה אור״ בתוך ישיבתו שהעמיד בביתו, שהיתה בית ועד לחכמים ומשכילים בעיר הבירה[59].

ר׳ אברהם ן׳ ר׳ חיים רוזאניס, שהיה בן משפחתו ותלמידו, יתן לנו יותר פרטים: מצאתו מרחם אמו כבר קרשוהו שמים, ובהיותו כבן שש או שבע שנים, ותנח עליו הרות, והצטיין בלימוריו, וכבר נראו בו האותות „כי הפלא ה׳ יחיד בדורו, זה היה דרכו מימי נעוריו עד ימיו האחרונים, לעיין בלמודים בלילות הארוכות, ובימים כשהיה לו פנאי מעסקיו, לא הניח דבר קטן וגדול בספרות העברית שלא ידע על בוריו, ועל הרוב לא היה ישן על מטתו״ „ויהי ער לבו כלב הארית בקש להתגמנם, מקום אשר יפול שם הוא מנוחתו, הדור בלבושו, וילט פניו באדרתו, איננו דומה שונה, בפאת מטה בלבל יצועו״ באופן שהיה קורא ומתנמנם, ועוד הפעם היה מקיץ וקורא עד אור היום, ובאמת אמרו עליו „ויחכם מכל האדם״... ויותר שהיה חכם, הרבה גבולו פועלים לתורה, כולהון רבנן דמתיבתא מרב יהודה נמרי כל יומא ויומא... כי יפלא מעיני העדה כאיזה ספק בדבר הלכה ודין, דרשו תורה מפיו, וכן כשעלה איזה ענין „קשה ההבנה בישיבה, היו מריצים אותו אליו, והוא היה מבאר להם באופן המתקבל על הלב, כי יפול הפרש בין סוחרים או כי ינצו אנשים בדבר הנוגע לממון, והגישו משפטם אליו

57) פרי תואר, פ״ד ס׳ קי״ג 58) אזולאי, שם הגדולים בערך מהרי״ו רוזאניס

59) תקדמת ר׳ יעקב כולי, למשנה למלך

אליו לפשר ביניהם, ובכל עת נמצא לשואליו „דן ידין עמו, כאשר ישאל איש בדבר האלהים, וכל היוצא מפיו הן הם כמו הדברים שנאמרו למשה בסיני וטשפטיו עם ישראל. בשובת ונחת כרועה עדרו ירעה" אם יהיו כל חכמי ישראל בשיקול הדעת עם רבי יהודה בדבר הלכה, הגדול שבכולם בדורו היה כננס לפני הענק, ומשבילים בכל חכמה כי התעסקו עמו, תנוע דעתם בביטול כל מודעי"[60]. מבני גילו וחבריו שעסקו עמו בהלכה והתוכחו לפעמים בהוראה, היה ר׳ שמואל הלוי (השני)[61], ר׳ אפרים נבון, שהיה חברו בהוראה בסוף ימיו, ובחבירתו התמו בשם דייני עיר הבירה, ויסכימו לשאלות הבאות מערי המדינה[62].

מימי עלומיו, השתעשע בדבר הלכה עם הרב הזקן ר׳ יעקב בכמהר״ר חיים אלפאנדארי, כן נראה ששאל אותו על ענין בלתי מובן בתשובות ר׳ יוסף קולון סי׳ כ׳ ויחתום שאלתו: „סוף דבר דברי הרב צרורים וחתומים אצלי" ור׳ יעקב בתשובתו ירבה בשבחיו: גברא רבא קא חזינא, ותיובתא קא חזינא, ופיו דוקא לא חזינא... ועל פי הדברים האלה יכולני לתרץ כונת הרב ז״ל, ואף שיהיה בהם דוחק מן הלשון, וכמו שכתב מעלת כבוד תורתך כי חכמת אלהים בקרבך קדוש, ומבינתך יובן כונת הרב ז״ל (מצל מאש, אחרי איש דת סי׳ ז״ח). פעם אחרת ערך הרב הזה שאלתו לר׳ יהודה ובראש השאלה רשום: את זו שלח הרב המהבר ז״ל להרב המובהק מופת דורנו כמה״ר יהודה רוזאניס נר״ו, ותכן השאלה: „ליעיין מר במילי שכתב הרמב״ם ז״ל בפרק ח׳ מהלכות פרה וכ״ו (שם, ס׳ ל״ח), „ושאלתי מאת החכם השלם ארי שבחבורה סני ועוקר הרים, כמה״ר יהודה רוזאניס שיחיה, במה שכתב הרמב״ם סוף פרק ו׳ מהלכות ערכין וחרמין (שם, ס׳ ל״ט), ואף גם זאת שאלתי במה שכתב הרמב״ם בפרק ב׳ מהלכות כלאים (שם, ס׳ מ׳), וזה יראה שבעת ההיא החל כבר להכין החמר לחבורו הגדול „משנה למלך" על הרמב״ם, ועל כל הדברים הבלתי מובנים היה שואל את פי הרבנים המובהקים בדורו.

בפרק ההוא היתה שערוריה בעיר ברושא על אדות השוחט ר׳ יוסף ששון, שאיזה יהידי הקהל נשבעו להעבירו משרותו על דבר מה, ואחרי כן התהרטו, ובפקודת השר ר׳ חיים קמחי על אחד הרבנים בקושטנדינא ר׳ משה הכהן עיין בענין ההוא, אמנם לא נשאו לבו לפסוק להלכה, כי אם אחרי שהסכימו עמו „הרבנים המובהקים גדולי הדור" ר׳ יהודה רוזאניס ור׳ שמואל הלוי[63]. וכן כתב להלכה על ענין מהלוקת מעות שהיתה בעיר הבירה, בין שני שכנים שחפצו לבנות בתיהם אחר השרפה, ודעתו הפרטית היתה שיפשרו ביניהם, ודבריו הוגשו לפני ר׳ שלמה אמאריליו שהתפאר להסכים עליהם[64]. בשנת הפ״א הריין ר׳ שלמה אמאריליו גם הוא, שאלתו משלוניק לבית דינו של הרב הכולל בקושטנדינא ר׳ יונה ן׳ רי״י, וגם דרש שיסכים עמו „הרב המופלא מופת הדור והדרו, רב תנא הוא כמה״ר ר׳ יהודה רוזאניס" כאשר

יכבד

60) הקדמת ר״א רוזאניס, לפרשת דרכים

61) אזולאי, שם הגדולים בערך שלמה הלוי, שם, בערך יצחק הלוי

62) משאת משה, ח״ב ס׳ נ׳ ע״ג ועוד

63) כהונת עולם, ח״א ס׳ כ״ד 64) דבר משה, חלק ב׳ ס׳ צ״ט

יכבד אותו בדבריו[65]. עוד הובאה לפניו שאלה על ענין יהודי אחד יליד העיר קאהלוב׳ה, משה נבאי שנהרג בסביבות העיר, ובהיות שלא נמצאו עקבותיו, הדיין התוגרמי חייב את בני הכפרים, לשלם כפר נפש שלש מאות אריות לאחיות המת, ומאה אריות לבעל חובו יצחק ברוך, אחר זמן היורשות תבעו בבית דין בסופיא, לבעל החוב לתת להן המאה אריות גם כן, כי להן משפט הדם, והבית דין הסופיאי הגיש המשפט לפני רבני אגדריונופלא, ר׳ אברהם גירון ור׳ מנחם בכ״ר מרדכי, וסוף סוף נשאל ר׳ יהודה רוזאניס שהשיב באריכות וברוב ענין, ויגזור שבעל החוב אינו חייב לשלם המאה אריות ליורשות[66].

פעם קרה מקרה בשלוניק על ענין בית הקדש (יאקוף), בין יהודי ותוגרמי שמכרו האחד לחברו והתנו תנאים על פה, ור׳ אהרן חיים פרחיה חכתן נשא ונתן על פי התורה והדין, אם יש ממש בתנאים שעל פה, ועל זה שאל את פי ר׳ יהודה רוזאניס; בתשובתו הראה בקיאותו לא לבד בספרות ישראל, אלא גם בספרות התוגרמית ובחוקי המדינה שהיה בקי בהם, ובין יתר דבריו כתב: כיון דעסק זה אינו בין ישראל לחבירו ויש יד גוי באמצע, יש פנים אחרים לזכות לשי׳ הקונה מהגוי הזה מכח שהוגד אלי, ושמעתי שהבית הזה הוא ואקוף (הקדש), ובדיני הערכאות אין תנאי על פה ולא בכתב מועיל כלום, כי כן יסד המלך על כל הואקופים, כי כל מי שנכתב שמו עליו הוא הקונה, וכיון שהלך המוכר והקונה והעבירו בפנקס המוטיב׳ילי (נוטריון, פקיד האחוזה), אין אחר כתיבת המוטיב׳ילי שום זכות ותנאי למוכר, וכל שכן בתנאי גרוע כזה, שאמרו הקונה ולא חוקו המוכר, אם כן כפי נמוסיהם ומשפטי המלכות אין כאן תנאי נמצא[67]. כמקרה הזה היה מעשה בקושטנדינא, באחד שמכר ביתו לתוגרמי, ולפי תקנת החזקות, אם האינו ישראל חפץ למכור הבית לישראל, המוכר הראשון קודם לכל אדם, ואם גם קנאו אחר יכול המוכר הראשון לסלקו, ואם אינו רוצה לקנותו, חייב הקונה האחרון לתת לו דמי החזקה לפי מה שיערוך הבית דין, ובמקרה הזה התנה המוכר היהודי שהוא מוחל דמי הזקתו, ואין לו שום תענה בעולם, ר׳ יהודה הורה שדבריו קיימים, אמנם „קצת חכמי הדור רצו לומר שאין בדברי המוכר כלום, לפי שהוא בהתנגדות לתקנת החזקה״, ועל זה קמה מחלוקת ספרותית בין הרבנים, ור׳ יהודה הוכרח להניף ידו שנית, ולהראות בראיות ברורות שהצדק אתו[68].

קרוב לימים ההם קרה בקושטנדינא ביהודי אחד, ששדך בתו והתנה בשבועה לתת סך קצוב לנדוניתה לזמן הנשואים, בינתים מת היהודי, ובהגיע זמן החופה, דרש החתן לתת לו הנדוניא כאשר נקצב בתחלה, ואחרי כן להלק הירושה, והיורשים האחרים אמרו שלא יוכלו לותר מחלקם, ושהחתן יקח רק חלק הירושה המגיע לארוסתו, על זה קמה שערוריה בעיר, ומחלוקת ספרותית בין ר׳ יצחק הלוי ור׳ שמואל הלוי, עד שהכריע ביניהם ר׳ יהודה רוזאניס, „שבתחלה יגבה המשודך כל מה שנתחייב לו האב בתורת מתנה, מהטעמים שכתב הרב מוה״ר

שלמה

---

65) שם, ס׳ קי״ב 66) משנה למלך, הלכות מלוה ולוה פרק כ״א הלכה א׳

67) שם, הלכות טוען ונטען, פרק א׳ הלכה י״א

68) הלכות אישות, פרק כ״ג הלכה א׳

שלמה הלוי, והשאר הולקות הבנות שוה בשוה"[69]. בשנת תע"ז כשכיב מרע שנירש את אשתו „והיה האיש ההוא מאשכנז, ומיום בואו לקושטנדינא החזיק עצמו בשם נפתלי, וולתי שהאשכנזים לפעמים היו קורין אותו הירש[70], ובשעה שאמר לסופר לכתוב הגט, גלה סודו כי שמו מיום הולדו צבי, אלא שכבואו לקושטנדינא לא הונח לו בשם זה, כדי שלא יאמרו שהוא מאמין — מכת שבתי צבי — ולכן החזיק עצמו בשם נפתלי, אמנם בחתימתו לא זז מחבב שמו הראשון, והיה חותם נפתלי צבי הירש, וכן נכתב בכתובתה, באופן דלא רצה לעקור שם צבי, אלא שעשאו טפל, ונכתב בגט: צבי המכונה הירש דמתקריה נפתלי, ונתגרשה בגט זה והמגרש נפטר לעולמו, והוא מוחזק באחים וצריך לדעת מה יהיה משפט הגט הלז", על כן שאלו את פי ר' יהודה רוזאניס אם הגט הזה נכתב כראוי, ואחרי שנשא ונתן בענין הורה להתיר ויחתום דבריו: „ואף שנכתב (שם צבי) לעיקר, בדיעבד כשר, כיון דשני השמות כתובים בפירוש, את זה ראיתי לקצר בענין זה, ועוד לאלוה מילין והנם כתובים, ולאפס פנאי לא אאריך, והרצתי הדברים לפני מורי ורבותי גדולי הדור יצ"ו והסכימו להתיר... ונכתב בספר למען יעמוד ימים רבים".

עוד נשאל במי שהיה לו בהמה מבכרת והיה רוצה לפוטרה מהבכורה ע"י תחבולה, למכור לגוי חלק ממנה, כדי שיהיה לאינו יהודי חלק בה, ותהיה פטורה מהבכורה, „ומותר לעשות כן לכתחלה בזמן הזה ועשה שליח לזה", אמנם עוד טרם שב השליח, ולא נודע אם נסר שליחותו, והנה ילדה הבהמה, ר' יהודה אחרי שנשא ונתן בענין הזה והאריך יותר מדאי, הסכים לחייב הבכורה והחיוב לפדותה[71].

בפסקיו הוא היה כמעט בכל עת מורה להקל, כי שומה היתה בפיו: גדול כח ההתר, כן הורה שלא לברך על שתיית משקה הקאפי (קאהוי) ברכה אחרונה, בהתנגדות לדעת חבריו הרבנים[72], דבריו נתקבלו בכל ארצות הקדם[73]. וכן בדברו על גבינות הכותים (ואולי הקראים נכללו בשם זה), דעתו הפרטית היתה שמותר למצער לסחור בהן, כי היה מן הספק שמא העמידו אותם בעור קיבת נבלה, ומן הדין לא היה לנו לחוש לזה, שהרי אפשר שיעמידו אותם בעשבים או במי פירות, ועוד דאף במונח שהעמידו אותם בעור קיבת נבלה בטל הוא במיעוטו"[74]. כמו שדרכו היה להורות להקל, כן היה דן לכל אדם לכף זכות, וגם המומרים היו בעיניו כאנשים אנוסים שהכרחו להמיר דתם על פי סבת מה, ואם בגדו בדתם לא בגדו בעמם, ולא התרחקו מכל וכל מאחיהם, ודבריו הן: „דלגבי מומר אנו נחשבים אצלו כאז, והוא מוזהר על וחי אחיך עמך"[74a], ונראת הדבר שכן דנו רבני קושטנדינא ושלוניק, את כת הדונמים שהמירו דתם באסלמיות, לא הרחיקום מעליהם, והרבנים היו משיבים על כל שאלותיהם על פי הדין והתורה, כמו שחשבום ליהודים גמורים.

ר' יהודה

69) שם, הלכות זכיה ומתן, פרק ג' הלכה א'
70) שם, הלכות גירושין, פרק ג' הלכה י"ג
71) שם, הלכות בכורות פרק ד' הלכה א'
72) שם, הלכות ברכות פרק ב' הלכה י"ד
73) יד אהרן, דף נ"ב ע"ב
74) משנה למלך, מאכלות אסורות פרק ג' הלכה י"ח
74a) שם, הלכות לוה ומלוה פרק ה'

ר' יהודה רוזאניס הצטיין גם כן בדרושיו אשר הטיף לקהל שומעיו על ענינים שונים, כאשר בקשו מאתו אותכיו וריעיו בשעת הכשר, בדבריו הערבים לחיך השומעים והמון העם, בחקירה המתקבלת על לב הרבנים והמבקרים, הוא הפליא לישב הנושא אשר יסד עליו דרשתו, וילבישהו בשפת ערומים ולשון צחה, על פי סדר הישר ושרשי ההגיון השוים לכל נפש, בהרחיקו ככל האפשרי הדרשות ופלפולים קשי ההבנה, ומאמרים מן הזהר והקבלה בדרך המטיפים בתוגרמה בפרק ההוא, רוב דרשותיו מיוסדות על מעשי צדקה וחסד ואהבת ארץ הקדושה, בין רוב דרושיו היותר נבחרים הם: דרך צדקה, כולל שני דרושים למעלת הצדקה, ויבאר כי גדול כח הצדקה שמהפכת מידת הדין הקשה; דרך החיים, כולל שני דרושים האחד, ובו יבאר שאין דבר שעומד בפני פיקוח נפש, והשני, שאפילו שבת נדחה מפני פיקוח נפש; דרך ארוכה למעלת התשובה; דרך מצפה, דרוש על הגאולה; דרך עצב, דרוש לחרבן הבית; דרך ענוים, דרוש למעלת הענוה; ודרוש שני במעלת המשפיל עצמו בעסק התורה ולפני הבריות; דרך כרמים, על הגאוה ועד כמה צריך האדם להרחיק את עצמו ממנה; דרך הרבים, למעלת הצבור; דרך הקדש, במעלת ארץ ישראל, כולל ארבעה דרושים. יתר דרושיו מיוסדים על חקירת טבעית. מלבד פסקיו הרבים המפוזרים בספרי בני דורו, ר' יהודה נדרש פעמים רבות לתת הסכמתו על הספרים הנדפסים, כי שמו נודע בשערים, ור' טוביה הכהן הרופא בהדפיסו דרושי אכיו ר' משה נראל כהן אב"ד במיץ, בשם „ברכת טוב" (ויניציא תע"א), התכבד לדרוש הסכמתו שנדפסה בראש הספר.

ר' יהודה רוזאניס היה גם מן הרודפים את כת שבתי צבי והנוטים אחריו, בזכרונותיו עמדו תמיד לעיניו המקרים שהיו בימי ילדותו, ההפכה השבתאית שהביאה שואה על יהודי ארצות הקדם, והוא היה האחד מן הראשונים לחתום הכתב חוזר ששלחו רבני קושטנדינא, בכל תפוצות ישראל בשנת תע"ה, להראות תעתועי הנוכל נחמיה חיון[75]), וכן הסכים ואישר המכתב חוזר של רבני ירושלם בשנת עת"ה, נגד הנוכל חיים מלאך ומעשיו המכוערים בעיר הקדש[76]).

שנים רבות אחרי שהוטל החרם על נחמיה חיון בקושטנדינא, שב לעיר הבירה וישתדל בכל האמצעים שיתירו החרם ע"י רבני העיר, אך לא היה שומע לו, עד שבסוף מצא חן בעיני הגביר רפאל מאנילה, פקיד בית הויזיר הגדול איברהים פחה, וישיג בעבורו שכר שתי אריות (גרוש) לשבוע, כי הק"ק לא רצו לראות פניו[77]). ועל ידי השפעת הגביר רפאל על הויזיר, יצאת גזרה מלפניו אל רבני העיר להתיר החרם, ימים רבים סרבו החכמים בדבר הזה, אך בסוף ר' יהודה רוזאניס ושני חבריו ר' שמואל הלוי ור' יוסף בכמוה"ר ישעיה מטראני, נאותו להתיר לו החרם ביום כ"ז תמוז תפ"ה, בתנאי שלא יאסף עוד המון העם, ושלא יעסוק עוד בחכמת הנסתר[78]).

הדבר

75) תורת הקנאות, דף ס"ד-ס"ה 76) שם, שם
77) לחישת שרף, דף ת'
78) שם, שם, ותורת הקנאות דף ע"ג

הדבר הזה היה למורת רוח יותר רבני העיר, ובני העדה שלא יכלו להוקיר פעולת ר' יהודה רוזאניס ובינתו לרדוף השלום. גם נמצאו בפרק ההוא, אנשים בוגדים בעמם שנכנסו באישון לילה בביתו, ויגנבו חפציו וספרים אחדים בכל העולה בידיהם, ועקבותיהם לא נודעו עוד, והפעולה הזאת אי אפשר לישבה, כי אם בקנאתם בר' יהודה ובחפצם לקחת נקמתם בו, כי בלעדי זאת לא היו שולחים יד בכתביו ובספריו וכתבי ידו שלא יכלו להועיל למי שיהיה. ר' יעקב כולי מכירו של ר' יהודה כתב על הענין הזה במר רוחו: „בהיותי סובב הולך דרך העברה לתקן את הדרכים (דרשות), אשתומם בשעה חדא, וידי נשפו מר מעוצר רעה ויגון... כי רובא דמנבר אוריתא דיליה היא, חסורי מחסרא, גולה יש כאן... והנה שלשה ספרים ארוכים ומתוקנים מזה ומזה הם כתובים מפי תמו, נאמרה שליחות יד למטה, חבל על דאבדין. ועוד זאת רעה חולה, שרוב העניינים הם אדוקים זה בזה, ודברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר, והיה המחנה הנשאר לפלטה, הן עניות במקום עשירות, יען שהרב המחבר סמך על מה שכתב במקום אחר, כאשר ראה ראיתי בכמה דוכתי, מרגלא בפומיה למימר, ובמקום אחר הארכתי, שם רמז נתן בהם סימנים, באותו פרק באותו מקום, ואין אתנו יודע עד מה, מי אשר חטא... הלא לאמונה כבר מלתי אמורה, לאיש אשר אלה לו, אשר שלח ידו בבלע אל הקדש, אל יהי ברוך, הוא כבה אורו של עולם"[79].

בשנת תפ"א הגיע לקושטנדינא ר' אפרים בן ר' אהרן נבון, במסע קבצנות לתועלת כוללות ירושלם, אחרי עשרים שנה שהעתיק מושבו ירושלימה, בראשית מסעו הלך לשלוניק (דבר משה, חלק א' אה"ע ס' ט"ב), ומשם לעיר הבירה. ר' יהודה רוזאניס שהיה מיודעו מימי נעוריו והכיר כשרונותיו, מנה אותו לדיין בעיר מולדתו (אזולאי, שם הגדולים בערך אפרים נבון), ויתמוך בידו, ר' אפרים היה עוסק בעת ההיא במלאכה ספרותית על הרמב"ם, כמו שר' יהודה רוזאניס עסק בחבורו „משנה למלך" ויהי לעזר לידידו ר' אפרים, וכן רואים אנחנו שחתם תמיד על כל דבריו (מחנה אפרים, הלכות שבועות ס' ב'), וכן חתם על תשובתו בשנת תפ"ג, ביחד עם ר' יוסף בכמוה"ר ישעיה מטראני (שם, הלכות זכית ומתן ס' א).

ארבע שנים אחרי כן בשנת תפ"ה ר' יהודה רוזאניס חלה את חליו, ולא קם עוד מן המטה אשר שכב עליה בשנתים, מכירו ובן משק ביתו ר' יעקב כולי כתב בשנת תפ"ז: „כי זה שנתים ימים ביום פקדי לחזות בנעם ה', הזיתיה לרבי מצער נפשיה ברמיה טובא אמר מר: קרבה שנת השבע שנת השמיטה", כדרכו לדבר בבדיחותא, ובזה רמז שכבר הרגיש שקרב קצו, שנת השבעים לימי חייו, ור' יעקב כולי האריך בסיפורו: „שמעתי ותרגז בטני, אז אמרתי אני אל לבי: ווי לעלמא בההיא שעתא כד תסתלק מניה אשר נשיא יחטא, הן בעון נח נפשיה דרבי ביום שמיני של פסח משנת התפ"ז (שחל ביום הראשון לשבוע — 14 אפריל 1727), ימעת הוסר התמיד תשש כחן של חכמים וכחת מאור עיניהם, ונסתלקה עטרה מראש כל אדם, כי נשבת ארון הקדש גלתה יהודה

79) פרשת דרכים, הקדמת ר' יעקב כולי

יהודה״ ורבים היו המספידים אותו והמתאבלים עליו, בפרט הרבה להספיד אותו תלמידו ובן משפחתו ר׳ אברהם רוזאניס, וזה תמצית דבריו שמתוכם נוכל לשפוט עד כמה גדלה האבדה בקרב העדה הקושטנדינית[80]: אוי לו לדור שכך עלה בימיו!... כי נשבה ארון האלהים, נצחו אראלים את המציקים, והנה מהרה קל מן שמיא נפל, יהודה יעלה בישיבת של מעלה... אך גדול היה באותו היום!... על זאת ישומו ישרים והנם צועקים: איה סופר? איה שוקל גופי הלכות?... כי מי יוכל לדון כפקות וספקי ספקות, דכל שעתא ושעתא מתרחשי בבי מדרשא... על כן תפוג תורה, כי אבדה כלי חמדתה... על דא ודא יבכיון כל מדירי ליבא, דחסרא לארעא חסרון לא יוכל להמנות ימים או עשור, צריך לממני יומי ולממני שבועי, על זאת תאבל הארץ, וכל האיש אשר נגע אלהים בלבו, המר ימירנו כהמר על הבכור, כי פקד ה׳ את עמו, יום שמת רבי גלה כבוד מישראל, וגם דלה דלת״.

בתור סופר ר׳ יהודה רוזאניס כתב ספרים רבים אמנם לא הספיקה לו השעה לסדרם לחבורים שלמים, נוסף לזה שנגנבו מאתו שלשה ספרים בכתב יד, לפי מה שהעלה בזכרון בן משק ביתו ר׳ יעקב כולי. אחרי מותו, הרב הכולל ר׳ חיים קמחי מסר לו כל חכתבי יד בידו לסדרם לדפוס, ותהי ראשית מלאכתו לאסוף כל הדרושים במספר שבע ועשרים, ולחלקם על פי עניניהם לשבעה עשר דרכים, ויקרא בשם החבור הזה:

א) „פרשת דרכים״ ועוד כי חשבונו בגנוטריא עולה לחשבון „רב יהודה רוזאנים זכר צדיק לברכה״, הספר הזה נדפס בהוצאות ר׳ חיים ור׳ אהרן רוזאנים אחי הרב, בדפוס ר׳ יונה בכ״ר יעקב אשכנזי בקושטנדינא בשנת תפ״ח (סימן ת״גלג״ה בגות יהודה), ועוד נדפס בלמברג בימינו אלה ובשלשה מהודרות אחרות.

ב) משנה למלך, היותר גדול בכמותו ואכותו מכל חבוריו, על ספר משנה תורה להרמב״ם כאשר סידרו ר׳ יעקב כולי ויקראהו בשם הזה, כי כל הדברים סובבים על ס׳ משנה תורה והבאורים: מגיד משנה, לחם משנה, כסף משנה, הס׳ הזה נדפס גם כן בהוצאות אחי הרב ר׳ חיים ור׳ אהרן רוזאנים בדפוס ר׳ יונה בכ״ר יעקב אשכנזי בקושטנדינא בשנת תצ״א, וזכה למהודרות רבות.

ג) דרך מצותך, בשני חלקים נדפס בקבץ פרשת דרכים בקושטנדינא, וגם לבדו בברדיטשוב תק״ע על ענין המצות.

ד) הגהות על ס׳ החינוך לר׳ אהרן לוי מברצלונה, נדפס גם כן בקבץ פרשת דרכים בפעם הראשונה, ולבדו בפראנקפורט דאודר (תקמ״ג), וברון (תקנ״ט).

ה) הגהות על הטורים ומורה מקום בשאלות ותשובות האחרונים היה בכתב יד בידי ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי (שם הגדולים בערכו), ואולי הוא אחד משלשת הכ״י שנגנבו בבית ר׳ יהודה רוזאנים.

מגדולי

80) שם, הקדמת ר׳ אברהם רוזאנים

מגדולי חבריו היה ר׳ שמואל הלוי נכד ר׳ שמואל הלוי הזקן, ואחיו ר׳ יצחק הלוי שנפטר בקיצור שנים בערך שנת ת״ף, והוא היה בין החותמים כתב החוזר בשנת תע״ה, ור׳ יהודה רוזאניס קורא אותו: „החכם השלם הדיין המצוין עצים ורב״[81]), לפי עדות בעל הזכרונות ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי, הוא השאיר אחריו שלש מאות והמשים תשובות בכ״י, וקצת תשובות הובאו בספרי בני דורו משנה למלך, כהונת עולם (הלכות נדרים ס׳ רל״ט), ודבר משה (ח״ם ס׳ קי״ז).

עוד היה שם ר׳ יונה ן׳ ריי, כנראה הוא נולד בשלוניק[82]), ובערך שנת התע״ת בא לעיר הבירה, ושם נמנה לרב הכולל כי שמו היה נודע בשערים, ר׳ שלמה אמארילין משלוניק שהיה מגדולי ההוראה, היה עמו במשא ומתן בדבר הלכה, ואף שהיה רב הכולל פעמים רבות לא היה סומך על דעתו, אם לא שהסכימו עמו רבני עיר הבירה, ובפרט ר׳ יהודה רוזאניס. מלבד השאלות שהריצו אליו מכל פרורי עיר הבירה, היו שואלים אותו מערי המדינה, שלוניק, באזארג׳יק, ועוד[83]). פעם אחת שאלו אותו משלוניק על ענינים של הסתדרות פנימיות ויהיו דבריו: „אף כי לא מלבי להטפל בנדונים כאלו הנוגעים לכוללות העיר, ומה גם היות המשפט בעיר גדולה של הכמים ושל סופרים, רבתי בדעות מקום איתני עולם וכ״ו[84]). רוב פסקיו שהגיעו אלינו היו על השאלות שנשאל בין שנות תע״ו עד שנת תפ״א, ובשנה ההיא או שלאחריה נקטף באבו ולא הניח אחריו ילדים, חלק אחד מפסקיו שנשארו לפלטה בידי ר׳ משה אמארילייו בשלוניק, נדפסו בסוף ספרו „דבר משה״ חלק שני, ולפי הקדמת המדפיסים: „קונטרס מקצת שאלות ותשובות מהרב המופלא כהר׳ יונה ן׳ ריי זלה״ה, איש מתא קושטנדינא רבתי יע״א, הנמצאים אצלינו כהיום הזה, ויקרא שמו בישראל, „בני יונה״ מראנה בדבר כי בן אין לו, והוא שריד באהלו להקים שמו בישראל, וזאת נחמתו לעולם שבילו טיב וצוק״ל״ (שלוניק תק״ג).

עוד היו בפרק ההוא בקושטנדינא, ר׳ אליה גואקיל, ר׳ שבתי גבאי, ר׳ חיים אליה פיפאנו, ר׳ יוסף ן׳ ר׳ ישעיה מטראני, ר׳ יצחק רפאל ן׳ יקר[85]), ר׳ מתתיה ן׳ אלרויה מזקני הדור, שהיה לו משא ומתן בדבר הלכה עם ר׳ משה בנבשת (פני משה, ח״ב ס׳ נ״ג), ותשובתו הובאה בס׳ רב יוסף (ס׳ י״ב), ר׳ אפרים ן׳ אהרן נבון, ופעולתו תבא בחלק החמשי, ר׳ ישראל קמחי שהתישב בירושלם, ר׳ חיים ור׳ אהרן רוזאניס אחי ר׳ יהודה רוזאניס עשירים ועוסקים בתורה, ר׳ חיים קטן שבא מאנדרינופלא (פני משה, ח״ב ס׳ י״א), ר׳ יצחק זבח (שם, ס׳ י״ג), ר׳ יום טוב משיאו (שם, ס׳ ט״ז), ר׳ יצחק רומאן (שם, ס׳ ל״ב), ר׳ אברהם בן ר׳ יהודה בן יעש (שם, ס׳ פ״ה), ר׳ אברהם שרביט הזהב (שם, ס׳ פ״ד), ר׳ פרץ אגוזי (שם ס׳ ס״ה), ר׳ יצחק פראנסיז (שם, ס׳ מ״ח וס׳ ע״ה), ר׳ אברהם פירייראה

(81) משנה למלך, הלכות זכיה ומתן

(82) כן נראה מתוך תשאלה ס׳ ק״ב, דבר משה, ח״ב הוא הקונטרס „בני יונה״ וגער כי לא בא זכרו בפסקי רבני עיר הבירה קדם שנת תפ״ה.

(83) שם, ס׳ קי״ב (84) שם, ס׳ קי״ (85) תורת הקנאות, דף ס״ה

פירירה (שם, ס׳ מ״ט), ר׳ חיים אלגזי מאריה דאתרא במגרש אורטהקיואי (שם, ס׳ נ״ד), ר׳ ברוך בריזילי (שם, ס׳ ס״ב־ס״ג), הרופא ר׳ רפאל אישפיריאל (שם, ס׳ ס״ד), הדיין המצוין ר׳ לוי טיליז (שם, ס׳ ס״ז), האיש היותר תקיף שהיו לו מהלכים במערכות הממשלה, הרופא דניאל פונסיקה אשר הבאנו כבר דבריו, הפלוסוף וולטיר הכיר אותו בפארים, ויכתוב שהקונדי פוניאטוביסקי ציר שוידיאה בקושטנדינא, אמר אליו בעצמו שהיהודי התקיף הזה המריץ למסור כתביו לידי אם השלטן (אחמד ג׳), שהשפיעה על מהלך הארמון[86].

בשנת תע״ז (1717) הציר הצרפתי הויסקונדי אנדריסול, מת בקושטנדינא, אז קמו חלוקי דעות בין השרים הצרפתים במי לבחור במקומו, אם בפקיד אליון שהיה מזכיר המשלחת הצרפתית בעיר הבירה, או באיש הנכבד פונטינו (Fonténu) הציר הצרפתי באזמיר, השר הראשי בצרפת ערך שאלתו לרופא פונסיקה[87], ביום י״ז ספטמבר 1717 לחוות לו דעתו במי לבחור, וכה דבריו: אדוני! הנני חפץ לדעת איך יביטו התורגמים את האדון פונטינו, אם יעלה להם לרצון שישאר במקומו אשר הוא משרת בעת לפי שעה, הנני חפץ לדעת בברור כשרון רוחו, אם לא נרפו כחתיו לרגלי בואו בשנים, או אם לא יעיק עליו איזה ענין במשפחתו, אם יתיצב באופן הראוי במקום שולחיו, ואם יהיה בתועלת השרות לעזוב אותו במקומו. ישער האדון, שהאדון פונטינו איננו האיש המוכשר לציר המשלחת, הנני מחלה פניו להודיע לי האיש היותר הגון להפקיד במקומו, מאיזה כשרון רוח נחוץ שיהיה, אם בבצע הענין שיהיה ממצב טוב ומן המיוחסים מלידה, כמו שיהיה בעל כשרון, אם צורתו ותואר פניו כמו כן ידיעת התראותו יוכלו להועיל להמשיך אליו הוד והדר התורגמים, ואם שופט או שר חיל אחד יוכלו להיות גם כן לרצון״, ותשובת הרופא פונסיקה היתה אל שר השרים, להעמיד את הציר פונטינו במקומו.

קרוב ליטים ההם היה התורגמן במשלחת הויניצית בקושטנדינא, היהודי יוחנן גבון, לפי טבע ענין שרותו הוא ערך מכתב על ענינים מדיניים, אשר נפל בידי התורגמים, וכאשר תרגמו אותו מצאו בו חשד של מרגלות, ויחרצו עליו להתלות על עץ[88], ובמקומו הועמד הרופא ר׳ ישראל קוניאן (Conegliano) יליד איטליא, ובעל הזכרונות קורא אותו: „החכם הכולל אביר הרופאים ושר התכונה והמדע כמוהר״ר ישראל קוניאן נר״ו, אורו זורח בק״ק קושטנדינא לחשוב מחשבות בחכמה ובמעשה ובכשרון דעת[89].

בין היהודים שהצטינו בתקופה ההיא בקושטנדינא, נמנה הרופא טוביה הכהן, הוא נולד בעיר מיץ בחדש תשרי שנת ת״ג ממשפחת כהן הנודעת בשם „מאנוסקריוי, (Manoscrive = יד כותבת), אשר מוצאה מארצות הקדם, זקנו ר׳ אליעזר ווילזים בן ר׳ שלום כהן אב״ד בצפת, שיצא בבחרותו מארץ מולדתו להדפיס ספר דודו ר׳ אליה וידאש „ראשית חכמה״ בקראקא, ונתקבל

86) Voltaire בחבורו, Histoire de Charles XII

87) שני תכ״י האלה, השאלה והתשובה נמצים בארכיון של הבבביולתקא הופבורג בעיר וינה.

88) Hammer חלק XIII דף 291 89) הקדמת ס׳ מעשה טוביה דף ה׳ ע״ב

ונתקבל לרב בעיר קרמניץ בפולוניא ושם הוליד שלשה בנים, הצעיר מבניו היה אבינו ר׳ משה נראל, לרגלי הרדיפות בשנת ת״ח נדד לצרפת, ובהגיעו לעיר מיץ מנוהו לרב, שם הוליד את בנו טוביה, אמנם לא ארכו לו הימים וימת בעזבו את בנו יתום וגלמוד. הילד הצעיר הזה לא אבד תקותו, וכה יספר בעצמו תלאותיו וקורותיו: ואני הייתי נער ורך כאשר נפלה עטרת ראשי ממני, ונשארתי כספינה בלא קברניתה, וכאשר ראיתי שנגזבה חוהלתי וכשל עוזר ונפל עזור, שמתי לדרך פעמי לארץ פוליניא אל בית אבותי, ומצאתים חכמים וגדולים בתורה ובמעשים, ושמשתי שם זמן מה כמה תלמידי חכמים וגדולים, אבל בעו״ה לא כל צרכי, כי ראיתי הדלות והגלות והמלחמת אשר בארץ הלזו, וצירות רבות תכופות זו לזו... אז אמרתי אל לבי מה לי פה? הנה ארחיק נדוד... אולי אמצא מרגוע לנפשי, ורוח והצלה יעמד לי ממקום אחר, ואז מחשבותי הרהיבוני ללכת לארץ איטליא, ללמוד חכמת הרפואה במדרש החכמות שבעיר פאדואה יע״א, והנה הקרה ה׳ לפני איש חכם ונבון, ה״ה חברי החכם השלם כמה״ר גבריאל רופא נ״ע, והיתה שבועת ה׳ בינינו, והיינו כאחים נאמנים כל ימינו, וה׳ הצליח דרכינו ונתן חן שנינו, בכל מקום אשר דרך כף רגלינו, ובפרט בעיני הדוכוס הגדול מבראדינבורג כי היה שם חסד ליהודים, וגזר על ראשי המדרש אשר בעיר פראנקבורט (פרנקפורט) אשר על נהר אודרה, שיקבלו אותנו בסבר פנים יפות ללמוד החכמות בבית המדרשים שלהם, ואף שזה נגד חוקם ונימוסם, כי מעולם לא למד שום יהודי בזה המדרש, ונוסף על זה שנתן לנו הדוכוס הנזכר ארוחתנו, מדי שנה בשנה כדי להפיק רצוננו, ובאמת עשו לנו החכמים בעלי מדרש כבוד גדול...

ויהי כי ארכו לנו הימים שם והגענו ת״ל לתכלית כונתינו, שמנו מגמת פנינו נגד פאדואה המעטירה, לקבל עטרת הרופאים הנתונה אצלם, ושם מצאנו את שאהבה נפשינו, ה״ה החכם הכולל שר הפילוסופים ואביר הרופאים כמהר״ר שלמה קוניאן נר״ו, והיה זה בשנת תל״ב בהיותו בן תשע עשרה שנה[90]. עוד מספר ר׳ טוביה שר׳ שלמה השקה אותם מיין רקחו בפילוסופיא והרפואה, וזולתו שאר חכמי בית המדרש הגבוה עד שנתנו להם הסמיכה בקיבוץ כל החכמים, אחרי כן התישב בתוגרמה, ור׳ ישראל קוניאן אחי רבו ומטיבו ר׳ שלמה קוניאן הנכו, ויעש עמו אות לטובה וינחהו בעצותיו, ובראותו הארץ כי טובה, גמר בדעתו לשבת בעיר הבירה; בעמל רב עלה בידו להרויח כדי מחיתו וכה יתאונן מר: „הזמן בגד בי ויהי לאויב כי רבת צרות ותרפתקאות עדו עלי, המה כתרוני הדריכוני מנוחה״. אז הוכרח ללמוד כאחת שתי שפות שהיו לו זרות עד היום ההוא, הספרדית שהיא שפת היהודים בתוגרמה, והתוגרמית שפת הארץ, ויצליח ללמוד אותן בבקיאות עצומה[91]. מלבד אלה ידיעותיו בשפה הלאטינית, היונית, והאשכנזית, היו לו לעזר לא מעט לתת חנו בעיני המשכילים שלא מבני ישראל, ובפרט השר היוני אלכסנדר מאורוקורדאטו מחסידי אמות העולם, שהיה תרגמן של הממשלה והשלטן אחמד השלישי והחכם הזה קרבו ויהי לו לרופאו, ובסבתו והשפעתו היה יוצא ובא אצל שרי הארץ מהתוגרמים

90) מעשה טוביה, הקדמת ר׳ שלמה קוניאן

91) שם, חלק ערוגת הבשם

מהתורגמים היותר חשובים בעיר הבירה. (מעשה טוביה, דף קי"ג), וכבר ראינו שהשר הזה היה תומך בידי הרופא היהודי דניאל פונסיקה, והיה מקרבם שניהם כאחת.

כנראה לא ישב ימים רבים בקושטנדינא, בהיות שרואים אנחנו אותו יושב בערי המוריאה, וכן יספר שהיה בפרק ההוא עם סוחרים רבים על ההר אולימפיו (תוגרמית, קישיש דאגי), אשר לפי פלוטארקו גבהו אלף ושני מאות ושבעים אמות, ושם מצא עשבים הראוים לרפואה אשר אינם נמצאים ביתר הישוב, וישב שם שני ימים[92]. אחרי כן היה באסיא הצעירה בברושא ושם ארכו לו הימים יותר משנה אחת, ויקר לו מקרה באשת תוגרמית שנשכה נחש בלילה בשינה באחת מגבות עיניה, עד שנפח כל ראשה ותצעק בקול מפני תארם, ובבקר נקרא לבקר החולה ואחר שנתן לה סמים לרפואה שבה לאיתנה, אמנם לא עברה שנה אחת ונפלה למטה שנית, והוצרך לעשות לה תרופות שונות יותר חזקות עד שנרפאה[93]. עוד קרה לו בתוגרמית אחת שילדה, והמילדת לא השגיחה בה כראוי, ואחר כמה שנים בבואו לעיר ההיא נודע אליו הענין, ויתן למילדת תרופות שונות ונרפאה על ידה[94]. מברושא העתיק מושבו לאזמיר וכזכרונותיו רשם; ואני המחבר ראיתי מקומות שהיו לפנים מים ואגמים וכן ראיתי בתוך הים שהיו לפנים ערים גדולות כמו אזמיר וכיוצא[95].

בשנת תנ"א שב עוד הפעם לקושטנדינא, בפרק ההוא הכאן של קרים שלים־גיראיי בעצבונו על מות בנו נורידין, עזב כתר המלכות לסעדית־גיראיי בחדש אייר תנ"א (מארסו 1691)[96], ויתישב בקושטנדינא, שם הכיר את טוביה הכהן ויספחהו אליו לשרתו להיות לו לרופא, ובהיות שהכאן הטרטרי לא עמד ימים רבים בעיר הבירה כי נדחה ללכת מעיר לעיר, טוביה הכהן היה מלוהו בכל מקום לכתו, בשנת תנ"ד היה בשלוניק, ובזכרונותיו יספר שבהיותו שם, קרה מקרה שחפרו בעומק האדמה בכפר אחד סמוך לשלוניק, וימצאו פגר איש ענק שארכו שלשה ושלושים אמות, אמנם לא ראה בעיניו כי אם עצם אחת הניכרת שהיא אחת משתי העצמות שבזרוע, ושן אחת אשר משקלה שלש מאות וחמשים דרכמונים (דרהם), ואילו לא היה נשבר שורש אחד משרשי השן, בלי ספק שהיה שוקל ארבע ליטרין[97] (אוקה). כשנה אחת אחרי כן, התישב הכאן שלים גיראיי בבולגריה התיכונה, בעיר יאמבול ובמובן ליוהו גם שם רופאו טוביה הכהן; מימי שבתו בעיר הזאת רשם בזכרונותיו „ואני כמו כן ראיתי סוס יפה מאד ונתנוהו לדורון לשלים גיריי חאן בהיותו בעיר יאמבול, ולו במקום הנקבות נקב קטן, והישמעאלים קראוהו טומטום[98]. מן העיר הזאת שב בלוית אדוניו הכאן לעיר הבירה קושטנדינא, ויארכו לו הימים שם, וימצא חן וחסד לפניו וישרתהו ימים רבים, ועל ידו היו לו מהלכים בחצר השלטן מושטאפה, גם יספר ברוב ענין שהיה נכנס בחצר ובגן המלכות בכל עת, ושם ראה עץ קאפי יפה במינו שהביאו ממדינת יאפוניה או תימן היא אל־ימין[99]; כשנה אחת אחרי כן, הכאן הטרטרי נסע לקרים לעלות על

92) שם, דף פ"ה ופ"ח
93) שם, דף קכ"ט
94) שם, דף קל"ה
95) שם, דף פ"ז
96) Turquie, דף 303
97) שם, דף ע"ז פ"א
98) שם, דף ע"ז ע"ב
99) שם, דף ע"ג

על כסא המלוכה עוד הפעם, ויתן למזכרת לרופאו סמרטוט אחד העשוי מאבן יקרת הנקראת אבישטוש[100]).

בשנת תנ"ט נמנה לייעץ השר ראמי פחה, ויהי לו טוביה הכהן לרופא. לפניו עשה הנסיון כנר שאין הרוח מכבה אותו מהרכבה הזאת שעוה בתולה, רקב של עץ גפרית וכסף חי „ובהגיעי לעיני המשנה הגדול ראמי פאשה, אשר בחר בי מכל רופאי הארץ להיות לפניו, וגם הטיב כעבודי לאחינו בני ישראל הדרים בארצות האלו[101]), כן חיים ההוא הצליח בעסקיו, ובפרק ההוא היה היותר מאושר מכל ימי חייו. בשנת תס"א כתב בהקדמתו לספרו „עד שזה שנתים ימים שהניח לי ה' מעט מעצבי", ואחרי שהורד ראמי פחה ממשרת שר השרים, טוביה הכהן היה יוצא ובא בחצר המלכות, ולסבה זאת העתיק לפי שעה מושבו לאנדרינופלא בלוית השלטן, ושם כתב ספרו „מעשה טוביה" על החכמות הרמות והרפואה, ובזה הועיל הרבה לרופאים היהודים בתוגרמה, בפרק הירידה הקיצונית שלא ידעו בין ימינם לשמאלם, והספר הקטן הכמות ורב האיכות הזה היה להם ימים רבים לעינים, ובצדק יתאונן הרופא הזה על הרופאים נבערים מדעת שהיו בעת ההיא בתוגרמה, „שאפילו למי שאין בו ריח תורה כלל, קוראים אותם בשם חכם דוקטור (דוקטור), ובזה נותנים יד לרשעים רופאי אליל האלה, להתגאות ולהתנשא ולהיות גם כרופאי אמת, ועוד זאת אחרת שגם הנשים הזקנות המטונפות... הולכות לקראת נחשים ועקרבים ומלחשות על המכה בלהטיהן, תקראנה בשם רופאות בפי הפתאים... לוא חכמו ישכילו זאת, שאפילו זה הבא לשחוט איזה עוף או לבדוק איזה בהמה, תובעים ממנו כתב הסמיכות, ולא זו בלבד אלא ששואלים ממנו גם כן איזה שאלות וידיעות, לידע בהן אם הוא בקי" וישא משלו ויאמר:

הוי איך קמו רופאי אליל בלתי חכמה,
גם אין דעת החולי בם, כי אם ערמה,
הן הספר איזה הער לעשות קרחה,
אך יודע הקזת דם בלי טרחה,
או העבד יצא חפשי מן האדון,
גונב לבות, משחית נפשות עושה זדון,
אלה כולם קוראים אותם פה הכסילים:
חכם רופא „סיניור דוטור" עם הלולים,
גם הנשים המכשפות שהן לוחשות,
על המכה ובלהטיהן הן נגשות,
אך החולה הולכות לקראת כל הנחשים,
להן מאמינים הדלים להן נשים,
להן קוראים רופאות השוטים הפתאים,
בזה נותנים יד לרשעים הרמאים,
לרדות ולהתגאות על כל רופא מומחה,
בראותם הצלחתם גם כי אין מוחה[102]).

בסוף

100) שם, דף פ"ב 101) שם, דף פ"ד 102) שם, דף צ"ג ע"ב

בסוף השנה ההיא שישב באנדרינופלא, באו חילופים בענינים המדיניים בקרים, הכאן שילים־גיראיי שעלה על כסא המלוכה בפעם השנית, הוריש המלוכה לבנו השני דוולית־גיראיי ויסע לקושטנדינא[103]), ובהיותו זקן וידוע חולי, קרא אצלו את רופאו משכבר הימים טוביה הכהן מאנדרינופלא, אחרי שובו מהשתטח על קבר הנביא במכה ומדינה, מן הפרק הזה יספר טוביה הכהן בזכרונותיו: „כי זה שמעתי מפי המלך הזקן חאג׳י (מי שהשתטח על קברי הצדיקים)־האן אשר המליך בשנה הזאת את בנו תחתיו בחייו, והוא הגיד לי שהיה בידו שן אחד מילידי הענק שמשקלו שתי אוקיאש שהם שמנה ליטרין (2,560 קילוגרם)... ועדין היא בבאחג׳ה־שאראי מטרפולין שבארץ קרים״[104]).

ר׳ טוביה הכהן מלבד ידיעותיו וחכמתו הרבה וגדולתו בחצר השלטן והשרים, היה מוכתר במדת ענוה ויראת חטא וימאס בתוארי כבוד, רבו ר׳ שלמה קוניאן מויניציא, יראה לפנינו את יקר הוחו ומעלת תפארת גדולתו, בהקדמתו לס׳ „מעשה טוביה״ ששלח לו להביאו לדפוס בשנת התס״א, וזה לשונו: לא עברו ימים רבים וישא רגליו וילך לקושטנדינא ורבא יתקף ברבו יתירא, ויהי לאילן דחזותיה לסוף ארעא, ומיניה יזון כל בשרא, כי גדול טוביה בבית המלך ושמעו הולך בכל המדינות, במקום אחד נמצא תורה וגדולה, ושם נמצא ענותנותיה כי לא גבה לבו ולא רמו עיניו בחכמתו אשר גברה, ובשלהו אלי את מהברתו חלה פני בתנאי כפול שלא יתואר בשם רבן... כי אם קטון הרופאים... כי קטורת תועבה היא לו ובעיניו לא ישרה, אבל מה אעשה כי הגאון הגדול בוצינא דנורא, הרב ר׳ דוד אופנהיים המפורסם רבן של כל בני הגולה, לא זז מחבב אותו... וכאשר שמע חבורו... שלח מעצמו הסכמתו... וגם רבני תקהלה וכ״ו, גם מורו הגדול ר׳ יצחק לאספרונטי בעל „פחד יצחק״, עטר את חבורו בהקדמה חשובה, ושיר ותהלה אשר כתב להבורו, וכן יתר הרבנים מידידיו ורעיו הרבו לפאר את ספרו החשוב, וממשילים אותו לכדור העולם שצייר ארקימדוס, הכולל אורך העולם ומרחב השמים. על פי סבות שאי אפשר לברר נתאחרה הדפסת הספר בויניציא משנת תס״א עד תס״ז, [illegible]לי בסבת המלחמה התמידית בין תוגרמה ובנסית ויניציא, לא היתה העת מוכשרת למרוצת מכתבים בין קושטנדינא וויניציא. ובסוף הופיע הס׳ בציורים רבים, ובשער ציור תמונת ר׳ טוביה מפותח פתוחי חותם מעשה ידי אומן, ועל התמונה הזאת נשא משלו ר׳ שלמה קוניאן בשיר ואמר:

„גוית כל חי לסוף נועת
אך זאת בחיים נשארת״.

לא נודע בברור אם ר׳ טוביה הכהן נסע ארצה ישראל, אחרי שהופיע ספרו בשנת תס״ז־תס״ח ואחרי כן שב לקושטנדינא בשנת תע״ה, להדפיס ספר אביו ר׳ משה נראל בשם „ברכת טוב״, או אם נתעכב בקושטנדינא כל הזמן ההוא, אך יותר נראה שהתישב בירושלם בשנת תס״ז, ואחרי כן שב לקושטנדינא להדפיס ספר אביו שהיה בכתב יד בידו, ועליו שת נוספות משלו. בירושלם

103) Turquie דף 314   104) מעשה טוביה, דף ע״ז

בירושלם נולדה לו בתו היחידה מאשתו השניה, שהשיא לר' אברהם סיונס מחבר ס' שדה הארץ, וזה יכול לחיות אם נסכים שעלה ירושלימה בשנת תס"ח, ובתו נולדה לו תיותר מאוחר בשנה תס"ט, וישיא אותה קודם שנת תפ"ט, בהיותה כבת י"ז או י"ח שנה, כי כן נראה בס' שדה הארץ חדושים מר' טוביה (שהיה חמיו של המחבר). בירושלם לא נצפנו לו ימים טובים, כי אבד הונו בענין רע או נגזל ממנו כל אשר היה לו, עד שנתרושש וסבל מצב נורא, כאשר כתב כל זה במר רוחו לר' אליעזר הכהן תושב ליוורנו. נוסף למצבו הרע הפרטי, מרה נפשו לו עד מאד מצרת אחיו הנענים תחת יד אדונים אכזרים, המסים הכבדים ששמו עליהם, והנשך אשר נשו בהם הישמעאלים משנים קדמוניות, ופעמים רבות פנו אליו גזברי הצדקה לארץ ישראל באשכנז, ובפרט הגביר ר' שמעון וולף ורטהיימר, וישאלו בעצתו באיזה אופן יוכלו להטיב המצב בעיר הקדש, ר' טוביה הכהן נפטר לעולמו בהיותו כבן חמש ושבעים שנה בשנת תפ"ט.

מלבד ספרו החשוב „מעשה טוביה", ר' טוביה הכהן כתב נוספות על ס' „ברכת טוב" לאביו ר' משה גראל הכהן, ובס' „חות יאיר" (דף רנ"ח), לאחיו חורגו ר' חיים יאיר, כי באשר מת אביו ר' משה גראל הכהן, אלמנתו שהיא אמו של ר' טוביה נשאה לר' שמשון יאיר אבי ר' חיים יאיר. עוד הובאו חידושיו בס' עבודת הגרשוני לר' גרשון אשכנזי רב הכולל במיץ, (פרנקפורט דמיין תנ"ט), והרב הזה מתארהו בתואר: „תפארת חכמים אביר הרופאים, שמו נודע בשערים בנגלה ובנסתר, שר בית הזהר שכל מצימצו שכל טוב.

תבורו החשוב והגדול שכבר דברנו אדותו „מעשה טוביה", שכתב מקצתו באנדרינופלא בשנת תס"א, והשאר בקושטנדינא בשנת ההיא, שלחו ליד מורהו ר' שלמה קוניאן להדפיסו בויניציא, אמנם מכשולים רבים עכבו במלאכה הזאת, באופן שנתאחרה ההדפסה קרוב לשבע שנים, ובפרק הזה תיקן המחבר איזה ענינים, כי כן נראה שרשם „השלטן מחמד שהיה אחיו של המלך שלטן מוסטאפה אשר מת, ושלטן מהמד (צריך לתקן אחמד, הוא אחמד השלישי) מלכנו ירום הודו ותנשא מלכותו"[105]), והנה ידוע שהשלטן אחמד מלך בשנת תס"ג ואחיו שלטן מוסטאפה שהוסר מכסא מלכותו בשנה ההיא, מת בשנה אחת אחרי כן. ספרו נחלק לשלשה חלקים ופרקים שונים, החלק הראשון יכיל חקירה על עולם העליון והעולם השפל וכל אשר בהם, החלק השני כולל החולאים ומיני תרופתם, החלק השלישי לתחלואי הנשים, ובסוף, הפרק הנקרא פרדס רימונים, ובו מביא שמות הסמים והעשבים אשר השתמשו בהם לתרופה בימים ההם, ושמותיהם בעברית, תוגרמית, ספרדית, ואשכנזית ולפעמים גם רומית ויונית.

עוד השאיר אחריו בכתב יד ספר מסות אחר, שכתב בסוף חייו בירושלם ולא השלימו, המכיל שקלא וטריא על ס' זהר שיבה להרב שלמה אלנאזי, והבבליוגראף חיד"א ראהו בקטנותו.

בין

105) שם, דף כ"ו ע"ב

בין הרבנים בפרק ההוא היו גם ר׳ משה גאגין שבא משלוניק, (תשובתו בס׳ שני מאורות הגדולים ס׳ י׳), ר׳ שם טוב אבא, ר׳ יצחק אלנקוה (רב יוסף, ס׳ נ׳), ר׳ אברהם אלוש (רב יוסף, ס׳ ד׳), אחיו ר׳ חיים אליעזר אלוש (עדות ביהוסף, ח״א ס׳ י׳), ר׳ משה מאליא, ר׳ פפולא ירושלמי (פני משה, ח״ב פ״ג ק״ז), ר׳ יצחק בן הנניא ארובאס, מחבר ס׳ אמת ואמונה (תל״א), ר׳ ישראל ן׳ אליעזר בנבנשתי, מחבר ספר בית ישראל (תל״ח), ר׳ אברהם בן דוד נחמן, המביא לבית הדפוס חידושי הר״ן (קושטנדינא תע״א), ר׳ יצחק גבאי, שהדפיס בבחרותו המשניות עם פירושו (קושטנדינא ת״ם).

בעת ההיא הקראים היו יושבים קרוב לשכונת היהודים באסתנבול, ועל כל הדבר הקשה אצלם היו דורשים את חכמי הרבנים, בשנת הת״י מצבם החמרי הורע מאד, ובמובן גם מצב העדה החמרי היה רעוע ולפי דבריהם: „בראותנו רבוי תלאותינו עלו העתרנו על צוארנו, הובית לכללות הקהל בשעור ארבע אלפים וחמש מאות גרוש, שהוצרכנו לתת אותם למקומות הנצרכים אשר לא ניתנו להכתב, ואנחנו פורעים בעדם רבית שנים למאה (לחדש), באופן כי משא כבד הוא מנשוא. אז נמצא איש עשיר מערתם כ״ר יהודה צדיק, אשר התרצה לתת להם בבת אחת אלף גרוש, כדי שיפטרו אותו מכל מיני הוצאות ופזור ומסים וארגוניות אשר בקהל, עד יום מותו, ואז התאספו כל יחידי הקהל מבן שלש עשרה שנה ומעלה, ויבחרו ועד של חמשה אנשים שהתפשרו עמו, ויתנו בידו שטר שפטרו אותו: מכל השלבות והטלות ומסים וארנוניות שבעולם, בין קבועים ובלתי קבועים, חדשים גם ישנים, ואפילו שיחודשו מהיום והלאה בין רב למעט, בין מצד המלכות או מאחינו הרבנים או של קהלתנו, ותהי המעשה הזה ביום ד׳ י״ט ניסן הת״י... ועל השטר הזה חתמו עשירי העדה וטוביה, ובעלי תורה שביניהם, ושלשה הממונים וחמשה הברורים אשר נבחרו על ענין הזה, וכ״ר יהודה צדיק, וליותר חזקה חתמו גם חכמי הרבנים „בעלי הקבלה״ כאשר נקראו בפי הקראים, ביום שלשים לחדש ניסן הת״י נחם, ר׳ ברוך ן׳ חיים, ר׳ אליה אבוי, ר׳ נסים אגוזי, ור׳ משה בנבנשתי. בין התנאים אשר התנו היה שבל מי שיערער על המעשה הזה, „לא יכונה בשם ישראל, ויחולו עליו האלות אשר בספר משה רבינו ע״ה, ויתחיב לתת קנס מאתים פרחים לקפת הקהל של בני מקרא, ושלש מאות פרחי זהב לפדיון שבוים של אחינו הרבנים. (פני משה, חלק ב׳ סי׳ ק״י).

המעשה הזה, מלבד תוכנו וחשיבותו ההסתוריות בנוגע לקראים בקושטנדינא, יתן בידנו היכולת לחדור תוך הקשר וההתחברות שהיו בין בעלי המקרא, ובעלי המסורה בימים ההם, מצד אחד רואים אנחנו שמצאו לנבון לדרוש האישור מצד חכמי הרבנים, ומצד השני זכר פדיון שבוים מבני הרבנים, וזה יראה שגם הקראים היו לוקחים חלקם במצוה הזאת, כנודע בני הרבנים והקראים היו צפופים ברבע אישתנבול מראשית התישבם בעיר הבירה, אך במרוצת העתים העתיקו את מושבם ההלקיי להאסקיואי ובאלאט, על יד

קרן הזהב, הקראים גם הם התישבו במגרשים האלה, הנוסע הקראי שמואל ב״ר דוד במסעו לארץ ישראל בשנת ת״כ, עבר על פני קושטנדינא, וימצא את רוב בני מקרא יושבים על קרן הזהב, במגרשי חאסקיואי ובאלאט. בימיו היו נודעים בין חכמיהם וראשי העדה, כהר׳ אפינדה ביני, ואחיו כה״ר שמואל ביני, דוד סונה בבאלאט שבנה מחדש בית רחב ידים במגרש ההוא, ושם קצת מטובי הקהל ובניהם יוסף מרולי; ובחאסקיואי היתה העדת יותר גדולה, ובראשה ר׳ בנימן ביני אשר בנה בתים יפים מגוונים שונים ולפנים פרדס יפה, עוד היו שם אליהו צדיק, ברוך יפה, ואליהו הלל המכונה ג׳יליבי[106]). הנוסע הקראי בנימן בכ״ר אליה ירושלמי שהיה בקושטנדינא בשנת תמ״ו, מספר גם כן שהקהל הקראי היה בפרק ההוא בחאסקיואי ושם היו כמעט כל הקראים[107]).

בשלוניק העיר הגדולה לאלהים[108]) כאשר היו קוראים אותה, העדה היהודית התפתחה במדה יותר נפרזה מעיר הבירה, בהיותה בודדת ורחוקה ממרכז החיים המדיניים, מקרבה יצאו רבנים אנשי שם שפרצו בכל ערי המדינה, והשיגו משרות בעדות הקטנות ממנה, שם נהרו תלמידים מכל קצוי תוגרמה, לשמוע לקח ולהתחנך בתלמוד תורה הגדול וכישיבות, ועל כל הדבר הקשה בעניני הסתדרות הקהלות והדינים, היו שואלים את פי רבני העיר הזאת הפרטיים, כי משלוניק יצאה תורה לכל יהודי המדינה בפרק ההוא, והמעמד הפרטי הזה לא עלה לרצון בכל עת לפני כל חכמי הדור ההוא עד שרב אחד כתב: „מיום שנסתלק ארון הקדש המאור הגדול נר ישראל והדרו, (הרב הכולל ר׳ אליהו קובו בשנת תמ״ט), נעשתה התורה כשתי תורות, אם זה אוסר, וזה מתיר... כך היא דרכה של תורה... אך לזאת יחרד לבי מראות ברעה זו רעה חולה, בראותי אנשים ששיתתן שיתת הכלים ושיתת דקלים נתנו לכם להורות, משונה רעה זאת מכל רעות שבעולם, שכל הרוצה ליטול את השם בא ונוטל, ואין דורש ואין מבקש, ומלאכת התורה נחשבת למלאכה נמבזה[109]).

כבר ראינו בפרקים הקדמים, שיהודי שלוניק היו אומנים בקיאים במלאכת הבגדים שהיו חייבים לתת לממשלה, אמנם ברוב הימים בטל המס ההוא, ובכל זאת איזה אומנים היו עוסקים במלאכה הזאת, ומוכרים הבגדים לאנשי החיל, כאשר יספר בעל הזכרונות ברוב ענין: „תושבי עיר שלוניקי יע״א עושים למלך יר״ה בגדי הרגליים (ייניג׳ירים), אשר לו מידי שנה בשנה, אשר נותן להם לכל אחד בגד אחד כנהוג, וערך הבגדים הללו הם קצובים, ונותן לתושבי שלוניקי ערך הבגדים, כל הסך כפי ערכם הקצוב בתחלת השנה מוקדמים, ובאותם המעות אשר לוקחים מוקדמים, המה עושים הבגדים הנזכרים, ושולחים איש אחד שליח מכוללות העיר לסוף השנה, ומוסרים לאוצר הבגדים אשר לרגליים על ידי שר אחד שהוא ממונה על זה, ולוקחים כתב מהפנקס אשר לרגליים איך יצאו ידי חובתם, והשלימו את תפקידם, ואותו הכתב מראים לפנקס, (לפקיד אשר על הפנקס), אשר למלך יר״ה, ונותן להם כתבים מאת המלך יר״ה, שגבו ממון הבגדים

106) גנזי פטרבורג, חוברת א׳ דף כ״ט
107) שם, דף מ״ז ודף נ״ג
108) דבר משה, ח״ב ס׳ ה׳
109) שם הי׳, ט״ו

הבגדים של שנה הבאה, מהמקוטות אשר הם חייבים למלך יר״ה. מכרגא ואואריש, (מס האחוזות), ושאר מיני מסים, אשר אלו הכתבים נקראים בלשונם שיביב־טאהריר (sebeb-tahrir), ובהמשך הזמנים, אמרו להם שרי הרגליים שלא היו רוצים שיביאו כל כך בגדים אלא מחציתם או מעט יותר, והשאר שיביאו להם המעות כפי הערך אשר לוקחים מאת המלך, כדי לחלק המעות לרגליים, שיש מי שרוצה מעות ואינו רוצה בגד, וכן היו עושים מאותו זמן והלאה, שהיו מביאים מחצית הבגדים או יותר והשאר במעות״ [110]).

כמובן הבגדים האלה היו תפורים, ובהיות שבכל פעם לא היו מזומנים הכסף העודף למכסת המלבושים, ועוד שלא היו יודעים כמה בגדים יקחו מידם להכין הנותר במעות, היו נותנים שט״י חוב לבנים חתומים ממטוני קהלות העיר ביד השליח, כדי שיקח כסף ברבית לזמן שלשים יום, ואחרי כן היו שולחים לידו הכסף לפרוע השטרי חוב, או שהמלוים היו שולחים שטרי החוב לשלוניק ופורעים שם. בימי השלטן אחמד השלישי, שלוחי שלוניק היו אברהם אליעזר ויהודה כהן, שהיה אחד ממשרתי הכוללות. אמנם מצב אוצר הכוללות היה רעוע, ההוצאות היו מרובות על ההכנסות, הכסף שהקריטה הממשלה בעד הבגדים שהיה להם להספיק כשנה אחת אחרי כן, הוציאו לצרכי העדה, ולהכין הבגדים שהיה להם לתת בעין, באופן שחסרו להם האמצעים לשלוח הכסף הנחוץ, למכסת הבגדים החסרים עם שלוחיהם, ופעמים רבות לוו השלוחים כנהוג כסף בעיר הבירה, בתנאי שישלמו לשלושים יום, והמועד הזה היה עובר ועדת שלוניק, לא היתה ביכלתה לפרוע שטרי החוב, והיו נאלצים השלוחים לפרוע משלהם [111]).

במרוצת העתים, החובות האלה עלו למעלה ראש, עוד בשנת תע״ג בקשו האמצעים להכריע את הכף בין ההוצאות וההכנסות אשר לעדה, ורבים מבני הקהל שאלו את פי הרב הכולל ר׳ יוסף קובו, אם אין לחייב גם החכמים שהיו ביניהם איזה בעלי נכסים, כדי שיקחו גם הם חלקם במסי הקהל, ולא עלתה להם, אך שתים עשרה שנה אחרי כן, כאשר לא יכלו עוד לנשוא כבד החובות, שהוא בשנת התפ״ה, קמו קצת מגבירי ומנהיגי הקהל ושאלו את פי רבני קושטנדינא, האם מן הדין יכולים לקחת כל כסף הקדשים אשר בקהלות למכור אותם, כדי יוקל מעליהם החובות אשר הם חייבים מכוללות העיר לתוגרמים, לשרים, ואילי הארץ, ותשובת רבני עיר הבירה היתה שיש בעיר שלוניק די והותר רבנים ומורי הוראות, ובפרט הרב הכולל ר׳ יוסף קובו, והענין הזה נוגע אליהם. וכאשר שאלו את פי הרב הכולל, הראה להם שעל פי הדין, „כל זמן שיש בבתי הבעלי בתים הדרים בעיר כלי כסף וזהב, אסור לקחת כספי ההקדשים למכור אותם אפילו בדרך הלואה״ ויהי כראות גבירי העיר שלא הצליחו בזה, הסכימו לקחת מסים מן החכמים, ותעריכו אותם כפי ראות עיניהם לעניים ולעשירים, חוץ מן הרב הכולל ר׳ יוסף קובו ומשנהו ר׳ יוסף הוד.

ויהי כראותם שהתלמידי חכמים לא נאותו מרצונם הטוב לשלם את אשר הוטל עליהם, מסרו אותם בידי האגה של היניג׳ירים, ונתנו הפנקס בידו והשר

110) דבר משה, ח״ב סי׳ ק״י
111) שם, שם

והשר הזה העתיק בתורגמית שמות הפריצים, והיו הבריו שישתמש בכל האמצעים לנבות כל הרשום בפנקס בעל ברחם שלא בטובתם, באסור אותם בבית האסורים ובשלשלאות של ברזל, ויותר מהמת מיני יסורים עד שיאותו לשלם בכל אשר הושת עליהם. אז הרהו כל הכמי העיר וילכו אל בית הרב לשאול, אם הגבירים עשו כשורה לגבות מהם, מה שלא היה מעולם ולא נשמע כזה, ויתועדו בביתו ויסכימו בסדר כא התפ"ה שלא לפריע מכי הקהל, כאשר היה מאז ומקדם, וכדי להציל את עצמם מהמס, הוחלט להשתמש בכל האמצעים, כמו לבטל השהישה ויוצא בזה, כדי להפריה הבעלי בתים להסיר מעליהם העול הזה, ועל החתומים ר' יוסף קובו, אליהו ן' שנג'י, אברהם פרץ, יוסף דוד, שאול בר דוד, אברהם מולכו, שאול צדיק, יצחק אישטרושא, יצחק ן' חסון, והיים אברהם גאטיניו[112]. כנראה יד החכמים היתה על העליונה בענין הזה, והגבירים והבעלי בתים הפיהו להקריב בכף רב משלתם להקל מעליהם החיבות.

אך לא לבד המעמד החמרי היה רעוע בעדת שלוניק, כהלק אחד מהמון העם היה גם המצב המוסרי בשפל המדרגה, טהרת המשפחה, המטמון היותר יקר שנשמר בכנסת ישראל בכל דור ודור, וכו התפאר לעיני כל העמים, היה למרמס לרגלי איזה בוגדים בעמם, תלמידי המשיה המדומה שבתי צבי, השרידים התם הורו להמון העם להתמכר לתענוגי בשרים, להפר חקי הצניעות, כדי לקרב הגאולה ולעשות תקנה לנפשם, והנה נוספו עליהם בשנת ת"ם יורשי המשיה השקר ומנהלי התנועה ההיא, והם אשתו השניה יוכבד, אחיה יעקב המכונה קירידו, ואביהם שהיה מלפנים חכם, יוסף פלוסוף, דניאל בונאפום ואחרים שנגרשו מאזמיר לבקשת היהודים, ובשלוניק מצאו מנוח לכף רגליהם, ושם התפארו בנתק על המוסר והצניעות לעין כל, וכהורות לעם לעשות כמעשיהם ראש העדה הקטנה הזאת היה יעקב פלוסוף שנקרא מן היום ההוא והלאה יעקב צבי; והיו אומרים עליו שהוא התגשמות שבתי צבי, הם התאספו בכל פעם לעשות זר מעשיהם, להחליף נשיהם, ולהתמכר לתענוגי בשרים ויתר התועבות ופריצות, כדי לקרב ימות המשיח, וכאשר ראו ונוכחו שהחכמים ויתר גדולי העיר אשר נגעה יראת האלהים בלבם, השתמשו בכל האמצעים להבאיש ריחם בעיני השרים ופקידי הממשלה, הם לא אמרו נוא"ש לתועבותיהם, ומנהיגיהם הובלו לפני השלטן בעיר הבירה להצטדק על מעשיהם, ויעשו כרבם שבתי צבי, וימירו דתם בדת מחמד, וכשובם שלוניקה הודיעו גלוי לכל המאמינים, שעליהם להמיר דתם־שזהו תקון גדול לקרב ימות המשיח, וביום ט"ז כסלו תמ"ז שלש מאות יהודים ובראשם החכם שלמה פלורינטין, המירו דתם בדת האיסלאם, והם הנקראים עד היום בת "הדונמים" (donma מומר), ובפי היהודים "כאאניקוס" (מין דג, קראף בלען, כהיות שהוא מתהפך במים), או מאמינים.

הרב הזקן הכולל ר' אליהו קובו ראה בעיניו בימיו האחרונים, איך נקרעו מעל עדת ישראל ביום אחד שלש מאות נפשות יהודים, ראה ולא יכל להושיע בדבר או כמעט, וכשנתים ימים אחרי כן נפטר לעולמו, בשנת תמ"ט כבן שבעים שנה. אחריו נמנה לרב הכולל ר' יוסף קובו בן אחיו ר' שמעיה, שנחשב

112) דבר משה, ח"ב ס' נ"א

שנחשב לאחד הרבנים היותר מובהקים בדורו, כנראה הוא נתחנך בישיבת דודו ר׳ אליהו קובו, אביו נפטר לעולמו בעודו בילדותו, ואמו היתה אחות ר׳ שלמה אמארילייו (גבעות עולם, ס׳ ח׳). בעלותו על כסא הרבנות בשנת ת״ק, היה באביב שנותיו, ובכל זאת שמו נודע בשערים, וכאשר שאלו רבני שלוניק בדבר הלכה לרבני קושטנדינא, היתה תשובתם אליהם שיפנו אל רבם „הרב הגדול מר קשישא כמהר״ר יוסף קובו״, והוא יורה להם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ובעל הזכרונות ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי מכנה אותו: הרב הגדול עיר וקדיש[113]). עד כמה הוקירוהו ויכבדוהו בני עירו, נראה מתוך דברי בן דורו ודודו ר׳ משה אמארילייו בפסקו „ולענין מעשה אין דעתי מכרעת עד ישקיף וירא הרב הגדול רב יוסף, סני ועוקר הרים, ויורנו מדרכיו ונלכה בארחותיו״[114]), הרב הקושטנדינאי ר׳ אליה אלפאנדארי אף שהיה גדול ממנו בשנים, הוקירו וירבה בשבחיו: פאר הדור והדרו, נזר אלהיו על ראשו... בנו של קדושים, מבני עליה צופים מן הרמתים, ועמו ספר מלחמות, טעמו ונימוקו עמו... והיה איש כי ידעב ולשונו בצמא, ובא אל מקדשו והשביע בצחצחות נפשו ויאור לו, וכי יהיה ריב בין אנשים, אליו יאתו „מפיו לפידים יהלוכו, להצדיק צדיק ולהרשיע רשע, ידעים בקולו הן אלה קצות דרכו, והגר גבירות וחין ערכו, מי תשלים חקו ועדב לה, הלא הוא החכם השלם אריה דבי עלאי רבה ורב יוסף כמוה״ר יוסף קובו (גבעות עולם, ס׳ י״ב).

על הרוב נשא ונתן בעניני פסקים והוראה עם דודו ר׳ שלמה אמארילייו, ופעמים רבות כאשר דברי הרב הזה לא נראו בעיניו, ערך תשובתו לעיני רבני קושטנדינא למען יכריעו ביניהם, וכאשר יצא לאור הספר „כרם שלמה״ (בשנת תע״ט), כתב השגות על תשובה אחת וישלחה לקושטנדינא (שם, ס׳ ל״ב), וכן היה משתעשע בדבר הוראה, עם בן עירו ר׳ שמואל יצחקי מחבר „באמן שמואל״ (שם, ס׳ ו׳ ועוד), ר׳ יוסף בן ברוך, (שם, ס׳ י״ד, כ״ו), וכן השיב על שאלה ממונאשטיריו, (שם, ס׳ ט׳), וסיאנינת (שם, ס׳ כ״ז). הוא בא בהתהכרות עם החכם שליחא דרחמנא מירושלם ר׳ חיים מרדכי זאבי, (שם, ס׳ י״ח), והשלוחים ר׳ עזרא ן׳ ויליסיד, ור׳ דוד הכהן (שם, ס׳ כ״ו), ור׳ שמואל פרימו מאנדרינופלא. בשנת תס״ז קבל עדות על הריגת היהודי שמואל אביאתי משלוניק, שהודיע המוסר אוסיאין קידי וביהודתו נקרא יוסף אשכנזי (שם, ס׳ ז׳), והבית הדינים היו ר׳ יוסף דוד, ר׳ יעקב וידאל, ר׳ מרדכי עזריה, ור׳ אברהם יהושע פרחיה, ופעם אחרת בחברת הדיינים ר׳ אליהו שלמה הכהן, ור׳ יצחק הכהן (שם, ס׳ י׳). בן עירו ר׳ חיים עשאל כתב עליו החרוזים האלה:

יחיד בדורו ככוכב זרח, יושב בשבת תחכמוני לישר אורח, נכבד מחרוץ נחמד מכסף,

וחוג השמים יתהלך מעל לרקיע, אצל אבני שיש טהור מגיע, ובני רשף,

סנן בפרא רבא ויקירא בישראל, מדריך ומנהיג לעמו בכח ואל, ויהי ה׳ את יוסף,

פיו ינוב חכמה, יהיב חכמה לחכימיא, הכל צריכין למארי חטייא, לאמר ליוסף[115]).

מלבד

113) חידא, שם הגדולים מערכת ספרים בערך „בן פורת יוסף״

114] דבר משה, ח״א ס׳ י״ז

115) סם חיי, ס׳ ל״א

מלבד עבודתו ושרתו להשיב מענה לכל שואליו בדבר הלכה, הוטל עליו גם עול צבור כבד מאד, בפרט רבו תלאותיו בפרק ההוא שמצב העדה השלוניקית החומרי היה רעוע, וכבר ראינו שנכבדי העיר חפצו להטיל מס גם על החכמים שהתורה וההוראה היתה אומנותם, ורק תודות לאמץ לב הרב הכולל ר׳ יוסף אשר הגין בעדם הרפו מהם, כי בלעדי זאת, היה קרוב לודאי שהלק גדול מן התלמידי חכמים היו מתבטלים מן התורה והלימודים, ותופסים עסקים אחרים כדי להספיק צרכיהם והמסים. ר׳ יוסף קובו נפטר בט״ו אלול שנת תפ״ז, בעזבו בן אחד ושמו יהודה קובו, ובת אחת שהשיא לר׳ משה קואינקה. כנו יהודה נפטר לעולמו אחרי מות אביו, ובניו היו ר׳ שמואל ור׳ רפאל חיים אברהם קובו, שהשתדל להדפיס הפסקים שנשארו מסבי זקנו במספר ארבעים, הטעם מן ההרכבה בשם „גבעות עולם״ (שלוניק תקי״ד), ובסופם איזה דרושים על התורה שהיה באפשרי למצוא, ואחריהם ליקוטים שונים. (הקדמת גבעות עולם).

ומגדולי חבריו היה דודו ר׳ שלמה אמאריליו נולד בערך שנת ת״ט, והתחנך בישיבת ר׳ אליהו קובו (כרם שלמה, יו״ד ס׳ א׳ ועוד), בהיותו כבן אחת ועשרים שנה החל לעסוק בהוראה, ולפניו הוצגה שאלה על זכרון עדות שנחתם בבית דין של מצרים לפני הרבנים ר׳ מרדכי לוי, יהודה שראף, ואברהם סיגורה, על הרגת יצחק קואינקה מאנדרינופלא, ובתשובתו כתב: כל השומע ישחק לי יפטירו בשפה יניעו ראש... אך האלהים בשמים יודע ועד נאמן עלי, כי זאת שמתי נגד עיני מאמר התנא ולא הבישן למד, וללמוד אני צריך. ר׳ שלמה הורה להתיר האלמנה, ולדעתו הסכים ר׳ אהרן פרחיה הכהן, ורבים מהגדולים בהכמה ובמנין, אך שלר׳ מרדכי הכהן לא נראו הדברים בעיניו (שם, אה״ע ס׳ ב׳).

בשנת תל״ז נשאל מעיר בגדון, על ענין שני שותפים שנפלו דברי ריבות ביניהם, ויהיו דבריו: „הלא גם דבר החכם השלם אב בהכמה ורך בשנים, כרע כאח לי עטרת צבי (בן יעקב), נכספה וגם כלתה נפשי להשתעשע מדבריו״ ויחתום פסקו: ולענין הלכה למעשה יוצג הענין לפני רבני ההוראה המאורות אשר בעירנו שאלוניקי יע״א ועל פיהם נחיה, נאום שפל כל השפלים שלמה אמארילייו. (שם, חו״מ ס׳ א׳). בשנת תמ״א נשאל מעיר ארטה על ענין נטקי שבגים, והשיב בכתב תקיפה, ועל הענין הזה נשאל ר׳ אברהם די בוטון, „ולהיות אמת עול המשרה על שכמי מבית ומחוץ כאשר ידוע לכל באי שער עירנו״ נתן הרשות לבנו חמודו, החכם השלם סגי ועוקר הרים יעקב לעיין בו, אשר הסכים לדבריו, וכן הסכים הרב הזקן ר׳ יצחק חנן (שם, שם, ס׳ לי״ד־לי״ה). בעת ההיא נחשב כבר לפסקן גדול והיה ראש ישיבה בק״ק איטליא ישן[117], ושם היה מקבלה עתותיו בהכרת חכמים אחרים שהיו עוסקים בתורה כל ימיהם, גם היה מסבתר המטיפים, והיה דורש בכל שבת בהתאסף עם לעת ערב בתלמוד תורה הגדול. (דבר משה, חלק א׳ או״ח ס׳ א׳). את בתו היחידה השיא לתלמיד חכם, שהתחנך בישיבתו ר׳ חיים ב׳ יהודה ועמו השתעשע תמיד בדברי הלכה עד משנת תמ״ח, (כרם שלמה, אה״ע ס׳ ו׳), חתנו זה התישב אחרי כן בירושלם.

סלבד

116) דבר משה, ח״א ס׳ א׳

117) שם, ח״ד ח״ם ס׳ כ״ד

מלבד עסקו בהוראה והדרשות אשר היה מטיף לקהל שומעיו, ר׳ שלמה היה מרביץ תורה בישיבתו המהוללה, ובתשובה לחתנו כתב אליו: ראיתי דברי חכם חותיק ידיד נפשי כה״ר חיים נר״ו, ודבריו אמת וצדק, וחפץ הייתי לחשתעשע בדבריו באורך, אך הזמן לא נתנני מרוב חטורח כי עול התלמידים הש״י כבד עלי מאד, (שם, ח״מ ס׳ נ״ג). מלבד עבודתו בתלמידים, ר׳ שלמה למרות היותו חלש המזג, נסנה בין דייני העיר, ועליו הוטל ללכת ולהועד כדי לקבל עדוּת בתור חבר הבית דין. בשנת תמ״ז, היה מעשה מיאון בשלוניק בקטנה אחת, בחברת הדיינים ר׳ יעקב בכמוהר״ר אברהם די בוטון ור׳ שמואל פלורינטין, (שם, אה״ע ס׳ נ״ד). בשנת תנ״ה קבל עדות על הרגת דוד בן נחש המכונה כפי התורקים קונ׳אסאן אוזון, על ידי הרצחן קארה אחמד, וחבריו הדיינים היו ר׳ שמואל פלורינטין ור׳ מנחם שבתי, (שם, שם, ס׳ ג׳), יקרוב לימים חחם חולשתו גברה עליו, ובתשובה אחת התאונן בדבריו אלה: הנה יודע כל שער עמי כמה הרפתקי דעדו עלי, כי נהייתי ונחלתי ארבעים יום, מוטל על ערש דוי ועדיין חולשתי גדלה מאד, לא אוכל לצאת ולבוא, (שם, ח״ם ס׳ כ״א).

בנו ר׳ משה כתב בשנת תפ״ב: מעשה שהיה כך היה, שזה היום כמו שלשים שנה (הדברים נאמרו בשנת תנ״ב בערך), חן חסר חן יתר, אשר הרב אדוני אבי זלה״ה היה דורש מידי שבת בשבתו, בהתאסף עם לעת ערב בבית תלמוד תורה יע״א, וזה כמה שנים גברה עליו החולשה עד כי גדל מאד, שלח אותי במקומו לדרוש בתלמוד תורה הנזכר, ובפרט עתה בשנה הזאת הלכתי מידי שבת בשבתו יום יום בהורמנותא דיליה ז״ל, וסמך שתי ידיו עלי, יען ראה בעצמו כי קפצה עליו זקנה שלא בעונתה, ושוב לא היה לו כח לצאת מן הבית חוצה, באופן שמנה אותי במקומו ואין פוצה פה ומצפצף, (דבר משה, ח״ב ס׳ א׳). מן היום ההוא והלאה ר׳ שלמה היה יושב בביתו והיה עוסק רק בהוראה, על כל חשאלות שהיו עורכים אליו מן העיר ומערי המדינה, כן נראה שהשתעשע בעיר בהלכה עם ר׳ יוסף דוד, (כרם שלמה, יו״ד י״ב), ר׳ שלמה מורדוך (שם, שם, ס׳ כ״ד), ר׳ שמואל יצחק (שם, אה״ע ס׳ ל״ב), ר׳ חיים בנימין עשאל (שם, אה״ע ס׳ כ״א), ר׳ יוסף גדיליא (שם, חם, ס׳ ה׳), ר׳ שמואל נאון (שם, שם, ס׳ ל״ג), ר׳ יצחק חנן (שם, שם, ס׳ ל״ה), וכן היה במשא ומתן עם הרבנים אשר מחוץ לשלוניק, באנדרינופלא ר׳ אליהו עובדיה (שם, אי״ה ס׳ א׳), ר׳ שמואל פרימו (שם, אה״ע ט״ו, ל״ג, נ״ד, ח״ם ע׳), ר׳ אברהם צרפתי (שם, ח״ם ס״ו); ובקושטנדינא, ר׳ אליעזר ן׳ שנגי (שם יו״ד ל״א), ר׳ אליה אלפאנדארי (שם, אה״ע ל״ד); שאראי דמן בושנה, ר׳ יצחק צבי (שם, יו״ד כ״ב); אזמיר, יוסף הזן (שם, ח״ב ס׳ נ״א), ור׳ ישראל ן׳ בנשת (שם, אה״ע י״א); עוד נשאל מרוב ערי המדינה: מצלים (שם, אה״ע ס׳ כ׳), יאנינה (שם, שם, ה״ו), ארטה (שם, שם, ה׳ ט׳), מן העיר הזאת שלחו אליו טופס עדות בבית דין, על הרגת החכם הירושלמי ר׳ שמשון נומק־פאטו, שהיה בשליחות מצוה במסע קבצנות לכוללות ירושלם, כאשר יצא הוא ומשרתו אבשלום בחדש אייר תע״ד

מן הכפר וראבנרי ללכת לארטה, וכאשר נודע הדבר בעיר יצאו היהודים ויקחו הגויות ויקברום בקברי ישראל (שם, סוף ס׳ ז׳); מסונאסטיר (שם אה״ע ס׳ ט׳), קאשטוריא (שם, אה״ע ל״ג, נ״ה, ח״מ ס׳ נ״ד, פ״ב, ע״ב), סופיא (שם, אה״ע ל״ו), דופניצה (שם, ח״מ ז׳), פיליפופולי (שם, שם, פ״ד), ליפאנטו (שם, ח״מ כ״ט), פטרץ (שם, שם, ל״א), לאריסה, (שם, שם), קישאדאסי (שם אה״ע י״ז), כלונראדו (שם, ח״מ י׳), וכודון (שם, שם, י״א).

לאסוננו, התנו שאהבו כנפשו ר׳ חיים בכ״ר יהודה, נקטף בחצי שנותיו בערך שנת תס״ד, וזה מרר חייו. בעת חלשתו היה מוסר בידי בנו ר׳ משה אמאריליו, השאלות ששלחו לו להשיב עליהן, אחרי שהראה אותן אליו לשים עיניו עליהן, בשנת תע״ד (שם, ח״ם י״א), בשנת תע״ה (שם, ח״ב ב׳), בשנת תע״ו (שם, ס׳ ל״א), בשנת תע״א (שם, כ״ה). גם כנו הגדול ר׳ שמואל השיב תשובה בחייו והסכים עליה (שם, ח״ם ס׳ כ״ז). בשנת תפ״א גברה עליו חולשתו, ובערב ראש השנה חלה פתאום ובהיות שהיה חלש ובלי אונים, מת בעוד איזה שעות[118], ויקבר בערב החג בכבוד גדול. לתשלום השנה הספידו תלמידו ר׳ אברהם גאטיניו, בשנת תפ״ב בישיבת התלמוד תורה (טירת כסף, דף ב׳).

ר׳ שלמה אמאריליו השאיר אחריו חמשה בנים שהיו חכמים ומורי הוראות בשלוניק: יוסף, אהרן, משה, ושמואל, ובנו השני אברהם שעסק במסחר, עוד היום מספרים שכל ימי חייו בניו היו אוכלים על שלחנו, ואף שכולם היו נשואים, כלם היו יושבים צפופים בביתו למרות שהיה צר מהכיל אותם. (כן מסר לי הרב הכולל ידידי ר׳ דוד פיפאנו ז״ל איש שלוניק, על פי כתב יד שהיה בידו). בתור סופר כתב:

א) כרם שלמה, כולל תשובותיו שנדפסו בחייו לפי סדר הטור עם נמוקים, והקדמה לבנו ר׳ משה (שלוניק תע״ט).

ב) פני שלמה, קבוצת דרשותיו הדפיסם בחייו שלוניק, בשנת תע״ז.

ג) עוללות הכרם, התשובות שלא היו בידו, ואשר השיב אחרי שנדפס ס׳ כרם שלמה, נדפסו אחרי מותו על ידי בנו משה, ונספחו בסוף תורת חיים חלק ג׳ לר׳ חיים שבתי (שלוניק תפ״ב).

ובימיו היו בשלוניק ר׳ יהודה בן ר׳ דוד ג׳יראסי[119], והוא היה כל ימיו ראש השוחטים והבודקים, והגיע לזקנה ובמותו עזב ילדים קטנים, ואז מינו במקומו את ר׳ יוסף מולכו לשוחט ובודק על פי הסכמת הבני ומנוני העיר[120]. ר׳ יעקב בן ר׳ אברהם די בוטון שהיה לפי בעל הזכרונות „חכם מעין גדול והביד״[121]), והיו לו שני בנים חכמים, בתור סופר השאיר אחריו חבורו „עדות ביעקב״ מכיל שאלות ותשובות וקצת ביאורים על ס׳ העטור שהיו בכתב יד, ונאבדו, ספרו נדפס אחרי מותו בשלוניק בשנת ת״פ.

ומגדולי הדור היה ר׳ בנימן עשאל, מרביץ תורה ובעל ישיבה, והיה תמיד משתעשע בהלכה עם חבריו בשלוניק אשר הוקירוהו ויכבדוהו, ובן הדור ההוא כתב: „בשערי מדותיו יראת חטא ועניה... יועץ בקי בחדרי תורה... נאמן

118) דבר משה, ח״א יו״ד צ״א

119) קורא הדורות, דף מ״ו.

120) דבר משה, ח״א יו״ד א׳

121) קורא הדורות, דף ג׳.

(נאמן שמואל, ס' ו'), ור' שמואל יצחק כתב אליו: שלמא רבא לאשלא רברבא רוח אפינו משיח ה' אשר בגוים נחיה בצלו, ויברכנו ה' בגללו, ידיו רב לו, לאלף רת לכל שואל... והן בעזרנו חי ארכה נא השלום לפעלת כבוד תורתו (שם, סי' ס'). בשנת תס"ו הועד בפני הבית דין בשלוניק, על הרגת האיש משה טראנב שהרגו בעל הסוס הגוי ואשיליי בצאתו מדירוסא, ואחד מן הדיינים, ר' שמואל יצחק כתב פסק להתיר אשת הנהרג מכבלי העיגון, אך לא סמך על דעתו וישלח הפסק לר' בנימן להסכים עליו, וכה דבריו: ידיד ה' במצוותיו חפץ מאד, בחיילים מקדימין, לן בעומקא של הלכה, דורש כתרי אור אתין וגסין, אזור בגבורה, פטיש החזק עמוד הימיני, הרב המובהק כמהר"ר בנימן נר"ו יאיר עד קץ הימין, לפני עתיק יומין, נא לשוך בקשה, ימהר יחישה, להוציא לאור משפט זאת האשה האנושה, ומאל רם ונשא ברכה ישא (שם, ס' נ"א).

בשנת הת"ן נפטר לעולמו, ובנו ר' חיים הספידו בק"ק אשכנזים בתוך המון רב, (בראשית, בסוף ספר „סם חיי", דף ס"ז). פסקיו לא ראו אור הדפוס וזכרו בא בספרי בני דורו, בנו היחידי ר' חיים נולד בשנת ת"י, נתחנך בישיבת ר' אליהו קובו, ובהיותו בבן חמשת ועשרים שנה תפס ישיבה והעמיד תלמידים, אחרי כן נמנה לפרכין תורה בישיבת ר' שלמה אמאריליו, (סם חיי, סי' י"ד), ובשנת תס"ה כאשר נפטר לעולמו ר' נתן אשכנזי מרביץ תורה בק"ק אשכנזים, נמנה ר' חיים במקומו, ואחרי מות אביו נמר בדעתו להתישב בירושלם, (דרשות, דף ס"ז), ופעולתו תבוא לפננו בפרק המיוחד לארץ ישראל.

ועוד היו בשלוניק, ר' אברהם פרחיה הכהן „חכם גדול וראש ישיבה סק"ק איטאליא ישן" ועשיר, תורה וגדולה במקום אחד, וגם היה רופא מובהק וחשוב מאד בין הגוים[122]), בסוף ימיו השיג משרה של „מעלים" באלכסנדריא של מצרים, ושם היו אתו מבני שלוניק סוחרים רבים, ובלכתו מאלכסנדריא לירושליר קמה סערה גדולה בים, וכל הנוסעים דלגו מאניתם לאניה אחרת יותר גדולה וחזקה, אמנם ר' אברהם לא עלה בידו יפה לדלג, כי כבר היה זקן בא בימים, ויפול בים ויטבע, והיה זה בשליש אמצעי לחדש אלול התפ"ת[123]). ר' אברהם השאיר אחריו בן אחד חכם ועשיר ושמו חיים, וקרובו החכם ורופא ר' יהושע פרחיה הכהן, (נפטר ה' חשון הת"מ).

ומבני משפחתו היה הרב הזקן ר' אהרן ן' חיים פרחיה הכהן, וללפי דברי בעל הזכרונות היה חכם ועשיר, תורה וגדולה במקום אחד, גם היה יפה תואר ויפה מראה[124]), הוא נולד בערך שנת ת"ח ויתחנך בישיבת ר' חסדאי הכהן שהיה גם כן קרובו[125]), וינדלהו כאביו[126]), כי התנהג עמו לא לבד כרב עם תלמידו חביבו, כי אם כקרוב שהשתדל בכל מאמצי כחו לחנכו על הצד היותר טוב, ובאמת הנער אהרן היה מוכשר לקבל זרע הדעת והחכמה שנטע בלבו מורהו, עד שנתיה לפלא בדורו, עודנו בימי עלומיו כל גדולי הרבנים בעירו היו משתעשעים

122) קורא הדורות, דף נ' ע"ב 123) דבר משה, ח"א אה"ע ס' י"ג
124) חיד"א, שם הגדולים, בערך אהרן פרחיה הכהן
125) פרח מטה אהרן, ח"א, ס' ט' 126) שם, ס' י"ח

משתעשעים עמו בדבר הלכה, והיו מציעים לפניו שאלות עמוקות, ותשובותיו הקצרות ומלאות חכמה ובקיאות מצאו בכל עת חן בעיניהם. בשנת תכ״ד מת רבו וזה העציב רוחו במדה נפרזה, וכאשר ערכו לפניו שאלה היתה תשובתו: „אחר אשר הונף ואשר הורם ציץ נזר הקדש מעל ראשי, הצניף הטהור המאור הגדול אבי אבי רכבי ופרשיו הרב המובהק ז״ל, הן אני נשארתי בלב נשבר מדכה נגוע מוכה אלהים ומעונה, ולא יכלתי להתאפק מעוף צוקת ומצוקה, החשתי מטוב, לא אוכל לצאת ולבא בדבר הלכה, ואנכי יגע ורפת ידים"[127]). ועד כמה גדל יאושו ועצבונו, נראה מתוך התשובה, וחתימתו היתה: „נאם הצעיר מר ממות, הוא אהרן בכמוהר״ר חיים אברהם הכהן".

עודנו באביב שנות חייו, וכבר החל לעסוק בהוראה. בשנת ת״ט נשאל על ענין שטר מתנת מק״ק ליסבונא ישן, אף שנשאל על זה ראש הישיבה, ובתחלת תשובתו כתב כעין הקדמה: „ואחר שהאירה מכבודו הפוסק גר״ו, ראוי היה שלא למשוך בשבט סופר לאשר דבריו, כי דבריו אינם צריכים חיזוק, כי חזק הוא ממני... ולולא כי הפציר כי השואל עד בוש, ואי אפשר לסור מן המצוה, אמרתי אחוה דעי"[128]). ואחרי כן הולכת ומסתרעת תשובתו ברוב טוב טעם ודעת, וכה נודע שמו בכל המדינה, עד אשר הריצו אליו מכל פינות תוגרמה שאלותיהם. כבן נאמן לארץ מולדתו הורה שאסור להבריח מן המכס, אף שבעת ההיא היו חוכרים אנשים פרטים המכס, שהיו מקבלים על עצמם ולהשבונם בשכר מה מאת הממשלה, והיו גובים כחפצם מאת הסוחרים, ולפעמים חוץ מן הקבוע על פי דתי הממשלה, וכאשר קרה שיהודי אחד הבריח מן המכס איזה סחורות, והמוכס היה בעת ההיא איש תוגרמי, אז נמצא איש יהודי שהלשין אותו למוכס, וכאשר שלח אנשיו לחפש בביתו, נאלץ היהודי לשחר במתן בכף את משרתי המוכס לסען יעלימו עיניהם, אחרי כן הקריב היהודי הסוחר משפטו לפני הבית דין השלוניקי, לדרוש מאת היהודי המלשין לשלם אליו הכסף שנאלץ לשחד בעד משרתי המוכס כדין מלשין, ותשובת ר' אהרן הכהן היתה: „שאפילו שידוע שזה המוכס מוסיף ליקח יותר מחוק המלך, הרי זה גזלן, ואף על פי כן אסור להבריח ממנו"[129]).

בשנת תמ״ז חלה פתאום, וכה יספר הענין הזה: „אבל מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי, שלו הייתי ויפרפרני קפץ עלי רגזו, אחזני השבץ חולי הפודגרא על בהן ידי ועל בהן רגלי, ולא עצרתי כח בהיותם כואבים כאב אנוש. ויהי כמשלוש שבועות כמעט שעברתי מהם"[130]). כשנה אחת אחרי כן פרצה המגפה בשלוניק, וכאשר שאלו אותו בדבר הלכה מערי המדינה השיב: „כי לבי בל עמי, כי הריני רגל אחת תוך התחום, ורגל אחת חוץ לתחום, בורח מחמת מררים, הולך הלוך ונסוב מחמת אימת המגפה, ה' יצילנו מכל מיני משחית ומכל מיני פורענות, ויסר השטן מלפנינו ומאחרינו" ובכל זאת לא מנע מהשיב דבריו אם גם בדרך קצרה[131]). לעת זקנתו אבד רוב כספו ונכסיו בענין רע, ותלאותיו רבו מספר, וכאשר הוצעה לפניו שאלה מאזמיר היה כמשיב[132]): וטרדות הזמן גם חדשים

---

12) שם, ס' ל״ט
128) שם, ס' מ״ז
129) שם, ס' נ״ב
130) שם, ס' נ'
131) שם, ס' נ״ח
132) שם, ס' ס״ד

חדשים מקרוב באו, סבבוני גם סבבוני והשב רוחי לא נתנוני, ואוהבי ורעי שנים אוחזין בטלית, אומרים לי פסוק פסקיך הם הרהיבני. בסוף שנותיו פנה מיתר עסקיו ויעסוק רק בהוראה וכה דבריו: כי טרדות עם בני ישראל אשר בעירנו זאת רבו מספר, כי אין מספר, כי יבא אלי העם לדרוש אלהים מכית ומחוץ, עוד זה מדבר וזה בא, מכמה פסקי דינים, מהם בכתב ומהם בעל פה, חבילות חבילות עלי היו כלנה, לא נתנוני השב רוחי, כאשר כל זה גלוי וידוע לכל באי שער עירנו זאת[133]. תלאותיו וטרחותיו הרבות מררו כל כך רוחו[134], נוסף לזה חליו התמידי הפודגרא, שהסב לו מכאובים, החלישו כחותיו ויקרבו קיצו בלא עתו, וביום כ״ג שבט תנ״ז, נפטר לעולמו בעזבו בן אחד עזריאל, שהתישב באמשטרדם, ושם הדפיס תשובות אביו „פרח מטה אהרן" בשני חלקים,

א) בשנת תס״ג בדפוס המשוכה של אברהם מינדיס קויטיניו, בתמיכת פרנסי הת״ת של ספרדים, דון יצחק עמנואל די בלמונטי ציר ספרד, ושלמה קוריאל ציר פורטוגל.

מלבד פסקיו אלה, ר׳ אהרן פרחיה הכהן כתב ספרים אחרים:

ב) פרחי כהונה, חידושים על קצת מסכתות נדפס ע״י בנו עזריאל באמשטרדם בשנת תס״ט (סימן נטי״ת).

ג) „זכרון דברים" נדפסו מתוך כתבי ידו שנשארו בשלוניק, אחרי מותו ימים רבים (שלוניק תק״ת).

ד) מכיל איזה חידושים שלא באו בס׳ „פרחי כהונה" ואיזה דינים, חידושים על הטור בכ״י (הזכירם בספרו פרח מטה אהרן, ח״א צ״ג).

ה) בגדי כהונה, שבעה וארבעים דרושים שהיו בכ״י, וקצת ליקוטים נדפסו בשלוניק בשנת תקי״ה.

עוד היה שם ר׳ שמואל יצחק למשפחת מודיליאנו בן ר׳ יצחק מודיליאנו, נולד בערך תט״ו ונתחנך בישיבת ר׳ אליהו קובו, כאשר העיד בעצמו באחת מתשובותיו ששלח לו להסכים עליה: „אבי התעודה הרב המופלא ומלא ברכת ה׳, ידיו רב לו על התורה ועל העבודה רבו יתרא, רבי ומורי הוא אדוני הוא רבי אליהו נר״ו... כאשר הורה מתורה שבעל פה מורי ורבי הרב המופלא נר״ו... הן אלה דברי תלמידו צמיר מתמיד לעבדו כעבד נאמן. (נאמן שמואל, סי׳ נ״ב), ובהיותו כבן עשרים ושתים שנה הראה בקיאותו בדבר הוראה, בכתבו הפסק הראשון ברוב טוב טעם ודעת, ראשית בכורי פרי עטו, וכהצטרפו לקבלת עדויות עם רבו הגדול ר׳ אליהו קובו ור׳ אברהם גאטיניו, בחדש תשרי תמ״ו (שם, שם). ושם ר׳ שמואל נודע לתהלה בכל העיר, עד שהיו מריצים אליו השאלות בתמידות. „והן אמת ידעתי שאין דעתי מכרעת, מכל מקום הלצוני והכריחוני לבא לידי מדה זאת, אך בזאת אם יסכים עמי מורי ורבי הרב הכולל הוא רבי אליה (קובו) נר״ו, (שם, ס׳ ל״ו). נפלא לראות איך התאחדי ברב הזה אמונה ישרה ונטיה להקל בהוראה, והוראותו בעיקר לסינופים וענוי הגוף יותר מדאי, פעם הוצגה לפניו השאלה על מי שחלל שבת מפני סבת הדרך, ותשובתו היתה שיתודה ויאמר הוידוי לפי סדר האלפא ביתא ובאות „ח" יוסיף: חללתי

133) שם, ח״ב ס׳ ע״ד 134) שם, ח״א ס׳ פ״ג

חללתי שבת, ובנוגע לארבעים תעניות שכתב מוהרי״ א י ס ר ל ן למחללי שבת, דבר שקשה למלא עד מאד, ר׳ ש מ ו א ל הורה שיוכל לפדות התעניות כממון כפי יכלתו, ובלבד שלא יפחות מ„פארה״ אחת ליום (חלק אחד מארבעים כגרוש), שהוא מעה כסף מזוקק, כך למדתי מדברי אדירי כבירי רבני גאוני עולם ואשמע הקולם. (שם, סי׳ ח׳). אחרי מות רבו הוא השתעשע בהוראה עם בנו הרב הכולל ר׳ י ו ס ף ק ו ב ' ו (שם, סי׳ מ״ט), ור׳ ש ל מ ה א מ א ר י ל י ו.

כנודע ראשי העדה בקשו להעמיס את התלמידי חכמים במסים וארוגיות, ולזה התנגדו כל מורי ההוראה, והיו מקרים שמסרו אותם בידי הממשלה לגבות המסים, ר׳ ש מ ו א ל י צ ח ק צעק מר בדבריו אלה: הנה בשמים עדי ובמרומים סהדי, כי על כבוד התורה באתי בעטי אשר אתי ונפוניתי ונדכתי, יען ראיתי פני הדור כתלמיש, ואיש מהישר בעיניו לא ימיש, איש לבצעו מקצהו, כל פעל למענהו, להרבות כסף וזהב לבלי חוק, הלפו הורות עברו חוק... כל דאלים גבר, ועייל בלא בר, בערכאות של גוים לאכול עניים ולא לאמונה, גברו בארץ ופרצו פרץ על פני פרץ, פרוץ מרובה על העומד, ויאמר השמד, הס כי לא להזכיר, ולא תטה משפט לא יכיר, עושים התורה פלסתר, וכופים עליה פסנתר, ותהי האמת נעדרת, ותחתית העמוד הבהרת, שפחה כי תירש גבירתה, ותהי לנו למחתה, בנלות החל הזה, עד ראיתי בוזזי ובוזזי דבזוזי, לא נשאר בלתי גויתנו, ועדין לא שכנו מתעיתנו, הן עוד היום איש כל הישר בעיניו יעשה, להרים יד בתורת משה, וחכמת סופרים נסרחה, ותושיה נדחה, ממנו דור עקש, ואין דורש ואין מבקש, על מי לנו להשען על אבינו שבשמים, יהיינו מימים (שם, ס׳ פ״ד). ב ש ל ו נ י ק שמו נודע לתהלה בין כל תושבי העיר ולישיבתו נהרו תלמידים רבים לשמוע לקח מפיו, אך עיקר עסקו היה בהוראה, וכדברי בן הדור ההוא: שפת אמת תכון לעד ותורה יבקשו מפיהו כאשר ישאל איש בדבר אלהים, יזל כטל אמרתו, בו ירוץ צדיק באמינתו, והיה לבאר באר היטב לכל שואל דבר המלך ודתו, וברוב בקיאותו בים התלמוד והפוסקים, לדון דין אמת לאמיתו (נאמן שמואל, הקדמת בן המחבר).

אך לא נצפנו ימים טובים לרב הזה, בהיותו חלש המזג היה ידוע חולי, ובאהת תשובותיו התאונן במר רוחו: כולי עלמא ידעי כי לבי בל עמי מרוב חולשתי, רבים מכאובים אשר לא יתנוני השב רוחי (שם, סי׳ ס״ב), וכמו למלא סאת תלאותיו פרצה המגפה בעיר „עד ישקיף וירא ה׳ משמים לרחם על שארית פלטת ישראל, ויעביר המגפה והמשחית מעלינו ומעל גולת אריאל... שאני גולה מבית לבית ומהצר לחצר, ואין בידי שום ספר מספרי הפוסקים... ועד השלישית כי זה לי כמה ימים של צער, ש א נ י כ ל ו א ב ב י ת מ ח ו ל י ה ר ג ל י ם (שם, סי׳ ל׳), ונראה הדבר שהחלי הזה היה כדבר תמידי אצלו, ולא נתן לו מרגוע, בהיות שפעמים רבות נושא אותו על שפתיו „ואנכי היום רך המזג, לא אוכל ללכת אנה ואנה מ ח ו ל י ה ר ג ל י ם ו א ב י ו ן ב ע ב ו ר נ ע ל י ם״ (שם, סי׳ פ״ג), וכן כתב: הנה באתי היום להשיב מפני הכבוד, וכמעט שעברתי מחליי, נסוגותי ונדכתי עד מאד מ כ א ב ה ר ג ל י ם, שאיני יכול לנטות ולילך אנה ואנה (שם, ס׳ ק״ב), כי רבות אנהותי מבות ומחוץ, וגם כי הדבר נחוץ, אין בי כח להשיב לענין דינא, כי הדבר צריך תלמוד ודעת מקשיב, אבל מה אעשה כי השאלה באה על יד איש מנכבדי ארץ, ולא יכולתי להתעלם לבלתי הכלם (שם, סי׳ ק׳).

בכל

בכל טרחותיו ויגיעותיו, הוא הרבה להשיב ולכתוב פסקיו עד אחרי שנת התס"א (שם, ס' י"ט), בשלוניק ובערי המדינה מן הקרובות ועד היותר רחוקות, כמו אל ר' אברהם אבוהב לקושטנדינא, (שם, ס' א'); לבושנה, לר' יצחק צבי (שם, ס' ל' ועוד); לטמשואר לר' שמואל טובי (שם, ס' י"ד); לאזמיר (שם, ס' צ"ט), למגנשיאה (שם, ס' ק'), ליאנינה (ס' קי"ג), לביראט או ארנאוט־בלגראד (ס' ב'), לקושטנדינא (שם, שם), לוויריאה (ס' כ"ד), לפלורינה ס' מ"ח), לאב'לונה (ס' קט"ו), לטונאשטיריו (ס' ס"ט), ללאריסה (ס' נ"ה), לפאטראץ (ס' י"ט), לאשקופיא (ס' י"ג, י"ד), לאנדרינופלא (ס' ל"ב, צ"ח), לשירון (ס' ט"ז); ועוד היה לו ויכוח מחוץ למדינה עם רבני ויניציא (ס' י"ט). ר' שמואל יצחק נפטר לעולמו בערך שנת התס"ד, כי מן העת ההיא נעלם שמו מן הספרות. הוא עזב בן אחד ושמו ר' יום טוב שמואל המכונה מודיליאנו (Modeano, Modellano), ובת אחת שהשיא לבנו של העשיר משה ן' וינישתי (שם, ס' ל"ו), אחיו היה ר' יוסף יצחק שהוליד ד' בנים: משה, שמואל, אברהם, והחכם בונומו, כלם השתדלו להוציא לאור חבוריו, ומכספם פזרו להדפיס החבורים האלה:

א) נאמן שמואל, כולל תשובותיו במספר קי"ו (נדפס בשלוניק בשנת התפ"ג).
ב) ארוחת תמיד, כולל דרושיו לכל פרשה ולחגים, נזכר בהקדמת בנו ונדפס על ידו (שלוניק תקי"ו).
ג) שעשוע התלמידים, על הטור אה"ע נזכר שם, ונדפס עם הוספות בנו בסוף „אורין תליתאי" (שלוניק תקנ"ט).
ד) דברי שמואל, הספרים, לא נדפס, ונזכר בהקדמת נאמן שמואל.

ומכלל חבריו היה ר' יוסף הכהן בן ארדוט[135]) מזקני הדור, והוא היה תלמידו של ר' דניאל אשטרושא, ובשנת תפ"ה ככר היה בא בימים, ובכל זאת שרת בתור דיין, ויחתום עם חבריו על שפחה אחת בלארסו שהתיהדה שהיא משוחררת[136]), ואליו הריצו שאלות גם לעת זקנתו, לפי דברי בעל הזכרונות היו דבריו נראים בעיני גדולי הדור: „תורתו של כהן גדול והיא כפורחת, פרחי כהונה דברי חכמים בנחת, נשמעים מפי כהן גדול הוא הרב הכולל יוסף, הוא השליט על הארץ מקום שהחמה זורחת, שומע ומשיב לאשר שאלו לחכמה, פנים הנראים בהלכה"[137]). עוד היו שם ר' דוד יצחקי שעלה ירושליםה, ר' יצחק פלורינטין, ואחיו הצעיר ר' שמואל פלורינטין, ובעל הזכרונות קורא אותו: „החכם השלם רב ועצום[138]). בשנת ת"פ חלה חולי כבד, עד אשר אמרו נואש לחייו, ובעת המצלאין הוסיפו על שמו שם חיים, ומן היום ההוא והלאה היה חותם שמו חיים שמואל פלורינטין, קרוב לימים ההם הוצעה לפניו שאלה מעיר אישטיפי והוא הורה להתר[139]) כדרכו שהיה מורה תמיד להקל, בשנת תפ"ז, לא נמנה עוד בין החיים, פסקיו נדפסו בשלוניק בשנת תפ"ח, בשם מעיל שמואל, במספר חמשה וארבעים, ובסוף ליקוטים שונים וקצת לשונות על הרמב"ם לאחיו ר' יצחק.

גם

135) קורא הדורות, דף נ"ב ע"ב
136) בית דוד, יו"ד קכ"ג
137) בתי כהונה, ח"ב ב"ג-כ"ד
138) דבר משה, ח"א א"ח ס' י"ב
139) מעיל שמואל, ס' י"ז

גם היה ר' יוסף דוד מגדולי מורי ההוראה, בשנת תפ"ב כמות ר' שלמה אמאריליו שהיה מטיף בתלמוד תורה, התועדו גבירי העיר ופרנסי הזמן מן הת"ת ומינו לר' יוסף דוד למטיף, אף כי הוא לא היה רוצה בדבר הזה, מכל מקום הפצירו בו עד בוש, עד כי ענה אמן בעל כרחו[140]. אמנם ר' משה אמאריליו הגיש משפטו לפני כסא הרבנים, כי לו משפט הירושה לדרוש במקום אביו בקהל ההוא, ומה גם שבכבר הטיף פעמים רבות בהיותו אביו בחיים, אך כל ערעוריו לא הועילו לו, בהיות שפרנסי הת"ת בחרו בר' יוסף. בשנת תפ"ג הוצעה לפניו השאלה בחזן העיר קורפו שהיה שוחק בכל עת בקוביא, ואשתו השביעהו שלא לשחוק עוד, אך לא עברו ימים רבים וישוב לסורו, ויעבר על שבועתו, ר' יוסף דוד כתב תשובתו באיך לקורפו להעבירו משרותו[141]. כשש שנים אחרי כן היה לרב שני בעדת שלוניק, וכאשר השיבו רבני קושטנדינא לגבירי העיר על אדות המס שחפצו להטיל על החכמים, אמרו עם הספר הנה החכם הרב הכולל ר' יוסף קובו ומשנהו ר' יוסף דוד, הם יורו לכם את הדרך תלכו בה, ואת המעשה אשר תעשו[142], יתר פעולתו וקורותיו יבואו לפנינו בחלק ה'. ר' יוסף הוליד בן אחד שהיה גם כן מרבני העיר ושמו דוד[143]. ומגדולי הבריו היה ר' דניאל די מדינה מורה צדק בק"ק שלום, ודבריו הובאו בס' בן דורו ר' משה אמאריליו, (ח"א יו"ד ס' ב'), ר' יצחק די בוזאלדו, (שם, ס' מ"ח), ור' יצחק ן' חסון (שם, ח"ב ס' י"ב).

גם היה שם בדור ההוא ר' אשר שלם, ובעל הזכרונות כתב עליו בשנת תפ"ג „חד מן קאמיא מבני עליה הוא החכם המופלא אשר שלם, ושלמה משנתו"[144]), ר' אברהם ן' אהרן די בוטון שהעתיק מושבו לירושלם, ר' חיים ב' אליה שנסע גם כן לארץ ישראל, ופסקיו הובאו בספר בן דורו „סם חיי" לר' בנימן עשאל (ס' ט'-י"ב), הזקן ר' יהודה ליאון[145]), ר' אפרים שלם, וחברו ר' אברהם בכמוהר"ר ן' יעש[146]), ר' אפרים נתמיאס מורה צדק בק"ק עץ חיים[147]), ר' דניאל פרחיה הכהן ובנו ר' וידאל ור' יעקב[148]), ר' יוסף חיים[149]), ר' יצחק בר שם טוב קואינקה[150]), ר' יוסף בר שלמה יחיאל מחבר ס' „בני יוסף", מכיל דרשות על התורה (שלוניק ערו"ת). ר' חיים בנימן עשאל שהתישב אחרי כן בירושלם, ר' דוד באזלו[151]), ר' משה סאראנוסי אבי המשפחה סאראנוסא, שנשתבש אחרי כן בסאראחוסא[152]), החכם הרופא ר' דוד דאלב'ה (נפטר כ"ב סיון התס"ב), ר' יעקב ששון נין ונכד לר' אברהם ששון, שלמד בנעוריו בישיבת ר' יעקב חיים אלפנדארי בקושטנדינא, ובעל הזכרונות חיד"א כתב עליו

140) דבר משה, ח"א א"ח ס' א'
141) בית דוד, ח"ם ס' כ"ט
142) שם, יו"ד קי"ט
143) דבר משה, ח"א א"ח ס' י"ב
144) דבר משה, ח"ב ח"מ ס' מ"ד
145) שו"ת אנג'יל, ס' י"ח וס' ל"ו
146) בני יצחק, דף פ"ה
147) פרח מטה אהרן, ח"א דף קכ"ה וח"ב ס' ט'
148) שם, ח"ב ס' פ"א
149) סם חיי, ס' ל"ג
150) שם, קונטרס אחרון, דף צ"א (הנספח לספר אשר בידי אחרי חתימת הס' ולא ראיתיהו בס' אחרים)
151) קורא הדורות, דף ג' ע"ב
152) שם, דף נ"ב ע"א

עליו: „ואני שמעתי ספי המרובים מהפלגת חכמתו ובקיאותו וכח זכירתו״, ונפטר לעולמו באביב שנותיו בן אחת ושלושים שנה (בערך שנת תע״ד)[135], הוא השאיר אחריו כתבי יד רבים, ורק חבור אחד נדפס אחרי מותו בקושטנדינא בשם „בני יעקב״, להקים אלו שם כי לא היו לו בנים, כולל פירוש על ס׳ „העטור״, ארבע עשר שו״ת וקצת הגהות על הרמב״ם והטור (קושטנדינא דע״ת). ור׳ נתן אשכנזי „המקובל האלהי״ שעשה תיקונים רבים בסדר התפלות, (שלחן גבוה, א״ח ס׳ תר״ת).

אנדרינופלא, העדה היהודית היותר גדולה אחרי שלוניק, שהמשיכה אליה בעור איזה שנים עיני כל היהדות התוגרמית, לרגלי המקרים עם שבתי צבי וחבריו ותלמידיו. העיר שהיה בה מרכז החיים המדיגיים ימים רבים, בסבת העתקת מושב השלטן והצר המלכות לפי שעה, שבה למעמדה הראשון, אמנם למרות שעלה בידי חכמי העיר וגביריה לגרש מסביבה את הנביא השקר נתן העזתי, ואף שרוב החכמים שעמדו בראש התנועה השבתאית, נוכחו לדעת שנתעו לתאמין בשוא והעלו חרם בידיהם, עוד נמצאו רבים בין המון העם שנטו אחריו, ובשנת תמ״ז כאשר המירו דתם בשלוניק בדת האיסלאם, המאמינים בשבתי צבי וייסדו כת הדונמים, המאמינים באנדרינופלא עשו כמוהם, וינתקו החוט האחרון שקשרם עוד אל היהדות[154], וימירו כבודם, אך בהיותם במספר מועט לא יכלו להחזיק מעמד כמו בשלוניק, כי אם נבלעו בין התוגרמים בשנים מועטות ולא נודעו עוד עקבותיהם[155].

הרב הכולל היה בעת ההיא ר׳ יצחק בן ר׳ יוסף צרפתי, והמשרה הזאת היתה לו מורשה מאבות אבותיו, את כסא הרבנות ירש באביב שנותיו, בשנת ת״ם בא זכרו בספרי מורי התוראה בשלוניק, (פרח מטה אהרן, חלק א׳ סי׳ קס״ד), אחרי כן נכספה וגם כלתה נפשו לעלות ירושלימה, ושם נפטר בשנת תפ״ב, זקן ושבע ימים, ור׳ יוסף דוד הספידו בבית הכנסת של תלמוד תורה הגדול, ביום כ׳ לחדש שבט על שמועה שבאה מעיר הקדש במותו, ונדפס הספדו בספר „יקרא רשכבי״. את כסא הרבנות הוריש לבנו ר׳ אברהם בעלותו לארץ ישראל, הרב הזה השני הנודע בשם אברהם, נולד באנדרינופלא בערך שנת ת״ך, ובהיותו כבן שלשים שנה נמנה לרב הכולל במקום אביו שעלה ירושלימה, ומצודתו פרוסה על כל ערי תורקיה הארופית או רומיליאה, מכל פסקיו נשארה לפלטה שאלתו ותשובתו שערך לר׳ שלמה אמארילייו בשלוניק, על איש שהיה נשוי אשה ומתה, ובשרצה לישא אשה שנית כתב שטר מתנה לבנו רפאל ובתו שרה, שנשארו לו מאשתו הראשונה, שלשה אלפים גרוש, והבתים שלו הידועים בעיר״ של שתי קומות, והחנות שהיה לו בשוק הסוחרים. אחרי איזה זמן מת האיש הזה בעזבו ילדים שהולידה לו אשתו השניה, ואז קמו ערעורים על מה שנתן במתנה לילדיו מאשתו הראשונה, את הפסק שכתב ר׳ אברהם שלח לר׳ שלמה אמארילייו שלוניקה להסכים עליו, ובתשובתו מרבה לשבח אותו בדבריו האלה: „על השאלה הלזו השיב עליה מר נינהו יבה דעמיה.

153) חיד״א, שם הגדולים בערכו

154) שבט פושעים, דף ל״ט

155) רב יוסף, ס׳ ז׳

דעמית מדברא דאומתיה, החכם השלם הרב המובהק מאריה דאברהם נר"ו, ומענותנותיה כי רבא היא, רצה אחות דעי גם אני, מה בפי היכן הדין נוטה... מכל מקום רצוני לעשות רצינו כמצווה ועושה, אכתוב מה שתעלה מצודתי המלושה, בסוף התשובה התם: ואם כן המתנה כולה בטלה היא תבטל, וכמו שכן כתב והורה הרב המשיב נר"ו בטיב טעם ודעת, ואני הולך בדרכו ומסכים עמו, והדין דין אמת. (כרם שלמה, חשן משפט סי' ס"ז). ר' אברהם לא היו בנים כי אם שתי בנות, שהשיא לר' אברהם דאנון ור' אברהם גירון. בשנת תס"נ השיב על שאלה זכרון עדות שהריצו אליו מפיליפופולי[156]); לפי זכרונות התנו ר' אברהם גירון, בשנה ההיא היה חתן תורה בשמחת התורה עם שני חתניו בק"ק פוליא, ועשו אותו היום ברוב שמחה והדר, וחמיו ר' אברהם נשא נאומו לכבוד החג ולכבוד חתני התורה[157]). ר' אברהם צרפתי נפטר לעולמו ביום רביעי פרשת יתרו י"ז שבט תפ"ב (11 פברואר 1722), והיכל לקבורות בכבוד גדול.

וזה נוסח מצבתו הנודעת עד היום בבית הקברות באנדרינופלא:

מצד אחד: מים גנוז לחות ארון קדושים ודתו בתררי
נפל כלילת ראש וציץ נזר ועטרות ופארי
גלה כבוד תורה וגם שודד יסודתו בעררי
נטש מעט הצאן בלי רועה יסוד דתו בעירי

מצד השני: עוברים בדרך זה וגם שבים בלאשי במהרי
גם שב וגם ישיש וכל איש תם ככחור כנעדי
עינם שלו מים והוא גירה בנחלי כנהרי
חשך מאור עינם ולא ראו בזוהרי בנהרי

על מצח המצבה:

זה
בנין אב אחד,
למלאך, מר קשישא,
קדישא, אבן הראשה, הח'
השלם הדיין המצוין הרב
המובהק החסיד העניו כמה"ר
אברהם צרפתי זלה"ה, נתבקש
בישיבה של מעלה ביום טו"ב
לחדש שבט משנת ו'ל'מ'ו'ת' לא נתנוני לפ"ק.

ר' אברהם צרפתי לא הניח אחריו בנים כי אם ב' בנות שהשיא לר' אברהם דאנון ור' אברהם גירון כאשר הזכרנו, ועמו כלתה משרת הרבנות הנתנה על שכם משפחתו מימי השלטן מוראד השני בערך שנת קפ"ח; את כסא הרבנות הוריש לחתנו ר' אברהם גירון, ומצודתו פרוסה על כל הקהלות בתוגרמה

156) זרע אברהם, ח"ם ס' ג', וקבץ דרשותיו נשאר בכ"י (ראה דברי מנחם, דף ס"ח)
157) יוסף דעת, ערך עברי וספרדי, אנדרינופלא תרס"ח דף ס"ו

בתוגרמה האירופית הצפונית, בולגריא, סרביה ועד הואלאכיה, אמנם חלק אחד מיהודי אנדרינופלא פרקו עולם מעליו בפרק ההוא, ויבחרו להם לראש וקצין את ר׳ מנחם בכ״ר יצחק אשכנזי, הוא ראש משפחת הרבנים הנודעים בשם „בכמוהר״ר, ואליהם נלוו איזה קהלות מערי המדינה, באופן שהרבנות באנדרינופלא נקרעת לשנים בעת ההיא, ובני שתי המשפחות גירון ובכמוהר״ר שרתו כאחת, בקו שוה קרוב למאה ושמונים שנה.

ר׳ אברהם גירון נולד בערך שנת ת״ל, אביו היה ר׳ מרדכי גירון ממשפחה יוצאת העיר גירונדה (Girona) בקאטאלוניא, ויעסוק במסחר כל ימיו, בשנת ת״ס בערך נשרף ביתו בשרפה אשר היתה בעיר, אז היה מחלוקת בינו וכין שני אחים יהודים שכניו, ויקריב את משפטו לפני ר׳ שלמה אמארילייו בשלוניק[158], את בנו אברהם מסר בידי החכמים היותר חשובים בעיר, שחנכוהו על ברכי התורה, ומימי נעוריו נראו בו אותות נטיתו לחכמה ומדעים, אמו היתה יוצאת חלצי משפחת אלאמאן, שמסרו מפתחות המצודה בבודון לשלטן שולימאן א׳, על כן ירש הזכיות הנתונות לבני המשפחה הזאת להפטר מכל מיני מסים ועולות, הרב הכולל ר׳ אברהם צרפתי נתן לו את בתו הצעירה לאשה, ובשנת תס״ז כשהיה חתן תורה, עם גיסו ר׳ אברהם דאנון דרש בקהל עם[159], בשנת תפ״ה בערך הוצגה לפניו ולפני חברו ר׳ מנחם בכ״ר יצחק שאלה מסופיא, על ענין הריגת יהודי אחד מקארלוב׳ה, ושניהם העמיקו לכתוב בפלפול עצום על הענין ההוא, אמנם לא סמכו על דעותיהם וישאלו את פי ר׳ יהודה רוזאניס בקושטנדינא[160]). הוא נהג נשיאותו עד שנת תקי״א[161]), פעולתו ויתר דברי חייו יבואו לפנינו בחלק החמישי.

הרב שכנגדו היה ר׳ מנחם בכ״ר יצחק אשכנזי, לפי האגדה המסופרת עד היום באנדרינופלא, הוא נולד בשנת תכ״ו בארץ אשכנז, ובהיותו כבן שתי שנים נסע אביו ר׳ יצחק אשכנזי עם כל בני משפחתו לעלות ארצה ישראל, ויהי כעברם על פני העיר אנדרינופלא, חלה הילד הקטן בחלי המגפה השחורה, ולכן הוכרחו להתעכב איזה זמן שם, בעת ההיא היה המשיח המדומה שבתי צבי אחרי המירתו בעיר, ותקראנה לו הנשים הביתה כי עוד לא חדל העם מהאמין בו ובנפלאותיו, וכבואו אצל הילד החולה סמך ידיו על ראשו, וילחש את לחשו, ואחרי כן נתן לו שני ממתקים מצופים על שני שקדים, ויבטיח לנשים שהלד יקום מחליו ומחלציו יצאו רבנים, על כן נשאר לזכרון בפי בני המשפחה הזאת על שבתי צבי „גם קוב לא תקובנו גם ברך לא תברכנו" אמנם הדבר היוצא ברור, מתוך האגדה והמתאמת ביותר הוא שר׳ יצחק אשכנזי נסע מארצו

158) דבר משה, ח״ב ח״מ ס׳ צ״ח

159) בכ״י שהיה בבליותקא למשפחת גירון אסף דרשות ר׳ אברהם גירון (צ״ד צ״ט) כתוב לאמר: סדר בראשית מדרש הנחומא, רמזתין לעיל בית הסדר ודרשתיו להחגנות הורה ממר חמי הרב הגדול אברהם צרפתי הי״א נקי״ק פוליא, וחזן מהחיל גיסי אברהם דאנון נר״ו שנת התס״ז. לדאבון הספרות הכתב יד הזה נשרף עם כל הספריה בשנים האחרונות, וחבל על דאבדין.

160) משנה למלך, מלוה ולוה פרק כ״ד הלכה א׳

161) בידי פסקו עם חתימת ידו מחדש חשון התצ״ז

מארצו ומולדתו לארצות הקדם לרגלי השמועות על התגלות המשיח, כמו שיצאו רבים, והגיעו לאנדרינופלא מקום שנמצא בפרק ההוא שבתי צבי, ואין זה יוצא מגדר האפשריות שאולי התחבר אל כת המאמינים והמעריצים אותו, ורק אחרי שהמיר שבתי צבי דתו בדת המחמדית, או אחרי שהמירו המאמינים כבודם בשנת תמ״ז בדת האיסלאם משך ידו מחברתם, כמו שעשו יתר הנוטים אחרי האמונה ההיא, שהיה קשה בעיניהם הצעד האחרון הזה, ועיניהם נפתחו לראות טעותם, על כן נשאר במשפחתם הזכרון, שלא לברך ולא לקוב את המשיח המדומה.

ר׳ מנחם בכ״ר יצחק עלה על כסא הרבנות בשנת תפ״ב, בהיותו בן ארבעה וחמשים שנה, הוא כתב כרוב ענין פסק על שאלה שהוצגה לפניו מבית דין סופיא, על הריגת יהודי בקארלובה כאשר ראינו, גם אישר חתימת בית דין פיליפופולי, על מיתת ר׳ צבי אשכנזי מניקולשבורג בדרך מסעו לארץ ישראל[162]). אמנם לא עמד ימים רבים בשרותו וביום ד׳ ארבעה ימים לחדש טבת תצ״ד נפטר לעולמו, ויוריש כסא הרבנות לבנו ר׳ מרדכי, וזה נוסח כתובת מצבתו שחקק בנו כפי רוחו:

מצד אחד: מזה אפיקי ים ומלכי ערב   כלא היה ולא נברא לעולמים,
מאז אשר טרפי זאבי ערב   בנפשות מת ואם דל הוא כמו רמים,
השך מאור שמשו וקרא ערב   ובא שמשו בעוד יומם בלב ימים,
אנוש עלי שברי ואת הערב   באש תוקד ועשה אח בלב ימים.

ומצד השני: אל תתמהו על נהיות מים עמוקים   מרוצתם, בקול המון ונוזלי שחק,
כי מדמעי הם אשר יזלו שחקים   מנוזליהם אבנים יערוך בשחק,
אמת אשר לא מת אבל הוא חי שחקים   להתעדן בשלחן יערוך בשחק,
דעו מר לי מאד   וידידתי לאות
איך אקראה אכי בחדש בחדשו   או בעשור אבינה להקרו לדרשו.

ועל מצח המצבה:

יגונות
אב, וצרות אב שקולים,
בקורותם כאחד הם משולים,
פה נגנז החכם השלם הדיין המצוין,
הרב המובהק האלהי, כמהר״ר מנחם בכ״ר
יצחק זלה״ה, ביום ד׳ ד׳ לחדש טבת ש׳
לרב תרבה נ׳ ח׳ ל׳ ת׳ ו׳
תנצב״ה[163]).

עוד

162) ז״ע אברהם, ח״ם ס׳ ג׳

163) כמצבתו שנתפרסמה ע״י ר׳ אברהם ראנון (יוסף דעת, אנדרינופלא תרמ״ח צ״ר-צ״ד) כתב שנה נוחו תצ״ד או תצ״ט, כי לא נרשם מלות לפ״ק או לפ״ג, וחזת נחלתו עולה תצ״ד או תצ״ט, אמנם בשנת תצ״ד נפל יום ד׳ לשבוע ביום ד׳ לחדש טבת, אך בשנת תצ״ט לא יכונו המספרים ההם, שאז נפל יום ד׳ טבת ביום השני לשבוע.

עוד היו בין רבני העיר, ר' אברהם בן ר' שלמה קטן, אומרים עליו שכשמו כן היה קטן הקומה, ועוד היום מספרים על אודותו באנדרינופלא, שהיה מתארח בכל עת עם ר' אברהם גירון שהיה גבוה עד מאד, וכשהיו עוברים ברחובות קריה, היו אומרים עליהם „הנה הלולב והאתרוג". בשנת תע"ט כתב הקדמתו לס' „סדר אליה רבא וזוטא" לר' אליהו אלפאנדארי, ובסוף הס' משיב לו המחבר תשובה על ענין טורעא. בשנת תפ"א ערך שאלתו על ענין הסכמה שהיתה באנדרינופלא, לכתוב בתנאי הכתובה שאם נפטר הבעל בחיי אשתו, ונשארו בנים ובנות ואין בנכסיו סך מספיק כפול מנדונית הכתובה, אז חולקים האשה והילדים מחצה למחצה, והנה קרה שאיש אנדרינופוליטי השיא בתו לאיש אגדרינופוליטי, בהיותם שניהם בקושטנדינא, ואחרי כן שבו שניהם לעיר מולדתם, בינתים נפטר הבעל ואשתו דרשה כתובתה לפי מנהג עיר הבירה, כי לא נרשם בנוסח הכתובה מנהג אנדרינופלא, ר' אברהם קטן ערך השאלה לר' משה אמארילייו בשלוניק ולא חתם שמו, והרב הזה כתב בתשובתו: „הן כל יקר ראתה עיני צוף דבש אמרי נועם, מהחכם השלם הרב הפוסק ואת שמו לא הגיד, יהי מכירו ברוך, אחרי כן נודע לו שהשאלה נשלחה לו מר' אברהם קטן, ויערוך אליו תשובה[164]) ויורכה לכבד אותו.

מחבריו היו השר אהרן המון בן ר' יהודה המון, שהתישב אחרי כן בקושטנדינא מקום נחלת אבותיו, הוא עסק במסחר אך גם הקדיש חלק מעתותיו לספרות, והצטיין על הכל במליצתו הצחה ושיריו יקרי ערך בדור האלמן משוררים ההוא, ובעל הזכרונות תיד"א קורא אותו מליץ גדול הידוע, החכם השלם[165]), הוא כתב הקדמה במליצה יפה על ס' מעין גנים לר' ראובן מזרחי (קושטנדינא תפ"א), ועל ס' „שמאל ישראל" לרופא יצחק ג'יליבי (קושטנדינא, תפ"ב-תפ"ג), גם היו באנדרינופלא ר' יצחק ערוך שנסע לארץ ישראל, וישוב אחרי כן לעירו[166]), ר' חיים יעקב שהתישב בצפת ופעולתו תבא לפנינו, ר' אברהם בן ר' רפאל קארו, ואמו היתה אחות החכם חיים יעקב, ודבריו הובאו בס' „סמא דחיי" לדודו, ושם הראה בקיאותו בתלמוד ובפוסקים ורוחב בינתו[167]).

עוד היה בפרק ההוא באנדרינופלא, ר' שמואל פרימו שהיה בעתו מזכירו של שבתי צבי, הוא נולד במצרים בעיר אלקהירא בערך שנת ת', ויתחנך בישיבת ר' יהודה שארף, ויהי מתלמידיו היותר בקיאים, בשנת תכ"ב בפרק שהתישב שבתי צבי בירושלם, הלך גם ר' שמואל פרימו לעיר הקדש, והמשיח המדומה הוליכהו שולל, עד שהיה אחד ממעריציו היותר נלהבים, ובעל הזכרונות כתב ששבתי צבי היה מראה פלאותיו להמון העם על ידי שמות הקדש ושמות הטומאה בפרט בבית הקברות, והיה דומה להם כאילו קול יוצא מקברו של ר' אליעזר הגדול ומקברות אחרים של צדיקים[168]), מן

היום

164) דבר משה, אה"ע ס' מ"ה, כתבנו על לשונות הרמב"ם נדפסו בסוף עדות ביהוסף ח"ב
165) עיין על אדותו בספר סדר החכמים וקורות הימים צד 154 וחיד"א שם הגדולים „דובב שפתי ישנים"
166) סמא דחיי, ח"ב ס' י"ב
167) שם, ס' י', י"א, י"ב
168) קיצור ציצת נובל צבי, דף ג' ע"א

היום היום ההוא, רוח דמיונותיו הוליכהו שולל עד שרבקה נפשו בנפש המשיח המדומה ויהי לו למזכירו, והיה בעצמו טועה ומטעה אחרים, אולי בלי כונתו, וכן היה שלוחו בכל דרכיו כאשר ראינו בפרקים הקודמים, עד היום שהמיר ש"צ דתו באנדרינופלא בט"ז אלול תכ"ו, ואז התישב בעיר ההיא. נראה הדבר שגם אחרי המרת המשיח המדומה, ר' שמואל פרימו ואחוזת מרעיו לא נואשו מן התקוות המשיחיות, והיו מחזיקים באמונת משיחם.

והנה קרה מקרה שהסיר המסוה מעל עיניהם, ונוכחו לדעת עד כמה טחו עיניהם מראות. בחדש תמוז תכ"ז נתן העזתי היה בקומירג'ינה לא רחוק מאנדרינופלא, וישלח כתב חוזר לעיר הזאת וליתר ערי המדינה להחזיק המון העם באמונת שבתי צבי, ולבטל צום שבעה עשר בתמוז כאשר עשו בשנה הקודמת, אז רגזו ממנוחתם רבני אנדרינופלא וחכמי קושטנדינא שהיו בפרק ההוא בעיר ההיא, ויודיעו דבר לשבתי צבי בעצמו שיגזור על העם שיתענו בצום הרביעי, וישלח גזרתו לכל המאמינים בו שיתענו ביום י"ז בתמוז, הגזרה הפקדה בידי החכם קארילייו, והיה מראה אותה לכל מי שירצה, אך שמיאן לתת אותה בידי חכמי העיר, עד שמסרוה בידי השוטרים ויאסרוהו, והתרו בעזרת שבתי צבי האנשים הפושעים שילכו להם, ולר' משה הכהן (שהיה אחרי כן חתנו של ר' שמואל פרימו), השביעוהו בנקיטת חפץ שיגרשם מביתו, כי שם היו מתאספים, ושלא יקבלם עוד שם, לא להם ולא לבאים אחריהם, ושלא ילמדו עוד בביתו עד ראש השנה.

בפרקים הקודמים כבר ראינו תוצאות והמשך המקרה ההוא, עד שבא שבתי צבי בעצמו בהזג'ארה של הסוחרים והגבירים היהודים, והודה לפניהם שאין בכל דבריו ממש, ושאין בו אשמה, אלא שנתן העזתי הטעהו במגילה שאמר שמצא טמונת מימים קדמונים, ועוד הוסיף להודות: „שהכל היה שקר וכזב ושהטעו אותי מדרכי השם, גם אני התחלתי להטעות את העם המאמינים כי עד היום הזה"[169]), לפלא לראות כי בין החכמים החותמים הפרוטוקול הזה היה גם ר' משה הכהן, וזה יראה כי האנשים התמימים אך מיושבי הדעת ששנו בחשבם כי פקד ה' את עמו, התרחקו ויבדלו מן העדה הטועה ההיא, והאיש שעמד לימין המשיח המדומה, המזכיר ששלח כתבים חוזרים בכל תפוצות ישראל לבשר הופעת המשיח, שראה בסוף בעיניו מה שלא יכל להבין מראש בשכלו, ר' שמואל פרימו שהרעיש ארץ ומלואה בהבטחותיו ובשורותיו, בוש ונכלם במעשיו, ונוכח לדעת עד כמה היה מהיר בהשקפותיו, ויכהו לבו שהדיח כמה יהודים מאמונתם, ויתודה על חטאתו, אבל הנעשה והרעה שהסב לעמו לא היה ביכלתו להשיב.

לעזרת בעלי התשובה האלה, היה מכתב החוזר מרבני קושטנדינא, המזהיר את העם לבלתי הכלים אותם בהזכירם מעשיהם הראשונים, על כן נראה שר' שמואל פרימו בעצמו, נמנה לאב בית דין באנדרינופלא, ויתנהג מן היום ההוא והלאה בשורה, בהקדישו כל כחותיו להצלחת עמו שהביא עליו כל כך חרפה ובוז, ר' אברהם רוזאניס (הזקן) שהיה בפרק ההוא

באנדרינופלא

169) שם, דף ל"ט ע"ב.

באנדרינופלא התחבר אליו, ואחרי שובו לעיר הבירה היה עמו בתמידות במרוצת מכתבים. כעשרה שנים אחרי כן חלה את הליו ויסבו את שמו יהודה, ומן היום ההוא היה חותם „יהודה שמואל פרימו", ובתשובה אחת כתב: „וה' הוא היודע ועד שמלבד שכחי אין בי, מחולשת איברי ואין כיתום בבשרי, וגם באצבעותי מר עוכר להניף קן קולמוסא, ואזורתי כח וחיל להשיב מפני הכבוד[170]). וכשמוע ר' אברהם רוזאנים כי היה שוכב על ערש הוי, כתב אליו בין יתר דבריו: „דיינא דנפקין מיניה גופי הלכות.... החכם השלם הרב המובהק כמהר"ר שמואל... כי שמעתי אומרים, כי זה ימים שמעלת כבוד תורניתו חלה את רגליו, ונצטערתי ונבהלתי משמיע[171]), על כן אחלי יכונו יניף ידו וגלילי אצבעותיו בדברות שתים לבשרני ממצב בריאותו, והיה לי למשיב נפש, כי אהבת עולם אהבתיהו, והנה תפילתי קבע רחמים ותחנונים, לפני שוכן מעונים, חיו יחיה וכסאו נכון יהיה... כנפשו הרמה והחכמה גם חסידה".

מרוצת המכתבים בינו ובין ר' אברהם רוזאנים ארכה יותר מדאי, כנראה מן המועט שנשאר לפלטה, אף יוצא ברור שגם ר' יהודה רוזאנים חתנו של ר' אברהם השתעשע עמו בדבר הלכה, ור' אברהם כתב אליו בין יתר דבריו: ולרווחתא דמלתא, נשאתי ונתתי בדבר עם חתני החכם השלם דיינא דנחית לעומקא דדינא, כמה"ר יהודה נר"ו, ונדון זה הקפנוהו בהלכות מרובות יותר ממה שכתוב כאן, והסכים לדברי[172]), ובכן התחזקו עבותות האהבה בין משפחת רוזאנים ור' שמואל פרימו, כאשר ראינו שר' יהודה רוזאנים התארח בביתו בהיותו באנדרינופלא לרגלי עסקו, ועד היום מראים בעיר הזאת ביתו מנגד לאקליסיא הארמנית.

ושם ר' שמואל פרימו נודע לתהלה בין רוב מורי ההוראה בפרק ההוא, כן רואים אנחנו את ר' יעקב בכמוהר"ר חיים אלפאנדארי מקושטנדינא, שהריץ שאלתו כאחת לר' שמואל פרימו באנדרינופלא, ולר' אברהם רוזאנים בקושטנדינא, והרב הזה למרות שחולק לו כבוד, לא מצא קורת רוח בפסקו, וכה דבריו: נחל נובע מקור חכמה מפוארה, ממנו יתד ממנו פנה, הוא הראש במושב זקנים, ולכל בני ישראל היה אור מוהר"ר שמואל נר"ו, כאשר שיחת מר צריכת לפנים ולפני פנים, על משכבי בלילות, סלתא אגב אורחא אשיגה נא בההיא תשובת הרשד"ם, בענין מוכר סחורה לזמן ידוע... ונתיק הרב מענין לענין, באותו ענין כאשר עיניו חזו בו, ואני בעניי עדין לא באתי למדה זו, ולא זה בלבד קשה לי, כי כל דבריו כלם מקשה, ובאמת כקוצים היו בעיני... סוף דבריו לפום ריהטא לא יכולתי לישב דבריו, ועיני האדון יביטו יראו ברוחב בינתו דברי הרב לישבם על אופנם וכ"ו (מוצל מאש, בסוף אש דת ס' ד'), ובתשובה אחרת כתב עליו ר' חיים בכמוהר"ר יצחק אלפאנדארי: על השאלה הלזו פליגי בה רבוותא רבני שלוניק יע"א, והכריע הדבר הרב כמוהר"ר שמואל פרימו, ואני הצעיר כתבתי על דבריו, ואחשבה לדעת מוה"ר הרב המובהק כמה"ר אברהם רוזאנים, וזאת היתה תשובתו: אם באים אנו לדון אחר הרב המובהק שמואל וכית דינו, הרבנים המובהקים שמו דיניהם אמת ומשפט, דבר תלמד מענינו

170) בחזות עולם, ס' כ"ב 171) שם, ס' כ"א 172) שם, סוף ההקדמה

מענינו, צריכים אנו לדון אחר כל בית דין כשמואל ברורו, בתוך זמנו, וכו׳ (שם, סי׳ נ״ז).

וכן נראה הרב השלוניקי ר׳ משה אמארילייו, שערך אליו שאלתו ובין יתר דבריו כתב אליו: כי ידעתי כי טרידא ליה מלתא, ומי כמוהו גבור ואיש מלחמות במלחמתה של תורה, ידיו רב לו, ובכן אשא עיני כלפי שמיא ישמרהו ויחיהו בשלום ובמישור... שלם בגופו ובתורתו יהגה יומם ולילה, כנפשו הרמתה, ונפש אשר אחוז בעבותות אהבתו וכו׳. ובתשובתו ר׳ שמואל פרימו אמר עם הספר: שלא נמצא בעירו ס׳ התשובות לר׳ מאיר מלבד, על כן הוצרך להשתמש ב„פני משה״ לר׳ משה בנבנשתי מה שהביא משמו, ובכל זאת כתב הפסק ברוב טעם ודעת, (כרם שלמה, אח״ע ס׳ ט״ו). פעם אחרת השיב אליו: אנכי הרואה את השאלה ואת אשר נגזר עליה מאת המאורות הגדולים... ועדי בשמים וסהדי במרומים, שרבו כמו רבו עלי תחלואי מינים ממינים שונים הדתין ועתיקין, ואותי יום יום ידרשון לוהצים מציקים, ולא נתנוני השב רוחי, באשר יודע כל שער עמי, והכל נשמע לארץ מרחקים, שאין בי כח ויכולת להניף ידי בקן קולמוסים, להשתעשע בדבריהם הנעימים... אך למען אהבתי כי רבה היא, ורצונם שאחוה דעתי, אבא היום בקיצור נמרץ. (שם, ס׳ ל״ג).

קרוב לימים ההם נשאל מרבני קאשטוריאה ר׳ יוסף וינטורא, ר׳ יצחק עשאל, ור׳ מרדכי טירמי, על דבר שערוריה שהיתה בעיר על ענין מס יהודי אחד, על הדבר הזה נשאל גם ר׳ שלמה אמארילייו, ובסוף תשובתו כתב דרך אגב: ולפר שמיראי הוראה אני מה גם בענין חמר שבועה, לא הייתי סומך על דעתי, ברם זו שמעתי כי כבר הורה גבר מורה הוראות בישראל להתר בנידון דידן, הלא הוא הרב המובהק כמהר״ר שמואל פרימו נר״ו. אכן נמי אמינא גם אני כמוהו, הסכמתי כהסכמתו, ופי כפיו. (שם, חשן משפט סי׳ נ״ד).

גם הציעו לפניו שאלה מאזמיר על עניני עסק ומסחר מהגביר שלמה אינריקיש; וישלח תשובתו לר׳ שלמה אמארילייו לעיין בה, ובתוך האגרת מתאונן „אבל מה אעשה שאני מוטל על ערש מחליי, ולא אוכל לדבר דבר ולחבר מילין על גבי מילין, אך רגע אדבר על מה שכתב כבוד תורתו על מה שכתבתי... אך מפני הסיבה הנזכרת לא אוכל להאריך, ולכן אחלי יכונן יניף ידו בענין ואם יעלה שזה לעזר וסיוע הר׳ שלמה (אינריקיש) הנזכר, ועם הראשון אז תשובתו מהרה תצמח, ומעתה אני בתפלה לשוכן זבולה, יאריך ימיו ושנותיו בטוב, באורך ימים דשנים ושובע שמחות בגילת אחר גילה, כאות נפשו החמת והנשאה, וכאות נפש הנאמן בחבלי עבותות אהבתו, החותם באהד״ר יאנו ודורש טובתו ושלומו,׳ לילו ויומו, יהודה שמואל פרימו (שם, שם, סי׳ ע׳).

עוד נשאל משלוניק על מחלוקת בין העדה והחברה קדושה, ועל הענין הזה חריץ אליו שאלתו ר׳ שמואל יצחק, ובתשובתו ר׳ שמואל פרימו כתב בין יתר דבריו: הנה זה ימים קבלתי מכתבו עם פסקא דדינא ולא היו ימים מועטים שהגיעני כפול הכתב והמכתב, ועל ענין פסקא דדינא אשר שלח על ענין החברה קדושה, אשר החזיקו במצוה מימי עולם ושנים קדמוניות... ועדי

בשמים

בשמים וסהדי, כמה נצטערתי שלא יכולתי להשיב מאז ועד עתה... מחמת שהכביד עלי חולי כבד ובפרט כאב היד, ולא אוכל להניף ידי בעטי קן קולמוסא, כי דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם בעל פה, אך למען אהבתו ואהבת האמת שהיא חביבה אצלי, לא יכולתי להתאפק ואבא היום בקצרה, וכשיהיה לי פנאי ובריאות בעזרת האל אבא כארוכה. (נאמן שמואל, ס׳ צ״ה), וכן שלח לר׳ יוסף קמחי תשובתו על ענין הטבה אברהם אזובי, ודבריו נראו לנכונים בעיני ר׳ שמואל יצחק אשר הסכים עליהם. (שם, ס׳ ל״כ).

קרוב לימים ההם קמה שערוריה בקרב העדה בעיר אנקונה, בין קהלת איטאליאני וק״ק ליואנטיני ליהודי ארצות הקדם, כי לפי המנהג היו שבעה ברורים להשגיח על עניני הקהל, החמשה מן התושבים האיטליאנים, והשנים מק״ק ליואנטינו, והנה קמו האיטליאנים ויעשו הסכמה אחת המסכשרה להם, ואת פי חבריהם לא שאלו, אז התרגזו יהודי ארצות הקדם באנקונה, וישאלו את פי חכמי תוגרמה אם חייבים הם לקבל עליהם ההסכמה, בין הרבנים שנשאלו על הענין הזה היה גם ר׳ שמואל פרימו, והוא הורה שאין בהסכמה ממש, ושחייבים לשרוף ההסכמה ההיא לבלתי תהיה למכשול (שנת תמ״ג) [173]).

בשנת תס״ג היה עוד בחיים, ואז חתם על זכרון עדות הבא מפיליפופולי [174]), ובנראה נפטר לעולמו כשנתים ימים אחרי כן, לפי עדות חתנו ר׳ משה הכהן ובני דורו, הוא כתב פסקים רבים, אך נשרפו בשרפה שהיתה בביתו לעת זקנתו, ואלה דבריו: „נודע בשערים שמו כמהר״ר יאודה שמואל פרימו מורי חמי ז״ל... איה נפלאותיו וגבורותיו אשר ספרו לנו אבותינו, כל מעשה תקפו וגבורתו, לא הניח במותו גדול ומהולל, ראשון לכל דבר שבקדושה, ונהרו אליו כל בעלי תריסין מקצות האדמה, ושפט את ישראל... והיו תוצאותיו כנחלים נטיו, וכמעיין המתגבר להשיב תשובות לאלפים ולרבבות, כל ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום דקרו ליה... אשר על כן צריך למודעי, כי בעונות הדור כל כתבי הקדש של הרב ז״ל היו למאכלת אש, הן בעודנו ח״י [175]), ושארית הפלטה שנמצאו בידי אנשים פרטים נאספו על ידי חתני ר׳ משה הכהן, ונדפסו אחרי מותו בקבץ „כהונת עולם" (קושטנדינא ת״ק). ובן הדור ההוא ר׳ אברהם רוזאניס (בן חיים), ראש הרבנים בעיר הבירה מרבה להללו בדבריו אלה: „ראשון שבראשון אין למעלה הימנו... ושמו שמואל נודע בשערים בכל מדינה ומדינה, ובכל פלך ופלך, כפרים ועיירות, אשר גדלו המלך מלכו של עולם במופלא ובמכוסה... גבוה מכל האדם, לא כגובה ארזים כי בגבוה שמים, והלך בסערות כל יודעו ומכירו ידע איניש בנפשיה, דרב גובריה ורב חיליה... והוא שפט את ישראל כאשר ישאל איש בדבר האלהים, וכל היוצא מפיו הלכתא בשמואל, קבועה תקועה כדרבנות וכמסמרות" [176]).

חתנו ר׳ משה הכהן (נולד בערך שנת ת״י), היה גם כן מן הנוטים אחרי התנועה השבתאית, ומן המאמינים היותר אדוקים, ביתו היתה פתוחה לכל חברי

הכת

173) שם, ס׳ י״ב ועיין ערות ביהוסף ה״א ס׳ ח׳
174) זרע אברהם, ח״ם ס׳ ג׳
175) כהונת עולם „אל עין הקורא" דף א׳
176) שם, הקדמה

תכת ההיא באנדרינופלא, ושם התאספו מידי יום ביומו, וכבר ראינו שבשנת תכ"ז גזרו עליו חכמי העיר להרחיק מעליו השוגים באמונת שבתי צבי, ולבלתי קבלם בביתו עד ראש השנה של שנת תכ"ח, אז נפקחו עיניו לראות עד כסה שנה בחשקפותיו, ויבדל מן העדה הרעה ההיא, כאשר עשה גם חמיו ר' שמואל, כנראה נשא אחרי כן את בתו, ויקדיש כל כחותיו להרביץ תורה בישראל, ולתקן למצער חלק אחד מכל מה שקלקל, ובן דורו מתארו לפנינו בדבריו אלה: „הכהן הגדול משה איש האלהים, כפיך אריות... גרם באוריתא תדירא... מעלי שמשא, קולו כנהר שאינו פוסק ולילה כיום... ויותר שהיה חכם, הרבה גבולו בתלמידים זה דרכו דרך הקודש... ועשה פרי למעלה וישלח פארות"[177]), וכן כתב בעצמו פעמים רבות שלא היה ביכלתו להאריך יותר מדאי בתשובת שאלות, „ספני ביטול התלמידים לא אוכל אנכי לבדי לחפש עוד כזה"[178]). למרות היותו בקי בתלמוד ובפוסקים, לא סמך על דעתו מעולם, ועל רוב תשובותיו חתם בתנאי קודם, „וכל זה להלכה ולא למעשה, עד שיבא הדבר לפני המאורות הגדולים אנשי שם מורי הוראות בישראל, כי להם יאתה, ואנכי עפר ואפר מוכן הוא לקבל דבריהם"[179]).

בשנת תס"ד היתה השרפה הגדולה באנדרינופלא, ומלבד כתבי חמיו ר' שמואל פרימו שהיו למאכולת האש, נשרפו גם כן רוב כתביו ופסקיו[180]), ולפי עדותו: „זה מצאתי מדף זה בשרפה והעתקתיו מסקצת חדף, גם כתוכו חסרים שני דפים שלמים (שבת התס"ד). שנים אחדות אחרי מות חמיו היתה עוד הפעם שרפה בעיר בערך שנת תע"ד, כי בן ירמוח בדבריו אלה: זה טופס מה שמצאתי אחר השרפה מתוך פסק אחד שכתבתי שנת התע"נ, ולא נמצא אלא זה"[181]), אחרי כן העתיק משבו לקושטנדינא, ושם טפס ישיבת והרביץ תורה, והעמיד תלמידים רבים[182]). לפעמים היה מכתמידי הנאספים בישיבתו של ר' חיים קמחי, ששם התועדו גדולי החכמים בעיר הבירה בפרק ההוא[183]). בשנת תצ"ה חתם תשובתו האחרונה[184]), ויטים אחדים אחרי כן נפטר לעולמו, בעזבו בן אחד ושמו אליעזר שנחשב בין בעלי ההוראה. חלק אחד מכתביו שנשארו לפלטה מן השרפות באנדרינופלא של שנות תס"ד ותע"ד, נדפסו אחרי מותו, תודות לתמיכת הנדיבים ישראל נתן אברהם אלבאחיר ועשירים אחרים, בקבץ „כהונת עולם", ואליהם נספחו איזה תשובות של חמיו ר' שמואל פרימו, (קושטנדינא שנת ת"ק, סימן נת"ן).

בסופיא היה עוד בין החיים הרב הזקן ר' חיים מבורך־נאליפאפה בן ר' אליהו שהרביץ תורה, ודבריו היו נשמעים בעיני בני דורו שהריצו אליו שאלותיהם, מבלוגראדו, שאראי של בושנה, שלוניק, ובודון. בסוף חייו באו עליו תלאות רבות, וכן יתאונן בתשובתו לר' יוסף אלמושנינו בבלוגראדו „כי טרדות הזמן השתרגו עלו על צוארי"[185]). בנו הצעיר ר' אליהו מבורך־נאליפאפה נסע בבחרותו ירושלימה, ור' חיים יוסף דוד אזולאי

177) שם, שם. 178) שם, ס' מ"ח 179) שם, ס' ז' 180) שם, ס' ס'
181) שם, ס' ע"ג 182) שם, ס' נ"ב 183) שם, ס' פ"ג
184) שם, ס' פ' 185) ערות ביהוסף, ח"ב ס' ו'

אזולאי כתב עליו ששמע מן הזקנים, שכאשר בא ירושלימה היה מלא ונדוש בחכמה ובמדעים, ועליו היו אומרים: ארי עלה מבבל, שהיה מפולפל עמוק. (אזולאי, מערכת ספרים, בערך ידי אליהו). בשנה אחת ישב בירושלם ובאו עליו צרות רבות ומצוקות, ואחרי שהתעוללו עליו עלילות ברשע והתיפס ברצי כסף, ברח משם לרודוס, ופעולתו תבא לפנינו בפרטות האי הזה.

בעת ההיא העדה בסופיא היתה כבר חשובה בארצות הקדם, מספר היהודים היה הרבה, עד שעלה מספר חברי החברה של קברים לששים איש, אז עלה בדעתם לבטל מנהג ישן, ויציעו שאלתם לר׳ יהושע חנדאלי בקושטנדינא, וזה לשון השאלה: שאלו מאתי גבירי טפסרי עיר ואם בישראל סופיאה יע״א, על ענין שנהגו מימי קדם אבותיהם ואבות אבותיהם, להתבטל מכל מלאכה, ובעלי החנויות לסגור חנותיהם כשיש מת ח״ו בעיר, וכל זה לגדור המצוה, ועתה קמו קצת אנשים ומתרעמים לאמר, אחרי שיש כמו ששים חברים מחברת קברים, למה יצטרכו לבישול מלאכה?... ובל שאר הקהלות רובא דרובא דמנהד מותים בידם, לקיים מנהג אבותיהם ושלא לבטל המצוה שנהגו בה, דנפיק מינה חורבה, דלאו כל העתים שוים, ולא כל הזמנים דומים[186]), ור׳ יהושע פסק שלא לבטל המנהג „אם יכשר ויכשה בעיני פני מעלת רבני קשישי חכמי העיר״. והשאלה ההיא הוצעה גם לפני ר׳ רפאל אליעזר מילדולה בעיר באיונה בצהפת, שהסכים לדברי ר׳ יהושע חנדאלי[187]), אמנם סוף כל סוף חכמי העיר ראו ונוכחו שהתקנה ההיא נעשתה לשעתה, ושבפרק ההוא כבר היתה גזרת שאין רוב צבור יכולים לעמוד בה ויבטלוה. (בערך שנת תע״ה). בסופיא היה תלמוד תורה יסודו ומתוקן והיו מכררים ממונים וגבאים להשגיח עליו, ולפעמים לא רחוקות היו מנדבים אנשי הקהל או עוזבים עזבונות לקיום בית הספר. כן קרה מקרה באלמנת האיש אלחליל שמתה בלא זרע, ולפני מותה בערך שנת תפ״ח בשכבה על ערש דוי הזמינה שני עדים, והקדישה ביתה לתלמוד התורה, ואחרי מותה החזיקו שם הגבאים לתועלת בית הספר, והנה קם חכם אחד בעיר ושמו סאיר אלחליל שהיה בן אחיו של בעל הירושה, וערער שאין כל חזקה לתלמוד תורה בבית ההוא, כי לא נעשה בשטר, הגם שבסופיא נהגו לכל מלי „מועילה עדי העיר״ ועל זה שאל את פי הרב שם טוב אבא שהורה שהדין עם החכם מאיר אלחליל, וגם ר׳ משה הכהן בקושטנדינא תמך את דבריו בתנאי שאם יסכימו רבני העיר[188]).

בעת ההיא היה בסופיא רב מובהק ופסקן ר׳ משה בן הרב שלמה ן׳ באמיל, שהיה במרוצת מכתבים עם הרב הבלגראדי ר׳ יוסף אלמושנינו, בימיו קרה מקרה, שנתאלמנה אשה אחת שהכניסה לבעלה שני אלפים גרושי או גמים, כי ירדו המעות משיווין, ומתוך התשובה נראה שהיה המנהג בעיר סופיא לשום הכסף במטבעות זהב, או אריות הנקראים ליאוניב בפי היהודים וארסלאן בפי התוגרמים, בתוך סודר מרוקם ולתתם ביד החתן, ואי אפשר לשים בתוך הסודר מטבעות כסף נסות הנקראות איקיליקים שהם כבדים עד מאד[189]), ר׳ משה

185) מים רבים, ס׳ ס״ה 187) שם, ס׳ ס״ו
188) כהונת עולם, ס׳ מ׳ 189) עדות ביהוסף, ח״א ס׳ מ״ה

ר' משה ן' ג'אמיל הורה שצריך לתת לאלמנה כמו שהכניסה במטבעות זהב, שאם הרויחה הרויחה לה. ור' יוסף אלמושנינו בבלוגראדו תמך דבריו, ובתשובתו מרבה להלל אותו „החכם השלם רב ועצום כמה״ר משה ן' ג'אמיל... זאת התורה אשר שם משה לעיני בני ישראל, הלא כל הארץ קריה נאמנה צדק ילין בה, כאשר היתה באמנה אתו... הדן דין אמת לאמיתת של תורה, בקר לא עבות״. עוד נשאל ר' משה ן' ג'אמיל על שדכן אחד שבהשתדלותו עלה בידו לעשות השדוכים, וכאשר דרש דמי טרחו לפי מנהג העיר, אבי הכלה פשט לו את הרגל, והרב הזה הורה שחייב לשלם לו במיטב כספו, כי בן המנהג[190]).

בפרק ההוא היו בסופיא, הרבנים ישראל ב״ר שמואל אהובי, משה בכמוהר״ר מיכאל הכהן, והרב האשכנזי ר' יוסף קלונימוס הלוי, ולפניהם הועד בשנת תל״ט על ידי האשה דונה רחל די אלפאנדארי, איך בהיותה באנדרינופלא בבית הגביר אברהם ברדשי, ושם באו נשים יהודיות לבקר אותה, ואשה אחת שהיתה בעלת אכסניא של האיש דוד בן אליה טורמיני, ספרה איך באה לביתה יהודי אחד שהיה תושב רודוסטו, שעבר דרך קיוסטינדיל־באניא, והגיד שנודע לו בברור, איך נהרג קרוב למקום ההוא האמלל דוד בן אליה טורמיני תושב בורון, בעלה של האשה צארטי בת יוסף, ועדות זה הועד בבית דין בסופיא ביום ה' ששה עשר לחדש אלול שנת התל״ט ליצירה. (שאלות ותשובות, חכם צבי ס' צ״ה).

עוד היה שם הרב ר' יעקב אריה שבא זכרו בפרק הקודם, והוא היה בטרוצת מכתבים עם ר' משה בנבנשתי (פני משה, חלק ג' ס' מ״ב), ולפניו באת צעקת האשה טול אלמנת מרדכי בר שלמה, שכאשר מת בעלה, החזיק בן בעלה מאשתו הראשונה, שלמה בר מרדכי בחצר שהיה לו, הרב הזה ברצותו לתמוך ביד האשה הזאת כתב פסק להצדיק אותה, ויבא במרוצת מכתבים עם ר' שלמה אמארילייו כדי שיצדיק אותה, בהיות שלפי דבריה „השטר מתנה נעשה שלא בפניה״ ובהיותם נושאים ונותנים בענין הזה, בא לפני ר' שלמה אמארילייו בשלוניק הגביר יעקב בנבנשתי שלא במתכוין, שהיה לו עסק בסופיא והגיד לו שהוא היה בסופיאה, ונודע לו בודאי הנמור שבשעה שנתן מרדכי בר שלמה החצר לבנו, היה אלמן מאשתו הראשונה, וקודם שנשא את אשתו השניה טול, כי בן דרך בני אדם לתת מתנה לבנם קודם שיקחו אשה אחרת לאיזה סיבה, ולפי זה, בטל ערעור האשה האלמנה, והבן שלמה בר מרדכי זכה בשלו. (כרם שלמה, אה״ע ס' ל״ז), מלבד הרבנים האלה היו בעת ההיא בסופיא ר' יצחק זונאנה, ר' אליעזר בר אברהם, ור' חיים בכר אברהם פרחי.

וקרוב לעיר סופיא היה המשך הישוב הישראלי בעיר הקטנה דופניצה, ובערך שנת ת' השגירו להם שוחט ובודק בשכר תשעים לבנים לשבוע, אחר איזה זמן איש אחד מעשירי העיר השיא את בתו לשוחט אחד בקי באומנותו, ושמו שלמה פלוסוף, ויביאהו העירה וידבר על לב בני הקהל לקבלו לשוחט, בתנאי שיתנו לו רק ארבעים לבנים לשבוע, והוא יתן לו מכיסו הפרטי ארבעה

190) עדות ביהוסף ח״א

ארבעה ועשרים לבנים, ובראות ראשי העדה שיקל עול הצבור, נאותו לקבל אותו, והשוחט הראשון הקריב את משפטו לפני ר׳ חסדאי פרחיה הכהן בשלוניק (תורת חסד, ס׳ ל״ט), אשר הורה שהצדק אתו. כשלשים שנה אחרי כן היתה שם עדה קטנה, והבחורים המשגיחים על עניני הקהל כל הדבר הקשה בעיניהם, הקריבו לפני הרב הכולל בסופיא. בשנת תל״א היתה מגפה בעיר, וכל התושבים כיהודים, כתתרמים, ברחו מחוץ לעיר עד עבור זעם.

בפרק ההוא היה איש אמוד בנכסים ושמו שלמה מורינו שנתאלמן, ונתן במתנה גמורה כל חפציו, הלא המה כלים של נחשת ארבעים אוקה (— 51 קילוגרמים), יאדית אחת (מינטאן) של שער הנקרא סאמור עם כפתורי כסף, בידי חמיתו, לכלכלת בניו הקטנים ולהשיא בתו, וכל זה היה בפני החכמים ועדים משה דניאל ויעקב בכ״ר יהודה סיד, בשני בטבת ש׳ תל״ב, עברו איזה ימים ושלמה מורינו נשא אשה אחרת וימת אחרי כן, אז דרשה האלמנה כתובתה מתוך עזבון בעלה ההוא, וקרובי האשה הראשונה טוענים כי כבר ניתנו במתנה גמורה, עוד טרם שנשא את אשתו השניה, והבחורים תפסו הכלים ויעכבום לחשבון היתומים הראשונים, על הענין הזה שאלו את פי ר׳ אהרן חיים הכהן בשלוניק, שהראה כי אין משפט ירושה לאלמנה השניה[191].

היהודים היו עוסקים במסחר היין, בהיות שהיו כרמים רבים בסביבות העיר, בשנת תמ״ב היה מקרה באיש יהודי שהיה לו מרתף של יין, ונכנסו שם שודדי לילה, ופתחו המרתף ויפתחו חבית אחת של יין ויטלו ממנה שיעור רב כמו חציה, ולא נודע מי עשה הדבר הזה. אחר ימים באו שני אנשים שהעידו כי בפניהם הודה יהודי אחד בלשון לע״ז (ספרדי) אני הריקותי חבית היין ההוא, ועל הדבר הזה שאלו את פי שלמה אמאריליו, אשר הורה שחייב לשלם הנזק לחברו, (כרם שלמה, חשן משפט ס׳ ו׳), ועל זה הסכים הרב הכולל ר׳ אברהם די בוטון:

בפליבנה כמו בניקופול היה גם כן בפרק הזה ישוב יהודי, רוב הבורחים מבלוגראדו בעת המלחמה עם האשכנזים, מצאו מפלט למו בעיר ניקופול, וביניהם היה הסוחר השלוניקי יוסף מוסאג׳י, כאשר נראה להלן[192]. העדה הניקופולית גדלה באוכלוסיה, הרב הכולל היה ר׳ אברהם מבורך בן ר׳ חיים מבורך מסופיא, ועוד היום נודעת מצבת קבורתו על ראש ההר מול הנהר הדאנוב כביה״ק הישן, כנודע בבילוגראדו היו גם כן יהודים אשכנזים וחלק אחד מהם התישבו בניקופול אחרי ההפכה, וביניהם נודע ר׳ דוד זאב אשכנזי[193].

ולמעלה הדאנוב בעיר וידין, באו תלאות רבות על היהודים להגלי המלחמה בין האשכנזים והתוגרמה, אחרי נצחון בלוגראדו, עבר הגורל המר גם על וידין, בשנת תמ״ט השלטן שולימאן הפקיד את מושל סופיא ערב־רינ׳יב פחה, אשר הצביא כל חילות הדאניב בעיר וידין, אך האשכנזים הכו אותו ויקחו מידו העיר הבצורה הזאת, הנקראת בפי ההמון בתולה בת בתולה, כי עליה היו אומרים שמיום שנספחה מחדש לתוגרמה, או יותר טוב מן העת שנבנתה המצודה

191) פרח מטה אהרן, ח״ב ס׳ צ״ג 192) שם, ח״ב ס׳ ל״ח

193) שערי בנימין, הקדמה

המצודה אחרי שנכבשה בידי הולאנים בשנת שנ"ט ושבה לתוגרמים, לא נפלה עוד בידי האויבים, אז היתה עת צרה ליהודים אשר שמעו גורל אחיהם בבלוגראדו, שנשבו בידי האשכנזים ונמכרו לעבדים ולשפחות ויברחו לכל רוח, העדה הקדמונה ההיא נפזרה ונחרבה עד היסוד. וכל הפנקסים, כתבי היד, והזכרונות, הלכו לטמיון. בחדש תשרי תנ"א הוזיר הגדול קיופרולו גבר חיילים, וינרש את שר הצבא האשכנזי שינקנדורף מרכסי הרי דראנוסאן, ואחרי כן צר על ווידין ותנתן בידו, ורק אחרי כן שבו היהודים העירה ויבנו הנהרסות וייסדו הקהלה מחדש. ובעל הזכרונות מספר כי בפרק ההוא לרגלי המלחמה והשערוריה, נשתמד יהודי אחד מבלוגראדו חיים בן אברהם אשכנזי, וחיה שנים רבות בווידין בתור מומר, ובן עירו יוסף אשכנזי שהיה מכיר אותו מקדם, בהיותו ביהדותו, לקח ממנו רצי כסף. אחרי כן התישב בסופיא, ובסוף הלך לאנדריינופלא, ושם התודע אל היהודים כגר צדק, והיו קוראים אותו אברהם בן אברהם הגר[194]. המקרה הזה יראה שעברו ימים רבים עד שנתישבה העדה היהודית בווידין כמאז ומקדם, למצער לא עלה בידיהם לבנות בית הכנסת, עד שנתעורר האיש העשיר „רם ושר יעקב גאטיניו" בשנת תקי"ג, ויבנה אותו על הוצאותיו (ראה חלק ה', ציון ד'), ונתנו סימן השנה שי"רו.

כבר ראינו בראש הפרק הזה שבשנת תמ"ח האשכנזים גבדו היילים, ואחרי שכבשו כל ההונגריא, צרו על בלוגראדו ביום ר"ח אלול תמ"ח (6 ספטמבר 1688), השר הצבאי התוגרמי ייגין עשמאן פחה ברח לסמנדריא, ושם השיגוהו האויבים ויקחו גם העיר הזאת מידו, והמצור חזק בבלוגראדו, וביום השבת ב' לחדש אלול רוב היהודים ברחו מן העיר, כי בעצם היום ההוא פרצו האשכנזים אל תוך רחוב היהודים העומד על שפת נהר הדאנוב מחוץ למצודה, ובהיות כי חיל האשכנזים פרצו דרך היבשה, היהודים וחלק אחד מן התוגרמים ברחו באניות דרך נהר הדאנוב, ומגמת פניהם ניקופולה כי ראו מראש שעתידים האשכנזים לכבוש גם עיר ווידין, על כן הרחיקו ללכת עד ניקופול, אמנם בדרך השיגום תלאות רבות, לפי מה שהוברר מעדי ראיה, על אניה אחת היו שמנה יהודים וביניהם הסוחר יוסף שואריש (Suarès)[195], אך בהיותם בדרך באו עליהם שודדים, ויהרגו את הסוחר ההוא, ויתרם ברחו להם וימלטו לניקופול.

חלק אחד מתושבי בלוגראדו שלא יכלו לברוח ביום ההוא, או שלא חפצו לחלל יום השבת נשארו על מקומם, ובעצם היום ההוא ב' לחדש אלול (8 ספטמבר), לעת ערב פרץ יורש העצר סבאואריה תוך המצודה ותנתן העיר בידו, ויגלה את כל היהודים הנשארים בעיר. בצבעים חיים יתאר לפנינו עד ראיה, וכה דבריו: „גלויה ומפוהסמת איך גלינו מארצנו, ופתע פתאום באו אויבים עלינו, וישב ממנו שבי... טף ונשים, בחור ובתולה מכאן, זקן וזקנה מכאן, יתום ואלמנה, ואנו בתוך הגולים ארבע (צ"ל ארבעים) וחמשה בעלי בתים, ובתוכם עמוד הימיני פטיש החזק רב אבא (ר' יוסף אלמושנינו)... ביד איש עתי שר הרכב ושלישים על כלו... ושם שם לו איש צר ואויב להוליכנו אל ארץ אחרת... ואנחנו נבוך

194) מאמר מרדכי, דף פ"ו	195) פרח מטה אהרן, ח"ב ס' ל"ח

יה, כי באנו אל ארץ טובה ורחבה... עיר גדולה של חכמים (ניקולשבורג)..., ורבים מעמי הארץ, כל חד וחד לפום חיליה עביד, כי זה בא ואגרופו בידו מכל מעשה אופה, זה בשר, וזה גבינה, וכל מיני מתיקה... ועוד ידם נטויה לחשוב מחשבות לתת לכסף מוצא, ולהוציא ממסגר נפשינו... ובימי ביני השך מאור עינינו אור ישראל... וימת יוסף (אלמושנינו) לעת ערב..." ועוד יוסיף בעל הזכרונות לכתוב כי שר החיל לא רצה להרשות קבורתו, עד שנאלצו ללכת אל שר העיר באישון לילה, וראש הקהל והגבאי בניקלשבורג לא נחו ולא שקטו בלילה ההוא, עד שהשיגו הרשיון לקברו ביום המחרת[196]).

בין השבוים היה גם בן ר׳ משה הכהן בן ר׳ מיכאל הכהן מחבר ס׳ „מורה צדק", והוא חבר קונטרס בכתב יד שהיה בידי בעל הזכרונות חיד"א, ושם הזכיר תלאותיו וענין מות ר׳ יוסף אלמושנינו בראשית שנת תמ"ט[197]); מילואים לקורות השבוים האלה יתן לנו בעל הזכרונות בדבריו אלה: „ואבא היום אל העין, עין במר בוכה ולב שמה, להודות להלל לנורא עלילה בכל הטוב אשר גמלנו, הוציאנו מעבדות לחירות ומשעבוד לגאולה... הלא בלכתנו מעיר לעיר, ליהודים היתה אורה ושמחה, ויכינו את המנחה... עד כי באנו אל המקום הזה, להטריף לחם חוקינו מיתר הפלטה". אז התפרקו הנשים מכלי כסף ותכשיטיהן, ותתנה לבעליהן, ויאספו כסף איש במתנת ידו לפדות השבוים האלה, בעוד „שאנשי הצבא שללו אותם על דרכיתם שדדו וכזזו איש לו, עד בלי השאיר להם מאומה מכל חפציהם, והנה שם באמתחותיהם היו כלי כסף וכלי זהב ושמלות שעלה בידיהם לקחת מבתיהם, וגם ספרי הפסקים שפסק הרב יוסף אלמושנינו, וימכרוהו לישמעאלים הרוכלים החוזרים בעיירות כי לא ידעו מה הוא, והנה ארחת ישמעאלים באה וביניהם היו יהודים מארצות הקדם, ואיש מהוכם ראה הכ"י הזה ויקנהו בעשרים כסף, כי מכירו היה מלפנים את הרב ההוא"[198]), ובאופן הזה הגיע ליד בנו ר׳ יצחק אלמושנינו שהתישב אחרי כן בקושטנדינא, וידפיסו בשני חלקים, בסבת ההוצאות לדפוס כי רבו, החלק הראשון בשנת תע"ב, והשני שנים רבות אחרי כן, ויקראם בשם „עדות ביהוסף".

בין הרבנים שהיו בעת ההפכה נודעים לנו, ר׳ חיים יוסף בכמוה"ר מאיר, אליה בכר אהרן[199]), ר׳ אברהם תודארה שהיה נגיר וחכם, ועסק במסחר כל ימיו וגם הקדיש מעתותיו לתורה[200]), וכבן כאשר כבשו האשכנזים העיר הזאת היהודים נפזרו לכל רוח, ותעדה היהודית הקדמונה נפוצה, ולא שבו היהודים שמה כל עוד שלטו האשכנזים בה, אך בשנת ת"ן הפקיד השלטן שולימאן את קיופרולו־זאאדי־מוסטאפה־פחה לוויזר הגדול, ובהיותו בכל השרים בני משפחתו אמיץ לב וגבור חיל, ערך המלחמה עם האשכנזים ויגרשם מכל מחוזות תוגרמה, ובחדש ניסן ת"ן צר על בלוגראדו, ותפתח לפניו שעריה אחרי עשרה ימים שהובאה במצור, אז החלו היהודים לשוב העירה ולהתישב בה. בראש הקהל עמדו הנגיר ירמיה ארחה, והנגיר יצחק אלבלג ובניו אברהם

196) עדות ביהוסף, ח"ב הקדמה

197) חיד"א שם הגדולים, בערך יוסף אלמושנינו

198) עדות ביהוסף, ח"א הקדמה

199) שם, ס׳ י"ד

200) שני מאורות הגדולים, פ׳ י"ט

אברהם ושמואל שהיו עשרים מופלגים, ובעת ההפכה נמלטו לקאשטוריה, ושם נשאו נשים בנות הגביר יעקב ן׳ וינישתי, ולפי דברי בעל הזכרונות היו דרים בבלוגראדו „משנים קדמוניות, דירת קבע, דירת זקניהם ואביהם, היא ארץ מגוריהם ומולדתם״, וכשובם העירה יצחק אלבלג נדר חמש מאות גרושוש (גסים) לבנין בית הכנסת חדש, „וקנה אבנים וקורות ועצים נסרים וכל דבר המצטרך לבנין הנזכר, ובין זה לזה אמרו לו שבנין בית הכנסת רוצה מאמר המלך, ומאמר המלך אין נותנים עכשו לבנות בית הכנסת, וכששמע הדבר, נמנע מהבנין וחזר ומכר כל מה שקנה בעד צורך הבנין הנזכר, ועכב המעות לעצמו ונפטר לעולמו״, האחים אברהם ושמואל אלבלג בניו רצו לעקור דירתם לקאשטוריה, אך הממונים עכבו בידיהם עד שנתפשרו ויתנו חמשים אלפים לבנים להברת תלמוד תורה, על פי שטר המתנה ביום כ״א טבת תנ״ב, לפני החכמים ר׳ חיים הכהן ור׳ דוד רופו[201]). בעת ההיא מינו עליהם לרב את ר׳ שמואל פינטו משלוניק, שנחשב בין החכמים היותר מפורסמים בדור ההוא, ור׳ אהרן פרחיה הכהן חולק לו כבוד, ובתשובת שאלה כתב אליו „קול דודי הנה זה בא ועמו ב׳ מלחמות, חוצב להבות ממעונות אריות, פקיע וממנחה, ידיו לקרב במלחמתה של תורה... זה דודי וזה רעי וזה חברי החכם המעולה מר שמואל[202]).

בשנים הראשונות ששבה בלוגראדו לממשלת התוגרמים, שרר אי בטחון בעיר ובכל המדינה הסביבה, אנשי החיל שלקחו חלק במלחמה, נשארו רבים מהם במדינה ויהיו לשודדים, ויקר מקרה שהשודדים תפסו בן אלמנה יהודית עשירה ושמה רבקה, וישללו אותו ויהרגוהו נפש, ובהיות שהבן הזה היה לה יחידי ותאהבהו כנפשה, חפצה בעד כל הון לקחת נקמתה בשופכי דם בנה, על כן פנתה אל האיש יעקב אלכסנדרי שבא מקרוב מתורקיה, והיה יוצא ובא בחצר הפחה ושרי הארץ, ותדרוש ממנו שילך ויפזר כסף לשרים, כדי שיעשו כל האפשרי לשלוח חיילות לתפוס את השודדים הורגי בנה לעשות בהם נקמה, ובפני עדים נתרצתה לפרוע כל ההוצאות, והתקיף יעקב אלכסנדרי העיד בפניה שבהיות הענין נוגע לדם, יש לשער שההוצאות תהינה מרובות, מאתים או שלש מאות או ארבע מאות או חמש מאות, ואולי גם שש מאות גרוש, הן מעט מזה הן הרבה, והאשה רבקה נתרצתה בכל זה, ונתנה ביד התקיף הרשאה, והנה האיש הזה עשה כל האפשרי עד שנתפסו הלסטים ויהרגו אותם, והאשה שלמה לו כל מה שדרש, אך אחרי איזה זמן דרש מאתה לתת לו עוד שלש מאות גרוש, שהיה לו לשלם לשרים אחרים, והאשה מאנה לשלם, על כן הקריבה משפטה לפני ר׳ שלמה אמארילייו משלוניק, אשר גזר שהתקיף יעקב אלכסנדרי צריך לישבע על ההוצאות החדשות, ואז תתחיב האשה לפרוע לו (כרם שלמה, ח״ם ס׳ ו׳).

עברו שנים רבות עד שהתישבו היהודים מחדש בעיר, ויבנו הנהרסות ובית הכנסת והתלמוד תורה, והנה החלה עוד הפעם המלחמה בין תוגרמה וקרלוס הששי קיסר אשכנז, הנסיך איג׳ניו שהיה השר הצבא היותר אמיץ

201) פרח מטה אהרן, ח״ב ס׳ כ״ד 202) שם, ח״א ס׳ ס׳

אסיין בדורו, הכה את התוגרמים בפטרואראדין, ויצר על טימישואר שנפלה בידו בעצם יום שמחת התורה תע"ז, (13 אוקטובר 1716), וצבאות האשכנזים רדפו אחרי התוגרמים. המלחמה החלה מחדש בקיץ, השלטן הפקיד משרת שר השרים ביד חליל פחה שהיה המושל בבלוגראדו. כמעט נודע הדבר לאשכנזים, השר המצביא איגיניו נסע בראש חילו על פני העיר הזאת, ויצר עליה בחצי הדש אב תע"ז (שליש אחרון לחדש יולי 1717), ויהי כאשר הגיעו השמועות לקושטנדינא, ויתרגזו התוגרמים ממנוחתם, והוזיר הגדול חליל פחה נסע בראש מאה והמשים אלף אנשי חיל לעזרת בלוגראדו. ביום ט' אלול נפגשו שתי המערכות, והתוגרמים נסו לנפשם ויעזבו האהלים וכלי המלחמה ויתר החפצים כאשר הם. וביום החמשי י"א אלול (18 אגוסטו), אנשי החיל שבמצודה מסרו העיר בידי האשכנזים, ותהי להם נפשם לשלל[203]. אז יצאו את העיר כל התוגרמים וחלק גדול מן היהודים, אמנם חלק אחד מועט נשארו בעיר, על פי ברית האמנה בתור נתינים תורקים, אך על פי סבות שאי אפשר לבאר, האשכנזים גרשו את הרב הבלגראדי ר' שלמה בכמוהר"ר יעקב ממשפחת מוניואן, שנתקבל אחרי כן לאב בית דין בעיר רוסטוין אשר במהרן, ואותו היו מכנים בני דורו „הרב המאור הגדול הספרדי", בהסכמתו על ס' „השתערות מלך הנגב עם מלך הצפון" חתם: „הקטן שלמה בכמוהר"ר יעקב ז"ל ממגורשי בלגראד ממשפחת מוניאן, ולעת עתה חונה פה ק"ק רויסטוין יע"א", ובבלוגראדו מנו במקומו את הרב מורינו.

כשנה אחת אחרי כן, התוגרמים והאשכנזים שנלאו כבר מהמלחמה הכבדה הזאת, כרתו ברית שלום. על פי התנאים נתיני תוגרמה יכלו לשבת בכל מדינת אשכנז ואוסטריה לבטח, (ברית פאסארוויטץ מיום כ"ד אלול תע"ח = 21 אגוסטו 1718), בעת ההיא התישבו יהודי תוגרמה בויינה, טימישואר ובלוגראדו, אמנם מספרם היה מעט, אל הספרדים תושבי העיר מקדם, נספחו יהודים אשכנזים שהתישבו בעיר הזאת, כי על פי הברית בלוגראדו נחשב לאשכנז, והעדה האשכנזית הצליחה והפריחה יותר מן הספרדית, אשר לא יכלו להתרגל בנקל עם שפת ומנהגי אדוני הארץ החדשים.

לפי הזכרונות שפרסם ד"ר דראגוליוב פאב'לוב'יג' Српске Академије Глас XIV (1901), שאסף כל החמר על שלטון האוסטריים בבלוגראדו בשנות התע"ח–התצ"ט (1718–1739), מתוך הארכיון בויינה, ושם נמצא איזה חומר על היהודים בתקופה ההיא. בבלוגראדו היו שני מיני יהודים התורקים (ספרדים), והאוסטריים (אשכנזים). מספר הספרדים היה שלשים ושלש בתי אבות[203a]), למרות ברית האמנה וברית השלום בין תוגרמה ואוסטריה, הצרו להם מאד

203) Turquie, דף 327—328

203a) לפי רשימת שר הצבא Odisera מיום 24 מאי 1718 היו: שלמה לוי, משה כ'אלדיטי, אברהם כהן, יעקב ערליא, יהודה עוזה, אליה ערכיא, יוסף טויטצאק, מרדכי לדידה (שמש לדודי), שבחי אלמושנינו, מנחם פאביפיק, אברהם עוזה, אהרן ענבי, מנחם תלמיד, מנחם כביאה, גבריאל שני, אברהם מנחם, ברוך ערגיא, יוסף מנזה (כנשה), שמעון יצחק, יצחק גרשון, יבעש (בן יעש), יהודה

מאד לבלתי ירבה מספרם, עליהם היה לפרוע מס־ההנחה הנקרא בלשונם Tolerenzsteuer, לא הרשו להם לתקן בתיהם הנהרסים או לבנות בחצרות, אף לבנות בתי כנסיות, רק הורשה להם להחזיק מקולין לבשר כשר; אלה היהודים שהחזיקו בבתי התוגרמים שיצאו מן העיר, עליהם היה לשלם לממשלה שכר דירה, הספרדים לא יכלו לעסוק במסחר עם האוסטרים והסרבים, בלבד עם יתר היהודים, וכשרצו לעשות תיקונים הנחוצים כלאחר יד, השלטון בבלוגראדו עשה את עצמו כאילו לא ראה, והנחה הגדולה הזאת באה להם מצד המושל בסרביה הנסיך אלכסנדר מורטנברג שהיה אוהבו היהודי יוסף זוס (Süss) שבא מוורטנברג.

מנגד לספרדים שהיו בשפל המדרגה ונחשבו לנכנעים, בהיותם נתיני תורקיה, עמדו האשכנזים בתור נתיני אוסטריה, שהיו להם כל הזכיות, הם עסקו בכל ענפי המסחר, והיו ביניהם מספיקים צרכי החילות והשלטון, בראשם עמד התקיף יוסף זוס, ובהשפעתו על המושל אלכסנדר מורטנברג, לא היה השר הזה מתנהג בקרי עם היהודים, לפי הפקודות הקשות שהיה מקבל מווינה, בין האשכנזים היו עשירים מופלגים שעשו הון והצליחו בעסקיהם, היותר עשירים היו האחים קיפיש שהוציאו מאה אלף פלורין, לבנות בית חרשת מעשה לשכר שעורים, ובשנת תת"ן מכרו אותו לממשלה, אחריהם נודעים בסוחרים עשירים יצחק משה, יעקב פרנקל, אהרן הירשל ואחרים, הסוחרים יצחק משה שמשון וקפל פרנקל, קנו מאת השלטון המונופולין ליין שרף מזוקק לזמן שש שנים, בשכר ארבע עשר אלף פלורין לשנה, ובזה הסבו נזק גדול לאחים קיפיש, אשר ירדו מנכסיהם והגיעו עד מצב השבהון, למרות הגבלת המסחר ליהודים, בשנת תצ"ה כאשר שלחה האוסטריה חילותיה לאיטליה, יהודי סרביה היו המספיקים חטים לאנשי החיל, וכן היו היהודים הקונים מאת השלטון מעשר התבואות שהיה לקבל מאת הכפרים הסרבים בעד המסים.

בעשרים שנה ארכו ימי השלטון האשכנזי־אוסטרי בבלוגראדו, בפרק הזה הקתולים והישועים החזיקו מעמדם, וישתמשו בכל האמצעים להטות לב עם הארץ הסרבים והיהודים להכניסם לדתם, על כן אין להתפלא שהסרבים הראו בכל הימים ההם אותות אהבה ליהודים, והיו תמיד עמהם בהתקשרות. בשנים האחרונות שמשלו האשכנזים במדינה הזאת, נראה שכמעט כל היהודים האשכנזים ששקעו כספיהם בחרשת תעשיה, אבדו הונם בענין רע, בפרט אלה הסוחרי תבואות שהספיקו חטים לחילות שהיו באיטליה, אומרים אמיר שגם סוף התקיף היהודי יוסף זוס היה רע ומר, ואחרי מות תומכו הנסיך אלכסנדר מורטנברג נדון להרגה.

המקורות

עמנואל, יהונתן אליקים, יוסף ן׳ עזרא, אברהם כהן, הירשל, ראובן יעקב, חיים כלבו (אולי כלב), משה עמנואל, יוסף ליגיי, הנבאל, משה הירשל, שמואל נסים, דניאל מתתיה, ברשימה הזאת נמצאים ארבעה ושלשים שמות, נראה הדבר שהשם „הירשל״ בא כפול, מלבד זה השם הזה הוא יהודי אשכנזי, ובלי ספק היה משכבר הימים בבלוגראדו, ונחשב בעדת הספרדים והיה נתין תוגרמי, רוב החומר הזה הובא פה הוא על פי החברות בשפה סרבית „היהודים בבלוגראדו״ מאת ר׳ יצחק הכהן (איגנאץ שלאנג) רב העדה האשכנזית בבלוגראדו, דף 57—50 Јевреји у Београду, Београд 1926.

המקורות העברים יתנו לנו גם כן פרטים חשובים על התקופה הזאת בבלונגראדו, בשנת תפ״ד היו שתי קהלות בעיר ק״ק ספרד וק״ק אשכנז, רב הספרדים היה הרב מוריגו, ורב האשכנזים ר׳ לוי ירושלמי, בעת ההיא נפלו דברי ריבות בין ההברה קדושה של רוחצים, ויתר יחידי הספרדים עד שנחלקו לשתי כתות, הרב מורינו עם כת אחת שהיו המרובים, והכת השנית שהיו היותר עשירים והאמודים בנכסים, ואלה בקשו מן הרב האשכנזי להיות להם לעזר, ויהי כי ארכו ימי הריב ומדון, יד המעטים האלה שהיו עם הרב האשכנזי, היתה על העליונה ונצחת את הכת שבנגדה עד שנתגלגל הדבר לערכאות של הממשלה, והמושל (הנסיך אלכסנדר) גזר על בוללות הספרדים שיעשו שלום ביניהם, ואם ימאנו לעשות כדבריו, יעשה בהם משפט נקמות, אז הוכרחו להשלים ביניהם, ובאסיפה גדולה של רוב בני העיר והרב מורינו בראשם, עשו הסכמה ותקנות לקיום הכולל, ובין התנאים היו:

א) לחיות בשלום עם החברה קדושה.

ב) שאין לשנות מנהג ספרד בנוגע לסידור התפלות, אלא שהמנהג שהיה עד היום ההוא ישאר בתקפו מן היום ההוא והלאה, עד שישארו עשרה יחידים בבלוגראדו.

ג) כל זכות של קופות וחפצים אשר ביד החברה קדושה, (שהיתה כללית לספרדים ולאשכנזים) הם קנין הספרדים.

ד) אם ימנו רב אחר אחרי שיעלה הרב מורינו לארץ ישראל יהיה דוקא ספרדי.

ה) כשימות איש אחר ויהיו עליו חובות, משגיחי הקהל חייבים למכור סחורותיו, ולקבוץ החובות כדי לשלם הובותיו, ורק חפצי הבית יהיו לאלמנה והיתומים, ואין להם הזכות בכל מה שנמצא בחנותו כל עוד יש לו הובות, כי אם במה שישאר אחרי שיפרעו הובותיו.

ו) אם ישארו נכסים כפלים מכדי הכתובה, אז תקח האלמנה כתובתה, והנותר יקחו היתומים, ואם אין בנכסים כדי כפלים מן הכתובה, אז יחלקו האלמנה והיתומים.

ההסכמה הזאת נחתמה מידי כל יחידי הק״ק ספרדים, והוכרזה בק״ק ביום השבת. ואחר ימים נעשה השלום בין שני הרבנים ונהגו ביניהם אהבה ואחוה כמאז וכמקדם, ויהי היום והרב של הספרדים נכספה נפשו לעלות לשכון כבוד בארץ ישראל, וידרש לפניהם הנני הולך לדרכי לארץ הקדש, והנה עמכם החכם השלם הדיין המצוין ר׳ לוי ירושלמי, הוא יורה וידין אתכם, והוא מדבר צחות ספרדית ומכיר מנהגינו, ואינו דומה לשאר אשכנזים, הוא יהיה עליכם לרב ולמורה צדק עד שימצא רב ספרדי שיאות לקבל המשרה הזאת, וכאשר נסע למסעו והגיע לקושטנדינא, כתב לקהל כבר בקשתי לכם רב ספרדי ולא מצאתי מי שירצה ללכת שמה, ומי שיהיה ראוי לכם, על כן התרצו וקבלו עליכם את ר׳ לוי ירושלמי, וכן עשו, ויהי בשנת תפ״ט ביום שבת חנוכה, דרש הרב לוי בק״ק ספרדים לכבוד חלוקת ההלבשת לעניים כנהוג, ובתוך הדרוש אמר: עד עתה הוריתי לכם דיני איסור והתר בלי מחיר, וכל עניני העיר היו עלי, אך לא אוכל שאת לבדי משאת ק״ק ספרדים וק״ק אשכנזים כאחת, כי כבד ממני

הדבר

הדבר, ועתה אני מגיד לפניכם אם תתרצו לקבל עליכם רב ספרדי, תוך שמונה ימים, אשובה אראה כל הצריך לכם עד בוא הרב החדש, ואם תמאנו, דעו שהנני מונע את עצמי מהטפל בצרכיכם.

ביום הראשון לשבוע התאספו הספרדים יחד, וישלחו לעיר סופיא להביא משם תלמיד חכם אחד ושמו גרשון (יהודה), וכאשר הגיע הרב הזה לניש, עכבו אותו שם ויתנו לו משכורתו, ולא חפץ לבוא לבלוגראדו. אז קמו כל עדת הספרדים כאחת, ויאמרו איש לרעהו עד מתי יהיה לנו לפוקה ולמכשול להתנהג בלי רב ומורה, ואיש כל הישר בעיניו יעשה, הלא מן היום שנוסדה העיר הזאת היו בה רבנים בתמידות, ומדוע נגרע עתה? עוד מעט ותהיה העיר שממה, ואין שואל ואין דורש, ונשארנו בעיר שכלנו ראשים, וקרוב הדבר שלא יבא לנו רב מתוגרמה, כי העיר הזאת נחשבה לאוסטריה, כי אם על ידי פיזור כסף רב יותר מכדי יכולתנו, הלא יותר טוב לקצוב פרס לר' לוי ירושלמי, והוא יהיה עלינו לרב ולמורה צדק, וקרוב לוראי שהאשכנזים ימצאו להם רב אשכנזי, וכאשר חשבו כן היה, שהרב הזה נאות להיות רב לעדה הספרדית, אך בהתנגדות לזה היתה ההסכמה שהוסכמה חמשת שנים קדם לכן, שהספרדים לא יקבלו עליהם כי אם רב ספרדי, ועל כן הציעו השאלה לפני רבני שלוניק, לבלתי עמוד במכשול ביטול ההסכמה, ותהי תשובת ר' משה אמארילי: אליהם שהיותר נכון לצאת מידי ספקא, שיתירו להם שלשה אנשים שאינם מבני העיר, וימנו להם לרב ולמנהיג את החכם ר' לוי ירושלמי[204], והרב הזה נשאר על כנו עד שכבשו התוגרמים העיר מחדש בשנת התצ"ט, ואז הלך לטמשואר ויעמד שם בראש העדה עד יום מותו, כעוי שהעדה האשכנזית העמידה עליה את הרב ר' נתן גינצבורג, ויעמד שם עד שנת תקי"ד, ואחרי כן נמנה לרב בראש העדה הגדולה בבודון, ושם עמד עד יום מותו בשנת תקמ"א.

בעיר הקרובה שאראי של בושנה, היו בפרק ההוא יהודים רבים שעסקו על הרוב במסחר, ורבים באו בהתקשרות עם סוחרי ויניציא, לשלוח להם סחורות בהקפה או במזומנים, והתנו ביניהם לשלם להם לשכר טרחם בתור סרסרות עד תשעה למאה, ויש מי שהיה מביא עד תשע מאות זהובים הנקראים דוקאטי סחורות, שהיה סך עצום בפרק ההוא[205], לפי דברי בן הדור ההוא היו ביניהם עשירים מופלגים[206]. בשנת תמ"ו כאשר צרו האשכנזים על העיר הגדולה בודון היא אובין, עלה ביד איזה יהודים להמלט אל שאראי, שראו מראש הרעה הנשקפה להם, בין הנודדים היה הרב המובהק ר' צבי ן' יעקב אשכנזי המכונה „חכם צבי", כבן כ"ח שנה שנתקבל לחכם ואב בית דין תכף ומיד שהציג רגליו בעיר הזאת. הרב הזה נולד לאביו ר' יעקב אשכנזי בן בנימן זאב, בטרביטש בשנת ת"ח, ואחרי איזה זמן על ידי סבות שונות העתיק אביו עם כל בני משפחתו מושבו לבודון, ושם נמנה לרב הכולל, בעיר הזאת החל הנער צבי ללמוד תורה אצל אביו וזקנו ר' אפרים כהן „בשקידה רבה", „והיה לו לב הרוץ וזכרון גדול עצום מאד", להשלמת לימודיו שלחו אביו לשלוניק, עודנו

204) דבר משה, ח"א יו"ד ס' מ'

205) עדות ביהוסף, ח"א ס' ג-ד

206) מגלת ספר (הוצאת אחיאסף), דף ח'

עודנו בימי חרפו ללמוד גם דרכי הספרדים, וישמש את הרב הכולל ר׳ אליהו קובו, וזקנו היה מזהירו תמיד בכתביו, „על שקידת למודו והתמדת חקירתו את חכמי הספרדים, לעמוד לפניהם, לשמשם ולדעת לב כל אחד מהם וחכמתו ולהביא אחד מחדושיהם״ [207]), וכן היה שהצליח חפצו בידו להשתלם בידיעותיו, ובהיותו בעל שכל זך והגיון ישר, תלמודו היה לפי ארחות יהודי תוגרמה, רחוק מן הפלפול העקום וקרוב אל הפשט. בשנת תל״ה שב אל אביו דרך אנדרינופלא ושם נתעכב איזה ימים וישתעשע עם הרב האשכנזי ר׳ יעקב שטרמר [208]).

כמעט הציג רגליו בבודון ושמו כבר נודע בשערים, גם היה מטבעו יפה תואר ויפה מראה, ואיש אחד עשיר גדול חמד בו ויתן לו את בתו יחידתו לאשה, ויפריז לו כסף רב עד שגם הוא היה עשיר מסויב [209]), ובכל זאת עסק רוב עתותיו בתורה ובהוראה, תשובתו הראשונה שהגיעה לנו היא מחדש תמוז שנת תל״ח ואז היה כבן עשרים שנה [210]), לפלא לראות שלמרות היותו מגזע אשכנזים היה חותם צבי אשכנזי ס״ט (סיפיה טב) לפי מנהג הספרדים, וכן נהג כל ימיו גם אחרי מות אביו ואחרי צאתו מארצות הקדם [211]). בשנת תל״ט הלך לבלוגראדו ויתעכב שם ימים רבים, וישתעשע בדברי תורה עם הרב יוסף אלמושנינו ועם רבנים אחרים, ובפרק ההוא עבר דרך שם גם שליח מק״ק חברון ר׳ דוד הכהן, ושם כתב איזה פסקים [212]).

בשנה אחת אחרי כן רואים אנחנו אותו עוד הפעם בבודון עוסק בהוראה, בעת ההיא הוצגה לפניו השאלה מאת האשה צארתי בת יוסף, שבעלה דוד ן׳ אליה טורמיני מבודון נסע לאנדרינופלא, ולא נודע עוד מקומו איה, ולפי העדיות נתברר בבית דין בסופיא בששה עשר אלול תל״ט, שהנוסע הזה נהרג בדרך קיוסטינדיל, וכן הועד בבלונראדו בז׳ לחדש תשרי ת״ם, ובבודון בח׳ כסלו ת״ם, בתשובתו הרמה ר׳ צבי הראה בקיאותו בתלמוד פוסקים ותקירה להציל האלמנה מכבלי העיגון [213]).

בחדש תמוז שנת תמ״ו חיילות קיסר אשכנז צרו על עיר בודון, כאשר ראינו, וימטירו כדורי תותח הנקראים תוגרמית קומבארה „שקירין בומבא בלשון אשכנז״, בפרט על רחוב היהודים וימיתו עם רב מן היהודים, בעת ההיא הציעו לפניו שאלה על אדות יהודי אחד שהפקיד נכסיו בידי אפטרפוסים, ובעת המלחמה ניגפו אשתו ובתו וימותו [214]), עודנו עוסק בענין הזה וכמעט כלה תשובתו, והרעה נגעה גם אל ביתו. לפי עדות בנו הרב יעקב המכונה יעבץ „כאשר באה העיר במצור, ויבא כדור של אש מקנה השרפה הגדול שקורין קאנון (תותח), ויפול בבית שהיה דר אדוני אבי... ויך את הבית רסיסים ובקיעים, ויקח הכדור את אשתו... עם הילדה שהיה לו ממנה, והוא היה בחדר אחר הסמוך אתם בבית, ולא חזיק לו מאומה, ונצל בחמלת ה׳ עליו״ [215]). כמעט רפו האשכנזים

207) שם, דף ז׳ ורף ח׳

208) שו״ת חכם צבי, ס׳ ז׳

209) מגלת ספר, דף ח׳

210) שו״ת חכם צבי, ס׳ קמ״א

211) שם, ס׳ א׳

212) שם, ס׳ מ״א וס׳ קס״ח

213) שם, ס׳ נ״ט

214) שם, ס׳ ס״א

215) מגלת ספר, דף ח׳

האשכנזים הצרים על בודון ויהודים רבים מהרו לברוח מן העיר, וביניהם ר׳ צבי וכה דבריו: בהפוך את העיר בודון דמתקרייא אובן בשנת תמ״ו, כי אז ספו תמו כל ספרי ומחמדי הטובים גם כספי נם זהבי או נשבר או נשבה״ [216]). ויוציאני טרם נלכדה העיר, וישלחני אלהים לרעות צאן קדשים בק״ק שאראי הבירה, אשר בארץ בוסנייא במדינת טורקייא״ (בחדש אב תמ״ו) „ונתקבל לרב בק״ק שאראי הנ״ל, ועמד לשרת את הצבור הלז עד תום מצור אובין, והנהיגו בי כבוד גדול״ [217]).

כשנתים ימים ישב ר׳ צבי בשאראי, והנה קרה לו מקרה עם עשיר אחד פריץ מבני העיר, ושמו שמואל אלמולי שנתבע להתדיין לפניו ויחייב אותו, ועל כן התאמץ בחברת הכם אחד ר׳ חייא חיון הםכונה הארוך, להבאיש ריחו בעיני המושל, ויעלה בידם לגרשו [218]). אז קמו כל יהודי שאראי בתשעה עשר יום לחדש אדר ראשון תמ״ח, ויתאספו ויחרימו את האיש שמואל אלמולי, ויבדילוהו מקהל ישראל על הרעה אשר עשה, עברו ימים אחדים והעשיר הזה התחרט ממעשיו ויבטיח לתקן את אשר עיות, וגדולי העיר הריצו בקשתם אל ר׳ אהרן פרחיה חיים הכהן בשלוניק, להודיע להם „אם מן הדין יש פתח להתיר לו שהחכם השלם כמהר״ר צבי אשכנזי נר״ו איננו פה העיר״, ותשובת הרב השלוניקי היתה, שיוכלו להתיר לו החרם אם יתנהג מן היום ההוא והלאה כשורה [219]). כנראה בחדש אב או אלול שב העירה על כסא הרבנות, אמנם פתאום נשמע שהנסיך לודוינג מבאדין הולך וקרב למלחמה על שאראי, וימהרו היהודים לצאת את העיר עוד טרם באה במצור, ור׳ צבי אשכנזי הלך לראגוזה, ומשם עבר הים האדריאטי עד ויניציא, ויגיע שם בחדש תשרי תמ״ט [220]), ושם נתעכב ימים מועטים ובכל זאת השתעשע בדבר הלכה עם ר׳ שמואל אבוהב, וביאר לו שאלה שהיתה בעיניו קשה להולמה בדברי הרמב״ם. מויניציא נסע לפיורדא (Fürth), והעיר היתה בזמן ההוא פרוצה אין חומה, ובחצר בית הכנסת לא היה שום אדם דר בה, וגם לא היו יכולין לטלטל בשבת משום בית שבי בתי העיר לחצר בית הכנסת, כי דרך הרבים מפסקת ביניהן, ויש מהם שנים או שלשה בעלי בתים דרים בחצר אחת, ויש שני בתים סמוכים זה לזה שפתחיהם לרשות הרבים, ובכותל המפסיק בין שניהם יש פתח, שיוצאים ובאים ומוליכים ומביאים מבית זה לבית שכנו הקרוב אליו, בלי הנחת שום עירוב בשום בית או חצר; וגער בהם, ותשובתם היתה שכן נהגו מעולם, ושהם סומכים על העירוב שיש בבית הכנסת, ואומר להם שתים רעות אתם עושים בעירוב ההוא המונח בבית הכנסת, האחד, שאתם סומכים עליו לטלטל בחצרותיכם המשותפות, ובבתים הסמוכים זה לזה מבלי עירוב, על סמך עירוב זה, ועירוב זה איננו מועיל לכם כלל... וזאת שנית שאתם מברכים בשעת הנחת העירוב בבית הכנסת, על מצות עירוב והיא ברכה לבטלה, כיון שהעירוב ההוא אינו מתיר שום דבר... ובאותה הפעם שם נמצאו ושם היו החכם השלם שארו מוהר״ר בנמין ז״ל, והחכם השלם מוהר״ר וולף בומשאטשר ז״ל

216) שו״ת חכם צבי, הקדמה
217) מגלת ספר, דף ט׳
218) תורת הקנאות, דף נ״ז
219) פרח מטה אהרן, ח״ב ס׳ נ״ח
220) שו״ת חכם־צבי, ס׳ מ״ב וס׳ קי״א

ז״ל מורה צדק בק״ק פיורדא, ולא מצאו מענה, אלא שטענו שנהגו כך בימי הרבנים הגדולים שהיו להם, החכם השלם מהר״ר שפטיל, ומוהר״ר ישעיה בנו, ומוהר״ר שמואל קאיידנובר, ומוהר״ר הלמן מפראג, זכר כלם לברכה... ובעברו דרך פראג דבר עם הישיש החכם השלם מוהר״ר הלמן ז״ל, ונענע לו ראשו כי אין לזוז מדרך האמת. (שאלות ותשובות חכם צבי, ס׳ קי״ג).

בעברו דרך פראג, נשאל מאת הרב יעקב בכמוהר״ר יוסף מק״ק אובין, על השרפה הגדולה שהיתה בעיר ובפרט רחוב היהודים שעלה כמעט כלו על המוקד, ונשדפו כמה ספרי תורה ושאר ספרי קודש ותפילין לאלפים ורבבות, ונספק הרב הזה אם חייבים לקרוע עליהם, ותשובת ר׳ צבי היתה שבשרפה הגדולה ההיא משנת תמ״ט, אותם שהלכו להציל את שלהם בודאי לא פנו על בתי הכנסיות, לראות מה יעשו ספרי התורה, ואם כן לא ראו שריפתם וממילא פטורים הם לכולי עלמא. (שם, ס׳ י״ז). לרגלי הבלבול בפראג לא יכול לעמוד ימים רבים בעיר ההיא, ויסע לברלין ושם מצא את אביו ר׳ יעקב שהובל בין השבוים מבודון ונפדה שם, ואחרי עמדו איזה חדשים נסע לאלטונא, ושם נשא לאשה את הבתולה שרה בת הרב הכולל ר׳ משולם זלמאן־נייסארק לבית מירלס, „שהיה אב בית דין וריש מתא בק״ק המבורג ואלטונא, מגזע היחס ממשפחת רם שבמשפחות המיוחסות והמפורסמות שבאשכנז, ובחמלתו יתברך בנה לו בית, ויטע אהלי אפדנו יתד תקועה במקום נאמן, הוא בית מדרשו הגדול אשר הקים לו שמה, ואליו יאספו חכמים ונבונים... בחורי חמד ואנשי שם, גם שב גם ישיש הצמאים לשמוע דבר ה׳ „הוא הדבר אשר קבלתי מאבותי רבותי הקדושים אשר בארץ המה... חכמתם עמדה לי להיות לאיש מורה, מורה ומעיר אזן לשמוע בלימודים, וזכותם הוציאו טבעי בעולם, שיהיו חכמי ישראל וגדוליהם מריצים אגרותיהם ושאלותיהם אל עבר פני, ותשובותי אליהם וכ״ו״ (שם, הקדמה).

כן נראה שנשאל בשנת תנ״א מפרנקפורט דאודר (שם, ס׳ ט׳), ק״ק הראדני במדינת ליטא (שם, ס׳ י׳), פינקס דליטא (שם, ס׳ כ״ב), ותשובתו הקצרה על חכם אחד ממדינת ליטא, שהפציר בו לעיין בתשובתו בדין עגונה אחת בשנת תנ״ו (ס׳ כ״א), לפוזנן (ס׳ כ״ח), ליסא (ס׳ ל״א), מדינת מרק ברנבורק (ס׳ כ״א), לאשכנז מדינת קלימא שנת ת״ס (ס׳ מ״ו), למחותנו החכם השלם מוהר״ר מאיר אב בית דין דק״ק פרוסטיץ (ס׳ נ״ג), פראג שנת תס״ד (ס׳ ס״ו), הנובר שנת תס״ט (ס׳ ס״ח), האמבורג שנת תט״ז (ס׳ ע״ד), לר׳ נפתלי הכהן אב בית דין בפרנקפורט על מאיין, שנת תס״ט (ס׳ ע״ו), לובלין שבמדינת פולין (ס׳ פ״ג), להרב הישיש מהר״ר אליקים גץ אב בית דין תילדסחיים שנת תנ״ט (ס׳ קכ״ד), לר׳ ליב אב בית דין דק״ק גלונא (ס׳ קל״ב), אמשטרדם (ס׳ קל״ד), קאזאל במדינת איטליא (ס׳ קל״ה), ברלין ט״ז סיון תס״ג (ס׳ ח׳). כעשרים שנה ישב בישיבת אלטונא בתור ראש ישיבה, ומשם היה מריץ רוב תשובותיו, כמו תשרי תנ״ד (ס׳ ל״ד), בשנת תנ״ו (ס׳ א׳). אל עיר הבירת בהולנדה אייא שקורין האג בלשון הולאנדי בשנת תנ״ז (ס׳ ה׳), אל אחד ממחותניו בשנת תנ״ח (ס׳ ל״ט), למחותנו ר׳ אברהם ברודא מפראג שנת

שנת תס"ח (ס' ס"ח), בשנת ת"ס (ס' נ'), באלטונא הסמוכה להמבורג כסלו ת"ס (ס' נ'). בשנת תנ"ז חמיו ר' משולם מירלס נפטר לעולמו, ואז הורם לאב בית דין במקומו לפי שעה, ויעמד כשנתים ימים במשרה הזאת, ואז נקרא מן העדה האשכנזית באמשטרדם לעמוד בראשה לאב בית דין (ת"ע).

ר' צבי בהיות שנתהנך איזה זמן בישיבות הספרדים, והיה שנים רבות בארצות הקדם, היה בקי בשפה הספרדית ובמנהגיהם, על כן נחשב בעיניהם כיוצא מגזעם ודבריו היו נראים בעיניהם, ואף אחרי שהתישב בארצות המזרח, היו פונים אליו בשאלותיהם, כן נדרש מעיר קאנדיאה אשר באי כריתים, שמינו לחתן תורת איש אחד שזה שנים כהיותו תוך ההפכה של שלוניק, נהפך לדת הישמעאלים, כי שמע לכת המשוגעים הרשעים המאמינים בשבתי צבי, וכאשר חזרה דעתו עליו ונפתחו עיניו, וראה כי הם אין ואפס וכל מעשיהם תהו, חזר לדת אמת ועשה תשובה נכונה... ויש שקראו ערעור לומר שאינו ראוי להיות חתן תורה, ור' צבי הורה: הדבר ברור שאין למנוע האיש ההוא מלהיות חתן תורה (שם, ס' י"ג), גם נשאל מאת ק"ק ספרדים אשר בהמבורג, בענין טענות ותביעות שיש להם עם יחידיהם, שהלכו ושרוצים לילך לגור בארץ אחרת, בין בעסקי מסים בין כשאר עסקי הקהל יצ"ו, אם יכולים הם להכריח את היחידים שהלכו מהעיר הזאת, לעמוד בדין עמהם בעירם המבורג או אלטונא הסמוכה לה תוך התחום, ותשובתו היתה שאותם שלא עקרו דירתם עדין ובאים עכשו ליסע מכאן, לא מבעי לך שהרשות ביד הקהל לעכבם ולמנעם מלצאת מן העיר, עד עמדם למשפט לפני בית דין של שלשה בוב"לא, ואם היחיד מסרב מלברור לו אחד, הרי הקהל הולכים לפני בית דין של שלשה שאינם נוגעים בדבר ודנים את היחיד בעל כרחו (שם, ס' י"ד), עוד נשאל מאמשטרדם בשאלה ערוכה בספרדית, שבתחלת התישבו הספרדים והפורטוגזים, ולהם לבדם ניתן הרשות מצד המלכות לבנות להם בית הכנסת ולהיות לעדה, אחר איזה זמן החלו האשכנזים להתישב שם, ואחר איזה זמן התפרדו ובנו בית הכנסת לעצמם, ובינתים איזה יחידים מן הספרדים בסבת מה, חפצו לצאת מעדת הספרדים ולהצטרף לעדת האשכנזים, ר' צבי הורה שהרשות נתונה לכל מי שרצונו לצאת מן הק"ק ספרדים וללכת אצל האשכנזים לעשות כרצונו. (שם, ס' ל"ה).

בשנת תס"ה נשאל מאת פרנסי ומנהיגי ק"ק שערי שמים לספרדים בלונדרש, על דרשת רבם ר' דוד נייטו אב בית דין ומורה צדק, שהשם יתברך והטבע, והטבע והש"י הכל אחד, כמו שאמר דוד במזמור קמ"ז: המכסה שמים בעבים המצמיח הרים חציר וכ"ו, ועל זה יצאו מערערים בקהל ספרדים על רבם, ור' צבי אף שהדבר נראה בעיניו כברור ופשוט „לבטל כל עורר וטוען, רציתי לצרף עמי שנים מן הרבנים המובהקים שבעירנו יע"א, ואחרי המשא והמתן הסכמנו שלשתינו על כל הדברים האמורים למעלה שהם אמת וצדק" (שם, ס' י"ח).

בעת שישב באלטונא היה רב הספרדים בלונדרש (לונדון), ר' שלמה איליון משלוניק, ושני הרבנים האלה באו בהתחברות בעניני

תוראה

תוראה, וכהתימת תשובתי ר׳ צבי כתב אליו: „את זה ראיתי ונתון אל לבי לאהבת מעלת כבוד תורנותו, כי אחי מהר״ר בנימן נר״ו אשר הוא דורש בשלום מעכ״ת הרבה לספר בשבח האדון, וגם האהוב ידיד נפשי כהר״ר אברהם בכמהר״ר נתן כל היום תהלתו בפיו, ועכשיו ביותר כי עיני ראו אזר מנגה נגדו כי יהל בקונדרס זה כוננו ידיו... וכסא כבוד מע״ת יגדיל ואדיר כנפשו תרמת, גם חסידא בשמים נפש יקרה ונפש אחד אחוז בחבלי עבותות אהבתי״ (שם, ס׳ א׳). ומרוצת המכתבים שהריצו איש לרעהו ארכה, בינתים כאו שנוים במעמד שני הרבנים האלה, ר׳ שלמה אאיליון נמנה בשנת ת״ס לרב הספרדים באמשטרדם, ובמקומו נמנה לרב הספרדים בלונדרש (לונדון) ר׳ דוד נייטו, בעוד שר׳ צבי אשכנזי נקרא גם הוא לאמשטרדם לעמוד בראש העדה האשכנזית, וזה לא עלה לרצון בעיני הרב אאיליון, עד העת ההיא העדה הספרדית היתה הראשונה בעיר, ומקרבה היו אנשים בעלי השכלה ועשירים מופלגים ואשר חשבו את עמצם ליותר מסוגלים, העדה האשכנזית היתה טפלת לה, וכמו זרה נחשבה בעיני שרי המלכות, באופן שהרב הספרדי היה רגיל להשמיע קולו לבדו במערכות הממשלה, ובלעדו לא הרים איש את ידו, ונראה הדבר שעוד מראשית התישבו באמשטרדם, קרירות עצומה שררת בין שני הרבנים האלה, שהיו אוהבים כל זמן שהיו רחוקים האחד מחברו, ולא עברו ימים רבים עד שנהשבו לשונאים איש את רעהו.

ביום ו׳ תמוז תע״ג הגיע לאמשטרדם הנוכל ורמאי נחמיה חיון ובידו הספר „מהמונתא־דכלא״ המיוחס לשבתי צבי, עם שני פרושיו ע לאלהים וקדש קדשים, ר׳ שלמה אאיליון בלי לבחן אותו כראוי, חשב שהוא ספר חשוב נוטה לחכמת הסוד ויתמוך ביד המחבר, מנגד לזה נמצא בעת ההיא השליח הירושלמי ר׳ משה חאגיז אשר ידע את הנוכל הזה משכבר הימים, והוא גילה אזן ר׳ צבי אשכנזי, ושניהם הנציאו קול קורא לרון את נחמיה חיון וספרו, וזה הרגיז את הרב שלמה אאיליון מסנותתו, אשר ראה בזה שנגעו בכבודו; פרנסי הספרדים גם הם מצדם השפיעו על שרי המלכות עד שגרשו את הרב האשכנזי מאמשטרדם (תע״ד), וילך ללונדרש (לונדון) ואחרי כן התישב בעיר המדן, מן העיר הזאת הלך לפולוניא ובסוף נתקבל לאב בית דין בלמברג, אך לא עמד ימים רבים על כנו, ושם נפטר ביום ל׳ ניסן תע״ה. בעזבו חמשה בנים וחמש בנות.

בתור סופר הוא תצטיין בחבוריו:

א) שאלות ותשובות, הנודעות בשם „חכם צבי״ שהדפיס באמשטרדם בשנת תע״ב.

ב) טורי זהב על השלחן ערוך חשן המשפט (המכורג תנ״ב).

ג) תשובות, בכתב יד שלא עלה בידו להדפיסן, והזכירן בהקדמת חבורו שאלות ותשובות.

ר׳ צבי היה חותם שמו באופנים שונים: צבי אשכנזי ס״ט (שו״ת ס׳ קי״ג), צבי אשכנזי מאובן (שם, ס׳ י״א), בני דורו היו מכנים אותו „חכם צבי״, שם התואר הניתן לספרדים בהיות שנגדל בארצות הקדם ובין הספרדים.

כבר

כבר ראינו שכאשר נשמע בשאראי של בושנה, שהאשכנזים והאוסטריים הולכים וקרבים, חלק אחד מן התושבים מהרו לברוח מן העיר, נשר הצבא הנסיך לודוויג צר על העיר, ותנתן בידו בסוף חדש אלול תמ"ז. כצבעים חיים מתאר בן הדור ההוא ועד ראיה מצב העיר ותושביה, בעת המלחמה הנוראה הזאת, וכה דבריו: „אחרי ימים בא האויב על העיר ויצר עליה וילכדה, ואחר שנלכדה העיר, ויושבית הלכו שבי לפני צר, התאכזרו האויבים והציתו אש בארבע פינותיה, והיתה תל עולם. אחר זמן פקד ה' את עמו הנתונים בשבית וגאלם מיד צר, ושבו בנים לגבולם וחזרו לעירם. (נאמן שמואל ס' י"ט). נראה הדבר שחלק אחד מן השבוים עלה בידיהם להטמין חלק מנכסיהם ולהצילם מתוך ההפכה בשאראי, על כן המשתדלים לפדיון השבוים הודיעו „שכל מי שיש לו, שיפדה עצמו וכל בני ביתו, וכל מי שיש לו ביותר שיפדה כל קרוביו" וכאשר שבו העירה, העדה שלחה שלוחים בכל הערים הקרובות והרחוקות, לאסוף נדבות לבנין בית הכנסת וכל החצר שבית הכנסת בתוכו, וגם הצילו כל הכסף וכל החפצים שהית בבית הכנסת קודם הדלקת העדלים... מעתה רוצים שועים ונכבדים אשר הצילו נכסיהם מן הדלקה, וגבו חובותיהם אשר היה להם בתוך העיר, על ידי הגוים ורוצים עתה לבנות החצר בנכסי השלוהים" ויערכו השאלה לרבני שלוניק, אם יבנו מהנכסים ההם או אם יתנו לדלת העם לבנות בתיהם, ואם יכולים לתבוע מאלה שהצילו עמתם מן השביה, ותשובת ר' שלמה יצחק היתה: לפי שורת הדין שכל בתי החצר אשר נבנו מן המעות שהביאו השלוחים ישכירו אותם, ודמי השכירות יתנו להקדש בית הכנסת, דוודאי כוונת הנותנים לא היתה לבנות בתים לבני העיר שידורו בהם בחנם, והנה כי כן אם כל דל ואם עשיר אשר ירצה ויתן ביותר בשכירות הבתים ידור בהם ותהיה השכירות להקדש, ואם יש אנשים אשר היה להם חזקה באותו החצר ורוצה לבנות ביתו במעותיו הדין עמו. (שם, ס' ק"ה).

לחרפת בני שאראי, היה בעת ההיא איש רע מעללים „ודבריו קשים ללב ומרים לנפש", ופעמים רבות היה הולך אצל משומד אחד לחלות פניו להשמידו, ולא נתנוהו להמיר תורת משה, „וכאשר גלינו מארצינו ומצאתנו את כל התלאה, ובאנו אל מושב אדונים קשים ולא רחמנים כעיר אושיק (Esseg) יע"א, הלך היהודי הנזכר לעיל אצל גדולי העיר הערלים, ודבר להם שהיו בנו (אנשים) שנתגיירו כמה וכמה שנים קודם הגלות, (רמז לאנוסי ספרד ופורטוגל ששבו לדת ישראל בתורקיה), ולולי ה' שהיה לנו וקראנו אסון, (כי כנראה שרי הארץ לא נתנו אמון לדבריו), וכאשר שבו לעירם האיש הזה התמכר לתענוגי בשרים ולתועבות שאין להעלות על ספר, ועל כל זה נתקבלו עדויות בפני הבית דין, ואסרו ליסרו ואז קמו אנשי בליעל מאוהביו ותומכיו, ולא נתנו בכח היד את הבית דין ליסרו, ולא לבד זאת, כי אם חפצים למנותו לאחד מחברי ועד הכוללות. ר' שמואל יצחק השיב על השאלה „שהיה ראוי לענוש לאיש הרע הזה... ולענין המנוי לית דין ולית דיינא למנותו בשום מנוי, עד שיראו סימנים ששב מדרכו הרעה, וקבל עליו דברי הברית, לכן הנני גוזר עליכם בחרם חמור וגמור, שתקראו כל דברי האגרת הזאת בתוך קהל ועדה. והיה האיש אשר ימיר לבלתי קיים...

קיים כל הכתוב בה, יהיה כאלה ובקללה מופרש ומובדל מעדת ישראל... והשומע ישכון בטח וגם ברוך יהיה מפי עליון ומפי החותם בסדר כא שנת ל׳ב׳י׳ת׳ך׳ נאוה קדש (תס״ב) לפ״ק. (נאמן שמואל, ס׳ ק״ח).

ימים רבים קודם המלחמה הזאת, אשר היתה הסבה להביא בלבולים עיקריים בחיי העדה, היה מקרה בשאראי, שאיזה יהודים מכרו את בתיהם לפרנסי התלמוד תורה, ועשו להם שטר שאם יחזירו להם דמי המכירה, חייבים הפרנסים להשיב להם הבתים, והפרנסים השכירו את הבתים למשכירים, והיו גובים מהם שכר דירה מידי שבוע בשבוע, ויהי כאשר נתישבה העיר מחדש, הפרנסים דרשו מאת המוכרים להשיב להם דמי הבתים, ואלו טוענים, תנו לנו הבתים ונשיב לכם הכסף, והבתים אינם בעולם שכבר נשרפו, וגם אין לפרנסים שום שטר מכירה, ולא למוכרים שום שטר תנאים, כי בצרת השביה נאבד הכל והאויבים לא השאירו עוללות, ובהיות שלא היה התחברות בין שאראי ויתר ערי תוגרמה בסבת תחרום, שלחו השאלה לרבני ויניציאה, ואלה השיבו דעתם כשתים עשרה שנה אחרי כן, בשלשת ימים לחדש אלול תס״א: דאין יכולין הפרנסים לתבוע מהמוכרים דמי המכירה, ולא המוכרים רשאים לתבוע מהפרנסים שיחזירו להם הבתים, כיון שאינם בעולם, וכן הורה ר׳ שמואל יצחק משלוניק, (שם, שם).

כנראה היהודים הראשונים שתחלו לשוב העירה היו מתי מספר, ולא עלה בידיהם להשכיר להם רב ומורה הוראות, על כן עשו תקנה „שבזמן שלא היה בעיר תכם, היו דנים הממונים דיני ממונות גזלות וחבלות, ואם יטעון אחד מבעלי הדין שאינו רוצה לדון בפניהם אלא בדין תורה, אין הממונים יכולים לכופו לדון בפניהם, אלא יוכלו לדון כאשר ימצאו. (כרם שלמה, יו״ד ס׳ כ״ב). אחר איזה זמן התישבו גם איזה אשכנזים שבאו מאוסטריא כמו שבאו לבלוגראדו, אך הם היו מועטים והתבוללו בין הספרדים, ואז העמידו עליהם לאב בית דין את ר׳ יצחק צבי אשכנזי, שהיה אולי קרובו של הרב הקודם ר׳ צבי אשכנזי, המכונה חכם צבי. והוא היה יודע השפה הספרדית ומנהגי הספרדים, מלבד ידיעותיו באשכנזית, ואצלו היה החכם הספרדי יליד העיר ר׳ חייא חיון כתור דיין. בשנת תמ״ט היה מקרה בעיר בין שני אחים שותפים יוסף ומשה נבאי, סוחרים ועשירים מופלגים שנתפרדו, ועל פי התנאים כל הסחורות שהיו להם לקבל מן היהודים ומן האמות נשארו לחשבון משה נבאי, ובנו בנימן, גם התנו האחים האלה שכל מה שחיב אליהם הסוחר שמואל אלמולי, יזכה כל החוב ההוא משה נבאי הנזכר, והתנאים האלה נתקיימו בפני העדים הסוחרים חיים שבתי וינטורא, והאשכנזי רפאל נאכט, אחר איזה זמן נפלו תלוקי דעות על התנאים האלה בין שני הרבנים ר׳ יצחק ור׳ חייא חיון שהיה התנו של שמואל אלמולי, וכל אחד כתב פסק לפי דעתו, ויקריבו אותם לפני ר׳ אהרן פרחיה חיים הכהן בשלוניק[221], אשר כתב בתשובתו: „הן היום הקריבו את קרבנם, ולפני נגלו תעלומות חכמה משני קצות המשכן כרוב אחד מזה... וכל אחד מהם הרבה להשיב תשובה נצחת, והציגו

(221) שם, שם

והציגו לפני שני קונטרסים מלאים זיו ומפיקים נוגה, המכשרות צבא רב במלחמתה של תורה, מהחכמים השלמים... זה מחייב וזה פוטר, וכל אחד האריכו בראיות והציעו תעצומותיהם" ובסוף התשובה כתב: אחלי יכונו לפני החכמים השלמים ה"י, ופני הגבירים הממונים ה"י יפשרו בין שתי הכתות[222].

אמנם האשכנזים לא עמדו ימים רבים בשאראי, בחדש אב שנת ת"ן, התוגרמים גברו חיילים, והויזיר הגדול מוסטאפה קיופרולו ערך המלחמה עם שר הצבא האשכנזי שינקינדורף, ויגרשהו מרכסי ההרים דדראגומאן, ואחרי כן כבש כל הערים שלקחו מן התוגרמים, וביניהן עיר שאראי של בושנה ויתר המדינה, שנתחברה לתוגרמה כבראשונה, ומובן מאליו שהאויבים מכיון שהכרחו לברוח שלא כטובתם, עשו כל הארץ כמצולה שאין בה דגים, ויתאכזרו עם התושבים היהודים והתוגרמים ויוליכום בשבי. לפי הזכרונות שהגיעו לידינו היהודי דוד יוסף המכונה חאב׳יליו שהיה לו חנות בכפר פאלאנקה, ושהיה מספיק צרכי אנשי חיל לשר תוגרמי אחד (אגה) בראש ארבעים אנשי צבא, בעת השערוריה במדינת בושנה, כאשר ברחו האוסטריים ונכנסו כפאלאנקה, היהודים האחרים ברחו מעבר לנחל, אך דוד נשאר שם ותפסוהו האוסטריים אותו ואת תוגרמי אחד, והשבאים היו קוצבים פדיון לכל אחד ואחד, פתאום לקח השבאי חרב בידו ויכהו אותו התיכות התיכות, ועדות זה הועד בשלוניק על ידי שמואל קרוטו שהיה בעת ההיא תושב הודבורודו (ברודי ההונגרית על הנחל סאב׳ה הסמוכה לבושנה), וכן העיד הסוחר שמואל מבורך שהיה שכנו של ההרוג דוד בכפר פאלאנקה (נאמן שמואל, ס׳ מ״ו).

הרב ר׳ יצחק צבי עמד בראש העדה וינהג צאן מרעיתו, ועל כל הדבר הקשה בעיניו היה דורש עצת ר׳ אהרן חיים הכהן בשלוניק, שהיה מוקירו ומכבדו, ובתשובת שאלה כתב אליו: אורו עיני כי ראיתי מראות אלהים דבר שפתים, שתים זו שמעתי, מהחכם השלם כמה"ר יצחק צבי נר"ו, וכל האמת והצדק אתו[223]. בין התקנות שהיו בשאראי היתה תקנה שכל מי שיתנגד לממונים (משגיחים), יהיה בהרם ונדוי וכל הקללות ואלות התורה יחולו על ראשו, וכל ששה חדשים מכריזים אותו בקהל, ומוציאים חמשה ממונים מחברי הועד, ומחדשים אחרים במקומם, ומאלה היוצאים אחד או שנים נכנסים בחברה קדושה של הקברים, ויקר מקרה שממונה אחד שיצא מן הועד, עלה לתורה בבה הזרוע במקום אחר שנקרא לעלות לתורה, ובסבה זאת קמה שערוריה בקהל בין הממונים וחברי הקברים, עם שהחרימו איש את רעהו, והעדה נפרדה לשתי כתות, המעשה הזה היה לפני הרב ר׳ יצחק צבי והדיין ר׳ שלמה ברוך פירירה (נאמן שמואל, ס׳ ל׳).

לצרכי העדה נועצו ראשי העיר להטיל מס על היהודים הבאים מחוץ לעיר להסתחר כשאראי, בשם „גאבילה" ועל הענין הזה ערכו האורחים האלה שאלתם לרבני שלוניק, ותהי תשובתם בשנת ו׳י׳ו׳ש׳י׳ע׳ם׳ כ׳י׳ חסו בו (תע"ב), שהרב הגדול ר׳ אהרן פרחיה הכהן כתב לבטל הגאבילה הזאת מאוסיר, כאשר

---

222) שם, שם   223) שם, ס׳ קכ"ב

הערה, סי׳ 221 במקום שם, שם, יש לקרוא פרח מטה אהרן, ח"ב סי׳ פ"ו

כאשר חפצו להנהיג אותה שם, והסכימו עמו רבני קושטנדינא, וכן אסרו על פיליפופולי להנהיג מס כזה, „באופן דאינם רשאים בני עיר שאראי ליקח שום גאבילה משום נברא שבעולם, וכל שכן מבני עיר שלוניקי יע"א, כיון שעינינו הרואות שבשלוניקי אינם לוקחים גאבילה משום נברא כלל וכלל. (כרם שלמה, חשן משפט ס' פ"ד).

בשנת תס"ח באה השאלה לפני ר' יצחק צבי בשני חברים יהודים שהשתתפו עם נוצרי אחד לאיזה זמן, והאיש הזה היה ביג שהוא מאילי הארץ ומאציליה, ויפקיד בידיהם לקרן השותפות סך עצום, ויהי היום כאשר ראה הביג כי רב הריוח יותר מן הנראה מראש, וירע עינו בחלק המגיע ליהודים חבריו, וידבר אתם קשות, ויגלה להם דעתו שאינו רוצה לתת להם חלק גדול כזה, אז הלך התבר האחד ויועץ אותו להוציא את היהודי השני מן העסק כדי שגיע לביג ריוח יותר גדול וכן עשה, לא עבר זמן הרבה והביג נפטר לעולמו, אז הקריב היהודי השני את משפטו לפני דיני ישראל וידריש הנזק שהסב לו חברו, וגזרת הרבנים היתה שאין לו כל זכות בהיות שלא ערער בחיי הביג, אם כן כבר נתיאש מקדם לכן. (שם, חשן משפט, ס' מ"ו), והסקירה קל הערך הזה היה בעיכריו, כי האיש הזה שהיה מצד עצמו עשיר ותקיף, בראותו שר' יצחק צבי לא הטה אזן לערעורו, עלה בידו לאסוף איזה יחידי העיר כדי להסיר את הרב הזה משרותו, וכאשר הגיעה העת להשכיר אותו מחכם בשנת תע"ד לזמן שלש שנים, היתה כת אחת מתנגדת למינוי הזה.

ר' שלמה אמאריליו שנשאל על הענין הזה, כתב: לשאראי דמן בושנא היום טו"ב לחדש אייר שנת הדע"ת, לדרישת החכם השלם כמה"ר יצחק צבי נר"ו... קהל שיש להם חכם מרביץ תורה, ויש כת אחת רוצים להעבירו בלי שום סיבה שבעולם, זולת מחמת טינא ושנאה, יען הוא בשלום ובמישור הלך ועולה לא נמצא בשפתיו, ולא אפילו שמץ פיסול הס ושלום, ויש כת אחת רוב מנין ולא רוב בנין, רוצים בקיום החכם וקבלוהו עליהם עד משך שלש שנים הצופים... בלי שום פתח התר והתטה, וגם שלא לדון בבית דין אחר זולת בבית דינו של החכם הנזכר... אם יכולים הכת של החכם הנזכר לכוף את הכת האחרת לדון בפני החכם הנזכר, שאם לא כן, יצטרכו לדון בערכאותיהם וכדי בזיון וכסף, ותשובת ר' שלמה אמאריליו היתה: הלא לאלהים פתרונים, כי מדותי לפי מה שקבלתי מרבותי, שלא להטפל בתגר וקטטה וכורח אני מהם כבורח מן הנחש, ולכן כתבתי לשעבר לשתי הכתות הללו, לתוך שלום ביניהם ובין החכם השלם הנזכר, וכנראה שלא הועילו דברינו ודינא קא בעו, ונזרתנו לפי הדין היתה שאינו הדין להשיג גבול החכם שהיה מרביץ בקהלו זה כמה שנים, והמתנגדים לו ורוצים להסירו הרי הם עתידים לתת את הדין, וכל המחזיק ביד החכם הנזכר לחשיבו אל כנו כמשפט, חפץ ה' בידם יצלח. (כרם שלמה, יורה דעה ס' ל"ב).

למרות מתנגדיו התקיפים, ר' יצחק צבי נשאר על כנו כבראשונה אך המחלוקת הזאת מררה את חייו ולא ארכו לו הימים, וכשנתים ימים אחרי כן חלה וימות בשנת תע"ו[224]. ובמקומו מינו את קרובו ר' שם טוב צבי לרב הכולל שנולד

224) עחון לו אלב'וראדה, דף ל"ו

שנולד בבלוגראדה, והיה בקי בשפת הספרדית וידע מנהגיהם; הרב הזה עודנו בימי עלומיו הצטיין בחכמתו וביריעותיו, הוא היה תלמידו של ר׳ לוי ירושלמי מבלונראדו[225]), ולמרות היותו סנוע אשכנזים היה בקי בתהלוכות הספרדים ויתנכו בדרך הזה. בעת ההיא בא לפניו מעשה ביהודי אחד שנתן איזה סך כסף לנכרי אחר לעסוק בגידול חיות אסורות לישראל, וכן נבלות וטרפות והיה הולך ומוכרם בערי הלועזים ומחלק הריוח עמו, על זה הורה להתר, וישאל את פי רבו ר׳ לוי ירושלמי בבלוגראדו שהסכים לדבריו. בשנת ת״ץ בא לידו ס׳ דבר שמואל לר׳ שמואל אבואב מוניציא שנשאל על ענין כזה, (ס׳ קמ״ד) והורה לאיסור, ובהיות שר׳ לוי ירושלמי לא היה עוד בין החיים, ערך שאלתו אל ר׳ משה אמארילייו בשלוניק, וכתשובתו הרב השלוניקי חלק לו כבוד: „אהוב למעלה ונחמד למטה... נהירין ליה שבילי שמעתתא כשבילי דנהר דעה... ה״ה החכם השלם סיני ועוקר הרים זרע רב עטרת צבי״[226]), יתר פרטי חייו ופעולתו יבואו לפנינו בחלק החמשי.

בעוד שהרבנים האלה הקדישו כל כחותיהם להצלחת העדה היהודית בשראי, היה בעיר הזאת איש ערום ומסית שנסע בכל תפוצות ישראל והוליך שולל המון העם בתהלוכיו, הוא היה קרובו של הרב חייא חיון, ושמו נחמיה חייא בן משה חיון, נולד בעיר הזאת בערך שנת ת״י, בילדותו יצאו הוריו לארץ ישראל דרך מצרים ויתישבו בצפת, ושם נתחנך בישיבת המקובלים, ובהיותו כבן תשע עשרה שנה שב לעיר מולדתו, בשנת תכ״ו היה מן הנוטים אחרי אמונת שבתי צבי ואף שלא הודיע זה מעולם בגלוי, השתמש בכל עת לגנוב דעת הבריות במזיו ושקריו, ובערך שנת תל״ט ברח עם השפחה הנוצרית של הנכיר אברהם די סוליבא ושני סוסים בעצם יום השבת, אמנם שני בני העשיר הזה רדפו אחריו ויכינוהו ואז נודע קלונו בכל העיר, איזה שנים אחרי כן בשנת תמ״נ בערך התישב בבלוגראדו, ויעסק בססחר עד שנת תמ״ז אך לא הצליח בעסקו, ופשט את הרגל לגדשיו, ואז התישב בחוף הים אוילונה, ויהי כאשר כבשו הויניצים כל חופי הדלמתיא והאלבניה, נפלה גם העיר הזאת בידם, וישבו את כל היהודים הנמצאים שם וימכרום לעבדים, וגם הוא יצא בתוך הגולה וכצאתו לחפשי, הלך לשלוניק ויבא בהתחברות עם הדונמים או מאמינים, ויגנוב מאתם הספר „רזא דמהימנותא״ שכתב רבם המשיח המדומה, אמנם מצד אחר התראה כחסיד ושומר דת, עד שעלה בידו להשפיע על הרב אהרן פרחיה הכהן, ויתן בידו מכתב מליצה לעדת אישקופיא לקבלו עליהם לרב, אך כמעט הציג רגליו בעיר הזאת והנה עבר עליו רוח אחרת ויברח משם, אולי לרגלי מליחת האשכנזים.

כשנתים ימים עמר בסביבות העיר הזאת, ויעש מעשים מוזרים ותועבות שאין לשער, אחרי כן הלך לאיטליא ויעמר איזה שנים בליוורנו, בשנת תנ״ח נסע עם בני ביתו לארץ ישראל ויתישב בשכם עד שנת תס״ב, בעת ההיא לקח ספרו השבתאי בכ״י עז לאלהים שחבר בהתבודדותו על ס׳ מהמנותא דכלא, ויסע לאזמיר מקום שלא נודעו עוד תועבותיו, ושם בקש עזרה להדפיסו, ויצליח

לחסב

225) דבר משה, ח״א יו״ד ס׳ י״ג 226) שם, שם

להסב לב גבירי העיר לתמוך בידו לקבוע ישיבה באיזה עיר מארץ ישראל שיחפוץ, אמנם קצת רבני העיר ירשדו אותו לנוכל ומזייף, וישלחו שליח לארץ ישראל לגלות קלונו, וכן היה שנגרש מירושלם בשנת תס״ט, וילך למצרים ושם נתעכב כשנה אחת, אחרי כן נסע לליוורנו וספרו „מהמנותא דכלא״ בידו, אך גם שם לא עלה בידו להסית ולהדיח המון העם ויסע לויניציא, ושם הדפיס בשנת תע״א ספרו הקטן ותמלא כפירות „רזא דיחודא״, והצליח בידו להוליך שולל בלשונו הערום שלשה רבנים שהסכימו על הס׳ הזה ביום ט׳ טבת תע״א, מבלי שהשגיחו בו כראוי, מאיטליא הלך למסעיו לאירופה בשנת תע״ב, בתור קבצן ויגיע לפראג וישב שם כשנה תמימה, ושם חבר ספרו „דברי נחמיא״ כאשר הזכיר בהקדמתו, ויסע אחרי כן לברלין וידפיס שם הס׳ הזה בשנת תע״ב, וכן ספרו הגדול „מהמנותא דכלא״ עם שני פרושיו „עז לאלהים״ ו„קדש-הקדשים״, משם נסע לאמשטרדם ויגיע בעיר הזאת ביום ו׳ תמוז תע״ג, וימצא תמיכה אצל הספרדים והרב שלהם השלוניקי ר׳ שלמה אאיליון, שאולי שהיה בנעוריו בטרבית בני דורו נושא פנים לשבאות, לאסונו התנגד לו רב האשכנזים ר׳ צבי אשכנזי שישב משכבר הימים בשאראי של בושנה, והיה מכיר אותו ואת כל תועבותיו, וכסבתו באה שערוריה בתוך העיר, ומחלוקת עצומה בין שני הרבנים, עד שלא יכלו עוד הספרדים להגין עליו, וישלחוהו לארצות הקדם להצטדק לפני הרבנים ולבקש מאתם להתיר לו החרם שהוטל עליו.

בחדש תמוז תע״ד נסע באניה דרך איטליא לקושטנדינא, אך לא עלה בידו להטות לב הרבנים להתיר החרם והיה נע ונד בארץ, פעם בעיר הבירה, פעם בשלוניק, כשלשה שנים, עד אשר מצא חן בעיני הגביר אברהם סאמאנון שהיה בעל אכסניא שלו, ובעיני הנביר רפאל מאנילה סוכן הוזיר הגדול, והיו נותנים לו שתי אריות (גרוש) ליום פרס, על ידי המלצת הוזיר הגדול, כי הממונים ומשגיחי הקהל לא רצו לראות פניו, עברו עוד הרבה בשנים, ולא עלה בידו להטות לב ראשי הקהל אליו, אך בסוף השיג את מבוקשו בקשי גדול, להפצרת הוזיר הגדול, נאותו שלשה מגדולי רבני עיר הבירה, והם ר׳ יהודה רוזאנים, ר׳ שמואל הלוי ור׳ יוסף בכמוה״ר ישעיה מטראני להתיר החרם ביום כ״ז תמוז תפ״ה, בתנאי קודם שלא יעסוק עוד בקבלה ובחכמת הנסתר.

במעט השיג חפצו ויפר את דברו, ועוד הפעם נסע לאירופא לבלבל העולם ויבא לעיר הבירה ויינה, אך העשירים לא חפצו לראות פניו ויעמד איזה ימים בין המתגרים אשר שם, בחצר מיועד לאנשי המדינה ההיא, אחרי כן נסע לטדינת מוראוויאה ונזדוג עם אשה זונה נוצרית מהונגריא ויבא עמה לאמשטרדם, ושם הדפיס חבורו „הקולות יחדלון״ (פרשת בא תפ״ו), אך תומכו מלפנים הרב הספרדי ר׳ שלמה אאיליון מיאן לתת לו מדרך כף רגל בביתו, וכראותו שנכזבה תקותו שב לאשכנז, ויתדלדל כל כך עד שנסע לברלין, וגם שם לא קבלו פניו, ויכתוב אל בעל הבית שלו שאם לא יתנו לו סתסורו ימיר דתו, ויתנו לו הכסף להוצאות הדרך, מברלין נסע לפראג וגם שם לא נתנוהו לבא העירה, ואשת ר׳ יהונתן איבשיץ וחמותו, כחסלתן עליו היו מביאות לו מזונותיו

מחוץ

מחוץ למחנה, ור' יהונתן כתב אליו: מה לך בזקנתך לחזור בעיירות? הכבד ושב בביתך! וכן היה שנסע לארצות הקדם ובהיות שכבר נבאש ריחו בכל מדינת תוגרמה, נסע הפעם לאפריקא למדינת ברבריא ומת שם, וגינו לקח נקמתו ויצא מכלל ישראל ומיר דהו בשנת תצ"ג ויצר לישראל מאד[227].

בפרק הזה התישבו איזה יהודים בדרום מדינת סרביא, בעיר ניש על הנחל נישאב'ה קרוב לשנת ת"פ, ושלש שנים אחרי כן יסדו העדה, וחכם העיר שלא היה כל כך בקי בהוראה, שאל בחדש תמוז תפ"ז לר' משה אמארילייו בשלוניק „אם יצטרכו לכתוב איזה גט שם בעיר ניש היאך יכתבו? יען כי העיר הזאת היא חדשה, כי עתה מחדש הלכו שם יהודים, מה שלא היה מקדם קדמתא, ועדין לא נכתב שם שום גט... אם יכתבו ניש בהפא או בלתי רפא... ואם יכתבו דיתבא על נהר נישאב'ה כי כך הוא שם הנהר, או יכתבו דעל נהר נישאב'ה מיתבא" ואחרי פלפול עצום ומשא ומתן בדברי הפוסקים, היתה תשובת הרב השלוניקי לעדת ניש, שעירם נגררת אחר בלוגראדו, ויש להם לכתוב לפי מנהג בלוגראדו בשין רפויה, וכן שם הנהר נישאב'ה ולא נישאווה"[228].

והחכם ההוא הוסיף לשאול את פי ר' משה אמארילייו גם על ענין המקוה שהורה לכתחלה שמותר לטבול בו, אך פחד שלא יקום איזה מרגן ומנסגם ולא סמך על דעתו, ור' משה תמך את דבריו, ויכתוב לו שיפה דן[229]. כשש שנים אחרי כן התיסדה העדה על בסיס קיים, בשנת הפ"ט עבר על פני העיר הזאת הרב גרשון (יהודה), שנקרא לשרת בקדש לעדת הספרדים בבלוגראדו שהיתה כבישה לאשכנזים בפרק ההוא, אז תפסו בו יחידי הק"ק הזה ולא הרפו ממנו, עד שנאות לשבת אצלם לרב ולמורה צדק, ועדת בלוגראדו נאלצה לקבל את הרב לוי ירושלמי שהיה רב האשכנזים, עליהם לרב ומורה הוראות[230].

לרגלי התפתחות המסחר התישבו היהודים בערים אחרות, ויחדשו העדות הישנות או יסדו עדות חדשות, בקרבת סופיא התישבו בעיר באנייא, (הנקראת היום ג'יפנה־באנייה), וקייוסטינדיל. בפחוו אנדריגופלא בערי פיליפופולי, קארלוב'ה, באזארג'יק (הוא טאטאר־באזארג'יק), ואיפסולה. ובפחוו שלוניק בעיר אישטיפי. מעיר באניא ידענו שבערך שנת

227) ראה בסוף החלק הזה ציון י"א סעיף ג', אגב אורחא יש להעיר שסופרים רבים שגו לחשוב שר' חייא חיון ונחמיה חייא חיון איש אחד הוא, והנה הרב חייא חיון היה חכם בבושנה-סאראי, והוא חתנו של הגביר שמואל אלמולי, ואליו ערך תשובתו ר' אהרן פרחיא הכהן (ולא אל נחמיה חיון כאשר הזכיר ר' צבי גרץ „דברי ימי ישראל" חלק ח' העתקה עברית ציון ו' דף 589), כי נחמיה חיון בעצמו כתב על חכם צבי אשכנזי: ותהי ראשית ממלכתו בבל... היא ארץ שנער שנערו אותו משם, ונקראת בוסנה סאראי אשר השליכוהו משם באישון לילה ואפילה, והאנשים אשר השתדלו בהשלכתו הם שמואל אלמולי וחייא חיון" (הצד צבי, הקדמה) והנה זה יעיד שחייא הוא איש אחר כי בלעדי זאת היה מדבר בעדו והיה כותב שהוא היה הסבה להשליכו, ואם היה כן, איך היה מעיז פניו להתיצב לפניו באמשטרדם כאיש זר שלא היה מכירו? והרב יעבץ בנו של חכם צבי כתב שהאנשים שגרשוהו את אביו משאראי היו שמואל אלמולי וחייא חיון המכונה הארוך ולא רמז שהוא בעצמו נחמיה חיון (תורה הקנאות דף נ"ז).

228) דבר משה, ח"א אה"ע ס' נ"א-נ"ג 229) שם, יו"ד ס' כ"ד 230) שם, שם, ס' פ'

שנת ת״ס כבר היו שם יהודים, ובחדש שבט ת״ס היה מקרה שהסוחר אברהם אוהב יצא מן העיר עם פרש אחר (סיפאהי) אחמד קיוקו אוגלו, וכדרך הרגו ויקח את כספו, ועדות זה העיד אביו עוזיאל אוהב לפני בית דין באניה, וישאלו את פי רבני שלוניק מה יהיה משפט אשהו, והנה עבר על פני באנייה השליח הירושלמי ר׳ משה ששון במסע קבצנות, ולפניו הועד על הענין הזה, וכבואו שלוניקה הראה זכרונותיו, והבית דין הראשי הורה שאשת אוהב הנהרג מותרת להנשא לשוב בעיניה[231]).

בקיוסטינדיל היה גם כן קבוץ יהודים, בשנת תל״ט עבר על פני העיר דוד ן׳ אליה טורמיני בלכתו ממקום מושבו כודון לאנדרינופלא, ובצאתו מן העיר הרגוהו הלסטים ויקחו את כספו, ובני קיוסטינדיל העידו הענין לפני הבית דין בסופיא בששה עשר לחדש אלול תל״ט, העיר הזאת נקראה בפרק ההוא קיוסטינדיל־באניה על שם המרחצאות מן המים החמים אשר בסביבות ובתוך העיר[232]).

בפיליפופולי שהיה משכבר הימים קבוץ קטן של יהודים, רבו מיום ליום ובראשם עמדו ר׳ שמואל לפפא בנו או קרובו של ר׳ אהרן לפפא ממגנישיאה, ור׳ ישראל בכר ציון, בשנת תס״ג עברו על פני העיר אשכנזים ממדינת אשכנז ומגמת פניהם ירושלימה, בין הנוסעים היה הגביר יעקב צבי אשכנזי מעיר ניקולשבורג ואשתו ייטיל, וכעמדו שם אחזהו השבץ וכי ראה כי קרב קצו, עשה צואתו לפני שני הרבנים ויתן כל הונו שעלה לאלף זהובים לאשתו, וחית זה ביום כ״ח אב תס״ג, וימת ויקבר בכבוד גדול בעיר ההיא[233]).

כשמנה שנים אחרי כן, ראשי העדה הפצו להוסיף מס הנאבילה על הבשר, רוב העניים והאמודים בנכסים שהתפרנסו בדוחק, ערכו מחאה לרבני שלוניק אשר דבריהם נשמעים בכל פנות המדינה, ובעל הזכרונות נותן לנו תשובת הרבנים: „גם עתה מקרוב כתבו מכאן לפיליבי (פיליפופולי), וזה לשונו, אחרי השלום אות זה מדבר אשר שמענו צעקה גדולה, כי פרנסי מנהיגי הקה״ק שלכם יע״א נמנו ונמרו ותיקנו נאבילה מחדש על הבשר, מה שלא היה מקודם, כי מקודם הנאבילה על הבשר היה זוז אחד (פארה אחת), על אוקה (1.280 קילוגרם), לצרך תלמוד תורה יע״א, ועתה רצו לחדש עוד שלשה לבנים על כל אוקה מלבד הזוז הנזכר, והוא לצרך הוצאות המס הבא על פורעי המס, אשר על כן העניים צועקים שחידשו גזרה חדשה מה שלא נשמע מעולם, ונפלאנו מאד הפלא ופלא עד קץ הפלאות על הדבר הרע הזה, ובפרט הלא ידעתם כי זה ימים ושנים שעברו נתעוררו פרנסי מנהיגי קהלכם יע״א לתקן נאבילה על העורות, ויהי מאז החכם שליחא דרחמנא כמה״ר מרדכי זאבי נר״ו קם לנגדת... וגזר אומר בכמה אלות וקללות לא יהיה בעירכם מין נאבילה בעולם, זולת הנאבילה שהיה על הבשר לקיום התלמוד תורה, ואחריו הרב תמנות כמוהר״ר שמואל פרימו ז״ל קם כמותו, וגזר אומר בכח התורה הקדושה ובחמרת נח״ש, שלא יהיה בעולם הנאבילה על העורות... ואחריהם החזיק החכם השלם שליחא דרחמנא כמהר״ר

231) שם, ח״א אה״ע ס׳ 232) שו״ת חכם צבי, ס׳ צ״ה 233) זרע אברהם, ח״מ ס׳ ג׳

כמהר"ר נסים רוזיליו ז"ל, והסכים עמהם כדין והטיל ספור נזרתו על ביטול הגאבילה הנז', אם כן מי הוא אשר יבא אחרי המלכים האלה, מאן מלכי? רבנן, ואם הגאבילה של העורות שהיא נונעת לסוחרים בלבד, אינו מן הדין לקיומה, כי הדין דין אמת, כל שכן גאבילה מחדש על הבשר, שאין אתם יכולים לעשות, שהוא דבר שנונע לעניים ולאביונים וליתומים ואלמנות... וגם מרנא ורבנא הרב הקדוש כמהר"ר אהרן הכהן פרחיא זלה"ה, וחכמי קושטנדינא יע"א תורו לצדקה, ואסרו איסר בכל עוז תעצומות על ענין הגאבילה לבטלה מן העולם, שהיא גאבילה שהיו רוצים להטיל על הסוחרים בעלי בטון, וכל שכן הגאבילה הזאת אשר הוספתם על הבשר שנונע לכל כוללות העיר, בין לעניים, בין לעשירים, שהוא דבר שנאסר במנין ובין תקיפי ארעא, אשר על כן אמרנו עליכם, כי מלבד האלות והקללות אשר גזרו עליכם חכמי שלומי אמוני ישראל הנזכרים לעיל, גם אנחנו גוזרים עליכם בכח התורה הקדושה וכחומרת נח"ש, כי הגאבילה החדשה שעשיתם על הבשר שתבטלוה בטול גמור לגמרי, ולא תקום ולא תהיה עוד לעולם, ולא תזכר ולא תפקד כל ימי עולם... ולא תשמעו לשום מורה התר הס ושלום... והשומע לדברי הכמים ישכון במה ושאנן, ויחולו על ראשכם ברכות שמים בנפשכם וכנפש נאמני אהכתכם דורשי שלומכם וטובתכם, החותמים פה שלוניקי יע"א בסדר אלה הדברים אשר ציוה ה' לעשות אותם שנת ו'י'ו'ש'י'ע'ל' כ'י' (תפ"ה) חסו בו כרוב עוז ושלום יוסף קובו, שלמה אמארילייו[234].

בסרחק חמש שעות מן העיר הזאת על שפת נהר מאריצה עומדת העיר הקטנה באזארג'יק היא הנקראת טאטאר־באזארג'יק, שם היה קבוץ יהודי בשנת ת"ס בערך, והוא מהמקומות שאינם יודעים בטיב ניטין שהיא עיר קטנה ואנשים בה מעט", ולא היה להם רב ומורה הוראות, כי אם פרנסי הקהל השגיחו על כל העניניב, והדבר הקשה הקריבו לפני הבית דין באנדרינופלא, ושם קרה מקרה ביהודי שהיה נשוי לאשה שלא ילדה לו אחרי שעמד עמה איזה שנים, וגם לא היתה מקפדת בכשרות שלא הבדילה בין כלים לכלים, והיתה מאכילתו נבלות וטרפות, ועוד רע מזה שהיתה יצאנית, ומבקרת לבדה בתי התוגרמים והנוצרים ואין איש אתה, למרות שבעלה התרה בה, ר' שמואל פרימו באנדרינופלא הורה שעל פי הטעמים האלה יוכל לפטרה בגט[235]. בשנת תע"ו היו כבר איזה רבנים בעיר ובית דין הגון, וזה יראה כי העדה הקטנה גדלה מעט בפרק ההוא. בעת ההיא היה בבאזארג'יק יהודי אחד מפיליפופולי סוחר ושמו יצחק, ובלכתו במסעו נפל בידי שני רוצחים יוניים אבאש אוגלו ודודו, ושניהם נודעים לפריצים ושודדים, ובהיותם בכפר אגורלי הרגוהו ויטילו גופו אל הנהר דומוש־דיריסי, ושלשה יהודים תושבי העיר יצחק הלוי, אהרן ן' בנשת, ומשה בכר יצחק, העידו לפני בית דין העיר בח"י שבט וכ"א אדר התע"ו[236].

בעיר איפשולה הקרובה לאנדרינופלא היתה עדת קטנה ועל ראשה ר' יעקב בכר משה הלוי, משה בן יעקב טריויש, ושניאור בכמוה"ר אברהם

234) כרם שלמה, חשן משפט ס' ס"ד 235) ארוות קדש, ס' ג' 236) דבר משה, ח"ב ח"מ ס' קי"ב

אברהם דאנון[236a]). בחוף הים קאב׳אלה רואים אנחנו עקבות העדה היהודית, אהרן אשכנזי מקאב׳אלה העיד לפני הבית דין בשלוניק, שבהיותו בעירו, יהודי אחד הפקיד בידו מכתב למוסרו לאנשים פראנקוס בשלוניק, ושם נודע לו שהיהודי משלוניק שהיה סוחר בעיר איסקי־ג׳ומה בבולגריה התיכונית, מת ויקברוהו התוגרמים בבית הקברות שלהם, כי מעולם לא היה ישוב יהודי בעיר הזאת, ועדות זה הועד ביום ד׳ כסלו תע״ה (מעיל שמואל, ס׳ כ״א).

בין העיר הזאת ושלוניק, היתה העיר הקדמונה ויריאה (קאראפיריאה), ושם היתה עדה חשובה, ר׳ שמואל יצחק משלוניק ערך אליה אגרת על ענין מסחר וכה דבריו: האנשים הנגשים אל ה׳ ששים ושמחים לעשות רצון קונם, יחידי תאומי צביה ק״ק ויריאה ועליה מנהיגן החכם המרומם יצ״ו... עתה באתי בשתי שורות לא מסודרות על תלונת הרב הנעלה הר׳ אברהם מאראש יצ״ו, מאשר נעשה עמו בעסק הריזידה (מין זרע דק ananyse בלע״ז), אשר לקח מיחיד קהלכם בתקיעת כף, שהיא שבועה חמורה ונמורה וכ״ו, והאיש המוכר התחרט אחרי כן, וגזרת הרב בשלוניק היתה שהייב לקיים השבועה, ועל יהידי הקהל והרב הוטל החוב לחשפיע על המוכר לקיים את דבריו (נאמן שמואל, ס׳ כ״ד).

וקרוב לעיר הזאת בקומירג׳ינה או יומולג׳ינה, העדה הקדמונה היהודית היתה עוד קימת, בשנת תפ״ג יצאה שיירה מן העיר הזאת ללכת לשלוניק, והנה התנפלו באמצע הדרך רוצחים ושודדים ויהרגו ארבעת יהודים תושבי העיר, ורק אחרי שלשה שנים הוברר הענין, והממשלה הטילה מס גדול כפר נפש על הכפרים כדי שימסרו את הרוצחים, אז נודע הדבר לבית דין השלוניקי שקבלו זכרון העדות, לפי דברי בעל הזכרונות „ונעשת כאן (שלוניק)״ החיפוש שקבלנו עדות בדור כבאן על זה, ועוד כתבנו ליומירג׳ינה שיחפשו גם על ידי זקני העיר יע״א, ונעשה מעשה והותרו נשותיהם של אלו[237]).

בעיר אישטיפי הקרובה לשלוניק היתה עדה קטנה, ובראשה עמדו הרב יעקב דניאל יליד שלוניק והוא היה תלמיד ר׳ דוד קונפורטי הזקן שהיה גם בן קרובו, אחרי מות הרב הזה למד בישיבת ר׳ מרדכי קלעי, ובסוף ימיו הרביץ תורה באישטיפי, עוד היה שם הרב אברהם שמואל גם כן יליד שלוניק שהיה תלמידו של ר׳ אברהם מוטאל, ולפי דברי בעל הזכרונות הרב הזה מלבד שהיה מעיין ודרשן, היה גם משורר נפלא, ופייטן גדול, מחבר ספר גדול מפזמונים ושירים בטוב טעם ודעת, (בערך ת״ד־ת״ס[238]). אך כנראה באורך הימים נתמעט הישוב הישראלי בעיר, ולא היה להם באפשרי להחזיק רב ומורה הוראות, עד שבשנת ת״פ בערך היו שואלים על ענין מאכלות אסורות ודברים אחרים היותר פשוטים לרבני שלוניק[239]).

בשנת תמ״ט כבר ראינו שחיילות האשכנזים גברו תיילים בצפון תוגרמה, ויכבשו שאראי של בושנה, אחרי כן רדפו את התוגרמים ויקרבו לצור על אישקופיא היא איסקיוב, ויכבשו אותה בחזקת היד, אז היתה עת צרה ליהודים

236a) מעשה טוביה, דף קי״ח ע״ב
237) דבר משה, ח״א אה״ע י״ג
238) קורא הדורות, חתימת הספר
239) דבר משה, ח״א יו״ד י״ב

ליהודים באישקופיא כמו שהית בבודון, בלונראדו ושאראי, ובעל הזכרונות יתאר לנו בצבעים חיים המצב ההוא, וכה דבריו: הלא נודע... המאורע מר ורע אשר אירע והקרה אלינו מקרה בלתי טהור, כי האלהים מצא את עון עבדיו, ושלח בנו משלחת מלאכי רעים זדים ארורים מאנשי חיל הקיסר לכבוש את ארצינו, וכשכבש ובא השודד בעיר, מקולו ומתסונו נבהלו יושביה נחפזו לצאת, נדדו הלכו איש לדרכו פנו, יצאו השדה, הרה נסו על ראשי ההרים, ריקים ופוחזים, ערומים ויחפים, בלא להם ושמלה ואין כסות בקרה, והיתה להם נפשם לשלל, וכמה מבני עמנו בעונות הרבים נשארו שמה בעיר, כי לא יכלו מלט את נפשם, ובשעלה אריה מסבכו ובא הצר הצורר בעיר, הנהינם בשביה, ענה בדרך כחם, כרזל באה נפשם, וכמה מהם בעונותינו שרבו נפלו בהרגת חרב ההתהפכת[240], עוד הועד בשלוניק על ידי עד ראיה לפני הבית דין וכה הענין: העידה האשת מרת סול, דעו רבותי שחתני יוסף צורי היה ננוף במגפה, ועזבנוהו בעת הגסיסה, ששמו התיכת צמר נפן בפיו ואחיו ברחו מיראת האויב, שהיה הולך וקרב לאישקופיא, אחרי כן הגיע בהור אחד ושמו יוסף בן יעקב הלוי, והגיד לנו שהוא ראה את חתני מת, בהיות שהוא נשאר בעיר, עד אשר נכנסו בה הנוצרים, ואחרי שכבשו אותה, שמו האש בתוכה ונשרף חתני, וזה ראה בעיניו, ואני הכותב זכרון העדות מנהם שבתי, שמעתי מפי יוסף לוי הנזכר איך הוא אמת שראה את יוסף צורי מת, וכסה פניו בשמלה, ואחרי כן שמו האש האויבים בעיר, ונשרף, והיה זה לפני הבית דין בשלוניק ביום י"ח אדר שנת התנ"א (נאמן שמואל, ס' מ"ז).

עוד מוסיף בעל הזכרונות לספר: וזאת לפנים בישראל אשר שם בעיר הנזכרת (אישקופיא), כי כל בני עמנו היינו מקובצים במקום אחד אשר לו חומה סביב, בריח ודלתים בנוי כמגדל עוז באמצע העיר, למשמרת לבנות ישראל לכבוד ולתפארת, למען תהיינה בנות ישראל צנועות, ולא תהינה יצאניות החוצה מן המגדל, לבלתי תהיינה פרוצות ח"ו, כי האנשים תושבי העיר הנזכרת אשר לא מבני ישראל המה, רעים וחטאים הם, אך לא יבואו אל המקום אשר בתוכו בתינו וחצרותינו, גם בתי תפלתנו שתים הנה, בית אהרן ובית יעקב, והתלמוד תורה, גם היו שם תוך החומה הנזכר', ובעונתינו שרבו בכלם שלח אש הצר הצורר, הן בבתי כנסיותנו והן בתלמוד תורה, והן בבתינו, אשר תוך החומה והיו למאכלת אש, בית יעקב להבה ובית אהרן לכליה ונהרסה כי הרסוהו, ולא נשאר בית שם בתוך החומה הנזכר' אשר לא היתה (צ"ל היה) לשרפת אש.

„ויהי אחרי כן... בקרב ימים שכבש הערל את העיר בא עליהם הבורת, חיל גדול ממלכות תוגרמה יר"ה, ומקול פרש ורומה וקשת נסו לקולם הערלים הכובשים, וירדפו התוגרמים אחריהם וישיגום ויהרגו מהם עם רב, ושוב כבשו התוגרמים את העיר וישובו איש אל אחוזתו", (בתחלת שנת ת"ן)[240a]. רוב היהודים ברחו לקושטנדינא, טרם בא האשכנזים העירה וביניהם הגבירים ראשי העיר אברהם הכהן ושלמה בנבנשתי שהיו הכרים ובעלי אחוזות[241], ויש אשר הרחיקו לנדוד עד ברושא, מפני היראה כי כבר היה לפתגם בעת ההיא: עוד מלחמה

240) פרח מטה אהרן, ח"ב ס' נ"ד 240a) שם, שם 241) שם, ס' קי"ט

מלחמה אחרת, והאויב יבא עד שערי קושטנדינא, ואלה הובילו עמהם כספי התקדש וספרי התורה מעירם, וכאשר כבשו התוגרמים העיר, שבו בתחלה „כמו עשרה יהודים או חמשה עשר" ובהיות כי לא נמצא בעיר יין כשר ומזונות כשרות, הוכרחו איזה יהודים לשתות יין נכרים, וכאשר הכין אחד מן היהודים הא"ל יין כשר לצרכי אחיו היהודים, קמו מערערים אם מותר לשתות אותו ולקדש בו, בהיות כי המוכר לא נזהר מסתם יינם בעת ההפכה, והוא מודה על הדבר הזה, אלא שהיה בשעת הדחק, על זה נשאל ר׳ אהרן פרחיא הכהן משלוניק, ויורה בהיות שהתחרט ממה שעשה, מותר להחזיק את יינו לכשר[242].

לא עברו ימים רבים, והנה הוכרז מטעם השלטן בכל ערי המדינה „כל העם מקצת תושבי העיר הנזכר׳ ישובו איש לנחלתו", והיהודים הנפוצים בערי המדינה שבו העירה, אמנם עוד טרם הביאו נשיהם וטפם עמם, אז חשבו שאם יחפצו לבנות שתי בתי הכנסיות והתלמוד תורה כבראשונה, ואחרי כן החומה סביב לרחוב היהודים כאשר היה בתחלה, להיותם בבטחון מפחד התושבים הפריצים, לא יעלה בידם לעשות כל המלאכה כאחת, כי רובם נתרוששו ומטה ידם, ועוד אמרו למכור כלי הכסף והתקדשים, שארית הפלטה שיכלו לקחת עמהם הנודדים לברושא, על כן שאלו את פי רבני שלוניק, להורות להם על פי התורה את הדרך שילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, והם הורו שמותר בכל האופנים למכור כלי הקדש לבנות בתי הכנסיות, וכן עשו[243]. אמנם לא הוסיפו עוד לבנות החומות סביב רחוב היהודים, כי נוכחו לדעת כי אין עוד פחד השכנים התוגרמים, בהיות שלרגלי המלחמה באו שינוים בעירם ועברו העריצים מן הארץ.

בעוד שהכורתים מן העיר שבו רובם ככלם איש למקומו, מצב השבויים שהגלו האוסטריים והאשכנזים, והוליכום להונגריא ואוסטריא היה קשה עד מאד, ובן הדור ההוא ועד ראיה כתב, שסוחר אחד מאשקופיא יצחק בר יעקב, היה לו עסק עם העשיר נח הכהן שהיה מקדם מבודון, וימלט לשאראי בשנת תמ"ו כאשר החלה המלחמה בבודון, „ובמשך הזמן ההוא עלה אריה מסבכו וגלה את העירות ההן, הן העיר שהיה דר שם נח הכהן החייב (שהיא שאראי), והן העיר שהיה דר בה יצחק בר יעקב בעל החוב וילכו שבי לפני צר הצורר, גם שניהם בכל שאר בני עמנו שנשבו... ויהי אחרי כן, יצאו שלוחים לבקש ולדרוש פדיון לנפשות השבוים אשר היו בשביה, וכהודע ליצחק בר יעקב שהיה לנח הכהן, ממון ביד יהודי בארץ אחרת, במקום בטוח שהדרך שם היה לשלוחים לעבור, דבר באזני השלוחים לדבר על לבו לתת להם דמי החוב שהיה לו לקבל מנח הכהן מאתים וחמשה וארבעים גרוש", וכן עשו השלוחים, אך היהודי השיב אם יתפיסו במאה וחמשים גרוש אשלם לכם, ואם אין לא אתן מאומה, וכראות יצחק את עצמו ואת בני ביתו שרויים בצרת השביה, ולא היתה השעה מוכשרת להוציא את חובו בדין, נתן הרשאה לאיש אחר שנסע למקום ההוא, לקבל מאה וחמשים גרוש לפדות את עצמו ואת בני ביתו, אחר איזה זמן ערער יצחק על שאר החוב, ור׳ שמואל יצחק הורה שטוב לחלוק הסך הזה בין בעל החוב והחייב, „וכבר אמרתי שאין לבי ברור עלי מצוק העתים להעמיק

242) שם, ס׳ נ"א 243) שם, ס׳ נ"ב

להעמיק העיון כאשר עם לבבי", והפסק הזה הריץ אל "השרירים אשר ה' קורא אלי הצדק, מטע להתפאר, מקורי ה' ישרים, שרים ישרים כלבותם לשפוט תבל בצדק, להציל עשוק מיד עושקו ועני מחזק ממנו, המה הנכבדים גבירים ומעולים פרנסים יועצים זקנים וממונים אמונים מבני אדם, אשר בעיר אישקופיא יע"א. (נאמן שמואל, ס' ק"ד).

הנה כי כן רואים אנחנו שכאשר נחדש הישוב לא היה להם רב ומורה הוראות באישקופיא, הפרנסים היו משגיחים על סדרי העדה, ועל כל דבר דת ודין היו שואלים את פי רבני שלוניק, כעשרה שנים אחרי כן היו עוד אי סדרים בעיר, ובעל הזכרונות מן העת ההיא כתב שהשוחט ובודק אברהם כ'אלינסיא לא היה זריז בכשרות, ופעמים רבות לא הקפיד בריאה והטיל אותה אל הנהר וארדאר, ועדות זה הועד לפני הבית דין שהיה בעת ההיא, חכמים פשוטים, והם ר' יוסף פינטו, ר' חיים ביטי ור' שמואל ביטי (שם, ס' י"ב).

בעיר הקרובה שירון היא שיריש, היה ישוב יהודי ולא היה להם מורה הוראות, ראשי העדה היו מיכאל פאפו, שלמה אלפאנדארי, אברהם בנימן, אהרן מיוחס, חיים אהרן אלחאנטי, ויהודה טאזארטי, ויצא קול בעיר על יינו של הנכרי משה אליה אשכנזי, מוכר משקים חריפים שהוא בחזקת נסך, וכאשר דרשו וחקרו בדבר, בא דוד אליה אשכנזי שהוא היה פועלו, שדרך הענבים במספר ששים משאות, והוא העיד שבזמן דריכת הענבים היה ישן נוצרי אחד בחצר, אחרי כן באו נשים יהודיות השוכנות בחצר ההוא, ותגדנה שלא היו דברים מעולם, מנגד לזה נודע הדבר שיום אחד קודם המקרה הזה, התקוטט הפועל הזה עם הסוחר משה אשכנזי, ועל זה שאלו את פי ר' שמואל יצחק מה יהיה משפט היין הזה, אשר הורה שאין לחוש לדברי הפועל ושמותר לשתותו [244].

כעשרים שנה אחרי כן, העמידו עליהם רבנים את ר' דוד יונה משלוניק, ר' יעקב הכהן ור' יצחק ן' רובי, בין היהודים היותר נרשמים וגבירים היה חיים יעקב ביזאש, בשנת תפ"ת נסעו לארץ ישראל שני יהודים נכבדים להשתטח על קברות הצדיקים, משה אישפורמו ומשה קופיו, וישובו לשלוניק בלוית יהודי אחד מקומירג'ינה ומשם נסעו לקומירג'ינה, ויצאו משם בשלשה עשר לחדש תמוז תפ"ט לשוב לעירם. והנה קמו עליהם בעלי העגלות ויהרגום נפש ואת חפציהם וכספם שללו, אז נקבלו עדויות בשירון לפני הבית דין, ויקריבו אותם לפני הבית דין בקושטנדינא להתיר נשי ההרוגים מכבלי העגון [245].

בין שירון ושלוניק עומדת העיר הקטנה פלורינה, בעת ההיא היה שם ישוב יהודי, ובראש העדה היה הרב המובהק כמוה"ר יוסף ברוך, ולפניו הועד איך נשמע מנוצרי אחד, ששאל ליהודים על ענין יהודי מן העיר הזאת שנהרג, ויספר להם כרוב ענין איך היהודי הנזכר קנה צמר מן הכפר ג'ינישה, והשכיר שני

244) נאמן שמואל, ס' מ"ו

245) בהונת עולם, ס' ל"ז צריך להעיר שטעות דפוס נפל בספרי העדויות שנרשם שע"ט וצ"ל תע"ט.

שני תוגרמים שנודעים כסביבות לרצחנים, ובהיות כל האורחה כדרך התרחקו ויבדלו מיתר הנוסעים, ובבקר השכם כאשר עברו על פני השדה, מצאו את היהודי שחוט מוטל בשדה, ועקבות החמורים נושאי סבל והצמר לא נודעו עוד. על הענין הזה שאלו את פי ר׳ שמואל יצחק בשלוניק, אשר הורה שאשת הנהרג מותרת להנשא לטוב בעיניה (שם, ס׳ מ״ח).

בקאשטוריא העומדת קרוב לעיר הזאת, כבר ראינו בפרקים הקודמים שהרב הכולל היה ר׳ שמעיה די מאיו, שירש כסא הרבנות מאביו ר׳ משה די מאיו הזקן, אחריו עמד בנו ר׳ משה די מאיו (השני), והוא היה „רב הכולל ומקובל אלהי״ (כנסת הגדולה, השן משפט חלק א׳ דפוס אזמיר, הקדמה), הרב השני לו היה ר׳ יצחק חיים ן׳ ויגישתי, בימיו היה מקרה שעשיר אחד ר׳ בנויגישתי בכר יעקב נפטר לעולמו, ולא הניח בנים כי אם שתי בנות שהיו נשואות לשני אחים, אברהם ושמואל אלבאלאג מדרי ארנאוט־בלגראד (בעת, בעראט), והאחים האלה הלכו לקאשטוריאה, „לרשת בתים ושדות וכרמים וכסף וזהב, מאת חמיהם הגביר ומעולה כמוהר״ר בנויגישתי בכר יעקב ז״ל״ ואיזה מבני הקהל הפצירו כהם באמרם אליהם: עמדו פה ותרויחו יותר מכדי פרנסתכם, וכן עשו שעקרו דירתם מעירם והתישבו בקאשטוריאת, ואז מסרו שטר חיוב בזה הלשון לפני עדים: להיות אמת שהאחים הגבירים אברהם אלבלאג יצ״ו ושמואל אלבלאג יצ״ו, עקרו דירתם מעיר ארנאוט־בלגראד ובאו לדור עם נשיהם בעירנו זו, עיר קאשטוריא יע״א בבתים שירשו מחמיהם... הן עתה בפנינו עדים חתומי מטה, האחים הנזכרים מדעתם ורצונם הגמור בלי שום זכר אונס כלל, נשבעו שבועה חמורה על דעת המקום ב״ה, ועל דעת הנשבעים באמת, ועל דעת מרנא החכם יצחק בנבנישתי ה״י שלא יורשו לעקור דירתם מכאן, וללכת לדור עם נשיהם בעיר אחרת, וכל זה עשו בעד טובת הנאה שקבלו מדודם הר׳ יצחק הנזכר, ומלבד זאת נשבעו שאם באולי ילכו לדור בעיר אחרת, שיהיו נזירים... ובכלל השבועה, שמעתה ועכשו הם מתויבים לתת להקדש ירושלם תוב״ב ולעמילי הורה אשר בתוכה, שני אלפים גסים... והיה זה פה קאסטוריאה יום ו׳ ר״ח שבט שנת התנ״ב ליצירה.

כמעט עברו שנתים ימים מן העת ההיא, ושרי העיר כחשבם שהם עשירים מופלגים שמו עליהם מסים כבדים מנשוא, עד שהוכרחו לפזר כשני אלפים גרוש׳ ויותר, להקל מעליהם המסים ועוד לא הועילו הרבה, ובראותם כי רעה נגד פניהם, ושעליהם הוטל לפרוע מסים כבדים מלבד המתנות שהיה עליהם לחלק, וכנראה גם מסי הקהל כבדו יותר מדאי, על כן גמרו כדעתם לשוב לעירם, אך פרנסי קאשטוריאה לא הרשו להם, ומלבד המכתב שערכו לעדת ארנאוט־בלגראד להזהיר אותם שלא יקבלו אותם בעירם, לבלתי תת יד לפושעים העוברים במכשול השבועה, עוד כתבו לרבני שלוניק להורות להם הדין. אך גם האחים אלבלאג לא טמנו ידיהם בצלחת, וגם הם ערכו שאלתם לשלוניק, והעידו שהשטר של ההתחיבות שנתנו היה על כרחם, ושמעולם לא קבלו טובת הנאה מדודם, מלבד זה מצבם החמר! לא ירשה להם להשאר בקאשטוריאה, כי המסים שמעמיסים עליהם כבדים מנשוא, ור׳ שמואל יצחק שנשאל על הענין הזה, אחרי שנשא ונתן

ונתן והביא כל דעות הפוסקים לאסור ולהתר, בפסק ארוך ומדויק של י״ד עמודים, החליט בסוף שמותרים הם לעקר מושבם מקאשטוריאה, אל המקום שיחפצו (נאמן שמואל, סי׳ ס׳). ובכל זאת הפצירו בהם ונשארו בקאשטוריאה.

תמונה מן המצב החמרי הטוב של איזה מבני העדה, יתן לנו בעל הזכרונות במקרה הזה, העשיר משה הכהן היו לו שני בנים מאשתו הראשונה, ובן אחד מאשתו השניה, ובעת מותו קרא שני עדים ואת שני בניו הגדולים, ולפניהם עשה צואתו בלשון לעז ספרדי, איך עזב לבנו הקטן אלישע הכהן הבתים שהוא יושב בהם וכל אשר בתוכם, כמו מטלטלי נחשת וברזל בדיל ועופרת ומטלטלי עץ, כמו ערסות וחביות מחוט ועד שרוך נעל, ותכשיטים של כסף וזהב, וכל מיני מלבושים מצמר או משי או פשתים, ומעות בעין שהוא מחזיק בהן ונמצאות תחת ידו, וכן הבתים העומדים במקום הנקרא בולאטו, והחנות אשר בשוק הסוחרים והשדה והכרמים אשר לי בעיר, והכרמים אשר לי בכפר טיאורלישטה. כל זה הנני נותן לו במתנה גמורה, ואין בכל זה חלק ונחלה לבני הגדולים חיים וגבריאל הכהן, ואם לא יאות בזה, אז אני מצוה לבני הגדולים לתת לו משלהם (ממה שנתתי להם קודם לכן), והבנים השיבו כל אשר מצוה אבינו נעשה ונשמע, והיה זה בקאשטוריאה יום י״ח לספירה שנת התס״ב. (כרם שלמה, חשן משפט ס׳ ע״ב).

בשנת הת״ע היה הרב הכולל ר׳ חיים הכהן, ובימיו היה מקרה שאשתו של יצחק עשאל נפטרה לעולמה, „ואף על פי שדין תורתנו הקדושה הבעל יורש את אשתו, מכל מקום בית דין העיר וקרובי האשה הנפטרת משתדלים לזכות היתומים״, ונפלו חלוקי דעות בין הקרובים ובין החכמים שהיו גם כן הדיינים בעת ההיא, ר׳ יצחק בכר חיים בנבנשתי, ר׳ מנחם בכר חיים הכהן (בנו של הרב הכולל), ור׳ יצחק אלבוכיר (שם, אבן העזר ס׳ כ״ג). בשנת ההיא היה מקרה בעיר, שבחור אחד אברהם יעקב הכהן היה בידו אגודת פרחים הנודעים בשם „זינכולי״, והיתומה שרה בת העשיר אברהם אלבאלאנ נ״ע, ראתה אותם בידו ושאלה ממנו לתתם לה, והוא השיב שתרד אל הפתח וכאשר נתנם בידה, אמר לה בלשון לע״ז „קחם נא בעד קדושיך״ והיא מבלי שהבינה או שמעה את דבריו לקחה הפרחים והלכה לה, ועדות זה העוד לפני הבית דין של הדיינים ר׳ ישראל חזן, ר׳ אברהם בנבנשתי, ור׳ מנחם הכהן, והשאלה הוצעה לפני ר׳ שלמה אמאדילייו בשלזניק, אשר החליט שאין לחוש לקדושין האלו, בהיות שלא היה החלטי שלא אמר לה „תהי מקודשת לי״ (שם, אה״ע ס׳ כ״ד).

כשנה אחת אחרי כן, נראה עוד הפעם מקרה דומה לזה באשקופיא, הבחור אלישע הכהן הנזכר למעלה, ארס נערה אחת ויקדש אותה לפני שני עדים, והנערה הזאת היתה יפה עד מאד, והנה בחור אחד בנבנשתי אלבאלאנ עשה ברמיה והזמין שני עדים, ויקדש אותה בערמה, והנערה מכחישתו, מלבד שהיא היתה מקודם לכן מקודשת לאיש אחר, וכלל הוא „דהארוסה והנשואה דין אחד להן״, העדויות האלה נתקבלו בפני החכם השלם החכם מאריה דאתרא כמה״ר יצחק ן׳ חסון בחדש שבט התע״ה, בלבד שהיה מקום להטיל ספק אולי תמצא איזה הסכמת באישקופיא כמו שיש בקצת מקומות, שהקדושין שנתנו שלא

שלא בפני עשרה אנשים הם בטלים, והנה הקדושין הראשונים של הבחור אלישע הכהן בטלים, ונמצא שהנערה לא היתה מאורסה, ויובא ספר התקנות ויבוקש ולא נמצאה תקנה כזאת, אז סמכו על התקנה שעשו בקושטנדינא, שלא ימצא איש אשר יארס או יקדש בת ישראל שלא בפני החכם מאריה דאתרא, והאיש אשר יעשה בזדון ענוש יענש לפי ראות הרב, לפי התקנה הזאת, הנערה נחשבה למאורסה לאלישע הכהן, בלבד שהוטל עליו לפרוע הענש על שארס אותה שלא בפני החכם, ר' משה אמארילייו שנשאל על הענין הזה כתב בין יתר דבריו: כי רבו הפריצים אנשים ריקים ופוחזים, והיו כמחשך מעשיהם לקדש בנות ישראל, וללכד אותן בחכלי אדם, ויחליט שאין בקדושין השניים ממש, ואביו ר' שלמה אמארילייו הסכים לדבריו וכן נעשה המעשה (כרם שלמה, אבן העזר ס' כ"ה).

ככר ראינו שלהפצצת בני העדה בקאשטוריאה נאות אברהם אלבלאג ואחיו לשבת בעיר ההיא, ואז קצבו לו הממונים המס הראוי לתת לקופת הקהל, אך פתאום יצאו מערערים, וידרשו מאתו לתת להם הכתב שבתבו על ענין המס כדי לראותו, ואם ימאן שיוליכו אותו לערכאות של הממשלה, וכאשר ראה ששמו אותו במצור ובמצוק נשבע להשיב הכתב לאחר זמן, כי לא היה בידו, והיה בידי ניסו אברהם מדינה שהעתיק מושבו לקושטנדינא, וכאשר כתב אליו לשלוח לו הכתב, השיב אליו דבר שנאבד, והבית דין נוכחו והכירו אונסו, ונתנו שטר בידו להצטדק לפני הממונים החדשים המערערים (שם, חשן משפט ס' כ"ד). קרוב לעת ההיא היה מקרה ביהודי אחד שמכר שני צמידים של זהב ליהודי חברו, אחר ששנה חדשים נשבר האחד וכאשר הוליכו לצורף לתקנו נמצא שהיה מנחשת וכסף מעורב ומצופה בזהב, על כן הקריב את משפטו לפני הבית דין בשלוניק, אשר הורה שחיב המוכר להשיב לו את כספו בהיות „אונאה ומקח טעות" (שם, שם ס' ס"ב).

בעיר הקרובה מונאשטיר (בעת ביטולה), היתה עדה קטנה, ובראשה עמדו חכמים בעלי ידיעות מצומצמות, ר' יוסף בכר משה, ר' משה קמחי ור' יוסף קאסוטו, בשנת תס"א היה מקרה בסוחר אחד שלמה קאסוטו קרובו של הרב הקודם ר' יוסף קאסוטו, שהלך בסחורה ליריד אסטרוגה, ולא נודעו עקבותיו עוד, ועל ידי נוצרי אחד נגלה הדבר שהגיד איך ההורג היה בביתו והתהלל שהוא הרגו נפש, וישלל אותו עשרה אדרות שער, ועדות זה הועד לפני הבית דין אשר ערך השאלה לשלוניק, ר' שלמה אמארילייו הורה שאשתו של הנהרג שלמה קאסוטו המכונה קוקושקה (תרנגולת), כפי הולאכים תושבי הכפרים ההם, מותרת להנשא (כרם שלמה, אה"ע ס' ט').

עוד שאלו הרבנים לר' שמואל יצחק, אם ראוי לכתוב בגטין שם הנהר קארהסו העובר במרחק שתי שעות מן העיר, והיו סומכים על מה שהורה הרב הזקן ר' משה מאלייא, שהיה בעתו במרוצת מכתבים עם ר' חיים שבתי אשר הוקירו, ר' שמואל יצחק הורה שאי אפשר שדבר כזה יצא מפי רב גדול כמותו, והורה שאין לכתוב שם הנהר הרחוק כל כך, כדי שלש עשרה אלף ושלש מאות ושלשים ושתים אמות מן העיר, ואינו נראה כלל מן העיר, וכן

וכן מן הראוי לכתוב שם העיר מונאשטיריו בשני יודין (נאמן שמואל, ס׳ פ״ט).

בחוף הים האדריאטי אוילונה, היתה עדה יהודית חשובה בפרק ההוא, רוב היהודים היו משארית התושבים הקדמונים מבני פוליא, ומנהגיהם היותר פשוטים היו על פי האיטליאנים, כן נראה שמות המשפחות מתושבי העיר בעת ההיא, גראציאנו, אליסאנדרי (Alessandri), ושמות נשים רישינה (Regina), וביאנקה (Bianca), בין הגבירים ועשירי העיר היה ר׳ אברהם גראציאנו שעזב הון רב, ובין הרבנים וראשי הקהל בשנת ת״ן היו ר׳ בנימן די מדינה, ר׳ משה ן׳ ויניסתי, ר׳ יעקב ן׳ ויניסתי, ור׳ אברהם ליאון. בשנת תס״ה עבר על פני העיר הזאת השליח הקבצן הירושלמי ר׳ יוסף הכהן אשכנזי, ויעשה איזה סדרים בעיר[246]. בחדש ניסן תנ״א בעוד שהוויזיר הגדול קיופרולי צר על בלונראדו ויכבוש אותה ויגרש את האשכנזים משם, הויניצים השתמשו בשעת הדחק ההיא להתורכים שנאלצו לאסוף כל חיילותיהם לנקודה אחת, ויצורו על העיר אוילונה מצד הים ויכבשו אותה[247]. היהודים האמללים בכלל מלחמות הנוצרים והמחמדנים היו לשלל למנצחים, ובן הדור ההוא ועד ראיה כתב: „עיר אוילונה באו ספינות היון (הנוצרים) ויקיפו אותה והרסו את חומותיה ושרפו העיר ולכדוה, ומקדמת דנא... היהודים ברחו ובאו בעיר ארנאוט־בלונראדו וישבו בה כמו שלשה חדשים"[248], אמנם איזה יהודים נשארו בעיר כאשר כבשו אותה, ויאסרו אותם ויוליכום לאיטליא, וביניהם היה נחמיה חייא חיון הנוכל הידוע[249], שנשבה ונפדה בליוורנו, עברו איזה חדשים והתורכים אחרי שכבשו כל הסרביה והבושנה, ערכו המלחמה עם הויניצים ויגרשו אותם מאוילונה והאלבניה, ויתפשו שלשת אלפים ושבע מאות שבוים ויתיזו את ראשיהם[250]. נראה הדבר שאז שבו היהודים לאוילונה, אך קצתם נפזרו בערים אחרות וקצתם שהיו שבוים באיטליא לא הוסיפו לשוב לעירם, באופן שמן היום ההוא העדה הגדולה בעיר הזאת, היתה דלה וקטנה, בשנת תע״נ בערך היה מקרה שיהודי אחד מת במגפה, ולרגלי מחלוקת שנפלה בדבר הירושה הביאו הענין לפני הפחה, ובראותו ההון העצום, גזל חלק גדול לעצמו, וכן עשו איזה מן היורשים שכל אחד תפש לעצמו, וכאשר נשאר רק מועט מן המועט הקריבו את משפטם לפני הבית דין בקושטנדינא[251].

בעיר האלבאנית ארנאוט־בלגראד הנקראת היום בראט בשלשה ימים רחוק מאוילונה, נמלטו התורכים והיהודים תושבי אוילונה, וישבו עם אחיהם וישלחו שם ידיהם במסחר, כמעט עברו שלשה חדשים מיום בואם העירה (אב תנ״א), והנה פרצו מחלות נוראות בעם ובאנשי הצבא, אז התועדו זקני העיר התורכים ויגזרו לאסוף סך כסף לעזור להולים, ויקראו ליהודים יחידי ק״ק בלונראדו (בראט), ויחידי ק״ק אוילונה, ויאמרו להם לכו והביאו סך כך מעות ותנותו לפחה, מיד נתקבצו היהודים ויחלקו המס בין שלשה הקהלות

השנים

246) פרח מטה אהרן, ח״ב ס׳ מ״ה,

247) Turquie דף 302

248) פרח מטה אהרן, ח״ב ס׳ נ״ב

249) חצר צבי עמוד ל״א

250) Turquie דף 320

251) כהונת עולם דף ע״ו

השנים שבעיר והאחד מאוילונה, עברו איזה ימים וישיל הפחה חליל, שיהיר־עסקירי (שר חיילות של העיר) מס שני, ויחידי ביראט צעקו באזניו למה יכביד ידו עליהם? והוא השיב להם הנה עמכם יחידי אוילונה תחלקו המס ביניכם, וכאשר דרשו מהם לפרוע עמהם, הלכו לפני הביילר־ביי (שר השרים), ויתאוננו באזניו כי הנם נידדים ופליטי חרב האויב שנמלטו בעור שניהם, ויכמרו רחמיו עליהם ויתן בידם ביורדי (כתב פקודה), לפטור אותם מן המס הזה, ותושבי העיר הקריבו משפטם לפני כסא הרבנים בשלוניק, והם הורו שהדין עם יחידי אוילנה[252].

כין הנמלטים לביראט או ארנאוט־בלגראד, או כאשר נקראה יותר פשוט בפי הספרדים בלוגראדו, (שאין לערב עם העיר הבירה בסרביה בשם הזה), היה איש אחד עשיר ושמו שמואל די קאלו והוא נפטר במגפה אשר שררה בעיר, בעזבו ארבעה בנים השנים גדולים והשנים קטנים, לגדולים נתן חלקם בהיותו בחיים, ולקטנים עזב יתר עזבונו ביד דודיהם; ובעבור איזה זמן והבן האחד מן היתומים הקטנים האלה הגיע לפרקו, בית דין של בלוגראדו (ביראט), חלקו העזבון ונתנו לו חלקו, וחלק אחיו הצעיר נשאר ביד דודו. אחרי כן, העתיקו מושבם לאוילונה, ובית דין של העיר הזאת מינו את האח הגדול ואת הדוד משה אשכנזי לאפטרופסים וקצבו לדוד הזה ט״ו גרוש לשנה בשכר טרחו, והריוח שיהיה יתן ליתום, והאיש הזה בכח ההרשאה הלך ופשט את ידו ואסף וכנס וקבץ על יד כל דבר הנקרא נכסים, וכסף ושוה כסף, ולא הראה חשבון לפרנסי העיר, ולא גלה אזנם כמה כסף אסף, כדי לכתוב שטר או לרשום, והפרנסים התרשלו בדבר בחשבם שיש לו אח גדול, ובלי תפונה שישתדל להנאת היתום, אך פתאום מת האח הגדול, ואז קמו קרוביהם ויאיצו בפרנסים לדרוש חשבון מן האפטרופוס ולא נתרצה לזה.

בשנת התנ״ט הגיע היתום לבר מצוה, ואז האיצו הפרנסים באיש משה אשכנזי למסור כל הנכסים בידם, והוא השיב להם שלא יתערבו בעניניו, וכי יש לו רשות לעכב הנכסים עד שיגדל היתום ויהיה בקי בטיב משא ומתן, וכראות הבית דין שהוא ממאן לשמוע בקולם, ערכו השאלה לרבני שלוניק איך להתנהג על פי שורת הדין, ותשובת ר׳ שמואל יצחק היתה: הנני גוזר עליכם עדה קדושה, שתכופו באגמון ראשו של האפטרופוס הזה, שיתן חשבון מכל מה שנכנס, ובכל מה שהרויח מאז ועד עתה... ועל קדקדו חמסו ירד, והרשות נתונה לכל אנשי העיר להביא אותו בערכאות... זהו מה ששורת הדין נותן על משה אפטרופוס הנזכר, אשר תופס ממון יתומים, וכל העם ישמעון ויראון ולא ישלחו בעולתה ידיהם (נאמן שמואל, ס׳ קט״ו).

בפרטי העדה בקאשטוריא בא הענין ששני אחים מבבלוגראדו (ביראט), הנבירים אברהם ושמואל אלבלאג הלכו לקאשטוריא, לדור עם נשיהם לרשת ירושת חמיהם העשיר ר׳ בנבנשתי בכר יעקב, בתים וכרמים ושדות וכסף וזהב, ואז הפצירו בהם יחידי הקהל שישבו בעירם, אחר איזה זמן בראותם ששמו עליהם מסים כבדים מנשוא, והנה שלחו מהם (קאשטוריא) פה

252) פרח משה אהרן, ח״ב ס׳ נ״ב

פה העירה בלוגראדו הנזכרת, תופס שטר מהחיוב ומהקנס ולוסר לנו לא תקבלו אותם, וזה לשון כתבם: אחינו אנשי ק״ק בלוגראדו יע״א, אותותינו מודיעים מה ששמענו באזנינו וגם ראינו בעינינו את המעשה אשר רוצים לעשות האחים אברהם אלבלאג ושמואל יצ״ו, שכונתם ורצונם לעקור דירתם מקרב מחנינו ולחזור אל ארץ מולדתם היא מחניכם קדוש, ולא נעלם מעיני מעכ״ת כי מעולם לא עלה על לבנו שהאנשים האלה יתישבו בקרב מחנינו, ולא שלחנו בעדם שיבואו, כי בחפצם ורצונם הגמור באו בעירנו, לרשת בתים ושדות וכרמים וכסף וזהב מאת חמיהם הנגיד ומעולה כמה״ר בנבנשתי בכר יעקב נ״ע, ועשו האחים הנזכרים לעיל תנאים גמורים וחזקים הרבה, שלא יורשו לעקור דירתם מכאן, ללכת לגור בארץ אחרת... ועתה אחלינו יכינו נגד מע״כת שלא תחפצו בהם, הרחיקו מן הכיעור, ומן הדומה לו, ועליכם לתת להם עצה הוגנת שישבו בשלום בעירנו זאת, עם נשיהם ויחזרו לתנאם הראשון, ואל ישובו לכסלה, ואם לא ישמעו וימרו את פיכם ואת פינו, מרה תהיה להם באחרונה" (נאמן שמואל, ס׳ ג׳), מהמשך הענין נדע שהאחים האלה נשארו בקאשטוריא ברצונם הטוב ואולי על ידי השפעת נשיהם וקרוביהן.

עברו איזה שנים ויעיבו תשאלה מבלונגראדו (ביראט) לרבני שלוניק: „עיר קטנה ואנשים בה מעט, שהתישבה מקרוב ואין להם מס קבוע, ויש הסכמה בעיר שכל הבא לגור ולהסתחר שם, ויושב בחנות למכור על יד, ויושב בה שנים עשר חדש, שיתן ויפרע מסים וצדקות לפי ערך הממון שנושא ונותן בתוך העיר לאחר שנים עשר חדש, ויש ארבע שנים שנעשת ההסכמה"! (אם כן בשנת תל״ו, בהיות השאלה משנת ת״מ בערך), וגם קודם ההסכמה מיום שנתישבה, היה המנהג גם כן לפרוע בגד בתישב, הן עתה קמו קצת אנשי העיר מהאורחים ואומרים, דכיון שהם פירעים מס במקום שיצאו משם, מחמת כי שם עיקר דירתם, אינם חייבים לפרוע כלום בעיר הזאת, ואנשי המקום טוענים שחייבים הם לשאת עול המס עמהם, מפני שלשה טעמים א) דפסיקי לחיותיהו; ב) שמנהג העיר הוקבע מקדם וכאשר התישבו שם כבר קבלו עליהם תנאי המקום במוקדם, ג) שכאשר מתרבים הסוחרים היהודים, שר העיר נותן עיני בממונם, ומטיל על העדה היהודית הוצאות תמידין ומוספין תוספת מרובה; רב העדה ר׳ מנחם רוסו הורה שחייבים הם לפרוע במדה של התושבים, אך רבני שלוניק הורו שהמנהג פשוט בקושטנדינא, שלוניק, ואדריאנופולי שאין תובעים שום מס כמי ששרוי בלא אשה בלא בנים וכלי בני ביתו, אך אם באמת עיני עם הארץ והאומות בעבור החיצונים הבאים לדור שם, ובעבור זה נגרר עליהם העלילות של הוספת המס, אז מחויבים החיצונים לשלם בעול אנשי העיר (כרם שלמה, חשן משפט סימן פ״ג).

בשותים ימים אחרי כן, התושבים סוחרי העיר ערערו על שני יהודים סוחרים שבאו מן החוץ, ויהיו זה כמה שנים באזג׳ארה (חנות בשוק העיר), ומוכרים על יד, בינתים הסכימו שלא יבא עוד יהודי מעיר אחרת בגבולם, להסתחר ולמכור על יד כמו שהיו עושים עד עתה, וטעמא דאמרי משום דפסקי לחיותיהו, והסוחרים
האלה

האלה טוענים כי בלאו הכי פסקי אחרים לחיותיהו, שאר אנשים מדנים סוחרים ישמעאלים ונוצרים, וראיה לדבר כי אך יצא יצאו מאותה האונג'ארה שהיו יושבים בה לא הרחיקו, עד שנכנס נוצרי תחתם ומוכר גם הוא על יד, ואם כן מה הועילו בני העיר עם תקנתם, ועוד טוענים שאם באולי יגיע לבני העיר איזה היזק ח"ו מצד מושל העיר, שיאמר להם הן רבים עתה עם הארץ, וירצה לעמוס עוד עליהם המס ממה שהיה בתחלה, גם הם יתנו חלקם כאשר ישימו עליהם שבעת טובי העיר, על הענין הזה השיב ר' שלמה אמארילייו שהתקנה החדשה הזאת בלי יסוד ובטלה היא, והרב הכולל בשלוניק הוסיף להראות שהיא נגד חק ומשפט המלכות, כי רצון המלך יר"ה שיתישבו הסוחרים בכל מקום שירצו (שם, ס' פ"ב).

הרב או ממלא מקום רב הכולל בארנאוט־בלגראד (ביראט) בעת ההיא, התיא היה ר' מנחם רוסו שהיה גם כן באוילונה איזה זמן[253], נראה הדבר שבאשר שבו יהודי אוילונה לעירם, ולרגלי ההולאים ששרהו בעיר הזאת יהודי ביראט נפזרו לכל רוח, ועקבות העדה ההיא לא נודעו עוד.

ולעאת מערבית דרומית מביראט, היתה העיר הקדמונה יאנינה ושם היו שתי בתי כנסיות הישן והקטן, בין היהודים היו נדיבים, ונפלא לראות בעת ההיא נדבת בחור אחד דוד פנחס, אשר בעת נטיתו למות הזמין שלשה עדים ביום כ"ד אלול תמ"ט, ולפניהם עשה הצואה לתת מכספו מאתים גרוש לחברת תלמוד תורה של הק"ק הישן, ושאר הונו לתלמוד תורה הכללי (נאמן שמואל, ס' קי"ג). בשנת תנ"ד כערך היו בעיר הזאת שני רבנים ר' חיים בכמוה"ר יהודה, ור' שבתי בכמוה"ר יוסף, בין היהודים היו סוחרים וצורפים כמו כן חרשים עושים אזורי כסף שחונרים אנשי המקום הארנאוטים נשים כאנשים, האומן היותר חרוץ היה שמואל בנימן, שהיה הולך בירידים למכור סחורתו, בשנת תנ"ד התחבר אליו הסוחר דוד מיכאל, ויצאו לירוד אלאסונה ומשם נסעו לארנאוט־בלגראד, וירחיקו עד אלבאסאן לרדת אל יריד איסטרוגה, במעט יצאו מן העיר הזאת, בהיותם במלון הראשון על דרכם, התנפלו עליהם שודדים ארנאוטים ויהרגום נפש, וארנאוטי אחד שהיה מכיר אותם הודיע הדבר לשלמה בכר אנג'ילו ביאנינא, וכאשר חפץ להעיד הדבר הזה לפני הבית דין, שני הדיינים והשליח־קבצן התכרוני ר' נסים רוזיליו, שנמצא בפרק ההוא שם, אחרי שאיימו עליו והטילו חרם המור יגמור, השביעוהו בספר תורה בידו ולבוש טלית ומעוטף תפילין שיגיד האמת[254]), סדר מוזר כזה שלא עלה על לב המקובלים היותר אדוקים, וזה יראה עד כמה היו נבערים מדעת דייני יאנינא בעת ההיא, וזכרון העדות הזה הונש לפני רבני שלוניק להורות אם נשי ההרוגים האלה מותרות להנשא לטוב בעיניהן.

בשנת תע"ד היו החכמים ביאנינה ר' נחום גבריאל, ר' יוסף בנבנשתי ור' יהודה אליסף, ולפניהם הועד על הריגת החכם השלם הדיין המצוין כמה"ר שמשון גומץ־פאטו שליח ירושלם, ושלשה יהודים אחרים, המעיד לפני הבית דין היה משה שמואל שמעון, והוא ספר איך ביום הששי

י"ב

253) שם, ס' ס"ה 254) שם, ס' פ"ט

י"ב לחדש אייר שנת תע"ד היה בהנותו של גלב תוגרמי, ושם בא תוגר מתושבי פריוויזה והיו מספרים התוגרמים ביניהם בענין הריגת היהודים „במקרינורו", שהם החכם השליח ומשרתו (אבשלום), ושבתי יצחק שהביאום היהודים וקברום בארטה, ואמר התוגר מפריוויזה היהודים ההם ואוזןג xaxó pizix רוצה לומר רעים כמזל, רעה גדולה באה להם אני דברתי עם בעל הציצית קוצו יאני, וספר לי איך עשו התוגרמים ההם ליהודים ההם, נכנסו לציצית ללכת לארטה, ומיד שהלכו מעט בים, אמרו התוגרמים לבעל הציצית הזה, הציצית למקרינורו, ואחד מן היהודים ההם הריב עמהם, אין אנו הולכים למקרינורו אלא לדרכינו נלך, וכן אמר פעמים שלש והכוהו הישמעאלים עם הפיסטולו (כלי נשק רובה), ומאש הלהב מעד עצמו היהודי ונפל לים, וסולק הציצית מעט וראו אותו בים, ואמרו הישמעאלים לבעל הציצית הזה הציצית, והלכו שמה והרגו לאותו היהודי עם הפונגילא (סכין), בתוך הים, ואחר כך הוציאו את שאר היהודים במקרינורו והרגום שם, האיש הנהרג בים היה יהודה קלעי איש יאנינה. (כרם שלמה, אה"ע ס' י'), לפי עדויות אחרים בארטה נקברו שלשה ההרוגים בבית הקברות שם.

עוד היו בעת ההיא חכמים בעלי ידיעות בינוניות שהיו הדינים, והם פנחס דוד, מנחם יהודה כהן, והיים כבמה"ר יהודה שהיה רב הכולל, ולפניהם הועד על ידי סוחרים מיאנינה שהיו שבים מלאריסה, ועמהם היה אליה יעקב מעיר ארטה, וקרוב למצוכוה שהוא כפר באמצע הדרך היה קור גדול ושלג הרבה מאד, וסערה וסופה, והנה היהודי התעלף מכבד הדרך, ורעיו היהודים בראותם את עצמם בסכנה, שמו לדרך פעמיהם כדי להציל נפשם ממות, וכעבור איזה ימים באו יונים ליאנינה וספרו שראו את היהודי ההוא חי בדרך, ודרש מהם פת לאכול ונתנו לו, וכאשר עברו עוד שלשה ימים בקשו היהודים מקצת נוסעים יהודים שהיו הולכים ללאריסה שישתדלו לבקש אחריו, וימצאו גויתו בתוך השלג שהביאוהו למקום שלא היה שלג, ויחפרו שם קברו ויכוסוהו בעפר, והיה זה בשנת תמ"ח (שם, אה"ע ס' ה').

לפי תקנת העיר בשנת רצ"ט שנתחדשה בשנת שס"ה ובשנת ש"צ (סימן השמים) היו כותבים בכתובות על ענין הירושה: „ואם תפטר האשה קדם הבעל, ומניח זרע של קיימא, אז לא יירש הבעל מכל הנדונייא כלל, כי אם כל הנדונייא יירש אותה הזרע ההוא, ואם יהיה הבעל אמוד והולך בדרך ישרה, לא יורישת שום אדם לא קרוב ולא רחוק להוציאה מידו, רק כשיגדל הזרע ההוא, יתחייב הבעל להחזירה לו בשלמות, אמנם אם לא יהיה אמוד אז יכולים קרובי הזרע ההוא להוציאת מתחת ידו, ולתת אותה ביד אפוטרפוס" ויקר מקרה בשנת תכ"ה שילדה אשה אחת ילד בריא, וביום השני ללידתה מתה האם, וכעבור ארבעה שעות מת גם הילד, אז היו חלוקי דעות אם להשיב שהילד ירש את אמו, ובהיות שמת אחרי כן, יירש אביו אותו, ואם אין להשיב שהוא היה זרע של קיימא, ויקריבו המשפט לפני רבני שלוניק[255].

וחלשות

255) דבר משה, ח"א אה"ע ס' מ"ז

וחלשות התורה ביאנינא היה מורגש כל כך, עד שלא היה להם תלמוד תורה הגון, ורוב תושבי העיר היו נאלצים לשלוח בניהם לישיבות שלוניק לשמוע בלימודים, והיו עומדים שם שנים רבות, ולפי טבע הענין היו משכירים חדרים אצל תושבי שלוניק שהיו משגיחים עליהם, ואוכלים ולנים בבתיהם, והנה נתעוררה אצליהם בשנת תפ״ב השאלה שלפי מנהגם אינם אוכלים בשר בנפיחה, בעוד שבשלוניק נהגו הנפיחה, על כן דרשו מאת רבני העיר. אם יוכלו לאכול עם השלוניקים, ותהי תשובת הרבנים שמותר להם לפי שעה לאכול עם התושבים[256]), בתנאי שלא יתמידו לאכול בנפיחה כשובם לעירם, אמנם אחרי איזה שנים שאלו מיאנינא אם יש איזה צד היתר להתיר להם הנפיחה מחמת הדחק, והתירו להם[257]).

בעיר ארטה או לארטה במדינת אפירוס, רואים אנחנו שפעמים רבות היהודים בעלי זרוע, לא היו פונים בכל עת אל הרבנים להתדיין לפניהם על פי חקי ודת ישראל, בשנת תל״ת היה מעשה שהאיש אברהם שבתי שבנה בית כנגד ביתו של יהודה בן משה עוד משנת תכ״ה, ועשה שתי חלונות כנגד ביתו ולא ערער על הדבר הזה, פתאום עבר עליו רוח אחרת והביא במשפט את שכנו אברהם שבתי לפני ה„חוקימת״ (בית דין של הממשלה) ושם נתנו לו חוג׳ית או פסק להרוס את בית שכנו, וכראות האיש אברהם כי רעה נגד פניו, נאות לעשות כרצונו ולבנות הכתל מחדש בלי החלונות, ונשבע על זה, אמנם קדם המעשה מסר מודעא שעל כרחו צריך לקבל עליו ולשבוע שבועה, אך שהכל באנס גמור, אחרי כן הקריב את משפטו לפני דייני ישראל בשלוניק, ר׳ שלמה אמאריליו הורה שהצדק עם האיש אברהם שבתי (כרם שלמה, חשן משפט ס׳ ל״ד), אך הרב הכולל ר׳ אברהם בוטון הצדיק את תשכן יהודה בן משה (שם, ס׳ ל״ה), אחרי כן הריצו הענין לפני ר׳ יצחק חזן והכדיע ביניהם (ס׳ ל״ו), ובסוף הודה ר׳ אברהם די בוטון להוראת ר׳ שלמה אמאריליו וכן נעשה מעשה. בשנת ת״ם בערך היה בית דין הגון בארטה, ואז היה מקרה באיש עשיר ופריץ שמת אחיו בלי זרע, ויהפוץ ליבם את אשתו למרות שהיה נשוי אשה אחרת, אמנם כל מזימותיו היו לרשת כתובת יבמתו ולכתוב לה כתובה אחרת, אך בית דין העיר רצו לכתוב כתובתה על פי הכתובה הראשונה, ועל זה ערכו שאלתם לפני הרבנים בשלוניק, ור׳ אליהו קובו הורה שבית דין ארטה חייבים להשתמש בכל האמצעים שיחלץ ולא ייבם „באשר הוא נשוי אשה, וספק חרם ר׳ גרשון מאור הגולה רביע עליה[258]).

בשנת תע״ד היה המקרה שהזכרנו, שהשליח הירושלמי ר׳ שמשון גומיך פאטו בהיותו בסע קבצנות בתורקיה הארופית, יצא מיאנינה ללכת לארטה, ובהיות בדרך העיר זראכורי נהרג, ואז היו בארטה החכמים שנקראו לעת הצורך באותה השעה, גם הדיינים ר׳ ישראל אברהם דיקאלו, ר׳ שבתי משה, ור׳ שמואל משה, והם קבלו העדויות מלבד העדויות שנתקבלו ביאנינה על המעשה הזה, והנה האיש דניאל יוסף מאצה העיר ביום ג׳ להדש

256) שם, יו״ד ס׳ ל״ד 257) בית הור, חלק יו״ד ס׳ ה׳

258) שני מאורות הגדולים, ס׳ י״ג

לחדש איר תע"ד, איך התורקי מיקו סובאשי (שוטר) בכפר בליבה הגיד לו, כי הארבעת היהודים ההרוגים נכנסו תוך הציצית מן היוני קוצו יאני, עם תוגרמים ובעל הציצית עמהם, והעד משה שמואל בן שמעון העיד „איך בשבוע שלפני הפסח של השנה הנכחית תע"ה, באה השמועה בעיר ארטה איך הרגו ארבעה יהודים במקרינורו, שהיו באים מוראבורי וישלחו אנשים מחברת „גמילות חסדים" מארטה לקברם, וכשהלכו שם לא מצאו כי אם שלשה נויות, של החכם השלם הדיין המצוין כמה"ר שמשון נומין־פאטו ז"ל שליח עיר הקדש, ואת משרתו אבשלום ואת שבתי יצחק, הרוגים על שפת הים והביאום וקברום בארטה". עוד העיד משה שמואל בן שמעון פעם שנית, איך ביום הששי י"ב לחדש איר היה בחנות של גלב אחד ושמע על ההרגה הזאת, ועדות זה הועד לפני הבית דין ביאנינה כאשר באו הדברים שם, (כים שלמה, אה"ע ס' י'). פעולתו של השליח האמלל הזה אשר נפל בידי הורגים ושודדים באלה, והוין מארץ מולדתו ומכירתו, אשר ארבו לנפשו כאשר נודע להם שנמצא אתו כסף הנדבות שצבר בדרך מסעו לתועלת ירושלם, תבוא לפנינו בפרטים לארץ ישראל.

שנים אחדות אחרי כן, הואיל אנהנו הלשות התורה נרגשת באופן מעציב בעיר הזאת, עד שרוב התלמידים היו נאלצים ללכת שלוניקה להשתלם בלימודים, ובשנת תפ"ב שאלו את פי רבני שלוניק אם ראוי להם לאכול בשר בנפיחה במנהג שלוניק, בהתנגדות למנהגם בעירם[259]), כי לולי כבוש העיר על ידי הוויניציים בשנות תמ"ה העדה נחלשה ונתמעטה.

שכונת העיר הזאת היתה העדה הקדמונה לאריסה היא לארסו, בשנת תמ"ח הוויניציים כבשו חלק גדול ממדינת המוריאה, ורוב היהודים תושבי זייתון ופטרץ נדדו ללאריסה עד אשר גדלת העדה במאד מאד, בראש הקהל עמדו ר' יוסף הגדאלי מתושבי העיר מקדם לכן, ר' מנחם פאראג'י, ר' רפאל בכמוה"ר שמואל שאמי (מדמשק), ור' עובדיה שאקי[260]), והרב הזקן ר' יוסף פרץ מרביץ תורה ובעל ישיבה (תורת חסד, ס' קס"ט).

קרוב לימים ההם יצא הקול בעיר על יהודי אחד יהודה מוסכונה, שיצא ללכת לרגלי מסחרו בערי המוריאה ולא נודעו עקבותיו, והנה באה האשה נעמה עבילה והעידה לפני הבית דין על הרגת יהודה מוסכונה, שבא לביתה תוגר אחד ושאל לה בלשון יוני על אדות בנה אברהם היכן היה? והיא אמרה לו שהלך לאיגריפון, אחרי כן הגיד לה על האיש מוסכונה שנמצא הרוג, ועדות זה היה ביום ד' ניסן הת"ן, אחר איזה ימים בא לפני הבית דין אליה בנימן, והעיד ששמע מפי תוגרמי אחד מוראיטי, על הכרת יהודה מוסכונה שאמרו עליו שהרגוהו בדרך, כשיצא מעיר איגריבוש ללכת לעיר תיוץ (תבין), ידוע להוי לכון איך כשהייתי שם בליואדיא, הייתי יושב אני ואחיו של יהודה הנזכר ויהודים אחרים בחנותו של אברהם אלולנבי, והיה אחיו של יהודה הנזכר עצב ודאוג על אחיו, ששמע שיצא מאגריבוש לבא בטיוץ ולא בא, שאל אליו התוגר המוראיטי על מה עצוב ודאוג... השיב התוגר ואמר

259) דבר משה, ח"א יו"ד ס' ל"ד 260) סם חיי, ס' ח'

ואמר היהודי מוסכונה שהיה לבוש פאניה (מעיל) אחד שחור, וסאמארה (אדרת שער) אחת שחורה, ראיתיו הרוג בדרך שבין טויון ואיגריבוש. וכששמענו הדברים האלה יצאנו אני ויהודים אחרים עמי לחפשו בדרך ולא מצאנוהו, והיה זה ביום חול המועד של פסח שנת ת"ן (נאמן שמואל, ס' נ"ה), והדיינים מקבלי העדות היו ר' יוסף חנדלי, ר' דוד בכר אברהם הכהן ור' רפאל בכמוה"ר שמואל שאמי.

עוד היה מקרה בשני שותפים משה חזן ויצחק חבים, שלפי דבריהם מסר הראשון סך מאתים ושש עשרה גרוש למשה פיפאנו בהיותם בעיר זייתון, אחרי שמתו כל האנשים האלה, יתומי משה חזן ערערו מורשי משה פיפאנו הסך הזה, שמעולם לא באו ללאריסה בהיותו בחיים, על הענין הזה כתב „החכם השלם מופלג בחכמה וזקנה" כמוה"ר שמואל קאטאלאני מעיר זייתון, והשאלה הוצגה לפני הרב הכולל ר' יוסף קובו בשלוניק, וכמעט התחיל לענין בה נפטר לעולמו, ור' שמואל יצחק התרעם על מקבלי הזכרון עדות שלא השגיחו כראוי „ולא יעשו עוד כדבר הזה לקבל עדות על יתומים קטנים" (נאמן שמואל, ס' פ"ב).

בשנת ת"ע בערך היה מקרה מעציב בתלמיד חכם אחד, שהרג נפש אחת במקרה, וכלי צדיה „ונתנו לו חכמי העיר תשובה לעונו, ומתמיד בתשובה יום ולילה לא ישבות מלהתענות ומסגף עצמו בכל מיני עינוים וסיגופים" והאיש הזה היה מקודם מוהל, והנה קרה שנולד בן לגביר יצחק קואינקה. ולא היה בפרק ההוא מוהל בקי במלאכתו בעיר, אז שאלו את פי רבני שלוניק אם יוכל האיש הזה למול אתו, ותהי תשובת ר' משה אמארילייו שמותר לו למול כבתחלה, ואביו ר' שלמה אמארילייו תמך את דבריו, (טבת תע"ה)[261]. בשנת תפ"ב היו בראש העדה ר' משה בכ"ר מנחם אשכנזי, ר' אברהם פלוסוף, ר' וידאל בכ"ר, ור' דניאל פרחיא הכהן יליד שלוניק, בפרק ההוא עבר על פני העיר הזאת השליח הירושלמי ר' אברהם יצחקי, ויסכים על דבריהם על עסק סוחרים יהודים באגריפון ולאריסה[262].

בשנת ת"פ היה מעשה בא"ש יהודי שהשכיר בתים מנוצרי אחד, וישב שם בשנה אחת, ויעש תיקונים בביתו, ואחר עבור איזה זמן, קם יהודי אחד ויקן הבית ההיא ויגזור על היהודי השוכר לצאת משם, אז נתעוררה השאלה אם מותר ליהודי לקנות בית שיש עליה חזקת יהודי אחר, כי כדבר הזה תושבי לאריסה נגררים אחר שלוניק, והנה לפי התקנה הראשונה שנעשתה בעיר ההיא, והנוספות משנת הער"ב שהיא התקנה השניה, ובן בתקנה השלישית משנת הדש"ם הוסכם „שלא יורשה שום בר ישראל לקנות שום בית או חצר שחבירו מחזיק, אף שישלם לו דמי שיווי החזקה" ועל פי התקנה הזאת חייבו בית דין לאריסה ליהודי הקונה לבטל הקנין ולקחת כספו מיד הנוצרי בעל האחוזה[263].

בין היהודים שנדדו מפאטרץ וזייתון ללאריסה, לרגלי מלחמת הויניציים היתה גם משפחת „עמאר", ראש המשפחה הזאת יצחק בן אברהם עמאר

261) דבר משה, ח"א יו"ד ס' נ"ח 262) זרע אברהם, יו"ד ס' כ'
263) דבר משה, ח"ב ס' כ"ה

עמאר נשא אשה בשלוניק, והוא היה הולך ובא לעיר הזאת לרגלי מסחרו, בשנת תפ״ב כבואו לשלוניק נתאכסן בבית מיודעו שמואל פיפאנו, ואחרי ימים נסע ללכת ללאריסה, ובהיותו בדרך אצל הכפר רוג׳ינה, יצאו עליו לסטים וישדדו אותו, ואחרי כן הכו אותו בקנה רובה, והוא עודנו מפרפר בין חיים ומות, והנה עבר יוני אחד אצלו, ויקרא אותו היהודי ויחלה פניו להביאו לביתו ללאריסה בחצר בית המרחץ, ויתן לו עשרים זהובים שכר טרחו, אך כמעט הרכיב אותו על הסוס וימת, אז פחד היוני ההוא וישלך אותו כאם הדרך, והכפרים לקחו אותו וישלחו גויתו אל הנהל הקרוב, והענין הזה הועד לפני הבית דין בלאריסה בחדש אייר תפ״ה, וישאלו את פי רבני שלוניק אם יוכלו להתיר אשת הנהרג לבלתי תשאר עגונה[264].

בשנת תפ״ב עמד בראש העדה הרב הכולל ר׳ יצחק פראנסיס, ובחדש אדר השנה ההיא שאלו פיו על הענין הזה: הנגידים יוסף ואברהם סידיס היו סוחרים מעשירי העיר, והנה האח אברהם היה לו שפחה אחת שרצה לשחרר אותה, אמנם לא הספיקה לו השעה וימת, ולא היו לו בנים כי אם בת אחת שנשאת לגביר יצחק די מאיו, והרב היה נסתפק מה לעשות לשפחה הזאת שנפלה בירושה לבתו ואיך לשחרר אותה, וישאל את פי רבני שלוניק[265], והם השיבו שיוכלו הבת ואישה כאחת לשחרר אותה, ויתנו כידם פסק חתום מיד הרבנים ר׳ יוסף דוד, ר׳ יוסף הכהן ן׳ ארדוט, ר׳ משה אמארילייו, ור׳ חיים אברהם גאטיניו. קרוב לימים ההם בני לאריסה הנהיגו להפיר על ארבע כנפות הטליתות, התיכות בד תכלת לנוי ולתפארת, והיו עושים הורים כבד ובשלית ותוקעים שם הציציות, הרב ר׳ יצחק פראנסיס עירער על אופן המדידה לשים הציציות, והנה בשנת תפ״ח עבר על פני לאריסה השליה הקבצן ר׳ משה ששון מירושלם, והוא היה שופט דן ר׳ יצחק פראנסיס, וכן הורו רבני שלוניק[266]. בין הרבנים היה ר׳ יצחק משען שהיה מפטרין וישב אחרי כן שם. (כרם שלמה, ח״ם ל״א), בפרק ההוא רואים אנחנו שהמסחר פרח בעיר הזאת על ידי היהודים, ויש אשר שלחו ענפיהם עד האי נינרופינטי, היא אגריפון או אגריבוז כאשר היו קוראים התוגרמים. בשנת תפ״ט היו חלוקי דעות בין שותפים בלאריסה ואגריבוז וישאלו את פי רבני שלוניק להורות להם הדין והתורה[267].

בחצי התיא מוריאה כבר ראינו שהויניציים גברו חילים ויכבשו רוב הערים, בשנת תמ״ח שר החילים הויניצי מורוסיני, הכה את שרי החיל התוגרמים הליל ומוסטאפא פחה, ובעזרת אנשי הארץ המאיאניטים עלה בידו לכבוש רוב המדינה, בשנת אחרי בן נלוה אליו שר החיילים האשכנזי קוניגסמארק, ויכבשו ערי המבצר ליפאנטו, פטרץ, זייתון ויתר הערים הבצורות[268], היהודים תושבי הערים האלה נבהלו בהודע להם שהויניציים קרבים ובאים, הם זכרו התלאות שבאו עליהם בכל עת שנכבשו המקומות האלה בידי

264) שם, ח״א אהע״ז ס׳ ט׳

265) שם, ח״א יו״ד ס׳ נ״ו

266) שם, ח״א או״ח ת״ ז׳

267) שם, ח״א יו״ד ס׳ כ״ב

268) Hist. de l'Emp. Ottom. דף 337

בידי הנוצרים איביהם בנפש, על כן מהרו לצאת את העיר פטרץ הישנה (באליה־באדרה, כאשר קראו התוגרמים), ויעזבו כל הונם ורכושם ותהי להם נפשם לשלל, וכן עשו תושבי עיר זיתון, בין תושבי העיר הזאת שנדדו ללאריסה נודעים יוסף הלוי, חנן פאלירמו, ויהודה נפוסי, ובין הנודדים מפטרץ היו שבתי בן היקר ונעלה רפאל עמאר, אחיו יצחק עמאר, שמואל שאמי (מדמשק), אברהם עובדיה, ושבתי הכהן. והנה הבחור שבתי עמאר ארס בפני עדים בהיותם בפטרץ, את הנערה שמחה בת יהודה נפוכי ומיד ברחו ללאריסה, וכה ידבר בעל הזכרונות: „וזה הנדר שנדרה לו חמותו אם הבחורה... לתת למתנה לר׳ שבתי הנזכר בעת הכנסתו לחופה... מעזבון בעלה, תהלה, מעות מדודים בעין נכים דהיינו אריות (גרוש) מאה והמשים טבי ותקילי, עוד, שמושי ערסא שלשים אלפים לבנים, כסף וזהב ומלבושים עשרה אלפים לבנים, ובכלל העשרה אלפים הנ״ז נתחייבה לתת לו שלשים דראמי מזהב... וכל עריכת הכתובה דהיינו מכל שיכתב בכתובה... הכל יהיה כפי התקנות והסכמות שהיו בין הק״ק פטרץ הישנה בעת שהיו מקובצים הק״ק, דהיינו איך היו נוהגים קודם ביאת הלועזים בפטרץ. הכל כפי מנהג אנשי ק״ק פטרץ הישנה" ובשתי שנים אחרי כן, ערכו השאלה אל רבני לאריסה כי כבר התישבו היהודים בעיר הזאת ויחפוץ החתן להכניס כלתו לחופה[269].

בני פטרץ הבאים ללאריסה בהיותם במספר יב, כדברי בן הדור ההוא „בני עיר פטרץ הישנה אשר עזבו בתיהם זתיהם וכרמיהם בגזרת מלכו של עולם, שאכלו זרים יגיעם, והלכו הם ובניהם נשיהם וטפם, לגור באשר ימצאו מקום לנום שמה, בין אחיהם בית ישראל אשר בעיר לארסו יע״א, ומעת בואם שמה בני פאטראץ, לא הוסיף עליהם המלך יר״ה על משאם, אלא היו פורעים כאשר בתחלה, אך בהמשך הזמן כאשר הסיתו בני עיר לארסו את שרי הארץ, לשים עליהם כפרטות משא כבד אשר לא יוכלון שאת, ויהי כראותם הרעה אשר הגיעה עליהם מצד אחיהם, שלחו דברי תחנונים לשרי המלך יר״ה, ויצא ספיר גזרתם שלא יטילו עלהם שום מין משא מלך ושרים, זולת כרגא דמלכא יר״ה, ומאז ועד עתה בני העיר פורעים כמו שהיו פורעים התחלה בלי שום הוספה כלל, שלא הוסיפו עליהם שום דבר כבני העם המתגוררים שם, אך בני פטרץ בהיותם הולכים לחתפלל בבית הכנסת שלהם, בכל הגביות שמגבים בתוך הקהל נותנים גם הם, איש כפי מסת ידו, ואשר ידור בנדר או בנדבה... בקהל כיס אחר לכלם יחד אשר יתנו שמה צדקתם יחד עם צדקת בני העיר, ויהי היום אשר בא שמה איש משלוחי ירושלם תובב״א, ויסיתו את השליח לתבוע מהם נדבת ארץ ישראל, והאיש הלזה תבע מהם שיתנו מה שהיו נותנים בהיותם יושבים על אדמתם" ותשובת בני פטרץ היתה שאף שהם נעים ונודדים אינם פורקים עול המצוה הזאת מעליהם, אך שכספם בא כבר בקופת הקהל הכללי בלארסה, ואם לא יאותו בזה, יעשו מן היום ההוא ולהבא קופה פרטית לבני פטרץ, וכשבוא שליח פעם אחרת יתנו חלקם, על הענין הזה שאלו את פי רבני שלוניק אשר הורו שהצרק אתם (נאמן שמואל, ס׳ צ״ג).

בשנת

269) סם חיים, ס׳ ח׳

בשנת תמ"ט הפקיד השלטן את מוסטאפה־זאדי־קיופרולו פחה לויזיר הגדול, הוא עשה תקנות וסדרים חדשים בכל המדינה ויכריז בכל הארץ שיווי הזכיות לנוצרים וליהודים, ובמדינת המוריאה המאינוטים תושבי הארץ, אשר נלאו לסבול עול הויניצים והשתדלותם להסב לבם לדת הקתולית, התעוררו מתרדמתם לקול קריאת הויזיר החדש ועושי דברו. ויטסרו אחת לאחת רוב הערים בידי התוגרמים[270]). העיר הבצורה והוף הים פטרץ נפלו בידי התוגרמים באחרונה בשנת תע"ה, ובעל הזכרונות כתב: שכבר נודע היות אמת שעיר פטרץ הישנה נהית (נהיתה) ביד היון (ביחד עם הויניצים) שלשים שנה (משנת תמ"ה עד שנת תע"ה), והבתים שהיו מהיהודים אנשי בריתנו, מהם נחרבו ונבנו בזמן היון, ומהם נעשו ערו ערו עד היסוד, ועשו מהם כרמים וזתים, ויהי מקץ שלשים שנה, ערך מלחמה וקרב המלך יר"ה, על אויביו התגבר, וכבש את כל הערים האלה ובכללם עיר פטרץ הישנה, ובהוא קרי בחיל שכל איש ואשה זקן ובחור ילכו למקומותם בחצריהם ובטירותם, אך בזאת התנאי שהבית שנבנה מחדש בזמן היון ימכרו אותו, והכסף יובא אל גנזי המלך יר"ה, הן שיהיו הבתים מהיהודים, והן שיהיו מהישמעאלים, אמנם אשר לא נבנה מחדש, שהוא כמות שהיה תחת ממשלת אדונינו המלך יר"ה, משנים קדמוניות, אותו יתנו וישובו איש אל אחוזתו, הן הישמעאלים והן היהודים (כרם שלמה, חשן משפט ס' ל"א).

השאלה הזאת הציע ר' משה משען, שהיה מפליטי פטרץ ונמצא בלאריסה, לר' משה אמארילייו בשלוניק. ובעת ההיא שבו תושבי פטרץ לעירם וייסדו העדה, ורק בית הכנסת אחד בנו במקום ארבעה הישנים. בשנת ת"פ עמדו בראש העדה החדשה הקטנה הזאת, ר' יוסף הלוי שהיה מקדם תושב זיתון שנחרבה, ר' אליהו חאתים, ור' מיכאל בראיו, ולפניהם הועד על ענין האיש אברהם עייד מעיר לאריסה, שנפל שבוי בידי הויניצים במלחמת המוריאה ונמכר לעבד באי מאלטה[271]).

בעיר הקרובה ליפאנטו העומדת בקצה לשון הים הליפאנטי, גורל התושבים והיהודים היה כמו בפטרץ, העיר הזאת נפלה בשנת תמ"ח בידי הויניצים, היהודים והתוגרמים ברחו בכל אשר מצאו עד אשר שבה העיר לתוגרמים בשנת תס"ב, ואז שבו היהודים וייסדו העדה ויבנו בית הכנסת, וכן הדור ההוא כתב: „ויהי אחרי כן והזרו התוגרמים ולקחו העיר מיד הלועזים, ויצא דימוס מלפני השלטון שכל איש שהיה לו שם בית בעיר ההיא, הקרקע יהיה שלו והבנין יהיה מהשלטון, וכל איש אשר ירצה לקחת את ביתו שיפרע דמי הבנין לשלטון, והביאו בנאים שיעריכו דמי הבנין מכל בית ובית" והנה היה מקרה בליפאנטו, שיהודי אחד היתה ביתו ממושכנה לואקוף (הקדש) של התוגרמים, ולא השיגה ידו לפדותו ונשאר להתוגרמים בעלי הואקוף, וימכרוהו ליהודי אחד ברשיון בעל האחוזה, ונתנו לו הוג'ט (שטר אחוזה) לפני השופט התוגרמי, אחרי כן כבשו הויניצים העיר וכאשר גברה יד התורקים ויכבשו עוד הפעם העיר, ואז הוציא השלטון החק הידוע שרק הקרקע לבעלים והבנין הוא קנין המלכות, ובעלי

270) Hist. de l'Emp. Ottom. דף 340
271) דבר משה, ח"א אה"ע ס' ט'

ובעלי האחוזות חייבים לקנותם מאת השלטון, אז הוכרח היהודי הקונה הבית הזה לקנותו פעם שנית מאת שלטון העיר, ונתנו בידו שנית חוג׳יט (שטר אחוזה). אחרי איזה שנים ובעל הבית הראשון מת, ואז ערערו היורשים על הבית הזה, באמרם שהם היורשים ואינם יודעים מכל המעשה, ויקריבו את משפטם לפני הבית דין בשלוניק, והוראת ר׳ שלמה אמארילייו היתה שאם באמת האיש הזה קנה הבית פעמים, בכל זאת בעל הבית הראשון ויורשיו לא אבדו זכות החזקה, ועל כן ישומו כמה שוה החזקה, ויפרע בעל הבית ליורשים (כרם שלמה, חשן משפט סי׳ כ״ט). בשנת תס״ה היו שני יהודים שותפים הסוכנים ושלחנים, כאשר היו כבר קודם המלחמה בבית מושל העיר הנקרא „אייאש־באשי", והיו מלוים מעות לכל השרים, אך פעם אחת קרה שאבדו בענין רע כספם, שהלוו לשר אחד הכך אלף ומאתים נסים (גרוש), שהיה הון עצום בפרק ההוא, והנה בשנת תפ״א יהודי אחד מבני העיר על ידי שוחדיות דחק רגל השלחנים האלה, ויכנס במקומם להיות שלחני בשער שר העיר, אז הקריבו משפטם השלחנים הראשונים לפני הרבנים בשלוניק, וגזרת ר׳ משה אמארילייו היתה שעל פי שורת הדין חייב השלחני החדש להפטר ממשמרתו, ולעזוב מקומו לשלחנים הראשונים כי להם החזקה; ועוד יותר מזה, שלפי הנודע בברור, אבדו סך כסף אצל המושל האחרון בעיר בעת המלחמה, כאשר פרצו הויניצים בעיר לפתע פתאום[272]. כגורל שתי הערים האלה היה גם גודל היהודים בעיר טיוץ (Thebes) זייתון וליואדיא[273], וכן קורון שהיה שם ישוב יהודי, והרב האחרון היה ר׳ חיים משה הלוי (תורת חסד, ס׳ ס״ג) ולא נחדש עוד שם הישוב היהודי אחרי ששבה המוריאה לממשלת העשמאנים.

ובאי הקרוב למוריאה הנקרא איגריפון ותורגמית איגריבוז, היתה עדה גדולה וחשובה משכבר הימים, בשנת תמ״ד קרה מקרה שהמשנה מושאיף־פחה שהיה בפטרץ, תפס את יהודי העיר הזאת ולקח מידם כחזקת היד המנחית שקוראים בלשונם „אישפינג׳יש" משלשת שנים, ולפי דבריו כלל גם את יהודי איגריפון, „כי כן כתוב בפנקס המלך שארבעה הגלילות או „סאנג׳אק" של פטרץ, ליפאנטו, טיוץ, ואיגריפון, נכללים כאחת, וכאותו הפרק שלחו מפטרץ כתב לקיק איגריפון באמרם שפרעו גם בעדם חמס הזה, ושיתנו להם חלקם הנוגע להם, ואז זקני העיר האמינו לדבריהם, ושלחו להם המנחת משלש שנים על נפשם ועל יהודתם, כפי אשר היו נותנים מידי שנה בשנה, והם לא נתרצו באותם המעות ששלחו אלא היו מבקשים כפלים, ונשארו המעות ביד השליח, ובין זה לזה שמעו מאחורי הפרגוד שלא היה ממשות ברבריהם, שכלם עלילות דברים שרצה לאונהם השיר־עסקירי (שר החיילות), שלחו ידם ולקחו המעות מהשליח אחור", ובשנה השנית הגיע גזבר לדבר לגבות המנחות ויפרעו לו באיגריפון[274].

בשנת תמ״ז אחרי שכבשו הויניצים עיר טיוה (תבץ), באו גם על האי גינרופינטי (איגריפון) לפתע פתאום, ויכבשו גם האי הזה, והיהודים שישבו

272) שם, ח״א ס׳ כ״ו 273) פרח מטה אהרן, ח״ב ס׳ ס׳ ונסם חיי, ס׳ ח׳
274) פרח מטה אהרן, ח״ב פ״ז

שישבו שם נכרתו כלה, וכדברי בן הדור ההוא: „בעונות הרבים בא האויב על העיר והחריבה, ובעוה"ר מכל כך בעלי בתים שהיו לא נשארו אפילו השליש, שמהם נשרפו, ומהם נהרגו, ומהם נפטרו, ומהם ברחו למרחקים"[275]. וכאשר גברה יד התוגרמים כשנתים ימים אחרי כן, ערכו מלחמה עם הויניצים ויכבשו העיר, ואז שבו היהודים במספר מצומצם לשבת בעיר הזאת, ואחדים שבהם היו הולכים לרגלי מסחרים עד לאריסה. בשנת תנ"א באו שם שלשה סוחרים אמידים בנכסים, והם, אברהם ב"ר שלמה אלהדב, אברהם ב"ר יוסף אלהדב, ורבא צבי, ויתפסו בם יהודי ק"ק פטרץ שהיו בפרק ההוא בלאריסה, כי עירם עוד טרם נכבשה בידי התוגרמים, ויתדיינו בפני החכם דוד אשכנזי על ענין המנחות ששלמו לפי דבריהם בעד יהידי איגריפון, והחכם הזה בלי הקירה ודרשה כראוי, גזר על שלשה הסוחרים האלה לשלם חמשה ושבעים גרים בעד חלקם, ויהיו נאלצים לתת במזומנים חמשה ועשרים גרים ושטר חוב על הנותר, אז אנשי איגריפון הקריבו משפטם לפני ר' אהרן פרחיה הכהן בשלוניק, והשליה הקבצן מחברון ר' נסים רוזיליז שעבר על פני לאריסה בשנת תנ"ד, ושניהם גזרו שאין הצדק ליהודי פטרץ היושבים בלאריסה לגבות החוב הזה.

בשנת ת"ן כבר נתחדש הישוב היהודי בגלילות האלה, ולפי העדויות בבית דין בלאריסה, היה יהודי אחד ושמו יהודה מוסקונה שהיה הולך ושב מאיגריפון לערים הקרובות, ולפי עדות יהודי אחר אליה בנימן נהרג בדרך, וכה דבריו: „בשהייתי שם בליואדיא, הייתי יושב אני ואחיו של יהודה הנזכר ויהודים אחרים, בחנות של אברהם אלואלאנסי, והיה אחיו של יהודה הנז' עצב ודואג על אחיו ששמע עליו שיצא מאגריבוץ לבא בטיוץ ולא בא", ושם נמצא תוגרמי אחד ויגד להם שהוא ראהו הרוג באמצע הדרך, והיהודים אשר היו שם, יצאו לבקשו בכל הדרך ולא מצאוהו[276]. כשלשים שנה אחרי כן יואים אנחנו המשך הישוב הישראלי בערים האלה, בשנת תפ"ב התחברו שלשה יהודים והם משה טריויש, אהרן רוסו, ושלמה אלחדיב, לעשות מסחרם בלאריסה ואיגריפון, ובהיות כי לא היה בידם די כסף נמצא תוגרמי אחד שהלוה להם בתורת חן והסר כך מאה ושמונים וששה זהובים ויניציאנים, ויתנו לתוגרמי הזה הנקרא האג'י־עאבדי שטר חוב לשנה אחת, אמנם אחרי כן עברו דברי ריבות בין שלשה השותפים האלה, וחבר אחד שהיה להם בלאריסה, ויגישו את תעצמותיהם לפני רבני אזמיר ושלוניק, גם השליה הירושלמי ר' אברהם יצחקי בהיותו על מסע קבצנות נשאל על הענין הזה[277]. ממוני העיר אגריפון היו בעת ההיא (תפ"ב־תפ"ה) אברהם מנוני וחיים שאבה, ולפי הנראה מן העדויות בפרק ההוא, השפה השגורה בין היהודים היתה היונית בכל ערי תמוריאה.

בחלק האנאטוליא, באסיא הצעירה העיר הראשית היתה ברושא, בראש הקהל עמד ר' רפאל שמואל הניז עוד משנת תל"ב[278], בשנת ת"פ בערך

275) שם, שם 276) פרה מטה אהרן, ח"ב ס' ס' וסם חיי, ס' ח'
277) זרע אברהם, יו"ד ס' ב' ודבר משה, ח"א יו"ד ל"ה 278) בעי חיי, ח"מ ס' ע"ב

בערך היה בראש העדה הכם זקן ונכבד ושמו משה, (את שם משפחתו לא העלן בעלי הזכרונות). גם היה שם השוחט הראשי ר׳ יוסף ן׳ ששון, שלפי דברי אחרים היה מקניט את הרב הזקן, ובכן במעמד ששה טובי העיר (כי השביעי לא בא לאסיפה), קצפו עליו וישבעו להעבירו ממשמרתו[279]. אכנם רוב יהידי העיר לא אבו לחתום על ההסכמה ההיא, נוסף לזה שהאחד משבעת טובי העיר לא היה באסיפה, באופן שלא היסכמה בכל הדעות, גם השוחט השני שהיה בעיר לא היה בקי במלאכתו כאשר העידו רבני קושטנדינא, ולא נמצא שוחט אחר שירצה ללכת לברושא, על כן שאלו את פי ר׳ חיים קמחי בקושטנדינא, והוא ציוה על ר׳ משה כהן לעיין בענין הזה, ויהיו דבריו שאין כח בהסכמה, ושני רבני עיר הבירה ר׳ יהודה רוזאניס ור׳ שמואל תלוי תמכו את דבריו.

בעיר הקרובה אנגורה היהודים היו עוסקים במסחר, והיו ביניהם סוכנים מובהקים בקנין וממכר כל הסחורות, לכן היו יהודים מערים אחרות שהיו מפקידים בידיהם כסף לקנות להם משי וצמר ולשלחם להם, בשנת תל״ב פרצה המגפה בעיר, וכל התושבים נאלצו לברוח לערים אחרות ולכפרים עד עבור זעם[280]. בשנת תנ״ט מתה בשלוניק האשה שמחה אלמנת מנחם אקוני שהיה תושב אנגורה משכבר הימים, ועשתה צואתה בפני עדים בעזבה כל הונה ואחוזותיה לקרוביה, ובית דין של אנגורה ערערו שהיו יורשים אחרים בעיר, ושהצואה לא נעשתה כראוי על פי הדין, ועל כן דרשו לבטלה, ואחרי משא ומתן בדבר, הבית דין השלוניקי הודה לדברי הבית דין חברו באנגורה[281].

במרחק מעט מאנגורה היו שתי ערים קרובות אמאציא היא מאסייא וטוקאת, בעיר הראשונה היה מעט ישוב יהודי, ובראש העדה עמד ר׳ אברהם הכהן מעיר אזמיר, ור׳ חיים בנבנשתי היה חולק לו כבוד במכתביו „זה סני ועוקר הרים אחד היה אברהם ירא את ה׳ וסר מרע... החכמה והמדע נתונים לו, ויהי לשר״ שם קרה מקרה באיש מנכבדי הקהל חשוך בנים שחפץ לקחת אשה אחרת על אשתו, רב העיר גזר שלא יוכל לישא אחרת למרות שחרם ר׳ גרשון מאור הגולה לא נתקבל אצל הספרדים, והרב הירושלמי ר׳ יהונתן גאלאנטי תמך את דבריו[282]. ובטוקאת עמדו בראש העדה רבנים חשובים, ועל ראשם היה ר׳ יעקב ערב ור׳ יוסף כארקי[283].

המרכז הישראלי היותר גדול בתוגרמה האסיאתית בפרק ההוא, היה באזמיר, העדה הזאת שלא נפלה במאומה מאחיותיה הגדולות קושטנדינא ושלוניק, הגיעה למדרגת התפתחות שהוכן לה, מקרבה יצאו רבנים אנשי שם שהאירו עיני הגולה, והספרות העברית כוננה שם ביתה, ותצטין בהתמדותה גם בפרק הירידה ליהודי ארצות הקדם, במדה יותר נפרזה משלוניק וקושטנדינא. לדבר הזה יש פתרון בטבע הענינים, כי מסחר העמים הגיע למדרגה גבוהה כזאת, שכמעט אניות כל הלאומים הביאו סחורותיהם לחוף הזה, ויוציאו חוץ למדינה סחורות אזמיר, גם הדרכים והמסילות עד לב אסיא התיכונה הגיעו לתיקון ידוע, עד

279) כהונת עולם, ב׳ ס׳ כ״ד
280) בעי חיי, ח״ב ח״מ ס׳ פ״ה
281) פרח מטה אהרן, ח״א ס׳ נ״א
282) בעי חיי, ח״ב אה״ע ס׳ א׳
283) כהונת עולם, ס׳ ס״א

עד שיום יום נראו ארוחות סוחרים מביאים בחורותיהם אזמירה, מה שלא היה כן בדורות הראשונים, והיהודים שהיו בתחלת התפתחות העיר רק כרכורים וסוכנים, עשו עושר ורבים מהם היו לבעלי נכסים והון עצום, על כן נהרו בכל עת לאזמיר היהודים מכל ערי הסביבות, וגם מן הערים הרחוקות, ויתישבו בעיר הזאת לרגלי מסחרם.

בשנת ת״ל העשיר והחכם נסים אמאטו, מצא און להתקשר עם שאר השלחנים היהודים, להתחרות בשלחנים הארמנים ובראשם העשיר גאספאר, על ענין שטרי חלופים עם העיר ליוורנו, ויוציאו „פיטווה״ (גזרה) מהמופטי (דיין), „שאף שהדין להחזיר הקאמביוש (שטרי חלופין) משום רבית, אין לו (לארמני גאספאר), שום תביעה עם הסוחרים שיושבים פה, שהם שלוחים של בעלי הממון, אלא עם בעלי הממון היושבים בליוורנו״, ועל זה הסכימו הסוחרים היהודים החתומים בכתב הקשה, לשלוח לאנדרינופלא קצת מהם לאשר ולקיים הפיטווה מצד השרים היושבים ראשונה במלכות, כי בעת ההיא השלטן והצר המלכות הועתקו לאנדרינופלא לפי שעה, כאשר כבר ראינו; ובין כך ובין כך הסוחר גאספאר ואחוזת מרעיו בראותו כי רעה נגד פניו, התחכם ויתבע את אחד השלחנים היהודים לדין, והעמיד עדי שקר שהעידו איך הוא הודה בפניהם שהוא חבר עם השלחני בליוורנו, ובכן היהודים התפשרו עם הארמנים ונתפרדו חכתות המצרות אשה לאחותה[284]). המקרה הזה לבדו יראה, כי בעת ההיא היהודים באזמיר שהרו כבר על שוק העיר הזאת, ובידם החזיקו רוב המסחר. לפי טבע הענין היו גם אי סדרים בתוך העדה הגדולה הזאת[285]), הפריצים ובעלי הזרוע הרימו ראש, ולפעמים היו גם עשירים פריצים שהחזיקו כידיהם. ובן הדור ההוא מתאונן שהיו חכמים שהטו המשפט לפי רוחם ולפי אנשי בריתם, וכה דבריו: משרבו זחוחי הלב להתכסות עצמם בטלית של תלמידי חכמים, לומר מי כמוני מורי הוראות, בטלה זיו ההוראה, מי שמע כזאת? מי ראה כאלה? לתיותם מעורכי הדינים לאגמורי טעותא לאינשי, בטענות שאין להן שחר דאפילו הרדקי דבי רב לא ישעו בהן[286]).

אז התאמצו אוהבי הסדרים וההנהגה הנכונה להתיעץ ולתקן המעוות, ויקימו על העדה מבין הגבירים שדבריהם נשמעים באזני המון העם, ואצל הסובאשי (שוטר), והמופטי (שופט), „ממוני קנסות״, שמעשיהם יהיו לעזר לחכמים ששפטו בין איש ובין רעהו, להעמיד המשפט ולקנוס העוברים על דברי התורה והוראת הדיינים[287]). בראש הקהל עמדו שבעה ממונים או טובי העיר, וזה היה דרך המנוי ההוא, מכל קהל וקהל היו בוחרים איזה אנשים הראוים להמנות, אחרי כן היו מתאספים במקום אחד, ומטילים גורלות, והברורים שנפל עליהם הגורל היו חייבים לקבל עליהם המשרה הזאת לזמן שלש שנים[288]), הממונים האלה היו משגיחים על עניני הקהלות, והיו קיצבים המס השנתי או הערכה שיש לכל יהיד ויחיד לשלם לעדה, כל אחד לפי הונו, מלבד הברורים האלה היו משגיחים על

284) בעי חיי, ח״ב ח״מ ס׳ מ״ר
285) בעי חיי, חלק ב׳ חשן משפט ס׳ פ״ד
286) שם, שם
287) שם, חלק ב׳ ח״מ ס׳ מ״א
288) שם, שם, ס׳ ר׳

על התלמוד תורה, והם היו נבחרים מקרב החכמים שעמדו בראש „החברה של תלמוד תורה". התלמוד תורה היה עומד בבנין גדול עד מאד בעל חדרים רבים בארבעה רוחות, ולצד מערבי היו שלשה חדרים, ויקר מקרה שהשכנים חפצו לבנות בחצר הסמוך לתלמוד תורה, והגזברים מיחו בידיהם מפחדם פן יאפילו על חדרי התלמוד תורה, ויקריבו את משפטם לפני הרבנים אשר הורו שלפי המקום השכנים יכולים לבנות לפי רצונם[289]. מלבד הקהלות שהיו בעיר משכבר הימים נבנו עוד שני חדשים: ק״ק נוה שלום וק״ק כאקיש[290], ובקיבת הק״ק פורטוגאל שהיה היותר גדול בעיר, נסמכה הישיבה המפוארה פורטוגאל[291], עוד משנת תכ״ב שממנה יצאו תלמידי חכמים מצוינים.

בין הרבנים הזקנים מן הדור הישן היו באזמיר בפרק ההוא, ר׳ יששכר עוזיאל יליד מאגנישיאה שהיה ראש השוחטים, בשנת תכ״כ שאל לר׳ חיים בנבנשתי: „במקומנו שאנו נוהגים להתיר סירכא באונא, או באונא בהגבהה, אם יש להתיר גם בורדא שנסרכה אם נתקת על ידי הגבהה" והוסכם לעשות כפי מנהג שלוניק להגביה בורדא. בשנת תכ״ה בא לאזמיר החכם כמוה״ר ישעיה פרץ שוחט ובודק מומחה, וישאלוהו על הענין הזה, וישיב שכן נוהגים לעשות בשלוניק ההגבהה בורדא, וכן נהגו מן היום ההוא והלאה באזמיר[292], הרופא המובהק ר׳ אברהם ברוך שהקדיש מעתותיו גם כן לספרות[293], ר׳ יצחק מוניזן ששלח ידו גם במסחר[294], ובפרט ביריעות משי הנקראים ראזוס (Rasos), ר׳ משה הכהן שליח צבור בק״ק נוה שלום שעורר השאלה אם לכתוב בספר התורה „לא יבא פצוע דכא" (דברים כ״ג ב׳) בהא או באלף, והוסכם שיפה גם שניהם, יש מי שכותב באופן האחד ויש מי שכותב בשני[295], ור׳ יצחק חנדאלי שהיה שליח צבור בק״ק פורטוגאל[296].

עוד היה שם ר׳ יצחק בן ר׳ אברהם אלגזי והוא היה אחיו הקטן של ר׳ שלמה אלגזי והרב החסיד ר׳ משה אלגזי, נולד בערך שנת ת״ד וילמוד בישיבת ר׳ חיים בנבנשתי[297], בשנת תל״א החל להתחנך בהוראה, כנראה שהיה ממונה על עסקי ממונות, כי כן נראה רוב תשובותיו בין שנות תל״א־תל״ב, בפסקיו הראה בקיאותו בספרי הפוסקים האחרונים וגם בעניני מסחר, על הרוב הריץ פסקיו לרבו אשר המך דבריו, כי נפשו קשרה בו בעבותות אהבה, והיה מכנה אותו: „החכם הותיק ידיד נפשי"[298], אחרי מות רבו נמנה לדיין ומורה הוראות, בשנת תע״ח מכר ביתו לגביר נחמן בן שוהם תושב רודוס, בתנאי שישכון בבית עשר שנים בלי שכר דירה, ועוד תנאי אחר שאם יהיה ביכלתו ויחפוץ להשיב לו הכסף בסוף עשרת השנים, הקונה מחויב להשיב לו הבית, ובתוך הזמן ההוא הקונה נפטר לעולמו, ואלמנתו ויורשיו העתיקו מושבם לאזמיר, ויחפצו להוציא

---

289) שם, שם, יו״ד ס׳ קי״א
290) שם, חי״ם ס׳ קס״ד
291) שם, חלק א׳ יו״ד ס׳ ע״ה, קי״ד, רי״א
292) שם, שם, ס׳ ג׳ וה׳ ס״ד
293) שם, שם, ס׳ רי״א
294) שם, חלק ב׳ חי״ם ס׳ נ״ח
295) שם, חלק א׳ יו״ד ס׳ רל״ג
296) שם, שם, ס׳ רמ״ח
297) שם, חי״ם ס׳ נ״ה
298) שם, חשן משפט ס׳ ל״א, ל״ו, מ״ו, מ״ח, נ״ה, ע״ד, פ״ג, צ״ח, ק״ה ועוד.

להוציא מן הבית את החכם ר׳ יצחק אלגזי, אז הקריב משפטו לפני ר׳ משה ישראל מארית דאתרא ברודוס, ויצדיקהו בפסקו[299].

בשנת ת״ץ פרצה המגפה באזמיר, וכל התושבים נאלצו לברוח אל הכפר בונגאר־באשי, בתוך המתים בעת ההיא נפטרו שלשה עמודי ההוראה, ביניהם „החכם השלם ספרא רבא בישראל כמה״ר יצחק אלגאזי" כאשר יכנה אותו בעל הזכרונות „ושאר חסידי עליונים ובחורי חמד" ובכפר ההיא ד״ש עליהם וישא קינים והנה ר׳ ברזילי יעבץ, וירבה להספיד אותם ולספר בשבחיהם[300]. ומתוך דבריו נראה עד כמה היה נכבד בעיני בני דורו ועירו.

בעת ההיא היה ר׳ ישראל בן ר׳ חיים בנבנשתי, נולד בשנת ת״ד בעיר טיריא, ובהיותו בן ארבע עשרת שנה, כתב הקדמה על ספר אביו „כנסת הגדולה" (ליוורנו ת״ח). וזה יראה על גדל חכמתו, כי מנעוריו נודע שמו בשערים, וכי נוצר לגדולות והיה סופר מהיר, נפלא הדבר שעיר בימי ילדותו בהיותו כבן שתים עשרת שנה, שאל בדבר הלכה את אביו ומורהו, ובתשובתו כתב אליו: „בני יקירי ישראל אשר בו אתפאר"[301], ופעמים רבות השתעשע עמו בדבר הלכה, אחרי מות אביו, ר׳ ישראל נמנה למורה הוראות במקומו, ויעמד כל ימיו במשרה הזאת, בשנת תע״ד נפטר לעולמו, ועליו נשא נאומו ר׳ ברזילי יעבץ בק״ק פורטוגל בפרשת כי תשא, ובפתיחתו רשם: „דרוש שדרשתי על פטירת הרב הגדול מורינו ורבנו נר ישראל" ובתוך דבריו הרבה לספר בשבחיו „הנה שפתי לא אכלה, הוא העולה למעלה ראש מעלת הדיין, דן את הדין, וזכה את הזכאי, ושפט בצדק זה לו ארבעים שנת[302].

עוד היה באזמיר ר׳ יוסף בן ר׳ אליהו חזן, נולד בערך שנת ש״פ בשלוניק. אביו התישב בקושטנדינא, ושם היה מחבריו של הרב הכולל ר׳ יוסף מטראני, ובנו הנער ר׳ יוסף היה מתלמידי ישיבת הרב הכולל, (כאשר הזכיר נכדו ר׳ חייב דוד חזן בספרו „ישרי לב"); „ובעודנו צעיר ורך, בעוד לא עברו עליו תשע שנים, ידעו העם כי לגדולות נוצר, ויהי למופת בישראל, כי לא היה כמעט רגע אשר לא רחשו שפתיו מילי דשמיא, וגם שנתו לא היה אלא מתנמנם, הפיל עצמו על דברי תורה, ובאור בקר רדוף וקדים לבי כנשתא מעוטף בטלית ותפילין, והיה תני כפרא ספרי וכמה הלכתא גברונתא, והדש בכל יום הלכות מרובות, מקשה ומפרק ומברר תורה כשמלה" (מלשונו של בנו ר׳ חיים חזן), אך השקידה העצומה הזאת החלישה אור עיניו, עד שהגיע כמעט למצב העיורון, ומשך חצי שעה היה מגשש באפלה, ובכל זאת נעשה לו נס, וישב לאיתנו כבראשונה. „ובגלל אתיא דהתמהיא כי עבד עימיה אלהא, שלם נדרו אשר נדר בעת צרה" ויכתוב על ספר מבחרי חדושיו, ויקרא שם חבוריו לזכר הנס „עין יוסף ועין יהוסף, אחרי היותו לאיש בא לאזמיר ויקבע שם בית תלמודו, ובכל השבתות והמועדים היה דורש לפני קהל ועדה, וגם עסק בהוראה וישתעשע עם ר׳ חיים בנבנשתי, בשנת תכ״א הריץ שאלתו אל הרב הזה, ובתשובתו רואים אנחנו עם כמה הוקירו ויחלק לו תוארי כבוד[303]. בשנת

---

299) משאת משה, ח״ב ס׳ נ״ו
300) לשון לימודים, דרוש ט״ו
301) בעי חיי, חלק א׳ יו״ד ס׳ צ׳
302) לשון ערומים, דרוש י״ב
303) בעי חיי, יו״ד ס׳ י״א

בשנת תכ״ט מת אחיו הגדול בשלוניק, ויגיע לו השמועה ביום שבת קדש, גם לפני ימים אחדים קבל מכתב מהמיו מן העיר ההיא, וכו הודיעהו שאחיו שוכב על ערש דוי בגסיסה, ונסתפק אם צריך לספור שבעה ימי אבלות מיום השמועה, או מיום קבלו המכתב מהמיו, ועל זה שאל את פי ר׳ חיים בנבנשתי, ובתשובתו כתב אליו „נראה לי שמעלת כ״ת ינהוג אבלות עד יום שבת ולא יפסיק אבלותו ביום הששי, ומה ידעתי ולא ידע מעכ״ת... השוכן בבית עולמים ינחמנו מאכלו, וינחמנו מיגונו, ולא יוסיף לדאבה עוד״ [304]), כשנה אחת אחרי כן באה לפניו שאלה בכהן אחד שהפץ להעליל על כלתו כדי לפחת סך כתובתה, וכאשר לא רצה לסמוך על דעתו הריץ דבדיו אל ר׳ חיים בנבנשתי [305]). בשנת ת״ל השתעשע גם כן עם הרב הזה בדבר הלכה, ובתשובתו כתב אליו בין יתר דבריו: „סודרן ופלפלן, ובעומקא של הלכה לן, תחה״ש כמה״ר יוסף חזן... כי דברי כ״ת המה שעשועי ועינקים לגרגרותי״ [306]), בשנת ת״ן בערך נכספה נפשו לעלות לארץ ישראל, ויתישב בירושלם ושם היה מגדולי ההוראה, ובשנת תנ״ט היה כבר זקן בא בימים, ובעל הזכרונות קורא אותו „הרב הישיש״ ודבריו היו נשמעים בין רבני העיר הקדושה [307]).

גם מערי המדינה היו שואלים אותו בדבר הלכה ועל הרוב בימיו האחרונים, כי כן רואים אנחנו אותו במרוצת מכתבים עם ר׳ חסדאי פרחיא הכהן [308]), בירושלם הרביץ תורה וכל רבני העיר הקדושה הוקירוהו ויחלקו לו כבוד הראוי למעלתו, בין מרבית תלמידיו נמנה ר׳ אברהם ישראל זאבי (מחבר ספר „אורים גדולים״) ויפליג בזקנה, אך זמן פטירתו לא נדע אל נכון, והיתה מנוחתו בתוכבי ירושלם [309]). הוא עזב שני בנים ר׳ כלב חזן חכם ועשיר בקושטנדינא (הקדמת נכדו ר׳ דוד חזן על ספר עין יוסף), ור׳ חיים חזן ופעולתו תבא לפנינו. בתור סופר כתב חבורים רבים ורק שלשה הגיעו לדפוס והם:

א) עין יוסף, דרושים על התורה עד פרשת משפטים, בלול במקרא משנה והגדה, נדפס בחייו באזמיר (ת״ם) והנותר לא הגיע לדפוס, והרב חיד״א ראם בכתב יד עד סוף התורה.

ב) עין יהוסף, חידושים על מסכת בבא מציעא, נדפס באזמיר אחרי מותו בשנת תצ״א.

ג) עין יהוסף, חודושים על בבא קמא הדפיסם נכדו ר׳ דוד חזן בעיר דיהרנפורט בלכתו בשליחות בערי אשכנז ונתעכב הרכה בהדפסתו כי הוכרח לכתבו בכתב אשכנזי, למען יבינו המדפיסים אך האש אכלת כל הספרים ולא נשאר כי אם קבץ אחד במרשיליא.

ד) עין יהוסף, על מסכת שבועות.

ה) עין יהוסף, על עין יעקב.

שאלות

304) שם, ס׳ ל״ט

305) שם, אה״ע ס׳ י״ח

306) שם, ח״ם ס׳ ט״ו

308) תורת חסד, ס׳ ז׳

307) גינת ורדים, ח״ב אה״ע כלל ג׳ ס׳ ח׳

309) אזולאי, שם הגדולים בערכו

ו) שאלות ותשובות, שלשה אלה האחרונים לא עלו לדפוס, ואיזה מתשובותיו הובאו בספרי הגאונים בני דורו, ארח לצדיק לר׳ חיים רודריגיש (חשן משפט י״ב), בעי חיי (חלק ב׳, ס׳ ט״ז), חוט המשלש, לענין כתובת (שלהי סיון התנ״ד).

הרב הכולל היה בפרק ההוא באזמיר, ר׳ יעקב בן נעים, שהיה תלמידו וחתנו של ר׳ אהרן לפפא, ומימי נעוריו היה לו שם ויד בספרות. בשנת תל״ג באה לפניו השאלה בשלשת יהודים שהיו הולכים לכפרים והאחד מהם היה נושא יין, ועל פי גזרת המלכות אסרו בפרק ההיא להסתחר ביינות ומשקים חריפים, על כן תפשו בם פקידי שר הכפר ויתנום במאסר, עד אשר התפשרו עמו בשמונים גרושוש לעזבם לנפשם, אז נחלקו היהודים האלה, מי חייב לשלם הקנס הזה, אם בעל היין או שלשתם ביחד, ויקריבו את משפטם לפניו, ור׳ יעקב הריץ גם הוא דבריו אל ר׳ חיים בנבנשתי[310]. עוד השתעשעו שני הרבנים האלה על ענין קשה ההבנה בתוספות פרק שבועת הדיינים, ור׳ חיים בנבנשתי חלק לו כבוד למרות היותו רך בשנים[311]. בשנת תל״ד אחרי מות ר׳ חיים בנבנשתי, עדת אזמיר ברצותה לתקן את אשר עותה כשעתה, כאשר גרשה מקרבה את ר׳ אהרן לפפא לתלי התנועה השבתאית, מנתה את התנו ר׳ יעקב בן נעים לאב בית דין וריש מתא[312], ובאמת לא שגתה במנוי הזה, כי הרב הזה בהיותו נוח לבריות וענותן גדול, מצב העדה האזמירית עלה כפורח והספרות פרץ באופן נשגב, וכמדה יותר נפרזה מכל ערי המדינה, מישיבתו המהוללת יצאו רבנים רבים, ובינהם נודע ר׳ אברהם ן׳ עזרא שנמנה אחריו לרב הכולל, ויעמד במשמרתו עד יום מותו בשנת תנ״ב, מספריו הרבים שהשאיר אחריו נדפסו רק „ס׳ משכנות״ דרושים בס׳ התורה ובסופו קונטרס „צניף מלוכה״ על כבוד המלך והדינים השייכים לענין הזה (שלוניק שנת תפ״א). תלמידו ר׳ אברהם ן׳ עזרא נולד לאביו ר׳ משה ן׳ עזרא באזמיר בערך שנת ת״ך, ובשחר ימיו החל להתחנך בהוראה עד שנמנה לדיין, ובאשר נפטר לעולמו מורהו ר׳ יעקב ן׳ נעים, נמנה במקומו לרב הכולל[313], ואליו הריצו שאלות גם מחוץ לעיר, בפרט ר׳ יצחק שם טוב קואינקה שכתב עליו „החכם השלם הדיין המצויין רב ועצום אשר איר תורתו בעיר ואם אזמיר״[314], וינהג נשיאותו עד שנת ת״ע. ואחיו ר׳ שלמה ן׳ עזרא היה גם הוא מרבני העיר, ושמו נודע כבר משנת תכ״ז[315], קורות חייו ופעולתו באו בפרק הקודם.

עוד היה שם ר׳ אפרים בן ר׳ אברהם ארדיטי, נולד באזמיר בערך שנת הת״ם, אביו ר׳ אברהם שהיה חכם וסוחר מתחלתו משלוניק התישב באזמיר, ר׳ אפרים עסק בבחרותו במסחר כמו אביו ואחיו, ואחרי כן החל לעסוק בתוראה עד שנמנה בין רבני העיר, את בתו השיא לר׳ משה גונייס־בילמונטי אשר הולידה את ר׳ יצחק נונייס־בילמונטי, ובהיות שלא היו בנים לר׳ אפרים ארדיטי נפלו בירושה כל ספריו וחבוריו בכתב יד לנכדו, כמו כן

---

(310) בעי חיי, חים ס׳ ק״ח
(311) שם, ס׳ קי״ב
(312) אזולאי, שם הגדולים בערכו
(313) אזולאי שם הגדולים, בערך מהרי״י ן׳ נעים
(314) שו״ת יצחק קואינקה, ס׳ מ״ג

כן כתבי יד אחרים שהיו אתו לר' יונה בן ר' אברהם על מסכת בבא בתרא שנדפס בקובץ „שטה מקובצת" (שלוניק תקנ"א). ר' אפרים חבר ספרו „מטה אפרים" חדושים על הרמב"ם ואיזה תשובות, ונדפס בשלוניק (בשנת תקנ"א), עוד השאיר אחריו דרשותיו שהיו בכתב יד בהאזמיר עד מלהטת העמים. ר' אפרים נפטר לעולמו ביום ט"ו תשרי תקכ"ח (הקדמת מטה אפרים).

גם היה שם תחכם ר' בנימן הלוי בנו של ר' שלמה הלוי, נולד בערך שנת ת"ך שהיה כמו אביו מרביץ תורה ובעל ישיבה, ואחד השונאים בנפש את הכת השבתאית והנוטים אחריה, לפי עדותו בשנת תס"ה הגיע לאזמיר הנוכל נחמיה חיון, ואז הכיר אותו ונגלה שקריו וכזביו, ובשנת תע"ד כתב לאחד מאוהביו: „העבודה! זה כמו שש שנים שהיה פה העירה עוכר ישראל (נחמיה חיון) הלזה, ושמעתי שהיה מחבר ס' קדש הקדשים, והאלהים אינהו לידי וקראתיו מראש עד סוף, וראיתי דמיונותיו וכפירותיו, ועלה על לבי להדפיס ספר השגות עליו... ומשכתי את ידי מפני ביטול המדרש... אמנם לא מנעתי את עצמי להכריז ברחובות קריה מה שנראה בעיני, ומנעתי כמה אנשים שמקשיבים בקולי מהלכד ברשתו" ובכתב ההוא הוסיף לספר: „הן אמת שאיזה גבירים נכבדים מקהלתנו פה, נפתו לשפת חלקות שלו... והחזיקו בידו, עד שנסע מפה לצפת... אמנם לא עברו ימים רבים ונתגלה קלונו, באופן שנתפרסם ונודע אצלנו היותו רע ובליעל, מסית ומדיח, מבלבל ומחריב עולמות, ונוכחו דברי שהייתי לוחש באזניהם, בהיותו פה".

הרב הזה היה במרוצת מכתבים עם ר' יוסף אירגאז מליוורנו עוד משנת תס"ה, ותשובתו הובאה בס' דברי יוסף (ס' ב'), על מחלוקת שקמה בעיר ההיא, בשנת תע"ד כשוב נחמיה חיון לארצות הקדם עבר על פני ליוורנו, ואז כתב ר' יוסף אירגאז לר' בנימן הלוי כאשר נרשם בזכרונותיו: שמעתי שהנחש נכנס בספינה ההולכת לעיר קושטנדינא, להתוכח עם הבית דין על אשר כתבו והדפיסו נגדו... והיה מוליך עמו אגרת לאנשים בני ברית ושאינם בני ברית, כדי שבידם תקיפא יעזרוהו ויתמכוהו, ולכן כתבתי לאהובי ר' בנימן הלוי בעיר אזמיר, שיכתוב לרבני קושטנדינא שהנחש הולך שם לחשוב מחשבות, פן יגרום בלבול"[316]. בשנת ת"ע בפרוץ המגפה בעיר אזמיר ר' בנימן מת בחלי הזה עם רבנים רבים ובחורי חמד, ועליו נשא קינים והגה ר' ברזילי יעבץ בכפר בונגאר־באשי, ששם נמלטו כל היהודים[317].

חברו שהיה גם כן תלמידו ר' אהרן בן ר' משה אלפאנדרי, נכד הרב הגדול ר' חיים אלפאנדרי היה בעת הרז"א בבחרותו, לרגלי עסקו בתורה ובישיבה, ה"ל לרשום על ספר כל מגרעות הס' „כנסת הגדולה" וכל מה שנחדש אצלו, והיה במרוצת מכתבים עם ר' משה ישראל בירודו, לפי הנראה היה גם בעצמו איזה זמן בעיר ההיא, וישתעשעו בהלכה[318], את ספרו או רשימותיו כתב בסוף ימיו, כי כן יוצא ברור שמזכיר ספרי בני דורו שנדפסו בעת ההיא, וביניהם „משנה למלך" לר' יהודה רוזאניס שנדפס בשנת תצ"א[319]. קרוב לימים

315) בעי חיי, ני"ד ס' רי"ד
316) כ"י הרב שלמה חיים זלמאן (שחז"ה)
317) לשון ערומים, דרוש ט"ו
318) יד אהרן, דף ה' ע"א
319) שם, דף ו' ע"ב

לימים ההם היה מקרה באזמיר בין שני משודכים, ועל זה כתב לר' משה ישראל ברודוס, והחכם הזה מרבה להלל ולשבח אותו, ומתוך דבריו נראה עד כמה היה נכבד בעיני בני דורו, הלא כה תמצית דבריו: מר ניהו רבא ה"ה החכם השלם והכולל פני בקדש, אהרן בתיר ה' טרח וכתב... ואחרי אשר רוה מבינתו בהסכמה עלה, כי אנכי כי אאריך שיחי למשוך בקסת בנגדו... ותפלתי על חקו, בסוד ישרים ובמושב זקנים יתי שמו לעולם[320].

בשנת תצ"ה היתה שרפה גדולה בעיר, וכל כתבי ר' אהרן אלפאנדארי היו למאכלת האש, ורק חלקים אחדים מרשימותיו שלא היו בידו נשארו לפלטה, אך חלק קטן מספרו מרכבת המשנה עלה בידו להציל מן הדלקה. הרב הזה לא האריך ימים אחרי השרפה הזאת, וימת בשנת תצ"ז, מחבוריו הרבים נדפס הכורו הגדול.

א) יד אהרן, על השלחן ערוך א"ח, הערות ותיקונים כדרך הכנסת הגדולה, החלק הזה נדפס קדם השרפה באזמיר בשנת תצ"ה, החלק השני נספח לס' „מטה אפרים" לר' אפרים ארדיטי (שלוניק תקנ"א), החלק השלישי על אבן העזר בשני חלקים, נדפס אחרי מותו באזמיר בשנת תקי"ז (ס' שיר"ו) ובסופו י"ג שאלות ותשובות.

ב) מרכבת המשנה ח"א, חידושים על הרמב"ם (אזמיר תק"ב), (הס' אשר בידי נספח לס' פרי הארץ דפוס קושטנדינא — וכתוב הערה בכ"י „ס' מרכבת המשנה להרב מהר"ר אהרן אלפאנדארי שארית הנשאר מהשרפה, מעזבון הגביר יעקב פירייררה תנצב"ה.

באזמיר עיר מולדת המשיח השקר שבתי צבי, לא יכלה לעבור כלה התנועה המזויפת ההיא, שהכתה רבים בתמהון ושגעון בשעתה, מבלי להשאיר עקבותיה העמוקות בלב ההמון, גם אחרי שנגלו תועבות השבתאים, ואחרי שנתנו להרם את נחמיה חיון ואחזת מרעיו, וינרשו מן העיר את ראשי הכת הרשעה ההיא, לא חדלה התנועה הנגאלה הזאת אם גם בתמונה אחרת, להטיל זוהמתה במערכות ישראל שלא פשתה בהן הספחת השבתאית, תורת הסוד שהביאה בכנפיה התקוות המשחיות והתנועה השבתאית, הקבלה שרגע אחד חדלה מהיות גברת בכנסת ישראל בתוגרמה, שבה ביותר כח ועז לשרר על העם, שכבר שקע בבערות ולא ידע עוד להבחין בין טוב ובין רע, ותנצח את אויבתה החכמה הטבעית, ותברא בריאה חדשה בקרב יהודי ארצות הקדם „החסידות", תגבורת השגעון ותעופת הדמיון בהמון חוזות שבחכמת הסתר, התרחקות מכל תענוגי העולם הזה, הסגופים, עינוי הנפש ושנאת המותרות; בראש החסידים בפרק ההוא עמד ר' אליהו בן ר' אברהם שלמה הכהן, נולד בערך שנת תכ"ת באזמיר, מימי ילדותו התמכר לעיון הזהר ותקבלה. ובהיותו אמוד בנכסים עלה בידו לאסוף ספרים נדפסים וכתבי יד, רבם בחכמת הסוד ומהם שאב ידיעותיו, בכלל פעל על רוחו ספר שני לחות הברית לר' ישעיה הלוי הורוויץ, והוא היה לו לעינים בכל חבוריו, לפי דברי בעל הזכרונות „היה אפטרופוס גדול לעניים, שהיה הולך וקובץ על יד מהנגבירים ומחלק לעניים, ורבים השיב

320) משאת משה, ח"א אה"ע ס' ב'

השיב סעון בדרשותיו ותוכחותיו ומתק לשוני" ועוד מספר שבהיותו בביתו, בא אליו איש ישראלי ביום שבת קדש אחר הדרוש ונשק ידו ויאמר לו, יודע לאדוני שהיתי מוכן לעשות עבירה ביום ההוא, וכשמעי הדרוש נפקחו עיני והזרתי בי[321]).

את תכונתו ומדותיו נדע מתוך חבורו היותר גדול „שבט מוסר", הוא היה בעל נפש זכה ויראת שמים, נוסף לזה מרבה להטיב ולעשות חסד ואמת לכל מר נפש, בסדר ששם לפני בני דורו איך להתנהג עם אלהים ואדם, הקשה עד מאד בתורות הפרישות והחסידות כמדה נפרזה, להנזר מתענוגי העולם, כל ענג וגיל נחשבו לחטא, אשר השומר נפשו צריך להתרחק מהם; על החטא היותר קל, סידר תיקונים וסיגופים שאי אפשר גם לאיש היותר בריא וחזק לקיים עליו, כמו להתענות ארבע פעמים בשנה שלשה ימים ושלשה לילות רצופים, שלשה ימים בתוך עשרת ימי תשובה, שני ימים קדם עשרה בטבת ועשרה בטבת בכלל, שני ימים קדם שבעה עשר בתמוז ושבעה עשר בכלל, ושלשה ימים קדם ראש השנה[322]). בעל תשובה על אשמת זנות וזמה, יש לו להתענות מאתים וששה עשר יום, ולפעמים מאתים ושלשים ושלש יום, ועד שלש מאות וחמשה ועשרים יום, המקל בכבוד הוריו ומקללם, יש לו להתענות ששים יום, ללבוש שק ולהתכסות בעפר, המוציא לעז על חברו, יצום למצער ששה חדשים רצופים בכל שבוע יום שני ויום חמשי, יתר החטאות שבין אדם לחברו יצום ארבעים יום, ובכל הצומות האלה יכו אותו במלקות, ויטבול ערב ובקר אם בעל נפש הוא, ועוד עליו להרבות בצדקה ומתנות לאביונים, לפי זכרונות ר' שלמה מולכו הגר צדק, שהיה אומר „תענית" ענינו „תת עני"[323]), לפעמים הספר הזה יכיל דברים נכוחים והנהגה ישרה, אמנם יאבד הרבה מערכו בענינים שאין להם שחר, תרי השרפה או וולקאנים נדמו בעיניו לגיהינום התחתון אשר כל זעום ה' יפול שם[324]), וכן העיד שראה בעיניו רוחות שנכנסים בבני אדם ובעמל רב עלה בידו להוציאן[325]).

וכן הקדיש פרקים מיוחדים לחיבוט הקבר, גיהינום, והיסורין שבאים על בן האדם להפרע מהם על כל חטא ועון, עד שנראה כמו שמטרת הספר להפחיד האנשים כדי להרחיקם מן העבירות קלות וחמורות מיראת הענש, וכמעט שלא יכיל אף מלה אחת על שכר ותגמול הישרים והצדיקים בעולם הזה או בעולם הבא, ובהיות שספרו נכתב בפרק הירידה ליהודי ארצות הקדם, הוא נתקבל בלי חקירה ודרישה כספר מוסר תשוה לכל נפש, ונתפשט בכל ערי המדינה עם כל מגרעותיו, ובעוד מאה וחמשים שנה הוא היה כלי מבטא ביד כל החכמים והמטיפים שלא ידעו להטיף לקהל שומעיהם משלהם, וישאבו כל ידיעותיהם מתוך הספר הזה, והמון העם השקוע בבערות, קבל כל הדברים אם גם נרמזים או בדרך משל, כפשוטם, ויברא הגדות וספורי מעשיות של שדים ורוחות, שמספרים עוד היום ברוב ענין בארצות הקדם, עד שנבצר מיחידי סגולה יותר מיושבי הדעת, להרחיק ההגדות המלאות דברים שחוץ מן הטבע, הסגולות והקמיעות, מתוך המון העם, ועוד היום קוראים ברוב ענין בבתי, כנסיות בארצות הקדם ביום שני או ביום חמשי

321) הידי"א, בערכו 322) שבט מוסר, פרק כ"ז 323) שם, פרק י"ט
324) שם, פרק כ"ה 325) שם, פרק י"ח

המשי שקודם לראש החדש, הגדת המלאך המות הצד נפש האדם בעת מותו כדי להתטיאו, לפי הנוסח המובא בספר „שבט מוסר"[326]), ושלש עשרה העיקרים, וכן נוהגים להקרות או לקרוא לפני החלה בעת גסיסתו, הנוסח הזה.

ר׳ אליהו כהן היה אמוד בנכסים ומאושר כל ימיו, ונפטר בשנת תפ"ט. ר׳ ברזילי יעבץ הספידו בק"ק עץ היים באזמיר[327]), וכן הספיד אותו ר׳ אברהם יצחקי בירושלם[328]), שהיה מכירו פנים אל פנים, בהיותו לרגל מסע קבצנות באזמיר. לפי דברי בעל הזכרונות ר׳ חיים אזולאי, ר׳ אליהו הכהן חבר קרוב לארבעים חבורים, ומקצתם ראו אור הדפוס:

א) שבט מוסר, כולל נ"ב פרקים תוכחה ומוסר, ונוספות לס׳ מדרש תלפיות, נדפס בקושטנדינא תע"ב, ועוד פעמים רבות בחיי המחבר ואחרי מותו. ובתרגום יהודית־אשכנזית (ווילהלמסדורף תפ"ו), ועוד פעמים רבות, וביהודית־ספרדית הוצאת ר׳ משה סיד ותרגום ר׳ אברהם אסא (קושטנדינא תקכ"ו).

ב) מדרש תלפיות, ליקוטי מאמרים וחידושים מלוקטים מספרים שונים, כמספר תלפ"יות על סדר א"ב, נדפס רק חלק ראשון עד אות כ׳ (אזמיר תצ"ו).

ג) אגן הסהר, פירוש על שיר השירים נדפס (לפי עדות חיד"א).

ד) אורה ושמחה, פירוש על מגילת אסתר (בכ"י לפי עדות חיד"א).

ה) בשורת אליהו, פירוש על רות (בכ"י לפי עדות חיד"א).

ו) דנא פשרא, שלשה הפירושים האלה נדפסו בקבץ אחד בשלוניק בשנת תקנ"ו.

ז) ולא עוד אלא, פירוש על כל לשון „ולא עוד אלא" שבהגדות התלמוד, שהביא ר׳ יעקב ן׳ חביב בס׳ עין יעקב ועניינים אחרים (אזמיר תרי"ג).

ח) טעמי המצות, על טעמי המצות (בכ"י לפי עדות חיד"א).

ט) מעיל צדקה, ליקוטי מאמרי רז"ל ומעשיות בעניני צדקה (אזמיר תצ"א).

י) שאלות ותשובות, במספר ת"ק, י"א) שיטה על מס׳ עבודה זרה ותעניות, י"ב) מגלה צפונות, פירוש על התורה, י"ב) י"ג) י"ד) שלשה ספרים על התורה ומאמרי חז"ל השייכים לכל פרשה, ט"ו) מדרש האתמרי, מדרושים מיוחדים לזמנים ושמחות וגיל וכו׳, ט"ז) תהלות ה׳, פירוש על תהלים, י"ז) פירוש על איכה, י"ח) פירוש ההפטרות, י"ט) מנחת אליהו, כ׳) אזור אליהו, כ"א) סמוכים לעד, (הזכירם בהקדמתו לס׳ מדרש תלפיות).

כ"ב) מדרש אליהו, י"א דרושים להספד (אזמיר תקי"ט).

ולר׳ אליהו היה אח צעיר ממנו ושמו ר׳ יצחק הכהן, והוא היה חסיד „מופלא הפלא ופלא" ואחיו מרבה לספר בשבחיו בספרו מדרש אליהו (דף כ"ב כ"נ ע"ב); ומזכיר אותו לשבח בעל הזכרונות ר׳ חיים אזולאי. פעולתו תבא לפנינו בפרק המיוחד לארץ ישראל, עוד היה להם אח קטן ושמו ר׳ מיכאל כהן. ובעיר

326) שם, פרק כ"ז

327) לשון ערומים, ס׳ י"ד ושם מרבה בשבחיו בפרט על ענותנותו הגדולה, שהיה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות, היה מוקיר ומכבד הרבנים אשר מצבם לא נפל חלקם בנעימים, עד שאמרו עליו שהיה מחבקם ומנשקם, הסופרים האחרונים מכנים אותו „האתמרי" ע"ש חבורו „מדרש האתמרי".

328) אזולאי, שם הגדולים, בערך מהריא כהן

ובעיר הקרובה מגנישיא היה עוד כחיים הרב הראשי ר׳ משה ן׳ ר׳ יעקב עוזיאל, ממשפחת רבנים ששרתו בעיר ההיא, הוא נולד בערך שנת ת׳ ומימי נעוריו הצטיין בהוראה, בשנת ת״ל היה שם ענין על חזקת בית אחד, וכאשר הקריבו לפניו המשפט הורה לפי התקנות הקדומות בעיר, אמנם בהיות הענין נוגע ליהודי עשיר ובעל זרוע שלא עלה לפניו לרצון הוראת הרב לפי הפצו, הטיל עליו מורא ופחד למען יצדד לפי רצונו, וכאשר ראה שהרב לא נאות לעות המשפט רדף אותו וכדברי בעל הזכרונות: „ראיתי את כל הרשום בכתב אמת בשאלה זאת, ואת אשר גזר עליה החכם המורה, וגם ראיתי את הלחץ, אשר להצו אותו, בתרוהו הדיכוהו מנוחת הדדיכוהו, על לא חמס בכפיו והוראותו טהורה זכה וברה כשמשא בטיהרא ממש״ וכמו למלא סאת אסונו בפרק ההוא מת על פניו בנו יחידו, ובראש התשובה כתב: גם היום מרי שיחי ידי ככדה על אנחתי, קלני מראשי, קלני מרגלי, ולבי בל עמי כי לוקח מעל פני משוש לבי מחמד עיני... בני יחידי יקירי, יניק וחכים... בקי בתדרי תורה... נאה דורש ונאה מקיים, ברוך הגוזר ולא נשאר כי כח לחורות״ ובחתימת התשובה כתב במר שיחו: „ולהיותי טרוד מכמה טרדות מענינים שונים... נאם הצעיר וקטן מתאבק בעפר רגלי החכמים העוסקים בתורה לשמה, נעלב ולא עולב, נרדף ולא רודף, מר ונאנח על מות לבן״ [329]).

למרות שאיזה פריצים רדפיהו כחרי אף, ר׳ משה לא מנע את עצמו מלעסוק בצרכי צבור בכל מאמצי כחו כי מצב העדה היה רע, וכבר ראינו בפרק הקודם, שהתאוננו בני העדה „פה מאגניסיאה אין לאל ידינו לפרוע כל כך כראג׳ים וכאנים (מס הבתים), כי העיר נתרוקנה, רובם ככולם הלכו, וכראות הסגנים והשרים מהאומות כי אין לאל ידינו לפרוע הסך הקצוב, מחלו עלינו ונתנו בידינו היז׳י (תעודה), כי פורעי המס נתמעטו, מהם מתו, ומהם עקרו דירתם מפה״ אמנם יחידי אזמיר חפצו לעכב בידם להשתמש בתעודה הזאת להקל מעליהם המס, בידעם שהממשלה תוסיף עליהם המסים, בהיות שרוב בני מגניסיאה נדדו לאזמיר, אך הרב משה עוזיאל לא נח ולא שקט ויקריב משפטו לפני הרבנים באזמיר בעצמם, עד אשר הונח לעדתו [330]), ר׳ משה היה במרוצת מכתבים, בדבר הלכה עם ר׳ חיים בנבנשתי באזמיר [331]), ולפעמים ערך שאלותיו אל ר׳ מרדכי הלוי מצרימה אשר הרבה לחלק לו כבוד [332]). אחרי הרב הזה לא היה אב בית דין ומאריה דאתרא בעיר, כי אם חכמים פשוטים בעלי ידיעות מצומצמות, שהיו רק מקבלי עדיות ואחרי כן שולחים הטופס לאזמיר, והם היו ר׳ יצחק פראנקו, ר׳ יצחק בכ״ר דוד, ור׳ בנימן לכבלה (נאמן שמואל, ס׳ קי״א). בעת ההיא קרה מקרה בעיר על צואת שכיב מרע אליה אלחאנאטי, לפני העדים לוי חזן ומתתיה צדיקארו, והטופס מיום כ״ו למסכ״י שנת התנ״ב נשלח ליד רבני אזמיר ר׳ שלמה הלוי, ר׳ שמעון ישככר, ור׳ יצחק אלגזי.

בעיר

329) בעי חיי, חיים ס׳ כ״ב 330) שם, שם, ל״ב

331) שם, שם, ס׳ ל״ד וס׳ פ״ח

332) דרכי נעם, חים ס׳ נ״ד

בעיר הקטנה קושדאדאסי על חרבות העיר הקדמונה אופישו, היתה עדה יהודית, ובראשה עמד איזה זמן ר׳ אליהו ן׳ שנג׳י, ושם היה עשיר אחד ושמו אברהם ענבי שהיה מתחלתו מאי כיאו ואחרי כן העתיק מושבו לקושדאדאסי, ולו היתה שפחה ששחרר אותה לפני הרב, ואחרי כן נשאת לאיש אברהם כרדשי וביהודתה קבלה שם שרה, אחרי כן יצאו ערעורים שבהיות אדונה בכיאו היה מתיחד עמה, ועוד זאת שלא היה בידה הגט שהרור, על כן ציוה עליהם הרב הכולל באזמיר ר׳ ישראל בנבנשתי שלא יתיחדו בבית אחד, עד שיתלבנו ויתבררו הדברים, ואחרי חמשה עשר חדש, הרב הזה הסתלק מן הענין הזה לסבה ידועה אצלו, ואז ערכו דבריהם לר׳ שלמה אסאריליו בשלוניק (כרם שלמה, חשן משפט ס׳ י״ז).

באיי הים התיכון, ברודוס היה הרב הכולל ר׳ דוד לבית הלחמי, אחרי מותו עמד במקומו ר׳ אליהו הכהן ן׳ ארדוט יליד שלוניק, ומשנהו ר׳ אליהו מבורך גאליפאפה[333]), משנת תס״ד והילך. בשנת ת״ע היתה מגפה בעיר ותפל חללים רבים בין היהודים[334]), בפרק ההוא היה בעיר רופא יהודי ושמו משה אליקים, שהיו לו מהלכים גם בין התוגרמים, ויעלה בידו לגלות הריגת בחור אחד מרודוס בסביבות אנדרינופלא[335]), פעם קרה שרפא יהודי הולה אחד, ובהיות שלא היה לו כסף לשלם לו שכר טרחו, התנה עמו בשטר ושבועה שיתן לו חמשים כדי יין טוב לעת הבציר, אך בשנה ההיא היה לקות בכרמים, וכרמו לא עשה כל צרכו כי אם כדי עשרים כדים יין, והיהודי לא נאות לשלם לו הנותר לפי השער במדודים, אז הקריב הרופא משפטו לפני הרבנים [336]).

בשנת תע״א עבר על פני העיר רודוס הרב משה ישראל לקבץ נדבות לכוללות עיר צפת, ולהפצרת בני העיר נאות להתישב בתוכם ולהיות עליהם לראש ולמורה צדק, אחרי כלותו מהסב בכל תפוצות ישראל בתוגרמה ובמערב, לקבץ הרבות כאשר יתנו עמי הצפתים, פעולת הרב הזה והשפעתו לטובה על העדה הזאת תבא לפנינו בחלק הבא.

קרוב לימים ההם התישבו איזה יהודים ב„קוס״ (Cos) או איסטאנקיואי בים התיכון, אי קטן קרוב לרודוס, ויסדו עדה קטנה בערך שנת ת״ע, הרב הכולל היה ר׳ יצחק ג׳יקו או קטן, בשנת תע״ו היה מקרה בעיר ההיא ביהודי אחד שמחמת צערו, קבל עליו בנזירות שמשון שלא לשתות יין כי אם קידוש וארבעת כוסות בליל הפסח, והנה חלה את חליו והרופאים אמרו שצריך לשתות יין להעמידו מחלשתו, והרב הזה שלא היה בידו לפסוק הדין הקריב את המשפט לפני ר׳ משה ישראל ברודוס[337]).

בפרק ההוא היה מקרה באיש אחד ושמו שמואל קארו, שיצא מן העיר להזור בכפרים בסביבות יוזיל איסאר בקרבת אזמיר ועקבותיו נעלמו, על פי מקרה הוגד להמיו שמואל פראנכיס על ידי נוצרי תושב המקומות ההם, שתתנו

(333) משאת משה, ח״ב חו״מ ס׳ י׳
(334) שם, שם, ס׳ ז׳
(335) שם, ח״א, אה״ע ס׳ מ״ו
(336) שם, שם, יו״ד ס׳ ז׳
(337) שם, שם, יו״ד ס׳ י״ב

שהתנו נהרג בכפר ג׳ארפאן אשר אצל יוזיל איסאר, וכן הועד בבית דין ברודוס בחדש אב תע״ו, ועל זה כתב ר׳ משה ישראל כרוב ענין להתיר אשת הנהרג[338], ובא״י הוגשה השאלה לפני ר׳ אברהם יצחקי בירושלם ור׳ אברהם ישראל זאבי בחברון, תמכו דבריו ויורו גם הם להתר[339].

באי הקרוב כיאו אי שיאו היה גם כן ישוב ישראלי, בראש העדה עמד ר׳ יצחק ן׳ ר׳ אברהם אלגאזי נולד בקושטנדינא בערך שנת שפ״ה, וילמוד בישיבת ר׳ חיים בנבנשתי, ויסמכו אותו רבני העיר על השחיטה, ובראשם ר׳ יוסף קצבי. הוא הצטיין על הרוב בעד דרושיו שהטיף ברוב טעם ודעת, וכהיותו כבן חמש עשרה שנה כתב על ספר דרושיו ויקראם בשם „דורש טוב״ ור׳ שלמה אלגאזי דודו כתב עליו הסכמה, בהקדמת הספר הזה שהיה בידי ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי כתב שזכות אבותיו הקדושים ר׳ אברהם אלגאזי ור׳ שמואל יפה אשכנזי סייעוהו להבר ספרים רבים, בעודו באביב שנותיו נקרא לשרת בתור רב ומורה צדק באי כיאו, ושם הבר ספרים אחרים והריץ תשובותיו לרבו ר׳ חיים בנבנשתי שהיה כבר באזמיר, ור׳ אהרן ן׳ חיים בירושלם[340]. בתוך ספר היא השאיר אחריו: א) „דורש טוב״ כולל דרושיו, ב) שאלות ותשובות, ג) ויודוי לתלמיד חכם, ושלשם נשארו בכתב יד והרב חיד״א ראם. בסוף ימיו התישב באזמיר ושם נפטר לעולמו (נאמן שמואל, ס׳ קי״א).

לאסון העדה הקטנה הזאת, האי הזה היה לחיצי משטמת הויניצים והתוגרמים, בימי השלטן אחמד ב׳ הויניצים כבשו לפתע פתאום אותו, ויצרו מאד לישראל, ובשנת תנ״ה כמלוך השלטן מוסטאפה ב׳ במועצת השרים שהיתה לפניו מלח אחד אמיץ לב הוסיאין הכונה מיזומורטו (Mezzomorto ענינו הצי־מת) — כינוי שניתן לו על ידי הנוצרים במלחמה שהשכיבהו למת, — יעץ להפקיד בידו ארבע אניות מלחמה גדולות לכבוש האי הזה, ואחרי צאתו למלחמה פגש את הצי אדיר הויניצי בראש חדש אייר תנ״ה במיצר שיאו, ויאלץ אותו להמלט אל חוף ספאלמאדורי, הויניצים שבו עוד הפעם להלחם אחרי שמנה ימים ויוכו עד חרמה וינוסו לחוף כיאו, אמנם פתאום בעוד הלילה ברחו משם ויעזבו העיר בידי התוגרמים[341]. לפי ההגדה המסופרת עד היום בין היהודים, הנוצרים כבשו האי אחר חג הסכות, והיהודים כמו התוגרמים ברחו אל המצודה, ויהיו שם קרוב לששה חדשים בצער גדול, בראש חדש אייר באו התוגרמים באניות מלחמה, ושמנה ימים אחרי כן ברחו הויניצים בעוד לילה חשך וערפל, כי ירדו מלאכים מן השמים ונדמה לנוצרים שהתוגרמים באו בכח גדול ובעם עצום[342].

ובאי כריתים בעיר קנדיא היה עוד הרב הזקן ר׳ משה אלקושטנטין, בשנת תס״ג בערך עשו תקנות בעיר, וישאלו את פי ר׳ אברהם הלוי במצרים „שרוצים לקבוע בעירם להתנהג על פי תקנת עולם כענין כשמתה האשה ולא השאירה

---

338) משאת משה, ח״א אה״ע ס׳ ל״ח 339) זרע אברהם, אה״ע ס׳ ה׳ וס׳ ט׳
340) אזולאי, בערכו 341) Turquie דף 307 ע״ב
342) הודעת ר׳ בנציון פיזאנטי חכם בשיאו במכתבו אלי מיום כ׳ אייר תרס״ג

השאירה אחריה זרע של קיימא שתי שלשים יום, שיחלוקו יורשי הבעל עם יורשי האשה" ור׳ אברהם הורה להם הדרך ילכו בה[343]), בעת ההיא היה כבר בעיר בית דין הגון, והתנהגו בכל העניינים לפי תקנות שלוניק וקושטנדינא, בהעדר להם הסכמות קדומות[344]).

העברנו לפני הקורא מצב ישראל ודלדולו בתוגרמה בפרק הירידה הזה, בשליש הראשון למאה השמנה עשרה למספר הנהוג, היהדות בארצות הקדם שבכללו הגיע כבר לשפל המדרגה, אבד הרבה מחין ערכו, ויצא מכנסת ישראל כל הדרה ולא שב אליה עוד; יהודי תוגרמה, יורשי יהודי ספרד שהיו ימים רבים לאות ולמופת לכל תפוצות ישראל, יחידי סגולה אלה שהאירו עיני כל הגולה, אבדו כשרונותיהם ולא יכלו עוד לשים יקר וכבוד על היהדות הכללית! נפלה בת יהודה בתורקיה ולא יספה קום למעמדה כמאז וכמקדם!

פרק ה׳

מדינות בגדד, דמשק, סוריא וארץ ישראל (ת׳—ת״ץ) 1640—1730

בגדד — דמשק — אחלב — אסכנדרונה — בירות — ירושלים — שלוחים יוצאים בכל תפוצות הגולה — רבני העיר — ר׳ יעקב צמח — ר׳ אברהם הנניא — רבני ירושלם — ר׳ יעקב חגיז — ר׳ שמואל גארמיזאנו — ר׳ נתן שפירא — ר׳ פאייבוש אור שרגא — ר׳ יצחק נויס — רבני האשכנזים — שבתי צבי — ר׳ חיים אבולעפייא — ר׳ אברהם אמיגו — ר׳ אברהם גדיליא — ר׳ יוסף מולכו — עוד רבני ירושלם — ר׳ משה גאלאנטי — ר׳ דוד הכהן — ר׳ אהרן חיון — ר׳ אברהם צמח — ר׳ יעקב מולכו — ר׳ צבי צרפתי — ר׳ אברהם קאריגל — ר׳ אהרן די כוטון — ר׳ חזקיה סילוא — העדה הקראית — מצב היהודים בירושלם — ר׳ משה ן׳ חביב — ר׳ אברהם ברודו — ר׳ יוסף הכהן — ר׳ אליהו עובדיה — ר׳ חיים חזן — ר׳ חיים יהודה — ר׳ יהוסף קונקי — ר׳ אהרן אזובי — ר׳ יצחק בנאינו — ר׳ דוד יצחקי — ר׳ חייא בוטון — ר׳ משה מרינה — ר׳ אהרן בן מכיר — ר׳ דניאל פינצי — ר׳ בנימן הלוי — ר׳ שמואל אבן יצחק — ר׳ יוסף בן יוסף — ר׳ יום טוב צהלון — שלמה עבין — ר׳ משה פינר — ר׳ יהודה הכהן רפאפורט — ר׳ אריה ליב הכהן — יהודה חסיד — חיים מלאך — בטול העדה האשכנזית — מצב העדה הספרדית — ר׳ אברהם ריווגו — ר׳ יצחק כהן — ר׳ שמואל הכהן טנוגי — ר׳ יהודה כהן טנוגי — ר׳ אברהם גאטיניו — נחמיה חייא חיון — ר׳ אברהם יצחקי — ר׳ חיים עשהאל — ר׳ אליהו מבורך — ר׳ רפאל הבדלה — ר׳ שמשון גומץ-פאטו — חברון, פרטים — ר׳ אברהם ן׳ חיים — ר׳ אברהם ן׳ חנניא — רבני חברון — ר׳ יצחק אזולאי — ר׳ משה הלוי נזיר — ר׳ אברהם ישראל — ר׳ אברהם קונקי — ר׳ יהודה הביליו — ר׳ חיים אבוריעלפייא — ר׳ נסים רוזיליו — עוד רבני חברון- עזה — ר׳ משה נג׳ארה — צידון — שכם — השומרונים — צפת — ר׳ יהונתן גאלאנטי — ר׳ גבריאל אישפיראנצה — חרבן צפת — היהודים מתישבים מחדש — ר׳ שלמה הלוי — רבני צפת — טבריא — ר׳ ברוך מאיסטרו — חרבן טבריא — הקדשי טבריא ניתנו לצפת — סינים (תרבלס-איל-שאם).

בעיר הגדולה והרחוקה בגדד היה ישוב יהודי חשוב בין שנות ת׳־ת״פ, השליחים הירושלמים שבקרו העיר הזאת לרגלי מסע קבצנות, מזכירים לשבח את הרבנים

---

343) גנת ורדים, ח״ב אה״ע כלל ד׳ ס׳ א׳ 344) שם, כלל ד׳ ס׳ י״ב

הרבנים ר׳ ששון מנדחי, ר׳ צאליח בן סולימאן, ור׳ יהודה דיוואן (חוט המשולש, ס׳ ב׳). מלבד הרבנים האלה היה שם הרב הגדול ר׳ משה בנימן, שחבר ספרים רבים ורק חבורו „מעשה רב" הגיע לדפוס (קושטנדינא תצ"ו). ויתר חבוריו מטה משה (דרושים), הואיל משה (תשובות), ושני ספרים על הקבלה תפלה למשה ושערי ירושלם, שלחם לקושטנדינא להדפיסם, אך בדרך התנפלו לסטים על השיירא וגזלו כל חפצי הנוסעים, ובכללם הכתבי יד האלה. (מעשה רב, הקדמה).

הנוסע כ"ר שמואל הקראי בר דוד ממדינת קרים, שבקר ארץ ישראל ודמשק בשנת ת"ב, רשם בזכרונותיו איזה ענינים הנוגעים ליהודי דמשק, ואף שרוב הפרטים נוגעים לקראים, יקרות הן הידיעות בפרק הזה, שהמקורים שהגיעו לידינו הם מעטים ומקוטעים, בעת ההיא התוגרמים היו מטביעים מטבעות ברוב הערים הגדולות שבמדינות השונות, וכל מטבע נשא עליו שם העיר שהוטבע שם, בדמשק היה בעל המטבע הקראי ידיד הכהן „והאיש הנ"ל איש טוב שפל רוח ועניו טוב עם ה׳, אין חקר לשפלותו", בין נכבדי הקהל היה ר׳ אליהו פירוז בכ"ר גדליה פירוז, משפחה מיוחסת מימי קדם בין הקראים בארצות הקדם, ראש הקהל היה כה"ר בנימן נשיא, בבית הכנסת לקראים שהוא יפה ובנין טוב, ושם שלשה היכלות וששה ספרי תורה, גם הראו לו חומש יפה מאד כתיבת יד, שאמרו עליו שהיה בעת ההיא קדמון מאלף ונ"א שנה, ותנ"ך גם כן כתב יד, ובתוכו ציורים רבים מעשה אומן נפלא כלם מוזהבים, ואמרו עליו שהיה קדמון מאלף וע"א שנה, הרבנים היו להם רק שתי בתי כנסיות[1]. (במובן מלבד הישיבות). ובמים ההם היה שם גם רופא יהודי מבני הקראים ושמו דוד הנשיא[2], הנוסע הזה היה בבית הכנסת בגובאר הנודע מימי קדם. הרב הראשי היה בעת ההיא הרב הזקן ר׳ יאשיהו פינטו[3].

בהיות דמשק ימים רבים מושב אבות הקבלה ר׳ חיים ויטאל ור׳ משה אלשיך, אין להתפלא שתורת הסוד קננה שם ביתה, והעם השקוע בבערות נטה אחרי התנועה השבתאית בלי חקירה ודרישה, לפי דברי בעלי הזכרונות נסע שם אחיו של ר׳ אברהם היכיני להפיץ האמונה הטפלה ההיא בקרב העם. בשנת תכ"ז כאשר התברר שכל הענין היה שוא ומדוחים, וכי שבתי צבי בעצמו המיר דתו, מהר הנביא השקר נתן העזתי להמלט דמשקה, ושם קוה למציא עזרה בין שרידי המאמינים אך תוחלתו נכזבה, ויערוך מן העיר הזאת מכתב לעדת אהלב ביום כ"ב השון תכ"ז (ונתן סימן השנה „משיח בן דוד בא"), אחרי כן נסע לאסכנדרונה היא אלכסנדריתה[4]. בפרק ההוא היו בדמשק בראש העדה, ר׳ יהודה קרישפין, ור׳ יום טוב אריפול[5], אחריהם עמדו ר׳ יצחק אריפול ור׳ משה הלוי נזאל[6], הרב הזה נמנה לרב הכולל ושמו נודע בשערים, ור׳ מרדכי הלוי ממצרים חלק לו כבוד במכתבו משנת תמ"ב (סימן לבי"ת ישראל") ויחתום דבריו „ואין להאריך כי אם בתפלה לפני שוכן מעונה אלהי קדם

1) גנזי ישראל בפטרבורג, ח"א דף כ"א-כ"ב
2) שם, שם,
3) מיים חיים, כ"י באכספורד ס׳ א׳
4) ראה ציון ג׳, סעיף ח׳ ס׳ ג׳
5) מיים חיים, הנ"ל ס׳ כ"ח
6) שם, ס׳ ז׳

קדם יקדמהו ברכות טוב, ישית לראשו עטרת פז, יגדל ויאדיר כסא מעלת תורתו, ויאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל... וכנפש והפץ נאמן אהבתו דורש שלומו וטובתו"[7]).

עוד היו שם ר׳ שמואל ויטאל בנו של הרב המקובל ר׳ חיים ויטאל, ובשנת תכ"א בערך נקרא לשרת לפני הג׳ליבי ר׳ יוסף בר הין במצרים, ובעודו בדמשק בא ר׳ יעקב צמח להשלים למודיו בקבלה, ועל ידי פיזור כסף פתחו לו קברו של המקובל מוהרח"ו, ווציאו לו כתבי היד שהיו גנוזים שם, ואחרי שובו יהשלימה העמיד תלמידים רבים בקבלה, ובינ־הם הרב האשכנזי ר׳ מאיר פאפירש כהן צדק, התלמיד הזה כמו רבו נסע גם הוא דמשקה, ויקנה בכסף רב כתבי יד אחרים ויסדר ס׳ „עץ חיים"[8]), הנה כי כן נראה כי מדמשק יצאה תורת הסוד והצמה בעת ההיא, ותלמידי תלמידיהם של אבות הקבלה, הפיצו כללי חכמת המסתר בכל תפוצות הגולה, ואחד מהם העיז בנפשו עז, להתיצב לפני החכם הצרפתי האוהב ספרות ישראל ריכארד שמעון, בעל בקרת המקרא, ויתהלל בכח חכמתו בקבלה המעשית, וכי יש ביכלתו להשביע המלאכים ולשעבדם למלאות אחרי חפצו ורצונו, וכאשר ראה שהכהן הצרפתי לועג עליו ועל הלומותיו, התנצל לפניו ויאמר לו: הנני רואה כי ארץ צרפת איננה מסוגלת להשבעת המלאכים ולעשות נפלאות בכח הקבלה המעשית[9]).

כמו בדמשק גם כן בעיר הקרובה אהלב או ארם צובא הקבלה היתה שורות בתקף עזה, בין הרבנים היו ר׳ שלמה לאניאדו בן ר׳ אברהם יצחק לאניאדו שירש כסא הרבנות מאביו, לפי זכרונות בני משפחתו היו לאביו ששת בנים ושלשה מהם זכו לרבנות, הבכור ר׳ שלמה, השני ר׳ לוי שהיה רב באלכסנדריא, והשלישי ר׳ שמואל שנמנה לרב באהלב אחרי מות אחיו הבכור שלא היו לו ילדים, לפי הזכרונות היותר קדומים אבי המשפחה היה ר׳ שמואל לאניאדו שבא מספרד לאנדרינופלא, ונזכר בתשובת ר׳ אליה מזרחי, (ס׳ נ"ב), נכדו ר׳ שמואל (השני), היה רב באהלב והוא מחבר כלי חמדה, כלי יקר, כלי פז, ונשאר ממנו בכתב יד באור על התורה ומנהמיה עד סוף דברי הימים, אחריו היה אחיו ר׳ יצחק, אחרי מות ר׳ שמואל (השני), עלה על כסא הרבנות בנו ר׳ אברהם והוא הגיה ס׳ כלי יקר שהדפיס דודו (כסא שלמה, נדפס מתוך הכתב יד בירושלים, הסר שנת דפוס). עוד היה שם ר׳ אלישע גאוזי. ואחרי הדור ההוא קמו אחריהם ר׳ שמואל לאניאדו הנ"ל (הוט המשולש, ס׳ ב) ר׳ יוסף כבמוה"ר אלישע גאווי, ר׳ שמואל פינטו יר׳ שמואל דאוויך הכהן, בשנת ת"ס בערך הגיע לאהלב ר׳ משה הררי ן׳ ר׳ רפאל הררי משלוניק[10]), בבחרותו היה איזה זמן באנדרינופלא, ואחרי כן נסע לארץ ישראל ויעמד איזה זמן בחברון, ובלכתו לאהלב קבלוהו עליהם לרב ולמורה צדק, כי שמו נודע בשער

בה

7) דרכי נעם, ח"מ ס׳ מ"ד

8) אזולאי, בערך מהרח"ו, מאיר פאפירש, ועץ החיים

9) Lettres choisies מאת Simon Richard משנת 1633 — העי"ג, חלק ב׳ ס׳ ז׳

10) קורא הדורות, דף נ"ב

בת רבים, ולפי דברי בעלי הזכרונות, „שמענו שהיה בקי מאד בחכמת גורל ההול ושאר עניני קבלה מעשית"[11]), ואיש אחד מקטני אמונה כתב אליו מכתב, ובראשו כתב שמו משה אררי באות „אלף" במקום „ה" כדי לחרפו ולקללו, והרב הזה השיב לו: „בהמות בהררי „אלף" בלשון ליצנות, שידוע מכבר שיש לכתוב הררי ב„הא"[12]), שהוא מלשון הר הכנוי לעיר מונטפלייר בצרפת, ורק מי שאינו בקי יכתוב ב„אלף"[13]).

בשנת ת"ע שאול נשאלו רבני אחלב מאת ר׳ יוסף אירגז מליוורנו, לחוות דעתם על נוסח „זכרנו לחיים" אם להזכיר שם אל חי, אם אין, והם השיבו לו שהגם שהקדמונים מהר"י ג׳יטקיליא ואהדיו ר׳ משה קורדווירו, הורו שיש להזכיר המלות האלה, אמנם ראש המקובלים האר"י כתב שאין לאמרו, ודעתו מכרעת כי מי שלח ידו בקבלתו ונקה[14]). פעמים רבות היו שואלים את פי רבני ירושלם על כל הדבר הקשה בעיניהם, כן קרה בשנת תע"ז שהיה מחלוקת בעיר בין איזה סוחרים על עניני ממונות, וישאלו את פי ר׳ אברהם יצחקי ריש מתא בירושלם[15]), גם הרב הזקן ר׳ יוסף נאווי היה בסרוצת מכתבים עם ר׳ אברהם יצחקי, ובשנת תס"א כשבא לפניו הענין שהקריבו בבית דינו שני סוחרים יהודים, על משא ומתן שהיה להם עם סוחר אנגלי אחד, כי בעת ההיא יהודי ארם צובא הלכו עד מרחקים לרגלי מסחרם, ויפליגו גם באניות בימים ובאוקינוס, אז שלח הרב הזה את דבריו אל הרב הירושלמי לחוות גם הוא דעתו בענין הזה[16]).

עוד היה שם ר׳ יהודה דיואן ור׳ יהושע כלב, שהיה פקיד לנדבות שהיו צוברים באחלב לשם העדה בירושלם (חוט המשולש, ס׳ ב׳). בשנת תכ"ז היה בעיר הזאת נתן העזתי, ומאחלב ערך מכתב חוזר למאמינים ביום כ"ב חשון (Coenen צד 99). ובמרחק ק"ם קילומטרים צפונית מערבית, העיר אלכסנדריתה הנקראת בפי הערבים והיהודים אסכנדרונה, ושם היתה עדה יהודית קטנה, והוא חוף הים לאחלב עד היום הזה, שם עמד נתן העזתי בשנת תכ"ז כחדש ימים ויסע באניה לשלוניק בלוית חמיו ובני חברתו ששה ושלשים איש (קצור ציצת נובל צבי, דף מ"ג).

וקרוב לחוף הזה היתה העיר בארות או ביירוט שהוא חוף הים בסוריא, ומבוא לערים הפנימיות דמשק ואחלב, ושם היה ישוב ישראלי בפרק ההוא, ובניהם היו עשירים מופלגים וסוחרים שסחרו הערים הקרובות עכו, צידון, מצרים ולפעמים עד מרחקים[17]).

בתור סופרים הצטיינו בדור ההוא בדמשק ואחלב, ר׳ אברהם ב"ר יצחק ענתבי מחבר „חשב אלהים" (ליוורנו ת"י), וס׳ „מור ואהלות" (כ"י), ר׳ שמואל לאנייאדו מחבר „כלי פז" (ויניציא ז"ת), וס׳ "מבקש ה׳„ (כ"י), ובעדת הקראים בדמשק הצטיין כ"ר שמואל הכהן ור׳ שלמה בכ"ר יוסף

11) אזולאי, בערכו
12) ראה חלק א׳ ציון לבני צרפת
13) אזולאי, בערכו
14) דברי יוסף (אירגז) ס׳ ג׳
15) זרע אברהם, אה"ע ס׳ ח׳
16) שם, יו"ד ס׳ א׳
17) דרכי נעם, ח"מ ס׳ ח׳

יוסף בן אשר יצחק בן יונה בנזו, ובשנת תפ״ב חבר ס׳ המישור על המצוות וחלקו לי״ב דבורים, כנראה החכם הזה היה גם כן רופא כי כן חתם את שמו על שער הספר הזה שלא נדפס ונודע בכתב יד.

בארץ ישראל, ובפרט בירושלם מצב כנסת ישראל לא נשתנה לטובה, ובכל זאת רואים אנחנו נודדים רבים מבני חוצה לארץ ועל הרוב מתוגרמה, בפרט רבנים רבים באים ומתישבים לכלות שנותיהם בעיר הקדש, למרות המחסור העני והתלאות הרבות, הרב הכולל מסופיא ר׳ אשטרוק בן שנג׳י, היה עוד בין החיים בירושלם בדור ההיא, ובשנת ת״ד נפטר לעולמו[18]. עוד היו שם מרביצי תורה ומתמידים בישיבה, ר׳ שם טוב פילו שהיה מתחילתו משלוניק, וישב איזה זמן בירושלם, והוא היה התנו של ר׳ יהודה כינ׳ת משלוניק, מירושלם העתיק מושבו לצפת והיה שם ראש ישיבה, ובסוף שנותיו התישב במצרים ושם נפטר לעולמו[19], ר׳ דוד קונפורטי קורא אותו „אחי ורעי" בשנת תכ״ב היה בשליחות מצוה באזמיר וביותר עדי תוגרמה[20], עוד היה שם ר׳ חיים גאון אחי ר׳ יצחק גאון שבא זכרו בחלק ג׳, ר׳ דוד נחמיאש, ר׳ נסים נתן שבא משלוניק לירושלם, ואחרי כן העתיק מושבו למצרים ושם נפטר לעולמו.

מצב העדה בירושלם היה רע ומר עד מאד, רוב בני הקהל היו מתפרנסים מנדבות ששלחו אליהם מחוצה לארץ, אמנם בשנת ת״ג שר העיר הטיל עליהם מס גדול שהיה חוץ מן האפשרי לשלם, ועל כן הוציאו שלוחים בכל תפוצות ישראל, לתוגרמה, איטאליא, מארוקו, הולנדה, והמבורג, ועד מדינת פרס והודו, שליח ירושלם הנועד לאיטליא הגיע לויניציא בראש השנת ת״ד, ולכבודו נשא נאומו רב העיר ר׳ עזריה פיג׳ו בתוך הקהל, ונושא מאמרו היה „על נדבת עיר קדשנו ותפארתנו" „לתרום כסף נדבות לעניים המרודים אשר בעיר הקדש ירושלם, אשר מרוב צרות ולחץ אויביהם הדוחקים אותם בחוזקה על סך גדול ונורא, הוצרכו גם הם להרבות שלוחיהם בכל תפוצות גולת אחיהם אנשי גאולתם, להוציא ממסגר נפשם ולהצילם ממוקשי מות"[21], המצב המכוער הזה נמשך שנים רבות, וכל הכסף שהגיע לידם על ידי שלוחיהם לא היה די להשביע עיני השרים הדוחקים ולוחצים אותם.

גם איזה מהשלוחים לא עשו מלאכתם באמונה, האיש הנשלח לערי פרס ר׳ ברוך גד, שם מוזר שלא נודע לנו ממקור אחר, למרות שהרבו רבני עיר הקדש לתאר אותו בשם „החכם השלם הדיין המצוין" לא הביא תועלת בשליחותו, וכל הכסף הנצבר הלך לטמיון, ובשובו ירושלימה ספר להם הגדות שאין להן שחר, ויביא אתו מכתב מזויף, שזייף בעצמו או שזייפו לו אחרים, והוליך שולל שולחיו בידיעתו או אולי בלתי ידיעתו; לפי מה שספר בשובו משליחותו, בהיותו בדרך בפרס, באו עליו לסטים ובזזו את כל אשר לו, והניחוהו במדבר שמם, וגם את חמורו גנבו או הרגו, ונשאר לבדו ולא ידע אנה לפנות ובאיזה דרך ללכת, עד שהיה

18) בינה לעתים, דרוש נ׳
19) קורא הדורות, דף מ״ה ע״ב
20) בעי חיי, חלק חשן משפט
21) בינה לעתים, דרוש נ׳

שהיה הולך כסומא לדרכו, רעב וצמא, והיה אוכל עשב השדה ומנוקיקי הסלעים היה שותה מעט מים משך עשרה ימים, ביום האחד עשר תשש כחו ולא יכול ללכת עוד, והיה מתעלף למות, וישא עיניו וירא איש גבוה הקומה ובידו רומח והיה רוצה להרגו, וכראותו כי קרב קצו בגר עיניו, ויקרא בקול גדול שמע ישראל וכו׳, אז קרב אליו האיש הזר וישאל אליו בעברית מאיזה עם הוא ומאיזה מדינה, וכאשר הגיד לו שהוא יהודי ושליח ירושלם, הראה לו האיש הזר פנים שוחקות, ויאכילהו וישקהו מאשר היה אתו, ויאמר לו אל תירא שגם אני עברי כמוך, משבט נפתלי מבני משה שמעבר נהר סמבטיון, ויסע מאתו ואחרי שלשה ימים שב אליו, ויתן לו מכתב להוליך ירושלימה, ויראה לו הדרך המוביל למדינת שנער ובגדד, ויתפרדו איש מעל אחיו, וזה תכן המכתב שמסר לשליח הזה האיש הזר ושמו מלכיאל משבט נפתלי:

„אחינו בני ישראל שבטי יהודה ובנימן, בני אבות העולם אברהם, יצחק, יעקב התמימים, למלאכי האלוהים דומין, ובאוריתא קדישא עסקין, לילין ויומין, אומה קדושה וטהורה מכל עממין, ולפני אל נערץ בסוד קדושים שופכין נאומין, מרמין ומיחדין לאל נורא ואיום, שלש פעמים ביום, יושבים על אדמת הקדש לקרוא כלם בשם ה׳ ולעבדו שכם אחד, אחד המיוחד בעולמו, ה׳ צבאות שמו, ויבנה בית אולמו, ויקבץ את כל עמו, מארבע כנפות הארץ, אמן אמן, סלה סלה ועד״.

„זאת מאתנו אחיכם בית ישראל בני משה רבנו ע״ה, אשר מעבר לנהר סבטיון, להשמיע למעלת תהלתם משלומינו, ונפשינו מאד נענה, מתאבלים ומתאוננים במדבר על חרבן בית קדשינו ותפארתינו, ועל אורך גלותינו ושוממיתינו במקומות הללו, ודאגה גדולה היתה בלבנו לאמר: מה פשענו ומה חטאנו לה׳ אלהי ישראל, הוא האלהים אין עוד מלבדו, אשר הפנו הדפנו אל המקום הזה, ואתם שבט יהודה ובנימן זכיתם לעלות ההרה הר הקדש ירושלם, שאף שחרב הבית ובאו גוים בנחלתנו, ושממו את היכל קדשינו, שמו את ירושלם לעיים וערו ערו עד היסוד בה, כותל המערבי נשאר קיים, והשכינה לא זזה מכותל המערבי, ועל זה היה דוה לבנו לאמר למה נגרע מאחינו, לשבת בארץ הלזו הנשמה, ואתם תשבו על אדמת קדש לפני השכינה. ויהי מימים בא אלינו גוי אחד ישמעאל מעיר תוגרמא, ששבוהו כושיים ומכרוהו לארבעה שבטים דן ונפתלי גד ואשר, והיה מספר להם את כל תקורות בהערים אשר סביבותיכם, משאם ומתנם וקומתם ומחייתם, ומספר ימי חייהם ומיתתם וקבורתם אומה ואומה כמנהגה... שלחו את הגוי הנזכר אלינו, וספר לנו דברים מרים העוברים עליכם תמיד מדי יום ביומו, רק רע כל היום, וכשמענו הדברים האלה, דאגנו דאגה גדולה עליכם, והיינו מסופקים לאמר אם אמת הדבר שדבר הגוי הנזכר אם לאו״.

„ויהי היום ראה ראינו כתבכם אשר הובאת לנו, מגלה עפה מספרת ומורת אמריה, מהצרות אשר אתם עוברים עם האומות, זרים אוכלים אתכם והייתם כשבוים... נתקבצנו והשמענו את כל דברי האגרת האוררת, מגור מסביב, ואותו היום היה מספד גדול ויללה כחולה, בבינו בכי גדול עליכם, איך תוכלון

שאת

שאת הרעה הגדולה הזאת, ארציכם לנגדיכם, זרים אוכלים אותה ומגדפים אתכם, ואת דתינו הקדושה והטהורה, ואינכם יכולים להשיב כי ישרפו אתכם באש, אוי לעינים שכך רואות ולאזנים שכך שומעות! ושמחנו שמחה גדולה לעצמינו, כי האלהים נתן לנו שאנו בני חורין ומלכות לעצמינו, מושלים בבטח מקומות גדולים ואין בינינו שום אדם, כי נהר סמבטיון סובב את כל גבולינו סביב, והנהר ההוא אין בו מים כי אם אבנים, וכל ששת ימי המעשה האבנים קולם ירעים ברעם גדול כגלי ים הגדול בזעפו, וביום שבת קדש ישבות וינוח, ואש תלהט סביב סביבות הנהר, מערב שבת עד מוצאי שבת, ולא יוכל אדם לעבור בו כל היום השבת מפני האש המלהט, ובמוצאי שבת יחזור לאיתנו הראשון, וכשבאים אחינו שבטי ישורון הארבעה שבטים לדבר אתנו, עומדים על שפת הנהל מעבר אחד ואנחנו מעבר אחד, ומדברים ויושבים לבטח בארצינו".

„ואין בכל מקומותינו שום דבר טמא, לא בהמה, ולא חיה, ולא עוף, ולא שרצים, ולא מזיקים, בשום צד ואופן כלל, ושוכנים בבתים מפוארים ובנינים הדורים ומגדלים נאים... וכסף וזהב לרוב מאד ואבנים טובות ומרגליות, ואין אנו צריכין בלילה לאור הנר, כי יש לנו אבנים טובות אשר זוהרם כאור ויזהר איר שבעתים, ומלבושנו בגדים נאים מכל כלי חמדה, וצמר ופשתים ותולעת שני, וימי חיינו על הארץ מאה ועשרים שנה, לא בן ולא בת ימות בחיי האב, ואנחנו עם רב ושגיא אין מספר להמוננו, ארבעים כפל כיוצאי מצרים, וכל טוב הארץ נתן לנו ה׳ אלהינו, בעבור שאנחנו שומרים תורותיו חקיו ומשפטיו, ואנחנו שונים תורה, נביאים, משניות, הלכות, ואגדות, ואין אנו נשבעים בשם ה׳ אלוהינו בשום צד ואופן כלל, וכל הנשבע בשם ה׳, בתוך שלשה ימים ימות ואבד מן העולם, וכל משפטינו בארבע מיתות בית דין על פי הזקן הגדול היושב בבית הכנסת, ואנחנו בכל יום שומעים קולי קולות בת קול מן השמים, ושמענו בת קול מכרזת ואומרת וכ״ו, ועוד ביום הששי שמענו בת קול מכרזת ואומרת וכ״ו".

„ואתם אחינו שבטי ישורון שבטי יהודה ובנימן, אל תקוצו בתוכחת ה׳ אלהיכם, כי את אשר יאהב ה׳ יוכיח וכאב את בן ירצה אתכם בקרוב, כי כבר הגדנו לכם אותות נפלאים כאשר שמענו כן נראה, וה׳ אלהינו עושינו הוא יושיענו, ככתוב כי כה אמר ה׳ רנו ליעקב שמחה, השמיעו הללו ואמרו הושע ה׳ את עמך את שארית ישראל, ואל תתמהו לאמר, מאחר שאנחנו והארבעה שבטים היושבים מעבר לנהר עם רב ושגיא מאד ומזמן לרוב, למה לא נצא למלחמת להלחם עם תאומות? ידוע ליהוי לכן כי אנחנו שבט משה אין לנו יכולת לעבור את הנהר עד עת קץ, שיאמר ה׳ לאסורים צאו, ולאשר בחשך הגלו, וכן הארבעה שבטים הנזכרים אין להם רשות לעבור את גבולם, כי אם כשיוצאים עם מלכיהם למלחמת עם שבעה מלכיות אשר סביבותיהם, ואתם עם קדש בטחו בה׳ עדי עד כי בית ה׳ צור עולמים, חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה׳, כה דברי אחיכם בני משה הבאים על החתום: המלך אחיטוב בן עזריה, הנשיא יהוצדק בן עוזיה, הזקן אוריאל בן אביאסף"[22].

המכתב

22) האגרת הזאת נדפסה מתוך הכ״י בק״ק רוגי: בס׳ „מעשה נסים" לר׳ נסים ארדעי (אמשטרדם

המכתב הזה הגיע ליד רבני ירושלם בשנת התי״ו, והרבנים בתמימותם לא השגיחו כי כל הענין מיוסד על הבלים, כי במקום תנחומים היה להם לבני משה לשלוח להם כסף רב, להוציאם מן המעמד המר והצוקה שעמדו בו, וכי כל האגרת מזויפת מראשה עד סופה, ומחוברת מתוך דברי הגדת אלדד הדני, כי כמו שם גם פה נזכרים ארבעה שבטים דן ונפתלי גד ואשר, וכמו שם גם פה בני משה חונים סביב נהר סמבטיון, דנים דיניהם על פי ארבעה מיתות בית דין, לא היה אצלם כל עוף ובהמה טמא, לא היו נשבעים, חייהם היו מאה ועשרים שנה, ולא מתו הבנים בחיי האבות, שם אבי המלך היה מלביאל כמו פה שם האיש המוזה, ואנשי ירושלם התמימים והמעונים חשבו כי כל הדברים אמתיים, וכאשר שלחו שלוחים לחוצה לארץ, שלחו גם כן העתק מן המכתב הזה, כדי להלהיב לבות אנשי הגולה למען יתנו להם תרומותיהם ביד נריבה.

אך לא לבד עם השליח הקבצן בפרס שנו בבחירתם ולא הביא להם תועלת, כי גם בשליחים שהלכו לאיטליא, המערב והולנדה קרה להם מקרה בלתי טהור, וכל הכסף הנצבר הלך לטמיון, בשנת ת״י יצאו שני שלוחים־קבצנים מירושלם לסובב כל הפוצות הגולה, האחד ספרדי ושמו שלמה נאבארו, והשני אשכנזי אלישע הלוי, ואחרי שנסעו בשנות ת״י־ת״א במדינת מארוקו והתאכסנו זמן רב בבית ר׳ יעקב ששפורטש בעיר סאלי, הרב הזה שלחם למדינת אלגזייר (אלג׳יר), לאסוף גם שם נדבות, ונתעכבו שם יותר משנתים ימים, אחרי כן נסעו לאיטליא, ובשנת ת״ד השליה הספרדי שלמה נאבארו „שהיה חכם ומקובל״ כבואו לעיר ריגיו מצא אשת נוצריה, ויחשק אותה והמיר דתו וישאנה, וכל כסף הנדבות עבר בידו[23]), והשליח האשכנזי אלישע הלוי נסע לויניציא ושם הוציא לאור הס׳ מגיד מישרים, על פי מקורות חדשים מהודרא שנייה[24]), אחרי כן נסע לאמשטרדם, משם לאשכנז ופולוניא וישוב לאיטליא, ובין כך נתגלה המשיח השקר שבתי צבי, ובנו של השליח האשכנזי נתן העזתי היה לו לנביא, וכשמעו דברי בנו נסע לעזה וכסף הנדבות לא הגיע לידי בוללות עיר הקדש[25]), מנגד לזה השליח הקבצן שהלך לערי תוגרמה האברופית, היה איש אמונים ר׳ אלישע נאווי יליד אחלב, שהתישב אחרי כן בירושלם, ויסע עד הערים היותר קיצונות בתוגרמה האברופית בילוגראדו ובודון[26]).

בשנת ת״ה התישב בירושלם בעל הזכרונות השלוניקי ר׳ דוד קונפורטי, וברשימותיו יזכיר שמות גדולי הרבנים שעמדו בראש העדה, וזהם החכם השלם ר׳ ברוך בנימן ן׳ ר׳ ישראל בנימן, והוא הראה לו קבץ פסקי אביו והיו כמו מאת או יותר, ר׳ יצחק סבאח מן המערב, ר׳ ישראל זאבי בן החכם הזקן

תקע״ח) עם הסכמת הרב חיד״א, ובס׳ „מקוה ישראל״ הוצאת מגדל מוהר, ובס׳ אבן ספיר ח״א דף 97.

23) קיצור ציצת נובל צבי, דף נ׳ ע״ב

24) מגיד מישרים, מהודרא חניינא, שער הספר (ויניציא ת״ד)

25) קיצור ציצת נובל צבי, דף נ׳ ע״ב 26) עדות ביהוסף, ח״א ס׳ ל״ג

הזקן ר׳ עזריא זאבי והיו מעיר שלוניק, הרב הזה הלך בבחרותו לירושלים ,שם הרביץ תורה הרבה בתלמידים, והר׳ יהודה אספריאל שבא מקושטנדינא, והרב יעקב רומאנו חכם זקן יותר משמונים שנה, והיה יודע שתא סדרי משנה על פה, והרב שמואל מרדיאולה חכם זקן ובעל ישיבה, והר׳ יואל חכם זקן שבא מגלילות האיטליא, והר׳ משה הלוי טרינקי שבא מגלילות המוריאה, והיה חכם זקן ומקובל, והוא סידר והדפיס ס׳ הכוונות למה״ר יצחק לוריא אשכנזי ז״ל (וויניציא שפ״ד), וגם הר׳ יעקב צמח... והרב יצחק גאון חכם זקן ומקובל, וכה״ר מרדכי הכהן חכם זקן ומקובל, ור׳ נתן אשכנזי... גם בזמן ההוא היה הרב משה די מדינה, חכם מעיין גדול שבא מקושטנדינא, והרב יצחק איספאניא חכם גדול ורופא מובהק, וכן הרב צמח הנרבוני בן הרב שלמה הנרבוני, שהרביץ תורה בתלמידים בקושטנדינא והיה זקן מופלג, ושני אלו החכמים באו מקושטנדינא לירושלם והרב עזרית ויליסיד, והרב יום טוב גוקליר, חכמים מעיינים שבאו מקושטנדינא לירושלם[27]).

ר׳ יעקב בן צמח שכבר בא זכרו, נולד ממשפחת אנוסים בליסבון בערך שנת של״ג, ונתחנך בדת הנוצרים, בבחרותו למד חכמת הרפואות וכה עסק כל ימי היותו בפורטוגל, ובהיותו כבן חמשת ושלשים שנה, על פי סבות שנעלמו מאתנו נסע לשלוניק ושם, התיהד[27a]), אחרי כן נסע צפתה וילמוד תורת היהדות וספרות ישראל[28]) (בערך שנת שע״ט), מכל הספרות הדבר אשר השפיע עליו ביותר היתה הקבלה. על כן נסע לדמשק ללמוד החכמה הזאת ממקורת מפי ר׳ שמואל ויטאל בן ראש המקובלים ר׳ חיים ויטאל, כאשר העיד בעצמו ששש שנים עסק בצפת בתלמוד והרמב״ם והשלחן ערוך, ושמנה עשר שנים למד חכמת הנסתר[29]). בדמשק היה לומד בשקידה בישיבת ר׳ שמואל ויטאל כל יום הששי ויום השבת, וכל מה שלמד כתב על ספר בחבורו „רנו ליעקב", בשנת ת״נ שב ירושלימה, ושם התחיל לחבר ספרו „קול ברמה", שהוא פירוש על האדרא, ובהקדמתו כתב פרטי חייו, ושקנה בכספו מלא כתבי יד מהאר״י ומהרח״ו, באופן שהגיעו לידו הרבה דרושים עמוקים שאינם אצל הרב ר׳ שמואל ויטאל, שהיו קבורים שנגנזו בפקודת מוהרח״ו, והמכתב מכתב יד הקדש של מהרח״ו עצמו. לפי ההגדה ר׳ יעקב צמח ור׳ אברהם אזולאי עשו הפסקות ויחודים, עד שהרב מוהרח״ו נגלה להם בחלום, ויתן להם הרשות לחפור בקברו, ולהוציא משם הכתיבות שציוה לגנוז, וכן עשו; ואלה הכתיבות הן המהודרא שנית של ס׳ „עץ החיים"[30]). הרב הזה שעשה קפיצת אחת מעסקי התורה הקאתולית לתורת הסוד, התמסר בכל נפשו ולבו לקבלה ולעיונים וסגופים, עד שבזבז כל הונו, ובעת האחרונה לחייו נצפנו לו ימים רעים, ומרוב דוחקו נאלץ לשלוח אחד מכתבי ידו היותר גדולים „זר זהב", מכיל

27) קורא הדורות, דף ס״ט
27a) שלמי צבור, כ״י לר׳ יעקב צמח
28) קורא הדורות, דף מ״מ
29) אזולאי, בערך יעקב צמח
30) שם, ערך דרך ח׳

מכיל יותר ממאה גליונים מכתיבה דקה, אל מיודעו החכם השלם הדיין המצוין ר׳ בנימן הלוי תושב קושטנדינא, והוא שלח לו מתנת ידו[31].

ר׳ יעקב צמח חתם בהעתק אגרת השליח ר׳ ברוך גד בשנת ת״ז, וכנראה בשנת תכ״ה כבוא שבתי צבי ונתן העזתי ירושלימה, ר׳ יעקב צמח היה עודנו בחיים, כי לפי דברי בעל הזכרונות „לא היו כל כך חכמים בירושלם, כי אם ר׳ אברהם אמיגו והמקובל האלהי המפורסם ר׳ יעקב צמח״ (תורת ההואות דף כ״ח). כנראה לא ארכו לו הימים באשר פרצה התנועה השבתאית בתקף עזה, כי בלעדי זאת בהלך רוחו להאמין בנפלאות, היה נלכד גם הוא ברשת התנועה הזאת, כמו שנטו אליה חכמים רבים שהיו מתנגדים בתחלה. רוב חבורי ר׳ יעקב צמח לא נגלו ברבים זמן רב, ולא הגיעו לדפוס, כי לא רצה לגלותם רק לצנועי הכמה, וכן כתב הרב חיים יוסף דוד אזולאי: ראיתי לר׳ יעקב צמח בהקדמת פירושו לאדרות שחבר ספר „נגיד ומצוה״ כתב שבא אליו הלום קשה והזהירו לבלתי שים אותו בדפוס, וכן כתב לענין „נגיד ומצוה״: וידעתי נאמנה שהנדפס באמשטרדם היה ברשות מורינו הגדול ר׳ אברהם יצחקי... ועל פי דבריו נשמטו הדברים העמוקים שבספר הזה... ונראים הדברים שמה שנדפס הוא הקצר, וגם הוא לא נדפס בשלמות. בספריו שכתב על חכמת הסוד יסודו הוא, שאין ישראל נגאלין אלא על ידי למוד הקבלה מספר הזהר וכתבי האר״י, והיה מצטער על אשר לא נקבעו בתפוצות ישראל ישיבות ובתי מדרש לעיון תורת הסוד, כמו לתורה הנגלית, ולפי דעתו זאת הסבה לאיחור הגאולה[32]. כמובן רוב חבוריו מיוסדים על כתבי האר״י ומוהרח״ו, והוא הוסיף גם כן משלו, ספריו הנודעים הם:

א) קול ברמה — פירוש האר״י ומהרח״ו על האידרא רבא (קאריץ תקס״ח), והרב חיד״א כתב שלא נדפס כל הכתב יד, ונמצא בירושלם כל הכתב יד (תולדות חכמי ירושלם, ח״ב דף מ״ב).

ב) אדם ישר — חיבור מהר״י צמח, והוא שודש ועיקר כל דרושי האר״י והוא היה חשוב אצלו יותר משאר ספריו (הקדמת קול ברמה, בכ״י).

ג) ברבות בחשבון — מאסף כל שמות הקדש הנמצאים בספרים דרך א״ב ונמצא באכספורד .Opp ס׳ 241 (והקדמת קול ברמה כ״י).

ד) גלגולים — (ראהו הרב חיד״א באשכנז).

ה) הגהות — על ס׳ אוצרות חיים מהאר״י ועל ס׳ כוונות ושאר ספרים של תלמידי האר״י (כ״י).

ו) זהר הרקיע — פירוש הזהר ממהרח״ו שקיבל מהאר״י (קול ברמה, הקדמה, כ״י).

ז) זר זהב — באור על השלחן ערוך או״ח ממה שאמרו בזהר ושאר ספרי קבלה, שלחו מתנה לר׳ בנימן הלוי לקושטנדינא (מזכירו בס׳ נולל אור וקול ברמה כ״י).

ח) לחם מן השמים — כל הנהגות האר״י מסודרים בסדר התפלה עם הנהותיו (כ״י).

משיבת

31) שם, ערך זר זהב

32) קול ברמה, דפוס קאריץ הקדמה

ט) משיבת נפש — כ״י מהורא שניה על ס׳ הגלגולים (ראהו הרב חיד״א באשכנז), ונמצא באכספורד.

י״ד) נגיד ומצוה — קיצור לסקצת כוונות האר״י, יצא לאור באמשטרדם על ידי יוסף ב״ר אברהם אלישר מירושלם שנת תע״ב, ופעם שנית קיצורו בקושטנדינא שנת תפ״ז.

ט״ו) קהלת יעקב — כתב יד שלא ראה הרב חיד״א, שנמצא באכספורד Opp. ס׳ 541.

ומבני חברת ר׳ יעקב צמח היו בעת ההיא בירושלם, ר׳ אברהם בן חנניא שנולד בשלוניק, והלך אחרי כן לקושטנדינא ושם למד ביחד עם ר׳ יוסף סטראני, והיה חברו של ר׳ יהודה שאראף, מקושטנדינא העתיק מושבו לבילוגראדו כאשר בא זכרו בפרטי העיר הזאת, ולעת זקנתו התישב בירושלם בערך שנת ת״ד, ובסוף ימיו הלך לחברון, בתור סופר חבר ספרים שלא ראו אור הדפוס: א) בית אברהם שנמצא עד ימינו בכתב יד, והוא קונטרס גדול על עיונא דאתתא, ב) שרשים וכללי ש״ס, ג) מדות חכמים, ד) ברית אברהם, ה) מים חיים. חלק אחד מחבוריו היו בידי הרב חיד״א, וחלק אחד מזכירם נכדו ר׳ יוסף הלוי נזיר בחבורו מטה יוסף, ומביא משם זקנו ר׳ אברהם, הרבה פסקים וענינים בהלכות טרפות ובהלכות שבועות. ור׳ משה חגיז בהגהותיו בס׳ תורת הקנאות מספר בשם אביו ר׳ יעקב חגיז שכאשר נשאל נתן העזתי מבית דין ירושלם, באיזה דרך באה אליו ידיעת חכמת הקבלה המעשית, ענה שכאשר ברח המקובל ר׳ אברהם חנניא מחברון לעזה מאימת המגפה, גנב ממנו ספר כתב יד שהיה לו לעינים, הרב הזה נפטר לעולמו בזמן המגפה בעיר עזה, ובקש להביא עצמותיו לחברון וכן עשו, והספידוהו גדולי הדור כמובא בספר „בן הא הא״. עוד נמצא בתספריה הלאומית בירושלם כתב יד ס׳ 109 מן הרב הזה, (תולדות חכמי ירושלם, ח״ב דף 30). והוא היה בין החותמים על אגרת ר׳ ברוך גד בירושלם בשנת ת״ז.

עוד היה בין החותמים על המכתב הזה ר׳ נתן בן ר׳ זכריה גוטה, ובאכספורד נמצא ממנו שו״ת כתב יד, בענין מי שסבר נכסיו בזמן שמועות שבתי צבי ואחרי כן חזר בו, (תולדות חכמי ירושלם, ח״ב דף 31), ר׳ נסים בכמוה״ר יעקב עבאס, שלא נודע טיבו ממקום אחר. ר׳ יצחק נסים ן׳ גאמיל, אבי אמו של ר׳ חיים אבואלעפיא ונכדו הזה מכבדהו בתואר „מר קשישא ירוש גלותא סמוך ומופלא״ ונודע ממנו חבורו „ספר באר להי רואי״ המצורף לס׳ „ישרש יעקב״, עוד הזכיר נכדו „דין אבא לאימא״ „חיים וחסד״ הדרושים לפי סדר הפרשיות מתחיל מסדר חיי שרה. בס׳ פי הגן אלהים נמצא חתימתו של הרב הזה שהתם בחברון בשנת תכ״ז, ונמצא עוד חתימתו בפסקים אשר בתשובת הרי׳ בירב בהוספותיו של ר׳ שלמה ן׳ עזרא, בענין שלא יברך שהחיינו כאשר נקנה ספר תורה רק כשיקרא בו בפעם הראשונה. (תולדות חכמי ירושלם, ח״ב דף ל״ג, ושם נזכר בטעות שמו ן׳ גאמין), ר׳ יצחק די בוטון, ר׳ אהרן ן׳ דוד אשכנזי שהיה מתחילתו מבלוגראדו (קורא

הדורות

הדורות), ר׳ בנימן יוסף די סגוביא שלא נודע טיבו ממקור אחר, וכן ר׳ אברהם בן הזייר, ור׳ שלום אבותבוט, שהיה מגזע המסתערבים, ור׳ ברוך בן ר׳ בנימן ישראל, שלא נדע אותו ממקור אחר, והרבנים האלה בתמימותם האמינו בדברי רוח של השליח ר׳ ברוך גד וחלומותיו, ואישרו וקיימו דבריו, ובלי כוונתם ורצונם היו הסבה להוליך שולל רבים מבני חוצה לארץ, ובהעתקת המכתב המזויף ההוא שנתנו ביד שלוחם ר׳ נתן שפירא אשכנזי, בדי להלהיב לבות בני ישראל בכל ארצות פזוריהם, להרבות נדבותיהם לתועלת ירושלם, האגרת הזאת שנשלחה בשנת ת״ז על פני חוצות, היתה באיזה צד הסבה לפתוח הדרך לתנועת השבתאית שצמחה איזה שנים אחרי כן.

מנגד למקובלים האלה שהחשיכו שמי כנסת ישראל בירושלם, נמצאו בעת ההיא בעיר ההיא, גם אנשים מיושבו הדעת אם גם במספר מיעט שהיו גאונה ותפארתה, ובראשם היה ר׳ יעקב חאגיז, הוא גולד בפאס ביום כ״ז שבט ה׳ ש״ף[33], רבו היה ר׳ דוד קארינגאל[34], בבחרותו נסע לאיטליא ויהי למורה בבית הספר שיסדו האחים וויגה בעיר ליוורנו[35]. בשנת ת׳ בהיותו כבן עשרים שנה נסע ירושלימה[35a], עם אשתו הראשונה בת רבו ר׳ דוד קארינגאל, ושם יסד ישיבתו הנודעת לתהלה ולתפארת בשם „בית יעקב״[36], ויעמיד תלמידים רבים, וכינוהם היה נתן בן אלישע אשכנזי, שגדלו והנכו בביתו בשנת חת״י, שנסע אביו בשליחות מצוה לקבץ נדבות לכוללות ירושלם[37], וכאשר שאל מאתו עשיר מופלג מעיר עזה, ושמו שמואל לישבונה לבחור בין תלמידיו בחור חשוב ולמדן לתת לו את בתו לאשה, ר׳ יעקב שלח לו את תלמידו נתן שהיה אחרי כן אחד מראשי התנועה השבתאית, ויכנה את שמו נתן הנביא[38]. הישיבה המהוללה הזאת נוסדה על שם הנגיר יעקב ישראל פירירא והיא היתה היותר גדולה בירושלם, בהיות שהנגיר ונדיב הזה הספיק כל צרכיה ביד רחבה[39]. ר׳ יעקב היה מרביץ תורה כל הימים שעמד בירושלם, ופעמים רבות קרה שלא פסקו ההלכה כדעתו מפני שלא ירדו לסוף דעתו, „והיה אומר מלתא בשעתא כדי שיבינו העם, ואיזן וחיקר תיקן משלים הרבה... ולמד ותיקן ערובין ובן כל כיוצא בזה... ובהיותו שוקד על למודו יומם ולילה הוו נהירין ליה שבילי דתלמודא... דקרא ושנה התלמוד בבלי, שלש עשרה פעמים, ולכן כל דבריו באו בשאלותיו ותשובותיו בדקדוק הלשון צח ומתוק, בתכלית הקיצור בדרך הגדולים... אין בהם נפתל ועקש כי דבריו צדקו יחדו״[40].

דרכו של הרב הזה בלמודו היה מנופת בסלת הנקיה, בשכלו הזך הוא היה תמיד קולע אל דרך האמת, והתרחק מן המשא ומתן וכפול הדברים שכבר כתב, וכן היה משיב לשואליו על הענינים שהיו עורכים אליו בכל יום הששי, מתלמידיו

33) הלכות קטנות, דף נ״א ע״ב
34) קרבן מנחה, צד ק״ה
35) הלכות קטנות, דף נ״ה ע״א
35a) קאייזירלינג Bibblioteca דף נ״א
36) הלכות קטנות, הקדמה
37) קצור ציצת נובל צבי, דף ג׳
38) תורת הקנאות, דף ט׳
39) פני אהרן, ח״ב הקדמה
40) הלכות קטנות, ח״ב ס׳ רי״ח

מתלמידיו וחבריו אשר נאספו אחרי כן בספרו „הלכות קטנות". בפרט שם לבו על דרך החינוך, ובנו ר׳ משה חגיז כתב בשמו „אחר שיהיה הנער כבן שש או שבע יביאוהו לתנ״ך ונמרא עד שיהיה בן עשרים... אם ירצה הנער להתמיד בתורה... ואם יתעסק כילדותו דוקא כנמרא ויניח כל הלמוד (תורה, רשי ויתר ענינים),... ואם יצא לאומנות ולסחורה ישכח אם המעט שלמד בתנ״ך. (ס׳ משנת חכמים).

בפרק שהתישב שבתי צבי בירושלם, ר׳ יעקב חגיז ראה מראש דרכו הנתעב, על כן היה היותר נלהב בין מתנגדיו, וכהשתדלותו שלחו לו פיתקא בחרם גמור שיזהר וישמר משום דבר שטות, ואם יעשה הרי דמו מותר כצבי וכאיל[41]), וכאשר פחד מגזרת הרבנים היה ר׳ יעקב אומר כדרך הלצה: „ראו מה משיח הוא זה, שהוא נשמע ומתירא מחרם שלי"[42]), אך לא לבד שלא האמין בבשורת בן מרדכי צבי, כי גם התרחק מחכמת הסוד ואמונת הבלים ולחשים, שהיו קנין העם בפרק ההוא בארצות הקדם, וכאשר שאלו את פיו אם מותר לעשות לחשים הנקראים בלעז „פרינאנטים" לסיני חולאים, היתה תשובתו קצרה[43]): מותר הוא כי הכל הבל ומעשה תעתועים, ובפני החולה להסיר ממנו הרעיון ואין בהם ממש, בשנת תפ״ח בערך באו עליו תלאות רבות ורעות ויגון, אשתו הראשונה נפטרה לעולמה וישא את בת ר׳ יהונתן גאלאנטי[44]), אמנם כמעט בא בברית הנשואים השני, והנה חלה חלי כבד עד מאד ולפי דברו: „האחרון הכבד והוא חלי רע ומר הגיעני עד שערי מות, וברבים היו עמדי להתפלל בעדי והסבו את שמי, לישראל[45]), וכן היה חותם כן היום ההוא והלאה. כשנה אחת אחרי כן כשנרפא (ת״ל) נולד לו בנו יחידו, ויקרא את שמו משה כשם זקן אשתו ר׳ משה גאלאנטי הראשון אבי חסיו; הילד שעשועים הזה הביא רוח חדשה בחייו, וישמח בו וימל אותו בעצמו[46]), ויקוה שכמו שהכניסו לבריתו של אברהם, יזכה לחנכו בדת ישראל ולהכניסו למצות, אך ימים רעים נצפנו לו, בשנת תל״ב והוא היה כבן שנים וחמשים שנה כלה את ספרו „הלכות קטנות" וימסרו לדפוס, ושנת אחת אחרי כן כלה ספרו הגדול על תבית יוסף ושלחן ערוך, ויקרא לו בשם „לחם הפנים" ויסע לעיר קושטנדינא להדפיסו[47]), אך כמעט הציג רגליו בעיר הבירה חלה פתאום חלי כבד, וימת שם בשנת תל״ד[48]).

חבוריו הרבים נאבדו במותו בקושטנדינא, אמנם איזה מהם נדפסו בחייו ואחרי מותו:

א) עץ החיים, פירוש על המשניות (ליוורנו ת״ד).

ב) קרבן מנחה, דינים ודרשות ופשטים (אזמיר, חסר שנת דפוס) ולא כדעת איזה בבליוגרפים, שכתבו שנדפס בויניציא בשנת שנ״ז שאז לא נולד עדין ר׳ יעקב — ראה אוצר הס׳ לר׳ יעקב ן׳ יעקב).

תחלת

41) תורת הקנאות, דף ל״ז
42) שם, שם, דף ל״ט
43) הלכות קטנות, דף י״ב ע״א
44) הלכות קטנות, דף ג׳ ע״א י״ג ע״א וכ״ו
45) שם, חלק ב׳, הקדמה
46) שם, דף מ״א ע״ב
47) שם, הקדמה בנו ר׳ משה
48) חיד״א, שם הגדולים, בערכו

ג) תחלת חכמה, בצירוף לס׳ כריתות (נדפס בווירונה ת״ו).

ד) שו״ת הלכות קטנות, שני חלקים (ויניציא תס״ד) וחלק מן הכ״י נאבר (הלכות קטנות, דף מ״ה ע״ב).

ה) לחם הפנים, חיבור על שלחן ערוך ובית יוסף ונאבד, (הלכות קטנות, הקדמת בנו).

ו) צרור החיים, חיבור גדול שנאבד, (מזכירו בהלכות קטנות דף י״א ע״א, ל׳ ע״ב ועוד).

ז) אלמינארה די לה לוז (מנורת המאור, לר׳ יצחק אבוהב), תרגום ספרדי על ידי ר׳ יעקב האגיז, בדיוק עצום נדפס בהוצאות דוד יעקב ואלינסי, (ליוורנו שצ״ז), בהיות ר׳ יעקב בן שש עשרה שנה, והיא ראשית מלאכתו שכתב בהיותי בליוורנו. הספר הזה נדפס שנית באמשטרדם בשנת תמ״ה.

ח) פתיל תכלת, קבץ שירי ר׳ שלמה גבירול וקיצור זהר הרקיע להרשב״ץ עם תוספות חידושיו (ויניציא תנ״ב).

ט) פנים חדשות, חידושי דינים על שלחן ערוך השלימו בשנת ת״א ולא נדפס.

י) קדש ישראל, י״א) מות ישרים, י״ב) דרך עץ החיים, י״ג) צרור החיים, י״ד) חיי עולם, ט״ו) זבח תודה, ט״ז) פרי חדש, נשארו בכתב יד ותזכירם בנו ר׳ משה בספריו.

בס׳ התקנות, מובאים הרבה דינים ומנהגים שהנהיג ר׳ יעקב: או״ח ס׳ י״ז, י״ח, ל״ד, מ״ו, ע׳; יו״ד ס׳ נ׳, ל״ד, נ״ג, נ״ז, נ״ח, ס״ז, ע״ז, צ׳; אה״ע גטין ס׳ כ״ז, ל״ז, מ״ח. (מלשונו של ס׳ תלדות חכמי ירושלים ח״ב דף ס״ד).

ומחבריו של ר׳ יעקב חגיז היו ר׳ דוד ן׳ חיים[49]), נכד ר׳ אהרן ן׳ חיים הראשון ונפטר באביב שנותיו, אחיו ר׳ אברהם ן׳ חיים שהלך אחרי כן חברונה[50]); ופעלותו תבוא לפנינו. ר׳ מרדכי הכהן חכם זקן ומקובל[51]), ר׳ יצחק ן׳ ר׳ משה הלוי אחד מדייני העיר, ר׳ מלאכי רפאל, ר׳ זרחיה מבי״ה, ר׳ משה האליאגואה, ר׳ יהודה ביסאנדו, ר׳ שלמה ברוך[52]), כלם חכמים זקנים שבאו מחוצה לארץ לבלות שנותיהם בירושלם. הרב שמואל נארמיזאנו שהיה משלוניק, והוא היה מעיין גדול ודרשן וכתב דרושים רבים ושיטות והדושים[53]), ובעל הזכרונות ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי מזכירו לשבח, שהפליא לעשות שיטות על כל התלמוד ויש מסכתות, שעשה מהדורא שניה, ופירוש לזרעים וטהרות, והוא ראה שיטה על מסכת ברכות, שפירש כל הגמרא על דרך הקבלה, וכן חבר דרושים מארבעים עד חמשים על כל פרשה ופרשה, ורוב חדושיו כתב על שולי ספריו, אך אין אף אחד מחבוריו שראה אור הדפוס, וחלק גדול נאבד כארך הימים[54]), מחבוריו המעטים בכתב יד מעצם יד המחבר בכתב ספרדי שהגיעו עד ימינו, היו בידי החכם באשי וראשון לציון, ר׳ יעקב שאול אלישר בקבץ אחד (תולדות חכמי ירושלם, חלק ב׳ דף נ״ג):

כבוד

---

49) קורא הדורות, דף מ״ז ע״א
50) שם, שם,
51) שם, דף מ״ט
52) שם, שם,
53) שם, דף מ״ט ע״ב
54) אזולאי, בערכו

א) כבוד חכמים, ב) דברי הכמים, ג) לשון חכמים, וזה לשונו בהקדמתו: „אמר המחבר, קטון וצעיר הטן הבריא שמואל הקטן לבית גארמיזא... (שם המשפחה הזאת על שם העיר גארמיזא Worms, ראה חלק א׳, ציונים „אשכנזים״) זה ספר כבוד חכמים... באור למאמרי הז״ל רבו מסתקים וכלו מחמדים, ובהיכלו כלו אומר כבוד, מחולק לג׳ חלקים: האחד, כבוד חכמים, מתיכו יראה בבנין של כל דבריהם דברי אלהים חיים כ״ת; השני, דברי חכמים, על שם הכתוב דברי חכמים כדרבונות; החלק השלישי, לשון חכמים, על שם הכתוב לשון חכמים מרפא, ועלה בדעתי לחברו על סדר ת״נ״ך, בחלק הראשון, כל המאמרים השייכים לפסוקי התורה; בשני, השייכים לנביאים ושמו דברי חכמים, בחיות נבואת הנביאים; והשלישי, לשון חכמים על פסוקי כתובים שהם בחיות רוח הקדש למטה מנבואה״ ומצורף עוד שם דרשות למועדים ונשואים ושאר ענינים.

ד) ספר אמרי נעם, דרושים לכל הפרשיות שבתורה, עד כי בפרשת בראשית לבד, נמצאים שם ששים וששה דרושים, ובפרשת נח שמונה עשר דרושים, וכן לכל פרשה ופרשה, והרב חיד״א מזכיר הס׳ הזה וכותב באומרנה שיש בו ארבעים חמשים לכל פרשה.

ה) אמרי מישרים, והוא הקונטרס אחרון ונוספות לס׳ כבוד חכמים מעצם כתב ידו.

ו) חדושים על מסכת קדושין, מחזיק קפ״ז דפים, בבבליותקא באכספורד 396 Mich.

ז) אמרי תבונה, ואמרי קדש, בבבליותקא באכספורד 428 Mich., מחזיק 360 דפים ונכמן בסופו הלשון הזה: ותהי השלמתו מלאכת הקדש ס׳ אמרי תבונה חדש ניסן שנת הת״ך.

ה) שיטות, למסכת חולין, בכורות, זרעים, וטהרות, ראה אותם הרב חיד״א, ועוד לו שיטה על מסכת ברכות על דרך האמת.

עוד בא זכר הרב שמואל גארמיזאנו בס׳ אדמת קדש בהשמטות תשובה א׳, והרב חזקיה די סילוא הביא משמו: „כתב מהר״ שמואל גארמיזאן, שכל עבירה שבין אדם לחברו יש שם חלק עבירה למקום ברוך הוא, דרך משל אם בזהו בדברים, עבר גם על „ואהבת לרעך כמוך״ וכל זמן שלא הרצה את חברו גם חלקו של מקום בלתי מתכפר. (פרי חדש, אורח חיים ס׳ תר״ו).

בשנת ת״ג בא ירושלימה מארץ המערב (מארוקו), ר׳ אברהם הכהן, רב מובהק וזקן מופלג בשנים, ולפי דבריו היה בן מאה ועשר שנים, ואחר שלשה ארבעה חדשים לבואו נפטר לעולמו[55]), וזמן האשכנזים היה ר׳ נתן בן ר׳ דוד שבל שפירא אשכנזי חכם זקן ומקובל יליד קראקא, הוא היה הראשון בדורו שנשא שתי נשים כמנהג ארצות הקדם[56]).

בשנת תט״ו למרות זקנתו[57]), נסע בשליחות קבצנות לכולל האשכנזים לאיטליא, ושם הדפיס חבורו הראשון „טוב הארץ, ויארכו לו שם הימים, ובשנת -

55) קורא הדורות, דף מ״ט ע״א

56) גנת ורדים, אה״ע כלל א׳ ס׳ ט׳

57) קורא הדורות, דף מ״ט ע״א

ובשנת ת״ז שלחו לו רבני ירושלם העתק המכתב שהביא לחם השליח ברוך נד, ואיזה מקובלים אישרו תכן המכתב ההוא, ובזה האופן קוו להלהיב לבות בני הגולה להרבות לתת נדבותיהם. בשנת ת״ך היה בויניציא ושם הדפים שני ספריו האחרונים, ויארכו לו שם הימים. בשנת תכ״ד בערב השבת א׳ אייר נפטר לעולמו בעיר ריגיו, ושם נקבר ובין כתביו נמצאה האגרת ההיא ונמצאת עד היום בארכיון של הק״ק ההוא[58], ומשם נתפרסמה. הוא חבר ספרים רבים בקבלה ומקצתם נדפסו:

א) וימודו בעמר, כוונות העמר ע״פ הקבלה ונמצא בכתב יד.

ב) טוב הארץ, שבחי ארץ ישראל ופירוש משנת „עשר קדושות" (ויניציא תט״ו).

ג) יין המשומר, דיני איסור יין נסך, והשחתת פאות הזקן, על פי הקבלה (ויניציא ת״ך).

ד) מצת שמורים, על ענין מזוזות ותפילין וסדר כתיבתם על פי הסוד (ויניציא ת״ך).

עוד היה שם ר׳ פאייב׳וש (או וויב׳וש) המכונה אור־שרגא, שהיה תלמיד ר׳ מאיר סלובלין והיה רב מובהק ופסקן גדול[59]. בשנת תט״ו כלכתו לארץ ישראל עבר על פני העיר בודון (אובין), ואז חילו פניו לעשות להם איזה סדורים לקיום העדה, ובין התקנות שעשה היה שלא להעמיד עליהם רב שיש לו קורבה בעיר, (שער אפרים ס׳ ס״ז), וכבר ראינו שאחרי איזה שנים היה מקרה בר׳ אפרים כהן שקבלוהו עליהם לרב ואחרי כן התחתן בעיר, ונמצאו ערעורים נגדו, עד שערך אליו שאלתו לבאר תקנתו, והיה זה בשנת תכ״ח כאשר הבאנו הענין בפרטי העיר בודון. לפי רשימת החכם מיכל ס׳ 325, נמצא אצלו כתב יד מהרב יהודה עבאש שחתם עליו ר׳ פאיבוש בהיותו בשליחות במצרים בשנת תכ״ה, עוד הובא זכרו בס׳ נטפשוט לענין שם אור שרגא: וכן ראיתי גדול אחד שהיה רב בק״ק אשכנזים אשר פה ירושלם, תוכב״א חותם אור שרגא בשתי תיבות, ור׳ דוד קונפורטי כתב: בירושלם היה בימים הרב ר׳ פיב׳וש אשכנזי המכונה אור שרגא... והיה רב מובהק ופסקן גדול, והוא חתם יד ימינו על שני פסקים שלי, והסכים על הנכון ועל האמת (קורא הדורות, דף נ״ב). ונראה הדבר שנפטר לעולמו אחרי שנת ת״ל. ובימיו היה ר׳ יצחק פאיש (Weiss) אשכנזי, ור׳ דוד קונפורטי כתב עליו: „לסך קצת זמן בהיותי יושב בירושלם (בשנת תי״ב), עם הרב ר׳ שם טוב פילו התנו של הרב יהודה בינ׳ה, והיה אחי אשתו של ר׳ שמואל גאון, ומתחלה בא לדור בצפת, ואחר כך התישב בירושלם ונפטר שם (קורא הדורות שם).

בין האשכנזים בדור ההוא יש למנות את ר׳ יצחק בן החבר שמואל בינגי, מיוצאי חלציהם של משפחת ידועת בישראל (מהר״י מינץ ס׳ י״ד), הרב הזה שהיה מטבעו שקוע בכתבי הקבלה ולא יכול להבדיל בין הדברים הנבונים שהדעת סובלתם, והזיופים שרבו בדורו חשב בלבו שתועלת רבה הביא בכנפיו, באספו מפי חלומי חלומות וחזיונות המאכף שקרא בשם „מגיד משרים", שהעדרו היה יותר טוב, וכאופן הזה הוליך שולל מיטב סופרי עמנו כהחכם גרץ ואחרים אחריו

58) אבן ספיר, חלק א׳ דף צ״ח

59) קורא הדורות, דף נ״ב ע״א

אחריו, שבסכתו טעו לחשוב את ר׳ יוסף קארו למחבר הספר הזה, ונתנו את שמו לשמצה (ראה החלק השני להבורנו ציון א׳). הרב הזה אשר לא ידענו את טיבו ממקור אחר, כתב בהקדמתו על הס׳ מגיד משרים, שהיה ימים רבים בירושלם בשלום ובשלוה, והנה קפצה עליו רוגז, ומדבר באופל יהלוך שהיה קרוב לזמן ההוא נלקחו ילדיו מכנו, אז עלה בלבו לכתוב הדברים שהיו עד העת ההיא בתומים ומכוסים, ויצא לחוצה לארץ וידפיס הס׳ בעיר לובלין בשנת הת״ח.

ר׳ משה בכמוה״ר יעקב הכהן אחד מגדולי פראג שהיה רב האשכנזים בירושלם, בימיו נתרבו החובות של האשכנזים לגוים ושרי הארץ למעלה ראש, וכל הכספים שהגיעו מחוצה לארץ לא הספיקו להניח להם, כי כפי תהום בלעום בנשך ובמרבית שהיה להם לשלם, וכאשר גדלה הצרה לאין מרפא, אז נשא את רגליו הוא וחברו ר׳ אייזיק מסלוציק, ויצאו בשליחות מצות ליסד מוסדות קבועות ברוב ערי אשכנז, להספיק להם נרבתם ביד רחבה, וזאת הסבה שמספר האשכנזים בירושלם נתמעט כל כך, על הרוב כדי איזה משפחות כנזכר בס׳ הלכות קטנות, וסופר אחד בימינו ר׳ אריה ליב פרומקין כתב „שנואשו כמה וכמה מהסתפח בנחלת ה׳, וילכו לגור באשר ימצאו ברעב ובצמא ובחסר כל, וכמה גדולים וכן רבים מאיתני ארץ שהעתיקו דירתם ונטשו נחלתם, ויצאו מערי אשכנז לבקר בהיכל ה׳, בשמעם צרת הקהל נשארו נעים ונדים מעיר לעיר, נטשו נחלתם בשביל חבת ארץ ישראל, משם יצאו, ולנחלת ה׳ לא באו". (תולדות חכמי ירושלם ח״ב דף 109). כמה ארכו ימי המסע של ר׳ משה הכהן לא נודע בברור, בלבד נדע שבשנת תמ״ח היה בעיר קרזמיר, ושם הסכים על ס׳ לקט שמואל בכ״ז תמוז שנת תמ״ח „משה בכמו״ת יעקב הכהן... חונה בעיר הקדש ירושלם תובב״א בק״ק אשכנזים, ולעת עתה הולך בגולה, לתועלת ולטובת עניי צאן קדשים שבירושלם" ולפי המכתבים של נאמני הקהל מק״ק מיץ משנת התע״א, נמצא שהרב הזה התעכב בחוצה לארץ קרוב לכ״ג שנה, ואולי יצא מארץ ישראל פעמים רבות. ור׳ ישראל לובלינר, נזכר בספר לחישת שרף על ענין נחמיה חייא חיון מזמן התס״ה שהיה מתושבי ירושלם, גדול בתורה ובחסידות.

גם היה ר׳ מאיר בן הרב יהודה ליב אשכנזי פאפירש כתן צדק, שנולד בירושלם או שהביאו אביו בקטנותו, ובן י״נ שנה התסכר לחכמת הסוד (הקדמת עץ החיים), והיה תלמידו של ר׳ יעקב צמח בקבלה, ואליה נמסר בכל נפשו, עד שהלך דמשקה להעתיק מכתבי יד ר׳ שמואל ויטאל בן מוהרח״ו, והוא סידר רוב חבורי אבי הקבלה הזה עם רבו ר׳ יעקב צמח, ר׳ מאיר נשא לאשה את אחות אשתו של ר׳ נתן נוטה ממצרים, וימת בעודנו באביב שנותיו בחדש אדר תכ״ב[60] בירושלם, ובכל זאת בקיצור שנותיו חבר או סידר ספרים רבים ואלה הנודעים:

א) מתוק האור, פירושים על עין יעקב (כתב יד).

ב) אור האבוקה, הקדמות נפלאות בקבלה (כתב יד).

ג) אור זרוע, הנהות ופירושים על ס׳ „דרך עץ החיים" והוא הס׳ היותר חשוב בהקדמות הארי (כ״י).

אור

60) חידיא בערכו

ד) אור נר, בעניני גלגולים מסודר בקיצור נמרץ (כתב יד).
ה) אור פני מלך, קיצור כוונות התפלה מהאר״י, והרב חיד״א ראהו (כתב יד).
ו) אור צדיקים, דינים בקצרת על פי האר״י, ונקרא גם כן „אור הישר״ (נדפס המבורג ת״ן).
ז) אור צח, קבלה בענין השתלשלות (כתב יד).
ח) אור רב, פירוש על הזהר באריכות (כתב יד).
ט) דרך עץ החיים, הקדמות שרשיות בחכמת האמת להאר״י, וחידושי מהרח״ו בספר „עץ החיים״ (כ״י).
י) טעמי המצות, נוף שני וגוף שלישי מס׳ „עץ החיים״ ונדפס מתוך הכ״י בעיר זולקוו תקל״א.
י״א מאורי אור, על כל כנויי שמות הקדש בסדר א״ב, נדפס מתוך הכ״י בשם מאורות נתן (פרנקפורט דמיין, תס״ט).
י״ב) נוף עץ החיים, קבץ מכתבי האר״י על התנ״ך ומאמרי חז״ל, ויחודים ונבואה ורוח הקדש (כתב יד).
י״ג) פרי עץ החיים, כולל ארבעה ראשים: א) ס׳ הכוונות על התפלות, ב) על המצות, ג) על הנבואה ורוח הקדש, ד) על התשובה (נדפס קאריץ תקס״ה).

בעוד שהמקובלים ר׳ יעקב צמח, ר׳ נתן שפירא, ור׳ מאיר פאפירוש הכהן מצד אחד, הפיצו חכמת הסוד, ור׳ יעקב חאגיז ותלמידיו מצד אחר, התחרו להרחיב תלימודים המדעיים וחכמת ישראל, מצב החמרי של העדה היה רע וסר, לפי דברי בן הדור ההוא, רוב תושבי עיר הקדש היו מבני המוריסקוס הם המסתערבים או התושבים הקדמונים, הספרדים היו יותר מעטים מהם, ויותר מעטים שבכולם היו האשכנזים ומספרם הגיע לאיזה משפחות[61] מעטות, ובכל זאת היה להם ק״ק פרטי, ובן הדור ההוא כתב: וגדולה מזו שהרב של האשכנזים שבכאן, אף על פי שהם מיעוטא דמיעוטא, כותבים גטיהם כפי מנהגם — דלדידן ודאי היו פסולים — ולא מיחו כידם חכמים[62].

מלבד בית הכנסת הקטן האשכנזי, היה לספרדים שני בתי כנסיות, האחד נקרא ק״ק גדול, והוא היה ארוך וצר, ארכו פי שלשה או ארבעה מרחבו, וכשהעם ירבה מפני העולים לרגלים, היו עומדים הרבה בעזרה, ועל כן הנהיגו כשמקיפים הספר תורה סביב כל הבית הכנסת, היו מקיפים אותו פתוח, כדי שיראו אותו כל העם שבבית הכנסת ושבעזרה, ועוד היה להם בית הכנסת קטן הנקרא ק״ק תלמוד תורה בהיותו סמוך לת״ת[63], ומנהגים מוזרים היו להם, בעל הזכרונות מעיד על סדר המילה שהיה כן המנהג, הנשים מביאות התינוק לביה״כ, והאחת מתן מוסרת אותו לאביו, והוא תופס אותו ואומר בקול רם אם אשכחך ירושלם וכ״ו ופסוקים אחרים, ואחרי כן מברך להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, והקהל עונים נשבעה בטוב ביתך וכ״ו, ומוסר התינוק למוהל וזה אומר זה הכסא של אליהו, ונותני לסנדק ומל אותו, ושליח ציבור מברך על היין ועל

61) הלכות קטנות, דף נ״ג ע״ב
62) הלכות קטנות, דף נ״ג ע״א 63) שם, דף מ״ו ע״ב

ועל הבשמים, וכל הקהל מריחים ענף הדסים שחולק להם השמש[64]. בפרק ההוא באת שאלה לפני מעמד הק״ק תלמוד תורה באיש אשכנזי מיהודי ק״ק אשכנזים, שלא זכה להיבנות מאשתו, ורצה לקחת אשה שניה, אלא שחושש לתקנת רבינו גרשון מאור הגולה, ושמע שיש לו התר על ידי חתימת מאה הכמים משלש הקהלות, דהיינו ק״ק גרול, ק״ק תלמוד תורה, וק״ק אשכנזים, ובקש לתת לו הרשות פה בתחלה, ואחרי כן ישתדל להשיג הרשות והחתימה החכמים משתי הקהלות האחרות, וכן היה שהתירו לו, בתנאי אם יסכימו עמו יתר החכמים משתי הקהלות[65], ונראה שנתפשט המנהג גם בין האשכנזים מן היום ההוא לקחת שתי נשים, בהיות שגם הרב הזקן ר׳ נתן שפירא לקח אשה על אשתו.

כבר ראינו שבשנת ת״ד הוציאו שלוחים מירושלם בכל תפוצות הגולה לאסוף נדבות, אחרי כן שלחו בשנת ת״ז את אלישע אשכנזי ושלמה נאב׳ארו, וכאשר בגד האיש האחרון בריתו וכל כסף הנדבות הלך לטמיון, והראשון עכב הכספים בידו לתועלת השבהאים, בשנת תי״ו שלחו את ר׳ נתן שפירא אשכנזי לאיטליא ואת ר׳ דוד קאפואה לארצות תוגרמה האברופית[66], כנראה כל כסף הנדבות שהגיע לכוללות ירושלם, לא הספיק להקל המחסור והעני ששררו שם בתמידות, נוסף לזה באה עליהם צרה ומציקה ממקום אחר, בשנת ת״ך בערך, התישב שם המדיח ומשיח שבתי צבי, ואף שבתחלה התנהג כהוגן עד שקנה לו לבות רוב העם ובפרט המקובלים שהיו בני בריתו, אך סופו הראה עד כמה שגו בראוה, בפרק ההוא שר העיר שם על היהודים מסים חדשים נוסף על הישנים, עד שלא ידעו מה לעשות, ואנה לפנות לעזרה, על כן התועדו החכמים וראשי העדה להועץ מה לעשות לצאת מן המבוכה, והנה אחד מבני החבורה ענה ואמר, מה טוב אם יאות הבחור היפה וחכם שבתי צבי שהתישב מחדש בעיר, ללכת אצל השר הגדול ונדיב לב יוסף רפאל בר־הין במצרים, בהיותו אהוב וחשוב בעיניו, ובלי תפונה שלא ישיב פניו ריקם, אז שלחו לו איזה חכמים לחלות פניו לקבל עליו המשרה הכבדה הזאת, והוא השיב להם הנני מוכן לעשות כחפצכם, ובעצם היום הזה אסע לשליחות, אמנם אטה הדרך חברונה, להתפלל במערת המכפלה על קברות אבות העולם כדי שאצליח בדרכי, וכן עשה[67], ויארכו לו הימים במצרים ושם הסיר המסוה מעל פניו, ויתודע אל הג׳ליבי יוסף רפאל בדמותו ובצביונו האמיתי במשיח ישראל, והשר הזה נאות לתת לו כסף נדבתו ארבע אלפים גרוש׳ או יותר מאלף זהובים, סך גדול ועצום בימים ההם, אך שבתי צבי רוח אחרת היתה עמו, ובהגיעו ירושלימה בתחלת שנת תכ״ה, חלק הכסף בין הנוטים לאמונתו, ויכריז על עצמו שהוא גואל ישראל, ולייצני הדור אמרו עליו: „הלך שליח ושב משיח״, באופן שלא הביא שום תועלת בשליחותו, ולשוא בטחו בו ראשי העדה, נוסף לזה שהוטל עליהם ללחום במי שתקיף מהם, בהיות בידו די בכסף, ובדי להפר עצתו תחבולותיו וחלומותיו אשר הוליך בהם שולל המון העם, עשו כל מה שהיה בכחם להניא לב העם מהתחבר אליו

64) שם, מ״א ע״ב

65) שם, דף ס״ח ע״ב

66) הורת תקנאוה דף ל״א

67) שם, שם,

אליו[68]), אמנם למורת רוחם רבים נטו אחריו, וביניהם תלמידי חכמים קלי הדעת וכפרט ר׳ שמואל פרימו, נלכד ברשתו והיה לו למזכיר „כותב והותם בהותמו של מלכו... כפירות שאסור לשומעם, וראוי לקרוע עליהם״ [69]).

ושני תלמידי חכמים אחרים יצאו מירושלם, לבשר התגלות המשיה בכל תפוצות הגולה, האחד ספרדי שבתי רפאל, והשני אשכנזי מתתיה בלוך, וכראות רבני עיר הקדש כי רעה גדולה תצמח מן התנועה הזאת, הזהירו את שבתי צבי לחדול מדרכו המקולקל ומבשורות הנאולה, וכראותם שכל עמלם עלה בתהו ההריטו אותו, ואף שפחד ויירא מחרם הרבנים, האמיץ את רוחו, אז ראו ונוכחו הרבנים וראשי העדה שאין אמצעי אחר כי אם לגרש אותו מן העיר, ולמרות דוחקם ומצוקותיהם, פזרו כסף הרבה לשר העיר ולשוטרים, ויגרשו את שבתי צבי ונתן העזתי מירושלם, וישלחו אגרות לרבני קושטנדינא ואזמיר להודיע פרטי הדברים. בפרק ב׳ כבר ראינו תוצאות התנועה הזאת והסתבכות הענין עד שרבים ועצומים נלכדו בה, ובחדש אייר (בין י״א לט״ז לחדש) התכ״ה, רבני קושטנדינא ערכו מכתב לארבעה רבני ירושלם שסמכו עליהם, ויחלו פניהם ללכת עזתה, לבחון אם כנים דברי נתן אשכנזי ונבואתו, והשלוחים האלה היו ר׳ גבריאל אשפיראנסה, ר׳ שלמה אלימאן, ר׳ חיים אבועלפיא, ור׳ אברהם אמיגו [70]).

ר׳ חיים אבועלפיא או אבולעפיא בן ר׳ יעקב אבולעפיא, שהיה מצד אמו נכד ר׳ יעקב בירב, נולד בקושטנדינא אשר שם העתיק מישבו אביו מדמשק, וילמוד בישיבת ר׳ יוסף מטראני, אחרי כן נכספה נפשו להתישב בארץ ישראל ויגיע לחברון, אחרי איזה שנים אות את ירושלם למושב לו, ושם נמצא בשנת תכ״ב בעת שכלכל העולם נתן העזתי בשקריו, הוא היה ראש הועד שנסע לעזה לנסות אותו, ולהציע לפניו ספקות רבות בתלמוד... ובכל זאת לא הצילו מפיו הודאת נאמנת אדות שבתי צבי. (תורת הקנאות, צד מ״־מ״א) ועליו התאונן השבתאי ברוך מאריצו (זכרון לבני ישראל), „שעל ידו נתגרש שבתי צבי מירושלם, כי מדי עברו מעזה דרך ירושלם, היה שם בירושלם החכם חיים (אבולעפיא), שלא היה מאמין בו, והלכו הבלתי מאמינים אצל הקאדי, שהוא שופט העיר והלשינוהו שאינו חפץ לתת חשבון מהכסף שנשלח להעניים על ידו ממצרים, מאת סיר׳ (סיניור señor, ענינו אדון) צלבי (ג׳יליבי יוסף בר הין) כי חלק אותם לעוזריו ומאמיניו״ התועים אחריו. הרב הזה נפטר בירושלם ונקבר שם, מצבתו נתגלגלה ממקומה ונטבעה עמוק באדמה, עד שאי אפשר להעתיק את החרות עליה, כנראה הוא נפטר בערך שנת תמ״ה ולפי דברי בעל הזכרונות „היה מעיין גדול ובקי בחדרי התלמוד״ מקשן ועוקר הרים [72]), יתר דברי חייו יבואו בפרטי העיר חברון להלן.

ר׳ אברהם אמיגו היה גם הוא יליד קושטנדינא (נולד בערך שנת ש״ס), ובפרק ההוא היה כבר זקן בא בימים, כנראה מימי עלומיו התישב בירושלם ור׳

68) ציצת נובל צבי, דף ב׳ ע״א
69) שם, שם,
70) שם, דף כ״ח ע״א
71) קורא הדורות, דף נ״א ע״א
72) חידי״א, בערכו

ור׳ דוד קונפורטי ראהו בשנת ת״ת ומזכירו לשבח, „מעיין גדול ועוקר הרים בתלמוד וחסיד״[73]), גם הרב חיד״א העיד שראה כתבים שהיו שולחים לו רבני קושטנדינא, בכבוד גדול שהיה חשוב מאד בעיניהם, הוא היה עמיד התוך כירושלם, ואליו פנו רבני קושטנדינא כדי שיודיע להם אם יש ממשות בדברי שבתי צבי ומעשיו כירושלם, וכן הוא נבחר ללכת בחברת שלשה הרבנים האחרים עזתה לחקור אחרי נביאותו של נתן העזתי, והנגיר ר׳ יהודה בר מרדכי כהן בקושטנדינא הספיק ההוצאות. ר׳ אברהם כתב שני חבורים שנאבדו בארך הימים, ושמו נזכר בספר ר׳ שלמה הלוי (לב שלמה, ס׳ פ״ד), ושם קורא אותו מאור הגולה, הד בדרא, וכן רבני מצרים וקושטנדינא היו מוקירים אותו ומפליגים בשבחיו, וזכרו בא בס׳ ר׳ מרדכי הכהן (דרכי נעם, יו״ד ס׳ י״ח), ר׳ משה בנבנשתי (פני משה), ר׳ שלמה קאמונדו (נהרות דמשק, חשן משפט ס׳ י״ב), ר׳ חזקיה די סילוא (פרי חדש, או״ח ס׳ תר״ו, יו״ד ס׳ ג׳ אות ד׳), ושער המים (הלכות טרפות ס׳ ל׳). חבוריו שנאבדו הם:

א) פרי חדש, על שלחן ערוך הלכות פסח עד סופו, ור׳ יהודה בכר עטרס דיוואן הניחו בזמן הדפסת ספרו „זכח שלמים״ ונאבד הכתב יד.

ב) שאלות ותשובות וחדושים בש״ס ופוסקים היה בידי הרב חיד״א.

השלישי בין הרבנים שנשלחו לעזה היה ר׳ גבריאל אשפיראנסה ופעולתו תבא לפנינו בפרטי צפת. והרביעי ר׳ שלמה אלימאן לא נדע טיבו ממקור אחר (Aleman תרגום אשכנזי, ואינו הילמאן כהשערת תולדות חכמי ירושלם), עוד היה שם ר׳ אברהם בן ר׳ שמואל נדיליא, שהגיה „הילקוט שמעוני״ מהטעיות והשיבושים שנפלו בו, ועשה עליו ביאור[74]), שקרא בשם „ברית אברהם״ והדפיסו בליוורנו בשנת הת״י, בהסכמות ר׳ ישראל בנימן ור׳ אליעזר ארחא שהיה באותו זמן בירושלם, ור׳ ישראל בן עזריא זאבי, כנראה נסע בשנת ת״י כמסע קבצנות לאיטליא, והשתמש בשעה המוכשרת להדפיס חבורו בליוורנו, ושם נלוה לחברת ר׳ יעקב חאגיז ור׳ משה זכותא אשר שר לכבודו שיר נחמד שנדפס בראש חבורו:

מה מרבש מתוק ומה עז מארי? הן לעשות עוד ולשאת כל פרי.
שפע שפת שכלך, חכם לב נאמן, נבחר בכורך בראשית ספרך
הלך הגינך הוא, כהלך סוף ומן, וכמו „ברית אברהם״ נחלת אהרן...

ויארכו לו הימים שם והגיה ספרים שיצאו מתחת מכבש הדפוס, תשובות הרדב״ז הישנות, ותולדות אדם להרשב״א, ובשנת ת״ת הגיה חלק או״ח מס׳ כנסת הגדולה, ונמצא ממנו תשובתו בשו״ת מהרש׳ אבוהב, אחרי כן שב ירושלימה בערך שנת ת״ך, ועוד קודם נסיעתו לאיטליא נחשב בין רבני העיר, ובעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי הכיר אותו עודנו בימי עלומיו בשנת ת״ה, ר׳ אברהם כתב פסקים רבים שנאבדו, עוד הובאה תשובתו בס׳ בן עירו ר׳ משה מזרחי (פרי הארץ)[75]), ושם התם: „קטנא דארעא זעידא דמן חברייא, לעבד נמכר הצעיר אברהם נדילייא, ובמותו בשנת ת״ל בערך עזב שני בנים ושניהם

73) קורא הדורות, דף מ״ט ע״ב
74) שם, דף מ״ט ע״ב
75) פרי הארץ, ח״א יו״ד ס׳ י״ז

ושניהם תלמידי חכמים ר׳ יעקב ור׳ יוסף גדילייא, ובהיותם בדרך בשנת תס״ה מחברון לעזה התנפלו עליהם שודדים ערבים ויהרגום בחרב[76].

גם היה בפרק ההוא ר׳ יוסף מולכו „חכם מעין, שבא מצפת[77]) ור׳ יעקב חאגיז מזכיר אותו לטובה ומביא משמו: טעם לומר ואתה קדוש בליל ט׳ באב, אמר לי הכ״ר יוסף מולכו נ״ע משום דאמרו רז״ל עולם מתקיים אקרושא דסדרא וכ״ו[78]), ובנו הרב יעקב מולכו היה גם הוא מרביץ תורה בירושלים[79]) בשנת תמ״ט בערך. ר׳ דוד חאביליו ועליו כתב בעל הזכרונות „שמעתי מזקני הרבנים בעה״ק שחיה בשנת ב״ת, והיה אדם גדול וקדוש והיה לו מגיד"[80]), ר׳ חנניא אישפיריאל מחברי ר׳ חיים אבועלפיא, ושקיל וטרי עם ר׳ אהרן ן׳ חיים (השני), והוא חבר שיטות על הש״ס ותשובות בכתב יד, גם היה אחיו ר׳ רפאל אישפיראל שהיה תלמיד ר׳ יוסף מטראני, ושניהם היו מקושטנדינא[81]).

בשנת ת״ל נמנה לרב הכולל ר׳ משה ן׳ ר׳ יהונתן גאלאנטי הנקרא הרב מג״ן, הוא נולד בצפת בשנת ש״פ והיה תלמיד ר׳ ברוך ברזילי, לפי בעל הזכרונות משפחתו היתה יוצאת איטליא, ואבי זקנו היה ר׳ מרדכי אנג׳ילו, שהיה בא ויוצא אצל השרים האיטליאנים, ובהיותו יפה תואר ובעל מדות הגונות, היו קוראים אותו גאלאנטי אומו (Galante Uomo), שענינו אדם בעל מדות יפות, ונשתקע שם אנג׳ילו ומן היום ההוא והלאה נקראה המשפחה גאלאנטי[82]). בבחרותו התישב בירושלם ואז השיא את אחותו עם הרב שלמה הלוי מאזמיר. בשנת ת״ך נשלח מכוללות העיר לאסוף נדבות בתוגרמה האברופית, וילך עד בילוגראדו בעת שר׳ שמחה הכהן היה בחיים[83]), וכשובו העירה נמנה לדיין, אחרי איזה שנים נאלץ עוד הפעם לצאת לחוצה לארץ במסע קבצנות באיטליא, כנזכר בס׳ עדות ביעקב (ס׳ י״א), וזה לשונו: שאל שאל האיש משה איש האלהים זה סיני ועוקר הרים וטוחנן זה בזה, מזה בן מזה, החכם השלם מושיע ורבי משה גאלאנטי, יצא מדי עברו בעירנו זאת עתה בשנת התכ״ז, ואז היה גם בערי טורקיא האברופית בלוגראדו ובודון, לפי עדות ר׳ משולם זלמן הסניה ספר „קרבן חגיגה" שכתב בשנת תס״ד: זה לי ל״ו שנים בהיותי גולה בעיר אובן הנקרא בודון, שם זכיתי לראות פני אלהים הגאון הגדול המחבר המג״ן (תס״ד, חסר ל״ו = תכ״ח), וכשובו ירושלימה נמנה לרב הכולל, מצב העיר היה רע עד מאד, העם היה פרוע לשמצה מן התנועה השבתאית, שרי הארץ הכבידו אלפם על היהודים ויאכלו אותם בכל פה, באופן שהעבודה שהעמיס ר׳ משה על שכמו היתה כבדה ורבה, ובעל הזכרונות מעיד שלא היה לו פנאי לעיין בהלכה ובלימודים, כי אם רגעים אחדים ביום, מרוב עול צבור אשר היה על צוארו[84]). והרגעים היחידים ההם היה קורא עם התלמידי חכמים אשר היו מקשיבים לקולו, והיה רושם בשולי ספריו החידושים שנתחדשו אצלו.

אדיר

76) זרע אברהם, אה״ע ס׳ ז׳
77) קו״א הדורות, דף מ״ט ע״ב
78) הלכות קטנות, דף ל״ח ע״א
79) שם, שם,
80) חיד״א, שם הגדולים בערכו
81) חיד״א, שם הגדולים, בערך חנניא אישפיראל
82) יד אהרן, הלכות גטין דף ק״ה
83) עדות ביהוסף, ח״ב דף ק״ה
84) הלכות קטנות, הקדמת ר׳ משה חאגיז

אדיר חפצו העליה בידו לעשות תיקונים רבים בקהל, עד שרבו התושבים, וביניהם היו שבעה ושמונים רבנים, בעת ההיא היה הפרנס איש גריב שהקדיש כל כחותיו להרמת קרן העדה, ושמו ר׳ אהרן פארדו, עד שהיה לפתגם בפי המון העם: נחית כצאן עסך ביד משה (גאלאנטי) ואהרן (פארדו). בין התיקונים וסדרים שעשה, שכרו העיר מיד שר המגדל לענין העירוב ולגו המפתחות ביד הפרנס ר׳ אהרן פארדו בעד לילה אחד[85]), עוד התקין בבית דינו שלא יהיה תואר רב הכולל בירושלם[86]). לפי בעלי הזכרונות מעשה נעשה ביטיו בהסכמת כל הרבנים שמכרו ספר תורה לקראים (ספר התקנות יו״ד נ״ט), והנהיג להוציא ספר תורה לתכת היום תוס״י אחר ההלל, ומקיפים התיבה קודם קריאת ספר התורה (קרבן חגיגה, דף פ״ה), וביום שמחת תורה מקיפים בעת שבאים להחזיר הספר תורה להיכל קודם המוסף.

נכדו ר׳יעקב הגיז כתב עליו „שלא הלך לבו בדרך בעלי הנטטריאות וצירופי מספרים, שנואי נפשו שהיו בעיניו לביטול זמן, והשש איסור בדבר, והיה קורא עליהם ולהג הרבה יגיעת בשר, רק מה שהכמינו ז״ל הא״י דבריהם לסמן באלו הסודות דרך נבואה ואספקלריא מאירה גם מלבד דרך הפשט... רק בלילות הואלידים (שמירה, למוד בליל קדם המילה) בלמדו ספר עם תלמידיו היתה שכינה שורה ומופיעה רוח הקדש בבית מדרשו״, ר׳ יהודה ליב בן ר׳ אפרים הכהן מכורזן שעלה ירושלימה כתב עליו: לחררי המלך, הביאני ה׳ לבית המדרש הגדול של הרב מורי ורבי, הגאון המפורסם מרא דארעא דישראל מאיר עיני הגולה, ראש גולת אריאל ר׳ משה גאלאנטי נר״ו מאיר בתלמידים המקשיבים לקולו (שער אפרים, הקדמה). בין תלמידיו הרבים, החשובים שבהם היו ר׳ יעקב האגיז התנג, ר׳ אברהם יצחקי, ונכדו ר׳ משה האגיז שנשאר יתום כבן שנתים ימים ויהי לו לבן ויגדלהו ויחנכהו. ר׳ משה גאלאנטי נזכר כמעט בכל ספרי בני דורו, בשו״ת לר׳ אליעזר ארחא (כתב יד באכספורד), דרכי נועם ס׳ ל׳ במה שבקש ממנו המחבר ר׳ מרדכי הלוי לתווך השלום בינו ובין רבני צפת, וכן על מי הנקרא תלמיד חכם שהורהו אומנותו, (שם, ה״מ ס׳ נ״ז), ר׳ אפרים הכהן (שער אפרים, ס׳ ע״א וק״ב), ר׳ אברהם הלוי (גנת ורדים כלל נ׳ ס׳ י״א), וכן שאלות רבות שערך אליו ר׳ חזקיה די סילוא שנחשב כתלמיד חבר לו (מים חיים).

בימיו האחרונים הלה חלי כבד[87]), בפרק ההוא מתה אשתו וישא את בת אחותו הבכורה אשת ר׳ משה ן׳ חביב[88]), אשר ילדה לו את בנו אברהם. מספרים עליו שבכל היותו בעל מדות יפות היה מהיר לכעוס, פעם אחת בא לישיבת ר׳ חזקיה די סילוא שנחשב כתלמידו, לבוש שלא כדרך המכובדים, וזה הצר מאד לר׳ חזקיה, ובינתים חלקו גם בדבר הלכה עד שהצתה אש המחלקת ביניהם. הרב משה גאלאנטי החרים לכל באי בית המדרש ההוא, ור׳ חזקיה החרים לרגילים אם לא יבואו לישיבתו, והרב משה התרגז כל כך עד

85) ארבעה קרש, ח״ב ס׳ ב׳
86) שפת אמת, ואולאי, בערכו
87) זרע אברהם, יו״ד ס׳ ל׳
88) חיד״א, שם הגדולים בערכו

עד שחלה את חליו[89], ואחרי חמשה עשר יום, אור ליל הששי כ״א שבט התמ״ט[90], בסדר ואל משה אמר עלה ה׳, נפטר לעולמו, לדאבון לב כל מכיריו ותלמידיו שעסקו לרפאו וכל עמלם עלה בתהו, ובעל הזכרונות כתב: „כי יצא מן בת ציון כל הודה, ונפלה עטרת ראשינו ונסתמו ממנו מעינות החכמה, ואוי לו לדור שאבד מנהיגו, והן אנו מרורים כאבלינו וצערינו, גועים מספד כתנים ואבל כבנות יענה[91]", ר׳ משה גאלאנטי חבר אלה החבורים:

א) אלף המגן, שו״ת במספר אלף ולא הגיע לדפוס.

ב) קרבן חגיגה, דרשות לשלשה רגלים ותדושים על מס׳ חגיגה (נדפס ויניציא תס״ט).

ג) זבח שלמים, קצת פשטים כסדר התורה עם הגהות נכדו ר׳ משה חאגיז (ויניציא תנ״ה).

ומחבריו נחשב ר׳ דוד ן׳ ר׳ אברהם הכהן שהיה גם כן בר פלגותיה, נולד בירושלם בערך שנת ת׳, בשנת תכ״ט כבר נחשב בין גדולי ההוראה, ור׳ מרדכי הלוי מאריה דאתרא במצרים קורא אותו אחד משלשה תקיפי ארעא דישראל משיבי צער[92], והבריו ר׳ אברהם אמונו ור׳ משה ן׳ הביב, והחזיק ישיבה גדולה והרביץ תורה.

גם העמיד תלמידים ובעל הזכרונות כתב עליו: „הרב המורה דיינא דנחית לעומקא דדינא הרב המופלא[93]", בשנת תל״ו יצא בשליחות מצוה לקבץ נדבות בעד כוללות ירושלם לתוגרמה האברופית, ויסע בראשונה לערי המוריאה ותיסאליא, ובעיר ארטה היה לו ויכוח גדול עם רבני העיר[94], וכן היה בשלוניק[95], ויארכו לו הימים במסעו זה, ובסוף שנת תמ״ב היה בבלוגראדו[96], ויתעכב שם ימים רבים[97], וישתעשע עם הרב יהוסף אלמושנינו, ושם כתב פסקים רבים, אחרי כן שב ירושלימה וינהל ישיבתו עד שנת ת״ן בערך שבה מת, את בתו יחידתו השיא לר׳ יהודה הכהן אשכנזי ממשפחת ראפופורט מעיר לובלין שהתישב בפרק ההוא בירושלם, ובנו ר׳ יעקב הכהן היה רב בצפת[98]. מלבד פסקיו שהובאו בספרי בני דורו השאיר אחריו בכתב יד חבורו הגדול „דעת קדושים" ובנו ר׳ יעקב עשה הגהות עליו ונדפס בליוורנו בשנת תקס״ט בשני חלקים, כולל דינים רבים ומורה מקום בכל ספרי האחרונים, על ארבע חלקי השלחן ערוך כמעשה הכנסת הגדולה על פי האלפא ביתא.

עוד היה שם ר׳ אהרן ן׳ דוד חיון מקובל גדול[99], ותשובתו הוכאה בס׳ בן דודו דרכי נעם (ח״ם ס׳ מ״ט), גם חבר פירוש על הזהר ובנו ר׳ משה חיון היה אב בית דין בצפת, ר׳ אברהם בן ר׳ יעקב צמח היה מבית דינו של

89) כ״י ד׳ אליעזר ליזר קאצנילבוגן בבבליותקא בהמבורגו דף ע״ד
90) הלכות קטנות, הקדמה
91) גנת ורדים, ח״ב כלל ה׳ ס׳ ט׳
92) דרכי נעם, אהע״ז י״ז
93) דרכי נעם, אהע״ע ס׳ ג׳
94) שני המאורות הגדולים, ח״א ס׳ כ״א-כ״ג
95) פרח מטה אהרן, ח״א ס׳ ע״מ
96) [illegible] ... בה, ח״א דף כ״א
97) שם, שם, דף ט״ו ל״ח
98) אזולאי, שם הגדולים, בערך יצחק כהן
99) שם, בערך משה גאלאנטי

של ר׳ משה גאלאנטי, והתים ברוב פסקי החכמים כדור ההוא, ותשובתו באה בספר גינת ודרים (אה״ע כלל נ׳ ס׳ י״א), בשנת תמ״ז הסכים על ס׳ שער אפרים לר׳ אפרים הכהן, גם הבר ס׳ „ברית אברהם״ דרושים, ולא נדפסו ור׳ חיים אבולעפיא הביא הרבה חידושים ממנו.

עוד היה בפרק ההוא ר׳ יעקב מולכו אחיו הקטן של ר׳ יוסף מולכו, מבית מדרשו של ר׳ יעקב האגיז, דרשן נפלא ובלשן עצום, והוא גיסו של ר׳ אברהם יצחקי שנשא אחותו[100]), בשנה תנ״ב היה אחד משלשה דייני העיר, גם היה נכבד בעיני השרים, ועל ידו נמסר ערבי אחד בעל פרדה שהרג יהודי אחד במצרים[101]), תשובתו נדפסה על ענין העסר אם אסר אחד, היום ארבעים חסר אחד אם עלה לו אם אין[102]), וכן התם עם יתר רבני ירושלם בשנת תמ״ח ותנ״א להעביר הקדשי טבריא לצפת (זרע אנשים, ס׳ ו׳), חבוריו הנודעים הם:

א) שאלות ותשובות, היו בידי ר׳ חיים דוד אזולאי.

ב) דרושים, והרב חיד״א ראה אותם בירושלם בכ״י ומזכירם לשבח.

ר׳ צמח צרפתי שבא מדמשק והתישב בירושלם בשנת תט״ז בערך, ובעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי הכיר אותו[103]), לפי האגדה הרב הזה בבחרותו חלה חליו כשנתים ימים בדמשק, וענו בכבל רגליו ונעשה לו נס ונרפא, והוא היה מספר שנגלה אליו אליהו בחלום, ויאמר לו שיקבל עליו ללמוד כל ליל קודם ברית מילה, לכל הילדים בעיר במקום שיהיה, ולעסוק בתורה כל הלילה ההוא, וכן היה עושה כל ימי חייו, וכאשר התישב בירושלם היה מחברי ישיבת „בית יעקב״ שיסד ר׳ יעקב פיריירה מאמשטרדם, דרכו היה לרשום חידושיו על שולי דפי הספרים, והותם בראשי תיבות „צ״ץ ופרח״, בכל ערב שבת היה הולך בעצמו ברחובות ומזהיר העם על קבלת וקדושת השבת, וכן היה יושב בשערי הטבילה ומזהיר הנשים שתטבלנה כדין וכהלכה[104]), ור׳ יונה נבון בבחירותו נשא ונתן עמו בדבר הלכה[105]), כנראה ר׳ צמח היה מתחלתו מתנס והיה רבו של ר׳ אברהם טייב, ובספר „בני יוסף״ להרב ישועה טונני הכהן, מביא חדושים רבים ממנו, וכן באו חדושיו בספר ארץ יהודה (דף כ״ח), ונפטר לעולמו בירושלם שנת התע״ז. לפי עדות הרב חיד״א ראה בגליוני הנמרות של מדרש „בית יעקב״ על סביבותיהם מלאים מחדושיו „והיה חותם צ״ץ ופרח״. ויאריך ימים עד קרוב לתשעים שנה.

עוד היה שם ר׳ עובדיה הלוי חכם זקן וחסיד[106]), ר׳ אברהם קארינגאל דיין מצוין בן ר׳ דוד[107]), גיסו של ר׳ יעקב חאגיז, הרב הזה היה בשליחות מצוה באיטליא בערך שנת ת״ם, ואז נתנה לו הרשאה אלמנתו של החכם האשכנזי ר׳ שבתי באר, לגבות איזה סך מאהרן בורגוש לחשבון שלמה פראנקו מירושלם, אך הסוחר הזה אמר לו שבדק חשבנותיו ואינו חייב כלום, (דרכי נעם, ס׳ כ״ב); מאיטליא נסע כשליחות בתורקיא האברופית שפת

100) שם, בערכו

101) גינת ורדים, ח״ב כלל ג׳ ס׳ ח׳

102) פרי הארץ, ח״א א״ח ו׳

103) קורא הדורות, דף נ׳ ע״ב

104) אזולאי, בערך זרע יצחק

105) נחפא בכסף, או״ח ס׳ ג׳

106) קורא הדורות, דף נ״ב ע״א

107) שם הגדולים החדש, דף ד׳

(שפת אמת), ובמצרים. תשובותיו הובאו בס׳ „דרכי נעם״ (ס׳ מ״ו ונ״ב), והוא אביו של ר׳ חיים משה קארינגאל שתיקן ועשה הוספות לס׳ „ימין משה״. עוד היה שם ר׳ אברהם ן׳ ר׳ אהרן די בוטון משלוניק, שהיה רב הכולל בעיר דארדאניל או מבצר, ויבא כדברים עם ר׳ חיים בנבנשתי. בשנת ת״ז היה שם מקרה באשה שילדה בן ביום השבת, וביום הראשון ילדה תאומי, והורה לברך בעת המילה ביום השבת על שניהם, ולפטר מלברך ביום הראשון, ועל זה כתב אליו ר׳ חיים שאין דעתו מסכמת עמו[108]). בשנת תכ״ד התישב באזמיר וכאשר הוצגה לפני ר׳ חיים בנבנשתי שאלה מדארדאניל, שאל את פיו איך היה מנהג המקום ביודעי העיר ההיא[109]), בשנת תל״א הלך למאגנישיא ושם נמנה לרב הכולל[110]), אך לא עמד ימים רבים, וכשנה אחת אחרי כן רואים אנחנו אותו על משמרתו באזמיר, ושם כתב הסכמת על ס׳ „שירי כנסת הגדולה״ ארח חיים, שנדפס שם בשנה ההיא. בסוף שנותיו התישב בירושלם, ובשנת תל״ט למרות זקנתו נעתר לבקשת בוללות העיר ויסע באיזה עדי תורקיה האברופית בססע קבצנות. בשנת ת״ם היה בבושנה־שאראי[111]), ובבלוגראדו, ושם השתעשע בדבר הלכה עם ר׳ יוסף אלמושנינו[112]), וכשנה אחת אחרי כן שב ירושלימה ושם נפטר לעולמו.

בין הרבנים שהצטיינו בירושלם בעת ההיא, היה ר׳ חזקיה בן ר׳ דוד סילווה או די סילוא, הוא נולד בליוורנו בשנת ת״ט[113]), וילמד עם ר׳ שלמה קוסטא שהיה דודו אחי אמו[113a]), בהיותו בן י״ח שנה הגיע לליוורנו בשליחות ר׳ יהודה שאראף, ובחזרתו נתעכב זמן רב בעיר ההיא, וילמוד ר׳ חזקיה גם עמו, השליח הזה נטע בלבו אהבת הלימודים ואהבת ארץ הקדושה, ולא עכרו ימים רבים והתכם הבחור הזה נסע ירושלימה ויתישב שם, והוא עודנו בשנת העשרים לימי חייו, בעל הזכרונות מספר עליו שכאשר הגיע לעיר הקדש, הלך לישיבת ר׳ משה גאלאנטי במדרש „בית יעקב״, ויפלפל בחכמה והראה כל כך בקיאות בו בפרק, עד שהיה למופת לכל שומעיו[114]). בהיותו בן שנים ועשרים שנה נשא לאשה את בת ר׳ מרדכי מלאכי, וחמיו הזה שהיה כנראה אמיד בנכסים הספיק לו כל צרכיו, כדי שיקדיש כל עתותיו ללימודים; וכן דבריו: „כד הוינא כבן כ״ב שנים בו בפרק אשה נשאתי, ואז משנתי כ״ב ונקי שניתי... ובין רע לטוב הבחנתי, והבנתי והכרתי וידעתי, כי הילדות והשחרות הכל

---

108) בעי חיי, ח״א יו״ד ס׳ רכ״ג 109) שם, ס׳ קע״א 110) שם, ס׳ רכ״ה

111) ערות ביהוסף, ח״א דף ע״ו 112) שם, ח״ב דף צ״א

113) בהקדמת „פרי חדש״ על יורה דעה, כתב בנו שאביו ר׳ חזקיה אחרי שמת, נפטר לעולמו תוך ימים מועטים גם אבי אמו ר׳ מרדכי מלאכי (דפוס קושטא׳ הס״ו). מצד אחר בספר הויכוחי של נחמיה חיון „מודעה רבה״ נמצא מכתב רבני ירושלם נגד ר׳ משה חאגיז, עם הזמן ר״ח ניסן תנ״ח, ושם נזכר ר׳ חזקיה בברכה המתים, ועוד נאמר: אגרת ששלח מכאן... הרב הרב הכולל ר׳ מרדכי מלאכי נר״ו (נרי״ו, מוכיח שהיה עודנו בחיים), מזה נתברר שר׳ חזקיה נפטר קדם ר״ח ניסן תנ״ח, איזה ימים, מצד אחר נדע מתוך ס׳ „מים חיים״ שחי רק ארבעים שנה (בקיצור ימים יגע בתורה... ולשנות הארבעים לא הגיע); אם נפחות משנת תנ״ח ארבעים: יוצא לנו ת״ח־ת״ט בצמצום.

113a) פרי חדש, יו״ד ס׳ ל״ח סעיף ח׳ 114) אזולאי, בערך חזקיה די סילוא

הכל הכל אשר עברתי, והימים אשר היו לי בהם חפץ באלה לא חפצתי... והבורי הזה על או״ח התחלתי, וחלק גדול סמנו זער שם זער שם בהלכות נפרדות ביארתי, אך כלו עדין לא גמרתי, מרוב הטרדות אשר נטרדתי, וביד ימין עול התורה קרבתי, ובעומק ים התלמוד העמקתי״[115]).

ובכן העמיד ישיבה חדשה בירושלם והורה שיטה חדשה לתלמידיו, בחריפותו ובקיאותו בתלמוד, הוא הצטיין לבלתי היות נגרר אחרי בעלי ההוראה שקדמוהו, ולבקר אחרי הוראותיהם, הלא כה דבריו: „כל ימי בין החכמים גדלתי, ועל ברכיהם יולדתי, ומבית המדרש שעה אחת את עצמי לא מנעתי, ולקול מורי שמעתי... ודבריהם בצמא שתיתי... ולפני רבותי על הקרקע דנתי, אך על סברותם לא סמכתי, אלא על ברירתי ובחירתי, כי אין לדיין אלא מה שעיניו רואות, ולמראה עיני שפטתי, ולהלכה ערוכה וברורה פנים לא נשאתי״ וכן נראה שבכל חבוריו לא סר למשמעת הפוסקים עמודי ההוראה, ופעמים רבות הוכיח בחבוריו השגיאות של ר׳ יוסף קארו ור׳ משה אשרלש[116]), בלי משא פנים, בהגידו שטעו בעיקר הדין, והוא היה אומר אין לנו לגזור גזרות מדעתנו כדבר שלא נזכר בתלמוד... אין לנו לחדש אחר שנסתם התלמוד[117]), גם לפעמים הקל כשהשעה צריכה לכך, כדין המפורש בתלמוד בחלב נכרי[118]), ורק לפעמים רחוקות הורה להחמיר במה שהקלו אחרים, כמו בדברים המתולעים[119]), ויבאר הדברים האסורים ושיש להזהר בהם משום סכנה ושמירת הבריאות[120]), ושם האריך בדבריו.

ככר ראינו המחלוקת הגדולה שהיתה בינו ובין ר׳ משה גאלאנטי בישיבתו, כי הרב הכולל הירושלמי לא שבע רצון מתשקפותיו, ויחרים את כל באי בית מדרשו, ותוך ימים מועטים נפטר לעולמו אחרי המחלוקת הזה, ורבני ומנהיגי העיר ברצותם להקדים פני הרעה, לבלתי תתפשט המחלוקת בין תלמידי שני הרבנים האלה, חלו פניו ללכת בשליחות לערי הפראנקיאה היא איברופה, וכה דבריו[121]): „צרות צרורות הקיפו להבת ירושלם, כתנורו של עכנאי אשר בהם נמצאתי, ובחבורותם ובחברתם נתחברתי, וגם במנינם הייתי ונמניתי, ולילך בשליחותם נקרא נקראתי, ולהשתדל בעבורם נשאול נשאלתי, ולדרישתם ולבקשתם נדרוש נדרשתי, ומכל עסקי וטרדותי מיד פניתי... ולשליחות פראנקיאה על סנת להזור יצאתי״. נראה שהתחיל מסע הקבצנות במצרים, תונס, מארוקו, וילך גם לסיניגאליה אשר באפריקא המערבית, בשנת תנ״א הגיע לאמשטרדם אחרי שהיה כשנה אחת באיטליא, וימצא חן בעיני מסוני הק״ק ספרדים, ובפרט בעיני הרב יצחק אבוהב שהיה מתחלתו כן אנוסים מפורטוגל, ויארכו לו הימים שם, וירבו לתת לו נדבתם, ואז הוציא לאור חבורו הראשון „פרי חדש״ על יורה דעה (אמשטרדם תנ״א), והוצאות הדפוס כי רבו נתנו יחידי אמשטרדם, ובאשר לא היה די בזה, ערכו בקשתם לבוללות לונדרש (לונדון) וערי איטליא שהיו מכירים אותו, ויספיקו גם הם כיד נדיבה ובכן נגמר הדפוס בשנת התיא.

כמעט

115) הקדמת פרי חדש, יו״ד
116) שם, יו״ד ס׳ ש״ט סעיף ט״ו
117) שם, ס׳ פ״ז סעיף א׳.
118) שם, ס׳ קט״ו סעיף ו׳
119) שם, ס׳ פ״ד סעיף נ״ג
120) שם, ס׳ קי״ו סעיף ט׳.
121) שם, ס׳ מ״ה סעיף כ׳

כמעט יצא הס׳ לאור ונתפשט על פני חצות, יצאו מערערים עליו, ובן הדור ההוא כתב: „עובדא הוה בצורבא מרבנן דהוה חריף טובא... וחבר ספר על טור יורה דעה... ופריו חדש, וכבוא הספר למצרים מצאו ששלח רסן לשונו לדבר תועה על גדולי ישראל... ועל רבנו בית יוסף... וכתב עליו שטנה כדבר איש על תלמיד קטן... נקבצו חכמי ישראל וגם גרים הנמצאים מארץ אחרת, ועלתה הסכמתם... לבלתי שלוח יד בסחכר בעצמו, לא בגזירה ולא בשמתא... וספריו הנמצאים פה במצרים שיקעו בבנין, וגזרו והחרימו... שלא יקרא אדם בס׳ הלז לא קריאת עראי ולא קריאת קבע... וכתבו (וחתמו) הסכמה הזאת כל חכמי העיר, וכל הנמצאים מארץ אחרת... ורבני חברון... אינם מקבלים הסכמה זו עליהם״ [122]).

כמה ימים ארכו לו ימי השליחות לא נודע בבירור, אמנם נראה שלא היו לו ימים טובים בירושלם אחרי שובו ממסעו, ספרו שיצא לאור לא הפיק רצון רוב בני ארץ ישראל, ובפרט רבו שונאיו לו בירושלם, ונראה הדבר שעל ידי השפעת הירושלמים עלתה ההסכמה במצרים להחרים ספרו, ובכן נפטר לעולמו באביב שנותיו כבן תשע ושלשים שנה בחדש אדר תנ״א. מחבוריו נודעים לנו:

א) פרי חדש, חלק יורה דעה, הדפיסו בחייו באמשטרדם שנת תנ״א, ועל ידי בנו קושטנדינא תס״ו, ובקבץ פירות גינוסר עם פירוש פרי תואר לר׳ חיים ן׳ עטר (אמשטרדם תק״ב).

ב) פרי חדש, חלק ארח חיים, נדפס אחרי מותו אמשטרדם ת״ץ, ח״א ובו הלוחות החשובות לחשבון המועדים והמולדות בעיון ודיוק עצום.

ג) פרי חדש, חלק ארח חיים ח״ב וקצת על אה״ע (אמשטרדם תס״ז).

ד) מים חיים, הגהות על המשניות, וחידושים על הרמב״ם, ושאלות ותשובות (אמשטרדם ת״ץ).

ה) דרושים על התורה, מזכירם בס׳ מים חיים ס׳ ל״ח עמוד נ׳.

ו) קונטרס על זמן בין השמשות, נדפס בתוך ס׳ שמן למאור לגיסו ר׳ עזרא מלכי.

ז) שיטות על הש״ס (בדרך האמת).

ח) ביאור על הלכות שבת, ונגנזו שניהם ביחד עם יתר כתיבותיו כאשר הזכיר הרב חיד״א.

הנה כי כן רואים אנחנו בדור הזה שר׳ יעקב צמח וחבריו, ור׳ נתן שפירא ותלמידיהם, בתמימותם ובקנאתם העזה לחכמת הסוד, העיבו שמי היהדות בירושלם, כנגד להם נמצאו שני רבנים ר׳ יעקב חאגיז ור׳ חזקיה די סילוא, ושניהם היו ספרדים מאיטליא, ושניהם היו כבירי כח להגיד ברבים את אשר הנה לבם, ויפיצו מעט אור החקירה שכבר נשכח מלב בני ארצות הקדם ימים רבים, ואף כי לא עלה בידם לגרש את הבערות מהמון העם, הם הועילו למצער לטעת נטיעי הדעת והמדעים בקרב יחידי סגולה מתלמידיהם שהיו לגאון ולתפארת ארץ ישראל ומצרים בדור הבא.

בפרק

122) גינת ורדים, ח״א יו״ד כלל ג׳ ס׳ ג׳

בפרק ההוא היתה עדה קטנה מבני הקראים בירושלם, אחרי שנמחם הזן מהם איזה מאות בשנים, לפי המשוער אחדים מהם היו מדמשק ואחרים ממצרים, בשנת ת״א הנוסע הקראי שמואל ב״ר דוד מקרים, שהיה במסעו בארץ ישראל הגיע לירושלם ביום ג׳ שבט ת״ב, ובשער העיר באב איל חליל (שער חברון), היה יהודי אחד ושמו „משה״ והוא נקרא „שיך יהודי״ שהיה הגזבר ממעם המושל לגבות הכפר, מכל היהודים הבאים העירה ב׳ לבנים לכל נפש, וכאשר נכנס העירה מצא מבני הקראים תושבי ירושלם כ״ר דוד החזן ב״ר משה הכהן, כ״ר ישועה הלוי, כ״ר יפתח הבחור, וכ״ר יצחק הבחור אחי אשתו של כה״ר דוד, ולהם היו ט״ו כתי הקדש, ויושבים שם הם ונשיהם ובניהם, ושמנה נשים זקנות אלמנות, בין הכל שבע ועשרים נפשות, ולהם היה בית הכנסת שקוע באדמה, ואליו היו יורדים בעשרים מעלות, ושם היו שלשה ספרי תורה (האחד נמכר להם מעדת הספרדים, ס׳ התקנות יו״ד נ״ט), לבד מהישנים (בלוים שאין משהמשים בהם), והומש אחד (כנראה פ״י) טוב ויפה מאד, וגם יש הרבה תורות (נדפסים), וספרי חכמי ערב[123]).

איזה שנים אחרי כן, הנוסע הקראי משה ירושלמי בכ״ר אליהו הלוי שהיה בירושלם, מצא בית הכנסת ההוא במצב טוב מאד, ומדליקים בתוכו שלש עששיות ונר תמיד אחד, ושם יורדים כ״ט מעלות, אמנם מספר הקראים המעטים נתמעט עוד ביותר, כי לא נשארו בין הכל כי אם שלשה בתי אבות כ״ר משה הכהן שהיה גם כן החזן עני ודל, עובדיה הלוי ואברהם הבחור ישראל, ושתי נשים אלמנות מהמידות בתפלה ויודעות כל עניני התפלה ובאות בכל יום כאשר תפתחנה דלתות בית הכנסת, ושמה בסביבות בית הכנסת חמשה עשר בתים, ויש באר בחצר לקבל שמה מימי המטר כשיורדים מעל הגגות[124]), עוד מספר הנוסע הזה שהקראים בירושלם והוא עמהם, התענו ביום השבת שחל בשנה ההיא (תמ״ו) בעשרה בטבת[124a]), כי כן מנהגם להתענות משבת אם חל בו הצום לפי דעת ר׳ יהודה האבלי, ולא לדחותו ליום הראשון לפי דעת ומנהג יתר הקראים[125]).

ומצב העדה החמרי בירושלם בפרק ההוא היה רע ומר, וכל לחמם ודלדולם היו שולחים קבצנים על פני כל תפוצות הגולה, ואף שהרבו המנדבים כעם לשלוח נדבותיהם, אין הקומץ משביע את הארי, בשנת ת״ן בעת שנסע ר׳ חזקיה די סילוא באירופה, נסע השליח „הרב המובהק ציר אמונים כמוהר״ר יוסף הכהן אשכנזי בשליחות עיה״ק תובב״א בתוגרמה והאירופית, ובחדש חשון היה בעיר אזילונה, ושם הוצגה לפניו שאלה על עסקי העיר[126]), לפי דברי בעל הזכרונות בשנת תמ״ט שקרא ה׳ לרעב בארץ, ולא היו נמצאים חטים שמורים משעת קצירה ולא שומן כדי להשתמש בפסח, והמחמירים ואנשי מעשה אשר היו נזהרים בהם נמצאו בצער גדול, ובפרט הרבנים המובהקים הראש שבראשון כמהר״ר אברהם יצחקי, וכמה״ר אהרן חיון, וכמה״ר יעקב מולכו, ונכתבו פסקים על

---

123) גנזי פטרסבורג, ח״א דף י״ז. 124) שם, דף ל״ז-ל״ח

124a) לפי חשבון הקראים, ולפי השבוננו נפל ביום הראשון, ולעולם לא ידול עשרה בטבת בשבת.

125) גנזי פטרסבורג, ח״א דף ל״ט 126) פרח מטה אהרן, ח״ב ס׳ מ״ח

על זה, אם היו יכולים להתיר וכדת מה לעשות[127]), בפרק ההוא הוצגה לפני הרבנים השאלה אם מותר לקבל נדבות מן הנוצרים האונגלים באנגליטירה, בהיות שאינם מסוג הנוצרים הקאתולים, ואין להם תמונות וצלמים, ועוד שבעת השמד יהודים רבים נטמעו עמהם, ויש באפשרות לחשוב שהם מזרע ישראל, ויש מי שמנדבים לבם לשלוח צדקה לעניי ארץ ישראל, לפרוע הוכות הגוים שמצרים לישראל, ותהי הסכמת הרבנים שמותר לקבל, בפרט אם יפרעו בכסף ההוא חובות הגוים[128]), כי שרי העיר הצרו מאד לישראל ויכבידו עליהם עולם ויאכלו אותם בכל פה, אך היו ביניהם לפעמים גם אנשים ישרי לב, כן קרה בשנת תנ״א שנהרג יהודי אחד מצפת ושמו עובדיה אלפאנדארי בלכתו במצרים, ובדרך סקרה החמר החורגו נפש בא ירושלימה, והיה מי שהכיר אותו, אז מסרו אותו בידי המושל, ועל ידי עינויים הודה שההוא החורג, ויחרוץ עליו משפט מות[129]).

וכמו למלא סאת התלאות לעדה הישראלית בעיר הקדש, הערבים קבלו עליהם שבעת שחיטת הבהמות הגסות, נחוץ לקדש שם האלהים „אללה־אוכבר״ (האלהים הכביר) ולשחוט תכף ומיד בלי כל הפסק, ואז היו אוכלים מן הכשר ההוא, ובהיות שהבשר היה ביוקר בירושלם, הקצבים לא היו שוחטים ומספיקים ליהודים, כי אם בתנאי שהשוחט יברך לפי מנהג עם הארץ, כדי שיוכלו למכור הכשר הטרף לערבים, והדבר הזה היה קשה לחכמים, כי אין להפסיק בין ברכת השחיטה והשחיטה, על כן נועצו רבני העיר ויתקנו שהשוחט ישחט עוף אחר הברכה, ויכון לפטור כל מה שישחט אחרי כן[130]).

אחרי מות הרב הכולל ר׳ משה גאלאנטי בשנת תמ״ט, נמנה במקומו ניסו ר׳ משה בן חביב מגדולי הרבנים בעיר הקדש, הוא נולד בשלוניק סביב שנת ת״ד, מבני בניו של ר׳ לוי ן׳ חביב, ומגזע ר׳ יוסף חביבא בעל „נימוקי יוסף״[131]), בבחרותו התישב בירושלם וילמוד בישיבת ר׳ יעקב חאגיז, וישא את בתו הבכירה[132]), אשר לא האריכה ימים ותמות באביב נעוריה, ואחרי כן נשא אשתו השניה בת ר׳ יהונתן גאלאנטי, ואחות ר׳ משה גאלאנטי, שהיה אחרי כן חתנו[133]), ותלד לו בן אחד ושמו שלמה, ושלש בנות שהשיא לניסו אחי אשתו ר׳ משה גאלאנטי, לר׳ משה ישראל, ולר׳ מכיר בולי[134]).

בהיותו כבן כ״ב שנה נסע במסע קבצנות לתועלת העדה בירושלם בערי תוגרמה, ויתעכב באזמיר[135]), ויסע דרך קושטנדינא עד בלוגראדו[136]), ושם השתעשע בדבר הלכה עם ר׳ יוסף אלמושנינו, על ענין מסוכסך שהיה בינו ובין הרב מבודון ר׳ אפרים כהן, ודרך הדאנוב עלה עד בודון[137]).

ר׳ משה

127) חלכות קטנות, ח״א דף ט׳ ע״ב
128) שם, דף ל״ד ע״א
129) גינת ורדים, ח״ב אה״ע ס׳ ח׳
130) פרי חדש, יו״ד ס׳ ט׳ סעיף ו׳
131) אזולאי, בערך נמוקי יוסף
132) שמות בארץ, חלק תוספות יוח״כ דף י״ז
133) שם, חלק כפות תמרים
134) גט פשוט, דף ז׳ ט׳ ועוד
135) תורת הקנאות, דף פ״ד
136) עדות ביהוסף, ח״א סוף הספר
137) שערי אפרים, דף ע״ד

ר׳ משה היה אחד מן הקנאים שרדפו את כת מאמיני שבתי צבי עד חרמה, ובכל מקום לכתו היו שואלים אותו על הענין הזה, בהיותו עד ראיה והוא היה מספר הדברים כהויתן, על כן יחסו לו תופס זכרון עדות, שהמציאו לגדול שבקנאים ר׳ יעקב בן צבי[138]), ונראה הדבר שהקנאים ששמעו מפיו את הדברים ההם, רשמו אותם הזכרונות, וכדי לתת יותר כח ועז לתיפס ההוא, יחסו אותו לר׳ משה ונתנו לו צורת זכרון עדות. כנראה שבהיותו בדרך מסעו ארכו לו הימים הרבה מאד, בקושטנדינא חבר שני ספרי „גט פשוט" ו„עזרת נשים", בספר הזה רשם שהשלימו בהיותו בקושטנדינא בשנת תל"ז (ס׳ קכ"ז ע"ב), ולא לחנם התעכב ימים רבים בעיר הבירה, להפצרתו נאות הנדיב ר׳ משה ן׳ יעש להעמיד ישיבה בירושלם על הוצאותיו, ובראשה מנה את ר׳ משה ן׳ חביב עד יום מותו.

בישיבה המפוארה הזאת אשר נהרו אליה רוב התלמידי חכמים, ר׳ משה כתב על ספר כל החידושים שנתחדשו שם, ובהיות שראשית הלימודים החלו במסכת ראש השנה, על כן קרא החבור הראשון „יום תרועה" והשלימו בשנת תמ"ח, החלק השני מן החדושים שנתחדשו אחרי כן, קרא בשם „תוספות יום הכפורים" והשלימו שלהי ניסן תמ"ט, והשלישי כולל חדושיו על מסכת סוכה, קרא בשם „כפות תמרים" והשלימו בשנת ת"ן, וישלחם לקושטנדינא אל הנדיב ר׳ משה ן׳ יעש שהדפיסם על חשבונו.

בשנת תמ"ט נמנה ר׳ משה לראשון לציון, במקום גיסו וחתנו ר׳ משה גאלאנטי, ויתאבל עליו ימים רבים, וכתשובת שאלה חתם: „הכותב בדמע הכר ונאנח"[139]). בעלותו על כסא הרבנות, העמיס על שכמו משא כבד כי טרדות העיר רבו[140]), בעת התוא פרץ מחלוקת בכוללות חברון והרבנים, על ענין הנדבות הבאות מחוצה לארץ, ור׳ משה ברוב חכמתו עלה בידו לפשר ביניהם[141]), ובעלי הזכרונות מרבים לספר בשבחיו: „המאור הגדול הרב המופלא ריש מתיבתא דירושלם"[142]), „שמו נודע בשערים, שהיה שר וגדול ליהודים, אב בית דין היה ומורה הוראות בישראל, מלך יושב על כסא דין, וידיו רב לו בטיב גטין וקדושין וסמונות, כל רז לא אנים ליה"[143]).

בשנת תנ"ז בהיותו בן שתים וארבעים שנת חלה אח חליו, וימת שבע יגון ותלאות, ולא עברו ימים רבים וגם בנו ר׳ שלמה נפטר לעולמו, וכל כתביו נשארו בידי נכדו ר׳ יעקב בולי[144]), שהדפיס חלק אחד מהם, וחלק אחר נפלו לים ונאבדו, חבוריו הנודעים הם:

א) גט פשוט, על הלכות גטין וחליצה, נדפס בקושטנדינא (אורטה־קיואי) ה׳ תע"ד.

ב)

---

138) זיוף הזכרון עדות הזה יצא ברור, כי ר׳ משה נקרא בשם בן חביב, ולא חביב כמו שבא שם, וכן הכנוי הספרדי אינו בנהוג בעדויות, ר׳ אברהם יצחקי נזכר כאביד, והנה הרב זה עלה על כסא הרבנות אחרי מות ר׳ משה ן׳ חביב, ר׳ משה גאלאנטי היה חתנו וגיסו ולא נזכר כזה, ועוד שר׳ משה היה עד ראיה ולא היה מעיר על פי השמועה.

139) גינת ורדים, חו"מ כלל ח׳ ס׳ ט׳

140) שם, אה"ע כלל ג׳ ס׳ ו׳

141) שם, חו"מ כלל ג׳ ס׳ ר׳

142) גט פשוט, הקדמה רבני קושטנדינא

143) אדמת קדש, ח"א בראשית, הקדמה ס׳ ן׳

144) טעם לועז, ח"א בראשית, הקדמה

ב) עזרת נשים, חידושים על השלחן ערוך אה״ע ס׳ י״ז וקונטרס על שמות הגטין (קושטנדינא תצ״א).

ג) שמות בארץ, כולל שלשה חלקים: יום תרועה, על מסכת ראש השנה, תוספות ליום הכפורים, כפות תמרים, על הל׳ סוכה (קושטנדינא תפ״ז).

ד) שאלות ותשובות, חלק אחד היה בידי הרב חיד״א, וכתב הרב הזה, שרוב התשובות נטבעו בים.

עוד נמצאים חידושים ותשובות מהרב הזה, בספר גינת ורדים לר׳ אברהם הלוי, וכלל א׳ ס׳ י״ג, כלל ב׳ ס׳ ט״ז, כלל נ׳ ס׳ ה׳ ו׳; ובחלק יורה דעת כלל ב׳ ס׳ כ׳, כלל ד׳ ס׳ ד׳; אהע״ז כלל נ׳ ס׳ א׳ ז׳ ח׳ ט״ו; חשן המשפט כלל א׳ ס׳ א׳ ב׳ ד׳, וכלל ד׳ ס׳ ט׳), ובספר שער אפרים לר׳ אפרים הכהן, וספר דרכי נעם לר׳ מרדכי הלוי, וביחוד בענין ימי המילה באו חלוקי דעות בינו ובין ר׳ אברהם לוי, אשר הקיפו הלכות מרובות עד שעלה לקונטרס גדול מגופי הלכות, נקרא בשם מלחמת מצוה ונדפס בסוף ס׳ דרכי נעם, ר׳ אברהם הלוי אחרי שהזכיר שיטתו וראיותיו, והביא הסכמת הרבנים שתמכו דבריו, כתב: זולתי שהרב הגדול משך בקשת לנגדו, זה משה האיש, ספרא רבא באוריתא כמהר״ר משה ן׳ חביב, יהי שמו לעולם ויגדל ויאדיר וירום כסא כבוד תורתו, על ראשי הרי ישראל בירושלם כל הימים, עד עמוד הכהן לאורים ותומים. ובספר התקנות ממנהגי ירושלם נמצא חקירת הרב הזה ביו״ד ואה״ע ונשין, ובספריה הלאומית האוניברסתאית בירושלם כתב יד ס׳ קי״ח, נמצאת תשובה אחת מהרב הזה.

מגדולי חבריו היה ר׳ אברהם המכונה ג׳יליבון ברודו שהיה מתחלתו מקושטנדינא, והוא היה מן הנוטים אחרי התנועה השבתאית[145]), בשנת תמ״ב כבר נמנה בין ראשי הרבנים בירושלם ולפניו הציע שאלה הרב מרדכי הלוי ממצרים[146]), הרב הזה היה מן המקלים ומורים להתר וכה דבריו: יען שחכמים הגידו ואמרו כל המחמיר בעיגונא אין רוח חכמים נוחה הימנו... וכל יד המרבה לבדוק בנשים הרי זו משובחת... ובכן חל עלינו חובת ביאור להתיר כל הספקות[147]), ר׳ אברהם חבר בירושלם ספרו „ברכת אברהם" דרשות על ס׳ בראשית כסדר הפרשיות (ויניציא תנ״ו), יתר דברי חייו באו כפרטי קושטנדינא.

בעת ההיא היה שם ר׳ יוסף בן ר׳ מרדכי הכהן, תלמידו של דודו ר׳ יצחק הכהן מישיבת ר׳ משה נאלאנטי, וחברו של ר׳ יעקב הכהן שנפטר בקיצור שנים[148]), אמנם גורלו לא נפל בנעימים עד שנאלץ לצאת לאיטליא לבקש מחיתו, וכהיותו בדרך באניה עם חבריו הירושלמים ר׳ בנימן גבאי, ר׳ אליה חינו, ור׳ יוסף אברהם הלוי ביום כ׳ אלול תס״ו, קמה סערה גדולה בים והאנית חשבה להשבר, לאשרו, פתאום אחרי הסערה נח הים מזעפו, והגיע לסחוז חפצו לויניציא[149]), ויעמד שם ימים רבים, ושם הדפיס חבוריו שהביא עמו מירושלם.

א)

145) אבן המועים, דף פ״ו 146) דרכי נעם, אה״ע ס׳ ס״ב 147) שם, ס׳ ס״ד
148) שערי ירושלם, דף מ׳ 149) שם, דף ג׳

א) שערי ירושלם, תחינות ובקשות (נדפס בויניציא תס״ז) בתסונה 16.
ב) דברי יוסף, דרושים שדרש בירושלם (ויניציא ת״ע).
ג) לקוטי יוסף, שאלות ותשובות מדיני שחיטה ולא נדפס (הזכירו בהקדמת ספרו שערי ירושלם).

עוד היו ר׳ אליהו עובדיה שהיה בשליחות מצוה בקושטנדינא, ושם נשאל על ענין כתובה אחת בק״ק גרוש[150]), ובשובו ירושלימה נחשב בין רבני העיר, ויסכים על תשובת הרב הכולל ר׳ אברהם יצחקי[151]), כי דבריו היו מכריעים. ר׳ חיים ב״ר יוסף ן׳ אליהו הזן, ובעל הזכרונות מכנה אותו החכם השלם הדיין המצוין... איש ימיני יושב בשבת תחכמוני, עמו עצה וגבורה מרבת המעשה וכו׳[152]), מלבד פעולתו בירושלם נשאל פעמים רבות מיתר המדינות, ובפרט מר׳ אברהם הלוי במצרים[153]). לעת זקנתו נשלח בשליחות מצוה לערי פולוניא וימת שם[154]), בעיר „מיר״ בשנת תס״ה (עין יהוסף, הקדמה). מלבד תשובותיו שנדפסו בספרי בני דורו חבר ספר דרשות על התורה, ונדפס בהייו בשם „שנות חיים״ בויניציא בשנת תנ״ג (סימן ננת). ר׳ חיים יהודה, הורתו ולידתו בשלוניק, והוא היה תלמידו וחתנו של ר׳ שלמה אמארילין, ובסוף ימיו התישב בירושלם ושם הרביץ תורה ויעמיד תלמידים רבים, בשנת התס״ג כתב תשובה בארך על תשובת ר׳ אברהם יצחקי[155]), ובעל הזכרונות קורא אותו „החכם השלם הדיין המצוין עצום ורב״, גם הובאה תשובתו בפלפול עצום בס׳ בן עירו ר׳ חיים עשהאל „סם חיי״ (ס׳ כ״ב), והשאיר אחריו קבץ תשובותיו בכ״י, ובעל הזכרונות חיד״א ראה אותם.

ר׳ יהוסף קונקי יליד חברון שהתישב בירושלם בבחרותו, ושם הרביץ תורה ויעמיד תלמידים רבים וביניהם ר׳ יצחק הכהן, הוא היה שקדן בתורה ומבית מדרשו של ר׳ אברהם יצחקי, ויסכים על ר׳ חזקיה סילוא (פרי חדש הלכות פסח) בשנת תס״ה, בשנה ההיא היה אחד מדייני הבית דין הירושלמי[156]), לעת זקנתו שב לעיר מולדתו חברון ושם נפטר. לפי דברי בעל הזכרונות הוא חבר ספר על הסמ״ג, והרב חיד״א ראה מקצתו כי רובו נאבד, גם כתב תשובות רבות, והרב חיד״א ראה אותם וכעת לא נודעו. ר׳ אהרן אזובי שהלך בזקנתו לחברון ושם הרביץ תורה בחברת ר׳ אליעזר בן ארחא, ותשובתו הובאה בקבץ תשובות כ״י הרב הזה, והוא היה חמיו של ר׳ יוסף הלוי בעל „מטה יוסף״ במצרים[157]), ונזכר בס׳ פרי חדש פעמים רבות. ר׳ דוד יצחקי יליד שלוניק שהעתיק מושבו באביב שנותיו ירושלימה, וישא את בת ר׳ אברהם אזולאי, ויולד שני בנים ר׳ אברהם יצחקי ור׳ יצחק יצחקי. בימיו היה מקרה בשנת תס״ט שהיה רעב בארץ, ולא נמצאו חטים משומרים משעת קצירה ולא שמן מהותך להשתמש בפסח, והחסידים ואנשי מעשה היו בצער, ובפרט הרב הזה, וכתבו פסקים להתיר שאר שמנים (הלכות קטנות

---

150) גינת ורדים, אה״ע, כלל ד׳ ס׳ ו׳
151) זרע אברהם, חים ס׳ כ״ב
152) גינת ורדים אה״ע כלל ב׳ ס׳ ח׳
153) שם, כלל ד׳ ס׳ י״ט
154) אזולאי, בערך שנות חיים
155) זרע אברהם, חים ס׳ ו׳
156) שם, אה״ע ס׳ ב׳
157) אזולאי, בערכו

קטנות). ובספר „חוט המשלש" נמצא פסק הרב הזה לענין פרעון כתובת אלמנה, עוד באה חתימתו בראש רבני ירושלם להעביר הקדשי טבריא לצפת (זרע אנשים, ס׳ ל׳).

עוד הובאה תשובתו בספר רבו, על שאלת אשכנזי אחד שקבל עליו נזירות, ודבריו נראו בעיני רבו שהסכים עליהם, וכה הרבה לשבח אותו: „אמירה נעימה כתיבה יהיבא, כי ראיתי את כל דברי החכם השלם כוצינא דנהורא ציר עינינו, ידיד בן ידיד עליון למעלה" [158]), ונפטר לעולמו בערך שנת ת״ס ונקבר בהר הזיתים סמוך לקברו של ר׳ חזקיה די סילוא, אחיו הקטן היה ר׳ יצחק יצחקי תלמיד ר׳ משה גאלאנטי, חבר ס׳ דרושים שנמצא עדין בכתב יד, ובנו ר׳ אברהם היה רב הכולל בירושלם.

ר׳ יצחק די בוטון אחי ר׳ יעקב די בוטון יליד שלוניק, היה מבית ישיבתו של ר׳ שמואל גארמיזאנו, בימים ההם היה עוד בחיים הרב הזקן ר׳ ישראל אשכנזי, והוא רבו של ר׳ מאיר פאפירש וחברו בקבלה של ר׳ יעקב צמח. ר׳ אברהם בוניגו „הרב המפורסם המקובל האלהי נדיב נדיבות", שהית בביתו חדר מלא ספרים וכתבי יד יקרי ערך, ונאספו שמה כל המעיינים והשואפים למצוא דברי חפץ [159]), עוד היה שם ר׳ חייא אברהם ב״ר אהרן די בוטון, שהית מעיר אזמיר מתחלתו מבית דינו של ר׳ יוסף אישקאפה, בשנת ת״ח כתב הסכמה על ס׳ כנסת הגדולה חלק אורח חיים, וכן כתב הסכמתו לספר שירי כנסת הגדולה (שנת תל״א). בשנת תל״א העלה לדפוס ספר „לחם רב" לזקנו ר׳ אברהם די בוטון בעיר אזמיר, ובסוף התישב בירושלם בזמן ר׳ משה גאלאנטי ור׳ משה ן׳ חביב, והיה ממונה על נשי נשים, ר׳ יעקב חאגיז מביא חדושיו בספר הלכות קטנות בקונטרס הנטין, גם באה חתימתו על מכתב רבני ירושלם לרבני חברון (שבר פושעים). וכן חתם על העברת הקדש טבריא לצפת בשנת תנ״א (זרע אנשים, ס׳ ל׳). ונפטר לעולמו בערך שנת תנ״ג, ומקום קברו לא רחוק מקבר ר׳ אהרן פארדו, ממעל לקבר זכריה הנביא. (תולדות חכמי ירושלם ח״ב דף ע״ד).

ר׳ משה מדינה חכם ומעיין שבא מקושטנדינא, ור׳ משה בנבנשתי מזכיר את שמו בפסקיו (פני משה, חלק ב׳ ס׳ ט״ז), ומתארו „דיין מצויין תושב ירושלם" בשנת ת״ז, ובעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי ראה אותו בירושלם בשנת הת״ת ובשנת התי״ב, וכן באה חתימתו בהסכמת המסים בשנת הת״ו. בימיו היה מקרה בירושלם שיראה עד כמה העמיסו המסים כסדרן ושלא כסדרן על תושבי העיר, עד שנלאו נשוא, ואז נמצא חכם אחד בעיר שערך כתב בקשה לשר השרים בקושטנדינא מתמד קיופרולו, שאהב הסדרים והיה ישר ומציל המדוכאים מידי החזקים מהם. במכתב הבקשה הרב הזה מתאונן על כל העול והעשק, שעושה פחת דמשק ליהודי ירושלם אשר ארץ ישראל היתה תחת משמעתו. אך השעה שחקה למשנה הזה, כי בעת ההיא היתה מלחמה בין ויניציא ותוגרמה על האי כריתים, וכל הכתבים שנשלחו לעיר הבירה נתפסו

158) זרע אברהם, יו״ד ס׳ כ״ט-ל׳

159) מאורי אור, הקדמה

נתפסו, ויבקרו אותם מצד פקידי הממשלה, ואין להתפלא שמכתב הבקשה נפל בידי משנת דמשק, וימצא כתוב שטנה כנגדו שכתב החכם הנזכר, ועל זה חרה אפו וירצה להמיתו לולי בחמלת ה׳ עליו שניצול מידו בממון רב שקנסו, החכם הזה רצה להפרע מפקדונות הקהל שהיו בידו, באמרו שכל מה שפעל אין האחריות עליו לבדו, כי הוא דבר נוגע לכל בני ירושלם, רבני העיר הראו שאין הצדק אתו, ומזלו גרם לו שנפל בידי המשנה מדמשק, ולזה הסכים ר׳ משה בנבנשתי בקושטנדינא (פני משה, ח״ב ס׳ ט״ז).

עוד היו מזקני הרבנים ר׳ אהרן ן׳ מכיר ור׳ דניאל פינצי שהיה מקורו מאיטליא, המשפחה הזאת הנודעת בארצות הקדם, קבלה שמה מן העיר ויניציא, כי בימי קדם לא היו מקפידים בין ו׳ ופ רפויה, כמו פראנקפורט היו כותבים ורנקבורק, פאיים כמו ואיים ואחרים, ויניצי (תושב ויניציא) היה פיניצי או פינצי. שם הרב הירושלמי הזה נודע מתוך תשובת אגרת המועתקה בס׳ „באר עשק״ (ס׳ כ״א), לענין השאלה אם מותר לעשות חוטי הציצית מעשה עבות, ומביא ראית שראה מכתב מעיר הקדש ירושלם כתוב משנים קדמוניות מהחכם ר׳ דניאל פינצי, וזה לשונו: בטלית שלי קשרתי ציצית הלבן מעשה עבות וכאשר ראהו חכם אחד ר׳ אהרן ן׳ מכיר... הקשה עלי שזה אינו נקרא פתיל, אלא עבות... ועיינתי בדבר הרבה... עד שדברתי עם המקובל ר׳ שלמה טוראצינו ועם הר״ר מרדכי הכהן שיש להם ציצית כמותו וכ״ו.

עוד היה שם ר׳ בנימן בן ר׳ מאיר הלוי משלוניק, מורו של ר׳ דוד האבילִיו, שניהם יחד היו בירושלם וחפצו להשאר שם, אך מרוב הדוחק והצרות הוכרחו... לעקור דירהם משם, והיו נודדים מעיר לעיר, ר׳ בנימן נפטר בקרבת אחלב, אחרי שהיה כמסע קבצנות בויניציא, ושם מצא את הרב משה זכותא עובר דרך וירונה ללכת לארץ ישראל (מלשונו של הרב חיד״א בערכו, בשם הגדולים), ובנו ר׳ שלמה הלוי היה מרבני ירושלם, וחתנו של ר׳ יהונתן גאלאנטי, ואחרי כן נבנה לריש מתא ואב בית דין באזמיר.

ר׳ שמואל אבו צחן רב מבני המסתערבים, היה אחד מרבני העיר שלא האמין בתעודתו של שבתי צבי כאשר בא ירושלימה, ויגרשוהו מן העיר כנזכר בס׳ תורת הקנאה, ושמו לא נודע ממקור אחר. ר׳ יצחק בן ר׳ אברהם כואינו היה בירושלם בימי ר׳ משה גאלאנטי, ובספר אהל יעקב לר׳ יעקב ששפורטש באת הסכמתו בשנת תכ״ט, וחותם בה תושב ירושלם, כי הרב הזה יצא להוצה לארץ, והיה בליוורנו בשנת תמ״ה (תולדות חכמי ירושלם, חלק ב׳ דף ס״ט) חבר ס׳ שלחן מלכים (כ״י) והוזכר בס׳ פרי חדש פעמים רבות. ר׳ ישראל פואה קרובו של ר׳ חיים פואה נמנה בין רבני ירושלם, לפי זכרונות ר׳ דוד קונפורטי, ותשובתו הובאה בס׳ בעי חיי (חלק ב׳, ס׳ כ״ג), ור׳ חיים בנבנשתי חולק לו כבוד גדול; בשנת ת״ל היה במסע קבצנות ולא נודעו תוצאותיו.

ר׳ יוסף ן׳ יוסף, מרבני ירושלם בזמן ר׳ משה גאלאנטי, נשארו ממנו תשובות מפוזרות בספרי בני דודו, זרע אברהם (י״ד ס׳ י״ד), ובסוף ס׳ חוט

חוט המשולש, וכן גינת ורדים (או"ח כלל ד' ס' י"ד, אה"ע כלל ג' ס' ח' ועוד, ח"מ כלל א' ס' י"ט ועוד). ר' יום טוב צהלון נכד ר' יום טוב צהלון מצפת, נזכר בס' חוט המשולש כאחד מרבני ירושלם לענין פרעון כתובת אלמנה, ובאה תשובתו בס' גינת ורדים (אה"ע, ס' נ"ב). בין הנדיבים ועשירים בתקופה ההיא יש להזכיר את ר' שלמה עבין לפי כתבת מצבתו בירושלם: קבר איש חיל רב פעלים ומהללים, חונן דלים ואומללים, מדוכה ביסורים, זקן ונשוא פנים, כמו"ה שלמה עבין ז"ל נפטר לבית עולמו יום ז' א' אלול תמ"ה, (תולדות חכמי ירושלם, ח"ב דף ע"ה).

ובין האשכנזים המעטים שהיו בעת ההיא בירושלם, נודע ר' משה ב"ר ישראל נפתלי הירש פורית פרנד מחבר ספר „דרכי ציון בארבע שערים עם ציורים: א) שער ביאת הארץ, מורה הדרך מחוצה לארץ לארץ ישראל, ב) שער התפלה, ג) שער הלמוד, ד) שער הזכרת המתים, (נדפס שנת ת"י). ר' יהודה הכהן ממשפחת רפאפורט יליד לובלין, ובבחורתו בא ירושלימה וילמוד בישיבת ר' חזקיה די סילוה, וישא בת ר' דוד הכהן ויולד את ר' יצחק הכהן[160], בימי עלומיו היה איזה זמן במצרים, ושם היה נחשב בין החכמים החשובים, ובעל הזכרונות מזכיר אותו לטובת „הכהן הגדול החכם המפורסם"[161]), בשנת תס"ד נמנה לדיין בירושלם, בחברת ר' אברהם יצחקי ור' יהוסף קונקי[162]), ויסכים פעמים רבות על תשובות ר' אברהם יצחקי ויתר רבני העיר ודבריו היו נראים בעיני חכמי ירושלם[163]).

עוד היה שם ר' שבתי באר שבא מאיטליא, הוא היה תלמידו וחתנו של ר' עזריה מפאנו, וילמוד הקבלה אצל ר' ברכיה ממודינא, למרות שהיה תושב ירושלם, שנים רבות היה נודד ונוסע מעיר לעיר וממקום למקום לאסוף נדבות בעד עדת האשכנזים שהיו שרוים בצרה, כן נראה שהיה בוינה באדר תל"ד, באי זאנטי ופלורינצה (באר עשק, ס' ק' ק"ז), אחרי כן שב ירושלימה, ושם נפטר בנו טרם שנמלאו לו עשרים שנה, ובהיותו שם הלוה סך כסף ליהודה אזוביב ושלמה פראנקו שהיו בדוחק, שלשת אלפים מאאריש, לזמן הפרעון אמרו לו הנך הולך לוויניציא, ויש לנו כתוחה ביד אהרן בורגוש ויפרע לך, אך בהגיעו לויניציא נפטר שם (דרכי נעם, ס' כ"ב). הרב הזה היה לו ידיעה בחכמת השיר בדרך האיטליאנים, ובראש ספרו כתב דראמה חשוכה בין השם הטוב והחן, ויקרא את ספרו, בשם „באר עשק".

ר' יהושע בן הרב ר' שמואל נגטואה יליד בלוגראדו היה תלמידו של ר' שמחה הכהן, בשנת התי"ז כתב הקדמה על „ספר השמות" לרבו ואחרי כן התישב בירושלם. ר' אריה יהודה ליב בן ר' אפרים הכהן, נולד בעיר בודון שם התחנך בלימודים, ומימי נעוריו למד בלוית בן גיסו הכם צבי, ובהיותו כבן ט"ז שנה לקח לו אביו לאשה את היתומה בת הגביר ר' יהודה בר ידידיה (שער אפרים, ס' קכ"ה), ובסבה הזאת קמה שערוריה בבודון כאשר בא הענין בפרטי העיר הזאת. בשנת תל"ח היתה מגפה בעיר, וימת אחיו הגדול ר'

160) אזולאי, בערך יצחק כהן וערך דעת קדושים

161) דרכי נעם, אה"ע ס' י"א

162) זרע אברהם, אה"ע ס' ב'

163) שם, ח"מ ס' י"ח-י"ט

ר' חזקיהו בכ"ח לחדש אייר, ובטרם תמו ימי האבלות נחלה גם הוא ויגיע עד שערי מות, ואביו היה תמיד אצלו עד שנחלה גם הוא, ובעוד שהבן נרפא ויקם מחליו, האב ר' אפרים נאסף אל עמו בי"ג סיון. אז עלה בדעתו להתישב בירושלם, אך מכשולים רבים לא עזבוהו להוציא הדבר תכף ומיד מכח אל הפועל, ורק בי"ח סיון התמ"ה נסע באניה היא ובני אפרים ובן אחיו הגדול אהרן, דרך הדאנוב עד הים, ומשם דרך הים עד יפו, אך בגשתם אל החוף הזה קמה סערה והאניה חשבת להשבר, בעמל רב עלה בידיהם לרדת היבשה, בירושלם ישב כשנת תמימה, ויסדר כתבי אביו והיה מתמיד בישיבת ר' משה גאלאנטי, אך פתאום הגיעה השמועה בירושלם, כי נלכדה עיר בודון על ידי האשכנזים, אשר הרגו רוב היהודים, ויתרם הלכו בשבי, ואז נאלץ לצאת מירושלם דרך איטליא, בשנת תמ"ח היה בעיר מאנטובה, ובשנת תמ"ט הגיע לפראג וימצא את כל בני ביתו שנפדו על ידי נדיבי העדה, וגם עמו הטיבו ויתמכוהו, ויוסיפו לתת לו האמצעים להדפיס ספר אביו „שער אפרים" בשנת תמ"ט, ולא נח שקט ולא עד שחזר ועלה לירושלם עם כל בני ביתו (שער אפרים, הקדמה, והבורו „וזאת ליהודה"), ביהד עם גיסו ר' יעקב אשכנזי ושם נפטר לעולמו. בתור סופר חבר ס' מחנת יהודה מצורף לס' מחנה אפרים שחבר אביו ונאבד הכתב יד הזה, עוד עשה הערות לס' שער אפרים לאביו ויקראו בשם וזאת ליהודה, ומלבד החלק הנדפס הוסיף עוד הערות שנשארו בכתב יד והיו בירושלם עד דורנו (תולדות חכמי ירושלם, ח"ב דף פ"ד), את בנו ר' ידידיה השיא לאשת את בתו של ר' אברהם יצחקי. עוד היו איזה רבנים אשכנזים שזכו לעלות לירושלם בסוף ימי חייהם ושם נפטרו לעולמם אך לא נודע פעולתם בעצם עיר הקדש, ר' יעקב בן ר' שמעון שהיה אב בית דין בטאמושוב ובפרק גזרת שנ"ת ת"ה הלך לויניציא ואחרי בן ירושלימה (תולדות רבני איטליא), ר' יהודה ליב בן ר' יוסף מק"ק פינסק (כלילת יופי, לפסביצר א' ג' ע"א וע"ב בהערה), ר' שמשון בסותר יוסף יצחק מויזון, בסוף ימיו נסע לירושלם ושם נפטר (שם, א' דף ע"ז בהערה).

בפרק ההוא תלמידי המשיח המדומה שבתי צבי ותלמידי תלמידיהם, לא הדלו מלצוד דגים במים עכורים, ויריחקו ללכת בכל תפוצות ישראל, היותר רחוקים ממקום המקרים, להוליך שולל המון העם ולבצע בצעם, בין הנוכלים האלה היה איש שלוניק היים בן יוסף מלאך, הוא נסע דרך הונגריא עד וויינה הבירה, ויגד בפימבי כי שבתי צבי הוא הגואל ושיתגלה שנית, הרב ספראנ: ר' אברהם ברודו שלח לו שני אנשים לנסותו, בשפת חלקלקות ידע הנוכל הזה לרמות אותם ולהפילם גם הם ברשתו, מוויינה נסע בכל מדינת פולוניא ויתן התקוה בלב המון העם, כי עוד מעט ויתגלה מחדש שבתי צבי ויגאל את ישראל, ובעל הזכרונות ועד ראיה מעיד „חיים מלאך הוא אשר טימא מדינת פולין לעבוד לצבי מודח" (בערך שנת תנ"ח)[164].

בין התמימים קלי הדעת שהאמינו בבשורות ישועות ונחמות של הנוכל הזה, היה איש פשוט וקל להאמין בהבלים, ושמו יהודה שנקרא אחרי כן יהודה החסיד

164) עדות ביעקב, דף נ"א ע"ב

החסיד מק״ק שידליץ (Siedelic) הסמוכה להורנדא, האיש הנלהב הזה היה לכלי חפץ בידו, ואף שלא היה מלומד היה מטיף נפלא, כדרשותיו ירע לקנות לבב המון העם, והטיף להם תוכחות ומוסר כדי לשוב בתשובה שלמה, ולעשות סיגופים ועינוי הנפש והגוף כדי שלא לעכב הגאולה. בפרט פעולתו היתה כבירה על הנשים, הוא היה מביא הספר תורה בעזרת הנשים, ודורש לעיניהן דברי תוכחות, והרבנים מיושבי הדעת לא עצרו כח לעמוד לנגדו, כי העם היה כרוך אחריו, והחזיק אותו לאיש אלהי. כפרק ההוא ישב באלטונה ר׳ צבי בן יעקב אשכנזי (הכם צבי) שהיה בלפנים אב״ד בשראי של בושנה, ור׳ שאול אב״ד כקראקא שאל את פיו מה טיבם של השבתאים. בהיותו יליד ארצות הקדם וישב בקרבתם, והרב הזה ביאר לו שהאמונה תהיא בלי כל יסוד והתקוות תקוות שוא, וככן ר׳ שאול עשה כל מה שהיה בכחו וינרש את החסידים הצבועים האלה מכל גבול פולוניא, אחרי כן הלכו להם לאשכנז, וימצאו רבים נפתים לדבריהם וילכו עד אלטונה, שם התרעמו על ר׳ צבי על מה שכתב לקראקא, ויענה להם כאולתם ופיו מלא תוכחות על אמונת שבתי צבי הארורה[165]; בכל זאת לא נפל לב ראשי העדה הזאת וכל התמימים שנפלו ברשתם, ויכריזו כי עוד מעט והגאולה תופיע, על כן כל איש ישראל חייב לעזוב ארץ העמים הטמאה, ללכת אל ארץ ישראל הקדושה, ולמרות רוחק הדרך והתלאות עצרו כח להגיע למטרתם. באביב לשנת תנ״ט התאספו בהונגריא באלף והמש מאות איש, ומגמת פניהם ארצה ישראל, ובתוך השנה נאספו אליהם יותר כמאה ועשרים נפשות מפולוניא, וידרו נדר לבלתי אכול כל היום עד אחר צאת הככבים, אחרי שהגיעו לניקלשבורג, שלחו מביניהם ארבעה אנשים בלוית עבדיהם למדינת אשכנז, להודיע בכל הקהלות תכליתם וכונתם, ובחדש ניסן באו אחדים מבני החברה ההיא לפרנקפורט של מאין ויעוררו את אחיהם לתשובה, ויבטיחו להם שהגאולה קרובה לבוא, ומפני פרישותם והתנהגותם בצומות וסיגופים נקראו בפי ההמון הסידים.

ארבעה ראשי האורחה היו: יהודה הסיד ככן ארבעים שנה, ר׳ יצחק, ר׳ נתנאל או וולף הלוי הנקרא כשם נביא, ור׳ שאול, הראשון שהיה המנהל היה לבוש לבנים, והשלשה אחרים כתכריכי מתים לבנים, וכאשר צברו די כסף לנסיעתם, נסעו דרך האנאוי (Hanau) ופורטה לניקולשבורג, היהודי העשיר דוד אופנהיים בויינה, השכיר בעבורם שתי אניות, לנסוע דרך נהר הדאנוב והים השחור עד קושטנדינא, הם היו המעטים ובראשם היה הנוכל היים מלאך, בעוד שרובם נסעו עם יהודה הסיד דרך טירול לויניציא, ומשם בספינות דרך הים לארץ ישראל, בין הכל נסעו אלף ושלש מאות אנשים, אמנם יותר מחמש מאות מביניהם מתו בדרך מרוב התלאות והעינויים, וביום ג׳ מרחשון תס״א הגיעו לירושלם, אך רע ומר היה גם שם גורלם, כי מנהלם יהודה חסיד נפטר לעולמו ביום השני לשבוע ו׳ חשון, שהוא היום השלישי לבואם העירה, והחסידים נשארו כצאן שאין להם רועה ובצרה גדולה, כי אפס כל מזון ומחיה, ובעצר רעה ויגון מתו רובם, ואחרים נפזרו לכל רוח, ובראותם שתוחלתם נכזבה לקחו נקמתם בעוכריהם שהוציאום מארצם וממנוחתם, ויצאו

165) הורת הקנאות, דף נ״ו

ויצאו מעמם וימירו דתם בדת מחמד, קרוב למאת אנשים; אחרים שבו לאיברופה והתנצרו, וביניהם נתן וולה הלוי בן אחותו של יהודה חסיד הסיר דתו בעיר נורדלינגן בשנה תס״ה, ויסב את שמו לפראנסיסקו לותירוס פיליפי, ושמחה חסיד התנצר בעיר באמברג, ויתר קרובי יהודה חסיד נסעו לשלוניק להתקרב אל עדת הדונמים, ומבני בניהם נמצאה עד היום משפחת „חסיד״ שהסתפרדה בין היהודים בשלוניק[166].

ויהי אחרי מות יהודה הסיד, ויעמד חיים מלאך, ויאסוף אליו שרידי האורחה הזאת ויהי עליהם לראש, וכמו ירבעם בעתו עשה תחבולה להסב לב העם אליו, ויעש תמונת שבתי צבי מעץ, ויעמיד אותו בבית הכנסת שלהם בירושלם, ויכבדוהו כאלהים וירקדו במחול לפניו, וכל מעשיו היו להרוס היהדות ותורת חכמי התלמוד עד היסוד, הרבנים בירושלם ראו את מעשי הכת הזאת המכוערים, ולא היה לאל ידם להושיע, כי נחלקו העם לכמה כתות, ובעיני רבים היו החסידים האלה במעלת קדושים וטהורים[167]), ובהיות שחלק אחד מהם קבלו דת האיסלאם, היו שרי הארץ מגינים עליהם, בתקותם להמשיכם כלם אליהם. בשנת תס״ח התעוררו יחידי סגולה מק״ק אשכנזים, וישלחו הרש שליח מיוחד לערי פולוניא להגיד להם רשעת הכת הזאת, ולבקש מאתם לבוא לעזרתם להכרית הכת ההיא. כי אין ידם משגת בעיר הקדש ליסרם או לגרשם, שם השליח הפרטי הזה היה ר׳ יהיאל מיכל, והחותמים המכתב הזה היו יוסף בן הרב אר״נ, משה צבי הירש, עובדיה בן ר׳ יששכר בר מתושבי ירושלם הקדמונים, נחום בה״ר משה גרשום אשכנזי, יהודה בן ר׳ אליה ליב איש ליפשיץ, אברהם שמואל נאסטיל סופר ק״ק אשכנזים, משה בן ר׳ מרדכי מהלשויא, דוד בכ״ר עוזר מעיר אובן (בודון), דוד בן ר׳ שמשון נינצבורג, ומנחם בן ר׳ שלמה צורף לדהירקש מעיר פראג. כנראה מכשולים רבים עמדו על דרך הציר אמונים הזה, כי נתאחר בקושטנדינא קרוב לחמש שנים, ובשנת ת״ע בא שמה שליח שני מק״ק האשכנזים לאסוף נדבות, ר׳ עובדיה בן ר׳ יששכר בר, שהיה נודע לחכמי עיר הבירה, והוא אישר חתימת רבני וראשי האשכנזים בכ״ח אייר ת״ע, ועל כן התאמצו רבני קושטנדינא, ויעריכו גם הם מצדם מכתב חוזר לכל תפוצות ישראל בסוף חדש אייר, והחותמים עליו ר׳ חיים קמחי, ר׳ יהודה רוזאניס, ור׳ אליעזר בן שנג׳י, להודיע רשעת הכת הארורה ההיא, ולהזהיר המנדבים בעם לבלתי שלוח נדבתם אל יד חיים מלאך ובני הכרתו, ובהשתדלות רבני עיר הבירה ורבני ירושלם עלה בידיהם לגרש את הנוכל חיים מלאך מירושלם, ולבער הכת החוטאת מעיר הקדש.

בעוד שחלק אחד מבני האורחה של יהודה חסיד נטו אחרי חיים מלאך, חלק אחר מן היותר מיושבי הדעת עמדו בנסיון הסר ההוא, ויאמינו כי רק על ידי עינוים וסיגופים יקרב יום הגאולה וישע ישראל, בין החסידים האלה

166) ראה בסוף החלק הזה, ציון י״א סעיף א׳

167) בעל הזכרונות חיד״א, נותפאר כי היה בידו ס׳ זהר חדש שהיה של זקנו ״מוגה הגהות רבות אמתיות מרבני אשכנז ז״ל מקובלים, שבאו בחברת הרב יהודה חסיד בשנת תס״ג (חיד״א, בערך זהר).

האלה היה ר׳ נתן נטע בן ר׳ יהודה ליב, שהיה אב״ד בק״ק האגניו (Hagenau) מלפנים, וכה דבריו: „שליו הייתי בביתי ורענן בהיכלי, וסיפרן פתיחו לילה ויום... אני הנכר ראיתי בני עליה, נאספו קהלה גדולה... היא החברה קדושה קהל גדול מישראל כנופיא רבא ויקירא... ונאספו שמה כל החרדים וצדיקים ילכו בה, כל ירא וחרד אל דבר ה׳, יזקני בתי אבות בעלי ישיבות... הן הן המרכבה בעלי חכמה, בעלי סברא, בעלי תלמוד גדול, ומעשה רב, והמה השרידים אשר ה׳ קורא, ועילא כל... הרב המופלא חסידא קדישא גור אריה יהודה, דרב חיליה ורב גובריה... ואני בעניי חזי הוית כמה גדולים במעשה צדיקים וכוונתם רצויה, לבוא אל הקדש פנימה עיר האלהים סלה... הציקתני רוח בטני, ואמר לי לבי: זיל בתר רובא רוב בנין ורוב מנין... ויהי כי עלינו בפרוארי ירושלם, אמרנו זו היא שיבה, זו היא ביאה, בחצרות בית ה׳ לעבדו שכם אחד, כי זה כסא הכבוד שלו, ואנחנו מחסים בצל כבודו על ראשינו, וישמח העם מאד מפני חבת הקדש, כי יצאנו מארץ העמים המטמאת במשא כבדה, ובאנו למקום קדושה, והיתה הרווחה לתורה ולתעודה, ויחרדו כל העם והזקנים, וגילו ברעדה... תוך שלשה ימים לביאה, הוציא כלי זעמו חוץ לזמנו וחוץ למקומו... המאור הגדול יהודה שעולה נתעלה בישיבה של מעלה, וינוע ויאסף והיתה מנוחתו כבוד... ויהי מאז נוע יהודה, פנה הדרת של החברה, ובא שברה... הלוך הלכו האישים וימעטו מעוצר רעה ויגון, וירב בבת יהודה תאניה ואניה, אנב אסיפא כי נאסף הצדיק ורובא אבתריה, אנשים חכמים וידועים נסעו מזה לשמי מרומים... והנשארים דוויים נאנחים ונאנקים, לא מצאו מנוח כמעט רגע, כי חלכה המחיה, הא לחמא עניא חסור מחסורא לאיש ואיש, שאין בידו מזון שתי סעודות וילבש חרדות כי השארית הנמצאה טיפולא מיובת... ואני הדל באלפי מן העולים לארץ, דלפה נפשי מתוגה נשיתי טובה[168]).

הנה כי כן רואים אנחנו שהעדה האשכנזית בירושלם, שבלעדי זאת היתה קטנה ודלה משכבר הימים, נפלו עליה למשא כל השרידים מחברת יהודה חסיד, ועל כן שלחו שלוחים קבצנים בכל תפוצות ישראל, את ר׳ עובדיה בן ר׳ יששכר בר בשנת ת״ע לקושטנדינא ותוגרמה האברופית, ואת ר׳ משה הכהן ראש העדה שנסע לאשכנז לשפוך שיחו לפני הנדיבים בעם, להגיד להם צרת אחיהם, והצליח חפצו בידו להעמיד ממונים לאסוף כסף נדבות בעד העדה האשכנזית. לפי דברי בן הדור ההוא עדת פראנקפורט דמאיין, שלחה מאה ושמונה ועשרים אלף גרוש שאספה בכל מדינות אשכנז, סך רב ועצום[169]), ובכל זאת לא עלתה ארוכה, כי על ידי הדחק והלחץ חובדהו ללוות מהערבים בנשך ובמרבית ומשכנו כל בניניהם והקרקעות שהיו להם בירושלם, וכל הכסף שבא מחוצה לארץ לא היה די בו להחיות נפש העניים הרבים, ולשלם חלק מן החובות שעלו למעלה ראש[170]). ותהי עת צרה לאשכנזים, שלא היתה כמוה עד שבחרו מות מחיים, והוצרכו לשלוח עוד הפעם לקבצן את ר׳ נתן נטע אשר יתאר המצב הנורא בדבריו אלה:

האמנם

168) מאורי אור, הקדמת ר׳ נתן נטע

169) שפת אמת, לר׳ משה האגיז

170) גינת ורדים, יו״ד כלל ג׳ ס׳ ט׳

„האמנם בעתות הזמן הזלך וסוער על קהל עדתינו קהל אשכנזים ולא פסיק, יום ליום יתהלך למצרים, מפני חמת המציק אויבים בשער, אספו אסיפת כל ראשי עדתנו, הם אמרו ראה כי נתן יקום והתהלך שליח מצוה לגדור פרצתנו, סובב הולך בערי היתם אל ערי אשכנז, גולל ודופק אפתחי נדיבים, להעלות ארוכה למחלתנו". בחדש תמוז תס״ו בסדר חקת יצא מירושלם[171]), וילך חברונה, ושם נתעכב עד כ״ט לחדש[172]), ואחרי כן נסע דרך עזה ביבשה למצרים, ויארכו לו הימים עד סוף חדש אלול[173]), ויפליג באניה עד איטליא ושם נתעכב כשנתים ימים, בחדש אייר תס״ח היה בויניציא[174]), ויסע עד פראג, ושם הגיע בשבעה לחדש אב, ויעלה בידו להטות לב הרב ונדיב ר׳ דוד אופנהיים, שכבר תמך את החבורה הזאת בלכתם ירושלימה לפני עשר שנים, וימנה אותו „לנשיא ישראל בעיר הקדש ירושלם", לאמר גזבר על הנדבות הנשלחות לירושלם[175]); אחרי חדש ימים נסע לעיר ניקולסבורג[176]), ויארכו לו הימים שם, עד תחלת שנת תס״ט, בחדש שבט הלך למסעיו בטיקטין[177]), ובחדש אדר בעיר פרמשלא[178]), ועוד הפעם שב לאשכנז, ויעמד בפרנקפורט דמאיין מחדש אייר עד סוף השנה[179]), ושם הדפיס ספרו „מאורי אור" פירוש על ס׳ הקבלה „מאורות נתן" לר׳ נתן כהן שפירא, בלוית פירוש יאיר נתיב לר׳ יעקב ווילנא.

נראה הדבר שמסע הקבצנות של ר׳ נתן נטע ארך כעשר שנים, ולמרות טרחו ורוב הכסף שהספיקו נדיבי ישראל בתורקיה, איטליא, אשכנז, ופולוניא, לא היה די למלאות חסרון העדה האשכנזית בירושלם, ובעל הזכיונות מספר שכאשר בלתה פרוטה מן הכיס, וכל חפצי וקרקעות האשכנזים בירושלם, בכל זאת לא היה די להם לשלם חובותיהם והמסים הכבדים, וביום השבת סדר „לך לך" שמנת ימים לחדש מרחשון שנת תפ״א (8 נובימבר 1720), באו הערבים תושבי העיר פתאום לבית הכנסת של האשכנזים ויבעירו אש, וישרפו כל הספרים וכל רהיטי העץ, וארבעים ספרי תורה, ובהיות שהבנין היה של אבנים לא עלה כלו על המוקד, ויתפשו את כל גדולי ומנהיגי האשכנזים ויניחום במשמר, ואחרי כן החזיקו בחזקת היד בכל מושבות האשכנזים הנקראים „דיר־אל־שכנזאז", ויגרשו את כל האשכנזים משם, או שברחו כלם, ואין תמונה שבמקרה הזה היתה יד המתנגדים החסידים שהמירו דתם לאסלמיות והם היו סראי הדרך לערבים, ומהיום ההוא

(171) הקדמת רבני ירושלם לס׳ מאורי אור, סדר חקת (א׳-ו׳ תמוז) תס״ו
(172) שם, הסכמת רבני חברון, סדר מטות ומסעי (כ״ב-כ״ט תמוז) תס״ו
(173) שם, הסכמת ר׳ יוסף הלוי נזיר אב״ד מצרים סדר תבוא (י״ב-י״ח אלול) תס״ו
(174) שם, הסכמת רבני ויניציא מיום י״ב אייר תס״ח
(175) שם, הסכמת ר׳ דוד אופנהיים והסכמת ר׳ בנימן שפירא
(176) שם, הסכמת ר׳ גבריאל ליב, מיום כ״א אלול תס״ח
(177) שם, הסכמת ר׳ אליה שפירא, מיום כ״א שבט תס״ט
(178) שם, הסכמת ר׳ יחזקאל יונה, ר״ח אדר תס״ט
(179) שם, הסכמת ר׳ נפתלי כהן (אייר תס״ט), ר׳ שמואל כהן (ער״ח סיון תס״ט) ר׳ אליה עזריאל (ער״ח תמוז תס״ט).

ההוא עד קרוב למאת שנה אחרי כן, לא דרך רגל יהודי אשכנזי, בירושלם כי אם בהתחפשם בבגדי ספרדים ובסכנת עצומה[180].

מחברת ר׳ נתן נטע, היה ר׳ יעקב מווילנא בן ר׳ בנימן וולף, שהיה מגדולי הרבנים בווילנא, והיה בפרק ההוא „צעיר לימים" וגם הוא בא בארוחת יהודה חסיד ירושלימה; למרות כל מצוקותיו וטרדותיו היה קובע שעות ללימודים, ובהקדמתו לס׳ „יאיר נתיב" כתב: אנכי עומד היום מחוסר זמן מחוסר קריבה... ולא זו אף זו, בהיותי מדלית איסר על המחיה ועל הכלכלה, וטרדת מזוני ובני דתנו בי מלצי מוציאין את האדם מדעתו, ושמעתתא בעייא צילותא" לפי דבריו היה ממתמידי בית המדרש בית יעקב שיסד הגביר יעקב פירירה מאמשטרדם, ובבית החכם הנדיב ר׳ אברהם רוויגו, ושם היה לעזר לר׳ נתן נטע בחבורו „יאיר נתיב" על ס׳ מאורי אור. ר׳ יעקב ראה עני עמו בשבט עברתו, והוא היה בין בני האורחה האחרונים ששתו כוס התרעלה עד הרגע האחרון, ונגרש מירושלם עם יתר האשכנזים, בהסכמתו על ס׳ פחד יצחק בשנת תפ״ח כתב: „בה אמונה מדוכא ומעונה מגורש מירושלם כצפור נודד מן קנה"[181]. בנו ר׳ ירוחם עבר בערך שנת תצ״ח דרך קושטנדינא, ושם הדפיס ס׳ תיקוני הזהר בדפוס ר׳ יונה אשכנזי, ובהקדמתו כספר שאביו התישב בצפת כמובן אחרי הגרוש מירושלם, שם הרביץ תורה ויעמיד תלמידים רבים, וגם הרבה לעסוק בקבלה, ויגיה ספר הזהר, אחרי מותו נשאר הס׳ הזה בצפת, ור׳ חיים אלפאנדארי הביאהו ויתנו לדפוס, המדפיס ר׳ יונה אשכנזי מצדו מבאר בתקדמתו: ונוסף גם הוא כתוספת מרובה מן הרב המקובל האלהי. כמוהר״ר ר׳ יעקב ווילנא ירושלמי זצ״ל. אשר טרח ויגע בעשר אצבעותיו להרים המכשול. עוד היה שם ר׳ יהודה ליב בן ר׳ אפרים כהן שנמנה לרב ק״ק אשכנזים ואחרי גירוש האשכנזים התישב בצפת[182].

אמנם גורל העדה הספרדית לא היה יותר טוב מן האשכנזית, אף הם היו בצער, ושרי הארץ הטילו עליהם מסים כבדים, ובעל הזכרונות כתב: „בהיותי גולל והופך על פתחי נדיבי עם אלהי אברהם, למצוא מנוחה לצרות הבת ירושלם, כי ציון היא דורש אין לה, מכלל דבעיא דרישה[183], נאם נעצב לילדי הזמן, לא ירפוני עד בלעי רוקי, לבי למו ידאב יצעק מצערן של ישראל, יום ליום יביע, אין כחי" ואז הוציאו שלוחים לקבץ נדבות את ר׳ אברהם יצחקי לאמשטרדם ולונדרש (לונדון), את ר׳ אברהם בן ר׳ משה גאלאנטי לתוגרמה האברופית[184], את ר׳ דוד מלמד ור׳ ישראל הכהן[185], לאיטליא וצרפת.

למורתו

(180) תבואות הארץ, דף מ״ח, מטה יוסף, ח״ב יו״ד ס׳ ד׳

(181) אבן השוהם, דף ס״ד הערה א׳, מים רבים יו״ד ס׳ ס״א

(182) אזולאי, בערך אפרים כהן, ושם מזכיר שר׳ אפרים שהיה אב״ד בבודון, ונמנה לאב״ד ק״ק אשכנזים בירושלם, ואינו כן כי ר׳ אפרים נפטר בבודון במגפה (הקדמת שו״ת שער אפרים) ובנו ר׳ יהודה הכהן היה הרב ואח״כ הלך לצפת.

(183) זרע אברהם, ח״ם ס׳ ג׳

(184) פרח מטה אהרן, ח״ב ס׳ קי״ן

(185) מים רבים, ח״א ס׳ מ״א-מ״ב

למרות התלאות שסבלו היהודים בתוך העיר, הם היו עוסקים במסחר, ורבים היו חוזרים בכפרים, בפרט היה המסחר רב בין צפת וירושלם, וכן הדור ההוא מעיד שמרחק הדרך היה כמו שבוע אחד, ובכל עת מצויות שיירות שלא נחשב זה מקום עיגון[186]. היהודים היה להם בתוך העיר שוק מיוחד שהיו מחזיקים שם חנויותיהם, ולפי דברי הזקנים רחוב היהודים המפסיק בין של היהודים, כמו שתי וערב מצפון לדרום, היה הגבול שבין ירושלם וציון, והחלק שהוא מערבי דרומי סמוך לקברות מלכי בית דוד הוא ציון[187]. מלבד האשכנזים שכבר בא זכרם, היו תושבי העיר מסתערבים[188] וספרדים. ובהיות ששפת העיר היתה הערבית, היו מערבים מלות רבות ערביות בשפת הספרדית, כי גם השפה הזאת היתה שגורה בפיהם[189]. הספרדים היו כותבים בכתב הנקרא משקינו (Mesquino), שהוא עב ודומה לכתב רש״י באיזה שנוי, והוא היה כתב היהודים הערבים[190].

בשנת תנ״ו אחרי מות הרב הכולל ר׳ משה ן׳ חביב, נמנה לראשון לציון ר׳ אברהם בן ר׳ רפאל ריוויגו שנולד בעיר מודינא באיטליא בכיב שנה ש״ין, בהיותו כבן שלשים שנה קבע תלמוד תורה בעירו ותלמידים רבים נהרו אליו, ומלבד שהיה מלמד תורה והלמוד היה מאכילם מפריו, כי היה עשיר גדול מעזבונו של אביו, מלבד למודיו בתורת הנגלה, היה מקדיש חלק אחד מעתותיו לחכמת הסוד, ששמע מפי ר׳ בנימן הכהן, שלמד בעצמו עם ר׳ משה זכותא, לעת זקנתו נכספה נפשו לעלות לארץ ישראל, וישלח לפניו את תלמידו ר׳ מרדכי בן ר׳ יהודה ליב אשכנזי, לתור לו מקום מנוחה בירושלם, כדי לקבוע שם את בית מדרשו, אך כמעט הציג רגליו בעיר, והנה קמו עליו מלשינים, ודברו אל שרי העיר להעמיס עליו מסים כבדים, עד שרבו כתב אליו לשוב למודינא (כרמולי, בספרו גדולי ישראל), וכשובו לאיטליא כתב על פיו את פירושי הזהר שקרא בשם „אשל אברהם״.

הרב הזה לא ידע שליו בנפשו ולמרות כל המכשולים העומדים על דרכו, הוציא הוצאות רבות ושם נפשו בכפו, ויסע ירושלימה עם כל בני ביתו לדור שם בערך שנת ת״ן. בשנת תנ״ז כאשר נפטר לעולמו ר׳ משה בן חביב, עדת ירושלם מינוהו לרב הכולל (עין יוסף). בעת ההיא גבר המחסור והעני בגלילות אשכנז, עד שנתמעטו הנדבות ששלחו לירושלם, ומצב העדה הורע במאד מאד „ובעת שאחזו כל זהבתי כנסיות ובתי מדרשות, וינעלו כל השערים בשבועות שתים, ואסרו וחבשו לבני ציון היקרים״ (כנזכר בס׳ שנות חיים) אז לא נמצא אמצעי אחר לראשי העדה, כי אם להעמיס על הרב הזקן המשא הכבד, ללכת בעצמו להפיק על פתחי נדיבים בחוצה לארץ, ויצא בשליחות מצוה ביחד עם ר׳ חיים הזן שנתמנה ללכת לערי פולוניא. ר׳ אברהם ריוויגו החל במסע הקבצנות הזה בשנת ת״ס, ויעבור לגלילות איטליא, צרפת, ואשכנז, ויארכו לו ימי המסע כארבע שנים, וישוב ירושלימה ויעמד על כסא הרבנות, אך המצב הנורא והלחץ

186) גט פשוט, דף נ״א ע״ב

187) שם, דף פ״ה ע״א

188) שם, שם.

18) שם, דף נ״ה ע״א

190) שם, דף נ״ה ע״ב

והלחץ אשר לחצו שרי הארץ את בני ירושלם, אלצו אותו לצאת להוצה לארץ שנית, ושם נפטר לעולמו בעיר מאנטואה בליל מוצאי שבת קדש כ״ט השון שנת התע״ד, ור׳ בגימן הכהן הספידו בעיר ריגיו בצום עשרה בטבת. בתור סופר ר׳ אברהם כתב: א) ספר „זרע אברהם״, והוא מפתחות מאמרי רבותינו ז״ל באגדה על סדר א״ב עם פרושו עליהם, ונמצא בעיר אכספורד Opp. 338 (תולדות חכמי ירושלם ח״ב 101), נעתק על ידי ר׳ יוסף מצפת כבית הקצין ר׳ מנחם מסתורי, נ׳ טבת שנ״ה (צריך לומר תנ״ה), עוד נמצא ממנו חלק שני העתק מאמרי תוספות עם באור ותדושי תורה, ובתקדמתו כתב: אמר אברהם ריוויגו הנה נא ראיתי כי תורת ותושיה נדחה מרובא דעלמא... וכל העם מקצה, שפיל ואזיל ועינתי מיופין להשגת מזונות, ותירה מונחת בקרן זוית, לכן נתתי אל לבי להעלות על ספר מיוחד, למען יהיו שגורים בפי הכל, ולשון עלגים תמהר לדבר צחות וכ״ו ב) מפתח הזהר (אמשטרדם ת״ע), לפי עדותו של ההכם כרמולי בספר „גדולי ישראל״. ותשובתו באה בס׳ לחמי תודה (ס׳ כ״א).

עוד היה שם ר׳ יצחק בן ר׳ אברהם שלמה הכהן אחי ר׳ אליהו הכהן ור׳ מיכאל הכהן, נולד באזמיר בערך שנת הת״ל, את זכרונותיו וימי חייו העלה על ספר אחיו ר׳ אליהו, וכה דבריו: והחסיד אחי כמוה״ר יצחק נר״ו, מעולם לא לבש בגדי משי... והיה מתאבל באבלות ירושלם וחרבן בית המקדש, ובהיותו בן שמנה עשרה שנה, היה יכולת בידו להלוך (רגלי עד ירושלם), ומרוב חשקו שם לדרך פעמיו להלוך ברגליו, אחרי שיירה אחת שהיתה הולכת (שם), והקדוש ברוך הוא עשה לו נסים אין חקר, וחמלו עליו בני השיירה, ושכרו לו חמור לרכוב עליו, והוליכוהו על כפים עד הגיעו למקום חפצו, והלך לבית המדרש ולא יצא משם לעולם, והיה מסתפק בהכרחיות ומקיים המצות אליבא דכולי עלמא, שאם היו שנים חולקים בדין אחד היה משוה דעת שניהם, לקיים כזה וכזה, וכך דרכו בקיום מצותיו, ומעיד אני עלי שמים וארץ, שלא למד דבר בתורת שלא קימה, ודבר מצוה שלא היה יכול לקיים, כמצות בכורים וכדומה, היה קורא עמנו בכל יום שתקורא כמקיים, כמאמרם ז״ל: „תלומד בתורת עולה, כאלו תקריב עולה וכ״ו״.

ובהיותו שמה, היה רעב גדול בארץ, (כנראה שפה ידובר על שנת תמ״ט לפי סדר הזמנים), עד שברחו רבים מארץ ישראל לחוצה לארץ, שרעב של מהומה היה, רעב של לחם ומים, כי לא חמטיר ה׳ באותה שנה, ורבים מתו בצמא יותר מן הלחם, והעשירים שהיו שמה היו קונים קיתון של מים בערך גדול, והוא היה מוטל ברעב ובצמא, והיו (באים) אצלו החכמים ואמרו (לו) שילך להוצה לארץ עד עבור זעם, והמה ישאו עליהם את עונו, והשיב להם שכוונתו למות בארץ הקדושה, ומה לו אם ימות ברעב או מיתה אחרת, ההכמים תמהו על תסידותו ולא תית כח בידם לרחמו (לתת לו משלהם), כי הרעב היה כבד בארץ, והוא היה הולך בשדה החרובים ובחסד עליון היו נותנים לו שנים או שלש שערכן רב, והיה נושא החרובים לפני בניו הקטנים היונקים שימוצו מהם, כי לא נשאר כח באשתו להניקם, והוא והיא היו מושלכים כמתי עולם, ועם כל זה לא היה נפסק מלומר תיקונו בכל יום, ולפעמים היה הולך אחר היתים לבקש מעט סובין ולא היה

היה מוצא רק רושם הסובין מעורב בעפר. ועם כל זה, לא שת לבו לצאת לחוצה לארץ[190a]. נפלא הדבר שמלבד המקור הזה, לא בא זכר ר׳ יצחק הכהן במקום אחר, ויתר פרטי חייו נעלמים מאתנו. מן המקור הזה יש לבאר שבשנת תט״ת שאז היה כבן י״ח שנה או בשנה הקודמת הגיע לירושלם, ושם נשא אשה שילדה לו תאומים שני בנים, בשנת תכ״ט היה הרעב וכל אלה הפרטים מסכימים עם תכן המקור הזה, כצד אחר הס׳ „מדרש אליהו״ או „מדרש תלפיות׳ נדפס בשנת תצ״ו כשבע שנים אחרי מות המחבר, ואף שלא נודע באיזה שנה חבר אותו, בכל זאת זכר הרב ר׳ יצחק בא בכתיותו בחיים, על כן יש לשער שהאריך ימים למצער כשנות חיי אחיו ר׳ אליהו עד שנת תפ״ט או ת״ק.

בשנת תס״ז נמנה לראשון לציון ר׳ שמואל הכהן טנוגי, במקום ר׳ אברהם רוויגו שנסע לאיטליא כפעם שניה על פי סבות שאי אפשר לברר, ר׳ שמואל היה יליד תנס (טוניס), משפחתו היתה מתיחסת לר׳ ישמעאל הכהן שהיה רב גדול במצרים, ואיש אחד מבני המשפחה מעיר טאנגי התישב בתנס, ועל שמו נקראה המשפחה בכנוי כהן טאנגי. זמן בואו לירושלם לא נתברר, בכל זאת נדע שהיה בימי ר׳ דוד יצחקי, וחתימתו באה אחרי הרבנים בעת ההיא, מבית דינו היו ר׳ אברהם נאטיניו, ר׳ יוסף קונקי, ר׳ שמשון גומץ־פאטו, וחתימתם באה על ספר „מאורות נתן״, ויעמד על כסא הרבנות עד שנת ת״ע שנפטר לעולמו, ואז נמנה במקומו ר׳ אברהם יצחקי, בעת שעלה ירושלימה הביא עמו את בנו ר׳ יהודה שהיה מבני חבירתו של ר׳ חזקיה די סילוא, (תשובתו בסוף מים חיים), עוד באה תשובתו בס׳ זרע אברהם לר׳ אברהם יצחקי, (אה״ע ס׳ כ׳ נ׳). לפי עדות ר׳ אריה פרומקין היו בידי ר׳ יצחק פראג בירושלם, הרבה מתשובות הרב הזה על הרמב״ם, וחבר עוד ס׳ ארץ יהודה וחבור אחד שלם בכתב יד הגהות על כל הש״ס. (תולדות וחכמי ירושלם, ח״ב דף 104־105). וציון מצבתו בהר הזתים.

עוד היו שם ר׳ ברוך בר משה טולידאנו מעיר מכנאש שהגיע לירושלם בשנת תע״א, ונפטר תוך ימים מועטים ביום י׳ טבת התע״ב (לונץ, ירושלם לשנת תרס״ט עמוד 305־307), ר׳ שמעון בכר יעקב שהיה על מסע קבצנות בחוצה לארץ (שפת אמת). ר׳ אברהם נאטיניו משלוניק, אחד מרבני ירושלם שהסכו על ס׳ מאורות נתן בשנת תס״ז, ונפטר לעולמו י״ב תמוז תע״א, ונכבדו הספידו בשלוניק (טירת כסף), ר׳ גבריאל וואלאנסי נזכר בקבץ שאלות ותשובות לר׳ יהודה תאבילוי (כתב יד, באכספורד), ר׳ רפאל מרדכי מלכי שחי בירושלם משנת תל״ג עד שנת תס״ד בערך, והוא חבר „פרוש על התורה״ בכתב יד, ויש להכיר טובה לחכם החוקר ר׳ אליעזר ריבלין, שהוציא ליקוטים השייכים לדברי הימים של ירושלם, בתוך הכתב יד הזה, והדפיסם „בחוברות ירושלם״ משנת תרפ״ג והלאה.

לאסון העדה בירושלם, כמעט כל הנוכלים ורמאים מבשרי התגלות המשיח המדומה שבתי צבי וסיעתו, אוו למושב למו עיר הקדש, בידעם כי כל היוצא מציון מקודש בעיני בני הגולה, ובעת ההיא בעצמה שהתישב בירושלם

190a) מדרש אליהו, דף כ״ב ע״ב

בירושלם חיים מלאך, בא שמה נוכל אחר והוא כבר בא בימים, ושמו נחמיה חייא חיון, הערום הזה שהיה עתיד לשחוק בכבוד מפורסם על במת חזיון התלמידים היותר מומחים בתורת השבתאות, נולד בערך שנת ת"י כשאראי של בושנה, בא בהתחברות עם ראשי השבתאים חיים מלאך וחבריו, (בין שנות ת"ס־תס"ה). בשנת תנ"ח התישב בשכם ויעמד שם עד שנת תס"ב, וכהודע לו שחיים מלאך ובני חברת יהודה הסיד באו ירושליטה, עלה גם הוא אל העיר הזאת, אך בהיותו השוד בעיני הרבנים, נגלה שם קלונו, והושיבו בית דין על הדבר, ונגמר דינו לשמתא, ויצא בחרי אף וילך לשכם ושם עשה מעשה כשפים, והסית והדיח את ישראל, ולא הרוה את צמאונו[191]. אחרי כן נסע לאזמיר וישב שם כשש שנים, בתחלה הראה את עצמו כאדם פשוט נעלב ואינו עולב, עד שקנה לו לבות יחידי סגולה שהבטיחוהו להיות לו לעזר, ליסד ישיבה באחת מערי ארץ ישראל, ויראה להם ספרו „מהימנותא דכלא". שהוא העתק החבור השבתאי „רזא דמהמנותא", הכולל כל יסודי התורה השבתאית, עם שני פרושיו מסביב שכתב בהיותו בעיר ההיא, והנדיבים התמימים בהיות שלא היו כדאים להבחין ספר המינות הזה, חשבו כי כל הדברים עמוקים וסתומים, ויבטיחו לפזר מכספם להדפיס הס' הזה, ורק רב אחד ר' בנימן הלוי הרגיש בדבר, ויגלה קלונו וימשכו הגבירים את ידיהם ממנו[192] (אייר תס"ח), אז יצא נחמיה חיון את העיר, ומגמת פניו ארצה ישראל, וכאשר נודע לו שרבני אזמיר כתבו ירושלימה לרבי אברהם יצחקי אויבו בנפש, שכבר ידע חלק מתועבותיו, נסע לצידון ויגיע שם ביום כ' סיון תס"ח, ורבני ירושלם כאשר קבלו האגרת מאזמיר, מהרו לערוך קול קורא אל הקהל ההוא, להזהירם שישמרו מן הנוכל ההוא, ותמצית דבריהם הוא:

„לקול השמועה הנה באה כי עלה הפורץ... למהנה קדשם, הוא הנקלה והנתעב חייא חיון... קנה לו שם ויצב לו יד בידיעות הטומאה, כי ציד בפיו, מסית ומדיח... וכל מעשיו מעשי כשפים פיגול הוא לא ירצה... ועל כן עתה באנו אליכם אישים, להודיעכם הרפת אדם הבליעל הזה, כי מין הוא ואפיקורוס, וחובר חבר ואסור להחזיק בידו, פה עיר הקדש ירושלם תובב"א, בסדר כי דבר ה' בזה (שלח ה' סיון) שנת התס"ח, אברהם יצחקי, יהוסף קונקי, שמשון נומץ פאטו, יהודה הכהן[193]).

ונחמיה חיון בראותו כי אין מרגוע לכף רגלו בארץ ישראל, נסע מצרימה, ובשנת ת"ע מצא שם את ר' שמשון נומץ־פאטו, אחד מדייני ירושלם שכתבו עליו שטנה לאזמיר, ושם התוכח עמו למה העיז לכתוב עליו מרורות, ולפי דברי הנוכל הזה, הרב הירושלמי הזה הצטדק לפניו ותלה כל האשם בר' אברהם יצחקי, אמנם מוטל הדבר בספק גדול, אם הרב הזה דבר כזאת לנוכל חיון, ויותר נראה שהדברים האלה בדה מלבו להצטדק לפני אוהביו ובעלי בריתו.

אם

---

191) תורת הקנאות, דף ס"ה

192) ראה בסוף הס' ציון, י"א ס' ב'

193) תורת הקנאות, דף ס"ב

אף שהצליח בידי רבני ירושלם להרחיק מעל גבולם את שני הרמאים נחמיה חיון וחיים מלאך, לא עלה בידיהם להטיב מצב העדה הדלה והחלשה, כי מחוץ באו עליהם צרות ומצוקות רבות; כבר ראינו שהאשכנזים לוו כסף מאת הערבים, ולמרות כל הנדבות העצומות ששלחו להם נדיבי העם בכל תפוצות הגולה, לא יכלו לשלם אף חלק קטן מחובותיהם, אז נראה בירושלם הכלל הגדול בדברי ימי ישראל, שתופסים האחד בעד חברו, ושכל ישראל ערבים זה בזה, הערבים החלו להצר גם ליתר היהודים הספרדים והמסתערבים, ואל המון העם נספחו גם שרי הארץ, וישיבו עליהם מסים כבדים עד שקצה נפש העם, ורוב החכמים ובעלי בתים ברחו מן העיר הזאת בכל אשר מצאו, הנוכל נחמיה חיון שהיה בפרק ההוא במצרים, בקרבת מקום המעשה יספר הענין, וכמובן, יתלה כל האשם בשונאו בנפש ר' אברהם יצחקי, וכה דבריו: אשר בימיו (של ר' אברהם יצחקי) נפלגה ארץ הקדושה, ומחמתו נתרבו החובות עד שברחו רוב התלמידי חכמים ממנו מעיר ירושלם, כי לא יכלו שאת מדותיו הרעות ורוב גאותו. והנה אם נרחיק הזה השנאה שנכתבו הדברים האלה, יצא לנו רק הענין ברור שהתרוקנה ירושלם מרוב תושביה.

אז הוכרח ר' אברהם יצחקי לצאת מירושלם, לדפוק על פתחי נדיבים לאסוף כסף לתועלת העדה, ויסע בשנת תס"ב לאמשטרדם, וישב שם כשנתים ימים, בשנת תס"ד שב אל קושטנדינא, ושם היו באותו הפרק ר' יצחק הכהן תלמידו, שליח כוללות הספרדים, ור' אריה ליב הכהן שליח האשכנזים (כסדר בשלח תע"ד)[194], ולא נח ולא שקט עד שהעלה ארוכה לעדתו, ובן הדור ההוא כתב: צר צוחה אתיא תוך במערות צורים ובנקיקי הסלעים, מפני חמת המציק, והנשארים ילכו מחיל אל חיל נמוכי הרוח, נאנחים בשברון מתנים, בחוצות ירושלם, על זאת האבל הארץ... ציון היא דורש, הן לה יש ביקור לנהלה על ארצינו ועל נחלת אבותינו, תולים עיניהם בבנית הארץ, הלא המה רבני וגאוני גבורי ישרי יהודה, היושבים ראשונה במלכות, בעיר רבתי עם, רבתי בדעות, קושטנדינא יע"א, נכנסו בעובי הקורה לגדור את הפרצה, בגדולה חזקה בהורמנותא דמלכא, בטלו את המערערין ואת הנוקפים, כל הרע אויב בקדש... ולכל בני ישראל לא יחרץ[195]. בין המשתדלים בקושטנדינא להשיג פקידת המלכות אל שרי ירושלם, לחדול מעשוק את היהודים, היו ר' יהודה רוזאניס, ר' שמואל הלוי, והרופא ר' טוביה הכהן הקרוב למלכות, האיש המצוין הזה אשר כל חפצו ותשוקתו היה לנוח מעבודתו הקשה בארץ ישראל, נסע בפרק ההוא ירושלימה, ושם נפטר בכבוד ובזקנה טובה בשנת התפ"ט[196].

הרב הכולל שהקדיש כל כחותיו להצלחת עדתו בעיר הקדש, היה ר' אברהם יצחקי בן ר' דוד יצחקי, נכד הרב ר' אברהם יצחקי הראשון משלוניקי[197], אמו היתה בת ר' אברהם אזולאי מחברון[198], הוא נולד בירושלם בשנת הב"א

194) תורת הקנאות, דף ס"ז

195) זרע אברהם, ח"ב, הקדמת ר' ידידיה הכהן

196) חיד"א, בערך טוביה כהן

197) קורא הדורות דף נ"ב ע"ב, והלכות קטנות, חלק אחות קטנה

198) חיד"א, בערך אברהם אזולאי

תק"א, וילמוד בישיבת ר' משה גאלאנטי בפשט, וגם בקבלה היה לו יד ושם, שלמד מפי הרב החסיד אבי אמו של בעל הזכרונות חיד"א[199]). בילדותו הצטיין בלימודיו עד שהיה למופת לבני גילו, ועודנו באביב שנותיו החל להרביץ תורה ולהעמיד תלמידים „את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה"[200]), בין גדולי תלמידיו היו ר' משה חאגיז, ר' יצחק הכהן, ור' ישראל מזרחי.

בשנת תנ"ח החל לכתוב קונטרס כפלפול עצום על הנודר על עצמו בנזירות שמשון, אמנם לא היתה לו הרוחה ולא כלה מלאכתו, שהיא אבדת שאין להשיב, כרשום בראש ובסוף הקונטרס על ידי המדפיסים[201]). בפרק ההוא באו שינויים בעניני הקהל, בשנת תנ"ז נפטר לעולמו הרב הכולל ר' משה ן' חביב, אז היה מחלוקת והתחרות בין רבני ירושלם על המינוי לכסא הרבנות, וכנראה הרך בשנים ר' משה חאגיז בן ר' יעקב חאגיז, שהיה בזמנו מגדולי וחשובי העדה, ונכד הרב הכולל ר' משה גאלאנטי שגדלו כאב, ערער על המשרה הזאת, או למצער על המינוי למנהל הישיבה או הסגר כאשר היו קוראים בעת ההיא, שיסד הגביר ר' רפאל ווינה מליוורנו. כנודע הנדיב הזה העמיד מכספו והחזיק הישיבה הזאת בליוורנו, כל עיד שהיה שם ר' יעקב חאגיז, ואחרי ימים שהתישב הרב הזה בירושלם, נאות להחזיק הישיבה ההיא על הוצאותיו בעיר הקדש, ור' יעקב שהיה בתחלת בואו ירושליטה ב„בית יעקב" לנדיב יעקב פירירה מאמשטרדם, נמנה למנהל ישיבת ווינה.

ויהי כאשר גדל בנו ר' משה החל לערער על החזקה ההיא, אף שכבר בטלה הישיבה בעודו בילדותו בסבת מות הנדיב ווינה, ולכן נסע מצרימה, ושם השיג מכתבים מאנשי שם וגדולי העיר שהיו בהתחברות עם עשירי ליוורנו על ידי מסחרם, לחלות פני חתנו של הנפטר הנדיב רפאל ווינה, להקים הישיבה מחדש על שם חמיו, ולמנות את ר' משה חאגיז למנהל; אז התרעמו רבני ירושלם המחזיקים בהסגר „בית יעקב" ויחשבו שאם יפתח ההסגר מחדש, ימעטו הלימודים והתלמידים מישיבתם, על כן כתבו דברי נאצה על ר' משה חאגיז ויזהירו את הנדיבים לבלתי הקים את הדבר הזה „לכן כל המחזיק בידי חמיא דרבנן... ישכנו נחש כי הוא נותן יד לפושעים", האגרת הזאת נכתבה בראשית שנת תנ"ט, ובין ארבע הרבנים החותמים עליה היה גם ר' אברהם יצחקי, שהיה רבו של ר' משה חאגיז, אך רבני ליוורנו לא שתו לבם לכתב הפלסתר הזה, וישלחו דבריהם לרבני ירושלם לבלתי יוסיפו לכתוב מכתבי נאצה כאלה לחוצה לארץ, כי בזה ישפילו את ערכם וערך עיר הקדש בעיני בני הגולה.

אז נמצאו רבנים בירושלם שהשיבו מענה על המכתב הזה (בחדש אב תנ"ט), על ארבע מעריכי המכתב הראשון שהם „אנשים ריקים ופוחזים בני בלי שם, הרחיבו פיהם בזילותא דרבנן לדבר תועה על הרב הגדול... בהר"ר משה חאגיז" בין כך ובין כך ענין מוסד ההסגר ווינה לא יצא לפועל, ור' משה חשב שרבני ליוורנו היו אשמים בדבר, ויסע לאמשטרדם ושם נתעכב

199) חיד"א, בערך אברהם יצחקי

200) זרע אברהם, ח"ב, הקדמה

201) שם, ס' ל"א-ל"ב

נתעכב שנים רבות, מצד אחר ר׳ אברהם יצחקי נמנה לרב הכולל בירושלם בערך שנת הת״ע[202]. במקום ר׳ שמואל כהן טנוגי שנפטר לעולמו.

בענותנותו הרבה היה ממאן לקבל עליו המשרה הזאת, כי טבעו היה להשפיל את ערכו בעיני עצמו, וכאשר בא לפניו ענין איזה ענונות שנהרגו בעליהן בלכתם בכפרים סביבות ירושלם, (כ״ז כסלו תס״ד), כתב: אכן מטעם אשר עשו את שאינו זוכה כזוכה, והרבנים יושבים על מדין לדעת מה יעשה ישראל, שמו עיניהם עלי... ויהיו דברי אלה להלכה ולא למעשה, רק אם יסכימו עמי שנים מבעלי הוראה אשר בית ישראל נכון עליהם, להורות להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון[203], ובחתימת התשובה כתב: „אעתיר אל אלוהי צור מנת חלקי כאור בקר יזרח שמש, בקר לא עבות יוציא לאור משפטי וחוקי... נעצב לילדי הזמן לא ירפוני עד בלעי רוקי, יום ליום יביע אומר אין נקי. בשנת תס״ח ר׳ בנימן הלוי מאזמיר שלח אליו מכתב, ובו יודיעהו שהנוכל ורמאי השבתאי נחמיה חיון נסע מעירו ומגמת פניו ירושלימה, ור׳ אברהם יצחקי שכבר הכיר את הנוכל הזה, ערך קול קורא ושני דיינים ר׳ יהוסף קונקי ור׳ שמשון גומיץ־פאטו חתמו עמו, ויזהירו את בני הגולה בכלל, ובני העדה באוסיר בפרט, להזהר לבלתי יפלו בפח המוקש של הנוכל חיון. כשנתים ימים אחרי כן לרגלי הרעב והמחסור ששררו בירושלם, ר׳ שמשון גומיץ־פאטו (Gomez-Fato) ורבנים אחרים נדדו מצרימה, וחיון מביא בזכרונותיו כאשר כתבנו את הויכוח עם הרב הזה, וכנראה רוח שנאתו לרב הכולל ר׳ אברהם יצחקי יוצא מתוך גרונו וזה דבריו: „אשר בימיו (של הרב יצחקי) נפלגה ארץ הקדושה, ומחמתו נתרבו החובות עד שרוב תלמידי הכמים ברחו ממנו מעיר ירושלם, כי לא יכלו שאת מדותיו הרעות ורוב גאותו... וכראותו שהיה רוצא (חיון) לקבוע ישיבה בטבריה, חרה לו עד מאד, ויאמר: בודאי יקח ההקדשים של טבריה (שהיו בירושלם), לישיבה זאת... והתחיל לדבר ולהוציא שם רע עליו כדי לבטל הענין, וכדי שיוכל הוא לקבץ ההקדשים כלם לעצמו וכו׳״. עוד מספר חיון הזה: בשנת ת״ע מצאתי לתהכם ר׳ שמשון גומיץ־פאטו בארץ מצרים ואמרתי לו: האתה הוא מחותמי ברכות שהיו במקדש? ויאמר: אני, ויתחיל לי מעכ״ת, כי אנוסים אנחנו לכתוב, כי נתננו ה׳ בידי לא נוכל קום.

אמנם הדברים האלה אינם מתאמתים, ונהפוך הוא שרבי אברהם הקדיש כל עתותיו להצלחת עדתו, להקימה משפלותה ולתמכה בכל מאמצי כחותיו, וכדי לרפא את מחלותיה הפנימים והחיצונים, נסע בשנת תע״ב בשליחות מצוה והוא היה כבן חמשים שנה, כנראה נסע בתחלה חברוננה ושם ישב איזה זמן[204], משם הלך דרך עזה ומדבר איל־עאריש מצרימה, ויפלג באניה עד אזמיר, ועל ידי התעוררותו והשפעתו השתדלו רבני העיר ונבירית לאסוף כל כתבי האמונות המקולקלות, מתקופת השבתאות ושאחריה ועל ידי שרי המלכות קבצו כל אותם הכתבים כדי לשרפם[205]. ובהיותו שם נשאל על איזה תולאי הנשים שהורו להן הרופאים

202) נחמיה חיון, בספר „מודעא רבא״

203) זרע אברהם, ח״ב אה״ע דף ד׳

204) פרי הארץ, ח״א ח״מ ס׳ ח׳

205) תורת הקנאות, דף ל״ב ע״ב

הרופאים שתשתנה המרה היוצאת מן הבהמה בשתיא חמה, אם מותר לשחוט מן הבהמות שאינן כשרות, והוא הורה להתיר[206]).

מאזמיר נסע אל האי הקרוב רודוס, וגם שם נתעכב איזה ימים, וישתעשע בחברת הרב המולל משם ר׳ משה ישראל[207]), אחרי כן הפליג באניה, ומגמת פניו אמשטרדמה ויבא שם בחדש אב תע״ב, בעת ההיא הגיע גם הנוכל השבתאי נחמיא חיון אמשטרדמה וספרו בידו, ר׳ אברהם יצחקי היה הראשון שהזהיר את קהל הספרדים להשמר מן הרמאי הזה, וירבה לספר בגנותו, ור׳ שלמה איליון רב העדה הודיע כל הענין במכתב ערוך בשפת איטליאנית, לרבני ליוורנו ביום י״ט אב תע״ב[208]); ר׳ משה חאגיז מעיד: „מפי מרנא ורבנא הרב הגדול... אברהם יצחקי שליחא מחמנא נר״ו, שמעתי שהודיע לרבים מקהלה זו (אמשטרדם), דרך כלל ופרט להני כללי דביל האי קמיע רשיע חייא חיון שמו״. ויארכו לו הימים שם, קרוב לשתי שנים, אחרי כן שב לקושטנדינא[209]), ושם הגיעו לו ידיעות מעציבות מירושלם, מהרדיפות האיומות שרודפים שר העיר והעם את היהודים, ולא נח ולא שקט, עד אשר עלה בידו בעזרת ראשי וגדולי העדה אשר להם יד ושם עם שרי המלכות, להשיג פקודה אל שרי ירושלם לחדול מעשוק ורצוץ את היהודים[210]).

אדיר חפצו ותשוקתו היה לשוב ירושלימה, ואז הושיבוהו על כסא רב הכולל (בערך שנת תע״ה), אמנם תלאותיו ותלאות בני העיר רבו מספר, ובתשובת שאלה למצרים כתב: „בעלותי ההרה ההר הטוב הזה והלבנון, מנוחת, זה ירושלם של מטה... בחירתי משליחותי, ובהיותי מתגולל כילדי הזמן מתלאות, על שכמי, משאם בכללי ובפרטי, וריבויי ומיעוטי, ואבולהו דיישנא המיצרי, באשר כל שער בת עמי יעידון יהידון, סבבוני גם סבבוני, כתרוני מנוחת הדריכוני״[211]), ועוד כתב בעת ההיא לאיש שהציע לפניו שאלה: „בשמים עדי וסהדי, כי אין הפנאי מסכים עמי להשתעשע בנועם אמרותיך... כי ילדי הזמן הבוגד לא יתנוני השב רוחי, הן בעניני צרכי צבור, הן בעניני מלאכת שמים, אשר סבוני גם סבבוני כתרוני בעסק הישיבות, והלימודים בישיבות, נאים נעצב לילדי הזמן בוגד, לא ירפוני עד בלעי רוקי, מקוה חסדי צור חלקי״[212]).

לרגלי תלאותיו ונדודיו קפצה בו זקנה בלא עתו, ובזה התאונן מר: „בשמים עדי כי הזמן בוגד מכמה התפתקי דעתו עלי, ובפרט כי קפצה עלי זקנה, ואין לאל ידי לעורר את האהבה. ולטלטל תיק כתבי הקדש לקדושים אשר בארץ המה, אשר מימיהם אנו שותים״[213]), ר׳ אברהם היה חתנו של ר׳ אברהם קונקי מחברון שנמזה בבחגותו לשבתאות, ויולד בת אחת שהשיא לר׳ ידידיה הכהן בן ר׳ אריה יהודה ליב הכהן, ונכד ר׳ אפרים הכהן מבודון[214]), למרות זקנתו בלא

---

206) זרע אברהם, ח״א יו״ד כ״ו ל׳ 207) משאת משה, ח״א יו״ד ט״ו, ט״ו, י״ז

208) בחפי יד שבהאים, היו בידי הרב שלמה הלברשטם (שזח״ה).

209) אנכי בדרך נחני ה׳ בשליחות עיה״ק ירושלם תובב״א... גם בחזרתי לקרית מלך רב רבתי בדעות קושטנדיא יע״א, נדפס ס׳ „כני יעקב״ (שנת דע״ת) זרע אברהם.

210) שם, ועוד ראה בהקדמת החלק ב׳ 211) זרע אברהם, אהע״ז ס׳ ה׳

212) שם, ס׳ ה׳ 213) שם, אהע״ז י״ב 214) שם, יו״ד א׳ י״ב י״ז ועוד

בלא עתו והולשתו, ועול צבור המוטל עליו, הרביץ תורה בישיבתו ויעמיד תלמידים רבים, וביניהם ר׳ משה חאגיז, ר׳ יצחק הכהן (רפאפורט), ור׳ יצחק זרחיה אזולאי שלמד לפני יד ימי האחרונים[215]. בשנת תפ״ח היה בצידון איזה זמן[216], ואחרי כן שב ירושלימה, ושנה אחת אחרי כן בהגיע השמועה מפטירת ר׳ אליהו הכהן סאזמיר, ר׳ אברהם הספידו בתוך הק״ק וירבה לספר בשבחיו[217], אך לא עברו ימים רבים והחלשתו גברה עליו, וימת ביום י״ג סיון תפ״ט, בן שמנה וששים שנה, ויקבר תוך ארבע אמות של זכריה הנביא בהר הזתים, ובעל הזכרונות חיד״א כתב עליו: ואני ראיתי כמה כתיבות מהרב ז״ל, ועניניו ועזוזו ונפלאותיו רבו... ובאשכנתיה דרבי נודע תוקף גדולתו... ושמעתי מפי רבני ירושלם הזקנים ז״ל שהיו בדורו... ניסה על חכמתו היה מתנהג בחסידות בסתר, וידעתי כמה ענינים מהרב ז״ל.

למרות שלמד תורת הסוד עם הרב אבי אמו של בעל הזכרונות חיד״א, לא היה מן הנוטים אחרי הקבלה, ובהיותו באמשטרדם בשנת הע״ב נדפס שם ס׳ „נגיד ומצוה" ובפקודתו השמיטו מן הספר הזה חלקים רבים שאין הדעת סובלתם[218]. מכתביו הרבים נדפסו רק תשובותיו בשם „זרע אברהם", החלק הראשון באזמיר בשנת הצ״ג, והחלק השני בקושטנדינא בשנה ההיא.

ומגדולי חבריו היה ר׳ חיים בן ר׳ בנימן עשאל, הוא נולד בשלוניק בערך שנת ת״י וילמוד בישיבת ר׳ אליהו קובו, ובהיותו כבן חמשה ועשרים שנה העמיד ישיבה וירביץ תורה, בפרק ההוא נשאל מאת החכם ר׳ חיים בכמה״ר יהודה על איזה ענין ובתשובתו כתב אליו: והאלהים יודע שרצוני וחפצי היא לעמוד על דבריו ולדרוש אותותיו, אבל מה אעשה כי עול לימוד החברים ה״י עלי, ואינני יכול להתאפק ולהטות מיטינם לא יום ולא שעה[219]. ושם ר׳ חיים נודע לתהלה בכל העיר, אז העמידו אותו למרביץ תורה בישיבת ר׳ שלמה אמאריליו שהיתה היותר גדולה בעיר[220], אף הוא הקדיש כל כחותיו להצלחת הישיבה המפוארה ההיא, ובתשובת שאלה לאחד מאוהביו כתב: ועוד שטרדותי רבו, ובשביל אהבתו החקוקה בקירות לבבי, פניתי מכל עסקי עסקי שמים ועול דרך ארץ[221]; בשנת תמ״ה נפטר לעולמו ר׳ נתן אשכנזי הרב הכולל בק״ק אשכנזים, ואז הוקם במקומו וידרוש עליו בקהל עם בסדר אתם נצבים[222], ומן היום ההוא והלאה היה למטיף בקהל ההוא.

בשנה אחת אחרי כן היה צוק עתים בשלוניק, ורבים יצאו מנכסיהם, המצב ההוא השפיע על כל תהלוכות העיר ומעמד הקטנים והגדולים[223], ויבואו למלא סאת התלאות, בשנה ההיא שלחו פקידים מעיר הבירה קושטנדינא, להעריך ולחלק המס בין כל היהודים מבן שתים עשרה שנה ומעלה, ובעל הזכרונות כתב: מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה לקינות בערה

215) אזולאי, בערכו

216) זרע אברהם, יו״ד כ״א

217) אזולאי, בערך אליהו הכהן

218) אזולאי, בערך נגיד ומצוה

219) סם חיי, ס׳ ס״ג

220) שם, ס׳ י״ד

221) שם, ס׳ ט׳

222) שם, סוף הס׳, דרשה רף כ״ז

223) שם, ס׳ ט״ו

בצרה... הנהיה פה עירינו יע״א, לבנו כל אחנו בראות ברעה זו רעה חולה, משלחת מלאכי רעים שלחו אלינו, מאת אדונינו המלך יר״ה, הם העומדים על הפקודים לפקוד את בני ישראל... בפרוע פרעות ככל אשר הושת עליו[224]), אז כבדה העבודה על ר׳ חיים עשאל, לפעול כשם כל חכמי העיר שהיו עד היום ההוא פטורים מלשלם מסים, וכה יתאונן מר: „כי לבי בל עמי ברוב הטרדות והיגונות אשר השתרגו עלו על צוארי" „עזי פנים שבדור הקמים על עם ה׳ לשכחם מתורתם, ופורקים עול המס מעל צואריהם ונותנים על לומדי תורה, אוחזים במדת אחז ותורת הס״ד על לשונם, שהתלמידי חכמים חייבים במס, אוי לעינים שכך רואות, מקום המשפט שם הרשע"[225]).

בחדש שבט שנת ת״ן נפטר לעולמו אביו ר׳ בנימן עשאל, וכסדר משפטים ביום השבת הספיד אותו בנאומו שנשא כתוך ק״ק אשכנזים[226]), ובשבוע ההוא כתב אל אחד מאוהביו: נאם הכותב בלב נשבר והוא חשוב כמת, תלוי ועומד ומקוה רחמי אל[227]), וכי לא יכול עוד למצוא מרגוע לנפשו, החליט לעזוב עיר מולדתו, ויסע בשנה ההיא ארצה ישראל ויתישב בירושלם, ושמו הטוב הלך לפניו, כי גם בעיר הזאת היה נחשב בעיני הרבנים. וישאלו את פיו בדבר הלכה[228]). אף נעתר לבקשת מוקיריו ומכבדיו, וישא נאומו בישיבת „בית יעקב פירירה" בהיותו שם[229]), אך לא ארכו לו הימים, ולבקשת הכוללות יצא בשליחות קבצנות בערי תוגרמה האברופית[230]), כנראה היה בתחלה בשלוניק ואחרי כן בקושטנדינא[231]), ובהגיעו לאזמיר חלה פתאום וימת ויקבר שם[232]). אחרי מותו נדפס חבורו „סם חיי" כולל שאלותיו ופסקיו, ליקוטים שונים ואיזה מדרשותיו שהגיעו לידי בנו ר׳ בנימן עשאל השני (שלוניק תר״ו) ועוד נמצאת תשובתו בס׳ זרע אברהם (חו״ם ס׳ ה׳).

עוד היה שם ר׳ אליהו מבורך גאליפאפה, בן ר׳ חיים מבורך יליד סופיא, ובערך שנת תס״ב התישב בירושלם, אמנם לא ארכו לו הימים שם, כי שמו עליו מסים כבדים ושר העיר שם אותו בבלא, ובעמל רב עלה בידו למלט נפשו, ויברח לעיר רודוס[233]) ושם הרביץ תורה והיה מחבריו של ר׳ משה ישראל (בשנת תס״ד), והיה מעיין גדול ומחדש חידושים הרבה שלא העלם על ספר, כמו שכתב בחבורו: „חטאת נעורי אני מזכיר, שחדשתי הרבה בישיבת בית מדרשנו, ולא העליתים על ספר" לפי זכרונות זקני ירושלם כאשר בא שם, היו אומרים עליו: ארי עלה מבבל (מארצות הגלות, הבלקאן) עוד מספרים עליו שישב שנה תמימה בירושלם, ואחרי שהעלילו עליו עלילות ברשע, והתרפס ברצי כסף בות משם, (ר׳ חיים מיכל, ס׳ הערוך צד שע״א). ר׳ אליהו נפטר לעולמו בשנת ת״ק ברודוס וחבר ספר „יד אליהו" כולל קע״ב

תקנות

224) שם, ס׳ כ״ז 225) שם, ס׳ ל״ה 226) שם, דרשות, דף כ״ח ע״ב
227) שם, ס׳ פ״א 228) שם, ס, א׳ 229) שם, דרשות, דף מ״א
230) שם, ליקוטים, לשונות שנשאלתי בהיותי הולך בשליחות ירושלם תוב״ב מחכמי ישראל, איש על מקומו. 231) שם, ליקוטים, דף ג׳ ע״ב
232) שם, הקדמת המגיה, ועוד ראה יד אהרן א״ח, הלכות חנוכה בתחלה
233) אזולאי, בערך „יד אליהו" וס׳ „יד אליהו"

תקנות נביאים ורז״ל בפלפול עצום ובסוף הס׳ הידושים על הש״ס, (קושטנדינא תפ״ח), עוד הובאה תשובתו בס׳ שאלות ותשובות „משאת משה״[234]) ותלמידו הספידו בתשלום שלשים בשבת ויגש (קדש ידיד).

עוד היה בעת ההיא בירושלם ר׳ רפאל שלמה הבדלה, נולד בפטרץ ויבא לשלוניק, ושם למד עם ר׳ חיים יהודה וחמיו ר׳ שלמה אמארילין, אחרי כן העתיק מושבו ירושלימה והיה שם מראשי הרבנים וראש ישיבה, והוא היה גיסו של ר׳ רפאל פנחס מזרחי ונפטר שנת ת״ך, ויכתוב חבור על השלחן ערוך ארח חיים, ושאלות ותשובות, שנמצא בכתב יד (תולדות חכמי ירושלם ח״ב דף 158), ונזכר בעוללות הכרם, יד שלמה, אורים גדולים, וסוף פרי הארץ, זרע אברהם, ואדמת קדש. ר׳ יוסף דוד הספידו בשלוניק (יקרא דשכיבי), ור׳ יצחק פראנסיז (פני יצחק, פרשת פנחס).

ר׳ שמשון גומץ־פאטו, נולד במצרים ואחרי כן התישב בירושלם, והוא היה מדייני העיר בזמן ר׳ אברהם יצחקי, ונמנה עמו להחרים את השבתאי נחמיה הייא חיון בחברת ר׳ יהוסף קונקי ור׳ יהודה כהן. בשנת ת״ע יצא מירושלם בסבת הרעב, ובהיותו במצרים מצאהו נחמיה היון, ולפי דבריו היה ויכוח בין שניהם, וישאל לו תאתה הוא מחותמי כרכות (קללות) שהיו במקדש? ויאמר לו אני — וימחול לי מעלת כבוד תורניתו, כי אנוסים אנחנו לכתוב, כי נתננו ה׳ בידי לא נוכל קום. אך בסוף נודעו כל שקרי הרמאי הזה, ממצרים נסע ר׳ שמשון בשליחות מצוה לכוללות ירושלם לערי איטליא ואחרי כן דרך האי קורפו בא לחוף אוילונא באלבניא, משם הלך ליאנינה, ובצאתו מן העיר הזאת לארטה, התנפלו עליו לסטים ויהרגו אותו ואת משרתו אבשלום ושני יהודים אחרים בחדש אייר תע״ה, וכאשר נשמע הדבר בארטה יצאו משם היהודים וימצאו גויתם בדרך, ויביאום העירה ויקברום בקברי ישראל, (כרם שלמה, אה״ע ס׳ ו׳ ז׳ ח׳).

ר׳ חנן נבון היה אחד מרבני ירושלם, חבר ס׳ שלם מדרושים נפלאים, וחתימתו באה בס׳ זרע אברהם ונפטר בירושלם בשנת תפ״ב והרב יוסף דוד הספידו בשלוניק בשבת משפטים התפ״ב (יקרא דשכיבי). עוד היו ר׳ יצחק שמעיה נפטר שנת ת״פ, ור׳ אברהם נאטיניו הספידו (טירת כסף), ר׳ יוסף בן ר׳ אברהם אלישר, שהדפיס באמשטרדם ס׳ נגיד ומצוה לר׳ יעקב ן׳ צמח בשנת תע״ב, וחתם את שמו איש ירושלם, ר׳ שמעון שלמה נגרין בן אחיו של הרב המקובל ר׳ משה נגרין (תולדות חכמי ירושלם ח״ב דף 166), ר׳ ישראל בנימן בן ר׳ ברוך בנימן (השני בשם הזה), ר׳ אברהם קאריגאל ממשפחה שנדדה ממדינת מארוקו, שהיה השוחט ובודק בימי ר׳ אברהם יצחקי, כאשר הזכיר פעמים רבות בחבור „ימין משה״ לר׳ משה וינטורא, ועשה עליו הגהות רבות, שהכניס בתוך הספר ההוא, באופן שאי אפשר לבאר הדברים שיצאו מן המחבר הראשון ותתוספות מן המחבר השני, כי אם במקומות שנמצא זכר איזה דבר או איזה שם חשייך לתקופה האחת

234) משאת משה, ח״ב ס׳ ו׳

האחת או האחרת[234a]), בהיותו בעל קול ערב ר' אברהם נמנה לשליח צבור הראשי בקהלת הספרדים (כנזכר בהגהות וכתב ר' שלום מעלי הכהן על ס' „ימין משה" דפוס אמשטרדם תקמ"א), ר' אברהם היה לו גם יד ושם בהוראה, ותשובתו לר' יהודה תאב'יליו מאלכסנדריא הובאה בס' דרכי נעם (ס' מ"ו ונ"ב), וזכרו בא בס' „שפת אמת" לר' משה האניז; ר' אברהם נמנה לשליח ירושלם במסע קבצנות בתורקיא ואיטליא (דרכי נעם ס' כ"ב).

בפרק שאנו עומדים בו שהמסחר הגיע כבר לאיזה התפתחות ידועה, העיר הדרומית בארץ ישראל חברון היתה באיזה אופן יותר חשובה ממה שהיתה בימי קדם, דרך שם עברו האורחות ההולכות ממצרים ירושלימה או להפך, הנוסע הקראי משה ירושלמי בכ"ר אליהו הלוי שהיה במסעו בארץ ישראל בין שנות תי"ד־תט"ז, יספר לנו על חברון כדברים האלה[235]): „והוליך איתנו איש אחד מבני הרבנים ועמו ערבי אחד, אל מערה אחת, ואומרים שבזאת המערה נימול אברהם וכ"ו, וכל סביבות חברון לארבע רוחותיה, כרמים, ואילני זתים, ושקדים, ורימונים; גבול הכרמים הולך עד כמה מילים לכל רוחותיה, ובתוך השוק של חברון מערת אבנר בן נר שר צבא שאול קרוב למערת המכפלה, כן קוראים לו גם כן הישמעאלים, ושם בחברון יש כנסת קטנה לבני הרבנים, ושמה התפללו כל הנמצאים בחברון, וביום ו' הלכנו וראינו אותה בזמן שהוציאו ספר תורה, כי ביום ו' היה גם יום ו' לימי החנוכה שלהם, והוציאו ב' ס"ת ברימונים ועטרות, וכן ביום שבת ב' ספרי תורה ואחר שהתפללנו גם אנחנו בבית שחנינו, וקראנו הפרשה וההפטרה, קראו אותנו לבית הכנסת, והלכנו ועמדנו מבחוץ בעזרה אצל הפתח, בעבור שהיו מדליקים נרות עששיות רבות כיום השבת, וגם הם מוציאים הס"ת אצל הפתח, היינו קרוב לס"ת והכל היה לפנינו".

„ולהם בחברון אצל הכנסת, בית אחד חשוב מוכן ומזומן לאכנסיים, ושמה מצעות, ומראשות, וגלופקרים מוטלים, ועששה זכוכית בשמן זית מלאה להדליק תלויה, להדליק ולהאיר לאורח, כל מה שיצטרך הכל מוכן לפניך, והביאו לנו במוצאי שבת צמוקים מענבים טובים ולחם לאכול, כי הם בסבר פנים מביטים לאורחים, ועשינו שבת בפרשת „ויהי מקץ" בחברון, וראיתי אשה אחת מלמדת תינוקות, כי אנחנו היינו יושבים בעליה, ותחתיה היתה מלמדת האשה ההיא".

בעת ההיא היה בחברון ר' אברהם ן' חיים בנו של הרב אהרן ן' חיים, והוא יצא בשליחות מצוה מכוללות העיר, לאסוף נדבות בתורקיה האברופית, והתמהמה ימים רבים בשלוניק, ושם הכיר את בעל הזכרונות ר' דוד

234a) בכתבי חיי ר' משה וינטורא (דברי ימי ישראל בתוגרמה חלק ג' דף 50 מהדורא ראשונה), היה בידי ס' „ימין משה" דפוס לונדון, והערבוביא גדולה כל כך, שאי אפשר לברר מה שכתב המחבר הראשון או השני, והח' ר' אליעזר ריבלין השיג עלי, (תולדות חכמי ירושלם, ח"א דף 132), והנני אסיר תודה על הערותיו, ובכל זאת לא יצאנו ידי חובה לגמרי, כי השאלה במקומה עומדת. על הרוב יש להכיר שבכל מקום שנזכר ר' אברהם יצחקי יש ליחס הדברים לר' אברהם קאריגאל, מנגד לזה לא תצטדק הר' ריבלין בכתבו: „וכן כל הדברים שנזכרו ב„ימין משה" על מנהגי ירושלם, אינם לר' משה וינטורא, כי אם לר' אברהם קאריגאל" בהיות שרוב הדברים ברור אצלי שיצאו מר' משה וינטורא ויש לי ראיות מוכיחות על זה.

235) גנזי פטרסבורג, חברת א', דף ל"ח-ל"ט

ר' דוד קונפורטי, ובהגיעו לעיר מונאשטירו חלה פתאום וימת בערך שנת ת"ך[236]) בקיצור שנים. קרוב לימים ההם היה ר' יהושע אבודרהם יליד צפת. חכם מעיין וחסיד והלך לדור בחברון ונפטר שם[237]). בפרק ההוא התישב שבתי צבי בירושלם וטרם גלה ברבים שהוא עתיד להיות המשיח, וכאשר היו בצרה בני ירושלם מחמת המסים שהוטלו עליהם, בקשו אתו ללכת מצרימה אל הצ'ילבי יוסף רפאל בר חין לחלות פניו להיות להם לעזרה, והוא נעתר להם ויסע דרך חברון, וכהגיעו אל העיר הזאת התארח בבית הרב ר' אהרן בן חיים, והוא היה לפי דברי בן הדור ההוא „החכם המופלג על כל בני דורו המפורסם" לעת ערב התפלל מנחה בבית הכנסת, ואחרי כן הלך אל חצר מערת המכפלה, ושם התפלל ערבית וכל הקהל עמו, וכשובו הביתה עמד כל הלילה, ולא נתן שינה לעיניו, וכל יושבי חצר הקדש (כי בחצר אחד היו צפופים כל יהודי חברון), נאספו שמה. ובבקר התפלל בבית הכנסת ויסע לדרכו לעזה[238]).

ובכלל רבני חברון היה ר' אברהם בן חנניא שהיה מתחלתו מקושטנדינא, והוא היה תלמיד ר' יוסף מטראני, וחברו ורעו מנוער של ר' יהודה שאראף, אחרי כן הלך לבלגראדו, ושם הרביץ תורה בימיו של הרב ר' שמחה הכהן, מן העיר הזאת היה שולח דבריו אל ר' משה בנבנשתי בקושטנדינא (פני משה, חלק א' ס' פ'), ובעסק שאלה אחת משנת ת"א השיב אליו בכבוד גדול (שם, חלק ב' ס' כ"ז), בהיותו בחצי שנותיו, ר' אברהם נכספה נפשו לעלות לארץ ישראל ויתישב בירושלם בערך שנה ת"י, ושם השיא את בתו עם ר' משה הלוי למשפחה נזיר, בשנת תתי"ז חתם עם יתר הרבנים על המכתב המזיק שהביא השליח ר' ברוך גד ממסעו בפרס ומדי[239]), מירושלם העתיק מושבו לחברון, ושם הרביץ תורה, וילמד הרבה בקבלה המעשית. בשנת תכ"ב פרצה המגפה בחברון, ור' אברהם בן חנניא ברח לעזה, וכהיות שהיא נחלה בדבר בעודו בחברון מת בעיר הזאת, וקודם מותו ציוה שיוליכו את גויתו יקברוהו בחברון. בעת ההיא היה בעזה נתן אשכנזי הלוי שהיה עתיד להיות נביאו של המשיח המדומה שבתי צבי וכאשר הוליכו את גויתו של ר' אברהם עם הפציו, נתן גנב מאמתחת הספרים שלו ספר כתב יד בקבלה אשר היה לו לעינים (תורת הקנאות, דף כ"ו). רבים מגאוני הדור הספידו את ר' אברהם (ס' בן הא הא), נכדו ר' יוסף הלוי נזיר מביא בספרו „משה יוסף" הרבה פסקים והלכות, בהלכות טרפיות ובהלכות שבועות, ומזכיר שחבר זקנו הנזכר:

א) ברית אברהם.

ב) מים חיים, שלא נודעו ממקור אחר.

ג) חידושי הלכה, כתב יד בספריה הלאומית והאוניברסאית שבירושלם ס' 109.

ד) בית אברהם, קונטרס עצים ורב על עינונא דאתתא, כ"י היה בידי חיד"א.

ה) ספר על שרשים וכללי הש"ס, ומדות חכמים, כ"י היה בידי חיד"א.

ו)

235) קורא הדורות, דף מ"ז ע"א

237) שם, דף מ"ט ע"ב

238) תורת הקנאות, דף ל"ה-ל"ו

239) אבן ספיר, ח"א דף צ"ה

ד) שאלות ותשובות, רבות מפוזרות, היו בידי חיד"א ומזכירם בספרו „שם הגדולים", עוד בא זכרו בס' „שמות" לר' שמחה הכהן.

ומגדולי חבריו היה ר' יצחק נסים ן' ג'מיל יליד צפת, שהיה ימים רבים בירושלם, ושם חתם בשנת ת"ו על אישור המכתב שהביא השליח ר' ברוך נד, ואחרי כן התישב בשנת תכ"ד בחברון עד סוף ימיו, את בתו השיא לר' יצחק אבועלפיא, ובהיות שלא היו לו בנים, חתנו ירש כל נכסיו וכתביו, וחלק מהם נדפסו על ידי נכדו ר' חיים אבועלפיא ואלה נודעים לנו:

א) באר לחי, קונטרס נדפס בסוף ס' ישרש יעקב לר' חיים אבועלפיא, כולל דרושיו בקיצור (אזמיר תפ"ט).

ב) חיים וחסד, קובץ דרשותיו, היו בידי נכדו ר' חיים אבועלפיא, נדפס בסוף „ישרש יעקב".

ג) חנן אלהים, קובץ שני מדרשותיו, נדפס בסוף „ישרש יעקב". ומבני אחיו ר' משה ן' ג'מיל היה רב הכולל בסופיא.

עוד היו שם ר' בנימן זאבי מצאצאי משפחה אשכנזית שהספרדה בארצות הקדם, והוא נשא לאשה את בת ר' יצחק אזולאי ותולד לו את ר' אברהם. ר' דוד יצחקי שהיה מתחלתו משלוניק[240], ואחרי כן התישב בבחרותו בחברון, ושם נשא את בת ר' יצחק אזולאי השניה, ותילד לו את ר' אברהם יצחקי[241], ותותנם הרב הזקן ר' יצחק אזולאי בן ר' אברהם „מקובל וסופר ודבר ומנהיג" והיה בקי בגורלות, ופעם אחת נולד ילד אחד והפצירו בו לתת עליו הגורל, ויצא הפסוק „ועצומים כל הרגיה" אז אמר: ימח שמו וזכרו של הילד הזה, וכאשר שאלו אותו לפתר החידה הזאת, פירש להם „הרמז" בראשי תיבות. „הנה רשע גדול יהיה הילד" וכן היה שאחר כמה שנים שנפטר הרב הזה, הילד הזה בהיותו כבן עשרים שנה יצא לתרבות רעה. עוד היו מספרים על הרב הזה נפלאות מכמה מינים ומתוקף ידיעתו[242].

ר' משה הלוי למשפחת נזיר, כנראה אבי המשפחה הזאת קבל עליו נזירות, ולכן נשאר בכינוי הזה לצאצאיו, הוא היה יליד קושטנדינא, ובבחרותו התישב בירושלם ואחרי כן בחברון שם היה מגדולי ההוראה, ושם נשא לאשה את בתו של ר' אברהם ן' חנניא, ובעל הזכרונות כתב עליו: „וכאשר שמענו כן ראינו עוצם קדושתו מטרחת יד הקדש, הסיגים וסדר קדושה שהיה מקבל עליו בכל שנה, ולתקופת השנה היה מוסיף והולך"[243]. והוא חבר ס' ידי משה על חשן משפט, ועוד חבורים שנשארו בכתב יד, ובספר „מטה יוסף" שחבר בנו, מביא איזה גדורים שרשם אביו לזכרון לעצמו, (מטה יוסף, ס' כ') „אלה הדברים אעשם ולא אעזבם כל ימי חיי בסיעתא דשמיא: א) שלא להסיח שיחת חולין, ב) שלא לפנות מחשבתי מאחריו יתברך לחשוב בשום דבר אחר, חוץ מעבודתו, ג) שלא להתגאות בלבי כלל, וכאשר יתגאה עלי לבי, אחשוב במיעוט ערכי בתורה ובמצות, ונפשי כעפר תהיה לעבודתו יתברך, ד) שלא לדבר אלא בקול נמוך, ויהיו דברי מעטים אפילו בדברי תורה, ואחשוב שמלוא כל הארץ כבודו... וממנו אשאלת עוד מרחמיו

240) חיד"א, בערך אברהם אזולאי
241) קורא הדורות, דף נ"א ע"א
242) אזולאי, בערך נסים רוזיליו
243) שם, בערכו

מרחמיו וחסדיו... ויזכני לעבדו באמת כל ימי חיי, ותהא נשמתי קשורה באהבתו". ר׳ משה השאיר אחריו בן אחד, ושמו ר׳ יוסף הלוי נזיר.

ומחבריו היו ר׳ בנימן הכהן שהלך אחרי כן לאיטליא בשליחות, ועכבוהו בעיר ריגיו, ושם היה לאב בית דין, וחבר ס׳ „גבול בנימן" (אמשטירדם תפ"ז), ור׳ אברהם ישראל בן ר׳ בנימן זאבי שנולד בערך שנת תט"ו, כנראה הוא התחנך בישיבת זקנו ר׳ יצחק אזולאי. ר׳ שלמה אבוהב אחד מרבני חברון, בשנת תמ"ה היה בשליחות מציה בתוגרמה האכרופית, ובהיותו בעיר הבירה קושטנדינא, הגיע שם ר׳ צבי אשכנזי סכודון והשתעשע עמו, והיה מרבה לספר בשבחיו עד להפליא[244]), וכשובו אל עיר מולדתו הרביץ תורה ויעמיד תלמידים רבים. בשנת תס"א נמנה לרב הכולל, וינהג נשיאותו כשלשים שנה, ובחדש אייר התצ"א נפטר לעולמו זקן ושבע ימים[245]), ר׳ צבי גרץ מינה אותו בין הנוטים לשבתאות, והדבר הזה אינו יוצא מגדר האפשריות, בהיותו חתן ר׳ אברהם קונקי, השליח שכתב בשנת תמ"ט לאוהבו ר׳ זלמן דרום, טופס קורות שבתי צבי (תורת הקנאות, טופס שלישי), ולייק טרח את עצמו ר׳ אריה ליב פרומקין (תולדות חכמי ירושלם חלק ב׳ דף 148—153) לנקות טעון זה כל אלו הרבנים שנלכדו במוקש התנועה הזאת, ויחשוב שהיו שני ר׳ שמואל פרימו ואחרים, ומי לנו גדול כר׳ חיים בנבנשתי שהיה במקום המעשה ונלכד ברשת, ר׳ צבי גרץ מתנפל על הרב הזה ומכנה אותו: משולה, קבצן, אשר העיז פניו להיות קופץ בראש, ולא ידע שנחשב בין הרבנים החשובים בארץ ישראל שנתעו להאמין בשוא.

ר׳ אברהם שנשא לאשה את בת ר׳ אברהם קונקי, היה גיסו של ר׳ אברהם יצחקי הרב הכולל בירושלם שנשא את אחות אשתו, ויולד את בנו יחידו ר׳ חייא זאבי, כבהרותו חלה את חליו ויוסיפו על שמו ישראל את השם אברהם, וכאשר עמד מחליו התם „אברהם הנקרא ישראל זאבי[246]), אמנם ביתר כתביו חתם תמיד רק את שמו ישראל, ר׳ אברהם ישראל הצטיין בפסקיו הנפלאים בבקאות עצומה, ובעל הזכרונות כתב עליו: „וחכמתו וקדושתו נודע ביהודה ובישראל גדול שמו", על הרוב גיסו ר׳ אברהם יצחקי הריץ אליו שאלותיו על כל הענינים הקשים בעיניו, והר׳ ישראל הרבה להשיב אליו על כל שאלותיו[247]), וכן שאל פיו ר׳ משה ישראל סרודוס[247a]). אחרי מותו הדפיס בנו חבוריו בשני חלקים הנקרא „אורים גדולים" והם:

א) „אור גדול", שאלות ותשובות (אזמיר תקי"ח).

ב) „אור חדש", חידושים ודרושים (אזמיר תקכ"ו).

והמיו ר׳ אברהם קונקי מצאצאי משפחה ספרדית יוצאת העיר קואינקה (Cuença), נולד בערך שנת ת"ח, בילדותו התחנך בלימודים ולבו נטה יותר מדאי אל חכמת הסוד, וכאשר עבר על פני הברון שבתי צבי בנסעו למצרים, מדאחו

---

244) שם, בערך צבי אשכנזי 245) שם, בערך ישראל זאבי

246) זרע אברהם, אה"ע ס׳ ט׳

247) שם, יו"ד ס׳ י"א, ט"ו, ט"ז, י"ח, אה"ע ס׳ מ׳, י"ד ועוד

247a) משאת משה, ח"א אה"ע ס׳ י"ב

מראהו המוזר והתנהגותו בחסידות יותר מן המשוער, עשו רושם עצום על העלם הזה, ואם כי לא נטה אל השבתאות בגלוי[248]), בכל זאת לא יכול לנער הצנו ממנה מכל וכל, הרב הזה יצא פעמים בשליחות קבצנות לכוללות חברון למדינות אברופא, אונגריא, אשכנז, ופולוניא, וירשום את כל הקורות אותו על ספר, בהיותו בשנת תמ״ט בפעם הראשונה בפראנקפורט על גבי מאיין, התאכסן בבית הקצין והאלוף ר׳ זלמן דרוס, ולהפצרתו לרשום לו ידיעות ברורות על ענין שבתי צבי, ערך לו טופס שלם; בהתלהבותו ככן ארצות הקדם הוא יתאר המעשה בגוזמאות רבות, עד שפעמים רבות יש לחשיד אותו ואולי ללא צדק שנטה אל השבתאות, למרות שבהקדמתו יםסור מודעא שלא יגלה דעתו, ולא יכריע אחרים להאמין כמה שהוא מאמין, או שיכפרו במה שהוא כופר, לאסון החקירה בהיסתוריא, קרה עם הכתב יד שהיה בידי האלוף זלמן דרום, שפעם אחת רצה לקרוא בו בלילה, והיה בידו נר של שעוה ונתנמנם, ונפל הנר מידו ונשרפו איזה דפים ממה שכתב החכם החברוני, ואחרי עשרה שנים העתיק אותו ככל האפשרי, הסופר יחיא מיכל אפשטיין (כיום כ׳ ב׳ אב תנ״ט), וכנראה לא עלה בידו פעמים רבות למלא את החסרון, ויש לשער שפעמים רבות לא יכול להבין את הכתוב כראוי, וכתב על פי השערתו. מלבד הגוזמאות המובאות בטופס הזה, יש לחשוב אותו בענינים רבים למקורי, בהיות ר׳ אברהם קונקי בעצם קרבת המקומות בעת המעשה.

הרב הזה הוליד שתי בנות שהשיא האחת לר׳ אברהם יצחקי הקנאי ורודף השבתאים עד הרמה, וזה מראה שאם גם נטה לשבתאות בבחרותו, שב אחרי כן ואין להטיל בו חשד של מינות מתוך הטופס ההוא, ואת בתו השניה השיא לר׳ אברהם ישראל זאבי[249]), ויאריך שנים עד אחרי שנת תפ״ד, ובעל הזכרונות ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי מעיד שראה כל כתביו ושהיה מליץ טוב, אר״ש טובה ורחבה, ואלה חבוריו הנודעים:

א) אבק דרכים, קובץ כ״י דרושתיו, ונספחו לדרשות חתנו ר׳ אברהם ישראל זאבי ואחיו ר׳ יהוסף קונקי, היה בידי חיד״א.

ב) אבק סופרים, דרושים ופשטים בשלשה חלקים: ח״א) אם הילד, דרושים על התורה, ח״ב) ענת רצפים פשטים שונים, ח״ג) אם לבינה י״ט דרושים שונים (נדפסו באמשטרדם שנת תמ״ד בהיותו כפעם השניה במסעו).

ג) מנחת קנאות, תוכחת מוסר על קנאת איש מרעהו והגורם לה, היה בכ״י בידי חיד״א.

ד) ויכוח, בנסח א״א (אמר אברהם), אמר החכם על הקנאה, בסוף ספרו „מנחת הקנאות".

ה) דברי הימים, כל הקורות אותו בשתי הפעמים שנסע בשליחות חברון לאברופא, בשנת תנ״ט ובשנת תמ״ד, היה בכ״י בידי חיד״א.

ו) טופס על שבתי צבי, נדפס מתוך הכ״י ונספח לס׳ תורת הקנאות לר׳ יעקב בן צבי בשם טופס שלישי.

גם

248) „ובימים ההם, בזמן ההוא, הייתי עדין רך בשנים... והייתי רואה שערוריה בין כת הכופרים לכת המאמינים... והיו מרבים ההם ללעג ולקלס בעיני (תורת הקנאות, דף ל״ד)

249) זרע אברהם, ח״ם ס׳ ט״ז

גם היה שם ר׳ יהודה בן ר׳ דוד חאביליו נולד בירושלם, בערך שנת ת״ב, ויצא לחוצה לארץ, ולא עלה בידו להתישב שוב בירושלם, ונפטר לעולמו באזמיר, (לפי דברי הרב אזולאי), נראה הדבר שר׳ יהודה התחנך במצרים, וכאשר יצא לו שם בין מורי ההוראות נתקבל לרב הכולל בנא אמון (אלכסנדריא), בבחרותו היה דברו של ר׳ מרדכי הלוי, כנזכר בשאלה שערך אל הרב הזה „זכורני ימים מקדם, כד הוינא יתבין כחדא כחבורתא, ושקלינן וטרינן במילי דשמעתא ואגדתא, וכל מילי מעליותא״ (דרכי נעם, יו״ד ס׳ נ״ט), ר׳ מרדכי התארח בביתו באלכסנדריא וכן רשם בזכרונותיו: ויהי היום בהיותי מתגורר אצלו בנא אמון, ראיתי מראות אלהים שכתב מעלתו לחלוק עלי, ומקרוב נגלו לי עוד שלשה קונטריסים בסלע מחלוקות, מרבנן תקיפי דארעא דישראל הגאון ר׳ אברהם אמיגו, ומה״ר משה ן׳ חביב, ומה״ר דוד הכהן (שם, אהע״ז ס׳ ל״ט), אחרי כן עלה לארץ ישראל, ונתמנה לאב בית דין בחברון.

בשנת תכ״ב בא במשא ומתן בדבר הוראה עם ר׳ שמואל פרימו, כשלש שנים קודם שנתפשטה התנועה השבתאית, לפי עדות בנו ר׳ שמעון חאביליו. ר׳ יהודה נשאל מקושטנדינא על ענין הקראים שאחד מקהלתם הלשין את הרבנים לפני הישמעאלים, שאינם שומרים טהרת המשפחה ולוקחים בת האח או האחות לאשה, וכן לענין התפלה, ופזר ובקש להרע מאד לישראל, ואז נזרו שלא ירשה שום מוהל למול את בניהם, ושלא ילך החזן בבתיהם וכו׳, וישאלו את פיו אם יש להם רשות להתנהג בקשי עם הקראים, אחרי שהקהל לא נגעו בכבודם, אלא שאיש אחד חטא בשפתיו, ותשובתו היתה לא מצאתי בכל התורה שיענישו הקהל בשביל יחיד, והביא ראיה מהרב ר׳ אליה מזרחי שהפך בזכותם, ויישב דברי הרמב״ם מה שנראים כנגדם, (תולדות חכמי ירושלם, ח״ב דף ע׳ הערה ו׳ מתוך כ״י באכספורד), בשנת תנ״ד היה על מעמדו בראש העדה בחברון (כנראה בהסכמתו לספר בנו „חבל בני יהודה״) בשנת תנ״ז היה בחיים, ותהם ראשון בין רבני העיר (אורים גדולים, פרשת לך לך). הרב אזולאי כתב עליו: ושמענו כמה ענינים מפרישותו וקדושתו, והיו קוראים לו „נזר החסידים״ ולפי עדותו כתב חבורים, רבים ומאלה נודעו:

א) הגהות על השלחן ערוך, אבן העזר היה בכתב יד בידי הרב חיד״א.

ב) הלק בני יהודה, פירוש על מגלת רות, הדפיסו בנו ר׳ שמעון בויניציא שנת תנ״ח.

ג) חבל בני יהודה, פירוש הגדה של פסח עם הוספות בנו ר׳ שמעון ויניציא שנת ל׳ח׳ר׳ו׳ת׳ = תל״ט).

ד) שאלות ותשובות, קבץ כתב יד גדול מתשובותיו, נמצא בהבבליותקא באכספרד .Opp. Qu (תולדות חכמי ירושלם ח״ב ע׳).

ה) עוד באו חדושיו בס׳ שמחת הרגל.

ר׳ יהודה חאביליו הוליד בן אחד ושמו ר׳ שמעון, שהיה תלמידו של ר׳ אהרן בן חיים בעל „קרבן אהרן״ ור׳ אביגדור קשטילץ (תולדות חכמי ירושלם, חלק ב׳, דף ע״א, על פי כתב יד למהר״י פראנ׳י) הרב הזה היה רוב שנותיו נד ומטולטל וחסר להם, בשנת תמ״ט בהיותו במסעו בים עמד נחשול כבד

כשבעה באדר, והאניה חשבה להשבר ולטבוע ונעשה לו נס ויצא ליבשה, בשנת תנ״ח היה בויניציא ושם עלה בידו להדפיס ספר אביו ר׳ יהודה עם הוספותיו והוא הנקרא „חלק בני יהודה״.

עוד היה שם ר׳ דוד מלמד תלמידו והתנו של ר׳ אברהם ישראל זאבי[250]). ר׳ חיים אבולעפיא שהתישב בסופו בירושלם ויצא בשליחות לכוללות ירושלם וחברון לתורקיה האברופית הצפונית, בשנת תמ״א היה בבלונראדו ושם השתעשע בדבר הלכה עם הרב הכולל ר׳ יוסף אלמושנינו[251]), וכן היה באזמיר ושם השתעשע עם ר׳ אליהו הכהן[252]). ר׳ נסים רוזיליו שהיה מחשובי הרבנים בחברון, ויצא בשליחות מצוה לאיזה ערי תוגרמה האברופית הדרומית, בשנת תמ״ח היה בעיר פאטרץ, לארישה ושלוניק[253]), אחרי כן הלך לקושטנדינא ונתארח בבית החכם ר׳ אליעזר ן׳ שנג׳י, וראהו מצטער על הגביר ר׳ אברהם שונצינו שהיה פאר הדור, והניחוהו במאסר על לא חמס בכפיו, במקום אשר הנידונים למיתה כלואים שם, והיו כל יהודי עיר הבירה מצטערים על זה, ובפרט ר׳ אליעזר ן׳ שנג׳י שהיה לו איזה קורבה עם הגביר ההוא, והשליח הזה בהיותו בקי בגורלות, לקח פסוק אחד ועשה גורל בכונותיו ויצא לו הפסוק: „והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד״ ואמר להם אל תיראו שינצל ממיתה ויצא דינו לאור, טעמו וראו הפסוק הזה שהוא מקצתו פירושו: והיה ר׳ אברהם שונצינו יסים תוך כלא, מצער ואחרי תת כיסים (ענינו כסף שהיה בכיסים) יצא שמה גביר אברהם מאד, וכן היה שאחרי איזה זמן יצא דינו לאור, ופדה נפשו מענש הכלא בכסף מלא בכל אשר הושת עליו[254]). ויארכו לו ימי השליחות קרוב לארבעה שנים, וישוב באניה עד חוף צידון ויגיע שם בחדש אב התנ״ב, ושם היה אחד מן הדיינים בקבלת עדות על הריגת איש צפתי[255]), אחרי כן עמד איזה שנים בחברון ולפי עדות בעל הזכרונות, ר׳ אברהם יצחקי הרב הירושלמי ערך אליו שאלתו בשנת תס״ד, ויחלק לו כבוד גדול[256]), כשנתים ימים אחרי כן יצא בפעם השנית בשליחות קבצנות בתוגרמה האברופית, ובהגיעו לעיר אישקופיא (איסקיוב), אשר במקדון חלה פתאום וימת שם[257]).

עוד היו בפרק ההוא ר׳ אברהם קאשטיל תלמיד ר׳ אברהם ישראל זאבי, ר׳ נחמיה דנינו, ר׳ יצחק ן׳ ארחא, ר׳ חיים מרדכי ן׳ ר׳ חיים זאבי, ור׳ עזריה אשכנזי, וקרוב לימים ההם התישב בחברון ר׳ אליהו אשכנזי מלובלין, וכבר היה מופלג בזקנה ובתורה, ושם נפטר לעולמו

בערך

---

250) חיד״א, בערכו

251) עדות ביהוסף, ח״א ס׳ ח׳ וס׳ צ״א

252) דרשות הרב יעבץ, דף מ״ד ע״ב

253) ר׳ דוד כהן, כתב בלאריסה בחדש אייר תנ״א: אחר עבור ימים רבים שלחו לפני גזרת דין מאת חיר נסים רוזיליו, אחר שעבר מאצלינו והלך בשליחותו של עיירות אחרות, לגבות נדבת צדקה עיה״ק חברון תובב״א כמנהגו... שהיה זה כמו שלש שנים קודם שאל את פי וכ״ו, (פרח מטה אהרן, ח״ב ס׳ פ״ז שניה).

254) חיד״א, בערך נסים רוזיליו

255) גינת ורדים, אה״ע כלל ג׳ ס׳ א׳

256) חיד״א, בערך נסים רוזיליו

257) שם, שם,

בערך שנת ת״פ, והוא חבר ס׳ „יד אליהו״ (אמשטרדם תע״ב), הרב הזה היה האשכנזי הראשון שבא הכרונגת בדורות הראשונים[258]).

בין השלוחים שיצאו מחברון על פני חוצות במסע קבצניות, מלבד אלה שכבר בא זכרם במקום הזה, יש להזכיר את ר׳ אברהם ן׳ חיים בנו של ר׳ אהרן ן׳ חיים הראשון, הוא נולד במצרים ויבחרוהו לשליחות חברון ויסת בדרך מסעו במקדון, בק״ק מונשטירו (קורא הדורות) (בעת ביטולה שייבה ליוגוסלאביה), ר׳ אברהם חבר יליד ירושלם שנשלח מכוללות חברון לאפריקא הצפונית, ובבואו סמוך לעיר ארג׳יל או אלג׳יר (אלגזייר), נשברה האניה ונטבע בתהומות, אחרי שמנה ימים הפליטוהו הים בקרבת המקום ההיא, ושם הכירוהו אנשים בסימנים מדויקים, ונקבר בכבוד גדול, אז הוצגת השאלה לפני בעלי ההוראה, ואלמנת השלית האומלל הזה הותרה מכבלי העיגון, על פי הוראת ר׳ משה ן׳ חביב ור׳ אברהם בן ר׳ מרדכי הלוי (גינת ורדים, אה״ע כלל ג׳ ס׳ ט״ו).

בשנת תכ״ט הגיע לבלוגראדו שליח חברון שהיה נזיר שמשון והוא כהן, (כנראה שהוא ר׳ דוד הכהן), והזמינוהו לסעודת מצוה, ושם היה הרב הכולל ר׳ יוסף אלמושנינו ור׳ צבי בן יעקב (חכם צבי) סבודון, ויכבדוהו לברך ברכת המזון. וכאשר כלה לברך, נתן את הכוס לשתות היין לקרובים אליו בשלחן ההוא. (שאלות ותשובות חכם צבי, ס׳ קס״ח).

בעיר הקטנה נחוף הים עזה היתה עדה יהודית דלה וחלשה, בכל זאת היתה חשובה בערכה, כי דרך שם עברו כל הנוסעים ממצרים לירושלם וכן להפך, בשנת ת״ו היה שם המרביץ תורה ר׳ משה ן׳ ר׳ ישראל נג׳ארה[259]), ודרך שם עבר בעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי בעלותו ירושלימה, וילמוד איזה ימים בחברתו, אחרי איזה זמן עמד בנו ר׳ יעקב נג׳ארה (בערך שנת ת״ך), לרב ומורה הוראות ואצלו היה ר׳ ברוך כרמלי[260]). קרוב לימים ההם היה שם ר׳ חיים ן׳ חביב חכם ומשכיל והרביץ שם תורה[261]). בפרק ההוא קרה מקרה בדמשק עם איש יחידי עשיר מופלג ושמו שמואל לישבונה, שהטילו עליו אנשי הקהל המעריכים מס כבד יותר מהראוי, ועל ידי כן התקוטט עם בני עירו, ויצא מן המקום ההוא, וילך לו אל עיר עזה, ושר המחוז קבלו בסבר פנים יפות, ויתישב שם ויסחר את הארץ. ויולדו לו בנים ובנית ובכללם בת אחת כלילת יופי אך סומא מאחת מעיניה, וכאשר הגיע פרקה להשיאה, כתב אל ר׳ יעקב חאגיז בירושלם לבחור לו בין תלמידיו בחור נחמד ומלומד, לשלחו לו לתת לו את בתו לאשה, והרב הזה שלח לו בחור אחד ושמו נתן אברהם בנימן לוי אשכנזי, ויתן לו שמואל לישבונה את בתו, וקבע לו ישיבה מלאה ספרים יקרי ערך, והבחור הזה שהיה עד היום ההוא בעני ובמחסור, גבה לבו בראותו כל העושר שהספיק לו חמיו כיד נדיבה, וכל מזימותיו היו להרע ולעשות

258) גינת ורדים, חא״ע כלל ג׳ ס׳ ט׳ מזכיר: שלא היו אשכנזים בדור ההוא בצפת ובחברון.
259) קורא הדורות, דף מ״ט ע״ב
260) „באר מים חיים״, כ״י לר׳ שמואל ויטאל בהבבליותקא באכספורד, שאלה ל״ד
261) קורא הדורות, דף נ״ב ע״א

ולעשות עשר בלא משפט, והמקרה לא אחר לבוא, כי בימים ההם עכר על פני עזה שבתי צבי כשובו מדרכו ממצרים, ויתחבר אליו נתן הנקרא מן היום ההוא נתן הנביא או נתן העזתי, וילוהו בכל דרכיו עד ירושלם, ויהי לו לנביא. קרוב לימים ההם היתה מגפה גדולה בחברון ובדרום ארץ ישראל, ורוב התושבים נמלטו עזתה, ושם נפטר לעולמו ר׳ אברהם ן׳ חנניא ואחרי כן הובאה גויתו חברונה ושם נקבר[262], בשנת תכ״ז שבתי צבי נסע אזמירה, ונתן העזתי שב עזתה, והעיר הזאת היתה מרכז המאמינים במשיח המדומה, ומשם הריץ מכתבים חוזרים אל כל בני הגולה ככל העולה על רוחו לבשר להם ישועות ונחמות, ויבטל קדושת ירושלם, ויהיו דבריו „עזה עזה׳ וירושלם מטרפולין של מלכות בית דוד תהיה לעיים״.

כל ימי ההוללות של שבתי צבי באזמיר, קושטנדינא, ומבצר הדרדינילים, נתן הנביא ישב בשלום בעזה, וכאשר הגיעה השמועה, שהמשיח שבטחו בו כל השוגים ורועי רוח, המיר דתו, בחר נתן להמלט דמשקה (כ״ב חשון תכ״ז), ולא יסף לשוב עזתה עוד. נראה שמן היום ההוא נתמעט הישוב הישראלי בעיר הזאת, ועקבות העדה היהודית אבדו ברוב הימים, ובית הכנסת הקדמון היה למסגד למחמדים עד היום הזה.

בחוף הים עכו היה בימים ההם ישוב ישראלי, אחרי הפסק שנים רבות שלא דרך בה רגל יהודי. בשנת תל״ב בערך קרה מקרה שבא יהודי אחד מביירות לרגלי עסקו שם, ובהיותו בלוית יהודי מעכו על שפת הים לעת ערב, תפסו אותם השוטרים וישימום במאסר, באמרם שפקודת שר העיר שלא יצא איש מפתח ביתו בערב, ויהיו ימים אחדים במשמר, ויכום ויפצעום עד שהוכרחו לפדות נפשם מיד המושל בכסף מאתים וחמשים גרוש, ובעל הזכרונות מבאר הענין: „שבגלילות ההם השרים כפופים תחת המלך יר״ה, והם שלוחיו לכל עיר ועיר... דלא אמרינן יכולים להציל על ידי הרחק, אלא כשהשר מעליל עלילת ממש שאין להרגלים, שאז על ידי שקובלים עליו לפני מלך ושרים, אפשר שיכולים להוציא בלעו מפיו, אבל בכאן שטופס עליהם השר לומר שעברו על גזרתו, שגזר שלא יצאו העם מפתח ביתם משתחשך, כי כן דרך השרים לגזור מפני הגנבים, ואלו עברו על גזרתו, בדין קנס אותם, ואין להם מקום להוציא בלעו מתוך פיו״[263].

לפאת צפונית מן החוף הזה היתה העיר הקדמונה צידון, והוא היה החוף לערי הגליל, והעיר הראשונה שהגיעו הנוסעים דרך הים לארץ ישראל, בפרק הזה חרבה צפת וטבריה ומחרבנם של הערים האלה נמלאה צידון, כי רוב תושבי צפת נהרו אל העיר הזאת ואל העיר הקרובה ביירות בשנת תכ״ב, כאשר נראה בפרטים של צפת. הרב הצפתי ר׳ בנימן הלוי הוקם לרב הראשי בעיר הזאת, ואחריו עמד בנו ר׳ שלמה הלוי בשנת תל״ד[264], וחבריו הדיינים היו ר׳ יצחק נחמיה ור׳ שמעון ראובן, ולפניהם הועד על מעשה שהיה בביירות, שהיו יושבים במסיבה אחת מתושבי צידון, בביתו של הישיש ונכבד יצחק זרח, ושם היו יצחק צידוני, העשיר יעקב חדאד, ואחיו הרופא ר׳ אפרים חדאד

262) תורת הקנאות, טופס ר׳ אברהם קונקי דף ל״ו

263) דרכי נעם, חו״מ ס׳ ח׳ 264) שם, שם, ס׳ כ״ג

חדאד, חיים חדאד, ויעקב סעדי הלוי, והיו מדברים ביניהם בשפת ספרדית השגורה אצלם, והנה האיש יעקב הלוי שאל לבחור חיים חדאד למה תחכה עוד, ולמה לא תשא אשה? והוא השיב אליו אם תאות לתת לי את בתך לאשה ולקחת קידושין בעדה, והוא השיב תן, הא״ש חיים נתן לו שמנה עשר מעות מצריות, והאיש יעקב הלוי קבלם ומנה חמש עשרה מעות וישב לחיים שלש מעות, באמור לו הנני מעכב חמש עשרה מצריות שאתה חייב לי, והאנשים שהיו במסיבה גערו בו ויאמרו אליו מה אתה עושה, שמקבל אתה קידושין בעד בתך, וכשמעו זאת השיב לחיים את כל הכסף, ועדות זה הועד בכיירות הכף אחר המעשה, בשליש אמצעי מחדש שבט התל״ד, לפני הדיינים ר׳ יוסף הכהן אשכנזי, ר׳ אברהם נחמיה, ור׳ מרדכי נחמיאש, וכן בא הענין לפני הבית דין בצידון ביום כ״ה שבט התל״ד.

ר׳ שלמה הלוי הורה בפסק ארוך שהקידושין האלה אינם קידושין, והסכימו עמו ר׳ יהונתן גאלאנטי, ור׳ גבריאל אישפיראנסה, (לב שלמה, אה״ע ס׳ כ״ה, יד אהרן, חלק ב׳ אה״ע ס׳ כ״ט, הגהות על הבית יוסף אות י״ח). ר׳ שלמה הלוי העתיק אחרי כן מושבו לאזמיר ושם נמנה לאב בית דין, ובצידון נמנה ר׳ אברהם בן ר׳ משה גאלאנטי לרב הראשי, ואצלו היה ר׳ יעקב דוד הכהן. בעת ההיא היה רב המסחר בין צפת וצידון, והיו בכל עת צפתים רבים בעיר הזאת. בשנת תנ״ב קרה מקרה שצפתי אחד סוחר אברהם בואריך נהרג בלכתו מצפת לצידון באמצע הדרך, ועדות זה הועד לפני הבית דין בצידון על ידי הסוחר משה כ״ר דוד ראובן, ובמעמד ההוא נמצא גם ר׳ נסים רוזיליו ששב ממסעו לבוללות חברון[265]. חשיבות צידון בהוף הים ראשי לבוא ולצאת ארצה ישראל עמד שנים רבות, גם אחרי המקרים האלה. הנוכל ומדיח נחמיה חיון בא אל העיר הזאת ביום ה׳ סיון תס״ה, ומגמת פניו אל הגליל, אך לא הצליח הפצי בידו, כי נגלו תועבותיו על ידי ר׳ בנימן הלוי מאזמיר.

ובמדינה התיכונית באמצע הדרך שבין ירושלם וצפת, וירושלם ודמשק, בגליל שומרון היתה עיר שכם הנקראת בפי תושבי הארץ נאבולוס, ושם היתה עדה יהודית קטנה אצל העדה הגדולה השומרונית, הנוסע הקראי שמואל ב״ר דוד היה בשנת ת״ב ויגיע שם בכ״ז שבט, והוא מבאר ששכם הוא כפר קטן ומקומות יפים שם, שהות וכרמים ופרדסים, ושם מרחצאות ובית מסגד לישמעאלים, ומעמדה בין שני הרים האחד מזרחית הר עיבל, והשני מערבית הר גריזים, ושם בית תפלה לרבנים וקצת בעלי בתים, וגם יש שם שומרונים ולהם בית תפלת וספר תורה[266], נוסע אחר קראי משה ירושלמי בכ״ר אליהו הלוי היה שם בט״ז טבת תש״ו, ואחד מבני הרבנים ושמו שמעון, ליוה אות על קברות הצדיקים להשטתה עליהם, והם יהושע ן׳ נון, כלב בן יפונה, אלעזר ואיתמר ויוסף הצדיק, שהיו מראים בעת ההיא מקום קבורותיהם לפי ההגדה[267]. כעשרים שנה אחרי כן לפי עדות ר׳ יעקב

265) גינת ורדים, אה״ע כלל ג׳ ס׳ א׳ ... 266) גנזי פטרסבורג, ח״א דף י״ח-י״ב
267) שם, דף כ׳

יעקב תאניז מירושלם, היה גם כן ישוב יהודי וכה דבריו: ראיתי כתובה משכם וכתוב בה בעיר שכם דיתבא בין תרין טורין, הר גריזים והר עיבל, ומימי מעינות מסתפקא[268]). הנוכל נחמיה חיון היה בעיר הזאת כארבעה שנים לפי דבריו: ואחר ימים נסעתי אני וביתי לארץ ישראל בשנת תנ״ח, וישבתי בשכם עד שנת תס״ב, ובן הדור ההוא ר׳ משה חאגיז מעיד עליו[269]): כי שב שנית לארץ ישראל ויבא לשכם, ושם עשה מעשים מכוערים שאין להעלית על ספר.

בגליל העליון בצפת הישוב הישראלי נתמעט בדור ההוא, בתחלת שנת ת׳ העמיסה העדה את ר׳ יוסף מליריאת למסע קבצנות בתוגרמה ואיטליא, ובהיותו בקושטנדינא בא בהתחברות עם ר׳ חיים בנבנשתי ור׳ מנחם קאזיס, ויסכים על חבורו „שלום הבית״ בשנת שצ״ט[269a]). בין הרבנים שהיו בימים ההם נודעים לתהלה ר׳ משה ששון, ואליו הריץ שאלותיו ר׳ חיים בנבנשתי אחרי שהתישב באזמיר, ואחרי שהעתיק מושבו הרב הזה לצפת בשנת ת׳[270]), ר׳ שמעון ן׳ חביב מצאצאי משפחת ר׳ לוי ן׳ חביב, ואליו הריץ הרב הזה שאלותיו בשנת ת״ט[271]), ור׳ שמעון פאלקון הנקרא בפי בעל הזכרונות „החכם השלם החסיד״ „המה הגבורים ורבנן תקיפי דארעא דישראל, המאורות הגדולים והמובהקים״[272]).

בראש הרבנים האלה עמד ר׳ יהונתן גאלאנטי, אך לרגלי התלאות שבאו על תושבי העיר כתסם, נאלץ לברוח משם בעזבו כל ספריו וחפציו, ובתשובת שאלה לטיריא כתב במר רוחו: „שאני גולה ומטלטל והפנאי אינו מסכים אתי, וגם ספרי אינם נמצאים עמדי״[273]). אז הוציאו הצפתים שלוחים בכל הערים וירבו להביא כספי הנדבות, עד שמעשה שהיה בפרק ההוא יוכיח עד כמה עלו הנדבות שנשלחו מבני הגולה לכוללות העיר ההיא, בשנת ת״י נפטר לעולמו הגביר הנדיב אברהם אדרבי בעיר טיריא, ויפריש אלף גרוש לקבוע ישיבה לשמו בצפת, אמנם אחרי מותו יהודי טיריא הלכו הלוך ומתמעט, ולא היה ביכולת היהידים להחזיק מ״ביץ תורה ותלמוד תורה, ואז הציעו השאלה על פי הכלל „עניי עירך קודמים״, והרבנים גדולי הדור הורו שיש לשנות את הנדבה להתה לטיריא במקום צפת, כי העיר הזאת אין לה תמיכה ממקום אחר „מה שאין כן בצפת ת״ו, שמארבע כנפות הארץ מריצים להם כספם וזהבם לפלא נדר או לנדבה״[274]), ולמרות הצרות התכופות שבאו על תושבי העיר, ורדיפות השרים אשר אכלו את ישראל בכל פה, היו רבים מבני חוצה לארץ שהעתיקו שם מישבם, ובניהם נודעו לנו ר׳ יצחק אלפאנדארי, שמתחלתו היה מקושטנדינא, ואחרי כן הלך לשלוניק ובסוף התישב בצפת, ולפי דברי בעל הזכרונות, היה „חכם ומעיין גדול ונפטר בצפת״[275]).

ר׳ יהודה

---

268) הלכות קטנות, דף נ״ה ע״ב
269) שבר פושעים, דף ל״ח ע״ב
269a) אזולאי, בערכו
270) בעי חיי, יו״ד ס׳ ר״ד-ר״ה
271) שם, ס׳ ר״ג
272) שם, ס׳ ר״ב
273) שם, ס׳ קצ״ה
274) שם, ס׳ ר״ך דף קס״ד ע״א
275) קורא הדורות, דף מ״ו ע״ב

ר' יהודה ביג'ה „חכם דרשן ובעל הגדה, וחבר ס' קטן מדרושים (שנשארו בכתב יד) וקרא שמו „מלכי יהודה", התלתו היה משלוניק והלך לצפת, ושם הרביץ תורה הרבה ברבים ונפטר שם... והוא היה חמיו של ר' שם טוב פילו"[276]; זכרית די לה ריינה, ואחיו ר' יוסף די לה ריינה (השני, בשם הזה), ועליהם היה ראש הרבנים ר' גבריאל אשפיראנסה. הרב הזה נולד בשלוניק[277], בערך שנת ש"פ, ונשאר יתום מאב ואם עודנו בילדותו, ואשה נדיבה וחשובה אספה אותו בביתה ותגדלהו, ושכרה לו מלמדים למקרא ומשנה ותלמוד, ועל כן שם הרב הזה את כנויו אשפיראנסה, כשם האשה הזאת שגדלהו כאם רחמניה[278]. בבחרותו למד בישיבת ר' דניאל אשטרוסה, ואחרי כן הלך לצפת בערך שנת ת"י, וירביץ שם תורה, ויעמיד תלמידים רבים, ובעל הזכרונות, בין הדור ההוא כתב עליו, בין יתר דבריו: „ומעיד אני עלי שמים וארץ שבארץ ישראל צפת תוב"ב, בהיותה יושבת על תלה, בפני הרבנים היו נוהגים כן, לתת מעות שהוקדשו ללומדי תורה בישיבה, ומעות שהוקדשו לתלמוד תורה, בריוח פך למאה, ומהר"ר גבריאל ז"ל היה בידו רב כסף קדשים אלו, והיה מלוה אותם בענין הזה וקובע שנים וחושב הדשים[279].

ר' גבריאל היה על הרוב מן הנוטים להקל בהוראה, כידוע בעת ההיא הצפתים היו עוסקים בקפיאת הגבנות הרכות והקשות קאשקאב'אל או קאדושה, והנה קמו מערערים „מלכי צבאות רבנן אלו אוסרין ואלו מתירין" השאלה הוצגה ביהודי שעשה גבנה בקדרה שעושים בה גבנה הגוים, ולא הגעיל הקדרה כלל, בלבד שעשה בה תחלה גבנה בצונן (הגבנה הרכה), ואחר כך עשה גבנה בחמין (קאדושה), ר' גבריאל הורה להתר כי הקדרה אינה בת יומא „אילו האמת כן, אין לך היתר יותר גדול מזה,... ומה ראו על ככה ומה הגיע אליהם, לשואלים השאלה הזאת, להסתפק בגבנות האלו שהעמיד הישראל הגבן הזה בקדרה שהעמיד הגוי גבנתו,... דמאחר דכל הגבנות הנעשות היום בגלילתנו ורוב הגלילות, הם מחלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו,... משום דמקום עדרי צאן הם רחוקים אלו מאלו, כמה מילין ואין העין שולטת בהם כלל ועיקר,... באופן שכל הגבנות שאוכלים עכשיו בכל הגלילות האלו, אין ספק שהם מחלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, וכן הקיבות מביאים אותם מדמשק שיש בהם חשש עק"ן וקיבת אבירה, והיינו שמשהין הקיבה בתוך העור כ"ד שעות נייתה, וגם מולחין אותם עם עורם, ואפילו הכי נתפשט היתר לאכל הגבנות האלו בכל המקומות האלו, וכיון שכל זה אמת ויציב, מה נשתנו גבנות אלו ששאלו עליהם אם הם מותרים אם לאו, מספק גבנות שהם אוכלים כל הימים... באמת, אם השואלים והקונים הגבנות האלו הם מכת פרושים וחסידים ובני עליה אשר מועטים הם שנזהרים ואינם אוכלים סתם גבנות הנעשות בלי שמירה... אבל, אם הקונים הם משאר העם שאינם נזהרים, אין צריך לבקש סופרים וספרים להוציא אסירים בכושרות, דפשיטא ולא גרע הני גבנות דשאלו עליהו מהני גבנות דאינן אכלי בכל יומא, משום דקדרת הגוי

276) שם, דף מ"ח ע"א

277) שם, דף נ"ב ע"ב

278) אזולאי, בערכו

279) בעי חיי, יו"ד ס' קפ"א

הגוי אין בה איסור אחר זולת הששת בליעה האיסור חלב טמא... בפתם הגבנות הנעשות בזמן הזה, אפילו הם שואלים על פליטת קדירת הגוי על זה אני אומר לא ידעו ולא יבינו, בחשכת יתהלכו ועליהם אמר מתקן הוידוי את אשר הקלת החמרתי, ואת אשר החמרת הקלתי, דאם הם אוכלים הגבנות אף על גב שהם מספק גוף איסור החלב טמא, ואינם חוששים, למה לא יאכלו גבנות שהם מספק פליטת קדירת הגוי מחלב טמא אתמהא!... ובהצטרפות כל הספקות דכתיבנא לעיל, נראה לי להתיר בשעת הדחק והפסד מרובה (לב שלמה, ס' כ"ה).

כימים ההם חזקה המלחמה בין תורמה וכנסת ויניציא על האי כריתים, המלחמה הזאת לקחה כל לכח של הממשלה העשמאנית, וכל חילותיה הנפוצים ברוחב המדינה, נאספו רבם ככלם אל מקום שדה הקרב, במדינות הרחוקות מפריעי השלום והשודדים השתמשו במקרה הזה, להרים ראש ולשדוד התושבים השלוים.

במצב המדיני הזה הדרוזים שבלבנון שמעולם לא היו משועבדים כלה לממשלה, ובכל עת סצוא הריםו ראש ויראו אותות מרדם, השתמשו גם במקרה הזה, ויתנפלו על תושבי הגליל העליון והתחתון, ויחריבו עד היסוד העדות הספוארות בצפת וטבריה, היהודים נמלטו בעור שניהם לצידון וירושלם, ואחדים שבהם למצרים, והיה זה בערך שנת תכ"ב, וימים רבים לא היה בהן ישוב יהודי כלל, ואין להתפלא שבתקופת התנועה השבתאית לא לקחה צפת כל חלק, העיר הזאת שהיתה בכל עת מרכז חכמת הסוד, והמקרים האלה באו במהירות כל כך עצומה, עד שעבר זמן הרבה ולא נודע עיד בתפוצות הגולה דבר חרבן שתי הערים האלה, בעת ההיא היה נדיב אחד בשלוניק שעזב חלק אחד מנכסיו לישיבת צפת, ובהיות שלא היו יהודים בעיר הזאת, וחסר מזה ישיבה, נשאלו רבני שלוניק מה לעשות בעזבון הזה, ובעל הזכרונות כתב שיפה הורה ר' שמואל גאון שנשאל על הענין הזה „כי כל כוונתו להעמיד הישיבה בעיר צפת תוב"ב, כל זמן שימצאו בעיר צפת חכמים שירצו ללמוד באותה הישיבה, ואפילו אם על צד ההכרח יוציאו אותה למקום אחר, כשתחזור עיר צפת על תלה, וימצאו שם חכמים הרוצים ללמוד באותה הישיבה, מחוייבים להחזיר הישיבה לעיר צפת תוב"ב[280]).

נראה הדבר שאיזה שנים אחרי החרבן הזה והשוממות, איזה יהודים בודדים מתושבי העיר מאז ומקדם התאמצו לשוב אל העיר, וטרם עלה בידיהם להחזיק מעמד, אז שלחו מקרבם שליח בתפוצות ישראל היותר רחוקים, שלא הגיע עדין אליהם שמועת חרבן העיר בשנת תר"ז. את האשכנזי, ר' ליב ההאן מגליל הרודנא[281]), אך נראה שהנסיון הזה לא עלה יפה, והיהודים לא יכלו להתישב בעיר מחדש, כי כן רואים אנחנו בשנת תכ"ח בתשובה שערך ר' חיים בנבנשתי לאי שיאו הזכיר שלא היה ישוב יהודי בצפת[282]), ר' גבריאל אשפיראנסה נמלט בעת ההיא ירושלימה, ובמכתב שערכו ראשי העדה בקושטנדינא לר'

280) שו"ת אנג'יל, דף קי"ב
281) נחלת שבעה, ס' ג"א
282) בעי חיי, יו"ד ס' קפ"א

לר׳ אברהם אמיגו ירושלימה באמצע חדש אייר תכ״ו ללכת בלוית ארבע רבנים עזתה להתחקות אחרי מעשי נתן העזתי נסנת גם ר׳ גבריאל אשפיראנסה שהיה בפרק ההוא שם[283]).

כשנת תכ״ח התישב בצידון ששם היה הקבוץ היותר גדול מפליטי צפת, ובעת ההיא נמצא שם האיש שמואל שלם שהיה מקדם גזבר בצפת ועל ידו היה חשבון הקהל מהכנסות והוצאות הנדבות שבאו לעיר ההיא, ויתפסו בו רבני העיר החרבה, כדי שיראה להם החשבון, כי לא היה להם פנאי לחשוב עמו בעת מנוסתם מן העיר, ואחרי ניכוי כל ההוצאות נשאר בידו סך מאתים ועשרים גרוש׳ ויתן שטר חוב על זה לשם כוללות צפת, אך נראה הדבר שאז האיצו בו בני צפת, והגזבר התם השטר חוב ולא השגיח כראוי והיה זה בשנת תכ״ה. בארבעה שנים אחרי כן שבו הצפתים ויתישבו בעירם, ויושיבו הקהלה הקדמונה על מכונה, ואז שב ר׳ גבריאל אשפיראנסה ונמנה לרב הכולל מחדש, ואצלו היו ר׳ חייא שלם, ר׳ שמואל עדילה, ר׳ שלמה הלוי, ור׳ שלמה אלימאן (Aleman, ענינו אשכנזי. מגזע משפחה אשכנזית שהתפרדה בארצות הקדם), שהיה מתחלתו בירושלם, ר׳ גבריאל הקדיש כל כחתיו להעמיד העיר על בסיס קיים, ובתשובה שכתב לר׳ שלמה הלוי שהיה כמטע קבצנות באזמיר ומגנישיאה כתב אליו: לאפס פנאי מטרדות העיר לא יניחוני השב רוחי, על כן לא אוכל להאריך, זולת ראיתי בדברי קדשך כתוב לאמור שאודיעך על דבר המקוה שעשיתם תנור של אש בצדו לחמם המים, וקבעתם בו עשת של ברזל שיהא חוצץ בין התנור ובין המים (במאגנישיאה)... ואל תחוש למפקפקים בזה, כי הוא פשוט דטהור הוא, ולפי שהמוביל עומד עלי לקבל המכתב הזה, לא יכולתי להאריך כרצוני, ואתה שלום, וביתך שלום, בנפשך ובנפש נאמן אהכתך גבריאל אשפיראנסה. (לב שלמה, ס׳ ב׳).

בסוף שנת תל״ד היה מקרה בשלשת אנשים ממצרים שהשתתפו בעסקיהם, והם יעקב אישפיראל, שמואל שלם, שהיה מקודם תושב צפת, ושמואל חסדאי, והנה האיש שמואל שלם, שהיה חייב מקודם לכן להברו אישפיראל חמשים גרוש׳, נתן לו ספרים בתור איפותיקי לפרעון חובו, ויביא הספרים לצידון למכרם ובאשר לא עלה בידו למכרם שם הלך צפתה, אז אחזו בו רבני העיר, ובכח השטר חוב שהיה להם על שמואל שלם תפסו הספרים ויעכבום להשבונם באמרם שהספרים הם משמואל שלם שהיה חייב להם, וחוב הקהל קודם לחוב פרטי, ובאשר שב האיש הזה מצרימה עמדו שלשה החברים לדין לפני ר׳ מרדכי לוי וחבריו, ויגישו תעצומותיהם לפני הבית דין הצפתי, והרבנים האלה גזרו שהבית דין הצפתי צריך להשיב הספרים או שיווים, אז התלקח אש המחלוקת בין שני בתי הדינים האלה, כדברי הרודים באלה שאין להם התנצלות לעין הוקר התיסתוריא, בכלל ר׳ גבריאל אשפיראנסה הרבה להלך על רבני מצרים, ור׳ מרדכי לוי ברצותו להצטדק במשפטו, חרף את ר׳ גבריאל ויתעל אש המחלוקת, ובסוף הגישו דברי ריבותיהם לפני ר׳ משה בן יהונתן גאלאנטי הרב הכולל בירושלם, שהצדיק באיזה צדדים כוללות צפת. (סדר מטות

283) קיצור ציצת, נובל צבי, דף כ״ח ע״א

מטות תל״ח)[284]. כשנתים ימים אחרי כן, ר׳ גבריאל נפטר לעולמו, ושמו נזכר לברכה בתולדות העיר השניה בארץ ישראל, מפסקיו הרבים לא נדפסו כי אם אחדים בס׳ „עץ חיים״ לר׳ חיים אבועלפיא, והלכות קטנות (ס׳ ב׳) והרב חיד״א ראה קבץ תשובותיו בכתב יד, וכן הובאו תשובותיו בס׳ לב שלמה ובס׳ בעי חיי, ודרכי מים.

בימיו היה הרב ר׳ שלמה בן ר׳ בנימן הלוי (שהעתיק בסוף ימיו ישיבתו לאזמיר), ובהיות שצרות העיר רבו, והישוב היה מעט מזער, גם הנדבות מחוצה לארץ פסקו ברוב הימים, בידעם שלא נמצאו עוד שם יהודים, על כן הוכרח לצאת לכוכב בתוגרמה האברופית, בשנת תל״ח בערך היה בבלונראדו בחברת ר׳ משה ן׳ חביב, ושם הסכים על תשובת רב העיר ר׳ יהוסף אלמושנינו, ובסוף התשובה חתם: אנכי ניצב על אם הדרך מצפת תו״ב, ומשתדל לפנות מכל עסקי ליסע לשלום...[285]). כשנה אחת אחרי כן יצא ר׳ אליעזר אשכנזי בשליחות מצות לקבץ הנדבות לכוללות צפת, ובעל הזכרונות קורא אותו „החכם תשלם רב ועצום״ והתארח בבית ר׳ יוסף אלמושנינו בבלונראדו, בין פסח לעצרת שנת תמ״ב[286]), בפרק שהיה שם ר׳ דוד הכהן שליח ירושלם.

התלאות בצפת רבו מספר עד שבקשי גדול יכלו היהודים להחזיק שם מעמד, כי מחוץ שכלה חרב האויבים, ומחדרים אימה ועניות, ובעל הזכרונות מגולל לפנינו ציור מעציב ושלם בדבריו אלה: „על תלמידי חכמים שבארץ ישראל, דעדיפי הוא לומר שדיים בארץ ישראל ולומדים תורה מתוך הדוחק ובטרוף מזונות״[287]), חלק אחד מהיהודים היו עוסקים במסחר הגננות שהיו מספיקים לירושלם[288]), והיו שמים נפשם בכפיהם לעמוד במקום שהולכים ההלב, שהיה רחוק מן העיר בשנת תנ״ב כוללות צפת הקימו עליהם לרב הכולל את ר׳ אברהם בן ר׳ משה גאלאנטי, מלבד עסקו בהוראה הוטל עליו להיות מקבל ההקדשות ונדבות, ולהוציא הוצאות המסים וכלכלת הקהלות ותכמיה, וכאשר לא היה בידו די כסף הוא היה מוציא מכספו ומשלו, גם היה לוקח בהלואה מן הגוים ויהודים להספיק ההוצאות וצרכי העיר בסמכו שיתפרע כשיגיעו הנדבות מחוצה לארץ. אחרי ארבע שנים ששרת בקדש היו מחלקות בין יחידי העיר והרב הזה, ויסלקו אותו ממשמרתו בפרק ההוא היה לו לקבל על ההוצאות העודפות שהוציא משלו שלשה אלפים גרוש׳, לפי הרשום בפנקסו, ואז עמדו לדין בפני הבית דין בחברון הרב הזה ומורשי הקהל, ויתנו פסק דין בידו שכוללות צפת חייבים לו הסך ההוא. אחרי כן התישב הרב הזה בדמשק וימת שם, ואלמנתו תבעה הסך ההוא מכוללות צפת, וכאשר מאנו לשלם לה, שמת עיקול על נכסי הק״ק שהיו בארם צובא היא אחלב, ואז הגישו תעצומותיהם לפני ר׳ משה ן׳ חביב שהיה רב הכולל בירושלם, שהצדיק את האלמנה, וכן הורה ר׳ אברהם הלוי במצרים[289]). שנים אחרות אחרי כן, הוקם לרב הכולל ר׳ יעקב יקותיאל בן ר׳ דוד הכהן הוא

---

284) דרכי נעם, חו״מ ס׳ כ״ג, ל״א-ל״ב
285) עדות ביהוסף, ח״א דף נ״ד
286) שם, ס׳ א׳ דף ט״ז
287) דרכי נעם, ח״ב דף 231
288) פירות גינוסר, חלק פרי הדש, דף רמ״ט
289) גינת ורדים, ח״ב כלל ג׳ ס׳ א׳

הוא נולד בירושלם, ובשנת תנ״ב היה בצידון[290], ואחרי כן התישב בצפת, וינהג נשיאותו עד עת זקנתו[291]. ויולד בן אחד ושמו דוד שהיה גם כן מחשובי הרבנים בצפת.

אל הצרות התקופות שבאו על העדה החלשה הצפתית, נוסף גם עושק המושל החדש שבא העירה, הוא הציק ליהודים ויאכל אותם בכל פה, כבר ראינו שאיזה יהודים היו עוסקים בקפיאת ובסחר הגבנות, אחרים היו קונים הצמר ועיבדים אותו, ועושים ממנו מלאכת הבגדים, בראש בעלי המלאכה הזאת היה האומן עובדיה אלפנדארי ולפי דבריו „יצא מצפת תוכ״ב מחמת שהיה שר העיר משליך עליו ועל בעלי המלאכה, מס כבד והפסיד כל ממונו״ ויברח משם מצ׳יומה ולאלג׳אזייר, ונהרג על ידי החמר בלכתו מן הכפר הזה לשישואן, ואחד מן עדי ראית ר׳ יעקב אבוקייא בהיותו בירושלם, ראה אותו ויכירהו, ורבני ירושלם, מסרוהו בידי שר העיר, ועל ידי יסורין הודה שהוא היה ההורג[292].

ציור מחיי היהודים בצפת נותן לנו בעל הזכרונות, בשנת תנ״ו היה יהודי אמוד בנכסים בעיר, אליה אשכנזי ולו שתי בנות, וישדך את הבכירה עם הבחור אהרן ן׳ שושן, ואת הצעירה עם יוסף חדאת בצידון, החתן התחייב לתת לכלתו חפצים בערך מאה ושלשים גרוש׳ וחמיה התחייב לתת לה חמשים גרוש׳ מעות מהודן בעין משלו בעוד שאבי הכלה התחייב לתת לה מוהר ומתן לפי כבודו, והתנאי היה שתהינה משודכות שתי שנים וכל אחד משני הצדדים אם ישוב אחרי דבריו התחייב לשלם להברו סך חמשה ועשרים גרוש׳ או אריות, וכאשר קרב עת הנשואים של ההתן הראשון, חלתה כלתו ותמת פתאום, אז האיצו ראשי העדה בו ובחמיו שישיא לו את גיסתו שהיתה משודכת בצידון, הרב הראשי היה בעת ההיא ר׳ שמעון ג׳ויינזו ואצלו ר׳ שלמה ן׳ ר׳ דוד יצחקי, וראשי העדה היו יוסף בינאש, יצחק נעמיאש ויוסף שאלתיאל קאנפאנטון[293].

קרוב לפרק ההוא התישבו בצפת שני אחים, ר׳ ברוך ברזילי ור׳ מאיר ברזילי בני ר׳ אברהם ברזילי ושניהם היו מעיר קושטנדינא, בשנת ת״ט ר׳ חיים בנבנשתי חתם על פסק ר׳ ברוך ובו ירבת לחללו: „החכם השלם הרב המובהק, בריך מבנים, תורתו קבע לתקוע כה מסמרות על כל מוצא פיו וכ״ו[294]. אחרי כן התישב בצפת בימי ר׳ יהונתן גאלאנטי, והיו לו חלוקי דעות בענין הלכה עם הרב הצפתי הזה, ויציעו שאלותיהם לפני ר׳ חיים בנבנשתי[295], אחיו ר׳ מאיר נזכר גם כן בין הרבנים החשובים שבע״ר, ור׳ משה גאלאנטי מזכירו לשבח בספרו „זבח שלמים״, בעת שהתרוקנה העיר מתושביה, הרבנים האלה נדדו לצידון ואחרי כן שבו צפתה ושם כלו שנותיהם.

בעת

290) שם, אה״ע כלל ג׳ ס׳ א׳

291) חיד״א, בערך דעת קדושים

292) גינת ורדים, אה״ע כלל ג׳ ס׳ ח׳

293) זרע אברהם, ח״מ ס׳ י״א

294) בעי חיי, יו״ד ס׳ ר״ג

295) שם, ס׳ רצ״ג

בעת ההיא הגיע לירושלם גט שניתן בצפת, והעדים חתמו בכתב פרובינצאל שאינו דומה לא לאשורית ולא לכתב ספרדי, ונחלקו הרבנים אם לקיימו או לפוסלו, ור׳ משה ן׳ חביב הורה לקיימו לכתהלה[296]. בשנת תע״ר הוציאו שליח לאסוף נדבות לתועלת ישיבת צפת את ר׳ שמואל הלוי ומלבד ערי תוגרמה היה גם כן באיטליא, ובהיותו בעיר פיסא התארח בבית ר׳ אליעזר מילדולדה, ושם נשאל על מנהג שלש הארצות שכן קראו בימים ההם ערי ארץ ישראל החשובות, ירושלם, חברון, וצפת, ויחתום שמו: „שליחא דרחמנא דגליל העליון צפת״[297]).

בגליל התחתון בטבריא היה ישוב יהודי בשנת ת׳, שם הצטיין ר׳ ברוך מאישטרז שהיה גם כן שליח־קבצן מכוללות העיר באירופא, והוא חבר „הגהות״ על השלחן ערוך ונמצא בכתב יד, אחריו היה הרב הכולל ר׳ יעקב אבועלפיא[298]), בשנת תכ״ב התנפלו הדרוזים על העיר וישללו כל בתי היהודים, ולפי דברי בעל הזכרונות, בהמשך הימים מרוב הגלות ותצרות, נחרבה ישיבת טבריא, „וחזרו יושבי טבריא וספרי תורה שלהם לצפת תוב״ב״[299]). בשנת תל״ג כבר נודע בכל תפוצות הגולה שאין עוד ישוב ישראלי בעיר הזאת, עד שיהודי נדיב ממצרים שחלק כל נכסיו לתושבי ארץ ישראל, הזכיר בפירוש שהם קהלות ירושלם, צפת וחברון[300]). בשנת תמ״ה בערך כאשר החלו שלוחי צפת לסובב ערי תוגרמה ואברופא מחדש לאסוף נדבות לעירם, מצאו שבערים רבות בתוגרמה היו אוספים נדבות לשם ישיבת טבריא, ובהיות „כי העיר קרובה לעירם, היו מקבלים גם חלק טבריא״, אמנם היו ערים באברופא שהיו להם קדשים לשם טבריא, ובפרט בעיר המהוללה ויניציא, ונזכרי הקדש טבריא אשר שם היו נותנים פירות הקדשים, וקובצים הפירות על ידם זה כמה שנים, ואינם רוצים לתתם לצפת ת״ו, באמרם היום או למחר תכונן ותבנה עיר טבריא, ויתנו הקדשים לאנשים שידורו בטבריא ואנשי צפת כבד עליהם עול הגלות והצרות והעניות והדלות, כאשר הוא מפורסם, וטוענים ואומרים דהקדש טבריא שייך להם, שאם אין צפת אין טבריא, ועוד דאין עיר בארץ ישראל שיש בה ישוב ישראל שתהיה יותר קרובה לטבריא מצפת, וכיון שנחרבת טבריא, ראוי שיתנו קדשי טבריא לעיר הסמוכה לה[301]).

השאלה הזאת הוצגה לפני כסא הרבנים ובעלי ההוראה בירושלם בכסלו שנת התמ״ח, ויסכימו ב״ד הצדק עם אנשי צפת והבאים על החתום ר׳ דוד יצחקי, משה ן׳ חביב, אברהם צמח, משה ן׳ יונתן גאלאנטי, יעקב מולכו, חייא אברהם בכמוה״ר אהרן די בוטון, עובדיה אהרן חיון, וחייא ן׳ דיין. בשנת תנ״א כנראה נאבד העתק הפסק שהיה בידי כוללות צפת, ולבקשתם, העתיקו אותו ויתנוהו בידם ויוחתמים בפסק השני ר׳ דוד יצחקי, ר׳ משה ן׳ חביב, ר׳ אברהם צמח, ר׳ משה ג׳יאקיל, ר׳ רפאל מולכו ור׳ יעקב מולכו. כי יתר החותמים הראשונים נפטרו לעולמם. לרגלי

---

296) גט פשוט, ס׳ קכ״ז דף ג״ג ע״ב

297) מים רבים, א״ח ס׳ כ״ב

298) זמרת הארץ דפוס צפת, דף ח׳

299) זרע אנשים, ב״י ס׳ רע״ד, ובנדפס ס׳ ל׳

300) דרכי נעם, ח״מ ס׳ כ״ה וכ״ז

301) זרע אנשים, שם,

לרגלי הרבן הקהלות טבריא בתהילה וצפת באחרונה, יהודי הערים האלה נפוצו לכל רוח, לצידון כאשר כבר ראינו, וכן לביירות, לאלכסנדרתה היא אשכנדרון, ואף עד העיר סינים (תרבלים־איל־שאם) שלא היה בה ישוב יהודי מן העת שהיה כה השר יוסופ־סיאיפ־אוגלו (שנת־שפ״ה), כי כן רואים אנחנו בשנת תל״ד שהאיש יעקב הלוי מצידון שלח את בתו הגדולה אצל זקנתה אם אמה בסינים, (לב שלמה, ס׳ כ״ג), וכן היה ישוב יהודי באשכנדרונה כאשר ראינו שהלך שם נתן העזתי, ובשנת תל״ה העיד מנשה בן יצחק מאשכנדרונה, לפני תבית דין בארם צובא על הריגת היהודי אליקים בן החכם ר׳ מנחם הכהן. (לב שלמה, ס׳ כ״ד).

פרק ו׳

מדינת מצרים (ת׳—ת״ץ) 1640—1730

הג׳יליבי ר׳ אברהם אלכולי — הג׳יליבי ר׳ חיים פרץ — הג׳יליבי ר׳ יעקב בינאש והריגתו — הג׳יליבי ר׳ יצחק ראובן — אסור היין ליהודים — אברהם קארדוזו רופא המשנה — ר׳ אברהם סכנדרי — רבני מצרים — העדה הקראית — הג׳יליבי רפאל יוסף בר הין — סוף הג׳יליביות ומשרת הבאזירגיאן-באשיליק — מסים חדשים — מסחר היהודים — עוד רבני מצרים — ר׳ שמואל זיטל — ההסטוריון ר׳ יוסף סמבארי — ר׳ מרדכי הלוי — ר׳ אברהם הלוי — ר׳ יוסף בן יוסף — ר׳ משה ניטאל — ר׳ יוסף הלוי נזיר — אלכסנדריא — ר׳ יהושע מגבנא — ר׳ יהודה האביליו — ר׳ יוסף הלוי — רשיד (רוזיתא) — ר׳ דוד גרשון — דאמיאט — אלמאנצורא — ר׳ שבתי הכהן ידיע יעיש — מדינת תימן, צנעא — ר׳ דוד הכהן אל-עראקי.

בשנת ת׳ בעלות על כסא המלוכה השלטן איברהים, המשנה שלו במצרים היה מוסטאפה פחה. ואחרי שנתים ימים הוסר ממשמרתו ובמקומו הורמו מקצוד פחה (ת״ג), איוב פחה (ת״ד), מיצר מחמת פחה (ת״ו), שיריף מחמד פחה (ת״ח), נזיר אחמד פחה (ת״ט), וסרים עבד־אל־רחמן פחה (ת״ב). בימי השרים האלה הג׳יליבי של היהודים היה ר׳ אברהם אלכולי, בשנת ת״ג נשלח למשנה למלך במצרים, השר סלקטר אחמד פחה והוא הביא את בן משק ביתו, ר׳ חיים פרץ מעיר קושטנדינא, ויסר את הג׳יליבי ר׳ אברהם אלכולי, וימנה את ר׳ חיים פרץ במקומו. ימים אחדים אחרי כן, הג׳יליבי ר׳ אברהם חלה את חליו ונפטר במשכבו תוך ימים מועטים, ויקברוהו בכבוד גדול, כי היה אהוב ליהודים, לפי דברי בעל הזכרונות „היה עומד בפרץ להליץ טוב בעד עמו ישראל, והיה מחזיק בידי תלמידי חכמים״ [1]). גם ר׳ מנשה בן ישראל בכתב בקשתו שערך לקרומויל ולהפרלמנט האנגלי מזכירו לטובה.

אמנם

---

1) דברי יוסף, כ״י לר׳ יוסף סמבארי פרק ק״ן

אמנם המשנה אחמד־פחה וג׳יליביו ר׳ חיים לא היו מאושרים, כי בימיהם נראו בשמים אותות משונים שהפחידו המון העם, אחרי כן ירדו גשמים לרוב וברד נורא עד מאד שלא נודע כמוהו במצרים, גם היו רעשים חזקים שהפילו לארץ רוב בניני הפאר והיכלים במצרים וביתר ערי המדינה[2], אז ניתן פקודת מאת המשנה להלבין בסיד כל בתי המסגד להשקיט חמת האלהים, אך לגדל האסון פרצה פתאום מגפה נוראה בכל המדינה שעשתה שמות בכל העם[3], וכאשר עצרה המגפה נתנו סימן מן השנה ההיא „השקט" (= ת״ד), ויהי בהגיע לקושטנדינא השמועות המבהילות האלה, השלטן תלה כיבת האסונות באשמת או חטאת המשנה מחמד והג׳יליבי ר׳ חיים פרץ ויגזור עליהם לשוב לעיר הבירה ויהרג את שניהם ביום אחד.

בשנת ת״ו נשלח למשנת מצרים מחמד־גאזי־פחה, והג׳יליבי שלו ר׳ יעקב ביואש שהיה עשיר מופלג, ויקנא בו המשנה ויזמינו לביתו ויהרגהו, ויבנה לו איצטבה בחצרו במקום שקברו. בימי השר הזה הגבילו זכיות ופרבילגיות של יהודי מצרים שבאו מארצות המזרח ונודעים בשם „אל־משרקה" ולהם היה מאמר מצד המלכות לבלתי שלם מס הרגא, המשנה ופקיד המס שלו שריף־עלי־שאויש, הנהיגו לקחת מהם המס בחזקת היד למרות מאמר השלטן, בימיו היה הג׳יליבי החדש ר׳ יצחק ראובן, „ישיש, גביר, ונעלה" שנפטר בכבוד על משכבו, והוא היה מחזיק בידי העניים, ובפרט מצות בקור חולים היתה על שכמו, וביתו היה פתוח לכל עובר ושב לתת להם כל מחסורם[4]. בשנת ת״ך בא מצרימה למשנה קארה מוסטאפה פחה, ובידו מאמר השלטן מחמד הרביעי להסיר את מחמד־גאזי־פחה מכנו, וישם אותו בבית האסורים עד צאת משפטו.

בעל הזכרונות ר׳ יוסף סמבארי מספר ברוב ענין שבהיות השר הזה בבית האסורים, חלם חלום והנה ר׳ יעקב ביואש תופס בבגדו, וצועק כפניו, ואומר לו: חמסי עליך, לך נא ונתוכחה למשפט, ונראה מי יצילך מידי? הלא באמונה עבדתיך, ולמה רמיתני והרגתני, ואנה כספי וזהבי? ה׳ ישפוט ביני ובינך. ויהי בבקר ותפעם רוחו על החלום, ויכתוב אותו באר היטב בפנקסו, ואחר כמה ימים בא אחד משרי המלך, וגזרת המלך בידו שיהרג את השר, וילך לו אל בית הסוהר ואתו שר הטבחים, ויקראו לפניו את הכתב, ויאמר להם גם אני ידעתי ויספר להם את חלומו, ואז אמר בכל עת אני רואה את פני היהודי בארבע פינות הבית, וכזאת וכזאת עשיתי[5]. וכאשר נודע הדבר אחר כמה שנים, מהרו היהודים ויסירו את עצמותיו מקברו אשר בחצר המשנה, ויקברום בכבוד בקברי ישראל[6].

קארה־מוסטאפה־פחה, הוסר מכנו אחרי עמדו בשנת אחת במצרים, ובמקומו באו אלה אחרי אלה דיפטרדאר איברהים פחה בשנת תכ״א, עומר־פחה בשנת תכ״ג, ואיברהים פחה בשנת תכ״ו, בימיו היה בשנת תכ״ח קולות וברד כבד מאד אשר לא היה כמוהו בכל ארץ מצרים[7], בסוף
השנה

2) Turquie דף 277 ע״ב

3) Turquie שם, ודברי יוסף, שם,

4) דברי יוסף, פרק קנ״ב

5) דברי יוסף, פרק קנ״ג

6) שם, פרק קנ״ב

7) שם, פרק קנ״ד

השנה ההיא בא מצרימה למשנה קראקאש־עלי־פחה שהרג את הג׳יליבי רפאל ב״ר יוסף היין בשנת תכ״ט, ובשנת ת״ל בא במקומו איברהים־פחה, כשנה אחת אחרי כן נאסר על היהודים לעשות היין ולהשתמש בו, ובעל הזכרונות מתאר בצבעים חיים הפקידה הזאת בדבריו אלה: ובשנת המש״ת אלפים ותל״א היתה צוחה על היין בחוצות, כי בא שר אחד משרי המלך ובידו אגרת אוגרת מתוסה ומנערת הומיה היא יהודית, מספרת ואומרת: איש איש מבני ישראל ומן הגר הגר בתוכם, אם המצא תמצא בידו רביעית ההין יין ונמצא, ישלם שבעתים את כל הון ביתו ונפשו יקהו, ויפקד פקידים על היהודים לבקש את היין בחורים ובסדקים... הבריזו ברחובות, ונפיץ הכדים בבתים ובחצרות ובשדות... ורבו הכלים הנשברים במחנה העברים, ויצברו אותם חמרים חמרים... ונהפך הגפן לנגף, כי החל הנגף בזאת השנה, וירב בבת יהודה תאניה ואניה, והיתה שנה אחת כשתי שנים מעט ורעים, עד שריחם ה׳ על עמו והסיר את זעמו מעל ישראל[8]).

בשנת תנ״א היה המשנה מהמד־פחה וכימיו באו מצד המדבר שמנה אלפים מורים תחת פקודת אבן־ואני, ויחריבו המדינה ובעמל רב יעלה בידי המשנה לגרש אותם אחרי כמה שנים[9]), כעשרה שנים אחרי כן היה המשנה חוסיאין־פחה ובימיו הוסיפו על המס במצרים שלש מאות ושלשת אלפים גרוש׳ לשנה. אך השר החדש מלבד שלא שלם התוספת הזה, היה חיב לאוצר המלכות המס השנתי מכמה שנים רצופים, ותבן חיטים שהיה על מדינת מצרים לתת בכל שנה לארמון השלטן, ובכן יצא דבר מלכות להסיר אותי ממשמרתו בשנת תס״א. ולשים אותו בכלא, ובמקומו הורם למשנה השר קארה־מחמד־פחה שהיה מקדם מזכירו, השר החדש נמלא חמלה על הוסיאין־פחה וישלם בעבורו למלכות כל חובותיו ותבן החיטים, ויעלה בידו להביא מאמר מן השלטן להוציאו לחפשי[10]). בשנת תס״ג היה המשנה קארה־מחמד־פחה, ובפרק ההוא ירד מצריםה השבתאי אברהם מיכאל קארדוזו והוא היה זקן בא בימים, וימצא חן בעיני ויהי לו לרופא, ובשלש שנים אחרי כן עלה בידו לרפא שר אחד ושופט, ויתן לו סך פרחי זהב, ויתן הרופא לבן אחותו שלום בצע כסף ולתלמידו ותתנו כפה, נתן מנה אחת אפים, והאיש שלום צרה עינו בו, ויקח מאכלת בידו ויתקעה בבטן הרופא קארדוזו, ויכרת ואחרי שלשה ימים מת הרופא הזה, ועקבות הרוצח לא נודעו[11]).

אלה הרבנים שהיו במצרים לפי סדר הזמנים: בשנת ת׳ היה במצרים (אלקהירא) הרב הכולל ר׳ אברהם סכנדרי, ובעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי כתב עליו[12]): רב מובהק ופסקן גדול, וזקן מופלג, והיה אומר שהיה בן בנו של הרב ר׳ יוסף אסכנדרי שמביא הרב בית יוסף ז״ל בטור אורח חיים בהלכות תפילין, והיה תלמיד הרב אברהם מונסון, והית לו ישיבה בביתו בכל בקר ובקר, ואני הכותב למדתי עמו בביתו בישיבתו קרוב לשנה אחת כשנה הת״ה. ליצירה, בחברת החכמים גדולים ה״ה הרב זרחיא נוטה וכ״ו. ור׳ יהודה הכהן בן

8) שם, פרק קנ״ה 9) Turquie דף 302 ע״ב 10) שם, דף 315 ע״א
11) תורת הקנאות, עמוד כ״ו וס׳ מריבת קדש 12) קורא הדורות, דף מ״ט ע״ב

בן ר׳ ישמעאל הכהן לבית טנוג׳י, ובעל הזכרונות חיד״א מספר שהמשפחה הזאת מוצאה מעיר טאננ׳ה ונתישבה בתונים, ועל כן נוסף על שמה שם תיחס טנוג׳י, ר׳ ישמעאל היה רב במצרים, ובבחורותו כתב בשנת ת״נ ספר הזכרון במצרים[12a]), אחרי כן התישב בירושלם, ושם נולד לו בנו ר׳ יהודה, ואחרי שנים רבות התישבו שניהם במצרים וכן בנו הצעיר ר׳ שמואל הכהן, כנראה ר׳ יהודה הפליג בזקנה כי בשנת ת״י היה עודנו בחיים[13]).

ר׳ חנניא ברתוס, ר׳ משה שמחון, ור׳ יהודה שראף רב גדול תלמיד ר׳ זרחיה גוטה, והרב הירושלמי ר׳ משה ן׳ חביב מרבה לספר בשבחו, ומעיד שהיה אחד משני גדולי הדור בזמנו, ומספרים עליו שיצא בשליחות מצוה, וכהגיעו לעיר קטנה הרגיש שהשוחט היה עם הארץ והיה מצטער הרבה לאכול משחיטתו, וכאשר ראה השוחט פניו זועפים וישאל לו סיבת הדבר, הרב הזה ברוב ענותו וכדי שלא לביישו השיב אליו שמתו בנותיו חלדה וכ״ו[14]), בשנת תל״ב חתם בבית דין עם חבריו הדיינים ר׳ מרדכי הלוי ור׳ אברהם ן׳ חנניא[15]), בשנת תל״ו הלך בשליחות כוללות ירושלם לערי אברופה, ובשובו מדרכו התעכב בליוורנו כשנה אחת, ושם למד עמו תלמידו ר׳ חזקיה די סילוא, אמנם לא הספיקה לו השעה לשוב משליחותו כי חלה וימת בעצם השנה ההיא בליוורנו[16]).

עוד היו בפרק ההוא במצרים ר׳ אהרן די סיגורא, ר׳ משה הכהן „רב מובהק ופסקן גדול״ ור׳ דוד קונפורטי למד בישיבתו בהיותו במצרים בשנת תי״ב כערך שנה אחת, והוא היה מורו של ר׳ מרדכי הלוי שהיה אחר כך אב״ד במצרים ותשובתו הובאה בספר פסקיו „דרכי נעם״ ור׳ אברהם טאריקה ותשובותיו הובאו בספרי בני דורו „דרכי נעם״[17]), „גינת ורדים״[18]), ובעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי כתב עליו שהיה „רב מובהק וחסיד ומקובל והרביץ תורה בישראל, והעמיד תלמידים רבים, ושני אלו הרבנים (ר׳ משה כהן ור׳ אברהם טאריקה) נפטרו שניהם במצרים בשנת תת״ב ליצירה, ושניהם היו זקנים מופלגים בשנים״, „ואני הכותב נמצאתי בפטירתם״[19]). גם היה בזמן ההוא ר׳ מאיר חלפתא חכם גדול וזקן מופלג בשנים והיה קרוב לשמנים שנה, ואמר לי ז״ל שהיה תחילתו מעיר צפת, ושהיה תלמיד מהרב ר׳ חייא רופא, והיה לו בן חכם מעיין ושמו ר׳ שלמה חלפתא ונפטר בחיי אביו.

וגם היה בזמן ההוא ר׳ יצחק קאשטרו ז״ל בנו של הרב הגדול מוהר״ר יעקב קאשטרו ז״ל והיה חכם גדול ופסקן ועשיר, תורה וגדולה במקום אחד, והרב ר׳ אברהם קאשטרו ז״ל בן אחיו של מוהר״ר יעקב קאשטרו ז״ל, גם היה בזמן ההוא הר׳ יוסף בירב חכם זקן ודרשן והיה ממשפחת הרב מוהר״י בירב ז״ל, וגם היה ר׳ אברהם בן אלשקר חכם מעיין מרביץ תורה בתלמידים, ונראה שהיה ממשפחת הרב מהר״ם אלשקר ז״ל[20]), גם היו בדור ההוא ר׳ יעקב

אבו־שערה

12a) חיד״א, בערך ישמעאל הכהן 13) קורא הדורות, דף ט״ט ונ״ב 14) חיד״א, בערכו

15) באר מים חיים, כ״י לר׳ שמואל ויטאל בבבליותקא באכספורד ס׳ צ״ח

16) קורא הדורות, דף נ״ב ע״א 17) דרכי נעם, יו״ד ס׳ ד׳ חיים ס׳ ב״ג

18) גינת ורדים, אה״ע כלל ד׳ ס׳ ג׳־ד׳ ח״מ כלל ג׳ ס׳ ל״א

19) קורא הדורות, נ׳ ע״א 20) שם, שם,

אבו־שערה, ר' יוסף ברוך, ר' יעקב בירב בן ר' אהרן בירב, ר' מנחם כהן, ר' יצחק בן אלחדף, ר' יהודה חזקיטו, ר' משה סאראנוסי בן אחותו של הרב ר' יצחק די קאשטרו, ר' אברהם אוריגה, ר' יוסף בונפיל, ר' עובדיה תמים ידיע פיומי (Fiume) [21].

ר' זרחיה גוטה, שנולד בקושטנדינא והיה תלמיד ר' יחיאל באסאן ור' יוסף מטראני, הלך לירושלם וישב שם איזה זמן, אחרי כן הלך לחברון ובסוף הלך למצרים, וקבע שם דירתו, והיה רב מובהק ופסקן גדול, חסיד ועניו מאד ובקי בחכמת הקבלה, וכתב פסקים רבים ודרושים, והוא חבר ספר גדול „פירוש" על בית יוסף מכל דברי הפוסקים האחרונים, ובעל הזכרונות ר' דוד קונפורטי כתב עליו: ואני הכותב זכיתי ללמוד עמו בחברתו, קרוב לשנה אחת בשנת הת"ה ליצירה בישיבת הרב הגדול מה"ר אברהם אסכנדרי ז"ל, ויום אחד בהיותי בביתו מדבר עמו מעניני דברי תורה, הראה לי ספר הנזכר, והוא חבור גדול כמו קובץ רב אלפס ממאורות, והחכם השלם בנו כמה"ר נתן גוטה ז"ל הלך לויניציא להדפיס הלק אהע"ז על ספרי אביו ז"ל, שהיה גדול כמו חלק אחד של רב אלפס ממאורות, ולא עלה בידו להדפיסו, ונשאר שם בעיר ויניציא [22], בעל הזכרונות חיד"א קורא בשם חבורו של ר' זרחיה גוטה „זרח יעקב" ולפי דבריו הרב הזה נפטר לעולמו במצרים בשנת ת"ח, ואחרי שנתים ימים העלו את עצמותיו ירושלימה ויקברום בבית הקברות שעל הר הזיתים בשנת ת"י, מלבד חבורו „זרח יעקב" הרב חיד"א מזכיר פירושו על הרמב"ם ועל פירוש רש"י בחומש, וקובץ תשובותיו בכתב יד ועל קצתם מסכימים רבותיו ר' יחיאל באסאן ור' יוסף מטראני [23]. עוד היה בפרק ההוא ר' דוד מדינה, שהיה אחד מגדולי הדיינים, ובעל הזכרונות קורא אותו „ארי שבחבורה", ר' דוד קונפורטי ראה אותו בשנת ת"ה, והוא היה איזה זמן בארץ ישראל, חבור שלם לא נשאר ממנו אך תשובותיו באו מפוזרות בספרי בני דורו ובפרט בס' דרכי נעם [24], גם היה ר' יעקב שטריסר מפראג (שו"ת חכם, צבי ז') ואח"כ הלך לאנדרינופלי.

מלבד עדות המסתערבים, המערביים, והספרדים, היתה במצרים עדה קראית מימי קדם, הנוסע הקראי שמואל ב"ר דוד מקרים שהיה שם בשנת ת"א־ת"ב, השאיר איזה זכרונות ברשימת מסעו, לפי דבריו הקראים היו טובים נדיבי לב ושפלי רוח, שומרים השבתית כהלכתו, אינם מדליקים נרות, ואינם אוכלים חמים בהן, ודירתם היה בשכונת היהודים הרבנים, היו נשמרים מן הטומאה יותר מדאי, אינם לוקחים מיד הישמעאלים שום מאכל ושום משקה זולת זרעונים ופירות, וכן אינם לוקחים מיד הרבנים לחם, ואינם שותים יין וזיעה (יין שרף) מידם, ואינם אוכלים בבתיהם שום מאכל, ויש להם אופים וטבחים מבני דתם, מלאכתם על הרוב צורפים והם בינוניים בהשגה, לא נמצא בעת ההיא עשירים מופלגים כאשר היה מלפנים, בית הכנסת הנקרא „ירושלם" עומד על י"ד עמודי שיש, ויש שם חמשה היכלות וארבע עשר ספרי תורה, וגם ספרי חכמי הקראים

21) שם, דף ג' ג"א ג"ב

22) קורא הדורות, דף נ"א ע"א

23) חיד"א, בערכו

24) דרכי נעם, יו"ד. ס' ח' אהע"ס ס' י"א ועוד

הקראים היכח כלם בלשון ערבי, ויש עוד בית הכנסת שני קטן בחצר קראי ושמו אהרן ושם שני ספרי תורה, והיה לקראים חמשים בתי הקדשות שהקדישו הקדמונים ומשכר הדירה היו מספיקים צרכי הקהל. בראש העדה היה ר׳ ברוך הנשיא, ואצלו ר׳ אברהם קדשי ור׳ יעקב, לפי דברי הנוסע הזה לפני שנים רבות היה קראי אחד ושמו שמואל עומד על ימיני של השלטן, ויבקש מאדוניו שלש שאלות והוא נעתר לבקשתו ויסכים לו, א) שיהיה הרשות ליהודים ללכת בלילות תוך רחוב היהודים בתנאי שיהית בידם עששית דולקת, ב) שלא יקחו למלכות מן הבהמות הנשחטות מס אחר זולתי העורות החלב והעצמות, ג) מקודם היו היהודים קוברים מתיהם בבתיהם ובחצרותיהם, והוא ביקש שיתן לו חלקת שדה כשיעור עור שור לבית הקברות חוץ לעיר, אם גם במרחק הרבה, והוא בחכמתו עשה וחתך העור כמלוא נימא חוטים דקים, ומדד מחוץ לעיר, וסמך מקום לבית הקברות, וגם הרבנים נכנסו במחיצת קוממ הנזכר, ועד היום נוהג המנהג לקבור מתיהם במקום אחד [25]).

כשתים עשרה שנה אחרי כן היה שם הנוסע הקראי משה בכ״ר אליהו הלוי בשנת ת״ד, ראשי העדה היו כ״ר זכריה הרופא והוא איש טוב מאד, כ״ר אברהם הלוי קוסדי (מקושטנדינא), ועובדיה הלוי, הנוסע הזה מזכיר גם אברהם קודשי וחכם העדה יוסף בכ״ר יעקב שהיה מלפנים, בפרט מגולל לפנינו ציור יפה מבית הקברות של היהודים הכללי, שהיו שם מצבות טובות ומערות כמו „טורבא" של הישמעאלים, והם בנינים מופלאים לא יבנה כל אחד במאה כספים [26]).

בשנת ת״ך בבוא מצרימה המשנה למלך קארה־מוסטאפה־פחה, הקים את העשיר ר׳ רפאל בן יוסף בר־חין לג׳יליבי על היהודים, הוא היה מטבעו נדיב לב ומרבה לעשות צדקה וחסד לכל שוחרי פניו, בתחלה היה חוכר הנמל מאלכסנדריא ושם הרויח הרבה ויפליג בעשרו [27]), אך עם כל זה היה קל להאמין לכל דבר ואף לדברי רוח, ובעל נטיה גדולה לדברים שהם למעלה וחוץ מן הטבע, ובן משק ביתו בעל הזכרונות ר׳ יוסף סמברי מתאר אותו בדבריו אלה היוצאים מן הלב בלי הפריזה יגזמא: שר השרים ופאר הסגנים, תפארת חכמים ונזר החסידים, אשר החסד אזורו, והחכמה פארו, והחסידות אורו, וגרו, שר תמימים ונשוא פנים, חונן דלים ושומע אל אביונים, ועושה חסד לאלפים שר ושופט עלינו, הרב את ריבנו, הלא הוא השר המרומם כמוה״ר רפאל ב״ר יוסף הין, אשר נשא עול המצות על שכמו, והיה מחזיק בישיבות ארץ ישראל וארץ מצרים, ותלמידי חכמים אוכלים תמיד על שלחנו, וביתו פתוח לכל עובר ושב, לתת לכל שואל די מחסורו אשר יחסר לו, מקים דגל התורה לעבדה ולשמרה ...[28]).

בפרק ההוא החוזה הזיונית שבתי צבי המשיח המדומה, חשב בשגיונו כי למען הוציא מחשבתו לפועל, דרוש לו לשבת בארץ ישראל, וקדושת הארץ תניע עליו לעשות נפלאות, ויאהו דרכו לירושלם דרך אלכסנדריא ומצרים. לבוא מצרימה ולבלתי בקר את בית הג׳יליבי רפאל יוסף ב״ר הין נחשב לחרפה לכל חכם ומקובל, ושבתי צבי מדי עברו על פני העיר התארח בביתו ויהי

חשוב

25) גנזי פטרסבורג, חוברת א׳ דף ה׳־ח׳

26) שם, שם, דף ל״ד

27) קיצור ציצת נובל צבי, דף ג׳ ע״ב

28) דברי יוסף, כ״י דף ק״ח ס׳ קנ״ד

חשוב בעיניו בבקיאותו בחכמת הסוד שהיו לה מהלכים בעת ההיא, ואולי מפני שנשמר לדרוש ממנו כל טובה ומתנת יד כדרך כל העוברים ושבים, בהיותו בעצמו בלתי תלוי בטובת אחרים, כי אביו הספיק כל מחסוריו, נראה הדבר כי שבתי צבי בראותו חלשית הג׳ליבי, פתח לפניו פתח לראות את מסתוריו ורזיו וכי מהרה תבוא הגאולה, בשנת תכ״ב יצא שבתי צבי ממצרים דרך היבשה ויבא ירושלימה, ואחרי עמדו כשנתים שנים בעיר הקדושה, נשלח בשליחות מצוה מטעם חכמי העיר אל הג׳ליבי רפאל לתת להם נדבתו להוציאם מן המבוכה, כי שר העיר הצר להם עד מאד, בהטיל עליהם מס חדש שגדל מנשוא.

בשנת תכ״ד הגיע שבתי צבי לעיר אלקהירה, ויתארח בבית הג׳ליבי רפאל, ויגד לו את כל לבו, ויעתר לדרישתו ויתן לו נדבתו סך ארבע אלפים גרושוש או יותר מאלף זהובים, אוצר עצום כימים ההם, וכאשר ארכו לו הימים שם, התודע עליו בצביונו הדמיוני כגואל ישראל ומשיח היהודים, ובביתו נשא את האשכנזית שרה מטורפת הדעת, נערה שובבה שנפלטה מהרינת הקוזאקים בפולוניא משנת ת״ח, שהיתה פרוצה והיתה אומרת בסכלותה שעתידה לתנשא למלך המשיח, כמובן הג׳ליבי האמין לכל דבריו, ויהי אחד ממעריציו, וכשנה אחת אחרי כן בעת התנועה השבתאית החזקה, אלישע חלוי אביו של נתן העזתי שהיה בשליחות קבצנות בערי אברופא שנים רבות, שמע את שמע בנו, ויסע לעזה דרך מצרים בלוית מאמין אחר שלום בן יוסף מליוורנו, ויהי בהגיעו מצריםה ויצאו לקראתו גדולי העיר והיו מנשאים אותו, ותנביר רפאל יוסף הממונה על הנמל ועל אוצרות המלך התוגר, תוציא לו בגדים חשובים ויקרים, ובעת צאתם ממצרים ללכת לארץ ישראל, הלך הנגיד ללוותם ושלח עמהם פרשים, ונתן לכהר״ר אלישע הנ״ל ת״א גרושוש בתורת מתנה כמנין שם אלישע[29]), ובן הדור ההוא ר׳ יעקב ששפורטש מעיד שראה כתב נתן העזתי מעזה למצרים לרפאל יוסף להחזיקו באמונת משיחו[30]).

כשנה אחת אחרי כן נודע כבר בכל תפוצות ישראל כי שבתי צבי בעמדו לפני השלטן מחמד באנדרינופלא המיר דתו, ורוב הנוטים אחריו בעינים סגרות, בהאמינם שהתמורה הזאת היא לפי שעה, לטהר נפשותיהם להחיש הגאולה, עשו זר מעשיהם כמשיחם המדוכה ויפירו גם הם דתם בדת האיסלאם, וכיניהם היה גם הג׳ליבי רפאל יוסף בר הין[31]), אך מהרה נוכח לדעת עד כמה היה מהיר בהחלטותיו, ועד כמה הוליכהו שולל שגיונותו, ובימיו האחרונים שב לדתו, ויקבל על נפשו יסורים וסיגופים לכפר על שגיאתו, וכן משק ביתו ר׳ יוסף ממבארי מעיד עליו בדבריו אלה: „וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה׳ בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, והיה כל ימיו בתענית, ובכל לילה אנשי ביתו אוכלים למעדנים, והוא איכל זרעונים, ובחצי הלילה היה קם ועוסק בתורה בקדושה ובטהרה, כי היה טובל ומלקים אותו, והיה שק על בשרו״ עוד מוסיף לספר בעל הזכרונות האלה, כי התמורות האלה מן היהדות לאיסלאמיות ומן האיסלאמיות ליהדות, הביאו חשד עצום על מעשיו, ונבדקו

29) קיצור ציצת נובל צבי, דף ל׳ ע״ב

30) שם, דף ג׳ ע״ב

31) שם, שם,

ונבדקו אותו וגברו חשבונותיו, ושלח המלך (משנה למלך) אחריו, נכנס בשלום ויצא בשלום, בלבוש מלכות ונחזר לאיתנו וממשלתו, ומרוב מעלתו וגדולתו, שהיתה בפני השרים והסגנים אזי קנאו בו ושמו עליו אורבים, והרגוהו ביום ו' י"ט לחדש מנחם שנת חמשת אלפים ותכ"ט ליצירה[32]. (19 אוגסט 1669), ואומרים כי המשנה למלך קאראקאש־עלי־פחה הסכים להרגו נפש חרש, והכל היה בידיעתו.

מן היום ההוא והלאה בטלה משרת הג'יליביות שהיתה נהוגה בחצר המשנה למלך במצרים, שהיתה בעצכת המשך הנגידות, אחרי עמדה בתקפה מאה ושלש עשרה שנה, ותפחות במצרים שהשתמשו אחרי כן בשלחנים ושרי האוצר, יהודים היו קוראים אותם, באזירגיאן־באשי (Bazirghian-bachi), היינו ראש הסוחרים, אמנם תעודתם היתה מוגבלת ולא עמדו עוד בראש הקהל ולא עסקו בצרכי צבור[33]. מיתת הג'יליבי האחרון רפאל יוסף בר הין היתה אבדה גדולה ליהודי מצרים, אשר לא יכלו לשער מראש, ושלש או ארבע שנים אחרי כן, כתב בן הדור ההוא: מצוקי העתים אשר על הארץ הלזו, אשר היתה מימי קדם עדינה, ועתה נהפך עלינו בלהות כאשר נודע בשערים ...[34]) ועוד כתב: שוטטו נא וראו בחוצות מצרים חכמית העלובים העניים צועקים ואינם נענים, כאשר נודע בשערים, מחמת המציק, גם חכמים גם בעלי בתים ירדו מנכסיהם, והיותם לשאול הגיעו, וברוב הימים אנו נחבאים על הכלים[35]). בשנת תל"ת פרצה מגפה בעיר, ורוב התושבים ברחו בערים הקרובות, ופתאום פשטה המגפה בכל המדינה ואז מהרו רוב היהודים להרחיק ללכת עד ירושלם עד עבור זעם[36]) ...

קרוב לימים ההם, הגיעו למצרים נשים רבות עגונות „שבאו מארץ אשכנז בשעת חירום שהיה שם" (כנראה מאלה שנמלטו מחרב הקוזאקים בשנת ת"ח), „ובעונות נשבו אנשים ונשים, טף ונפזרו בכל גלילות ישראל, והנשים האלה שנמצאו פה מצרים שכרו להן שליח שילך לארצות אשכנז ויביא לכל אחת גט כריתות מבעלה, וילך לשם השליח הנזכר וחקר ומצא בעליהן של אלו, וכל אחד מהם כתב גט כריתות לאשתו כבית דין כדת וכהלכה, ובכן נתעכב שם השליח הנז' ושלח הגטין על יד שליח שהיה בא לכאן, ונסתפקו רבני מצרים על כשרות הגטים האלה, ובסוף הורו להכשירם לכתחלה מחמת האונס[37]). בימים ההם באו תלאות רבות על כל ארץ מצרים ובעל הזכרונות כתב: בראותי ילדי הזמן בלתי גאסן ובכל יום הולך והל עד שנתדלדל... והיסרון כים לא תניח מדה טובה... על כן גמן מהדך ישרה ..., כל אחד להביא טרף לביתו יספיק מחייתי... אשר על כן המו מעי ולבי המרמ[38]).

וכמו למלא סאת האסונות, בשנת תמ"ג חדש המשנה גזרה על היהודים על ענין הכרבא כסף הגלגלת, וידרוש מהם בחזקת היד מס חדש, להשלים מה שחסר ממעות

32) דברי יוסף, פנקס קניה, זר' יעקב ששפורטש לא ידע שבסופו של דבר אבותינו (צנ"ץ דף ג')
33) גינת ורדים, אה"ע כלל ב' ס' י"ג. 34) דרכי נעם, ח"מ דף רכב ע"ב
35) שם דף רלא ע"א 36) שם, אה"ע ס' מ"ד
37) שם, שם, ס' ה' 38) שם, שם, ס' ן'

ממעות התחריר (היינו הקצוב לפי מספר תושבי המדינה), לסיבה שמחם סתי, ומהם הלכו מן העיר, ומהם היו איההים וחזרו לעירם, יתכיעה זו היא עלילה שהרי כפי דת המלכות „פתאמי אל עולמא" אסור זה, ועם כל זה לא הטו אזן קשבת ועשו שלא כדת, עד שהוצרך כוללות העיר להתפשר עם המשנה באיזה סך, ונהלקה הקצבה בין כל פורעי המס בזה האופן, שיתן כל אחד ג׳יליה (היינו מס), בשלמות, ואשר מטה ידו חצי ג׳יליה הן חסר הן יתר, ובכל זאת לא הספיקו, והוכרחו להטיל עריכה על כל בני העיר להשלים הקצבה[39]). וכאשר נלאו היהודים מנשוא עול המסים הכפולים והכבדים, היו מי שיעצו להטיל המס גם על החכמים המעטים שנשארו בעיר, שהיו פטורים עד היום ההוא מלשלם מסים יארגיניות, וכן ההדר ההוא צעק על החמס שחפצו לעשות ללומדי התורה ויתאר מצבם בצבעים חיים: הוכישה בת מצרים תחת היותה כגן רוה וכמוצא מים, ארץ ממנה יצא לחם לחמת של תורת, ליהודים היתה אורה, וכל הארץ באו מצרימה לשמע נדיביה ושועיה, פרנסיה וחכמיה ... ומצאתי משפט ותלמידי חכמים מרובים מצויינים בחלכה, ואיך נהפכו עליה צירית והשכו מאוריה, עד כי תופסי התורה ירדו לשערים... כל שכן עתה בזמנינו שנתמעטו לומדי התורה, כנקפות בעוללות בציר ונער יכתבם, ואם היו יהיו נרדפים חוששנו שמא תשתכח תורה מישראל[40]).

היהודים היו עוסקים במסחר יריעות הפשתן שעובדים הערבים, והיו קונים אותם ושולחים לאברופה, וכאשר הכו הקונים העלו השער, אז נתועדו כל הסוחרים והפאטורים שהם הסופנים, ועשו הסכמה ביניהם לקנות כל היריעות על ידי סוחר אחד ולהלקם ביניהם, ובכן הוכרחו המוכרים להוזיל השער ולמכור חתיכות שלמות שהיו מודדים והחתיכה החסרה היו מנכים מן המחיר, ובכן הסוחרים ראו ברכה בעמלם. פתאום סוחר אחד נתן כתף סוררת לחבריו, ונתפרדת החבילה, ויקריבו משפטם לפני כסא הרבנים אם אפשר בכח הדין להיכו לקבל עליו הסכמת כל הסוחרים, והרבנים הורו שמחויב הוא לקבל דברי חבריו[41]).

קרוב לימים ההם היה מעשה בבית אחד מעזבון יהודי אחד שעזב תשלשה רביעים לק״ק ספרדים, והרביע לק״ק מערבים, וכאשר רבת המחלוקת ביניהם התפשרו שיהיו ההכנסות לק״ק ספרדים בתנאי שיתנו למערבים עשרה גרוש לשנה, ויקר מקרה שהגזבר שהיה רשום על שמו הבית הזה, ירד מנכסיו וישימו עיקול על כל בתיו וקרקעותיו והבלים גם על הבית הזה וימכרו אותו, ואחר זמן עלה בידי הספרדים לקנות הבית הזה מכסף ההקדשות, אז הריצו המערבים שאלתם לדרוש העשרה גרוש לשנה כאשר היה מקדם לכן, והספרדים השיבו שמה שהיה בעבר כבר הלך לטמיון, ועתה אין הצדק למערבים להתערב בעסקיהם, והרבנים הורו שהצדק עם הספרדים[42]). גם היה בימים ההם חזון בלתי נפרץ שאיש אחד מבני הקראים קבל עליו לקיים הדת המסורה כרבנים, ונשא אשה יהודית רבנית, אך לאסונו נפטר לעולמו, והיה לו אח עומד בכת הקראים שחפץ ליבם אותה, הרבנים הורו שבאמת היא זקוקה לו אך שיש לכפות אותו לגרשה[43]).

כבר

39) שם, ח״מ ס׳ נ״ו 40) שם, שם, ס׳ נ״ה
41) שם, ח״מ ס׳ ל״ת 42) גינת ורדים, ח״מ כלל ג׳ ס׳ א׳ 43) דרכי נעם, אה״ע ס׳ נ״ש

כבר ראינו שמשרת הג׳יליבי בטלה במצרים, אחרי שנהרג הנגיד רפאל יוסף בר הין בשנת תכ״ט, ובכל זאת המשנים במצרים היו מעמידים לשר האוצרות יהודי, הנקרא בתואר הכבוד באזירגיאן־באשי, בפרק הזה שר האוצרות היה הנגיד יצחק נאוארו[44]), והוא היה מונה ל„מעלים״ היינו מכסים וחוכרי הנטלים על הרוב יהודים, כן מנה את הנגיד יוסף הכהן ברשיה, ואחריו את בנו אברהם הכהן[45]), ועל ירו עלה בידי המשנה קארא־מחמד־פחה לתקן שער הכספים, כי לפי בעל הזכרונות הדיון שבמצרים קצב והגביל הכספים לשלשה ראשים: א) המס הנשלח לשלטן לקושטנדינא מדי שנה בשנה, ב) סך קצוב למשנת מצרים, ג) הוצאות המדינה, ולחיילות, ולשומרי החומות, והנה בתחלה הטבעו מטבעות זהב הם השלטניש או זהובים, ומטבעות כסף הנקראים מאיאדיש, חמשה וחמשים בזהוב אחד, אך ברוב הימים עשו המאייאדיש ממתכות קלות עד שלא היה באפשרי לשלוח מטבעות כאלה לקושטנדינא, והיו מחליפים אותם בזהובים עד אשר ירד מחירם, באופן שהיו לוקחים מאה ועשרים בזהוב אחד, והמון העם לא הפיק כהם גם לחוצאות היותר קלות, ראה המשנה שנבזו כל כך מטבעותיו, ויועץ לצבור כל המאייאדיש פחותי הערך להתיכם, ולעשות מטבעות חדשות כסף מזוקק, כדי להשיב השער כבתחלה[46]), ובתיקון הזה היה יד שר האוצר היהודי באמצע.

בין הרבנים וקני הדור היה ר׳ אברהם פימיינטה שלמד בחברת ר׳ אברהם אסכנדרי[47]), ר׳ יוחנן כהן, ר׳ חיים בורגוש[48]), ר׳ אהרן זייתון[49]), ר׳ ישראל רומאנו, ר׳ משה פראנקו[50]), ר׳ יהודה קורדוביירו, ור׳ חייא שלום, שהיה גזבר הקדשי צפת וירושלם[51]), ר׳ אברהם מדינה, שהיה כנראה מן הנוטים אחרי שבתי צבי, ובעל הזכרונות חיד״א כתב ששמע עליו שהיה בקי בחכמת ה„זירג׳י״, חכמה נפלאה עד מאד וכנראה הוא הגורל לדעת העתידות, ופעם אחת שאלו שאלת חלום לדעת קץ הגאולה, והשיבו לו מישאל ואלצפן וסתרי שענינו מישאל? והאל צפן והוא סתרי, וכאשר שאל פעם שנית יצא הגורל שימות אם יוסיף לעסוק בענין הזה, ואז חדל[52]), פסקיו אבדו ברוב הימים, ורק מעטים נדפסו בס׳ כהונת עולם (ס׳ ח׳), ודרכי נעם (ח״מ, נ״ו ועוד), והרב חיד״א ראה תשובתו בלשון זכה ונקיה בעברית, ר׳ יצחק אריפול[53]), ור׳ יוסף הלוי שהלך אח״כ לנא־אמן או אלכסנדריא.

עוד

44) גינת ורדים, ח״מ כלל ת׳ ס׳ ט׳

45) שם, אה״ע כלל ג׳ ס׳ י״ג

46) שם, ח״מ כלל ד׳ ס׳ א׳

47) בעי חיי, יו״ד סוף ס׳ קפ״ב

48) דרכי נעם, אה״ע ס׳ ט׳

49) שם, שם, ס׳ י״א

50) גינת ורדים, אה״ע כלל ג׳ ס׳ ט״ו

51) שם, ח״מ כלל ג׳ ס׳ ל״ז

52) חיד״א, בערכו

53) חיד״א, בערכו ושם מזכיר שהיה משובח בדורו בעומק עיונו הישר

עוד היה שם ר׳ שמואל ויטאל בן הרב המקובל ר׳ חיים ויטאל, שנולד בערך שנת ש״ע, אביו הנכו בחכמת הסוד, אמנם מיראתו פן ינלו תלמידיו ובנו פנים אחרים בתורת הנסתר שלא לפי שיטתו, ציוה לפני מותו שיקברו כתביו בקברו, אמנם ר׳ שמואל פרסם כרכים איזה מכתביו שהניעו לידו, בעוד שמקובלים אחרים שהוציאו כתבי היד מתוך קבר אביו פרסמו מהדורות שונות, ולכן נמצא בס׳ עץ החיים חידושים רבים ועצומים אשר אינם בשער ההקדמות אשר סידר ר׳ שמואל, כי לא היה בידו המהדורא הראשונה[54]), ר׳ שמואל העמיד בדמשק עיר מולדתו ישיבה לתורת הסוד, ואליו נהרו מכל הערים הקרובות לשמוע בלימודים. בין הבאים לשחר פניו היה גם ר׳ יעקב צמח בן אנוסים מפורטוגל, שנולד על ברכי התורה הקאתולית והתיהד בירושלם, הוא הלך דמשקה בערך שנת ש״צ, והיה מתמידי ישיבת המקובל הזה, וכל מה שהיה שומע מפיו ונחדש בישיבתו, ביום הששי ויום השבת כתב בחבורו „רנו ליעקב” בשנת ת״ג, הרב הזה היה עד אחרי שנת תכ״ג בדמשק[55]), שם חבר רוב חבוריו, ושם נשא את בת ר׳ יאשיהו פינטו.

בשנת תכ״ז לעת זקנתו, נקרא למצרים מאת הג׳יליבי רפאל בן יוסף בר הין ששב ליהדות אחרי שהמיר לדת מחמד (כמו שעשה המשיח המדומה שבתי צבי) להורות לו דרכי התשובה, ולפי בן הדור ההוא: השר רפאל יוסף העומד היום לצאראף־באשי (ראש השלחנים) במצרים, אוכלים על שלחנו חמשים בעלי הוראה, עוסקים בתורה יומם ולילה ובסודות, ועליהם בן הרב חיים ויטאל, והוא על תקוני התשובה מתהלך בצום וטבילה ותענית בהפסקות ומלקות[56]). בהקדמתו לספרו „באר מים חיים” (שהיה בידי ר׳ מיכאל מספר 463) ועתה בבבליותקא של אכספורד, מזכיר כל חבוריו, ועוד כתב: ובעת לעת זקנתי כי כשל כח הסבל לסבול עול של רבים, אמרתי הבטלה מביאה לידי שעמום, ולכן טוב לי שאבקש בכתבי ובאמתחות גנזי מאשר טרחתי בימי בחרותי... ואף על זה פתחתי עיני אולי אמצא לקט מאשר נעשה לי שכחה, מאשר ולא כל אשר היו באים לפני לדרוש אלהים בדברי חידות בשער בת רבים, ובדברי איסור והתר, ובדברי גיטין... ובאמת כי רובם ככלם יצאוני ואינם... וקראתי להם שם כשם הגדולים, ס׳ „באר מים חיים”... ותהי השלמת הספר הזה בחדש זיו משנת הת״ל פה מצרים בסדר גורל אחד לה׳, אך אחרי השלימו החבור הזה, ר׳ שמואל רשם בו עוד פסק אחד ממצרים יום י״ג מנחם התל״ו, ובעל הזכרונית ר׳ דוד קונפורטי שחתם ספרו בשנת תל״ח מזכיר בסוף ספרו את הרב הזה שהיה עודנו בחיים[57]). וכנראה נפטר לעולמו בערך שנת תל״ח, בעזבו בן אחד ושמו משה ויטאל שנחשב בין רבני מצרים. מחבוריו נידעים לנו:

א) גלגולים, ר׳ שמואל חבר „שער הגלגולים” סדר יפה ל״ח הקדמות, ועוד חמשים הקדמות מענינים הנונעים לאביו, ובנו ר׳ משה השמיטם, ונדפסו בפרנקפורט דמאיין חש״ד.

ב)

54) חיד״א, בערך חיים ויטאל

55) באר מים חיים, כ״י ס׳ נ׳

56) קיצור ציצת נובל צבי, דף י״ז ע״ב

57) קורא הדורות, דף נ״ב ע״א

ב) תוצאות חיים, בביאור מאמרים ומדרשים על התורה (מזכירו בהקדמת „באר מים חיים״).
ג) מקור חיים, דרושים למשמרת חדשים (מזכירו, שם).
ד) חכמות נשים, בדיני גיטין וחליצה (מזכירו, שם).
ה) חמדת ישראל, פירוש על התפלות, ותחינות לכל השנה ולמועדים (שם).
ו) שער השמים בחכמת התכונה.
ז) באר מים חיים, תשובות ופסקים (נמצא כעת בכתב יד בספריה באכספורד) עוד באו תשובותיו מפוזרות בספרי בני דורו „בעי חיי״ (אה״ע ס׳ י״א), ודרכי נעם (אה״ע וח״מ).

גם היה בפרק ההוא במצרים המליץ ורושם הזכרונות ר׳ יוסף סמבארי ידיע קטייא, האיש הזה שלא נודע מיבו ממקור אחר, כתב זכרונותיו בעת ההיא בעצמת שערך זכרונותיו ר׳ דוד קונפורטי משלוניק, שחי בפרק ההוא במצרים, ונפלא הדבר שאף שהיו בעיר אחת, לא ראה כל אחד דברי חברו, כי מה שנמצא בס׳ „קורא הדורות״ לר׳ דוד קונפורטי, לא נמצא בס׳ „דברי יוסף״ למחבר הזה, ושונים שניהם בתכלית השנוי, לפי דברי ר׳ יוסף סמבארי, הוא היה בנו של ר׳ יצחק סמבארי ידיע קטאייה, כהקדמת ספרו „דברי יוסף״ מבאר שהוא החלק השני, והראשון הנקרא בשמו „דברי חכמים״ מתחיל מיצירת העולם עד סוף רבנן סבוראי, וזה החלק השני מתחיל מדברי מלכי ערב משנת ארבע אלפים ושלש מאות ושתים ושמונים, עד כלות שנת חמשת אלפים תל״ב, אך אחרי שהציג לו המחבר הגבול הזה, כתב ספרו עד שנת תס״א או תס״ב, וכנראה לא יכול עוד להאריך בחבורו כי תשש כחו או נפטר לעולמו בשנה ההיא. המחבר מזכיר כי כל ידיעותיו שאב בהבבליותקא הגדולה של ר׳ אברהם סכנדרי בחייו, ואף אחרי מותו, ומזכיר החבורים היקרים וכתבי היד שהשתמש בהם וביניהם מזכיר „יסות עולם״ להרב בעל שב״ח, שהוא בראשי תיבות שמואל בן חביב, ספר שלא נודע עוד בעולם, מלבד שפת עבר שבה כתב בסגנון צח ויפה, ידע גם השפה הערבית, ומזכיר כמה כ״י שאינם נודעים עוד, אל מקרישו, אל תוואריך אל אמאם, אבו־חסן, כתאב־אל־נורי וכו׳, בספרו הזה מביא גם כן הגדות רבות בפרט על הרב האר״י, ר׳ יוסף קארו, נבואת הילד, ר׳ יוסף די לה ריינה, של השלטן שולימאן ור׳ משה המון, אמנם גם דברים יקרים ונכבדים לתולדות היהודים במצרים שבלעדו היו כספר החתום לפני החוקר וסופר דברי הימים[58].

בפרק קנ״ד המחבר יספר ברוב ענין הריגת הג׳ליכי רפאל יוסף בר הין, ועוד מוסיף לדבר: „ואני הצעיר המחבר הייתי אחד משמשיו, מפרותיו הייתי אוכל

58) הכ״י „דברי יוסף״ הנודע ‚תיוס בשלמותו, נמצא בהבבליותקא של חברת כל ישראל חברים בפאריז, אך חסרים איזה דפים באמצעותו, והדפים האחרונים, כנראה הוא המקורי שנכתב בידי ר׳ יוסף בשנת תל״ז, היה קנין ר׳ משה בר דוד אשיאו בקושטנדינא, ואח״כ קנין יורשו יעקב אשיאו, ותכי״ח קנתה אותו במאתים פרנק, כ״י אחר חסר בראשו וסופו נמצא בבבליותקא באכספורד, והמציתו תרפיס גיבאור.

אוכל, ומימיו הייתי שותה, ותחת צלו הייתי מסתופף, ועתה בעונותי שרבו, יבש המעין ונקצץ האילן, ואין לי על מה לסמוך, אבל חסדי ה׳ כי לא תמו כי לא כלו רחמיו, האלהים הרועה אותי מעודי עד היום הזה, הוא ינהלני וינחילני במעגלי צדק למען שמו״.

הס׳ יכיל רב״ד פרקים קטנים בקנ״ב דפים כפולים, היה בידי הרב חיד״א ומזכירו פעם אחת ב״שם הגדולים״ בערך אברהם סבע, וחלק אחד ממנו נדפס בקובץ ״מאורעות עולם״ בעיר קושטנדינא בשנת תקי״ז.

עוד היה שם הרב הכולל ואב בית דין ר׳ מרדכי בן להחסיד הישיש ועניו כמהר״ר יהודה הלוי, נולד במצרים בערך שנת ש״ע, ובעודנו בימי עלומיו כבר החל לעסוק בהוראה, בשנת ת״נ נמנה לדיין ואב בית דין בעיר מולדתו, ולפי עדות בנו: במה ברהות טרח... ששס לילות כימים וימים בשנים, וברועה עדרו פרנס, והוא שפט את ישראל למעלה מארבעים שנה, וכל העם ניצב עליו מבקר עד ערב, לדעת דבר המשפט ולקחת מפיו תורה והלכה ברורה דבר יום ביומו, וגם בלילה לא שכב לבו, בהיותו חוזר ובודק חיפוש... בספרים להוציא דין אמת לאמיתו, וכמה פעמים האיר עליו עמוד השחר ונר דלוק לפניו, וכל אשר היה עושה ה׳ מצליח בידו, לאפוקי שמעתתא אליבא דהלכתא[59]).

ר׳ מרדכי הלוי למרות שהיה על הרוב מקל בהוראותיו, היה חושש לבלתי ילעגו אנשי המדינה ליהודים ולדתם וכאשר נשאל אם לעשן עלי הטאבאק או טוטון בתענית, הורה שאינו רואה מקום לאיסור, אלא שראוי ליזהר מלשתותו בחוץ בשווקים וברחובות, שלא יראו הגויים (המחמדים) ויש בדבר חילול ה׳, דאינהו אית להו שאסור לשתותו ביום תענית, ואין ראוי כפי דתם לזלזל בתענית שלנו לפניהם, לפי שהם מחזיקים אותנו שאנו מחמירים בכל דבר ודבר, לכן בעל נפש יזהר מלשתותו לפני גויים[60]).

לפי דבריו הוא החל לעסוק בהוראה בעיר רשיד (רוזיתא) בימי חרפו, ובהיות העיר ההיא הוה גדול ובאים ושבים הרבה מכל המקומות השונים, עשה תקנה בכל תקף שאפילו שדוכין לא יעשה אדם לבתו, כי אם ברשות הרב, כדי לחקור יפה אחרי הזוג, אם לא היו מקודשים מקדם לכן[61]), גם היה פעמים רבות באלכסנדריא ושם נתארח בבית ר׳ יהודה תאב׳יליו וילמוד ימים אחדים בישיבתו, וכאשר שב מצרימה כתב אליו כמתנצל, על אשר לא השיב על שאלתו לחילוק על רבני מצרים בענין עישור נכסים; ולהיותי טרוד לא יכולתי להתישב בו (בפסק), כי מיום בואי פה, סביבי גם סבבוני טרדות וצרות, והולשת בריאותי, כי רוב ימי אני מוטל על ערש דוי, ולא יכולתי להתאפק להשיב אמרים נכוחים כדת מה לעשות[62]). ר׳ מרדכי הלוי למרות היותו פסקן גדול וחכם בדורו ומפלפל עצום, היה מתלהב בוויכוחיו ומתנפל על מתנגדיו להשפילם ולדכאם, עד שפעמים רבות יאבד צדקת ישרו.

פעם התרגז על אשר עסקו רבני ירושלם בענינים הנוגעים לאלכסנדריא, ויכתוב: ומן הראוי היה להם (לרבני ירושלם), לגלות לנו דעתם בדרך משא ומתן

59) דרכי נעם, הקדמת בן המחבר ר׳ אברהם הלוי
60) שם, או״ח ס׳ ט׳
61) שם, אה״ע ס׳ א׳-ב׳ משנת הת״ה
62) שם, ס׳ י״ט

ומתן, אף אנו נשיב אמרים נכוחים לברר וללבן ההלכה,... כי כן דרך המורים המבקשים דרך האמת אבל לא לחלוק עלינו, בלתי ידיעתנו, כי לנו משפט הגאולה... דנא אמון (אלכסנדריא), בתר מצרים גרידי, ואם דרוש ידרשו מזולתם, לא אליהם תבוא תשובתם, כי אם בדרך משא ומתן, כי עלינו מוטל לפסוק הלכה[63]). בפרט גדלה המחלוקת הספרותית בינו ובין הרב הצפתי ר׳ גבריאל אשפיראנסה על עיקול הספרים של יהודי מצרים בצידון, וכאשר ערך תלונותיו אל ר׳ משה ן׳ ר׳ יהונתן גאלאנטי בירושלם כתב בסוף המכתב: כמה כבשתי עצמי וכעסי שלא לצאת ממחיצת המוסר, אף על פי שלפעמים נמשך הקולמוס, מלהבת שלהבת חרופיו וגדופיו, דאפילו הוינא ענותן כהלל, אין כח לסבול כל מה שכתב עלי בלי פשע... ועתה אם רצונו לכבות ולהשקיט את אש שלהבת להבת המחלוקת, מוטב, ואם דעתו להחזיק עוד במחלוקת, גם אני אערוך דיני ומשפטי, ואשלח לכל גלילות ישראל, אבל ירא אני שימשך נזק לארץ ישראל[64]). בשנת תמ״ג כתב פסקו האחרון במצרים בסדר שופטים, כמעמד ר׳ משה ויטאל ור׳ ישראל רומאנו, ובראשית שנת תמ״ד התישב בירושלם ושם הסכים הרב הכולל ר׳ משה גאלאנטי על דבריו[65]), לפי עדות בנו, נפטר לעולמו בתוך השנה ההיא. מספריו נודעים לנו:

א) דרכי נעם, שו״ת על ארבע חלקי הטור, נדפס על ידי בנו בויניציא בשנת תנ״ז (ס׳ נאו״ת).

ב) עבודת הקדש, פירוש על התורה (נזכר בהקדמת דרכי נעם).

ג) מקראי קדש, דרושים לחגים ולזמנים (נזכר, שם).

ד) תולדות אדם, בעניני מילה, בר מצוה, וכניסתו לחופה (נזכר, שם).

ה) סוף אדם, דרושים על המתים והספד הצדיקים, (נזכר, שם).

אחרי נסעו ירושלימה נמנה בנו ר׳ אברהם לאב בית דין במקומו, הרב הזה נולד במצרים בערך שנת תט״ו, והוא היה תלמיד אביו[66]), לפי דברי בעל הזכרונות היה עשיר מופלג, תורה ועושר במקום אחד[67]), ובן דורו ר׳ משה ן׳ חביב מירושלם הרבה להתוכח עמו בדבר הלכה, וקורא אותו בשם: החכם השלם הדיין המצוין היושב על כסא ההוראת במצרים[68]). פתאום באה אליו השמועה המעציבה מפטירת אביו בירושלם, וזה העציב כל כך רוחו, עד שבכל תשובותיו שכתב בפרק ההוא היה חותם „המר ונאנח״[69]), אמנם לא עברו ימים רבים והרב הזה אשר היה מצליח בכל אשר פנה ולא ידע עצבון ותלאות עד היום ההוא, שתה עוד הפעם כוס התמרורים, בעת ההיא פרצה המגפה בתקף עזה באלקהירא ובין המתים הראשונים היה בנו יחידו מחמד עינו שבו תלה כל תקותיו, ועודנו בימי אבלו נשאל מרבני ירושלם בסוף חדש סיון התמ״ז, ובתשובתו הקצרה כתב: ואף גם זאת כי אנכי טרוד באבלי אל הלקח ממני בן רך ויחיד במגפה

63) שם, ס׳ י״ז
64) שם, ח״מ ס׳ ל׳-ל״א
65) שם, ח״מ ס׳ נ״ד
66) שם, יו״ד ס׳ י״ב
67) חיד״א, בערכו
68) גינת ורדים, ח״מ כלל ה׳ ס׳ י״א
69) שם, אה״ע כלל א׳ ס׳ י״א

במנפה, ואחריו בדד ישבתי לא שלותי ולא נחתי[70], וכאשר הפציר בו הרב הכולל באלכסנדריא ר׳ יהודה האב׳יליו להשיב על שאלתו, כתב אליו במר רוחו: בשמים עדי וסהדי כי אין לאל ידי לפתוח ספר ולקרוא אפילו קריאת עראי, כי מיום נגעה בי יד ה׳ והייתי ונחלתי, גם אור עיני אין אתי, ודמוע תדמע עיני... על ספקד הבן יקיר ויחיד בן ט״ו שנה אשר לוקח ממני במגפה ואין לי תמורתו ושמעתתא בעיא צילותא סגי[71]).

הרב הזה הקדיש כל ימיו לתורה ולהוראה וכהן התנחם מפגעי הזמן שפגעו בו לרעה, ושמו נודע לתהלה בכל ארצות הקדם וכן נראה שהריצו אליו שאלותיהם ר׳ אהרן פרחיה הכהן משלוניק, ר׳ משה נאלאנטי, ר׳ אברהם יצחקי, ור׳ משה ן׳ חביב מירושלם, ובפרט רבני חברון, צפת, אלכסנדריא, רשיד, דאמיאט, ואלמנצורה, בכל תשובותיו היה מקצר ובכל זאת נראה דעתו הזכה, ועומק ידיעותיו בתוראה, ומעולם לא התעקש לאמר קבלו את דעתי, ונהפך הוא כי נודעה ענותנותו הגדולה, ופעם כתב בסוף תשובתו: והנראה לדעתי כתבתי ברתת, בזיעה וחלחלה, ואני יגע ורפה ידים, ולבבי נשפך בקרבי כקיתון של מים, מרעשת רגשת קול מצהלות אבירי ישראל, אשר כגובה ארזים גבהם, רמים ונשאים כהררי אל[72]). את בתו יחידתו השיא לרופא ר׳ חיים בכמוה״ר משה טאויל, ואותו אהב כבן ויוריש לו את כל נכסיו וכתביו. בשנת תע״ב כאשר ראה כי קרב קיצו היתה פקודתו עליו להשתדל להדפיס חבורו היותר יקר מפסקיו[73]). ואלה חבוריו הנודעים:

א) גינת ורדים, חלק שני אה״ע וח״ם, נדפס בתחלה ע״י חתנו בקושטנדינא תע״ו, והחלק הראשון א״ח ויו״ד (כנזכר בשער הח׳ השני) אחרי כן, בשנת תע״ח (ס׳ בעת״ה).

ב) יאיר נתיב, קונטרס על סדר נתינת הגט (קושטנדינא תע״ד).

ג) גן המלך, קונטרס על פסקי דינים וכללים בקצרה, נדפס בסוף גינת ורדים ח״א (קושטנדינא תע״ז).

ד) קונטרס בענין ימי המילה, נדפס בסוף ס׳ אביו דרכי נעם (ויניציא תנ״ח).

ה) קול אלהים, פירוש על התורה (בכ״י, מזכירו בהקדמתו לס׳ דרכי נעם).

ו) קול ששון, דרושים על המילה (בכ״י, מזכירו, שם).

ז) קול שמחה, דרושים על החופה (בכ״י, מזכירו, שם).

ח) קול נהי, דרושים והספד (בכ״י, מזכירו, שם).

ט) קול המון, כולל ענינים שונים ונפרדים (בכ״י, מזכירו, שם).

בימיו היו במצרים הרב הזקן ר׳ יוסף חזן[74]), ור׳ יוסף בן יוסף, הרב הזה היה מגדולי בעלי ההוראה, בימי עלומיו היה בירושלם ושם נתגדל על ברכי התורה ונמנה בין הרבנים[75]), אחרי כן עקר דירתו למצרים והיה מבני חברתו של הרב הכולל ר׳ אברהם הלוי, תשובותיו הובאו בספרו גינת ורדים (אה״ע כלל ג׳ ס׳ ח׳ וס׳ נ״א, ח״מ כלל ג׳ ס׳ י״ט כ״א), והרב הזה כבדהו ויכנה אותו

70) שם, אה״ע כלל ג׳ ס׳ י״ב

71) שם, ח״מ, כלל ח׳ ס׳ ד׳

72) שם, אה״ע כלל ד׳ ס׳ ב׳

73) שם, שער הס׳ חלק אה״ע

74) שם, אה״ע כלל ג׳ ס׳ ח׳

75) שם, שם.

אותו בתשובותיו „הרב הכולל סגן לויה"[76]. גם היה בהריצת כתבים עם ר׳ אברהם יצחקי בירושלם ותשובתו הובאה בספרו זרע אברהם (יו"ד ס׳ י"ד), עוד היה שם ר׳ ישראל רומאנו ור׳ משה ן׳ ר׳ שמואל ויטאל, הרב הזה נולד בדמשק וכאשר קבע אביו ישיבתו באלקהירא בבית הג׳יליבי רפאל יוסף בר הין בא גם הוא עמו, כמובן רוב לימודיו היו בקבלה, שהיתה מורשה מזקנו ר׳ חיים ויטאל, ור׳ חיים יוסף דוד אזולאי ראה כ"י הכוונות לאביו ר׳ שמואל ויטאל וכל השערים מכתיבת ידו, והוא שקיל וטרי עם הרב הכולל ר׳ אברהם הלוי, ותשובותיו הובאו בספרו גינת ורדים (אה"ע כלל ג׳ ס׳ ה׳ משנת תכ"א, ושם ס׳ ח׳ משנת תנ"ד).

גם היה בזמן ההוא בעיר אלקהירא ר׳ יוסף הלוי נזיר בן ר׳ משה הלוי נזיר, הוא נולד בקושטנדינא בשנת ת"ך בערך, וכאשר נסע אביו בשנת תל"א ירושלימה הוליכהו עמו, אמו היתה בת ר׳ אברהם ן׳ חנניא[77], ונראה הרב הזה היה מירתו, אחרי מות אביו בירושלם, הוא התישב בחברון ושם היה מבני חברתו של ר׳ אברהם זאבי, והיה שקיל וטרי עמו בהלכה ובהוראה[78], בסוף ימיו עקר דירתו למצרים שם היה מגדולי הדיינים, ושמו נודע לתהלה בכל קצוי ארצות הקדם, ואליו הריצו שאלות מקושטנדינא, בשנת תס"ו (מטה יוסף, ח"א אה"ע א׳) קסאלי באיטליא (שם, ס׳ ה׳), דמשק (שם, ס׳ ד׳), רשיד (שם, יו"ד ס׳ ג׳ אה"ע ח׳), אלכסנדריאה (משנת תס"ו שם, ס׳ י׳), וירושלם (שם, ח"ב יו"ד ס׳ ד׳). את בתו יחידתו השיא לתלמידו נצר אשכנזים שהסתפרדו ר׳ ישועה שבאבו (ממדינת שב׳אבן), ידיע זין, אשר הוקירו כבן, כי לא זכה להוליד בנים ועמו השתעשע כל ימי שנותיו בתורה והלכה[79], לפי עדות התנו, רבו טרדותיו בעסקי הקהל להורות לכל שואליו, עד שרוב הלילות היה כותב פסקיו, ותידד שינתו מעיניו, וגם בלכתו ברחובות קריה היו שואלים דבריו על רגל אחת[80]. לפעמים, היה משיב בקצרה אמנם לפעמים היה מאריך יותר מדאי, והאיש הזה שהקדיש כל חייו לתורה ולתעודה, היה עמוס תלאות.

לפי עדות אחיו הקטן ר׳ אברהם הלוי נזיר „העולם (היה לו) ים מצולה, והאדם עובר עליו תמיד על גשר רעוע, עומד אצל קיר נטוי גדר הדחויה, כי כן בחר לו יה שהיי הצדיק תמיד ברוחק וצער, ובעולם הזה לא ימצא מנוח לכף רגלו, ובימי הבלו ישתה כוס הצרות, וחמת מרידותם ראש פתנים יינק, והזמן בלתי נאמן מכיא בכליותיו בני אשפתו, יסורין קשים ומרורות הובאו ביתה יוסף"[81]. בפרט רבו טרדותיו בסוף חייו בשנת תס"ז, ואולי לרגלי המגפה שפרצה בכל המדינה ובפרט בעיר אלקהירא[82], ובתשובתו לשאלה אחת כתב: האל יתברך יודע כמה קשה בעיני להשיב שואלי דבר בענין כזה, שצריך הרבה ישוב הדעת, ולב פנוי, לא כן אנכי עמדי, כי לבי סחרחר, לב נשבר ונדכה מרוב הצרות והטרדות שהקיפוני כתרוני

76) שם, אה"ע כלל ג׳ ס׳ כ"א
77) מטה יוסף, הקדמת ח"ב וח"א, אה"ע ס׳ י"ג
78) שם, ח"א א"ח ס׳ א׳
79) שם, שם, ס׳ ד׳ ועוד
80) שם, ח"ב הקדמת ר׳ ישועה זין
81) שם, הקדמת אחיו אברהם
82) שם, ח"א יו"ד ס׳ ט׳

כתרוני מבית ומחוץ, מנוחה לא הדריכני ולא יתנוני השב רוחי[82a]). ועוד כתב בפרק ההוא: לבי בל עמי משום טרדות העיר ורבים מכאובים אשר הקיפוני, כתרוני זה לי ימים רבים של צער אשר לא יתנוני חשב רוחי[83]).

נראה הדבר שבעת ההיא ברח לעיר הקרובה רשיד (רוזיתה) עד עבור זעם, ושם השתעשע עם הרב הכולל ר׳ דוד גרשון שהיה מכירו משכבר הימים[84]), בכל דרכיו היה חסיד ואדוק עד מאד, ובכל זאת היה מורה להתר ושקל בפסקיו, פעם אחת כאשר שאלו את פיו על ענין האשכנזים שהתיירו במצרים, אם היכוס להחמיר בענינים רבים ובכלל בפסח לפי מנהגם במדינתם, היו דבריו: על דבהת אחינו האשכנזים הדרים בקרבנו שאינם חייבים לנהוג כחומרות בני מקומם, כיון שאין דעתם לחזור למקומם... הכלל העולה מדברינו הוא שהאשכנזים הבאים לדור במצרים ובכל גלילות הספרדים, והם מחמירים בפסח כפי מנהג מקומותיהם, צריך שיודיעום שהספרדים הם מקלים בדבר... ואם כה יאמר שמה שהיה מחמיר היה מחמת המנהג, יוריעו לו הדין דכיון שאין דעתו לחזור עוד למקומו, ודעתו להשתקע בגלילותינו, אינו חייב להחמיר ומותר לו להקל כמנהג הספרדים, ואפילו התרה אינו צריך, ואם הוא רוצה עדין להחזיק במנהגו, משום מיגו ופרישות הרשות בידו[85]). בהיותו עמוס תלאות ותלש המזג חלה את חליו בשנת תע״ד ובליל מוצאי השבת ח׳ לחדש חשון נפטר לעולמו[86]). שני חלקי פסקיו נדפסו על ידי חתנו ר׳ ישועה שבאבו ידיע זין בנדבת האשה הגברת מרת מרים בת ר׳ אהרן אזוביב, שפרקה כל תכשיטיה ותקדיש הכסף להוצאות הדפוס, הסבור הזה נודע בשם „מטה יוסף" ונדפס בשני חלקים בקושטנדינא, החלק הראשון בשנת תע״ז (ס׳ בעתה), והחלק השני שם בשנת תפ״ו. עוד נדפסו ט״ז תשובותיו כעודנו בחיים, בדרכי נעם (קונטרס מלחמת מצוה), גינת ורדים (א״ח, כלל א׳ ס׳ ז׳ ומ׳ מ״ה מ״ז ס״ט, שם, כלל ב׳ ס׳ כ״ד־כ״ז, שם, יו״ד כלל א׳ ס׳ ב׳ וי״ז, שם, כלל ב׳ ס׳ ז׳ ח׳, שם, אה״ע כלל א׳ ח׳ י״ט, שם, כלל ג׳ ס׳ כ״ב, כ״ה, כ״ז, שם, ח״מ כלל ג׳ ס׳ כ״ח כ״ז כ״ט ול״ח) ומחבריו היה ר׳ יהודה קורדווירו ממשפחת הרב המקובל ר׳ משה קורדווירו בצפת[87]).

אחרי אלקהירא (מצרים), העיר היותר גדולה במדינת מצרים היתה נא אמון היא אלכסנדריא הנקראת כפי עם הארץ אסכנדריא והיא היתה החוף למעבר למצרים וארץ ישראל, הנוסע הקראי שמואל בר דוד שהיה שם בשנת ת״כ מספר: והעיר אסכנדריא היא עיר גדולה מאד, והבנינים שבנה אלכסנדרוס מקודם חרבים ושוממים, ובתי אסכנדריא כבנין בתי רודוס בנוים מאבני גזית, ובה בנינים פלאים בנוים על עמודי שיש מנונים שונים, לא יוכל אדם לספר ויש שם בתי כנסיות לרבנים שלשה[88]), נוסע אחר קראי משה ירושלמי בכ״ר אליהו הלוי שהגיע שם ביום י״ז תשרי תט״ו מספר: וחנינו באסכנדריא

82a) שם, ח״א אה״ע ס׳ י״ג

83) שם, שם, ס׳ ח׳

84) שם, ח״א יו״ד ס׳ ג׳

85) שם, ח״ב יו״ד ס׳ א׳

86) שם, ח״ב הקדמת אחיו אברהם

87) גינת ורדים, אה״ע כלל ד׳ ס׳ ח׳

88) גנזי פטרסבורג, ח״א דף ד׳

באסכנדריא בבית רבן אחד בעליתו, ושם הישראלי יוסף והוא היה איש טוב ושכבנו בביתו שתי לילות[89]. בשנת תל״א היו בעיר שתי כתות של שני חברים כל אחת, ועשו שותפות ביניהם, הכת האחת שמה חמש מאות גרוש׳ קרן, והכת השנית שש מאות גרוש׳, וכאשר פרץ מחלוקת ביניהם, הכת האחת הזמינה את האחרת לערכאות של הממשלה, ולא רצתה לעמוד בדין ישראל, השופט תפס את החבר האחד, ושמהו במאסר עד שהוכרח להוציא מאה וחמשים גרוש׳ לצאת לחפשי, ויקריב את משפטו לפני דייני העיר, אז הודיעו הענין לר׳ חיים בנבנשתי באזמיר ויגזור „שחייבים המוסרים לשלם לנתפס כל מה שיברר בעדים או ישבע שהוציא״[90].

בפרקים הראשונים לחלק הזה ראינו שאשכנזים רבים הנמלטים מחרב הקוזאקים בשנת ת״ח בפולוניא ואוקרינא, נדדו למדינת מצרים ויתישבו כמעט בכל הערים, בין הפלטים האלה היה ר׳ דוד קולזן אשכנזי שהיה כבר נשוי אשה במדינתו, ואחרי שהולידה לו בת אחת שהשיא אותה באלכסנדריא וחמשת ילדים אחרים, פרצה המגפת בעיר, וימותו כל הילדים ויתעצב על לבו שימות בלי זרע, ואשתו האשכנזית שלא היתה עוד ראויה להריון, בראותה צרת נפשו הסכימה מרצונה הטוב להתיר לו שיקח אשה נערת כדי שתוליד לו, למרות התנאים שהתנה עמה בעת הנשואים שלא לישא אשה אחרת בחייה, על זה נשאלו רבני ירושלם ומצרים, והנה בהיותו אשכנזי חל עליו האיסור של רבינו גרשון מאור הגולה והיה נחוץ שיסכימו שלשה בתי דין ומאה רבנים על ההתר הזה, מה שהיה מן הנמנע בפרק ההוא שארץ ישראל היתה כמעט ריקה מרבנים במספר גדול כזה, אז סמכו על ההיתר שהתירו בירושלם בזמן ר׳ זרחיה גוטה להחכם נפתלי אשכנזי, ואחר זמן להחכם המקובל נתן שפירא במעמד רבני העיר, והסכימו רבני אלכסנדריא ומצרים שישא אשה אחרת[91].

בשנת ת׳ היה שם הרב הכולל ר׳ רפואה שלום שהיה כנראה יליד צפת ור׳ דוד קונפורטי הכיר אותו בנסעו למצרים וארץ ישראל בשנת ת״ו, ומזכירו בזכרונותיו שהיה „חכם מעיין ופסק ודרשן״[92], והרב חיד״א היה בידו תשובתו בכתב יד ושקיל וטרי עם הרב אהרן אזוביב[93].

אחריו עמד ר׳ יהושע מנטוא (שנשתבש שמו לנגטוא), בן החכם השלם ר׳ שמואל מנטוא יליד איטליא מן העיר מאנטובה, מליץ אך גם מקובל ומאמין לדברי רוח, בשנת תכ״ה בעת שקם שבתי צבי ונביאו נתן הלוי אשכנזי בעזה, ר׳ יהושע נטה אחרי האמונה הטפלה הזאת בלי כל חקירה, אף שהיה בקרבת מקום המקרים, במכתבו שערך לרבני וראשי העדה בליוורנו, בסדר כי תבא תכ״ו כתב בין יתר דבריו: „ולתוספת טובה, האיר ה׳ עינינו שבא פה נביא אחד מזמן רב, רוח ה׳ דבר בו, גדול בהכמה ובמנין, הגאון מוהר״ר מתתיה אשכנזי בלוך נר״ו, אשר מקדם היה עם ארוננו יר״ה, ונתן מהודו עליו

89) שם, דף ל״ג
90) בעי חיי, ח״מ ס׳ ס״ו
91) גינת ורדים, אה״ע כלל א׳ ס׳ ט׳
92) קורא הדורות, דף נ״ב ע״א
93) שיורי ברכה, יו״ד ס׳ קכ״ג

עליו וסמך ידו עליו, ומאז שרתה עליו רוח הקודש ומתנבא בכל יום נבואות גדולות, הכל באמונה קדושה, אשרי המחכה לו, ואוי למי שכופר בו״[94]). בשנת תכ״ז כאשר באו השמועות הראשונות שנשתמד שבתי צבי האיש שתלו בו כל תקותיהם רודפי רוח, ר׳ יוסף הלוי מליוורנו שהיה בפרק ההוא בויניציא ערך מכתב לר׳ יהושע מנטוא באלכסנדריא בסדר וירא תכ״ז, בשם כוללות ויניציא בדברי בוז ונאצה[95]), ור׳ יעקב ששפורטש מאמשטרדם, הסתנגד היותר נלהב לאמונה הטפלה ההיא עוד מראשית צמיחתה, ערך אליו מכתב ויכוחים בסדר ויגש שנת תכ״ז (פן תירש אהה וכ״ו, שנת בכה ת״בכ״ה)[96]), נראה הדבר שר׳ יהושע נדחה מכנו אחרי הדברים האלה, ובמקומו נמנה ר׳ יהודה הא׳ביליו לרב הכולל שהיה מגדולי התיראה בדורו, והיה לו בתמידות מרוצת מכתבים עם ר׳ מרדכי הלוי במצרים, אשר נתארח בביתו בלכתו לאלכסנדריא[97]), והרב הזה מרבה לשבחו בתיארים האלה: ספרא רבא דאוריתא, נחית לעומקא דדינא, תרי בפלפוליה הנפיש חיליה, ורב גיבריה כהלכתא... נודע בשערים, ראש הגבורים, להעמיד סברא בהלכה, סיני ועוקר הרים, החכם השלם הדיין המצוין[98]), וכבר נודע שר׳ מרדכי הלוי היה מטבעו חולק על רבני דורו, ולא היה מן המרבים לפזר תוארי הכבוד. ר׳ יהודה הא׳ביליו עמד ימים רבים על כנו, ובשנת ת״ך בערך כתב למצרים לר׳ אברהם הלוי על ענין האשכנזי דוד קולון שחפץ לישא אשה אחרת, ובתשובתו הרב הזה מרבה בשבחיו: הודענו נאמנה איך הגיע לידינו התימי מטה מכתב אשר שלחו לנו בית דין הגדול שבנא אמון יע״א, ובראשם הרב הכולל הדיין המצוין אב בית דין וריש מתא נזר החסידים כה״ר יהודה הא׳ביליו וכ״ו[99]).

כעשרה שנים אחרי כן ר׳ יהודה הלך לעת זקנתו לחברון כחפצו לבלות שנותיו האחרונות ולהקבר בארץ ישראל, לפי עדות בעל הזכרונות היה שם אחד מן הדיינים היותר גדולים[100]), ויתר תולדותיו באו בפרטי חברון. אחרי נסעו לארץ ישראל עית אלכסנדריא העמידה במקומו לרב הכולל את ר׳ יוסף בן ר׳ בנימן הלוי, הרב הזה היה יליד עיר אלקהירא ושם ישב עד שנת תנ״ג, והיה אחד מדייני העיר[101]), והיה בא בשנים בעת שקבע דירתו בנא אמון, ר׳ אברהם הלוי רב הכולל במצרים היה מכירו משכבר הימים ובמרוצת המכתבים שהיה ביניהם מרבה לכבדו: ראיתי השאלה ומה שנגזר עליה מאת הרב מורת צדק החכם השלם כמה״ר יוסף הלוי נר״ו, הגם שלא עמדתי על כל דבריו לאפס פנאי, דעתי מסכמת עמו בפסק ההלכה[102]), אמנם לפעמים התרעם עליו על אשר לא הסכים הרב האלכסנדרי לדבריו[103]), ולפעמים התל בו על כי לא כיון לדעתו ודלג מענין לענין, וכה דבריו: ראיתי... פלפולים תלי תלים מאריות גברו, ומנשרים קלו.

94) קיצור ציצת נובל צבי, דף י״ג ע״א

95) שם, דף ל״ה ע״א

96) שם, דף ל״ב ע״ב

97) דרכי נעם, אח״ע ס׳ י״ט

98) שם, שם, ס׳ מ׳

99) גינת ורדים, אה״ע כלל א׳ ס׳ ט׳ וח״מ כלל ה׳ ס׳ ד׳

100) אזולאי בערכו

101) גינת ורדים, אח״ע כלל א׳ ס׳ י״ז

102) שם, ח״מ כלל ה׳ ס׳ ו׳

103) שם, אח״ע כלל ב׳ ס׳ ה׳

קלו, הקיפוני בתשוכות חבילות חבילות, כתנורו של בית עכנאי צללו כמים אדירים מענין לענין[104]).

קרוב לאלכסנדריא על שפת היאור נילוס העולה לאלקהירא היתה העיר הגדולה רשיד היא רוזיתא, התייר הקראי ר׳ שמואל ב״ר דוד שהיה שם בשנת ת״ב כתב: והעיר רשיט על שפלת היאור מושכה, והיא עיר יפה מאד, ושם בנינים נאים ובתים יפים מגונים שונים, ושם ימצא כל מיני סחורות, ומשם יקחו הסוחרים כמו אורז ופשתן, והולכים בגידים אל אלכסנדריא ולכנוס בספינה, ושם חנויות למאות ומלון לאורחים... וכתי כנסיות לרבנים שנים[105]), ר׳ מרדכי הלוי שהחל שם להתחנך בהוראה, והיה אב בית דין קרוב לימים ההם כתב גם הוא „בהיותי ברשיד ביומי חרפי להיות עיר מעבר מכל עבר ופנת מארבע קצות הארץ, ורוב הנמצאים בה לקוטי בתר לקוטי ממזרח וממערב מצפון ומים, הסכמתי בכל תקף שאפילו שידוכין לא יעשה כל אדם לבתו כי אם ברשותי כדי לחקור ולדרוש אם היה שם בידה קדושין מיום לדתה וכ״ו[106]), כנודע ר׳ מרדכי הלוי נמנה לא״ב בעיר מולדתו אלקהירא בשנת תי״ג, ובמקומו עמד ר׳ דוד גרשון לא״ב ברשיד ואצלו היו בתיר דיינים ר׳ שמואל נתסיאש, ר׳ יוסף בכ״ר מנשה, ר׳ יוסף סורמאני, והמורי הוראות ועוסקים בעניני הערה היו ר׳ אפרים רבות ור׳ משה ציציליא.

כימים ההם קרה מקרה שאניה אחת שנסעה מרשיד דרך אלכסנדריא אל הים, כמעט הרחיקה מן החוף הזה פרצה להכה ותשרוף רוב האניה, וגם קמה סערה גדולה ששטפה כמו עשרים נוסעים יהודים וגוים, ובכללם הסוחר הרשידי יוסף זאמירו, ועדות זה הועד בבית דין של רשיד על ידי הסוחר יוסף הכהן שולאל, ועל זה נשאלו גם רבני מצרים שהתירו אלמנת זאמירו להנשא[107]), המקרה הזה קרה בשנת תכ״ח בסומבאקי (אניה קטנה), שיצאה מנמל רשיד ביום כ״ז תמוז ללכת לרודוש, והיו בה ארבעת יהודים, וביניהם הסוחר יעקב אשכנזי מרודוש, וכאשר הרחיקה כדרך מיל נשברה האניה, וכאשר נשמע הדבר, מהרו חברת הקברים לצאת ולבקש עקבות היהודים, וימצאו את שלשתם כחיים, ואת גוית האיש הרודושי מצאו אחר ימים שטבע במים, ובעמל רב יכלו עדי ראיה להכיר פרצוף פניו ויקברוהו בקברי ישראל[108]).

המעלים או הזוכר הנמל היה ר׳ יוסף הכהן ידיע קוטאייה, שם נפרז הרבה במדינת מצרים למשפחות שונות, והוא נמנה מצד הג׳יליבי של היהודים במצרים, ואצלו עמד חברו הישמעאלי, כאופן שמניותו נכתב על שם שניהם. וכאשר מת המעלים יוסף, וכנו אברהם חפץ לעמוד על כנו, הישמעאלי ערער שאין לו משפט הירושה, כי כתב הפקודת נכתב על חברו ועליו, אמנם אברהם הכהן הקריב דינו לפני המשנה למלך במצרים, והנראה גם הג׳יליבי היה מצדו עד שיצא דינו כי לו משפט הירושה במשרה הנכבדה הזאת[109]).

ומכללם

104) שם, חיים כלל ה׳ ס׳ ד׳
105) גנזי פטרסבורג, חלק א׳ דף ד׳
106) דרכי נעם, אה״ע ס׳ א׳
107) שם, שם, ס׳ ט׳
108) שם, שם, ס׳ י״ג
109) גינת ורדים, חו״מ כלל ג׳ ס׳ י״ג

ומכללם של חכמי רשיד היה בדור ההוא ר׳ יהודה עבאס זקן מופלג בשנים, ופעם חלה חלי מסוכן ויסובו את שמו משה, ובסוף ימיו היה חותם שני שמותיו[110]), הוא היה יליד אלקהירא ואחרי כן התישב ברשיד ושם נפטר לעולמו בערך שנת תל״ד, בעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי שהכיר אותו, מעיד עליו שהיה חכם גדול ומעיין ופסקן ומשורר ופייטן גדול, וחבר שני ספרים מפזמונים, ועוד חבר ס׳ „כסא כבוד״, הרב אזולאי שהיה בידו הכתב יד הזה כתב שהוא פירוש על המסכתות קטנות כלה, סופרים, אבלות בראשי תיבות „כס״א״ והסכימו עליו ר׳ יונתן גאלאנטי הרב הצפתי, ר׳ יהודה שאראף, ר׳ שלמה אלגזי הזקן, ר׳ יהודה האביליו סנא אטון, ה׳ דוד גרשון מרשיד, ור׳ שמואל ויטאל ממצרים[111]).

כבר ראינו שבשנת תי״ג נסמה לרב הכולל ברשיד ר׳ דוד גרשון[112]), הרב הזה נולד בערך שנת שצ״ה ובכן היה על הרוב כבן עשרים שנה בעת ההיא[113]), ובכל זאת שמו נודע בשערים, עד שהחכם הזקן ר׳ משה יהודה עבאש דרש הסכמתו לספרו „כסא כבוד״ ובשנת תי״ד קבל בבית דין עדויות על איש יהודי שנטבע בים ויתיר את אשתו, הנם שערך שאלתו לפני רבני מצרים להסכים עמו[114]), קרוב לימים ההם באה לפניו שאלה באיש יהודי תושב רשיד שהיה לו שפחה מופקדת אצל יהודי בעיר אחרת מעבר לים, ויהי היום כתב אליו לשלחה אליו רשידה, ויהי בדרך בלב ים נשבית האניה והשפחה שהיתה בתוכה, והשבאים הוליכוה עם כל השבויים לעיר שיש בה יהודים, ובהיותה מחונכת בדת ישראל ומנהגיהם ויודעת השפה ספרדית שהיא שפת רוב היהודים בארצות הקדם, אמרה שהיא יהודית ונפדית על ידי אנשי העיר בחזקת יהודית, ואיש אחד נשא אותה בחזקה זאת, אחרי כן נודע הדבר לאדונים הרשידי, ויתנו דבריו אל רבני העיר, דעו רבותי שאני כבר נתיאשתי מכסף השפחה הזאת, והרי היא לעצמה, אך אין רצוני שיכשל בה בעלה שנשא אותה בטעות, לכן ראו איזה תקנה תעשו לה שתשאר נשואה כדת ישראל בהיתר, ור׳ דוד גרשון כתב בעת ההיא פסק כרוב פלפול והורה שמאחר שהפקירה אדוניה, היא נחשבת לנגיה גמורה, ועתה תתגיר בפני בית דין ותחשב לגיורת גמורה[115]).

הרב הזה היה כל כך נחשב בעיני בני דורו, עד שהרב הכולל במצרים ר׳ מרדכי הלוי חולק לו כבוד הרבה בתשובותיו: דיינא דנהית לעומקא דדינא... סני ועוקר הרים, מאיר לארץ ולדרים, ה״ה ההכם השלם הדיין המצוין דוד גרשון נר״ו, יאיר ויזהיר כזהר הרקיע... ראיתי מראות אלהים, אור גלילי אצבעותיו נוטפות מור עובר, דולה ומשקה מבאר מים חיים, בארה של תורם להוציא לאור תעלומות

110) קורא הדורות, דף נ״ב ע״א

111) חיד״א, בערך יהודה עבאס

112) דרכי נעם, אה״ע ס׳ ט׳

113) ר׳ יוסף מולכו, בספרו שלחן גבוה יו״ד ס׳ קי״ח סעיף ד׳, מעיד שראה אותו במצרים, בלכתו ירושלימה, והנה נודע שהרב הזה היה היותר מוקדם בשנת תצ״ח בירושלם, אם כן היה על הרוב בשנת תצ״ה במצרים, והנה אם נפחות מתצ״ה מאה שנה שהוא כמעט דבר יוצא מן הכלל, נמצא שלכל הפחות נולד ר׳ דוד בשנת שצ״ה, ואי אפשר שנתקבל לרב הכולל טרם הגיעו לעשרים שנותיו.

114) דרכי נעם, אה״ע ט׳

115) שם, יו״ד ס׳ ט״ו

תעלומות וכו׳[116]). ואחרי שנפטר לעולמו ר׳ מרדכי הלוי, הרב הרשיד"י הזה בא במרוצת מכתבים עם בנו ר׳ אברהם הלוי, וכאשר כתב פסק על ענין חליצה חתם דבריו: ומה שאני מסתפק במצרים אם גם בנידון זה שהם נגררים אחרי הרמב"ם ז"ל דהוא מאריה דאתרא במצרים, בנידון זה הם נגררים אחריהם, ואם כן הוא שנהגו במצרים כותהייו, גם אנחנו נגררים אחריהם[117]), ור׳ אברהם מרבה לכבדו, ופעמים רבות היה שואל לו על ענינים רבים בדבר הלכה[118]). בעלי הזכרונות מספרים עליו שהוא היה חסיד גדול, אך גם היה מעשן יותר מדאי הטאבאק או טוטון כאשר נקרא בארצות הקדם, והיה מדליק אותו מנר של חלב, שהית בנהוג בימים ההם להאיר בלילות, פעם נראה בעיניו בחלומו שהיו מענישים אותו אחרי מותו באותו העולם וישאל סיבת הדבר, וענו אותו על כי אכל חלב והוא חזר, ושאל היאך אכל חלב? וישיבו לו לפי שהיה מדליק עשב הטאבאק מנר החלב, נחשב לו כאילו אכל חלב[119]). הרב הזה האריך ימים יותר ממאה שנה, וינהג נשיאותו קרוב לשמונים שנה. בסוף ימיו היה שם ר׳ שבתי נאוואני ופעולתו תבא לפנינו בחלק החמישי.

אחרי רשיד היו עדות ישראל בדאמייאט ואלמנצורה, עדת דאמיאט היתה היותר חשובה, והיהודים היו קוראים העיר ההיא פיתום, כמעט כל התושבים היו מסתערבים ושפת ערב היתה שגורה בפיהם, גם נמצאו איזה ספרדים אך הם היו המעטים, ואשכנזי אחד יצחק טודיסקו (= אשכנזי), שנשא אשת ספרדית „אורו", בחדש צאפאר אלף ת"ג להיג׳ירה, נסע האשכנזי הזה בספינה קטנה הנודעת בארצות הקדם בשם „שומבוקלו", של המלח רייס־קאראקאש ללכת אל מדינת הים, פתאום התנפלו שבאים על הספינה והרגו את רוב הנוסעים וביניהם היהודי האשכנזי יצחק, ועדות זה הועד לפני הבית דין בדאמייאט ומצרים בשנת תל"ה. בין סוחרי העיר הנודעים בשם היו ישראל מערבי, אליעזר קאב׳אליירו, מרדכי ביוצינה דידיע קונורטי, וחיים חביב סעדאן, בעשרים שנה אחרי כן קרה מקרה ביהודי אחד תושב אל־מנצורה שנטבע ביאור נילוס בתוך הספינה, וחברת הקדושה של דאמייאט שלחו איזה חברים לחפוש אחריו, והנה ערבי אחד לקראתם וישאל להם מה אתם מבקשים? וכאשר הגידו שהם מבקשים גוית היהודי הנטבע, הראה להם המקום שקברוהו הערביים יום אחד קודם לכן, ויהודי דאמייאט הלכו שם, ויספידוהו ויוציאוהו ויביאוהו לדאמייאט, אחרי שנתאמת אצלם שהוא איברהים קופידאן בנו של הסוחר אליהו קופידאן, והיה זה בחדש שבט תנ"ה, בין חכמי העיר בפרק ההוא היה החכם השלם ר׳ שלמה ג׳יליבי ששלח ידו גם במסחר[120]).

ובעיר הקרובה אל־מאנצורה או מאנצורה העומדת על שפת היאור נילוס, היתה עדה קטנה, בין גדולי וחשובי העדה היה אליהו שושי, ויוסף נחום, שמש בית הכנסת היה האיש קונורטי שעסק גם כן במסחר הפנינים האדומים

116) שם, אהע"ז ס׳ מ"ד
117) גינת ורדים, אה"ע כלל ב׳ ס׳ ז׳
118) גן המלך ס׳ קל"ד
119) לקט הקמח, (אמשטרדם תנ"ז), א"ח דף נ"ח
120) דרכי נעם, אהע"ז ס׳ ל"א
121) גינת ורדים, אהע׳ כלל ג׳ ס׳ כ׳

האדומים (סירג׳אן = Corail), ובחדש סיון תנ״ז נהרג בהיותו בכפרים בסביבות העיר למכור סחורתו, ולפי עדות ערבי מסית לפי תומו, פגשוהו כדרך גנבים ערבים, והכו אותו בסכינים וחרבות על גרונו, וכאשר נפל מת באו ערביים תושבי העיר ומפחדם השליכוהו אל היאור, ושר העיר או שייך נלחם הרבה עמהם על אשר עשו המעשה המנובל הזה[122]. יהודי מנצורה היו עוסקים בקפיאת גבנות והיו מוכרחים ללכת לכפרים, בשנת תס״ב היה מקרה עם שני יהודים אברהם ג׳אמוש וגיסו אהרן ג׳ומארה, שיצאו אל הכפר אציית־אבו־נאלי ונטבעו ביאור נילוס, ואחרי שבקשום מצאו רק גוית אהרן ג׳ומארה שקברוהו הערביים, ועל ידי פיזור ממון לשייך מושל הכפר, הרשה ליהודים להוציאו מקברו ולהביאו לדאמיואט לקברו בקברי ישראל, ועדות זה נתקבל בפני חכם העיר שבתי הכהן ידיע ייעיש, „הנבאי המפואר יהודה חבים" שלא ידע את להתום את שמו, וציוה לאחרים להתום בשמו כמסירת קולמוס ויעקב קשטיל[123].

ממדינת תימן הרחוקה, אחרי הפסק שנים רבות שלא נדע ממצב היהודים אשר שם, באה שאלה מעיר צנעה בערך שנת ת״ל לרבני מצרים, מרב העיר דוד ן׳ אברהם הכהן אל־עראקי, ומתוכה נדע עד כמה היו שקועים בבערות, שגם הרב שלהם כתב בלשון עלגים, והענין היה שאשה אחת מתה ואחר מותה זמן רב מת גם ילדה, והיה לאשה הזאת איזה ירושה, ואז קמה שערוריה בעיר בין יורשי הבעל ויורשי האשה, ובסוף השאלה כתב השואל: „אלו ואלו עניים מבקשים להם, והרעב כבד בארץ, אמונת שמים תעשו חסד עם היורשים ועם הדיינים, ואין ראוי לעשות בזה הדין פשרה, אמרה תורה לחקת משפט, יקוב הדין את ההר,... לא יהיה בתשובה עיכוב, כי באו מים עד נפש" ורבני מצרים הורו שהדין פשוט שאין הבן יורש אמו, אחרי מותו ואם כן הצדק עם יורשי הבעל[124].

בתי הדפוס בתורקיה (ת׳־ת״ץ, 1640-1780)

בחלק הקודם ראינו שבשנת שצ״ט האומן ר׳ שלמה פראנקו יסד בית דפוסו בקושטנדינא, וידפיס ספרו הראשון „פירוש רש״י על התורה", והיה בדעתו להדפיס התלמוד אך המות קדמהו, ובשנת ת׳ נפטר לעולמו. בנו אברהם פראנקו בחברת התנו יעקב נבאי, התחילו להדפיס באותיות שהוריש להם אביהם, הס׳ הראשון שיצא מבית הדפוס הזה שנדפס בדיוק עצום, ועל נייר יפת תוא ס׳ „השאלות ותשובות" לר׳ יוסף מטראני, „ותיתה השלמת הספר, הנותן אמרי שפר, בחדש כסלו שנת א׳ ת״א מרבבות קדש", וכן הדפיסו שלשה שנים רצופות, בשנת ת״ה יצא מבית דפוסם ס׳ „המשניות" מנוקד, שעלה בידיהם להוציא לאור בהוצאות רבות, ופיזור כסף הרבה יתר מכדי כחותיהם, ובזה יצאו במקצת ידי חובותם וכונתם להדפיס התלמוד, מה שהיה חוץ מן האפשרי לפי מצבם ומעמד היהדות בתוגרמה בתקופה ההיא, והיתה השלמת

---

122) שם, שם, ס׳ י״ט 123) שם, שם, שם, ס׳ ב״ח 124) דרכי נעם, חשן משפט ס׳ י״ד

השלמת הדפוס יום השלישי כ"ז כסלו ה' קד"ש, אחרי הפסק שתי שנים הדפיסו בשנת ת"ז, ואחרי הפסק איזה שנים החלו להדפיס בשנת תי"ב „לב שלמה" ועוד אחרים.

בראש הספר „לב שמח" לר' אברהם אליגרי שהביא כמו התנצלות, המדפיס אברהם פראנקו מבאר בדבריו אלה: לבי לבי. זה כמה ברלולי יהמה ולא ידמה, על מה ועל מה, בכל מדינה ומדינה, וממלכה שפלה או רמה, לכל אחת דפוס בפני עצמה, שמו אותות' אותות, נאות הרותית, בעט ברזל ועופרת פתוחי חותם שמאירים ומתמימים את דבריהם להוציא לאור כל תעלומה, והארץ הלזו גדולה לאלהים בחכמה ובמנין, וזו בנין אב לכל הארצות, במועצות, ובינות, ממנה פנה ממנה יתד ממנה קשת מלחמה, איכה חסר ממנה דבר זה, והרש לא ימצא מן הקצה אל הקצה, עושה מלאכת ההדפסה ופעולתו אשר עבד בה יעשנה בדפוס ויקבעות תזור תזור לקבעית קמא, לולא ה' צבאות הותיר לנו שם ושארית וכרית שלומו לא סר מעמו, אבי ועטרת ראשי נ"ע חכם וחרש וחושב אומן בשלמות המלאכה הזאת עד תומה, אשר קשר כתרים לאותיות בעיר הזאת, וחצב וחקק, וטהר וזקק, מלאכת הדפוס והוציא לאור עשות ספרים הרבה באיכ' וכמה, ואף כי אחרי מותו, בצדקתו החזקתי ולא ארפנה, ואוחזה בה ולא אניחנה, זאת מנוחתי ופעולתי את אלהי בכל מאמצי כחי ברוב אונים ועצמה, הן אמת כי בקצת הספרים אשר הובאו אל הדפוס מאז ועד עתה, באו גם אות או תיבה ושורה מטושטש עד שלא נכר רשומה, וזאת היתה נסבה למעוט האותיות ולחסרון החמר אשר אין חליפות למו, וחלופי חלופיהן הנצרכים ליופי המלאכה התמימה, כי הרחיב ה' לנו טותב לב שועי נדיבי רחבי ידים... כה"ר נסים וכ"ו ומשנהו... החכם השלם זה סיני כמה"ר מנחם ז"ל... והטור השלישי... החכם החסיד כמה"ר יוסף... והגביר נבון וחכם כה"ר יצחק נר"ו בני איש אחד מיוחד שבעדה, הגביר כה"ר דוד ן' ויליסיד ז"ל, הם היו נסבה להחזיר עטרת הדפוס לישנה להדרה ולרוממה, תנות נפשו של החכם השלם כמה"ר מנחם ז"ל, אשר לעשות הנדיש והפריש והבדיל את הבדיל ואת העופרת לצוק בו את האותיות... בזאת אני בוטח בחסד עליון, כי מהיום הזה והלאה מעלי יתרה עשו באותיות, להיות מלאכתינו בתכלית השלמות ועבודתנו עבודה תמה... כן יעשה ה' למען צדקו, הצעיר אברהם פראנקו.

אחרי הספר הזה, הדפיס בשנת תי"ד „הוד מלכות" לר' אברהם היכיני באותיות יפות, וכן בשנת ת"ך, תכ"ב, ותכ"ד, בשנת תכ"ז הדפיס שני ספרים מן הכת השבתאית, תקון חצות, ותקון היום, אחרי כן נסתם חזון מבית הדפוס הזה בעוד שתים עשרה שנה, בשנת תל"ה החל ר' אברהם פראנקו להשתמש באותיות אביו שהיו עודן יפות וכהירות, ואצלו העמיד את בן גיסו שלמה נכאי, שהיה גם כן המגיה, הס' הראשון שהדפיס הוא „בית אהרן" על נייר עב ויפה עד מאד, באופן שהאותיות והדפוס נראים כחדש ממש, וכפעם הראשונה שער הס' מצויר בשני עמודים וממעל לשער נדפס: „זה השער לה' צדיקים יבואו בו", „תחת ממשלת אדוננו המלך שולטאן מהמד, נדפס באותיות המחוקק הישיש חכם ונבון ונעלה שלמה פראנקו זצ"ל על ידי בנו אברהם פראנקו

פה קושטנדינא שנת התל"ת", אחרי שביתת תשע שנים נדפס בבית הדפוס הזה בהשתדלות ר' יוסף אלנאוי ס' זהב שיבא (בשנת תמ"ג), ועוד עברו שתים עשרה שנה שביתה, ובשנת תנ"ה יצא לאור הס' האחרון מבית הדפוס הזה „מדרש האתמרי", המגיהים ומסדרי האותיות בבית הדפוס הזה היו ר' אברהם בן אליה פירירא, (המגיה), ר' שלמה בן מוכחר אבי המשוררים (מגיה), ר' אברהם בן ידידיה, נזכר בשנת תכ"ב (בס' שדה יהושע), במדפים, ובשנת ת"ת (בס' יפה תואר) במסדר האותיות, ושני אומנים פועלים אשכנזים יעקב בן אברהם אשכנזי הקדוש מייסטוב, וקתריאל בן יקותיאל המכונה שלמה משאטאנוו כמסדרי האותיות, הס' זהב שיבא, נדפס והוגה על ידי חתנו ר' אברהם בן מאיר רוזאניס.

אחרי הפסק של איזה שנים המחוקק המהיר במלאכתו ר' יונה בן ר' יעקב אשכנזי מזלוויץ גליל לבוב, התחבר אל אשכנזי אחר ר' נפתלי בכמוהר"ר עזריאל אשכנזי מווילנא (כנראה אחיו של ר' אליה אשכנזי בכמוה"ר עזריאל מדפיס בפרנקפורט ע"נ מאיין), וייסדו בקושטנדינא בית דפוס הדש, המחוקק ר' יונה שהדפיס רק ארבעה או חמשה ספרים בחברת שותפו, עשה לבדו מה שלא עשה מדפיס אחר בתוגרמה, הוא טרח ויגע לעשות במלאכה הזאת, לתקן ולשכלל, והחליף האותיות פעמים רבות, עד שבית דפוסו הגיע למדרגה כזאת שלא הגיע בית דפוס א"ר לפניו ולאחריו, הס' הראשון שיצא מבית דפוסו לא נודע כיום לבבליוגראפים, והיא „אמרי שפר" הס' השני הוא ס' „עדות ביהוסף" חלק ראשון, וכה הבריו בשער הספר: אהללה לאל בפי אשר צירף מחשבותי למעשה להיות מדפים, אשר מנעורי היה זה במחשבתי, אבל לא הייתי רואה תמונת דפוס, עד שפעם הזהמן ה' לפני שהלבתי לדפוס שלהם, ומאז לא שקטתי ולא נחתי וינעתי, ומצאתי את שאהבה נפשי, ומאז תקקתי אותיות אלו שנדפס הספר „אמרי שפר", ובאמת אמרתי שיש בידי לעשות הרבה יותר טובות גדולות וקטנות, אבל כעת כלת פרוטה מן הכיס וידעתי כי זה הדרך וזה (צ"ל וזאת), העיר שיסייעו לי אלהים ובני אדם, אשובה אראה באחרית לעשות כחנת וכהנה, והמסייע לדבר זה מחזיק התורה ולומדיה ושכרו גדול עד מאד, „תחת ממשלת אדוננו המלך שולטן אחמד יר"ה (בשנת עדות).

עוד הדפיס חידושי הר"ן, אמנם בשני הספרים האלה האותיות מטושטשות, והדפוס לא עלה כל כך יפה, וכאשר הדפיס בשנה ההיא ס' שלישי הוא „מלחמת חובה", בהקדמת המגיה יעקב בן דוד ן' פורנת, הוא מבאר: „שהתיבות היו מיושנות (בספרים הקודמים), ואין רישומן ניכר, ועוד שאותיות החקיקה לא מיוסדות, עד שהשתדלו המחוקקים ושמו אותותם אותות נאותות כאשר עין הקורא יראה בהקדמה זו" ואמנם לטירות הבטחת המגיה, לא נראה הפעם הזאת תיקון כל כך רשום וכמעט שאין להבדיל הס' הזה מן הקודמים.

בשנת תע"ב התפרד ר' יונה עם חברו ר' נפתלי ויעתיק בית דפוסו סנגד לאיסתנבול (קושטנדינא), למגרש אורטא קיואי ושם הדפיס ספר בני חיי", בהקדמה ארוכה מר' שמואל מאנריסו, והמגיה היה ר' חיים יצחק

יצחק רפאל בכמוה"ר חיים אלפאנדארי (סימן השנה בעת"ה לפ"ק), כנראה שהעתיק בית דפוסו לרגלי איזה שרפה שהיתה באיסתנבול (קושטנדינא) לאורטה־קיואי או לאיזה סיבה אחרת, כי כן רואים אנחנו שעוד בשנה ההיא העתיק עוד הפעם אותו לקושטנדינא, ושם הדפיס ס' „שבט מוסר" (סימן השנה שמ"ע כנ"י), וכן הדפיס על הסדר עד שנת תע"ד, ואחרי שביתת שלש שנים הדפיס על הסדר, אמנם בשנת תע"ט העמיד בית דפוסו פעם באורטא־קיואי (ושם הדפיס „תקוני הזהר"), ופעם בקושטנדינא, ושם הדפיס סדר „אליה רבא".

הסדפיס הזה לא שקט ולא נח, וכל ימיו הקדיש ליפית בית דפוסו ולפעמים עשה שינוים עיקריים, כן נראה שבשנת תע"ד הדפיס ס' „גט פשוט" באותיות גדולות ובהירות, ובשנת תע"ו הדפיס ס' „כנסת הגדולה, יורה דעה" באותיות משונות, ובשנה ההיא בעצמה יצא מבית דפוסו ס' „גינת ורדים" באותיות קטנות עד מאד, שאין משלן בכל דפוסי תוגרמה, ומשונות האותיות האלה כל כך, עד שאי אפשר לחשוב שיצאו הספרים מבית דפוס אחד, לולא הרשום בשער הספר, מלבד איזה ספרים מתיקוני הזהר, ו„ספר הזהר" בשלשה חלקים שהדפיס ר' יונה, כל הספרים שיצאו מביתו חשובים ומעולים הם הרבה יותר מכל מה שנדפס בקושטנדינא במאה הקודמת לו, הן בתוכנם והן בדפוסם, הפועלים ומסדרי האותיות בבית דפוסו היו: אברהם בן יהודה ליב, יוסף פאלקון בן שלמה צלמאן, ר' יהושע שב'אבו רידיע זיין, משה בן יצחק, יהודה בן יוסף הלוי, קלמאן בכ"ר יהודה אשכנזי, פוליכרונו בכ"ר יצחק, המגיה היה ר' ישעיה אשכנזי, מלבד פעולתו במקצוע הדפוס העברי המחוקק ר' יונה אשכנזי, היה הראשון שחקק אותיות ערביות ותורקיות לבית הדפוס התורקי הראשון של איברהים בקושטנדינא.

בשנת תע"ט יסד ר' אברהם בן ר' מאיר רוזאניס, והוא חתנו של המדפיס ר' אברהם פראנקו בית דפוס חדש, באותיות הנשארות לפלטה מבית הדפוס הישן, ר' אברהם נשא את בתו הקטנה של ר' אברהם פראנקו שנפטר לעולמו בשנת תע"ג ויורש בית הדפוס ההוא, ורק שני ספרים נודעים לנו שיצאו מבית הדפוס הזה, ספר הכללים לר' יצחק לוריא אשכנזי (האר"י) ופני משה חלק ג', המגיה ומסדר האותיות היה ר' חיים שלום בן ר' בנימן מעלי הכהן מירושלם, ור' יהודה בן ר' שמואל רוזאניס, בן אחיו שהיה אחרי כן חתנו [1]).

בשלוניק אחרי שביתת הדפוס קרוב לשלושים שנה (שפ"ח־ת"א), נוסד בית דפוס גרוע מאד, ושם נדפס שלא על הסדר עד שנת ת"ו, ואף שם המדפיס נעלם מאתנו, בשנת תנ"ד ממוני התלמוד תורה בפקודת פרנסי וממוני הזמן העמידו בית דפוס, המחוקקים ומדפיסים היו אברהם בכמוהר"ר דוד נחמן יום טוב בכמוה"ר משה קאנפיליאש, הס' הראשון שיצא מבית הדפוס הזה, הוא „מחזור קאטאלוניא" אשר בשלוניק, ובשער כתוב „מחזור לנוסח ברצלונה מנהג קאטאלוניא, והיתה ההדפסה ע"ב ראש השנה תנ"ח

1) ראה עוד ר' משה שטיינשניידר Judische Tipografie באנצקלופדיא של הרש וגרובר, דף 63

תנ״ת״, נראה שהדפוס הזה נוסד בראשיתו רק לצרכי העדה הקאטלונית, להדפיס המחזור הפרטי שלהם, והיה קטן עד מאד, ואחרי עבור איזה שנים, ממוני הקהל חשבו שטוב להרחיב גבול בית הדפוס ולהגדילו בהוסיף האותיות והפועלים לתועלת התלמוד תורה, וכן עשו, ובשנת תס״ת הביאו הדבר לגמר טוב, ומן היום ההוא והלאה הדפיסו על הסדר, איזה מסכתות תלמוד בבלי ובשנת תס״ט „לקט יוסף״. אחרי איזה שנים הדפיסו ס׳ „שאלות ותשובות אנג׳יל״, באותיות מטושטשות והנייר רע עד מאד, באופן שרוב האותיות אינן נראות, ונראה שנוכחו לדעת המדפיסים והמשגיחים של התלמוד תורה שלא תעלה מלאכתם יפה ויקנו נייר יותר טוב, באופן שנראה שינוי לטובה במקצתו, מחצי הספר והלאה. המגיה היה ר׳ יום טוב בכמוהר״ר מיכאל הכהן, מסדרי האותיות והפועלים היו משה שמואל פאלקון, דוד בכמוהר״ר אליה בר דוד, סעדי שמואל אנג׳יל, ויהושע דוד צורי, אחרי כן העמידו פועלים אחרים, ובכל זאת הדפוס לא נשתנה לטובה, והם היו שמואל בן משה שגילטאס, יעקב בן עוזיאל שלמה, והמגיה ר׳ מנחם קריספין, בספרים אחרים („כרם שלמה״ ואחרים), היו הפועלים אברהם בן יצחק שלום, ומשה בן יצחק קאלאורה (שבוש Calahora).

בפרק שאנחנו עוסקים בו לרגלי המלחמה שבין תוגרמה והכנסיה בויניציא על האי כריתים שהחלה בשנת ת״ח, העיר אזמיר שהיתה עד היום ההוא קטנה, בפרט בתושביה היהודים היתה רבת המרכולת, והעדה היהודית גדלה מיום אל יום, עד שנחשבה העדה היותר גדולה אחרי שלוניק וקושטנדינא עד היום הזה, ואין להתפלא שגם שם נוסד דפוס עברי, האיש שיסד הדפוס הראשון היה אברהם בן המדפיס ר׳ ידידיה בן יצחק גבאי מליוורנו, המכונה „כף נחת״, על שם הפירוש שעשה זקנו הנקרא „כף נחת״ על המשניות, הספר הראשון שיצא מבית דפוסו הוא ראש יוסף (ת״ח), אחריו הדפיס בנו ידידיה על הסדר, אחרי כן שבת איזה שנים ונכדו חדש הדפוס „כף נחת״ שאינו נופל מהדפוס הקושטנדיני אמנם עולה הוא הרבה על הדפוס השלוניקי.

לוח הספרים שנדפסו בתוגרמה בין שנות ת״־ת״ץ מאת החכם הגדול פרופיסור ד״ר אהרן פריימאן בפרנקפורט דמיין ונוספות מאת המחבר

א) בקושטנדינא:

1 ת״א, שאלות ותשובות מהרימ״ט (ר׳ יוסף מטראני) חלק א׳
2 ת״ב, עלית עיר קטנה, לר׳ לוי קווין (דפוס שני)
3 ת״ב־ת״ג, אהבת עולם, לר׳ שלמה אלנזי
4 ת״ג, מדרש רבות, לר׳ שמואל יפה אשכנזי
5 ת״ג, משניות עם נקודות
6 ת״ד, המון רבה, לר׳ שלמה אלנזי
7 ת״ח, יפה תאר (על מקרא רבא) לר׳ שמואל יפה אשכנזי
8 תי״ב, לב שמח, לר׳ אברהם אלינרי
9 תי״ד, מנחת יהודה, לר׳ יהודה ליב ב״ר עובדיה איליבורג

10 תמ"ו, הוד מלכות, לר' אברהם היכיני
11 ת"ז, תהלות ותפלות, ק"ן מזמורים כמעשה התהילים
12 ת"ח, בית ישראל, לר' ישראל אליעזר בנבנשתי
13 ת"ד, מעולפת ספירים, לר' שלמה אלנזי
14 תכ"ו, תקון הלילה (נקרא אצל אחרים תקון חצות)
15 תכ"ו, ספר תקון היום
16 תכ"ו, סליחות, (נזכר באבן הטועים לר"ד כהנא) שלשתם מן השבתאים
17 תכ"ח, נתיבות המשפט, ר' שלמה אלגזי
18 תכ"ט־תל"א, פני משה, חלק א', ר' משה בנבנשתי
19 " " פני משה, חלק ב', ר' משה בנבנשתי
20 תל"ו, אזני יהושע, ר' יהושע בנבנשתי
21 תל"ח, בית אהרן, ר' אהרן צורונג'ון
22 תמ"ג, זהב שיבא, ר' שלמה אלגזי
23 תנ"ה, מדרש האיתמרי, ר' אליהו הכהן
24 ת"ע, מגיד מראשית, ר' חיים אלפנדרי
25 " מלחמת חובה, לר' משה בר נחמן
26 תע"א, עדות ביהוסף, חלק ב' לר' יוסף אלמושנינו
27 " כנסת הגדולה, יו"ד ס' ס"ט־קי"ו
28 " חידושי הר"ן, (ר' נסים גירונדי)
29 תע"ב, שבט מוסר, ר' אליהו כהן
30 תע"ג, בני משה, ר' משה שלטון
31 תע"ד, בני יעקב, ר' יעקב ששון
32 תע"ו, כנסת הגדולה, יו"ד ס' א'־ס"ט, ר' חיים בנבנשתי
33 " רעשים ורעמים, ר' יצחק אשכנזי
34 תע"ז, גינת ורדים, חלק א', ר' אברהם מרדכי הלוי
35 " פירוש רש"י על התורה
36 " חידושי הרשב"א על מס' קדושין
37 " מטה יוסף, חלק א', ר' יוסף הלוי נזיר
38 " שיירי כנסת הגדולה יו"ד, ר' חיים בנבנשתי
39 " תקון ליל שבועות וליל הושענא רבא
40 תע"ח, אש דת ומוצל מאש, ר' חיים אלפנדרי
41 " פירושים וחידושים על הרמב"ם
42 " האדרא רבא וזוטא
43 " יאיר נתיב, ר' אברהם מרדכי הלוי
44 " ערך לחם, ר' יעקב קשטרו
45 " שוחטי הילדים, ר' משה נג'ארה
46 תע"ט, ספר יצירה
47 " פני משה, חלק ג', ר' משה בנבנשתי
48 " ס' אליה רבא וזוטא, ר' אליה אלפנדרי

תע"ט־ת"ס

49 תע״ט־ת״ס, עבודת תמה, ר׳ יהושע בנבנשתי
50 ת״פ הכוונות ומעשה נסים, ר׳ יצחק אשכנזי האר״י
51 ״ שבע שיטות להרשב״א
52 ״ ספר משמורת
53 תפ״א מעין חיים, ר׳ ראובן מזרחי
54 תפ״ג, מכתב מאליהו, ר׳ אליה אלפנדרי
55 ״ שמואל ישראל, ר׳ ישראל ג׳יליבי
56 תפ״ה, פרק ר׳ אליעזר הגדול
57 תפ״ו, דת ודין ומוצל מאש, ר׳ אליעזר ן׳ שנג׳י
58 תפ״ז, מזרחי עם נחלת יעקב, ר׳ יעקב ב״ר בנימן שלנק
59 ״ מטה יוסף, חלק ב׳, ר׳ יוסף נזיר
60 ״ נגיד ומצוה, ר׳ יעקב צמח
61 ״ פרי הארץ, חלק א׳, ר׳ ישראל מאיר מזרחי
62 ״ קול בן לוי, ר׳ רפאל בן אליה לוי
63 ״ שמות בארץ, ר׳ משה חביב
64 ״ כרוז (מכתב חוזר) מק״ק קושטנדינא
65 תפ״ח, פרשת דרכים, ר׳ יהודה רוזאניס
66 ״ ידי אליהו, ר׳ אליהו מבורך גאליפפה
67 ״ שבט מוסר, ר׳ אליהו כהן
68 ״ ספור דברים, ר׳ יוסף סמבארי
69 ״ ספר הי״שר על התורה?
70 תפ״ט, שיירי כנסת הגדולה או״ח ר׳ חיים בנבנשתי
71 ת״ץ, תהלים עם לעז (לאדינו).

ב) אורטה־קיואי (הסמוך לקושטנדינא)

72 תע״ז, בני חיי, ר׳ חיים אלגזי
73 תע״ט, גט פשוט, ר׳ משה ן׳ חביב
74 ״ תקוני הזהר

ג) שלוניק

1 ת״א, ענונא דאתתא, ר׳ חיים שבתי
2 ת״ב, חסן ישועות, ר׳ שבתי חסון
3 ״ שאלות ותשובות, ר׳ שלמה בן יצחק הלוי
4 ת״ג, שי למורא, ר׳ שבתי יונה
5 תט״ו, דורש משפט, ר׳ שלמה פלורינטין
6 ״ מורה צדק, ר׳ מיכאל הכהן
7 ״ תאוה לעינים, ר׳ שלמה אלגזי
8 תנ״ה, מחזור קאטאלוניא
9 תס״ח, תלמוד מסכת ברכות

10 תס"ה, תלמוד מסכת ביצה
11 תס"ז, " מסכת כתובות
12 " " מסכת בבא מציעא
13 תס"ט, לקט יוסף, ר' יוסף גינצבורג
14 תע"ג, תורת חיים, חלק א', ר' חיים שבתי
15 תע"ה, תורת חיים, חלק ב', ר' חיים שבתי
16 תע"ו, פני שלמה, ר' שלמה אמאריליו
17 תע"ז, שאלות ותשובות וחידושים, ר' ברוך אנג'יל
18 תע"ט, כרם שלמה, ר' שלמה אמאריליו
19 " סדר תחנות
20 ת"פ, בני יוסף, ר' יוסף שלמה יהיאל
21 " עדות ביעקב, ר' יעקב די בוטון
22 תפ"א, משכנות יעקב, ר' יעקב ן' נעים
23 תפ"ב, תורת חיים, חלק ג', ר' חיים שבתי
24 " תורת חסד, ר' חסדאי פרחיא הכהן
25 תפ"ה, נאמן שמואל, ר' שמואל מודיליאנו
26 תפ"ד, מעיל שמואל, ר' חיים שמואל פלורינטין
27 תפ"ז, גהולת משה
28 תפ"ט, חידושי הרש"בא על שבועות
29 ת"ץ, שאלות ותשובות מהרש"ך חלק ב'

ד) אזמיר

1 תי"ז־תי"ח ראש יוסף, חלק א', ר' יוסף אישקאפא
2 תי"ח, כתובות (פיוטים לשבועות)
3 תי"ט, ראש יוסף, חלק ב', ר' יוסף אישקאפה
4 " מקור ברוך, ר' ברוך קלעי
5 " שמע שלמה, ר' שלמה אלגזי
6 ת"ך, כנסת הגדולה חשן משפט, ר' חיים בנבנשתי
7 " לחם רב, ר' אברהם די בוטון
8 " שאלות ותשובות, ר' מאיר די בוטון
9 תכ"ב־תכ"ג, הליכות אלי, ר' שלמה אלגזי
10 תכ"ג, מעלפת ספירים, ר' שלמה אלגזי
11 תל"א, דובב שפתי ישנים, ר' משה בנבנשתי
12 " שיירי כנסת הגדולה או"ח, ר' חיים בנבנשתי
13 תל"ה, עין יוסף, ר' יוסף חנן
14 תל"ה, ישמח משה, ר' משה די בושאל
15 " גופי הלכות, ר' שלמה אלגזי
16 תל"ד, בני אהרן, ר' אהרן לפפא
17 ת"פ, קרבן מנחה, ר' יעקב חגיז

18 תפ״ט, שרש יעקב, ר׳ חיים אבולעפיא
19 ״ מקראי קדש, ר׳ חיים אבולעפיא
20 ״ עץ חיים, ר׳ חיים אבולעפיא
21 ת״ץ מור דרור, ר׳ מרדכי עטיא
22 ״ עין יהוסף, ר׳ יוסף חזן.

הערה: רשימת הספרים ערוכה על ידי החכם הבבליוגרף המפורסם פרופסור ד״ר אהרן פריימאן מפרנקפורט ע״נ מיין, ונוספים מאת המחבר.

לחתימת החלק הרביעי

אמר הצעיר שלמה בכמוהר״ר אברהם רוזאניס המחבר, אודה לאלהי בעוד רוחי בקרבי, שהגיעני להשלים החלק הרביעי מחבורי הגדול קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם, והיתה התחלתו ביום א׳ דחנוכה תרס״ח, והשלמתיהו ליל ר״ח שבט התרע״א, ואחרי שנדפסו החלק א׳, ב׳, וג׳ בעיר הוסיאתין (בגליציא), שלחתי גם החלק הזה להדפיסו, אך לרגלי המלחמות של שנת תרע״ד-תרע״ח כל הכרכים שהיו בידי המוציאם לאור ר׳ דוד פרנקל נאבדו והלכו לטמיון, ולא נשארו לפלטה כי אם מעטים שנמכרו ונתפשטו קדם המלחמה מחלק הראשון והשני, ומעט מזער מן החלק השלישי, והחלק הזה הושב אלי על ידי המוציאו לאור אחרי שנתים ימים, חציו שרוף באש, לרגלי ההתנפלות ברחוב היהודים בלמברג אשר שם נמצא הכתב יד, ואחרי שנים רבות העתקתי הדפים שנשדפו או נשרפו והוספתי על הכתב יד מכל מה שנתחדש אצלי בפרק הזה, והשלמתיהו ביום י״ח שבט התרצ״ב שהוא יום פטירת בני היחידי אברהם נ״ע אשר שלחתיהו ברלינה להשלים חק למודיו.

בינתים עשיתי הוספות ותיקונים מכל מה שנתחדש אצלי על החלק הראשון, השני, והשלישי, באופן שנחשבים כחדשים ממש, החלק הראשון הופיע במהדורא שניה על ידי בית הוצאת הספרים „דביר״ בתל אביב, ומי יודע באיזה עת יגרום המזל שיודפסו החלק השני והשלישי מחדש, אך קשה מכלם היה גורל החלק הרביעי הזה שהיה מונח בקרן זוית, עד שנתעוררו אוהבי ורעי ומכירי בפרט הקונסיסתוריון לעדות ישראל בבולגריה פה סופיא ונכנסו בעובי הקורה, והוציאו לאור ספר היובל למלאת לי שבעים שנה בקיץ הזה, וצברו הכסף הנחוץ להוצאית הדפוס לחלק הזה, הן מעט והן הרבה, בינתים הגיעו לידי תמיכות גם מארצות אחרות, ובכן קרבתי אל המלאכה וחדשתי כנשר נעורי, כי רק מיודעי הקרובים לי יודעים ומעידים כמה יגעתי לתקן הכתב יד והתגהה בבית הדפוס, עלי היו כלנה, וכמעט החילותי הדפוס קרה לי אסון שאשתי חלתה ועלתה לשמים ביום שלישי חול המועד של סכות שנה זו (תרצ״ד) המ״ך, וזה החליש כחתי והעציב את רוחי עד שלא ישוער, ומאליו מובן שבסבה זו וסבות אחרות התעכב הדפוס מעט, אך תקותי תאמצני שלמרות צוק העתים השורר בכל המדינות, יתפשט ספרי וירבו הקונים, כדי שאוכל להדפיס יתר החלקים, לפי רצוני ולפי רצון אוהבי ואנשי המדע.

חלק רביעי

ציונים

ציון א'

משה ביכרי ציר תוגרמה בחצר שוידיה.

על השר משה ביכרי ובנו יהודה שהיו צירי תוגרמה בחצר שוידיה, נמצאות ידיעות מקוטעות שצריך לברר, כדי להוציא כל הענין הנכבד ההוא, בפרט בפרק הירידה ליהדות כתוגרמה.

לפי המקורות התוגרמים בשנת ת״ז, המלך השוידי קארלוס־גוסטאו שלח ציר מיוחד לקושטנדינא, להטות לב השלטן מחמד הרביעי לכרות ברית שלום עמו נגד רוסיא, אך הויזיר הגדול מחמד קיופרולו השיב אותו דבר, שיאות לברית הזה רק אחרי כרתו ברית שלום עם פולוניא, שהיתה בסכסוך עם תוגרמה בפרק ההוא, פן תתן ידה לרוסיא ויצרו לה מסביב. המלך השוידי הוסיף לשלוח ציר שני לקושטנדינא, בלוית צירי הנסיך התרנסילואני ראקושי (Racoczy), להלהיב לב השלטן להלחם בפולוניא, הנסיך התרנסילואני הזה שהיה משועבד לתוגרמה, ושהרשה את עצמו לכרות ברית עם הקוזאקים והשוידים טרם שאלו את פי אדוניו השלטן, העיר חמת הויזיר עליו, ויהי כבוא ציריו לעיר הבירה, וישימם במאסר, ואת הציר השוידי השיב ריקם, אמנם עד מהרה נוכח הויזיר ששגה במשפטו, הנסיך ראקושי בשמעו כי ציריו נאסרו בקושטנדינא, מרד בגלוי באדוניו השלטן, ויתחבר לאויבי תוגרמה, עד אשר הכרח הויזיר לערוך אתו מלחמה. בשנת ת״ט[1].

עד

1) Turquie דף 263

עד כאן דברי המקורות הלועזים, ולפי דברי המקורות העבריים, בעת ההיא שלח השלטן מחמד הרביעי ציר יהודי לחצר שטוקולם כנראה מהמשך הענין, להטות לב המלך קארלוס־גוסטאו לתוגרמה, להניא אותו מהיות לעזר לנסיך תראנסילואניא, המקורות העברים למרות שיכילו איזה שגיאות, יקרים הם עד מאד להפיץ אור על הענין הזה.

המקור הראשון הוא דניאל הלוי באריוס, בן אנוסים ספרדים שהתיהד באמשטרדם, בספרו „דברי ימי העם היהודי" בספרדית (Historia del Pueblo Hebreo), ואלו דבריו:

„משנים לא כבירות אשר הייתי באמשטרדם, ראיתי אנדריס די בילמונטי ציר הראשון ממלכת ספרד במדינת הולאנדיא, ויהודה ביברי ציר שלטן מחמד הרביעי אצל קארלו התשיעי מלך שוידיה, הוא (ביברי) מת באמשטרדם, וראשי העיר ההיא הוכילו אותו בכבוד לקבר, ובנו ביברי נקרא לציר תחתיו, ונסע בהוצאת יועצי הממלכה מעיר אמשטרדם לקושטנדינא, וגוית אביו הונחה בבית החיים לבני ישראל באמשטרדם".

דוד פראנקו שהעתיק הדברים האלה בספרו „דברי הימים לבני ישראל באמשטרדם" בכתב יד שנמצא עד היום בהכבליותקא לעדת הספרדים באמשטרדם, מוסיף עוד שיהודה ביברי מת פה אמשטרדם בשנת 1674 (תל״ד).

בבית הקברות הישן באמשטרדם במקום הנקרא „באודרקרק" נמצאה מצבת הקבר הזה, וכה תמונתה: באמצע, מצבת אבן שיש לבנת השמורה עד היום היטב והנחצבה בתכלית היופי, נחקק מגן עם עלים מסביב, ועליו חרב ואשפה מלאה חצים קשת ומגן, מכוסה בכובע סגור, וממנו יוצא זרוע עם יד סגורה אוחזת חרב, ומשמאל לו עגול ענפי תמר ועליו כתוב:

מה לך אנוש רמה זמן רפה.
לפנות וליוזך אחרי הבל
אם תרצה לצאת ביד רמה
מהר עזוב תבל נטוש הבל
שור פה נביר ושר מעון רומה
עולה בלי סולם בלי חבל
נפשו בטוב תלין ותתנשא
אל האלהים יעלה משה.

ומתחת המגן חקוקה מטבע בתוך עגול ענפים ועליו כתוב בשפת ספרדי (וזה תרגומו)

משה בן יהודה ביברי ציר השלטן הגדול במלכת שוידיה
הנכבד במעלתו הרמה על כלם, וירד פה עד עפר לארץ בארי
שכב פה באחרונה, אך מי יקימנו עוד? רק הוא המשיב
את נפשו ביום קומו.

וממעל למצבה מימנה ומשמאלה, מגן קטן כתוב בספרדית, ובמעט נמחק משן העת.
מימין חקוק:

פה שוכב האדון הנעלה משה בן יהודה ביברי ציר שלטן מחמד הרביעי
ומשמאל

ומשמאל חקוק:

מת י״ג סיון שנת התל״ד[2].

לפי המקורות האלה, יוצא ברור שתוגרמה שלחה לחצר שטוקולם את האיש הנעלה משה בן יהודה ביברי בתור ציר תמידי, וכאשר גברה עליו חלשתו והרגיש שקרב קצו נסע לעיר אמשטרדם לסות בקרבת היהודים ולהקבר בקברי ישראל, כי בעת ההיא לא היו יהודים בשוידיה. הסופר דניאל באריוס הלוי שגה בכתבו על ספר שמו יהודה, וצריך להגיה משה בן יהודה ביברי וכן בשם המלך השוידי קרלוס התשיעי, כי המלך הזה מת כבר בשנת שע״א (1611), וכמקומו צריך להגיה קרלוס־גוסטאו שהיה לו עסק ודברים עם תוגרמה כפרק ההוא.

מתוך דברי הסופר דניאל באריוס הלוי, נרע שגם כנו יהודה בן משה ביברי היה ציר תוגרמה בחצר מלך שוידיה.

ציון כ׳

השרפה הגדולה בקושטנדינא בשנת ת״ך

על השרפה הגדולה בעיר הבירה קושטנדינא ברבע אישתנבול, בפרט ברבע היהודים הקדמון, שעלה כלו על המוקד, ידבר בעל הזכרונות ר׳ יוסף סמבארי, בן הדור ההוא וכה דבריו:

„ובשנת חמשת אלפים ות״ך ליצירה, ואש יצאה מאת ה׳ על שבר בת עמי יושבת בארץ עוץ, עיר ואם בישראל היתה שרופה באש כסוחה, ותעל עשנה כעשן הכבשן, ויהי העם למאכלת אש, וכל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה׳ ותהלך אש ארצה, ונשרפו הבתים, והחצרות, והשדות ובתי הכנסיות, ובתי מדרשות, לולא ה׳ צבאות הותיר לנו שריד, ונשאו חן וחסד בעיני הבוסטאנג׳י באשי, שקבלם בנן המלך יר״ה בכבוד גדול, עד שחלק חרון אפו מעל ישראל, ונשארו מעט מהרבה, עניים, ומרודים, שרופים, והדופים, ויתשם ה׳ מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול, וישליכם אל הכפרים באישקוטאר (אושקודר), ובאישקי שאראיי, ובמקומות אחרים, ונשארו גרושים מבית תענוגיהם... ועשו סימן זאת השנה עש״ן לפק״[1]).

אל המקור הזה יש לספח דברי, בעל הזכרונות ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי בדברו דרך אגב על חכמי עיר הבירה בפרק הזה, כן כתב על ר׳ יהושע בנבנשתי: „וחבר שער יהושע משאלות ותשובות, ארבע טורים, ונשרף״ ועוד הזכיר השרפה הזאת במקומות אחרים, לעטת זה המקורות התוגרמים הרבו לספר המקרה הזה בדרך גוזמא, וזה תמצית דבריהם: „בעוד המצור של עיר „גרוס־וארדין״ פרצה שרפה גדולה בקושטנדינא, ותשרר בעיר הבירה

---

2) י״ג סיון התל״ד = 17 יוני 1674

1) דברי יוסף, כ״י לר׳ יוסף סמבארי פרק קמ״ה

הבירה הגדולה בעוד שלשת ימים, התפסד מכל המינים עלה למכביר, הסופרים הצרפתים ז'והנין וזאן נאכיר יוסיפו לדבר: „אם נאמין כדברי הסופרים העשמאנים, גרע שנשרפו מאתים ושמונים אלף בתים, שלש מאות ארמונים, מאה בתי מלון, וגם ארבעים אלף אנשים היו למאכלת האש, דבר שהוא חוץ מן האפשרי, בהיות שאם נחשוב חמשה נפשות למכסת הבתים שנשרפו לפי דבריהם, נמצא שישבו בהם קרוב למיליון וחצי נפשות" וכבר נודע שלא היו מעולם בעיר הבירה הזאת, עם המגרשים איוב, גאלאטה, ואישקודאר יותר מתשע מאות אלף תושבים[2], ר' משה בנבנשתי מגביל השרפה לחדש החמשי, ובעת ההיא נשרפה גם הישיבה „גכרת" שהיה מרביץ שם תורה, וכל מגרשי היהודים בקושטאנדינא שהוא רבע אסתמבול בעת. (פני משה, חלק ב', התימת הספר).

למרות שרשימת הסופרים התורגמים באה בדרך גוזמא, יש להציל ידיעות רבות מתוך דבריהם, אם נשוה אותם לדברי בעל הזכרונות סמבארי, לפי שניהם האסון היה גדול עד מאד, ומלבד שנשרפו כמה בתים ורחובות שלמים „היה העם למאכלת האש", ונאבדו נשפות רבות, ובהיות שהשרפה היתה על חרוב ברחוב היהודים, יש לשער שמרבית הנשרפים היו מעם ישראל, וכי אליהם נגעה הרעה על הרוב, המקור הלועזי יפרט מה שחסר בעברי, החדש שפרץ האש שהוא בעוד המצור של עיר „גרוס־זאראדין" וידוע שהפחה סידי־עלי שם המצור על המבצר הזה בחדש אב'גוסט 1660 (אב ת"ך), וביום כ"ד נפל בידו. לפי מקור עברי אחד, היהודים הצטיינו בנדבותיהם בעת ההוא, ויהודי עשיר נדב לבדו עשרת אלפים לבושים לעניים[3].

מן היום ההוא והלאה, לא הוסיפו היהודים לבנות הרחוב ההוא, וינדדו ליתר המגרשים גאלאטה ואורטה־קיואי, והנמלטים לאישקודאר רחוב פרטי לתוגרמים, התישבו בקוסקונג'וק הסמוך לו.

ציון ג'

המשיח המדומה שבתי צבי

סעיף א': המקורות

לתולדות המשיח המדומה שבתי צבי מאזמיר, נמצאים מקורות שונים המפיצים אור בהיר על כל הענין, שצריך לצרפם ולהוציא מתוכם המקרים השונים, כי מה שיש באחד חסר בשני, ולפי תכניתם יש לחלקם לשלשה מינים: הלועזים, העברים המתנגדים לו, והעברים מבעלי בריתו.

הלועזים:

1) המקור היותר מפורט הוא בלשון אנגלית, מאת המזכיר למלאכות בריטניא הגדולה בקושטנדינא, ג'ון ריקאנט (John Ricant), אשר נמצא...

---

2) Turquie דף 209 וההערה שם, 3) קצור ציצת נובל צבי (דפוס אוריסה) דף כ'

נמצא בפרק ההוא באזמיר מקום הראשי לתנועה, הסופר הזה הודיע בתחלת פרטי המעשה למערכות הממשלה בלונדון, ויכלול אותם אחרי כן בספרו „קורות הקיסרית העשמ׳ History of the Empire Ottoman (לונדון 1677), אך עצם הספר באנגלית הוא יקר המציאות עד מאד, עד שכמעט אי אפשר להשיגו, אמנם נמצא התרגום לצרפתית Histoire de l'Empire Ottoman (האאג 1679), גם נעתק הספר לאשכנזית בספר Neu eröfnete Ottomanische Pforte.

II) הקונדי (גראף) גוטייר די ליליי (Gautier de Leslie), ציר אוסטריה בחצר קושטנדינא, שנמצא אז (בין קיץ תכ״ה ובין האביב תכ״ו=1665-1666), על דרכו במסעו במדינת תוגרמה, ודבריו על המאורעות האלה, כלולים בספרו הצרפתי „של בריאל״ דברי הימים של המצב הנכחי של הקיסרית העשמאנית, המשלחת בשער חלק ב׳ דף קס״ג (Histoire de l'état présent de l'Empire Ottoman, l'ambassade à la Porte, Partie seconde).

III) הידיעות ששלח סוחר הולאנדי שישב בפרק ההוא באזמיר, לבעל בריתו מסחרו באמשטרדם, ונושא על הכתב הזמן 3 אפריל 1666 (כ״ו אדר ב׳ תכ״ו), ונדפסו בהמאסף Theatrum Europaeum (חלק X צד תל״ח), ואחרי המאמר איזה נוספות מאת המוציא לאור וולפאנג יעקב גאייגר.

IV) הצעה של ידיעות מפורטות מאת הגמון פרוטסטנטי הולאנדי, ששרת אז בבית הכנסיה הנוצרית הפרוטסטנטית באזמיר, ושמו תומאש קינין (Thomas Coenen), זמן הכתב הוא 25 מאיי 1667 (=ב׳ סיון תכ״ז), שכתב לאוהבי המדע, וביחוד לבקשת המלומד ההולאנדי הוהורנבק (Hoorenbeck), שהיה תאב מאד להכניס יהודים בכנסיתו הנוצרית. מאמרו נדפס במחברת מיוחדה בשם Idele verwachting der Joden, getoont in der persoon van S. Zevi, זאל מאמרו נספחה גם תמונתו של שבתי צבי הנספחה בספר הזה. לפי מה שצייר אותה באזמיר.

V) הצעה של ידיעות מאת אלמוני אחד מלומד ממגרש גאלאטה, נעתקה להולאנדית, ונדפסה בשם Beschrivinge van Leven en bedruf mitsgadets het Turck worden von den gepreteend. Joodsen Messias ,(הארטן 1667)

VI) הצרפתי די לה קרוא (De la Croix), מזכיר המלאכות הצרפתית בקושטנדינא, בס׳ זכרונותיו על הדברים המפליאים בקיסרית העשמאנית, הקדיש את הפרק החמישי למאורעות שבתי צבי.

VII) האשכנזי איש שוויצריה הוטינגר (Hottinger), בשני מכתבים בכתב יד.

מקורות עברים המתנגדים לשבתי צבי:

I) קיצור ציצת נובל צבי, לר׳ יעקב ששפורטש, שכתב כל פרטי המאורעות כארוכה בקנטרס אשר קרא בשם „ציצת נובל צבי״ אמנם המסדרו לדפוס ר׳ שמואל מילדולדה קצר אותו ויקראו „קיצור וכו׳״ ויוציאו לאור בשנת של״ז, הרב יעקב בן צבי הדפיסו שנית. ושלישית יצא לאור באודיסה בשנת תרכ״ז. המקור הזה מצוין מאד בברור כל המעשים, וראוי לסמוך עליו, אמנם בסדורו שולטר ערבוביא גדולה.

צבי

II) צבי מודח, לר׳ עמנואל פראנסיס מסאנטוביה (נולד בערך שנת שפ״ה ומת אחרי שנת תס״ג), והוא שיר הלצי על שבתי צבי ונתן העזתי, היה בכתב יד ונדפס בקובץ על יד לחברת מקיצי נרדמים כרך א׳ (שנת תרמ״ג עמוד ק״א־קכ״ח).

III) טופס גביית עדות בירושלם, נדפס על ידי ר׳ יעקב בן צבי (יע״בץ), בספרו תורת הקנאות, אמנם מוטל הדבר בספק גדול, אם לא נפל הרב יע״בץ בידי רמאים שהמציאו לו זכרון עדות מזויף, כי לא חתמו הדיינים אותו, ולא ישא מספר השנה והחדש והיום שהועד לפני הבית דין, ולפלא יחשב שהרב הקנאי הזה שבדק בשבע בדיקות כל המקורות אשר שאב מהם דבריו, לא שם לבו לזה, והנה סגנון וכתב הזכרון עדות בעצמם, יעוררו חשד של זיוף.... ואתא לקדמנא החכם הכולל מהור״ר משה חביב (הרב הזה נקרא ן׳ חביב, ולא חביב, כן חתם שמו, וכן הובא בכל ספרי בני דורו), איש ספרדי (ולא ראינו בגביות עדות מזכיר המקור אשר ממנו חוצב, ספרדי או אשכנזי), גם לפי דברי הרב יע״בץ הכתב הזה שבא לידו היה מועתק מידי הגאון ר׳ חיים יונה, וידוע שהרב הזה וכל בני משפחתו היו ספרדים ובכל זאת רוב המלות הלועזיות שבכתב כתובות לפי סדר האשכנזים, שמואל לאזכאני (ולא ליסבוני), שלא היו בשנת תכ״ח כל כך חכמים בירושלם כי אם שלשה, „הגאון המקובל מהור״ר אברהם אזיגא״ (צ״ל אברהם אמיגו), הרופא המפורסם באזמיר שקורין דאקטר קרון (ולא דוקטור), „סאלוניקא״ (ולא שאלוניקי או סאלוניקי), „והלך לכפר הסמוך לה (לשלוניק), הנקרא דיראן (והנה מקום כזה לא היה ולא נברא בקרבת שלוניק, ואולי ערבב הכותב עם עיר דויראן (Doyran), נוסף לזה שכל התועבות הנזכרות בזכרון עדות הזה, שעשה בערים שונות, ירושלם, אזמיר, שלוניקי, לא בא זכרן במקורות אחרים, ור׳ יעקב ששפורטש שהריץ מכתבים לכל בני דורו, ואסף הידיעות היותר מפורטות ומדוקדקות, לא נודע אליו אף שמץ מן העברות האלה, אשר על כן אין למנות את המקור הזה לעיקרי, למרות שסמכו עליו עד היום כל כותבי המאורע הזה וההסתוריונים היותר מפורסמים.

IV) מאורעות צבי או ספור חלומות, נדפס בראשונה בלמברג בשנת 1804 (תקס״ד), מכיל תולדות שבתי צבי, וכל מעשיו בדרך נוסא, ומלא שגיאות וערבוביא גדולה, אך יכיל פרטים שחסרים ביתר המקורות, וכבר הוליכה שולל המחברת הזאת את הסופר יוסט ואחרים ששגו אחריה בכל הפרטים.

V) ואלה תולדות פריץ, הרצאת דברים מאת יהודי איטליקי ר׳ שלמה קורפו שהיה בכ״י, ונדפס ע״י החכם בריל מפרנקפורט דמאיין (וילנא תרל״ט), בקובץ „תולדות שבתי צבי״.

VI) הרצאת ידיעות בקצרה מאת הרופא טוביה כהן (רופא השלטן אחמד השלישי), בספרו מעשה טוביה (חלק א׳ דף ז׳).

VII) זאת תורת הקנאות, להרב יעקב בן צבי יעב״ץ שאסף ידיעות שונות ממקורות שונים שהיו לפניו, וערך אותם כהצעה בפני עצמה, לברות שרוב הדברים שהביא הובאו במקורות הגועזים והעברים הנודעים כעת, אין לבחר שדברים

שדברים רבים נחשבו לעיקריים בהיות שהיו לפניו מקורות רבים יותר מהנודעים לנו כעת, ובסוף ההצעת כתב שרוב הדברים הם „מה שלקט אחד מבני בריתנו דק״ק אמשטרדם שהיה באותו זמן, ודבר עם כמה מאנשי שבתי צבי ששמשו אותו עד עת כפירתו״.

VIII) שאלה ותשובה שהיו בכתב יד בידי ר׳ אברהם פאלאג׳י באזמיר, ונדפסו בספרו „אברהם אזכיר״ ובקבץ „מקיצי נרדמים״.

IX) „נוסח שני״ הובא בתורת הקנאות להרב יעב״ץ, וכה דבריו בראשיתו: „הועתק מספור לועז שנעשה באזמיר ממי שהיה בעת ההיא״ היא העתקה מהחבור ההולנדי של תומאש קינין.

X) סיפור מעשה שבתי צבי ונתן העזתי בקיצור, חברו ר׳ עמנואל פראנסיס, ונדפס בספר קבוץ על יד לחברת מקיצי נרדמים (שנה ראשונה, תרמ״ה עמוד 134).

XI) מעשים נוראים, מאת ר׳ יהודה ליב עוזר, בכתב יד.

XII) בת יהודית משלמנית, לר׳ אברהם דאנון, נדפס בספר השנה של ר׳ נחום סוקולוב׳ תר״ס מעמוד 154.

המקורות על פי כתבי השבתאים:

I) קונטרס השליח מחברון ר׳ אברהם קונקי, לאוהבו זלמן דרום מעיר פרנקפורט דמאין, שכתב להפצרתו, בהיותו בשליחות מצוה שם בשנת תמ״ט, והעלה זכרונותיו מימי נעוריו, ועל ידי העדר זהירות נשרפו איזה עלים מהמחברת, באופן שחסר בכמה מקומות, הכ״י הזה הגיע בשנת תנ״ט לידי ר׳ יעקב ן׳ צבי, ונכלל בחבורו בשם „צופם שלישי״ למרות שרבים חושדים את הסופר הזה בנטיה לשבתאות, אך בהיותו עד ראיה, ראוי לסמוך עליו בפרטים רבים אשר נודעו לו בברור, ואשר ראה בעיניו, ובפרט על ישיבת שבתי צבי בארץ ישראל ובמצרים, המקור הזה אין ליחסו לכתחלה אל השבתאות, בלבד שבאו בו גוזמאות רבות.

II) זכרון לבני ישראל, מאת ברוך מ׳אריצו (D'arezzo), ונקרא גם כן „זכרון לבני ישראל, מעשה שבתי צבי ויוסף ן׳ צור״, נמצא בהבבליותקא של ר׳ חיים מיכל ס׳ 8361, ובהבבליותקא של הבארון גינצבורג, אך הוא חסר שם בכמה דפים, וכן היה בהבבליותקא של ר׳ יוסף אלמנצי ס׳ 204, ושם נזכר שם המחבר. הספר הזה שאין לסמוך הרבה עליו, בהיות המחבר אדוק באמונה השבתאית, ומקום מושבו רחוק ממקום המעשים, ורק במקום שהוא מסכים עם מקורות אחרים, או שמביא דברים פשוטים נוכל לסמוך עליו.

III) הכתב או המכתב בענין סוד האלהות ערוך לר׳ שמואל די פינס (Finz), כ״י בהבבליותקא הלאומית בוינא, נתפרסם ע״י החכם ר׳ בריל (בכע״ת בית המדרש, לר״א וייס, שנת 1865), הכתב הזה לא יכיל חדשות בנוגע לתולדת שבתי צבי, מנגד לזה הוא נכבד לדעת ולהכיר ממנו את התורה השבאית ולמודיה.

קבץ

IV) קבץ כתבי יד, שהיו בידי ר׳ שלמה זלמן חיים האלברשטם בביליץ, שמסר לר׳ צבי גרץ, יכיל כתבים שונים: א) אגרת שלוחה לבית דין שבאזמיר בשנת תכ״ח מאת השבתאי אברהם מיכאל קארדוזו. ב) חזיונות שבתי צבי והשבתאים, מאת מרדכי אייזנשטאדט. ג) אגרת נתן הלוי העזתי לג׳יליבי רפאל יוסף תי״ן במצרים. ד) חמשה כתבים להעיד על אלהותו של שבתי צבי בשם הכללי „סהדותא דמהמנותא״ משנת תכ״ח, ועל גבי הכתבים כתוב: „זה הכתב שבא מארץ רחוקה ולא נודע למי״. ה) „רזא דמהימנותא לאמי״רה כן מכונה בכתבי השבתאים גבורם שבתי צבי, והוא ראשי תיבות אדוננו מלכנו ירום הודו, באותה השעה שיתאים תואר הכבוד הזה לשם אימיר (Emir), שענינו נשיא או ראש שבט בארצות הקדם[1]. ו) חזיון על דבר משיחות שבתי צבי, ור׳ יעקב ששפורטש הביא קצת ממנו בספרו ציצת נובל צבי. ז) דרוש התנינים, מאת נתן לוי העזתי. ח) שירה (בעברית, בשפת עלנים) חברה שבתי צבי בעצמו, ועל מצחה כתוב: „נשלחה מאדוננו לקושטנדינא ומשם לחליפא, ונמצאת מכוונת באותה שהיה אומר הרב נתן הנביא, שלא הראה אותה לשום אדם״. ט) אגרת, כתובה מאת ר׳ בנימן כהן השבתאי האדוק מעיר ריניו בשנת תנ״א לר׳ יהושע השיל בוילנא. י) אגרת של גנאי להטיל דופי במקובל ר׳ משה זכותא. י״א) כתב מאת אברהם מיכאל קארדוזו על אדות שבתי צבי, ועוד איזה חזיונות של מקובלים שאין להם כל ערך.

V) קבץ כתבי יד שהיו בהבבליותקא של הבאירן גינצבורג, מקצתם מאת נתן לוי העזתי, ומאת חיים סיגרי מעיר קאזאלי (Casale) באיטליא.

סעיף ב׳, לידתו ילדותו וחנוכו.

א) על שנת לידתו נמצא מפורש במקור המובא בקצור ציצת נובל צבי (דפוס אודיסה דף י״ג) „חנה בן נולד למרדכי צבי בשנת השפ״ו ויקרא שמו שבתאי צבי״ בהתנגדות למה שכתוב באי בקיאות בחוברת „מאורעות צבי״ שנולד בשנת ת״א, והרב יעב״ץ בשנת שפ״ה, בנוגע ליום לידתו יוצא ברור שהיה ביום תשעה באב, מתוך הכתב חוזר שערך נביאו נתן לוי העזתי בשנת תכ״ו, „שיום ט׳ באב הבא עלינו לשלום, תעשו אותו יום משתה ושמחה גדולה במאכלים השובים ומשקים ערבים... מפני שהוא יום לידתו של שבתאי צבי, מלכנו עליון לכל מלכי ארץ וכו׳ (צנ״ץ דף כ״ט ע״ב), הצרפתי די לה קרואה כתב גם כן Sabetay Sévi est né le 9 Juillet 1626 שבתאי צבי נולד בתשעה יוליו 1626, אמנם הסופר רשם שם החדש יוליו שמתאים עם אב, אך לא דקדק שלא יתאימו הימים בחדש היהודי עם ימי החדש הלועזי, כי בשנה ההיא היה ט׳ באב ביום ז׳ יוליו, (ולא בתשיעי), ונפל ביום שבת קדש שנדחתה תעניתו ליום הראשון, ר׳ אברהם קונקי יפרט שנת לידתו אמנם לא העלה על ספר יום הלידה ב„מאורעות צבי״ נקראה אמו בשם אסתר.

אביו

1) הערת אדני אבי ר׳ אברהם רוזאניס ז״ל, בספר אבן התועים שהיה לו.

ב) אביו היה מרדכי צבי מנודדי המוריאה אשר התישבו בפרק ההוא באזמיר, ומצאצאי משפחה אשכנזית שהסתפרדה (ראה החלק א׳, ציון עשירי), ועד היום מבני בניהם של המשפחה הזאת יושבים באזמיר ובקושטנדינא. ר׳ יעקב ששפורטש סכנה אותו „איש מסכן ודל ובזו משפחות" (צנ״ץ, דף כ״ה), הרב יעב״ץ כתב עליו „מרדכי צבי ממדינת מוריאה, היה מוכר תרנגולים ועופות ובצים, ולאחר זמן נעשה סרסור בין הסוחרים בליוזאנט (תורת הקנאות, דף ג׳), הסופר הצרפתי De la croix כתב שמרדכי צבי נתעשר בסוף אחרי שנולד לו בנו שבתי, (דף 315), ר׳ אברהם קונקי רשם בזכרונותיו: „מרדכי צבי בעל הבית פשוט, סוחר, נושא ונותן באמונה, עשיר ויש לו שם טוב בין הסוחרים" דברים שמתאימים ליתר הסופרים. האנגלי ריקאנט מעיד עליו שהיה חלש ופודגירי (Gouteux), וסרסור לסוחרים האנגלים.

ג) אחיו היו יוסף ואליהו, והוא נולד אחריהם (תורת הקנאות דף ג׳, ולב שלמה ס׳ נ״ז).

ד) בילדותו למד תורה ומקרא אצל הרב ר׳ יצחק ד׳אלבה בהיותו בן שש שנים, לפי דברי המגלה אשר המציא אליו נתן הלוי העזתי, ואשר בלי שום תפונה תכיל למצער קורות ימי חייו על העבר בדיוק עצום, כדי לתת האמונה על החזון לעתיד, „ברם זכור אותו האיש לטוב, שמו יצחק, שלמד ממנו (הדברים יסובו על ש״צ), הנהגות גדולות, לעבוד את השם, ובן ששה שנים, יתן את גופו כשור לעול, וכחמור למשאוי, לעבוד את השם ושכינתיה דאיתא עליה" (צנ״ץ, דף י״ג ע״ב), בהתנגדות למה שכתב ר׳ צבי גרץ ונמשכו אחריו כל כותבי תולדותיו, והנה הרב הזה אשר היתה לפניו מחברת „ציצת נובל צבי" נטעה לקרוא מה שכתב ר׳ יעקב ששפורטש „והרב הגדול כמוהר״ר יוסף אישקפא ז״ל, שהיה רבו מובהק נער בו וכו׳" ועל כן חשב שרבו היה ר׳ יוסף אישקפא ולא דקדק בלשונו שצריך להבדיל האותיות „שהיה רב ומובהק" כי בדפוס אודיסה, אינן מובדלות (קיצור צנ״ץ דף ב׳ ע״ב), שאם לא כן, איך יתכן לכתוב רבו מובהק והיה לו לכתוב רבו המובהק, נוסף לזה, כבר נודע שר׳ יוסף אישקפא שנפטר לעולמו בשנת תכ״ב (ראה סוף הפרק א׳), היה יותר זקן משלשה ותשעים שנה, ולפי זה היה בעת אשר נולד ש״צ כבן שבע וחמשים שנה, ובעת אשר החל ש״צ להתחנך כבר היה בן ס״ג שנה ויותר, ועליו היה עול ומשא צבור והוראות, וחוץ מן האפשרי שהחזיק ישיבה ללמד תינוקות של בית רבן, ובפרט ראשי הלמודים מתהלת האלפא ביתא, לילד בן שש שנים.

ה) עודנו בילדותו בבית המדרש, היה משונה במעשיו והיה משתמט מיתר חבריו בני גילו, ר׳ אברהם קונקי כתב שהיו קוראים אותו „שוטה" (תורת הקנאות דף י׳), ובמגלת נתן הלוי כתוב: „יראה אליו חלום והוא בן ששה שנים כשלהבת... והלוטות יבהלוהו ולא יודיעם לבני אדם, ויתחברו אליו בני זנונים להכשילו, יכו אותו ולא ישמע אליהם, והם בני נעמה נגעי בני אדם, ותמיד ירדפוהו להטעותו, (צנ״ץ, דף י״ג ע״ב), ור׳ יעקב ן׳ צבי יתן לנו פרטים רבים „וילמד מקרא, משנה, תלמוד, הלכות ואגדות, וכל הש״ס, ספרא וספרי, ומכילתא

ומכילתא, ותוספתא פסיקתא, תורת כהנים, וגם קצת מחכמת הקבלה, לא חסר דבר שלא למד בשנים מועטים (צ״ל מועטות), ובהיותו בן ט״ו שנים לא הוצרך עוד לרבי, ומזמן ההוא והלאה התחיל ללמוד חכמת הקבלה מעצמו... עד שכמעט לא היה נמצא כמוהו מקובל וחכם בנגלה ובנסתר, והצליח בלמודו מאד (עד) שבהיותו בן ח״י שנים, היה נקרא בשם חכם (שם, דף נ׳), וחחל להרביץ תורה ולהעמיד תלמידים (שם).

סעיף נ׳, התקוות המשיחיות, לפי המקובלים ושבתי צבי.

א) שומה היתה בפי המקובלים, כי בתחלת הארבע מאות לאלף החמשי תבוא גאולת ישראל, ומחשבי קצין האלה ססכו על מה שכתוב בזהר (בראשית, דף קי״ט ע״ב) „דבאלף שתאי לזמן ארבע מאות ותמניא שנין... יהיו קימין כל דרי עפרין בקימתון... והיינו דכתיב: בשנת היובל הזאת תשובו איש וכ״ו, כשישתלם הזא״ת, שהיא ה׳ אלפים ות״ת, תשובו איש אל אחוזתו״ נראה הדבר שחמקורות הראשונים של הזהר לא הכילו הענין הזה, בהיות שבמקומות אחרים נרמזת הגאולה לזמן יותר מוקדם, והרמז הזה נוסף אחרי כן, והמקובלים בראותם שכבר עברו הפרקים האחרים וגאולת ישראל לא באה, חשבו הרמז הזה ליותר עיקרי, והיו מחכים בעינים כלות לשנת ת״ח, כי מלבד הרמז בזהר מקובלים אחדים גלו דעתם גם הם, ר׳ שלמה מולכו בדרשותיו בספר המפואר, חוה דעתו שבלאף הששי וקרוב לשנת הארבע מאות, תבוא תשועת ישראל אמנם לא פרט הזמן בדיוק, „ואין לי חדשות לגלות התחום אבל קרובה ישועתנו״ (סוף הדרוש על הגאולה). המקובל ר׳ נפתלי הירץ ב״ר אלחנן בספרו „עמק המלך״ (דף נ׳ דפוס אמשטרדם), כתב: „בשנת של״ב לאלף הששי נפטר האר״י ז״ל... זאלמלא היה קיים בחיים עד שנת של״ה, והם כשתי שנים שאמר בצערו: „אלמלא הייתי קיים חמשה שנים באדין ישראל, הייתי מביא הגאולה״. ועל זה נאמר שבי אלמנה בבית אביך עד אשר יגדל של״ת בני, נמצא ה׳ אלף של״ת, היתה עת רצון של אותו הדור, ומאתו היום בכל דור ודור יברא הקב״ה צדיק אחד הראוי שתשרה עליו שכינה, כמשה רבינו עליו השלום, אם דורו זוכה לכך, ויגאל את ישראל וכ״ו ובשנת ת״ח יקח המשיח המלוכה״.

ור׳ חיים ויטאל קבל מרבו הסוד הזה... ועליו אמר דוד המלך המשיח בחשבון, זאת = ת״ח לאלף הששי, סנותתי עדי עד (ס׳ עץ חיים), זכוה כתבו ר׳ שלמה שלומיל בשם מוהרה״ו (שבחי הארי, מכתב שני), ר׳ מרדכי דאטו (מגדל דוד), ור׳ שבתי כהן אמר בספרו „מגילת עיפא״: „שנת ת״ח אשר חשבתי בזא״ת יבוא אחרן אל הקדש״. החזיונות האלה עשו פעולתם על שבתי צבי שהיה שקוע בקבלה, ויקוה כי אולי תנוח עליו רוח המשיחות, ועל כן הוסיף להתרחק מחיי העולם והתענוגים להתבודד, ולהרבות בסינופים.

ב) ר׳ אברהם קונקי אשר ראוי לסמוך על דבריו בכל עת שלא נמצא בהם חשד של נטיה לשבתאות או של נוזמא כתב על הפרק הזה: „והכל מעידים בו שהיה פרוש מכל תענוגי העולם הזה, מואס ממון, ואכילה, ושתיה, וחברת בני אדם

אדם, והיה מענה את נפשו כל הימים, כמעט רוב השנה לא היה אוכל כי אם משבת לשבת ויום טוב, והיה מתבודד כל הימים בהרים ובמערות ובמדברות, ולא יודעים אחיו ובית אביו איה הוא, וקצת מן העת היה מתטמן באוטיר בחדר שפל הערך, והיה שם איזה שנים סגור אינו נראה, כי אם לפעמים, ופרנסתו בצער ובצמצום, והיו אחיו ובית אביו מצטערים ממעשיו ומתביישים מהבריות, ואינם יכולים להשיבו לדרך אחרת״ הרב יעב״ץ יתן לנו ידיעות מתאימות במקצתן לידיעות קוּנקי, על פי המקור ההולנדי של קינן ואחרים שהיו לנגד עיניו, שבתחלתו לא היה יוצא מפתח בית אביו, ושם היה קורא עם תלמידיו הרבים, ובאחרונה כאשר בקשו שילמוד להם חכמת הקבלה, „וכן עשה וילך עמהם חוץ לעיר על השדה, וילמד שם עמהם נגלה ונסתר, ואף שלפעמים חרפו וקללו אותם הישמעאלים, כדי לבטלם מלימודם, אפילו הכי לא השגיחו בהם, רק למדו כל היום בלי הפסק רגע אחד, ובדלו את עצמם מכל בני העיר, רק יושבים בפני עצמם על השדה כל היום ולילה לא ישבותו״ (ת״ח דף ב׳).

ג) בשנת ת״ו בהיותו בן עשרים שנה, השיאוהו שתי נשים זו אחר זו, ובפרישותו מתענוגי העולם לא קרב אליהן, הרב יעב״ץ יתן לנו ידיעה בדורה על המאורע הזה שהוא חזון יקר בארצות הקדם: „ויהי בהיות ש״ץ בן עשרים שנה, נשא אשה בת גביר אחד מאזמיר, והאשה יפת תואר, ויפת מראה מאד״ אבל ש״צ לא בא אליה ואפילו לנגוע בה לא רצה, וירע הדבר בעיני הגביר חמיו, ויםתן איזה חדשים, כי אמר אולי בתוך זמן יבנא אליה וינהוג בה מנהג אישות, וככלות איזה חדשים... הלך וסיפר הדברים לפני החכמים שבסמירנה, וירע הדבר בעיניהם, ויקראו לש״צ ויגזרו עליו שיבוא עליה כדת משה וישראל, או שיתן לה גט, ויבחר לתת לה גט וכן עשה, לאחר זמן נשא בת גביר אחר מסמירנה, וכאשר עשה לראשונה כן עשה לה, ולבסוף נתן לה גם כן גט, (תו׳הק׳ דף ב׳) ור׳ יעקב ששפורטש כתב בדרך כלל: „כי אמנם שתים אחרות (נשים) פטרן בגט כריתות״ (צנ״ץ דף 8) המאסף מאורעות צבי יתן יותר פרטות, אשתו הראשונה היתה מאזמיר ושמה רחל בת הגביר וקצין ר׳ אהרן, כד י״ד שנה ולא קרב אליה, ואשתו השניה היתה משלוניק ושמה לאה בת חכם זקן שמואל קארידי, ושבתי צבי היה בעת ההיא בן שמנה עשרה שנה וגם אליה לא קרב ויתן לה גט כריתות.

ד) בשנת ת״ח שלפי חזיונות המקובלים היה הקץ לגאולת ישראל, וש״צ ברוח דמיונו חשב בינו לבין עצמו, בפרישותו, בסגופיו, בעיוניו, בבקיאותו בחכמת הנסתר, ובקדושתו, שהוא האיש הראוי להיות משיח ישראל, ר׳ יעקב ששפורטש כתב על המאורע הזה: „והיום כמו עשרים שנה בקירוב, (כן כתב בשנת תכ״ו), שפתח פיו לומר משיחא אנא, והגה את ה׳ באותיותיו, והרב הגדול כמוהר״ר יוסף אישקפא ז״ל שהיה רב ומובהק גער בו והפקיר את דמו, והיה מכריז: כל הקודם בו זכה, לפי שעתיד להחטיא את הרבים ולעשות אמונה חדשה״ (צנ״ץ דף כ״ג), והרב יעב״ץ פרט הענין הזה בדבריו אלה: „ויהי תח״ל, (ת״ח ליצירה) שהיה ש״צ בן ל״ד שנים (צ״ל כ״ב), גילה באזני תלמידיו שהוא משיח בן דוד, גואל צדק, ושהוא יגאל ויפדה את ישראל מגלות אדום וישמעאלים

וישמעאלים, והיה הוגה השם באותיותיו בפרהסיא... וכשמוע החכמים בק״ק סמירנה את הדבר הרע הזה, שלחו אליו שני שלוחי בית דין להתרות בו, באם שישנה לעשות עוד כזה יתירו את דמו, ומי שימיתהו מצוה יחשב לו, והשיב ש״צ כי מותר לו לעשות כן, לפי שהוא משיח, והחכמים שבק״ק סמירנא כשמעם את הדבר הרע הזה, נבהלו מאד ויתיעצו יחד כדת מה לעשות באיש ההוא, ונמנו וגמרו בהסכמה אחת שחייב מיתה משום שני דברים, האחד, שהיה הוגה את השם באותיותיו, והשני שעשה את עצמו למשיח, ויתירו את דמו, והכריזו שהממיתו למצוה יחשב לו, וערבו בעד נפשו ישלמו להשרה כפי נימוס הישמעאלים (ת״ה דף ד׳).

הולנדי קינן יספר: לאחר זמן באה השמועה על אדות מעשיו ומעלליו המוזרים לאזני רבים, ובהוכם להרב ר׳ יוסף אישקפא והחלו לרדפו, ועוד הוסיף להודיע שהרב אישקפא יעץ להמיתו, אמנם לא נמצא באזמיר איש אשר מצא את לבבו לשלוח בו יד, אז החרים אותו הרב, (עמוד 8). גם הצרפתי דילה קרואה כתב: Il osa prononcer le nom de Dieu… cette témérité étonna si fort tous les Rabbins ... (הוא אזר כח לבטא השם המפורש... העזות הזאת הפליאה כל כך כל הרבנים).

ה) כיון שנוכח בעצמו בשנת ת״ח שהוא המשיח, החל לעשות נפשות לתורתו, לפי ההולנדי קינן שהוא בר סמכא בענין הזה, המאמינים הראשונים היו יצחק שילוירה (עמוד 45), שמונה בין אוהבי ש״צ בשעה שחלק עטרות וארצות גוים למעריציו, וכן לתלמידיו האחרים אשר חזו בו קדוש ממלאכי עליון, גלה להאשונה בשנת ת״ח כי הוא המשיח, והגה את השם המפורש באותיותיו, זכר התלמיד הזה בא גם כן במכתבו של מיכאל קארדווי אל שמואל פנש, ושם נמנו שני מאמיניו הראשונים האחרים, משה קאלמארי ומשה פיניירו וכה דבריו: „החכם משה פיניירו שהוא קבל שנת הת״י בעיר אזמיר מרבו וחבריו סוד האלהות... ועמו קבלו משה קאלמארי, והחכם שילוירה״ על האיש פיניירו יספר ר׳ יעקב ששפורטש „והגיד לי הזקן כהר״ר ידידיה נבאי בנו של החכם כמוהר״ר יצחק נבאי בעל „כף נחת״, כי הרב הנ״ל (ר׳ יוסף אישקפא) החרים אותו ונידה לחבריו, ואחד מהם היה החכם כמוהר״ר משה פיניירו ואביו, שהיו נוטים אחריו, והחכם כמוה״ר משה פיגיירו בא לליוורנו כמגורש, והוא למד אצל שבתאי״ (צנ״ץ דף ג׳), ובמכתב אשר ערך אליו הקנאי ר׳ יוסף הלוי מליוורנו בשנת תכ״ז כתב: איש פתי וסכל שמו בהר״ר משה פיניירו, והוא היה מחברי שבתאי צבי מקדמת דנא. זה לו י״ח שנה כאשר רדפיהו באזמיר ותוכה גם הוא מכה רבה עם משיחו. (צנ״ץ דף ס״ב) ועוד כתב: „כמו כן תלמיד אחד מתלמידיו של שבתאי צבי העומד בעיר ליוורנו יע״א שהיה מגורש עם רבו זה שנים, על רוע מעלליו ושגעונותיו... ומאותו זמן קרוב לי״ח שנה גילה לו שהיה משיח, ושהראה לו פיסני משיחות״ (שם, דף נ״ח ע״ב), בדרך אגב יש להעיר, כי זה האיש פיניירו היה גיסו של החכם המקובל ר׳ יוסף ארגאז בליוורנו, ומלבד הכבוד שחולק לו ר׳ יעקב ששפורטש בעצמו עם כל קנאתו העזה למאמיני ש״צ, ר׳ מלאכי הכהן בהקדמתו

בהקדמתו ל׳ס׳ „דברי יוסף״ קורא אותו הרב המופלא המקובל האלהי, איש אלהים קדוש היא... זה משה האיש ידענו מה היה לו, כי זה היה חלקו מכל עמלו, ללמוד החכמות האלהיות״.

התאמצות הרבנים לבלתי תת מנוחה לשבתי צבי והמאמינים בו שהיו על כל פנים מתי מספר, הועילה בתחלה שלא התפשטה האמונה הזאת בין המון העם, כבר ראינו שר׳ יוסף אישקפא „החרים אותו ונידה את חבריו״ (צנ״ץ דף ג׳ ע״א). והפקיר את דמו והיה מכריז כל הקודם בו זכה, לפי שעתיד להחטיא את הרבים ולעשות אמונה חדשה״, (שם, דף כ׳ ע״ב), ר׳ יוסף הלוי מליוורנו בן הדור ההוא אשר אסף הידיעות היותר ברורות, כתב על ר׳ משה פינײרו „והוא היה מחברי שבתי צבי מקדמת דנא זה לו י״ח שנה (כן כתב בשנת תכ״ח אם כן היה המקרה בשנת ת״י), כאשר רדפוהו באזמיר, והוכה גם הוא מכה רבה עם משיחו״ (שם, דף מ״ב ע״ב), „וכתרוהו מנוחה הרדיפוהו הוא וחבריו עמו״ „שהיה מגורש עם רבי זה שנים על רוע מעשיו״ (שם, דף מ״ז ע״א) הנה כי כן יוצא לנו על פי המקורות האלה, ששבתי צבי החל פעולתו המשיחית בשנת ת״ח ונגרש מאזמיר היותר מאוחר בשנת ת״י, ולזה יתאים גם המקור בהמאסף הלועזי Theatrum Europaeum „בערך לפני חמש עשרה שנה (הדברים נכתבו בשנת תכ״ו = 1666) גרשו אותו (את שבתי צבי) מן העיר הזאת (אזמיר)״ נפחות מן 1666—15 שנים ויעלה לנו 1651 = ת״א, אמנם נכתבו בצמצום וצ״ל 1650 = ת״י, כהתנגדות למקורות האלה הודיע ההולנדי האלמוני מגאלאטה (סעיף א׳ סימן ה׳), שזמן מנוסתו מאזמיר היה בשנת 1654 = תי״ד בצמצום, אך אין לסמוך בדבריו כי הוא כתב על פי השמועה וזמן רב אחרי המאורע.

סעיף ד׳, מסעו לקושטנדינא, שלוניק וסוריאה ושובו לאזמיר.

התנגדות גדולה נמצאה במקורות השונים מיום גרושו או מנוסתו מאזמיר עד התישבו בארץ ישראל.

א) על הליכתו לקושטנדינא מיד אחר-צאתו את העיר אזמיר, יעיד ר׳ יעקב ששפורטש שהוא המקור היותר מדויק על המאורע הזה, וכה דבריו: „והרב הגדול כמוהר״ר יוסף אישקפא... גער בו וכ״ו וכתב על זה לקושטנדינא יע״א, וכתרוהו מנוחה, הדריכוהו לו ולחבריו המחזיקים בידו, והלך לו גולה ונדח לשלוניקי״ (צנ״ץ דף ג׳), עוד מעיד שבעיר הזאת הכיר את החכם אברהם היכיני שנטה אחריו והיה מן המאמינים היותר אדוקים, וכה דבריו: „והר״ר אברהם היכיני נוגע בדבר, לפי הנשמע, לפי שאומרים שסמך עליו חרב את ידו, והאציל מרוחו של נבואה עליו, וזכה לפרוח במצחו במין ככב מזהיר, וקרוב לפי דעתו להיות כותב שבתאי״ (צנ״ץ דף י״ז ע״ב).

לפי דברי זכרון עדות ש״ץ בעצמו אחרי שהמיר דתו, החכם אברהם יכיני היה אחד מהמאמינים הראשונים אשר התגלה אליו, ובמהירות החלטתו להאמין בו, ולהעריצו בלי כל חקירה ודרשה בלי שאלת אות ומופת, החזיק אמונתו כלבו שהוא באמת המשיח „והחכם היכיני יעשה אברים אברים, שהוא גרם לי כל הדברים האלה בכזביו ושקריו״ (צנ״ץ דף ל״ט ע״ב), כן היו דבריו, ברשימתו

של

של בעלי סיעתו של ש"ץ שפרסם ההולנדי קינן, הוא מונה אחרי שילוירה את Abrahm Ajakhimi (אברהם היכיני), שנקרא אצלו בשם שלמה המלך, כנודע החכם הזה היה סופר מהיר ודרשן גדול, לפי עדות ר' חיים דוד אזולאי (עיין שם הגדולים בערכו), ולפי דברי ר' יעקב ששפורטש בעצמו, שכולם מעידים עליו ועל חכמתו, ודרשן עצום אשר אין כמוהו בקושטנטינא (צנ"ץ דף י"ג ע"ב).

„והוא (יכיני) לא הודה בדברים ההם, אך שבתאי הרשע הודה בפני ב"ת דין באנדריגופולי שהוא הטעה אותו בכזביו אלו" (שם), הנה כי כן יוצא לנו ששבתי צבי בא לקושטנדינא מיד אחר ברחו מאזמיר בערך שנת ת"ד–ת"א, אמנם אין להכחיד שכל כותבי דברי ימיו האחרונים הפריזו על המדה, ושגו בחשבם שיכיני היה עורך המגילה העפה „ואני אברהם אחר שהייתי סגור וכ"ו" המובאת בציצת נובל צבי, ובאסף כי להחכם הלברשטם, כנגד לזה הודה ש"ץ בעצמו „שהרשע המזייף נתן העזתי עם ספר קטן שיש לו" שאמר שמצא אותו טמון מזמן רב יותר מת"ק שנה, שהיה כתוב בו: הנה בן נולד למרדכי צבי, שבתי שמו, הוא יהיה גואל ישראל, ומחק שם מה שהיה כתוב וכתב שמי" (צנ"ץ, דף לט ע"ב).

ר' יעקב ששפורטש הביא הענין פעמים רבות, „זה ההעתק שבא מעזה מהנביא (נתן) שמצא אותו בס' חכמת שלמה רבתי וז"ל: ואני אברהם וכ"ו הנה בן נולד למרדכי צבי וכ"ו" (שם, דף י"ג ע"א), „העתק הבא מעזה שמצא נתן הנביא „בחכמת שלמה רבתי" דברים שאין להם שחר, באמרו ואני אברהם אחר שהייתי סגור וכ"ו" (שם דף י' ע"ב), „ועוד הוסיף: העתק אחר שבא מעזה שמצא נתן הנביא „בחכמת שלמה רבתי"... מתחיל הנה בן נולד למרדכי צבי וכ"ו" (שם דף י"ח ע"ב), „שהדברים ההם מצאם נביאך (נתן) „בחכמת שלמה רבתי" וכ"ו" (שם, ל"ג ע"א), ובכל זאת כל סופרי דברי הימים האלו שגו בלי יוצא מן הכלל ולא השגיחו כראוי בדברי ר' יעקב ששפורטש וחשבו שאברהם הנזכר (בס' „חכמת שלמה רבתי") הוא היכיני, ולא ידעו שנתן העזתי נקרא גם כן אברהם, ויחסו הכל לאברהם היכיני, למרות שאין כל זכר שהיכיני היה מחבר המגלה הזאת, ונהפוך הוא שהועד פעמים רבות שנתן העזתי הוא הממציא והמזייף, וכמה טעו החכם גרץ ר' דוד כהנא ואחרים בכתבם הקורות של שבתי צבי ובנו בנינים בלי יסוד!

בין המקורות הלועזים יתאימו דברי הסופר האשכנזי באיסף Theatr. Europ. „מאזמיר בא לקושטנדינא ומשם לשלוניק, הצרפתי די לה קיואר כתב On lui fit commander de se transporter à Constantinople pour rendre raison de ses actions an Tribunal supérieur et recevoir la punition de son crime, Sevi résolut de se rétirer à Salonique. (הפעילו (הרבנים) לצוות עליו ללכת לקושטנדינא לתת הצטדקות על מפעליו לפני הבית דין הגדול, ולקבל העגש לפי רשעתו, צבי החליט להמלט (לשלוניק). למרות שהסופר הזה לא הודיע בפרוש שהלך לקושטנדינא, בין שורותיו יש להבין, שצווה ללכת לעיר חבירה

הבירה והלך שם, ואחרי כן החליט להמלט לשלוניק. בהתנגדות לזה מודיע הסופר ההולנדי האלמוני מגאלאטה, שהיה בתחלה באיי יון ומשם בא לעיר הבירה, אך אין לסמוך על דבריו על הענין הזה, שלא היה עד ראיה וכתב רק על פי השמועה, ובזמן מאוחר אחר המקרה.

ב) על ישיבתו בשלוניק כתב ר' יעקב ששפורטש „והלך לו (מקושטנדינא) גולה ונדח לשלוניקי, וחכמיה נתנו בידו כתבים להיותם לו מעיר לעזור, ללמד עליו זכות ולא שוהילו" (צנ"ץ דף ג'), הרב יעב"ץ מודיע על פי המקורות הלועזים אשר היו בידו, ויברח משמירנא לק"ק שלוניק. ושם נתקבל בכבוד גדול, כי לא נודע עדין ממעשיו הרעים, וגם נתאספו תלמידים רבים ללמוד ממנו חכמת הקבלה, וכבוד גדול עשו לו כל בני שלוניק, ויאהביהו מכל בני אדם, והיה שם זמן רב ושם התחיל לחזור לסורו, ולנהוג כמנהגו הראשון, והיה הזנה השם באותיותיו לפני תלמידיו, ותלמידיו שאלו אותו למה ועל מה עושה כזה? והשיבם שמותר לו לעשות כן לפי שהוא משיח, אבל חכמי שלוניק כשמעם הדבר הרע הזה, שלחו גם כן אליו שני שלוחי בית דין לאמור, שיסע משלוניק כי בן מות הוא, יען אשר עשה נבלה בישראל, ובשלוניק יש הירות גדול ליהודים יותר מכל המקומות שבעולם, ומיד נסע משם בסתר" (תה"ק דף ד').

מימי שבתו בעיר הזאת יספר הצרפתי די לה קרואה פרטים רבים, „כי אסף אליו הרבנים הראשונים וציוה להכין לו כרת גדולה, ובאמצע הסעודה דרש שיביאו לו ספר תורה עם כל תכשיטיה, ויצוה להביא הופת חתנים, ויברך ברכת אירוסין ויארס לו את התורה לאשה" (צד 867), לפי דברי הסופר הזה, יצא משלוניק בשנת ת"ח, וכזה ירמוז גם האלמוני ההולנדי מגאלאטה, אם כי דבריו יסובו על שיבתו לאזמיר שהיה בשנת ת"ט ושם שלוניק לא נשא על שפתיו.

ג) ערבוביא גדולה שוררת בין הסופרים על פעולתו בין שנות ת"ח עד תכ"ב, ר' יעקב ששפורטש לא יפרט פעולתו בין ימי שבתו בשלוניק עד לכתו לירושלם, וידלג בין מקום למקום, הרב יעב"ץ ידלג גם כן הפרק הזה, „ומיד נסע משם (שלוניק) בסתר לאטונא דרך ארץ מוריא, ולא היה מקום לנוס בכל מדינות מוריא, כי שמעו שרדפוהו משלוניק, וירדפוהו גם הם, ויסע משם לאלכסנדריא דרך ארץ גריקנלאנד (Griechenland), (יון), ומשם לאלקיירא היא מצרים, ומשם לארץ ישראל עד ירושלם" (תות"ק דף ד'), מן המקורות הלועזים, האנגלי Ricant יספר בקיצור נמרץ" הוא עבר לראשונה דרך המוריאה לטריפולי של סוריא ואחרי כן לעזה, ובסוף לירושלם, קינן התולנדי כתב: „משלוניק הלך לאתונא בירת יון, וכאשר נורש משם, גם לאלכסנדריאה של מצרים ומשם לעזה וירושלם", באופן אחר וביותר פרטיות מציע הצרפתי די לה קרואה „שב משלוניק לאזמיר ומשם לקושטנדינא, ועשה מעשה הוללות וסכלות עם דג אחד שהציע לו מטה בעריסת ילדים, ונבא כי עתיד עם ישראל לחגאל בחדש של מול דגים, ויהי כאשר נירדף שם מהרבנים של הקהלה, התקשר עם רב אחד ושמו אליה קרקשוני Carcadchione

(Elie Carcadchione), ושליחא דרחמנא אחד מירושלם. דוד קפיו, וכאשר נגרש מקושטנדינא, שב שנית לאזמיר לפני שנת תי״ט, וישב שם עד שנת תכ״ב, ועל פי דעת עצמו יצא משם לירושלם וישב שם שלש שנים״ (צד 268), הדברים האלה יתאימו עם הצעת ההולנדי האלמוני מנאלאטה, בא מערי יון לקושטנדינא בשנת (תי״ח) 1658, שב לאזמיר, משם יצא לקהירא וישב שם שנתים ימים, המקור האשכנזי Theat. Europ. מספר בקיצור הענינים, וידלג מענין לענין וכה דבריו: „מאזמיר בא לקושטנדינא, ומשם לשלוניק אך שם היה מתירא מפני רודפיו וינס לקהירא.

הנה כי כן יוצא לנו משלוניק נסע לאתונא, מקום שממנו יצא אביו וכנראה עוד היו לו קרובים, וכאשר רדפוהו גם שם, שב לקושטנדינא ומשם לאזמיר אל בית אביו, ויעמד שם כשלש שנים מבלי לעורר השאלה המשיחית, אך פתאום עברה עליו רוח אחרת, ויסע דרך טריפולי של סוריא או סינים, לעזה דרך הים, ומשם לירושלם דרך היבשה, ומירושלם לאלכסנדריא, או כי הלך מעזה דרך הים לאלכסנדריא וישב שם איזה זמן, ואחרי כן שב ירושלימה, השבתאי ר׳ אברהם קונקי יספר על נסיעתו מאזמיר לארץ ישראל „אח״כ אמרו לו אם רוצה ללכת לארץ ישראל, אמר אלך, ויצא מן המקום (אזמיר), בכנף בגדו, ולא רצה לקחת ממון מבית אביו, ולא עבדים ולא משרתים, רק הלך לו הלוך ונסוע, עד שהלך ובא לעיר הקדש ירושלם״ (תוה״ק דף ל״ח).

סעיף ה׳, התקוות המשיחיות לפי העמים, והמשך פעולת שבתי צבי.

תקות שבתי צבי נשארה מעל, לפי חשבון הזהר ותקבלה הזמן המוגבל של שנת ת״ח כבר בא, ותשועת ישראל לא קמה ולא היתה, קרוב לעשרה שנים הלך ממקום למקום, במרכזי ישראל היותר גדולים להכריז על עצמו שהוא המשיח, ושומע לא היה לו, נרדף ונדחה מעיר לעיר וממקום למקום, שב לעיר מולדתו, ואולי כבר אמר נואש למשחיותו, והנה הגיע לאזניו השמועה שגם העמים שאינם מבני ישראל מקוים לתקופה חדשה, להפכה גדולת בסדרי הטבע, לפרק של משיחיות, המחסדים בעצמם ספרו שקרוב היום להתראות המחרי, לשיבת הנביא מחמד בין מאמיניו (Turquie p. 276), והנוצרים הגבילו שנת 1666 (תכ״ו), שבה ישוב ישוע הנוצרי להתראות, אמנם נמצאו נוצרים שהגבילו גם תשועת ישראל לשנה ההיא, ההולנדי Heinrich Jessens כתב בשנת 1653 (תי״ג), ספרו De herlichkeit en Heyl van Jehuda en Jsrael (תפארת וגאולת יהודה וישראל), גם הפלוסוף פילגינאהוהר בן דורו ואוהבו של ר׳ מנשה בן ישראל כתב ספרו Bonum nuncium Israel בשנת 1655.

ר׳ מנשה בן ישראל בעצמו בכתב הבקשה אשר ערך בשנת תט״ו אל הפרלמנט האנגלי לקבל היהודים באנגליא, כתב: טעם שני, כאשר הרבה נוצרים אומרים גם כן כי קרובה העת שמהר נשוב לארצנו, הסופר Ricant יספר בראשית ספרו לאמור: „שנת 1666 (= תכ״ו) היתה מחויבת להיות על פי התנבואה של סופרים שונים מן הנוצרים יותר מכל השנים שעליהן באה הנבואה בספר החזיונות

החזיונית (Apocalypse). שנת המהומות והמהפכות לגוים, אך תחת זה שנת גאולה וברכה לעם ישראל, בשנה הזאת תבוא תמורה נמרצה בגורל העם הזה, או כי ישובו כלם ויתאחדו להכנסיה הנוצרית, או כי ישובו לארץ אחוזתם בארץ ישראל" וצדקו מאד דבריו, כי השגעון הזה שהתעורר בין הנוצרים האנגלים, אשר בביתם היו יוצאים ונכנסים מרדכי צבי ובניו, עורר בקרבם תקות הגאולה לאותה השנה, בעלי החזיה השגעון והתפעלות אשר דברו תמיד על דבר „המלכות החמישי" הקרוב לבוא, נסכו רוח עועים גם על עם היהודים, ועל ידם התעוררו התקוות והשגעונות אשר נתנו מקום להתפשטות התנועה הזאת בין היהודים בתוגרמת וביתר הארצות.

לפי המאמינים היותר קרובים לשבתי צבי, התחלת הגאולה והתגלות המשיח מתחלת משנת ת"ח, ומסיימת בשנת ת"ל, והביאו ראיה לדבריהם מן הזהר והמקרא „בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו", רוצה לומר ביובל של הז"את היינו כשיעברו שמנה שנים מהיובל, ואז תתחיל הגאולה להגלות, ופירושו שחמשת אלפים וארבע מאות כלם יובלים, ושמנה שנים הם מהיובל הבא, ואזי התחיל המשיח שבתאי צבי להראות מעשיו באזמיר, וביובל הזה רוצה לומר בשנים הנשארות ממנו, תשובו איש לאחוזתו... שרוצה לומר עד תשלום שלושים שנה ליצירה, ועל זה היו דורשים: „כמגדל דוד צוארך, בנוי לתלפיות אלף המגן תלוי עליו, כל שלטי הגבורים" כמגדל דוד צוארך, זה שבתאי צבי משיח בן דוד הבונה בית המקדש, ויהיה בנוי בשנת הת"ל כ׳ „פיות" נתן הנביא, וזה אחר אלף החמישי, מגן תלוי עליו, כאשר מעידים כל שלטי הגבורים מהחכמים המקיימים זה בכתבים" (צנ"ץ דף ד' ע"ב), אמנם פעולת המשיח מתחלת בסוף שנת תכ"ו, והיום הגדול לנפלאות היכל לכ"ז תשרי תכ"ז, וסימנו תז"כה (שם דף ו' ע"א). הענינים האלה החזיקו את לבבו ואמצו את רוחו לנסות כחותיו עוד הפעם להתגלות כמשיח וגואל, על כן נסע ארצה ישראל בערך שנת תכ"ב־תכ"ג, דרך הים עד סינים (טריפולי דסוריא) ומשם עד מצרים, ואחרי כן ביבשה דרך עזה וחברון לירושלם.

סעיף ו', פעולתו בירושלם ומצרים.

לפעולת שבתי צבי ההיסטורית חשובה ביותר ישיבתו בארץ ישראל ומצרים, אם גם הידיעות אשר הגיעו לידינו על הימים הראשונים לשבתו בירושלם מקוטעות.

א) על ימי שבתו בעיר הקדש, כתב בן הדור ההוא ר' טוביה הכהן „ויהי היום ויתאו האיש ההוא שבתי צבי ללכת לארץ הקדושה, ובא לירושלם ושהה שם כמו שתי שנים, ושם הוסיף לקנות ידיעה ושלמות בחכמת הקבלה, והיו אומרים שהיה יודע קבלה מעשית והשבעת הרוחות, עד שגבה לבו ורמו עיניו ללכת בגדולות ובנפלאות ממנו, באמרו שהוא משיח אלהי יעקב, והיה מפרש כמה סודות וענינים מהקבלה על עצמו, וכאשר היה לו שפת יתר ולשון ערומים למשוך ולגנוב הלבבות, נתקבצו אליו רבים מחכמי הארץ ורבנים גדולים והחזיקו בידו" (מעשה טוביה חלק א' דף ב"ו), ר' יעקב ששפורטש יספר:

„הלך לעיר הקדש, ושם היה מתעסק בשמות הקדש ושמות הטומאה, ונעשה חסיד נקפי, ובבית הקברות ובנצורים ילין, לפעמים הטעה אחרים הנמצאים שם עמו, והיה נדמה להם כאלו קול יוצא מהקברות האומר, ״שבתי צבי, משיח אלהי יעקב, ושמואל פרימו העיד שהוא שמע את הקול יוצא מקברו של ר׳ אליעזר הגדול ומקברות אחרים של צדיקים״ (צנ״ץ דף ג׳ ע״א).

ר׳ אברהם קונקי מפרט המעשים: „ובימים הראשונים היה הולך לבית הכנסת ויושב בישיבת עם הת״ח אחר תפילת השחר, והיו נוהגים בו כבוד גדול ועצום, ואחר קצת הדשים בנה לו בית בירושלם... לאיש שמו קופייא״ (תח״ק דף ל״ה), האיש הזה שהיה אחד ממעריצי שבתי צבי הראשונים היה שד״ר מעיר הקדש, ולפי המקור די לה קרואה, כבר היה בהתחברות עמו, מימי שבתו בקושטנדינא, ושמו דוד קפיו (Capiou) (צד 268), וצ״ל קפואה (Capua), שם נפרץ בין יהודי ארצות הקדם וכפרט בשלוניק.

כנראה בימים הראשונים לשבתו בירושלם התנהג כשורה ולא פרסם משיחיותו, עד שר׳ אברהם קונקי שהיה בקרבת המקום ויודע כל מה שנעשה בירושלם כתב בין יתר דבריו „שאף על פי שהייתי רגיל בירושלם, מעולם לא ראיתי פניו עד עת בוא אצלינו (לחברון) (תח״ק, דף ל״ה), ועוד ספר עליו: „והיה בבית ההוא (של דוד קפוא או קופייא) חדר גבוה מאד, שם נסגר בחדר ההוא, והיה מתענה משבת לשבת, תענית רצוף,... ובערב שבת דוקא היה יורד מהחדר ההוא, והיה קונה בידיו ממש כל מה שצריך לשבת... והיתה עבודה זאת לו בע״ש עד חצי היום,... ואחר כך היה מסדר אל המבשלת לו התבשילין אשר תבשל״ (מכאן נשרף המקור, תוח״ק שם), המקור ההולנדי לאלמוני מגאלאטה (סעיף א׳ ס׳ ה׳), מודיע שהיה „שם מחלק לתינוקות בלכתו בשוק מיני מתיקה, ועל כן היו התינוקות רצים אחריו תמיד וקוראים לו: „אבינו הקדוש״.

ב) חשיבות יתרה בתולדות השבתאות יש לנסיעתו של שבתי צבי, מירושלם לקאירה, כי מן העת ההיא קבלה התנועה צורה יותר בולטת ויצאה ממרכז תפרשי של תלמידיו וחניכיו, להתפשט בקהל היהודי כתוגמה וביתר המדינות, לפי כל המקורות סיבת נסיעתו היה המצב החסרי המבועד שעמדה בו העדה בירושלם, נוסף לזה תלאות הדשות שבאו עליהם אף שלא נדע פרטיהן, ר׳ אברהם קונקי שישב בקרבת העיר ההיא כתב כל הענין בדיוק עצום, אמנם הכתב יד נשרף במקום הזה והסר בראשו וכה דבריו: „לא ידעו (חכמי ירושלם) אנה יפנו לעזרה, והיה השר יוסף רפאל שהוא שר גדול בארץ מצרים,... ענה אחד מהחבורה ואמר, אם היה באפשר ששבתי צבי ילך בשלחותנו... כי הוא אהוב מאד בעיני השר יוסף רפאל... הלכו אצלו כל חכמי ישראל... והשיב להם: „הנני מוכן ומזומן, יפה שאלתם וכזמנו דברתם, והיום ממש אני רוצה לילך, ׳אולם רצוני לילך תחלה להתפלל במערת המכפלה... וכן עשה, רכב על סוס ואיש הלך לפניו, ובא אצלינו ונתארח אצל החכם... אהרן אבין (בחברון)״, עוד יספר שהתפלל מנחה בבית הכנסת, וערבית בחצר מערת המכפלה, וכל הקהל הלכו עמו לכבודו, כל הלילה לא נתן שינה לעיניו, והיה הולך בחדרו וקורא תהלים

תהלים בעל פה בקול רם בזמרה עד אור הבקר, ואחר תפלת השחר נסע מחברון, ויחן בעזה ואחרי כן נסע מצרימה. (תוה"ק דף ל"ו). ההולנדי האלמוני מגאלאטה מספר כי נסע שנית לקאירה לאסוף נדבות לטובת עניי עיה"ק, וכן כתב הצרפתי דילה קרואה.

ג) במצרים התארח בבית השר הג'יליבי יוסף רפאל אשר קבלו בכבוד וינדר לתת לו את מבוקשו (תה"ק ד' ל"ו), אמנם ישיבתו בעיר הזאת ארכה יותר מדאי, ובהמשך הזמן התודע אל השר החסיד הזה כמשיח וגואל ישראל. והנה נודע על פי המקורות היותר מתאמתים שהג'יליבי הזה בכל עשרו היה מסגף נפשו ותוקע עצמו ללמודי קבלה, ר' רפאל סרינו מליוורנו מספר עליו: „והשר רפאל יוסף העומד היום לצראף באשי (שלחני הגדול) במצרים, אוכלים על שלחנו חמשים בעלי הוראה עוסקים בתורה יומם ולילה ובסודות, ועליהם בן הרב חיים ויטאל (ר' שמואל), והוא על תיקוני תשובה, מתהלך בצום וטבילה ותענית בהפסקות ומלקות (צנ"ץ דף ב' ע"א). וכן ירבה לדבר אדותו בן משק ביתו ר' יוסף סמברי „ביתו פתוח לכל עובר ושב... והיה כל ימיו בתענית אנשי ביתו אוכלים למעדנים, והוא אוכל זרעונים, בחצי הלילה היה קם ועוסק בתורה, כי היה טובל ומלקין אותו והיה שק על בשרו". המקור האשכנזי בכה"ע Theatr. Europ. מספר: בקאירה התודע (ש"צ) אל ראש המוכסים או שר האוצרות, ויהי השר הזה לו לאוהב וריע ויתמכהו בכל כחו, הצרפתי דילה קרואה קורא אותו בתואר הכבוד Chelibi (ג'יליבי Celibi), שהיו כותבים צליבי ועל כן טעו להשוב אותו לאיש הלב, חלבי, כי האשכנזים קוראים „ch" כמו „ח".

ד) בהיותו בקאירה הגיעה לאזניו השמועה, שנערה שובבה מפלטת ההרגה הגדולה בפולוניא בשנת ת"ח ושמה שרה אשה זנונים, שהיתה מופקרת לכל בליוורנו, היתה אומרת בטרוף הדעת שעתידה להנשא למלך המשיח, כנראה יד תלמידו משכבר הימים ר' משה פינײרו היתה כאמצע, לשלוח הנערה הזאת לקאירה, לפי דברי ההולנדי האלמוני מגאלאטה (צ"ד י"ב), מצאה חן האשה השובבה הזאת בעיני שבתי צבי ובעיני בני חברתו, וכל מעשית הרעים וניאופיה לא עצרו בעדו מקחתה לו לאשה, באמרו שגם הנביא הושע לקח במצות ה' אשת זנונים, השר יוסף רפאל בר־הין האדוק באמונת משיחיות שבתי צבי, נתן לו מכספו ביד נדיבה תמיכתו לעדה הירושלמית, על כן היו אומרים ליצני הדור: הלך שליח, ושב משיח" (תוה"ק, דף ל"ו).

ה) הענין היותר חשוב בתולדה השבתאית מתחיל מזמן שובו ירושלימה בערך שנת תכ"ה, בדרכו ביבשה דרך מדבר ואד־אל־עריש, ש"צ הגיע לעיר מושב היהודי הראשון עזה, וכבר הכריז על עצמו שהוא כמשיח, בעיר הזאת היה בחור אחד ירושלמי ושמו אברהם נתן בנימן הלוי אשכנזי, נוכל ורמאי וחתן אחד מעשירי העיר שמואל לישבונה, לא נודע מי את מי הוליך שולל, לפי דברי ר' אברהם קונקי שהיה בחברון בקרבת מקום מעשה, נתן הנקרא בשמו העזתי (עיין סעיף ח' ס"א), שמע כבר את שמע ש"צ, אף שלא הכיר אותו, והתחיל לשנות טעמו, והיה מתמיד בתפלה בתענית ובבכיה, וגם היה מתבודד

מתבודד כל הימים, עד שכל יושבי עזה שהכירו אותו מלפנים, שאלו אותו מה השנוי והתמורה הזאת? „ויהי כאשר לחצוהו יום יום, אמר להם: דעו נאמנה שהמשיח הוא בעולם ובקרבנו הוא יושב, וצריך להתפלל ולעורר תשובה גדולה שק ואפר יוצע לרבים, כדי לעזור אותו שיגלה מלכותו״ ויהי כשוב ש״צ ממצרים ויתיצב נתן העזתי לפניו ברעדה וחלחלה, ויגזור עליו ש״צ להגיד לו מה שיודע עליו, הנוכל ואיש מזימות הזה הגיד שעל פי מגלת עתיקת יומים, ושמה חכמת שלמה רבתי, נודע אליו בברור שהוא המשיח האמיתי, ואחרי שחתך הדף הראשון נתן בידו הספר ההוא.

הפגישה הזאת עשתה פעולה נמרצה על שבתי צבי, והחזיקה בלבו האמונה שבלי שום תפונה הוא המשיח ואין עוד בלעדו, ובזכרון העדות שעשה לפני חבית דין האדריאנופוליטי בשנת תכ״ז אחרי שהמיר דתו, הודה: „שהרשע המזייף נתן העזתי עם ספר קטן שיש לו, שאמר שמצא אותו מוטן רב זה יותר מחמש מאות שנה, שהיה כתוב בו: „הנה בן נולד למרדכי צבי שבתי שמו, הוא יהיה גואל ישראל, ומחק שם מה שהיה כתוב, וכתב שמי, ועל פי הדברים האלה נתפסתי ממנו עד יום שיצאתי מאזמיר לנאליפול, והטעני בדברים שהכל היה שקר וכזב, ושהטעו אותי מדרכי ה׳, גם אני התהלתי להטעות את העם המאמינים בי״ (צנ״ק, דף ל״ט ע״ב).

מן היום ההוא והלאה נתן העזתי היה לו לפה ונקרא בשם נתן הנביא. ;כפי המאמינים אליהו הנביא.

ו) ר׳ אברהם קונקי שהיה עד ראיה כתב: וש״צ הלך נוסע מעזה עם סיעה גדולה של יהודים ההולכים לרגלו, אחר ענינים רבים שהיו בעזה... הלך לגת, ומגת הלך לירושלם, ועשה שם ענינים רבים זרים בעיני כל רואיהם (תה״ק ד׳ ל״ח), אמנם לא פרט היום והחדש שהגיע לירושלם, בנבויות העדות (צנ״ץ דף כ״ה), רשום: „גם שמעתי שבשנת תכ״ה גילה שבתי צבי (בירושלם), על עצמו שהוא משיח בן דוד״ עיד בתג״ל כשבאו ש״צ ונתן ובלבלו את ירושלם, האנגלי Ricant יפרט גם היום שבאו ירושלימה Nathan eut la hardiesse de prophétiser que dans un an à compter du dix septiem du mois de Kislew...

נתן העיז לנבא ששנה אחת אחרי השבעה עשר לחדש כסלו (תתחיל מלכות ש״צ), אברהם מיכאל קרדוזו מספר, „ובך היה שנגלה בחג השבועות בשנת התכ״ה״ (מב״י הלברשטט), והנה השנה תתאים, אמנם יש התנגדות בחדש וכנראה היה זה חזון אחר, הצרפתי די לה קרואה יספר שעל ידי נבואתו של נתן העזתי בא ש״צ בשער ירושלם בפומבי גדולה כנבור מנצח, ומיד בואו פרצו הסכסוכים בינו ובן רבני ירושלם.

המקור האשכנזי בכה״ע Theatr. Europe. מביא יותר פרטים, כי שבתי צבי הביא עמו כסף נדבות ארבעת אלפים שקלים, ואותם חלק לעניים בימי מסעו, על זה התקצפו עליו רבני ירושלם שהיו עד הנה הגבאים והמחלקים כסף התרומות לטובת עניי ארץ הקדושה, ויתנוהו למחרף ומגדף שם שמים, על כן יצא מן העיר, אמנם יש לצרף לסבות האלה גם הדבר שהכריז על עצמו

שהוא המשיח, הצרפתי די לה קרואה מספר שחתקין בירושלים תפלת מי שברך לכבוד עצמו, והמקור ההולנדי מגאלאטה מוסיף לספר שאיש אחד שלח את בתו בת ט"ז־י"ח שנים. שהיתה מתפעלת עד התעלפות וכלות הנפש לירושלם, לשבתי צבי למען תתנבא גם היא על התגלות המשיח, ורבני ירושלם לא טמנו ידיהם בצלחת, הם השתמשו בכל האמצעים החלשים שהיו בידיהם, להניא לב העם מן התנועה הזאת. ויחרימו אותו, ועל ראשם היה ר' יעקב חגיז, ובעל הזכרונות כתב: „שלחו לו פיתקא בחרם גמור שיזהר וישמר מעשות שום דבר שטות ואם יעשה, הרי דמו מותר כצבי וכאיל" (תוה"ק, הערות הרב יעב"ץ דף ל"ח).

בין בעלי סיעתו של ש"צ היה ר' שמואל פרימו הסופר והמזכיר שלו, והוא היה בעל סגנון נאה ומחבר המכתבים ששלח ש"צ לארצות הגולה לבשר התגלותו, ר' יעקב ששפורטש כתב עליו „תלמיד חכם אחד שבא מעיר הקדש שמו שמואל פרימו שהיה לו לסופר, והוא כותב ומזהיר לעם על אמונתו, וכותב בשם המלך אדוניו" (צצ"ן, דף כ' ע"א), עוד יספר „שמואל פרימו כותב וחותם בחותמו של מלכו לכל גלילותינו, כפירות שאסור לשמעם וראוי לקרוע עליהם". מירושלם יצאו בעת ההיא שני שלוחים או נביאים למצרים ולאברופא לבשר את התגלות המשיח בשם שבתי צבי, האחד ספרדי, שבתי רפאל, והשני אשכנזי, מתתיה בלוך, בכל זאת ש"צ פחד ויירא מחרם הרבנים לפי עדות בעל הזכרונות „וכך שמעתי מפי מרן מר זקני המפורסם מהר"ם גאלאנטי ז"ל שהיה א"א אומר בדרך הלצה: ראו מה משיח הוא זה, שהוא נשמע ונתירא מהחרם שלי" (תוה"ק, דף ל"ט), אך בראותו שרוב העם נוטים אחריו, לא חשש להרם ויאמץ את רוחו, ורבני העיר „פזרו ממון רב עד שגרשו אותם (ש"צ ונתן), מירושלם". לפי ידיעות ההולנדי קינן, רבני ירושלם ביודעם שמגמת פניו לעיר מולדתו אזמיר, שלחו מכתב גלוי לרבני קושטנדינא לפרש מעשי ש"צ, ורבני עיר הבירה מצדם, שלחו מכתב לרבני אזמיר ועליו היו חתומים החכם־באשי (ראש הרבנים), ר' יום טוב ן' יקר וחמשה ועשרים הבדי בית דין, כי ימיתוהו בבואו לעירם „כי הוא חייב מיתה, וההורגו הוא בן העולם הבא".

סעיף ז', שובו ופעולתו באזמיר וקושטנדינא עד יום מותו.

א) מתי יצא שבתי צבי מירושלם, קשה לברר, אמנם יש לשער שתוך זמן בואו לאזמיר שהיה היותר מוקדם בחדש אב תכ"ה, לפי המקור של שלמה קורפו (ואלה תולדות פרייץ), נדע „כי אחרי שהלך לירושלם ועשה שם דברים כאלה, עד כי הוכרח לצאת משם, ובא לו לאזמיר בחדש אלול שנת תכ"ה" המקור הזה מודיע כי עבר דרך צובא (אחליב), ונתקבל שם בתרועת נצחון ותמון חוגג, כי כבר הכין נתן העזתי את הלבבות למשיח העובר עליהם, ואם כן יוצא לנו שעשה את דרכו ביבשה מירושלם עד אזמיר.

ב) זמן בואו לאזמיר על פי המקור קורפו היה בחדש אלול תכ"ה, וכנראה בסוף החדש, ולזה יתאימו גם דברי הצרפתי די לה קרואה, כי בא לאזמיר בראש השנה

השנה שנת תכ״ז, וכתקיעת שופר הודיע גלוי לכל העם כי בא המשיח, ההולנדי קינן שהיה עד ראיה, רשם שנכנס לאזמיר והכריז על עצמו שהוא המשיח, כיום ד׳ טבת (תכ״ו), שני חדשים אחרי שובו הנה (t vee maenden nan syn wederkeeren). הפרט הזה לא יעכב מהכיר הדברים לאמתיים אלא שנכתבו בצמצום, וצריך לומר שלשה חדשים אחרי שובו הנה. בטופס השני שפירסם ר׳ יעקב בן צבי כתוב: „אח״כ ברח ועבר דרך ארצות רבות עד חלפא הגיע, ושם עשה במרמה עם ארבעה חרשי משחית, שיקדימו עצמם לבוא לאזמיר לפנות הדרך לפניו, וכן עשו ובאו לאזמיר שני חדשים לפניו לשאול לו לשלום״ (תוה״ק דף כ״ז); ובטופס הראשון הובאו פרטים יותר יקרים „ובזמן הזה באו ד׳ חכמים גדולים מק״ק חלפא, חכם דניאל פינטו, משה גאלאנטי, ועוד שני חכמים גדולים לקבל פני ש״צ, כי אמרו שהוא משיח בן דוד, וישאלו חכמי אזמיר להם, מי הגיד לכם שהוא משיח? והשיבו כי אנחנו עברנו דרך עיר עזה ושם מצאנו נביא אמת... נתן בנימן אשכנזי... ובתוך נבואתו אמר ששבתי צבי אשר נולד באזמיר הוא משיח בן דוד... עודם מדברים עמם, ויבואו אנשים ובידם אגרת חכמי קושטנדינא, אשר כתבו לחכמי אזמיר אדות ש״צ כנזכר לעיל״ (שם דף ו׳), ר׳ יעקב ששפורטש מצדו מודיע „שהמשיח שבתי צבי בא לאזמיר, ונאספו אליו אנשים רקים ופוחזים, וגילה עצמו למשיח, ויעשה מעשים זרים ומכוערים, אשר זרותם היה לסוד נכמס בעיני ההמון (צנ״ץ, דף ב׳).

ג) כל המקורות שוים לחגיד ששבתי צבי היה יוצא ובא לאזמיר, ועומד חוץ לעיר, כמו שהיה מסרב עדין להראות את עצמו בגלוי למשיח, המקור של שלמה קורפו (תולדות פריין), מודיע: „בח׳ כסלו ה׳ חכ״ו הגיע לאזמיר״ והכהן קינן שהיה עד ראיה כתב: „נכנס לאזמיר והכריז על עצמו שהוא משיח ביום ד׳ טבת״, מקורות אחרים יודיעו שכאשר נשמע באזמיר שש״צ שב העירה, ראשי העדה רגזו ממנוחתם „אז נועצו יחדיו החכמים הגדולים... בבית חכם יהודה מרטינא (כנראה צ״ל מורטירו), ויעיינו בדינו של העוכר ש״צ, וימצאו שעבר על התורה בכמה אופנים, ויאמר האחד מהדכנים שחיב מיתה, וישאל אחר מדוע נזר עליו משפט מות?... אז הוציא חכם (חיים) בנבנשתי מתוך אפונדתו הכתב מחכמי קושטנדינא... וכשמעם דברי האגרת אז הסכימו כלם אשר הוא ראוי למות, אבל לא נמצא מי שירצה לפגוע בו, מיראתם את העם המאמינים בו״ (תוה״ק דף כ״ח). כנראה גזרת הבית דין הזה עשתה רושם על ש״צ, על כן מצא לנכון לעמוד בסביבות העיר, עד אשר נוכח שהמאמינים בו הם הרבים, ויבא העירה כמנצח, וביום ד׳ להדש טבת הכריז על עצמו שהוא המשיח.

ד) לפי הכהן ההולנדי קינן אשר היה עד ראיה, זהו סדר המאורעות: ביום הששי לחדש טבת (יום ב׳ לשבוע), התגלה לעיני כל העם כמשיח, וכו ביום, לפי מקור אחר על פי מצוהו „פתע פתאום ברוזא קרא בחיל גזרת מלך (כל ש״צ), שכל החפץ בשלומו ורוצה בכבודו, ילך לק״ק פורטוגאל יע״א, וינשק ידי הרב מוה״ר חיים (בנבנשתי) נר״ו, כי מיום ההוא והלאה הוא יהיה המוציא והמביא על כל עניני העיר, ובשם הרב המוסמך מורינו יקרא, כי האציל עליו

עליו מן הרוח כשמואל הרמתי, וכל הצמאים לראות את ישועת ה׳, בחשבם כי פקד ה׳ את עמו, הלכו כלם במרוצה, ילכו ולא יגעו, לקיים גזרת מלך, וגם מי שלא היה מאמין לדברים אלו, הלכו גם כן מיראתם מהמון העם, שלא יקומו עליהם לומר אתם מורדים בדברי משיח אלהי ישראל, ועגו אמן בעל כרחם, והלכו לנשק ידי הרב המוסמך נר"ו" (אברהם אוכיר, ע"פ כ"י בידי ר׳ אברהם פאלאג׳י מאזמיר, דף ל"ה), והרב שהיה מקודם ר׳ אהרן לפפא שהוסר ממשמרתו, נרדף ונדחף אל ביתו בהיות שלא נטה אחריו. ההולנדי קינן מביא גם כן המקרה הזה, אמנם מייחס אותו ליום ט׳ כטבת, כי כנראה הגיע המעשה לאזניו שנים או שלשה ימים אחרי שנהיה.

ה) כשביעי בטבת, (יום שלישי לשבוע), נגלתה אליו רוח הקודש ותצוהו לגשת אל אשתו. המקרה הזה הובא גם בטופס הראשון לר׳ יעקב בן צבי, אמנם בלי פרט הזמן (תוה"ק, דף ו׳), בעצם היום ההוא הלך לבית הכנסת בהמון רב, על ימינו ועל שמאלו עמדו אנשי סיעתו וחלקו מיני מתיקה, ואחרים היו נושאים גביעים מלאים פרחים, מימינו ומשמאלו היו שני חכמים, ומנשב של כסף לאות מטה אהרן בידו, והוא נונע בו פעם באיש אחד ופעם במשנהו, וככל איש אשר היה נונע הוא הנקדש והנערץ להיות מן הגדולים במלכות שמים, עשו „מי שברך" למלך המשיח שבתי צבי, בעבור שנדרו גדולי העדה באזמיר נדבות גדולות, שבתי צבי הכה במטהו שבע פעמים על התיבה שעליו ספר התורה, והגה את השם המפורש — בן ארבע אותיות — באותיותיו.

ו) בשמיני לחדש (יום ד׳ לשבוע), היתה, לפי דברי הכהן קינן, אסיפת הרבנים (הנזכרת בס׳ ג׳), שבתי צבי הלך ביום ההוא אצל הקאדי (שופט) והלשין את מתנגדיו, ונשבע כי דברו דברים רעים על המלך (וכוונתו היתה על עצמו), החל להתקרב אל הנשים ובתוכן גם אל שתי גרושותיו... בכלל, השתדל למצוא חן בעיני הנשים, היה שר המזמור „בנות מלכים ביקרותיך" (תהלים מ"ה), וידבר להן דברי חנופה, וכאלו הוא משתתף בצערן, כי לרגלי חטא אדם הראשון נתקיים בהן המקרא „בעצב תלדי בנים, והוא (האיש) ימשל בהן" והוא — המשיח — בא לכפר עון אדם הראשון לשחרר את הנשים משעבודן (צד 26—39). ר׳ יעקב ששפורטש מודיע הענין הזה בקיצור. (צנ"ץ, דף כ"א ע"ב), ר׳ יעקב בן צבי יתן לנו פרטים אחרים, הוא הודיע לקהל מאמיניו „שיתחיל גדולתו בשופט הישמעאלים... ורבים מהמון העם החושקים לראות מה יעשה הולכים אחריו, והוא התחיל לזמר הפסוק ימין ה׳ רוממה וכ"ו, והעם מזמרים אחריו כמשתגעים... ולקח עמו אחיו להיות לו לפה ולמליץ, לפי שהוא לא היה מכיר לדבר בלשון ישמעאל... וכשיצא מבית הקאדי חזרו והתחילו לזמר עד שהגיעו לביתו של ש"צ. (תוה"ק, דף כ"ח).

ז) בתשיעי לחדש (יום ה׳ לשבוע) לפי דברי קינן, הוסר ר׳ אהרן לפפא מכהונתו של רב ומורה הוראות, ובמקומו הורם ר׳ חיים בנבנשתי, אמנם הדברים האלה מתנגדים למקור יותר מתאמת שהמאורע היה ביום השישי לחדש (כנזכר בסי׳ ד׳).

ח) יום עשירי בטבת שהוא צום העשירי, נתבטל על פי פקודת שבתי צבי, ובמקומו הוקבע יום שמחה ומשתה, על פי דברי הנביא שצום הרביעי וצום החמישי וצום העשירי יהיו לבית ישראל לששון ולשמחה. הסופרים הנוצרים קינן ודי לה קרואה מקדימים הביטול הזה עוד משנת תכ"ה בהיותו בירושלם, אמנם דבריהם אינם נראים לעיקרים. ר' יעקב ששפורטש שחקר ובדק הרבה על הענין הזה ידבר כמר רוחו, „וביטל עשרה בטבת וקבע יום משתה ושמחה, (צנ"ץ דף ב' ע"א), „והחכם שלמה אלגזי וחבריו לא קיבלו עליהם ביטול צום העשירי, ורצו לשלוח בו יד ההמון וברח חוץ לעיר" (שם, דף ח' ע"ב), ומספר הבלתי מאמינים שלא נמשכו אחריו היה מזער מאד „ככתב שני הכא מאזמיר האומר כי עדין יש עשרה בלתי מאמינים" (שם, דף י"א ע"ב).

ט) לפי דברי קינן בערב שבת יום העשירי בטבת בקש לקחת נקמתו בגביר חיים פיגייא שנמנה בין מתנגדיו, ושבלי שום תפונה ענה בצום נפשו ביום ההוא, האספסוף אשר עמו רדפו אחריו ויאמרו לרגום אותו באבנים, וכאשר נמלט ובקש מנוס בבית הכנסת (פורטוגאל), דרש ש"צ מהנכאים שיגרשוהו, וכאשר לא נאותו לו, צוה לחמש מאות האנשים מבני לויתו שהיו מזוינים בקרדומות לשבור דלתות בית הכנסת בליל שבת קדש, ובשברו הפתח נכנס בבית הכנסת ויעלה על הכיסא וימלא פיהו תוכחות על עם ישראל עם קשה ערף, ויוכיחם ויחרפם על מעשי אבותיהם נגד מחוקק דת הנוצרים, ויאמר אני ארומם אותו ואמנהו בין הנביאים" (שם, צד ל"ט), בבית הכנסת שר שיר אהבים בלשון ספרדית „בעלותי אל ראש ההר וברדתי להעמק פגשתי את מיליסילדה בת המלך", לקח ספר התורה בידו וזמר עליו פסוקי שיר השירים.

ר' יעקב ששפורטש מעיד גם כן חלול קדושת בית הכנסת בעצם יום השבת, „בקחתי (ש"צ) עמו בעלי זרוע לבית הכנסת של ספרדים (פורטוגאל, כן נקרא הק"ק הזה באזמיר, ור' יעקב כתב „ספרדים" כי כן נקראו בהולנדה ואנגליא, „פורטוגזים"), ביום שבת קדש, ולא רצו לפתוח לו, ושבר הפתח בזרוע בעלי האלמות" (צנ"ץ, דף ב"א ע"ב). האיש הגביר הזה נקרא בפי קינן Khaim Pegna (חיים פינייא, לפי הכתב הצרפתי או איטליאני), ריקאנט קורא אותו Samuel Penia, והצרפתי די לה קרואה Joseph Pinas שניהם אחים לחיים פינייא (הקדמת כנסת הגדולה דפוס ליוורנו תי"ז), נכדי הגביר שמואל פינייא ממצרים (אהלי יעקב, דף קס"ו). ר' יעקב בן צבי קורא אותו פעכינא בהיות שהיה לפניו המקור ההולנדי ולא ידע שהאותיות "gn„ יש לקרוא "nie„ וקרא אותן „נני" וצ"ל פעננא לפי קריאתו והכתב האשכנזי.

קינן ואחריו נמשך ר' יעקב בן צבי מודיעים שבעצם היום ההוא, נדף ש"צ את ארבעה רבני אזמיר, ובכללם את ר' חיים בנבנשתי ויקראהו בשם גמל, אמנם ערבוביא שורות בענין הזה, וצריך להקדימו לפני השישי לחדש טבת, שכבר נודע שביום ההוא הורם ר' חיים לראש הרבנים, והוא נחשב בין הנוטים אחריו. בהתנגדות לכל המקורות האלה כתב ברוך ס'אריצו כי מעשה שבתי צבי שהתפרץ לבוא אל בית הכנסת בצוותו לאנשיו לשבור הדלת, היה ביום ד' דחנוכה (כ"ח כסלו תכ"ו), ושלמה קורפו „ביום ג' של חנוכה בא (ש"צ) לבית הכנסת

הכנסת, מלובש מלכות והתחיל לומר בקשות ופזמונים הרבה, ועשה שמחה גדולה כיום ההוא, כיום השישי בא לשם החכם גאלנטי אשר היה מחזיק בידו, ומתחיל להעיד עליו באמת שהוא משיח ודאי, עד כי ביום השבת בבית הכנסת שלו הנקרא „ק״ק גאלנטי״ אשר היה שם, האריך בבקשות... הלך לו לבית הכנסת של פורטוגיסי וילכו אחריו... אנשים רקים ופוחזים, ובני ק״ק פורטוגיסי לא היו מאמינים בו, והוא ברעם גדול שלח להביא נרזן... והתחיל לשבור הדלת בשבת.

לפי המקורות האלה בטלה מאליה כל הכרונולוגיא של הכהן קינן למרות שהיה עד ראיה, ואף ששני המקורות העברים נכתבו על פי השמועה, או ע״פ מקורות אחרים, נראה שדבריהם יותר מכוונים אל האמת במה שנוגע לימים שבהם קרו המקרים, כי בתכן המאורעות בעצמם אין כל חילוק בין המקורות העברים והלועזים, ועל כן יש להקדים המקרה משבירת שערי תבית הכנסת לג׳ של חנוכה (כ״ז כסלו), שנפל בשנה ההיא ביום השבת, וביום ההוא לעג שבתי צבי לר׳ חיים בנבנשתי ויקראהו גמל, ובזה יתיישבו יתר הענינים, שהרב הזה נטה אחריו, בהמשך השבוע ההוא, שביום ד׳ טבת שהיה גם כן יום השבת הוכרז ברחוב היהודים ששבתי צבי הוא המשיח, ושביום ו׳ טבת הוקם ר׳ חיים בנבנשתי לרב טוסמך בתוך ק״ק פורטוגאל.

י) השגעונות והשגיון המשיחי נמשכו באזמיר לא פחות משלשה חדשים, ומשם נפוצו השמועות בכל תפוצות ישראל, לפי ר׳ יעקב ששפורטש „באו כתבים מאזמיר שיותר ממאתים נביאים ונביאות, נשים, אנשים, ותינוקות עמדו שם, וכלם פה אחד נתנבאו על פי נבואת נתן, ששבתאי צבי הוא משיח בן דוד, וכל המהרר אחריו אבד חלקו מהעולם הבא. (צנ״ץ דף ה׳ ע״ב), וכן כתב השבתאי האדוק ר׳ ישועה סנטוא „מלבד כמה נביאים ונביאות באזמיר, וביאו, ובררודוס, ובאשכנז, ובמוריאה... ובסגנון זה יצאו ת״ק נביאים ונביאות בקושטנדינא״ (צנ״ץ דף י״ג).

האמונת השבתאית עשתה לה כנפים ותתפשט בכל מדינת תוגרמה, „מר צבי בן יעקב, המאמין הגדול בשבתי צבי אשר היה בעיר בודון... והוא אשר מסר נפש מישראל להרינה, על שלא עשה מי שברך בבית הכנסת לשבתי צבי, ופסק דין שהאיש מורד במלכות בית דוד היה, והתיר דמו של אותו יהודי״ (הצד צבי, דף ג׳ ע״ב), וכן עמד נביא בשאראי של בושנה (תה״ק, דף ט׳), בסופיא כל הקהל היה מאמין בו, ומשפחה אחת הסבה את שמה לשם „משיח״ ועד היום נודעו צאצאיה בעיר ההיא ובגלילותיה, גם מחוץ למדינת תוגרמה רבו המאמנים „כי פקד ה׳ את עמו״, וכי ש״צ הוא המשיח האמיתי, והאמונה הזאת הכתה שרשיה לא לבד בין היהודים כי אם גם בין יתר העמים, ר׳ יעקב ששפורטש מעיד „כי אני ראיתי כתב מאזמיר המעיד על שפחה גוית שראתה מה שלא ראו חכמי ישראל, וקיימה גם כן נבואת נשים וקטנים״ (צנ״ץ, דף ח׳ ע״ב), ור׳ יעקב בן צבי כתב על פי המקור ההולנדי „אפילו כל הערלים מאמינים, ואומרים גם אנחנו נלך עמכם לארץ הקדושה״ (תוה״ק, דף ד׳ ע״א), הכהן קינן מספר: dat veele Christenen dese raseruye voor
כי

„כי הרכת ניצרים החזיקו את השגעון הזה, לדברי אמת״ waerheydt arnamen וכבן היה מקום לשבתי צבי להתפאר ולאמר: „והרי מאותו היום אספתי כמה עמרים אשר אין להם כספר, מהנפשות אשר עשיתי מהאומות על ישראל„ (מכ״י שו״הת ס׳ א׳ דף ע״א), הצרפתי די לה קרואה כתב: „גם נמצא אז דרויש (נזיר מחמדי), בקושטנדינא שהיה מנבא על ש״צ שהוא משיח״ (צד 365), ור׳ טוביה הכהן בן הדור ההוא מספר: „שלא לבד יהודים רבים נתקבצו אליו, כי אם גם כן קצת ישמעאלים התחילו להאמין בו״ (מעשה טוביה, ח״א דף כ״ו ע״ב).

כמעט כל המקורות מלאים ספורי מעשים תוצאות השגעון המשיחי בקרב קהל ישראל, וביחוד נראתה הפעולה הזאת: א) בתשובה על ידי צדקה וסגופים, באופן אשר כמעט לא ישער, (קינן דף 59־62, וצנ״ץ דף מ״ג ע״ב), ב) ברקודים בבתי הכנסת עם ספרי תורה בזרועותיהם, (צנ״ץ), ג) בבטול כל העסקים ממשא ומתן, עד אשר רוב העשירים היהודים ירדו מנכסיהם, ד) בנשואים של בהלות, נערים קטנים עם נערות קטנות פחותים מבני עשר, ובשלוניק לבדה היו אז משבע עד שמונה מאות נשואים של בהלה כאלה, (קינן דף 62, Ricant דף 177), „נזדוגו ילדים בני עשר עם ילדות פחותות מזה... כדי שיכלו נשמות שבגוף״ (תות״ק, דף י״ד ע״ב).

י״א) בעוד אשר חזקה התנועה השבתאית באזמיר, פקידי הממשלה היו מחשים ומעלימים עיניהם מכל תנעשה, כל הסופרים הנוצרים ועדי ראיה ובפרט די לה קרואה, אומרים כי לקחו הפקידים שוחד להעלים עיניהם, ר׳ יעקב ששפורטש מספר: „כמה הרפקתי רעדו עליהו דק״ק אזמיר, וכמה הוצאות לשר העיר המתעולל עליהם והמתנפל להפילם בבור לקול הקריאה... של משיח, ולהכלו של נביא. ואפילו הכי באמונתו החזיקו נמהרי לב״ (צנ״ץ, דף כ״ג ע״ב), ובהתלו על המאמינים הוא יוסיף לכתוב: „אדרבא שמעתי בשבוע זה צרות צרורות צרות זו לזו, זיבודא ועקרבא הנושכים ק״ק אזמיר... כהבין לעורב הצר (השר), צידו לתוך פיו, כמה תרקבי דדינרי לבלתי הקים שטנה על היהודים״ (שם, דף כ״ו ע״א).

י״ב) האמונה השבתאית שנתפשטה פתאום בכל הגולה, הנביאים הרבים אשר חזו עתידות וגלו ברבים כי שבתי צבי הוא לבדו המשיח האמיתי, החזיקו אותו ברעתו, ולא היה אצלו שום תפונה שבן צריך להיות, שעל ידו יקוסו כל האותות והמופתים בדרך פלא, בעת ההיא חלק את כל הארץ הידועה לו לתלמידיו ואוהביו הגדולים, ויקראם בשם מלכים ונבוכים, וגם הגיד להם שרש נשמתם וכאיזה גלגול הם, ואלה שמות המלכים לפי קינן וריקאנט: יצחק שילוירה, אברהם היכיני, משה הכהן, משה גאלאנטי, שמואל פינטו, שבא מצובא לתת לו כבוד ויקר, שלמה קארמונה, אשר הגיד על עצמו כי נגלה אליו אליהו הנביא, חיים פינייא, רפאל יוסף בר היין, תג׳יליבי ממצרים, ועליו הגיד ששרש נשמתו היא נשמת יואש המלך; לרופא אברהם מיכאל קרדוזו, אנוס שברח מפורטוגאל והתיהד, נתן את כל ארץ פורטוגאל לנחלה, ולאיש עני ואביון מאזמיר ושמו אברהם רוביו נתן גם בן מלוכה, (תוה״ק, דף כ״ט), ואמר עליו כי הוא נשמת יאשיהו המלך,

ישראל

ישראל יעקב דוחאן, יוסף קארילייו שעליו נאמר „כי לבש המצנפת (נעשה מחמדי), לפני מלך תוגר״ דוד יצחקי, ויעקב פאלאג׳י, אשר עליהם כתב קרדוזו במכתבו לר״ש פנס „דוחאן ופאלאג׳י דברו שקר״ ור׳ יעקב ששפורטש כתב: „ואחד מגדולי המאמינים שמו דוד יצחקי״ (צנ״ץ דף ל״א ע״א), כל החלוקים האלו היו בתחלת שנת תכ״ו, לפי החבור ספור חלומות או מאורעות צבי שלמרות הבלבול שבו והאי דיקנות נמצאים בתוכו גם דברים שהעתיק ממקורות אחרים, באופן שבאיזה ענינים יש להכיר ולסמוך על דבריו, הרשימה של המלכים היא יותר שלמה, שני אחיו נקראו מלכי המלכים, ותחת השנחתם עומדים המלכים האלה:

I) אחיו אלית צבי מלך המלכים ממסלכת יהודה ותחת השנחתו עומדים:

א) משה מלמד הראשון מאזמיר (גלגול נשמת אביהו), ב) הגביר הלל משלוניק (גלגול אחז), ג) ר׳ חיים בנבנשתי (גלגול אחזיהו), ד) בצלאל מכפר מארמארה (אמון), ה) אבנר מקושטנדינא (אמציה), ו) יחזקאל מאלכסנדריא (אסא), ז) השר רפאל יוסף בר הין (חזקיה), ח) אברהם ריב״יו (יאשיהו), ט) זרח מאלגזייר (יהויכין), י) הבחור דוד מתנס (יהויקים), י״א) כלב מגאליפולי (יהורם), י״ב) ברוך מקהירא (יהושפט), י״ג) שלמה יוסף מליוורנו (יואחז), י״ד) נפתלי מארם צובא (אחלב, גלגול יואש), ט״ו) הבחור איש בשת יקח את אשתו חשניה (יותם), ט״ז) מיכאל מעזה (מנשה), י״ז) יוחנן מלמד מאזמיר (עזיה), י״ח) אמו אסתר (גלגול עתליה), י״ט) בנימן־אלישע אבי הנביא נתן (צדקיהו), כ) חנניא מצפת (רחבעם), מיכאל קארדוזו והוא מזרע אהרן הכהן ישמש בכהונה גדולה במקדש השלישי אשר יבנה בקרוב.

II) אחיו יוסף מלך המלכים במסלכת ישראל, ותחת השנחתו המלכים האלה:

א) שלומיאל קרידי, חמיו השני (גלגול אחאב), ב) יהודה מק״ק סופיא בבולגריא (אחיה), ג) נחשון מאחלב (אלה), ד) שמריה מאנדרינופלא (בעשא), ה) יוהנן מדילפי (הושע), ו) אהרן מאזמיר (זכרי), ז) הבחור יצחק (שילוירה?) מקושטנדינא ויקח את אשתו הראשונה שבאזמיר (זמרי), ט) אברהם יכיני מקושטנדינא (ירבעם בן נבט), י) זכריה מדמשק (יהוא), י״א) עקיבא שנולד במידאניא (יואחז), י״ב) אליעזר מעיר איספאהן שבפרס (יהורם), י״ג) ירמיהו מאחלב (יואש), י״ד) נחור (ירבעם בן יואש), ט״ו) ר׳ אהרן הראשון מאזמיר (מנחם), ט״ז) יעקב ממארוקו (נדב), י״ז) בצלאל מחברון (עמרי), י״ח) שמואל מבית לחם (פקחיהו), י״ט) ר׳ יהושע מנטואה מאלכסנדריא שבאיטליה (פקח בן רמליהו), כ) עקיבה מלמד מאזמיר (שלום).

י״ג) מהמעשים שנהיו אחרי כן יש להוכיח כי שמועת תעלולי שבתי צבי באה למערכות הממשלה העליונה, ותעורר חמה וקצף, המקור האשכנזי בעתון Thet. Europ. מודיע כי הקאדי (שופט), נתן לשבתי צבי זמן שלשת ימים ללכת לקושטנדינא, ר׳ יעקב ששפורטש, מספר: „ושם (בקושטנדינא) נמצא השופט של אזמיר, שהלך בשבילו להגיד עליו ועל היהודים״ (צנ״ץ, דף כ׳ ע״ב), ר׳ טוביה הכהן גם כן כתב שעל פי פקודת המלכות נתפש והובל לעיר הבירה. (מעשה טוביה, ח״א דף כ״ו), אמנם הצרפתי דילה קרואה שהיה בעיר הבירה

הכירת, ויותר קרוב אל מקום המקרים האחרונים, יתן לנו יותר פרטים, לפי דבריו הקאיימאקאם (שר הגליל), מאזמיר שלח שוטרים לקחת אותו במשסר, ולהביאו באזיקים לקושטנדינא.

לפי כל המקורות זמן נסיעתו היה ביום הרביעי לשבוע כ״ב טבת תכ״ו, (31 דקמבר 1665), לפי חזון הלועזים שבתחלת שנת 1666 תהיה גאולת ישראל, ור׳ יעקב ששפורטש כתב: „שבש״ב הלך לקושטנדינא דרך ים, ואמר להם שיתעכב שמנה עשרה יומים בדרך... ושהלכו עמו שלשת חכמים גדולים וקרובים להתנבא, ואחד מהם היה כמוה״ר משה גאלאנטי, וכשמוע כל העם הליכתו לקושטנדינא, האמינו במשיחותו כאמרם שאם לא היה במאמר ה׳, לא היה מסכן עצמו, והיו מצפים לחדש ניסן שתראה ותגלה מלכותו, ואף הוא הבטיחם לסיון״ (צנ״ץ, דף כ׳ ע״ב), לפי די לה קרואה בהיותו בדרך, עמד נחשול שבים, והשליך את הספינה לחוף הדרדנילים, ושם נתעכבה הספינה מפני הסערה ימים אחדים, אז הביאוהו השוטרים אל היבשה ויושיבוהו בעגלה להמציא אותו עד המקום שיקמישי קוג׳וק, (קוג׳וק־צ׳יקמיג׳י), סמוך לקושטנדינא, ומפני קדושת השבת נשאר שם עד יום הראשון.

בתוך כך הגיעה השמועה להיהודים המאמינים בו בקושטנדינא, ויצאו באניות לקראתו לחלוק לו כבוד, ובשחד נתנו שומריו למאמיניו לבוא ולהתיצב לפניו, ביום הראשון ב׳ אדר א׳ הובא בספינה לחוף קושטנדינא. ר׳ יעקב ששפורטש מספר שנתעכב ששה ושלשים יום בים עד הגיעו לחוף מרמרה (ים השיש), שהגיע לכ״ה שבט, יום הרביעי לשבוע, (צנ״ץ דף ב׳ ע״ב), ואין הילוק בין המקורות האלה, כי הצרפתי יפרט שם המקום, ור׳ יעקב ששפורטש חוף הים, ועוד כתב מקין ארבעים יום הגיע למרמרה״ (צ״ל קושטנדינא), כי כן יתאימו גם דברי הצרפתי, שמיום כ״ב טבת עד ב׳ אדר א׳ ארבעים יום, „והקול נשמע בקושטנדינא מקול שאון בני עמנו, קול המון סואן ברעש כי בא גואלם, וכבר קדמה ידיעה לאומות, ויצאו לקראתו שוטרי המלכות, והמשיבוהו בחבלי כבלי ברזל באה נפשו, ובבתי כלאים החבא (שם, דף כ״ג ע״ב). לדברי די לה קרואה הושם בבית האסורים, מקום אשר הלוים ואינם משלמים אסורים שם (דף 343).

המקור האלמוני מגאלאטה שהיה עד ראיה מודיע: הילדים בחוצות היו רצים אחרי היהודים וקוראים אחריהם מלא, קריאת חרפה ושנינה: Gheldi mi? (גיילדי מי? — האם בא?). לדברי כל המקורות, התנהגו עמו פקידי הממשלה בדרך בזיון, והוא הכהיש מסך לב, לחרפתו ולחרפת כל המאמינים בו את כל אשר עשה, לדברי ר׳ יעקב ששפורטש „וכשהגיע לקושטנדינא לקחוהו שוטרי המלכות והעמידוהו לפני המשנה למלך, (אחמד קיופרולו), ושאל אותו: מי אתה? והשיב שהוא חכם מחכמי ירושלם שבא שליח לבקש מחית עניי ארץ ישראל... ואז השופט הנקרא קאדי עם החכמים שלהם הנמצאים שם במעמד, אמרו לו: וכי לא קראת עצמך בשם מלך המשיח? והיו היהודים נגררים אחריך, ונקנסו בממון הרבה? אמר להם אני לא אמרתי כלום״ (צנ״ץ דף כ׳ ע״ב).

ועוד

ועוד כתב: „והמשנה גזר עליו להוליכו לבית האסורים שם בקושטנדינא, ועם כל זה היהודים המאמינים בו הולכים אצלו המון עם רב, המון הוגג ומתפללים עמו בפומבי... שתקף אחר ו׳ ימים (ט׳ אדר) למאסרו, שמוהו בכבלי ברזל בבית האסורים אחר יותר צר, עד שהוא עצמו ביקש מהיהודים שידברו עליו לגביר ונעלה הג׳יליבי (שלחני) של המשנה, שידבר בעדו להוציאו משם אל מקום אשר ירצה כי לא יוכל לסבול... אמרו שטוב הוא להוליכו לחוץ לעיר ולא יבלבל את המון העם בשטות״ (צנ״ק, דף כ׳ ע״ב), „וכפי שנתאמת אחר כך, יד הגבירים ראשי הקי״ק יצ״ו הקרובים למלכות הם שהיו תאמצעיים על כך״ (שם, דף כ׳ ע״א).

י״ד) זמן צאתו מקושטנדינא, לדברי ר׳ יעקב ששפורטש היה בי״ב ניסן (שם), ההולנדי קינן כתב שנתעכב בקושטנדינא עד היום ג׳ ניסן וצריך להגיה י״ג ניסן, כי קרוב הדרך בין עיר הבירה ומקום מאסרו החדש, ואולי נתאחרה נסיעתו עד י״ג לחדש מפני קדושת השבת כי י״ב לחדש ניסן נפל ביום השבת. „ובאותו היום הובא למבצר הדרדנילים״ (Coenen, דף 48). האנגלי Ricant מודיע בסגנון אחר: הוזיר הגדול קופרולו חפץ אז לצאת למלחמה (על ויניציא), ללכוד את האי קנדיא או קריטה ויחרד לשלום העיר מהמהומה והתרגשות שקמו אז בין היהודים, ועל כן ציוה להביא את שבתי צבי לאחת המצודות של הדרדנילים, אכידוס העומד מצד האסיא, הצרפתי דילה קרואה קורא המבצר הזה Château neuf (מבצר חדש), ר׳ יעקב ששפורטש כתב „למבצר גאליפולי״ (צנ״ק, דף כ׳ ע״ב), ר׳ יעקב בן צבי כתב: „ולכן שלחהו למבצר בעיר קושטייא״ (תוה״ק, דף י״א).

בין המקורות האלה אין חילוק, כי באמת הובל למבצר חדש בדרדניל ושם היה בימי היונים הקדמונים המקום הנקרא אכידוס Abydos על המיצר הדרדנילי, והוא בעצמו דרדניל, וכפי היהודים נקרא „מבצר״ על פי שמו התורמי ג׳אנאק־קאלעי (= מבצר הכדרות) או קאסטיליוס (Castillos = מבצרים, בספרדית), אשר נשתבש אצל ר׳ יעקב בן צבי בקושטייא, ור׳ יעקב ששפורטש קורא אותו מבצר גאליפולי, וכונתו מבצר הקרוב לגאליפולי, כי שני המקומות האלה קרובים בתכלית הקירוב על חצי האי הנקרא דרדנילי או גאליפולי, ומכיון שנודע שהמאסר היה במבצר מעבר לאסיא, והיה החדש, נדע בטח שהיה במבצר הנקרא „קום־קאלעי״ Kum-kale מבצר חול) והוא החדש משני המבצרים העומדים מצד אסיא, והמאמינים היו קוראים אותו „מגדל עז״.

ט״ו) לפי כל המקורות הגיע לדרדניל בערב פסח, יום השני לשבוע, (צנ״ק דף ב׳ ע״ב), „ושחט כבש לשם קרבן פסח וצלאו בחלבו, והאכיל את בני חברתו, ולקצת יהודים מהמבצר הדרים שם, וחשבו שכל דרכיו ועניניו הם במאמר השי״ת, כאשר הוא גם כן היה אומר להם״ (שם), „ובהיותו שם במבצר בבית האסורים, שר האסורים היה לוקח ממון הרבה מהיהודים הבאים לנשק את רגליו, ושלחהו לו שם בבית האסורים עשירי עם מקושטנדינא ומקומות אחרים, בגדי מלכות, ומצעות של מלכים, כרים וכסתות שלא ינתן סגור תחתם, באופן שכל היהודים הבאים מקצוי ארץ ורואים את כבודו ומלבושיו... היו נפתים וטועים לומר

לומר זה הוא המלך המשיח... והשר המושל בנאליפולי נתעשר מהבאים שם... ונותנים לשר כל אחד כפי ערכו, כדי שיתן לו רשות לראותו בבית אשר הוא שם... והיה המושל והברתו נוהגים בו כבוד״ (צנ״ץ, דף כ׳ ע״ב).

י״ז) במבצר דרדניל התחיל לחדש תקנותיו, המזכיר ר׳ שמואל פרימו שעמד עדין תחת השפעת שבתי צבי ונתעה אחריו שלח כתבים בכל תפוצות הגולה לאמר: „צום הרביעי (שבעה עשר בתמוז), יהיה לששון ושמחה לכל מאמיניו, כי באותו היום שרתה עליו השכינה, ובאה בו דעת הנפש כי הוא המשיח״ (צנ״ץ, דף כ״ח ע״א), ויקבע את יום כ״ג להדש תמוז תכ״ו שנפל ביום השני לשבוע ליום „שבת הגדול״ כי הוא יום השביעי להחית רוח. „וכל הנמצאים שם מהיהודים יותר מארבע אלפים איש ואשה הבאים לראותו ולהשתחוות לו קנו שביתה ונתנו בו קדושה יותר מיום שבת קדש״ (צנ״ץ, דף כ״א ע״א). ובראותו שכל העם נוטה אחריו בלי שום פקפוק אזי חיל לבטל גם צום תשעה באב, וביום מוצאי שבת הגדול שלו (ג׳ לשבוע, כ״ד תמוז), ערך בפקודתו מזכירו ר׳ שמואל פרימו מכתב חוזר לכל קהילות תוגרמה: „גוזר אני עליכם שיום תשעה באב הבא עלינו לטובה תעשו יום משתה שמחה ויום טוב... מפני שהוא יום לידתו של שבתאי צבי מלככם עליון למלכי ארץ... וזה נוסח התפלה: ותתן לנו ה׳ אלהינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון, את יום הנחמות הזה, זמן לידת מלכנו משיחנו שבתי צבי עבדך ובנך בכורך, באהבה מקרא קדש זכר ליציאת מצרים״ (צנ״ץ, דף כ״ט ע״ב), גם עלה בדעתו לעקור כל הימים טובים לישראל, ויום הכפורים בכללם (שם, דף ל״ב ע״ב), ובדעתו היה לעשות יום כפור ביום ה׳ לשבוע בשנת תכ״ח שנפל ביום השבת, ולהקדים אותו ליום ח׳ תשרי, (שם, שם), ולקבוע בכל שבוע יום השני ליום השביתה ולא ביום השביעי והתחיל הדבר מיום ב׳ כ״ב (צריך להגיה כ״ג), בתמוז״ (שם, שם).

י״ח) בין האורחים אשר באו לדרדניל להקביל פני המשיח, היו שני רבנים מפולוניא, ר׳ ישעיה בן ר׳ דוד ור׳ ליב בן ר׳ הירץ מלבוב, הם נסעו דרך ויינה ובודון לקושטנדינא ויגיעו לדרדניל בראשית חדש תמוז „לדרשו ולחקרו״ „וכאשר באו אצלו, שלחם לקושטנדינא להחכם כמוהר״ר אברהם היכיני... וכוונתו של שבתי צבי היתה לדחותם מעליו, בכדי שלא יביאיהו בניסיון, ובשהגיעו לקושטנדינא החכם היכיני הכין להם מה שצריך לאמונה ההיא והטעה אותם, באופן שחזרו לנאליפולי (דרדניל), „ובשהגיעו לשם היה כ״ב (צ״ל כ״ג), לתמוז ביום שני שקבעו ליום שבת של שבתי צבי וקראו שבת הגדול... ובשהגיעו החכמים הנזכרים למעלה, באותו יום ולא היה להם מה לאכול, ושלחו משרת אחד שלהם לקנות מן השוק מה לאכול... הגידו הדבר להחכם כמוהו״ר שמואל פרימו... וכשהגידו לו, הביא הדברים בפני שבתי צבי. מפי השלוחים האלה נודע לשבתי צבי שבעיר לבוב נמצא „איש אחד, שהיה מקודם זה כמתנבא והיו חושבים אותו למטורף, ועכשיו שלח אחריו ואמר הנביא ר׳ נחמיה יבוא נא אצלי, וכונתו כדי להטעות אחרים ולשים בפיו נבואתו למשיח״.

לדברי

לדברי ר' יעקב ששפורטש, בא נחמיה לדרדניל ביום הרביעי לחדש אלול (יום השבת), „לעמוד על עיקרן של דברים, ונכנס למגדל ושהה עמו שלשה ימים, ואחר צאתו מיד המיר דתו, והגיד לישמעאלים כל הדבר, ובאותו יום גורשו כל היהודים בסכות נמרצות" (צנ"ץ, דף ל"ב ע"א), לפי המקור הזה נחמיה המיר דתו ביום השני ו' אלול, מנגד לזה יפרט התולנדי קינן שביום ה' לחדש אלול (יום הראשון), לבש נחמיה המצנפת ויהי לישמעאלי, ונראה שדבריו יותר מכוונים אל האמת, בהיות שאי אפשר שנחמיה בא אצלו בעצם יום השבת, להתוכח עמו ולהפריעו ביום המנוחה. ר' יעקב ששפורטש בעצמו יתן לנו המאורע הזה ביותר פרטיות „וכל מה שעשה (נחמיה) מהסוה לא היה כי אם שלשה ימים לאחרי שיצא מהמבצר, ותכף שם לדרך פעמיו ובא לארצו" „ולאחר זמן באו אנשים מפולין, וראו את ר' נחמיה כפולין, ושאלוהו על זה הענין, ולא היה משיב להם כלום, אבל היה אומר להם: קוו למשיח האמיתי ולא לזה, ולא נתן להם טעם להמרתו ולא הגיד להם כלום, אבל אמרו שהיה מתנהג ביתרות וכשרות והסידות מרובה" (צנ"ץ, דף ל"ב ע"ב), ומכיון שנתברר לפי קינן שיום המרתו היה בחמישי לאלול (יום הראשון), ושנתעכב קודם לכן שלשת ימים מן העת שיצא מן המבצר, צריך להקדים התראותו עם שבתי צבי לר"ח אלול תכ"ו, וזה סדר הזמנים: מיום א' עד ג' אלול הויכוח עם ש"צ, מיום ג' עד ה' בקש האמצעים להפריע התנועה המשיחית, וביום ה' לחדש המיר דתו.

במכתב אשר ערך ר' יוסף הלוי לר' יעקב ששפורטש בפרשת תולדות תזכ"ה יספר פרטות המקרה הזה: „והוגד לנו נאמנה על פי מגידי אמת שנמצאו במבצר גאליפולי, שהחכם מפולוניא שהמיר דתו לשם שמים היתה כונתו, בעבור שראה שכונתו (של ש"צ), היתה לעקור הדת... וכראות החכם הנ"ל שהכל שומעים אליו לכל מה שאומר, נתירא מלומר אל תשמעו לקולו, שהיה שם יותר מחמשת אלפים יהודים לראות פניו מהלך ארבעים יום, ולפעמים נמצאו שם עשרת אלפים יהודים, ונתירא שמא יהרגוהו, לכן המיר, לגלות הדבר כדי שלא תתפשט נגע הצרעת" (שם, שם). ר' יעקב בן צבי יספר על פי המקורות הלועזים שנחמיה הגיע לדרדניל בסוף חדש אב הקרוב לאלול, ויפרט הויכוח עם ש"צ, אמנם לפי דבריו כאשר זרק כובעו והגיד שרצונו להיות למחמדי הובא לעיר הבירה לפני הקאיימאקאם, ושם שמו על ראשו מצנפת המחמדנים, (תות"ק דף י"ח). לפי מקור אחר יסופר עליו „ויספר נחמיה כל ענין ש"צ למלך, כי אין בו ממש ורק מטעה הוא את היהודים להדיחם, כי אין ליהודים אשמה ועון בדבר הזה, רק ש"צ מסיתם למרוד במלכות" (ספר צבי מודח דף ט' ע"ב). מכל המקורות האלה יוצא ברור שנחמיה אחרי שהמיר לדת מחמד, עבר דרך קושטנדינא ואנדרינופלא, ושם הוצג לפני שרי המלכות, (לפי המקורות הלועזים), על ידי שר העיר הקאיימאקאם מוסטאפה, ויספר לו כל דברי השערוריה, מוטל הדבר בספק גדול אם זכה לראות פני השלטן מחמד הרביעי, ולפי הנראה הוזיר הגדול הציע לפניו כל הענין.

י"ט) לפי ר' טוביה הכהן „והתמיד זה הענין יותר ויותר עד שהגיע הדבר לפני המלך, כי ספרו לו דברי האיש ומעשהו... חשב בלבו פן יחלק לב העם

ויאשמו

ויאשמו ומרידה תהיה באחרונה, לכן צוה לתפשו ולהביאו לפניו״ (מעשה טובית, ח״א דף כ״ז ע״ב). הצרפתי די לה קרואה יספר גם כן כי השלטן בעצמו התעורר לחקור ולדרוש אחרי שרש התנועה בין היהודים, כהודע לו כי את יום תשעה באב עשו ליום משתה ושמחה, (עמוד 372). שבתי צבי הובא לאנדרינופלא ביום י״ב אלול לפי ההולנדי קינן, אמנם הצרפתי די לה קרואה יספר שהיה ביום י״ג אלול, ודבריו נראים ליותר מכוונים אל האמת, בהיות מרחק הדרך בין עיר הבירה והעיר הזאת יותר מיום אחד, ובהיות שי״ב אלול נפל ביום הראשון לשבוע, מובן מאליו שצריך להקדים יציאתו לי״א אלול בע״ש, ובהיות שלא היה דרכם של התוגרמים להכריח היהודים לחלל יום השבת לצאת לדרך, אם כן נראה שיום היציאה מקושטנדינא היה בליל מוצאי שבת י״ב אלול ויום ביאתו לאנדרינופלא בי״ג בו, ר׳ יעקב ששפורטש מודיע „לכ״ג באלול (והוא טעות דפוס, וצריך להגיה י״ג אלול), באו הרצים במאמר המלך, לקחוהו והוליכוהו לאנדרינופולי לפני המלך״ (צנ״ץ, דף ל״ב ע״א).

כ) לפי דברי הצרפתי די לה קרואה, הושיבו הקאיימאקאם מוסטאפה בהכרת היהודי המומר אלחכים באבי איפינדי (הרופא של השער), רופא השלטן, והוא הטיל עליו אימה כי יענוהו ביסורין קשים, ואחריתו תהיה למות בחרפה ומיתה משונה, ואז החליט לשמוע לעצתו. במקור עברי אחר הוצעו הדברים האלה: „ויועצי יהדיו המופתים (שופטי המחמדנים), וחכמיו שלא להרגו, בעבור ששם משיח יצא בכל העולם, ואם יהרגו אותו יתן מכשול לרחוקים ויורשיו לעשות כת אחרת, בעבור כי גם מן התוגרמים היו מרננים בדבר הזה, ויותר טוב להלבישו בגדי תוגר, אם ברצונו או בעל כרחו״ (כ״י הלברשטם ס׳ א׳ 167), והדברים האלה המתאמתים על פי שני המקורות האלה נראים למכוונים, כי בלעדי זאת איך יש לישב שנתאחר התראותו עם השלטן מיום י״ג אלול שהגיע לאנדרינופלא עד יום ט״ז להדש.

כ״א) על התראות ש״צ עם השלטן מחמד הרביעי מציע ר׳ יעקב ששפורטש: „וישאל לו המלך האתה הוא המשיח? ויען ויאמר לא אדוני, אמר לו המלך: ולמה היהודים כורעים ומשתחוים לך לשם מלכות? ענה ואמר: הנביא שבעזה (נתן) משחני והמיתני לכך, והיהודים רוצים להמליכני בעל כרחי, אז גזר עליו הריגה, ויגש אליו הרפא אחד מומר שהמיר בעל כרחו מקדמת דנא כמאמר המלך, ויאמר לו יש יכולת בידך לעשות שום נס נפלא? עתה היא העת, ויען ויאמר אין בידי לעשות שום דבר, אז אמר לו דע כי כלתה לך הרעת מאת המלך, ואין לך תקנה כי אם להמיר דתך או תמות, אז נפל על פניו ארצה לפני המלך, ושאל מאתו לחסות תחת כנפי אמונתו, וישלך כובעו ארצה וירוק עליו, ויבז דת ישראל,... ויקבלהו המלך תחת כנפיו... ויקרא שמו מחמד קאפוג׳י וי״ל שוטר משער המלך, ונתן קין אספרום בכל יום״ (צנ״ץ דף ל״ב ע״א).

באופן כזה מציע ר׳ טוביה הכהן: „ויהי כאשר הביאוהו לפני המלך שלטן מחמד... דבר אתו קשות, למה עשית זאת להניא את לב העם ולהטעותם אחריך אם כנים דבריך שאתה משיח יאמנו דבריך באותות ומופתים, כראוי לאיש כמוך, והיה אז עומד לפני המלך הנזכר, הרופא מאיאט זאדי, אשר לפנים בישראל

בישראל היה חכם שמו דידון, ואחר כך אף על פי שחטא, ישראל היה לענין זה, שאמר לשבתי צבי הנזכר, דע כי כן מות אתה ושונאי ישראל חייבים כליה... איעצך זאת עשה, ותיה אתה ועמך, אם יקרה בעיניך להמיר דתך ולהיות ישמעאלי כמוני... אז השיב ורפא המלך הנזכר, אדוני המלך צוה שיביאו מצנפת צניף התוגרמים, כי כבר נעשה ישמעאל, והכה הופר הבוניטה הוא כובע היהודים שבמדינה זו, והושם על ראשו מצנפת הישמעאלים... וקראוהו מיאימיט איפינדי״ (מעשה טוביה ח״א דף כ״ו ע״ב).

הרופא המומר הזה שהיה גם כן המליץ בין השלטן ושבתי צבי, אשר לא דבר צחות בתוגמית (Turquie עמוד 277), יקרא קינן כשם גידון (Giudon), וצריך להגיה גודיאו (Giudio), שתרגומו „יהודי״ בהיות שהשם גידון אין לו שחר, ונתחלף לקינן, ואחריו טעו הסופרים האחרים, כמוביה הכהן, עד שנשתבש השם הזה באחרונה עוד יותר ל„דידון״ במקום „גידון״, ר׳ יעקב בן צבי, מספר שרופא השלטן היה היהודי „משה בן רפאל למשפחת אברבנאל״ (תוה״ק, דף כ״ט), ור׳ טוביה הכהן כתב שהיה המומר מאיאט־זאדי (צ״ל חאיאט־זאאדי). לפי קינן נקרא שבתי צבי אחרי המרתו מחמד אנה קאפוג׳י־אוטוראק (שומר הסף בארמון המלך) Kapugi-oturak, ואשתו שרה נקראת בהמרתה פאטמי־קאדין Fatme-kadin, גם נתנו לו שפחה לפלגש ואשה תוגרמית על אשתו היהודית (Coenen p. 84), ור׳ יעקב ששפורטש יפרט הענין הזה: „יצא מן הכלל... ויאמר השמד, נשא הוא כישמעאל, ובעל בת אל נכר״ (צנ״ץ, דף ל״ח ע״ב), לפי ס׳ מאורעות צבי היתה שפחה נוצרית שבאה במסורת דת מחמד ושמה גרטרולדא.

היום אשר הוצג לפני השלטן והמיר דתו יפרט ר׳ יעקב בן צבי ט״ז אלול תכ״ו (16 ספטמבר 1666, יום החמישי לשבוע), ר׳ יעקב ששפורטש יפרט היום ההוא, שבשמיני חג העצרת תל״ז נמצאו ל״ז יום להמרת ש״צ, אם נפחות כ״ב יום מתשרי, וכ״ד מאלול נמצא גם כן ט״ז אלול, (צנ״ץ, דף ל״ז ע״א), ט׳ ימים אחר המרתו כתב לאחיו אליה צבי: „עתה הניחו לי... **ד״כ אני לדודי ודודי לי** = (אלול) יום תשיעי לחדושי כרצונו״ (תוה״ק, דף י״ט), נפחות מכ״ד ט׳ ונמצא ט״ז.

כ״ב) ההולנדי קינן יספר (עמוד 87 ועמוד 110), כי הפיץ השלטן לענוש את היהודים בעונשים קשים על טעותם, וחפצם להתנגד למלכות, מנגד לזה מודיע הצרפתי די לה קרואה: Le Kaimakam demanda an Grand Seigneur ce que l'on ferait de ceux de sa suite, Sa Hautesse répondit qu'il suffit que leur chef leur eût montré le chemin qu'ils doivent suivre. (p. 373) (הקאיימאקאם [שר הטבחים] שאל לאדון הגדול [השלטן] מה לעשות לבני חבורתו [של ש״צ], הוד רוממותו השיב כי די להם שהראש שלהם הורה להם את הדרך אשר עליהם ללכת אחריו), באופן אחר מציע ר׳ יעקב ששפורטש: „אבל המומר (ש״צ), לא שקט, ויוציא הכתבים שכתבו לו הקהלות המועים אחריו, והראה אותם למלך, איך היהודים רצו להקימו למלך, ואז נמלא חמה וגזר להשמיד ולהרוג את כל היהודים שבכל מלכותו משבע שנים ולמעלה, ומשבע שנים ולמטה להמירם, ונכתבו

ונכתבו ונחתמו ספרי האף והחמה, ויבואו לפני המלך שני אנשים מחשובי המלכות ויפלו לפני רגליו, ויבקשו ממנו להשיב חמתו, ולא בשביל חוטא אחד יאבד אומה כזו, מה שלא עשו אבותיו, וגם אמו של המלך (השלטנה חאסיקי) נכמרו רחמיה על עם ה׳, ובקשה ממנו על הדבר, וישמע המלך לקולם, וינחם על הרעה וכתב שטר מחילה על הדבר „בכל זאת לא שב אף המומר, וחזר ומסר לחכמים שהם הסיתוהו על הדבר, וישלח המלך אחריהם להרגם, וגם כן בקשו ממנו והתחננו עליהם ומחל המלך" (צנ"ץ, דף ל"ב ע"א). במכתב אשר ערכו רבני קושטנדינא בי"ב כסלו לאזמיר תובא הענין הזה בדברים האלה: „והנה לעת כזאת כבר נודע לכם מה שעבר על נפשנו המים הזדונים בסבתו, (של ש"צ) ולולי חסדי ה׳ כי לא תמנו, וזכות אבותינו, היא שעמדה לנו, כמעט נתמוטטו רגלי שונאי ישראל" (תוה"ק, דף כ"ב). ובכן נפטרו היהודים בחסדי השלטן מן הגזרות, בלבד שהביטו עליהם כאות בזיון ושחוק המון העם, והיו קוראים אחריהם מלא Pusst! Pusst! (פושט) (ענינו בוגד), לפי הידיעות של Coenen וגם Ricant.

כ"ג) הנהגת שבתי צבי אחרי המרתו היתה של דו פרצופים, פעם היה מראה את עצמו כיהודי, ופעם כמחמדי, ר׳ טוביה הכהן מספר: „וכן עשו רבים ונכבדים מהיהודים שהמירו דתם בעוה"ר, ומהיום ההוא והלאה נתחברו אליו רבים מהיהודים והישמעאלים, גם המומרים הלכו אחריו והוא נהג את עצמו ברבנות כבראשונה, פעם התפלל כמנהג היהודים, ופעם כמנהג הישמעאלים, ועשה מעשים משונים" (מעשה טוביה, ח"א ע׳ כ"ז). הסופרים האנגלי Ricant והצרפתי De la Croix מספרים מהנהגתו זאת ברוב ענין, איך ישב לרגלי המלומד המחמדי הבקי בתורת האלקוראן המופטי ואנני איפינדי אשר חנכהו בדת מחמד, ופעם יתנגד בחסידות יתרה בתורת היהודים, והיה מדמה עצמו למשה רבינו בימי שבתו בהיכל פרעה מלך מצרים, וכשהיה המופטי מוכיח אותו על זה, היה מתנצל שכוונתו לעשות נפשות לדת מחמד, והדבר הזה אי אפשר אם לא יהיה לו משא ומתן עם היהודים, ולפעמים היה מדבר דברי נאצה וחרופים וגדופים על תורת ישראל.

בחדש סיון תכ"ז הנביא נתן העזתי קרב לאנדרינופלא מושב השלטן בעת ההיא, ויגיע עד עיר איפסאלה הקרובה לעיר הבירה השניה, משם הריץ דבריו אל כל המאמינים בשבתי צבי לחוג את יום שבעה עשר בתמוז, כאשר עשו בשנה הקודמת, ובראות רבני אנדרינופלא שרוב העם נוטים אחריו, וקרוב הדבר שיבטלו צום הרביעי ויסבו הריסות במסורה, באו במשא ובמתן עם ש"צ בעצמו, „והוצרך להם לדבר למשומד עצמו על ידי אמצעי, כדי שהוא עצמו יבטל הגזרה שגזר, ויכתוב להם שיחזרו לעקם ולתעניתם, כמו שנהגו אבותיהם עד עכשיו, וכן עשה המומר, וישמעו אליו כל ההמון" (צנ"ץ, דף ל"ט ע"א). הכתב הזה נמסר ביד הרב קארילין, ובהיות שלא רצה למסרו לבית דין מסרו אותו למלכות ושמו אותו בכלא כדין החייבים ואינם פורעים, וביום השני בשמוע שבתי צבי כל הענין, בא בהחבא לפני חכמי העיר וחכמי קושטנדינא שנמצאו באנדרינופלא לרגלי עסקיהם בחצר המלכות, בשוק הסוחרים או מלון המסחר הנקרא

הנקרא בתוגרמית „חוג'ארה", והתחיל להתנצל ולהתחנן, שלא יש בו עון אשר חטא, אלא שנתן העזתי הטעהי במגילתו, ושהוא בעצמו הטעה אחרים, והחכם אברהם היכיני יעשה איבריט איבריס שהוא גרם לי להזיקני באמונתי" (כי הוא האמין במשחיותו כלי אות ומופת), „וכל דבריו היו דברי רצון ופיוס, (שם, דף ל"ט ע"ב).

הצרפתי די לה קרואה מספר, שכאשר נודע הדבר לשרים הקרובים למלכות שמתקרב אל היהודים, ועדין לא מלא את הבטחותיו להביא יהודים רבים בדת מחמד, חדלו לתת לו את שכרו אשר נקצב לו מאוצר המלכות, וישלחו אותו לקושטנדינא לשבת שם, (דף 382). מימי שבתו בעיר הבירה, מספר ר' יעקב בן צבי: „ויהי היום, יום אחד קדם לערב תשעה באב תכ"ל (יום ח' אב, ו' לשבוע בהיות שבשנת תכ"ז היה תענית נדחה), היה שבתי צבי באותו הפעם בקושטנדינא, ושם הסדר כשמתפללים מנחה בעשרה, עשרה הולכים להתפלל ועשרה יוצאים, כשאלו גומרים, אלו מתחילים... ובערב מתפללים כל הקהלה ערבית ביחד, ויבא שבתי צבי עת מנחה לפני בית הכנסת, ויאמר לקצת יהודים שאינם צריכים להתענות תשעה באב, ורצה לקרב עצמו להם, ואמר להם סודות הרבה, וכן המשומדים הרבנים שהיו עמו" (תות"ק, דף כ"ח).

כעת ההיא מתה עליו אשתו הפולאנית שרה־פאטמה־קאדין, וישא את בת החכם יוסף פלוסוף משלוניק, „והחכמים החרימו לר' יוסף הנ"ל, אדות הנ"ל, ויכפור גם הוא באלהי ישראל, והדיח גם כן כמה אנשים ורצה עדין להטעות את ישראל שיאמינו בו" (תות"ק, דף כ"ח). הצרפתי די לה קרואה מזכיר גם הוא מישיבת שבתי צבי בקושטנדינא, „וישלח המשנה למלך (אחמד קיופרולו), להתחקות על שרשי רגליו, וימצאו השוטרים את המומר בכפר קורוג'ישמי (Kurutchechme), ביחד עם יהודים שרים מזמורי תהלים, ויגידו את הדבר למשנה" (עמוד 382). „וילכו החכמים שבקושטנדינא אל הגראן פיזיר (הויזיר הגדול), ויאמרו לו אדונינו: הנה האיש שבתי צבי־קאפיג'י־באשי שנעשה ישמעאל, עומד עלינו בכל יום, ורוצה לעשות בלבולים חדשים... ומה רוצים עוד ממנו? הלא הוא ישמעאלי ואנחנו יהודים, לכן מבקשים אנחנו מאדוננו שלא יבא בבית הכנסת שלנו עוד,... ויצו הגראן פיזיר (הויזיר), להביא את שבתי צבי אל המבצר אשר אצל הים בקושטנדינא, וישב שם עם תלמידים שלו, ולמדו קבלה" (תות"ק, דף כ"ה).

בהיות שנודע על פי המקורות התוגרמים שהויזיר הגדול אחמד־קיופרולי־פחה לא היה בעת ההיא בגלילות תוגרמה האירופית, כי הוא נסע מקושטנדינא בחדש ז'לחיג'י 1076 להיגירה (אב תכ"ו), למלחמה על אי כריתים, וישוב לעיר הבירה ביום 14 סאפר 1081 (י"ג תמוז ת"ל), באופן שלא היה במדינה כאשר המיר דתו ש"צ, ולא כאשר הושב לעיר הבירה, על כן יוצא לנו ששבתי צבי היה למצער שלש שנים בקושטנדינא, הזמן שבין המרתו עד העת שהתלוננו היהודים באזני הויזיר הגדול, ובכל זאת המאמינים בו הוסיפו ללכת לארמון שהיה כלוא בו, להקביל פניו. ויסכימו החכמים לרצות את הויזיר אחמד פחה כרצי כסף, ויתנו לו שנים עשרה שקים של חמש מאות אריות כל אחד, השוים

השוים בעת ההיא חמשה עשר אלפים זהובים הולנדים, למען ירחיק את שבתי צבי מעל גבול ישראל, למען לא יהיה להם לפוקה ולמכשול, „וישלח אותו לאלבסאן (Elbassan, באלבאניא התיכונה), מקום שלא דרכה שם רגל יהודי מעולם, שהוא רחוק משלוניק, ויהי שם עם אשתו ועם חמיו יוסף פלוסוף ועם הרבה מהשמידים שלו״ (תות״ק שם), אשתו זאת נקראה יוכבד לפי זכרונות הדונמים, וכן הובא בה׳ מאורעות צבי, מכאן ראיה שנמצאים דברים חשובים במקור הזה.

כ״ד) ר׳ יעקב בן צבי בהצעתו מביא סוף הענין „ואני שמעתי מאנשי אמת, ששבתי צבי מת בעיר ארנאוט בעלגרדין (צ״ל בלגראד, היא ביראת Berat, הישוב הישראלי היותר קרוב בין העיר אלבאסאן, וחוף הים אוילונא, ואין בעת ישוב יהודי בשתיהן), בחלי קוליק ונקבר ביום הכפורים אצל המים שם, על פי בקשתו, והישמעאלים המתעסקים בקבורתו, היו מדברים גם כן כנזכר לעיל, ומת בשנת תל״ו לפ״ק״ (תוה״ק, דף כ״ה). בן הדור ההוא ר׳ אברהם קונקי בהצעתו מספר שמת בעשרה בתשרי אחר חצות לעת ערב. (שם, דף מ״ג). הצרפתי די לה קרואה מודיע: צבי מת ביום 10 ספטמבר 1676, בשנת התשעים להייו. שגיאת הסופר הזה באה לו שנזדמן לו המקור היהודי, וחשב שהדש ספטמבר יתאים עם תשרי, ועל כן נתן לנו המספרים הלועזים מן היום והשנה, ולא עלה בזכרונו שאם יתאים החדש, לא יוכלו להתאים יתר המספרים, כי בשנת תל״ו נפל יום הכפורים ביום 30 בספטמבר 1675. המקורות התוגרמים מזכירים שמת עשרים שנה אחרי המרתו, (Turquie דף 276), אם כן בשנת תל״ו בראשית השנה.

כ״ה) התורה השבתאית — מוטל הדבר בספק גדול, אם שבתי צבי המציא תורה חדשה מתוקנת, על פי השיטה שמסרו תלמידיו ובעלי סיעתו; בכל מעשיו רואים אנחנו הריסת התורה היהודית והתלמודית, בלי בנין תורת חדשה, וחסר מזה אמונה הדשה, תחלת פעולתו היה לבטל הצומות, ולקבוע במקומם ימים טובים על פי חזון הנביא זכריה: כה אמר ה׳ צבאות צום הרביעי, וצום החמישי, וצום השביעי, וצום העשירי, יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים, (זכריה, ח׳ י״ט). ואחרי כן נמשך אחרי הדעות המשחתות של המקובלים, בהתנגדות לקבלה הפשוטה ולתורת היהדות הקיה ומשפטיה „דהא בתר ימות המשיח דאתחרב עלמא מתאוות וביסופין דהאי עלמא... וכן המועדות לא יצטרכו אז לעשות בכל הנעשה היום... ולא יעבדון במועדייא, אלא דיסרון בהון הלל וזמרין ושירין ותושבחן לקב״ה יתו לא מידי״ (מגיד משרים, ויקהל מהודרא קמא). לפי עדות נחמיה הכהן, האיש הפולאני שגלה כל הענין למלכות ישבונתו (של שבתי צבי), היתה לעקור הדת, שכבר גזר שלא לעשות יום השבת כי אם ביום השני, ולא ביום השביעי, ותתחיל הדבר ביום ב׳ כ״ב (כ״ג) בתמוז וקראו שבת הגדול, גם היה רוצה להעביר מועדי ה׳ מזמנם הקבוע ולעשות יום כפור ביום ה׳ בשנה זאת, (תכ״ז), וכאלה רבות״ (צנ״ץ, דף ל״ב ע״ב).

ר׳ יעקב ששפורטש מרבה לפרט תקנותיו או הריסותיו: „ואולם זה כפר בתורה ובקבלה כנודע ממעשיו, הגיית השם באותיותיו,... אכילת כבש בחלבו,...

לעש׳תו קרבן פסח נגד קבלתנו, קביעת יום שבת כשני בשבוע, וקראו שבת הגדול, בטול צום העשירי, ביטול ט׳ באב על פי כתבו, ושאר תעניות... בהתיחדו עם גרושתו, וריקודו עם הנשים המחוללות״ (צנ״ץ, דף מ״ח ע״ב). ובעל הזכרונות הזה היה מן הראשונים שהרגיש מתוך כתביו של ש״צ שכונתו היתה אולי לברוא אמונה חדשה, אלא שלא הספיקה לו השעה, התורה הזאת שיסודה על פי יסוד האמונה הנוצרית של השלוש; אב בן ורוח „הוא הקורא עצמו משיח ונביא אב בן ורוח״ (צנ״ץ, דף מ״ח ע״ב).

בהצעת הענין ר׳ יעקב ששפורטש מספר, שכל המאמינים היו אומרים עליו: „דומה דודי לצבי״ (צנ״ץ, דף ד׳ ע״ב), וכונתם שדומה האלהים ח״ו לשבתי צבי או להפך, ר׳ יהושע נגטוא, הרב האלכסנדרי האדוק באמונת ש״צ, כתב בסכתבו אשר ערך לקק״ק ליוורנו: „אשרינו שזכינו לכך כי אדוננו מלכנו משיחנו, משיח אלהי יעקב, גואל ישראל, הוא מלך המשיח בן דוד שבתאי צבי... הנאמן לה׳ הרב נתן הנביא אשכנזי נר״ו אשר האיר עיני כל ישראל, באמונת קרושה זו, כתב שאדוננו יר״ה שמו כשם רבו שבתי צבי כמנין שדי במלואו שין דלת יוד״ (צנ״ץ, דף י״ג ע״א), וכן יעיד ר׳ יוסף הלוי מליוורנו „שמואל פרימו במכתבו אשר כתב אלינו קרא שמו (של ש״צ), ה׳ צדקנו ומלך המלכים וכיוצא״ (צנ״ץ, דף ל״ה ע״ב), מכל זה יוצא לנו שהיו חולקים לו מהוד האלהות.

במכתב החוזר שערך מדרדגיל לכל תפוצות הגולה, קרא את עצמו „שלום רב מאדון השלום, וממני בנו ידידו המלך שלמה, (צנ״ץ, דף כ״ט ע״א), „יום ח׳ לתחיית רוחי ונפשי, והוא יום טוב בתמוז, (שם), מכל זה יוצא ברור שיסוד תורתו למצער לפי כונתו, היה על פי יסוד האמונה הנוצרית של השילוש, אלא שלא הספיקה לו השעה לכך, ר׳ יוסף הלוי מוסיף לספר, על מעשי בעלי סיעתו „קמו כל העם מקצת, עד שפשטו יד לשונם בקדושים ויעיזו פניהם לדבר סרה נגר חכמי המשנה והגמרא... התנאים והאמוראים״ (צנ״ץ, דף כ״ח), ברוך מ׳אריצו (ס׳ ll), מספר: „היה הוגה את השם כאותיותיו, אכל חלב, ועשה דברים אחרים נגד ה׳ ותורתו, והפציר גם לאחרים לעשות כמעשיו הרעים״.

מלבד הידיעות המקוטעות האלה מיחסים לשבתי צבי ספר קטן הנקרא „רזא דמהימנותא״ הנמצא בכ״י, ותוכנו מתאים עם הדברים המובאים בספרו של השבתאי הרמאי נחמיה חיון, שנדפס אחר כך בשם „מהימנותא דכלא״ (ברלין תע״ג), ור׳ יוסף אירגאס בן הדור ההוא שהכיר שיווי שני הספרים האלה, כתב: „בשפתחתי הס׳ (של נחמיה חיון), ראיתי הפנים שלו... מהמנותא דכלא, והכרתי אותו שהוא הדרוש שחבר שבתי צבי אחרי שנעשה תוגר בהיותו ב׳אלקנסו, (צ״ל ב׳אלבסאן), בשם רזא דמהמנותא, ונמצא בעיר הזאת ימים ושנים״ (כס׳ הצד נחש, דף ל״ב). תמצית האמונה־מינית הזאת כמובא בפרק ס׳ הנקרא עז לאלהים לנחמיה חיון (דף נ״ד, והבאים אחריו) הוא:

וכשיצא

„וכשיצא מא״י (אלהי ישראל), זה הפרצוף הקדוש, מיד האציל עתיקא קדישא... נשמתו בלולה מזכר ונקבה... ובמה אתכלילו? בדיוקנא עליאה דאקרי אדם... והיא דיוקנא דאדם הוא הנקרא מלכא קדישא, ושכינתיה, קדוש ברוך הוא ושכינתיה... ונקרא זעיר אנפין, לעומת אריך אנפין, שהוא עתיקא קדישא... וזהו ששנינו: כלהון באדם אתכלילן; דהיינו, זה הפרצוף הקדוש שהוא מק״ו (מלכא קדישא ושכנתיה), שע״י זווגם חדשו העולמות, ובלתי זה לא היה אפשר, וזה הפרצוף הקדוש נקרא אדם עילאה... ולפיכך כל הדמוים וההוארים והשנויים השייכים אל האדם התהתון, הם שייכים אליו יתברך שהוא אדם העליון, בסוד „ומבשרי אחזה אלוה״... ויש כמה אלפים ורבבות עולמות אשר אין להם חקר, ובלם מושל בהם מלכא קדישא ושכנתיה, לפי שהוא עצמו עתיקא קדישא וכלם מיחלים אליו״.

בבבליותקא הלאומית בוינה נמצא כתב יד הנקרא „ספר הכתב״ או „מכתב בענין סוד האלהות״, לפי המשוער נכתב מהרופא אברהם מיכאל קארדוזו לר׳ שמואל פנס, ותוכנו יתאים עם הסובא כעז לאלהים:

„החכם השלם כמה״ר שמואל די פנס (פיניץ) נר״ו, אחרי דרישת השלום, זאת אוכרת הראני הח׳ הרופא יהושע בורמיש (וורמיש Worms), אגרת ארוכה ששלחת לו בהיותו כאישתנבול (קושטנדינא), ועתה שיש לי פנאי, ברודוסטו (חוף הים, הוא תיקיר־דאג), כי באתי עם כל נפשות ביתי ללכת אל עיר אזמיר, אשיבך אך בקיצור, ולפי הנראה מתן עתה (אתה) מבולבל מפני השמועות אשר הגידו לכם בשם אמיר״ה (אדוננו מלכנו יר״ה, שהוא ש״צ), כבר ראית בעמדי אצלך, המחלוקת שהיה לי עם החכם השלם משה פינירו שהוא קרב לשנת (צ״ל קבל בשנת), הת״י בעיר אזמיר מרבו וחבריו, „סוד האלהות״ שבפירוש אמר שהוא מדת הת״ת (תפארת) הספירה הו״ו, היינו מדת הרחמים והתהויה שמה, וגם שמעת טענותי אשר בשבילם הוכרח לבוא באמונה יותר פניסית, ובכוחו ועמו יחד קבלו החכם קאלמארי, והחכם שילוירה, וכאלה רבים. ובבואי באזמיר, שמעתי מפיהם אמונתם זאת, וגם אתה ידעת את הר״י (יעקב פאליג׳י) אשר ברח מלעבוד אל אדוניו, אשר הלביש אותו מצנפת (נעשה תוגרמי),... והוא אמר להם ששמע סוד האלהות יותר מעשרה פעמים, והסכים גם הוא, שסוד האלהות אשר שמע מדת הת״ת (תפארת) היא, אמנם צריך שתזכור את אשר השיב החכם מאיר רופא אשר אז בא מאנדרינופלא, כי הוא וחכמים אחרים אשר באינדראני כגון הרב יעקב אשכנזי ז״ל, והחכם השלם דוד יצחקי, ושאר הרבנים אשר קבלו ממנו אמונת האלהות, לא הרגישו שהאמונה הזאת מתנגדת למקרא, משנה, תלמוד, וס׳ הזהר״.

בעל המכתב לר׳ שמואל פנס (פיניץ Finz), מטריח את עצמו לנקות את שבתי צבי מכפירה, ומהתגשמות האלהות, וזה יסוד כל מכתבו. אמנם לא היה יכול לכחד את אשר נודע לו בברור שהשמיע שבתי צבי לתלמידיו „היות מטטרון בגלות האלוה, כ כן קבלו מהאמיר״ה... ועוד גדולה ממנה נתפשטה

נתפשטה האמונה ברבים, שהקב״ה נסתלק לעיל, ושבתי צבי עלה במקומו לאלוה, וחיים אלפא (אבועלפיא?), נכנס תחתיו להיות משיח בן דוד״ ועוד יספר שם כי לאחר שלבש ש״צ המצנפת (כלומר שהיה מחמדי), „ושאר החכמים הגדולים ישבו עם אמיר״ה (ש״צ), ומלך תוגר שומע, ולבסוף אמר להם: שהקב״ה הוא בחור אחד מפואר ״דומה לו״ למרות המוכח, שמתחלתו שהוא משנת הת״י כבר מסר האמונה הזאת לתלמידיו עד אחרי המרתו, שהגיד בפירוש, לפני הנוטים אחריו אמיתת התנשמות האלהות, העורך המכתב מתאמץ להצדיקו, כאילו הדעה הזאת היתה בו בימי נעוריו, ואחרי כן הכיר טעותו ואלה דבריו: „ואז אמיר״ה היה נער והתחיל להכנס בסוד האלהות, תפס במדת הת״ת (תפארת), וזה הוא שגלה לתלמידיו״ ובחפצו לנקות את ש״צ מכל פשע וכפירה, בעל המאמר שוכח את אשר כתב בתחלה והעיד, ובהתנגדות לכל אלה יכסה באדרת צביעות בדבריו אלה:

„הנה היה צדיק וחסיד (שבתי צבי) ונשק התלמוד והמדרשים, ואומר שהתנאים והאמוראים היו אבותיו ורבותיו בחכמת סוד האלהות״ ועוד יאמר: „אם יבא איש ויאמר שהוא יודע מי הוא אלהי ישראל, אם אין דבריו מושרשים ומפורשים בדברי תורה, נביאים, וכתובים, משנה וגמרא, אין אנו עושים השכון ממנו, לקבל סוד אמונתו, אפילו שיעשה אותות ומופתים בשמים ובארץ״.

למרות בלבול הדברים האלה, יוצא ברור ששבתי צבי בעצמו התחיל לברוא השיטה של אמונת־מינות, מהתחברות הספירה ת״ת (תפארת), אל מלכא קדישא ומהתנשמות האלהית, ותלמידיו הרבים הרחיבו והפיצו את הידיעה המשחתה הזאת, וזה מתברר ביותר מן הס׳ הקטן „רזא דמהמנותא בספרדית שהיה בארכיון של הדונמים בשלוניק.

סעיף ח׳, השליחים בתנועה השבתאית

א) נתן העזתי.

1) תולדותיו, לפי כל המקורות אברהם בנימן נתן הלוי אשכנזי, נולד בירושלם בשנת ת״ד, אביו היה אלישע הלוי (לפי „מאורעות צבי״ נקרא גם בנימן, ונראים הדברים כי בן נשא השם הזה בנו אברהם־בנימן־נתן) בן חיים אשכנזי, והוא הממציא או מזייף חלק אחד מן הספר „מגיד משרים״ שנדפס בויניציא בשנת ת״ד בשם מהודרא בתרא, כנזכר בשער הספר. בהיות נתן (בן נקרא בקיצורו) בן שש שנה, יצא אביו בשליחות מצוה מק״ק אשכנזים בירושלם, לפי עדות ר׳ יעקב ששפורטש „החכם במוהר״ר יעקב חגיז, רבו (של נתן), שלמדו תורה וכל עוד שהית אביו (אלישע הלוי) של נתן בעיר סאלי, שהלך בשליחות ירושלם מק״ק אשכנז, היה הרב הנ״ל מפרנסו כנער קטן״ (צנ״ץ, דף ב׳ ע״ב). עוד מספר: „אלישע, אביו של הנביא, שבא משליחותו מברבריאה, ואני הדל באלפי בהיותי בעיר סאלי (בין שנות ת״ת־ת״א, כיוצא מתוך ספרו אהל יעקב ס׳ ג׳), נתאכסן אצלי ושלחתיו לעיר ארגיל (Alger), ובאתי אני לאמשטרדם עם כל בני ביתי מחמת המלחמות

המלחמות והרעב, ונתעכב שם בארגיל, וחזר לכאן לאמשטרדם והמבורג, והפסיד כל ממון השליחות, ביען, שחברו שלמה נבארו שהיה חכם ומקובל בבואו לעיר ריגיו באיטאליאה, שם חשק גויה אחת ונשאה והמיר דתו..., וזה כהר״ר אלישע לאחר טלטילו בכאן, הלך לו דרך אשכנז ופילין עד הגיעו לליוורנו, ושם מצאו כמוהר״ר שלום בן יוסף... וכשמעו על נבואת בנו נתן, שם לדרך פעמיו כחברתו״ (שם, דף ל׳ ע״ב). ר׳ אברהם קונקי שראוי לסמוך עליו כדבריים רבים כתב גם הוא: „נתן אשכנזי איש שפל רוח מאד ודבר אין לו עם אדם, ונודד ללחם והיו מפרנסין אותו כ״א קהל ספרדים, כי אין לו משגיות עליו״ (תות״ק, דף כ״ו).

וו) נשואיו והתישבותו בעזה — ר׳ אברהם קונקי שהיה בקרבת הסקומות ההם ועד ראיה, מספר שהיה בפרק ההוא בדמשק איש עשיר מופלג, לרגלי קטטות עם בני עירו שהיו מטילים עליו מסים כבדים יותר מהראוי לו, יצא מעירו ויתישב בעזה, ושם האיש ההוא שמואל לישבונא, ויולד לו בעזה בת יפה עד מאד, אמנם בעלת מום שהיתה סומה מאחת מעיניה, אביו דאג עליה שלא יכול להשיאה לאחד מגדולי וחשובי העיר, על כן ערך בקשתו לר׳ יעקב תאניז לבחור לו בין תלמידיו תלמיד חכם הגון לתת לו את בתו לאשה, „ולקח הרב לבחור (נתן הלוי) ההוא וישלח אותו לעזה לשמואל לישבונא, וקבל אותו בשמחה, ולקה מקחו לשם שמים, וברכתו ה׳ והכניסו לחופה עם בתו, וקיים לו כל אשר נדר וקבע לו בית המדרש מלא ספרים״ (כאן נשרף המקור — תות״ק, דף כ״ו, לפי הערת ר׳ יעקב צבי על הטופס השלישי), בעת ההיא היתה מגפה בחברון ויברחו כל היהודים לעזה, וביניהם ר׳ אברהם חנניא שנפטר לעולמו שם, ויצוה שיקברוהו בחברון, ולרב הזה היה ספר ישן נושן על ספר הקבלה יקר עד מאד, ובעת אשר הובילו גופו חברונה עם כל חפציו, כנחיצת המסע נתן הלוי השתמש במקרה הזה וגנב מאמתחת החפצים הס׳ הזה, אשר היה לו לעינים ויתמיד לקרוא בו, (שם), ר׳ אברהם קונקי מספר עוד, שמן היום ההוא שינה טעמו „והרגישו בו יושבי עזה, ואשר היו מתגוררים שם בימים ההם ממקומות אחרים, והיו אנשים של צורה״ וישאלו אליו מה ענייניו שמתמיד בתפלה ובכיה בבית הכנסת, ומרבה בהתבודדות, ויהי כאשר לתצוהו, ויגיד להם שנתברר לו שכבר נולד המשיח, ושהוא יושב בקרבת המקום ההוא, ולכן צריך לעורר בתשובה, לעזור אותו שתגלה מלכותו. (שם, דף כ״ז).

בשנת תכ״ה כשוב שבתי צבי ממסעו למצרים ויעבר דרך עזה, התודע אליו נתן הנביא ויגלה לו שכבר נודע לו על פי הנבואה שבאמת הוא המשיח, וליותר ראיה נתן בידו דף אחד מספר כתב יד קדמון לפי דבריו מיותר מחמש מאות שנה, הנקרא „חכמת שלמה רבתי״ המכיל המגילה „ואני אברהם אחר שהייתי סגור... הנה בן נולד למרדכי צבי בשנת השפ״ו... ובלתו אין גואל לישראל״ ורבו העדויות שהוא כותב או ממציא הספר הזה (צנ״ן, דף י׳ ע״א — לפי דברי ר׳ יהושע ננטוא — שם, י׳ ע״ב, י״ג ע״ב, י״ח ע״ב, ל״ג ע״א, ל״ד ע״ב). ולפי מה שהודה שבתי צבי בעצמו אחרי המרתו: „המזייף נתן העזתי עם ספר קטן שיש לו, שאמר שמצא אותו טמון מזמן רב יותר מת״ק שנה, שהיה

שהיה כתוב בו: הנה בן נולד למרדכי צבי, שבתאי שמו, הוא יהיה גואל ישראל, ומחק שם מה שהיה כתוב, וכתב שמי, ועל פי הדברים האלה ותפסתי ממנו... והטעני בדברים שהכל היה שקר וכזב״ (צנ״ץ, דף ל״ט ע״ב).

III) נתן הלוי בתור נביא — מן היום ההוא, נתן הלוי הנקרא בשם נתן העזתי, היה לנביא לשבתי צבי ויעריך מכתב חוזר לכל הגולה: „אחינו בית ישראל ידיע ליהוי לכון שנולד משיחנו בק״ק שמירנא נקרא בשמו שבתי צבי, אשר במהרה תגלת מלכותו... וכתבתי לכם תיכף הדבר למען תדעו כי במהרה תזכו לגאולה, כה דברי נתן בנימן אשכנזי״ (תוה״ק, דף ה׳), ור׳ אברהם ששפורטש כתב „בתחלה מצאתי (בגנזי אבי ר׳ יעקב), כתב הנביא נתן, מעזה למצרים לרפאל יוסף שהיה מחזיק באמונה ההיא... כי הגד הוגד לנו כי גם נתן העזתי קבץ ממון הרבה מאותם הבאים עדיו, וממי שמבקש תיקון נפשו המתנדב אליו״ (צנ״ץ, דף ב׳ ע״ב). ור׳ יעקב ששפורטש מוסיף לספר: „...ובכל העולם נעשית תשובה מעולה, בסיגופין ותעניות והפסקות של שבוע שלם, וטבילה במים קרים בזמן הקור, וסיגופים אחרים... והנביא שבעזה מזהיר ומזכיר על זה, עד שהרבה נתעוררו ללכת לראות פניו, להגיד להם שרש נשמתם, ותיקון מעשיהם, על ידי רצי כסף שהיו מריצים לו... ואך עם כל זה, חכמי ירושלם לא שתו לב לנבואותיו, ואדרבה היו מנדים אותו, בפרט החכם במוהר״ר יעקב חאגיז רבו שלמדו תורה... וכשראה אותו מתעסק באלו העניינים הוכיחו על פניו ולא שוה לו, יען אמר כבר יצא הדבר מפיו במאמרו יתברך, והנה הרב אם קודם לזה היה מחזיקו לתם, עכשיו הוא מחזיקו לשאינו יודע לשאול, ולמטורף הדעת, ובסבור שלא ימצא שומע לדברי שקריו ושטותו, ואולם כאשר לא שוה לו סילק עצמו לצד אחד, עם כל אנשי ירושלם וחכמיה, ולא טעו בו כי אם אותם אנשי הידיעה כמוהו״ (צנ״ץ, דף ב׳ ע״ב).

בתחלה, „החכמים הנקובים בשם ידעו ששבתאי צבי הטעה אותו (את נתן), והתל בו על ידי שם קודש או חול, ואפשר שהראה לו כמין נבואה, או השמיע באזניו קול הכרה, האומר שהוא מלך המשיח, וזה היה חפצו ומאויו להטעות את העם״ (צנ״ץ, שם), אמנם מהמשך הענין יוצא ברור כי נתן היה איש ערום והוא החזיק לבו של שבתי צבי באמונתו, ויוליכהו שולל, וכל כונתו היתה להתעשר ולגזול הבריות, ור׳ טוביה הכהן כתב: „והנביא הנזכר (נתן) קבץ ממון רב... והוא בא למנוחות, ואת היהודים בארצות ההן (אשכנז ואיטליא), עזב ביגון ואנחות... רבנים וקצינים בדקוהו בכמה חקירות ובדיקות, וראו שאין ממש בדבריו כלם ישא רוח וירדוף קדים, עד שהוא בעצמו הודה ולא בוש לומר יגעתי ולא מצאתי ואל אשעה עוד בדברי שקר״ (מעשה טוביה ח״א, דף כ״ו ע״ב). על קץ הגאולה והתגלות המשיח היה בעצמו במבוכה, וזה יראה שקריו וכזביו ושהיה מטעה ולא נטעה.

לפי הידיעות שהגיעו לר׳ יעקב ששפורטש בכ״ב כסלו שנת תכ״ו „בעזה... עמד נביא מבשר טוב, משמיע ישועה ואומר על תלמיד חכם ששמו שבתי צבי... שהוא משיח אלהי יעקב, ובעוד שנה וקצת חדשים יקח המלכות״ (צנ״ץ, דף ב׳ ע״א), שהוא בערך שנת תכ״ז, מנגד לזה במכתביו לאמשטרדם

לאמשטרדם כתב: „הנה מושיעכם בא, ולא פרט בכתבו זה, באיזה זמן, אבל בכתב כמוהר"ר שלום בן יוסף בא מפורש „שבכ"ז לתשרי משנת תזכ"ה" ור' יעקב ששפורטש יוסיף בהתול „וכבר עובר הזמן ההוא ולא נראה שום דבר מסימניו, ביען שאניתי זאת הניעה בכסלו" (צנ"ץ, דף ו' ע"א), בהתנגדות לשני המספרים האלה גילה קין הגאולה באופן אחר: „בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו, ר"ל ביובל של הזאת, דהיינו כשיעברו שמנה שנים מהיובל... ונתן הנביא אמר שלא נשאר כי אם שנה אחת וקצת ירחים, שר"ל עד תשלום שלשים שנה ליצירה, ועם זה דרש הדרשן... כמגדל דוד צוארך וכ"ו, כמגדל דוד, זה שבתי צבי... הכונה בית המקדש, ויהיה בנוי בשנת הת"ל כפיות נתן הנביא, וזה אחר אלף החמישי, הנרמז באלף המגן תלוי עליו, כאשר מעידים כל שלטי הגבורים" (צנ"ץ, דף ד' ע"ב), „כי לא עת האסף המקנה עד שנת הת"ל כאשר כתב הנביא נר"ו מעזה" (שם, דף כ' ע"א), „יקבע זמן בשנת הת"ל" (שם, דף מ"ח ע"ב).

וכאשר ביקשו ממנו עוד הפעם אות ומופת על נבואתו, ולא השיב באמרו שאין לו רשות לזה, אבל שימתינו ויראו קיום הכל. (שם, דף ו' ע"א).

IV) בכל ימי המקרים באזמיר, קושטנדינא, ומבצר הדרדנילים, ישב נתן הלוי בעזה ומשם היה שולח מכתבי נבואות של אוילות והוללות לכנסיות ישראל, בחדש אייר (פרשת בחר, י"א־ט"ז לחדש), נתועדו רבני קושטנדינא וישלחו ארבעה שליחים לעזה לראות מה בפיו, והשלוחים היו ר' גבריאל אשפיראנסה, ר' שלמה אלימאן, ר' חיים אבועלפיא, ור' אברהם אמיגו, על הוצאות הדרך הספיק הנגיד ותקיף יהודה בכמוהר"ר מרדכי הכהן מקושטנדינא (צנ"ץ, דף כ"ח ע"א), לפי דבריו: „עזה עיר עז לו" כמתא חברון לדוד" ששם כונן עיר הבירה בתחלת מלכותו, ולפעמים היה מעיז להגיד לקהל מאמיניו: „עזה עז ה', וירושלם מטרפולין של מלכות בית דוד תהיה לעיים" (צנ"ץ, דף כ"ג ע"א).

V) בעת ההיא חברו ספרים רבים מבני כת השבתאית, ורובם יצאו מידי נתן העזתי, והם: „ס' תקון הצות" (נדפס קושטנדינא ש' תכ"ו), „ס' תקון היום" מכיל תפלות ובקשות (נדפס קושטנדינא תכ"ו), „סליחות" (נדפס שם, שנת תכ"ו), ס' „תקון קריאה" או „עטרת צבי" מאת אברהם נתן בנימן בן אלישע חיים, (הוא נתן העזתי) והוא תפלה לכל יום, בשירים ומליצות עם צורת שבתי צבי יושב על כסא מלוכה ועטרה בראשו (נדפס באמשטרדם תכ"ו), ס' „תקון שבתי צבי" (נדפס בויניציא תכ"ו), ס' „סדר מלקות התקוני תשובה" (נדפס אחרי כן בנספחות לס' „חמדת ימים"), ועוד נמצאים בכתב יד ס' „יחוד ה'" והוא תפלות לכל השנה, „תחנה בעד שבתי צבי" ונלוה אליה ס' „מראה נתן בנימן" עם פירוש ר' יוסף אלמושנינו מבלוגראדו, „סדר קבלת הפסקה של ששה ימים ולילות" מאת הר"ן (ר' נתן) מעזה.

מלבד החבורים האלה נשלחו תפלות ובקשות ערובות בכל תפוצות הגולה, לאמרם במועדים בעת הוצאת הספר תורה, ורבם נמצאו עד היום במחזורים, ובפרט במחזור

במחזור הספרדי בארצות הקדם, וככלם נקל למצוא עקבות התנועה השבתאית עד היום הזה:

א) בראש השנה, בסוף „רבונו של עולם" „ודיננו בצדק וצא נא לישע עמך, לישע את משיחך, ובגבורות ישע ימינך, גדול כבודו בישועתך, הוד והדר תשוה עליו, ונחה עליו רוח ה', רוח חכמה ובינה, רוח דעת ויראת ה'".

ב) ביום א' של סכות: „ולקיים את כל דברי תורתך באהבה, והאר עינינו בעמקי סוד תנחומיה עשה עם עבדך כחסדך".

ג) בשמיני עצרת: „ולכה לישועתה לנו, ומלך כיופיו תחזנה עינינו, וקיים בנו מקרא שכתוב, ונחה עליו רוח ה', רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה'"[1]).

ד) בשביעי של פסח: „וצא נא לישע את משיחך, ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה כמו שעשית לאבותינו על ים סוף כאמור ה' ילחם לכם ואתם תחרישון"[2]).

ה) בשבועות: „ועטרנו נא בחסד וברחמים גדולים, והרם עטרת צבי ולצפירת תפארת עם סגולתך".

ו) משמרה: נוסח תפלה שאומרים בערב ראש חדש במנחה בסליחות ותחנונים כמו בעשרת ימי תשובה, (רק באיזה מקומות).

VI) וכאשר הגיעה לעזה השמועה כי שבתי צבי המיר דתו, נתן העזתי סחר להמלט לדמשק, ויערוך משם מכתב לק"ק צובא או אחלב ביום כ"ב חשון תכ"ז, (הפרט, משיח בן דוד בא), המכתב מראה כמו שכתוב לשבתי צבי, אך באמת ערוך הוא למאמיניו ובין יתר דבריו נאמר: „אין להרהר אחרי מדותיו נפלאים מעשיו" (Coenen צד צ"ט, ובן הובא בחוברת Der erzbetrüger Sabatay

1) המדקדק הגדול ר' שלמה מדובנא, במכתבו אשר ערך בראש סוין תקמ"ט לר' וולף היידינהיים יאמר, כי מנעוריו התפלא על המלות האלה בהרבונו של עולם, וקיים בנו או ויקיים בנו מקרא שכתוב „ונחה עליו רוח ה'", אשר נוהגים לאמרו ביום טוב, כי אין להם פירוש כלל, ושאל את ר' נפתלי הירץ והגיד לו כי אביו מוה"ר הירש באיולי מהאלבערשטדט אמר לו כי המלות האלה „ויקיים בנו מקרא שכתוב ונחה עליו" נשתנו אחרי כן כי בעת אשר ישב שבתי צבי במאסר, נסע אז נתן העזתי על פני תבל, והתעה את העם בשקריו, כי מאסרו הוא בדבר ה' לטובת ישראל, ועל ידי תשובה יתגלה המשיח בהדר גאונו" והוא הוסיף בה„רבונו של עולם" המלות האלה: „ויקים בו מקרא שכתוב ונחה עליו רוח ה'", וכונתו היתה על שבתי צבי המשיח, אולם אחרי כן, כאשר יצאו הרבנים להכחיד כל שם וזכר לשבתי צבי, לא היה באפשר למחוק כל המאמר הזה אשר נדפס בהרבה סידורים, ושנו רק את המלה „בו" עם „בנו", והרב ר' הירש באיולי ציוה שלא להתפלל כל התפלה הזאת, ועוד היום ישנן קהילות הנוהגות לומר אחר התפלה הקפיטל כ"א מתהלים „ה' בעזך ישמח מלך" אשר תקן נתן העזתי ואין בידי הרבנים למחות אותם ע"כ (Geschichte der Israelitischen gemeinde in Halberstadt ע"י החכם אוהרבך צד קפ"א).

2) המקראות האלה והמליצה הזאת היו שגורים בפי נתן העזתי, במכתבו אשר ערך בחדש תשרי הכ"ו לקהלת אמשטרדם: „ששים ושמחים לעשות רצון קונם בגופם ובהונם ק"ק שבאמשטרדם... אחיי עתרת החיים והשלום, הגד הוגד לי כי נתעורר לבכם לשוב אל ה' אלהיכם... כי כה אמר ה' הנה מושיעכם בא ושבתאי צבי שמו „כגבור יצא כאיש מלחמות, יעיר קנאה יריע אף יצריח, על אויביו יתגבר ואני תפלה מלך ביופיו תחזנה עיניכם, מאת נתן בנימין" (צב"ץ, דף ו' ע"א).

Halbe 1760, Sabatay Sewy צד 10) ור׳ יעקב בן צבי בלי לפרט הזמן, (תוה״ק צ״ד כ״א), ושם נאמר שנסע לאסכנדרונה אשר העתיק קינן מן העברית Scandrone, והיא חוף הים הנקרא בפי האברופיים Alexandrette ובפי הערביים Skenderun או אלכסנדריא הצעירה, והיהודים היו קוראים אותה אסכנדרונה, (כמאה וארבעים קילומטרים צפונית מערבית מחלב).

וכאשר הגיעה השמועה הזאת לקושטנדינא, רבני העיר התאספו וישלחו מכתב חוזר לכל הקהלות ביום י״ב כסלו תכ״ז: „שמענו כי כבר מדת ימים נעקר (נתן) ממקומו עזה, וילך למסעיו בדרך אסכנדרונא לבא דרך ים לאזמיר או לקושטנדינא... על כן תגדרו את דרכיו בהורמנא דידן ודידהו... לבל יוסיף עוד עבור, כי אם ישוב אחוריו הוא וכל סיעתו הבאים עמו״. ההולנדי קינן יספר שאז נסע הנביא השקר רוכב על סוס אביר, וחרבו מצומדת על מתניו, וכ״ו איש היו בני לויתו, וביניהם נמצא חמיו שמואל לישבונא, ותוגרמי אחד (צד 122); מאסכנדרונה נסע באניה לשלוניק „כבורח״ ושם מת חמיו שהיה בחברתו, ובכל מקום שהיה הולך היה מלוה אותו וכיום קבורתו יצא משם, כגנב וכנמלט על נפשו מאנשי שלוניקו, שהיו בהם מרי נפש על שציערם על פי דבורו ובמאמרו, בכמה עינויים וסיגופים... ורצו להנקם בהנביא השקר שהיה להם גרמא בכל זה״ (צנ״ק, דף מ״ג ע״ב ודף ל״ט ע״א).

VII) משלוניק נסע באנית עד מודניא, ומשם לברושא בראש בני לויתו, ההולנדי קינן יפרט היום שהגיע לברושא כ״ו יאנואר 1667 (א׳ ר״ח שבט תכ״ז), ור׳ יעקב ששפורטש נתן פרטים אחרים, „ובא לברושא וקהלות ברושא החרימוהו וכל הנלוים עליו, וגם החרימו ששום יהודי לא יכניסהו בביתו ולא יתן לו לחם ומים, ועוד הסכימו לגלות הדבר לתוגרמים לתפסו ולהרגו, אבל איש אחד מהאמינים גילה את אזנו״ (צנ״ק, דף ל״ט ע״א). לפי הצעת קינן ישיבתו בברושא ארכה לו עד קרוב לחדש ימים, ורוב בני לויתו נשארו שם, ויסע עם ששה אנשים הנשארים נאמנים לו לאזמיר.

ההולנדי קינן מספר עוד שהגיע לאזמיר בר״ח אדר תכ״ז (בהנ״ל צד 124), ור׳ יעקב ששפורטש יפרט הענין „כי ראה (נתן) כי כלתה אליו הרעה מאת מלכו של עולם״ ושקריו וכזביו לא היו להם רגלים על מה לסמוך, ומה שעלה בדעתו לא עלה בידו, בין כך ובין כך הגיע לאזמיר, והקהל שנסתלקו מהטעות, היו רוצים למסרו בידים למלכות, ולולי אחד מהמאמינים שהגיד לו בלילה, ונחבא בבית רופא אחד, שמו קארדוזו, וכראותו אותו פחד שמא ימיתוהו בביתו, ויתכן מחמת המלכות לומר שבעד שרצה להמיר דת כמו משיחו הרגוהו, על כן פתח לו פתח ופשפש קטן בביתו, ועזר אותו בתת לו מקום לנוס, ונמלט על נפשו״ (צנ״ק, דף ל״ט ע״א). קינן יספר שברח מאזמיר ביום ז׳ אדר (= 3 מארכו 1667), שהיא שבעה ימים אחר שהגיע לעיר הזאת, ונמלט לכפר בונארבאשי אשר בסביבות העיר, וכן נמצא אצל Ricant, ועוד הפעם שב לאזמיר אחרי שני חדשים, ונתמהמה שם, מיום ד׳ עד ו׳ אייר, ואז היתה שיחה בינו ובין הכהן ההולנדי קינן (Coenen צד 134).

מאזמיר ברח אל האי שיאו „ושם היה מתנבא להם ומחזיק נבואותיו הכוזבות״ (צנ״ק, דף ל״ט ע״א), וכן יפרש האנגלי ריקאנט, Nathan partit ensuite pour Chio accompagné de deux disciples (Ricant p. 203) „נתן נסע אחרי כן לשיאו בלוית שני תלמידיו״ אך ישיבתו באי הזה לא ארכה יותר מדי.

מן האי שיאו (כיאו) נסע לאיפסולה הקרובה לאנדרינופלא, וכהודע הדבר לחכמים הקדימו לשלוח שם שלשה שלוחים מתושבי קושטנדינא (אשר ישבו ישיבת עראי באנגדרינופלא, לרגלי העתקת חצר המלכות לעיר הזאת) ומתושבי אנדרינופלא, את הרופא דוד קוריאל, הגביר אשר בכ״ר אברהם אשכנזי, והחכם ר׳ יהודה בן משולם, וביום ג׳ לשבוע ח׳ ימים לחדש סיון תכ״ז בדקוהו, ומצאו שכל דבריו שקר וכזב, והוא הודה להם שביום כ״ה אלול תכ״ה שמע כרוז שאחר שנה ואיזה חדשים תהיה הגאולה, ולא נודע אליו בברור החדשים, על כן עליו לחכות עד אלול תכ״ז ואם לא תהיה הגאולה, אז כל דבריו בטלים, וכתב וחתם ההודאה הזאת ונתנה בידם, ואחרי משא ומתן מצד אחד בין השלוחים האלה ובית דין איפסולה, ונתן העזתי מצד אחר, נאות לתנאים אשר דרשו מ־תו: א) שיתרחק מאנדרינופלא, למצער דרך שנים עשר יום, ב) שלא לכתוב לשבתי צבי על שום ענין שבעולם, לא על ידו ולא על ידי אחרים, ג) שלא לאסף אסיפות עם בכל מקום אשר ילך, ד) שאם לא יבא הגואל עד כ״ה אלול תכ״ז, יודה בעצמו שכל דבריו כזב ושקר ואין בם מועיל, (מעשה טוביה, חלק א׳ דף כ״ח ע״ב), ונשבע על הכל.

כמעט יצאו השלוחים מאיפסולה, ונתן העתיק מושבו לעיר קומירג׳ינה או יומוליג׳ינה הקרובה לעיר הזאת, ואינה רחוקה מאנדרינופלא יותר משלשה ימים „שעבר על השבועה שהשביעוהו שלוחינו שיתרחק מפה י״ב ימים, וזה ימים רבים שהוא יושב בקומירג׳ינא ואסף אצלו סיעת אנשים רקים ופוחזים, שכבר היה מושבע שלא לאסוף אסיפת עם, ושלא לכתוב כתבים פה, ועל הכל עבר על השבועה ועל זה החרמנוהו כדת וכהלכה״. ר׳ יעקב ששפורטש יוסיף להגיע „איך נתן העזתי שלח מקומירג׳ינא כתב להחכמים, שביום י״ז לתמוז יעשו אותו יום משתה ושמחה״ ועל כן הודיעו הדבר לשבתי צבי, והוא גזר שכל המאמינים בו יצומו בשבעה עשר בתמוז ובט׳ באב. (צנ״ק, דף ל״ט ע״ב).

מקומירג׳ינא נסע דרך היבשה ליאנינה (רשימת בעל „חוות יאיר״ בבית המדרש לרא״ת ווייס עמוד 92, ושם נרשם „יאם״ ואין שום עיר כזאת בארצות הקדם וצריך לתקן „יאנינה״), ומשם עבר מנגד לים לאי קורפו, „ובא לאי קורפו, ומצא שם סכלים הרבה ופתאים כמותו, ועמהם היה ממתיק סוד ומגלה, להם מצפוני לבו, ומחזיק בידם אמונתם במוטר, ואותם שנודע בהם שאין לבם נכון עמו, היה מהפך דברים אשר לא כן, ואומר שכבר אבדה תקוה ושהוא הולך לויניציא, להתחרט על פשעים הראשונים ולעשות תשובה, ולמאמינים בו היה אומר שהוא הולך לרומי במאמר השי״ת, ומשם תתחיל

הפורענות

הפורענות כאומות... שנתן הנ״ל נתעכב שם בקורפו קצת ימים, וכשב הלך לויניציאה וחרדו לקראתו אנשי ויניציאה, ומקצתם היו מעכבים על בניסתו לרחוב היהודים, משום בזיון... וקצת רשעים שהיו מאמינים למהתליו, הלכו לשר אחד ואמרו לו הנה היהודים רוצים לקחת ממשלה לעצמם, ואינם מניחים ליכנס לעיר יהודי אחד, קדוש ונביא... וכשראה אותו בזהו בלבו ושלחו לקהל היהודים תוך אותו הגיטו לעת ערב...״ (צנ״ין, דף ל״ט־מ׳).

ר׳ טוביה הכהן יפרט הזמן שישב בויניציא, על פי זכרון העדות של בית דין העיר ר״ה ניסן תכ״ח (מעשה טוביה, ח״א דף כ״ה). ור׳ יעקב ששפורטש יספר עוד: „אחר כך אנשי המעמד של ק״ק ויניציא נתחכמו לשלוח לנתן הנ״ל לעיר ליוורנו, שיש להם יותר יכולת מאת אדוני הארץ להעניש, והוא קדם והלך לרומי ושם היה כמתחבא, וכשנודע ליהודים רצו להזיקו, והוא הסתיר עצמו ושינה את לבושו, וגלח את זקנו, כדי שלא יהיה ניכר ויצא משם כנס וכנמלט על נפשו, ובא לעיר ליוורנו ומצא עדיין קצתם מחזיקים באמונתו... וכתב כתב לשלחו לכל המאמינים בו בכל מקום״ (צנ״ין, דף מ׳ ע״א), „ונתן העזתי הלך לו מליוורנו, לפי שרוב הק״ק היו משחקים עליו על דבריו... ובראותו שלא מצא חן בעיני הראשים והחכמים נתיירא לנפשו, והלך לו למחוז אנדרינופולי ואומרים שישב עם קצת תלמידי חכמים כמוהו ולומד עמם בישיבה, וקצת אומרים שהלך לו משם באופן שנשאר נע ונד במסתרא דקין״ (צנ״ין, דף מ״ה ע״א).

לפי דברי ר׳ אברהם קונקי, נתן העזתי היה בסוף ימיו בקרבת סופיאת (צ״ל סקופיא, ויש טעות סופר או מעתיק או טעות דפוס) „ויהי היום ערב חג השבועות אמר לסיעת מרחמוהי נלכה אל בית החיים, וילכו אחריו, ואמר להם תחפרו במקום הזה קבר... ומוצאי החג הבדיל על הכוס וישבב ויאסף רגליו אל המטה, ויגוע ויאסף אל עמיו ויספדו (צ״ל ויקברו) לו כל ישראל בקברו אשר כרה לו... שמעתי מפי מגידי אמת אנשים יהודים עוברים דרך מק״ק צופיא (סקופיא) (תוה״ק, דף מ״ד), מדברי ר׳ אברהם קונקי אין להבין שנתן העזתי נפטר ונקבר דוקא בעיר סופיא כי נפל טעות סופר ומחסר ידיעה טעו כל הסופרים וצריך לתקן אישקופיא הרחוקה כששה ימים מסופיא, ולפי המסופר בארצות הקדם קברו מוצא עד ימינו אלה כבית הקברות בעיר ההיא, ובהערות א״א ר׳ אברהם רוזאניס על ס׳ אבן התועים לר׳ דוד בהנא מצאתי כתוב: „אבל לפי מה ששמעתי נקבר (נתן) בסקופיא היא איסקיוב הרחוקה מסופיא, ואומרים שהרב ר׳ רחמים בן מוהר״ר וינטורה שהיה רב בסופיא (בערך שנת תקע״א־תקפ״א), והלך לעיר הנ״ל להשתטח על קברי איזה צדיקים, וראה גם את קבר נתן העזתי והוציא לעג ונדף את שמו וקברו, וכרגע יבשה ידו, וחזר והתפלל עליו וביקש מחילה, וקבל על עצמו ללמוד מן היום ההוא והלאה בס׳ חמדת ימים, וכיוצא בדברי הבל כאלה״ (ע״כ).

שנת מותו נתברר על פי כתב יד אשר מצא בלשון פולנית החכם סבימבורוויץ אדות הגנב יעקב פראנק, ובצד מ״ז כתוב כי פראנק הלך על קבר נתן, וראה את מצבתו, ועליה היה נרשם בעברית הפרט משנת מותו ת״ס

„ת"ס עונך בת ציון". מן המקורות האלה נתברר שנתן העזתי מת באיסקופיא בשנת ת"ם.

הערת המחבר — אחרי כתבי הדברים האלה והחלק הזה עודנו בכתב יד, החלה מלחמת העמים של שנות תרע"ד־ח', בעת ההיא היילות הבולגרים כבשו העיר המקדונית סקופיא היא איסקוב, והיה לי באפשריות להשיג ידיעות ברורות על קבר נתן העזתי, הנמצא עד היום הזה בבית הקברות היהודי בעיר הזאת, על המצבה ההיא היה גם ידידי הרב הכולל ר' דוד פיפאנו ז"ל כאשר ספר לי, ותודות לבן אחות אשתי ז"ל הרופא דוקטור ברוך עובדיה, וממלא שירות חרתי לאנשי חיל היהודים בגדוד התשיעי מר אברהם אסא, העתיקו בעבורי נוסח כתבת המצבה:

בית מועד
לכל חי
מצבת מנוחת מהרב האלהי
יעיר וקדיש מן שמיא בוצינא
קדישא, לא הארכתי בשבחיו
מפני שלו דומיה תהילה, כמוהר"ר
אברהם בנימן נתן אשכנזי נ"ע,
שנתבקש בישיבה של מעלה ביום
ששי, אחד עשר לח' שבט. שנת
ת"ם עונך בת ציון לפ"ק. תנצב"ה.

מתוך הכתבת הזאת מתבארות שגיאות הסופרים הכותבים דברי ימי חייו, שמו היה „אברהם בנימן נתן" ובכן ברור שהמגלה „ואני אברהם" יצאת מתחת ידו כאשר שערתי בגוף הספר, ולא מידי ר' אברהם היכיני כאשר בתב החכם גרץ ויתר כותבי תולדותיו, הוא מת בסקופיא ולא בסופיא, והשגיאה הזאת באה על ידי אי בקיאות הסופרים בחכמת גלילות הארין במדינת הקדם, שראו כתוב סקופיא, ונחשב אצלם שאות ה„קוף" נוספה וכי צריך לתקן סופיא, יום מותו הוא ערב שבת וכזה היה כתוב בלי תפונה במקומו הראשון ער"ש והמעתיק חשב שהוא ערב שבועות כאשר הובא אחרי כן בדברי ימי חייו.

אל כתבת המצבה הזאת כתבו בעבורי האגדה המסופרת עד היום הזה בקרב העדה היהודית בסקופיא, כאשר רשם אותה ר' משה בכ"ר שלמה אדרוקי חזן וממלא מקום רב העדה בעת ההיא, לפי דברי האגדה הזאת ביום הששי י"א לחדש שבט ת"ם, בא לסקופיא מן העיר קומאנוב'ו, שליח אחד וילך אל בית הרב, ויחלה פניו לצוות על הקברים לחפור קבר בבית הקברות, בהיות שהוא מרגיש שעוד מעט וימות, וכן הגיד שביום הראשון הבא (י"ג שבט), יגיע משרתו ושגם הוא ימות בעצם היום ההוא, ועודנו בבית רב העיר נפל פתאום וימת, בני העדה קברוהו בכבוד גדול, וביום הראשון הגיע משרתו, וגם הוא מת בעצם היום שדרכו רגליו בסקופיא ויקבר לרגלי קבר נתן העזתי.

המנהג היה בעיר הזאת שביום אחד עשר לחדש שבט היו הולכים חלק גדול מבני העדה להשתטח על קברו, ולקרא זהר ותיקונים, ואותו היום היו עושים הג ומשתה

ומשתה כבית הקברות, גם כת הדונמים היו שולחים ציריהם אל החג הזה, ורק מן העת שנקרעה העיר הזאת מתורכיה, ושלוניק נפלה בידי היונים בטל החג הזה.

בסוף הספר תבוא תמונת המצבה הזאת כאשר ציירו אותה בעבורי.

VII) חכורי נתן העזתי — א) חמדת הימים — על הס׳ הזה אשר מייחסים אותו לנתן העזתי, בשלמותו ללא צדק, ואחרים כנגדם מערערים שלא ממנו יצאו הדברים, צריך עיון פרטי ללבן ולברר הענין הזה אשר עסקו בו חכמי דורנו מבלי להכריע.

הס׳ הזה נדפס בראשונה באזמיר בדפוס ר׳ יונה אשכנזי בשנת תצ״ב, הסניה ומביאו לבית הדפוס ר׳ יעקב בכמוה״ר יום טוב אלנאזי, כתב בהקדמתו: „הדור אתם ראו זה שפר „ספר חמדת הימים" כתב איש רבי מופת הדור, הרב דומה למלאך, חלק אלוה ממעל... את קולו שמענו, ואותו לא ידענו, לא ידעתי אכנה... ואת שמו לא הגיד, לא שמו ולא שם עירו". פעם שנית נדפס בקושטנדינא בשנת תצ״ה, בזולקווא שנת תקי״ג, ובליוורנו שנת תקכ״ד. מחבר הספר הזה בעצמו קרא אותו בשם, וזה לשונו: „חמדת הימים, אותו קראתי לתיקון המלכות הנקרא חמדת הימים" (בתחלת הס׳ חלק של שבת).

הראשון אשר ייחס הס׳ הזה לנתן העזתי, היה ר׳ יעקב בן צבי שנודע למהיר בהחלטותיו, ובפרט נגד כת תשבתאים. ואלה דבריו בחתימת הס׳ קצור ציצת נובל צבי: „מעשה שהיה באלטונא שהיה אתנו שם איש אחד מבני ליטא, היה נקרא ר׳ זולף... הביא עמו ה„חמדת הימים" והיה תמיד נושאו בחיקו... ובקושי גדול השאילו לי על זמן קצר, והצצתי בו שעה מועטת, ונרתעתי לאחורי, אז ידעתי מה טיבו, ושמץ מינות שבתי צבי... המובלעת בתוכו... ורציתי לעכבו בידי... אבל לא יכולתי כי מהר לקחתו מידי בחזקה" „על פי הדברים האלה למדנו שני דברים בענין זה, האחד אדות ס׳ חמדת הימים שחיבר נביא השקר של שבתי צבי, הוא נתן העזתי" (קצור ציצת נובל צבי דף נ״ב ע״ב).

והנה הגם שר׳ יעקב צבי לא ראה כי אם חלק אחד מספר „חמדת ימים" כי כן מובן מדבריו, שר׳ זולף בעל הספר היה נושא אותו בחיקו, ואי אפשר לשאת בחיק ארבעה כרכים גדולים שמשקלם כדי ז״ת׳ קילוגרמים, וגם שהספר היה בידו רק איזה שעות על הרוב „שעה מועטת", ואי אפשר לקרוא בעיון כל הספר בזמן קצר כזה, והוא הגיד דעתו על פי הקריאה בראשי פרקים, ושנה את דעתו והחלטתו גם בספרו „תורת הקנאות" (דף קכ״ד), ואחריו החליטו כמוהו ר׳ צבי גרץ הסופר הגדול, ר׳ דוד כהנא (אבן הטועים, דף פ״א־פ״ב). פלוני החותם י׳ פ׳ (המגיד, שנת ט״ז גליון ד׳ דף ס׳), החכם ר׳ שניאור זקש (שם, גליון מ״ח דף תקי״ט־תקי״כ) ואחרים. מנגד לאלה קם ר׳ מנחם היילפרן בספרו „כבוד חכמים" (דפוס ירושלם), לגול חרפה מעל הס׳ ולנקותו מכל שמץ מינות וכפירה. והנה אין להכחיד שבמקומות רבים נודעו עקבות הכת השבתאית ונתן העזתי בעצמו, אמנם מנגד לזה רוב הענינים אי אפשר שיצאו מן הנביא השקר הזה, כמו שאי אפשר שנכתבו מםחבר אחד כאשר יעיד המליצה וסגנונו השנוי

השנוי; על כן דעתי נוטה שהרב המסדר אסף החמר בכל אשר מצא, ואתו נמצאו כתבי יד רבים לנתן העזתי, ויביאם בתוך ספרו אולי שלא במתכוון, וכן הבקשות „רבונו של עולם" ו„יהי רצון" שכבר התרגלו על פי פקודת נתן בכל הקהלות ושכבר נדפסו באיזה סדורים, הכל אספם אל ביתו זה הבורו, ובכן היבאו אל החבור „חמדת הימים" מתוך „המחזורים" ולא אל „המחזורים" מתוך „החמדת הימים".

עקבות כתבי נתן העזתי נראים בכל החבור, פה ושם, ואלה היותר בולטים:

א) בקשות הרבון העולמים, המסודרים למועדים בעת פתיחת ההיכל להוצאת ספר תורה, כמובא בסעיף הזה (ס' V), המתאימים עם מליצת נתן העזתי במכתביו.

ב) שני שירים לליל א' ולליל ז' של פסח בלשון ארמית, והתחלתם „אתקינו סעודתא" וכו' ובראשי החרוזים התום שמו: אני נתן בנימן בן אלישע חיים חזק; ואני אברהם נתן בנימן בן אלישע חיים. וזה לשון בעל החמדת ימים: „וראיתי לאחד קדוש מדבר יסד פיוט קדוש ומופלא... פה מפיק מרגליות... והשיר הזה גנוז אתי בספר חמדה גנוזה, ולמען לא יחסר כל בה בספר הקדוש הזה, אשים דברי בפיך" אין צורך לעדות אחר שבעל ה„חמדת ימים" השתמש בספרו במקורות אחדים שלא יצאו ממנו, שחלק גדול מהם יצא מידי נתן העזתי[3].

ג) „פה יחל לחתוסף תוספת שבת אל הבן הקדוש, עודנו עומד על כנו, יתגדל ויתקדש, וראשו לאב יגיע, ומאורות נתן סביבות עזו, יהיו למאורות אל הקדש פנימה, יפנה לסובב אורים גדולים מהם" (ח"י ח"א פ"ד), בכפירה הזאת רמוזה כל שיטת נתן העזתי להיות שבתי צבי בן האלהים, ונהנה ממאורותיו מאורות נתן, וירמוז שמו ושם עירו עזה, באמרו „סביבות עזו".

ד) „אך נמי שבת הגדול רוצה לומר של הגדול, הוא הבכור בן הצנועה, שמאז התחיל לינדל עד ליל התקדש חג הפסח על ידי הכחינות, הבאים הקטנים עם הגדולים, ומערכה גדולה קודמת למערכה שניה, יום קטנות, ואיה סופר את המגדלים כנודע לבאים בסוד ה' מגדל עז מפני אויב (חח"י ח"א פ"ג), הדברים האלה ירמזו על חג הפסח תכ"ו במבצר דרדניל הנקרא בפי המאמינים „מגדל עז".

ה) „ובימי נורשי כי נרשוני היום מהסתפח בנחלת ה'" (חח"י, חלק א' שבת) ירמזו על ימיו האחרונים.

וזה

3) נתן העזתי נקרא גם כן אברהם נתן בנימן בשלמותו, אמנם לפעמים היה חותם נתן בנימן, או נתן אשכנזי בקיצור, והנה בחרוזים של ז' של פסח חתם שמו בשלמותו: אברהם נתן בנימן בן אלישע חיים, ובשם הזה קוראים אותו איזה סופרים לועזים, וכן רשום על שער הס' „תקון קריאה" או „עטרת צבי" הנדפס בשנת תכ"ז, ובדף הראשון מצויר שבתי צבי ודוד המלך (לפי דמיונו), וכן במצבתו יבזת יזבנו גם כן לבריו במגלת הכ"ו „חמרת שלמה ובתיו" אשר המציא לשבתי צבי והכתחלת „ואני אברהם, אחר שהייתי סגור שנה אחת וכ"ו" וכבר ראינו (בציון הזה סעיף ד' ס' א'), שהוא היה המזייף, והמלות ואני אברהם הטעו את ר' יעקב ששפורטש לחשוב שהכוונה על אברהם היכיני. לפי סדר הזמנים והמשך הענינים, מוטל הדבר בספק גדול אם בא במגלה הזאת רמז היכיני, ויותר בדור שכתב על עצמו וכל הבנין שיסדו על המקרה הזה ר' צבי גרץ ר' דוד כהנא והחכם דובנוב' הוא בנין רעוע.

ו) „וזה אלף ותר"ב שנה מתולל שמי בין הגוים" (חה"י חלק א' קריאת הנשיאים), יראה בברור שהדברים האלה נכתבו בשנת ת"ל, וכמו „למעלה מכל תפונה שיצאו מידי נתן העזתי.

סנגד לזה, נמצאים בס' „חמדת הימים" דברים רבים ועניינים שלמים שאי אפשר לייחסם לנתן העזתי, על פי הראיות האלה:

א) בדברו על הענית או מצות שנדפסו עליהן אותיות או ציורים, חולק על האוסרים שבירתן ביום טוב או שבת ובה דבריו: „ולא ידעו תועי בינה כי לא אסרו רק בשהכתיבה היא על העוגה מדבר אחר, אבל בשהוא על ידי דפוס או על ידי ידים, בזליה עלמא מודו דאין כאן משום גמחק, וכן הסכים עמנו להלכה עמיתנו כתנה מוהר"ר שלמה לבית הלוי נר"ו, ככתוב בתשובותיו" (חה"י פרק ח' חג המצות), וכן מובא בשו"ת שלמה הלוי ס' כ"ז, וידוע שהרב הזה היה בשלוניק זמן כב טרם לידת נתן, ונפטר לעולמו בשנת שע"ח, בן נ"ב שנה, ואיך אפשר לשער שהיה עמיתו של נתן? אם לא שנאמר שמקור אחד נודסן לפני המסדר או לפני המאסף ר' יעקב אלגזי ולא דקדק בו כראוי.

ב) שתי פעמים מביא ענינים מתוך התשובות לר' יום טוב צהלון (הלכות שבת, פרק ח'), דברי הרב מהרי"ט ע ס' נ"ג, וכן תשובתו בס' קל"ט (שם, הלכות יום טוב), וידוע שס' התשובות הזה נדפס בויניציא בשנת תנ"ד, כארבע עשרה שנה אחרי מות נתן העזתי.

ג) עוד מביא ענין מתוך ס' „חסד לאברהם" לר' אברהם אזולאי (חה"י פ"ג מעניני שבת), וידוע שהספר הזה נדפס בשנת תמ"ה, חמשה שנים אחרי מות נתן העזתי.

ד) מזהיר על כל הצומות בכלל „ולפי כך מוטל על ראשי עם קדש לאסוף אליהם עדתם בימי הצומות" (חה"י, פ"ב תענית אסתר) בהתנגדות למה שנתן העזתי בקש לבטלם.

ה) פעמים רבות מזהיר לכוון בתפלות כוונות האר"י (בפרט בעניני פסח ופרק א' דחנוכה, וידוע שנתן העזתי וכל בני סיעתו נהגו אומר שאין לכוון כוונות האר"י (צנ"ץ, דף כ' ע"א).

פרטים לחיי המסדר הספר הזה מוצאים אנחנו פה ושם „בחמדת הימים", וכלם יאירו מעט איר אם לא להכיר אותו, למצער לדעת תכונתו ודעותיו בהתנגדות לתכונת נתן העזתי.

א) כנראה המחבר או אחד מן המחברים היה יליד מצרים, או למצער היה שם איזה זמן, כאשר הזכיר בחלק א' (פ"א ראש חדש).

ב) אביו היה גם כן מלמדו, מלבד רבו הגדול אשר לא ישא את שמו על שפתיו, כן מביא סיפור שהיה מספר לו אביו על נס שנעשה לנהוגים בספרד (פרק א' מעשה רב), „ואדוני אבי ומורי ציוה לסופר לעשות לו מגילה שיהיו עורותיהם עבודים לשמה" (פרק ג' מגילה), וזה יראה שהיה אמוד בנכסים לשלם הסופר במיטב כספו. „ומורי אדוני אבי היה מוסיף עוד לו קול בהינה ובנעימה יתרה, פסוק ומרדכי יצא מלפני המלך" (שם), ועד היום נהוג כן בארצות הקדם. „ואדוני אבי מורי ז"ל היה מהדר במשך ימי השובבים, להיות סנדק

על

על כל פנים פעם אחת... ואף גם מעולם לא זז מלגדל יתומים בתוך ביתו... ותמיד היה פוקד עלינו טרם נשכב" (פרק ב' ימי השובבים), כל הדברים האלה מוסבים על איש אמוד שהיו לו ילדים רבים ובכל זאת גדל יתומים, ולא על אלישע חיים אשכנזי שהיה עני ולו ילד קטן, הוא נתן, שעזבו בילדותו לנפשו ואינו צריך לומר שלא למדו תורה.

ג) את רבו הגדול לא יזכיר בשם, אמנם יזכיר ענינים רבים ממנו „ותחלת שמושי בפני מורי עם יתר החברים היה בעסק זה, בגמרא, והרמב"ם, והטור" מידי יום ביומו במילי דברכות ובימים ההם חיברתי קונטרים נפש ברכה המובא בחלק הקודם", (פ"ג בענין הברכה). ורבו זה היה מוקירו ומחבבו כאשר יעיד בדבריו: „ואני ומורי ז"ל היינו יוצאים יום, יום, משמונה ימי חנוכה לחזור על כל איש ממכירינו לגבות מהם להחזיק ידי הלומדים בתורה יראי ה' חושבי שמו" (עניני חנוכה). „ומורי כשהודעתיו לו סדר השנוי למעלה, בפרק א' מפרשת זכור עליו תפוף מלתי, וערב לו לשוב עוד ולשנותו בימי פורים ולשוב ידו שנית ולקבען בבית מדרשו" (חלק פורים). „כן נראה לפי מיעוט השגתי, וכשהרצתי הדברים לפני רבותי, אמרו יישר כחך" (פרק שבת). — ווידוע שרבו של נתן ר' יעקב חגיז נדהו ורדפהו, אם כן לא יכונו הדברים האלה עליו.

ד) המחבר „חמדת הימים" היה בעצמו רב ודרשן בקהל עדתו בירושלם, את העיר יזכיר בפירוש בכמה מקומות „ואני נהגתי להתפלל תפלת הנ"ל — אנקת אסיר — על הגלות על קברי הצדיקים בירושלם עם כל החברים יצ"ו כל ערב ראש חדש" (פרק ר"ח אנקת אסיר), „ונשים יקרות שבירושלם זה דרכן שכל למו" (שם, בטול מלאכה לנשים בר"ח).

„בדרושי בקהל עדתי" (שבת פרק ה'), „אנכי נהגתי בקהל עדתי" „ובבית מדרשי נהגתי עם החברים" (שם), „ופי אמלא תוכחות עד מקום שידי מגעת" (שם פרק ח'), „כשיש חתונה או מילת ישתדל לערוך את כל דבריהם לפני כניסתם לבית הכנסת לפני התפלה, ואם יצטרכו לדבר איזה דברים בבית"כ יתייבו אותם לצאת החוצה, וכן הנהגתי בקהל עדתי, והודות לאל יתברך כי שמעו לי (שם פרק י"א), „ככה היה מנהגי מרי שבת בשבתו לדרוש בקהל עדתי, ורוב עיקר הדרוש הייתי דורש בעניני שבת התמורה... וביותר בתוכחת מוסר בדברים שפרוצים בהם בני הדור, ולא ישא פנים לשום אדם, כי אין חכמה ואין תבונה נגד ה'" (שם, פרק ט"ו), „דרשתי בקהל עדתי כל דיני הנוכה ברמז" (פרק חנוכה), „ואנכי נהגתי בקהל עדתי עם החברים יצ"ו להנות בסדר הכתוב בשבת זכור למעלה ביום צום תענית אסתר" (פרק פורים), „ואנכי דרשתי ברבים על זה, ופי אמלא תוכחות" (שם).

גם היה מחזיק ישיבה ובית המדרש בתוככי ירושלם, וכן כתב: „ובבית מדרשינו נהגנו ללמוד בימי הול המועד במאמרי הזהר" (פרק חוה"מ), „באשר חטה ערוכים ומקובצים בספר חמדת הלבבות" (שם).

ה) כנראה שהמחבר האלמוני הזה יצא בשליחות מצוה מק"ק ירושלם לארצות איטליא, צרפת, ואשכנז, למצער היה במדינות האלה איזה זמן, וירמוז על ימי ישבתו בחבורו: „אני הגבר ראה בעוני עמי רבות בנות ההולכות כחוקות

כחוקות הערלים... את אשר הפריזו על המדה, רבות בנות בערי הפראנקיאה ללכת במחול עם האנשים יד ביד מלובשות ומקושטות... נטויות גרון ועדים עד בית דדיהן, אוי לעינים שכך רואות ואין מוחה״ (דרוש לפסח), „וזה מנהג גרוע מה שנהגו בכמה מקומות ובערי אשכנז יותר מהם, שאומר החזן מי שברך... הוא יברך את פלוני שנודר כך וכך לצדקה״ (שם).

ו) נראה הדבר שהמחבר האלמוני האריך ימים רבים, ויחבר חבורים שונים כאשר הזכירם בחבורו הזה, א) חמדת גנוזה (חלק שבת פרק א׳), ב) מחמדי עין (שם, פרק ה׳), ג) חמדת הלבבות (שובבים ת״ת), ד) חמדת ישראל (ראש חדש, סוף חלק ב׳), ה) נפש ברכה (פרק ט״ו בשבט), ו) ארץ חמדה (חלק יום טוב פרק ד׳), ז) ספר על מוסר (סדר פורים), ח) באור על הזוהר (שבת פרק י״א), ט) חלק שעל חול (שבת פרק ו׳), י) קונטרס הדרת קדש (פרק ראש חדש), י״א) תורת חסד (שם), י״ב) חמדת תמים, שהוא הנדפס והמסודר על ידי ר׳ יעקב אלגזי מתוך כתבי יד המחבר שלפי הנראה לא הגיעו לידו בשלמותם, ולא על הסדר, כנזכר, „עד כאן מצאתי, חבל על דאבדין״ (סוף באור המגלה), „אמר המעתיק, מחלק הראשון לא נמצא דבר ממנו זולתי את זה מצאתי״, „בקונטרס קטן סדר הלימוד לימי השבוע בסדר סדותיהם וכה היה כתוב שם״ (פרק תורת חסד), „עוד נמצא כתוב מכתיבת יד הרב המחבר ז״ל, שם בקונטרס סוף הספר וזה לשונו: להרב נתנאל — שאלת ממני אשכילך ואורך בדרך זו תלך... הנה כבר סידרתי כל זה בדרך ארוכה, בספרי החדש (לא הזכיר בשם הספר הזה)... ואין מדתי בלי חדוש, וכאשר נפלאת אהבתך לי, אערוך פת בדרך קצרה ההנהגות אשר בם תתנהג על פי מנהגי הרב ז״ל, ותאחתנים אשר בארץ״ (תפלה לתועלת הזכירה).

ז) המחבר האלמוני האריך ימים עד אחרי שנת תנ״ח, בהיות שיזכיר פעמים רבות תשובות ר׳ יום טוב צהלון שנדפסו בשנת תנ״ד, ופעמים רבות שאל על איזה ענינים את פי ר׳ אברהם צהלון בנו (פורים פרק ב׳), אמנם בשנת תע״ט לא היה עוד בין החיים, כנראה בכל המקומות שהוא מזכיר „ספר תיקוני הזוהר״, ירשום הדפים לפי הדפוס של מנטובה (שי״ח), ור׳ יעקב אלגזי המביא ס׳ „חמדת תימים״ לדפוס רושם ברוב המקומות גם כן הדפים, לפי הדפוס של אורטה קיואי הסמוך לקושטנדינא משנת תע״ט בהערותיו, (פורים חלק ד׳).

הנה כי כן יוצא ברור שהספר „חמדת הימים״ למרות שיכיל כתבים רבים מנתן העזתי ותקנותיו, איננו בשלמותו מעשה ידיו, ולא צדקו המיחסים אותו לו עד עתה, ולא המתנגדים להשערה הזאת.

יתר חבורי נתן העזתי הם:

ב) תיקון קריאה לכל יום, מכיל תקון קריאת בתנ״ך לכל לילה וכל יום, נדפס באמשטרדם בשנת תכ״ו.

ג) ספר יחוד ה׳, תפלות לכל השנה, ונמצא בכ״י.

ד) בקשה בעד שבתי צבי, ונמצא בכ״י.

סדור

ה) סדור, והוא מלא תקונים ותפלות, ועל הרוב לתקון קרי ולתקונים להשחתת המוסר (ראה אבן התועים, צד פ״ד־פ״ח), ונקרא גם כן „תקוני תשובה וסדר הפסקה גדולה״ ויכיל שיר שחבר נתן העזתי לכבוד שבתי צבי המתחיל:

אתה נורא אתה מכין (צ״ל מביא) למעלה אור מצבי,
האיר זרח כהן נביא, ועת תשורה לחביא.
מי כמוך אור לבבי? מלך רב שבתי צבי.
אומר לאלהי אבי, בארץ חיים שם צבי,
יוסף תת כח כלביא לערוך תהלות ניבי.
חי עולמים, משיחי! הוא משגבי.
מלך רב כתרי נזרי שבתי צבי
ברוב גלה נכון לבי, על פני עבר כל טובי,
כי שת לי אלהים שת בי לערוך תהלות ניבי,
חי עולמים, משיחי! הוא משגבי,
מלך רב כתרי, נזרי שבתי צבי
ראה בעניי רב ריבי ויכנע לב אויבי,
צר ואויב כרוך בעקבי, לא נשאר נשמה בי,
חי עולמים, משיחי! הוא משגבי
מלך רב כתרי נזרי שבתי צבי.

(השיר הזה הובא ב„אבן התועים״ לר׳ דוד כהנא, ונמצא בראש הסדור לנתן העזתי בשם „תקוני תשובה וסדר הפסקה הגדולה״. שהיה בכתב יד ה׳ נחמן נתן קורונל איש ירושלם, אשר שלחו לר׳ פרץ סמולינסקין מו״ל ה„שחר״ ונדפס בהוצאה הראשונה של „אבן התועים״).

וכן רוב התקונים: „ליל מוצאי שבת קדש יבדיל וכו׳, ואחר כך יקרא פרשת וישלח ופרשת השבוע, ואחר כך שיר למעלות, ברכת כהנים, ופרשת פנחס״ ועד היום נשארו הסדרים והתקונים האלה, וברוב ארצות הקדם אומרים אחר ההבדלה, פרשת וישלח ופרשת פנחס, מבלי לדעת ולחקור מקור הענין, והמנהג המוזר.

ו) שיר ארמי לשבועות, המובא במחזור הספרדי „אזמר כשבחין״ ובראשי החרוזים חתום: אני בנימן נתן בן אלישע.

ג) שבתי רפאל.

שבתי רפאל, נביא בתנועה השבתאית, נולד במדינת מוריאה בשנת ת׳ (1640)[4]. על ימי ילדותו מספר ר׳ יעקב ששפורטש שבא לקושטנדינא בהיותו רך בשנים, ובקש מראשי העדה לתמכו ללכת לארץ ישראל ללמוד שם, ונתנו לו כתב ערוך לכל מקום אשר תדרוך כף רגלו, להספיק לו לחם ומזון וצדה לדרך, וגם מעות בעין, באמרם שהוא עתה בן טובים, ומאנשי עשירי הארץ היה, וחזר עליו הגלגל, והוא הולך ללמוד, ובהיותו שם (בקושטנדינא), שמע שמע שבתי צבי שהוא בארץ הקדש, ולומד עם קצת תלמידים, ועדין לא נודע

4) בהיותו בהמכורג בשנת תכ״ט היה לפי עדות ר׳ יעקב ששפורטש בן כ״ט שנה (צנ״ץ, דף ן׳ ע״א).

נודע בשם משיח, הלך אצלו, ושם נהיה מאנשי חברתו, ושם היה בתחלת הענינים ההם, (צנ"ץ, דף מ"ה ע"א). הנה כי כן יוצא לנו שהנער שבתי רפאל הלך ירושלימה בשנת תכ"ג, בהיותו כבן שלש ועשרים שנה שהיא השנה שהתישב שבתי צבי שם.

עוד יספר ר' יעקב ששפורטש: „כמו שהגיד לנו הוא עצמו על נתן העזתי, ועל הנבואה שאומר שהשיג ליל שבועות בהיותם בישיבה, ועל משיחות שבתאי, והוא היה עמהם בקשר רשעים, ויצא עם חבר אחר להוצה לארץ להטעות את העם ולבשר להם בשורות... ולא הוציא את עצמו מכלל הנביאים, והרבה טעו אחריו, והלך לרומי, וכשראו טפשותו וסכלותו מנוחה הדריכוהו, ובא לעיר ויניציאה, ושם גם כן גילו על שקריו, ושם שמע שיש בפורטו־פיריאו (אפירוס, Pireus, Epire), חייט אחד שהוא נביא, ואומר יפרע ה' משבתאי רפאל שעושה עצמו נביא, ואומר שנתן הנביא לא הגיע למדרגתו... ושבתאי רפאל בשמעו זה, הלך אצלו כדי להמית בחרב, וכשראה שיש הרבה מאמינים לו יותר ממנו, חזר לו, ובא דרך אשכנז עד לפראנקפורט, ושם עשה מעשה מכוער, ולא היה נזהר מסתם יינם וענינים אחרים. בפראנקפורט נמצא שם תלמיד חכם כהר"ר דוד די מירקאדו... ובגלותו מעשיו. שלח לאמשטרדם לגלות את אזנם כדי שלא יטעו אחריו, ובא מפראנקפורט לאמשטרדם, ותהום כל העיר". ר' יעקב יספר עוד ברוב ענין כי הספרדים לא טעו אחריו, כי אם האשכנזים, והיה מחזיק את עצמו לנביא, ואנשי המעמד גזרו עליו להגרש מן העיר, אז הלך אל השרים, וידבר סרה על אנשי המעמד וישאלו אותו האם ראה את אליהו? והוא השיב להם כן, אז הכירו בו שהוא שוטה או רמאי, ויתנו רשות לאנשי המעמד לגרשו, והיה זה בחול המועד של סכות שנת תכ"ח (ס' חת"ך). ובהיות שתגיע לאמשטרדם בערב יום הכפורים, נמצא שעמד בעיר רק שמנה ימים, (צנ"ץ, דף ן' ע"א).

בשנה אחת נדד ממקום למקום, ובשנת תכ"ט קרב לתמבורגו (כי כן דברי ר' יעקב ששפורטש, בשנה שעברה של שנת חת"ך נגרש מאמשטרדם), ויכתוב מכתב מכפר אחד בתחום העיר (אלטונה), שהיה שם ק"ק אשכנזים, מתחנן לר' יעקב שירשה לו להתראות עמו. וכן יוסיף ר' יעקב לספר: „ואפילו הכי בלי רשות נכנס לביתי, והכרת פניו ענתה בו שהוא איש רע מעללים, והוא כבן כ"ט שנים, ואפילו חתיכת זקן אין בו, ודברתי עמו קנטורין על סמכו לעצמו שם נביא, והוא ספר לומר שמעולם לא אמר זה על עצמו, כי אמנם יש לו ידיעה בשירטוט, ולפעמים מכוון אל האמת, וההמון השבוהו לנביא... ואח"כ הוציא אגרת אחת מחיקו שנכתבה ונחתמה בקושטנטינא, היום כמו ששה שנים, שמעידת עליו שהוא בן טובים... ושהוא רוצה עכשיו להתחרט ולחזור בתשובה... ודברתי בעדו עם אנשי המעמד וייטב בעיניהם הדבר, אח"כ כאשר ראה ומצא דלת העם הלושי השכל מחזיקים בידו, חזר לסודו וירע, והיה משתמש בשמות הטומאה, ושם עצמו לרופא חולים... ובפרט לרפאת חולי הפודגרא. בעת ההיא היה שר אשכנזי אחד חולה בחלי הזה, ויאמין כי יעלה לו מזור ותרופה, ועל כן החזיק אותו אמנם כל החולים נוכחו לדעת כי הוא רופא אליל, וימהר לברוח מן העיר

העיר אל מדינת פולוניא (שם, דף ן׳ ע״ב), כי נודעו כשערים מעשיו הרעים, שאכל חמץ בפסח וחלל כל קדש, „גזל, גנב, ונאף אשת איש, וגויה, ורצה הרכה ברפואותיו".

ימי שבתי בפולוניא ארכו יותר מדאי, האנגלי ריקאנט מספר שבשנת תל״ב (1672) שב שנית למדינת תוגרמה, ויבקש להתנהג כדרכו באזמיר. בעת ההיא כבר נברו שונאי ורודפי תשבתאות גם בעיר מולדת העדה הרעה ההיא. ולא יכול הנביא השקר שבתי רפאל לראות ברכה במעשיו הטוזרים, כי נרדף מאת הרבנים וכדי למנוע הפרסום, ולהסיר מעליהם המכשול, מצאו לנכון להרשיעו ולמוסרו למלכות — לא כאיש החפץ להלהיב ההמון לתנועה השבתאית, כי זכר התנועה ההיא לא חפצו להעלות על שפתיהם — אלא כאיש רודף תבל וזמה. (Ricant בתרגומו האשכנזי דף 208). בעת ההיא ברח מאזמיר, ולא נודעו עקבותיו עוד[5].

ג) מתתיא בלוך אשכנזי.

על הנביא השבתאי הזה המקור היחיד הנודע לנו הוא המכתב אשר ערך ר׳ יהושע נגמוא הרב של אלכסנדריא, האדוק בשבתאות, לרבני ליוורנו בפרשת „צדק צדק תרדוף שנת נוש״ע (תכ״ו), וכה דבריו:

„ולתוספת טובה, העיר ה׳ עינינו שבא פה נביא אחד מזמן רב גדול, רוח ה׳ דבר בו, גדול בחכמה ובמנין הגאון מהר״ר מתתיה בלוך אשכנזי נר״ו, אשר מקדם זה היה עם אדונו יר״ה, ונתן מהודו עליו וסמך ידו עליו, ומאז שראה עליו (אולי שנחה עליו), רוח הקדש והתנבא בכל יום נבואות גדולות הכל באמונה קדושה אשרי המחכה ואוי למי שכופר" (צנ״ץ, דף י״נ ע״א).

באסף „בית המדרש" לר״א ווייס לשנת 1865 הובא כ״י מעמוד 64 ולהלן, „הכתב" או „מכתב האלהות" בבית עקד הספרים בוויינה ושם נזכר: „נתן ומתתיהו נביאי שקר", גם האנגלי ריקאנט ברשימת המלכים והשרים אשר חלק להם שבתי צבי כל הארץ יזכיר את מתתיה בלוך שהגיע גם לו חלק גדול.

ד) מרדכי אשכנזי המכונה החסיד.

על הנביא השבתאי הזה יספר ר׳ יעקב ששפורטש (על פי השבתאים), „ואחרון שבהם היה רב גדול ועצום זקן מופלג מאשכנז, ושמו מרדכי החסיד ונמצא בקושטנטינא, והלך לראות פני אדוננו במגדל עז, ולא היה יכול לראות פני רבו, כי קרן עור פניו, וכמעט שלא נסמא, זולת ראה למעלה מראשו כתר מלכות של אש עד לב השמים, ואז נפל על פניו, ויצא צועק ברב כחו בשוקים וברחובות: הוא אדוננו ואין עוד, אמת מלכנו ואפס זולתו, ושרתה עליו רוח הקדש ויצא נביא מפורסם, „כאשר כל זה באים בכתבים כתובים מאנשים חשובים אנשי שם מקוסטנטינא יע״א, אשר כראי כל העולם כלו לסמוך עלהם" (צנ״ץ, דף י״נ ע״א).

משה

5) לפי דברי הרב הידיא, שבתי רפאל היה בשנת תכ״ח בויניציא, ושם הדפיס ספרו „תעלומות ומקורות החכמה", ונתרם אתרי בן מן הרבנים (שמות הגדולים, מערכת ספרים, בערכו).

ה) משה סוריאל.

על הנביא הזה כתבו ההולנדי קינן, ותצרפתי די לה קרואה (משה סוריאל Moyse Suriel, jeune homme sçavant dans la Cabale איש בחור ומלומד בקבלה). והרב יע"בץ שכתב על פי קינן (צד 57), יתן יותר פרטים: „ונוסף על כל זה, בימים ההם עסד נביא אחד בקושטנטינא שמו ר' משה סערוויל (צ"ל סרואל), אשר היה נביא אמת... והיה יודע לכל אחד לומר איזו נשמה יש בו, ואיזה חטאים שעשה מימיו,... וגם כן הנהגות נבואותיו היו כאחרים, רק שמתחלה היה אוסר וככל זמר היה מנגן, והוא רוקד ודולג כנער בן שבע שנים, ונופל על הארץ פתאום, והית מפרכס בידיו וברגליו, ודבר בלשון הזהר וסודות אחרים, ובתוך הדברים אמר על עצמו שיש בו נשמת ר' שמעון ן' יוחאי ע"ה, וכעת ההיא כהתנבאו ישבו שני סופרים אחד מימינו ואחד משמאלו, והעתיקו כל מה שדבר, בכל לילה הלכו כמה חכמים ונבירים לשמוע ממנו... והביאו עמהם כלי זמר, תופים ומחולות, והיו מנגנים ומירות שירות ותשבחות, והנביא ר' משה הנ"ל התחיל לרקד כנער, ובתוך רקידתו וזמירתו נפל פתאם על הארץ, וכל עיקר דברי הנ"ל היו ששבתאי צבי הנולד באזמיר, הוא גואל צדק, הוא ולא אחר, ושבמהרה יאסר לצרותינו די, ולאחר שסיים דבריו קם מעל הארץ ורחץ את פניו וידיו, והשתחוה נגד השכינה. וזה עשה לאחר כל ששה שעות, שהם ארבע פעמים בלילה ויום אחד... מתחלת חדש טבת תכ"ו עד ט"ו אלול תכ"ז, שאז נשתמד שבתי צבי ופסק מנבואתו" (תוה"ק וף י').

סעיף ט', שליחי התורה השבתאית אחרי מות רבם.

א) אברהם מיכאל קרדוזו.

ר' יעקב ששפורטש השאיר אחריו זכרונות נאמנים ומדויקים על דבר השבתאי הארוך אברהם מיכאל קרדוזו בחבורו „ציצת נובל צבי", אמנם המוציאו לאור קצר במקום הזה, והשמיט החלק היותר גדול (צנ"ץ, דף מ"ד ע"א הערת המביאו לבית הדפוס) ר' צבי גרץ פרסם כתבי יד שהמציא לו החכם ר' שלמה חיים האלברשדט מביאליץ, אך לא דקדק בהם כראוי, ולא עלה בידו לתת לנו הכרונולוניא הנכונה, גם בהבבליותקא הלאומית בוינה נמצא כתב יד יקר המציאות „ספר הכתב" או „מכתב בענין סוד האלהות" שפרסם החכם ווייס ב„בית המדרש" ור' דוד כהנא בחבורו „אבן התועים" ומתוכם נרע איזה פרטים על חיי השבתאי הזה ותורתו.

ו) על שנת תולדתו והנוכו, יוצא ברור מתוך הס' „מריכת קדש" (דף ט"ז ע"א), על שנת מותו: „ובנה אצלו ציון, שם י'ת'נ'ו' (= תס"ו), ולא ידע כי בנפשו הוא" עוד מספר: „וייעד הנאולה לשנת ועושה ח'ס'ד' ל'מ'ש'י'ח'ו' (= תכ"ז), ולא ידע כי בנפשו הוא" „ואברהם כבד מאד משיבו... הרי הוא כבן שבעים" אם כן יוצא לנו שנולד ש' שצ"ו (1636). הוא נולד בספרד ממשפחת אנוסים, ובן דורו דניאל לוי די באריוס כתב: „המושרר יצחק קארדוזו הוא אחיו של הנקרא במאדריד פירנאנדו קארדוזו, רופא מלך טריפוליש Relacion

(Relacion de los poetas דף 55), ועוד מביא בספר „תורת אור" שיר זהב (Soneto) בלשון ספרדית מאת הדוקטור אברהם מיכאל קארדוזו (כן נקרא ביהדותו). מדברי ר' יעקב ששפורטש נדע שהיה רודף אחרי התענוגים בספרד: „בא כתב אחד מאיש רופא אליל שדר בטריפולי והוא בא מספרד גדול בשנים... הורתו ולידתו שלא בקדושה... ואחר כך בא ליהדות, והיה בליוורנו, והלך לו למצרים, ומשם נע ונד עד שבנה לו בית בטריפולי, ובזמן השמועות היה לנביא ואחיו שבוירונא, כתב לו כתב כמתלוצץ עליו ועל חלומותיו... והיה מזכיר לו ימים קדמונים בהיותם בספרד שהיה זה המתנבא משולח לרסן התאוה, ובכנור ונבל בחוצות עיר מאדריד בלילות" (צנ"ץ, דף מ"ה ע"א). מנגד לזה כתב ר' אליה כהן בחבורו „מריבת קדש" (דף ד' ע"א)", איש היה במלכות פורטוגל מהנוצרים החדשים, מזרע היהודים הענושים (האנוסים)... ולעיר ויניציא נטרד, ושם נתגיר... ובחכמת הרפואה לו שם על פני חוץ, ובעיר ליוורנו מצא ישועה" ואולי הצדק אתו שנולד דוקא בפורטוגל, ונתגדל בספרד, וכן התגיר בויניציא והתישב בליוורנו שכל זה אינו יוצא מגדר האפשריות.

II) מדברי ר' יעקב ששפורטש למדנו שהלך למצרים אחרי שהתיהד, ומדבריו נראה ששב עוד הפעם לליוורנו, בהיות שבשנת תכ"ו כתב לאחיו מטריפולי: „גם מהיום תשע שנים בהיותי בעיר ליוורנו מחורף ומגודף, גם ביסורים קשים, נגלה אור בביתי כמו ט"ו פעמים ולא יכלתי להבין, אחרי כן באתי לעיר הזאת, ובשנת תכ"ד הוגד לי מן השמים שבשנת תכ"ה... עתיד להגלות מלך המשיח" ור' יעקב ששפורטש כתב שלפי דברי קארדוזו „וגם בתו בת שלש שנים, וגם אשתו, אחת משתי נשים שיש לו, ראו אור גדול עם עיניהן" (צנ"ץ, דף מ"ז ע"א), ובהיות שהמכתב הזה נכתב בשנת תכ"ו כאשר נוכיח להלן (ולא בשנת תכ"ח כהשערת ר' צבי גרץ), נמצא שהיה בליוורנו בשנת תט"ו, ושם התודע אל משה פינליירו תלמידו של שבתי צבי, אשר גלה לו סוד המשיחיות, והאציל עליו מרוחו. ההשערה הזאת מתאמתת גם ממקור אחר, בס' הכתב שכתב מרודוסטו לר' שמואל פנס, וכה דבריו: „בבר ראית בעמדי אצלך המחלוקת שהיה לי עם החכם השלם משה פיניירו, שהוא קרב (צ"ל קבל), בשנת הת"י בעיר אזמיר מרבו וחבריו סוד האלהות" וזה מראה די והותר שהיה לו ויכוח עם תלמידי שבתי צבי הראשונים, ימים רבים קדם שהתפשטה האמונה ההיא.

III) בליוורנו הורע מצבו מאד, נטייתו לשבתאות עוררה עליו חמת הרבנים אשר רדפוהו ויחרפוהו, והנה קרה מקרה שהועיל הרבה להטיב מעמדו החמרי, הביי מטריפולי בקש מפרדינאנד ב' דוכוס של מדינת טוסכנה לשלוח אליו רופא מומחה, וכאשר מסופר בס' מריבת קדש: „דוכוס העיר (ליוורנו) הסיע אותו (לקרדוזו) לעיר טריפולי לרפואת עצמאן פאשה שר העיר" וכאשר הוטב מצבו הוא הרבה להעמיק בנבכי ים חכמת הסוד והתקוות המשיחיות, עד שהיה לבעל הזיה ודמיונות, ו„בשנת תכ"ד הוגד לי מן השמים שבשנת תכ"ה... עתיד להתגלות מלך המשיח" כן היו דבריו לאחיו הרופא יצחק קארדוזו

קארדוזו, וזה יראה כי היה בהתחברות ובמרוצת מכתבים עם ראשי התנועה הקרובים לשבתי צבי בראשית התגלותו.

IV) בטריפולי הגיעו הידיעות אדות התגלות המשיח שבתי צבי ונביאו נתן העזתי, ולפי עדות ר׳ יעקב ששפורטש, הרופא קארדוזו „קיים נבואת נתן" (צנ״ץ, דף מ״ז ע״ב), ואדיר חפצו היה ללכת ולהתקרב למקום המקרים, והדבר הזה מתבאר כמה פעמים במכתבו אשר ערך מרודוסטו לר׳ שמואל פנס, בהיותו על דרכו ללכת לאזמיר, שכבר היה בעיר ההיא קדם לכן פעם אחרת; נסיעתו זאת נתאחרה למרות חפצו עד אחרי חדש אלול תכ״ז, ואולי בשנת תכ״ז בתחלת השנה, כי כן דבריו: „גם אתה ידעת להרד״י (ר׳ דוד יצחקי), אשר בחת מלעבוד אל אדוניו, אשר הלביש אותו מצנפת (עשהו תוגרמי), כי שמה מצאתיו [1]. בעברי דרך לינזרנו (ליוורנו) מטונים לאזמיר" „ובבאי לאזמיר שמעתי אמונתם זאת" (שם). מישיבתו באזמיר מספר ר׳ יעקב ששפורטש, שנתן העזתי אחרי הסרת ש״צ נסע ממקום למקום וביום א׳ אלול תכ״ז (לפי עדות קינן), הגיע לאזמיר: „והקהל שנסתלקו מן הטעות היו רוצים למסרו בידים למלכות ולולי אחד מהמאמינים שהגיד לו בלילה ונתחבא בבית רופא אחד שמו קארדוזו, ובראותו אותו, פחד שלא ימיתוהו בביתו, ונשתכן מחמת המלכות לומר שבעד שרצה לתמיד דת כמו המשיח הרגוהו, לכן פתח לו פתח ופשפש קטן בביתו, ועזר אותו בתת לו מקום לנוס ונמלט על נפשו" (צנ״ץ דף ל״ט ע״א). נראה כי אברהם מיכאל קארדוזו התישב בעת ההיא באזמיר רק דרך עראי, בהיות שעוד הפעם רואים אנחנו אותו בטריפולי, ומשם ערך כתב אל רבני אזמיר ואל נתן העזתי.

V) מטריפולי ערך מכתב אל רבני אזמיר, ר׳ חיים בנבנשת, ר׳ שלמה אלגאזי, ר׳ יצחק די אלבה, ור׳ שלמה בן ר׳ אברהם הכהן, בשבוע של פרשת בהעלותך (י״-ט״ו סיון), שנת תכ״ח, (כ״י הרב שחז״ה), ואף כי לא נמצא שמו בסוף הכתב, כי חסר קצתו, התכן הסגנון המחשבות והרעיונות יגידו למדי כי מידו יצא. ואל נתן העזתי אשר היה בעת ההיא נע ונד בתוגרמה האברופית, כתב מכתב ושלחו על יד איש עתי וכין יתר דבריו הודה אליו: „וימים רבים שידעתי לאלהי אמת, והודעתי לרבים סוד האלהות, כי אלהי שבתי צבי אמיר״ה הוא אלהי אברהם מיכאל (כ״י שחז״ה מכאיליץ), הנה כי כן רואים אנחנו שהתיחסיתו לתורת השבתאות הלכה והתפתחה אצלו יותר ויותר, וכאין ואפס היו בעיניו הסרת דת שבתי צבי. ור׳ יעקב ששפורטש כתב בזכרונותיו: „ולמטה רשע קם בטריפולי... רופא אליל ושמו קרדוזו, כשמו כן הוא (Cardoso, בעל-חוח) ויהי לדלת העם לקוץ מכאיב וסאון מסאיר, הסעיד על עצמו שראת מאורות הנבואה פעמים הרבה... וגם על המרת (של שבתי צבי), אמר שכך מוכרח להיות, לקיים נבואת ישעיה ואת פושעים נמנה... וגם כן כתב הרופא להחזיק ולקיים דברי נתן, וזה לשונו: ועיקר הסוד שאנו חייבים מן התורה להיות כלנו אנוסים, קודם שנצא מן הגלות, כי כן כתוב

1) בכ״י הווינאי שתי המלות האלה מובדלות „מצאתי ובעברי" שאין להן שחר, וצריך להבדיל „מצאתיו בעברי".

כתוב בתורה, ועבדת שם אלהים אחרים עץ ואבן, מדה כנגד מדה, כי אנחנו חללנו התורה ועבדנו עבודה זרה לרצוננו, וגרמנו חלול ה׳... ע״כ נותן הדין וכן נגזר מפורש בתורה שנהיה אנחנו עובדי עבודה זרה, ומחללים את התורה על כרחנו שלא ברצוננו, וכבר נודע כי מלכי ישראל כולם עבדו ע״ז, על כן השליך אותם מעל פניו. ובית יהודה שנשארו תחת יד מלכי בית דוד, עזבו את התורה שנאמר על עזבם את תורתי, גם ידוע שהמלכים שקולים כנגד העם, והשי״ת פוגע בהם בעונות הדור, על כן ראה השי״ת ששני המשיחים יהיו סובלים עונש וחילול על עונות ישראל, משיח בן אפרים נהרג, ומשיח בן דוד נעשה עובד עבודה זרה (צנ״ץ, דף מ״ז ע״ב).

ועוד אמר שכל מה שאמר נתן נביאו הוא אמת ויציב ואף על פי שאמר לשנה וקצת חדשים ולא נתקיימו דבריו, לא בעבור זה נפל פגם בנבואתו, כי העונות גרמו לו להשי״ת להתנחם מן הטובה,... ומביא ראיה מיחזקאל שחזר ה׳ מדבוריו, ולא נפל ספק בנבואתו, כי לא ציוהו השי״ת לומר לצדיקים: כה אמר ה׳ לא תמיתו, כן גם נתן הנביא שמע מלאך ה׳ מכריז שבתוך שנה וקצת חדשים תהיה התשועה, ולא אמר כה אמר השי״ת, כי השי״ת לא אמר, ולא ציוהו בכך, אלא הוא מעצמו סיפר לנו, שמה שראה נשמע בנבואתו כיחזקאל, דומה ברומה״ (שם, דף מ״ח ע״א).

VI) למרות שרבים נטו אחריו היו גם כן מתנגדים לו, וכה יספר במכתבו לאחיו: „ויצא מסבלו איש כופר רשע שנטה, שמו אברהם גנניאם.... ובקול רם אמר לתוגרמים, ליהודים, ולערלים, דברים עלי ועל ביתי... והייתי בסכנה... והכיי רצה להרגני... עד אשר אחד מגדולי העיר (טריפולי), יצחק לםברוזו..., כראותו מעשיו הרעים, הוציא מכיסו וממונו הון רב וינרשהו מעירו ומשער מקומו... ואני בשאהתי בכבוד גדול יותר ויותר״ (כ״י שחז״ת), ור׳ יעקב ששפורטש מוסיף לספר על התקופה הזאת שהיה קארדוזו מתנבא לקץ הגאולה משנה לשנה, והיה דוחה אותה מיום ליום. „וכפי שנתעורר מחדש רופא האליל קארדוזו שבטריפולי בביא השקר, שעושים באפריקא עיקר מדבריו יותר מדברי נתן.... וחשו לדבריו שהבטיחם לסוף שנה זו על כל פנים, ושל ראש השנה של שנת התל״ד תהיה נגליה ומפורסמת לכל בלי שום ספק, ונתן על זה אותות הניהונים מסברתו,... ולסוף הוכרו מהתליו ושקריו״ (צנ״ץ, דף נ״א ע״ב), נראה כי בשנת תל״ד או תל״ה בראות אברהם מיכאל קארדוזו שנכזבה תוחלתו, ולא קמו הבטחותיו ברח מטריפולי ומגמת פניו לאזמיר.

VII) אברהם מיכאל קארדוזו נסע כבראשונה דרך תוגים לליוורנו, ושם חכה למצוא אניה נוסעת לאזמיר, וראשי הקהל בעזרת השררה שמו אותו במשמר, לבלתי יעיז להוליך שולל המון העם בתעתועיו, ובעל „מריבת קדש״ (דף ד׳ ע״ב), מספר: „אך פרנסי העיר ליוורנו... נתנו לו בית מושב גבוה שלש אמה, והלכת סגרו אחריו, למען לא יצדקו אמריו באזני חלושי השכל... עד אשר נזדמנה ספינה... לחוף עיר אזמיר״ מישיבתו בעיר מולדת השבתאות מספר ר׳ אליה הכהן ב„מריבת קדש״ עוד: „ושם מצא החוח (קארדוזו), מנוח לכף רגלו... אשר כה שארית פלטת מאמיני שבתי צבי״ (כנראה בשנת תל״ז

תל"ז, אחרי מות המשיח המומר), „ושם נביא עשה לו הוא דניאל בונאפוס" נראה הדבר שהוא דניאל ישראל אשר נדבר עליו להלן, „ויקומו עליו (על קארדוזו) רבני העיר, רדפו אותו וימסרוהו להרשות התוגרמית, ויתנוהו אל בית הסהפכת, וכמעט שרנוהו לחנק... עד אשר גרשוהו מהסתפה" משם יצא הוא ואנשי סיעתו לקושטנדינא.

VIII) בעיר הבירה מצא זקני השבתאים הראשונים, ויתחבר אליהם וביניהם אחיו של ר' אברהם היכיני והוא היה לו „למגיד ובן משק", וחוץ מזה היו לו שליחים אחרים או „מגידים" כאשר נקראו בפרק ההוא, יצחק אשכנזי ויום טוב ברוך אשר מתנגדיהם קראו להפך „יום רע מקולל" (ובראשי תיבות יר"ם), המספיק תוצאות העדה הסוררה הזאת, עוד היה בן עשיר אחד ושמו שמואל מאנריסו אשר נשקע בחובות למצוא מוצא לכסף, ואיש אחר בשם גאלאמידי, וקארדוזו שלא אמר די לדרוש כסף ממנו כתב אליו: „שלח לי מעות הרבה שאני צריך לעשות תיקון על מצבת ר' יעקב בעל הטורים באי כיאו (Chio), ואל תאמר שאתה חייב י"ו אלף ריאליש, כי מי שחייב י"ז יכול להיות י"ז בעבורי, ובע"ה אפשר או ודאי אפרך מן התחובות" נפלא לראות עד כמה חפצו השבתאים בקושטנדינא להיות נתעים בשוא ועד כמה היו שקועים בבערות, עד אשר לא ידעו להבחין בין האמת והשקר, והאמינו לכזבים גסים כאלה, תקון מצבת ר' יעקב בעל הטורים באי כיאו בעוד שהרב הזה חי ונקבר בטוליטולא (טולידו) בספרד! וכאשר מת איש חסדו שמואל מאגריסו, קארדוזו הלך לאנדרינופלא, ושם מצא מן השבתאים מאיר הרופא וחכמים אחרים, אשר הגידו לו שהם קבלו מפי ש"צ: סוד האלהות, אמנם היו בין המאמינים שלא נמצאו עוד שם, יעקב אשכנזי שכבר מת, ודוד יצחקי שברח מאנדרינופלא אחרי שנשתמד גם הוא עם שבתי צבי במהירות החלטתו, אמנם אחרי כן נוכח לדעת שהכל שקר וכתב, וילך לליוורנו ושם התיהד.

בכל מדרך כף רגלו קארדוזו בקש להתחקות על שרשי סוד האלהות מפי תלמידי המשיח המדומה „ולא מצאתי בכל אלה ששמעו מפיו סוד האלהות, איש אחד שלם ומיוחד בעיקר סוד אמונתו של הקב"ה" (ספר הכתב), אמנם באנדרינופלא קמה לו הרעה מן האנשים אשר בטח לבו בהם: „שמואל פרימו שהיה בעתו העמוד שעליו נשענה כל התנועה השבתאית, המזכיר של המשיח המדומה שבתי צבי שליווהו בכל המקום אשר פנה, ראה ונוכח שכל הדברים שקר ומרמה, ראה וידע שבתמימותו נטעה והטעה אחרים, ולבו נקפו ויתחרט על מעשיו הראשונים, ויהי למרביץ תורה באנדרינופלא, והיותר גדול מהפסקנים בדורו אשר אליו פנו מכל עברים, וחתנו היה משה תכהן האיש שהחזיק בטעותו זמן מועט גם אחרי שהמיר דתו שבתי צבי (הקדמת כהנת עולם). ויהי כבוא אברהם מיכאל קארדוזו לאנדרינופלא והוא עודנו מחזיק במרדו, ויתרגזו הרבנים ויגרשוהו משם „ברשיון הרב ר' שמואל פרימו מרביץ תורה" (מריבות קדש).

IX) מאנדריגופלא נסע עם כל בני ביתו אל חוף הים היותר קרוב רודוסתו (תורכית, טיקיר־דאג), בערך שנת תס״ח, ומשם כתב מכתב אל השבתאי שמואל די פנס (Finz, או פינצי, שם משפחה בארצות הקדם), כעין תשובה אל המכתב שערך לרופא יהושע וורמיש (Worms) בקושטנדינא, ושם מזכיר שמגמת פניו לאזמיר; אמנם כנראה מדבריו מתנגדו שהתחקה על כל שרשיו ר׳ אליה הכהן בס׳ „מריבת קדש״, הלך למצרים. „התחיל (בקהירה) להביא אל אמונתו נשים ללמדן תורה (קבלה), ושם בקשו פרנסי הקהל לגרשו, אך הוא בקש מחסה בשרים קונסולי (צירי) אברופא עד אשר אחד מהם — דון פראנציסקו — הרגיש בתעתועיו, ויגרשוהו מעל פניהם, משם בקש ללכת ארצה ישראל אך „גם יושבי צפת גרשוהו מהסתפח בנחלתם״ וישוב שנית מצריםה.

X) לפי דברי איש ריבו ר׳ אליה הכהן „ירד מצרימה... והוא כבד מאד בשיבו... וישב ללחום את מושל ושלטניה הוא קארא מחמד פאשה, וימצא חן בעיניו ויהי האט״ד (אברהם קארדוזו), נע ונד מאד כשלש שנים״ ובכן נראה הדבר שבא מצרימה בפעם השנית בשנת תס״ג, ובשנת תס״ז קמה עליו הרעה מתוך ביתו, כי בן אחותו ושמו שלום הרגו, וכן יספר איש ריבו המקרה הזה: „ויקם ה׳ רעה מתוך ביתו להוריד את שיבתו ב„שלום״ שאולה... גואלו הקרוב אליו ממשפחתו ובן אחותו... ויהי מידי צאתו לרפאות איש מצרי שר ושופט... ויתן להם סך פרחי זהב... ויתן האט״ד (קארדוזו), להאיש שלום בצע כסף מעט מזער, ולכפה (תלמידו וחותנו), נתן סדה אחת אפים, כי חתן דמים הוא לו... וישלח (שלום), את ידו אל המאכלת ויתקעהו בבטנו, וינס ויצא החוצה... ויהי ביום השלישי והאט״ד (קארדוזו) מת״.

XI) אם נשים עין בקרת על שיטת אברהם מיכאל קארדוזו, נראה שבעלי ריבו הפריזו הרבה בהאשימם אותו במינות ונטיה לשבתאות עד הקצה האחרון, ועד הכפירה בתורת היהדות, החכם ר׳ צבי גרץ הרגיש בזה, בסוף הציון ד׳ סעיף א׳ (העתקה עברית חלק ח׳), ותקן מעט מסה שכתב בתחלה בלי בחינה כראוי בגוף הספר. ר׳ משה חאגיז בספרו „שבר פושעים״ ור׳ אליה כהן בחבורו „מריבת קדש״ בקנאתם העזה נגד כל השבתאים, הביאו דברים רבים מתנגדים בהחלט למה שהוברר במקורות אחרים יותר מתאמתים. ר׳ משה חאגיז היה הראשון שהודיע ברבים שהאיש אברהם מיכאל קארדוזו התיחס למשיח בן אפרים, וזה לשונו בהקדמתו לס׳ „שבר פושעים״: אברהם מיכאל קרדוזו שחיק טמיא. עוד הוסיף לקיים את הש״צ (שבתי צבי), למכ״ד (משיח בן דוד), והוא פקר טפי בהיותו חותם עצמו משיח בן אפרים, האשמה הזאת הובאה גם בדברי ר׳ אליה הכהן, והנה מנגד לזה נראים כל כתביו ודברי הקנאי ר׳ יעקב ששפורטש על קרדוזו שהביא בשמו: „על כן ראה הש״ית ששני המשיחים יהיו סובלים עונש וחילול על עונות ישראל, משיח בן אפרים נהרג, ומשיח בן דוד נעשה עובד עבודת זרה״ (צנ״ץ, דף מ״ז ע״ב). הנה יוצא לנו שלפי הוראותיו המשיח בן אפרים כבר נהרג. ואיך יקום אחרי כן ויגיד על עצמו בהתנגדות לכל כתביו ודרושיו שהוא בעצמו משיח בן אפרים? ואם שבתי צבי שקדמו הוא בלי תפונת משיח

משיח בן דוד איך אפשר שהוא האחרון יעיז להגיד על עצמו שהוא משיח בן אפרים, והלא לפי כל המקובלים הדעת והשבתאים כעצמם, משיח בן אפרים הוא הקודם להתגלות, ואין זה כי אם הפרזת הקנאה, ונהפוך הוא שבכל מעשיו רואים אנחנו שהיה ריק ורולג ממקום למקום לרוות צמאונו וללמוד שיטתו של שבתי צבי „סוד האלהות״ מפי התלמידים שקבלו ממנו, הוא היה פשוט נטעה, אך אין ליחסו לנוכל ורמאי בעד בצע כסף.

עוד מספר ר׳ אליה כהן בקנאתו העזה שלא לבד בשגיונות השבתאות הוליך שולל המון העם, כי גם גנובת ממון פשוט כמשמעו, ובעונות זמה ותבל וכה דבריו: „הוא מכר את כל ספרי חכם בנבנשתי במעט כסף... אשר נפלו לירושה לפני אשתו המטרונה, ותתנם לו במתנה, באמרו אני המשיח ואין עוד... הוא בא על בת אחותו,... הוא בא על בת אשתו הראשונה אסתר, ויאמר לה שהיה בהיתר, ואין שום תפונה כי קנאת המוכיח מדברת מתוך גרונו, עד הפריזו הרבה, וחפאו עליו דברים שלא היו מעולם ששמע ובלי חקירה ודרשה הביאם בחבורו, וכן יוסיף להאשימו גם בדברי מינות וכפירה: „ויחדש שם את האמונה הרשעה... מיוסדת על כפירת האלהות... כאשר הטומר יעקב פאלאג׳י תשורה לו הביא״. גם האשמה הזאת בודאי ללא אמת, כי במכתבו אל שמואל פנס, הוא דורש לגנאי דעת פאלאג׳י, „כי דוחאן ופאלאג׳י דברו על צדיק עתק״ גם יאמר: „הכפירה שהגיעה לכם מן המערב, שרשה מאיש אחד שמו פאלאג׳י, שכפר בו (כש״צ), ועבר בדרך טונים אל עירו מאראקיש״. הנה יוצא לנו שדעת קרדוזו לא התאימה עם דעת פאלאג׳י, וכי פאלאג׳י בעצמו לא נשאר מחמדי בהסרתו אלא ששב ליהדותו כהרבה מבני דורו, ואיך יחשבו אותו ר׳ אליה הכהן למומר, בספרו שכתב בשנת תס״ז, שנה אחת אחרי מית קרדוזו? אם לא שנחליט שכתב בלי תקירה.

XII) תעודתו — מס׳ „הכתב״ שערך לשמואל די פנס (Finz) יוצא בהור דעת אברהם מיכאל קארדוזו: „מפני השמועות שהגידו לכם בשם אמיר״ה (ש״צ), כבר ראית בעמדי אצלך המחלוקת שהית לי עם החח״ש משה פינניירו... שבפירוש אמר שהוא מדת הת״ת (תפארת), הספירה הזאת היינו מדת הרחמים, והויית שמו״ וגם שמעת טענותי, אשר בשבילם הוכרח לבוא באמונה יותר פנימית,... וגם אתה ידעת להרד״י (דוד יצחקי),... והוא אמר להם ששמע „סוד האלהות״ יותר מעשרה פעמים, והסכים גם הוא ש„סוד האלהות״ ששמע מדת הת״ת (תפארת) הוא... ולזה אמרתי לו שהאמונה הזאת היא ברורה בס׳ „ברית מנוחה״ (לר׳ אברהם מרמון), שהאלהים שורש תורתינו ועיקר אמונתנו, הוא העצם הנקרא בשם הויה, אינו מתפשט מן הס״ר (סיבה ראשונה), שיוצא לגילוי דרך שם אהיה, הוא הבורא שיוצר והעושה הכל,... כלל העולה, שאני דרשתי וחקרתי היטב, ולא מצאתי בכל אלה ששמעו „סוד האלהות״ מפיו (של שבתי צבי) איש אחד שלם ומיוחד בעיקר סוד אמונתו של הקב״ה, רבים מצאתי ריקים מכל וכל, אחרים טפשים בלתי הבחינה... ובודאי שהמשיח יכיר את בוראו מעצמו, לא על ידי מלאך, ולא על ידי שום „מגיד״ כי אם מעצמו... על כן אם יבוא איש ויאמר שהוא יודע מי

מי הוא אלהי ישראל, אם אין דבריו מושרשים ומפורשים, בדברי תורה, נביאים, כתובים, משנה וגמרא, אין אנו עושים חשבון ממנו, לקבל סוד אמונתו, אפילו שיעשה אותות ומופתים בשמים ובארץ...

„במה ששמעת באזניך מפי הארור יעקב ישראל דוחאן, שאמר לכם היות סמ"ט (מטטרון), בגלות האלוה, כי קבל מהאסיר"א וכיון (צ"ל וכבר), שלהתי אליך כרוז הרב פפיזת לבטל הכפירה הזאת, ועוד גדולה ממנה שנתפשטה ברבים, שהקב"ה נסתלק לעיל ושבתי צבי עלה במקומו לאלוה... ועתה דע לך שהקב"ה איננו מדה או ספירה, ואיננו ס"ר (סיבה ראשונה) ולא עעב"ה (עילא עילאות ברוך הוא) כי אם נשמה אחת יוצאת, יוצא ומשתלל משרש כל השרשים יחד עם שב"י (שבינתו) והוא על ידי שמו הנודע ממנו מתפשט והולך ויורד ומתלבש בספירות הנשמה בגוף".

למרות אמונתו הבחנוה והצרופה, באלהים ואף שלא חשב את שבתי צבי להתגשמות האלהית, לא דרש ברבים כי תורת ישראל בטלה, או כי על פי הקבלה דרוש לשבתאים להמיר דתם בדת ישמעאל, בלבד שהחזיק את שבתי צבי למשיח אמיתי, וגואל ישראל, והצדיק כל מעשיו היותר מוזרים, על מה שאמר ש"צ לתלמידיו „שהקב"ה הוא בחור אחד דומה לו... אין זה כלום, (אין זו כפירה), כי נמשך דרך הכתובים, „דודי צח ואדום, בחור כארזים, דומה דודי לצבי" ועל המרת ש"צ, כן היה צריך להיות לכפר על עונות ישראל, לקיים נבואת ישעיה: „ואת פושעים נמנה והוא מחולל מפשעינו" וכמו שכתוב: „אשר חרפו אויביך ה' אשר חרפו עקבות משיחך... גם ידוע כי המלכים שקולים כנגד העם, והשי"ת פוגע בהם בעונות הדור, על כן ראה השי"ת ששני המשיחים יהיו סובלים עונש וחילול על עונות ישראל, משיח בן אפרים נהרג, ומשיח בן דוד נעשה עובד עבודה זרה" (צנ"ן, דף מ"ז ע"ב).

ב) דניאל ישראל בונאפוס (Bonafux).

על „המגיד" הזה, כאשר תארו אותו בני דורו, נמצאים מקורות מקוטעים, אשר נחוץ לצרפם לדעת פעולתו:

א) ר' אליה הכהן בחבורו „מריבת קדש" כתב שהאיש אברהם מיכאל קרדוזו בהיותו באזמיר (כנראת מהמשך הענין, בפעם הראשונה), הביא את דניאל בונאפוס באמונתו השבתאית, ויהי לו ל„מגיד" או לדבר בסגנונו. ושם „נביא" עשה לו, הוא דניאל בונאפוס" (Bonafux).

ב) ר' יעקב בן צבי, יתן בידנו יותר פרטים: „איזה שנים אחר שהומת (צ"ל שמת), שבתי צבי, קם מטעה אחר שהיה נקרא דניאל ישראל, הוא הגיד ששבתי צבי עודנו בחיים, במקום נסתר, ויעמוד שם ארבעים וחמש שנים, ואחר כך יתגלה לפדות את ישראל... וזה... לא היה למדן רק חזן באזמיר, והיה תחבלן, עסקן כאחיזת עינים, יודע לרמות העם בשקריו,... פעם אחת ישב על השלחן ויאמר: שמעתי ותרגז בטני, ועמד מיד בבהלה גדולה להטעות הנמצאים עמו, או שיחשבו שנבואה חלה עליו ויאמינו בו, וילך בתוך החדר וכדור אש הולך אחריו (לפי דבריו) ויפן אחריו אל האנשים העומדים עליו, ויקרא ויאמר: „האדון מלך, האדון מלך וימלוך לעולם ועד! אז שנה הכדור של אש את מקומו וישב

יושב על החזה שלו, ונראה עליו שם הויה, אחר זה נעלם. הדברים האלה, ויותר מהמת דברים מתהומים וזרים שעשה בלאט, גרמו שטעו אחריו... והאמינו שהוא נביא, ושעושה נסים ונפלאות כאלה בכח רה״ק (רוח הקדש) השורה עליו, ונקבע במוחם טעותם ששבתי צבי חי עדין, ועשו יום טוב גדול כיום הולדו של שבתי צבי (תשעה באב)... אבל הרבה אנשים מהמבינים והמשכילים שכל טוב, עמדו נגד הדעת המטעה ומשיח ומדיח הלזה, והלכו אל שופט הישמעאלים קאדיא, והודיעו אליו הדבר הזה, ואמרו לתת לו סך ממון מסוים למען ינרש את המטעה ומבלבל הלז מן העיר, גם סיעתו של המכשף הלכו אל השופט בקשו לתת לו ממון רב יותר מן הראשונים, אף על פי כן לא שמע אליהם, ולא השה הכסף את לבבו, אך גירש את הרמאי מאזמיר, וילך לדור בעיר קטנה סמוכה לאזמיר הנקראת קאסאבא, (Cassaba), ותקותו לשוב לאזמיר אבדה, כשל עוזר... קרדוזו הנ״ל שסיעו כאותו מעשה... העוכר... דניאל נעשה תוגרמי״ (תוה״ק דף נ״ה).

ג) ר׳ בנימן הלוי רב באזמיר בכתבו משנת תע״ד על פי זכרונותיו מימי נעוריו מעיד: „שלשה פושעי ישראל הראשון דניאל איש תמודות, המוד שעסקיו רעים... שלשה אלה בני תמותה, דנו אותם לגרושין״ (מב״י שזח״ה אות „ב״ דף מ״ו).

משלשה ההצעות האלו יצא ברור שהאיש דניאל בן ישראל כונאפוס היה ראש השבתאים באזמיר, כפרק שהיה שם שפעם הראשונה אברהם מיכאל קרדוזו שהוא בשנת ת״ם בערך, ונגרש מן העיר, אחרי כן נמלט לקאסאבה, הצי שעה רחוק מאזמיר, ובסוף נראה אותו בשלוניק עם יתר מרעיו ממירים דתם בדת מחמד בשנת תמ״ז. הוא היה מיסד מפלגת האזמירים. מלבד השלוחים האלה עמדו עוד נביאים רבים: א) מרדכי אשכנזי מוכיח מאייזנשדט, אמנם פעולתו היתה באשכנז, פולוניא, ואיטליא, ב) יעקב פאלאג׳י אשר לפי דברי קרדוזו היה יליד מדינת פאס או מארוקו, אמנם רואים אנחנו אותו במסיבת שבתי צבי מראשית התגלותו בשנת תכ״ה, ולפי דברי קינן וריקאנט היה אחד מן השרים אשר חלק לו מלוכה שבתי צבי, ובכל זאת קרדוזו כתב עליו: „כי דוחאן ופאלאג׳י דברו על צדיק (ש״צ) עתק״ ועוד כתב: „גם הכפירה שהגיעה לכם מן המערב, שורשו מאיש אחד שמו פאלייג׳י (Palache), שכפר בו (בש״צ), ועבר בדרך טונים אל עירו מאראקיש״ (כתב לר׳ שמואל די פנס). הנה כי כן יוצא לנו שהתלמיד יעקב פאלאג׳י אחרי המרתו בדת מחמד, שב לדת אבותיו ויכפור בשבתי צבי, אמנם בהיותו רמאי ונוכל, שב לעירו ולארץ מולדתו ויפץ שמועות נוראות בתורת המשיחיות. ג) יצחק סילוירה (Silvera) אשר לפי עדות קינן (כספרו העתקה צרפתית דף 45), קבל בשנת ת״י עם משה פינגירו, והוא נמנה בין חשרים שקבלו עטרות וארצות גוים מידי רבם שבתי צבי. ד) משה קאלמארי תלמידו השני של שבתי צבי ור׳ אברהם מיכאל קרדוזו כתב על שני התלמידים האלה בערך שנת ת״ם בהיותו באזמיר, „וכמוהו (כפינגירו), ועמו יחד קבלו החכם קאלמארי והחכם שילוירה, וכאלה רבים, וכבואי לאזמיר (בערך ת״ם); שמעתי מפיהם אמונתם זו״ (כתב לשמואל די פנס), ואחרים אשר נזכיר להלן.

ציון ד׳

הכתות של המאמינים בשבתי צבי

והן נחלקות לשתים: א) הכת „מוגי" ב) הכת „דונמי"

א) כת „מוגי".

המקיר היחיד והמיוחד על הכת הזאת, הוא אברהם מיכאל קרדוזו במכתבו לשמואל די פנס (Finz), ושם יתאונן כי רבו מפיצי ידיעות שונות על „סוד האלהות" של שבתי צבי, וביניהם יעקב ישראל דוחאן מייסד הכת הזאת, שאי אפשר לברר תעודתה, בהיות שהמלה „מוגי" אינה תורגמית או ספרדית ועוד חסר מזה עברית, ואולי נשתבשה מן הסופרים או המעתיקים, והיותר נראה שהיא ראשי תיבות: משיח וגואל ישראל.

וכן ידבר האיש קרדוזו: „הארור יעקב ישראל דוחאן שאמר לכם היות מט"ט (מטטרון) בגלות האלוה, כי קבל מהאמיר"ה, וכבר שלחתי אליך דרוש חרב פיפיות לבטל הכפירה הזאת, ועוד גדולה ממנה שנתפשטה ברבים שהקב"ה נסתלק לעיל, ושבתי צבי עלה במקומו לאלוה, וחיים אלפא (צ"ל חיים כלפא, כי אין אלפא, ולא היה שם כזה בארצות הקדם, אמנם נמצא כלפא וכלפון, איש שלא ידענו טיבו ממקום אחר), נכנס תחתיו (תחת ש"צ, כנראה אחרי מותו), להיות מב"ד (מביא דבריו?), והאיש המשוגע הזה דוחאן, שמע ממנו (מש"צ), ומן התלמידים ולמד „סוד האלהות" ממנו ומדושינו (צ"ל ומדרושיו), ויצא לתרבות רעה, והוא טפוס מהקליפה רעה אחת ושמה מוגי, והיא נדלה יותר מהיא שהסיתה והדיחה כמת חכמים בסאלוניקי. וטעמי הטומאה בחזיונות שוא, וגם זה סימן שבדור הזה גאולתנו, כי כן תמצא בס׳ „ברית מנוחה" שלעתיד לבוא יקומו כמה מלאכים כופרים בהקב"ה, מכחשים באלהותו, ובס׳ אחר ראיתיו באזמיר, נדפס קרוב לק׳ שנה, כתוב שבסוף הגלות יקומו שלשה מלאכים, והם יגרמו בלבולים גדולים, ויוציאו אמונות רעות בתיך ישראל, והטעם שאלה יוכלו להזכיר את השם באותיותיו ולהראות בצורת הצדיקים, להגיד חכמה ולהראות חזיונות ולהודיע עתידות".

כנראה דוחאן מייסד הכת הזאת לא הצליח לפשט אותה, ולשוא פחד קרדוזו שהאמונה הזאת שהיא יותר מסוכנה מכת ה„דונמי" תזיק ביותר ליהדות, כי בטלה או שחבריה נבלעו בין הדונמים ולא נודעו עקבותיהם עוד.

ב) כת הדונמי (Donme, מומר, הפוך, הפוך־ערף).

ו) מייסדיה:

ר׳ טובית הכהן כתב בספרו „מעשה טוביה" (חלק א׳ דף כ"ז) וכה דבריו:

„ואחר מיתת שבתי צבי קם גיסו הבחור יעקב בן חחכם (להרע) יוסף פלוסוף בעיר שלוניקו, והיו קוראים אותו מנעוריו בשם קירידו (Querido) עגינו בספרדית, ידיד אולי על היותו בן יחיד לאביו, כנהוג בארצות הקדם לקרוא בשמות כאלה, ראה חלק א׳ ציון י׳), ואח"כ חלפו (צ"ל החליפו) שמו בשם יעקב צבי

צבי, כרצותם לאמר ששבתי צבי נתגלגל בו, והבחור ערום בחכמה, והטעה את העם מדרך הטוב, ועשה כל תועבות ה', אפס כי עז העם אפילו אחר שהמיר דתו והנלוים עליו, לא זז העם מהכבו, והאמינו שהוא משיח אמיתי, וכל זה עבור אביו חכם יוסף פלוסוף, ובסבת המסייע בעבירה, והוא חכם פלורינאין (צ"ל פלורינטין Florentin), ובסבתם השמידו כמה מאות מהאומה ישראלית, ואח"כ ארור (קירידו), הנ"ל שם לדרך פעמיו והנלוים עליו לעיר מיקה להשתטח על קבר מאחמיד נביא הישמעאלים, ובשובו ניתן רשעים קברו בעיר אלכסנדריא של מצרים, ושם רשעים ירקב, ועדין יש כמה וכמה המאמינים בו".

ו) ר' יעקב בן צבי מספר דרך אגב שבשנת תכ"ז בערך, שבתי צבי בהיותו באנדרינופלא, מתה אשתו שרה וישא את בת ר' יוסף פלוסוף „והחכמים החרימו לר' יוסף הנ"ל, אדות הנזכר לעיל, ויכפור גם הוא באלהי ישראל, והדיח גם כן כמה אנשים ורצה עדין לחטעות את ישראל שיאמינו בו, אשר בשביל זה כתב לנתן הנביא כאשר היה באזמיר, ולמדו תחבולות רעות" (בין א' לז' אדר תכ"ז), (תוה"ק, דף כ"ה). עוד מספר שחכמי וגדולי קושטנדינא השתדלו אצל הויזיר (מחמד קיופרולו), שיוציא את שבתי צבי מעיר הבירה „וישלח אותו (הויזיר) לאלבאסאן שלא דרכה שם רגל יהודי מעולם, שהוא רחוק מסלענק (שלוניק), ויהי שם עם אשתו ועם חמיו יוסף פלוסוף ועם הרבה מהשמודים שלו" (שם).

הנה כי כן יוצא לנו שאשתו, חמיו יוסף פלוסוף, ובני ביתו היו עם שבתי צבי באלבאסאן ובידאט משנת ת"ל עד שנת תל"ז (1677—1670) שבה מת שבתי צבי.

ממקור אחר נודע לנו שיוסף פלוסוף ובתו היו באזמיר בערך שנת ת"ם, ובלי תפונה שהלכו שם אחרי מות שבתי צבי, כי כנראה בעיר מולדת השבתאות נאספו השרידים האחרונים למאמינים, ויבקשו להתחזק ולהפיץ האמונה החדשה, כי כן רואים אנחנו כל המאמינים היותר אדוקים בקרדוזו והבריו, נוהרים שם ממרחקים. ר' בנימן הלוי במכתבו משנת תע"ד (כ"י שזח"ת), מעיד מה שהיה זוכר מימי נעוריו: „שלשה פושעי ישראל, הראשון דניאל איש חמודות" וגם קורא אותו „אויל הנביא דניאל" „וחברו חבר הוא לאיש משחית המקולל יעקב טאראגאן (Taragan), והמחובר לטמא חותנו ותלמידו של אותו האיש (שבתי צבי). שלשה אלה בני תמותה, דנו אותם לגרושין, והנשארים נמקו בעונם ומהבל יטעטו".

אל המקור הזה המפיץ אור על התהלת הכת הנוראה הזאת, יש לספח גם הידיעות שנתן לנו ר' יעקב בן צבי בחלק „סיפור מעשה" שספח לספרו „תורת הקנאות" בדברו על דניאל בן ישראל (בונאפוס), ומעשה התעתועים שעשה באזמיר „הדברים האלה ויותר מזה, מתאימים וזדונים שעשה בלאט, גרמו שטעו אחריו אברהם מיכאל קרדוזו, ורפאל קרדיון הנ"ל" מי הוא זה האיש רפאל קרדיון? האם אין זה שבוש השם „קירידו?" כי „קרדיון" אין לו שחר, כמעט כל שמות הספרדים המובאים בתוה"ק הם משובשים במעט או ברב, ורפאל הוא היה באפשרי שם מושאל ליעקב „קירידו"

בסבת

בסבת איזו חולי כי לא לחנם קראו אותו מילדותו „קירידו״ שהוא „ידיד״ ושמות האלה ניתנים בארצות הקדם למי שלא יחיו אחיו, או למי שקם מאיזה חולי וכאלה, מצד אחר המקרה הזה יתאים עם המובא ככתב ר׳ בנימן הלוי, נירוש השבתאים מאזמיר, וכבר ידענו שבין הנגרשים היה גם „חותנו של אותו האיש״ שהוא יוסף פלוסוף, ואין שום תפונה שהיה גם בנו וכל טפו באזמיר וכלם נכללו בגזרת הגרוש.

מהמשך הענין נדע שהמאמינים האלה, השרידים האחרונים שלא נואשו מכל תקוה, נסעו לשלוניק בערך שנת ת״ם (1680), ושם החלו להפיץ תורתם, ולפרוק מעליהם עול המוסר. ר׳ יעקב בן צבי מביא טופס עדות שהמציאו לו שאי אפשר לחשבו לעיקרי ומקורי, אמנם אין תפונה שיכיל גם כן איזה ענינים שראוי לסמוך עליהם, כל זמן שלא יתנגדו למקורות אחרים שהוברו לאמתיים, לפי דברי הטופס הזה, „באת אשתו של שבתי צבי לאחר מיתתו... ואמרה ששבתי צבי בא אליה בחלום הלילה ואמר לה שנתעבר בה נשמת יוסף הצדיק, ואחר ששה חדשים לקחה אחיה בן חמש עשרת שנים, והסגירה עצמה עמו בחדר מיוחד שלשה ימים ושלשה לילות, וכשיצאת אמרה על הנער שהיה מת, ולא נשאר ממנו אפילו עצם כשעורה, ואח״כ בא אליה ש״צ כדרך כל הארץ, וילדה להנער ותניקת אותו, ונעשה גדול מיד כמו שהוא מקדם, ולכך הוא משיח בן יוסף... ונמשכו שני רבנים, אביו (יוסף פלוסוף), ורב אחד שחבר ספר (שלמה פלורינטין), והנער אמר דברי התהו, והרבנים הנ״ל פרשו אותם הכלים על פי הסוד, ונמשכו אחריהם כמו שנים או שלש מאות בעלי בתים והאמינו בו״ (תוה״ק, דף נ״ה). על פי המקורות האלה יוצא ברור שראש הכתה החדשה יעקב קירידו צבי (המכונה רפאל?) נולד בשנת תכ״ב (1662), בשנת תל״ז (1677), נבחר לראש העדה ההיא, ובשנת ת״ם (1680), נגרש מאזמיר ויבא עם אביו, אחותו וכל הנלוים אליו שלוניקה.

אביו יוסף פליסוף נודע לנו גם ממקורות אחרים, הוא היה יליד שלוניק, וחתן הרב הזקן ר׳ ברוך אנג׳יל אשר אהבו כנפשו ובו השתעשע בדבר הלכה, (שו״ת אנג׳יל ס׳ כ״ב וס׳ ל״ג), שלמה פלורינטין היה גם כן חכם ומחבר, (אמנם אין להחליפו כר׳ שלמה בן דוד פלורינטין, מחבר „דורש משפט״ כי זה הלך לעת זקנתו לקושטנדינא ונפטר שם ביהדותו, (קורא הדורות, דף מ״ו ע״ב), והראשון המיר דתו ולא ידענו איזה ס׳ חבר, ואולי נחלפו שניהם לר׳ יעקב בן צבי.

ב) תורת המאמינים.

על תורת המאמינים בשלוניק נדע על פי דרכיהם, כי פרקו עול התורה, כדרכם בחיי שבתי צבי, הם האמינו כי שבתי צבי לא מת, וכי הוא התגשמות האלהים, אך עוד הוסיפו לחטוא נגד השמש, ולנתק חקי הצניעות אשר בהם התפאר בכל עת עם ישראל; בן הדור ההוא ר׳ יוסף אירגאס כתב אם גם בזמן מאוחר: „הלא זה הדבר אשר גרם לאבד כמה נפשות בזמן השבתי צבי, שבדו מלבם כמה הקדמות כדי... להמיר דתם, ולהחליף נשיהם, ולעבור עברות חמורות״ (הצד נחש, דף מ״ט ע״ב).

רבני קושטנדינא בכתב החוזר שפרסמו בשנת תע״ד, מאשימים את המאמינים באשמות זמה ותבל, ומהם נדבר לחלן. מילואים לידיעות המעטות שהגיעו לידינו על תהלוכות ופרצות העדה הזאת, פרסם ר׳ אברהם דאנון ז״ל שהיה ראש בית המדרש לרבנים בעיר הבירה קושטנדינא במאסף Revue des Etudes juives לשנת 1901, שריד כתב יד אחד משלוניק שמסר לו ר׳ דוד א׳ פיפאנו ז״ל שהיה אב בית דין בסופיא ווליד שלוניק, שאי אפשר להביא בשלמותו פה, וזה תמציתו:

„עוד ראיתי תועבות גדולות בהתאסף ראשי עם, רשי תבונות לתקן תקנות (או תקלות),... אלה החטאים בנפשותם נמנו ונגמרו הסכסותם... לקיימה ולחזקה, נתנוה לשני הזנים, זהירים לקראה בכל חדש בחוקה... דלא תשתכח, כאגרת הפורים, וזה הסכל (אברהם מוריאל, שנזכר בראש הכתב), יעלה לתיבה כפעם בפעם ויפתח פיו לקרוא התקנות... כי לא ידעו הכלם ולא תבונה כם... תחלה: עשרה נכבדים הסכימו שכל מלאכת ה׳ יחרימו, ובערו תקדש מביתם... עוד הסכימו תת קדש וצבא מרמס, ולבא מסוז בקהל, ולהתיר את השרץ ואת הרחמה ואת התחמס, (לאכול שקצים ורמשים), וכי יקום עד המס, שיהיה פטור מן המס, וכי יכרות איש ברית עם רעהו בבקר, והם השמש ונסס, (שלא לקיים מוצא שפתים), וכל אשה יפת תאר לא תעדה עדי כי אם עגיל וכומז״.

„ועוד הסכימו שכל ההולך דחיל (צ״ל רכיל), אלפים כת יכיל, וכל דיין שיטה את הדין ושוחד על נקי יקח, שיתן דינר לגבאי, וישקהו מיין הרקח, וכל הגונב תפוחי ספר תורה (הם הנקראים רימונים), או הסיר המצנפת, הרים העטרה, יעטרוהו בקוצי המדבר (זר פרחים) ובשושנים לצפירת תפארה, עוד הסכימו שכל מקרין מפרים, ישא קרן חזות בין עיניו, וכל גנב שנכנס בלילה בעד האשנב ביומו ינתן שכרו, וישימו מסוה על פניו, עוד הסכימו שקודם שתבא הכלה לבעל, שהזקן... (ראש העדה), אותה יבעל... עוד הסכימו, שכל מי שימצא איש אחד עם אשתו... ממקומו לא ימיש,... עוד הסכימו, שכל מי שימעט את הדמות, ולא יעסוק בפריה ורביה להרבות ילדי העברים, שישקוהו מן המים המאררים, באשתו אסור, קל וחומר באשת אחרים, וכל אשה שנתנה עיניה באחד ותשאל גיטה, כופין את הבעל לגרשה... עוד הסכימו שיהיו (שלא יהיו), לכלה שושבנים כי אם בני זנונים...״

„עוד הסכימו שבמקום שש ורקמה ושני עם עדנים, והמחלצות והגליונים, שתצאנה (הכלות) במחצלת של קנים, ותחת סק ותחת פתיגיל מחגורת שק, והטבעות ונזמי האף, ילכו להרי אף. עוד הסכימו שכל מי שילך ברחובות בגלוי ראש, וישא (צ״ל ולא ישא), כובע על ראשו ובית ראש (תאראג׳ין בתוגרמית, היינו כסוי הראש מבגד דק תחת הכובע), שישתה קובעת לענה ורוש, וילך אבל וחפוי ראש, עוד הסכימו שכל איש טהר לב נעלב ואינו עולב, שישליכו אותו לכלא (צ״ל לכלב), וכל מי שלא ישבע לשוא, ובמושב לצים לא ישב, שיהיה נחשב, כגר תושב, ובנוים לא יתחשב, עוד הסכימו שכל נערה יפה והגונה, הלובשת תלבושת בושת וענות, נזם על אפה, וכנפיה בכסף הצנועות נחפה, ולא שמעת

שמעה קול נוגש ולא החל לפעמה, רוח החשך (החשק), ולא בערה בה אש ותבערת קברות התאוה ורשפה, ותצער כל נפש מכאוביה, והיא אשה בבתוליה הגיעה לחופה, ויען צערה את הנפש ורבים חללים הפילה ביופיה, תהיה לבשת ולחרפה... והיתה למאכולת אש על כבוד חופה, ואם עיר תקשת ערפה... ומלקו את האשה ממול ערפה, וקצצו את כפה... אלה החוקים אשר תקנו המצפצפים... ומדי חדש בחדשו יקראו אותם בבית הכנסת מקראי קדש".

(III ג) המרת דתם ויסוד כת הדונמה.

השבתאים בשלוניק עוררו עליהם בוז וכעס הרבנים, בתועבותיהם ומעשיהם המכוערים, עד שהכריחו לבקש את שלטון המקום למחות בידם, ובראותם שגם מן העיר הזאת יגרשו אותם, אי אולי יענישו אותם ויפריעום ממעשיהם, הסכימו לנתק כלה את מוסרותיהם מן היהדות, שבלעדי זאת היו קשורים בנימא דקה עד מאד, וזה מתבאר מן המקורות האלה:

„ואחר שנודע הדבר לישמעאלים ולקחו אותו למלך, והמיר דתו הוא ואביו לפני המלך, וכשבאו לשלוניקי אמר: שכל המאמינים כן יסירו דתו (דתם), וזהו תקון גדול, ועל ידי זה יבוא משיח בזו השנה, וכך עשו והמירו דתם, המה ונשיהם ובניהם, וגם הרב המחבר הנ"ל (שלמה פלורינטין), המיר דתו וזה הנער (יעקב קירידו), היה להם למשיח בן יוסף" (תוה"ק, דף נ"ה).

מידיעה של בן הדור ההוא ר' משה האגיז נדע זמן הכרת הכת הזאת:

„כאשר שמעתי בשנת תמ"ז, בהיותי נכנס להופה... מהשמד שאירע בעיר ואם בישראל (שלוניק), מכת יוסף פלוסוף וחברו פלורינטין" (שבר פושעים, דף ל"ט). ובמקום אחר כתב: „לפני עשרים ושבע שנים (הדברים נאמרו בשנת שע"ר), והנחשים השרפים קירידו פלורינטין ופלוסוף נשכו את העם, והמיתו עם רב מישראל, בעיר ואם בישראל שאלוניקו ואנדרינופול... כמה מאות נפשות".

הנה כי כן יוצא לנו שהמקרה הזה היה בשנת תמ"ז (1687), ולא לבד בשלוניק, כי אם גם באנדרינופלא, המירו דתם הנוטים אחרי השבתאות, אמנם עקבותם של מומרי אנדרינופלא אבדו מהר, או כי התחברו לחבריהם בשלוניק ויתישבו בעיר ההיא. לפי כל המקורות מספר המומרים היה ממאתים עד שלש מאות נפשות. לפי דברי הדונמים וזכרונותיהם, יום ההמרה היה בט"ז כסלו (תמ"ז) = 22 דקמבר 1686. אחדים מן המומרים האלה שבו אחרי כן ליהדות כי התחרטו ממעשיהם בכהלה, וידי מורי ההוראה היו מלאו עבורה. באנדרינופלא היה מומר, ואשתו נשארה ביהודתה, והוא היה מוכר יין, וישאלו אם אין חשש יין נסך ואם ראוי ליהודים לקנות אצלו היין (רב יוסף ס' ז'), עוד היו משומד (שבתאי) שנשא משומדת ושניהם שבו ליהדות, (פרח מטה אהרן חלק א' ס' פ"ח), כהן שנשתמד וחזר ליהדות, (שם ס' צ"א), איש כהן אחד מכת הדונמים בשלוניק ברח לקאשטוריא ושם התיהד (שם, חלק ב' ס' ס"נ), מומר אחד מעיר קומירג'ינה הקרובה לאנדרינופלא ברח לשלוניק ושב לדת היהדות (שם, חלק א' ס' קכ"ה), אליהו פארייניטי היה גם כן מומר ששב לעמו, (שם, חלק ב' ס' ט"ז), ומן הכופרים האלה הלכו עד מרחקים, לשוב

אל

אל חק היהדות, כן נשאל ר׳ צבי אשכנזי על איש כהן שברח לקנדיא (כריתים), ושב ליהדותו (שו״ת חכם צבי ס׳ י״ג), וקרדוזו במכתבו לשמואל פנס מזכיר שם משה פראנקו מן השבתאים היותר אדוקים, שברח משלוניק: „וגם החכם משה פראנקו אשר היום שם עמך, בברחו מה„קירידו״ עבר דרך גאליפולי וישב עמי חדש ימים״.

הכת הזאת נקראת בפיהם „מאמינים״ (שמאמינים בשבתי צבי) או „חברים״ ובפי התוגרמים „דונמי״ Donme Donma ענינו מומר, הופך, מסב פניו, פונה עורף היהודים קוראים אותם „מינים״ ובלשון המונית סאזאניקו Sasanico, מין דג, קראפ בלע״ז, כי נהפכו ונהפכים לכסה פנים כדג הזה שמהפך בתמידות בתוך המים.

IV) יעקב צבי, מיסד הכת — יעקב בן יוסף פלוסופו שנקרא צבי על פי תחבולת אחותו יוכבד, (כן נזכרה בפי הדונמים, אשת ש״צ) נולד בשלוניק כערך שנת תכ״ב (1632), בשנת 1680 (ת״מ) נבחר לראש המאמינים, ובשנת תמ״ו (1685), המיר דתו בדת מחמד בקושטנדינא בחצר השלטן ואמר על עצמו שהוא משיח בן יוסף, אמנם בשנה ההיא רבים מבני אזמיר אשר באו עמו שלוניקה, וכנראה בראשם עמד דניאל בן ישראל בונאפוס, אשר התפאר כי גם הוא לנביא יחשב, מרדו בו ולא הסכימו לדבריו, כי אם החזיקו את שבתי צבי למשיח שנעלם, ויקוו כי עוד ישוב להתגלות לעיניהם, ובכן נקרעה הכת הזאת לשני קרעים, הראשונים נקראו „יאקובים״ על שם יעקב־צבי הנקרא באסלמיותו יאקוב־איפינדי, והאחרונים „אזמירלים״ כי הם יוצאי עיר אזמיר, שתי המפלגות האלה עומדות עד ימינו אלה, וריב תמידי ביניהן.

לפי זכרונות ר׳ יעקב בן צבי „וזה הנער (יעקב־צבי), היה להם למשיח בן יוסף, ואמר כי הוא צריך לשכב עם נשיהם, והוא התקן גדול״ והשחית את דרכו „בתבל ובזמה, עד שאין להעלות על ספר, (תוח״ק, דף נ״ה). ר׳ טוביה הכהן יזכיר סופו: „ואחר כך ארור (קירידו) הנ״ל, שם לדרך פעמיו והנלוים עליו לעיר מיקה להשתחות על קבר מאחמיד נביא הישמעאלים, וכשובו ניתן רשעים קברו, בעיר אלכסנדריא של מצרים״ (מעשה טוביה, חלק א׳ דף כ״ו), לפי זכרונות הדונמים היה המקרה הזה בשנת תנ״ה (1695), בשנת שלשים ושלש לימי חייו.

V) ברכיה בן יעקב — אחרי מותו, בחרו הדונמים את בנו ברכיה בן יעקב־צבי (קירידו) לראש הכת, והוא עודנו בילדותו, לפי זכרונות ר׳ יעקב בן צבי, הוא לקח לאשה אשת איש והוליד ממנה כמה בנים ובנות (תוח״ק, דף נ״ה־נ״ו), ובנו הגדול „שהיה בן פריץ״ והפקיר עצמו לחטאת סדום ועמורה „ושאר נערים פריצים יותר ממנו, מאלו ממירי דת והם לא לסדו א׳ ב׳, ובן פריץ הנ״ל אמר על עצמו שהוא משיח בן יוסף, ועל אלו הנערים אמר שהם חבל נביאים״ (תוח״ק, נ״ח) ועוד כתב: „מקירידי, וברכיה, ובנו הארורים כבר נזכר לעיל שהיו לאבן נגף לבית ישראל והוציאו אנשים מן הכלל״ (שם, דף נ״ו), ובכן יוצא ברור שגם נכדו של יעקב־צבי עמד בראש כת הדונמים, ויכרוז על עצמו שהוא משיח בן יוסף, והנראה שצאצאם נמנו ימים רבים לראשי הכת הזאת. VI)

VI) הפחה האסאן רודף הדונמים — לפי זכרונות הדונמים, היה בשלוניק פחה אחד ושמו האסאן שהצר מאד לכתם, בהיות שהוכרר לו שהמתמדים החדשים האלה אינם שומרים לא דת האיסלאם ולא דת היהודים, על כן קצף עליהם ויבקש לעשות כליון בם ולהשמידם בשנת תפ"ח (1722), אמנם עצתו לא קמה כי נהרג או מת כ"ד שעות לפני היום המיֻעד להריגה. החוג'אים (חכמים), מספרים עד היום לתלמידיהם מעשה הנס הנורא ההוא להחזיק לבם באמונתם. כנראה המקרה הזה היה אחרי מות בנו של ברכיה נכדו של יעקב צבי. בימים ההם הדונמים היו מחזיקים בשגעונם, ובדברי המכתב החוזר שהתמו והדפיסו רבני קושטנדינא בסדר פרשת שמות תע"ד נאמר: „זאת הרשעה (הכתה), שהחריבה עיר ואם בישראל הוא שלוניקי יע"א, יהיו עונותם על עצמותם, על שלא חסו על כבוד קונם, ושלא ברשות נכנסו לפרדס לדרוש במופלא ובמכוסה, מהם דברים שהן כבשונו של עולם, כל סתום וכל נעלם, ויאמרו מים! מים! קצצו בנטיעות, בשפתים נעות, וילכו חלוך ודבר להתיצב על ה'... הקדיחו תבשילם ברבים, הללו את התורה באולת קשורה, עברו עברות חמורות. וימאסו את החקים ואת התורות, החליפו נשותיהם זה עם זה, באו על נערה המאורסה, בם היה וגם נמצא, הבא על אחותו ועל אמו, והכל היה תיקון גדול לנפשותם" (תוה"ק, דף ס"ד). הנה כי כן נראה שהדונמים למרות שחבקו דת האיסלאם, לא לבד שבעיניהם, לא היו חושבים את עצמם לאינם יהודים, אלא שגם החכמים היו מדברים בהם כמו באנשי עמם, שעשו חטאות ואשמות, ולא כאנשים שכבר נעקרו ונבדלו מישראל, שאין להם עוד חלק ונחלה ביהדות; על כן אין להתפלא שיהודים רבים באו עמם בהתחברות כמו נחמיה חיון, חיים מלאך, משה מאיר, ויעקב לייבוביג' הנקרא פראנק, ואחרי כן שבו ליהדות כאילו לא היו דברים מעולם, וכאנשים שבאים ויוצאים בשלהם.

VII) בשנת תקליד (1774) היה בשלוניק הנוסע האשכנזי ניהבור (Nihbur), ויודיע איזה פרטים על הדונמים בספר העתי „Deutscher Museum" (לשנת 1774 ע' 17), „אחרי מנוסתו של שבתי צבי (צ"ל מותו), היה נשׂיא יעקב קירידו, ואחרי מותו, ברכיה בנו של אותו יעקב לראשי הכתות של המינים, ומהם היה האחרון מיסד תורה חדשה לגמרי, מקום מושבם העיקרי הוא בשלוניק עיר מולדתו של יעקב קירידו, פה (בשלוניק), נמצאות כשש מאות משפחות ונקראים דונמי Domna, Donme שפתרון המלה הזאת בתורגמית בונדים, נפרדים, והם מתחתנים בינם לבין עצמם. עוד מספר ניהבור, כי מרביתם סוחרים חשובים ואין איש שידבר עליהם רע, מכל כתבי הקדש היו מכבדים את שיר השירים כי רוח האהבה והסתר המרחף על פני הספר הזה התאימה עם דרכי רמזיהם בקבלה ובמעשיהם, בבחירתם בנשואים או בהפרדם מנשיהם, היו הדונמים סומכים ומתנהגים על פי תורת הקרבות הנפשות והתרחקותן, לפי שיטת גלגול הנפש של האר"י ור' חיים ויטאל, ובכן כאשר קרבו אל נשיהם, ובחרו בתן או התרחקו מהן, לפי מה שצפו בתורת הסוד לפי מראות עיניהם, היו האנשים העומדים מחוץ לכתם חושבים שהם מחליפים את נשיהם, אם גם אפשר שבתחלת התיסדות הכת, מיסדיה הורו להם להיות פרוצים בעריות כדי להכעי"ם

להכעיס את אנשי ריבם היהודים, ולעשות נפשות להכרתם בין הרודפים אחרי הזמה.

VIII) באמצע המאה השמנה עשר למספר הנהוג, היה ראש הדונמים האזמרים, זקן אחד ושמו עשמאן־באבה, ולו היה בן יחיד ושמו חוניו חלש וחולה בחלי הנפילה (Epilipsia), השמש של הכת ההיא בראותו שאדוניו זקן בא בימים, השתמש בחלי הבן להגיד למאמינים שהוא עושה נפלאות, ויצינהו כנביא וכמשיח בן יוסף. בעת ההיא שרתה המגפה בשלוניקי, ותלאות רבות באו כתמן על כל תושבי העיר והדונמים בפרט, עד אשר קצה נפשם, וחלק אחד מן האזמרים נפרדו ויקימו עליהם את הנער חוניו, אמנם לא האריך ימים ואחרי מותו מאמיניו יסדו מפלגה חדשה הנודעת בשם: „חוניים" או „תוניותים", ועד היום ישמרו ויכבדו הבית אשר ישב בו עשמאן־באבה והנביא תוניו וכן קבורתם, הבית ההוא סגור ולא יבואו בו כי אם החונאים (חכמים), הכבשן ממעל לבית הזה עשוי כעין רשת ברזל, ואומרים שדרך שם עלתה נשמת תוניו למרומים, הפתח שבצד הבית שדרך שם הוציאו ארון המת סגור מן העת ההיא עד ימינו אלה, המטה ממוצעת כמו בהיותו בחיים, לפי דבריהם היא תהיה לסימן טוב, ולהצלחת החתנים והכלות אשר ינעו בה ביום חתונתם, וכן חושבים לסגולה להשקיט גלי הים, לכל הנוסעים דרך הים שינעו במטה הזאת.

IX) אחרי חוניו, האזמרים הקימו עליהם לראש עדתם את דרויש־איפינדי שהיה מקולל ונבל, הוא חפץ ליסד מפלגה חדשה שעיקרה הפקר כל הנשים לכל האנשים, והביא ראיות מן הזהר והקבלה לפי דעתו, אמנם לא הצליח חפצו בידו לחסב לבות בני חברתו, ובכל זאת עקבות תעודתו נראו ימים רבים בכת הזאת שהשחיתו את דרכם ותרבו תבל וזמה יותר מאבותיהם.

X) הציר האנגלי בקושטנדינא ר׳ ואלטש (R. Walsh) שהיה במסעו מעיר הבירה דרך הבאלקאן והונגריא בשנת תקפ״ז (אוקטובר 1827), כתב ענינים רבים על יהודי תורקיה, ובדרך סתם על הדונמים מבלי להזכיר שמם, וכה דבריו: „אף על פי שיש ביניהם (בין היהודים), רבים אשר קבלו למראית עין האסלמיות, אמנם אלה שהכריחו לעשות הצעד הזה, מתנהגים באופן מוזר במנהגי שני העמים כאחת, התוגרמים מלים ילדיהם בשנה החמשית או הששית, בתוך חג המוני ובקולי קולות, אבל היהודים אשר נכנסו בדת האיסלאם, מלים ביום השמיני, ובחשאי, והרבנים יבקרו אותם בסתר, בכלל הם נשארו נאמנים למנהגיהם הקדומים. Reise von Konstantinopel durch Rumalien das Balkangebinge, Bulgarien, die Walachei, Siebenbürgen und Ungarn. von R. Walsh, Aus den englschen übersetzt. (Leipzig 1828 p. 18—19).

XI) בחצי המאה התשעה עשר, מפלגת החוניים הקימו עליהם לראש את החכם „אמבארג׳י" ויקראו אותו תימוז־לינג (מאפילאן), כי באמת הוא היה בעל מומים ככאן הטרטרי אשר נשא שמו, הוא היה סומא מאחת מעיניו, צולע על ירכו, ואכזרי עד הקצה האחרון, בחברתו היו אנשים רשעים וחטאים אשר היו לו לעזר לעשוק ולרצץ את בני מפלגתו, עד אשר קצו בחייהם עד יום מותו.

XII) הפתח

XII), הפחה חוסני — בשנת תרי"ט (1859), חוסני פחה, ואלי או שר מחוז שלוניק שרדף כל בני הדתות בקש לחקור אחרי האיסלאמיות של הדונמים, ואם באמת שומרים הם את חקי מחמד, הוא הביא לפניו איש מכת תאזמירים, ויחקור אותו בשבע חקירות, אך הדונמי הערום ידע להשיב על כל טענותיו, אחרי כן שם בכלא אשה אחת-וייסרת כדי שתגיד לו כל מסתרי הכת ההיא, אך האשה ההיא לא גלתה לו כי אם ראשי הברים שלא היה בהם סבה לבקש תואנה, אז ציוה לחפוש בבתיהם, אמנם לא נמצא דבר המטיל ספק באמונתם האיסלאמית, או נגד חקי המוסר, וירף מהם. ואחרי כן ציוה לסגור בתי הלמוד או „חברות" ששם למדו החכמים התהלים עם תלמידיהם בעברית, לשיר כדרך התלמידים היהודים בארצות הקדם, בעת ההיא נאספו ראשי שלשת המפלגות, אזמירים, תוניים זיאקובים במעצה, ויסכימו לבלתי התחבר עוד עם הרבנים היהודים ללמוד התלמוד מפיהם, כאשר היה מנהגם מעת התיסד כתתם, להתעלם בעת תפלתם, ולכסות על כל מעשיהם.

XIII) מידהאט פחה — בשנת תרל"ה, (1875), השר מידהאט פחה שהיה ואלי בשלוניק, הגיעו לאזניו שמועות שונות על החיים הפנימים של הדונמים, שאינם מקפידים בגלוי עריות, ומשחיתים דרכי המוסר והצניעות, על כן התחקה על מעשיהם, ותוצאות החקירה והדרשה היו שלא מצא בהם עול ואשמה בהתנגדות לסדר החיים והמוסר, ונהפוך הוא כי כלם מתנהגים כשורה, עסקנים, ואוהבי המלאכה, מן העת ההיא השינו הרשיון להתנהג כחפצם בענין התפלות והתלמודים, ובכל זאת מכסים הם את יהדותם במסוה, ולא יתנו לאיש זר לדעת פרטי מנהגיהם.

VIX), הדונמים בימינו — מספר הדונמים בעת (תרס"ח-תרס"ט 1908—1909), יעלה לעשרת אלפים נפשות בערך, מהם אזמירים 2500, תוניים 3500, יאקובים 4000, רובם ככלם מגזע ספרדים ומעט מזער אשכנזים שהספתפרדו בארצות הקדם, הם נודעים ביניהם ומתיחסים על הורם למשפחותם כמו ביהדותם, אמנם יעלימו אותם מן הזרים לפתחם, השמות העברים ישאו אותם בעולם העתיד אחרי מותם, הם נושאים לעין כל שמות תוגרמים, השפה שמדברים ביניהם ובבתיהם היא תוגרמית, אמנם כלם יבינו הספרדית, וכה יתרגמו שיר השירים, מכל ספרי הקדש הם יקדשו רק את שיר השירים, והחכמים יודעים גם כן הזהר, ראש העדה הנקרא אב בית דין מחזיק כבליותקא קטנה מספרים נדפסים וכתבי יד, תרגומי הזהר בספרדית, וספרי תפלה בספרדית, אף גם ספרי הקוראן בערבית, כל מפלגת בוררת בכל שנת ועד המשגיח על עניני הכת ביחד עם נשיאה שהוא המזכיר והגזבר, כל יחיד ישלם תערכת או מס לפי הונו, לכל מפלגה יש חדר לילדים, ולכל המפלגות באחת בית ספר כללי ושם ילמדו תוגרמית וצרפתית.

XV) הנשים תלבשנה הצעיף כמחמדניות בלכתן בחוץ, ותנשאנה בעודן צעירות לימים, רוב הנשואים הם ביום תשני ויום החמישי, הקדושין יסודתו ביום בפומבי לקרואים, ובלילה בסתר על פי חקיהם, מתורת היהודים הם יחזיקו שס"ה מצות לא תעשה, מלבד אלה, יש להם ספר החקים

„החקים" או „עיקרים" כמספר שבע ועשרים (ראה Révue des Etūdes Juives חלק XXI דף 70). על פי החק השמיני צוו למול את בניהם, בראשונה היו מלים אותם ביום השמיני, אמנם עתה ימולו אותם בשנה השלישית. לכל מפלגה יש בית הקברות פרטי ועל הרוב ישאו נשים רק מבין מפלגתם, דבר יקר שישאו ממפלגה אחרת, ולחטאת יחשב להם להתחתן עם יתר המתמדים.

XVI) החגים היותר קדושים בעיניהם, הם: ט' באב ונקרא חג השמחות והוא יום הולדת שבתי צבי, קירידה, וחונגין; ט"ז כסלו, שהוא היום שהסירו דתם, יחוגו אותו ברוב גיל ושמחה, ויקדימו היום שלפניו להתענות ולצום, על כן יש מי שקוראים אותו פורים; יתר החגים ט"ז טבת, ט"ו בשבט, ט"ו אדר (פורים), כ"ב אדר (חג הטלא). בכל החגים האלה הדונמים יעשו מלאכתם ביום, ורק בלילה יחוגו אותם. לפי בעלי הזכרונות היו להם בראשונה גם חגים אחרים, שבטלו אחרי כן: י"ד סיון (צמח), כ"א סיון (נמשח שבתי צבי ע"י אליהו הנביא), כ"ד סיון (על פי מצות ש"צ כתבו לחם היום ההוא), ט' תמוז (התחלת לבוש הנפש), כ"ג תמוז (חג המאורות), כ"ד תמוז (שבת קדש, ויש להעיר כי שבתי צבי חגג יום כ"ג תמוז בהיותו במגדל דרדניל בשנת תכ"ה, אמנם ר' יעקב בן צבי כתב כ"ב תמוז יום השבת וכ"ד בו שבת הגדול... בהתנגדות ליתר המקורות וצריך עיון) ג' אב (התחלת עטרת תפארת) ט"ז באב (יום שנמלך), כ"א אדר וכ"ד אדר (תוה"ק, דף ע"ה) [1].

XVII) (הערה —) מנהג פשוט בכל ישראל שלא לאכול בשר ח' ימים משנכנס אב עד הצום של תשעת באב, וכן המנהג שלא לשחוט כי אם לשבת חזון, אמנם בשלוניק יש ספק בדבר ומבוכה, והנראה שהיה המנהג להחמיר בשבוע ההוא, ועל ידי „זמן הבשורות" נתבטל הדבר (בית דוד ס' שכ"א), ועל זה כתב ר' יוסף מולכו שחי דור אחד אחרי ההפכה השבתאית, דברים המפיצים מעט אור על הענין הזה: „דאפילו בזמן הבשורות ממש, שהיו אוכלים בתשעה באב כמה בעלי בתים המאמינים באותן הבשורות, שמענו מפי תלמידי חכמים שהיו שומרים „פשטיל" (Pastel עגה מלאה בבשר), משבת של חזון עד ליל תשעה באב, כדי לאכול בשר בליל תשעה באב, חג הנחמות לחם, ואם אימא שהיו שוחטים באותו השבוע, למה להם לשמור הפאשטיל משבת של חזון עד תשעה באב? אלמא מנהג זה שלא לאכול בשר בשבוע זה, הוא מנהג קדמון פה שלוניקי (שלחן גבוה, א"ח ס' תקנ"א) ומזמן ההוא נתבטל לאכול פאשטיל בחג הנחמות שהוא ט' באב, הנקרא גם כן חג השמחות.

XVIII) עוד באו השאלות האלה בספרי הפוסקים על כתות השבתאים משנת תק"י. „לשאול הגיעו אם מותר לכתוב קמ"ע לסוררים שבינינו, אשר הפה אמרו אל מזמן קדמון ועוד היום מחזיקים בטומאתם, מחללי שבת בפרהסיא, ואוכלי נבלות והטרפות

---

1) על פי ידיעות פרטיות משלוניק, ועוד ראה „ספר השנה לסוקלוב„ התרס"ג (דף קנ"ז-קפ"ד) Révue des Etudes Juives חלק XXI דף 70. חלק XXXV דף 264 והבאים, חלק XXXVII דף קי"ג והבאים, מאמרי ר' אברהם דאנון, Révue des Ecoles לחכי"ח חלק א', עתון „השופר" שנה שישית גליון א'—ז' (תרס"ו).

וטרפות ויש בהם בח לנוס אל נפשם, כאשר עשו במה וכמה מהם, מעוד היום מחזיקים בדת משה וישראל״ ובתשובתו כתב עם הספר בין יתר דבריו: באלו המומרים שבזמנינו, הנם דכשיצאו מהכלל לא היה להכעיס, אלא לסיבה ידועה אצלם... ואם כן בנ״ד באלו המומרים שמין ישראל אחינו שבגולה, העוברים על כל עבירות שבתורה, אפילו בינם לבין עצמם, הגם שאבותיהם ואבות אביהם (אבותיהם), כפרו ובטלו תורת משה רבינו עליו השלום על סיבות ידועות אצלם, והיו נחשבים עצמם כישמעאל, והפכו קערה על פיה, עכשיו שכניהם ובני בניהם אנו רואים דפקרו טובא, ואין ביניהם לבין הגוים שום הפרש כלל ועוברים על כל מה שכתוב בתורה, בודאי שנחשבים כגוים לכל דבר, ואם כן אין ראוי להורות להיתר שיכתבו שמות הקדש, ופסוקי תורה לרפא בהם,... כיון דהם עצמם מטמינים עצמם ויראו יראה גדולה ופחד מהתוגרמים כנודע. (בארות חמים, קונטרס שו״ת הלכות איסור הנאה ס׳ ד׳).

XIX) עוד הראה לי ידידי ר׳ דוד פיפאנו ז״ל בסופיא ענין אחד שהובא בס׳ דברי שמואל לר׳ רפאל שמואל ארדיטי (שנשאל בערך שנת תרכ״ה־תר״ל) ואלו דבריו:

נשאלתי בעיר גו שלוניקי יע״א, יש שלשה כתות של בעלי אמונה וכל כת וכת שלהם חכם ידוע ביניהם, ובית דין קבוע להם, כדי לראות את העם ולהורות להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, באופן שאין בית דין מהכת האחרת יכול להטפל בהכת שאינה שלו, וכל אחד ואחד חלוק בעיסתה מהכת האחרת, ואין להם שום ערוב ביניהם בצרכי העיר, ופרנסת עניים שכל אחת ואחת מפרנסת עניים שלה דוקא, והנה בעתה כת אחת מהשלשה כתות הנזכרות נסתפקו בענין אחד, ולא יכלו לעמוד על בוריו של אותו דבר, עד שהוצרכו לשאול מהבית דין מהכת האחרת שאינו מהכת שלהם, ועמדו השני בתי דינים נשאו ונתנו באותו דבר, והנה אחד מאנשי הכת מהכת הראשונה שהוצרכו לשאול מהכת האחרת אותו דבר, שהסכימו השני בתי דינים, וכית דינו נידו אותו על שעבר על הסכמתם, והנה זה העובר על הסכמתם הרבה רעים לבית דין שלו, והפצירו בהם עד שנתפיסו וקנסו אותו קנס ממון, והתירוהו מנידויו אשר נידו אותו, והנה הבית דין האחר אשר שאלו ממנו לענין הדין, כאשר שמעו הדבר אינם מסכימים בהתרתו, כיון שבאותו דבר שעבר האיש הזה, הם הסכימו עם בית דין הנזכר באותו ענין, והאיש הלזה העובר על דבריהם צווח ככרוכיא ביא ביא לאמר מה לי ולכם? שאיני מכת שלכם, אם כן מה לכם כי מצעקו כיון שבית דיני כבר נתפייסו, ולשאול הניעו מה שורת הדין נותנת (דברי שמואל, חלק חשן משפט ס׳ כ״ב).

XX) אמר המחבר: את הדברים האלה כתבתי לפני שנים רבות, ועדין הספר בכתב יד, ועתה נתחדשו אצלי חידושים רבים כשהיתי בשלוניק בשנת תרע״ה (1915) ובאתי בהתחברות עם הדונמים, וכן ענין שהראה לי ידידי ר׳ דוד פיפאנו ז״ל הרב הכולל בסופיא והנני מציע החידושים האלה בסוף הציון הזה, למרות שענינים רבים אינם במקום הראוי להם, וזה הראה לי ר׳ דוד פיפאנו ז״ל בספר עדות ביעקב:

כתשובת

בתשובת שאלה שערך לר׳ חיים בנבנשתי באזמיר, (אשר נוקש בתנועה המשיחית המדומה בשנת תכ״ז), הרב השלוניקי ר׳ יעקב בן ר׳ אברהם די בוטון (עדות ביעקב, שאלה י״ח דף ע״ב ע״א), אשר תראה עד כמה נתעו להאמין במשיחיותו של שבתי צבי, לא לבד המון העם, אלא גם כל גדולי הדור ההוא וכה דבריו:

„התשובה הגדולה הנעשית בזמן ההוא של שנת תכ״ז, אשר אמנה הנה כי כל אחד ואחד שבו מדבכס הרע, ושבי בתשובה שלמה בכל לבם, ככמה מיני וידוים, והיו לוקים כמה וכמה מלקיות על כל חטא וחטא, ועל כל שניאה גדולה או קטנה, וכמה מיני סיגופים ותעניות לאין מספר, וכאלה רבות עמהם, אשר אמנה לכוליה עלמא בזמן ההוא אכשור דריה, וכבר התשובה בזמן ההוא, היא היתה אם כל חי בכל המקומות אשר שם בני ישראל הקרובים והרחוקים, ומהיותם רצים לעשות רצון יצרם, ונהפוך הוא שהם היו רצים לעשות רצון קונם יתברך, אשר אמנה ודאי בתוקף תשובה הגדולה ההיא, אשר כמוה לא נהיתה, וכמוה לא תוסיף, עד ישקיף ויערה עלינו רוח ממרום בעגלא ובזמן קריב, בעזרת האל יתברך. הרי אם כן כל סוטה וכל עון אשר חטא נתכפר להם, וחזרו לכשרותם בלי ספק, ובמקום אשר יאמר להם לא עמי המה, יאמר להם בני אל חי, והלואי יהיה לבבם זה להם של אותם הימים, כל הימים אמן כן יהי רצון״.

„ואם באת להאשים עלינו את האשם המושב עלינו, בעונותינו שרבו עסק אכילה ושתיה ההיא של יום תשעה באב, הנה כי לא הנחת בן כשר לאברהם אבינו, באשר כל העם מקצהו, כקטון כגדול חבלו במשמרת נזק עון זה, במלתא דדברי סופרים, אך ודאי צדיק ורחום ה׳ כי שוגגים ומוטעים היינו בעונות, כי לכל העם בשגגה, ה׳ הטוב יכפר בעד, וכהדי כבשי דרחמנא״ (השאלה ותשובה היא משנת תל״ג כשש שנים אחרי התפכה ההיא).

XXI) בהיותי בשלוניק לרגלי עסקי בחדש אב תרע״ה (1915) פגשתי את אחד מאוהבי מכת הדונמים אחמד איפינדי שהכרתי אותו קדם שתים עשרה שנה בהיותי בויינה הבירה, והבטיחני שאם אבוא לשלוניק, ישתדל לפני ראשי העדה שיראו לי הארכיון שלהם, ואת אשר הבטיח מלא בפעם הזאת, הוא נתן בידי כרטיסו ובלוית בנו הלכנו אצל רופא שנים שהוא חתנו של ראש העדה, וכאשר נודעתי אליו, הוא הטיב חסדו עמי ויעזב עסקו והחולים הדורשים לו, וילוני אל ביתו שהוא בית חמיו רחוק מאד מן המקום ההוא, כמעט הגענו אל החצר אשר שם ביתו, הלך אצל חמיו ויודיע לו מטרתי כי חפץ אני להפש בארכיון שלהם, והאיש הזה נאות להראות כל הבבליותקא שלהם ברצון טוב.

האיש העומד לפני ראש הכת של הדונמים למפלגת האזמרים היותר קדמונה והיותר חשובה בין שלש המפלגות הנודעות, היה כבן חמשים או ארבעה וחמשים שנת מוכה בחלי הפודגרא על ידו ועל רגלו הימנית, איפינדי מחמד (כן התודע לי בשמו, ולא כמשלמנים הקוראים מחמד איפינדי. והוא ממזע רבנים) הוא דבר עמי תוגרמית כי לא ידע לא לדבר ולא להבין יפה הספרדית

השנורת

תשגורה אצל יהודי ארצות הקדם שחיתה שגורת בפיהם — היום תשעה באב יום צום אצלכם, ואצלנו היה יום חג קדוש. כן היו דבריו — אמנם בזמן האחרון הזה של האינדפרנטיות, אין גם אחד שישגיח על זה, וכח רפתה האמונת בימינו, שלא נמצא שומר הדת. מן הדברים אשר דברתי עמו ועם הדונמים האחרים שלא העלימו ממני דבר גדול או קטן, נוכחתי לדעת שהכת הזאת בפרק מאתים שנה, אחרי שהתפרדה מן היהדות, היתה בכל זאת יהודית, וחבריה היו שומרים בסתר בכל האפשרי כל חקי דת ישראל, ומעולם לא נתקו הנימא האחרונה עם היהדות, אך בגלוי היו מראים את עצמם כמשלמנים. אמנם לפני חמשים שנה הן מעט הן יותר, קמו מערערים מבין התוגרמים באמרם שהם לועגים לדתם, כי אינם שומרים לא דת ישראל ולא דתם, על כן היו מכרחים להראות את עצמם ליותר אדוקים ושומרי חקי המשלמנים, וכמובן התרגלו לדבר בבתיהם תורקית ולשליח ילדיהם לבתי הספר התוגרמים, ומה שנעשה בתחלה באונס, היה אצלם בהמשך העתים ברצון, וכדבר טבעי, באופן שבעת הזאת אין להם כל קשר ישר ושייכות עם היהדות, כי אם הזכרון שאבותיהם ואבות אבותיהם היו יהודים, והמירו דתם, אמנם לא נשקעו כלה בין התוגרמים, ולא התבוללו עמהם, כי הם שומרים טהרת המשפחה היהודית, ולא יתחתנו עם התורקים, כי אם לפעמים רחוקות, עד שכמעט הוא דבר יוצא מן הכלל.

האיש מחמד הודיע לחתנו הרופא שנים שהארכיון שלהם טמון וצפון תוך שלש תיבות סגורות, במפתח קטן בחדר קטן בקומה התחתונה בביתו, הלכתי עמו והוצאנו אותן אחת לאחת אל הקומה העליונה, שם באולם אחר פתח לפני את התיבה הראשונה שנזדמנה לו המכילה כתבי היד, בעוד שתי שעות ויותר השגחתי בהם, ושמתי עיני עליהם, רוב הספרים כתובים בכתב יהודי־ספרדי ממינים שונים, וזה מראה שנכתב על ידי אנשים שונים מתקופות שונות, ומעטים כתבי יד בעברית מן הדור הראשון בכתב עברי־ספרדי יפה עד מאד, ואולי על ידי החכם פלוסוף חמיו של שבתי צבי וראש המומרים.

בכתב יד אחד (עברי), חסר בראשו וסופו, ראיתי פרקים שונים כמו „מעשה כשפים" ו„דינים" פרקים שונים מן הזהר להראות יחס שבתי צבי ויורשיו, ספרים אחרים של זהר וקבלה, פסק אחר של ר׳ דוד קאראסו הלוי[1]), בסוף ספר אחד ראיתי רשום: „ויכלה הספר ט׳ שבט שנת התס״ה, הסכמות רבני אשכנז על ספרי נחמיה חיון, וזה מראה כי הנוכל ורמאי הזה היה בהתחברות עם כת הדונמים כאשר שערתי וכתבתי בגוף הספר הזה מקודם לכן שנים רבות.

בין

1) הרב הזה היה בשלוניק בין שנות תקכ״ז-תקי״פ, ולפי הנראה היה איזה זמן מורה הוראות גם לדונמים כאשר שאלו פיו בדבר הוראה על פי דיני ישראל. ידידי הרב ר׳ דוד פיפאנו ז״ל בסופיא הגיד לי שמסורה בידו שזקן משפחתו ר׳ חנוך פיפאנו בשלוניק היה מקבל שכר מן הדונמים, והיה מורה להם הדינים ועורך להם פסקים לפי דת ישראל, וזה מראה שהדונמים הראשונים והדור הבא אחריהם יותר ממאה וחמשים שנה החזיקו את עצמם ליהודים נאמנים למסורה.

כין כתבי היד הספרדים, מצאתי כמו ארבעים אכסמפלרים מענין אחד כולל שירים פני מעם. שחכרו על ידי אנשים פשוטים, שאין להם כל שייכות עם המשוררים וכלם מזכירים את המאמינים שהם היהודים היותר אמיתים, וביאת המשיח שבתי צבי, אחדים שבהם בשבח שבתי צבי ולכלם רשום ה„תן" שיש לשיר אותם על פי ה„תן" התורקי, ודעתי נוטה להאמין שהשירים האלה היו מזמרים אותם בהתועדם בבית תפלתם, והיו כחלקים לכל החברים או למצער לראשיהם.

רזא דמהמנותא — תרגום ספרדי מן העברי שהדפיס בעתו הנוכל נחמיה חיון, ואולי המקורי הוא הספרדי הנמצא פה, והוא חבר על ידי שבתי צבי, ונחמיה חיון תרגמו לעברית וידפיסו עם שני פרושיו (כנזכר במקומו בפרק הרביעי), ואולי על ידי אחרים, כאופן שהורק מן הספרדית לעברית ולא מן העברית לספרדית.

זהר הקדש — תרגום בספרדית בשלשה חלקים, ולא היה לי פנאי לעין בו, או לראות אופן תרגומו, ואם יש נוספות או נרעון מן המקור העברי־ארמי, וכפרט שלא היה בידי ספר הזהר להשוותם. על איזה אכסמפלרים ראיתי שרשום „זהר חדש".

התגלות — מכיל שני חלקים, והוא ספר קטן עביו כשלשים דפים ומתחיל „ידעו רבותי שבשנת תכ״ה כהיות אדוננו אמיר״ה (אדוננו מלכנו ירום הודו — כן היו קוראים את שבתי צבי), סמוך על שלחנו בליל חג הפסח התגלו לפניו ארבע ועשרים אלף מלאכים, וכלם הגידו פה אחד: אתה הוא אדוננו, אתה הוא מלכנו, אתה הוא משיחנו וכ״ו.

„גן שושנים" — ספר דרשות להחזיק המאמינים באמונת שבתי צבי.

ס׳ דינים — תרגום „השלחן ערוך" ארח חיים על המועדים בקיצור נמרץ; מתחיל בדיני ראש השנה, כפור, סכות וכ״ו. ואף כי לא השגחתי כּו כראוי על כל דין ודין, היה לי לראיה ברורה שהדונמים החזיקו ברוב דיני ישראל, ואף שהיו פיתחים חנותיהם כגלוי במועדים, היו נמנעים מעשות מלאכה, כאשר שמעתי גם כן מפי מגידי אמת, אמנם אין ראיה יותר ברורה מן המקור הזה.

„דרשות" — איזה כתבי יד רבים שונים מחוג׳איים (חכמים), שונים מכל דור ודור שהיו מטיפים להם. הן אלה קצות הספרים בכתבי יד שראיתי ורשמתי שמותיהם, וכאשר פתחתי שתי התיבות האחרות נפלאתי לראות בהן ספרי חמשה חמשי תורה והפטרות רבים, ספר תנ״ך שלם דפוס שלוניק, ספרי פוסקים מרבני שלוניק, גם ראיתי ספרי נחמיא חיון, רבם ככלם, ועוד נפלא מזה ספרים מתנגדים לשבתאות כמו „הצד צבי" ו„קצור ציצת נובל צבי" לר׳ יעקב ששפורטש דפ״ס אודיסה משנת תרכ״ח, וזה יראה שהחוג׳איים או חכמים האחרונים אצלם, היו יודעים אם מעט ואם הרבה עברית עד העת האחרונה, ובהיות שלא עמדתי ימים רבים בשלוניק בפרק ההוא, לא עלה בידי לדרוש אחרי התוג׳ה שלהם, אף שכלם הגידו לי שלא אוכל להשיג מפיו איזה דבר חשוב לדעת, ודעתי נוטה מכל מה שראיתי נתברר אצלי שההתבוללות הכללית מכת הדונמים עם המשלמנים קרובה ובאה, ועוד מעט ונשכח זכרם, בכל האופנים אין להם עוד כל התקשרות והתיחסות עם היהדות.

כעת

בעת שאני כותב הנוספות החלק הזה (שבט התרפ"ז), אחרי מלחמת העמים ובעת שנאספו צירי כל הממשלות בעיר לוזאנה לסדר עניני ארצות הקדם, שלוניק נספחה לממשלת יון, המצב המדיני הזה וכל החילופים והתמורות, השפיעו במדת נפרזה על כת הדונמים, כי עד התחלת המלחמה הי' כלם צפופים בשלוניק, ועתה חלק גדול נדד לקושטנדינא ולערים אחרות, ובכן נתפרדת התבילה, ואין להם התקשרות עם יתר אחיהם בשלוניק, באופן שבהיותם במספר מועט במקומות שונים לא יהיה להם האפשריות להתקים עוד, ובצעדים ענקים הולכים ומתקרבים להתבוללות כללי עם המחסדנים, ועוד מעט ועקבותיהם שהיו נודעים ונכרים רק בשלוניק יאבדו כלה. גם במדינת בולגריא באו רבים מהם ופה נודעים בשם "תורקים" פשוט, הגם שאינם מתחתנים עם המשלמים אשר במדי נתהואת, איזה משפחות נתישבו בסופיא ואיזה מהן בעיר קירג'אלי, ושם עוסקים במסחר הטאבאק, וכפי אשר נתברר לי גם הארכיון שלהם שראיתי בשנת התרע"ה, היה למאכולת האש בשרפה הגדולה של שנת תרפ"ה, וכמדומה שאני הייתי הראשון והאחרון שניתן לי לראות ולרשום שארית פליטת הנוטים לתנועה המשיחית האחרונה, מן העת שאבד ניר לעם ישראל. נוסף לזה על פי התנאים בין הרפובליקת של תורקיה החדשה ויון, הוטל על היונים הנמצאים בתורקית לבוא ולהתישב בארץ יון, ועל התורקים היושבים ביון להעתיק מושבם לתורקיה, הדונמים בשלוניק עשו הנסיון בפני ממשלת יון להוציא את עצמם מכלל התורקים, באמרם שהם יהודים שומרי דת המחמדים ואינם נכללים בתנאי הברית, אך לא עלתה להם, כי היונים חושבים אותם לתורקים גמורים, על כן חלק גדול מרצונם או שלא ברצונם הוכרחו לנדוד לתורקיה, והמעטים שבהם שלא יכלו עד עתה (שבט התרצ"ב) לסדר עסקיהם ולמכור אחוזותיהם בשלוניק, נשארו שם והממשלה מעלימה עיניה, אך קשה להאמין שישארו במקומם, ואם לא יחיו גאלצים לעזב כלה שלוניק, וזכר שבתי צבי והנוטים אחריו יעבור כלה מן הארץ.

נוספות לדונמים נשלחו לי משלוניק ע"י ידידי המורה ר' ברוך בן יעקב (בחדש ניסן התרצ"ד) בעת שאנכי מדפים סוף החלק הזה, וכה דבריו: כשבא שבתי צבי לשלוניק ובלבל את העולם, הזעזוע הכי נמרץ התחולל בק"ק שלום ששם היה רגיל להטיף את דרשותיו, זה היה בחג השבועות בעת התפלה, כשקם המשיח מן הבימה והלך ופתח את ארון הקדש, ולעיני עם רב חבק את ספר התורה והזכיר את השם באותיותיו, מהיום ההוא והלאה התנועה השובבה הזאת הוליכה שולל מאות ואלפים, למרות שהרב הגדול חסדאי הכהן פרחית הכריז חרם על שבתי צבי וההולכים אחריו, בכל זאת לא נפקחו עיני העם לראות נכוחה עד אחרי אשר המיר כבודו.

אז נאספו העם כלו למקטנם ועד גדולם בת"ת הגדול, והתודו על עונם בתענית צבור ובדמעות שליש, וקראו לו תשובה גדולה (עדות ביעקב ס' י"ח), ובק"ק שלום מקום שם קרו המאורעות הכי מכאיבים, קבעו חכמי הדור ההוא אבן (העומדת עד היום אצל היכל הקדש) וכה חקקו השורות המרעידות לב אלה:

הנה

הנה לשלום מר לי מר
הן אראלים צעקו בלב תמרמר
מלאכי שלום יבכיון מר
משמר מול משמר
וקרא זה אל זה ואמר
שובו בנים ארפא משובה
שנת וליועצי **שלום** שמחה (= חכ"ו).

כשעברה שלוניק תחת רשותה של יון (26 אוקטובר 1912) תנועת ההגירה לקושטנדינא ולעדי תורקיה התגברה מאד בין הדונמים, ועם החילוף של התושבים בשנת 1922, התנועה הזאת באה לידי גמר וכל הדונמים נרדו משלוניק, המשפחות העשירות התישבו בקושטנדינא, אזמיר, אנגורא, ברושא, וקוניא, והמשפחות הבינוניות והעניות התישבו בכפרים ובעירות שונות באסיא התורקית, עכשיו הדונמים אינם עוד מרוכזים בצבורים צבורים יחד, ואין להם איפוא כל אפשרות אף על פי שיתפוצו לחיות כפי אמונתם, כי היום הזה אין להם כל בית תפלה וכל אמצעי ללימוד העברי (כאשר היו רגילים בשלוניק), ובנשואין הם הולכים ומתערבים עם התורקים, הנה כי כן ברצון ובאונס נגזר עליהם כליה גמורה, הם יאבדו בשנים ובשלשה דורות בתוך התורקים ולא יודע כי באו אל קרבם.

ומעת שמוסטאפא קימאל קרע את הדת מעל השלטון, ורוח חדשה נושבת בכל פינות תורקית המחודשת, הדונמים הם הראשונים הנמנים בין מפלגת חפשי הרוח וקנאים קיצונים להתקדמות ותשלמת שכלית, ומשוללי כל אמונה ומסורת קדומים, כה בא הקץ לתנועת כבירה שבשעתה הניזה את מוסדות העם העברי.

ציון ה'

השליחים השבתאים האחרונים בתורקיה

מלבד המאמינים שיצאו מכלל ישראל, והפכו עורף ליהדות בהסיר דתם בגלוי, היו בתוגרמה איזה רמאים ונוכלים שדבקו בתורת השבתאות לבצעם, אחרי שהמיר דתו שבתי צבי ואף אחרי מותו, ועודם מחזיקים את עצמם ליהודים, אחדים שבהם נסעו לאירופה להוליך שולל המון העם השקוע בבערות, המסיתים היותר גדולים היו חיים בן יוסף מלאך, נחמיה בן משה חיון, ויעקב לייבוביץ' הנודע בשם פרנק, שהיה יליד פולוניא.

א) חיים בן יוסף מלאך.

1) הוסכם עד עתה אצל כל סופרי דברי הימים לישראל, שהשבתאי חיים מלאך היה יליד אשכנז או פולוניא, השגיאה והערבוביא הזאת באה להם מהצעת ר' יעקב בן צבי, אשר פירש השם מלאך מלשון מהלך שהלך לתוגרמה, פירוש שאינו מתקבל על הלב אפילו בדוחק גדול, והרב המחבר ההוא לא

לא ידע שמשפחת מלאך היא ספרדית, ומוצאה משלוניק, ונמצא בארצות הקדם משפחת אנג׳יל Angel (בספרדית מלאך). ומשפחת מלאך אשר לפי הנראה מקור אחד לשתיהן, הגם שר׳ יעקב בן צבי מעיד שכל מה שכתב על השבתאי הזה, הוא מימי ילדותו על פי זכרונותיו ואלו דבריו: „אך הבל שקטן הייתי, ולא שמתי לבי להצניע העתק ממנו, רק נשאר ממנו רושם קל בזכרוני (תוח״ק, דף נ״ז), ועל פי ההצעה ההיא נדחק ר׳ צבי גרץ להטיל ספקות בכל הכרונולוגיא של מלאך (דברי ימי ישראל, חלק ח׳ ציון ד׳ דף 586 בתרגום עברי של שפ״ר), אחרי ההקדמה הזאת, נשוב לסדר פרטי חייו על פי המקורות המקוטעים שהגיעו לנו:

II) בין המכתבים שנמצאו באמתחתו של השבתאי נחמיה חיון, היה מכתב אחד ערוך כעין תשובה אל אחד מאוהביו: „שלמא רבא... ולפי שחששתי על נפשכם הארכתי במילין, ומהיום והלך כל המיחד יחוד דרש״פ (ר׳ שמואל פרימו, מוכירו של שבתי צבי), עתיד ליתן הדין, והקב״ה ימחול לכם על מה שעבר, כי אתם עמוסים מני רש״פ (ר׳ שמואל פרימו), נשואים מני רח״ם (ר׳ חיים מלאך), וגם הרש״ף (ר׳ שמואל פרימו), אחר שדברתי עמו, הדר ביה... וזה היה אחר שנמצא עם הרב חיים מלאך שלשה שנים״ (תוח״ק, דף פ״ג). מזה יוצא לנו שהשבתי חיים מלאך היה יליד ארצות הקדם ובלי תפונה משלוניק, מקום שנמצאה עד היום המשפחה הזאת, כי הוא היה מכת השבתאים, שהיו לו דברים עם ר׳ שמואל פרימו, ושהשפיע על תהלוכות הכת ההיא. ובהיות שלא בא זכרו בפי ר׳ יעקב ששפורטש שהביא כל המקרים בחיי שבתי צבי, יש לשער שפעולתו החלה אחרי מות המשיח המדומה, אם כן בשנת ת״ם בערך.

III) מהצעת ר׳ יעקב בן צבי, נדע שחיים מלאך נסע לאברופא לפני שנת תע״ו, שבה המירו השבתאים דתם בשלוניק, לפי הנראה הוא נסע דרך הונגריא עד ויינה, שם ישב ימים רבים, ושם הפיץ הידיעה כי שבתי צבי הוא המשיח, ויוכיח מכמת רמזים בזהר, אז שלח אליו הרב מפראג ר׳ אברהם ברודא שני שליחים לנסותו, מויינה נסע בכל ארץ פולוניא, ויסב לב המון העם לאמונה התפלה ההיא, ויתן בלבם התקות כי עוד מעט ויתגלה שבתי צבי עוד הפעם, וינאל את ישראל. ועד ראיה אחד כתב: „חיים מלאך, הוא אשר טמא מדינת פולין לעבוד לצבי מודח... ממנו למדו חכת הרעה הידועה בזולקווי, בוטשאטש, הרנדה, פודהייטין, נדרוואדינה, רוהטין וכו״ (עדות ביעקב, דף נ״א ע״ב), כל המקרים האלה היו בין שנות ת״ם—תנ״ה.

IV) מן האנשים שהוליך שולל חיים מלאך בכזביו, היה איש פשוט ותמים מק״ק שידליץ הסמוכה להוראנדה ושמו יהודה שנקרא אחרי כן ה„חסיד״ על שם מעשיו, (שפת אמת, דף כ״ז), האיש הזה בתמימותו, האמין לכל דברי חיים מלאך, ואלה דברי ר׳ יעקב בן צבי: „אחר כך עמד ר׳ יהודה חסיד בבתי כנסיות ודרש תוכחה בהתעוררות גדולה ובכיה רבה, ועשה רושם אצל המון העם, אף על פי שבאמת לא היה למדן... וזה ר׳ יהודה חסיד לא לבד עשה

דרשות

דרשות של תוכחות בין האנשים, כי גם לבית הנשים הלך והוציא ספר תורה והביא עמו בחיקו לבית כנסת של הנשים, ודרש שם דברי תוכחה לנשים... לא עצרו כח הרבנים למחות בידו הדבר זה, לפי שהיו המון העם האנשים והנשים כרוכים אחריו, ומחזיקים אותו לאיש אלהי,... ומכל מקום פעל ועשה טוב לעורר העם בתשובה מפני הבכיות והדמעות שהוריד (תוה"ק, דף נ"ו).

V) בעת ההיא היה אביו חכם צבי אשכנזי רב באלטונה (תנ"ח), ובתקופת פעולת חיים מלאך וחבריו בפולוניא, נשאל מאת הרב שאול אב"ד דקראקא „אדות ענין שבתי צבי שהיו החסידים הצבועים התם חשודים עליו... לכן חקר מאת אדוני מורי אבי ז"ל שנתגדל בארץ המזרח... ובקש ממנו להעמידו על האמת... וביאר לו שאמונת שבתי צבי היא עבודה זרה ארורה ושמלאך רשע הנ"ל מחזיק בידיהם — לפי שהית בחזקת למדן בטחו בו —... וכן עשה הגאון (ר' שאול) הנ"ל ורדפם והדפם ממצבם, בארץ פולין לא יכלו להעמיד רגל, ובאו לארץ אשכנז, ומצאו רבים נפתים אחריהם, גם באו עד חנה ק"ק אלטונא" „ויהי כבואם לאלטונה... אתו לבי אבי מורי ז"ל לקבולי אפיה ותגידו לו לאמר שבשבילו טרחו ובאו עד הלום... ביודעם מה שכתב לפולין ועשה להם הרדפת על לא חמס בכפם לפי דבריהם... והתריעמו עליו קצת על שכתב מרורות עליהם לפולין אל הגאון הנ"ל (ר' שאול) וביחוד מה שכתב על ר' חיים מלאך „ומלאך רע יענה אמן" ויענה אותם כאולתם, לא כך כתבתי אלא „ומלאך רע כהסן, עונה אחריהם אמן" ופיו מלא תוכחות על אמונת שבתי צבי הארורה" (תוה"ק דף נ"ו).

VI) ר' יעקב בן צבי מוסיף ומבאר: „בקצור, קבצו ממון רב ועצום והלכו לארץ ישראל, והגיעו לשם חיל גדול אנשים ונשים וילדים" (תוה"ק דף נ"ז). אל הפרטים האי שלמים האלה יש לספח שני מקורות שהובאו בס' Jüdische Merkwürdigkeiten (פלאות יהודיות), של הסופר האשכנזי הנודע כשנאתו לעם ישראל שודט (Schudt) ושם מביא גם דברי הסופר האשכנזי שפנר (Spener) בחבורו Historische Relation Frankfurter וזה דבריו: „באביב לשנת 1699 (תנ"ט) באו כאלף וחמש מאות יהודים להונגריא ללכת משם לארץ הקדושה ולחכות שם לקץ הגאולה" עוד כתב שודט בשמו: „בשנת 1700 (ת"ם) הלכו שלשים ואחת משפחות שהן יותר ממאה ועשרים נפשות מפולין, ונדרו נדר לבלתי אכול כל יום ויום לפני צאת הכוכבים, אחר שבאו לניקולשבורג, שלחו מקרבם ארבעה אנשים עם עבדיהם להודיע כוונתם ותכליתם ליהודים אשר בממלכת (אשכנז), בחדש מארץ (ניסן) באו אחדים לפראנקפורט עוררו את אחיהם לתשובה, והבטיחו כי הגאולה תהיה בזמן קרוב, מפני פרישותם והתנהגותם בסיגופים וצומות נקראו בשם חסידים, ארבעת החשובים שבהם היו: ר' יהודה חסיד — איש כבן ארבעים שנה — ר' יצחק, ר' נתנאל הנביא — (וולף הלוי), ור' שאול, הראשון היה לבוש לבנים ביום השבת, והשלשה היו לבושים תמיד בתכריכי מתים לבנים בתמונה מפליאה, כאשר היה ר' יהודה חסיד דורש ברבים ומעורר העם לתשובה, היה קולו גדול וחזק וחודר למעמקי הלב; ביום ג' אפריל בשנה ההיא (1700, ת"ם) עוד היה דורש בעיר הזאת (פראנקפורט).

כאשר

כאשר השיגו הארבעה אלה די כסף לנסיעתם, נסעו דרך האנאוי ופורטה (פיורדא) לניקולשבורג, היהודי העשיר אופנהיים (דוד), בוויינה השכיר בעדם שתי ספינות ותעודות מסע להם, לנסוע דרך נהר הדאנוב לים השחור לבוא לקושטנדינא״ (שם, דף 58). עוד מספר הסופר הנ״ל, ומעריך מספר היהודים שנסעו אז בשיירא אחת לארץ ישראל למספר אלף ושלש מאות, ומהמספר הזה מתו, (לפי סגנונו הנודע לשנאת ישראל, נפגרו, Krepirten), חמש מאות בדרך, והאחד מהם שהתנצר בסופו, ספר לכותב הזה: רובם נסעו עם יהודה חסיד דרך טירול וויניציאה לירושלם, אך מעוטם וביניהם חיים מלאך נסעו לארץ הקדש דרך קושטנדינא (דרך נהר הדאנוב והים השחור עד קושטנדינא, ומשם דרך הים עד יפו).

VII) הנה כי כן נודע לנו שהאורחה הזאת נסעה בשנת ת״ס מאשכנז, כנראה היה המסע בסתו או בסוף הקיץ. ממקורות אחרים נודע לנו שהגיעו אחרי תלאות רבות ביום ג׳ מרחשון תס״א לירושלם, כי כן כתב תלמידו של יהודה חסיד ר׳ גדליה מסימיאטיץ, שרבו יהודה נפטר לעולמו ביום ו׳ מרחשון תס״א שלשה ימים אחרי בואו ירושלימה, (שאלו שלום ירושלם, הקדמה). רוב החברים האלה כראותם שתוחלתם נכזבה וכדי לקחת נקמתם בעוכריהם, יצאו מבין עמם והמירו דתם, קרוב למאה אנשים בדת מחמד, לפי שורש רבים שבו לאירופה והתנצרו, שניהם נתן וולף הלוי בן אחותו של יהודה חסיד, התנצר בשנת תס״ז בעיר גורדלינגן, ויסב את שמו לפראנציסקו לותיריוס פיליפי, ושמחה חסיד התנצר בבאמברג וקבל שם מתתיה. לפי דברי ר׳ משה חאגיז בין השבים מארץ ישראל היה חתנו של יהודה חסיד ישעיה, ועליו כתב: „ישראל כמומר היהודי חבר רע ישעיה, והוא חתנו של ר׳ יהודה חסיד אשר חזר עם הכנסיה... אשר קבל עליו... בשבועה חמורה שלא להזכיר עוד בשם שבתי צבי ועבר על שבועתו״ נראה כי מקרובי יהודה חסיד נסעו גם לשלוניק אולי להתחקות אחרי שרשי המינים הדונמים, והתישבו בעיר ההיא, כי עוד נמצא משפחת חסיד בשלוניק, ואין כל זכר למשפחה כזאת בין הספרדים לפני התקופה הזאת.

VIII) אמנם חיים מלאך לא נפל לבו אחרי מות יהודה חסיד, הוא אסף אליו בירושלם שרידי האורחה ההיא, ויהי עליהם לראש, והדבר הזה מתברר ממקורות שונים, ר׳ יעקב בן צבי כתב: „ושמענו שחיים מלאך עשה תמונת צלמו של שבתי צבי מעץ, והיו מחזיקים אותו בידיהם, ומרקדים עמו בבית הכנסת, ואומרים לפניו דברי שירות ותשבחות״ (תוה״ק, דף נ״ז), והכת הזאת היתה קשה כספחת ליהודי עיר הקדש ירושלם, עד אשר קצו מהם וממעשיהם המכוערים, וישלחו שליח אשכנזי יחיאל מיכאל, ובידו מכתב חוזר לכל תפוצות הגולה באשכנז ופולוניא, להשתדל גם הם מצדם להושיעם מן הצרעת הממארת ההיא, כי בתומתם היו שולחים אליהם נדבותיהם, ובהיות בידם כסף היו מתחזקים באמונתם הטפלה, ובהיותם נוטים לאמונת מהמד, כמו שנודע שיותר ממאה אנשים המירו דתם בפרסיא, ומצד אחר היו שוחדים ידי השופטים ושרי העיר ברצי כסף, עד שלא היה באפשריות ליהודי ירושלם לרדפם ולכלותם.

IX) וזה

IX) וזה תמצית הכתב חוזר הזה: „אמנם חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיהם (השבתאים), אשר נכלו בנכליהם, באמרם חיים יוסף להם מלאך יענה אמן, שתו בשמים פיהם, ולשונם תהלך בארץ... אמנם עדין לא שמע ולא ראה את המעשה אשר נעשה, עין ראתה ותעידה וכתוב יושר דבר אמת, מכתב פתוחי חותם כיד ציר נאמן מוביל כתבנא דנא, ה״ה המרומם התורני כמוה׳ יחיאל מיכל יצ״ו, ולשמע אזן דאבה נפשינו, וירדנו על ההרים... אולי ימצאו פתח תקוה לעמק עכור, עוכר ישראל... ואל יקשה בעיניכם לאמור מדוע התמהמנו ואחרנו, עד שפשט הנגע בקירות לב בני ישראל מבית ומחוץ, כי לא מצאנו אדם להפיק רצוננו, והדברים הנ״ל אי אפשר לשלחם על פני השדה על ידי ארחי ופרחי, כי יש בהם כמה חששות וספקות, ובפרטות במדינות הללו, כאשר עיניכם תחזנה מישרים, והמשכיל יבין... ועתה נחלקו כתות כתות, כאשר יגיד לכם מוביל כתבנו זה, כת החובלים, השיאו לכם לדבר אחר וחבול יחבלו לתור אחרי לבבם זו מינות, ומסך בקרבם רוח עועים ויתעו בני ישראל מסיתים ומדיחים, תמימי צאן קדשים, ואין כח ידינו משגת פה עיר הקדש ליסר אותם, או לדון אותם כנירושין, בלתי עצת הנאונים אשר בחוצה לארץ תמה... וחלילה וחלילה להזכיר החתומים דפה על הספר הלז, רק מאתם יצא תורה״ הכתב הזה נחתם בתהלת חדש אייר תס״ת, והחתומים הם כלם אשכנזים: יוסף בן רא״נ משה הירש, עובדיה בן ר׳ יששכר בר נחום, גרשון אשכנזי, יהודה בן אליה (מעיר ליפשיץ), אברהם שמואל נאסטיל, סופר העדה ועוד.

לא נוכל לדעת בברור מדוע אחרו פעמי השליח הזה כמו חמש שנים, כי כן רואים אנחנו בסוף הכתב חוזר הזה חתימת החכם עובדיה בן ר׳ יששכר בר, שליח קהלת האשכנזים מירושלם בהיותו בקושטנדינא בשנת ת״ע, מאשר ומקיים חתימת הרבנים וגדולי האשכנזים בעיר הקדש: „ולראיה מהימנא באתי על החתום, כ״ה אייר בח״י למכ״י **עת** לעשות לה׳ אפ״ק פה ק״ק קושטנדינא, נאם עובדיה הנ״ל, מטולטל ומשולח מעיה״ק ירושלם תוב״ב״ (תוה״ק, דף נ״ח).

X) לפי המשוער, כשנודע הדבר תרע הזה בקושטנדינא, הכמי וגבירי העיר התאמצו בכל כחותיהם לבער הרע מירושלם, ואחרי עבודת חמש שנים, עלה בידיהם לגרש את החטאים ההם מעיר הקדש, ואולי לסבה זאת נתאחר שליח ירושלם, למצער באישור הכתב חוזר; מצד רבני עיר הבירה הוסיפו עוד כתב ארוך וכו יודיעו: „קול כסיל ברוב דברים, שנכנסת בו רוח תזזית... המחטיא את הרבים, אינו אלא מן המתמהימים, אוי לו מעלבונה של תורה כי נגזר מארץ חיים מלאך... קול ברמת נשמע ליסים שעברו, האי נכרא כי סליק להתם, נתן ריחו ריח מינות, אנשי חיל תקיפי ארעא, ואלהים עזרם, הרחיקו מעליהם כל תאי גטרד ההוא נכרא... אך יצוא יצא מירושלם וילך אל ארץ רש״ת (בלי תפונה ר׳ שמואל פרימו שישב באנדרינופלא), בתקותו למצוא אצלו תמיכה ועזרה, ולא ידע שהרב הזה שנתעה כמרבית בני דורו באמונה השבתאית

התחרט ממעשיו הראשונים ושב בתשובה, וכבן נשארה תקותו מעל באנדרינופלא, ובקש לבלבל בקושטנדינא ושלוניק, וחכמי עיר הבירה דקדקו הרבה לכתוב דברים כמוסים, „והסית והדיח כמה קהלות בהגדות של דופי... כי פקד ה׳ את עמו וצבי עמו... נשמע בארצנו בא האיש בגבולנו... שלחנו אחריו, שמע שמועה... ויענוהו קשות בנדוים וחרמות, את האיש ואת שמו ומלאך רע ענה אמן בעל כרחו, ונהפכו פניו כשולי קדרה, קול שמועה הנה באה חזר ובא אל מחננו, שנה ואמר כמו שהיה למד צבי כאר״ש החיים, והורה לעשות חקים דסעיקרא. קול פחדים באזנינו עליו ישאגו כפירים, להכחידו מן הארץ, פשט לו את הרגל, והלך לו באשר הלך. והקול נשמע שהלך לערי פולוניא ואשכנז, לחבר חבורות ולהקהיל קהלות והיה לזרא... שלוחי דרחמנא, שלוחי עיר הקדש, כי יזרח שמשם בגבולכם קדש, אליהם תשגיחו אליהם תתכוננו, בעין המלה וחנינה״. הכתב הזה נחתם מידי ר׳ אברהם קמחי, ר׳ יהודה רוזאניס, ור׳ אליעזר בן שנג׳י, שחוסיף לכתוב: „המלאך לבוש הבדים — כי כנראה חיים מלאך היה לובש בגדים לבנים ככל בני כתתו לאיים על כל רואי פניו — ודבר שקר וכפירת מין, שהוציא את עצמו מן הכלל, וכפר בעיקר מי יתן והיה בזמן הבית, כי סקול יסקל, או ירת יירה, ואתם הרי ישראל לא תאבו לו ולא תשמעו אליו. אל כל המקום אשר יבא שמה שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא״. (תוה״ק, דף נ״ט־ס׳).

IX) בשנת תע״ה היה חיים מלאך באמשטרדם, אך לא מצא מנוח לכף רגלו, וילך לו לפולוניא ואשכנז להסית ולהדיח כי שם כוננה ביתה כת החסידות, ועקבותיו לא נודעו עוד כי כנראה נפטר לעולמו כמדינה ההיא במחשך.

ב) נחמיה חיון (Hayon).

I) לפי המקורות היותר מתאמתים שיש לסמוך עליהם, נחמיה חיון, נולד בערך שנת ת״י בעיר שאראי־של־בושנה, אמנם הוא הכחיש זאת, והיה מיחס את עצמו לאיש צפת, והתיצג כקדוש בן הארץ הקדושה, אף שהודה שאבותיו היו מבושנה־שאראי, „וכהיות שלא נתקיימו להם בניהם ומתו באביב ימיהם, נדרו נדר לצאת לאה״ק, ובהיותם על דרכם נולד להם הבן הזה באלכסנדריאה של מצרים ונתגדל בירושלם׳ מנגד לזה מעידים רבני אזמיר: „ועל השאלה אשר שאלו מאתנו לדעת ארץ מולדתו. כי הוא מתאר עצמו היותו מגליל העליון (כי נראה שפעם ייחס עצמו לילוד צפת, ופעם לילוד אלכסנדריא שנתגדל בירושלם) שקר דבר האיש ההוא, כי אינו אלא מבוזנה־שאראי, כי שם נולד ושם נתגדל, וברח לו עם הגויה שפחה, כנודע שהיתה שפחת אברהם מולינא, ביום שבת קדש לקח לו שני סוסים וגנב את השפחה וברח לו, ושני בניו של מולינא רדפו אחריו והשיגו אותו״ (תוה״ק, דף ס״ג, שבר פושעים בסוף הס׳). שנת הולדו ת״י בערך, נדע על פי הכתבים מזמן היותו בראשונת באברופא בשנת תמ״ג, שאז היה כבר זקן עם זקן לבן כאשר נראה להלן, אם כן יש לשער שהיה למצער בן ששים שנה בעת ההיא, אביו היה משה חיון כאשר כתב בעצמו (דברי נחמיה, הקדמה) והוא נקרא „נחמיה חייא חיון״. משפחת חיון (Hayon) ופאיון (Fayon) מקורה משלוניק, ואחרי כן התישבת בבושנה ושם נמצאו בני בניהם עד היום. II) לפי

II) לפי דברי נחמיה, בהגיעו לשנת תשע עשרה שב לעירו (בושנה־שאראי), יהי כי נכונים הדברים שהיה מראשיתו בארץ ישראל, או לפי דברי רבני אזמיר אחרי שנתפס בתחלה כגנב עם שפחתו של אברהם סולינא, ואחרי כן היה בארץ ישראל, והדבר הזה מעידים רבני קושטנדינא: „הויא כישא שנטען על השפחה וישאנה לו לאשה" (תוה״ק, דף ס״ה), וזה היה בערך שנת ת״ל.

מן הכתבים שנמצאו באמתחתו נדע שנחמיה חיון היה בהתחברות עם ר׳ שמואל פרימו, שלש שנים אחרי שדבר עמו חיים מלאך (תוה״ק, דף פ״ה), וזה יוכל להיות היותר מאוחר בין שנות ת״ס־תמ״ג, כי חיים מלאך היה כבר באירופא לפני שנת תמ״ג (ציון ה׳, סימן III), אף שמוטל הדבר בספק גדול אם התראה עם ר׳ שמואל פרימו.

III) בין שנת תמ״ג עד שנת תמ״ז עסק במסחר, לפי דברי בעל הזכרונות היה בבלגראדו „לשאת וליתן במשא ומתן" (הצד צבי, דף ל״ז ע״א), אך לא הצליח בעסקו „ופשט את הרגל" (תוה״ק, דף ס״ה), לפי דבריו התישב בעיר אבילונה (Valona, חוף הים באלבניאה), אך האשכנזים כבשו העיר הזאת בשנת תמ״ט אחרי שכבשו כל מדינת הבושנה (פרח מטה אהרן, חלק ב׳ נ״א), והתוגרמים ערכו שם מלחמה כבדה באופן שרוב היהודים נמלטו בעור שניהם, ואחרים נפלו שבי, לפי דברי חיון נפל גם הוא שבי (דברי נחמיה, הקדמה), וכצאתו לחפשי הלך לשלוניק, ושם בקש לבא במשא ומתן עם כת הדונמים לפי עדותו: „כי באמת כמה פעמים פשפשתי, אחרי אשר היו (הדונמים) אומרים שיודעים סוד האלהות, וכולם פה אחד היו אומרים שהם מושבעים ועומדים שלא לגלות לשום אדם... וזה הוא דבר ברור שאין מלמדים לשום אדם" (הצד צבי, ל״א ע״ב), אמנם בהתנגדות לדבריו אלה, נראים הדברים שבא עמם בהתחברות ויגנוב מאתם הס׳ „רזא דמהימנותא" שחבר שבתי צבי כאשר נראה להלן.

IV) בבקיאותו בתלמוד, לקח לבו של הרב השלוניקי ר׳ אהרן פרחיא הכהן, עד שהמליץ בעדו לעדת אשקופיא לקבלו עליהם לרב וירבה לכבדו במכתב המליצה ההוא, אך כנודע העיר הזאת נכבשה בידי האשכנזים בשנת תמ״ט, וכל היהודים נאלצו לברוח מן העיר טרם בוא האויב בשעריה (פרח מטה אהרן, חלק ב׳ ס׳ נ״ד וס׳ ק״ט), וזה היה ימים מעטים אחרי שהעתיק חיון משכנו לעיר ההיא.

V) נחמיה חיון יחשה בכונה על כל מעשיו בין שנת תנ״א עד תנ״ח, שהתישב בארץ ישראל, אמנם ממקורות אחרים נדע שהיה בליוורנו, בשנת תנ״א לפי עדות ר׳ יהודה בריאלי „בידי עדות נאמנה מיחידי סגולה שבעיר ליוורנו מכל התועבות אשר עשה זה הנבל (חיון) שמה כל כך שנה, וסוף דבר שהיה שר תמיד כעין הפיוט שחבר לאמרו אחרי קריאת האדרא רבא והזהר המתחיל:

לא באלהא מרגליא בפום דכל בר חי
כי אם בפום רבינו הוא שמעון בר יוחאי

אך בשפת עלגים חציה ספרדית וחציה איטלקית, שיר ענבים „לה בילא מארגארישה (בלאנקה) ביאנקה קומי לה פלור (la bella Margarita, bianca come la flor)"

וכו׳

ור׳ משה חאגיז כתב „ושמעתי מקדם מהרוכלים המחזירים בעירות את כל התועבות שעשה באישקופיא ויתר המדינה (שבר פושעים, דף ה׳), יוצא מזה שהיה בשנת תנ״א בסביבות אישקופיא, ושם עשה מעשים מוזרים והשחית את דרכו, ובעצם השנה ההיא הלך לאיטליא, ונתעכב איזה שנים בעיר ליוורנו.

VI) לפי דברי חיון ישב בין שנת תנ״ח עד שנת תס״ב בא״י, וכה דבריו: „ואחר ימים נסעתי... אני זכיתי לארץ ישראל בשנת תנ״ח, וישבתי בשכם עד שנת תס״ב" ורבני קושטנדינא בכתב החוזר נתנו כל הפרטים שהעלים. „פשט לו את הרגל (כתונרמה האירופית ואיטליא), וכא בעיה״ק ירושלם תוב״ב, ושם נגלה קלונו ימח שמו, ישבו בית דין על הדבר ונגמר דינו לשמתא, ובארבע מאה שיעורי שמתנהו להאי גברא, וחויא (שם קלון, לחייא), יצא מפתקא של ירושלם, וילך לו לעיר שכם, ושם כשף והסית והדיח את ישראל ולא הרוה את צמאונו" (תוה״ק, דף ס״ה), ואחרי שעשה כמה תועבות שאין להעלות על ספר, נסע לאזמיר (בשנת תס״ב, לפי דבריו).

VII) מישיבתו באזמיר בין שנות תס״ב עד שנת תס״ח נמצאים מקורות שונים, ומכולם יוצא שאז החלה פעולתו העיקרית פעולת שליח שבתאי, בבואו לעיר הזאת התראה כקבלן פשוט, ובצאתו משם כבר נחשב לאיש נכבד, את ספרו „מהימנותא דכלא" שהוא העתק החבור השבתאי „רזא דמהמנותא" הכולל כל יסודי התורה המינית השבתאית, ושני פרושיו הסוכבים את הפנים, כתב באזמיר ויראם לעשירי העיר, וימשוך לבם בסודות הכלולים בהם, עדי חשבוהו לרב ומובהק בדורו, ויבטיחוהו לתמוך בידו למען יעמיד לו בית תלמוד באחת מערי ארץ ישראל, ולהוציא לאור הספר ההוא כאשר כתב במחברתו את דבריהם:

„בהיות שעבר עלינו האיש הלזה החכם... המקובל האלהי ר׳ (נחמיה) חייא חיון, והארץ האירה מכבודו... לכן אנחנו הבאים על החתום נדבה נפשנו למלאות שאלתו... והוציא כל אחד מכיסו... כדי שיושלם רצונו, ולא ידרוך בימים וכנחרות כי ראינו צרת נפשו, ואין ראוי לאיש כמוהו מורה שיתבטל מעסוק בתורה... ומה גם בראותנו הספר הקדוש של בית קדש הקדשים וגם ספר עז לאלהים (שניהם פירושים סביב מהמנותא דכלא, שהתחיל בו, ונתחיבנו... להחזיק בידו... להביאם לדפוס, וגם נתחייבנו לקבוע ישיבה מכיסנו מעשרה חכמים, ושיהיה הוא ראש... והרשות בידו לקבוע ישיבה במקום אשר יחפוץ או בצפת או בטבריה או בחברון... פה אזמיר בשליש ראשון לחדש אייר שנת ושכנתי בתוכם (תס״ח) לפ״ק. ועל החתום אליהו קאלדירון, אליהו די קורדוב״ה, שלמה ארדיטי, אברהם ארדיטי" (מודעא רבא, דף ג׳).

VIII) אמנם באותה השעת שהחזיקו בידו עשירי העיר, הרבנים הכירו מעשיו והתרחקו ממנו, ואחד מהם ר׳ בנימן הלוי מספר בכתב אחד משנת תע״ד (חדש אלול), מישבתו של נחמיה חיון באזמיר: (כ״י שוח״ה, קובץ אות ב׳ דף נ״ט).

„העבודה, זה כמו שש שנים (אם כן תס״ח), שהיה פה העירה, עוכר ישראל (נחמיה חיון) הלזה, ושמעתי שהיה מחבר ס׳ קה״ק (קדש הקדשים), והאלהים אנה לידי וקראתיו מראש עד סוף, וראיתי דמיונותיו וכפירותיו, ועלה על

על לבי להדפיס ספר השגות עליו... ומשכתי את ידי, מפני ביטול בית המדרש... אמנם לא מנעתי את עצמי להכריז ברחובות קריה, מה שנראה בעיני ומנעתי כמה אנשים המקשיבים בקולי, מהלכד ברשתו..." והרב בנימן הלוי מוסיף בכתבו: „הן אמת שאיזה גבירים נכבדים מקהלתנו נפתו לשפת חלקות שלו... והחזיקו בידו עד שנסע מפה לצפת... אמנם לא עברו ימים מועטים (צ"ל רבים) ונתגלה קלונו, באופן שנתפרסם ונודע אצלנו היותו רע ובליעל, מסית ומדיח, מבלבל ומחריב עולמות, ונבחני דברי שהייתי לוחש באזניהם בהיותו פה".

IX) בתולדותיו שכתב חיון בעצמו מספר בגוזמא, כי בצאתו את העיר ליוו אותו עד אניתו כאלפים איש יהודים בכבוד גדול, ובני עם הארץ בראותם הכבוד שחלקו לו היהודים, אמרו: אין זאת כי אם האיש הזה הוא המשיח בכבודו ובעצמו, האיש אליהו טאראגאן ועוד עשרים איש, ליוו אותו על האניה במרחק עשרים מילין, אך באותה האניה נסע גם נושא אגרת מרבני אזמיר מתנגדיו, לר' אברהם יצחקי חכם־באשי בירושלם לגלות את תועבות האיש הזה, כמו שיספר בעצמו: „ובידו (של נושא המכתב), רצפה במלקחים לקח כתב מאזמיר מאנשי זיפים... אויבים... על לא חמס, וכתבו דברי כזבים... להרב הנז"ל (ר' אברהם יצחקי), של ירושלם" והמכתב הזה מלא תעודתו כאשר נראה לכלן, חיון מספר שהגיע לצידון ביום ה' סיון, ובאותו החדש כבר יצאה אגרת חרם מרבני ירושלם, ערוכה לרבני ויחידי אזמיר, וזה תוכן הכתב:

X) „לקול השמועה הזה באה כי עלה הפורץ... למחנה קדשם, הוא הנקלה והנתעב חייא חיון... קנה לו שם, ויצא לו יד בידיעות הטומאה, כי ציר כפיו, מסית ומדיח... ובהיותו בארץ מצרים וסביבותיה אנלאי בה תחית זייפנא... וכל מעשיו מעשי כשפים... פגול הוא לא ירצה, סורו טמא קראו לו משום פגמו, פגום נכנס פגום יוצא, בכל יראה ובל ימצא, וישב בארץ נו"ד, דחוי מעיקרו ולא מצא מקום יצילנו, ימים האחדים בארצות האל, מכל גלולין הנראין עמו, ואוי לזאת יחרד לבבנו בשמענו כי כביר מצאה ידו במחנה קדשם, לפתות אנשים ויהיו מחזיקין בידו... וכשמענו הנה בא צר יצר הרע הלזה בגליל, לבשנו קנאת ה' צבאות ויחדנו הדבר בגזרת עירין, על האנשים הנמשכים עמו ללמוד אצלו, לפרוש ממנו... ונזרנו אומר להעביר רוח הטומאה מן הארץ ההיא, ועל כן עתה באנו אליכם אישים להודיעכם חרפת אדם הבליעל הזה, כי מין הוא ואפיקורוס, וחובר חבר, ואסור להחזיק בידו... פה עיר הקדש ירושלם תוב"ב, בסדר כי דבר ה' בזה (פרשת שלח = סיון), שנת התס"ח" (תוח"ק דף ס"ב). והחותמים בכתב אברהם יצחקי, יהוסף קונקי, שמשון גומץ־פאטו, ויהודה הכהן.

XI) הנה יוצא לנו מתוך הכתב הזה שנחמיה (חייא) חיון, היה במצרים טרם לכתו לארץ ישראל, ואחרי שנגרש מירושלם הלך לאזמיר ומשם שב לצידון וצפת, ומגמת פניו היה להעמיד בטבריה ישוב יהודי מבעלי בריתו השבתאים, אך הרבנים גרשוהו, ויסע שנית למצרים בשנת תס"ט, כנראה מדבריו שכתב בחרופים ושקרים על מתנגדו ר' אברהם יצחקי:

אשר

.... אשר כימיו נפלגת ארץ הקדושה, ומחמתו נתרבו החוכות, עד שברחו רוב תלמידי חכמים ממנו, מעיר ירושלם, כי לא יכלו שאת מדותיו הרעות ורוב גאותו... ובראותיו (יצחקי) שהיה רוצה (חיון) לקבוע ישיבה בטבריה, חרה לו עד מאד ויאמר: בודאי יקח הקדשים של טבריה (שהיו בירושלם וצפת) לישיבה זאת... והתחיל לדבר ולהוציא שם רע עליו כדי לבטל הענין, וכדי שיוכל הוא לקבץ התקדשים כלם לעצמו..." ועוד כתב חיון: "בשנת ת"ע מצאתי לחכם שמשון־גומץ־פאטו בארץ מצרים ואמרתי לו: האתה הוא מחותמי ברבות שהיו במקדש (תרעומות וקללות עלי)? ויאמר: אני, וימחול לי מעכ"ת כי אנוסים אנחנו, ואם יאמר הרב (יצחקי) שנחתום על שקר שהוא אמת, חייבים אנחנו לכתוב, כי נתננו ה' בידי לא נוכל קום" אמנם הדברים האלה כלם נכזבים ממקורות יותר מתאמתים, ומכל הענין נוכל לברר רק כי חיון ור' שמשון גומץ־פאטו היו בשנת ת"ע במצרים, ממקורות אחרים נדע שבשנת התיא נסע לאיטליא, והיה בליוורנו, וספרו השבתאי "מהמינותא דכלא" בידו, כאשר יספר ר' יוסף אירגאס בספרו "הצד נחש" (דף ל"ב ע"א), "בשנת ת"ע בא תנחש (חייא, כן היו קוראים אותו, שדומה השם חייא־נחש, לחייא), הזה לעיר הזאת (ליוורנו)... והוציא את ספרו... אשר קראו בשם מהימנותא דכלא, והכרתי שהוא הדרוש שחבר שבתי צבי בעצמו" באותה השנה הלך לוויניציא, לפי עדות ר' יצחק אבוהב משנת תע"א:

"על ספרי ח'ייא חיון, אשר אשתקד נראה במהגנו (ויניציא), ונתעכב כמה ימים, וכאשר שמענו אשר במסתרים משקץ נפשו, ותורה נכרית מלבו היתה בקרבו" (מלחמה וחרב לה'), והנה נודע שהתמהמה בויניציא עד חצי שנת תע"א, ושם הדפיס ספרו הקטן "רזא דיחודא" והסכימו עליו שלשה רבנים ביום ט' טבת תע"א.

XII) מאיטליאה נסע בתחלת שנת תע"ב לאברופא התיכונית בתור קבצן, ויגיע לפראגה ושם נתעכב כשנה תמימה (מלחמה לה') ושם חבר ספרו "דברי נחמיה" (שם, בתקדמה), ויסע אחרי כן לברלין ושם הדפיס חבורו "דברי נחמיה" בשנת תע"ג, וספרו הגדול מהמנותא דכלא עם שני פירושיו "עז לאלהים" "וקדש הקדשים" ואחרי כן נסע להולנדה ויגיע לאמשטרדם ביום ד' תמוז תע"ג, ושם מצא תמיכת בין הספרדים והרב שלהם ר' שלמה אאליון שהיה קל להאמין ונלכד בחרמו, ולרגליו בא בלבול גדול בין קהלות הספרדים והאשכנזים באמשטרדם בשנת תע"ד" ובהיותו שם הגיע כתב מרבני אזמיר לחזהיר אותם שלא ילכדו בפח הנוכל הזקן הזה, וזה העתק הכתב מספרדית לעברית:

"הכתב הזה יודיע לכם איך לשעבר גלינו אזנכם מהידיעות שהיו לנו פה, עם אלו הכתות מאמינים מהם בשבתי צבי ימח שמם, וקצתם בקרדוזו שם רשעים ירקב, ובהיות שראינו שבעונות הרבים היו יכולים להתאבד רוב האומה הישראלית, לבשנו קנאת ה' וקנאת התורה הקדושה, ובעזרת האדונים הרבנים שלנו הי"ו, וגם מכל שאר קהלות תורקיה, לבקש האופן כדי לעקור אלו האמונות המקוללות, וכן עשינו בכל הכח הראוי, בכדי שלא יזכרו עוד בכל גלילותנו שום דבר מאלו הדברים

הדברים, ולא יהיו יכולים ללמוד באלו הספרים של קרדוזו ואחרים כמותו, והגיעו הדברים שעל ידי השררה (כן מתורגם בשניאה, וצ״ל המלכות), קבצנו כל אותם הכתיבות שחורות ורעות כדי לשורפן, וכן תודענו בכל הגלילות שיעשו כמונו, עתה אנו רואים מה שזה הנחש רע חויא חיון יסח שמו רצה לבלבל בהדפיסו זת הספר (מהמנותא דכלא), נגד תורתנו הקדושה.... שתכירו שזה חויא חיון הוא איש מכשף... וספרו מלא טינות וראוי לשרפו באש... נאם מנחיני העיר אזמיר, ואנשי המעמד חותמים פה אזמיר, בסדר לכל באי שער עירו (חיי שרה = חשון) שנת למען דעת צדקת ה׳ לפ״ק״ (תוה״ק, דף ס״ח).

XIII) כחמץ לשנים היה הכתב הזה לר׳ שלמה אאיליון ואנשי המעמד הספרדים באמשטרדם, שלא יכלו עוד לעכב את חייא חיון בקרבם שבא אליהם בצדיה, על כן הכרחו לשלחו לארצות הקדם, להצטדק לפני הרבנים, ולבקש שיתירו החרם שהתילו עליו, כנראה יצא חיון בחדש אייר דרך הים מאמשטרדם, לפי עדות ר׳ יוסף אירגז שהדפיס חבורו בחדש אב תע״ה.

„ושמעתי שהנחש (חיון) נכנס בספינה ההולכת לעיר קושטנדינא להתוכח עם הבית דין על אשר כתבו והדפיסו נגדו... והיה מוליך עמו אגרות לאנשים בני ברית, ושאינם בני ברית כדי שבידם תקיפא יעזרוהו ויתמכוהו, ולכן כתבתי לאהובי ר׳ בנימן חלוי בעיר אזמיר שיכתוב לרבני קושטנדינא שהנחש הולך שם, לחשוב מחשבות פן יגרום בלבולים״.

XIV) בדרך מסעו נדע שהגי׳ע לגבול ליוורנו בחדש אב „ביום ד׳ י״ג מנחם אב דנו לשרפה ספריו, והוציאו עליו פתקא מאדוני הארץ לאסור המעבר על תתועב (חיון) בכל אותה הדוכוסית״ (לחישת שרף ס׳ ז׳), ובכן נראה שבסוף חדש אב תע״ד הגיע לעיר הבירה, ולדברי רבני קושטנדינא „ובהגלות נגלות טלטולא דגברא בכל מדינה ומדינה, ואין מאסף אותו הביתה, ואפילו לתת לו חניה בקרקע״ (שם), כנראה חיון השתדל כי יתירו החרם רבני קושטנדינא ולא עלה בידו, אז כתב כתבים לערי תוגרמה וארץ ישראל לאנשים אשר בטח לבו בהם, שימליצו בעדו, וסוף סוף עלה בידו להשיג מכתב המלצה מן הכם החברוני ר׳ אברהם ישראל זאבי (כפרשת חיי שרה תע״ו), כאשר הביא חיון בספרו „הקולות יחדלון״ וממנו נראה ששלה לרב החברוני חבורו „מהמנותא דכלא״ אשר בשבילו היה כל המער וגם הס׳ הצד צבי, והרב הזה הסכים בתום לבו לשני הספרים האלה, ומצא אותם למתאימים לרוח הקבלה, בלי התנגדות לתורת היהדות, חיון יוסיף לספר כי בהשיגו המכתב הזה, נסע לשלוניק (בערך שבט תע״ו). מימי שבתו בעיר הזאת נדע לפי דבריו, שהשיג מכתב הלצה מר׳ יוסף קובו ור׳ שלמה אמאריליו ערוך לחכם־באשי ר׳ חיים קמחי בקושטנדינא (הקולות יחדלון), בבקשה כי ישתדל להכריע דעת הרבנים האחרים להתיר החרם אשר הטילו על חיון לפני שנים אחדות, אמנם ר׳ משה חגיז, משער כי גם הכתב הזה מזויף וספי השמועה הוסיף לכתוב: „ידענו מזה מפי מגידי אמת שהלך להתחבר לאותן כתות רעות מברכיה ופלוסוף שיצאו מכלל ישראל, והם לא רצו לקבלו... ואחר־כך נתקרב אצל ישראל״ (לחישת שרף, דף ה׳). כמה ימים ישב בשלוניק לא נדע בברור, אך זאת ידענו שבשנת תע״ח היה

היה עוד הפעם בעיר הבירה ועל ידי הג׳יליבי רפאל מאנילה מצא נתיבות לבית הוויזיר הגדול אשר ציוה על הקהל לתת לו ספוקיו, ועל הרבנים להתיר החרם.

XV) נכבדים מאד דברי הסוחר הקושטנדיני זרח בן מרדכי שהיה לרגלי מסחרו באשכנז, והעיד לפני הרב של שלשה הקהלות אה״ו (אלטונה, המבורג וונדזבק):

„כי נחמיה חיון היה מוחזק כל ימיו בהרם בקק״ (קושטנדינא), שאחר זה היה מביא חיון משר הגדול וויזיר שיתירו אותו מן החרם, ויתנו לו כתב״ וכן ראיתי אותו כתב אצלו, וגם העיד זרח בן מרדכי הנ״ל: כי רבי נפתלי כ״ץ (רב מפראגה, שנתעכב בקושטנדינא לרגלי מסעו לארץ ישראל בשנת תע״ח) נתאכסן אצלי בביתי והיה רוצה חיון הנ״ל לבוא לביתי, ולא רצה הגאון כמהר״ר נפתלי הנ״ל לדבר עמו (תוה״ק, דף ע״ג), ור׳ משה חאגיז יספר מן הפרק ההוא: „ידענו שהתועב חיון היה מתאכסן בבית אברהם מאמאנון, ומהכרת של הגביר רפאל מאגילה משרת בית משנה המלך וויזיר יר״ת היו נותנים לו שני אריות (גרוש) על פי הטלצת המשנה, כי הקק״ לא רצו לראות פניו״ (לחישת שרף, דף ח׳).

XVI) חיון בעצמו מזכיר בספר הסנגוריא שלו „הקולות יחדלון״ כי בחרף שנת תע״ח נתפייס לו ר׳ נפתלי כ״ץ, אמנם דבריו מוכחשים על ידי ר׳ משה חאגיז בדבריו אלה: „הן אמת מן הטעמים הכמוסים לנו (שלא נתנו להגלות מפחד הוזיר), ידענו גם ידענו שהרב... חיים אלפאנדארי (בן ר׳ יצחק) המליץ גם כן בעבורו בפני ר׳ נפתלי כ״ץ, ולא עלה בידו״, שש שנים עמד בקושטנדינא ולא יכול להשיג התרת החרם, ולפי עדות זרח בן מרדכי, בשנת תפ״ה ביום כ״ז תמוז, נאותו שלשה רבנים מן הי״ג שהחרימו את נחמיה חיון, להתיר לו החרם, והם ר׳ יהודה רוזאנים, ר׳ שלמה הלוי (השני) ור׳ יוסף בכמוהר״ר ישעיה מטראני, ולתת בידו תעודה וחתימת ידם (לחישת שרף, דף ח׳), וזה עדות זרח בן מרדכי על הענין הזה:

„וכן נתברר שענה שקר (חיון) ברבני קושטנדינא בשפת יתר ולשון שקר, שהוציא דבה עליהם כאילו חזרו בהם וסתרו בנינם הראשון (משנת תע״ד)... אמנם הוברר הדבר... שכל מה שעשו רבני קושטנדינא להתיר נדויו לעצמם ולמי שחושש לדבריהם... אם לא מפני האונס, היה בכפיה והכרח על פי גזרת השר הוזיר, כי הרשע ההוא (חיון) היה הולך לחצרי מלכים ומשתדל עם שרי מלוכה להשיג מבוקשו, בכל אופן שיעלה בידו... לכן מאונס עשו זאת רבני קושטנדינא, להעיד עליו מה שקבל כפניהם, דברי חברות ושלא יעסוק עוד בדברי שוד ושכר, ולא ילמוד ספר תורה עם תלמיד וחבר, ולא יהא עוד קוץ מכאיב לבית ישראל, חובר חבר לאיש משחית״ (תוה״ק, דף ע״ג).

XVII) כמעט השיג את מבוקשו, ויפר את דבריו, ויסע עוד הפעם לאברופא לבלבל העולם, ויבא לוויינה, לפי עדות ר׳ משה חאגיז:

„והלך ובא (חיון) לעיר המלוכה וויינה, ושם לא ראו פניו פני העדה קציני ארץ, וישב בחצר מזומן לאנשי תוגרמה, באמרו שהוא תוגר,

והגאונים

והגאונים אשר שם וקציני ארץ השתדלו עם אותם שהיו מתלונים עמו... הלך לחצר הקיסר ואמר שהיהודים עוזרים להרחיקו מעליהם" (לחישת שרף, דף ה' ע"א), ור' יעקב בן צבי בהערותיו מזכיר הענין הזה: „וכמו שעשה גם בחצר הקיסר ירום הודו, שדבר רע על היהודים, כבני אומתו נתן דופי, למען לא יוכלו להזיק לו" (תוה"ק, דף ע"ג).

מתנגדי חיון היו מאשימים אותו שהמיר דתו באסלמית, והדבר הזה אינו יוצא מגדר האפשריות, כי כתביו נמצאים בארכיון של הדונמים בשלוניק, ויהיע שהיה בחברתם בשלוניק, וכדי להצטדק מן האשמה] הזאת, חיון הביא בספר „הצד צבי" הזכרון עדות הזה שנראה שזייף בעצמו: „אנחנו חתומי מטה (ואין חתימותיהם) מתושבי בלונראדו... שם נמצאנו ושם היינו כשבא החכם חייא חיון לבלוגראדו מן עיר בושנא־סאראיי, והניח אשתו בבושנא־סאראיי, ובא הוא לשאת ולתת במשא ומתן, אנחנו חתומי מטה נשבעים... שמעולם לא שמענו, ולא נשמע על החכם חייא הנ"ל שום דופי וכל שכן השתמדות... ומה גם כי מודעת זאת בכל הארץ, שבכל מדינות תורקיה מי שנשתמד לא יוכל עוד ללבוש תכשיט יהודי, לפי שהוא סכנה גדולה, ואפילו אם ירצה ללבוש בני העיר אינם מניחים אותו, והחכם חייא הנזכר היה הולך בפרהסיא ככל היהודים.

XVIII) אחרי כן נסע למדינת מוראב'יאה, ושם התחבר לנוכל השבתאי ליבלי פרוסטיץ אשר בלבל אשכנז ופולוניא ימים רבים (לחישת שרף, שם), ר' יעקב בן צבי מספר הענין הזה „והעמיד תלמידים רבים קלים כצבי (קלי הדעת כשבתי צבי), לעבור על רצון קונם, בפיהם ומעללם... בכל מקום אשר דרכה כף רגל הצר, והוא להם לאות ולמופת, כי נשא שם זונה מופקרת ידועה באוננרן, ובא עמה עד אמשטרדם" (תוה"ק, דף ע"ב). לפי זכרונות חאגיז עשת דרכו זה דרך גלאגוי, ברלין, והנובר, ובכל מקום בואו השתדלו היהודים לבלתי יתנוהו לשבת בעירם, בהנובר התחפש והתנכר לבל יכירוהו, אך הכירו אותו על פי הכתבים שנמצאו באמתחותיו, וגרשוהו משם (לחישת שרף, שם). באמשטרדם הדפיס חבורו „הקולות יחדלון" (פרשת בא תפ"ו), להראות צדקתו וכי הותר ההרם, אמנם תומכו מלפנים ר' שלמה איליון אשר אבד הרבה מחשיבותו בסבתו, לא חפץ לראות פניו עוד, וארבע עשר יום אחרי כן הגיע הקושטנדיני זרח בן מרדכי לאלטונה, ויעיד על היון דברי נאצה, וכי רבני קושטנדינא התירו ההרם בעל כרחם ונגד רצונם, אז הכריז ר' יחזקאל קצנלבוגן החרם עליו. (אלול תע"ה), ובסוף אדר א' תפ"ז החרימו בפרנקפורט דמאיין את השבתאי משה מאיר ונכלל עמו גם חיון.

XIX) הנוכל הזה נתדלדל בסופו כאשר כתב בעצמו „ששאלתי ממנו (מאת אחד השבתאים), כר או כסת לאשתי בהלואה, ולא הטה אזן" אחרי כן שב לברלין ומחסורו גדל כל כך עד שכתב לבעל הבית לתת לו מחסורו, „שאם יתגרו בו, ישטפוהו מים רבים" (לחישת שרף, דף ג'), וישלחו לו שני מרקים, מברלין נסע לפראגה. אך לא נתנוהו לבוא העירה, „ואשת רבי יהונתן אייבשיטץ

וחמותי

והמותו, היו מביאות לחיון מזונותיו מחוץ למחנה" ור' יהונתן כתב אליו: מה לך לעת זקנתך לחזור בעיירות, הכבד ושב בביתך" (שם, שם). לדברי וולף נסע חיון למדינת ברבריא באפריקה, (Bibliotheka IV fl. 929) וימת שם, נינו לקח נקמתו בכלל ישראל, המיר את דתו וירדוף את כל היהודים, לפי תעדות הזה: „היום יום ד' ט"ז אב תצ"ג קבלתי כתב... שבו מודיעים לי מרוב התלאות שנמצאים אחינו שבגולה... ובראשם שורש פורה רוש הנחש נין לו ויוצא חלציו שיצא לחוץ לדת ישראל, והיה למחמדי ששב לנקום נקם, ולרדוף רודפי מולידיו" (משנת חכמים, ס' תק"כ־תכ"א).

ג) יעקב לייבוביג' הנקרא פרנק.

פעולת תנוכל יעקב פרנק תבוא בפרטות בחלק החמשי, אך לבלתי יעדרו מעשיו בפרק הזה המוקדש לשליחים השבתאים, נביאה פה איזה פרטים מהתחברותו עם הדונמים, יעקב בן ליב או לייבוביג' שנקרא אחרי כן פראנק נולד בגליציאה בכפר ברושאנקה פלך קאמיניץ, לא הרחק מעיר הוסיאתין בשנת ה' תפ"ז, בשנת תקי"א נסע לאזמיר לקנות שם כמה סחורות המזרח להביא לולאכיה, שם בא בהתחברות עם החכם יששכר ראש המאמינים בשבתי צבי בעיר ההיא, בשנת תקי"ב הגיעו לאזמיר שני בחורים מרדכי בן אליה מפראג ונחמן, ויקרבו אל המאמינים ואל פרנק וינבאו לו עתידות וכי הוא נועד להיות גואל ישראל, בחדש סיון נסעו לולאכיה לצודד נפשות פתאים, ובעברם על פני העיר ניקופול פרנק הכיר נערה יפה חנה בת טוביה, וישא אותה לאשה ביום י"ט סיון, אחרי שלשה שבועות נסע לקראיובה וישב שם חמשה חדשים, אחרי כן שב לניקופול, ויקח את אשתו וישלחה לוידין אצל קרוביה, והוא נסע בחברת חבריו יששכר ונחמן לסופיא, ומשם לשלוניק ויבא בהתחברות עם הדונמים ביום י"ז חשון תקי"ד התוכה עמהם בבית המדר"ש [illegible] אמונת שבתי צבי, ויגיד להם דעתו שהמשיח המדומה הזה לא נחה עליו [illegible]ת האלהיות, כי לא השיג את התענוג העליון את מתיקות הממשלה.

יותר משנה אחת ישב פרנק בשלוניק, ויתאמץ להאביד ניר לבית שבתי צבי ולהשפיל כבוד יורש ראש הכתה ברכיה, כדי לעמוד בעצמו בראש הדונמים, אך לא הצליח במזימותיו. פתאום נודע לו שמתנגדיו השכירו אנשים להרגו בעוד לילה, וימהר לברוח משלוניק לולאכיה, וישוב עוד הפעם לניקופול ובחדש תשרי תקי"ו נולדה לו בתו חוה, אך גם פה לא הונה לו, כי אויביו השכירו את התורקי הרוצח תאדאר ויפצעהו על ראשו ועל חזיהו, וכאשר נרפא יעצוהו חבריו לנסוע לפולוניא לעשות נפשות לתורתו, בחדש אב התישב בעיר הקטנה ג'ורג'יוו על הדאנוב מקום שהיתה מצודה תורקית, והפחה יעץ אותו להכנס בדת המחמדית, ביום ט"ו בשבט תקי"ה עבר הדאנוב שנתקרר, הוא ושבעים איש ממאמיניו אל העיר רוסצ'וק אל המופטי, ושם נכנסו בדת המשלמים וישובו לג'ורג'יוו, אך גם בעיר הזאת לא ישב ימים רבים, ויסע לפולוניא, יתר מעשיו ופעולתו הטשחתת אשר היו הסבה לקרוע חלק אחד מהיהודים והכניסם בדת הנוצרים יבואו בפרטות בחלק החמשי, בתורקיה לא נשארו עקבות המסית ומדיח הזה

הזה ולא עלה בידו להתנשא על הדונמים בשלוניק, כי אם להביא בלבול בתוכם עד שנפרדו בהמשך העתים לשלש מפלגות.

ציון ו׳

המשרות הנכבדות אצל יהודי מצרים

המשרות הנכבדות ליהודי מצרים, נחלקות לג׳ פרקים: א) הנגידות, ב) הג׳יליביות, ג) הבאזירגיאן־באשיליקות.

א) הנגידות.

על התהלת משרת הנגידות, שהטילו בה ספק גדולי הסופרים היהודים בדורנו, נמצאים שני מקורות עברים.

I) ר׳ דוד ן׳ זמרא, רב הכולל במצרים (רפ״ט־שכ״ט), כתב (שו״ת הרדב״ז דפוס פיורדא, שנת תקמ״א ס׳ תקי״ט), בתשובתו על השאלה שנשאל: „צריך שתדע שעיקר דבר זה נמשך, כי קרוב לתהילת מלכות הישמעאלים (כנודע למשפחת הפאתימיס), מלך מצרים הנקרא אצלם אל־כליפא נשא בת מלך בגדד היא בבל, וכשבאה למצרים שאלה על ענין היהודים ואם יש להם מלך או נשיא, ואמר לה המלך אין להם לא מלך ולא נשיא, אמרה לו: והלא במלכות אבי יש ישראלים הרבה, ויש להם נשיא נקרא „ריש גלותא״ והוא מזרע דוד המלך ע״ה ואבי מתברך בו, ועושה לו כבוד גדול, לפי שהוא מזרע מלכים ונביאים. ומיד ציוה המלך להביא לו משם איש מזרע דוד המלך ע״ה, ושלחו איש נבון והכם מר פלוני[1]) מזרע הנשיאים, ומנה אותו לנגיד על כל היהודים אשר בכל מלכותו, ומשם נשתלשל הנגידות במצרים, והיה לו הרמנותא דמלכא, ומאמר המלך לרדות את העם במקל ורצועה, דכתיב לא יסור שבט מיהודה; ואחר שנפסק זרע דוד ממצרים, או שלא היו זרעו ראוים למינוי, חזר הנגידות למי שראוי לו מצד חכמתו ומעשיו, והיה דן יחידי בדיני ממונות, ומעניש, וקונס, ומכה, ומנדה, ומחרים, כפי מה שצריכה השעה, וכל זה במאמר המלך, עד שמלכו התוגראין, ואף על גב דבטלה הנגידות בעונותינו, ואין לנו הורמנותא, נשאר המנהג הראשון שיהיה דן יחידי דיין אחד במקום הנגיד, וכוררין להם הציבור מי שראוי לכך וממנים אותו לדיין עליהם״ אל הידיעות המקוטעות האלה ראוי לספח דברי ר׳ יוסף סמבאדי:

II) ר׳ יוסף סמבאדי ידיע קוטייא, בעל הזכרונות שכתב ספרו „דברי יוסף״ בשנת תל״ז במצרים, הוא שאב ידיעותיו ממקורות עברים וערביים, והביא ענינים רבים יקרי ערך המפיצים אור בהיר על דברי הימים, בדברו על הענין הזה כתב: וימלוך בבבל טאייע אלכליפא בשנת שס״ג להשבונם, והשיא בתו למלך מצרים ושמו עצר אלדולה, וכשנת שס״ז להשבונם היא ד׳ אלפים ותשמ״ה ליצירה, באה המלכה לארץ מצרים ושאלה על ענין היהודים וכ״ו.

בעל

---

1) בזכרונות „אחיעמץ״ מכונה הנגיד הזה הראשון בשמו ר׳ פלטיאל (צד קכ״ה קכ״ט).

III) בעל הזכרונות ר׳ יונה אשכנזי בספרו הספרדי „לו דישפואיש די בן גוריון״ (מה שאחר בן גוריון) (דפוס קושטנדינא תק״ה, דף קנ״א ע״ב), מזכיר שמלך מצרים הלך על בגדד שהיתה כמעט חרבה, ויבנה אותה וישא את בתו של טאיע־כליפת ומזכיר שם מלך מצרים עצר־אל־דולה, שנפטר בשנת שע״א להיג׳ירה, אך לא יזכיר על ענין הנגידות. כי כנראה השתמש רק במקורות מחמדים.

והנה החכם צבי גרץ מטיל ספקות במקרה הזה, וכה דבריו: „סדר הזמנים אינו מכוון, השנה שס״ו להיג׳ירה היא 976 = ד׳ אלפים תשל״ו ולא תשמ״ח, ואולם, אם כל הפרטים יהיו מדוקדקים, לא יעכב הפרט הזה מהכיר את הדברים לאמתים, השם „טאייע״ להכליף הוא בלי ספק משובש, ומהשם נצר (כן תקן מר גרץ במקום „עצר״ אלדולה שהיה אז לפי דברי הספור שלטן מצרים), יוצא כי כל הדברים אינם אלא הגדה, ואין להם מקום בהיסתוריא המתאמתת על פי מעשים ברורים״, והנה כל ספקות ר׳ צבי גרץ והסופרים הבאים אחריו אינם אלא חוסר דיוק.

1) שם כליף בגדד טאייע אינו משובש כלל ועיקר, כי בימים ההם מלך הכליף את־טאייע, ומלכותו נמשכה משנת 363 עד 380 להיג׳ירה, ד׳ אלפים תשל״ה־תשנ״ב, כנראה מדברי הימים הלועזים וזכרונות ר׳ יונה.

2) שם מלך מצרים אשר עליו יסד ר׳ צבי גרץ רוב ספקו אינו בדוי, כי אם משובש, כי באמת בעת ההיא מלך במצרים השלטן הראשון לבית הפאטימים, (ולזה ירמזו דברי הרדב״ז, קרוב לתחלת מלכות הישמעאלים), והוא בנה עיר הבירה אל־קהירא היא מצרים החדשה בשנת שס״ב להיג׳ירה = ד׳ אלפים תשל״ד, ושמו היה לפי דברי הימים הלועזים אל־מואיז־לי־דין־אללה, והוא בנה במצרים בית המסגד היותר גדול שבכל ארצות המחמדנים, העומד עד היום, ונקרא בשם „אל־עצר״, וכבן יש לשער או שבני הדור ההוא כנו אותו „עצר״ על שם בית המסגד שבנה, או כי באמת היה כינויו כן, ועל כן נקרא בית המסגד על שמו, איך שיהיה אין שום תפונה שבני הדור ההוא והסופרים הערביים ידעוהו בכינוי הזה, ומהם העתיק ר׳ יוסף סמבארי בזכרונותיו, וכן ר׳ יונה אשכנזי ששאב חלק מזכרונותיו ממקורות תוגרמים. מה שנוגע ליתר השם אלדולה הוא בלי תפונה קיצור השם לידין־אללה, יתכן שר׳ יוסף קיצר את השם, או שכן היה במקורות הערביים שהיו לפניו, מצד אחר מן המקורות הלועזים, נדע שבשנה ההיא נצח השלטן הזה כל ארץ מצרים, סוריא, וארץ ישראל, וממשלת מצרים עלתה מעלה, עד אשר יכלה להשתוות עם ממשלת הכליפים בבגדד, וככן דברי שלשה הסופרים העברים שהבאנו, ושלפי סדר הזמנים אי אפשר שהעתיקו איש דברי חברו, והגם שכל הפרטים אינם שוים ביניהם, אך יתאימו בכל הענינים עם הסופרים הלועזים, באופן שאין כל ספק שכל הסיפור הזה מיוסד על אדני האמת.

IV) מדברי הרדב״ז נדע שבתחלה הנגיד הראשון שבא מבגדד מצרימה, היה ממשפחת הנשיאים בבבל המיוחסים ליוצאי דוד המלך, וכסא הנגידות הורש מאב לבן איזה זמן, עד שניתן על שכם האיש היותר ראוי למשרה הזאת מצד חכמתו ויחוסו, ונראה הדבר שלא עמדה ימים רבים משפחת הנגיד הראשון

הראשון על כנה, כי ר׳ בנימן די טודילה שהיה במסעו בשנת ד׳ אלפים תתקל״ה בארצות הקדם, שהוא קרוב למאה ותשעים שנה אחרי התיסדות הנגידות, מזכיר שבהיותו בבגדד מצא את ר׳ דניאל בן חסדאי ראש הגלות המיוחס לזרע דוד המלך, אמנם במצרים מצא את שר השרים ר׳ נתניאל (אל נטע) אך לא הזכיר שהיה לו איזה התיחסות עם הנשיא בבגדד, והסר מזה שהיה מזרע דוד, הוא מתאר את הנגיד הזה שקורא אותו בשם: שר השרים, ראש הישיבה, והוא ראש לכל קהילות מצרים להרים רבנים וחזנים, והוא משרת פני המלך הגדול אמיר־אל־מומנין־עלי־בן־אבטלב.

V) אחריו נמנה כנראה הרמב״ם (ר׳ משה בן מימון) לנגיד קרוב לימיו האחרונים (ד׳ אלפים תתקצ״ט), וכן שרת בנו ר׳ אברהם ונכדו ר׳ דוד מימוני, ר׳ אשתורי הפרחי שהיה בארץ מצרים, מזכיר את הנגיד ר׳ אברהם מימון השני בדבריו אלה:

והצדוקים (הקראים), אינם היום בזמנינו מוסיפים גריעות, אלא שרבים מהם מתיהדים תמיד, וכמעשה שאירע סוף מחזור רס״ז מקהל גדול מהם שנתיהדו ביום אחד במצרים, על יד הנגיד רבינו אברהם נר״ו (כפתור ופרח סוף פרק ה׳), והענין הזה הובא בתשובת הקראים לר׳ דוד ן׳ זמרא: וכן היה בימי הנגיד ר׳ אברהם ז״ל סוף המחזור רס״ו, בקהל גדול שנתיהדו ביום אחד במצרים וקבלם, ועד היום יש משפחות ידועות מהם וכ״ו (שו״ת רדב״ז, חלק ב׳ ס׳ תשצ״ו).

VI) כנראה בנו ר׳ יהושע נמנה גם בן לנגיד, וכנו של זה האחרון נזכר בכינוי „הנגיד מדמשק״ והוא ר׳ דוד מימון דור שביעי להרמב״ם (הקדמת צפנת פענח על אבן עזרא). הראשון שבין הנגידים האחרונים תחת שלטני מצרים, בערך שנת ה׳ הנודע כשמו, הוא ר׳ עמנואל בן חנניא, וכבואו למצרים קדמו פניו חכמי אלכסנדריא ונתנו לו שיר ושבחה מנחה היא שלוחה:

עדי גאון והוד ושם וחליה, ואור גדול בארץ מאפליה
כרוב משה, אשר נמשה, בכי טוב והוקם עלי כסא יכניה
לנהל את שאר הצאן, ברצון אביר יעקב, שלחהו למתיה
גביר ושר לפניו שר ושפסר נגיד האל, שמואל בן חנניא

ועוד יספר בעל הזכרונות עליו, שהיה ראש ישיבת מצרים, וזה הגאון חבר ספר הנקרא „מבוא התלמוד״, ונפטר במצרים (ר׳ יוסף סמבארי, דברי יוסף פרק ר״יז), לפי דברי בעל הזכרונות הזה, חכמי עמנו יחסו ללא צדק הכ״י הזה לר׳ שמואל הנגיד, והדפיסוהו אחרי כן על שמו, ולפי עדותו היה בידו הכ״י ההוא, ונודע לו בבירור שהוא לר׳ עמנואל בן חנניא שנשתבש בשמואל.

VII) אחריו נודע שם הנגיד כמ״ר יוסף, והוא נקבר אצל קבורת הרופא (אלהכים) עבד־אלולי (השם הזה נזכר בסוף כ״י כתר תורה שבביה״כ בכפר גובר אצל דמשק, והובא בעתון העולם שנה א׳ גליון מ״ג דף 520), אחריו עמד לנגיד ר׳ נתן הכהן שלאל בן ר׳ היים שלאל (יכין ובועז, ח״א ס׳ קל״ו), והוא היה יליד תלמסאן בברבריאה או אפריקא הצפונית, ובהיותו כבן

ל״ג

ל"ג שנה, היה עוד בעיר מולדתו כי כן מובא בשאלות „יכין ובועז" (ה"א ס' פ"ח), „ותשלהם לתלמסאן ליד הזקן ר' נתן הכהן שלאל" ובדף האחרון הדבוק בכ"י „כתר תורה" אשר בביה"כ בכפר גובר כתוב ביד הנגיד בעצמו:

נולדתי אני נתן הכהן שלאל שנת תקצ"ז לב"ע, והיא שנת אלף תל"ז למנין הנוצרים, י"ח יום בחדש אב יה"ל (יהפכהו ה' לטובה), והוא כ' ביולי ביום שבת, סימן תשנה נב"ה, ופרשת השבת ההיא היתה עקב תשמעון, וסימן הפרשה והשנה ע"ל ב"ן ל"א הי"ת ללוי חלק ונחלה וכ"ו, וגם סימן אחר המו"ציא ל"ך מים מצור החלמיש. (כאשר פרסם הרב טוליראנו בעתון העולם).

לפי רשימת ר' נתן הכהן שלאל נולדו לו בתלמסאן הילדים האלה: א) סעדיה בט' שבט רכ"א, (20 יאנואר 1461), ב) אפרים, בחג המצות רכ"ג (13 אבריל 1463), ג) אברהם, כ' אדר א' רכ"ה, (17 פיברואר 1465), ד) כתו דולצה, כ"ה טבת תכ"ז, ה) וכתו מסעודא בארץ גנוא (Genua) נולדה בעשרה ימים לחדש אלול רכ"ט (18 אגושט 1469).

VIII) הנה כי כן יוצא לנו שיצא מעירו ללכת ארצה ישראל, בחדש אלול רכ"ט (1469), ונתעכב בגינואה ושם נולדה כתו, ובראשית שנת ר"ל נסע באניה עד מצרים, ומשם דרך היבשה ירושלימה, ויבא שם בשנת ר"לר"ל"א, מיתר רשימתו נודע שנולדה לו בתו שמחה בירושלם עיה"ק, יום שמיני עצרת רל"ב ועוד כתב:

נולד בני יצחק ישצ"ו, יום ו' בשעה האחרונה מהלילה, שלשה ימים במרחשון משנת הרל"ה, בפרשת ושנת וישוכו המ"ים מע"ל הא"רץ הלוך ושוב.

מהמשך הרשימה נדע שבשנת רמ"ד בא ר' נתן הכהן מצרימה, ובעת ההיא היה השלטן מליך אשרף כתבאי שהרשה ליהודים לבנות בית"כ ההרוס בירושלם (ראה הכורנו חלק א' דף 183) וימניהו לנגיד, וארבע שנים אחרי כן כאשר עבר דרך שם ר' עובדיה מברטנורא, התודע אליו וכה יספר הנוסע הזה:

הנגיד היושב במצרים הוא רודה בכל היהודים אשר תחת ממשלת מלך מצרים, ויש לו כח מאת המלך לאסור ולהכות כטוב בעיניו, לכל איש אשר ימרה את פיהו מן היהודים אשר בכל הקהילות מסביב, והוא ממנה דיינים בכל קהל וקהל, ואשר הוא היום נגיד ישב בירושלם שנים רבות, וברח מירושלם מפני הזקנים והמלשינים והמוסרים אשר היו, ושמו ר' נתן הכהן והוא עשיר וחכם וחסיד וזקן, והוא מארץ ברבאריאה. (מכתב ר' עובדיה משנת רמ"ח, דרכי ציון, וארשא 1895 דף י"ב).

IX) ממקורות אחרים נדע שר' נתן הכהן מתה עליו אשתו במצרים, וכאשר חפץ לקחת אשה שניה, לפי דברי בעל הזכרונות: לא רצה לקחת אשה מאותם משפחות אשר שבו מדת הקראים לדת הרבנים במצרים, ע"י הנגיד ר' אברהם נכד (צ"ל בן נכדו של) הרמב"ם (שו"ת רדב"ז ח"ב ס' תשצ"ז). מהמשך הרשימה של הכ"י בביה"כ בגובר נדע יותר הענינים על פי כתכתו של בן משפחתו:

נתבקש לישיבה של מעלה אדוני הנגיד כמהר"ר נתן הכהן שולאל זלה"ה, הנז"ל בליל ב' שתי שעות קודם היום ל"ט לספירה, והוא כ"ד אייר שנה רמ"ב ליצירה

ליצירה, בפרשת ונס״ע אח״ל מיע״ה, ונהג שררת הנגידות במצרים י״ח שנה, ונקבר בין הנגיד כה״ר יוסף זלה״ה ובין אלהכים עבד־אלולי ז״ל, ועל שלשתם מוקף גדר בנוי מאבנים, לבלתי יכנס שום אדם זולא זולתו.

ובעל הזכרונות כתב: וביּמים ההם היה במצרים אחד מן החכמים נגיד ושר וממונה מתחת יד המלך על כל היהודים... ובכל מלכות ארץ מצרים, והאיש הזה שמו ר׳ נתן הכהן שוליל, וילך לאור באור החיים, וישימו עליהם לראש... ולנגיד את הנכבד ר׳ יצחק הכהן שוליל (כתר תורה).

מן המקור הזה יוצא שר׳ יצחק הנגיד החדש לא היה בנו הצעיר של ר׳ נתן הכהן אלא בן אחיו, והדבר הזה מתברר, כי לפי רשימת ר׳ נתן, בנו יצחק נולד בשנת רל״ה, ואם כן בשנת רס״ב כמות ר׳ נתן היה בן שבע ועשרים שנה, והוץ מן האפשרי שימנה לגדולה כזאת, מצד אחר בנו של הנגיד ר׳ יצחק שכתב המשך התולדות, הזכיר בשם את אביו ר׳ יצחק וכאשר רשם מיתת ר׳ נתן כתב: אדוני הנגיד שהיה רק דודו של אביו, ואם היה זקנו, בודאי שהיה מזכיר אדוני זקני בדרך הכבוד.

בעת ההיא היה במצרים השלטן קוצו, והוא הסכים על מינוי רבי יצחק הכהן שולל לנגיד על היהודים, ולו הכח מצד המלכות לרדות בעם ולמנות דיינים, וזה מתאמת משו״ת ר׳ אליה מזרחי (ס׳ נ׳). „ראה ראיתי את האגרת השלוחה מבית דינו של הנגיד כה״ר יצחק שלטל (צ״ל שלאל) כבודו... ותתמיד ממשלתו... ואמר הריני נזיר שמעון, אם יהיה שמעון דיין, ואיתו ראובן נגיד יש בידו יכולת למנוע את שמעון מהיות דיין״.

בשנת רע״ז כבש השלטן שלים הראשון, קיסר העשמאנים מדינת מצרים, וישם קץ למלכות השלטנים המאמלוקים והמשרות המצריות, וביניהן הנגידות; ולזה ירמזו דברי הרדב״ז „שבטלו הנגידות, ואין לנו הורמנותא״ שלא היה בתחלה משרה בלתי מוגבלת, ור׳ יוסף סמבארי מבאר ביתר שאת דברי הרדב״ז הסתומים וכה דבריו:

> „ואז התחיל אור העותמנליש, הור הנגידות למי שראוי לה מצד חכמתו, ומעשיו, ועשרו, היו שולחים אנשי קושטנדינא יהודי אחד חשוב משם, בהסכמת חכמי קושטנדינא שריה ויועציה, כדי לשפוט את העם משפט צדק, והיה מעניש, וקונס, ומכה, ומנדה, ומחרים, כפי מה שצריכה השעה״ (דברי יוסף, פרק כ״ו).

נראה הדבר שכאשר מנה השלטן שלים א׳ בשנת ר״פ את המשנה הראשון במצרים מוסטאפה פחה, הביא עמו את העשיר אברהם קאשטרו מקושטנדינא, וימנהו לנגיד על היהודים, ולשר האוצר ופקיד על המטבעות. בשנה ההיא נסע ר׳ יצחק הכהן שולאל, שהוסר ממשמרתו ירושלימה, כי כן נראה במכתב שערכו רבני ירושלם לעיר רומא בשנת רפ״א, נזכר ר׳ יצחק הכהן הנגיד כתושב ירושלם (דברי ימי ישראל בתוגרמה, ח״א דף קכ״ו, ובמהדורא השניה דף קצ״ח). התייר האלמוני האיטליאני שהיה בירושלם בשנת רפ״ב, כתב: אב לכלם (לרבני ירושלם), הנגיד כמהר״ר יצחק הכהן שולל, המוכתר בכתר תורה, בכתר כהונה, כתר מלכות ועושר, וכתר שם טוב,

מצדקות

מצדקות שהוא עושה לעניים וללומדי תורה עולה על גביהן, (שבחי ירושלם, דף כ"א ע"א).

מרשימת בנו בכ"י הנמצא בבית הכנסת בגזבר הסמוך לדמשק נדע כי: „נתבקש בישיבה של מעלה אדוני אבי הנגיד במוהר"ר יצחק הכהן שולאל זלה"ה ליל ה' ר"ח כסלו שנת הרפ"ה ליצירה".

והדבר הזה מתאמת גם מדברי בן הדור ההוא ר' יעקב בירב שביום ג' י"ח תשרי רפ"ז, אלמנתו של הנגיד ר' יצחק שלאל כבר נשאת לאיש אחר (שו"ת מהר"י בירב ס' ד'), ור' לוי ן' חביב שהתישב בירושלם בשנת רפ"ר נמנה לאפטרופוס על בנו.

הנגיד ר' אברהם קאשטרו היה גם הממונה על בית המטבע במצרים, מראשית בואו אל המדינה הזאת, בשנת רפ"ג נטנה למשנה על המדינה אחמד פחה שבטח בו לב השלטן שולימאן, אך הוא היה רע מעללים, וכל מזימותיו היו לעשוק ולרצץ ולמרוד בשלטן, בסוף השנה ההיא, קרא לארמונו את הנגיד ויצוה עליו להביא לו שלשת אלפים פרחי זהב, ולמרות שהיה סך גדול ועצום הנגיד נאות לתת הכסף הזה, כעבור איזה ימים ביום הכפורים של שנת רפ"ד אחמד פחה ביודעו שהוא היום היותר קדוש ליהודים, שלח משרתו אל בית הכנסת לצוות על הנגיד להביא לו ששת אלפים פרחים, וכאשר מיאן לחלל קדושת היום ולתת לו הכסף ההוא, שם אותו במאסר עד הלילה, ובעצם הלילה ההוא הוכרח להמציא לו הסך העצום ההוא, ובבקר היתה פקודת הפחה עליו להטביע מטבעות הדשות על שמו, ולא על שם השלטן שולימאן אז ביקש הנגיד לתת לו הפקודה הזאת התומה בעצם כתב ידו, וכאשר השיג הפקודה, עשה בערמה וימלט דרך סוריא לקושטנדינא, ויגלה אזן השלטן ויראה לו חתימת המשנה המורד (דבי אליהו דף ל"ו), אחרי שנהרג הפחה המורד נמנו מושלים אחרים, ובסוף שולימאן פחה שהיה בתחלה ביליר"ביי של סוריא וארץ ישראל, לפי דברי בעל הזכרונות, אז שב מצרימה „הנגיד ר' אברהם קאשטרו, אשר יצא מלפני המלך שולימאן בלבוש מלכות" (דברי יוסף, פרק רכ"א).

ולא ארכו הימים לנגיד ר' אברהם קאשטרו, ובמותו בשנת רצ"ו בערך הפקיד שולימאן פחה את ר' תאג'יר לנגיד על מצרים, בשנת שי"ו בימי המשנה מחמד פחה „נאסף אל עמיו הנגיד ושר על כל היהודים ר' תאג'יר זקן ושבע ימים ועוד היום (כשנת תל"ז) ממשפחתו מצויה במצרים" (דברי יוסף, פרק רי"ז).

X) בעל הזכרונות ר' יוסף סמבארי יספר ברוב ענין סוף הנגידות, שאחרי מות הנגיד ר' תאג'יר שהיה בכל הפנים יליד מצרים, ראשי הערה בקושטנדינא שלחו במקומו את הנגיד ר' יעקב בן חיים למשפחת תלמיד, „וכבוא הנגיד אל ארץ מצרים, וילבש אותו השר (מחמד פחה, בשנת שי"ו) בגדי מלכות, וביום שבת קדש הלכו עם בני ישראל לתקביל פניו, ועל צבא תהלתם מוהר"ר בצלאל אשכנזי זלה"ה, וכאשר הקבילו פניו, לא שת לבו עליהם, ולא נהג בהם כבוד, ויחר להרב בצלאל מאד, ושסע אותו בדברים ונדה אותו, ואזי נתמלא הנגיד חימה, והלך אל השר להלשין הרב, לומר שלא חס על כבוד המלכות

המלכות, ויהי כשמוע הרב הדברים האלה, וישכם בבקר ויחבוש את החמור, וספר שמואל עמו, ויעמד לפני השר ויקוד וישתחו לאפיו ארצה, ויאמר לו דבר אליך השר, ויקום מעל הכסא, ויאמר לו שמע נא את דברי, השם תנמצא כתוב בספר, שמיום גלינו מארצינו וקבלנו מלכותכם עלינו, נזרנו אומר לבל יכנה שום איש ישראל בשם מלך, כי לכם המלוכה, והאיש הזה כנה שמו כשם מלך, כי כך קורין לו „נגיד", ונגיד רוצה לומר מלך, דמתרגמן לנגיד על עמו על ישראל, למלכא על עמא דישראל, ופייסתי אותו בדברים ולא קבל ממני, וכאשר ראיתי שהוא מורד במלכות, החרמתי אותו, ויהי כשמוע השר את דברי הרב, ויחר אפו על הנגיד, ויגרשנו מארצו, ומיום ההוא והלאה, וישימת לחק בישראל לבל יכנו לשום יהודי אשר יבוא מקושטנדינא „נגיד" אלא היו קורין אותו „ג'יליבי" והחיינת לחק בישראל עד היום". (דברי יוסף, דף כ"ח פרק כ"ו).

ובעל הזכרונות ר' חיים יוסף דוד אזולאי, כתב בדברו על ר' בצלאל אשכנזי:

וכן ראיתי בקובץ כתבי יד שהיה רבו של תאר"י, וכתוב שם שהוא ביטל שם נגיד בארץ מצרים משום מעשה שהיה (שם הגדולים, בערך בצלאל אשכנזי). הנה כי כן יוצא לנו בבירור, שהנגידות שנוסד במצרים בימי השלטן אל־מואיז־לידין־אללה בשנת ד' אלפים תשמ"ד (984), בטל בימי המשנה למלך של השלטן שולימאן, מחמד פחה בשנת השי"ו (1556), ונמשך קרוב לחמש מאות ושבעים שנה, שמות הנגידים שהשאירו לנו בעלי הזכרונות מעטים הם, ואלה הנודעים לנו:

א) ר' פלטיאל המיוחס לבית דוד ד' תשמד (984)
ב) ר' שמואל בן ר' פלטיאל בערך ד' תשנ"ה (995)
ג) הרופא יהודה בן ישעיה מדמשק, בערך ד' תש"ע (1010)
ד) הרופא מבורך בן סעדיה " ד' תש"פ (1020)
ה) מרדכי בן אלחרביה " ד' תת"ך (1060)
ו) אבומנצור שמואל " ד' תת"פ (1120)
ז) נתנאל אלנטע " ד' תתק"ך (1160)
ח) זוטא ד' תתק"פ (1220) ט) משה בן מימון (הרמב"ם) ד' תתקצ"ט (1239)
י) אברהם בן משה מימון ה' ל"ה (1275) י"א) דוד ן' אברהם מימון ה' נ"ה (1295)
י"ב) אברהם ן' דוד מימון ה' ע' (1310) י"ג) יהושע מימון ה' צ"ה (1335)
י"ד) ר' דוד ן' ר' יהושע מימון ה' ק"ל (1370)
ט"ו) ר' יוסף בן שלמה ה' ק"ס (1400)
ט"ז) ר' עמנואל ן' חנניא ה' ר' (1440)
י"ז) ר' נתן הכהן שולאל ה' רמ"ד (1484)
י"ח) ר' יצחק הכהן שולאל ה' רס"ב (1502)
י"ט) ר' אברהם קאסטרו ה' ר"פ (1520)
כ') ר' תאג'יר ה' ר"ץ (1530)
כ"א) ר' יעקב ן' חיים תלמיד ה' שי"ו (1556)

ב)

ב) תג׳יליביות (שי״ו־שכ״ט).

כבר ראינו שהמשנת למלך מחמד פחה, הסיר את הנגיד ר׳ יעקב בן חיים תלמיד ממשמרתו, ויבטל שם הנגידות מן היום ההוא והלאה, ועם ביטול השם, בטלה גם המשרה הזאת, להיות ראש יהודי מצרים רודה בעם ודן אותם לבדו, ובמקום המשרה הנכבדה הזאת, קמה משרת הג׳יליביות שהיתה באיזה צדדים קרובה למשרת שנתבטלה, הג׳יליבי היה ראש היהודים, אך לא היה רודה בהם כבתחלה, ולא היה מקים דיינים בכל המקומות, הוא היה השתדלן בין העם והצר המשנה למלך, והוא היה יותר פקיד ושר אוצרות למשנה, ממה שהיה שליט על היהודים.

המקור היחיד ומיוחד להשתלשלות ומינוי תג׳יליביים, הוא ר׳ יוסף סמבארי בספרו „דברי יוסף״, עניניהם הפרטים כבר הובאו בגוף הספר, חלק ב׳ ג׳ וד׳, וככן הג׳יליביות שהחל בשנת שי״ו, ובטל בשנת תכ״ט כאשר הומת תג׳יליבי האחרון ר׳ רפאל יוסף בר הין, הנודע יותר בשמו צלבי רפאל, לפי הכתב והמבטא של הקראים והיונים, על כן האמינו רבים מסופרי ישראל שהיה מחליב (ארם צובא), ואלה הג׳יליבים לפי מה שהביא אותם בעל הזכרונות ר׳ יוסף סמבארי:

א) ר׳ יעקב בן חיים תלמיד ה׳ שט״ז (1557) וימת במצרים
ב) ר׳ שמואל הכהן ה׳ של״ג (1573) והורד ממשמרתו
ג) ר׳ שלמה אלשקר ה׳ של״ה (1575) ונהרג בשנת שמ״ג ע״י שריש חוסיאין פחה
ד) הורם עוד הפעם ר׳ שמואל כהן ה׳ שמ״ג (1583) עד יום מותו שע״ז במגפה
ה) אבא אסכנדרי ה׳ שע״ז (1617) ונהרג בשנת ש״פ ע״י ארנאוטו חוסיאין פחה
ו) ר׳ יעקב טבולי ה׳ ש״פ (1620) ונהרג בשנת שצ״א ע״י כליל פחה
ז) ר׳ אברהם אלכולי ה׳ שצ״א (1631) והוסר ממשרתו בשנת ה׳ תי״א (1651)
ח) ר׳ פרץ ה׳ תי״א (1651) ונהרג ע״י השלטן מחמד ד׳ בקושטנדינא
ט) ר׳ יעקב ביואס ה׳ תי״א (1651) ונהרג חדש ע״י מחמד גאזי פחה
י) ר׳ יצחק בן ראובן ה׳ תי״ב (1652) והוסר משרותו (1652)
י״א) ר׳ רפאל יוסף בר הין ה׳ תכ״ב (1662) ונהרג בשנת תכ״ט (1669) ברהוב בימי קאראקאש־עלי־פחה.

ג) הבאזירגיאן־באשיות

אחרי שנהרג הג׳יליבי האחרון ר׳ רפאל יוסף בר הין, המשנים למלך מצרים שהשתמשו עוד ביהודים שהיו מביאים מקושטנדינא, היו מעמידים אותם דוקא לפקידי האוצר ועל בית המטבעות, ולא היה להם עסק ושייכות בצרכי ציבור, הם היו נודעים כשם באזירגיאן־באשי, דהיינו ראש הסוחרים (גינת ורדים, ח״ב אה״ע כלל ה׳ ס׳ י״ג), אך המון העם שהתרגלו לבנות את שרי האוצר בשם „ג׳יליבי״ קראו אותם בשם הזה עד שנשתקע ביזב הימים, במאה השבעה עשר למספר הנהוג, גם המשנים חדלו מהביא אתם פקידים יהודים, והמשרה הזאת שהיתה המשך הג׳יליביות, שהיתה בעצמה המשך הנגידות, ושהיה שארית פלטת תואר הכבוד בישראל „נשיא״ בטלה לגמרי

לגמרי, יזכרוה אבל ברוב הימים, אך עד היום נשארו שני התוארים האלה „Celebi“ (ג׳יליבי), ו„Bazirghian“ (באזירגיאן) פרטיים ליהודים בארצות הקדם, כי כן קוראים ליהודי נכבד ג׳יליבי, וליהודי סוחר באזירגיאן.

הערות והוספות

[עמ׳ 248/9] על הרב הבלגרדי ר׳ לוי ירושלמי (בין שנות תע״ח־תצ״ט) העירני ר׳ יצחק הכהן שלאנג מבלגרד, שהובא זכרו בס׳ שו״ת „פנים מאירות“ לר׳ מאיר איזנשטדט, ובחפשי בס׳ תולדות חכמי ירושלם לר׳ אריה פרומקין נסדר על ידי ר׳ אליעזר ריבלין, הובא בחלק ג׳ עמוד 70: „הגאון ר׳ לוי בן הר״ר יצחק מירושלם, נזכר בהרבה מקומות, בתשובות פנים מאירות לר׳ מאיר איזנשטדט וחותם עצמו שם תמיד לוי ירושלמי, עיין שם ס׳ מ, מ״ה, והגאון בעל פנים מאירות כותב לו בכבוד גדול „רועה ישראל, הרש הרשים“, וכל התשובות האלה נכתבו קרוב לשנת תצ״ו, תצ״ז, תצ״ח, ולפי הנראה בא ר׳ לוי הנז׳ בסוף ימיו ונעשה רב ואב בית דין בעיר בילוגראדו, ושקיל וטרי הרב עם הגאון הנ״ל“, מן המקורות האלה יוצא שתשובותיו כתב בהיותו בבלגרד, ונראה שהתחנך בירושלם בישיבות הספרדים על כן היה בקי בשפה הספרדית והיה יודע מנהגיהם, כנזכר בגוף החלק הזה. (הס׳ פנים מאירות חלק ג׳ שבו באו תשובות ר׳ לוי ירושלמי נדפס בזולצבאך בשנת תצ״ה.

[עמ׳ 365 צפת] על הצרות התכופות בצפת שאז הוצרכו לשלוח שלוחים קבצנים בכל תפוצות הגולה, ר׳ דוד קויפמאן פרסם (ירושלם לונץ שנת שלישית מכתבים הנוגעים לארץ ישראל) וביניהם מכתב שנשלח מצרפת ליהודי צפת ותמצית דבריהם: „ומכאן ואילך נחלה פני כ״ת שאל ישלחו הנה שום שליח עתי משמה, כי הקומץ אינו משביע את הארי, והבור אינו מתמלא מחוליתו, והקהל, כדי למעט ההוצאות ישלחו המעות על ידי אגרת דלפנית (צ״ל חלפנית שנקראה בלע״ז lettre de change על פי מה שתקן ר׳ דוד קויפמאן) אל האיש אשר יכתבו אלינו“ (מתוך „גנזי ירושלם“ חוברת ב״ה סיון תרצ״ב, עמ׳ ב׳ הערה 85).

[עמ׳ 234] ר׳ שמואל פרימו, כתבתי שם שנולד במצרים, והנה ר׳ יעקב ששפורטש כתב שנולד בברושה (צנ״ץ דף ב׳ ע״ב ועוד) ואין זה יוצא מגדר האפשריות, אך הוא נתחנך במצרים, ובס׳ תולדות חכמי ישראל׳ (חלק ב׳ דף 150) משער ללא נכון שהיו שני אנשים בשם הזה, על כן מצאתי לנחוץ להעיר במקום הזה על השגיאה הזאת.

[עמ׳ 328] ר׳ משה ן׳ חביב, מלבד החבורים שהזכרתי חבר עוד ס׳ עץ הדעת, ונדפס בשלוניק אחרי ס׳ אור צדיקים, לר׳ יוסף קארו, וכן בא בראש החבור הזה: „קונטרים הנקרא בשם עץ הדעת, מגימוקי מהר״ר משה ן׳ חביב זלה״ה, והוא חבור מאסף וכולל דינים יכללים במקצוע גדול בתורה של ספק ספקא, נקרא בשם כולל עץ הדעת, והיו תוצאותיו שלשת שרשים, השורש הראשון, כל ספקי ספקות דאיסור ערוה, השורש השני ס״ס דממון, השורש השלישי באסורי מאכלות ודומיהם וכ״ו“.

[עמ׳ 274/5, 276/7, 349] ר׳ שמשון גומיץ־פאטו, (Gomez-Pato) יש להגיה במקום פאטו (Fato), התברר שהוא נולד בספרד במשפחת אנוסים וברח למצרים כמו שברחו אנוסים אחרים בתקופה ההיא, כמו ר׳ יעקב צמה, קארדוזו ועוד, בין האנוסים שנמלטו להולנדה, היה בן משפחתו ר׳ יצחק גומיץ, מקרה מוזר קרה עם הרב הזה שנהרג על שפת הים תאדריאטי, קרוב ללשון הים וחוף ארטה בשנת תע״ד, נראה הדבר שהרצחנים ששללו כספו וחפציו, הביאו ספריו וחפציו למכרם במקום רחוק ממקום ההרגה, מפחדם שלא יתפשו אותם, חלק אחד מספריו נמכרו פה סופיא והנם בספריה של העדה כעת, והם חמשה כרכים אלפאסי משנת שי״ד (1554). בדף 267 (סוף פסחים) באה חתימתו: „מקנת כספי לעבודת קוני, כאשר עם לבבי, להגות בו אני וזרעי, לא ימושו מזו״ז (מפי זרעי וזרע זרעי) לעד אכי״ר נאם הצעיר וזעיר והקטן שמשון גומץ פאטו ס״ט.

בחלק הראשון בדף הראשון בקאשטיליאנית:

Este libro es del Simson Gomez Pato

ובדף השני בכתב יהודי ספרדי: מקנת כספי, בימי חרפי, הצעיר שמשון גומיץ פאטו. בספר אחד תלמוד בבא בתרא דפוס ויניציא עם פירוש רבנו נסים ופירוש רש״י חתום בשער בכתב קאשטיליאני:

Este libro es del H (Haham) Simson Gomez Pato

ובדף הראשון בכתב יהודי ספרדי: אשר חנן אלהים לעבדו, הצעיר שמשון גומיץ פאטו. כל הכתב בקשטיליאנית וביהודית הוא יפה ומסולסל עד מאד, ומתוכו מתברר שבא בבחרותו לחסות תחת כנפי דת ישראל, ובכל זאת היתה לו ידיעת רחבה בספרדית, וחנוך גדול שקנה לו בארץ מולדתו. וכן שהיו לו אשה ובנים בירושלם, ומי יודע אם הגיע לאזניהם הרגת החכם הזה, בכל האופנים נפלא המקרה שספריו נמצאים היום בסופיא וזכרו לא יסוף בארצות הקדם.

חתירות בבית הקברות בשלוניק על ידי המורה מר כרוך בן יעקב ומר מיכאל ש׳ מולכו השייכות לתקופה הזאת (ת׳־ת״ץ).

א) שנת ת״ב, אנוס שבא מספרד חי יעקב אברהם לופיס סילות „רודף ברוב צדק לאיש מתן, מלוה והונן כל איש בעת צר לו ואף ישיב עבוט בקר ולערב... הגביר החכם המרומם חסיד ועניו... נפטר בשם טוב ערב סכות שנת צדיק מצרה נחלץ (בפרט הזה רמז שיצא מתוך התפכה המרנית.

ב) ת״ה, ר׳ אשר כהן ן׳ ארדוט, נפטר יום השבת י״ט לחדש ניסן.

ג) ת״ז, החכם הנעלה יצחק ביג׳ה, נפטר כ׳ לחדש טבת.

ד) ת״ה, „החכם השלם אביר הרופאים כמהר״ר משה אמארג׳י״ (שהיה רופא השלטן מוראד ד׳ ובסוף ימיו שב לשלוניק) נפטר ביום צום הרביעי (י״ז תמוז).

ה) תי״א, „כה״ר יצחק זאראדיל״ נפטר ביום ה׳ י״ד לחדש אלול.

ו) תי״ד, „הרב הכולל חסיד ועניו כמוה״ר אברהם פאלקון״ נפטר יום ה׳ כ״ג אדר.

ז) תי״ד, „הרב הגדול כארי התנשא, כמהר״ר דניאל אישטרושא, נפטר יום ה׳ כ״ח תשרי (תולדותיו באו בחלק השלישי להבירנו).

ח) תט״ו, „טוב עם אלהים וישראל... השר המפסר המאשר שמואל קאוליירו״ נפטר יום ב׳ כ״ח אב.

ט)

ט) תי״ט, „הרב המובהק כמוהר״ר ידידיה קארו״ (בן ר׳ יהודה ונכד ר׳ יוסף קארו) נפטר י״ז תמוז.

י) תי״ט, האנוס שבא מספרד יעקב פארדו „ירא אלהים איש תם וישר עשה גמילות חסדים עם כל בשר קים, תורת אל חי קיים, וישר עם בעיני אלהים ואדם פעלו יכשר, שמעו בכל המדינות הלך בנחת,... הישיש גביר ומעולה״ נפטר יום ג׳ י״ז תמוז.

Señor Jacob Pardo, sia a Real (כבא המלכות)

י״א) תל״ב, „האשה הנצבת זאת כבודה הגברת המעטורה מרת ריינה נב״ת (נפשה בטוב תלין) אלמנת הגביר המרומם הרופא המובהק כמוה״ר יוסף אמארג׳י זלה״ה נפטרה ביום הששי י״ג לחדש אלול״. ובלי תפונה היה אחיו או בן משפחתו של הרופא משה אמארג׳י הנ״ל, ובכן עסק הרפואה היתה מורשה לבני המשפחה הזאת.

י״ב) תל״ח, „הרב המובהק במוהר״ר יהודה פישי״ נפטר ביום ב׳ י״ד תמוז, ועליו מספרים הגדה על פלאות שנעשו על ידו עם הדגים.

י״ג) תל״ט, „החכם השלם כמוהר״ר שמואל ייני״ „למד את כל העם תורה וטוב טעם... מבני עליה, האדם הגדול לתורה ולתעודה״ נפטר י״א תמוז.

י״ד) ת״ם, „השר ושפסר הגביר המרומם נשא ורם״ כמוה״ר יוסף ליביל, נפטר י׳ סיון, (והוא היה בין חמשת שלוחי שלוניק לקושטנדינא על ענין הבגדים בשנת שצ״ז, תורת חיים, חלק א׳ ס׳ קס״א).

ט״ו) תמ״ז, „הרופא המובהק החכם השלם כמה״ר ישראל קאנפאנטון״ „זקן יושב בעדת אל שותה תורה בקונדיטון ובמצות אל חפץ... גדול שמו בישראל״ נפטר ביום ראש חדש אייר.

ט״ז) תפ״ד, „הרב הגדול כמוהר״ר שמואל יצחק״ „מורה תורה לכל שואל, בדין הלכה בשמואל״ (המכונה מודיליאנו, והוא המחבר ס׳ השו״ת „נאמן שמואל״) נפטר ביום י״ז לחדש חשון.

י״ז) תע״ד, „הרב המובהק חסיד ועניו במהר״ר יוסף בן ברוך״ „הנה אחד קדוש ליהודים היתה אורה, כי מימינו אש דת צנה וסוחרה, יורה תורה ישרה, ועל פי התורה, יוציא דין לאורה, נפטר ביום ו׳ לחדש שבט.

י״ח) תפ״ו, „הרופא המובהק כה״ר נחמיה אישפיאירה״ „הוא גומל חסדים לנפש דאבה, בכיסו והונו עד זקנה ושיבה, לחולי ישראל ירפא בנדבה, בגופו יבחו רפואה נשגבה״ נפטר יום ו׳ לחדש חשון.

י״ט) תפ״ז, „הרב הישיש יוסף בר שמעיה קובו״ נפטר ט׳ לחדש אלול.

כ׳) תפ״ז, האנוס שבא מספרד ונהרג בשלוניק „הר׳ דוד אלחאיקי David Alhaaique נפטר בלא בנים״ „אל נקמות הוא ינקם, דם השפוך... הנה שוכן מרום נקם ישיב לצר לא יחמול עליו״ נפטר ביום י״ט לחדש תמוז.

כ״א) ת״ץ, האנוסה שבאה מספרד „זאת האשה אשר הוכיח ה׳ הזקנה והכבודה והצנועה והצדקת מרת שרה די קארדוזו״ נפטרת י״א חשון

Aqui jase (yase) la senhora Sara Cardoza, falesio 11 Jesvan de 5490.

הערות

[הערות והוספות על הדונמים, מאת המורה כרוך בן יעקב, שלוניק].

בין המקורות על הדונמים יש להוסיף „דרשות על התורה" לר׳ יוסף אברהם (שלוניק תרי"ב) פרשת חוקת על הפסוק וכל כלי פתוח.

זכרונית בפי העם — „איש אחד ממשפחת שאקי חי בשלוניק לפני תשעים שנה (ת"ר בערך) יצא עליו רנון שהיה נוטה לאמונת שבתי צבי והיה אוכל בתשעה באב, שמע זאת הרב הזקן ר׳ שאול מולכו (נפטר לעולמו כ"ט סיון התר"ט) שהיה רב הכולל בעת ההיא, והזמינו לביתו באותו היום, לעת הצהרים באה המשרתת של הנביר (שאקי) ומסרה לאדוניה דבר מה מתחת לסנירה, מיד הלך הנביר בהחבא, הרב הזקן שמר צעדיו ומצאהו אוכל ענה ממולאת כשר (פאשטידה) נהוגה בחג השמחות הוא יום טוב הגדול בין השבתאים" (שלחן גבוה, הלכות ט׳ באב).

המקרה הזה יראה שעוד בשנת ת"ר נמצאו יהודים בשלוניק שאף על פי שלא המירו דתם בגלוי היו נוטים בסתר אחרי אמונת שבתי צבי.

„מאמין אחד — וזה היה מורו (של החכם כרוך בן יעקב) בלשון התוגרמית, אמר לו שהעולם נברא בשבתאי, וראיה לדבר שהמלה הראשונה בתורה בראשית הרי היא בהיפוך האותיות, ר׳ שבתאי".

„איש קדוש נדר בשבועה להתקרב אל האלהים ולעבדו, ולשם זה הלך לדרוש את ה׳, ימים רבים הלך האיש, פתאום והנה לפניו מבוקשו, מיד הזדרז לקראתו, אך מבלי משים הפך את פניו וראה צלה של צדקה עוברת בצנעה דרך המסילה לעומתו, האיש חזר מדעתו וירץ אחרי צדקה וישיגה ויתפשה בין זרועותיו, הסתכל בה והנה הוא האדון אשר היה מבקש, אז נפקחו עיניו לראות כי הצל הראשון היה השטן שיצא לפניו להתעותו ולהוליכו שולל (אגדת הדונמים).

חבורי שיש להשיגם על ידי:

א) דברי ימי ישראל בתוגרמה, חלק א׳ הוצאה שניה (הוצאת דביר תל אביב ת״רץ).
ב) התחלק השני והשלישי כלו מן השוק, ויודפסו בקרוב במספר מצומצם, בתקונים והוספות רבות עד שיש להשכם לספרים הדשים ממש, מתקבלים מעתה חותמים למפרע וכל הקודם זכה.
ג) קורות היהודים בתורקית חלק רביעי מחירו 7 דולר או 100 פראנק.
ד) קורות היהודים בתורקית חלק חמשי נגמר ומוכן כב״י ויודפס בקרוב.
ה) קורות היהודים בתורקית חלק ששי לא נגמר עדין ויודפס אחר כלותו.
ו) שפה ארת ודברים אהדים או פילולוגיה עברית (סופיא תרפ״ח־תרפ״ט) נשארו רק אכסמפלרים מעטים וכל הקודם זכה, מחירו שהוזל 150 פראנק.
ז) ספר היובל לחג השבעים. (עברית, בולגרית, צרפתית וכ״ו) מחירו 40 פראנק.
ח) לה איסטוריה די לה קומונידאד ישראליתה די רוסג׳וק (ספרדית) מחירו 20 פראנק.

המחבר

SALOMON A. ROSANES
Z. Johanna 17
SOFIA

שבתי צבי לפי מה שצייר אותו
ההגמון תומאש קינין Thomac Coenen באזמיר
(עמור 92—48, 461—401)

Warhaffte Abildung des Newen Jüdischen Propheten

NATHAN

So von etliche Seefahrer Zu Gaza gesehen
und von deren mitgesellen einem abZeichnet worden
Aº 1665 dº 26 Julii

הנביא נתן העזתי

לפי מה שציירו אותו מלחים שעברו דרך עזה בשנת 1665

(עמוד 436—453)

מצבת קבורת נתן העזתי
בבית הקברות היהודי באשקופיא (סקופיא)
(עמוד 444)

תמונת הרופא טוביה הכהן בקושטנדינא

(עמוד 210—215)

תמונת חכם צבי (ר׳ צבי בן יעקב)
רב הכולל בשאראי של בושנא
(עמוד 251 והבאים אחריו)